HISTORIE DES ISRAELITES DE TURQUIE

(Turquie, Hongrie, Serbie, Bulgarie, Bosnie, Albanie et Grèce)

ET DE L'ORIENT

(Syrie, Palestine, Egypte etc.)

III partie

1575 — 1640

---

par

SALOMON A. ROSANES

(Auteur des Divré Yemé Israel betogarma et de la Philologie hebraïque)

Sofia 1938

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

Imprimérie „Amichpat“ — Sofia

ש׳ א׳ רוזאניס

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם

חלק שלישי

תקופה של אורה וצללים

משנת ה׳ אלפים של״ה עד ת׳

(1575 — 1640)

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

כל הזכיות שמורים ביד המחבר ויורשיו

COPYRIGHT

Tous droits reservés.

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם

חלק שלישי

משנת ה׳שליה עד שנת ה׳ת
1520—1574

מאת
שלמה א. רוזאנים
(מחבר דברי ימי ישראל בתוגרמה)
(ושפה אחת ודברים אחדים)

סופיא, תרח״ץ

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2021

דפוס „המשפט" — סופיא

השר משה מונטיפיורי נולד י"ג מרחשון תקמ"ה נפטר י"ג אב תרמ"ה

Sir Moses Montefiore (28 Oct. 1784 — 25 Juli 1885)

תודה

למוסדות ולנדיבים שהואילו לתמוך בידי להדפסת החלק הזה:

א) העדה הספרדית־פורטוגיזית בלונדון
ב) המוסד משה מונטיפיורי, בלונדון, (50) חמשים לירה שטרלינג, בתור תמיכה לחלק הזה וליתר החלקים, בהשתדלותו של הפרופיסור ד״ר אברהם שלום יהודה, ובהשתדלותו של מר טשארלאה סיבאג־מונטיפיורי בלונדון.
ג) הכלוב הספרדי Cerclo Español, סופיא.
ד) אוצר „גאולה״, סופיא
ה) הלשכה של בני ברית „ויגסונד כרגל״ רוסג׳וק
ו) תמיכות נדיבים על ידי הפרופיסור ד״ר אברהם שלום יהודה, לונדון
ז) ז׳אק אליאס לזכרת אביו נסים ואמו גראסייה ב״ אליה.

לכבוד העדה הספרדית־פורטוגיזית בלונדון

למזכרת השר **משה מונטיפיורי**

בערב מלאת מאת שנה להשתדלותו להושיע הסדוכים הנענים במקרה הסר בדמשק
בשנת הת״ר מוקדש הספר הזה

מאת המחבר.

TO THE SPANISH-PORTUGUESE COMMUNITY OF LONDON
IN MEMORY OF

SIR MOSES MONTEFIORE

ON THE EVE OF THE CENTENARY FROM HIS HELPFUL INTERVENTION IN FAVOUR OF THE INNOCENTLY ACCUSED AND PROSECUTED DURING THE DISASTROUS EVENTS OF DAMASKUS IN **1840.**

THE AUTOR.

קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם

חלק שלישי משנת השל"ה עד שנת ה"ת (1575—1640)

תכן הענינים:

פרק א', שלטן מוראד השלישי של"ה־שנ"ה (1574—1595) . . דף 1—84

פרק ב', שלטן מחמד השלישי, ה' שנ"ה־שס"ד (1595—1603) ושלטן אחמד הראשון ה' שס"ד־שע"ח (1603—1617) דף 84—140

פרק ג', שלטן מוסטאפה הראשון, כ"ג חשון ר"ח אדר שע"ח (22 נובימבר 1617—16 פיברואר 1618) שלטן עושמאן השני שע"ה־שפ"ב (1618—1622). שלטן מוסטאפה א' בפעם השניה, א' סיון שפ"ב־י"ד אלול שפ"ג 20 (מאי 1622—10 ספטמבר 1623). שלטן מוראד הרביעי שפ"ג־ת' (1623—1540) . . . . דף 140—218

פרק ד', היהודים במדינת בבל, דמשק, ארם צובא (אחלב) וסוריא (של"ה־ת' = 1574—1640) . . . . דף 218—241

פרק ה', היהודים בארץ ישראל, של"ה־ת' (1574—1640) . . דף 241—315

פרק ו', היהודים במדינת מצרים (של"ה־ת') . . . . דף 315—338

ציון א', הסכמת החזקות בקושטנדינא משנת השל"ז . . . . דף 339—346

ציון ב', גזרת השלטן מוראד השלישי על היהודים . . . . דף 347—348

ציון ג', היהודים התקיפים בחצר תוגרמה . . . . דף 349—364

ציון ד', היהודיות התקיפות בחצר תוגרמה . . . . דף 364—376

ציון ה', חרבן הקהלות בניקופול ופליטתה על ידי הואלאכים . דף 376—379

ציון ו', עלילת הדם בקושטנדינא בימי השלטן מוראד הרביעי . דף 379—381

ציון ז', הסוחר התקיף ווילייניד שאראף־באשי במצרים . . . דף 381—384

ציון ח', חרושת מעשה הבגדים ומס הבגדים . . . . דף 384—398

ציון ט', השערוריות בשלוניק ומשפחת מדינה . . . . דף 398—405

ציון י', המשורר ר' ישראל נג'ארה . . . . דף 405—414

ציון י"א, הפחה יוסף־סיאיף־אוגלו ופיזור הקהלה בסינים . . . דף 414

ציון י"ב, הפחה אבן־פרוך בירושלם (שפ"ה־שפ"ז) . . . . . . דף 417—422

ציון י"ג, תלאות היהודים בצפת והתנפלות הערביים והדרוזים בשנת של"ט, שס"ה, וש"ס־שס"ו, שצ"ד־שצ"ה . . . . דף 422—427

ציון י"ד, חברת משוררים לתופות ותקברנים במצרים . . . . . דף 427—432

ציון ט"ו, לתולדות אסאטוס לוזיטאנו . . . . דף 432—

ציון ט"ז, ההרגה הגדולה ביום י"ד אלול שע"ז בקרבת שלוניק .

ציון י"ז, שטר חילופין בין סופיא וויניציא משנת ת"ט . . . .

צלום ספר בן פרת יוסף (השער) . . . . בסוף הספר
" אמאטום לוזיטאנוס . . . . " "
" תוים שפה לנאמנים ויושב תהלות . . . . " "
" חותם בית הדפוס בת שבע בשלוניק . . . . " "
" מכתב דון שלמה בן יעיש למלכה אלישבע באנגליה . . " "
" שטר מכירת בית אחוזת בשלוניק משנת הש"ס . . . . " "
" שטר חילופין בין סופיאה וויניציאה. . . . . " "

קורות היהודים בתוגרמה וארצות הקדם
חלק שלישי פרק א'

שלטן מוראד השלישי של"ה-שנ"ה (1574—1595)

דון יוסף נשיא ופעולתו הספרותית — מותו — עקול נכסיו — הדוכסית דוניא ריינא נשיא — ר' שלמה אשכנזי — הרופא בנבנישתי — ר' יצחק המון — דון שלמה אבן יעיש — גזרות השלטן מוראד על היהודים — תקנת ההוקות בשנת של"ז — ירידת המטבעות — היהודי עמנואל נבחר לנסיך מולדאויאה — סינאן פחה והיהודי רופאו — מות השלטן מוראד השלישי — המשוררים בתוגרמה — העדות בקושטנדינא — ר' אליהו ן' חיים — משפחת שנג'ג — רבני קושטנדינא — הקהלות בשלוניק — ר' שלמה הכהן — ר' אברהם בוטון — ר' סעדיה לונגו — רבני שלוניק — אנדריאנופלא — סופיא — ההישבות היהודים בבוסנא — קהלות היהודים בערי המדינה —

בפרק אשר אנחנו עומדים בו מצב כנסת ישראל בתוגרמה החל לשנות טעמו וצביונו, הימים הטובים אשר הצליחו יהודי הקיסרית העשמאנית ויעלו על גבי מרומי האשר עברו למו, אך עוד טרם הגיע פרק הירידה הפתאומית, הימים האלה ידמו לאבוקה אשר תהל ותבריק ברוב אונים טרם תכבה, לאור השמש הבהיר בעת ינטו צללי ערב.

ביום כ"ה בכלו של"ה הוא יום הראשון להג החנוכה (21 דקמבר 1574) הגיע השלטן מוראד יורש העצר לעיר הבירה קושטנדינא מעיר מגנסיא אשר ישב בה, וביום המחרת נכתר בכתר שלטני העשמאנים, הדברים הראשונים אשר דבר באזני יועציו היו „הגני רעב תנו לי לאכול" [1]) האצטנינים והמון העם השו שהדברים האלה אשר יצאו מפיו יהיו סימן רע למלך ולמלכותו, וכצדק נתאמתו החזיונות האלה כל ימי מלכו בפרט בעם ישראל בכל ערי מגורתו בארצות תוגרמה.

דון יוסף נשיא התקיף בחצר השלטן, אבד הרבה מחשיבותו אחרי מות השלטן שלים השני, השפעתו הלכה הלוך וחסר בימי השלטן החדש, ואף כי לא הורד מגדולתו בתור יועץ בדיואן ודוכס אי אנקשיא והארכפילגוס, והוזיר הגדול סוקולי והיהודי איש ימינו ר' שלמה אשכנזי זהקו רגליו, רק בתחבולות שונות ובמזימות עלה בידו להחזיק מעמד בסוד המועצה [2]), ובהרגישו בעצמו כי ההוד וההדר בחצר השלטנים אשר היו לו, נכונים לחלוף ועוד מעט ולא יכירנו עוד

מקומו

1) Turquie מאת Jouannin et Van Gaver דף 164.

2) Charriere בספרו Negoc. de la France חלק ג' דף 648 הערה.

מקומו, החל להשתמט ולהתרחק מן העסק המדיני, ולהקריב רוב עתותיו אל עניני עמו ודתו, על כן רואים אנחנו אותו עוסק בדברים אשר לא הסכין עד היום ההוא בהן, ראשית פעולתו היה לחבר ספר ויכוח בעניני אמונה בשפה הספרדית, אשר העלה על ספר בעברית ראש ישיבתו ר׳ יצחק אונקיירא בשם „בן פורת יוסף" (נדפס בקושטנדינא שנת של"ז סימן לקרבה) ועל תשער כתוב: „חברו שר וגדול בישראל, הדוכס הנשא הנשיא דון יוסף, והוא ויכוח עם חכם גדול מחכמי הנוצרים, וישר השר אליו ויוכל לו" תכן הספר הוא כמו הויכות שהביא ר׳ יהודה הלוי בספרו הכוזרי בין החכם היהודי הנוצרי והמחסדי, אך מתוך דברי ר׳ יצחק אונקיירא יוצא כרור ומתאמת שהיה ויכוח כזה והוא „היה ביניהם בדברם את הדברים ויאמר בלכו להעלותם על הספר דברי פי חכם חן האדון הדוכס".

עוד מספר „כי בעיניו ראה איך קמו חכמי הגוים המתנגדים, ונשקו את שתי ידיו, והנשיא ציוה להעתיק הדברים אשר תשמענה אזניו ולשים בגליונו, עיקר הויכוח היה על אדות החכמה מה שלמעלה מן הטבע בכלל, והחזון בככבים בפרט, והדברים באים מערכה מול מערכה, ומתוך השקלא וטריא יתראה לעין קורא הויכות דון יוסף נשיא כאיש משכיל אשר לא נשא לשוא נפשו, ויאמר: אם בחכמת הטבע ידעתי אחת ושבע, כלה רגז ובלחות ולא חכמת האלהות" וראש המתנגדים הנוצרים נסה אותו בחכמת התכונה, על זה השיב דון יוסף: „הלא אמרו חכמים, כל היודע לחשוב בתקופות המזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר: ופועל ה׳ לא יביטו, אך אמנה ענין הנשמה „חכמה נעלמה" ובדרך כלל השכיל להבדיל בין חכמה, ובין החכמה שלמעלה מן הטבע, וביחוד הכחיש האמונה בהשפעת המזלות ויהיו דבריו אל מתנגדו: „ידעתי שלא השכלת ולא הרגשת, רק שראית כתוב על הנייר, ועוד הוסיף לבאר: „אין קץ לדברי רוח, ואין להבדיל ולקבל ולהאמין בדבר מבלי נסותו בהרגש או בחיוב ההקש, וכן נודע אצל החכמים האמתים, כי הכופר בהבלים ומהתלאות, כאלו מאמין ומקיים כל המושכלות... וכבר אמרו בעלי התלמוד אין מזל לישראל, ועוד אמרו (ירמיה י׳ ב׳) הגוים יחתו (מאותות השמים) אבל ישראל לא יחתו, הכונה על ישראל על משכילי עם בעלי השכל הבוטחים בה׳, הם לא יחתו, אבל המכלים הפתאים הם יחתו... ואם אולי כונו כפשוטו, אברך את ה׳ כי הביאני אל ישראל עמו ועדתו ולא אירא מככבי השמים.

ומתנגדו לא טמן ידו בצלחת ויביא ראיות מספרי הערבים והיונים אשר האמינו בגזרה הכללית, וגם איזה סיפורים המתהלכים בין המון העם המחזקים האמונה הזאת, על הערעור הזה השיב תשובה ברורה: „אין מביאים ראיה מחלשי השכל אנשים ונשים אוהבי הנחמאות, כחזק כח דמיונם, ותשוקתם לאמונת ההפלגות והבלי הכשופים, שדים המהגים והמצפצפים, ואם יצדק (יאונה) איזה דבר, אפשר להיותו מקרה גמור, לכן אל תאמין בשוא נתעה פן תפול ברעה" על שאלת מתנגדו בדבר הנבואה ביאר לו ההבדל בטוב טעם ודעת, „ראה כי רוב דברי ירמיהו ויתר דברי הנביאים והנביאות לא היו כי אם הזהרות והתראות, ואחרי כל הנבואות הקשות, אמר כי אם ישובו מדרכם, ינחם האל מהרע אשר דבר להביא, כי הכל תלוי בענין התשובה, הא לך אמתת הנבואה וצדוק דיניה וכשר עניניה עם שמירת טבע האפשרות.

וכאשר

וכאשר נוכח לדעת שכל מליצותיו לא יועילו שיכנסו בלב מתנגדיו, החל להציע לפניהם בלשון יותר המוני ויספר לחס הידוע אשר קרה לאחד מבני האצילים משרי המלך אשר חפץ לבנות חומה להגין עליו מאויביו הצרים עליו מסביב, ועל פי עצת חוזה בכוכבים, ראה לבנות החומה בשעה מוצלחת לפי מהלך המזלות. „ויהי כאשר נבנתה החומה והעמידו הדלתות, והנה נדוד רב ברמחים וקשתות, ויצורו על החומה וילכדוה" ועוד דוגמאות כאלה מאנשים שנטעו כרמים בעצת האצטגננים ותחת ענבים עשו באושים" ובאלה רבים, על המחברת הזאת הסכימו הרבנים האלה: ר׳ משה מטראני שכח לבי וינגל, בראותי חכמות רבות ותעלומות מפי הדוכס, יוסיף ימים על ימיו כחפץ המתפלל בעד שלומו, כי בשלומו יהיה שלום על כל ישראל" ר׳ משה אונקינייראז „ראה ראינו כל דבריו, ה׳ אלהים יקים אותו תמיד לראש שבטי ישראל, כימיו יבא הגואל" ר׳ משה אלשיך: „נאום דורש שלום השר הגדול הדוכס נשיא ישראל, אשר בו נתיסר" ור׳ יום טוב צהלון: „נאום שומע אמרי אל, ספי נשיא ישראל, מתענג מזיו כבודו" עוד חבר־ספר אחר הנשאר בכ״י „תורת יוסף" גם עלה בדעתו ליסד דפוס עברי חדש בעיר הבירה[3], אך טרם עלה בידו והנה נחלה בחולי האבן ואחרי סבלו כאב ויסורים רבים, נאסף אל עמיו ביום עשרה באב (צום החמשי שנדחה — ה׳ אבג׳וסט 1579) של״ט, לדאבון לב כל יהודי תוגרמה, והמליץ ודרשן ר׳ סעדיה לונגו משאלוניק הספידו בשיריו וירבה לספר בשבחיו; תמצית דבריו הם: עצבוננו ודאבון לבנו עלו למעלה ראש, בראותינו שנלקח מאתנו, להתלונן בצל שדי, כוכב מזהיר, שבט ישראל, נושא הדגל אשר אסף סביבותיו פזורי ישראל, הדוכס האדיר הנעלה דון יוסף נשיא, במרומי שחקים הוא יתענג ויתעדן יחד עם ככב השהר האשה החשובה דוניא גראסיא נשיא, אשר יצאה מגדר הנשים במפעליה מפעלי גברים, אף כי היא היתה אם לכל האנשים אשר חפצו ללכת בדרכי האלהים"[4]).

אם באמת דון יוסף נשיא לא עלה בידו להביא תועלת רבה לכלל ישראל כאשר היה לקוות מאיש רם ונשא כמוהו, אשר היתה השפעתו גדולה ודבריו נשמעים בחצר השלטנים האדירים, בפרק אשר מצב ישראל בתוגרמה היה טוב ביתר שאת ויתר עז מצרו ההמרי והמוסרי, בכל זאת פעולותיו וצדקותיו הפרטים בקרב העדה היהודית בעיר הבירה רבו בכל עת, כי הוא היה מחסה ומגן לכל קשה יום, ביתו היתה פתוחה לרוחה לרבני וחכמי העיר אשר התענגו בארמנו „בילווידירי"[5]) על כל טוב, והוא הספיק על הרוב כל צרכיהם. מיתתו היתה אבדה גדולה לכנסת ישראל בקושטנדינא שאין להשיב, ועל כן התאבלו עליו ימים רבים וירבו להספיד אותו בעיר הבירה וברוב ערי המדינה.

הדוכס דון יוסף נשיא לא השאיר אחריו בנים כי אם בת אחת הנולדה לו בבחרותו[6]), אחרי מותו, אוצרותיו הרבים ספו תמו, השלטן מוראד השלישי אשר

3) שם חלק ב׳ דף 799 בהערה, הסופר הצרפתי הזה הנודע ברוח שנאתו לדון יוסף נשיא כתב שם שהדוכס יסד בית דפוס וכי לא ראה ברכה בעסקו הזה, עזב הדפוס, אמנם הדברים האלה אינם מתאמתים כי לא נמצא זכר ושארית לס׳ נדפס בדפוס דון יוסף נשיא ונהפוך הוא שאחרי מותו העמידה אשתו הדוכסית בית דפוס בין שנות שליט־שניב.

4) כרבולי דון יוסף נשיא דף ס׳ (צרפתית) החרגום הוא מן הצרפתי כי אין המקור העברי בידי.

5) הנהגת החיים (ספרדי) קונטרס החלומות דף קליב.

6) שם, שם, דף קכ״ב ע״ב.

הטה אוזן קשבת לעצת הוזיר הגדול מחמד סוקולי, לקח לגנזי המלכות את כל הונו בתואנה שעליו לשלם את כל החובות שחב הדוכוס בהיותו בחיים, וברוב עמל עלה בידי הדוכוסית דוניא ריינה אלמנת דון יוסף נשיא לקבל תשעים אלף זהובים הנדוניא שהכניסה לבעלה, הציר הצרפתי בחצר תוגרמה גירמיניי (de Germigny) ערער על עזבון הדוכוס ובמכתב אשר ערך המזכיר מ׳ ז׳ויי (M. Joye') אל אדוניו הינריך השלישי מלך צרפת ביום י״נ אנוסטה 1579 (כ״א אב שליט) שהוא אחד עשר יום אחרי מות הדוכוס יוסף, יבאר הענין הזה בדברים אלה: „היהודי מיקוים (Mique's שהוא נשיא) מת בשבוע העבר בחולי האבן אשר פעל עליו זמן רב, האדון הגדול (השלטן) נתן הפקודה לרשום ולשים החתמת על כל רהיטיו כספיו וחפציו היקרים, אמנם לא העבירם מביתו ולא נודע עדיין בה שיעשה בם, האיים אשר היו לו בארכיפלאגוס לא נתנו עד עתה למי שיהיה, וכן מכס היין אשר היה לו, אשר הוא כעת כהתחרות לכל המרבה במחירו בין איזה עשירי המדינה, אומרים אמור שהפחת הראשי (הוזיר) מבטיח להשיב האיים ההם לאדונים אשר אחזו בם לפני מיקויים הנזכר ואשר התישבו בויניציא בעת אשר נלקחו מידם, כהיות שנמצאים פה תושבים רבים (מן האיים ההם) אשר הלכו אל הדיואן לבקש זאת מיד אחרי מות היהודי הזה, ועל הערעורים אשר בקש הציר הנזכר כנגד אלמנת ויורשי יוסף מאנקשיא (de Naxi) הסכונה מיקוים היהודי, על העקול אשר שם בשנת 1570 באלכסנדריא על עבדי המלך, למען ישיבו האניות והסחורות לאנשים ההם אשר העוו משפטם, הוד מלכותו (השלטן) יבקש את המלך להאמין שאחרי מות מיקוים הנזכר, אשר היה ביום הראשון שהגיע הציר הנזכר בחצר השער, שלא נמצא ככל הונו לכל המרבה די כסף ורהיטים לשלם לאלמנה תשעים אלף זהובים, אשר קבל מיקוים הנזכר בתור נדונייא, בסבת ההוצאות הרבות אשר הוציא בהיותו בחיים״ [7].

אחרי מות הדוכוס דון יוסף, אשתו הדוכוסית דוניא ריינה „יקרה ומיוחסה כאמה״ [8]) דוניא נראסיא נשיא הקדישה כל כחותיה ושארית הונה להצלחת עדת ישראל בקושטנדינא, האשה היקרה הזאת בת נדיבים ושלשלת יוחסין, האחרונה במשפחה התקיפה הזאת ידעה למלא את חובותיה לעמה ולמולדתה, בראשונה יסדה בארמונה בילוידירי בית דפוס להוציא לאור ספרים שונים להעשיר הספרות העבריה, אך האיש אשר העמידה לפקח על הדפוס ר׳ יוסף בן יצחק אשקלוני לא ידע לבחור ספרים הגונים, וידפיס רק ספרים קלי ערך, ולמרות שהאשה הנדיבה הספיקה ההוצאות ביד נדיבה, לא הצליח בית הדפוס הזה להוציא לאור ספרי התלמוד, שהיה הדבר היותר דרוש ונחוץ בפרק ההוא, כי בארצות אירופא בכל מקום אשר דבר האפיפיור היה מגיע, היו מבערים התלמוד כליה מן הארץ, הספרים היותר חשובים שהופיעו בבית הדפוס הזה הם: „גל של אגוזים״ דרשות על התורה לר׳ מנחם ב״ר משה אנחי, נדפס בארמון של האשה הכבודה ריינה נשיא אלמנת הדוכוס דון יוסף נשיא בילוידיר הסמוך לקושטנדינא תחת ממשלת

7) J. de Testa בספרו Recueil des traités de l'Emp. Ott. חלק א׳ דף 91—93. Charrière בספרו Negociations de la France חלק ג׳ דף 648 הערה.

8) עמנואל אבוהב בספרו Nomologie מהדורא הנויגא אמשטרדם 1727 דף 329.

ממשלת השלטן מוראד על ידי ר' יוסף בן יצחק אשקלוני. „תורת משה" לר' משה אלשיך (על ס' בראשית בערך שנת שנ"נ) „קשת נחשת" לר' מאיר אנג'יל, „תורת חסד" לר' יצחק יעבץ, „יפק-רצון" (בשנת שנ"ג). לרגלי סבות שנעלמו מאתנו נאלצה הדוכסית דוניא ריינה נשיא לעזוב ארמונה „בילווידיר" ולהתישב במגרש „קורו ג'ישמי" בשנת שנ"ה, ושם העתיקה בית דפוסה או יותר טוב החדישה הדפוס בהיות שרב ההבדל בין דפוס בילווידיר ודפוס קורו-נ'ישמי, הספרים אשר הופיעו במגרש הזה הם: „ספר שאלות ותשובות" לר' יוסף ן' לב חלק רביעי בשנת שנ"ה, „אגרת שמואל" לר' שמואל אוזידא (נשלם כ"א אדר שנ"ז) „מושעות אל" לר' יוסף ן' אברהם הכהן[9] שנת שנ"ח (ס' ישמח) „תפוחי זהב" לר' משה אלשיך (בערך שנת שנ"ה) „ומנחת כהן" לר' יוסף כהן (שנת שנ"ח).

הנה כי כן רואים אנחנו האשה היקרה, קרוב לעשרים שנה אחרי מות בעלה הדוכס עומדת על משמרתה, לסרות תלאותיה והיותה באה בשנים לא קפצה ידה, ולא נמנעה מתת צדקותיה לחרבות התורה והסדעים בישראל, כנראה בשנת שנ"ט לא נמנתה עוד בין החיים כי מן העת ההיא נסתם כל חזון ממנה, ובית דפוסה בקורו-ג'ישמי חדל להוציא לאור ספרים בשנת ההיא, ככה ספה תמה המשפחה היקרה הזאת, מבלי השאיר אחריה רושם קיים וכל מפעלותיה היו לאפס ותהו בזרם הזמן.

כמעט שקע שמשו של הדוכס דון יוסף נשיא, הופיע אורו של ר' שלמה אשכנזי אמנם הוא לא עמד בשורת ראשונה במערכות הממשלה כדון יוסף, כי אם היה איש ימינו של הוויזיר הגדול מחמד סוקולי אשר הטה אזן קשבת לכל עצותיו בידעו כי הוא דיפלומט ערום, לפי הסופרים התורגמים הוויזיר הזה היה שונא בנפש דון יוסף נשיא והוא היה תומך את העשיר היוני קוסקנוסן שהתורקים היו מכנים אותו בשם שייטאן-אוגלו (בן השטן) והיה המתחרה של יוסף נשיא. הסופר התורקי מחמד מוראד מספר עוד כי בעת שקיסר גרמניה מקסימיליאן השני בקש לבוא בברית עם השלטן וישלח אגרת פרטית אל דון יוסף כדי שיפליץ בעדו וישתדל לכריתת הברית, נודע הדבר לוויזיר סוקולי וישים דבריו אל הציר של הקיסר חנרסני „איך יעלה על הדעת שקיסר גדול ישפיל את עצמו ויפנה לתוכר יהודי" [9a] הסופר התתרמי הזה הנודע ברור שנאתו לדון יוסף מאשים אותו שהוא יחד עם ידידו רוסטם פחה חתן השלטן וויזיר הגדול סלפו את דרכיו של השלטן שוליסאן הגדול באחרית יכוו[9b], ומנגד לזה הסופר צאליח סופה מחוה את דעתו בדבריו אלה: המדינה התורקית היתה מפיקה תועלת רבה אילו היה יוסף נשיא משתקע בקושטנדינא עשרים שנה לפני כן[10].

ר' שלמה אשכנזי שנשאר אחרי מות דון יוסף נשיא היהודי התקיף בקושטא' והבקי בעניני הדיפלומטיה בחצרות אירופא ובשנת של"ח היה הפשרן בין תוגרמה וכנסית

---

9) הס' „מושעות אל" נדפס בפעם השנית בשנה ההיא בויניציא, המחבר ר' יוסף כהן מבני רוסניא מקוניפו בהקדמה חבורו מעם למוסף תקנת שבת, כתב שהדפיס הס' ראשונה בבפר קורו-ג'ישמי הסמוך לקושטנדינא, ולא ישר הדפוס בעיניו כי היו האותיות מטושטשות, והוצרך לצאת שנית מארץ תקדושה מקום שבתו, להדפיסו שנית בויניציא באותיות יותר יפות.

9a) תאריך אבו אלפאריק, פרק שלישי רף 327. 9b) שם, שם.

10) תאריכי עיסמאני ארגומיני מנמועכי מספר מ"ז דף 936.

וכנסית ויניציא ויעלה בידו לכרות ברית השלום, קרוב לעת ההיא הוא הראה בקיאותו בתורת המדיניות ורוח בינתו בבחירת המלך החדש לממשלת פולוניא, בפרק ההוא מת המלך הפולאני סיגיזמונד־אגוסטוס הנצר האחרון למשפחת היאגלונים, כל משפחות מלכי אירופה לטשו עיניהן אל כתר פולוניא, הקיסר האשכנזי מקסימיליאן השני, הקיסר הרוסי יוהאן, האפיפיור אשר בקש בכל תחבולותיו להמליך נסיך קתולי על פולוניא ביראתו שלא יבחר נסיך פרוטיסטנטי, והמלכה הצרפתית קתרינה מדיציס אשר שאפה לראות הכתר ההוא על ראש בנה הינריך מאנז׳ו.

אמנם השפעת צרפת היתה חלשה בפרק ההוא בעיני הצרות אברופה והעמים הנאורים, ההרגה הגדולה בפאריז ובמדינה בליל סט׳ ברתילימיון השפילה כבודה, והמקרה הרע הזה היה לכלי זיין בידי המתחרים לכתר פולוניא להבאיש ריח הצרפתים בעיני כל העמים, המלכה החכמה קתירינה הרגישה חלשתה, ותדרוש עזרת והסכמות ממשלת העשמאנים, אשר היו דבריה נשמעים בענינים מדיניים כאלה, הציר הצרפתי בחצר השלטן פראנק מנואייל חשמן של אכס בקש להטות לב הויזיר הגדול מחמד סוקולי למלא חפצו באמצעיות הרופא ואיש ימינו של השר הזה ר׳ שלמה אשכנזי, ובאמת עלה ביד התקיף היהודי הזה להראות התועלת הגדולה שתוכל להמשך לתוגרמה, בבחירת נסיך צרפתי למלך פולוניא, כאיש בקי ומכיר תהלוכות חצר פולוניא, אשר ישב בה ימים רבים בחיי המלך האחרון סיגיסמונד, ותוגרמה הסכימה לבחירת הנסיך הינריך מאנז׳ו בן המלכה קתירינה למלך פולוניא, אשר נכתר לסרות התחרות הנסיכים האחרים, אחרי שבתו על כסא מלכותו ר׳ שלמה אשכנזי ערך אליו כתב בקשה בשפת איטלינית בהודיעו אליו השתלשלות הענינים, וכי הוא היה הסבה הראשית לבחירתו, וידרוש ממנו משכורתו חליפת עבודתו [10a]), אמנם המלך הזה אשר לא ידע ולא הכיר כשרונות ר׳ שלמה, ולבו בטח כי הציר הצרפתי בקושטנדינא הוא לבדו פעל כל זאת, לא הטה אזן קשבת לדרישת הרופא היהודי אשר נטר בלבו שנאה למלך ההוא, לא עברו ימים רבים, והינריך מאנז׳ו נקרא לפריז למלוך במקום אחיו הנהרג על ממשלת צרפת, ר׳ שלמה אשכנזי מצא העת המוכשרת להביא סכסוכים בין תוגרמה וצרפת, ולהרחיק האהבה בין שתי החצרות עד אשר נאלץ הציר הצרפתי החשמן „מאכס" (Acks) לנסוע מקושטנדינא ולשוב אל ארצו [11]) והתרגמן הצרפתי אשר נחשד למרגל נאלץ להמיר דתו ברת מחמד להציל את נפשו ממשפט מות שנחרץ עליו.

אמנם לא לבד במערכות הדיפלומטיא תראה ר׳ שלמה ידו החזקה, הוא השתמש בהשפעתו הכבירה על מהלך העדה היהודית והרבנים לעשות חפצו ורצונו, בחלק השני לחבור הזה כבר ראינו שבהיות הרוכום דון יוסף נשיא איתן על מעמדו נמצא איש בוגד שבעד בצע כסף חשב עליו להפילו למשואות, ובעזרת שני יהודים אחרים בא בהתחברות עם הציר הצרפתי בקושטנדינא להבאיש ריחו של

הדוכוס

10a) Ne'goclations, Charriere חלק ג׳ דף 521 בהמקור הזה לא נזכר בפרוש שם הרופא ר׳ שלמה אשכנזי אמנם בא ברמז „האיש שהיה כלפנים רופא מלך פולוניא ואחרי בן רופא השלטן והויזיר הגדול".

11) Turquie עיי Jouanin דף 165.

הדוכוס בעיני הממשלה, וכאשר נגלה הדבר הרע הזה שהיה ביכלתו לדכא לא לבד הדוכוס עד חורמה כי גם להביא אסון עצום על כנסת ישראל כלה בתורקיא, שרעשה אז ממנוחתה, הממשלה שנוכחה לדעת תחבולות האיש הזה הנודע בשמו דוד, שלחה אותו לארץ גזרה לאי רודוס, והרבנים מצדם מכל הקהלות הגדולות, קושטנדינא, שלוניק, מצרים, אלכסנדריא וצפת החרימו ונדו את האיש הזה ושני חבריו להבדילם מקהל ישראל, והנה כאן חלופי עתים כאלה בכנסת ישראל התוגרמית, שדון יוסף נשיא מת, ועמו בטלה ותעבור כלה השפעת בני מפלגתו ואוהביו.

עתה היה התקיף איש ימינו של הויזיר הגדול מחמד סוקולי הרופא שלמה אשכנזי, שהיה באופנים שונים מתחרה בדון יוסף נשיא ובני חברתו, הוא עורר השאלה להשיב את הנדח דוד מרודים ובאותה השעה בקש מהחכמים להתיר החרם והנדוי שהוטל עליו ועל שני חבריו, ונפלא הדבר לראות הרבנים ההופכים בזכותם איך הרבו להביא ראיות מן הפוסקים הקדמונים על כל בעל תשובה שיש לרחם עליו ולקבלו בזרועות פתוחות בקהל ישראל ורב אחד אשר כמעט החל להתרגל בהוראה ר' יהודה אלנזי כתב: אי לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו דאם יכן מצינו נעילת דלת לפני התשובה והאיש החוטא יוסיף על חטאתו פשע בראותו כי אין מרפא למהלתו... כי זה עני קרא ואין אליו שומע ויוסיף עוד שלוה שרים רבים ונכבדים מגדולי המלכות להליץ בעדו ופניהם לא נעדרו, ומי יודע ישוב יעלה עשן באפו כי יראה כי אזלת יד התשובה ואפס עצור ועזוב, אם יד השרים והסגנים שהיה בטעל ראשונה, ואלהים יבקש את נרדף... ומי יודע אם כל מה שהחמיר עליו הרב מהר"ר יוסף ן' לב ז"ל לא היה אלא כפי מה שהסבירו לו כי דוד בכל דרכיו משכיל ועודנו מחזיק בטומאתו, אמנם אם היו הרב והנשיא (דון יוסף) קיימים והיו רואים אשר שב בכל לבבו ובכל נפשו אפשר שהיו מרחמים עליו להשיבו אל אביו שבשמים... והאיש הזה כי נחם מרעתו ושב בתשובה שלימה ראוי להתירו.

הרב הכולל וראש על כל רבני קושטנדינא בעת ההיא ר' אליהו ן' חיים צדד גם הוא בזכותו של הנדח דוד, אך הוא נלה לנו היד החזקה של התקיף שלמה שהיתה באמצע כפי הוא דרש בחזקה מן הרבנים למצוא הדרך והאמצעי להתיר החכם וכה דבריו: הכלל העולה דלענין שלא לנהג באיש הזה כדין מנודה יש לנו להקל... וכל שכן אם יש כענין רצון השר אשר הוא קרוב למלכות ואיכא קפידא לעשות את שאלתו שאין לנו לפקח פרנסתינו ודאי ולהכניס עצמנו בשנאת הזה (רמז לר' שלמה אשכנזי) כדי להחזיק הנרוי שמן הדין היה מותר להתירו ומצוה ומי איכא בהתרתו. (עיין עמוקים תשובות ר' אליהו ן' חיים ס' נ"ד – נ"ה).

על פי הדברים האלה הנדח דוד שב לקושטנדינא והרבנים הראשונים שהסכימו להתיר החרם היו רבני רודוס אשר ישב בתוכם והשפיע עליהם במדה ידועה, אחריהם באו רבני קושטנדינא וברצונם ושלא ברצונה התירו הבוגד וזה מן העון שגרם לנשיא בין יוסף שלא היה עוד בין החיים. והרב הזקן ר' יוסף ן' לב בעצמו היה נאלץ להראות פנים שוחקות לתמונה הזאת כנראה מסוף התשובה שתחלתה ברצון וסופה באנס.

כשנה אחת אחרי כן הכנסיה הויניצית הפצה לחדש ברית השלום והמסחר

עם

עם תוגרמה, ר׳ שלמה אשכנזי אשר היה המפשר הראשי בין שתי הממשלות האלה אחרי לכידת אי קפריסין בימי השלטן שלים השני, עלה בידו להמשיך ברית המסחר על פי התנאים הקודמים ובשכר השתדלותו צוה הדוכוס של ויניציא לכלכל את שלשת בניו מאוצר הכנסיה כל הימים אשר ישבו באיטליא ללמוד ספר ולשון הארץ[12].

בשנת של״ח (1578) היתה מגפה גדולה בעיר הבירה ותעש שמות על הרוב ברחוב המהמדנים והיהודים, כשנת אחת אחרי כן הוויזיר הגדול מחמד סוקולי בלכתו ברחובות קריה נהרג בידי איש אחד לבוש בבגדי דרויש, לאסון הממשלה ולהעמים השונים בתוגרמה, ובמקומו הורם סינאן פחה, בפרק ההוא המלך הפרסי שאך־תהמסף מת והממשלה היתה לכרמס למלחמת אזרחים, הוויזיר הגדול ויתר השרים יעצו השלטן לערוך מלחמה עם פרס וכן היה שבשנת שמ״ב סינאן פחה עלה למלחמה על המדינה ההיא, לא עברו ימים רבים והשלטן הסירו ממשמרתו ישלחהו אסיר לעיר דימותיקה ובמקומו הפקיד את ההונגרי המומר סיאווס פחה.

ככל השרים והפחות בתוגרמה בפרק ההוא הוויזיר הגדול החדש סיאווס פחה היה לו נאמן ביתו רופא יהודי הנודע בשם בנבנשתי[13]) אשר עלה לגדולות והשפיע הרבה על תהלוכות הממשלה אמנם לא נודע פעולתו לטובת אחיו היהודים ברב או במעט. בשנת שמ״ב באחד לחדש אייר השלטן מוראד הודיע לכל עמו והצירים השונים אשר בעיר הבירה שבעצם היום ההוא יתחיל חג המילה לבנו יורש העצר, ברחוב הגדול של הרוכבים אט־מיידאן בסטאמבול החלה ההגיגה ברוב המון, הקרואים הרבים נהרו אל המקום המיועד, ושם נטעו אהלים של צבעים שונים לשלטן ולשלטנות, כל האומנים והחרשים הקריבו יום יום מנחתם, היהודים הצורפים הקריבו מצרם איל בעל שבעה ראשים עשוי ממתכת[14]) החג הזה נמשך ברוב שמחה וגיל בעוד חמשה וארבעים יום ובחמשה עשר לחדש סיון נמול יורש העצר שלטן מחמד ובזה תמו ימי החג האדיר הזה.

בעת ההיא הגדיל השלטן מוראד את הפחה איברהים וישלחהו לשר השרים במצרים, אך אחרי שלשה עשר חדש נקרא עוד הפעם לעיר הבירה להיות אצלו הפחה הזה הקריב לאדוניו פרי נצחונות הדרוזים אשר בלבנון, כסא מלכות מעשה חרש זהב טהור ממולא באבני שוהם ואבנים יקרות אשר לא נראה כמוהו עד היום ההוא. כסא המלכות הזה עומד עד היום בקושטנדינא ובו ישבו השלטנים בעת אשר יכתרו בכתר מלכות[15]), בחדש אייר שמ״ו השלטן הואיל לתת לאיברהים פחה את בתו השלטנית איישי לאשה, הפחה הזה היה מטבעו אוהב היהודים ומקרבם ובן משק ביתו היה אחי ר׳ שלמה אשכנזי[16]).

בין כה וכה המלחמה נמשכה בין פרס ותוגרמה, הנצחון עמד פעם מצד הפרסים ופעם מצד העשמנים, שרי החיל ג׳אפיר פחה ועשמן פחה הגבור, נלחמו עם הגבור הפרסי האמצי על הרי הגורג׳יסטאן, והשירואן, אמנם בשנת ש״ן פרס נאלצה

12) Geschichte des Osman. Reiches, Hammer חלק ד׳ דף מ׳.

13) Hammer, בספרו הנ״ל חלק ד׳ דף 247.

14) שם, חלק ה׳ דף 306.

15) Turquie דף 172.

נאלצה לכרות ברית שלום עם תוגרמה אשר על פיהו נספחו ארצות רבות חדשות לתוגרמה, וביניהן הירויאן, תיבריז, וסילמאס בעיר הזאת היו לפי רושמי הזכרונות התוגרמים יהודים רבים אשר נוספו על נתיני השלטן מוראד[17].

בין הממשלות אשר נלחמו בעת ההיא בתוגרמה, נחשבה גם ספרד אשר היה לה מלחמה תמידית עם הארצות העומדות תחת השפעת ומגן השלטן בבארבאריאה או אפריקה הצפונית, ספרד לטשה עיניה על פורטוגל בימים ההם, ואדיר חפצה היה לכבשה ולספחה למדינותיה להיות לממשלה יותר בכירה וחזקה, על כן בקשה לכרות ברית עם תוגרמה, ולמטרה הזאת קותה למצוא אמצעיות יוצאי ירך היהודים האמללים אשר גרשה תשעים שנה לפני כן, הציר הספרדי פנה אל אחד היהודים אשר היו לו מהלכים בין שרי המלכות ושמו ר׳ יצחק, (לפי הנראה ר׳ יצחק המון, הרופא בן ר׳ יוסף המון) בשביעי לחדש פברואר 1578 (שבט של״ח) ספרד הגישה לפני הדיואן דרישה לשביתת המלחמה, אך מועצת השרים השיבה פניה ריקם, הציר הספרדי שלח תורגמי אחד אל בית ר׳ יצחק לדרוש אמצעיותו להטות לב השרים לשביתת המלחמה עם ספרד למועד שמונה שנים ויבטיחהו לתת לו בעד, עבודתו אלף פרחי זהב (miglia escudi) אך הרב היהודי השיב בתוגרמית „ייסתנפר אללה״! שעניננו, ישסרני האל או יכפר האל! אינני מן אנשים חטאים כאלה וחלילה לי למכור את אדוני המלך, כי יודע אנכי מגמת מלך ספרד שהוא להרויח בזמן, ולהתחזק אחרי כבוש מדינת פורטוגל ואולי עוד מדינות אחרות ולבוא אחרי כן ביד חזקה להלחם בשלטן, ואם אעשה כזאת אתחיב בנפשי נפש אשתי וילדי, התתרסי הכותר כראותו נאמנות היהודי לארצו ולמלכו נבהל ולא יכול להשיב אליו דבר וישק ידיו לאות כבוד על עצתו הנכון ודבריו הישרים[18]). דברי הברית בין ספרד ותוגרמה נמשכו בעצלהים בעוד חמשה שנים, עד אשר נוכחו היהודים התקיפים בחצר השלטן שלא יגיע כל נזק לממשלה, וישפיעו על הפחות לכרות השלום, ובשנת שמ״ו ר׳ שלמה אשכנזי בתור בא כח ממשלת תוגרמה והתרגמן חורים בתור בא כח ספרד חתמו ראשי הפרקים לכתב האמנה בין שתי הממלכות[19]).

בשנת שמ״א בא לקושטנדינא הציר הצרפתי זאק די ג׳ירמיני, בראשית בואו העירה הוא נוכח לדעת שבלעדי עזרת ואמצעיות היהודים התקיפים בחצר השלטן לא יוכל לחדש האהבה בין שתי הממלכות, להפצרתו נעתר לו ר׳ יצחק המון להעמידהו לפני הוזיר הגדול, ולהשפיע שיקובל באותות כבוד ויקר כמו שהיה בימי קדם לפני הסכסוך עם הציר הקודם די אכס, גם עלה בידו להטות לב הממשלה להוסיף על תנאי ברית המסחר עם צרפת פרטים הרשים אשר על פיהם צירי צרפת יהיו נחשבים מן היום ההוא והלאה ליותר רמים מיתר הצירים האחרים „אות לטובה בעבור קשרי האהבה אשר היו מקדם בין השלטנים העשמאניס ומלכי צרפת, אשר היו בכל עת מוקירים באמת השער ואשר הנם בכל האופנים המושלים היותר מיוחסים מכל הנוצרים״[20]).
הציר

16) Hammer חלק ד׳ דף 247.

17) Turquie דף 174 בהערה.

18) Traités de la Porte Ottomane. J. de Testa דף 129.

19) Charrière הנ״ל חלק ג׳ דף 832.	20) Turquie דף 169.

הציר הצרפתי ד י ג ׳ י ר מ י נ י במכתבו אשר ערך לםלכו הינריך השלישי אשר שלח באמצעיות שליחו בירתייר (Berthier) כתב בין יתר דבריו: „אדות היהודי ר׳ יצחק אשר כתבתי להוד מלכותו להודיעו שהאיש הזה הוא חכם ונאמן רוח, ובאמצעיותו הנני שולח דברי פה אל פה אל הקאפודאן פחה (שר צבא הםלחים) ואחרים, כמו שכן הוד מלכות השלטן שלח דבריו אלי באמצעיותו. וכן הפחות אשר ידעו והכירו בפרטות אמונתו וצדקתו יעריכו אותו כתור יועץ המלכות, ובזה האופן שלוחי בירתייר יוכל להעיד לפני הוד מלכותו כל העבודה אשר עבד היהודי ר׳ יצחק בכל ההתראות אשר היו לי עם הפחות באופן שיואיל אדוני המלך להכיר הטובה בכתב ובמתנות למען יהיה אסיר תודה ונאמן למשלחת הצרפתית, ולהרשות שיהיה לאל ידי לשלם לו השכר אשר הבטחתי לתת לו ממאה זהובים בכל שנה אם יהיה כן חפץ אדוני המלך[21]. המלך הצרפתי הינריך השלישי בתשובתו לצירו בקושטנדינא ביום 15 לחדש יוליו 1581 (תמוז שמ״א) כתב עם הספר על ידי מזכירו: „הוד מלכותו ימצא לנכון שצירו יתן שכר מאה זהובים לר׳ יצחק היהודי וסכום כזה לעלי־ג׳יליבי סופר השלטן... למען יעבדו באמונה לפי חפץ הציר גם ציויתי לכתוב מכתב פרטי לר׳ יצחק הנזכר על הענין הזה וכן אל הוד מלכותו השלטן״[22]).

בפרק ההוא סכנה גדולה רחפה על ראשי היהודים בתוגרמה, הגולים ה ס פ ר ד י ם אשר נגרשו מספרד ופורטוגאל בעוני וחסר כל, ספו תמו וזכרם כבר נשכח, בני הגולים ובני בניהם הצליחו בעסקיהם וחלק גדול מביניהם עשו עשר רב ויגיעו למדרגות גבוהות ויצברו הון עצום, הבנות ה ס פ ר ד י ו ת הפשוטות, ההרגלו בתענוגים רוב עשר ומותרות, אהבו השמלות היקרות מיריעות משי (אטלאס בתוגרמית, Satins) מרוקמות בפרחי זהב וכסף הנודעות בשם בין דאלי (אלף ענפים) בארצות הקדם, כמו כן הרבידים האצעדות, המבעות, הנזמים ופרחים שונים של כסף וזהב, משובצים באבני שוהם ואבנים יקרות, הסרגליות והפנינים. להראית עשרן לעין הרואים, ועל המותרות האלה הזילו לפעמים כסף רב יותר על המדה הנכונה, עד אשר ראו פעם אחת יהודית מבנות עשירי וגבירי היהודים יוצאת ברחובות בשמלת משי יקרות עד מאד ורביד זהב על צוארה מושבץ באבנים יקרות השוה כדי א ר ב ע י ם א ל ף ש ל ט נ י ם (פרחי זהב—בערך 64.000 פרנקים) שהיה נחשב בעת ההיא להון רב ועצום. השלטן מוראד אשר היה מטבעו אוהב כסף ושונא המותרות ספרו אליו כפעם בפעם אדות הכסף הרב והעצום אשר יפזרו היהודים לתכשיטי נשותיהם ובנותיהם, וכהגיע לאזניו שמע היהודית הגבירה הזאת אשר פזרה הון רב בבדי ארבעים אלף שלטנים להתקשט ברביד כזה, נמלא חימה ויגזור לכלות אפו על כל היהודים אשר בכל מדינות מלכותו להרגם לאבדם ולהשמידם מתחת השמים, והדבר נודע בקושטנדינא הבירה כי כלה ונחרצה מאת השלטן על היהודים להמם ולאבדם, ויתרגזו בני ישראל ממנוחתם כי לא הסכינו בגזרות קשות כאלה מיום התיסד ממשלת עשמאן באירופא.

האיש

---

21) J. de Testa הנ״ל דף 130.

22) Charrière בספרו Les Négiciacions חלק ג׳ J. de Testa הנ״ל דף 137.

האיש אשר יכול להגין בעדם בעת צרה וסצוקה כזאת, דון יוסף נשיא דוכוס של אי אנקשיא לא היה עוד בין החיים והאיש היותר תקיף בחצר השלטן והשרים היה הרופא ר׳ שלמה בן נתן אשכנזי והוא היה היחידי המסוגל לפעול ולהשפיע על השלטן להרגיע רוחו וחמתו מעל היהודים, לסען ישוב וניחם מגזרת הכליון אשר נזר בשצף קצפו עליהם, אמנם השפעתו על השלטן בעצמו היתה חלשה על כן נאלץ לבקש עזרת אם השלטן השלטנה — ואלידי אשר בקר אותה ויחליטה כהיות השלטן שלים השני בעלה בחיים, והשלטנה הנכבדה הזאת נאותה לעמוד ליסין היהודים ולהשפיע בכל מאסצי כחותיה על כנה השלטן, גם שר צבא היניצ׳רים אשר היה כנראה אוהב הרופא ר׳ שלמה אשכנזי מצד האחד ואשר קבל מהנת כסף מן היהודים מצד השני, הבטיח לבקש מאת השלטן לבטל הגזרה, אז עמד ר׳ שלמה לפני השלטן מוראד השלישי ויבקש מלפניו לשוב מחרון אפו ולבטל הגזרה מעל היהודים עבדיו הנאמנים, אמנם בקשתו היתה כבר נכונה לשוב ריקם, לולא המלכה אם השלטן אשר השפיעה על בנה, ושר צבא הרגליים אשר מלא את דבריה, ובקושי רב עלה בידיהם לחטות לב השלטן להחליף הגזרה הקשה הזאת בגזרה יותר קלה, ובמקום הרג ואבדן יצא דבר מלכות מלפניו שמן היום ההוא והלאה אסור ליהודים ויהודיות לצאת ברחובות ערי תוגרמה בלבושי ושמלות משי, ועל היהודים לשאת על ראשיהם במקום המצנפת (טורבאן) הפרטי להם עד היום ההוא מצבע ירוק־כרתי (ליסוני) שתיה על כל פנים כדמות ותואר מצנפות המחמדנים, כובע (קאאוק כתוגרמית) משונה ומוזר בדמות הכובעים הספרדים גבוה חד מלמעלה ורחב מלמטה „הנכנס בראש ונדבק" בלי סיינא או שפי[23]).

והרבנים בעיר הבירה קושטנדינא וראשי העדה בראותם הרעה הנשקפת אליהם, וכי נצלו רק בדרך נס מן הכליון בקשו סבת הגזרה וכאשר נתברר אצלם שהפיזור על המותרות התכשיטים ואבני השוהם היו בעוכריהם, קמו וינזרו ויסכימו הסכמה שעל פיה הוסיפו על גזרת המלכות „שלא תצאנה הנשים והבחורות בלבושי אטלאס (יריעת משי וצמר גפן) ותכשיטי זהב ואבנים יקרות"[24]). אמנם לא לבד בעיני השלטן והפחות השיכות היהודים והשפעתם הלכה הלוך ומתמעטת, כי גם בעיני המון העם, היהודים אשר הרגישו כי מעמדם איננו איתן בין יתר העמים ובין המחמדנים בפרט, פחדו וייראו מהסב עליהם שטנה ואיבה, ויעשו כיניים והסכמות להסיר מעליהם כל השד ותואנה אשר יוכל להטיל ספקות באמונתם למלך לשרים ולעם הארץ.

בעיר הבירה וברוב הערים הגדולות רבות המסחר, היהודים ישבו בקרבת רחוב התוגרמים, הבתים והחנויות היו אחוזת המחמדנים, כי כבוא גרושי ספרד ופורטוגל בארץ הזאת בעירום וחסר כל חשבו את עצמם למאושרים אם הצליחו להרויח כדי פרנסתם, ולא עלה על לבם גדולות ונפלאות יותר מכדי יכלתם, שיוכלו לקנות בתים וחצרות או חנויות בשוק הסוחרים, על כן התרגלו והסתפקו באפשרי והחזיקו בבתי המחמדנים כשלם להם שכר דירה, אך בהיות שמספר היהודים הבאים יום יום לתוגרמה היה רב מהכיל אותם ברחובות ההן אשר התרגלו לשכון בראשית.

---

23) ראה ציון ב׳ בסוף הספר.

24) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ מ״ו.

מראשית כואס או מימי קדם במקומות אשר היה ישוב יהודים משכבר הימים, על כן החלו להוסיף על שכר הדירה ולהוציא כל אחד ואחד את חברו משכונתו ובית מסחרו, ראו זאת רבני וראשי העדות ונוכחו לדעת שברוב הימים ברבות כספר היהודים שכר הדירה יעלה באופן כזה למעלה ראש עשר ידות על ערכו האמתי ויעשו תקנות שעל פיהן כל איש יהודי אשר קדם והחזיק במעונה או בחנות, קנה לו חזקת דירה במקום ההוא לצמיתות, ואם גם ירצה לצאת מן השכונה ההיא הרשות בידו להחזיק בחזקתו, לשלם שכר דירה למתמדני בעל האחוזה ולהשכיר בעצמו לכל אשר יחפוץ בשכונה ההיא, ובזה האופן כל האחוזות היו להן בעלי חזקה, ואלה היו המשכירים אותן ולא היה שום התקשרות בין בעלי האחוזות והיושבים בהן כי אם באמצעות המחזיקים. אך מה שהרויחו בעלי החזקות והמשכירים, אבדו בעלי האחוזות, בהיות שהמחזיקים מאנו להוסיף על השכר אשר שלמו מלפנים ביודעם שבשום אופן שבעולם לא יוכל איש אחר להתחרות בם להוסיף על השער להוציאם מן החזקה אשר אחזו בה, וכרוב הימים בעלות מחיר האחוזות ושכר דירה בכל ערי תוגרמה, ראו בעלי האחוזות את היהודים ברעה והיו מרננים שיתנפלו עליהם להמם ולאבדם בהיות שעל ידי הסכמותיהם ותקנותיהם מחלישים הם כחם, ושכר דירת בתיהם נתן הוא בידי היהודים ולא יכלו להוקיר לפי העת ולפי השער.

בשנת של"ז התאספו ראשי העדות הרומניוטים והספרדים בקושטנדינא ויעשו תקנות והסכמות על החזקות „להסיר תלונות אדוני הארץ הישמעאלים" „שאין ראוי שזוטא יאבד מכל ישראל אשר תחת מלכי חסד יר"ה ויהיה סבה שיקומו יושבי הארץ ואכלונו" על פי רוח ההסכמות נתן היושר והזכות לכל איש ישראל לשכור מקום אשר כבר הוחזק לישראל חברו, אם לא שלם שכר דירה שלשה חדשים, אם לא התנהג כראוי עם בעל האחוזה התוגרמי, אם לא ישלם המחיר לפי השער, או אם יצער את בעליה או השכנים, ובזה האופן יאבד כח החזקה לעולמים, ובלעדי זאת לא הורשה שום בר ישראל לשכור מקום אשר היה עליו חזקת ישראל חברו באופן שגם בעלי האחוזות היו מחויבים להתפשר עם בעלי החזקות היהודים בכל עת ולא היה להם באפשריות להוציאם בלי כל סבה ראשית ועיקרית, ומתקני ההסכמות בקושטנדינא חשבו בצדק אם גם כי הרחיקו התחרות היהודים מעל בעלי החזקה, שיהיה באפשרי שאיזה נוצרי יתחרה בבעל החזקה היהודי והשכיר הבית או החנות מבעל האחוזה התוגרמי להשכירם באיזה רוית ליהודים ויחלישו שאז לא יורשה שום ישראל להשכיר המקום ההוא ולתת ולשאת עמו, בלבד אם אין בדעת המתחרה הנוצרי להשכירו כי אם לשבת בו אך אם יקנהו מיד בעל האחוזה וירצה להוציא את המוחזק מחזקתו, או להוסיף את שכר הדירה בלי כל יסוד, היהודים אשר היה בידם בל מסחר ארצות הקדם, ובלעדם לא יכול להרים איש את ידו, כדי להניא שאיש זר יתערב בעניניהם קבלו עליהם בכח ההסכמה להרחיק הנוצרי ההוא „מכל בני ישראל הרחקה כללית לכל משא ומתן מקח וממכר ולא להלוות לו, ולא ללוות ממנו"[25]).

ההסכמה משנת של"ז (1577) בקושטנדינא תתן בידינו תמונה שלמה ממעמד כנסת

---

25) ראה ציון א' בסוף זהלק הזה.

כנסת ישראל בעיר הבירה בעת ההיא, התאחדות כל העדות והקהלות השונות תחת דגל שתי השגחות כוללות רוסאניאות לכל יהודי רוסאניאה או התושבים היונים, וכוללות ספרד לכל הגולים מחצי האי הפיראני וכו נכללו לפי הנודע גם יתר היהודים מארצות אחרות אשר נגררו אחריהם, ובאי כח ההשגחות האלה התועדו והתאחדו בשם כל יהודי עיר הבירה וקבלו עליהם ועל זרעם לבטל רצונם ותועלתם הפרטי בפני התועלת הכללי, במה שנוגע למעמד היהודים עם שכניהם אשר לא מבני ישראל המה, שונה ומוזר הוא, מצד אחד רואים אנחנו על פי רוח ההסכמה שפחדו ויראו את שכניהם המתחסדנים בעלי הארץ ועל כן שחדו בעדם והתנו תנאים להנאתם, ומצד אחר רואים אנחנו את שכניהם הנוצרים אשר היו עמהם בברית מסחר ובלעדם לא יכלו להרים את ידיהם, שהיהודים קבלו עליהם לחדול מכל התחברות וברית מסחר אם רק יזידו להתערב בעניניהם הפרטים בהתנגדות להסכמותיהם. אם השיבותם השפעתם על מהלך הדיפלומטיא והענינים המדיניים נחלשה, למצער המסחר היה בידיהם והם היו איתנים בסרכולת וימשלו על שוקי ארצות הקדם, כבר ראינו שבשנת של"ח היתה מגפה בעיר הבירה כבדה מאד וימותו עם רב וביניהם המופתי חסור, הקאפודאן־פחה (שר צבא המלחים) תוכך בידי התקיפים היהודים ר' שלמה אשכנזי ור' יצחק המון הנודע בשם פיאלי, אחות השלטן מוראד ודודתו השלטנית מירסאה[26]) גם ברחוב היהודים נפלו חללים רבים לרגלי החולי אשר שרר בתקף עזו, ובעל הזכרונות כתב בין יתר דבריו „יד ה' הויה בעיר דבר כבד מאד"[27]) רוב התושבים נסו לנפשם בכל אשר מצאו והסוחרים היהודים מן הערים הקרובות לא יכלו לבוא לעיר הבירה לרגלי עסקיהם מיראת הדבר.

בשנת שמ"ב בהיות משרת הוויזיר הגדול בידי סיאווס פחה והיהודי העומד על יד ימינו הרופא בנבנישתי יצא דבר מלכות ליפות ערך המטבעות „שלא יהא שום אדם רשאי לקבלם ולפורעם יותר מארבעים לבנים הגרוש" שהיו עד העת ההיא עוברים לסוחר בחמשים לבנים, וכדברי בן הדור ההוא „הן אמת כי בדבר זה שאירע שנת השמ"ב בירידת חשיבות (צ"ל בעלית תשיבות) הגרושים והזהובים נמשכו מריבות וקטטות ממינים שונים בין הסוחרים, אשר חשבתי שיעשו הם הסוחרים עצמם סדר ואופן שימנעו המריבות מבני אדם, אבל הם לא עשו כן, אלא איש לדרכו פנו"[28]) ותשובת השאלה כתב הפוסק: „כפי מה שאומרים כל העולם, שלא נשמע מעולם שיעשה מלך ממלכי תוגרמה דבר כזה שיכריז ויקפיד בירידת שווי המטבעות... ואם כן נתברר שהגרושים יש להם יוקרא וזולא בדינרי זהב, וצריך לשלם (כל בעל חוב) דמים (= לבנים) כמו שהיו שוים בשעת הוצאותם" בשנת שמ"ד המלך הפולאני שטיפאן באתורי מת ובמקומו בחרו האצילים הפולאנים בעצת השלטן את סיגיסמונד משווידיא למלך עליהם[29]) בנראה יד ר' שלמה אשכנזי היה באמצע גם בבחירה הזאת בהיותו לבדו הבקי בעניני פולוניא.

בשנת שמ"ה המלחמה התחלה נגד הפרסים, השאך הפרסי היה בעת ההיא במלחמה עם הכאן של האוזביקים, על כן נאלץ לכרות ברית השלום עם תוגרמה, על

26) Turquie דף קס"ו

27) שו"ת מהרש"ך (שלמה הכהן) ח"ג ס' קצ"ו.

28) שו"ת רשד"ם חושן המשפט ס' ע"ה.

29) Turquie דף קע"ב.

על פי כתב האסנה נספחו לתוגרמה מדינות שונות הלוריסתאן והגורג׳יסתאן, ובהן ישבו יהודים רבים הנודעים בשם גורג׳ים, ומדברים שפה תרכית משחתה עד היום הזה. בשנה ההיא ה„שאראפחנ״־איטיני״ (הפקיד על בית המטבע) הוציא מטבעות מתערובת מתכות פחותות ואשר היו לפי דברי בעל הזכרונות התגרמי „קלות כעלה של עץ שקדים, ואשר לא היו שוות יותר מטיפת טל״[30]) הפקיד על האוצר (דיפתירדאר) מאן לקבל המטבעות האלה על כן פנה אל מחמד פחה הביילר ביי (נסיך הנסיכים) של הרומיליאה אהובו של השלטן מוראד ועל ידי תשורת מאתים אלף לבנים אשר שחד פניו נתן צו אל פקיד האוצר לקבל המטבעות החדשות ולשלם בהן לאנשי החיל, היינינ׳ירים אשר שלמו בכסף פחות ערך הזה התפרצו נגד השרים ארוגיהם וידרשו בחזקת היד ראשי הדיפתירדאר והביילר — ביי, השלטן מוראד בראותו כי המרידה גדלה מעת לעת ותתפשט בין כל החיילות והמון העם מסר הפקידים האלה בידיהם לחשבית חמתם, ויוריד את הויזיר הגדול שהיה מקדם מושל בבושנא סיאווש פחה ממשמרתו ובמקומו הפקיד את סינאן פחה לויזיר על כנו כבראשונה, אך המרידות של היניג׳ירים בפעם כפעם אלצו השלטן להוריד גם את סינאן פחה ממשרת הויזיר ולהפקידו ביד פירהאר פחה, במצרים וכפרס אנשי החיל מאנו גם הם לקבל המטבעות החדשות ובעמל רב עלה בידי שרי החיל להרגיע רוחם.

ובשוק הסוחרים ובקרב בעלי הכסף היהודים היתה שערוריה רבה בסבת ירידת ערך המטבעות הפחותות האלה, לפי עדות בן הדור ההוא הלבנים מזמן השלטן שליס השני עלו חמשה מטבעות במשקל דרהים אחד (2, 3 גראם) „בזמן הזה שפחתו הלבנים והנה הם עשרה בדרהים״[31]) ועל כן ירדו הלבנים יום יום ירידה פתאומית כחמשים בגרוש אחד לערך תשעים[32]) מתשעים, למאה[33]), ממאה, למאה וארבעים וחמש, ואחרי כן למאה ושמונים[34]) ובסוף הגיעו לשלש מאות[35]).

פחות ערך הלבנים הפתאומי הסב נזק גדול לסוחרים היהודים אשר לוו כספיהם או מכרו סחורותיהם בהקפה שאבדו הונם בענין רע, בהיות שבעלי החובות שלמו להם בלבנים הפחותים ולא הגיע לידם החלק החמישי ממה שהיה עליהם לקבל, הפוסקים ובעלי ההוראה בפרק ההוא היו ידיהם מלאות עבודה לפשר בין הסוחרים אשר ערכו אליהם שאלותיהם והקריבו משפטיהם יום יום אל בית הדין, וכמו לכלא סאת האסונות האלה פרץ אש ברחוב היהודים בקושטנדינא בשנה ההיא ורוב הבתים עלו על המוקד[36]) שנתים ימים נמשך המצב הזה עד אשר נוכחו השלטן מוראד ושרי המועצה שאם יתמידו וימשיכו לאלץ המון העם ואנשי החיל לקבל המטבעות הפחותות יביאו אסון נורא לארץ ועל כן נועצו ויטביעו מטבעות חדשות מכסף מזוקק ויותר גדולות[37]) וכמו קסם עלו הלבנים ממאתים וארבעים, לשמונים בגרוש אחד[38]) ואחרי כן לשבעים[39]) בשנת שנ״ב, ובסוף לשנים וששים ויעלו עד שלשה וחמשים[40]). ביסים

30) שם דף קע״ה. Jonquière מאת Hist. de l'Emp. Ottoman דף רפ״ג.
31) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ ס״ג. 32) שו״ת ר׳ שלמה כהן חלק ב׳ ס׳ נ״ג.
33) שם, שם, ס׳ י״א 34) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ ס״ד. 35) שם, שם. 36) שם, ס׳ נ״ט.
37) „אך עתה שפסל המלך המטבעות והוציא מטבע׳ חדש׳ גרוליס וטובים״ שם ס׳ ג״ח.
38) שו״ת ר׳ יוסף מטראני חלק ב׳ ס״ד. 39) שו״ת מהרש״ך קונטרס אחרון ס׳ ז׳.
40) שו״ת ר׳ יוסף מטראני חלק א׳ ס׳ י׳.

בימים ההם מלכת אנגליא אלישבע נסתה פעמים רבות לקנות אהבת התוגרמים לממשלתה, הציר האנגלי היריבון אשר כרת ברית מסחר עם תוגרמה בשנת שמ"נ נסה להפוך לבב השלטן נגד הספרדים אשר היו במלחמה עם האנגלים בעת ההיא, ונגד האוסטריים אשר היה להם יד ועוז בנסיכות מולדאויא ואלאכיא, בנסיכות מולדאויא היו הדברים יגעים בעת ההיא משנת שכ"ז מחיר כסא הנסיכות ההוא עלה למעלה ראש וכל המרבה זכה בו, בשנה ההיא אלכסנדר השני נסיך ואלאכיא נתן לשלטן שלים ששים אלף זהובים בשכר כסא נסיכות המולדאויא לאחיו הקטן פטרוס הצולע, עוד טרם צאת לאור הפירמאן ויוהן האיום שלם מאה ועשרים אלף זהובים בעד הכתר ההוא, מלחמת גדולה התלהבה בין שני הנסיכים האלה, עד אשר נצח האחרון, אמנם שתים עשרה שנה אחרי כן התקוממו נגדו יוהן פיטקוהר אחד משריו עד אשר התחיב לתת לשלטן מוראד סך מאתים אלף זהובים שנה בשנה אם יעמוד בימינו וישלח אנשי חיל לתומכו נגד אויבו המורד. (סוף של"ט).

בשנת שנ"ב השלטן מוראד הוריד את הנסיך יוהן האיום מכסאו וישכיר כסא נסיכות מולדאויא ליהודי עשיר מפולוניא ושמו עמנואל, ואלה הידיעות אשר כתב הציר האוסטריי דוקטור ברתלימיאו פיצין אל הארכידוכוס הירניסט מאוסטריאה: „הפולאנים חרדים מאד על דבר מנוסת פטרוס נסיך מולדאויא (שנבחר במקום יוהן) חרדים בהיות כי נבבד הוא בעיני העם ובעיני האצילים הפולאנים, כן הלך לדרכו אל אדמת פולוניא, אף כי רבים יאמינו שהלך בדרך מוסקובה, בעוד זה הניע פה מסלא מקומו ולפי הנראה הוא אוהב לפטוראשקי, וגם הניע עם פטראשקי ההוא מפולוניא פה ביחד, שמו עמנואל מזרע היהודים, נועד לנסיך על מולדאויא בעזרת החוג'ה אשר לשלטן ובעזרת המופטי, ועל הכל בעזרת יהודי נכבד נקרא בשם שלמה טידיסקי (=אשכנזי) הפקיד על בית הויזיר כן הוא לפי המעשה, ולפי האמת באשר נתן ארבע מאות אלף זהובים לשלטן עצמו ועוד מאתים אלף במקומות אחרים, אך לפי מראית עין הוא למצוא חן בעיני הציר האנגלי, אם כי גם רבים מתנגדיו ורבים יאמינו כי יוסר מפקודתו עוד טרם נסעו מפה כאשר היה עם הנסיך הולאכי מלפנים ובמקומו יופקד איש אחד בשמו אליה נסיך" [41]). כנראה הזות הציר האוסטריי קם ומשרת נסיכות מולדאויא לא נתנה על שכם היהודי הפולוני עמנואל למרות התשורות אשר חלק, אך רואים אנחנו יד הרופא ר' שלמה אשכנזי למרות זקנתו במקרה הדיפלומטי הזה.

אחרי פירהד פחה משרת הויזיר הגדול הופקד עוד הפעם בידי סינאן פחה, השלטן מוראד כרצותו לשים קץ למרידות והתקוממות היניצ'ירים מצא לנכון לתת להם עסק למען ישכחו תרעומותיהם ותלונותיהם, ועל כן ערך מלחמה עם האוסטריים במדינת הונגריא, הויזיר הגדול סינאן פחה בעצת רופאו היהודי אשר לווהו בכל מדרך כף רגלו השפיע על השלטן מוראד לתת כסא נסיכות המולדאויא לאהרון וודה, והנסיך הזה נדר לתת לרופא היהודי בגלל התעסקו בענינו ותמיכתו בבחירה לנסיך מולדאויא סך ארבע אלפים תאלירים, בפרק ההוא חילות התוגרמים עלו למלחמה על הונגריא ובראשם הויזיר סינאן פחה אך לא עמדו לפני חיל האוסטרים וישובו אחור, ויהי כשוב הויזיר מעיר ראאב לבילגראד, הרופא היהודי חשב שמצא העת המובחרה

---

41) ראה בסוף החלק הזה ציון ג'.

המוכשרה לנסוע אל מולדאויא ולדרוש מיד הנסיך אהרן סך הארבע אלפים תלירים, אשר הבטיח לתת לו, אמנם לאסונו הידיעות אשר הגיעו מקושטנדינא למולדאויא נתנו חשד בלב הנסיך שעוד מעט יעבירו השלטן ממשמרתו, על כן נטר איבה לכל התוגרמים ויכרות ברית עם הואלאכים והתראנסילואנים נגד תוגרמה, וכאשר בא הרופא היהודי לעיר הבירה יאסי לדרוש כספו, הנסיך הכפוי טובה הזה שכח כל החסד אשר עשה עמו, ויתפוש בו וישלחהו כאסיר מלחמה לתרנסילואניא למרות שהרופא היהודי חפץ לשלם סך חמשה וארבעים אלף תלירים בעד חירותו[42].

הנסיך מיכאל של הואלאכיא מצדו מרד גם הוא באדוניו השלטן ויכרות ברית עם סיגיסמונד באתודי נסיך של התרנסילואניא, ואהרן נסיך המולדאויא ואליהם נלוה גם רודולף השני קיסר אשכנז. וביום 1/10 נוביםברו 1593 (ט״ו חשון שנ״ד) הזמין בעיר בוקאריסט כל התוגרמים והיהודים לשלם להם חובותיו ולפתע פתאום התנפל עליהם ויהרגם לפי חרב, המעטים שיכלו להמלט משדה ההרגה הזה, רצו עד שומרי הגבול ויודיעו להם אכזריות הנסיך מיכאל[43] וכאשר נודע המקרה הזה בעיר הבירה השלטן מורד נמלא חימה וישלח את הויזיר סינאן פחה בראש אנשי חיל ליסר קשה המורדים ולספח הנסיכיות הדאנוביות לקיסרית.

אמנם הויזיר עוד טרם נסעו לשדה המלחמה והנה קרה מקרה רב התוצאות אשר הביא חילוף עיקרי בכל הענינים המדיניים, השלטן מוראד השלישי אשר היה מאמין בחזיונות הוגד לו מפי אחד מחניכיו דברים מוזרים ומתוכם הכיר כי כבר בא קצו, וביאושו הנורא הוא חלה את חליו ארבעה ימים וביום ד׳ ג׳ומאאיד שנת אלף ושלש להג׳ירה הוא ה׳ שבט שנ״ה (16 יאנואר 1595) נאסף אל עמיו בשנת תשע וארבעים לימי חייו אחרי מלכו עשרים שנה ושמונה חדשים.

בנוגע למצב ישראל בימי השלטן מוראד השלישי בעיר הבירה וביתר המדינה, אם נעבור בסקירה על פני הדור ההוא, נראה שאבד הרבה מערכו וחשיבותו, מצבו לא היה איתן כבימי השלטנים החולפים במהלך הענינים המדינים, ואף שהיו עוד איזה תקיפים אשר לקחו גם הם חלק בדיפלומטיא, השפעתם היתה חלשה ואי ישרה, כי לא עמדו עוד בשורה ראשונה במערכות הממשלה ובמועצות הדיואן, אלא שהיו אנשי ימינם של הפחות והויזירים ובהם השתמשו לעת הצורך לכל עניניהם, מצד אחר הספרות העברית גם היא סנה לאחור ולא לפנים, הסופרים והחכמים הפילוסופים יוצאי ספרד אשר הביאו עמהם שברון העשר הגנוז ההוא חלפו למו, החקירה והפלוסופיא הטבעית קנין הספרדים ובניהם אחריהם אשר התישבו בתוגרמה עוד מעט ונשכח זכרה, אמנם לגאון ותפארת יהודי תוגרמה עלינו להודות שגם בפרק הזה הנוטה לירידה, גם בעת אשר מעדו קרסוליהם למוט, אזרו שארית כחותיהם לנפול למצער כגבורים על שדה קטל, בפרק הזה הקרוב להחשך בעד יהודי ארצות הקדם, נראה פתאום אור מזהיר בתוך האפל ככוכבים הבהירים בעצם השמים בעוד הלילה, הד השיר והזמרה נשמע פתאום בין המליצים השרידים בתוגרמה, בני בניהם של המגורשים מחצי האי הפיראני נשאם לבם להדמות להוריהם

42) שם, ציון ג׳.

43) שם, ציון ה׳ בין היהודים הנהרגים היו יוסף רושו יצחק וארון ויצחק עמנואל מודין (תורת אמת ס׳ א׳).

להוריהם הקדמונים אשר השמיעו השירה המליצה העבריה בשאון אדיר אף נעים על אדמת ספרד, מליצת ישורון היתה לה עדנה אחרי בלותה ותצץ ציץ ותוציא פרחים, והנה הפרחים האלה יתראו לעינינו כפרחי בציר אשר יציצו בכח חום השמש בעוד החרף, ובכל זאת יקרים הם הפרחים האלה אם נשוה מעמד הקרח הנורא אשר שרר בספרות ישראל ביתר ארצות הגולה.

הראשון במשוררי תוגרמה בעיר הבירה קושטנדינא היה ר׳ נסים בכמהר״ר אפרים ן׳ שנג׳י אשר התאמץ לגטוע על אדמת תוגרמה שירת ספרד, ביאושו הנורא ובראותו כי בדור אשר חי בו המליצה ירדה מטה מטה טרם הוקמה משפל מדרגתה, הכביר תלונות בשירתו „צרי גלעד״ על רפיון רוח המליצה בארצו:

אהה עלי! ולמה אחצוב שיר — במחצב או בחור כיפי בחפרי?
באין בוחן היש יתרון לזהב, — באין בחן היש מחשיב סגורי,
להיק טרחי, ואין יתרון בחצבי — במחצבי להערות את מקורי,
ואין מאזין, ואין אזן, ואין כין, — ומה יתרון לקול נגוני ושירי?
ואין שואל באפודי, ולמה — אתי מרעים בקול תומי ואורי?
חדל שכלי, פסול לך מדבריך — והרחיקם במואבי ומצרי...[44]).

אמנם לר׳ נסים ן׳ שנג׳י, לא נתן לבדו להקים השירה משפלותה, האיש המסוגל ביותר לעבודה הכבדה הזאת היה ר׳ גדליה בן יחיא חשני משלוניק, שנחשב בין בעלי ההון, והיה בעצמו חכם תורני משכיל מדקדק ומשורר, ונוסף על כל אלה היה גם נדיב לב וםכספו שחד בעד בעלי השיר ואנשי צחות, אשר רובם ככולם היו עניים מרודים ולא עלה בידיהם להספיק צרכיהם כרבנים ומורי הדת, הוא קבע בביתו מדרש השיר ונאספו שמה ראשי המשוררים אשר בעירו שלוניק לקרוא כלם על שם המליצה וצחות הלשון, ואלה אשר הדרך רחוקה מהם לבוא לבית הועד כפעם בפעם, שלחו אליו נדבתם בחכמת השיר, איש איש פרי עטו חרוזי פנינים ומרותיהם אשר חדשו יום יום.

ואלה ראשי המשוררים אשר באו והתאספו במדרש השיר אשר בשלוניק או שלחו זמרתם לבית הועד הזה: ר׳ אברהם ראובן, אברהם ן׳ שלמה לבית חזן, אבשלום ן׳ אברהם אלמושנינו, אליהו עובדיה, בנימן קאראסו, גדליא ן׳ יחיא, דוד עונקינניירא, חנניא ן׳ יקר, יהודה זארקו, יהודה ן׳ עזרא, יהוסף ן׳ יחיא, יוסף אלמושנינו, יוסף ן׳ השר משה המון, יעקב טרפון, יצחק זאלמה, יצחק חזן, יצחק עוזיאל, ישראל ן׳ משה נג׳ארה, מאיר ן׳ משה די בוטון, מאיר ן׳ שנג׳י, מרדכי חפץ, משה ן׳ יעקב עבאשי, נסים בכמוהר״ר אפרים ן׳ שנג׳י, סעדיה ן׳ אברהם לונגו, רפאל כספי, שאלתיאל גאליפפה, שאלתיאל ן׳ שלמה קב׳ליירו, שלמה ן׳ גבירול, שלמה כספי, שלמה לבית הלוי (בן יצחק), שלמה פורית, שמואל ן׳ פרחיה כהן, שמואל עונקינניירא[45]).

היותר

44) „תולדות בני אברהם״ לר׳ אברהם דאנון, סאגרדינופלא (ש׳ תרס״ז) דף קכ״ב על פי כתב יד.
45) ר׳ אליקים כרמולי במחברתו „דברי חכמים לבני יחיא״ צד ל״ט־מ׳, שם יזכיר שני קובצים כתבי יד אשר מובאר שם שירי משוררי תוגרמה אלה, האחד קונטרס כ״י בתביבליותקה באכספורד מחברת שלישית הסכונה „מאסף לכל המחנות״ וכן המחברת הרביעית כוללת המון שירים מחכמי תוגרמה

היותר השובים במנעימי השיר והמליצים היו ר׳ יהודה זארקו ר׳ נסים ן׳ שנג׳י, ר׳ סעדיה לונגו, ור׳ ישראל נג׳ארה הנם שאצל איזה משוררים נמצא שירה רק במדה מצומצמת כי אין בהם לא רגש השירה ולא תועפות הדמיון, באופן אשר רוב שיריהם ופזמוניהם הם רק השנות דברים במלות שונות ממה שהושר כבר לפניהם. אך מנגד לאלה בשירי החרוזים והמכתמים של ר׳ יהודה זארקו נמצא דברי חפץ ולשם שיר בתבניתם ותכניתם, ויותר נכון לקראתם בשם אמרי שפר ובינה ושירי למודים, החכם ד״ר יוסף פטאי שהעתיק רוב השירים האלה בהרצאתו במפלנה העברית בירושלם (13 אבריל 1933), היה הראשון שהצינ לעין הקהל חלק אחד מהשירים החשובים האלה אחרי שלש מאות וחמשים שנה שהיו טמונים וגנוזים וכה דבריו:

ומה גדלה שמחתי כשקראתי באוקספורד את כתב היד, אשר בראשו כתוב: „זה הספר קראתי מאסף לכל המחנות והאספסוף אשר בקרבו התאוו תאוה, כל איש אשר בו רוח חיים״. אמנם, יש פה אספסוף, ערב־רב של משוררים קטנים וגדולים, ביניהם בעלי תאוה, להוטים בגשמיות נסה, גם פיות דוברי נבלה, מזמרי ענבים; אבל בכל אופן צדקה ההגדרה „יש בו רוח חיים״, רוח הזמן ההוא עם כל גענועיה, פגעיו ומכשוליו נובעת מעל דפי כתב־היד. מאסף השירים היה מעריצו ומכבדו של ר׳ סעדיה לונגו ואותו חשב לראש משוררי דורו. כל פעם שהוא מזכירו הוא עוטה אותו במעיל שבחים ותהלות. אמנם, לפי דעתי, המשורר החשוב שבכולם הוא הצעיר דוד עונקינירה, אשר גם שמו לא נזכר עד עתה בתולדות שירת ישראל. הכל תלוי במזל, אפילו ספר ושיר. החוקר נויבויאר, מסדר הקטלוג, של כתבי־היד בספרית בודליאנו, דלג בסקרת על כל שירי עונקינירה ויחסם לסעדיה לונגו, בעוד שהשירים מדף קכ״א עד קל״נ הם כולם פרי רוחו של דוד עונקינירה. גם השיר שנכתב לר׳ ישראל נג׳ארה „על אשר אנשי בליעל דברו עליו כזבים להפר ברית אהבים, אשר מימים רבים״ וכו׳ — הוא שירו של דוד עונקינירה ולא של סעדיה, כפי שהעיר נויבויאר, „שלח הנזכר״ הוא דוד, אשר כנראה, היה מכובד מאד בעיני ר׳ ישראל נג׳ארה. יש בשיר זה איזה רוח ונעם, המסמנים את שירתו של דוד.

„הן מלאכי רחמים ושרפי חסדים אשר
היו סביבי בשכבנו ובקומנו
שבו ועטו מעיל קנאה ואף וחרון,
התאספו, נועדו יחדיו כלוחמינו.

גם נג׳ארה שלח לו איזו שירים, שנדפסו בספרו „זמירות ישראל״. „ואלה הדברים עם השירים שלחתי אל מבחר־נוגנים ושרים, המאיר לארץ ולדרים, החכם דוד נעים זמירים, תשובת אמרים״. נג׳ארה משתדל לשכך חמת ידידו וכותב אליו „יכבד מנתו עם מליצי הזמן, אם יהיה אתם בכף מאזנים, כולם בשיר יחשים, כמו מר מדלי, אך הוא כמו מעין ומקוה מים״.

מי

וביחוד מעיר שלוניק, וקובץ אחר שהיה בבית מדרשו (של כרמולי) מכיל תקע״נ שירים קדמונים וזמרי ר׳ סעדיה לונגו, בכתב תתרמי־יוני קשת לקרות על נייר משי. (שם דף ח׳ הערה ג׳). הפרופסור החכם יוסף פטאי מטיל ספקות בבית מדרש לשירה תזה (הרצאתו במכללה העברית בירושלם ביום י״ג אבריל 1933) אך הוא מדבר ממה שראה בכ״י מאסף לכל המחנות באקספורד ולא הגיע לידו הס׳ השני אשר היה בידי הרב כרמולי כנזכר לעיל ולא ראינו אינו ראיה.

מי היה דוד עונקינירה זה? מקורות חייו יודעים אנו רק מה שנזכר בכ״י של השירים, שלוקחו ממנו ותפארתם נתנה לאחר. אולי כתגמול חטאת־נעוריו, אשר בבואו לסלוניקי אל להקת המשוררים ניסה להתפאר בשיריו של שאלתיאל נליפפא ואחרי־כן נודע הדבר, כי השירים האלה „גנובים הם אתו״, כאשר הוכיחו על זה סעדיה לונגו בשיר וכפרוזה. משפחת עונקינירה ידועה לנו במקצת: יצחק עונקינירה חבר ספר מליצה „איומה כנדגלות״, שנדפס בקושטא׳ בשנת לק׳ר׳ב׳ה׳ (1577). הוא היה מבאי ארמונו של הנשיא יוסף מנאקסוס. המליצה הזאת נכתבה תחת השפעתו של ר׳ אברהם אבן עזרא ב„מלחמת האלפא ביתא״ להראות שגם הוא יכול לעשות כזאת. בכ״י שלנו דף קי״ג נזכר „מכתב שלומים לשמואל עונקינירה ולכל בני הישיבה״. כאשר בא בן־נגידים זה, דוד הצעיר, מקושטא׳ לסלוניקי ורצה להסתפח בנחלת השיר, לא היו לו אולי, במקרה, שירים משלו, או אולי הרשה לעצמו דבר התול ומשחק בענין זה, כאשר הוא כותב: „הלא תדע, כי מיטב השיר כזבו״. אמנם, בודאי, היו לו גם אז שירים מקוריים והוא כותב:

„.... אם בת־שירי שבח אלמת
דע לא על כי כלו שירי,
ככלות מים מן החמת...״

סעדיה לונגו השיב:

„יפלאו המחשבות בחזותם
שירים כמים יסתקו צפון ושטין;
עמדו להתיחם לבית דוד
ולבא תוך להקת נוגנים
ועמד צר והשטין,
כי המליצה בת לפרעה.
ויפי השיר אמורא הוא כניטין

(משחק מלים על „מים גנובים ימתקו״, „גנובת בת פרעה״, האמורא „גנבא״).

דוד עונקינירה כתב שיריו בהשפעת זמנו ומליצתו. יש אשר ישורר בסגנו שירי־עם זרים, ויש שתנוח עליו רוח המזרח או רוח משוררי ספרד.

„ראו גבר זמן בגדו רדפו
ככדור בעצם יד צנפו
תמול רחף בגאותו שחקים
והיום מעלי תבל הדפו
והפשיטו לבושי השמחות
והעטה האנחות העטיפו״.

יש אשר יבטא את רגשותיו ורעיונותיו בצמצום מלים כבדות, בשעה שתנוח עליו רוח תיאוש ומרה שחורה רובצת על נפשו. שיר קצר כזה הוא אחד המובחרים

„אקצץ את פתילי השמחות
ואת פחי זהב הגיל ארקע
וארסם כשיש חוצות ברגלי
ובתהום ים זמן אותם אשקע

ואת אהל ינונותי אתבר
ואחזיק את יתדותיו ואתקע
ואפתח שערי דמעה ויזוב
מקור עיני, ומעיני אבקע״.

גם בשירת הספרדית מוצאים אנחנו רק לפעמים שירי טבע, אשר עליהם חותם הטבע וההסתכלות. לרוב נכתבו התאורים הרבים עם הנומאות הגדולות על פי התנ״ך ונשאבו ממקורו של שיר השירים, מתהלים, ומנביאים, משמועה ולא מראיה, מן המסורת ולא מן המראה, הכל, בדרך בלל, בלי כל יחס מיוחד אל אישיותו של המשורר, דוד עונקיניירה כתב שיר לשבח התר הנקרא בושדאג, וזו לשונו:

שלום לך מקום וארץ חפץ
משכן מנוחה אל יגיעי כח,
בך נמצאו גנות ופרדסים כל
מי נחל עדן ומי שלוח,
בך הנשמות העצובות מצאו
שמחה, ויגון שכחו שכוח
בך גו מגורש מענוגיו יעזוב
רישו, ובך ישיש כעל מלקוח,
בך מתנות כל היגונות ברחו,
נטעי שמחות פרחו פרוח,
בך הצבאים הנשואים נפקדו,
מכל עמלם מצאו מנוח,
לבות צביות מאריות נברו
היו כמו דונג באש נימוח
לא בך צווחות ואנחות נשמעו
לא עוד צבאים גנהו ננוח
רק קול עפרים מקבהים וורדים
שפתי זמירים פצחו פצוח.
באתי אני צועה ותועה כאני
הבא בגבכי התהום לפקוח,
סובה ונדכה מתלי חשק אשר
בי נגעת ידו באש לקדוח,
באתי בך מקום ולבי החלף
יגון בעת שמחה ופקח כוח.

שירי האהבה של דוד, שקרא להם „שירי עגבים״ מלאים רוך ועדינות. פה מרגישים אנו את היחס הפנימי של המשורר, שאינו שר על פי המסורת של „אפת כמגדל הלבנון״. לא הרבה שירים נמצאים מהזמן ההוא ומהזמן הקודם כמו שיר זה של דוד, המתחיל בשורות יפות אלו:

„אין לי בעולמי לבד אוריך,
אין לי בחדלי רק שתי עיניך,

בלתך

בלתך אני נשכח כמת מלב
אחיה בהביט אל מאור פניך".

לא כל טורי השיר עומדים על הגובה החגיגי הזה. יש אשר יטעה במסלולי השירה שקדשתו, ולהג רב יקלקל את אמנות הצמצום הראניה; אחרי שורות יפות באות שורות בסגנונו וכשפתו של עמנואל הרומי, אשר כנראה, השפיע עליו הרבה:

„אראה פליאות יוצרך, נראו מכל צבא מרום
אחר אשר יוצרך יצירתך עשה והשלים
מעשי חניך"...

אך עוד שורות אחדות והנה גלי השיר מתרוממים מחדש:

„מי יעלך על במתי ההוד
יעדה עדי זהב בצוארוניך.
מי זה יספר את תהלתך,
או מי ישורר שיר בדוכניך,
מי זה ילחך את עפר רגלך
ישקד שעריך ומפתניך,
מי אשר נתן באזכרך
קרבן מקום בשסך וקנמוניך,
מי זה אשר ישא בחר ונשפה
נסך בהוד יפיך ותרניך.
על לב אסירך דברי נוחם
תעלי ארוכה לי בסמניך
כי את צרי שברי ואת שברי
אין לי בחלדי רק שתי עיניך".

בלי ספק קבל עונקינירה השפעת מעמנואל הרומי לא רק בהומר, כי אם גם בצורה. במאות השנים שעברו מעמנואל עד עונקינירה לא מצאנו בשירה העברית את שיר הזהב, הסוניטה האיטלקית.

שירי זהב אלה קרובים על משקל ב' תנועות ויתד, ב' תנועות ויתר ב' תנועות. לדוגמא שתי הסוניטות המקבילות זו לזו:

„ליל אשר נפשי תקוה, יעלה,
לחסות בצל יפיך ולשכן היכלך
לראות בתבניתך גבורת פעלך
בחרה אזי מות וחיים נעלה.

לכן צבית־חן לנפש נחלה
הבי ארוכתך, פני אל שואלך
וחיה לבבי בי בהשליך נעלך
להיות צרי שברך לכלכל מחלה,

אאור אני היום אשר יולדתי
לראות עמל חשק ולשאת סבלו
להיות למטרה לחצי אהבה,

„ברוך יהיה היום אשר יולדתי
לראות עמל חשק ולסבל סבלו.
לצלל כימן כאשר צללתי,
להיות למטרה לאבני קבלו,

לחיות בצלו כאשר חסדתי
לראות גבורתו להגיד פעלו
לאות חליפותיו להשכיל מעלו
לבחן בכור עניו, אשר בחנתי

כי כל מרורותיו, אשר טעמתי
מתקו לחכי מדבש ונפת
קדר מאור שמשי ואורה החליף.

חכמת

חכמת בני־קדם אני אספתי — אך מעדניו את אשר נגרשתי
לעמד במלחמתו לנגד קבלך — ירדה יחידתי לעמקי תפת
אך גברה ידו ונפשי דאבה״. — כדר מאור שמשי ואורה החליף.

השפעת עמנואל הרומי נכרת בשורות אלה:

„על מה שערות ראשך שחורות ישאלו״...

או בשורה הרכה:

„ובשערה ימי חיי ענוקים״

המעלה ברמיזתנו את המלים היפות של עמנואל:

„חיי תלויים בעניל אזניך״

אך יש איזה כח כפרי בשורות כאלה:

„צביה נאלמה עלתה ונסעה
וגבהה על ענגים מבריקים
ונשארתי בתוך חשך ואפלה
כמו עכבר מהלך בסדקים״.

או בקינה זו המקוננת על תוגת המשורר המבקש מפלט מפני חצי האהבה בגנות ופרדסים:

„באתי אני עני להניס את יגון
לבי אבל הוכפל שבעתים
בעת אשר אראה צביות פרשו
יחד לחשוקיהן שלומותים,
נתחדשו, נתקבצו, נתרגשו
רצו ובאו בעדי עדיים
אשב אני בדד וזועף מבלי
נוחם, וראשי שת בבין ברכים״.

וסוף השיר:

„דלתי משוש דרכי לפני נעלו
עני ואביון בעבור נעלים
עופר אשר היה מדלג כצבי
קורא שמו היום נכה רגלים,
לא יעלה מרום ולא ירד אל תחום
נבלה ונדהם יעמוד בינתים״.

וגם אפיגרמות כאלה:

„רעי שאלוני, אמר השר, לכי
תקרא אסיר תקוה ועבד אהבה?
ואמרה: כל העבדים הם בני
חורין בערך אל אסירי אהבה״.

שירת עמנואל הרומי היתה חיה בימים ההם יחד עם שירתו של חריזי. בכ״י דף פ״ו קוראים אנו את וכוחו של סעדיה לונגו עם רופא אחד, שלפי דעתו עמנואל גדול מחריזי, וסעדיה חולק עליו ואומר, שעמנואל ראה את מחברת חריזי ועשה

כתבניתה

כתבניתה, מה שאין כן חריזי (הוא לא ידע כי גם חריזי עשה כתבנית המשורר הערבי אל־הרירי) ועל זה כתב שיר סטירי אל הרופא במנגון
Non sutor ultra crepidam

„כלה דבריך הגביר אצל נגעים,
הנח לבן לוי עטרת שיר חרוזי
עסקך בסודות הקדומים קדמוך
סוקרט ואבוקרט ובן סינה וראזי
שער תשער דפק גמלי
ואשר לדרכו רץ מרוצת סוס כחפזי
לא נעלם ממני היותך ברפואות
שכל והמושכל והמשכיל אחוזי...
...לכן על זאת תתחרה את מליצים
ושמע והשמע והקשב קול כרוזי.
אם נחשבו שרים ונוגים קדמוני
תור על לחיים ועל צואר חרוזי
אשים כחותם על לבבי גם זרועי
ולציץ במצחי את יהודה החריזי".

בכל זאת נכרה יותר בתקופת שירת החול הזאת השפעתו של עמנואל, שנטע בכרם השירה העברית גם נטעי זר של נבול פה, שהתרגלו בו האיטלקים בדורות ההם. גם סעדיה הלך בעקבותיו, ואין כאן המקום להתגדר בענין זה. כשדוד עונקינירה הצעיר בא לסלוניקי והתחרה עם סעדיה וסיעתו במלאכת השיר „ויבחר לו דוד מאחוזת רעהו בחורי חן אשר כגילו ושר שיר על שלשת הדברים הנפלאים, שמצא בארץ הזאת: פחם שחור, טיט בחוצות, ובנות שחורות מבריקות. סעדיה הוכיחו בשיר:

„השיר לך דומי בני דוד ומי
יתן ותשוב בך ותתנחם
שיר על עלמות נעלמות תענה...
קנה לך מבעי בלי נוחם
מתקוממה תוסה אדמה על משול
יעלות אלי עב טיט ואל פחם
קומה ברח לך אל מקומך
בל ישרפוך בהבל פה חם..."

רק ליסים, כנראה, נשא עונקינירה את אחת העלמות השחורות ששרפתו בהבל פה־חם, וסעדיה כתב עליו שיר על פי אגדת התלמוד „אילן אילן, במה אברכך?

„במה אקדמך, התני נחמד
רבו למעלה ראש תהלותיך
תורה והעושר והכבוד לך
הנם נתונים ממעון שמיך
על יד ימינך נצבה שגל במו

שמש

שמש בעת יעלה ברום אפקיך
הן תאריך ימים, לאל חי אחלי
יהיו כמותך נטיעותיך".

אם כתב דוד שירי אהבה גם אחרי חתונתו לא נדע, כשם שלא נדע מאיזו תקופת חייו נשתמר לנו שיר זה, המלא תוגה ועצב:

„אויה, למת נשכח אשר נפקד
פתאם ברוב חיים להחיותו,
טח מראות עינו ולא תכיר
עת כא חליפתו ושלותו,
ימות כמות נבל ובל יראה
גאות צבא חושקים ויקרתו
עת תת צביה אל צבי עפר
כל מאויי לב ותאותו
אל נא תבכו לו ואל תאכה
למצא צרי גלעד למכתו.
אחר אשר כוכבי שחקיו הם
תמיד במלחמתו ומצתו
יקרא ואין עונה ולא קשב
נדרש לשועתו ורוחתו".

אין ברצוני ליתן כאן הערכה שלמה לשירתו של דוד אונקינירה, מתכוון אני רק להעיר עליה, שהיתה ושישנה וראויה היא שישאר זכר לה. המשורר שבימי נעוריו נתחנך על ברכי רבים, מצא לו את דרכו הוא, אשר הלך בה, אם כי לא הגיע את פסגת מרומי השיר כפי כשרונו ההגון והראוי לגדולות. הוא כתב שירים ארוכים, לקויים בפטפוטים והקויים כמו השיר הגדול על קבוצת התלתלים של הנערה היפה. אמנם, גם פה אנו מוצאים שורות מצוינות:

...„כמי צלילת־חן שער ראשך...
חלוש ורך משערת ראשך
יכול עקור הרים וירכתים,
מה יעשה איש רש בעת כלם
מתחזקים נגדו ברבותים?

ויש שכתב שיר במתכנת שלמה דאפיירה ושלחו אל הרופא משה עבאס, שגם הוא היה משורר ושלח שירים לסעדיה לונגו:

„קחה זמרת מקום זמרה
לך יערב פרי ניבי
אשר לא קדמוני בה
בנו פיירא ובן לביא
וכדרשי והגורני
והבונפיד והאזובי",

השירה החילונית של דורות העבר היתה בזמן ההוא, ואולי לא רק בין להקת המשוררים

המשוררים אך גם בתוך שכבות העם. משוררי סלוניקי הריצו שירים זה לזה על כל מקרה ופגע, מחלה וקטטה. בכ״י „מאסף לכל המחנות״ מוצאים אנו שירים, שכתבו בהתחרות שלשת המשוררים סעדיה לונגו, אברהם ראובן ודוד עונקינירה בשתוף מלת „אחד״, בסגנון ספר „הענק״ לר׳ משה אבן־עזרא, או על „חושק יצא למעין גנים ויבשו מקוריו״; או שיר ל„אחד מבני הנביאים באספקלרית השיר, אשר הבטיח בפיו לשלח מסגדנות הארוסין נופת צופים וטיני ממתקים, וביד לא מלא ואשלחה להגיד לשני בני היצהר המריקים מעליהם פניני המזמורים וזמרת הזמירים תם ן׳ יחיא ודוד עונקינירה, ויהיו דברי עמהם להיות בעזרתי אולי נוכל נכה בו ונגרשנו מארץ הכלות כרום זלות לבני אדם ויבאו איש איש ממקומו וכלי מפץ שירו בידו״... (סעדיה לונגו היה נעים זמירות — שליח צבור) „או שיר לאחד שנדבת רוחו בשמחת התונת בנו שלשים כסף ואין עונה ואין כסף וכדי בזיון וקצף״. או שיר לאחד „שלא בא לבקרו בהיותו חולה״:

„גביר מה תחכה לבא לבית דל
לבבו דל ואם תשש והורע,
הלא על הסנה נגלה כבוד אל
ובא כהן לטהר המצורע״.

ושירים כתובים באלף אליפין, אלף מלים אשר תחילתן אלף, וכל משוררי הדור מריעים תרועה לקראתו. משה אלמושנינו, שמואל כהן פרחיה, יצחק סלמה, יהודה אבן עזרא:

„שאו תף, תנו זמרה
בעד ראש ושר אלף
ואמרו: סעדיה כל כלי שיר
כלי זמרה למנה נתונים הם
לך מערפיך.
אלי כל מליצים אב ומושל קראוך
על כל זמיר שרש ואנחנו ענפיך.

כך שר לעומת סעדיה המשורר שמואל הכהן פרחיה, ור׳ יהודה אבן עזרא כותב לו בשבח „נחל קדומים״.

„אמנם בנחל זה נהרים
„ישטפו הכי יזרם וגם יקלח
„עד כי אניות שם יהלכון
„גם גוב וצי אדיר הלום שולח
„אכן סעדיה בו לראש מנהיג
„רב חובלים הוא שם וגם מלח״.

סעדיה היה זקן החבורה וכולם הוקירוהו בהפרזות משונות, הסתאימות לסגנונו של הדור ההוא. אמנם, אך הרשה סעדיה לעצמו לכתוב בקורת קלה על שירו של יעקב טרפון „מצד הענין, והלשון, והנקודות והתנועות״ — מיד התקוממו כנגדו בחרי אף יעקב טרפון ורעו יעקב ישראל ושפכו עליו קיתון של שופכין, ו„המשורר נעים זמירות ישראל״ היה פתאום ל„חוז זקן ובער, זד יהיר מתנשא לאמר:

אני

אני ואפסי עוד״. גם הוכיחוהו על שהוא כותב את שיריו בלשון התלמוד „מה שאין דרך המשוררים״. אמנם כן: קל לחבר וקשה לבקר, וקשה מזה לקבל דברי בקורת בלי להנקם — חזיון שאינו בלתי נפרץ גם ביטינו אנו. מובן, כי גם סעדיה נפרע מסבזהו תילה את „נבלותו לעיני כל יודעי דת ודין״. „אתונו של בלעם גדלה הימנו במעלה״. סעדיה הגן על שירו שכתב לעת זקנותו, המתחיל „אשורר שיר נערות כמו ביטי בחרות״, אך כשנשא סעדיה לזוגו את אשתו השלישית או הרביעית השיב „לאחד מן החברים, ששלח שיר משיג עלי, איך לעת זקנותי נשאתי לי אשה אחרת על דעתו, כי לא אוכל שאתו״:

„כלה דבריך מחוה בהזיות
„פיך כפי חזיר...״

וסעדיה השיב בכעס, כאיש הנצל מחלאת חטאות נעוריו „ולא יכל לבבי להתאפק ויוסף עוד על דלתות השיר להתרפק״:

„מה תהסו ותסובבו כבלב
„בית ארסנות שירי בלי תת מפנה
„פשטתי כתנות לשון נבלות ואיך
„אחזר ואלבשם כאויל שונה
„רגלי ושירי רחצו ימים ואיך
„אשוב ואנאלם במי שיר זונה
„איכה אחלל את חליל שירי״...

סעדיה חזר לקינותיו ושירי מספדיו. אמנם, חבריו המשיכו לשיר שירי חול, וביניהם יהודה זרקו, ששר גם הוא שירי אהבה רבים ועגבים:

„בטרם בא עלי שמשך עננה
„ולא נטו מאוריה ועינה
„חשוק תמיד נשוק יעלת תהלה
„ולשתות מי שדי חיקה ועינה
„והתפלא בשבע מחלפות
„אשר תלבש כבלבושי כהונה...״

בכאסף לכל המחנות יש שירים גם מאת מנחם לונזנו ברוח הקבלה, שתקופת התפתחות עברה עליה בימים ההם. יש פה שירה ומליצה, פתגמים ותידות, וגם גימטראות ו„תרופות בדוקות לקדחת״, שירי נחמה למגורשים ושיר למשה נגארה שעוד „ישוב לארץ הצבי״. בלי ספק, השירים החשובים ביותר בכל המאסף הזה הם שירי דוד עונקינירה הבלתי נודע. — דוד אינו מקפיד, אולי, על טהרת החרוזים ולפעמים הוא עובר על ה„לאו״ של ר׳ אברהם ן׳ עזרא „לא תחרוש בשור וחמור״, כי אם שים תשים את השור במישור ואת החמור — כהר המור״. בין חרוזי דוד יש כאלה: „טעמתי — נגרשתי, צללתי — כחנתי״. באופן שהחרוז: חסר בשורש המלה. אלה הם, אולי, שיריו הראשונים שכתב בימי נעוריו כשלא עמד עוד על שורש החרוז ומהותו, בעוד שבשיריו האחרונים, כמו בשיר הנזכר: „אין לי בעולמי לבד אוריך״, כל חרוזיו הם בלי מום (קנינך — עניניך, קנמוניך — שנאניך וכו׳). מוצאים אנו גם אפיגרמים שכתב בסגנון „הענק״ לר׳ משה ן׳ עזרא: כל החרוזים הם

הם באותה סלה עצמה, סלה אחת ככמה טובנים, לדונמא מ„ענקי" עונקינירה:

„לבי עבודתך צביה לעבד
יראה כעט הרים ושרפי אל בשש
יחפץ בלויי הסחבות כי בתוך
אוצר דביר עופלך ולא זהב ושש.
בין עשתרות צאנך יאוה להיות
תמיד ולא על רצפת בהט וששׁ".

דוד עונקינירה היה משורר בעל רגשות ורעיונות. אולי יתגלו לאור עוד שירים בלתי ידועים שלו. גם זה תלוי כמזל ותהפוכות הזמן, שעליהן שר דוד את הסכתם היפה הזה:

„אדאג ביום טוב להיות ידע
„כי מחרתו ניל יהי בורת
„ישמח ביום רע לבבי בחשב
„אולי ביום מחר יהי שמח".

אין תפונה כשתכרי בית מדרש השיר הקרובים והרחוקים נסו כחם לפאר ולרומם את סנינם ומטיבם ר' גדליה ן' יחיא. הראשון בין המשוררים היה ר' שלמה פורית אשר כתב במליצה:

הן לעבוד עבדי אל חי ידידי יה
סוכן גדליה בן משה לבן יחיא.
מצוי לכל נמצא למצוא לחפשי יה
האיש גדליה בן משה לבית יחיא.

ויוסף משלו באופן אחר ויאמר:

לב נאמן אל כל לב נאמן עושה צדקה
גדליה בן צעיר לדון משה,
לב נאמן אל לב טהור וגם בושה
נפשו גדליה בן צעיר לדון משה.

והחכם שלמה לבית הלוי (השלישי) כתב:

צעיר בבית אל דין ודת משה,
בין משאבים הוא בן לדון משה,
אב לחמול אל דל ואת אל יום
צרה ובן צעיר לדון משה.

ואחריו כתב החכם יוסף ן' יחיא:

נרצע לכל חכם בלי יצא
חפשי אני הוא בן לדון משה.

ור' גדליה ן' יחיא נשא משלו וישב אחריו ללהקת מעריציו:

עבד לידעי בין ולא יצא
חפשי ונרצע בן לדון משה
עבד לעבדי אל לכל יצא
חפשי לעולם בן לדון משה,

נירצע

נרצע לעבדי אל בלי יצא
חפשי לעולם בן לדון משה.

אמנם לאסון השירה העבריה אשר נעורה משנת תרדמתה, האיש היקר והמסגל המיסד בית המדרש המליצה הזה, ר׳ גדליה בן יחיא מת על פני אביו הישיש דון משה במבחר שנותיו, ובכן נתפרדה החבילה וחברי בית המדרש נפזרו לכל רוח, ואף כי עבדו כל אחד ואחד במקצוע הזה ויעשירו הספרות העבריה בנועם שיריהם ופזמוניהם, פעולתם היתה רק פעולה זמנית, ולא נמשכה אחריהם ויותר מן הדור ההוא.

בימי השלטן מוראד תשלישי העדות השונות בעיר הבירה וביתר ערי המדינה אבדו את תוארם הראשון והקדמון, רוב היהודים יוצאי ארצות שונות אשר נדדו אבותיהם לתוגרמה והחזיקו במנהגים מוזרים ושפות שונות אחד מרעהו נגררו אחרי הספרדים הקשטיליאנים, כלם התאחדו ויהיו לעדה גדולה אחת, ושפת ספרד היתה שפת כל היהודים בתוגרמה, מלבד התושבים הקדמונים היונים או רומניוטים אשר לא התבוללו עדין עם הספרדים, כי בהיות לשפה היונית מהלכים בפרט בעיר הבירה עם המון העם שרוב תושביה היו יונים ונצרים לא היה באפשרי שתשכח מפיהם[46]) ובכן היו שתי השגחות או כוללות כאשר יקראו בארצות הקדם, של ספרד ושל רומניא, במה שנוגע למנהגים הפרטים להם ולשפה המדוברת בבתיהם ובמשפחתם, אמנם במה שנוגע לכלל היהדות, הכוללים היו מאוחדים ויעשו סדרים והנהגות השוים לכלם בהסכמת ציריהם אשר היו מתועדים כאשר הרגישו בצרך לענינים הנוגעים לכלל היהדות.

תחת השם כוללות ספרד נכללה גם העדה האשכנזית ולה בית דין פרטי אשר נמשך כחצי מאה שנה, למרות שיחידיה התבוללו כבר עם הספרדים במנהגיהם ושפתם, בשנת שנ״ה ראשי האשכנזים היו ר׳ שמריא לוי ור׳ יוסף נתנאל, ויקר מקרה שאחד מבני האשכנזים יעקב אשכנזי בן „הגביר נבון ונעלה״ שלמה אשכנזי, מת ונשארו אחריו יתומים קטנים, ובית דין קהל קדוש אשכנזים שמו עליהם אפוטרפוס לנבון וחכם „כה״ר יוסף יקר״ והנה קמו הסוחרים החברים משה פסח ומלכי אף נעים ויגידו שהנפטר היה חייב להם ס״ו אלפים וק״ס לבנים מעצים לבנין שסכרו לו ולא הגיע אליהם הכסף, וב״ד האשכנזי נתנו בידיהם שטר על החוב הזה אשר היה לאפוטרפוס לשלם להם[47]).

בקושטנדינא היו לרומניוטים ולספרדים חברות שונות בפרק ההוא ומהן נודעו לנו חברת תלמוד תורה, חברת גמילות חסדים, חברת אליהו הנביא, וחברת בקור חולים רומניוטי וספרדי, על חברת „תלמוד תורה״ כל מה שהביאו בדבריהם רושמי הזכרונות הוא ששמה התאספו הרבנים מכל הקהילות לעיין בהלכה במקום מיועד, ולפי הנראה היו מתפללים בישיבה החיא כי כן ירמזו דברי בעל הזכרונות „על ציר מזוזות היכל ה׳ בפתח חברת תלמוד תורה״[48]) מן הישיבה הזאת יצאה תורה לכל היהודים בקושטנדינא, לתפארת התלמוד תורה בעיר הבירה שבו היו לומדים

46) משפטי שמואל ס׳ ע״ג.
47) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ פ״א.
48) שם ס׳ ס׳.

לומדים התלמידים ספרי הבנים רתורה ומדעים כמו שראינו בחלקים הקודמים. לחבור הזה, בעל הזכרונות מתאר לפנינו מצב תלמודים בדבריו אלה: „כאשר הרחיב ה׳ לנו והביא אותנו אל הארץ הזאת, זה דרכנו מידי שנה בשנה להלביש את התלמידים בשמחה ובטוב לבב, ובאותו פרק הפרנסים חוקרים ודורשים לכל תלמיד ותלמיד היאך הוא בלמודו, ואם רואים בו יתר שאת מסדרגתו הקודמת, נותנים לו במתנה ספר מוזהב כפי היחס כראוי לו באותה מדרגה שהוא עומד, וכדי לעורר לב התלמידים ישימו מעיניהם על התורה ועל העבודה, בתוף וכנור יזמרו לחם וכל העם מהללים כחוללים מפזזים ומכרכרים ומקרים לפניהם ומתעטפים בבגדים משונים כאנשים כנשים להוסיף השמחה ולהרבות הגיל, ויהי היום יום שמחת התורה נתערבה שמחה בעצמות הזקנים שמחת התורה ושמחת התלמידים ולא עזבנו דהכינו בכל שנה כי הימים הראשונים לא יפלו מאחר שהיה המנהג תפוס בידינו מיום הוסדה הארץ הזאת ועד עתה, והנה יצאו אנשים חפצים כתשחתת עולם ומיחו בידינו על הדבר הזה... ואנחנו לא חששנו לדבריהם יען היה הדבר להקים חברת התורה ולעורר לבות התלמידים[48a]).

חברת „נ מ י ל ו ת ח ס ד י ם" לא היתה כללית כי אם פרטית לכל קהל וקהל ובעל הזכרונות כתב: חברה אחת של גמילות חסדים שהיתה בקהל קדוש, אחר זה זמן רב ואנשי החברה ההיא עשו חפצי כסף בקהל הנזכר והיו בידם למשמרת, והנה עתה אנשי החברה ההיא רובם ככלם הלכו למנוחות וקמו אחריהם אנשים אחרים שהחזיקו במקום החברה ההיא, והמה גם כן היו שומרים את משמרת חפצי הכסף אשר עשו הראשונים, והנה עתה מקרוב נפלה קטטה בין אנשי החברה הזאת הם אנשי הקהל, ומחמת הקטטות יצאו כל אנשי החברה מן הקהל והלכו להתפלל בקהל אחר, הוליכו עמהם את חפצי הכסף אשר היו בידם, ועתה אנשי הקהל תובעים מהם שיתנו לקהל חפצי הכסף הנזכרים כי הם לא עשו אותם כי האנשים הקדומים נוחי נפש עשו אותם, ואפילו הראשונים לא עשו אותם הכל מכיסם כי אם מנדבות הקהל שהיו מתנדבים לעשות החפצים הנזכרים, והם בהשתדלותם עשו אותם, ואם כן מה להם בחפצים אשר לא עמלו בהם[49]).

ור׳ יחיאל באסאן אשר נשאל על הענין הזה, יבאר בתשובתו מה שלא בא בתוך השאלה, מטרת החברה הזאת שהית כשמה להחזיק בידי העניים, ועל כן פסק שחברי גמילות חסדים מוכרחים להשיב החפצים לקהל בהיות שהם הרבים והם עומדים בקהל ששם נדבו לשם החברה „שהעניים עמהם ועם שכנגדם אין גם אחרי שחברי החברה הקדישו כלי כסף בקהל כמנהג החברות שעושין תמידין ותפוחי כסף ונותנין לקהל, והם מנדבות המתנדבים לחברה ומפזרים מה שצריך לפזר בצרכי החברה והעודף עושים מהם החפצים הנזכרים. מנגד לזה לא נודע בברור מטרת „החברה של א ל י ה ו ה נ ב י א שהיתה בעת ההיא בקושטנדינא, אמנם נראה שהיא היתה חשובה בעיני העם וכאשר נסע יהודי עשיר למדינת הים והרחיק נדוד, הזמין עדים שאם יקרה לו אסון בדרכו אשר ילך, קרקעותיו וכסף הגושים בו יחלקו חלק

בחלק

48a) לב שמח לר׳ אברהם אליגרי חלק יורה דעה ס׳ ו׳.

49) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ ב׳.

בחלק בין חברת תלמוד תורה, חברת אליהו הנביא, וחברות ביקור חולים הספרדי והרומניוטי[50].

בנוגע לחברת ביקור חולים כנראה מתוך כתבי רושמי הזכרונות בפרק ההוא, היו שתי חברות נפרדות אחת מרעותה של רומאניא ושל ספרד, כל אחת מהן הספיקה צרכי ענייה ותולית וקבלה נדבות לבדה, ובזה נראה עקבות פרוד דעות שהיו בימים הראשונים להתישב הפליטים בתתרמה, שתי חברות שתי השנחות לעדה אחת, בעיר אחת במגרש אחד, הרומניוטים בהקשותם לא חפצו להכנע עדין לפני זרם הזמן, לפני ההשפעה הספרדית שהזמן גרמא, הרומניוטים בגאותם שהם היו התושבים הראשונים, למרות היותם המעטים אזרו חיל לעמוד כד בבד עם הספרדים הרבים והעצומים מהם, לא ידעו ולא חפצו להבין שעל פי חקי הטבע והתורה הכללית הקטן צריך להכנע לפני הגדול, ושהרבים יבלעו את המעטים החלשים, ובכל זאת אין להכחיש שיהודי קושטנדינה המתנדבים בעם נתנו נדבותיהם לשתי החברות האלה, שבלעדי זאת לא יכלו להספיק צרכיהן כל אחת ואחת לעצמה[51].

אמנם לא לבד בחברות האלה נפרדו עוד שתי העדות כי גם במנהגי הכתובות, לפי מנהג רומאניא אשה שמת בעלה בלי זרע קיימא היו נותנים נכסי מלוג כמו המתנות ליורשי האשה, ומנהג ספרד היה שיחלוק הבעל עם יורשי אשתו, אך הרבנים באו במבוכה בנשואי תערובות בין ספרדים ורומניוטים וכדברי בעל הזכרונות: „ותמהתי איך ידי הרועים הרודים בעם קמאי דקמאי לא קבעו הלכה לדורות במנהגים אלו ולא יעבור העם על לא תתגודדו להיותם נעשים חבורות חבורות" „ואי איישר חילי" כן כתב הרב מאיר חיים יצחקי, מגדולי רבני העיר בפרק ההוא — „מן הראוי היה לעשות כדת היום תורה אחת ומשפט אחד בית דין הצדק במנהגים אלו וקבע את קובעיהם בעט סופר ועופרת מלתא דשוויא לתרוייהו, ולא תהיה עדת ההוראות מתחלקת לכמה ניצוצות אלו נכח אלו[52].

מה שלא עלה בידי ר׳ מאיר יצחקי למרות חפצו לעשות בעת ההיא, עשה לבדו הזמן, לא עברו חמשים שנה מן הפרק אשר אנחנו עומדים בו והעדה הרומנית עם מנהגיה בטלה לפני הספרדית ובני רומניא התבוללו עם הספרדים ולא נודעו עקבותיהם עוד.

כבר ראינו שבשנת שלי״ז כוללות רומניא וספרד עשו תקנות והסכמות על החזקות על פי הסעיף כ״ב חל החיוב על הכוללות האלה להעמיד ממונים לדון בדיני ריבות אשר יקרו בעניני החזקות לזמן ששה חדשים, ואחרי עבור המועד הזה, הממונים ההם בחרו בממונים אחרים מבניהם או מזולתם, המשגיחים האלה נקראו בשם „ממונים של החזקות" מלבד המשגיחים האלה, שני הכוללות בחרו משגיחים אחרים לכל יהודי העיר הנקראים „ממונים של העבירות" ועליהם הוטל החיוב להשגיח שכל היהודים יהיו נאמנים לדתם, צנועים עם האלהים ועם האנשים, לבלתי יזידו לפרוק מעליהם עול תורת היהודות ולבלתי יהיו לשמצה בעיני העמים ואדוני הארץ המחמדנים[53].

בין

50) שם, ס׳ פ״ג.

51) שם, שם, שו״ת ר׳ יוסף מטראני (מהרימ״ט) חלק ג׳ ס׳ צ״ו.

52) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ קכ״ח.

53) שם, ס׳ ל״ד וס׳ פ״ד.

בין הדברים היותר פשוטים בעיר, היה שהעשירים היו קונים מערת או שדה בבית הקברות לקבור כל בני משפחתם ״בכל אשר אנחנו עושים בכל יום פה קושטנדינא שקונים המערות ואין הצבור מוחים, הקניה קיימת לאחוזת קבר לקונה״[54]) כנודע בית הקברות אחד היה בעת ההיא לכל יהודי עיר הבירה אצל המקום הנקרא היום איגרי־קאפו כחיות שרובם ככולם ישבו בפרק ההוא במגרש איסתמבול או קושטנדינא. בימים ההם היה יהודי נכבד בקושטנדינא ״זריז במצות ונאמן״ ופורע בזריזות כל עולי הקהל והמלכות, ובהיותו ישר עם אלהים ועם אנשים כתבו הקהל על שמו בתי ההקדש אשר היו לעדה היהודית בשנת שמ״א, אחרי איזה שנים נועצו משגיחי הקהל ויתפשרו עמו שיתן איזה סכום כסף לקהל בבת אחת לפרוק מעליו עול המסים לעתיד, ועל כן עשו הקהל מורשה ליהודי אחד להתפשר עמו בתור בא כח כל היהודים, ולקבל הכסף אשר יתן וכן לתת לו השטר פטורים והיה זה באחד לחדש שבט שנת שמ״ט[55]) אך אחרי עבור איזה שנים ראו ונוכחו קצת יחידי הקהל שלא עשו יפה לפרוק מעל היהודי ההוא עול המסים, ביניהם נמצאו מערערים וימצאו תואנה שלא עלה על לב הקהל לפטור אותו לעולמים, וכי השטר אשר נתנו היה רק למראית עין כדי שלא ימאן להשיב לקהל בתי הקדש אשר היו על שמו, אמנם היהודי הזה הוכיח צדקתו לעיני מורי ההוראות ודבריו נראו לאמתים ומכריעים.

המסחר היה על הרוב בידי יהודי קושטנדינא כמו בימים הקודמים, הם היו העוסקים במרכלת העיר הם היו המביאים הסחורות מחוץ למדינה, והיו ביניהם אשר עברו בים והפליגו באניות עד פרס והודו, ומיניהם נודע הסוחר ד ו ד ט ו ב י אשר הלך כלוית בנו לרגלי עסקו בהודו ויעזב את אשתו תמר בקושטנדינא[56]) והסוחר י ח י א ל אשר הלך לרוסיא[57]), אך רוב המסחר היה עם מצרים, ושם היו נוסעים על הרוב אחרי חג הסכות שהיה הזמן היותר מוכשר לעבור בים ולקנות ולמכור הסחורות, הפרק הזה נקרא בפי העם ״ויאג׳י (viaje) של מצרים״[58]). מלבד האנשים אשר עסקו במסחר היו גם איזה נשים אשר שלחו במסחר ידיהן, ויהודי אחד מבני רומניא שאל על ענין אשתו, שהיא מרוחת ממעשי ידיה ומחזקת המעות תחמת בידה, ועושה בהם מה שלבה חפץ הן בצדקות, הן בזונים, הן לתת ולסייע לקרוביה שלא מדעת בעלה, וכאשר יבא להרגיש בעניניה ולמחות בידה, עומדת כנגדו ואומרת כי מעשי ידיה הם והיא מתפרנסת מיגיעה ואיננה אוכלת משלו כלום, אם כן מה לך ולמעשי ידי? וגם קנתה ממעשי ידיה חזקת בתים, ויהי כבוא מעריכי הקהלות לערוך כל איש כפי עשרו לשלם במסים וארנונויות וינש קובלנא האיש הרומניוטי כי אין לו חלק ונחלה בעסקי אשתו, והממונים על העריכה אמרו שמחויב הוא לשלם גם על עסקי אשתו ואחוזותיה, ורבני העיר נחלקו בענין הזה יש מי שרצה לפטור אותו, אך בסוף הורה ר׳ י ח י א ל ב א ס א ן שמחויב הבעל לשלם בעד

54) שם ס׳ כ״א.

55) שם, ס׳ מ״ב-מ״ג.

56) שם, ס׳ ק׳ שו״ת מהרימ״ט אה״ע ס׳ ל׳.

57) שם, ס׳ פ״ח.

58) שם, ס׳ ט׳.

בעד נכסי אשתו ועסקיה[59].

הרב הכולל היה בעת ההיא ר' אליהו בן חיים, הוא נולד באנדרינופלא[60] סביב שנת ר"ץ והרביץ תורה בבתי המדרשים אשר שם, ובערך שנת שלי"ת התישב בעיר הבירה, ששמו הטוב נודע כבר בקושטנדינא ותכף לבואו קבלוהו עליהם לראש על כל הרבנים, הוא נהג בנחת צאן מרעיתו, ועשה תקנות רבות להצלחת העדה הגדולה הזאת, גם העשיר הספרות העברית בתשובותיו הנדפסות אחרי מותו, אך לפי דברי בנו דוד רוב כתביו נאבדו ואלה אשר נדפסו הם המועט מן ההרבה שארית הפלטה, ובכל זאת פסקיו והוראותיו היו לעינים לכל הרבנים אשר היו בימיו ואשר קמו אחריו כפסקי ר' אליה מזרחי בעתו, ור' שמואל נכד מהר' שמואל די מדינה המשגיח על הדפוס של הקבץ הנקרא „מים עמוקים" (ויניציא ת"ז) שיכיל שני חלקים, כתב: השאלות לר' אליה מזרחי ואלה אשר לר' אליהו ן' חיים שלא נדפסו עד היום ההוא, משוה אותם וכה דבריו:

סימן בשבח מעלת המחבר הראשון:

כוכב אשר דרך בגלותנו
מאיר פני תבל ברוב תפארת
שמו, אשר בכה בתוך עמנו
רפא לכל מכאוב ולכל בהרת.

וישר גם על השני:

הן אחריו הישיר נתיב דרכנו
הרע לבן חיים לדור כותבת
כרע כמו אריה בדת קוננו
רבץ כלביא בה וזאת אומרת.

ר' אליהו היה נוה לבריות והתרחק מן המחלקות, בהיותו מטבעו רודף שלום רואים אנחנו שהשתמש מהתערב בפרץ אחד פנימי בעדת רומאניא כשהפצירו בו וישב להם שאם יבוא איש מחוץ לעדה לא לבד שלא יועיל אלא שיוכל להביא נזק ופרוד הלבבות, על כן חלק ידו (מים עמוקים ס' ג'), וכן היה על ענין בק"ק גירופונטי או אגריפון בקושטנדינא (שם ס' ס"ו), על הרוב הוא היה נוטה להקל, כן היה מקרה בעיר אחת מערי המדינה שחפצו להעביר את השליח צבור משרותו ושמו יצחק כי מצאו בו עדות דבר שלא יכלו לפרט ומחסר עניות (ס' מ"א). ר' אליהו נשאל על ענין מסכסך שהיה על הפרק בעיר הבירה, כנודע בימי הדוכוס יוסף נשיא נמצא איש אחד מן הקרובים אליו שבקש להבאיש ריחו ולשים על חשבונו עלילות דברים, שם הסופר הזה היה דוד, וכאשר נגלה הדבר לממשלה שלחת אותו אל מקום מקלט לאי רודוס והרבנים מכל הערים הגדולות החרימו אותו, בינתים דון יוסף נבה בכה היד מממשלת צרפת כל תובותיו וגם נפטר לעולמו בשנת של"ט, בעת ההיא האיש היהודי התקיף במערכות הממשלה ואשר השפעתו גדולה גם בעניני העדה אשר דבריו נשמעים באזני הרבנים בעצם היה ר' שלמה אשכנזי, והוא הודעתו שמכיון שבטלה הסכנה כבר הגיעה העת להשיב הנדח דוד ממקום מקלטו ברודוס וגם להתיר לו החרם שהטילו לו החכמים, ועל כן דרש מאתם למלא בקשתו ורצונו. ר' אליהו ן' חיים בתור חכם באשי השיב על השאלה ויראה להתיר אך בדבריו הוסה למי שכפו עליו הר כגיגית: „זה כלל העולה דלענין שלא לנהות כזה האיש כדין מנודה יש לנו להקל... וכל שכן אם יש בענין רצון השר אשר הוא קרוב למלכות, דאיכא קפידא לעשות את שאלתו ואין

59) שם ס' ל"ח—ס"א.

60) כנסת הגדולה, חשן משפט דף כ"ט ב', בשנת שע"ג הוא נזכר בברכת המחים (עין משפט דף כ"ו).

ואין לנו לקפח פרנסתנו ודאי, ולהכנים עצמנו בסבות שנאתו... הכא שכבר שב בתשובה (המנודה דוד) וליכא חלול ה' כלל, ליכא מאן דפליג כלל, דאין לנו להכנים עצמינו בשנאת השר כדי להחזיק הנדוי, שמן הדין מותר להסירו ומצוה נמי היכא בהתרתו (מים עמוקים ס' נ"ד).

בימי החכם־באשי הזה באה תמורה לרעה ואי שויון היהודים עם יתר העמים במס הכרגא, לפי הנראה הלשינו לממשלה שהעדות היהודיות אשר לפי הרשום בפנקסי המחכמה (בית המשפט) בכל עיר ועיר לא היו פורעים לפי מכסת הבעלי בתים הנכון, על כן בקשו מן הממשלה למנות גזברים לגבות המס בפרטות מהיהודים והגזברים האלה אשר כל מטרתם היה לקבל שוחד ומעות היו דואגים לעצמם יותר ממה שהיו דואגים למלכות, עשקו העדות וינבו כפלים מהנוגע להם ומן הרשום בפנקסים, כזה היה מקרה בעיר וידין שבאו שני גזברים ושניהם דרשו המס בכל העולה על רוחם, וכאשר הקריבו המשפט לפני הקאדי גזר על העדה שתשלם לגזבר האחד, אך השני ברצותו לעשוק ראשי העדה תפס יהודי אחד וייסרהו בכל מיני יסורין עד שהוכרח לפדות נפשו לשחד בעדו ובשם העדה, וכהיות שראשי העדה סרבו לשלם לו כסף הפדיום, הקריב דינו לפני ר' אליהו ן' חיים אשר הראה כי אתו הצדק (שם ס' צ"ז, בערך שש"ה) ולר' אליהו בן חיים את קטן ממנו ושמו ברוך בן חיים אשר נמנה גם כן בין הרבנים בקושטנדינא[61]) אך לא היו לו בנים כי אם בת אחת הנשואה לר' חיים אבי ר' משה בנבנשתי[62]) ר' אליהו נפטר בערך ש' רע"ג, מותו היתה אבדה גדולה לבני ישראל בעיר הבירה ויספדו אותו ימים רבים, ועל מצבתו אשר בבית הקברות הישן בקושטנדינא חקק המשורר ר' יעקב בן ר' אברהם ן' יעש הדברים האלה:

אנוש על כל אנשי זמנו העלהו   לגאון שמהו אלהי צור ישעם
וכשמו נמצא בו דבר אליהו   להמטיר על ארץ ואש יורד פעם
בלב ולב הביאו נדודו אש זעם   וגשם מטרות עת לעיני כל העם
אל תחשבו כי בא לתוך פי, איש אשר   יוצרו למופת הזמן שמהו
הן בסערה נעלה אל אל, ואיש   לא סר דעת ליקח ולא ראהו
כי אל אלישע אין אנוש דומה בכל   דור זה והוא דומה לאליהו[63]).

ומחברי ר' אליהו ן' חיים הנודע בשמו הקצר מהראנ"ח היו ר' מנחם בן ר' משה קארידי או אנוזי שהיה מבני הרומאניוטים, הוא חבר ספר של דרשות על התורה ורק החלק על ס' בראשית ראה אור הדפוס בערך שנת שנ"ט בדפוס הדוכוסית דוניא ריינה נשיא במגרש קורוג'ישמי בשם „גל של אגוזים" ואיזה תשובות ממנו נדפסו בס' שו"ת למהראנ"ח, אמנם רב העדה הרומניוטית היה ר' גבריאל בן אליה בערך שנת ש"ם ותשובותיו הובאו בס' משפטי שמואל לר' שמואל קלעי, ומבני משפחתו של ר' מנחם אנוזי היו שני אחים ר' דוד אנוזי שהיה מחשובי הרבנים[64]) ור' חיים אנוזי[64a]) עוד היה ר' ישעיה פינטו[64b]).

מן

61) קורא הדורות דף ע"ה ב"ב.   62) שם הגדולים בערך ר' אליהו ן' חיים.

63) תולדות בני אברהם לר' אברהם דאנון דף צ"ט.

64) תורת חיים חלק ג' ס' ס'—שו"ת ר' יחיאל באסאן ס' קי"ז.

64a) תורת אמת ס' ב"ב משנת שס"א.   64b) שם, שם.

מן המשפחות היותר מצוינות אשר היו בפרק הזה בתוגרמה, ואשר העשירו הספרות העברית נודעת משפחת ן׳ שנג׳י יוצאת קשטיליא, עוד סביב שנת הק׳ היה בתולידו רב גדול נודע בשם אפרים ן׳ שנג׳י והמלך דון פידרו הזקן צוה להעמידהו לפניו וישאל לשמו וכאשר השיב אליו דבר ששמו אפרים שנג׳ו התפלא המלך לראות „ששמו העצמי הוא יהודי וכנוי משפחתו נוצרי Sancho (=Santcho) וישיב אליו הרב שנג׳ו שכנויו הוא שם משפחת הוא שנצי אלא שנשתבש בלשון העם[65]) ר׳ אפרים שהיה רופא היה בא ויוצא בחצר המלכים והיה רופאו של המלך דון אלפונסו ומחמת קנאת השרים נורש מספרד ובא לקושטנדינא בימי המלך מחמד השני אשר הוקירו ויכבדו וישימהו לרופאו וארוחת נתנה לו מאת המלך מידי יום ביומו, בנו היה הרופא המובהק הכולל בכל ספר ומדע ר׳ אברהם ן׳ שנג׳י ובנו היה הרופא ונשוא פנים נסים שהגיע לזקנה, ומבני בניו היה בקושטנדינא[65a]) הרופא ר׳ אפרים ן׳ שנג׳י אשר הוליד בנים רבים ומהם נודעו לנו ר׳ משה, ר׳ מאיר ור׳ נסים המשורר הנפלא, ר׳ משה ן׳ שנג׳י היה אחד הרבנים היותר מפורסמים בעיר הבירה, אמנם לא השאיר אחריו ספרים, למצער עקבות כתביו לא נודעו עוד כי אם בתשובה אחת המובאה בספר שאלות ותשובות לר׳ מאיר די בוטון[66]) ר׳ מאיר ן׳ שנג׳י היה גם כן אחד מגדולי הרבנים בקושטנדינא ומימי עלומיו נבחר פעמים רבות לאחד מן המשגיחים על העדה הנקראים בימים ההם ממונים על העבירות, ובהיותו במשרה הזאת עלה בידו לגלות יהודי חוטא אחד שהיה מזייף מטבעות הכסף לבנים הנקראים בעת ההיא עשמאנים או עותומאן ויהודי אחד שמו שמואל ניוטורידו שהיה מפחד המזייף שילשין אותו אם לא יתן לו חלק בריוח וכאשר נודע הדבר לר׳ מאיר ן׳ שנג׳י הוא הניא אותם וייסרם קשה[66a]).

ולר׳ מאיר היתה אחות נשואה לאחד מרבני העיר ר׳ יעקב בונשיניור, אשר מתה בחצי ימיה ולא השאירה ילדים והיה זה קרוב לשנת ר״ע, בפרק אשר עמד על כסא הרבנות ר׳ יוסף מטראני ויגישו את משפטם אליו על אופן חלוקת הירושה, ובהיות כי לא היה מנהג פשוט בעיר, הרב הזה הורה ששני השלישים יקח הבעל האלמון ורק השליש יוריש אחיה[67]). ר׳ מאיר היה בעיר הבירה כל ימי חייו והפליג בזקנה עד אחרי שנת ת״ה, פעמים רבות שאלו את פיו בדבר הלכה לא לבד בקושטנדינא כי גם בעיר ואם בישראל שלוניק ודבריו היו תמיד למכריעים בעיני בני דורו[68]) אשר הוקירוהו ויכבדוהו, והרב הכולל ר׳ אליהו בן חיים בתשובת שאלה שערך אליו מכנה אותו: החכם השלם עטרת צבי תפארתנו אלופנו[68a]) גם הצטיין בתור שיכור והיה חבר תמידי לבית „מדרש השירה" בשלוניק.

אמנם

65) שבט יהודה [illegible]
65a) [illegible]
66) שו״ת ר׳ מאיר די בוטון (איזמיר [illegible]) סי׳ ל׳ והוא איננו ר׳ משה ן׳ שנג׳י הנזכר במאה [illegible] מזרע אנשים [illegible] זקנו של ר׳ משה האחרון בהיות שהתשובה בזרע אנשים הוא משנת [illegible] כששים שנה אחרי [illegible]
66a) שו״ת ר׳ [illegible] סי׳ פ״ד.
67) שם סי׳ [illegible]
68) שם [illegible]
68a) שו״ת ר׳ אליהו ן׳ חיים בסוף נ״ה עמוקים (ס׳ 68).

אמנם היותר מצוין בין בני משפחת ן' שנג'י היה בלי תפונה ר' נ ס י ם, הוא נחשב בין המשוררים היותר מפורסמים בתורגמה, והוא היה חבר תמידי בבית המדרש לשירה אשר יסד ר' גדליה בן ר' משה יחיא בשלוניק; בבחורותו הוא נסע לשלוניק[68b]) מעיר מולדתו קושטנדינא ושם הכיר את ר' לוי ן' חביב ואת ר' שלמה לבית הלוי אשר האציל מרוחו עליו והורה לו הדרך לשיר ומליצה, ובמכתבין אשר ערך אליו אחרי כן רמז על זה: „פוק חזי עצה וטעמא; כילדותי עבדו לי רוחך וקולמוסך עשאוני פקח, וכליותי יועצות להם הביאו עוד נדבה... שלי ושלך, שלך ומדידך קא ספינא, לך אכול את הסגולה הזאת, השמע לאזניך, וראה בעיניך אור גדול בנה עלי ואשתא דמצלה בה... כי מאת ה' היתה לך וליה אנו משתחוים על אשר עשה לך שם סורה בהסכמת הכל, על מילות טעמך, ולך אנו מקלצים על פעולת טורות ענין וקנין וזמן גבורות חקנה ושיבה" בסוף מכתב המליצה הזה משוררנו ירמח על שני חברי בית המדרש לשירה אשר לא היו עוד בין החיים וכנראה דבריו יסובו על ר' שלמה פורית וחבר אחר למשפחת לוי: ושבת אני את המתים שכבר מתו ר' שלמה ובן לוי דל, קורא אני עליהם לבם פתוח כפתחו של אולם, כי על כן באו בצל תורתך והעליון והמעזיבה" ולמרות הכמתו ומליצת שירתו לא נפל חלקו בנעימים ומצבו היה רע ומר בעיר מולדתו קושטנדינא, על כן נאלץ למרות חפצו לקחת כלי גולה בידו ולהרחיק נדוד כאחרים בבני דורו ולנסוע לארץ הודו לבקש האשר והעשר, וזה שיר התלונה אשר שר בלכתו למסעו:

חוסו על בודד,	שרוד ולא שודד,	חמלו עלי נודד	כי יעזב רבצו...
מאוהביו נשכח	יבכה ויאנח	ליל ולא תונח	אליו בתקיצו...
יביט ואין מכיר	נשכח ואין מזכיר	יישן ואין מעיר	עינו ומקיצו...
ינדוד ביום צרה	מכל בני חברה	ישית למטרה	העיר מתח חפצו
אולי ומול זה	נשקע ורד בזה	תמיד ואך לזה	נלחץ בתלחצו
ובכן בעת ירחק	לפיד ובוז ישחק	כי יחזה שחק	עלה בתשבצו...
אני אני	ורב חובל,	אני קיטור	בקרב נאד
ומעדן	אני נגרש	לזאת אנור	כארץ נד[69]).

נאם הגבר נחוץ ולחוץ, ועמו קצוץ ורצוץ, וגם צוק עתו, מבעתו, ותשב באיתן קשתו, נסים בכמה"ר אפרים ן' שנג'י זלה"ה.

כנראה מתוך שרידי הכתבי יד אשר הגיעו עדינו, והם השירים המובאים בקובץ משוררי תורגמה אשר היה בידי ר' אליקים כרמולי, ואיזה עלים אשר הי בידי ר' אברהם דאנון, ר' נסים ן' שנג'י היה אחד המשוררים היותר נעלים בדורו אך לאסון הספרות העברית הכללית ופעולת היהודים בתורגמה, כתביו הם יקרים כי רובם ככלם נאבדו ברוב הימים, וכמו שלא נודע אחרית המשורר הפלאי הזה אחרי נסעו להודו, כן לא נכרו עוד רוב חבוריו, ועקבות המשורר ושיריו גם יחד נעלמו מיום הזה, מלבד הרבנים האלה יצאו הלצי ר' אפרים ן' שנג'י, המשפחה [illegible] הזאת הולידה את [illegible] ן' שנג'י אשר היה אחד הסוחרים היותר גדולים ויעתי

68b) [illegible] ן' חביב [illegible]

69) [illegible] (עתון "יוסף רעה" אנדרינופלא תרסיח)

ניעתק מושבו לעיר ניקופול לרגלי מסחרו, וימת שם בשנת שס״ב[70]).

ומגדולי חבריו של אליהו ן׳ חיים היה בקושטנדינא ר׳ משה משולם (אשכנזי) הלוי. הוא נולד לאביו ר׳ אליעזר הלוי בערך שנת רצ״ה, וסימי ילדותו נחשב בין התלמידים היותר ותיקים בעירו ויהי לאחד ממורי ההוראה באביב ימי עלומיו; ודבריו היו נחשבים למכריעים בעיני חכמי דורו אשר הוקירו כתביו וידרשו הסכמתו על הוראותיהם, שמו נזכר לברכה בספרי רבני דורו ר׳ אליהו בן חיים[71]), ר׳ יחיאל באסאן[72]), ור׳ יוסף מטראני[73]) ככר ראינו שבשנת שמ״ט היה מעשה בקושטנדינא שבני קהל ספרדים עשו מורשה ליהודי אחד להתפשר עם יהודי אחר באיזה סך כסף ולפטור אותו מעולי המלכות ועולי הקהל כל ימי חייו, וכעבור איזה ימים נתחרטו הממונים מן הפטורים האלה ויבקשו אמצעים וסבות שונות באומרם שהיו אנוסים בעת אשר התפשרו עמו וכי אין כח בשטר אשר נתנו בידו, ועל זה שאלו את פי ר׳ משה משולם הלוי להורות להם הדין, והוא השיב אליהם: „אלו דברים שאין הדעת סובלתן שיהיו הרבים אנוסים לגבי היחיד ודבר אין לו עם מלכים ויועצי ארץ" ובחתימת דבריו כתב: „ואם הדבר כן שהעדים מעידים על קבלת המעות, אין מקום למודעא כיון שקבלו המעות בפני עדים ולא מכח הודאתם אני דנם שהיתה באונס אלא מכח מה שקבלו... אבל מה שעדי המודעא פורעים תמיד צדקה ומתפללים בבית הכנסת ההוא אין דבר, כיון שעושים זה כתורת נדבה כמנהג העיר"[74]).

בשנת שנ״ט היה בקושטנדינא מחלוקת בין שני סוחרים משה ברוקאש ואליהו ישראל, ויגישו את תעצומותיהם לפני הבית דין, ר׳ יוסף מטראני שעמד על כסא ההוראה בעת ההיא בעיר הבירה חשיב על שאלותיהם, אך ר׳ משה משולם הלוי חלק על דבריו ויוסף ר׳ יוסף להשיב אליו ובין כך ובין כך לא יכלו להתאים בדעותיהם[75]) למרות שר׳ יוסף חלק לו כבוד בכתביו ויכנהו בשם: „החכם השלם סיני ועוקר הרים" חלוקת הדעות בין שני הרבנים האלה היה כמעט תמידי, כזה קרה פעם אחת באשה עשירה שהיה לה משרת נאמן ובעת מותה צותה לתת לו שלשת אלפים פרחים, אמנם היורשים לא הטו אוזן קשבת ולא שלמו ליורשי המשרת ההוא אחרי מותו ובהיותם תקיפים יראו יורשי המשרת לבוא עליהם בקובלנא, וכהודע הדבר לבית דין בקשו להוציא לאור המשפט על פי התורה, ובדבר הזה שני הרבנים הראשונים האלה לא יכלו להתאים בהוראותיהם, גם קרה בעת ההיא שהדבר שרר בעיר הבירה ויעש שמות בעם, ר׳ משה משולם הלוי שכתב כל דבריו בקצור נמרץ כתב גם הפעם בדברים מועטים דעתו בענין ההוא ובחתימתו הוסיף: „והיה כאן מקום להאריך לאוהבי האריכות לא כן אנכי עמדי כל שכן שאני טרוד מאד ואפילו מה שכתבתי לרוב הפצרת השואל כי על כן פניתי מכל עסקי

נאם

70) בית נאמן לר׳ יצחק בינ״ה חלק א׳ דף צ״ב.

71) ש״ות ר׳ אליהו ן׳ חיים ס׳ מ״ב.

72) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ ל״ב, ל״ד, ל״ו, מ״ב וכ״ו.

73) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ ס״א ק״א.

74) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ מ״ב.

75) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ ס״א.

נאם המר ונאנח״ [76]) ור׳ יוסף מטראני מצדו למרות התלאות הרבות האריך בתשובתו יותר מדי להורות הפך דעת חבירו ובחתמו דבריו: „הנה נתרחב עלי הדרך ולא מלבי אלא שהכריחוני הדברים שהן כמעיין הנובע... וכהניח ה׳ לנו בחסדיו עוד נפתח בדברים אשר חסמנו פינו בהם מפני ביטול בית המדרש״ [77]).

בשנת שס״כ ר׳ משה משולם הלוי נבחר לממונה על החזקות בלוית חבריו ר׳ יוסף בבמוהר״ר שלום, ר׳ יום טוב ן׳ יעש, ר׳ יוסף הכהן, נתנאל בכר שלום ספרדי, ור׳ ירמיה מסארונ׳ינשו [78]) ובימיו קרה מקרה בעיר הבירה באיש אחד שעשה מעשה המתנגד להסכמת החזקות וכל הרבנים רדפוהו כחזקת היד למען ישמעו העם ולא יזידון עוד, בשנת שס״ז בהיות ר׳ יום טוב צהלון מצפת, בעיר הבירה הציע לפניו שאלתו והתם שמו במילואו משה משולם הלוי אשכנזי על ענין יהודי אחד שהיה לו שטר חוב מסך גדול מאיש ב׳לאכי במדינה הבלאכיאה וימכר השטר חוב ליהודי אחר שהיה רגיל במדינה ההיא בסך פחות מעצם השטר והאיש הזה שלח שלוחו לבלאכיאה. אחר איזה זמן שב וכידו מכתב מהבלאכי ראשקארו שהוא פקיד של הבלאכי בעל קרקעות החייב, ובמכתב הזה מקיים שלא נפרע השטר חוב, ועל פי המכתב הזה דורש מן הסוכר להשיב לו כספו כי לא נפרע, אך השטר חוב בעצמו לפי דבריו נאבד בדרך, וזה אומר לוא יהי כדברך אך מי יערב לי שהשטר לא נפל ביד איש זר שיגנבה אותו, ובלעדי זאת איני מאמין לא כך ולא לשליחך שלא ראיתם אתם, ועוד מי יודע שהמכתב נושא חתימת ידו של הפקיד ראשקאלו בעצמו, ר׳ יום טוב הסכים לדברי ר׳ משה משולם הלוי שמוכר השטר עומד בחזקתו ואינו חייב להשיב הכסף בלי השטר חוב [78a]).

כעשר שנה אחרי כן רואים אנחנו אותו עומד על משמרתו בקושטנדינא, בשנת שע״ז נשאל ר׳ יהושע בנבנשתי על ענין בית ר׳ יהודה אלנאזי שקמו מערערים כנגדו ובין הרבנים אשר תמכו דברי הרב ההוא היה גם ר׳ משה משולם הלוי [79]) מן העת ההיא נסתם כל חזון ממנו וכנראה מת ויאסף אל עמיו בפרק ההוא. ר׳ יהודה אלנזי שקמו מערערים על ביתו, כאשר ראינו היה מן הרבנים מורי הוראה באביב שנותיו ובכל זאת הציעו לפניו השאלה להתיר את האיש-דוד מן החרם שהוטל עליו, בענין הדוכוס דון יוסף נשיא, ובתשובתו הוא מצא צד ההתר באופן אחר וכה דבריו: אם לזאת יחרד לבי ויתר ממקומו ואם כן מצינו נעילת דלת בפני התשובה, והאיש החוטא יוסיף על חטאתו פשע בראותו כי אין מרפא למחלתו... כי זה עני קרא ואין אליו שומע ויוסף עוד שלוח שרים רבים ונכבדים מגדולי המלכות להליץ בעדו... ומי יודע אם כי כל מה שהחמיר עליו הרב מוה״ר יוסף ן׳ לב ז״ל לא היה אלא כפי מה שהזכירו לו כי דוד בכל דרכיו מסכיל עודנו מחזיק בטומאתו, אמנם אם היו הרב והנשיא (דון יוסף) קיימים והיו רואים אשר שב בכל לבבו ובכל נפשו אפשר שהיו מרחמים עליו... שהאיש הזה נחם מרעתו ושב בתשובה שלמה ראוי להתירו וכו׳ (מים עמוקים ס׳ נ״ח).

נם

76) שם, שם, ס׳ קי״א.

77) שם ס׳ קי״ב. 73) שם חלק ג׳ ס׳ מ״ג.

78a) שאלות ותשובות ר׳ יום טוב צהלון ס׳ קמ״ב.

79) שער יהושע ח״ט שהיה בכ״י ונדפס עתה ס׳ פ״ז.

גם היה בפרק ההוא בעיר הבירה הרב הזקן ר׳ שמואל בן ר׳ יצחק סבע נכדו של ר׳ יוסף קארו אשר העתיק מושבו מאנדרינופולא אל העיר הזאת בסוף ימיו ואולי בלוית ראש הרבנים ר׳ אליהו בן חיים, והוא היה מגדולי ההוראה ודבריו היו נשקלים ונקבעים להלכה, וכן כתב ר׳ שמואל יפה אשר היה בדור ההוא: שהמנהג הנהוג בעיר ואם בישראל קושטנדינא לקטנה המתגרשת על ידי אביה הוא בפי מה שסידר החכם השלם הרב כמוהר״ר שמואל סבע, ועוד הוסיף לספר שפעם אחת נכנס בבית ר׳ שמואל סבע ונמצא אותו עסוק בגט ארוסה קטנה בחיי אביה, ובאהן מסדר שני גטין האחד בנוסח אביה והאחד בנוסחה שלה, ובנוסח אביה כתב „ותרוכית ית פלניא ברתא דידך אנת פלוני וכל שום אחרן ותניכא דאית לה ולאבהתא דקות ארוסתי בן קדמת דנא ותרוכית יתה לה די תיהוי רשאה ושלטאה בנפשה למהך להתנסבא לכל גבר די תצבי ואנש לא ימחא בידה והרי היא מותרת לכל אדם ודין די יהוי לה מנאי וכו׳, ובשעת נתינת הגט אסר לתת שני הגטין ביד האב וצוה לומר בזה הלשון: הרי גטין אלו לבתך פ׳ ארוסתי ובכל אחד משני גטין אלו בתך פ׳ מגורשת מיני מעכשו ומותרת לכל אדם׳ ולא הצריך שתהיה המתגרשת באותו מעמד בצד אביה[80].

בהסכמה הקדמונה אשר היתה בקושטנדינא על החזקות היה כתוב „כל מי שיש לו מצר בחזקה להשכיר בית לחבירו שלא יהיה רשאי להוציאו אלא אם הבית צריכה לו או לבנו׳ והנה קרה פעמים רבות שבעל החזקה רצה להוציא את שכירו בהיות שהיה צריך לביתו בעד בתו וישאלו את פי ר׳ שמואל סבע איך יתנהגו לבלתי יפלו במכשול העברה על ההסכמה, והרב הזה הורה „לשון ההסכמה שכתוב בה או לבנו, כולל הוא לבן או לבת (וכן נראה ממה שכתב הרא״ש ס׳ נ׳ הזכרים והנקבות הכל קרוים בנים) דבכל כיוצא בזה קרוב אדם אצל בתו בקורבתו כאצל בנו והדין נותן דבהסכמות וכיוצא בהן בת בכלל בן, וכל האומר הפך זה לא חש לקמחיה׳[81]. ר׳ שמואל סבע נפטר לעולמו זקן ושבע ימים בערך שנת שנ״ג[82]) ושמו נזכר לטובה בפי היהודים בעיר הבירה וכנודע בהסכמת החזקות של שנת של״ז תקנו את המעוות על סברת ר׳ שמואל ובסעיף התשיעי של ההסכמות החדשות כתבו: המשכיר בית לחבירו ולא קבע לו זמן כי אם סתם לא יוכל להוציאו אלא אם כן יצטרך לו לעצמו או לבנו או לחתנו בלי שום הערמה׳. ומגדולי הרבנים בקושטנדינא היה ר׳ אליעזר בכמוהר״ר הדריאל ן׳ נחמיאש מחברי ר׳ אליהו ן׳ חיים ודבריו הובאו בספרי רב הרבנים[83]) ולפי עדות בן דורו הוא היה „מבוגה אנשי בעיר ואם בישראל שרתי במדינות קושטנדינא יע״א כי על ידו בבית דיננו היו נותנין כל הגטין כי הוא היה מסדרם שם׳[84].

ובפרק ההוא היה בקושטנדינא ר׳ שמריה שרביט הזהב כנראה מיוצאי ירך ר׳ שלמה שרביט הזהב, הוא נולד בעיר ליפאנטו אשר במוריאה ועודנו בימי

עלומיו

80) הלכות קטנות, דף ס׳ על פי כ״י ר׳ שמואל יפה אשכנזי.

81) זרע אנשים כ״י הרב הידי״א ס׳ ל״ו ובקונטרס עתה מחדש ס׳ ס״ז.

82) הלכות קטנות דף ס׳ בשנת שנ״ד נזכר כבר ר׳ שמואל סבע בברכת המתים.

83) שו״ת ר׳ אליהו ן׳ חיים ס׳ נ״א.

84) הלכות קטנות דף ס׳.

עלומיו נהג שם נשיאותו[85]) אחרי כן עבר דרך העיר שלוניק ויבא בהתקשרות אהבה עם רבנים רבים[86]), ויסע לעיר ויניציא ושם נתקבל לראש ולמורה צדק לעדת יהודי תוגרמה הנודעים בעת ההיא בשם ק״ק ליבאנטיניש (Levantines) בשנת שכ״ט אחד הסוחרים היהודים תוגרמים בויניציא ושמו יוסף חודארה קרא שמיטת כספים ורבני העדה הליואנטית ובראשם ר׳ שמריה עשו כל מה שביכלתם להוציא בלעו מפיו והוא הודה אליהם: ואין אנו חייבים (יוסף חודארה ואחיו אברהם רק הפארטידה (הסך) מהפאלאמיננו שהם תשע מאות אישקודוש זהב שאינם של חלק מחשבון סוחרים ליואנטינוס, כי בלכתי אתפשר עמהם, בפרט שבעה וחמישים מזאת הפארטידה שהוא כותב שהם לחשבון החכם השלם הרופא המובהק כהר״ו יהודה עוזיאל נר״ו ירא פן יקראנו היזק גדול בעד אלו נ״ז זהובים אני בא לפניכם וקנו ממני שתכף שאלך לשלוניקי אפרע להחכם הנזכר חמשה ושבעים אישקודי לפ רצונו[87]), ובנראה עלה בידי ר׳ שמריה להציל הכסף הזה מיד עושקו ועל כ משפחת העוזיאלים הכירו לו טובה וחבה יתרה, וכאשר קרה מעשה בויניציא ור שמריה שאל את פי רבני שלוניק לחוות דעתם על הענין ההוא, ר׳ שמואל ככמוהר״ר יוסף עוזיאל למרות התלאות והעצב שבא עליו במות ראש משפחת „איש חיל רב פעלים עטרת תפארות למשפחת העוזיאלי״ השיב אליו דבריו ושו אמר עם הספר. „דוה לבי ונמס ועל אלה חשכו עיני בחיותי ושמעתתא בעיז צלותא כיומא דאסתנא, אך אמנם להפצרת השואל הלא הוא החכם הכולל כאח ל כמה״ר שמריה שרביט הזהב, נר״ו לא יכולתי להשיב פניו ריקם ועל כן אענה אנ חלקי״[88]) ר׳ שמריה העתיק מושבו לקושטנדינא קרוב לשנת שמ״ז על פי סיבות שנעלמו מאתנו.

בשנת שמ״ט בחיות שערוריה בעיר על אשר מאן תקיף אחד להכנע לתקנו החזקות אשר היה בעיר, ורבני העיר התקוממו כנגדו וידדיכהו. מנוחה עד אשר יקב עליו הוראותיהם, נראה בין הרבנים המיסרים האלה גם את ר׳ שמריה שרבי הזהב[89]), וכשלש עשרה שנה אחרי כן במעשה אשר היה בקושטנדינא על ענ החזקות במעמד כל הרבנים הגדולים ביום י״ב אייר העש״ב חתם גם ר׳ שמריה א שמו[90]), בעת ההיא כבר הגיע לזקנה, ובנראה לא האריך ימים אחרי המקרה הזו ולא נודעו עוד עקבות כתביו בין הפוסקים בפרק ההוא.

ובימיו היו הרבנים האלה בקושטנדינא, ר׳ אליה אביי והוא היה כבר ב בימים, אשר כתב פסק להתיר היציאה בשבת במגבעת החדשה אשר גזר השלו מוראד על היהודים, והסכים עליו ר׳ שמואל די מדינא בשלוניק[91]) כנוד הוא האריך ימים עד אחרי שנת שמ״ט ויחתום על פסק אשר כתב ר׳ יחייא באסאן בעת ההיא[92]) ר׳ יום טוב פאראג׳י או אלפאראג׳י שהיה במרוצ נודב

---

85) שו״ת רשד״ם חלק אה״ע ס׳ צ״ד.
86) שם, שם ס׳ ד׳.
87) שם חלק ח״מ ס׳ י״ח.
88) שם חלק אה״ע ס׳ ד׳.
89) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ כ״ב.
90) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ פ״ג.
91) שו״ת רשד״ם חלק א״ח ס׳ ד׳.
92) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ קכ״ב, תורת אמת ס׳ י״ם.

כתכים עם ר׳ שלמה הכהן בשלוניק[93]), ר׳ שמואל ן׳ הרב יהושע שונצין[94]), ר׳ אברהם ברוך[94a]), ר׳ דוד נחמיאס ממשפחת הסדפיסים הראשונים בקושטנדינא, ואחיו ר׳ אברהם נאחמיאס אשר היה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ שמואל חיון כשלוניק[95]) ושניהם הלכו אחרי כן לשלוניק, ר׳ ירמיה מארגונטו שהלך אח״כ לליואדיה ובסוף לקאנדיאה ר׳ יוסף שלום ר׳ יוסף הכהן, ר׳ נתנאל בכ״ר שלום, אשר היו מסוני החזקות[96]), ר׳ ישראל הנרבוני שבא כנראה מארץ־ישראל, ר׳ יהודה לבית גדליה ב״ר משה לבית גדליה מחבר „מסורת התלמוד ירושלמי״ (קושטנדינא של״ג) ר׳ משה פריסקו מחבר ס׳ „זכרו תורת משה״ (קושטנדינא ש״ם) ר׳ יצחק ב״ר חיים אלפואל מרודוס וקרובו ר׳ חיים ב״ר יהודה אלפואל מחבר ס׳ „גופת צופים״ על גימטריאות וצירופים וראשי תיבות שבערכים (קושטנדינא של״ט) ר׳ אהרן לבית הלוי בן בתו של ר׳ דוד ן׳ ר׳ יהודה מסיר ליאון מביא לבית הדפוס ס׳ זקנו תהלה לדוד (קושטנדינא של״ז) גם הרב ר׳ חיים באפאן מרודוס, לרגלי סבות שנעלמו מאתנו התישב בפרק ההוא עם כל בני ביתו בעיר הבירה, ובשנת שמ״ט הסכים בלוית רבנים אחרים על מעשה יהודי אחד אשר התפשר עם הקהל בענין העולים והמסים ויחתום את שמו „מר ונאנח חיים בכ״ר יעקב באסאן[97]).

ועל העדה הרומניוטית היו בעת ההיא הרבנים ישעיה קנדיוטי זקן ובא בימים ור׳ אליה גלימידי[97a]) אשר האריך ימים ובשנת שס״ב הדפיס המחזור הרומניוטי או מחזור של רומניא בהערותיו ונוספות בעיר קושטנדינא, ומן האשכנזים היו ר׳ מנחם בן ר׳ בנימין הלוי אשכנזי אשר העתיק מושבו משלוניק כי לא יכול לראות בעיניו שניסתו וחמותו אשת אחיו הנפטר לעולמו ר׳ דוד הלוי אשכנזי הפרה את נדרה שלא תנשא לעולמים ותחלל את דבריה ותנשא לאיש אחר[98]) ובעבור איזה זמן להתישבו בקושטנדינא מתה אשתו בת אחיו וישא את בת החכם ר׳ חיים באסאן אשר בא בפרק ההוא מרודוס[99]) גם היה ממתסידי בית מדרשו, ובשנת שמ״ט חתם גם הוא את ידו על פסק חמיו וכה דבריו: „מי בעל דברים יגש אחרי רבים להטות ימין ושמאל, והאי דינא דייניגן לה כזביני ככל אשר הורה לנו אבינו הזקן נר״ו (לאמור חמיו) נאום הצעיר מנחם בכמה״ר בנימין הלוי אשכנזי זלה״ה״.

גם היה ר׳ יוסף ן׳ ר׳ שמואל יפה אשכנזי ואביו הזקן ר׳ שמואל יפה אשר היה בעת ההיא רב הקהל האשכנזי כאשר ראינו בחלק השני, שלעת זקנתו היה חלש כח[100]), בשנת שמ״ד ערך שאלתו אל ר׳ יום טוב צהלון בצפת למרות

93) שו״ת מהרש״ך (ר׳ שלמה הכהן) חלק א׳ ס׳ ל״ב.

94) קורא הדורות דף מ״ב-מ״ג.

94a) תורת אמת ס׳ י״ט, ושם חתם „המר ונאנח״.

95) שו״ת בני שמואל ס׳ מ׳.

96) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ קי״א.

97) שו״ת יחיאל באסאן ס׳ נ״ג.

97a) תורת אמת י״ט ושם חתם מר ונאנח שכול וגלמוד.

98) רשד״ם יו״ד ס׳ קי״ח.

99) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן ס׳ נ״ג.

100) שם ס׳ קי״ט ושם חתם: נאם החלש ורפה, מקוה רחמי מותק ורופא, שמואל יפה.

למרות שהיה כבן חמש ועשרים שנה בעת ההיא על ענין אשה מורדת בבעלה ודבריו היו: אם כת אבנים קשים כחן של נשים, וכל הנשים דיין דעתן הקלוקל להקל עליהן להכזות בעליהן בעיניהן ולהפיק עצמן מתחת ידיהם והעולה על רוחן היה תהיה, ואין דורש ואין מבקש אין מביט ואין צופה אם כן מה כח בית דין יפה[100a]) ובדבריו אלה מרבה לשבח ולהלל את הרב שמואל יפה דן דין אמת לאמתו ולא מסתפי... אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים עם יפה עינים בכף שניה הלכה כדברי המכריע יריע אף יצריח מרוב מים יפרית והלכו נוים לאורו[100b]) בענין אחר היו חלוקי דעות בינו ובין ר' יום טוב צהלון אשר לא נשא לו פנים בדבר הלכה, על ענין איש אחד שמכר כלי אומנות לחברו ואחרי שהשתמש בהם חפץ להשיבם ולפרוע לו שכר השמוש, ר' יום טוב כתב אליו שלא דקדק יפה במה שכתב... ואם כן לא יםצא מוכר קרקע לחברו לזמן קצוב ואחר הזמן ההוא יביא לו מעותיו ויחזור לו הקרקע... וזה לא יעלה על לב[100c]).

וכאשר זקן ר' שמואל מינו במקומו את בנו ר' יוסף יפה לראש עדת האשכנזים. ויעברו דברי ריבות בינו ובין ר' מנחם הלוי קאלמאן „גביר וישיש זקן ונשוא פנים" ופרנס שתי קהלות האשכנזים, על אשר החכם ההוא מרביץ תורה בקהל היה רוצה להושיב את בנו במקום אחד (בקהל) והיה שלא כרצון פרנסי וזקני הקהל, והסכימו יחד הפרנסים ביום ההוא לסגור בית הכנסת, ולשלוח לומר לחכם שפחדו שלא ימשכו קטטות בקהל ועשו כן, ושלח החכם לומר שאל יפחדו מזה תזר על בנו שלא ידבר מאומה בענין, אחר כך בא החכם לתוך העזרה, והם לא היו רוצים לפתוח בית הכנסת, אמר החכם לשמש שיוציא הטליתות לעזרה, ובהוציא אותם נכנסו החכם ובנו תוך בית הכנסת ולא רצו הקהל ליכנס תזר על קרוביו שיכנסו להתפלל תוך בית הכנסת „אז עמד ר' מ נ ח ם ק א ל מ א ן הפרנס ואמר לחכם ככוד תורתך רוצה להקים את בנך לחכם בקהל לפי המקום אשר חפץ אתה לתת לו בתוך בית הכנסת, דע שלא תוכל לעשות כדבר הזה, אמנם האשמה אינה תלויה בך כי אם באשתך הרבנית כי זה חפצה וכבר נודע בעיר שכמה פעמים אמרה שזה רצונה ושעל כרחם צריכים בני הקהל לקבלו עליהם, ובעצם היום אמרה לאיזה זקני הקהל, אם תקבלוהו עליכם מוטב, ואם אין יקחהו החכם ויושיב אותו בצדו ונראה מי יעיז בנפשו להתנגד לחכם, והחכם לשמע הדברים האלה ענה: „שקר וכזב דברת, בשבועת התורה שאין לה לאשתי שום ידיעה מזה" אז השיב אליו הפרנס ר' מנחם קאלמאן: „השבועה שעשית היא שבועת שוא, לפי שעיני ראו ולא זר, כשאמרה הדברים שהקדמתי ודע לך שלא תוכל להקימו עלינו לחכם בכח הזרוע, והרב השיב מצדו כן, אנכי עושה לחכם על כרחכם ונראה דבר מי יקום, ויהי כשמוע הפרנס את התשובה הזאת אמר לחכם בנחת: „הזהר, חכם! שאם הקהל רוצים לומר לב"ת שאינם רוצים (אותו) לחכם יאמרו (כן) וירבה המחלוקת" ענה החכם ואמר אתה הוא מנודה ויסב פניו לקהל שיענו אמן אחרי דבריו ולא רצו לעשות כן והפרנס אשר התקצף גם הוא על מחריםו ענה אותו: אדרבה! ויפן ויצא מבית הכנסת[101]),

ור'

100a) שו"ת מהר"י צהלון ס' ס'.

100b) שם, שם. 100c) שם, ס' נ"ג.

101) שו"ת מהרימ"ט חלק א' ס' ל"ב.

ור׳ יוסף מטראני מצפת אשר נשאל על הענין הזה בשנת שנ״ג שכה היה המחלוקה התרעם על הפרנס ר׳ מנחם קאלמאן, ויוכיחהו על פניו על אשר העיז להשפיל כבוד הרב באמרו לו שנשבע שבועת שוא, ושהוא היה הסבה הראשית להגדיל החרפה וכו׳, והנה המשך הענין נעלם מאתנו אך כנראה עלה בידי ר׳ יוסף מטראני להשכית הריב בין האשכנזים בקושטנדינא, ועוד רואים אנחנו אותו מריץ דבריו לר׳ מנחם קאלמאן על ענינים אחרים[102]. בק״ק איטליא היה הרב ומורה צדק בפרק ההוא ר׳ יצחק בכמה״ר סר לבית ליאת המכונה ס פ י ר ל י א ו ן וכבר הגיע לזקנה וכל רבני חוץ הספרדים כבדו אותו והסכימו על דבריו[103].

ובין העדה הקראית אשר נסתם חזון ממנה מימי ר׳ כ ל ב א פ ו נ ד פ ו ל ו אשר חתם ספר הדינים המיוחל להם והדפיסו בשנת נ״ה, נראה פתאום מעט התעוררות, כנודע שכונת הקראים היתה בעיר הבירה בקרבת או יותר טוב בעצם רחוב היהודים הספרדים והרומניוטים, בשנת של״ז כאשר עשו כל העדות בקושטנדינא הסכמות על החזקות התועדו זקני וחכמי בני מקרא ויקבלו גם הם עליהם כל התקנות ההן בלי שנוי ותמורה. בין הקראים הצטינו בתור סופרים ר׳ י צ ח ק ב ן ת ש ב י ה ק ר א י אשר השלים ספר בג״ד יופי מלאכת תחכם כ״ר אהרן הראשון בכ״ר יוסף הקראי הרופא ויביאהו לבית הדפוס בקושטנדינא בשנת שמ״א וכו הראה בקיאותו בדקדוק ובצחות הלשון, בראש העדה עמד כ״ר יהודה פוקי בכ״ר אליעזר צלבי (ג׳ליבי) הקראי, הוא חבר ספר שלם על באור דיני העריות וקורבות האסורות אצל הקראים וידפיסו בקושטנדינא בשנת שמ״ב בנייר יפה וכל דף מצויר בעגולים בדמות אילן ומפה שעלה לו בהוצאות רבות ויקראהו „שער יהודה״ בין עשירי העדה הקראית נמנה כ״ר משה מצורתי הקראי והוא צוה לכתוב בעבורו ספר פירוש התורה לר׳ מרדכי כומטיאנו הנודע בשם „כליל יופי״ על ידי הסופר מהיר שבתי בכר משה מאי קריטי אשר אולי גם הוא היה כמוהו מבני המקרא ויתם הספר בי״ד לחדש אב השל״ת.

בסוף שנותיו של ה ש ל ט ן מ ו ר א ד ה ש ל י ש י הגיע לתורקיה איש יהודי ממשפחת אנוסים ושמו בנצרותו א ל ב ׳ א ר ו מ נ ד י ם Alvaro Mendès וביהדותו דון ש ל מ ה א ב ן י ע ש, הוא נולד בשנת ר״פ בעיר ט א ב ׳ י ר ה בפורטוגל שהוא שתים ועשרים שנה אחרי הגרוש של פורטוגל, בעת ההיא כל האנוסים היו עדין שומרים בסתר כל חקי דת ישראל, ומובן מאליו שהנער שלמה התחנך הן מעט והן הרבה בדת אבותיו, עודנו בימי נעוריו אביו הכניסו כחניך בבית מסחר אבנים יקרות ומלאכת צורף זהב, שם למד להכיר ערך האבנים היקרות וסיגיהן, בהיותו כבן חמש ועשרים שנה אביו וקרוביו שלחוהו לחודו בתור בקי באבנים היקרות, הוא עסק במלאכת השוהמים במכרות אשר במלכות ו א ר ס י נ ג ה הגבול כעת בנשיאות של מ א ד ר א ס, ואחרי עמדו שם כעשר שנים שב בשנת שי״ג לפורטוגל, והיה נכבד בעיני המלך י ו ה ן השלישי אשר כבדו בתואר פרש מין המחלקה ס נ ט י א ג ו ד י ק ו מ פ ס ט ל י ה, אחרי מות המלך הזה, דון שלמה התישב במאדריד בעוד שבע שנים, בשנת שכ״ד (1564) הוא היה בפלורינסיא ואולי בא בעת ההיא

בהתחברות

---

102) שם, שם, סי׳ כ״ד.

103) שו״ת ר׳ יחיאל באסאן סי׳ ל״ז.

בהתחברות עם האנוסים ממשפחת מנדיס הוא נשיא שיש ידים לשער שהיו קרוביו כחמש שנים אחרי כן התישב בפאריס ומדי פעם בפעם היה הולך ושב לאנביירסה, לונדרש (לונדון) ליון ווינציא לרגלי עסקו באבנים יקרות, מצד אחד בהיותו עשיר מופלג ומשכיל ערום, בפרט שנאתו שעשה לספרד ואהבתו לפורטוגל מדינת מולדתו הביאו אותו להתחברות עם אנשים דיפלומטים נכבדים בצפון אירופה, בפרט המלכה אלישבע מאנגליא הוקירה כשרונותיו, והמלך הינריך השלישי מצרפת, והמלכה קתרינה ממדרצים היו שואלים תמיד עצתו [103a].

בשנת ש״ם (1580) במות ההגמון ומלך היגריך מפורטוגל דון אנטוניו בנו של יורש העצר לודוינג ואמו היהודיה ויאולנטי נומץ התחרה לעלות על כסא המלכות, באותה השעה המלך פיליפ השני מספרד בקש להמנשא למלך פורטוגל ולאחד שתי הממלכות, אך דון אלבארו מנדיס (שלמה אבן יעיש) כשנאתו העזה למלך ספרד, ואולי גם בסבת קרבתו מצד אמו שהיתה ממשפחת נומץ כמו אמו של הנסיך דון אנטוניו, תמך בידו ויאספהו בביתו בפאריס ויצינם לפני מלך צרפת ובמערכות הדיפלומטים האנגלים בפאריס, וביום 19 ספטמבר 1581 סיר הנריך קובהאן ציר אנגליה בצרפת, למיר פראנסיס ואלשינגהאם: „ביום שבת האחרון המלך עם הפורטוגזי אלאבארו מנדיס (שלמה אבן יעש) סעדו בארוחת הצהרים בלוית הדוכוסים מלורין גמנים וקרואים נבחרים...״ [103b]) על ידי השפעתו של מנדיס על המלכה אלישבע, גיסו של התקיף הזה רודריגו לופץ קבל את המערר לכסא מלכות פורטוגל דון אנטוניו בביתו אשר בהולבורן ושם היה רואה את פני המלכה, אשר הטתה אזן קשבת לשאיפתו.

בעת ההיא האנוס דון אלבארו מנדים בידעו עניני ממשלת תורקיה בצפון אפריקה במדינת תנס, בהתנגדות לשאיפת פיליפ השני מלך ספרד חשב שתגיעה השעה המוכשרה להביא סכסוך בין שתי המדינות האלה, מצד אחר כראותו שכבר הגיע כמעט לעת זקנתו ותשוקתו היתה תמיד להתיהד לגמרי בשנת שמ״ה (1585) בהיותו כבן חמש וששים שנה נסע לשלוניק עם כל בני משפחתו ובחדש ניסן נכנס בבריתו של אברהם אבינו, אחרי כן התישב בעיר הבירה בשם דון שלמה אבן יעש ושם בא בהתחברות עם השלטן ומערכות הממשלה לפי המכתב שערך האדון שרתייר ציר צרפת להנריך נ׳ ביום 14 מאי 1585 על ביאתו של התקיף הזה לתורקיה, על המסע הזה ליוהו Chiaoux (צ׳אאוש, פקיד מורשה) אחד, ולפי מה שנתברר הוא הביא עמו הון הכניע לשמנה מאות או מליון זהובים.

בקושטנדינא, שלמה אבן יעש עסק להוציא מן הכח אל הפעל דבר הברית בין תוגרמה ואנגליא להצר לספרד, המלכה אלישבע מצדה שלחה אנשי חיל לארצות הנמוכות לעזור המדינות האלה שמרדו בספרד ושלמה אבן יעש התאמץ לסדר מין שרות להודעות בחצר אנגליא כדי להשיג ידיעות מכל מה שנעשה בעולם המדינה, גיסו ואוהבו רודריג לופיץ היה רופאו של המלכה שלמה קורמאנו ויהודה צרפתי

103a) אברהם גאלאנטי במחברתו Don Salomon Aben Yaèch Duc de Metelin (p. 8—9) על פי Transactions of the Jewish Histor. Society of England London (1924—1929)

103b) Transactions, XI p. 56

103c) Charrière, Neg. de la France dans le Levant חלק ר׳ דף 488 הערה.

צרפתי (במקורות הלועזים נקרא Serphatim) היו שליחיו ועלה דברו בינו ובין מערכות הממשלה האנגלית. השלטן מוראד נ׳ אשר ראה כשרונותיו של המומר הזה וכל התועלת שיכול להביא לממשלתו הרים אותו למדרגת דוכוס של תאי מטלין (Medeli) בים התיכון ויפקוד בידו חזכיות על טבריה והפרזות הקרובות אשר נתנו בשעתם לדון יוסף נשיא שנפטר בשבע שנים קדם לכן בשנת שלי״ט. מוזר היה הדבר אם לא בא זכר ושארית בספרות ישראל, ואף שלא נזכר שמו של דון שלמה אבן יעש מובן מתוך הנכון שהדבר מוסב על התקופה הזאת והנה בעל הזכרונות כתב שבעת שהישוב הישראלי בטבריה עמד ברשות דון יוסף נשיא: אנשים מבני ישראל וחושבי שמו סק״ק בני רומאניא ובכללם קצת סק״ק ספרד נדבה רוחם להתעסק בעסק מצות קיום והעמדת ישיבת טבריה... ועתה (כלומר אחרי מות דון יוסף נשיא, ונתינת טבריה והזכיות לדון שלמה אבן יעש) כוללי קהילות ספרד הסכימו ביניהם וסדרו אופן אחר בעד המצוה הנזכרת, וגזרו על קצת היחידים אשר הם סק״ק ספרד אשר הם בכלל החברה הנזכרת שיצאו מן החברה ולא ישתתפו עמהם במצוה הזאת כלל, (שו״ת מהרש״ך חלק ב׳ סימן פ״ב).

הדוכוס דון שלמה הפקיד את בנו הבכור פראנסיסקו אשר נקרא ביהדותו יעקב לבא כחו בטבריה, במכתבו שערך לגיסו דון רודריגו לופיץ ביום 24 אבגוסט 1593 כתב אליו: עבדך, בני הוא בעת בארצותיו הקדושות, קשה ערף בשגעונו ובהתלהבותו, הוא הסב לי שהוצאתי כסף רב בלי לעשות מאומה והסבה לזה שלא הבין את עם הארץ, הוא בעל נפש ישרה ואיש אמונים, עוסק בכל עת בלמודים, והוא עושה יותר לנפשו ממה שמועיל לאחרים, יהי האל עמנו! (Transactions ספר י״א דף ע״ד), מצדו עושה דברו של הדוכוס יהודה צרפתי מודיע: הדוכוסיות (של מיטלין) שנתן בחכירה המלך למעלת אדוננו היא מדינה יפה רחבה ופוריה, ההכנסה אשר יש באפשריות להשיג יעלו הן הרבה הן חסר לששה עשר או שמנה עשר אלף זהובים (écus) אחרי נכיון ההוצאות שיש לו לעשות. המקום הוא רחוק במרחק חמשה עשר או ששה עשר יום מקושטנדינא ונקרא בשם מיטולי, הנתינים הם יונים ויהודים ומעטים תורקים, בנו של מעלת אדוננו יש לו עיר אחת ושבעה או שמנה כפרים סביבה הנקראה טבריה בקרבת צפת, הוא בנה בתים וארמון יפה בטבריה הנזכר, והוא אהוב מצד הערבים (שם, כרך י״א דף 84) הדוכוס שלמה היו לו שני אחים שלא נודעו לנו שמותיהם ושלש אחיות בלאנקה, מרים נונייץ וקאתירינה הנקראה ביהדותה אסתר ונשאה לדון דיינו או יעקב לופיץ אליםאן, הוא נשא לאשה את מרגריתה מסאה אשר הולידה לו שני בנים יעקב ובנימן ובת אחת חנה.

בציונים בסוף החלק הזה (ציון ג׳ סעיף ג׳) נראה יתר חיי התקיף הזה ואיך היה אהוב בעיני הציר האנגלי בקושטנדינא ויליהם הרבון אשר היה שם עד שנת שמ״ח, אך בשנה ההיא נשלח ציר חדש הידואַרד בארתון אשר הראה בתחילה פנים שוחקות לדון שלמה אבן יעש ובסוף בקש להבאיש את ריחו בעיני שרי המלכות התורגמים והשלטן עד שהמלכה אלישבע בעצמה כתבה מכתב לשלטן מורד נ׳ להגן על התקיף הזה בחדש מארט 1592 = אדר שנ״ב. (Transactions חלק י״א דף 4-63).

בשלוניק העיר השניה בתוגרמה, מצב כנסת ישראל הכללי היה טוב בימי השלטן מוראד השלישי. העדות הנפרדות השונות התאחדו ויהיו לעדה אחת גדולה ואדירה, ועל כן יתר תושבי העיר לא נסו כחותם להצר לישראל עוד, ואין להתפלא אם נראה יהודי שלוניק מצליחים בכל עסקיהם ועומדים בשורה ראשונה כשוק המסחר ההוא וביתר ערי וחופי המדינה, והם הפליגו באניות ויעברו בכל עברים לרגלי מסחרם, רושמי הזכרונות מן הימים ההם יתנו לפנינו תמונה שלמה מהסכנה הגדולה אשר היתה תמיד רוחפת על ראשי הסוחרים האלה עוברי ימים, רוב המלחים היו יונים אשר ארבו בכל עת לכספי ונפשות האמללים אשר נפלו בידיהם, ככה קרה בשנת שמ"ג שהיו באניה אחת חמשה וחמשים יהודים נוסעים ועמהם היו סחורות וכסף הרבה, המלחים אשר נתנו עיניהם בהונם העצום, גמרו ביניהם להרוג את כלם נפש בעוד לילה חשך ואפילה, והנה באניה הזאת היה יהודי שלוניקי יוסף אליהו והוא היה הסופר באניה ועל כן היו קוראים אותו יאזיג'י (סופר) ותבריו המלחים היונים ביראתם שיגיד המעשה הרע הזה גמרו להרוג גם אותו, וכראותו כי רעה נגד פניו, החל לחלות פני רב החובל לחמול עליו ולקחת כל הונו ולהורידו באיזה אי שמם ובכל זאת לא שמו לבם לדבריו ויהרגוהו ויטילו אותו אל הים, ורק יהודי אחד ניצל מידם בהיות שחשבו שלא ידע לשחות על פני המים, ואחרי שהכוהו מכה עצומה הטילו אותו אל הים ויעלה בידו לשוט עד אי אחד בים הארכיפלגוס הנקרא כודבאבה והשופט תפס את המלחים, והם הודו על ההרגה הגדולה ההיא[104]).

אמנם לא רק מצד הים היו סוחרים היהודים כי גם בכל המדינה, במוקדון ואלבאניא גם שם היו הדרכים בדרך סכנה, אחד הסוחרים השולחים סחורותיהם ביד משרתים היה „הגביר ר' וידאל בר דוד" בשנת ש"ן נהרג משרתו יעקב אלחנטי בין העיר האלבנית פרישינה ואישטיפי[105]) אמנם לא בכל בפעם נודעו עקבות הסוחרים אשר היו נפשם לשלל בידי השודדים האורבים על הארחות, וכדברי בעל הזכרונות: „והנה מעשים בכל יום מהאנשים שנתעלמו ונאבדו ולא נודע מה נעשה מהם[106]).

יהודי שלוניק היו גם כן מלחים חשובים עושי מלאכה במים רבים והם לבדם היו הדיגים המספיקים דגים לכל בני העיר הזאת עד ימינו אלה, על הרוב היו הולכים לצדד הדגים בעוד הלילה לאור הלבנה, והנה היה מקרה שהדיג ישעיה בכר שלמה נכנס באותו המקום שיורדים מימי הנחל ווארדאר בשטף גדול ונטבע עם שני חבריו חפצו להושיעו אך לא יכלו מסבת מרוצת הנחל והיה זה בשנת השנ"ח ועדות זה הועד לפני הדיינים שלמה לבית הלוי, אברהם יצחקי ואהרן יאגי[106a]) היהודים היו חוכרים מס האלמשטינה (Mastique) שהגיע לסך עצום על כן היו מתחברים אנשים רבים לחבירה הזאת, לפי חקי המדינה הנה יוצא דבר מלכות הנקרא (חוקום) מן הסך שהיה לשלם לממשלה והסך הגיע בשלוניק 405.000 אספרים.

104) שו"ת רשד"ם חלק אה"ע.
105) שו"ת מהרש"ך ח"ב ס' ד'.
106) שם, שם ס' ס"ה.
106a) תורת אמת ס' [illegible]

אספרים או לבנים שהוא החלק שהיה לשלם בפרק צמיחת המאסטיקה והאוליפם שהוא כל המס עלה לסך 822.514 לבנים לפי „חוקים טישלימטי בילינדרי" שהגיע לסך עצום בעת ההיא 106).

לכאן ותפארת יהודי שלוניק יש להכיר להם טובה שהם לא דאגו רק לעצמם, ורבים כחם היו תומכים בהונם מוסדות החסד והצדקה ועניים הפרטים, בין מוסדות הצדקה היתה חברת של תלמוד תורה, (כנראה משני התלמוד תורה הגדול והקטן) הנוסדה בשנת שכ״ד, הפרנסים העומדים על הבית הזה היה מצברים צמר הבא בנדבה לתועלת החברה והיו עושים בגדים להלביש הילדים העניים בכל שנה ושנה, חלוקת ההלבשה היתה תמיד בחנוכה בעת החרף שאז היו צריכים ביותר הילדים העניים להתכסות בבגדים עבים וחמים מן הקור, וכראות הפרנסים כי רבה העבודה, השכירו את ר׳ משה אליאש לסופר החברה של „תלמוד תורה", לרשום על ספר זכרונות ותשבחות החברה, ומאז נכנס בשירות הזה מלאכת החברה הלכה הלוך וגדול, עד אשר הבגדים הנעשים מן הצמר הבא בנדבה לא הספיקו למלבושי הילדים שנתוספו יום יום, והפרנסים היו נאלצים לקנות בכל שנה בגדים מוכנים בסך יותר מחמשת אלפים לבנים, וכראות כי רבו ההוצאות יתר מדאי קראו לסופר ר׳ משה ויבקשו מאתו להשתדל ולקנות צמר נוסף על הצמר שבא בנדבה, ולעשות כל הבגדים הנחוצים להם ונתפשרו עמו על חרושת מעשה כל הבגדים, ובין התנאים אשר התנו התחייבה החברה להשכיר איש שיעמוד לימין הסופר „לצאת ולבוא ולשרתו בכל עניני החברה" ובזה נטפל ר׳ משה בעשיית כל הבגדים, והנה למרות שדרש כמה פעמים מהפרנסים שיתנו לו האיש שנתחייבו לתת לו, מחמת התרשלות או מחמת העדר איש הגון לעמוד על המלאכה הזאת לא נתנהו, ועם כל זה ר׳ משה עשה כל הבגדים בתכונותם הוא לבדו בעמל ויגיעה רבה, למען לא ימצא נרעון בשרות החברה וכבוד הפרנסים, וברוב הימים ברצותו להועיל להחברה ביותר ולגבות כמה נדבות מדברים תלוים למלאכת הבגדים כדי להוסיף הכנסות החברה, הרבה בעשיית בגדים מיותרת על הצריכים למלאכה ועשה בגדים למכור בשוק, והיה מוסיף בכל שנה עד אשר הגיע מספר הבגדים הנמכרים, לשנים עשר אלפים לבנים, במקום אשר בימים הראשונים החברה היתה קונה חמשת אלפים לבנים בגדים להספיק צרכה, ובזה האופן הגיע ריוח גדול למוסד הזה, וכראות רבני שלוניק שזה האיש ר׳ משה עושה יותר מחובתו וכי הוא אפטרופוס נאמן על החברה וכל הפרנסים הנכנסים על פיו יהנו ועל פיו יסעו גזרו שהחברה תתן לו חלק בריוח שליש או מחצה לפי ראות עיני בעלי חרושת מעשה הבגדים הבקיאים במלאכה ההיא 107).

מלבד מלאכת הבגדים פרנסי „התלמוד תורה" היו עוסקים במסחר לתועלת המוסד הזה, בהיות שהיו רבים אשר עזבו הונם ורכושם לתועלת התלמוד תורה אם בחייהם ואם אחרי מותם, וראשי הקבוצות [illegible] אחד אשר עזב כל הונו למוסד הזה, להגדיל תקרן הנחוץ [illegible] בתנאי שיתנו לו מן הריוח שיגיע לחלקו כדי חמשה או ששה למאה לשנה כל ימי חייו ואחר מותו ישארו הקרן והריוות כליל קדש לחברה 108).

ראש

106) שם סי׳ קי״ב.

107) [illegible]

108) שו״ת מהרש״ך חלק א׳ סי׳ קכ״ב.

ראש הישיבה היה בעת ההיא ר' בנימן אליאש[109]) אשר עשה מלאכתו באמונה, והוא קרובו של הסופר בחברת התלמוד תורה ר' משה אליאש, והוא נשא את אחות ר' משה עטיאת אשר נמנה בין עשירי העיר וטרם מותו עשה צואה אשר על פיה עזב מאת אלפים לבנים להקדיש בתנאי שהקרן יהיה לעולם קיים ומן הריוח יותן שנה בשנה החצי להקדש עניי צפת, והחצי לישיבת צפת למען ילמדו שם למנוחתו, והכסף הזה הפקד בידי שני חשובי הקהל בשלוניק וירויחו בו עד אשר הגיע הקרן וריוח לסך ארבע מאות אלפים לבנים, וטרם שלחו מן הכסף הזה צפתה כי לא הרגישו הצורך לזה, והנה ראשי ומנהיגי שלוניק אשר דאגו לטובת כלל עירם ראו שלא עשה יפה הנדיב להקדיש כספו לעיר אחרת, כי כידוע עניי עירך ועניי עיר אחרת עניי עירך קודמים, ולא עוד אלא שהרב בנימן אליאש ניסו של המקדיש ירד מנכסיו והוא חכם בן אוריין שנקד על למודו כל היום תורתו אומנותו... והוא מטופל בבנות שהגיעו לפרקן ואין ידו משגת להשיאן לפי כבודו ולפי כבוד המקדיש, עד שכמעט יצטרך ללכת נע ונד בארץ מרחי אל דחי לבקש ספקו ובכן יתבטל מלמודו ומלבד זה שיתבטל מלמודו ימשך נזק וקלקול לחברת תלמוד תורה יע"א אשר בשאלוניקי, יען שהחכם הנזכר הוא עומד לראש בישיבה החשובה שבחברת תלמוד תורה, ועשה מלאכת ה' באמונה, ואם יצא ממנה יקשה הדבר מאד למצוא תמורתו דלית בדיול כותיה, ובכן בראותם פרנסי החברה צערו להשגת פרנסתו, ואין לאל ידם לתת לו כל צרכו בקשו לתור לו מנוחה ממקום ההקדש הנזכר לעיל שהקדיש ניסו... דכיון שהגנת הנפטר נזכרים ודאי דמסר להם כח ורשות לשנותם, כל שכן בענין כזה שיש בכללו מצות הרבה, קיום למודו, ונשואי הבנות, וקיום ישיבת תלמוד תורה אשר ממנו תצא תורה, ושקולה היא כנגד כל המצות... זה רצונם לשנות פירות ההקדש תנ"ל להחזיק במעת החכם הנז'[110]) ור' שלמה הכהן אשר נשאל על הענין הזה הורה שיש לשנות פירות ההקדש אמנם הקרן יהיה מוקדש ביחד עם כל אשר ירויחו בו להבא.

ובשלוניק כמו בקושטנדינא ראו הרבנים והממונים הצרך לעשות הסכמות על חחזקות בהיות שבראשית התישבות היהודים בעיר היה נראה להם הקנייה מלתא דלא שכיחה, שישראל הבאים מארצות הגוים לחסות תחת כנפי המלך הגדול מלך תוגרמה יר"ה היו באים נעים ונדים גרים ודלים, לא היה עולה בדעתם שיקנו חצרות והיה נראה להם דבר רחוק ומלתא דלא שכיחה לא גזרו בית דבנן אבל אחר שראו שהצליחו בני ישראל בנכסיהם כיד ה' הטובה עליהם וראו שמבלי ההסכמות לא היו יכולים להשכיר בתים שהיו שכירים לישראל היו קונים אותם והיה מותר להם מן הדין חזרו ותקנו תקנות שונות[111]) וכדברי בעל הזכרונות ראוי לנו לדרוש מעל ספר רבני אותם גלילות שאלוניק וקושטנדינא יע"א שעיקר תקנות הללו שם הוספו[112]). בשנת שלי"ט פרצה המגפה בבל תקף וכדברי בן הדור ההוא: כי הנה רוב קהל עדת ישראל שם בשלוניק הם מפוזרים בגבעות ובהרים

בעירות

109) קורא הדורות דף מ"ד ע"א. 110) מהרשי"ך חלק ב' ס' ל"ה.

111) שו"ת מבי"ט ח"ב ס' רכ"ח.

112) דברי ימים חלק ב' דף קנ"ה ע"ב.

בעירות ובכפרים מחמת אימת הנגף אשר החל בעם והנני עומד בכפר ליבאז (דברי ריבות ס' שמ"ז).

בשנת שמ"ז היתה שרפה גדולה בעיר ובפרט רחוב היהודים היה למאכל האש[113]) וכשנה אחת אחרי כן פרצה המגפה בתקף עוז ורוב תושבי העיר נאלצו לבקש מפלט בכפרים ובעל הזכרונות כתב: „כי טרדת הלב בעת ובעונה הזאת רבו וגדולה מרעת צרת המגפה, אין הפנאי מסכים לטרוח ולהאריך, ה' ברחמיו וברוב חסדיו יחמול על עמו ישראל"[114]) אמנם לא לבד המגפה הנוראה אשר שררה בכל עוז בעיר מררה חיי היהודים, כי גם צרות אחרות באו עליהם כתמם, ור' שלמה הכהן כתב אל ר' אברהם סונסין בקושטנדינא כדברים האלה: „כי הקיץ הזה עמדנו בדוחק ובצער מחמת צרות המגפה אשר באה ונהיתה בארץ הלזו ורעות אחרות כאשר ישמע כ"ת מן ההולכים שם, אשר על כן כל לבב אנוש ימס מלישא וליתן"[115]) וכנראה הצרות האלה והתלאות היו רדיפות מצד אויביהם הנכרים אשר העלילו עליהם ברשע כדרכם תמיד בכל עת מצוא, ועלה בידיהם להטות שרי העיר אליהם, ולרדוף באף את היהודים, ובתשובתו אל רב העיר ליפאנטו כתב ר' שלמה הכהן, כי טרדות העיר עצמו מספר[116]) והתלאות האלה נמשכו ויתמידו בעד שנתים ימים ובשנת שנ"ב כתב בעל הזכרונות במר רוחו: „ונוסף על זה טרדת אנשי עירנו כי רבה כי אימת מות נפלה עלינו לא יאומן כי יסופר ה' יוציא לאור משפטנו[117]).

בין המשפחות אשר הצטיינו בשלוניק הכי נכבדה משפחת יחיא, ראש המשפחה היה ר' גדליה ן' יחיא בן רבינו תם ן' יחיא רופא וחכם כאחת הוא למד חכמה ותורה בשלוניק ואנדרינופלא[118]) ואחרי כן שב אל עיר מולדתו קושטנדינא בשנת ש"ח וכאשר ברך ה' אותו בעושר וכבוד נתן אל לבו לאסוף בביתו אוצר ספרים יקרים במקצוע החכמות של רבני ישראל וחכמי הערביים, ויצו על הסופרים להעתיק בעבורו כל מה שלא היה לו ולא עלה בידו לקנות הכתבי יד המקורים לפי דברי בן משפחתו הנקרא כמוהו גדליה ן' יחיא בספרו שלשלת הקבלה, הוא נהג נשיאותו בעיר קושטנדינא בק"ק פורטוגיזיים ובשלוניק בק"ק לישבון רוב ימי חייו, אמנם לעת זקנתו התישב בעיר מולדתו וימת שם ויקבר אצל קברי אבותיו, ועליו חבר קינה המשורר ר' סעדיה לונגו משלוניק, והביאה בספרו „ספר הזמנים" אחרי מותו, ספריו הרבים נשארו מקצתם בידי בניו ומקצתם בידי אנשים פרטים בארצות הקדם. והיו בנמצא עד קרוב לימינו אלה[119]) ולדון גדליה

113) שו"ת רשד"ם חלק ח"מ ס' רנ"ח.
114) בהרשי"ך חלק ב' כ' קי"ח.
115) שם, שם ס' רי"א.
116) שם, שם ס' קס"ז.
117) שם חלק ג' קונטרס אחרון (שלוניק רנ"ג) ס' י"א.
118) לפי עדות ר' אליקים כרמולי אשר ראה באוצר ספרי אורטורי בפאריז ספר כ"י „מאמר בסבת התכליות וכאור הכח הדבורי" לר' ש"א ן' יוסף ר' שם טוב אשר העתיק בעבורו הסופר ר' יוסף ב"ר אברהם כרוב בהיותם בעיר אנדרינופלא בשנת הש"ב, וס' הגיון לאבונצר אל פרבי בקושטנדינא שנת ש"ח.
119) החכם ר' אליעזר חלוי המכונה דוקטור לוי מצא באלכסנדריא של מצרים בדורנו, חמשה ספרים של הרב ר"א ן' עזרא אשר נכתבו בעבורו בשנת ש"ה: ס' יסוד מורא, כ' השם, ס' יסוד מספר חידה עם שתי פתרונות וס' כלי נחושת, בסוף ס' יסוד מספר כתב: „ס' יסוד מספר נשלם, שבח ותהלה לבורא עולם, במאמר תפארת המשכילים ותפרת התלמידים, בר אורין וגבר אבתן כה"ר גדליה

נדליה ן' יחיא שני בנים הבכור דון תם ן' יחיא השני כשם אביו והשני דון משה ן' יחיא אשר הרביצו תורה בשלוניק, בשנת שכ"ח נתארח אצלם ימים רבים בן משפחתם ר' גדליה ן' יחיא ן' דון יוסף ן' יחיא מאיטליא לאסוף חמר לדברי הימים הכללים ולקורות משפחתו בפרט[120]) שני האחים היו עשירים גדולים נדיבים מפורסמים ומחזיקים ידי חכמי דורם, ועל הרוב דון תם ן' יחיא אשר היה בעצמו איש מבין ומשורר, ואליו שלחו חכמי דורו שירים וזמירות אשר שרו לכבודו ולהודיע בשערים מעלליו, וביניהם המשורר הגדול ר' אברהם ן' ראובן והמליץ היקר ר' סעדיה לונגו אשר שלח שיר לאחיו הקטן דון משה בהולד לו בנו דון גדליה, (השלישי בשם הזה) בהיותם בכפר פלישטריא מחוז שלוניק בסבת המגפה אשר שורה בעיר ההיא[121]).

בימים ההם הואיל החכם דון תם ן' יחיא לאסוף שארית פלטת פסקי זקנו ר' יחיא הראשון, והגהותיו על הרי"ף וידר יעקב לאמר: „אם יהיה אלהים עמדי אשלים ספר הלכות רב אלפסי בתכלית השלמות, ואדפיס שני ספרי בעל התשובה למסכת נדרים ומסכת בכורות שהתחיל אותם הרי"ף ולא השלימם וסיים אותם הרמב"ן וספר אחד להראב"ד משיג לרב אלפס ומשיג לבעל המאור, וכספר ההוא חדושים ופסקים לגדולי חכמי צרפת ופירוש הר"ן למסכת בתרא מהלכות הרי"ף ומהנהות והנמוקים שבספר הרב זקני ובספר אבא מורי ואדפיס הכל מצורף „לפסקי זקני אשר שמי בקרבו הרב תם ז"ל[122]). וכן היה שהשלים מלאכתו בשלהי אלול שנת שנ"ה (סימן נרננ"ה) אמנם טרם החל דפוסו, חלה את חליו אשר מת בו ויקרא אליו שני תלמידי חכמים ר' אליעזר שושן ור' מאיר יצחקי ויצו עליהם לשלם את נדרו אשר נדר להדפיס הקבץ היקר הזה, אך על פי סבות שלא נודעו לנו נתאחר שנים רבות הופעת החבור, ובשנת שפ"ב נדפס בבית דפוס יוהן קאיון במצות השרים פיטרוס ולורינצו בראנאדיני בעיר ויניציא בהשתדלות ר' בנימן בכמוה"ר אברהם מוטאל, אחריו עמד במקומו הראוי לו לראש ולמורה צדק בק"ק לישבונה בשלוניק אחיו הקטן דון משה ן' יחיא שהיה ככל בני משפחתו חכם ומשכיל ויולד לו בהיותו בכפר פלשטריא בורח מחמת זעם המגפה בן ויקרא את שמו דון גדליה (השלישי בשם הזה) כשם אביו, ובעודנו נער ורך כבר נראו בו אותות השכל והתבונה אשר קנו קן בלבו, וכאשר גדל ויהי לאיש רוח, החכמה התנוססה בו, ויהי משכיל בכל ענפי החכמה, וביחוד הצטיין בדקדוק לשון עברי והשיר, גם היה מליץ ומדבר צחות ודרשן חשוב, ובמתק לשונו אשר השמיע לקהל שומעיו עמד כמעט בשורה אחת עם המטיפים הנכבדים אשר היו בדור

ן' יחיא יצ"ו, השם יזכוהו ללמוד וללמד להבין ולהורות, ויקוים בו מקרא שכתוב לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו יומם ולילה אמן", ובסוף ספר כלי נחושת כתוב: „נשלם ספר כלי נחושת, תהלה לבורא עולם בארשת, בכצות תפארת הבחורים והדרם, רם ונשא המשכיל ונבון כהי"ר גדליה ן' יחיא יצ"ו יזכה להגות בתורת אלהים ללמוד וללמד לשמור ולעשות וחפץ ה' בידו יצליח, בחריש ניסן שנת השי"ח".

120) ונפרט בשלוניק כשהיתה שם בשנה שכ"ח „ולפי שמצאתי חדושים (על משפחת יחיא) ביד קרובינו העמדים בסלוניקי (שלשלת הקבלה חלק ראשון).

121) קבץ שירים בהבבליותקא באכספורד (כיתולי דברי הימים לבני יחיא דף כ"ז).

122) הקדמת תמת ישרים.

בדור שלפניו ר׳ משה אלמושנינו ור׳ שלמה לבית הלוי, גם בני דורו הכירו לו טובה וירבו להללו בשערים ועוד היום נמצא בהבבליותקא הבודילאנה באכספרד שתי אגרות מלאות מליצה וצחות אשר ערכו לכבודו החכמים אברהם ן׳ שלמה לבית חזן ומאיר ן׳ שלמה די בוטון, כבר ראינו שר׳ גדליה ן׳ יחיא היה נחשב בין בעלי ההון ומכספו שחד כעד החכמים המשכילים אשר בעיר מולדתו, ויתמכם בכל כחותיו ובפרט למליצים אשר שרו על אדמת תוגרמה את שירי העברים בספרד, ויעלה בידו לחבר את כל המשוררים האלה הנפרדים המפוזרים באהל אחד תחת השם „בית מדרש השירה" תקוה טובה נשקפה למליצת השפה העבריה, ולשירה היהודית אשר היתה לה עדנה אחרי בלותה לולא קדמהו המות ויקטפהו באביב ימי שנותיו, הכחות המאוחדות נפוזרו לכל רוח כשביבי האש המדורה אשר במעט יפיצם הרוח יכבו פתאום ולא ישאירו עקבותיהם עוד, ימים רבים אחרי כן מת גם אביו דון משה ן׳ יחיא ובנים אשר קמו אחריו לא ידעו ולא הבינו כי בחשיכה התהלכו, אז אור בית יחיא נהפך לאפלה ולא יספו צאצאיה להצטיין בין חכמי ורבני תוגרמה עוד [122a]).

בין ראשי הרבנים והפוסקים בדור ההוא נמנה ר׳ שלמה בן „הנבון ומעולה וחכם" ר׳ אברהם הכהן הנודע בשם מהרש"ך, הוא נולד בשלוניק סביב שנת רצ"ה, וילמוד תורה בבית מדרש ר׳ יוסף פירמון בהיות הרב הזה [123]) בבחרותו, ועוד טרם העתיק מושבו לואנטי ולמוריאה, עודנו באביב ימי שנותיו ר׳ שלמה הצטיין בעיר מולדתו ונחשב בין בעלי ההוראות עד אשר היו אומרים עליו „שר׳ יוסף ן׳ לב ור׳ שמואל די מדינה, ור׳ שלמה הכהן לגבי דידן כהרי"ף והרמב"ם והרא"ש בזמנם" [124]) ולמרות היותו נכבד בעיני רבני עירו וערי הסביבות, הוא היה מואס בתוארי הכבוד אשר חלקו לו וכאשר כתב אליו אחד הרבנים בקושטנדינא „מוכתר במידת ענוה ושפל רוח בפני כל האדם, הכהן הגדול העומד לשרת ולהאיר עיני העם". השיב אליו „ותחילת דברי אומר כי ראיתי הרכבתני על במותי בתי התהלות והמעלות תוארים מכתירים האלהים האבירים וענותך תרבני ואני ידעתי כי הם שנבו ממנו ונפשי בהלה בם כי מכיר אני את מקומי ולא הלך לכי בגדולות בנפלאות [125]) ופעם אחרת כתב לשואלו דבר „שתשית לבך לבלתי תעלני על במותי בתי התהלות כאותותיך כי לא חפצתי כאלה ונפשי בחלה בם ואם לא תעשה זאת גם אני אהפוך עורף ולא פנים [126]).

כבן נאמן לארץ מולדתו ולמלכו ר׳ שלמה הכהן דאג לא לבד לטובת אחיו בני עמו, כי אם גם להצלחת הממשלה אשר פתחה שעריה לכל היהודים, כנודע חכירת המכס היתה נתונה בידי הסוחרים אשר קנו מאת הממשלה הזכות לגבות מכל הסחורות הבאות מחוצה לארץ, והנה קרה מקרה אשר כנראה לא היה דבר

122a) בנו של ר׳ גדליה ן׳ יחיא (השלישי) היה ר׳ משה בשם אביו והוא הוליד בת אחת ושמה ג׳אבילה הנפטרת לעולמה בבחרותה אחרי מות אביה, מצבת קבורתה נגלתה מקרוב ע"י ר׳ מיכאל מולכו ונפטרת בליל השבת י"ד חשון שע"ב, (גבית חים העלמין של יהודי שלוניק, שלוניק תרצ"ב סדר ב׳ ס׳ 24).

123) שו"ת מהרש"ך ח"א ס׳ קפ"ב, ח"ב ס׳ ק"ם.

124) אזולאי, שם הגדולים בערכו.

125) מהרש"ך חלק ב׳ ס׳ פ"ח.

126) שם, שם, ס׳ קס"ז וס׳ ר"ח.

דבר יקר בעת ההיא, שיהודי אחד נתן סחורה ליהודי חבירו להוליכה למצרים אלמכרה שם לחשבונו, והיהודי ההוא הלך בשלחותו ועשה והצליח ועלה בידו להציל הסחורה מיד המוכס ולקח לעצמו דמי המכס, והיהודי בעל הסחורה צועק כי היא סחורתו ורק על ידה הגיע הריוח הזה, ויביאו את דבריהם לפני ר׳ שלמה הכהן והוא הורה שלא עשו כהוגן להבריח מן המכס ״דקושטא דמלתא הוא דלא דמי מבריח נכסי חברו מן המכס, למבריח ארי מנכסי חברו, כי הנה במברית ארי הוא שמצילו מהפסד נמור כי לא היה עליו שום חיוב, אמנם במבריח נכסי חברו מן המכס היינו שמציל נכסי חברו מדבר שהיה חייב כי דבר ידוע כי דבר המכס הוא דינא דמלכותא, עד שמטעם זה אמרו שאסור להבריח מן המכס, באופן שהמבריח נכסי חברו מן המכס לא דמי אלא לנחל את המכס בנכסי חברו״ [127]).

עוד רעה גדולה היתה פשוטה בעת ההיא בתוגרמה, כנודע המטבעות העוברות היו הלבנים או אקנ״י אשר היו דקים ורחבים ממתכת כסף, ומטבעות הזהב הנקראות שלטנים או פרחים היו גם הן כדמות ההוא, ומדי עברם מיד ליד בין הסוחרים והמון העם אבדו ממשקלן אם מעט ואם הרבה לפי רוב או מעוט העת אשר נשאו ונתנו בהן, על כן השכילו איזה סוחרים וישתמשו להנאתם בקחתם מטבעות חדשות וישימו אותן בתוך תמצית חמצי או היו כורתים השפות, ובאופן הזה נהיו המטבעות יותר דקות וקלות מבלי אשר אבדו תוארן ודמותן וראשי ורויחו באבק הזהב והכסף הנשאר בידיהם, המטבעות האלה נקראו קצוצות או כרותות ובשפת תוגרמה ״קיריק־אקנ״י״.

והנה קרה בפרק ההוא שקמו אנשי היחס והמעלה בעיר ואם בישראל בתוגרמה ״לתקן את אשר עותו אנשי עירם בענין חתיכות המעות והטילו חרמות וחומרות חמורות בק״ק ובכל העיר שלא יהיה רשאי יהודי קטן וגדול שיחתוך מעות עוד בשום צד ואופן שבעולם... ולכל החשודים השביעום בספר תורה כחיק... שלא יעשו עוד המלאכה ההוא״ ואחרי עבור איזה ימים נגלה הדבר שנמצא בעיר מזידים אב ובן שעוסקים במלאכה המגובלה הזאת באופן שכונתם לעשות הרע בעיני ה׳ גם בעיני כל רואיהם ויודעיהם... רוחם חבלה ומשחיתים הם את העיר אשר רצו לבנות בני האדם להשכיל להיטיב לכלם לעבודת ה׳. על הענין הזה שאלו את פי ר׳ שלמה הכהן על שני המזידים האלה ״שנשבעו בס״ת כחיק ומלבד השבועה הנזכרת כבר היו מוחרמים ומנודים לשמים קודם לכן״ על עשותם המלאכה הנבזה ההיא ״אם יוכלו אנשי הקהל להתפלל עמהם, ואם ישלימו מנין לכל דבר שבקדושה עמהם... ואם יוכלו לעשות עמהם משא ומתן, עד שיסכימו לעשות תשובה גמורה וברורה״.

ובתשובתו ר׳ שלמה הכהן כתב: ״הן אמת שלא הייתי חפץ להיות נשאל על משפט העושה מלאכה מגונה כזאת ועבירה בעיני אלהים ואנשי יראי ה׳ וחושבי שמו שענשו בעיני כבד מאד עד כי אם היה דמו מסור בידי הייתי קורעו כדג אבל מה אעשה כי אין הדור ראוי לכך... והנה שבועת האנשים אב ובן הנז׳ הנשבעים היתה למנוע מעשות דבר שעשייתו הוא עון פלילי, שבלי ספק עון כריתת המעות הוא כפלי כפלים מהצחוק בקוביא... באופן שמכל הצדדין וצדי צדדין גדול מנשוא עון

127) שם, שם, ס׳ ג׳.

עון האנשים הקטנים האלה והנה שורת הדין לנהוג עם האנשים הנז׳ דין מוחרמים ומנודים להתרחק מהם שלא לישב בתוך ארבע אמותיהם ושלא לישא וליתן עמהם... שימנעו מעשות המלכה הנזכרת ימים רבים ויקבלו עליהם בקיומים חזקים לפי ראות טובי הקהל שאל ישובו לכסלם, יתעשת האלהים לכפר עונם ונסלח להם״ [128]).

בשנת שמ״ט ארבע יהודים עשירים מעיר מונשטיריו נדרו ללכת ארצה ישראל הם וטפם וכל אשר להם, ועל זה נשבעו ארבעתם שבועה בנקיטת חפץ על דעת המקום ברוך הוא ועל דעת שלשה רבני ישראל הלא הם הרב כמוהר״ר שמואל די מדינה, והרב כמוהר״ר שלמה הכהן נר״ו והרב כמהר״ר בצלאל (אשכנזי) תושב ירושלים תוב״בא, ואחר שנדרו קרה להם אונסים ולא היה באפשרי להם לצאת מן העיר, הרב שמואל די מדינה נפטר לעולמו טרם מלאת השנה מן העת אשר נדרו היהודים האלה, ר׳ בצלאל אשכנזי היה רחוק מעירם הרבה מאד, על כן הריצו דבריהם אל ר׳ שלמה הכהן להתיר להם נדרם, ובתשובתו אמר עם הספר: בשמים עדי, כי מאז שמעתי מזאת השבועה והנזירות שקבלו עליהם הנבירים הנזכרים בכל תקף כמו שבא בשאלה, חרה לי עד מות יען כי אהבת עולם אהבתים, והנה ראיתי אני כי היה מן הנמנעות שיש להם טבע קיים לצאת מעירם לעלות לארץ ישראל, הכניסו עצמם במבוכה גדולה״ ובסוף התשובה הורה לנבירים ההם „שיעשו איזה דבר רשום לשלוח מנה יפה כופר נפשם לה׳ לעניי ארץ ישראל ובכן יחשב להם כאילו עלו ויראו את פני ה׳... ולא ישאר עליהם שום מכשול עון״ [129]).

ר׳ שלמה הכהן היה משיב דברים רבים לכל שואליו בדבר הלכה ותמיד היה מן המורים להקל ודבריו היו „אין לחזור אחר חומרות רחוקות״ [130]) לפי הנראה עלה בידו במעל רב להרויח כדי פרנסתו וברוב כתביו הוא יתאונן על מצבו החמרי וטרדותיו העצומות ולעת זקנתו נחלש, ובתשובתו אל ר׳ אברהם כהן בעיר אלכסנדריא של מצרים כתב: „עם היות כי טרדותי עצמו מספר וגם מצע בריאותי קצת״ [131]) וכאשר הוסיפה חלשתו, כתב לאהובו ר׳ אהרן אביוב באסקופיא: „והשם יתברך יודע טרדתי וחולשתי עד היכן מגעת״, בשנת שנ״ב גברה עליו חולשתו עד מאד ובכל זאת לא מנע את עצמו מלהשיב דבר לכל שואליו ויסדר פסקיו במספר שלושים בשנה ההיא, ובתשובתו לאחד מרבני סופיא [132]) כתב: לסבת טרדותי וחולשתי כי רבה קצרתי״ [133]) ויחתום דבריו בפעם הראשונה „הטרוד והעלוב״ ובשנה ההיא כתב אל אחד מאוהביו: לא נעלם ממך ידיד נפשי כמה אני שש ושמח להשתעשע בידידותך ולישא וליתן עמך בדבר הלכה אבל מה אעשה והטרדות השתרגו עלו עד צואר הניעו, ונפשך יודעת מאד כי הטרדות והתלאות הן גרמא גדולה בנזקין להתיש כחו של אדם בעיונם ולשכח לימודו דבר שלא יצויר, והנה הר׳ אברהם מוטאל יצ״ו יעיד על תלאותי ובפרט בזאת השבוע כי בשעת הביא אלי כתבך מצאני כאיש נדהם מרוב הטרדה״ [134]) ובתשובה יותר מאוחרת כתב: „כי אני חולה וחלוש ולא אדע סחרתי האשיננו, ונוסף על זה טרדת אנשי עירנו כי רבה כי איסת מות נפל עלינו לא יאוסן כי יסופר״ [135]) ולמרות חלשתו

128) שם, שם, ס׳ ל״א. 129) שם, שם, ס׳ מ״ה. 130) שם, שם, ר״ב. 131) שם, שם.
132, 133, 134, 135) שם, תשובות הנספחות בסוף חלק ב׳ דפוס (שלוניק).

ר' שלמה הכהן האריך ימים עד שנת שס"ב ויחתום ידו בשנה ההיא על פסק אחד לר' מאיר מלמד מליפאנטו המובא בספרו „משפט צדק" ור' שמואל חיון אשר חתם גם הוא על הפסק ההוא כתב בסוף דבריו: כי טרים הם, כסילוקו של צדיק מהר' שלמה הכהן"[136]).

ר' שלמה הכהן השאיר אחריו בן ושמו ר' אברהם הכהן כשם אביו אשר הרביץ תורה בשלוניק, בתור סופר ר' שלמה כתב שאלות ותשובות בארבע חלקים, החלק הראשון נדפס בשלוניק שנת שמ"ו (קצ"ז שו"ת וביאור הלכות גרושין להרמב"ם ושאר חידושים) החלק השני נדפס בויניציא בבית דפוס ז'ואן דינארה בשנת שנ"ב וקונטרס אחרון מכיל שלשים תשובות אשר כתב בשנה ההיא נדפס בשלוניק בבית הדפוס אשר יסדו האחים בת שבע בשנה ההיא ונספח אל החלק השני, השלישי מכיל „קכ"ב שו"ת נדפס בשלוניק בשנת שנ"ד (ס' דש"ן) והחלק הרביעי נדפס אחרי מותו בשלוניק בשנת ת"ב.

גם היה בשלוניק ר' אברהם בכמוה"ר ר' משה די בוטון הנולד סביב שנת ש"ת והוא היה שארו וקרובו של ר' משה מטראני ואח שניהם שאמותיהם היו שתי אחיות והרב הזה היה מחבבו ומוקירו „חכם לב יקרא נבון כבן לי"[137]) כן היה קוראו תמיד, בילדותו הוא למד בישיבת ר' שמואל די מדינה[138]) ויצטיין בלמודיו יותר מכל חבריו, ועודנו צעיר לימים החל להרביץ תורה בעיר מולדתו, רוב עיוניו היו בספרי הרמב"ם ומתוכם עלה בדעתו לחבר פירוש על ס' יד החזקה אשר קרא בשם „לחם משנה" עודנו עוסק בתחילת חבורו הגיע לידו פ' כסף משנה לר' יוסף קארו אשר החל להופיע בבית הדפוס בויניציא וכן כתב בפירושו הלכות תפלה: „היום ה' לאדר השל"ה הגיע לידי פירוש הרב הגדול מרה ר' יוסף קארו ז"ל על רבינו ז"ל (הרמב"ם) וראיתי שיש בו הרבה דברים אשר עיינתי והקשתי בהלכות שכתבתי עד עתה, ומכאן והלאה לא אכתוב אלא הדבר המחודש אשר לי"[139]) ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי משלוניק כתב ששמע מפי רבו ר' מרדכי קלעי שהיה לומד ביחד ס' הרמב"ם עם ר' אברהם די בוטון ושרוב הדברים שכתב בספרו לחם משנה הם לקוחים ממנו לפי שהיו מפלפלים שניהם ומחדשים חדושים רבים[140]) כנראה ר' אברהם לא קרא בשם חבורו עד אשר הגיעה לידו ס' ר' יוסף קארו „כסף משנה" ועל כן קרא חבורו „לחם משנה" שהוא להשלים החסרונות אשר לא מצא או שלא נתחדשו אצל ר' יוסף קארו, ובאמת ספרו הוא מלא חידושים והתר שאלות וקושיות אשר ירגיש הקורא המעין בס' הרמב"ם, וכדברו על „שקיעת החמה" הוא מתפלא על הרמב"ם שהשתמש במלה הזאת „שבדבר הזה נצחו חכמי יון לחכמי ישראל, והיא סברה בדוקה, וחכמי ישראל עצמן הודו וקבעו דינים על סברת חכמי יון שאמרו בלינת המים בפסח שהמים בלילה מתחממים מפני שהשמש הולך מסטה לארץ... אם כן איך קבע בסברה הזאת כרבינו תם ז"ל?"[141])

מתוך

---

136) משפט צדק חלק ב' ס' ל"א.   137) שו"ת מבי"ט חלק ג' ס' קכ"ד.

138) קורא הדורות דף מ"ג ע"א ובס' לחם רב בכמה מקומות.

139) לחם משנה הלכות תפלה פרק א' סעיף מ"ו.

140) קורא הדורות דף מ"ה ע"ב.

141) לחם משנה הלכות שבת פרק א' סעיף ד'.

מתוך דברי ר׳ אברהם די בוטון נראה שהיה בידו ס׳ הרמב״ם שונה באיזה מקומות מן הספרים אשר בידינו ועל כן כתב פרושים שאינם מתאימים עם הנוסח שבספרי הדפוס בימינו, ובהלכות שביתת עשור רמז על זה בדבריו אלה: בהלכות אלו מצאתי שתי מהדורות, ורוב הדברים שבמהדורא זאת כתובים במהדורא האחרת ובשנוי לשון, וגם יש בזה מה שאין בזה״. בשנת שמ״א ועודנו כותב ספרו חלק הראשון פרצה המגפה בשלוניק בתקף עזה על כן נאלץ להמלט אל כפר ליואדי בסביבות העיר ובהלכות תענית שהיה עסוק בפרק ההוא רשם: „הלכות תענית להרמב״ם ז״ל עיינתי בהם בכפר ליואדי, ויען כי ספרי אין אתי צריך לחפש בספרים בקצת עניינים כאשר נבוא העיר בעזרת האל ואציגם פה״.

בביאורו על הרמב״ם הוא השתמש בסגנון קל ומובן לכל, וכאשר לא עלה בידו לפרש או ליישב איזה ענין, הביא הקושיא בחבורו והודיע שלא מצא תשובה עליה או אופן אחר ליישבה „הקושיא הראשונה עצומה אצלי לא ידעתי להולמה״ [142]) או הפירוש אשר מצאתי הוא רחוק ולא ישר בעיני על כן לא כתבתיהו [143]) על הרוב הוא יפרש על פי רוח ר׳ יוסף קארו בספרו בית יוסף וכסף משנה, ולפעמים רחוקות התנגד לדעתו ויבאר דבריו באופן אחר [144]) ולפעמים יותר רחוקות דבריו הם סתומים ואי אפשר למעיין בם להבין אותם [145]) האמת נתנה להאמר שאילו ידע מראש שר׳ יוסף קארו קדמהו בביאורו על היד החזקה לא היה מטריח את עצמו לחבר הלחם משנה, ומכיון שכבר התחיל בעבודתו הלך והשלים אותה, בכל האופנים ספרו הביא תועלת רבה למעיינים בספרי הרמב״ם, ובהעדרו היה חסרון מורגש בספרות העבריה במקצוע הזה.

ר׳ אברהם די בוטון היה גם כן פסקן נחשב בעירו והיה בהתחברות עם רוב רבני תוגרמה, השאלות אשר נשאל מעירו ומן הערים הקרובות והרחוקות, ותשובותיו אשר השיב נאספו בקבץ אחד תחת השם „לחם רב״ ונדפסו שנים רבות אחרי מותו בעיר איזמיר בשנת ת״ך (ס׳ ויקדש) ועוד לו איזה תשובות בספר שו״ת לאחיו שני ר׳ משה מטראני מצפת [146]) גם חבר ספר אחר על הרמב״ם אשר לא נודע מהותו ותוכנו רק יזכירו בספרו לחם משנה בשם „חבור על הרמב״ם״ ספרו לחם משנה נדפס אחרי מותו על ידי ר׳ יוסף די נוביש בשנת שס״ט בעיר ויניציא בשני חלקים ואחרי כן פעמים רבות לבדו ובלוית היד החזקה והפרושים האחרים, ר׳ אברהם חלה פעם אחת ויגיע עד שערי מות ואז הוסיפו על שמו חייא [146a]) גם היה מריץ שאלותיו לר׳ יום טוב צהלון בצפת ובתשבתו הרב הזה כתב אליו: הרגזתני להעלות על ספר דברים שאין להעלותן ואירע לכת״ר כמו שאירע זה חמש שנים על היוצא בזה מה שהקשתי לשאול על דבר הרב מוה״ר יוסף קארו וכת״ר בעס ע״ד הרב יצא מן המדרגה ויצא מן הדברים פשוטים כמו שהוכחתי ושוב הודה לדברי [146b]).

בשנת

142) שם, הלכות גרושין פרק י׳.

143) שם, הלכות עבוים וחוקותיהם פרק ח׳

144) שם, הלכות גרושין פרק ט׳ ועוד.

145) שם, הלכות עבו״ם וחוקותיהם פרק ד׳.

146) שו״ת מבי״ט חלק ג׳ דף קנ״ה קע״ה ועוד.

146a) תורת אמת ס׳ צ״ב. 146b) שו״ת מהר״ר יום טוב צהלון ס׳ כ״ה.

בשנת שס"ח במגפה הגדולה אשר היתה בשלוניק חלה ר' אברהם די בוטון וימת בעודנו באביב שנותיו בערב שבת אחר חצות שהיה יום מעונן וחשבו שכבר חשיכה, והיו מצטערים אוהביו וקרוביו שלא יהיה להם פנאי לקברו ביום ההוא, ופתאום זרח השמש ויקברוהו בכבוד גדול, וישמחו על אשר לא חללו את השבת[147]).

ר' אברהם די בוטון הוליד שלשה בנים שהיו שלשתם מרביצי תורה בישראל, ר' מאיר, ר' יעקב ור' אהרן די בוטון שניהם בעיר גליפולי והאחד בשלוניק.

ומתלמידי הרשד"ם אשר היו בעת ההיא ר' יוסף בן ר' יצחק ן' עזרא יליד יאנינא נחשב בין גדולי ההוראה ושקיל וטרי עם ר' שלמה הכהן ויחבר ספרים אשר לא נדפסו ורק שנים מהם ראו אור הדפוס „משא מלך" על ענייני מסים וארנוניות וסדרי הערכות הקהלות ודינים הנוגעים למנהיגי הקהל עם המון העם לפי המנהג ולפי התורה, וכפי הקדמתו החבור הזה נוסד על הטור חשן משפט ויקראהו בשם „ראש יוסף" ובהגיעו לסימן קס"ג קרא אותו בשם „משא מלך" כי זה שמו היותר ראוי לפי חמרו ומהותו וידפיסהו בשלוניקי בשנת שס"ג והספר השני הנודע לו הוא „עצמות יוסף" על כללי הש"ס וחידושים על מס' קידושין ועל הרי"ף והרמב"ם והרא"ש וזולתם הדפיסו בשלוניק בשנת שס"א ואחרי כן נדפס פעמים רבות באשכנז, ובסוף ימיו הלך לסופיא ושם קבלוהו עליהם לרב בק"ק רומניא. והאריך ימים ונפטר שם.

גם היה ר' אברהם ן' עזוז המכונה ן' בורגיל אשר חבר ס' „לחם אבירים" ונדפס בעיר ויניציא בשנת שס"ה בהשתדלות ר' יוסף די נוביש, בחבורו זה ר' אברהם ן' בורג'יל הראה בקיאותו הרבה בכל התלמוד, ספרו יכיל חדושים רבים על מסכת בבא קמא, בבא מציעא, כתובות, קדושין ויבמות ופעמים רבות יזכיר את רבו ר' שמואל די מדינה ויביא חדושים רבים משמו, ומגדולי חבריו היה ר' שמואל איריטה ושמו נזכר לברכה בהקדמת המאסף ר' יוסף די נוביש על החבור הזה.

גם היה ר' אהרן ששון בכמוהר"ר יוסף ששון נולד בערך שנת שט"ו והיה תלמיד ותיק לר' מרדכי מאטאלון[148]), וישא אשה את בת ר' שלמה לבית הלוי[149]) וכל ימיו היה מרביץ תורה ורב מובהק ופסקן גדול והעמיד תלמידים רבים, הוא נשאל מן הערים הקרובות והרחוקות ודבריו היו נראים בעיני גדולי הרבנים בשלוניק, בפרט חמיו ר' שלמה הלוי היה מוקירו והיה קורא אותו הבן יקיר לי ומחמד עיני (תורת אמת ס' נ"ו) פעם חלה את חליו ויכתוב במר רוחו „הנם כי בעונותי שרבו כמו רבו זה לי ימים רבים כמו ארבעה חדשים ויותר מהמה הנני הולך שחוח לא אמצא מנוח, גם היום מרי שיחי וידי כבדה, רבים מכאובים צנים פחים בדרך עקש שוכב על ערש דוי למקצעות המשכן משכן תהגותי בירכתים הצרי אין בגלעד אם רופא אין שם (שם ס' י"ח) וכן חתם „אלה דברי המרוד והעלוב" (שם, ס' כ"ו) אך על הרוב היה חותם: הקטן (שם, ס' א' ועוד) או „הצעיר" (שם, ס' כ') גם כתב ספרים רבים אבנם לא ראו אור הדפוס כי אם חלק אחד מתשובותיו (רל"ב שו"ת) נדפס בויניציא על ידי נכדו היים אהרן ששון בעיר

147) קורא הדורות דף מ"ג ע"ב. 148) תורת אמת ס' פק"ד.

149) שם, ס' א'.

בעיר ויניציא בשנת שפ״ו, כשם „תורת אמת״ ר׳ אהרן ששון נפטר לעולמו בערך שנת שכ״ו בעזבו בן אחד ר׳ יוסף שנדד לקושטא׳ ואחרי כן לויניציא ובת אחת שהשיא לר׳ מאיר די בוטון בן ר׳ אברהם די בוטון[150].

בעת ההיא צץ פרח הנער שמואל חיון בן ר׳ גדליה חיון חתן ר׳ שמואל די מדינה אשר מת על פניו, הוא נתגדל על ברכי זקנו ובהיות כי לא ידע את אביו, הרבנים ובעלי הזכרונות היו מיחסים אותו „לבן בתו של הרשד״ם״ [151]) והתחנך על הרוב בישיבת ר׳ אהרן ששון, ועודנו בימי עלומיו החל להרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים אשר היו כלם מורי הוראות בשלוניק ובערי המדינה, שמו הטוב נודע בכל המדינה ורבים הריצו אליו שאלותיהם בדבר הלכה והוא היה משיב אליהם בדברים רכים ובלי אריכות כי לא חפץ באלה, גם היה נכבד ואהוב בעיני הרבנים היותר מפורסמים בדורו ור׳ שלמה כתב עליו בשנת שנ״ב: „ידיד נפשי נחית לעומקא דדינא... כה״ר שמואל חיון נר״ו ולסיבת חולשתי וטרדותי לא אוכל להאריך להשתעשע בדבריו הנחמדים מזהב ומפז...״ אמנם עתה לאהבת החכם ידיד נפשי... הוכרחתי לצאת ממחיצתי״ [152]) אמנם גם לרב הזה כמו לזקנו הרשד״ם לא נצפנו ימים טובים, ולא הגיע לזקנה וימת בי״ז כסלו שס״ח [153]) בלי זרע, תשובותיו ופסקיו כמו כן חדושיו על התלמוד נדפסו כשנה אחת אחרי מותו בשלוניק בשנת שס״ה בשני חלקים, החבור הזה נקרא „בני שמואל״ לפי דברי בעל הזכרונות בן עירו ר׳ דוד קונפורטי „מפני שהרב הזה לא הניח בנים״ על כן קראו את שמו על ספריו להיות לו לזכרון.

ברוב דבריו ר׳ שמואל דוחק את דברי זקנו ר׳ שמואל די מדינה ופעמים רבות מטריח את עצמו לישבם (בני שמואל ס׳ י״ד ועוד) למרות היותו רך בשנים גדולי הדור היו מציעים לפניו שאלותיהם ודבריו היה נשמעים בעיניהם, כמו ר׳ חיים שבתי ור׳ משה ברוך שהציעו לפניו שאלותיהם בשנת שס״ה ובשנת שס״ו (שם ס׳ נ״ז) ובתשובתו כתב: הן אמת כי שמעתתא בעיא צילותא ולי סבוני גם סבבוני טרדות רבות ואיני יכול לחקור ולדרוש בעניני ממון הקל, כל שכן בעניני ערוה החמורה, אך בהיות זה הענין דברי שדרשו בו שרים רבים ונכברים הרבנים הישישים וכ״ו, בימיו היה „החכם הרופא המובהק הר׳ דניאל די אב׳ילה״ אשר עסק בתורה וברפואה (שם, ס׳ נ״ד) והיה בהתחברות עמו, גם היה בשלוניק ר׳ אברהם קונמבריאל „חכם גדול ומרביץ תורה בתלמידים ודרשן גדול, והיה דורש מידי שבת בשבתו בחברת תלמוד תורה בתוך קהל גדול״ [154]) והוא היה גבר הקדוש ר׳ אברהם קונמבריאל אשר נשרף על קדוש ה׳ כאראגון יחד עם הר׳ שמעון אלמושנינו.

עוד היו בשלוניק בפרק ההוא ר׳ דוד ערמאה מחבר ס׳ „שאלות ותשובות״ מכיל ארבע עשרה דפים על סוגיות ודבורים קשי ההבנה ונדפס בקושטנדינא בשנת ש״ם „והגהות על הרמב״ם״ נדפס בשלוניק בשנת ש״ם, ר׳ ברוך ב״ר יצחק

150) שו״ת מהרימ״ט אה״ע ס׳ כ״ב.

151) קורא הדורות דף מ״ר ע״א — אזולאי שם הגדולים בערך שמואל חיון.

152) שו״ת מהרשד״ך ח״ב. קונטרס אהרן ס׳ כ׳.

153) עיין גם דאיהא לכמהר״ש דף קי״ם ע״ב נוסח מצבתו.

154) קורא הדורות מ״ד ע״ב.

יצחק ן׳ יעש מחבר ס׳ „מקור ברוך״ פירוש על שיר השירים, קהלת, משלי, ואיוב, נדפס בקושטנדינא בשנת של״ז, ר׳ מנחם הלוי מחבר ס׳ „לקוטי מנחם״ על לקוטים בקבלה על ענין הספירות, נדפס בשלוניק בשנת שנ״א, ר׳ שם טוב סלמד מחבר „מאמר מרדכי״ והוא ביאור על מגלת אסתר נדפס בקושטנדינא בשנת שמ״ח, ו„כתר שם טוב״ פירוש על התורה כסדר הפרשיות ונדפס בויניציא בשנת שנ״ו והוא היה אביו של ר׳ מאיר סלמד, ר׳ שמואל די וידאש מחבר פירוש על איכה ונדפס בשלוניק שנת שנ״ו (ס׳ ויש״ם) ועוד חבר חדושים על התלמוד אשר לא ראו אור הדפוס ור׳ בצלאל אשכנזי מביא מקצת חידושיו בספרו שיטה מקובצת על בבא מציעא, ר׳ יוסף פארו, ר׳ רפאל בר מרדכי, ר׳ אברהם בן חסדאי (סביב שנת שמ״ב), ר׳ אהרן ייני ר׳ יצחק חבר, ר׳ לוי קוזין, ר׳ יעקב תובי״ז, ר׳ מאיר היון, ור׳ אברהם יצחקי[154a]) (סביב שנת שנ״א) יליד קושטנדינא, ואחי ר׳ מאיר יצחקי. ומעדת האשכנזים היה בעת ההיא ר׳ שלמה בן יצחק אשכנזי כ״ץ מחבר ס׳ „זהר חדש״ נדפס בשלוניק בשנת שנ״ו. גם היה בפרק ההוא המשורר הנפלא ר׳ סעדיה לונגו אבי המשוררים בשלוניק, הוא נולד לאביו ר׳ אברהם לונגו סביב שנת ר״ץ ועודנו בימי ילדותו הראה תכמתו הטבעית הרבה לחבר שירים וכתבי מליצה, מלבד שירי קדש אשר חבר במשך ימי חייו הוא הצטיין בשיריו אשר חבר על כל מקרה אשר בא בעירו וביתר ערי המדינה ועל הרוב על הספדים הנכונים לגדולי ורבני דורו ויקרא החלק ההוא „סדר הזמנים״ כי בשמו כן הוא לפי העת ומה שקרה בזמנו, בכל שיריו המלאים חן והדר הוא התנשא ברוחו ומליצותיו הנחמדות על כל בני דורו, ובמקצתם נוכל לדמותו ולהשוותו למשוררי ספרד היותר נעלים ונשגבים, הוא היה הראשון אשר המציא המליצה הנשגבה „ממשה ועד משה, לא קם כמשה״ וכמות ר׳ משה המון בקושטנדינא הוא הספיד עליו: „קול המון כקול שדי״ אשר תרגומו היא המליצה הלאטינית, Vox Popori Vox Dei אך יתאים גם כן לשם השר משה אשר שם משפחתו המון „וממשה רבן של רופאים ועד משה האיש לא קם כמשה״ על כל צרה שבאה בדורו כמו כן על מקרה רב הפעלים לישראל, על הטוב בעל הרע ר׳ סעדיה לונגו חבר שיריו וירשום בספר זכרונותיו בנועם זמירות המקרה ההוא לדור אחרון, קבץ שיריו נדפס בעיר שלוניק בשנת שנ״ד בשם „שברי לוחות״ והספר הזה הוא בימינו יקר המציאות עד מאד. יתר חבוריו נאבדו ולא נודעו עוד, על כן גם הנודע מדברי ימיו הוא מצומצם בהיות שאין בידינו מקור אחר מלבד ספרו הנזכר, וקצת שירים המפוזרים פה ושם בספרי בני דורו ובקבץ השירים אשר בכתב יד בהבבליותקא באכספורד.

בשנת שנ״ו שנתים אחרי אשר הופיע ספרו „שברי לוחות״ יצאו ספרי השאלות ותשובות לר׳ שמואל מדינה בדפוס אשר חדש ר׳ משה די מדינה בנו, ובסוף חלק אבן העזר נדפס שיר אשר חבר ר׳ סעדיה לונגו בשבח הדפוס והמדפים והוא האהרון אשר הבר או למצער היותר מאוחר שהגיע עדינו „בראות הזקן נעים זמירות ישראל כה״ר סעדיה לונגו יופי המלאכה... נתן קולו וישא משלו:״

מי זה ימלל עוז גבורותיך   הרב וינד את פלילותיך...
לשמי ולכבודי בשירי הנני   אך לא להוסיף על תהלתך.

154a) הזרת אסת, ס׳ א׳ ת׳ מ״ב.

דברי זמירות הקנויות לך, הלא — כלם כנויות על שלילותיך...
שנת ותתענג בדש"ן נפשך — או אשמח"ה כי אזכרה דתך
קנצי למילין אתנה ומי — זה היא ימלל עוז גבורותיך"

מן השיר האחרון הזה לר׳ סעדיה לונגו יוצא ברור שבשנת שנ"ד כבר היה זקן בא בימים ואולי גם כן מת קרוב לשנה ההיא בהיות שמן העת ההיא נסתם כל חזון ממנו, ושמלאכתו מקור פרנסתו היתה המשרה בתור שליח צבור באיזה קהילה בשלוניק עד ימיו האחרונים עוד היה שם ר׳ יוסף ן׳ ר׳ משה ששון.

בעיר אנדרינופלא שבה הישוב הישראלי היותר נחשב אחרי שלוניק, היו רבנים רבים אמנם לא הגיעו למדרגת הרבנים בקושטנדינא ושלוניק, וכל פעולה חשובה לא השאירו אחריהם, העדה היותר גדולה היתה הפורטוגזית ועל ראשיה היו הרב הזקן ר׳ אברהם בר משה שאבריינו, ובנו הרך בשנים ר׳ משה שאבריינו אשר נחשב בין בעלי ההוראה עוד משנת של"א[154b]) ור׳ דוד בר אהרן ור׳ יצחק פראנקו, בשנת ש"ס קרה מקרה שאחד מנכבדי ועשירי העיר יעקב אל־מיצחק נפטר לעולמו וישאיר בת אחת יורשת כל הונו ובית דין ק"ק פורטוגאל מנו לאפוטרפוסים את שם טוב פאיון ומרדכי ריב׳ירו, אך היתומה לא האריכה ימים ותמת חדשים אחדים אחרי מות אביה ולא נשאר לה קרוב באנדרינופלא, פתאום בא אל העיר ההיא יהודה בן דוד אלמיצחק מתושבי העיר הקרובה קומירג׳ינה, ויעד עדים שהוא שאר בשר היתומה הנפטרת ובית דין ק"ק פורטוגל אחר אשר הבחינו דבריהם וקבלו העדיות, שאלו את פי רבני שלוניק מה משפט הירושה והם הראו שהדין עם יהודה אלמיצחק ושהאפטרופוסים חייבים לתת לו הנכסים אשר בידם[155]) גם היה שם „הדיין הנבון ונעלה" ר׳ משה האליאנואה ובשנת שנ"ב בא מעשה לידו בשני סוחרים יהודים שהיו להם מחלוקת עם סוחר אחר משה סיד בדבר סחורות של צמר, והוא הורה ששניהם ראובן שלמה ויצחק אישקאליו חייבים לתת ארבע מאות ניזות צמר לחברם השלישי ודבריו נראו בעיני ר׳ שמואל חיון בשלוניק וגם ר׳ שלמה הכהן תמך אותם ויכתוב שיפה דן[156]). גם היה שם הרב הגדול ר׳ אליהו בן חיים אשר הרביץ תורה בעיר ואחרי שנים רבות העתיק מושבו לקושטנדינא ויהי שם לרב הרבנים.

בפרק ההוא התישב באנדרינופלא ר׳ חנניא ן׳ יקר מסבחר רבני קושטא וינהג שם נשיאותו ימים רבים, כנודע הרב הזה היה יליד עיר הבירה, ומלבד עסקו בהוראה, עסק גם כן במליצה ושירה, הוא היה מחברי בית המדרש השירה בשלוניק וירץ שם שיריו ומליצותיו, ובספרים אשר הופיע ויצאו מבתי הדפוס בקושטנדינא בשנת של"ג שאלות ותשובות לר׳ יוסף ן׳ לב חלק שלישי, ואגרת המוסר לר׳ שלמה אלעמי, הוא ערך שירים ותהילות בשבח החבורים האלה, ובס׳ „מסורת התלמוד ירושלמי" מלאכת החכם ר׳ יהודה ן׳ נדליה ערך הסכמה בראש הספר מלאה מליצה צחה ונעימה, גם חבר פירוש על התהלים ויקראהו בשם „תהלת

תהלים

154b) שו"ת ישרים חלק אה"ע ס׳ צ"ט.
155) שם, חשן משפט ס׳ שי"ב.
156) שו"ת מהרשד"ם קונטרס אחרון ס׳ ב׳.

תהילים" אמנם לא נדפס ונמצא עד ימינו בכתב יד, בסוף ימיו התישב בעיר אנדרינופלא וינהג שנים רבות שם נשיאותו, בימיו קרה מקרה באשה אחת שהיתה חולה ונתנה נכסיה לאביה מהיום ההוא ולאחר מותה ולא נכתב שום קנין בצואה, אמנם הנכסים היו כבר בבית אביה, ואחרי מותה ר' חנניא בן יקר הורה שאביה זכה למרות שלא נכתב קנין בצואה בחיות שבלערי זאת כבר. היום היו הנכסים ברשותו, אמנם נמצאו בעיר רבנים שהורו ההפך, ועל כן שאלו את פי ר' יוסף מטראני מה המשפט, והוא הורה שר' חנניא דן יפה ותמך את דבריו[157]) לעת זקנתו עקר עוד הפעם מושבו לעיר מולדתו קושטנדינא ובשנת שס"ב חתם גם הוא בין יתר רבני העיר לתמוך גזרות ממוני החזקות[158]), מן היום ההוא נסתם כל חזון ממנו וכנראה נפטר לעולמו ויקבר בעיר מולדתו. גם היו שם ר' יהושע סים, ר' חיים עובדיה, ור' דניאל דילוני'.

ובסופיא היו ג' עדות הספרדית, האשכנזית והרומניוטית, רבני הספרדים היו ר' אברהם תדירא, ור' שלמה אדרוקי, ור' יוסף בכ"ר ישראל הלוי שהיה רב האשכנזים. בשנת שמ"ב קרה מקרה אשר בחור אחד מסופיא שדך בחורה אחת מן העיר הקרובה פליבנה, רושמי הזכרונות יתנו בידינו על פי המקרה הזה תמונת שלמה מחיי יהודי תוגרמה כצפון המדינה מצער, וממנהגיהם הבייתים, אם הבחורה סרת פיטי התחייבה לתת מצע מטה (קאמה = Cama) כפי יכולתה מיריעות צמר וקצת מלבושים שיש לכלה, והבחור נתן לה לפי המנהג תכשיטים ותפצים ששלח לה בעת השידוכין ואלו הם: צמידים על ידיה, ורביד (יירדאן) אחד, וטבעת אחד, ונזמים, וכובע (שכן היו נושאות הנשים) וכתי שוקים או נרכים ומעיל העליון כדמות שמלה הנקרא „פאשטאקה" על פי התנאים השדוכים היו לזמן שנתים וחצי, ואז התחייב הבחור ללכת ולקדש ואם לא ילך למועד ההוא, התכשיטים בערך אלפים ומאתים לבנים ישארו בידי הבחורה במתנה גמורה ואין לו עוד הצדק לבקשם מידה[159]).

הרב לעדת הרומניוטים היה איש שלוניק ושמו ר' יוסף אלכו ובהיות שקמו הרבה מערערים כנגדו ובקשו להעבירו ולתת המשרה הזאת על שכם איש אחר, ר' שלמה הכהן משלוניק הריץ אליהם הדברים האלה: מניני ארץ מאד נעלה לתהלה לכבוד ולתפארת השרידים אשר ה' קורא ק"ק רומאניטיש אשר בסופיאה יע"א ושמחת עולם על ראשם החכם השלם כמה"ר יוסף אלכו יצ"ו, ואחריו כל ישרי לב פרנסים יועצים ראשים על העם יעזרם ה' ויפלטם אנס"ו, שמחתי באומרים לי מה מאד עמקו מחשבותיכם מחשבות צדיקים להקים טובה, צדקת התורה והמצוה ולרומם כסא כבוד החכם השלם כמה"ר יוסף... הגדלתם עשות רצון אביכם שבשמים מאתו יהיה משכורתכם שלמה, אשרי אנוש יעשה זאת ובן אדם יחזיק במעוז החכם השלם הנזכר כי יבחר ותקרב ישכון בחצרות קדשכם ולא יכנס אחר להשיג גבולו בהלו נרו נר מצוה ותורה עלי ראשיכם כל הימים, ויען כי שמעה אזני ותבן לה נמצאים בקרב עדתכם ארבעה אנשים מבקשים לבלע ולהשחית.

157) שו"ת מהרימ"ט חלק א' סי' פ"ה.

158) שם, חלק ג' סי' מ"ג.

159) שו"ת רשד"ם אהע"ז סי' ע"ב.

ולהשחית כבוד חכם הנזכר, ועל זה תחילת כל דברי אודיע כי שורת הדין מחייבת כי בכל דבר שמסכימים רוב אנשי הקהל לעשות חייבים המיעוט לקבל הסכמתם עליהם... גם יען שמעתי כי האנשים המפקפקים הנזכרים כותבים שטנה על החכם הנזכר ומאיימים שיביאו חכם ממקום אחר להמליכו בקהל, על כן באתי להודיע להחכם הרוצה לבוא שמה, שאם ירצה לחשיג גבול החכם הקודם לו בהסכמת הק״ק הרי הוא רשע וחוטא... לא טוב הוא עושה להשיג גבולו... ואחר הדברים האלה והאמת, אומר אני דראוי להתרות באנשים המפקפקים הנזכרים גם באותו החכם הרוצה להשיג גבול החכם הנזכר, לבלתי יתנו כתף סוררת לבוא נגד שום דבר מכל מה שכתבתי ולגזור עליהם בגזרת נח״ש ואלות הברית לא ירימו את ידם לנגוע בכבוד החכם הנזכר אפילו כמלוא נימא׳ [160]).

אמנם כנראה דברי הרב השלוניקי ר׳ שלמה הכהן לא עשו פעולה רבה על ארבע המערערים שהיו לפי דברי השאלה עשירים ותקיפים, ולמרות שרוב אנשי קהל רומניא נטו אחרי רבם ר׳ יוסף אלבו, התקיפים האלה הביאו לחשבונם את החכם ר׳ אהרן מלטי עירה סופיא ויצרו צעדי ר׳ יוסף עד אשר גמר בדעתו לשוב לשלוניק בשנת שנ״ב. בעת ההיא קרה מקרה בלי טהור שאיש יהודי שקנה שפחה נוצרית. היה מרשה את עצמו להתעלל בה למרות שהתיהדה, ויהי היום ויארס אותה ליהודי אחר ובכל זאת לא מנע את עצמו ממנהגו הקודם שנעשה לו כטבע באמרו שהיא מקנת כספו וכי לא שחררה עדין דבעיניו אין איסור בדבר לא ידע עונש... וגם אין גולה אזנו שאנשי המקום לאו בני תורה נינהו ועל זה חלקו שני הרבנים האלה בדעותיהם ויכתבו לר׳ שלמה הכהן להורות להם הדרך ילכו בה בהיות האיש הזה מעדת הרומניוטים ועל רבני העדה ההיא היה להם להורות המשפט. ובתשובתו אל ר׳ יוסף אלבו ר׳ שלמה הכהן אמר עם הספר: חכם יראת ה׳ מנעוריו מאד נעלה בהירי רצתה נפשי... אחר התפלה והתחינה לפני אבינו שבשמים ינדיל ויאדיר שלותך ובריאותך ויחזירך לביתך לשלום... כי ידעת האח אהבת עולם אהבתיך בטחתי בחסד ה׳ עוד תעדי תוסיף שוב תשוב אלינו תשכון כימי קדם בחברתנו, והנה ראיתי האח שאלתך על מאורע השפחה „גם הגיעתני מה שכתב על זה הענין עצמו החכם הנעלה לתהלה הר׳ אהרן מלטי יצ״ו" ובסוף התשובה הורה שאין לחוש לקדושין שנתנו לשפחה כל עוד לא נשתחררה [161]).

כנראה ר׳ אהרן מלטי לא יכול לעמוד ימים רבים בסופיאה ולכרות שהיו התומכים בידו מנבירי ועשירי העיר, המון העם ורוב הקהל נטו אחרי רבם ר׳ יוסף אלב׳ו ונראה הדבר שהמתנגדים הספיקו מכספם שכר רבנות ר׳ אהרן והשכונה אשר ישב בה או אולי שיסדו שם איזה ישיבה אשר בטלה ברוב הימים, לפני שבעים שנה נודע בסופיא עקבות המקום ההוא רחוב צר באיזה מרחק מרחוב היהודים הנודע בשם „לה מלטה" (La Malta) על שם ר׳ אהרן מלטי, מצד אחד נמצאת עד היום בעיר משפחת אלב׳ו או אלב׳ים שהם צאצאי ר׳ יוסף אלב׳ו, וזה יראה שלא העתיק מושבו לשלוניק כאשר היה בדעתו בתחלה.

בשנת

160) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ סי׳ ב״ח.

161) שם, ישב קונטרס אהרן ס׳ ה׳.

כשנת שנ״ב היה בסופיאה מקרה יחיד כמינו דברי ישראל בארצות הקדם, קהלת הרומניוטים אשר היו להם תצרות רבות קנין הקהל השכירו הקרקע לישיש ונעלה הנגיד אברהם בן יחיא לזמן מאה שנה, לבנות בו בתים להקדש בתנאי שכירות שלש מאות ושבעים לבנים לשנה, והק״ק רומניא נתן בידו שטר שכירות משנת שנ״ב עד שנת תנ״ב, ובהיות שנמצאו מגמגמים על השטר אם נכון הוא להשכיר בעוד זמן ארוך כזה, שאלו את פי ר׳ שלמה הכהן בשלוניק על ידי שמואל פרימו „גביר ונעלה״ מעיר סופיאה אשר הלך לרגלי עסקו לשלוניק, והוא הורה שהשטר קיים ויפה כחו למשכיר וליורשיו[162]).

כפליונא היו בעת ההיא שלשה עדות ההונגרית האשכנזית והספרדית, אך השפעת הספרדים היתה יותר גדולה ומביניהם נמנו ראשי הקהל לצאת ולבוא בשם כל יהודי העיר לפני שרי העיר המושלים מטעם הממשלה, הפרנסים, היו, מאיר ארואיטי, זכריה בונפ׳יל ויעקב פולאשטרו. הנזכר היה זכריה בונפ׳יל ואצלו נצברו דמי המסים והכרגא מכל היהודים עד כוא „השר מאת המלך לגבות המס ואז יתנו לו המעות כמנהג העיר״ כי לא היה נזכר תמידי בעיר ההיא. והנה בשנת שמ״ב קרה שהנזכר בונפ׳יל רצה ללכת חוץ לעיר לרגלי מסחריו. וירצה להפקיד הכסף ביד חברו מאיר ארואיטי, אמנם הוא סרב לקבלם באמרו שבעוד איזה ימים גם הוא יסע מחוץ לעיר. ועל כן יותר טוב שיפקידם ביד חברם השלישי יעקב פולאשטרו וכאשר הפציר בו קבלם מידו, וכאשר הוצרך בעצמו לצאת חוץ מן העיר ולא נמצא אף אחד מחבריו הפרנסים, הלך אצל אחד מנכירי העיר וימנה לו הכסף שעלה לסך שלושים גרושים בפני עשרה יהודים נכבדים. ויחתום הכיס בחותמו ויצוה עליו להניחם למשמר בתוך ההונ׳ארה (חנות) של הסוחר חייא בן עטר. שהיה בתוך הקראואנשאראיי (מלון או חצר) ליותר שמירה, וכתוך הזמן פרץ האש ברחוב היהודים בפליונא והקאראואנשאראיי היה למאכלת האש, וכסף הקהל נאבד בענין רע, וכשוב הפרנס מאיר ארואיטי העירה תפשו בו אנשי הקהל וידרשו ממנו בחזקה שישיב להם הכסף ואם ימאן לתת אזי יחרימוהו ויתנו שמו לשמצה „ובהיות שהיה זה בעשרת ימי תשובה פחד קראהו ורעדה לר׳ מאיר הנז׳ בראותו הימים הנוראים, ולקחו ממנו על כרחו שלא כטובתו כמו שני שלישי המעות ועוד״ ובראותו שרעה נגד פניו ושבני הקהל יחייבוהו שלא בצדק לשלם כל הכסף הנאבד בלי כל אשמה, וכי לא היה בפרק ההוא רב הגון בעיר לערוך אליו שאלתו, דרש מאת רבני שלוניק להורות הדין על פי התורה, ור׳ שמואל די מדינה כתב שאין על הר׳ מאיר עון אשר חטא, ומן הדין אין הקהל יכולים לטעון טענה לחייב לר׳ מאיר, ואין לרבים לעשות עולה משפט אמת[163]).

נראה הדבר שההונגרים לא שבעו רצון מן המשפט הזה, וידרשו בחזקת היד החלק המגיע להם מן הכסף שהיה בידי מאיר ארואיטי וזה היה למורת רוח העדה הספרדית ואליה נלותה גם האשכנזית ותרבה פרוד הדעות בין העדות בפליב׳נה. עד שעשו הסכמה להבדיל את העדה ההונגרית לרעה וזה נוסחה: „אנחנו הבאים על החתום הסכמנו הסכמה מוסכמת בכל יעשה וקבלנו עלינו כגזרת נח״ש שלא לעשות

162) שם, שם, קונטרס אחרון ס׳ כ״ח—כ״ז.

163) שו״ת רשד״ם חלק חשן משפט ס׳ קפ״ה, תורת אמת קי״ג.

לעשות השתדלות לשום יחיד מיחידי קהל הגרים לא לפני השר ולא לפני הדון ולא לפני הב׳ויב׳ודא [163a] (שר השוטרים מן המלה הבולגרית вой-вода) אם לא כאשר עלילה מעלילת הדם, אז רשאים כל אחד להשתדל כפי יכלתו או שיהיה איזו עלילה או דבר שיהיה נוגע אל יחיד משאר יחידי שאר הקהלות עם יחיד אחד מבני הקהל הנזכר אז רשאים להשתדל עבורם, גם קבלו עליהם בחומר הנזכר לעיל שלא יהיה רשאי שום מורה הוראה להורות להם איזו הוראה בעולם לשום יחיד מקהל קרוב הנז׳ אם לא שיהיה בהסכמת רוב החתומים וכל זה קבלנו עלינו בחמר הנ״ל לאשר ולקיים כל הנ״ל מהיום עד שלש שנים רצופות. „עוד הסכמנו שלא ללכת שום אחד מאתנו לא לחופה ולא לשבע־ברכות בחתונת דוד רוסילא ובחתונת אחותו של סנדילי״ „ומלבד זה נשבעו המורים בתקיעת כף שלא להורות להם שום הוראה״ רב העדה הספרדית היה בעת ההיא ר׳ יצחק הלוי אשר נגע בכבודו האיש העומד בראש העדה ההונגרית דוד רוסילא, וכאשר נשמע הדבר הזה ביתר העדות אשר לא נשמע כמוהו להבדיל ולהחרים חלק גדול מן היהדות, ר׳ שמואל קלעי מעיר ארטה שהיה ידוע בפליב׳נה ודבריו נשמעים מן העת שהיה מרביץ תורה בעיר הקרובה וידין, מהר לכתוב אל היד הזה: ומעתה אני אומר על שהחכם השלם הזקן מהר״ר יצחק הלוי, וללוי אמר תומיך ואוריך לאיש חסידך יורו משפטיו ליעקב ותורתו לישראל והרי הוא מוחזק לחכם וחסיד ... ואשריו אשר נתחרט ושב אל השם... להשיב נדחים להורות את בני ישראל את התורות ואת החוקים... לכבד בני ישראל זרע קדש ולא להלבין פניהם להנהיגם בנחת וכבוד כפי המצוה והתורה [163b]).

שנים אחדות אחרי כן קרה בעיר שהפרנס זכריה בונפיל שהיה גם כן מעשירי העיר הלוה סך מאה ושנים עשר וחצי גרושוש ישנים טובים ושוקלים כל אחד תשעה דרהים וחצי כסף בתנאי שישלמו הלווים אסתר אשת משה הכהן, ובניה אלצפן ונתן, אשר נתנו בתיהם בתור ערבון כאפותיקי אחרי עבור ששה חדשים[164]), על פי הכתב הזה, יוצא ברור, שבעיר פליבנא היו אחוזות בתים בידי היהודים בכל הרחוב מה שלא היה כן ביתר ערי המדינה הגדולות.

ומבני האשכנזים תושבי העיר נדדו כפעם בפעם בערים הקרובות, ובעל הזכרונות כתב: „נדרשתי לאשר שאלוני באיש אחד תושב פליבנא שנשא אשה בבודון (Buda) ונשתהה שמה כמה שנים כמו שמונה שנים והיה לו בן מהאשה ההיא״ ועתה שב האיש ההוא לעיר מולדתו ורוצה להביא גם את אשתו עמו בהיות שאינו יכול להתפרנס בעיר בודון ואשתו ממאנת ללכת אחריו, אם יוכל לשאת אשה אחרת בעיר מולדתו „ולא יחוש לאריה דרביע עליה שהוא חרם רבינו גרשון מאור הגולה״ ור׳ שלמה הכהן משלוניק שנשאל על הענין הזה הורה „שאם זה האיש הנושא אשה בבודון אינו יכול להתפרנס שם והוא מוכרח לחזור אל ארץ מולדתו עיר פליב׳נא ואשתו אינה רוצה לצאת עמו, הרי הוא יכול לישא אשה אחרת בפליב׳נא בלי שום מכשול וחשש תקנת הגאון זלה״ה[165]). שנים

163a) הב׳ויב׳ודת היה בפליבנה, ממשפחה מיכאל-אוגלי בולגרי שבא בברית האשלימים (ראה חמת ישרים ס׳ י״ז, והחלק א׳ להבור הזה מהדורא שניה עמ׳ 197).

163b) משפטי שמואל ס׳ ס״ג, זכר ר׳ יצחק הלוי בא כבר בחלק ב׳ פרק ד׳.

164) שו״ת מהרש״ך חלק ב׳ ס׳ קע״ו. 165) שם, שם, ס׳ ל״ג.

שנים אחדות לפני כן החשמן ליסיגדרינו נבחר לאפיפיור ברומי ויקראו את שמו פיאו החמישי, לפי דברי בעל הזכרונות הוא שנא תכלית שנאה את היהודים, ויצר להם מאוד, ובערך שנת שכ"ח צוה על כל יהודי מדינתו לצאת מן הארץ ויהיו דבריו אל אנשי עצתו ואל החשמנים „לגרש את כל היהודים מעל פני כל ארץ הרומניאה, ויאמרו אליו: „לא נכון לעשות כן, כי מלכות קטיעא תקרא,' והוא אמר להם: ואנא מלכא ולית אינש דימחי בידי, ויצו ויעבירו קול בכל ערי מלכותו כי בזמן שלשה חדשים כל אשר בשם ישראל יכונה יצאו מכל ערי מלכותו אך רומא לבדה לא תצא בגולה... ויצאו כל צבאות ה' מכל הרומניאה... ויעזבו בתיהם שדותיהם וכרמיהם נהפכו לזרים ואוהלים כאשר המה בזבוז להם למכרם בפחות מחצי דמיהם וידל ישראל מאד"[166]) בעת ההיא נדד חלק אחד מן היהודים אשר במלכות ערי חבסה לתורסה מקצתם דרך הים ונתישבו בחופי שלוניק וקושטנדינא, ומקצתם דרך היבשה ונהר הדאנוב, בין הנודדים אשר התישבו בניקופול היה ר' יוסף וינטורא בעיר טיבולי (Tivoli) הקרובה לרומי, ומן העת ההיא כנו את משפחתו טיבולי או מטיבולי וברוב הימים נשכח שם המשפחה העיקרי.

ר' יוסף וינטורא הוליד שני בנים בטרם הגרוש באיטליא הבכור רפאל והשני משה, וכבואו עירה ניקופול מצא שם את הרב „החכם השלם והכולל ר' יוסף מזרחי" שהיה לפני כן מאריה דאתרא בעיר קארה־היסאר אשר באנאטולייא ולרגלי הסכסוכים אשר היו בינו ובין ראשי העיר[167]) הוכרח להרחיק נדוד, ובסוף התישב בניקופול ויהי שם למורה הוראות ולראש הישיבה, ויעמיד תלמידים רבים וביניהם את שני בני ר' יוסף וינטורא[169]) הבחור היה אחרי מות רבו „ראש ישיבת ניקופולי החכם השלם הרב ר' רפאל וינטורה מטיבולי[168a]) והשני משה נסע בקטנותו בלוית אביו ארצה ישראל ויתישב בירושלם ולפי דבריו: „ארץ ילדותי ארץ הצבי ושם למדתי וקריתי ושניתי ועבר כי הזמן בלתי נאמן" מירושלם נדד אל טורקיאה הארופית לבקש לו משרה, והנה הגיע אל העיר הקטנה שילישטרי או שילישטריאה ושם נתעכב ללמד עם התלמידים בישיבה, ושם נשא אשה (הקדמתו לס' ימין משה) נראה הדבר שבהשפעת אחיו ר' רפאל שהיה ראש הישיבה בניקופול הקרובה לשילישטריאה קבל בעיר הזאת משרת שוחט ובודק הוא הצטיין כל ימי חייו במלאכה הזאת וירשום את כל זכרונותיו על ספר, בעין הגהה על השלחן הערוך מלאכת ר' יוסף קארו ור' משה איסרלס, אמנם מכל השגותיו על ארבע חלקי הטור לא נדפסו כי אם החלק על השחיטה בשם „ימין משה" בעיר מנטובה בשנת שפ"ב, ויתר החלקים היו בכתב יד בידי ר' אהרן אלפנדארי מאיזמיר, והביא מקצתם בספרו יד אהרן (ארח חיים), בהשגותיו, ר' משה וינטורא יספר שבהיותו בעיר ניקופול קרה לו מקרה ששחט עוף אחד בלילה ולא הרגיש שעשה פרכוס, „והיה שם אחי שהיה ראש ישיבת ניקופולי החכם השלם הר' רפאל וינטורא מטיבולי נ"ע הוא וכני כל הישיבה עמו והראתיו לבני הישיבה ולבודקים שהיו שם ובדקו בכותלי בית השחיטה ומצאום מלאים דם והכשירוהו

---

166) עמק הבכא דף קנ"ט.

167) אבקת רוכל ס' פ"ו־פ"ז.

168) ימין משה ס' ט"ו סעיף ב'.

168a) שם, שם.

169) שם, ס' י"ו סעיף ב'.

והכשירוהו" ר' רפאל הוליד בן אחד שהיה רב בוידין ושמו ר' יהושע וינטורא [169a])

בשנת שנ"א בערך מת אחיו ר' רפאל וינטורא, ור' משה נסע ארצה ישראל, בעברו דרך מצרים, באלכסנדריא נתארח בבית הרב משה הכהן יליד קושטנדינא, ושם התם על פסק אחד של ר' יוסף ן' לב והובא בספר מים עמוקים לר' אליהו ן' חיים,[170]) אחרי כן נסע מצרימה ושם נתארח בבית ר' זכריה נאטינייו[171]) ובנראה ארכו לו הימים[172]) שם וכשנה או שנתים ימים אחרי כן נסע ארצה ישראל ויתישב בירושלים, העיר שישב בה בימי בחרותו[173]) על כן נקרא בפי בני דורו „איש ירושלם[174]) ויעלה בידו להשיג משרת שוחט ובודק בעיר הקדושה. שם מצא את בן משפחתו ר' מרדכי מטיבולי וכחבורו מביא חידושים רבים בשמו,[175]) את חבורו, „ימין משה" החל לכתוב אחרי שנת שס"נ שכה נדפס ספר מגן אברהם לר' אברהם יצחק לאניאדו כי כן ישא את שם החבור הזה על שפתיו[176]). כנראה ר' משה וינטורא האריך ימים והגיע לזקנה עד אחר שנת שפ"ד, ובשנה ההיא הדפיס את חבורו, על השחיטה בשם „ימין משה" בעיר מנטובה, אמנם לא עלה בידו להדפיס יתר החלקים אשר כתב על הטור, ואולי בהיות שנפטר לעולמו בפרק ההוא, או שלא היו בידו האמצעים להוצאת הדפוס.

בספרו „ימין משה" ר' משה וינטורא מלא חסרון גדול במקצוע ספרות השחיטה הנחוץ לכל שוחט ובודק ולכל מורה הוראה, עד אשר נתפשט בכל ארץ ישראל ונתקבל לפסוק מתוך הספר הזה, ועל כן אין להתפלא שנדפס פעמים רבות. ובכל מהדורא חדשה המדפיסים והמוציאים אותו לאור הרבו לספר בשבחו ובשבח המחבר, בחבורו הוא יזכיר המקרים אשר באו לידו בעניני השחיטה ואשר לא העלו על ספר עד ימיו[177]) מנהגי ירושלם, הישנים ואשר נחדשו בימיו,[178]) מנהגי תוגרמה[179]) מנהגי שלוניק[180]) וקושטנדינא [181]) ואחרים.

אחרי מות הרב ר' רפאל וינטורא מטיכולי, עדת היהודים בניקופול קראה את החכם ר' יהודה בן בנבשת משלוניק לשכון בעירם ולהיות להם לראש ולמורה צדק, לפי דברי בני דורו הוא היה „חכם נעלה לתהלה בר אורין ודחיל חטאין"[182]) והוא העמיד הישיבה הנושנה על כנה ויעמיד תלמידים רבים, בימיו קרה מקרה שיהודי אחד מגבירי ועשירי העיר „חלה חולי גדול, וקם מאותו חולי ועשה צוואה בהיותו חולה וכתב בכתב, והעיד עדים, וכן צוה ואמר, איך הניח מנכסיו שלשים אלפים לבנים לישיבה של העיר ניקופול הקרן קיים, והפירות לחברי הישיבת ישמרם צורם והקרן ביד בניו... ואם ילכו בניו לגור בארץ אחרת, יוליכו עמהם השלשים אלפים לבנים, ובכל מקום שיהיו שם יחלקו פירות השלשים אלפים לבנים

169a) בית שלמה ס' ט'.
170) מים עמוקים ס' נ"ה.
171) ימין משה, ס' ל"ה סעיף י"ד.
172) שם, ס' ל"ג סעיף ב'.
173) שם, הקדמת הספר.
174) שם, שער הספר.
175) שם, ס' ל"ז סעיף ו'.
176) שם, ס' כ"ה סעיף ג'.
177) שם, ס' כ' סעיף א'-ס', מ"א סעיף א'-ס', מ"ב סעיף ז'-ס', מ"ח סעיף א'.
178) שם, ס' כ"ר סעיף ד' ועוד.
179) שם, ס' ל"ה סעיף ז'.
180) שם, ס' ל"ד סעיף ג' ועוד.
181) שם, ס' ל"ז סעיף ר'.
182) שו"ת מהרש"ך חלק ב' ס' קע"ג.

לבנים לחברי ישיבת הסוס ההוא איזה שיהיה" אחרי כן קם אחד היורשים וירצה להעתיק מושבו לעיר אחרת ולקחת עמו החמשה עשר אלפים לבנים ולחלק הפירות לישיבת העיר אשר חפץ להתישב בה, וקהל ניקופול מחה בידו. בהיות שהתנאי היה שאם יקומו כל יורשיו ולא ישאר מזרעו בניקופול יקחו כל הסך עמהם, ובהיות שהבן האחד נשאר בעיר אין הצדק לבן הנוסע לחצות סך הכסף אשר הוריש הגביר לתועלת הישיבה, ועל הענין הזה שאל רב העיר ר' יהודה ן' בנבנשת את פי ר' שלמה הכהן בשלוניק והוא הורה שהצדק עם קהל ניקופול .ודין הוא שישארו שם כל המעות בשלמות כי אין ספק שעיקר כונת המצוה היה לזכות ולתועלת ישיבת ניקופול כי שם ביתו ועיקר דירתו.

בשנת שנ"ב קרה מקרה שיהודי אחד מניקופול נעשה שליח לסוחרי העיר לקבל משאות סחורתם בעיר אונ'יצה ולשלחם לראגוזה, וישכור מרתף ועליה על גביו וחצר גדולה ויתן המשאות אשר קבל במרתף, ובעוד לילה חשך ואפלה באו עליו לסטים מזויינים. וכאשר הרגיש בהם, קם וצעק לעזרה, והגנבים אמרו אל תשמע קולך פן נהרגך, ולקחו להם משא אחד והלכו להם, ובבקר הודיע הסרסור הזה לשכניו היהודים, אך לא הודיע הענין לשרי הארץ .שהיה מתירא לומר כי באו עליו שודדי לילה מפני שהיו בארץ נכריה, ופן יעלילו עליו כדין תתרסי, וכאשר קרבו למשפט בעל הסחורה והסרסור לפני רב העיר ניקופול ר' יהודה ן' בנשת, הוא עשה פשרה ביניהם, ויאות בעל המשא לקחת מידו מקצת שווי הסחורה, עברו ימים ויבואו מכתבים מאנקונה לאמור שלא היה הענין כאשר הגיד הסרסור והעידו יהודים אשר היו בשכונה בעיר אונ'יצה שלא היו דברים מעולם בדבר האבדה, והסרסור אומר שישלחו השטרות לשלוניק לפני גדולי החכמים[183]), כטענת כי בניקופול אין להם חכם קבוע לדון לפניו ומי שדן אותו בתחילה כבר נתבקש בישיבה של מעלה" אמנם כאשר הגישו המשפט לפני ר' שלמה הכהן בשלוניק, הוא הורה שעל הסרסור בתור שומר שכר לשלם כל הגנבה אם גם היתה גנבה, ומה גם שמוטל הדבר בספק גדול.

ובעיר הקרובה וידין רואים אנחנו בפרק הזה התאמצות היהודים להחזיק במנהגיהם הנושנים, קרוב למאתים ועשר שנה עברו מן העת אשר נגרשו יהודי הונגריא ויתישבו בשנת קליו על גדות נהר הדאנוב, בעת ההיא עשו תקנות יהודי וידין לבלתי תפולנה בנותיהם בפח המוקש ויתנו שאין הרשות לשום יהודי להשיא את בתו אלא למי .שאין לו אשה ואין עול בכפיו והנה יהודי אחד מתושבי העיר שדך את בתו לאיש אשר היה נשוי לאשה בעיר אחרת ולא הולידה לו .וילכו קצת מאנשי הקהל לאמור שעובר על ההסכמה, והוא טוען שמלשון ההסכמה נראה בפרוש שמה שגזרו שלא ישאו בתם לאיש שיש לו אשה, רוצה לומר אשה ובנים או שראויה לבנים, אבל לנדור נדר על נדר רז"ל לא היתה כונתם, ואנשי הקהל אומרים שהאיש ההוא קבל עליו בשבועה בכתובה שלא לישא אשה על אשתו ואם כן נקרא עתה עברין ונמצא שיש עול בכפו, ולפי דברי ההסכמה אין ראוי לתת לו אשה מבנות וידין וכאשר שאלו את פי רבני שלוניק הורו שהדין עם אנשי הקהל ואין הרשות למי שיהיה לתת לו את בתו לאשה[184]).   תמונה

183) שם, שם, ס' רכ"ז.   184) שם, שם ס' צ"ז.

תמונה מעציבת יתן לנו בעל הזכרונות על העשק והגזל אשר עשקו את היהודים בעת גבית המסים בוידין ומוכן מאליו שהדבר הזה היה רגיל גם ביתר הערים, כנודע רוב המסים היתה הממשלה מוכרת לחוכרים לכל המרבה במחיר, ואלה דבריו: „על מעשה שהיה בוידין שבא עבד (ענינו פקיד) אשר מעבדי המלך לגבות המס מהיהודים ומאלה אשר לא מבני עמנו כי כן חק המלכות לבא בכל שנה ושנה לגבות המס הקצוב בפנקס המלך, והק״ק מוידין הוליכו לו מנחה כי הוא חק להם כשיבא אחד מעבדי המלך, וקבלם בסבר פנים יפות, אחר כמה ימים בא עבד אחר מעבדי המלך וקרא לק״ק ואמר להם שלא יתנו לעבד הבא ראשון לגבות לא פרוטה ולא שוה פרוטה שכן יש גזרת המלך בידו שהוא יגבת המס מן היהודים, המלך והשרים בטלו (הפקודה) שהיה ביד הראשון ולא יגבת מאומה מהיהודים כי אם מאשר לא מבני עמנו לבד, והוא שבא באחרונה יגבה מהיהודים, וכנראה שקמו כמה אנשים מעבדי המלך בשער המלך ועם „אילטיז׳אם״ (חוכה) שנקרא בלשונם ואמרו אנחנו נהיה חייבים (ר״ל נתחייב) להביא אל גנזי המלך כסף כפלים מהמס הקצוב על היהודים אשר יש בכל מלכות תורגמה לתת בכל שנה ושנה, אך בזאת שיתן לנו המלך גזרה שנגבה מהיהודים מה שכתוב בפנקס ישן נושן העומד באוצר המלך ממה שהיו פורעים היהודים בתחלה, ויבוקש הדבר וימצא ,כי כל איש אשר יהיה נער וזקן אף ילד שלא יהיה לו פת לאכול היה נותן שנים עשר דרהמים כסף צרוף ($10\frac{1}{4}$ גראם) ומי שיש לו קרן חמשה אלפים לבנים שיתן ארבע ועשרים דרהמים כסף צרוף, ומי שיש לו קרן ארבעים אלפים לבנים ומעלה היה נותן ארבעים ושמנה דרהמים כסף... ועל זאת באו פה וידין לגבות מהיהודים המס כמו שכתוב בפנקס הישן... ענו היהודים תבוא עמנו לשער הדיין... וכן עשה ובא לשער הדיין הנקרא בלשונם „מחקימ״... וכן גזר הדיין שלא יגבה הראשון מהיהודים מאומה אלא מן העמים לבד... ושאל בעל המס הראשון שיתנו בידו חוג׳ים (תעודה) כדי להראות לפני המלך והשרים איך הוא (הדיין) גזר כך... אחר כך גבה בעל המס האחרון המס הקצוב מהיהודים נתנו לו היהודים קרוב לעשרה אלפים לבנים מפני שהיה רוצה שיוליכו ספר תורה לשער הדיין להשבע על כל היהודים שאל יעלימו ממנו לא נער ולא זקן ובקרן שלהם, והמס הקצוב שהיה קצוב על היהודים בפנקס המלך מקדם קדמתא עד היום ההוא שלשת אלפים ומאה לבנים, ועכשו כתב בפנקס המלך החדש מס על היהודים אלף ועשרים דרהמים כסף צרוף שיתנו לו בכל שנה ושנה שהוא כפלים ממה שהיו נותנים עד עתה. ונתנו לו היהודים מלבד זה שנים עשר אלפים לבנים (הדרהים היה שוה אז ששה לבנים) כדי שלא יוליכו הספר תורה לשער הדיין וישביעם, והלך לו (בערך שמ״ה) נקל להבין עד כמה הקשה פקיד המרגא לדרוש מהיהודים שיביאו ספר התורה וישבעו על המס שהיה להם לפרוע המס בשלמותו ולא לפי העד מכסת נפשות בני העדה, אף שגם זה הוא דבר קשה עד מאד בפרק ההוא שלא היו מונים העם ולא היה המספר ידוע בדיוק, אך פנקס כזה היה באפשריות לדעת עשרם של כל בני העדה להגביל המס המגיע לכל אחד ואחד. והדבר הזה היה כל כך רחוק מגדר האפשריות עד שעבר עליו כלח ימשל ברוב הימים (ראה חלק א׳ מהדרא שניה עמוד 3).

אך בזה לא היה די לצרת העדה בוידין ובעל הזכרונות מספר המשך הענין

באופ

באופן הזה: „אחר כך בא בעל המס הראשון וקרא ליהודים ואמר להם שיתנו לו המס כמו שכתוב בפנקסו או יתנו לו איזה דבר ואם אין הוא יתקוה וכודאי שיסצא שצריכים לפרוע כפלים מטה שנבה הכאראג׳ירו (פקיד הכרגא) השני, והיהודים התאתנו אצל הדיין והוא אמר להם שלא יחושו לדבריו... וכראותו שלא יוכל להשיג מאומה מן היהודים עשה בערמה וישלח משרתו אצל יהודי אחד ושמו מאיר הלוי ויקנה ממנו חמשים לבנים פלפל ויאמר לו שיבוא עמו לבית אדוניו לקבל הכסף, וכאשר נכנס לחצר תפס אותו ויחבש אותו בכבלי ברזל ובעוד הלילה הוציאו מחוץ לעיר קשור בשלשלות של ברזל ויענה נפשו, והימים היו קרוב לחג הפסח ובהיותם בדרך התרצה לתת כפר נפשו בסך ששת אלפים לבנים שהשאיל לו תוגר אחד ממיודעיו מוראדיאנה, וישלח כתב על ידי התוגר הזה ואיש יהודי מקק „אונגארוש" אל הקהלות שיתנו הכסף לתוגר וכאשר מאנו לשלם הלך לו אצל אשתו של מאיר לוי בכתב אחר שנתן בידו שתמכור כל חפצי ביתו כסף וזהב כדי לשלם לו וכן עשתה אשתו... וכאשר יצא לחפשי ושב העירה מאיר לוי הנזכר דרש הכסף מהקהלות... והדיין היה משיב ליהודים אשר התאוננו באזניו על העול והעשק הזה למה לא באתם אלי ולמה לא גליתם אזני, והנה כשסוחרים שכור אחד בלילה באים אתם אצלי בעוד לילה לעשות „סיג׳יל" (חתימה בחתם) לפטור אותו ועתה על הרעה הגדולה הזאת למה לא באתם אלי? באופן שלא יכלו להציל העושק מיד הפקיד הזה, והאיש מאיר הלוי ערך שאלתו לר׳ אליהו ן׳ חיים לקושטנדינא אשר הורה שהקהלות חייבות לשלם לו הנזק שהוא כסף הפדיון (מים עמוקים, חלק שני תשובות ר׳ אליהו ן׳ חיים ס׳ צ״ז). יהודי וידין היו סוחרים במדינת ב׳לאכיאה בפרק ההוא ויקר מקרה שהנסיך הולאכי מיכאל מרד בשלטן וביום הראשון לשבוע ט״ו לחדש חשון שנ״ד הזמין כל היהודים והתגרסים בעלי חובות הולאכים בחצר המלכות בבוקארישט לשלם להם החובות ויהרג אותם כאחת, בין היהודים הרבים שהיו בהרגה נודעים שלשה שהיו מוידין ונקברו על ידי נוצרי אחד שהיה מכירם והוא העיד לפני ישראל שמעון בוידין, האמללים האלה היו יוסף רוסו ושני קרוביו יצחק ואהרן ויצחק עסנואל (שאלות ותשובות שלמה הכהן חלק ד׳ ס׳ נ״א ותורת אמת לר׳ אהרן ששון ס׳ א׳).

ולמעלה הדאנוב בעיר בילגראד או בילגראדו היו רבנים רבים ועליהם הרב הגדול ר׳ אברהם נאמקון יליד שלוניק, רוב המסחר היה בידי היהודים ההולכים ומביאים הסחורות מצפון המדינה כמו בהונגריא ועד חופי הים שלתיק וקושטנדינא, מרבית הסוחרים היהודים בבילגראדו היו הולכים ליריד „אישטרונה" בסרביאה הישנה מחוז קוסוב׳ו, ושם היו באים גם יהודים סוחרים מעיר כונאשטירו בסחורות תוגרמיות, ובהיות שימי השוק ביריד הזה היו כמעט בכל השנים בחדש תשרי והיו מוכרחים לחלל המועדים מרצונם או שלא מרצונם, בשנת שס״ב התאספו כל הסוחרים אשר היו ביריד אישטרונה וביום א׳ כ״א לחדש אלול קבלו עליהם ועשו הסכמה בשפת ספרדית וזה תמצית תוכנה: „אנחנו חתומי מטה, בהיות שרואים אנחנו בעינינו הסכנה גדולה לבוא ביריד אישטרונה, ועוד יותר שרוב השנים השוק הוא בתוך המועדים של ראש השנה יום הכפורים וחג הסוכות ובעונותינו רוב הפעמים הננו מחללים אותם ברצונינו או שלא ברצונינו, על כן הסכמנו שלא לבוא עוד שום

תושב

תושב סונאשמיריו או בילוגראדו או מקום אחר בעוד שלש שנים מן היום הזה, ואחר המועד הזה לא נוכל לשוב ולבוא כי אם יבטיחו אותנו ואת סחורותינו, ואם יתנו לנו את החניות אשר אוחזים אנו בהם היום״ [185]) ובשנת שמ״ו רוב הסוחרים הרגישו שעל ידי הסכמה גרמו נזק לפסחרם, ויתחרטו וירצו לשוב אל היריד כחשבם שכבר עברו השלש השנים שגזרו עליהם, ר׳ אברהם נאסקון הורה שלא יוכלו לבטל ההסכמה כל עוד שלא נמלאו כל התנאים אשר כה, אמנם ר׳ שמואל די מדינא משלוניק אשר נשאל על זה הורה שמותרים הם לרדת אל היריד ככל אות נפשם באין מעצור וחשש מכשול [185a]).

לצפון בילוגראדו במעלה נהר הדאנוב היה הישוב הישראלי בעיר ההונגרית בודון (בודה) ושם היו שתי עדות האשכנזית מבני התושבים והספרדית מיהודי תוגרמה, ובעלי הזכרונות יתנו לנו מקרה בודד אשר מתוכו נוכל להכיר תנאי חיי היהודים בעיר ההיא בפרק אשר אנחנו עסוקים בו.

בין רבני העיר נודעים לנו ר׳ יעקב בכמוהר״ר מנחם המכונה קופין, ר׳ מתתיא בכ״ר נתן שאול, ור׳ משה כ״ר חיים צילציל, ובין גדולי וחשובי העיר גמליאל ב״ר אברהם, אהרן ב״ר ישראל ונפתלי כ״ר יצחק הכהן אשכנזי. קרוב לשנת של״ה היו שלשה יהודים בסביבות הערים ההונגריות שבין בודון ובילוגראדו יעקב או יעקל הינדלז, הירש הקטן ויהודה הנקרא יודא, הסוחר יעקל הינדלז יצא מעיר בילוגראדו ושם נתנו לו יריעת משי הנקרא טאפטא להוליכה לבודון, בהיותו קרוב לעיר פישטא, קנה מאת הונגרי אחד שהיה בעל עגלה שתי עגלות שומים להוליכם לבודון, ובהיותו במקום הנקרא קטש־קמערין Kecsemet קם עליו בעל העגלה ויהרגהו נפש ואת השומים הוליך לפישטא Pest וימכרם שם, וכאשר נודע הדבר ליהודים כתבו להירש הקטן לנקום נקמתו „כי נודעו ונתפרסמו הרוצחים כפי עדות כל הגוים״ [186]) שני יהודים מתושבי בודון משה ב״ר פרץ ויוסף ב״ר יונתן יצאו למצוא עקבותיו וימצאו את אשת בעל העגלה והיא הודית שהיא מכרה השומים ושהלכה עם בעלה עד עיר ציגאדין Szegedin וכאשר הגיעו שם, נודע להם שלא בא מעולם בעיר ההיא, אחרי כן הוגד להם שהלך עד עיר קובין וגם שם לא מצאוהו, בין כה וכה הוגד לראשי העיר שאשת בעל העגלה לובשת שמלה מיריעות משי טאפטה אשר נתנו ליעקל בבילוגראדו להוליכה לבודון, וכאשר הלכו אצל הפחה לספר לו כל הענין השיב להם „כבר אני וכל אנשי העיר יודעים שהרג אותו בודאי הגמור אבל מה אעשה לכם, כל זמן שאין תובע לא אוכל לתפוס אותו, יבא בעל הדבר ויתבע אותו ואתלה אותו מיד״ מתוך השאלה נודע לנו ששר העיר הגין על היהודים ונקם נקמתם אם רק דרשו אותו, גם נודע שהיהודים האשכנזים היו נושאים בראשיהם מין כובע משונה ארוך וגבוה הפרטי להם.

האשכנזים בבודון היו מרחיקים ללכת עד קצה המדינה לתלי מסחרם והיה להם התחברות תמידי עם העדה האשכנזית בשלוניק וביתר ערי תוגרמה, בפרק ההוא.

---

185) שו״ת רשד״ם חשן משפט ס׳ רכ״ז.

185a) שו״ת רשד״ם חלק יורה דעה ס׳ קנ״ה.

186) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ שכ״ז.

ההוא ירד שלוניקה חכם אחד מבודון לשרת לשליח צבור בק״ק אשכנזים אשר שם, ולפי דברי בעל הזכרונות היה האיש ההוא „רב מובהק וגדול בתורה בקי בהוראה ודינין״ אמנם העדה האשכנזית השלוניקית היתה חלשה ובני הקהל לא היו אמודים בנכסים, ועל כן לא עלה בידיהם להספיק צרכי רבם כי אם במדה מצומצמת, ולחכם הזה היה קרוב בן אחי אביו בעיר בודון עשיר, וקלא דלא פסק שהיו לו יותר מחמשים אלף גרושות, והנה החכם השלוניקי היה בצער גדול שהיו לו „בנות רבות והגיעו לפרקן וביתו ריקן, גם שיבה זרקה בו, והוא לא ידע את אשר יעשה... אי לזאת מפני צרת לבבו גדולה צעקתו ונאקתו על קרובו, יושיע לו יסינו בנדבות ידו, ובהיות כי הנז׳ לא ראה ולא ידע בצערו, ואף על פי שהחכם הנז׳ שלח לו כתבים מודיעים מגידים את כל התלאה אשר מצאתהו, לא השיב לו על אחת מהם, אולי לא הגיעו לו הכתבים או אפשר הגיעו לו, והוא כפתן חרש יאטם אזנו מצעקת דל״ ויהי היום אשר שלח העשיר הבודוני סחורות לשלוניקי על ידי שליחו לסכרן ויקם החכם האשכנזי ויגש משפטו לפני רבני העיר הספרדים אם כדין וכהלכה לעכב איזה נכסי קרובו לתועלתו, והבית דין הספרדי הורה שיש לכפות „לשליח העשיר הנמצא כאן שיתן מנכסי משלחו מה שיראה בעיני הדיינים, ונחשב לשלוחו העומד כאן כאילו היה הוא בעצמו... שזה האיש העשיר לא היה מעולם כאן במקום קרובו ולא יקוה ממנו שיבוא״ [186a]) והיה זה בערך שנת שס״ח.

בימי השלטן מוראד השלישי היהודים התישבו כאזרחים במדינת בושנא אשר בין מדינת סרביא ודלמתיא, לפי כתב יד תורכי ישן של השופט (קאדי) שנמצא עד היום בבבליותקא התורכית בעיר שאראייב׳ו או שאראי של בושנה בשני חלקים הנקרא „סידשיליי״ ומתחיל משנת תתקע״ג להיג׳ירה (השכ״ה) הקאדי הזה שפט בצדק בין המשלמים והיהודים שהחלו להתישב שם, בין המקרים האלה נמצא המשפט הזה: א) היהודי רפאל הניש את משפטו נגד עשמאן אבן־באלי באמרו: עשמאן הזה חייב לי ק״פ אקצ׳י (לבנים) על הבגד שמכרתי לו, עשמאן נשאל על הדבר הזה והוא הודה שהוא חייב ועל כן הוכרח לשלם לפני השופט.

ב) מוסטאפה־אבן־מחמד התאונן לפני השופט על היהודי יצחק בן אברהם וכה דבריו: בהובלת הבגדים השייכים ליהודי הזה מת סוסי בסבת כבד המשא, הנני דורש שישלם לי דמי סוסי, על זה השיב היהודי הנשאל; מראנוחה עד קרופליויניאי נושא אחר (בעל בהמה) היה מוביל הבגדים, ורק שם אמר המתאונן מסור בידי להוביל הבגדים, ובדברו כזאת העמים מעצמו הסחורה הזאת על סוסו, מלבד זה עלי להוסיף שלא נמצאתי בעצמי במקום המעשה כי אם שלוחי, ובהיות שמוסטאפה שעמד במקום המשפט הגיד שכן היו הדברים גזר השופט שהיהודי פטור מלשלם דמי הסוס.

ג) היהודי הסוחר יצחק בן אברהם (הנזכר לעיל) בא לפני בית המשפט ויאמר שהחאלב׳אנ׳י (מוכר ממתקים) נ׳אפיר־אבן־חאסאן אשר נחנק בנהר הדאנוב נשאר חייב לי ק״ן אקצ׳י (לבנים) מן הבגד שמכרתי לו והוא מבקש מבני המת שאמאניי וקאראג׳ום שיפרעו לו מעזבון אביהם, ובהיות שהעדים פירהד־אבן־

עבדאלא

186a) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ ס׳ קפ״א וכתוך השאלה נראה שהענין היה אחרי שכבר נדפס חלקו הראשון (שלוניק שמ״ו).

עבדאלא, וסימי־אבן־טוראלי העיד על אמתיות הענין הזה, גזר השופט שהבנים חייבים לשלם החוב הזה [186b]).

נראה הדבר שראשית התישבות היהודים במדינה החדשה הזאת היה בשנת שי״א (תתקנ״ת להג׳ירה) בימי השלטן שוליימאן ובהיות השר החסיד האדים־עלי־בג מושל מדינת בושנא והירצינוב׳ינה, הם באו במספר שלשים או ארבעים נפשות [186c]) רובם מעיר שלוניק ויתישבו בעיר הגדולה שאראיי, ולא היה להם בתים ומושבות כי כלם שכנו בבתי המלון „קאראואנשאראיי״ או „האנים״ כאשר נקראו בזמים ההם, ועודם מחזיקים שפתם ונשיהם ובתיהם בערי מולדתם, היהודים היו עוסקים במסחר התבואות אשר מכרו באוסטריא והמדינות הקרובות, ואחרים שבהם במסחר יריעות ובגדים, הם היו נחשבים בעיני הבוגים בעלי הארץ ויחיו בשלוה עם יתר התושבים, בעת ההיא במדינת בושנא המון העם המחמדני עסק רק בעבודת האדמה והנוצרים במלאכות שונות, רק המיוחסים והעשירים, עסקו במסחר העורות, האדרות שער, ודומיהם. היהודים היו המרסורים להוציא הסחורות האלה חוצה לארץ, לאוסטריא, אשכנז ואיטליא, ויראו ברכה בעסקיהם, לפי בעל הזכרונות התוגרמי פייזי־בג שהיה כאשראגה או ראש הנכבדים בעיר בושנא בעת ההיא [187]) ובעל הזכרונות מן הדור ההוא כתב: תושבי עיר שאראיי לא היה להם בתים לדור בשכונת יהודים וגם התוגרמים לא היו רוצים להשכיר להם בתים בשכונתם והלכו אל השר ובקשו ממנו שיבנה להם בתים תחתיים שנים ושלישים בחצר לדור הם ובניהם ונשיהם והוציאו על זה סך מעות עד שנתרצה השר לבנות הבנין, ויהי היום שמת השר ההוא ונשאר הבנין בטל בלתי נגמר ומקצת מן היהודים לא מצאו בית לדור וכהיות שלא היה להם לדור על פני השדה הלכו לדור לארץ אחרת ובתוכם הלך ראובן לראגוזה, ועתה העיר ה׳ רוח איש אחר והוא השר לגמור הבנין בתנאי שיתנו לו כל כך מעות בשכירות מוקדם ונודע הדבר לראובן העומד בראגוזה ושלח לאמר לאנשי שאראיי שיש לו זכות בבנין ההוא וגם עתה שרוצה השר לבנות הבנין יתן מה שנגע לו בשכירות מוקדם שכן נתן חלקו בתחילת הבנין ואם שמת השר ונתבטל הבנין לא בכך אבד זכותו, ועתה שנתחדש נגמר הבנין נתחדש זכותו אשר יש לו שם, ובמה שעקר דירתו לא אבד זכותו (ר׳ אברהם די בוטון „לחם רב״ ס׳ קס״ה).

היהודים חיו במצב ההוא איזה שנים עד אשר הוקם למושל על המדינה גאזי־האסאן־פחה יליד ההירצינוב׳ינה אשר אסר על היהודים לעסוק במסחר כל עוד לא יאותו לקבל עליהם תנאיו, להביא טפיהם ונשיהם אל המדינה ולקבל עליהם הדת השלטת, רוב היהודים נאלצו בעת ההיא לנדוד לראגוזה או למדינת הונגריא, ובכל זאת היו שולחים כפעם בפעם סחורותיהם על ידי משרתיהם למכור ולקבל את חובותיהם מידי אנשי הארץ. ויש שהיו מסתתרים בעיר ולא הלכו למקום אחר. בשנת שמ״ת הוזיר הגדול סיאווס־פחה הוסר מפקודתו, וכשנה אחת אחרי

בן

186b) Die Sepharadim in Bosnien, Dr Moritz Lewy צד 2-3.

186c) לפי השערת ד״ר לוי ט״ו-כ׳ נפשות (שם צד 3).

187) עתון „לה אלבוראדה״ בושנא-שאראיי 1910 דף צ״ו מאמר משה רפאל עטיאס (זיקי-ביג) ע״פ המקור התרכי שהיה בהבבליותקא של עבדאלה איפינדי אלאיביגיב׳יג׳ ועתה נאבד.

כן נשלח למדינת בושנא בתור מושל. כנודע הפחה הזה היה הונגרי אשר קבל עליו דת מחמד וכאיש אברופי היה בעל ידיעות נשגבות ותרבות אנושי, ובן משק ביתו היה הרופא היהודי בנבנשתי, ויהי כבואו עירה שאראי ויבטל הגזרות אשר גזר נאזי־תאסאן־פחה על היהודים וירשה להם להתישב כמקדם בעיר ההיא, ועוד הוסיף להראות חבתו היתרה לעם ישראל ולהפצרתם נאות לחדש ענין המושב ליהודים אשר החל שר אחד לעסוק כבנין ההוא, בבבליותקא התרכית בשאראי נמצא כתב יד תורכי והוא החלק החמשי מהפסקים של השופט בבית המשפט „שיריאיט" (דתי) מתחיל משנת תקפ״א (תמונה שמינית הגליון, ס׳ דפים) ובו מובא הענין הזה שנכתב על ידי איזה קאדי (שופט) על פי הזכרונות, או שנעתק הכתב המקורי שהיה בדף בודד להיות לזכרון בס׳ הפסקים, וזה תוכנו:

שנת 989 (להיג׳ירה, ה׳ ש״ם — ה׳ שס״א) בא סיאוים פחה הזקן (העתיק) בתור ביילר ביי (נשיא הנשיאים) מרומיליא לרגלי עסק וענינים מדיניים חשובים לשאראי, וכעת שנתעכב שם הגישו אליו המשלמים כתב בקשה להרחיק מעליהם היהודים היושבים בשכונתם בהיות שאינם נזהרים כאשר דולקים האש בבתיהם ועל כן לפעמים לא רחוקות תצא שרפה (כנראה כונתם על נר שבת שהולך ודולק כל הלילה) ועוד שהם יקראו בקול גדול ויעשו שערוריות (כונתם על עת התפלה) והפחה אחרי שחקר ודרש הרבה ואחרי משא ומתן בענין הזה גמר להרצות את המשלמים, אך לבלתי העציב רוב היהודים נתן הפקודה לבנות „כאן" (בית מושב) גדול בתנאי „ואקוף־איולאדיי (הקדש בזכות היורשים) ה„כאן" הזה נתן ליהודים לשכון בו בתנאי שיפרעו שכר דירה קצוב „מוקטעא" תמיד כל הימים, לבקשת היהודים נאות להרשות להם לבנות בית הכנסת (סינאגתי) (Synagogi) בתוך ה„כאן".

אין תפונה שהכתב החשוב הזה נכתב על פי הזכרונות על ידי הקאדי כמאה וארבעים שנה אחרי המעשה. פה ושם נראה עקבות אי בקיאותו של העורך בדברי הימים סיאוים פחה היה עד שנת שס״ד הויזיר הגדול, ובשנת שס״ה נמנה למושל על שאראיי ובכן אי אפשר להקדים בואו לשנת 989 להיג׳ירה (ש״ס־שס״א) השם זקן שנתן לפחה הזה היה בזמן מאוחר כדי להבדיל בין שני אנשים שנקראו בשם סיאזים השם „סינאגוגי" לבית הכנסת היהודי אינו תורכי כי אם ארופיאי כי התורכים מכנים בית הכנסת חברה או עבדת־יירי (בית־עבודה), השנה שס״ד או שס״ה תתאים עם המקור העברי שנשאל ר׳ אברהם די בוטון משלוניק, כנודע הוא נפטר בשנת שס״ה ופסקיו כתב בימים האחרונים לימי חייו, לפי זכרונות היהודים סיאווס פחה הטיב להם ויבנה להם שכונה הנקראת עד היום „סיאווס־פאשה־מאחליסי" או רחוב של סיאווס־פחה והמון העם קוראים לו ג׳יפוט־מאחאליסי (רחוב היהודים), השכונה הזאת תכיל על הרוב אלפים מטרים מרובעים וסביבה בנינים חזקים מאבנים מכל עברים, ובתוך באר מים, ובעל הזכרונות כתב קרוב לימים ההם: „בעיר הזאת (שאראיי)... היהודים היו כלם בחצר אחד וכל אחד רואה מה שעושה חבירו בביתו כי יחד עשיר ואביון אין לו אלא בית אחד או עלית קיר קטנה כי החצר קטן הכמות ורב האיכות, כי יש דיורים הרבה בחצר"[188].

וכעל

188) ר׳ חיים שבתי, עינונא דאתתא ס׳ י״ח דף קכ״ד.

ובעל הזכרונות התוגרמי פּיוזי־בּיג יספר שהפחה סיאווש חלק החצר והבתים בין היהודים אשר התישבו כל אחד לפי מכסת נפשות ביתו ויתן שטר אחוזה לכל אחד ואחד בתנאי שיש עליו החוב לשלם „המוקטעאה" (שכר הקרקע) לבית המסגד של גאזי־הוסריפ־ביג כנהוג עד היום הזה למרות חליפת הזמנים והממשלה, היהודים היו קוראים השכונה הזאת „איל קורטיז׳ו" (El Cortijo) = החצר, וכן נודע בשמו עד היום הזה.

ובמדינה הקרובה מוקדון בעיר מ ו נ א ש ט י ר היהודים פרצו לרוב בימי השלטן מ ו ר א ד ה ש ל י ש י, בשנת שמ״ב כבר ראינו שהתאספו הסוחרים מעיר בילוגראדו ומונאשטיר ביריד איסטרוגא אשר בגבול קוסוב׳ו מחוז סרביא הישנה ויקבלו עליהם שלא לרדת ליריד הזה שחל על הרוב בחדש תשרי והיו מוכרחים לחלל המועדים מרצונם ושלא כרצונם, אך בשנת שמ״ו אחרי תום זמן ההסכמה בטלו אותו על פי הוראת רבני שלוניק וישובו לרדת ליריד איסטרוגה כבראשונה[189]).

רוב עסקם של יהודי מונאשטיר היה במסחר ועבודת העורות וכראותם שהיו „סוחרי שלוניק משלחים על ידי איש נאמן שהיה להם במונישטיריו לקנות בעודם ובשמם עורות מבית העבדנים וזה דרכם לעשות משנים קדמוניות, שכן גם דרך אנשי עיר מונישטיריו לשלוח סחורות אל עיר שלוניקי, וגם הם עצמם הולכים שם תמיד ומסתחרים בכל אות נפשם ואין דובר להם דבר, ויהי לימים עמדו סוחרי עיר מונישטיריו, והסכימו הסכמה בכח חומרות נגד האיש הקונה הנזכר ונגד הסוחרים שמחוץ לעיר, שבאו להסיג את גבולם גבול עולם, והסכימו שלא יהא רשאי שום אדם לקנות עורות מבית העבדנים בעודם בסיד כי אם אחר העבוד הצריך ואחרי הצביעה והיפוי שלהם" כי העבודה הזאת היתה בידי היהודים, אך לא עברו ימים רבים שהחלו סוחרים תוגרמים לבוא העירה ולקנות שיעור גדול עורות בעודם בסיד וקודם העבוד, וסוחרי העיר היהודים רואים ועיניהם כלות שלא יכלו לקנות גם הם ולהתחרות עם הסוחרים החדשים מכח ההסכמה, עד אשר ירדו פלאים „כי לא היה לסוחרי העיר מקום לקנות עורות כסדר הסכמתם, יען כי קודם העבוד והתקון, היו התוגרמים מוכרים אותם לתוגרמים הבאים מחוץ לעיר, ובזה פסקה מחייתם ופרנסתם של מקצת סוחרי העיר" ועל כן שאלו את פי מורי ההוראה בשלוניק אם יש מקום לבטל ההסכמה שהיא גזרה שאין רוב צבור יכולים לעמוד בה, והם הורו „שלא הסכימו ההסכמה הנז׳ אלא בחשבם שימשך להם תועלת, עכשו שנתגלה הדבר שנכזבה מחשבתם.... לא היה צריך התרה וטוב וישר לקבץ שלשה אנשים שאינם נוגעים בדבר ויתירו להם בפני המוחים בזה" כי לפי זה לא היה ביד אנשי מונישטיריו כח לעכב על אנשים שהולכים שם לקנותם ועוד טעם, כי כפי האמת עיקר אלו הדינים מיירי באותם הארצות מחולקות זו תחת שר אחד וזו תחת שר אחד, אבל במלכות הזה ירום הודו שאנו עומדים תחת המלך הגדול ירום הודו וכולנו משועבדים אליו יכולים בני העיר זו ללכת לעיר אחרת לסחור"[190]).

רב העדה במונאשטיר היה בעת ההיא ר׳ יצחק בכ״ר אלעזר כהן וביטיו

189) שו״ת רשד״ם חלק יורה דעה ס׳ קנ״ה.

190) רשד״ם בפסקיו חלק ב׳, והרב ר׳ משה די מדינה בנו של המחבר כהדפיסו שו״ת אביו כחדש לא רקדק כראוי והדפיס השאלה הזאת פעמים בחלק יורה דעה ס׳ קכ״ב ובחלק חשן משפט ס׳ שס״ג.

ובימיו קרה מקרה ששני סוחרים מעשירי העיר יהודה קאריליו ושמואל אירנאז השתתפו בחברה בשנת שמ״ח לזמן חמש שנים בתנאי שבשנה הבאה של שנת שמ״ט עליהם לעקור מושבם ולהתישב בארץ ישראל בצפת, והתנאים האלה קבלו עליהם בשבועה חמורה בפני בית דין של שלשה רבנים הרב הראשי ר׳ יצחק הכהן, ר׳ יום טוב קאזיש, ור׳ יצחק נאשקון ובהיות שאחד החברים לא היה בידו ללכת מחמת אונסו, שאלו את פי הרבנים בשלוניק מה יהיה משפטם ר׳ שלמה הכהן כתב בתשובתו שיש להתיר להם שבועתם „והמחשבה טובה שחשבו לידור לעלות לארץ ישראל תחשב להם לצדקה כאלו עשאוה, שכונתם רצויה לולא ההכרח שהכריחם להתעכב [191]).

רבנים אחרים היו בעת ההיא ר׳ שמעון ן׳ חביב ור׳ שמעיה בכ״ר יהודה פראנקו מלבד הרב הכולל ר׳ יצחק הכהן, הדיינים היו ר׳ יצחק קאטינילה, משה רושו ודוד לירמה, כבר ראינו שיהודי מונאשטיריו היו שולחים ידיהם במסחר והיו ביניהם שהיו הולכים לאיטליה דרך ראגוזה להביא סחורות מן המדינה הזאת למדינת מקדון, בשנת שנ״ח היה מקרה שהאניה שבאה מפיסא לראגוזה נטבעה בים וכל סוחרי מונאשטיריו וסחורותיהם נטבעו שם ורק יהודי אחד דוד טריויש עלה בידו להנצל וכאשר הגיע לראגוזה צוה על השליח צבור לעשות אזכרה על הנטבעים והם: יעקב פיסו, יעקב נחמיאש, יצחק פראנקו ובנו, יהודה חוביש, יצחק אלמושנינו, יעקב ברוך, מרדכי נבריאל ומנחם אברהם, ועדות זה הועד לפני הבית דין במונאשטיריו ביום כ״ה אדר שני שנת השנ״ו.

וקרוב לעיר הזאת בין שלוניק ומונאשטיריו היתה עדה קטנה בעיר אישטרומשה, בין תושבי העיר היה פנחס בכ״ר שבתי שהעיד איך שמע מן התוגרמים תושבי העיר על הריגת שני יהודים מנחם עשהאל ויעקב מנשה על ידי היונים בין כפר בירמורה לכפר קולינדרו ומפני היראה השליכום לבור ואחר איזה ימים הוציאום משם והשליכום לנהר ווארדאר [191a]).

בעיר הקרובה קאשטוריא היתה עדה יהודית קטנה, ובהיות שלא היה רב ומורה צדק „כי עמדו ימים רבים כצאן בלי רועה״ הסכימו להחזיר עטרת תפארת החכם השלם ר׳ יוסף אלמיטרי ליושנה „ושחרו פניו שיתרצה לשוב להרביץ תורה ביניהם״ והוא נעתר לבקשם לעקור מושבו מעיר טריקאלה ולשוב אצלם בתנאי שישלמו לו הוצאות הדרך שהם משא החמרים ולוית התליים בדרך, ושכר חמשת אלפים לבנים לשנה מושלמים מידי חדש בחדשו או בכל שבוע, גם חמשה עשר כברי לחם או שכר שני לבנים בעד כל כבר וחמשים „מטרוס״ יין לשנה והחיובים האלה היו לזמן שלשת שנים, ר׳ יוסף אלמיטרי היה לפי דברי בני דורו „חכם שלם״ ונהג נשיאותו „על התורה ועל העבודה״ גם היה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ אברהם די בוטון בשלוניק[192]) אך טרם מלאת לו שלשת השנים והנה לסבת שטנה אשר היתה לאחד מן העם עם הרב הזה, הלך לפני קרובי אשתו שהיו יותר חשובים ותקיפים בעיר, ויעד בהם שאם לא יאותו להסכים עמו ולהרחיק הרב ההוא,

כה

191) שו״ת מהרש״ך ח״ב ס׳ כ״א. 191a) הגות אמת ס׳ ד׳.

192) להם רב ס׳ קצ״א.

כה יעשה וכה יוסיף לברוח מפניהם ולהענן אשתו, ומחמת האיומים הסכימו להודות לו „על חלוסותיו ועל דבריו לסלקו מביניהם באמצע שלשת השנים" הרב הזה הגיש תלונותיו לפני בעלי ההוראה בשלוניק ור׳ שלמה הכהן כתב „לא ארע מה אדבר ומה אומר כי מתירא אני ליגע בכבוד צבור... אך אמנם לא אוכל להתעלם מהיותי מדבר באותותי אלה מתוכחת עם יחידי סגולה הק״ק כי הוא מן הראוי לתת התנצלות להיות נקיים מה׳ ומישראל, במה שהסכימו לפרוק מעליהם עול הנהגת החכם השלם הנזכר, אליהם לפרוק מעל צוארם עול תורתו, ועברו ברית חלפו חוק השבועה... כי כן לא יעשה כי יש בזה חילול שם שמים" ועל כן חייב הקהל לשלם לו משכורתו שלמה בעד שלשת השנים וכן עשו[193]) ובמקומו הובא ר׳ שלמה מבורך כנראה מעיר סופיא שהיה „רב פסקן דרשן מובהק" והיה מריץ שאלותיו אל ר׳ אברהם די בוטון בשלוניק[194]) האריך ימים ונפטר בשיבה טובה בקאשטוריא[195]).

לצפון קאשטוריא בעיר הגדולה אשקופיא הוא איסקוב היה רב הישוב הישראלי, הרב אליה ארבארו אשר נאלץ לנדוד לשלוניק בהיות שלחץ רגלי רעהו ר׳ אהרן אביוב, שב עוד הפעם אל העיר הזאת ויהי לראש הרבנים כמאז וכמקדם, בשנת שמ״ח רבו האנוסים אשר באו מספיראדה והתישבו בעיר אישקופיא ושם שבו לדת אבותיהם באין מעצור. בין הבאים היה הנגיד יעקב פינטו ואשתו סירה בת אחיו „הרופא הנעלה כה״ר יצחק פינטו וחברו אברהם וידאל ורבים אחרים, והנה הנגיד יעקב פינטו נפטר לעולמו והאלמנה נאלצה לנסוע לשלוניק עם שפחתה וילדה, אחרי ימים אחדים שבה העירה לדרוש כסף נדוניתה אלף ומאתים אישקורוש זהב שהגיע לסך גדול בעת ההיא אמנם היא מצאה תלאות רבות „לסבת משובבת לב אברהם וידאל שותף הנפטר ואח הנפטר אשר נתנו כתף סוררת לבלתי שמוע לקול מורים חכמי שלמי ישראל, אשר הורו על הדין ועל האמת שיפרעו לה סך שטר כתובתה אלף ומאתים אישקודוש זהב מטעם תנאי הכתובה, ואף כי חכמי הדור רבני שלוניקי ורבני קושטנדינא באו על המחזיקים בנכסים ההם בכל תוקף חוסרות התורה לגזור עליהם שיפרעו לה.. לא שתו לבם, עד שהוצרכה האשה האנושה למנות מורשה לאחיה והוצרך אחיה לצאת מביתו ולרדוף אחרי אברהם וידאל עד קושטנדינא, ושם השיגו ועל יד עמל ומורח לא עלה בידו לגבות ממנו רק תשע מאות אישקודוש" וכאשר נודע הדבר באישקופיא עשה רושם רע על תושבי העיר על הגזל והעושק, ורבני שלוניק שבו ויראו שעל הכרי הנפטר לשלם יתר הנדוניא לאשה ההיא[196]).

קרוב למאה שנה עברו מן העת אשר יצאה גזרת גרוש על היהודים מחוז האי הפיראני ובכל זאת אנוסים רבים חיו בסתר בתור יהודים, ובגלוי הראו את עצמם כנאמנים לדת הנוצרים, בני בניהם של הנוצרים החדשים או מרנים חבבו דת מורשה מאבותיהם ונפשם שוקקה לשוב אליה, וחלק גדול מהם נדרו לתוגרמה להסיר מסוה הכחש מעל פניהם ולהכנס בבריתו של אברהם אבינו, בין האנוסים האלה היו רבים אשר התישבו בעיר איסקופיא ושם התיהדו וביניהם נודעו אברה

193) שו״ת מהרשד״ך ח״ב ס׳ ס׳.
194) לחם רב ס׳ רכ״ז.
195) קורא הדורות דף ן׳ ע״א.
196) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ ס׳ צ״ג וס׳ קי״נ.

די מדינה, דוד סאנ׳ורו, ואשה אחת נקראת ביהדותה שמחה אשר היתה פלגש אנוס אחד „ובחסלת ה׳ אל האשה נסלטה אל נפשה וכאה... להתיהד ולעבוד את ה׳" והאנוס הנז׳ נשאר שם ככל אנשי המקום, וכבואה לתוגרמה „שאלת את פי סורי ההוראות אם יכולה להנשא למי שתחפוץ בהיות שלא נתקדשה לאותו האנוס לא כפי דת משה וישראל ולא כפי דת האומות" ורבני תוגרמה הורו שמותרת להנשא וכן נשאת לאיש אנוס בשלוניק, עברו ימים רבים והאנוס בעלה הראשון נדד גם הוא לתוגרמה והתיהד בעיר אישקופיא, וגם הוא הודה שלא היו לו כלל קידושין עם האנוסה שמחה וישא אשה יהודית בעיר הזאת, אמנם בשנת שנ״א מת אחי האנוסה שמחה בפורטוגאל וישאיר הון עצום ויסע בעלה לפורטוגל בהרשאת אשתו לקחת הירושה, וכראות האנוס בעלה הראשון הענין, חמד ההון הרב ההוא כלבו ויתחיל לערער ולהרחר דברי ריבות, באמרו שאם לא יתנו לו מאותו הממון כה יעשה וכה יוסיף להעליל עלילות וטענות, לאמר שהאשה ההיא היא אשתו ממש, שנתקדשה לו כדת היהודים וכדת האומות, רבני אישקופיא בראותם כי רק תואנה הוא מבקש, גזרו ביום כ״ז לחדש שבט שנת שנ״א שאין ממש בדבריו, ורבני שלוניק תמכו את הוראתם[197].

בין הרבנים באישקופיא בעת ההיא היו מלבד הרב הראשי אליה ארבארו גם ר׳ משה ליאון, ור׳ משה כרדשי יליד שלוניק, והחסיד העשיר ר׳ אברהם ב״ ישראל, רוב המסחר היה בידי היהודים והם היו סוחרים עם שלוניק, סופיא וכל ערי הסביבות[198]) בין הסוחרים הגדולים נודע שם דניאל די קאלו. בענין החזקות לא היה מנהג פשוט בעיר. ובשנת שנ״ב קרה מקרה שיהודי השכיר חנות קנין תוגרמי אחד שהיה מוחזק ליהודי אחר לפני שלשה שנים ואז קמה שערוריה בעיר, הרב ר׳ אליהו ארבארו שאל את פי רבני שלוניק אם יש איזה צד איסור[199]) ותשובת רבני שלוניק היתה שאם בני אישקופיא נגררים אחרי מנהג שלוניק ביתר הענינים, אזי לפי תקנת העיר הזאת צריך לעבור זמן עשרת שנים ואם לא ערער בהן המחזיק אבד חזקתו, ואם אינם נגררים אחרי מנהג שלוניק אז די כועד שלשת שנים, ובכן זכה המשכיר והמחזיק הראשון אבד את זכותו.

בעיר האלבנית יאנינה היה ישוב ישראלי, הרב הראשי היה ר׳ יהושע ן׳ עזרא ומשנהו העומד על ידו ר׳ משה אלבילדה הבחור, נכד ר׳ משה הזקן, הסוחרים היהודים היו הולכים על הרוב לירידים אשר בסביבות, טונ׳יל אלסונה ובוניאניאה, לפי בעלי הזכרונות המנהג הפשוט היה למכור הסחורות לזמן שנה בהקפה „ודרך הסוחרים שכל חוב שנתחייבו לפרוע ביריד על כל פנים חייבים לפרוע ולא יעברו אפילו יום אחד"[200]) בעת ההיא היו שתי קהלות בעיר הזאת גדולה והשנית יותר קטנה. רוב הקהל היו שייכים לגדולה ועל כן היו פורעים חלקם במסים ארבע ידות והקהל הקטן היה פורע רק החלק האחד. ויהי היום שר העיר או רגלן כי לו היה דגל פרטי, דרש מן העדה היהודית להלוות לו חמשים זהובים,

כסובן

197) שם, שם, ס׳ ק״ה.
198) שם, שם, ס׳ קי״ג.
199) שם, קונטרס אחרון (רסוב שלוניק) ס׳ ס׳.
200) שם, שם, ס׳ קנ״ו.

כמובן החלק הנוגע לקהל הגדול היה ארבעים פרחים ולקהל השני רק עשרה פרחים, ובמרוצת העתים הלכו איזה יחידים מן הקהל האחד לשני באופן שהיו שניהם שוים במספר היחידים, (משפטי שמואל ס׳ כ״ד) בראש העדה היה ועד המשגיח של תשע ממונים, ששה מהקהל הישן ושלשה מן החדש וכל אשר ינזרו עם הרב המרביץ תורה היה עליהם לקבלו, וכאשר גדלה העדה ואיזה יחידים קבעו דירתם מחוץ לעיר בנו להם בית הכנסת חדש ועל ידי כן גדל אש המחלוקת ביניהם עד שבאו מאנשי העיר הקרובה ארטה, והשלימום ונשארו שתי בתי כנסיות, הישן שהוא הגדול תוך החומה, והשני החדש חוץ לחומה (שם, ס׳) רב העדה המרביץ תורה היה ר׳ שמואל בן יוסף קלעי קרובו של ר׳ שמואל ן׳ ר׳ משה קלעי (שם ס׳ ל״ז) שהיה אהוב בעיני כל הקהל ובכל זאת היתה מקרה באיש אחד עשיר ופריץ שקצף עליו וקללו קללה נמרצת והרב מצדו נדה אותו (שם ס׳ נ״ט) חכמים ודיינים אחרים היו בעיר: חיים בכר יוסף, שבתי בכר משה הלוי, ויוסף בכר חיים זכרי בערך שנת של״ד (שם ס׳ כ״ח) בין מבחר אנשי הקהל היה ר׳ מתתיה בכמוהר״ר יהודה (שם, ס׳ כ״ח וס׳ ל״ד) בשנת של״ט היו הדיינים מחכמי העדה ר׳ פנחס בכר שבתי מיוחס, אברהם בן ר׳ נסים הכהן, אליה ן׳ יוסף ויהודה בכ״ר יצחק לבית חיים (שם ס׳ ס״ח), ביסיהם היה מקרה שאיש אחד בנו של החכם השלם ר׳ בנימן הסיר דתו בדת היונים (שם, שם).

בימים ההם רוב היהודים היו עוסקים „בסחורות שנמצאו בעיר אדרות ועורות וכיוצא בהם שמהם מתפרנסים כל יושבי העיר עניים ועשירים ואין להם ריוח ממקום אחר״ וברבות כימים החלו יהודים מן הערים הקרובות לבוא ליאנינה לקנות גם הם הסחורות האלה באופן שירדו לחייהם של בני העיר, וכאשר צעקו על העול הזה הסכימו לפרוע לקהל סכם הנקרא גאבילה (שם ס״ח).

מלבד הסחורות האלה, היו רגילים סוחרי ויניציא להביא בספינות בגדי צמר ויריעות משי אל חופי ארטה ומוריאה ומשם מביאים אותם ליאנינה ושם היו מוכרים אותם בעת אחת לסוחרים מן הערים הקרובות, ראו זאת בני יאנינה ויחפצו להשתמש בשעה המוכשרת הזאת לדרוש מאת הקונים והמוכרים לשלם לקהלתם סך גאבילה, אך תערומותיהם לא נראו בעיני בעלי ההוראה וינזרו שאין להם הצדק לדרוש מס כזה (שם, ס׳ נ׳).

לדרום המדינה בעיר הקרובה לשלוניק סידרוקפצי היו שתי עדות האשכנזית והספרדית, ועל ראשי העדות היו ר׳ יוסף ב׳ שלמה עלי, ר׳ שלמה לאטון ור׳ מאיר ארואיטי[201]) קרוב לשנת של״ט מת יהודי עשיר ושמו יצחק אלקבץ, וכאשר פתחו ממוני הקהל התיבה אשר בה נכסי הגביר מצאו חבית קטנה ובתוכה מעות, וכאשר שאלו את פי המשרתים מה טיבה של חבית זאת? השיבו שהיו מעות הקדש שהיה מפריש בכל שבוע מכל אשר מרויח ונותן לשם צדקה, וכן העיד הנביר משה טרונאש שהיה עמו במשא ומתן היד שהנפטר היה אומר תמיד „לפעולה טובה אני מפריש המעות הללו״ ואחרים העידו ששמעו מפיו שהיה בדעתו לתת המעות לחברת תלמוד תורה אשר בשלוניק בהעדר איזה הקדש בעיר הקטנה שישב בה, ונמצא בעת ההיא בחבית בחובות אשר

201) שו״ת רשד״ם אה״ע ס׳ פ״ו.

אשר הלוה לשם הקדש לסוחרים הנוצרים בבגדים הנקראים אבאג׳ים קרוב לשבעה עשר אלף לבנים, ואף שנמצאו מערערים שאין לתת הכסף הזה להקדש, רבני שלוניק הורו שעל פי העדויות מפי היהודים המעידים והנוצרים החייבים ראוי לקחתם להקדש ואין חלק בהם ליורשיו[202].

קרוב לשנת ש״ן היה שם הרב הזקן ר׳ יוסף צרפתי[203]) ולפי בעל הזכרונות היה „חכם מפורסם בחכמה ובחסידות גם שב גם ישיש״ מעמד העיר היה בעת ההיא שנחשבה „לעיר קטנה ויש בה אנשים שרים ונכבדים עשירים גם בינונים ודלת העם״ ובענין הנהגת הקהל וההסכמות מרגלא בפומייהו שהולכים אחרי הרוב יהיה מי שיהיה יחד עשיר ואביון מבלי שים על לב אם הרוב הוא מנין ובנין העיר, ובהיות שלא נאספו מעולם באסיפה כללית העשירים עם דלת העם, החליטו פעמים רבות ויסכימו הסכמות שלא עלו לרצון לפני העשירים אם גם הם המעטים, וכן בטלו איזה הסכמות ואת פיהם לא שאלו, ורבני שלוניק כתבו על הענין הזה לפי רוח העת ההיא „דאפשר שאם היו נקבצים יחד, אפשר שהרבה אנשים שהסכימו בהתרה היו נשמעים לטענת המוחים, ואפשר כי בהצטרם והוסדם יחד היו המוחים ההסכמה יותר מהמסכימים בהתרתה, ולכן אין ראוי שיקרא רוב נגד המיעוט, אלא כשיהיו יחד בקבוץ אחד וישאו ויתנו בדבר, ותעלה הסכמת הרוב להתיר או שלא להתיר, באופן כזה יקרא רוב, אמנם בדברים הנעשים בחחבא שלא בקיבוץ כלם... לא יקרא רוב כנגד המיעוט... אפילו שיהיה המיעוט מאנשים הדיוטים בלתי רשומים במעלה וחשיבות, כל שכן בנידון שלנו, כי הנה כפי הנראה ההסכמה הנזכרת הותרה שלא מדעת הנכירים נשאים ומעולים כה״ר יצחק טרונגאש וה״ר עזרא קאלדירון... שלא גלו המתירים אזן מעלתם לדעת אם הם מסכימים בהתרה, ומודעות זאת מעלת גדולת תהלת האנשים האלה, שלמים הם בכל מעלה וחשיבות בכל מקום שיהיו, שם ראשונה יסעו לכל דבר שבקדושה, וכל שכן בעיר קטנה ואנשים בה מעט כמו סידרוקאפסי כי ראוי לכל תושבי העיר ההיא שלא ירימו ידם ורגלם לעשות דבר גדול וקטן בלתי רשותם... כי הנהגת ותקון העיר להם יאתה, והם הראוים להיות סנתיגיה״[204]) בעת ההיא קרה מקרה שיהודי אחד נתן עינו בחצר ובית אשר ישב יהודי אחד בשכירה, ויקנה החצר מאת התוגרמי בעל האחוזה, והיהודי ההוא הגיש משפטו לפני הבית דין אשר בשלוניק ויצא המשפט שעל בני סידרוקפצי להתנהג על פי תקנות שלוניק בהיותם כלם תושבי העיר ההיא ונגררים אחרי מנהגיהם[205]) וכי על פי התקנה על החזקות אשר בשלוניק, אין ראוי לקנות חזקת ישראל חבירו אם לא ברשותו.

בעיר הקרובה וחוף הים קאב׳אלא היו רוב היהודים הונגרים ואשכנזים, ומעט מזער ספרדים, הרבנים היו ר׳ דוד משה ור׳ שמואל קריאון כנראה מבני הרומניוטים, בשנת שמ״ט קרה מקרה שיהודי אחד סוחר בסחורות דקות הלך לסידרוקצפי בעברו דרך העיר דראמה, ושמו לבל ב״ר יוחנן אשכנזי, ובדרך נהרג ביחד עם התוגרמי אשר לוהו על דרכו, כדברים האלה העיד הסוחר משה קולוראדו ורבני שלוניק הורו להתר שתנשא אשתו[206]).

202) שם, יו״ד ס׳ קנ״ה.
203) קורא הדורות דף מ״ח ע״א.
204) שו״ת מהרשי״ך חלק ב׳ ס׳ קמ״ו.
205) שם, שם, ס׳ קמ״ט.
206) שם, שם, ס׳ קנ״א.

לפאת צפונית־מזרחית מן הערים האלה על שפת ים השיש היתה העיר הקדמוניה גאליפולי וכה ישוב יהודי מימי קדם בראש העדה עמדו ר׳ יהודה ן׳ שנג׳י ור׳ ישי מורינו משלתיק, לא רחוק מן העיר הזאת במיצר ההוא בעצמו נחדש ישוב יהודי בעיר דארדאניל הנקראת בפי התתרמים „ג׳אנאק־קלעסי״, (חומת הקערות) בהיות שבחומות החזקות מצוירות כמין קערות, והיהודים היו קוראים העיר ההיא על פי כנויה התתרמי, קאשטילוש״ [207]) שהוא בשפת ספרדית מבצרים (Castillos).

במדינת אפירוס ותסליא ישבו היהודים כמאז וכמקדם. בארטה היה מקרה ביהודי אחד גרשון כהן שהיה סוכב בכפרים למכור סחורתו ויתנכלו עליו הרועים היונים קולגוס איסטמטי ומרקום ויהרגוהו אצל הכפר מושוצירצה וישללו אותו והענין הזה נודע לנ׳אאוש (צאאום לפי המבטא היוני) מן הדנלן (פחה) מן העיר הקרובה אנג׳ילו־קשטרו [207a]) שגבה מס הדמים מאנשי הכפר, והדבר הזה נגלה בארטה על ידי הרופא היהודי שמואל בכר יעקב רושו שהיה הולך בכפרים לרפא התתרמים הנמולים והועד לפני הבית דין בארטה, ר׳ שלמה בכ״ר ברוך, יהודה בכר מנחם וגרשון נביא שהיו החכמים בעת ההיא (משפטי שמואל ס׳ ע״ח) חכמים ודיינים אחרים היו בעיר ר׳ שבתי בכ״ר אברהם, משה בכמוהר״ר יהודה רושו, יהודה בכמוהר״ר יצחק הכהן, גבריאל בכמוהר״ר מנחם, אברהם בכמוהר״ר שלמה, ומשה בכמוהר״ר חיים (שם, שם), בפרק ההוא איזה יהודים מארטה עשו הנסיון להתישב בעיר פרוישה (Prevesa) באלבניה, מן המקורות שהגיעו לידינו אי אפשר לברר אם עלה בידיהם ליסד עדה או אם היו רק תושבים בודדים, בשנת של״ה היה מקרה בשני יהודים אברהם זאפרה הנודע בין האלבנים בשם אנגילראתלי וחברו יעקב בן אהרן מוסי הנודע אצל האלבנים כשם „יוס־טוחרי, ובאותו הזמן היה חכם אחד מצפת מוכר ספרים ושליח ושמו ר׳ משה פיזאנטי ושלשתם נפלו שבוים בידי התוגרמים ממשפחת „ליוינטי״ ואחרי ששללו אותם בדרך „מאקריגורו״ החליטו לשלחם לנפשם, אך האיש אברהם זאפרה התחנן לפניהם לחמול עליו שהוא תושב עיר פריויסא וכשמעם הדבר הזה יראו שלא ימסרום ואז קם בנגדו וילי בקיר ויהרגם את שלשתם (משפטי שמואל ס׳ כ״ו) ועדות זה הועד לפני החכמים בארטה ר׳ שמואל לבית קלעי, ר׳ שלמה ברוך, ור׳ אברהם בכ״ר משה.

קרוב לימים ההם בא מושל חדש לארטה ויתן עינו ביהודים „וישלח הציו כלפידי אש מאזרי זקים״ ובעל הזכרונות כתב בספר זכרונו „ויקבצו את כל היהודים נער וזקן כצאן לטבח יובלו ח״ו וישימם בתפיסה בכבלי ברזל וישם בסך הגליהם כלחם צר ומים לחץ באמרו כי יתנו לו בהלואה שלשת אלפים פרחים ובכללם היה יהודי אחד הבא מארץ אחרת ונתישב עמם פה. וגם הוא אסור בזיקים בחבלי עני ועמדו בתפיסה הקשה ההיא שבעה ימים בחג הסוכות עד כי לא יכלו לסבול ויתפשרו לפרוע סך גדול להנצל מפח יקושי ואז עשו תקנה לתת כל אחד כפי עשרו לשלם המס ההוא, אך היהודי האורח היה מסרב לשלם החלק המגיע לו בתואנה שהכסף שבידו אינו שלו כי אם מאמו, ועל זה ... הרב המוכהר״ר שמואל קלעי

207) שו״ת מבי״ט חלק ב׳ סי׳ נ״ה.

207a) Angelo Castro

אשר הלוה לשם הקדש לסוחרים הנוצרים בבגדים הנקראים אבאנ״ים קרוב לשבעה עשר אלף לבנים, ואף שנמצאו מערערים שאין לתת הכסף הזה להקדש, רבני שלוניק הורו שעל פי העדויות מפי היהודים המעידים והנוצרים החייבים ראוי לקחתם להקדש ואין חלק בהם ליורשיו[202]).

קרוב לשנת ש״ן היה שם הרב הזקן ר׳ יוסף צרפתי[203]) ולפי בעל הזכרונות היה „חכם מפורסם בחכמה ובחסידות גם שב גם ישישי" מעמד העיר היה בעת ההיא שנחשבה „לעיר קטנה ויש בה אנשים שרים ונכבדים עשירים גם בינונים ודלת העם" ובענין הנהגת הקהל וההסכמות מרגלא בפומייהו שהולכים אחרי הרוב יהיה מי שיהיה יחד עשיר ואביון מבלי שים על לב אם הרוב הוא מנין ובנין העיר, ובהיות שלא נאספו מעולם באסיפה כללית העשירים עם דלת העם, החליטו פעמים רבות ויסכימו הסכמות שלא עלו לרצון לפני העשירים אם גם הם המעטים, וכן בטלו איזה הסכמות ואת פיהם לא שאלו, ורבני שלוניק כתבו על הענין הזה לפי רוח העת ההיא „דאפשר שאם היו נקבצים יחד, אפשר שהרבה אנשים שהסכימו בהתרה היו נשמעים לטענת המוחים, ואפשר כי בהצטמם והוסדם יחד היו המוחים ההסכמה יותר מהמסכימים בהתרתה, ולכן אין ראוי שיקרא רוב נגד המיעוט, אלא כשיהיו יחד בקבוץ אחד וישאו ויתנו בדבר, ותעלה הסכמת הרוב להתיר או שלא להתיר, באופן כזה יקרא רוב, אמנם בדברים הנעשים בחחבא שלא בקיבוץ כלם... לא יקרא רוב כנגד המיעוט... אפילו שיהיה המיעוט מאנשים הדיוטים בלתי רשומים במעלה וחשיבות, כל שכן בנידון שלנו, כי הנה כפי הנראה ההסכמה הנזכרת הותרה שלא מדעת הגבירים נשאים ומעולים כה״ר יצחק טרונגאש וה״ר עזרא קאלדירון... שלא גלו המתירים אזן מעלתם לדעת אם הם מסכימים בהתרה, ומודעות זאת מעלת גדולת תהלת האנשים האלה, שלמים הם בכל מעלה וחשיבות בכל מקום שיהיו, שם ראשונה יסעו לכל דבר שבקדושה, וכל שכן בעיר קטנה ואנשים בת מעט כמו סידרוקאפסי כי ראוי לכל תושבי העיר ההיא שלא ירימו ידם ורגלם לעשות דבר גדול וקטן בלתי רשותם... כי הנהגת ותקון העיר להם יאתה, והם הראוים להיות מנהיגיה"[204]) בעת ההיא קרה מקרה שיהודי אחד נתן עינו בחצר ובית אשר ישב יהודי אחד בשכירה, ויקנה החצר מאת התוגרמי בעל האחוזה, והיהודי ההוא הגיש משפטו לפני הבית דין אשר בשלוניק ויצא המשפט שעל בני סידרוקפצי להתנהג על פי תקנות שלוניק בהיותם כלם תושבי העיר ההיא ונגררים אחרי מנהיגיהם[205]) וכי על פי התקנה על החזקות אשר בשלוניק, אין ראוי לקנות חזקת ישראל חבירו אם לא ברשותו.

בעיר הקרובה וחוף הים קאבאלא היו רוב היהודים הונגרים ואשכנזים, ומעט מזער ספרדים, הרבנים היו ר׳ דוד משה ור׳ שמואל קריאון כנראה מבני הרומניוטים, בשנת שמ״ט קרה מקרה שיהודי אחד סוחר בסחורות דקות הלך לסידרוקצפי בעברו דרך העיר דראמה, ושמו לבל ב״ר יוחנן אשכנזי, ובדרך נהרג ביחד עם התוגרמי אשר לוהו על דרכו, כדברים האלה העיד הסוחר משה קולוראדו ורבני שלוניק הורו להתר שתנשא אשתו[206]).

202) שם, יו״ד ס׳ קנ״ח.
203) קורא הדורות דף מ״ח ע״א.
204) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ ס׳ קט״ז.
205) שם, שם, ס׳ קמ״ט.
206) שם, שם, ס׳ קנ״א.

לפאת צפונית-מזרחית מן הערים האלה על שפת ים השיש היתה העיר הקדמוניה גאליפולי ובה ישוב יהודי מימי קדם בראש העדה עמדו ר' יהודה ז' שנ"י ור' ישי מורינו משלוניק. לא רחוק מן העיר הזאת במיצר ההוא בעצמו נחדש ישוב יהודי בעיר דארדאניל הנקראת בפי התתרמים „ג'אנאק-קלעסי" (חוסם הקערות) בגלל שבחומות החזקות מצויירות כמין קערות; והיהודים היו קוראים העיר ההיא על פי כנויה התתרמי, קאשטיליושי[207] שהוא בשפת ספרדית מבצרים (Castillos).

במדינת אפירוס, והסליא ישבו היהודים כמאז וכמקדם. בארטה היה מקרה ביהודי אחד גרשון כהן שנסה סובב בכפרים למכור סחורתו ויתנכלו עליו הרועים היונים קלנגוס אסטמטי ומרקוס ויהרגוהו אצל הכפר כושוצירצה וישללו אותו, והענין הזה נודע לצאאוש (צאאוש לפי המבטא היוני) מן הדגלן (פחה) מן העיר הקרובה אנג'ילו קשטרו[207a]) שגבה מס הדמים מאנשי הכפר, והדבר הזה נגלה בארטה על ידי הרופא היהודי שמואל בכר יעקב רושו שהיה הולך בכפרים לרפא התוגרמים הנמולים והועד לפני הבית דין בארטה, ר' שלמה בכ"ר ברוך, יהודה בכר מנחם וגרשון נביא שהיו החכמים בעת ההיא (משפטי שמואל ס' ע"ח). חכמים ודיינים אחרים היו בעיר ר' שבתי בכ"ר אברהם, משה בכמוהר"ר יהודה רושו, יהודה בכמוהר"ר יצחק הכהן, גבריאל בכמוהר"ר מנחם, אברהם בכמוהר"ר שלמה, ומשה בכמוהר"ר חיים (שם, שם). בפרק ההוא איזה יהודים מארטה עשו הנסיון להתישב בעיר פרוישה (Prevesa) באלבניה, מן המקורות שהגיעו לידינו אי אפשר לברר אם עלה בידיהם ליסד עדה או אם היו רק תושבים בודדים. בשנת של"ה היה מקרה בשני יהודים אברהם זאפרה הנודע בין האלבנים בשם אנג'ילדאוגלי וחברו יעקב בן אהרן סנסי הנודע אצל האלבנים בשם „יום-טוב" מזרחי, ובאותו הזמן היה חכם אחד מצפת סוכר ספרים ושליח ושמו ר' משה פיזאנטי ושלשתם נפלו שבוים בידי התוגרמים ממשפחת „ליוינטגי" ואחרי ששללו אותם בדרך „מאקריגורו" החליטו לשלחם לנפשם, אך האיש אברהם זאפרה התחנן לפניהם לחמול עליו שהוא תושב עיר פריויסא וכשמעם הדבר הזה יראו שלא ימסרום ואז קם כנגדו דילי בקיר ויהרגם את שלשתם (משפטי שמואל ס' כ"ז) ועדות זה הועד לפני החכמים בארטה ר' שמואל לבית-קלעי, ר' שלמה ברוך, ור' אברהם בכ"ר משה.

קרוב לימים ההם בא מושל חדש לארטה ויתן עינו ביהודים „וישלח חציו כלפידי אש מאזרי זקים". ובעל הזכרונות כתב במר רוחו: „ויקבצו את כל היהודים נער וזקן כצאן לטבח יובלו ת"ג וישימם בתפיסה בכבלי ברזל וישם בסד רגליהם בלחם צר ומים לחץ באמרו כי יתנו לו בהלואה שלשת אלפים פרחים ובכללם היה יהודי אחד הבא מארץ אחרת ונתישב עמם פה, וגם הוא אסור בזיקים בחבלי עני ועמדו בתפיסה תקשה ההיא שבעת ימים בחג הסוכות עד כי לא יכלו לסבול ויתפטרו לפרוע סך גדול להנצל מפה יקוש" ואז עשו תקנה לתת כל אחד כפי עשרו לשלם המס ההוא, אך היהודי האזרח היה מסרב לשלם החלק הנוגע לו בתואנה שהכסף שבידו אינו שלו כי אם מאמו, ועל זה גזר הרב הכולל ר' שמואל קלעי

---

207) שו"ת מבי"ט חלק ב' ס' ג"ד.

207a) Angelo-Castro

קלעי שחייב גם הוא לשלם - (משפטי שמואל, ס' צב בשנת שמ"ו). בעת ההיא היו הרבנים על ארבע הקהלות באהטה ר' שבתי ברוך, ר' דוד קלעי ור' בנים הכהן[208]) אחריהם עמד ר' שלמה ברוך - כנראה אחיו או קרובו של ר' שבתי והוא היה במוצאת כתבים תמידי עם ר' שלמה הכהן בשלוניק[209]).

ובעיר טריקאלה היו יהודים רבים רומניוטים וספרדים, גם היה שם הגביר הנעלה שמואל רגסו, אשר יצא עליו דבר מלכות להיות ניליף (הוכר מסי הערדים וסוחרי הבהמות) - וממשפטי המלכות שכל מי שעליו עבודת הניליפליק, להיות פטור מפרעון כל אופני מיני מסים וארנוניות ועלתה השאלה אם פטור הוא גם מצד הממשלה וכתשובת השאלה כתב הפוסק: „כי כן מנהג המלך והשרים לפטור מן המס למי שנכנס בחצריהם וכטירותם ובמוצא חן בעיניהם, וכי האי גוונא מפליגינן ואמרינן אם המסים באו כבר ונתחייב בהם בתוך כל אנשי העיר, לא מהני פיטור המלך לפוטרו מלפרוע ולהטיל חלקו על שאר בני העיר, אמנם אם מה שפוטהו מהמסים הקצובים על כלל בני העיר, הוי לסבה שמטיל על האיש ההוא שפטור ממסי הקהל עול הניליפליק, ודאי שהיא סבה מספקת לפטור מהמסים הקצובים ולהטילם על אנשי הקהל בכל שנה ושנה, וזהו דינא דמלכותא הנהוג בכל העולם. „ועוד הוסיף הפוסק להראות שגם הנכרים נוהגים כזה האופן שכשהמלך גוזר להיות שאראף (שלחני) או ניליף (תוכר מסי הבהמות) שנפטר מן המס הקצוב על שאר בני עירו וכהאי גוונא למדין מדין הנכרים לישראל כמו שכתבו הפוסקים בענינים אחרים שלמדים מדיני הנכרים לישראל, באופן שיראה לומר בפשטיות שאין מקום לחייב לגביר הנזכר המוטל עליו עול הניליפליק שישא בעול שאר מסי אנשי העיר הקצובים מידי שנה בשנה[210])".

הרב הכולל היה ר' בנימן בכמוהר"ר יוסף ן' מנחם, יתר החכמים-דיינים היו מנחם בכמוהר"ר שבתי יהונתן בכ"ר שבתי בניד ואליה נעים, ולפניהם הועד על יהודי אחד סוחר יצחק בכ"ר שמואל מיאנינה שיצא מעיר לאריסה לטריקאלה עם שתי משאות, מאסהלטי' דרך כפר שקלטיוא עם שני תמרים יונים וחפצו להוליך אותו דרך מרמה בארחות עקלקלות, והסוחר הבין שכונתם להרגו ולשלול סחורתו והחמר בראותו שמסרב ללכת כרצונו הכה אותו על ראשו במקל שהיה בידו, והענין הזה נודע על ידי תוגרמי שהיה עובר בדרך ושמע צעקת היהודי והועד בבית דין של טריקאלה[210a]).

בעיר הקרובה לאריסה או לארסו הנקראת בפי התתרסים יני-שיהיר (עיר חדשה) היה בעת ההיא ראש הרבנים, החכם השלם זקן ונשוא פנים הראש לכל דבר שבקדושה ר' שמעון בכהר"ר דוד שאבי, עוד היה שם ר' יוסף ן' עזרא בן משפחתו של הרב היאנינאי ר' יהושע ן' עזרא, והוא נכבד בעיני בני דורו ואחד הפוסקים היותר בקיאים בתורתה, ויקר מקרה שיהודי אחד קנה מתוגרמי סחורה אחת שהיתה בטריקאלה ביד יהודי אחד והיה בו ריוח כדי חמשים פרחים, וכהראות הסוחר הטריקאלי לתוגרמי הריוח שהיה אפשר שיגיע חזר בסקחו והיהודי הקונה מסר את דינו לבית דין בשלוניק[211]).

קרוב

208) שו"ת רשד"ם אה"ע ס' כ'

209) שו"ת מהרשי"ך חלק א' ס' א' ועוד

210) שם, חלק ב' ס' קס"ז.

210a) משפטי שמואל ס' פ"ב.

211) שו"ת מהרשי"ך חלק ב' ס' קי"ג.

קרוב לימים ההם קרתה מקרה שחורנתו של החכם ר׳ שמואל קלעי נתקדשה לבחור אליה פרנס, ועוד לא הספיקה לו השעה לנשוא אותה, וכלכתו בסביבות העיר לחלי עסקו נהרג על ידי איש חיל תלי (ייניצ׳ירי) ועל זה נשאל הרב הזקן ר׳ שמעון שאבי והוא הורה שהבחורה מותרת להנשא לכל מי שתרצה ודבריו נראו לנכונים בעיני רבני שלוניק[212].

בדרום המדינה בגליל המוריאה היה הישוב הישראלי בעיר ליפאנטו ופטרץ. בעיר ליפאנטו עשו תקנה שעל פיה קבלו עליהם להיותם חוגגים פורים[213] מיוחד לזכר מלחמת הויניצים עם התוגרמים שניצלו בדרך פלא. יהודי העיר הזאת היו חוכרים המסים מאת הממשלה בכל מדינת המוריאה, ובכללן מלאכת הסמסרלינ׳ה, שהיא מלאכת אילני התותים הרבים ועצומים במדינה ההיא בזמן ההוא, עד אשר קבלה שם מוריאה על שם עצי התותים (Mora) הגדלים לרוב שם, וה „חסיאה" שהיא מלאכת מעשרות התבואה, על החוכרים היה להציג לפני הממשלה ערב בעד הכסף אשר קבלו עליהם החכירה, ואחרי אשר קבלו המס, והמעשר מן הכפרים בעלי השדות ועצי התותים הם משלמים לממשלה את אשר נתחייבו לתת, לפעמים היו מרויחים אם היתה השנה שנת ברכה ושפע, ולפעמים היו מפסידים אם היתה השנה שחוסה ואם השרב נבר על הארץ, אחד החוכרים היה הסוחר שמואל ן׳ יוסף והערב יחיאל שאקי, והגיע הטיפטיש (השליש) הממונה מצד הממשלה על כל „תבאקיש" (מסים) של כל המוריאה, לגבות המסים וכסף החכירות בליפאנטו, וימצא כתוב שהחוכר שמואל ן׳ יוסף והערב, חייבים לממשלה שלשים ושלשה אלפים לבנים, רצה לאסור אותם, אמנם תפס יהודי אחר בשם יחיאל חזן במקום יחיאל שאקי, אשר נאלץ לשלם מה שלא חייב, ואחרי כן הגיש משפטו לפני הבית דין, וידרוש מיד יחיאל שאקי לשלם לו הסך ההוא, ר׳ יוסף פירמון רב הגליל אשר נשאל על הענין הזה הורה לפטור אותו, אך ר׳ משה מטראני מצפת הורה שחייב לשלם הכסף[214]) וכן הורה ר׳ שמואל קלעי. קרוב לימים ההם היה מקרה שבחור אחד אליה רושו שדך את הנערה רחל בת יצחק הכהן שדודתה אלמנת הרב משה חיון נדרה לתת לה בזמן החופה מעות מדודים שמנה אלפים לבנים, מלבד אלה תכשיטים ומלבושים ושמושי ערסא י״ב אלף לבנים, בין הכל עשרים אלף לבנים, ובינתים האלמנה שמחה הנזכרת נשאה לבעל אחר אשר מאן לתת הכסף שהתחיבה אשתו. הדיינים בעת ההיא היו מנחם בכמה״ר משה רושו, מתתיה בכמה״ר משה, שהיה גם כן סופר הקהל ושמריה בכמה״ר יוסף לבית קלעי[214a]).

כבר ראינו שהויניצים היו במלחמה עם התוגרמים ויצרו על חופי פטרץ ורוב הקהל היו נאלצים להמלט על נפשותם לעיר הקרובה ליפאנטו אך שר העיר כראותו שהעדה היהודית רבה הוסיף מס הכרגא וכן נתרבו עולי הקהל מעצמם, ומובן מאליו שהעדה בליפאנטו דרשה מן האורחים מפטרץ מאחר שישבו כבר שנתים ימים בתוכם לשלם גם הם חלקם במסי הקהל והכרגא ולמרות שרבני שלוניק ר׳ משה די

212) שם, שם, ס׳ מ׳.

213) שו״ת רשד״ם חלק יו״ד ס׳ קמ״ם, משפטי שמואל ס׳ ע״ב.

214) שו״ת מבי״ט חלק ג׳ ס׳ ב״ז. 214a) משפטי שמואל ס׳ ע״ח.

די מדינה וד' מרדכי מאטאלון הורו שהצדק אתם ר' יוסף פירמון הרב הכולל מפטרץ שהיה גם הוא בין הנמלטים לליפאנטו מאן להכנע לדברי חבריו ובני פטרץ לא חפצו לפרוע המסים כל העת שישבו בקרב אחיהם שם [214b]) בליפאנטו היה הרב הכולל בעת ההיא פאר הדור כמה"ר מאיר בכמהר"ר יוחנן וביכיו היה מקרה בין שני יהודים שנתקוטטו בתוך בית הכנסת והאיש האחד סרב לעמוד בדין בפני החכם ויקריב את משפטו לפני הקאדי התוגרמי וגם חפה דברים שמתנגדו מזייף מטבעות, על המסירה הזאת התרעמו כל בני הקהל, והרב ערך שאלתו לפני ר' שמואל לבית קלעי בארטה [214c]) אשר הורה שראוי לנדותו עד שיאות להקריב את משפטו לפני חכם העיר.

אחרי הרב הזה עמד בראש הקהל ר' שלמה בכמוהר"ר מתתיה ובפרק ההוא העדה בליפאנטו היתה נותנת בחכירה הזכות לולבים ואתרוגים הנדלים בסביבות העיר כדי למכרם בערים הרחוקות בודון (Budapest) שלוניק אנדרינופלי פיליפופולי ואחרות, החוכרים היו על הרוב יצחק ב'רוני (Veroni) ויצחק מרבולוכי שהיה מלפנים בפטרץ [215]).

בראשית מלוך השלטן מוראד השלישי היו רבני העיר ר' משה כ"ר שלמה בכ"ר יעקב צמאש, ור' יאיר ן' שבתי כהן, אחריהם היה הרב הראשי ר' יעקב כ"ר יוסף פירמון והוא חדש הלכה בדיני המסים, שאין לחכות שנים עשר חדש לפסוק ולקצב סך המס שצריכים לשלם אלה שהתישבו בעיר חדשה, אלא יקצבו הם בעצמם מה שיש ביכולתם לשלם, ואם ירצו להתעכב שם יהיו כאנשי העיר לכל דבר [215a]); הוא היה במרוצת מכתבים עם ר' שלמה כהן בשלוניק אשר כבדו כגילו וישב אליו דבריו: ידיד ה' גם בני אדם גם בני איש חמודות נכבדות מזה בן מזה בר אורין וכר אבהן, נאה ויאה חכם שלם מאד נעלה לתהלה, זכרתי ימים מקדם בהיות פה עמנו תגביר נשא ורם נבון ומאד נעלה אביך, הראשון לכל דבר שבקדושה, בראותי מעלת שלמותו וחשיבות מדותיו, נפשי נקשרה בנפשו, ועתה בראותי אותותיך אותות עליונות, נתת שמחה בלבי והייתי בעיני כמוצא שלל רב, להעיר ולעורר האהבה הקדמונית ובסוף דבריו חתם: והנני מוכן ומזומן להשתעשע באהבת כבוד תורתך, בכל אשר ירמזון עיני חשיבותיך במילי דאוריתא, ועם היות בלבי שומה שלא לשלוח שום כתיבה בליפאנטו, לסבות ידועות אצלי מכל מקום האהבה הקדומה אשר כתבתי, היא תעמוד לבלתי אחדל מהשיב לכ"ת בכל קראך אלי [216]) ובעיר הקרובה פטרץ היו בעת ההיא ארבעה בתי כנסיות ק"ק תושבים או (גריקי), ק"ק אשכנזים, ק"ק ציציליאני החדש הקטן, וק"ק ספרדים ולהם הסכמה שנתיסדה בשנת ה"ש על פי ארבעה גדולים, והם חכמים מחוכמים, הרב החסיד יחיאל אשכנזי ובהסכמת מוה"ר חייא ברוקאש ומוהר"ר יעקב פאפו, גם הרב מוהר"ר משה חנן קיימה וקבלה עליו, להיות כל הקהלות בהנהגה אחת, והנה בא מחדש רב אחד בעיר ונמנה ראש על קהל אחד

214b) שם, ס' כ"ג.

214c) שם, ס' נ"ד.

215) שם, ס' מ"ב.

215a) כנסת הגדולה, ח"מ ס' קס"ג הגהות הטור אות כ"א.

216) שו"ת מהרש"ך חלק ס' קס"ו.

אחד והוא הורה שאין חיוב על בני העיר להשתעבד למסומים מכל הקהלות אלא למסמי קהלתו, ובתוך זה הזמן עבר עשיר אחד ונתן אותו כל מסמי הארבעה הקהלות, ועל זה קם הוא וחבריו וקרוביו, וראו כי נענש יותר משאי לרעתם. שאם היו מסמי קהלתו לבד, לא היו מחמירים עליו, וזכות נתרצו קהלות השאר הקהלות כל איש שורה בקהלו ומפרש העשירים... ונתבו הסכמה, שכל אחד יהיה נידון על פי מסמי קהלו של נענש, ומתרבה המחלוקת. ונברה יד העשירים, והתם גם החכם, וידעו שהחכם היה ישר וכתבו שהממונים לבדם יענישו ויקנסו ולא יפול החכם בזה, ונמשכו בזאת ההסכמה כמה שנים, ובסוף אלו השנים ברחו רוב היהודים מפטרץ והלכו בליפאנטו, והנשארים היו מענישים לפעמים על פי כל הקהלות ולפעמים על פי ממוני קהלו, ואחר שהשליטו הויניציאנים עם הישמעאלים חזרו כלם לפטרץ (משפטי שמואל סי׳ כ״ג).

הרב הראשי על ארבעה הקהלות היה ר׳ יוסף פירמון, זקן וירא שמים בעיון ובמעשה וראש ישיבה ושופט עליהם׳ נבחר לזמן שלש שנים, וכבר היה בעיר כמו חמש עשרה שנה, ובתוך הזמן היה דין ודברים לקהל אחד (ק״ק יונים) ובעטו בו והביאו חכם מרביץ תורה לקהלם, בן ששה ועשרים שנה, איניק ולא חכים ועל הענין הזה שאלו את פה ר׳ משה מטראני בצפת, והוא השיב דברים נכוחים שארבעה הקהלות כאחת צריכות להחזיק את ר׳ יוסף פירמון הזקן עליהם לשופט, ולהכנע תחתיו ושלא להמרות את פיו וכן עשו[217].

ראשי העדה של התושבים היו בעת ההיא ר׳ יעקב בכ״ר שמריה אחרי מותו עמדו בשנת השל״ד ר׳ משה בכ״ר שלמה הכהן, אברהם בכ״ר מנחם ומנחם לבית חזן, ראשי העדה הספרדית היו יעקב פלוניקיו ומצליח עבדון (משפטי שמואל סי׳ כ״ה).

ובראש העדה הציציליאנית עמד ר׳ מתתיה בכ״ר משה, אשר היה מריץ שאלותיו לר׳ שמואל לבית קלעי (שם, סי׳ ס׳). עוד היו בעיר רבנים נודעים לתהלה ובתשובה שערך אליהם ר׳ שמואל קלעי כתב: הנחמדים מזהב ומפז רב עושי דבר ה׳ ותורתו יושבים על מרומי קרת... שם יתנו צדקות כפאות למשפט חכמי לב נבירים גבורים אדירים, עדותם נאמנה על התורה ועל המצוה עובדים מאהבה הלא הוא אחי ורעי ידיד נפשי החכם השלם פרי צדיק נזע קדש כמהר״ר שמריה שרביט הזהב נר״ו, והחכם השלם מהר״ר דוד טוביה נר״ו, והחכם השלם מוהר״ר מנחם פולשטרו נר״ו והחכם השלם מהר״ר מנחם אלחדב נר״ו (שם, סי׳ ס״ה) מתוך השאלה ההיא יוצא ברור שהסוחרים היו משלמים מס על המשי שהיה הקדש לתלמוד תורה.

אחרי מות הרב הזקן ר׳ יוסף פירמון, בנו ר׳ צדיק פירמון ירש כסא הרבנות בעיר פטרץ, ועל ידו עמדו הרבנים ר׳ חסדאי ור׳ משה בכמוה״ר יוסף נבאי, גבאי הקהלות היה הנגיד יעקב טאראבולוסי הנפטר ביום ש״ק ז׳ אדר שנת שמ״ח, וטרם מותו גלה לפני העומדים שנמצאו בידו ממעות הקדש שלשה נרושוש שקבץ בקהל בערב יום הכפורים, שלשת אלפים לבנים ממעות התלמוד תורה וחמשת אלפים לבנים מכסף הקהלות הנקבץ על ידו, ובהיות שבננו משה טאראבולוסי

217) שו״ת מבי״ט חלק ג׳ סי׳ ע״ח.

טאראבולוסי מאן להשיב הכסף אל ההקדשות, התועדו רבני העיר ולפניהם הודו העדים וביניהם הנעלה ומשכיל דוד דודאתלר שכוה שסע ספיו, ורבני שלוניק אשר נשאלו על הענין הזה, הורו שעל הבן לשלם במיטב כספו הסך שהיה בידי אביו, לקהל[218a].

ר' צדיק פידסון האריך ימים בעיר מולדתו פטריץ, כתור סופר הוא הצטיין בתרגומו לשפת ספרדית ספר חובת הלבבות: סוקי ארישטה לינגואה איש לה סאש אושאדה אינטרי נושאוטרוש, ספר חובת הלבבות ליאסאדו אין לאדינו אובלינאשיון די לוש קוראשוניש (בהיות שהשפה הזאת היא היותר נהוגה אצלנו, ספר חובת הלבבות נקרא בלעז, אובלינאשיון די לוש קוראשוניש) הספר הזה נדפס בקושטא' בלי הזכרת שנת הדפוס, ופעם שנית בהוצאות ר' משה בן שלמה אשכנזי (שם, חסר שנת הדפוס) ופעם שלישית בעיר ווניציא הוצאת בראגאדיני תע"ג באותיות מרובע מנוקדות.

התרגום הזה לשפת ספרד הוא אות הירידה אצל יהודי ארצות הקדם, כחמשה ועשרים או שלשים שנה לפני כן, ר' משה אלמושנינו נאות להפצרת בן אחותו לכתוב ספרו „הנהגת החיים" בשפת ספרד לסרות הפצו „בהיות ששפת עבר היא יותר שגורה בפיו ובין העם" כן היו הבריו בהקדמתו" ובסוף הספר הוא נאלץ לתת רשימה שלמה מכל המלות הספרותיות הספרדיות ולתרגמן לעברית, למען יהיה הבנתן בנקל על הקוראים, וזה יראה די והותר ששפת עבר היה לה מהלכים בין העם, כרבע מאה שנה אחרי כן ר' צדיק פירסון נאלץ לתרגם לספרדית „בהיות שהיא היותר נהוגה אצלינו" ס' חובת הלבבות, למען יבינו אותו המון העם, זה שנוי העתים וזה האות לנסיגת אחור כלל ישראל בהתנהסה, כמי השלטן מוראד השלשי?

נפלא הדבר לראות שבכל ארץ יון הקדמונה בפרט בתסליאה, אפירוס וסוריאה היהודים התושבים או יונים היו מדברים ביניהם שפת יון אשר נשארה בפיהם עד היום הזה בארטה יאנינה וקורפו, השפעת היונית היתה כל כך פשוטה ביניהם עד שלא היו יכולים לבטא האות התתרכי והיהודי-ספרדי ג' (משין) ובמקומו היו מבטאים כמו היונים „צ" כמו „צלבי" „צעוש" במקום ג'ליבי ת'אאוש, וכן היו מכנים „ציציליאני" במקום ג'יג'יליאנים (איטליאנית, Cicilia) (ראה משפטי שמואל ס' ע"ב) ובאופן הזה הקראים בקושטנדינא מבטאים עד היום האות העברית „צ" כמו „ג'", מרדכי הצדיק (הג'דיק).

ובאי אונריפון הנקרא אינרי בח ושלפנים ניגרופונטי היתה עזובה בקרב העדה היהודית ועל כל הדבר הקשה בעיניהם היו שואלים את פי הרבנים בערים הקרובות לאריפה ליפנטו ופטריץ, ובהיות שהיו פריצים בתוך העדה ולרגליהם רבו המחלקות הסכימו להקים עליהם ממונים אשר יעשו תקנות וסדרים לפי הנחוץ[219].

---

218) שו"ת מהרשי"ך חלק ב' ס' קי"ח.

218a) משפטי שמואל ס' נ"ד.

פרק ב׳

שלטן מחמד השלישי, ה׳ שנ״ה — שס״ד (1595 — 1603)
ושלטן אחמד הראשון ה׳ שס״ד — שע״ח (1603 — 1617)

חשבאים ויהודי פליב׳נא — מרידת מיכאל נסיך ואלאכיא הדוכס דון שלמה אבן יעש — אסתר־קיירה־חנדאלי — מלחמת בודון והיהודים — שלטן אחמד א׳ — בולה־איקשאחי אשת שלמה אשכנזי — ר׳ אברהם הלוי ן׳ מיגאש — ר׳ יחיאל באסאן — משפחת ן׳ יעיש — ר׳ יוסף מטראני — המשורר חזקיה רוסאנו — הקראים — שלוניק — ר׳ שמואל די מדינה — משפחת פארדו — ר׳ יצחק ור׳ יוסף לבית הלוי — אנדרינופלא — סופיא — פליב׳נא — ניקופול — ר׳ יצחק ביג׳ה — וידין — בלוגראדו — בושנא — בודון — אישקופיא — קאשטוריא — זאגרה — גאליפולי — פטרץ — ליפאנטו — רודוש — כיאו — ברושה — אנגורה — אזמיר —

אחרי מות השלטן מוראד השלישי, השלטנית סאפ׳יי ממשפחת יהודית מויניציא נכבדה באפ׳ו[1]), ונקראת בפי הארופים בשם באפ׳י־שלטנה, שלחה ציר מיוחד לבנה יורש העצר מחמד השלישי, שהיה בעת ההיא מושל בעיר מגנישיאה, להודיע לו המאורעות וכי נקרא למלוך על כסא השלטנים לבית עשמאן, ושנים עשר יום אחרי כן, בשבעה עשר לחדש שבט שנת שנ״ה הגיע לעיר הבירה וישם על ראשו כתר השלטנים (28 יאנואר 1595).

ראשית פעולתו היתה להסיר ממשמרתו הוזיר הגדול סינאן־פחה, ולשים במקומו את פ׳ירהד פחה, לפי דברי הסופרים התורגמים נאמן ביתו ואיש עצתו של השר החדש הזה, היה הרופא ר׳ שלמה אשכנזי, ולמרות זקנתו הוא עמד על ימינו, אמנם לא ארכו לו הימים, וסינאן־פחה התחרה בתחבולותיו, ואנשי הצבא אשר לא שבעו רצון ממנו התלו בו, עד אשר הורידו השלטן מגדולתו, ויאסרהו בארמון של שבעת המגדלים, ואחרי כן צוה להרגו ובמקומו הפקיד את סינאן־פחה לוזיר הגדול.

בפרק הקודם כבר ראינו שנסיך הואלאכיא מיכאל מרד באדוניו השלטן כשנה אחת לפני מות השלטן מוראד השלישי, וכעלות השלטן מחמד על כסא המלכות שאל את פי ויזירו הגדול מה המריץ הנסיך מיכאל להרוג התתרמים אשר במדינתו, והשר פ׳ירהד־פחה השיב אליו דבר „התתרמים והייניצ׳רים דרשו בכל עת הרבה כסף מן הואלאכים, ויקחו בחזקה נשיהם וילדיהם בעד החובות, והאומללים האלה לא יכלו לאנח מרוב התלאות ומרוב הכסף אשר דרשו מהם התתרמים והיהודים, ובראותו לחץ עמו, העביר אותם לפי חרב, לבלתי ידרשו עוד זהובים״ [1a]).

בעת

---

1) לפי הסופר התורקי אחמד ריפיק ביי מורה במכללה בקושטנדינא בספרו Sokollu, והובא בעתון Hamenora (אבריל־מאי־יוני 1933) ללשכת בני ברית בקושטנדינא על ידי החכם אברהם גאלאנטי (עמ׳ 117).

1a) Ανδραωειαυ Του Μιχαιλ מאת הסופר היוני „התאבדינוס״ נשלם בשנת 1601 ונדפס בויניציא בשנת 1742.

בעת ההיא נסיכי ואלאכיא ומולדאויא כרתו ברית עם סיגיסמונד כתורי נסיך התראנסילואניא להתקומם נגד תוגרמה, לפי כעל הזכרונות „תואני" אשר היה בעת ההיא, בחדש ניסן (מארטו) שנת שנ״ה אלפים וחמש מאות האידוקים עברו נהר הדאנוב למעלה מן העיר ניקופול, כבשו העיר הקטנה פליונה אשר על הנחל איסקרום, ויקחו משם המושל התוגרמי אשר בא איזה ימים לפני כן מאנדרינופלא יחד עם אשתו וילדיו, וכן יהודים רבים ואחרי אשר הציתו אש בעיר לקחו עמם השבוים, ובשובם על דרכם פגשו בינינ׳ירים אשר בניקופול, וינוסו מפניהם אחרי אשר התחרו קרב עמהם, ויעברו נהר הדאנוב וישובו עם כל השבוים אל הנסיך סיגיסמונד[2]).

כנראה עלה בידי השבוים האלה או למצער חלק מהם לפדות את עצמם ברצי כסף כאשר הושת עליהם, וישובו לתוגרמה עם הרופא היהודי של סינאן־פחה אשר היה גם הוא אסיר מלחמה בתראנסילואניא ברשעת אהרן נסיך המולדאויא אשר מסרו וישלם לו רעה תחת טובה.

השלטן מחמד השלישי אשר הגיעו לאזניו מחשבות הנסיך מיכאל ותחבולותיו למרוד בו בגלוי, צוה על הויזיר הגדול סינאן־פחה לנסוע לואלאכיא וליסר קשה המדינות המורדות, ביום י״א לחדש אלול (19 אגוסטה) נסע בראש מאה ושמונים אלף אנשי צבא מעיר הבירה, ויעבר הדאנוב על פני העיר רוסג׳וק, וביום ד׳ בספטמבר (כ״ו אלול שנ״ה) שתי המערכות עמדו האחת מול האחרת, ולמרות שהתוגרמים היו עשרת פעמים יותר רבים מהואלאכים, הכו במלחמה ההיא, הויזיר סינאן־פחה נמלא חימה, ויגמור בדעתו ליסר קשה את הואלאכים בכל האמצעים, ויתפשט בראש גדודיו בכל המדינה, ויכבוש ערי הבירה תירגוב׳ישטי ובוקארישט, ויספח כל המדינה לממשלת עשמאן, ואת הפחה סאתורניי מחמד הושיב למושל על המחוז הזה.

כמעט פנה הויזיר למדינת התראנסילואניא לכבשה, והנה הואלאכים אשר נסו לקצה המדינה, ובעלי בריתם התראנסילואנים שבו ויתאספו חיל גדול, ויצורו על עיר הבירה תירגוב׳ישטי, אשר נפלה בידם (תשרי שנ״ו) לשמע זאת, סינאן־פחה בראותו כי רבים ועצומים בעלי ברית הנוצרים, חשב שיותר טוב לעזוב הואלאכיא ולעבור מעבר לדאנוב, הואלאכים מצדם רדפו אחריו ובהגיעם לחוף ג׳ורג׳יו, ראו שהתוגרמים החלו לעבור על הגשר אשר בין העיר הזאת ורוסג׳וק, פתאום החלו הואלאכים לירות כידורי תותח על הגשר עד אשר נשבר, וכל אנשי חיל התוגרמים נפלו בנהר, הנסיך סיגיסמונד באתורי שב לתראנסילואניא בעוד אשר הנסיך מיכאל בראש צר חיליו על עיר ניקופול אשר נפלה בידו אחרי מלחמה כבדה בסוף חדש כסלו, ושר החיל אשר לו ההגמון פ׳ארקאשו עלה על וידין ויכבוש אותה, אם גם חסרות לנו ידיעות ברורות על מצב היהודים תחת עול הואלאכים בשתי הערים האלה, לא נפריז על האמת אם נחשבה שמצבם היה רע ומר, וכי נרדפו על צואריהם מאת המנצחים החדשים, אשר לא ידעו כל משטר וגבול

2) I. A. THUANI בספריו בי׳י Historiacum Sui Temporis, ׳בקיק אשכנזים (שהסתדרו) בסופיא עושים עד היום אזכרה לנפשות יהודי ק״ק פליב׳נה שנהרגו ונשבו בשנה ההיא, ומנהגם לעשות האזכרה בשבת קרב שבועות ובשבת קרב תשעה באב.

ונכול ברדיפותם את היהודים בעצם ארצותם, אם נדע בבירור שהנסיך מיכאל הרג את כל היהודים בבוקארישט בשנת שנ״ג כאשר מרד בשלטן, וכמו כן לפי דברי רושם הזכרונות סתאברינוס היוני אשר היה בפרק ההוא בואלאכיא, הוא הרג את כל היהודים בארצו כשובו בשנת שנ״ה מעיר רוסג׳וק, הנקל יהיה לנו לשער שגורל יהודי תוגרמה על אדמת תוגרמה, לא היה יותר טוב מגורל אחיהם על אדמת ואלאכיא. כשנה אחת עמדו הואלאכים בערים האלה עד אשר גברה יד התוגרמים ובראשם השר חאפיזפחה מושל ניקופול, ויגרשו אותם מעבר לנהר הדאנוב ובכן שבו שתי הערים האלה לממשלת תוגרמה (סוף שנ״ו[3]).

כשנה אחת אחרי כן הנסיך מיכאל בראש ששת אלפים אנשי חיל הגיע לעיר טורנדסאנורילי אשר מנגד לניקופול וישלול אותה, וביום השבת עשרים לחדש מרחשון שנ״ז (2 נובמברי 1596) עבר הדאנוב, וימטר אש ותפרית על עיר ניקופול, ויהרום רוב העיר[4]) אמנם בהגיע אליו השמועות כי התוגרמים נצחו בארץ אוסטריא, ויכבשו ערים רבות נמס לבו וישוב למדינתו. אחרי כן כרת ברית עם התוגרמים, אך כשנה אחת אחרי כן שב ויכרות ברית עם האשכנזים. בחדש אב שנת שנ״ח חאפיזפחה מושל ניקופול והפחה של סיליסטרא בקשו לעבור הדאנוב לכבוש הואלאכיא וליסר הנסיך מיכאל, כי לבו לא שלם עם התוגרמים למרות שבועתו ודברי הברית, הנסיך מהר לשלוח להאפיזפחה את איש ימינו הוורניק דימיתר עם עגלות רבות מכוסות כבגדים אדומים, התוגרמים האמינו כי העגלות ההן נושאות תשורות ומשאות מאת הואלאכים, ועל כן הכיאו אותן אל אמצע השדה אשר חנו בו, פתאום יצאו מתוך העגלות אנשי חיל ואלאכים מזוינים וחרבותיהם שלופות בידיהם ויתנפלו על התוגרמים ויהרגו בהם, חאפיז פחה בעצמו נאלץ לנוס, והואלאכים כבשו סביבות העיר ניקופול, הנסיך מיכאל בעצמו עבר הדאנוב, ויצר על עיר ניקופול בעשרים לחדש אלול (22 ספתמבר 1598) וימטר כדורי תותח על העיר בעוד איזה ימים, וכראותו אמץ לב התוגרמים אשר בנו בכל לילה הפרצות אשר פרצו הכדורים בעוד היום, נמש העיר וישוב למדינתו אחרי אשר עלה על וידין לכבשה ולא עלה בידו בפעם הזאת.

בעוד אשר נלחמו התוגרמים והואלאכים על גדות הדאנוב השפלות, ההונגרים והאשכנזים הצרו מאד במחוזות התוגרמיות בהונגריא, השלטן מחמד השלישי בעצמו יצא בראש צבאותיו ויחן על פני העיר „אירלאו״ אשר נפלה בידו, במלחמה ההיא הצטיין ברוחו הכביר הויזיר הגדול סיקאלה שהיה איטליאני מומר לדת מחמד ושמו הנוצרי היה ג׳יקאלא (Cicala) ועל שבמו נתן משרת הויזיריות אחרי מות השר הזקן סינאן־פחה, אחרי הנצחון הזה, השלטן שב על עיר הבירה עם מרבית חייליו, כמעט הציג רגליו בקושטנדינא ויסר את הויזיר סיקאלה ממשמרתו, ובמקומו הפקיד בעצת אמו הואלידי — שלטנית את הפחה איברהים.

בימים ההם אשה יהודית היתה היותר חשובה ותקיפה בהצר השלטן, היא אסתר אלמנת אליהו חאנדאלי הנודעת ביותר בשם „קיירא״ בעת ההיא היו נשים יהודיות יוצאות ובאות בארמון נשי השלטנים והשרים, ועוסקות במסחר תכשיטים

3) M. A. Ubicini בספרו Provinces Roumaines דף 63.

4) שם, שם, דף 64.

תכשיטים, מלבושי שרד, שמלות או יריעות ששי יקרות, רקמות, וגם חפצים ואבני שוהם, ויודעות להשפיע על השרות במדה ידועה, בין הנשים האלה נחשבה גם היא, והיתה חרוצה במלאכתה ואהובה בחצר השלטניות, ועל הרוב בעיני השלטנה־ ואלידי סאפ׳יי הנודעה ביותר בפי האכרפים בשם „באפה״ בהיותה ממשפחה מיוחסת מאיטליא „ב א פ ו ר (Bafo), לפי המקורות התורקים החדשים שנגלו בימים האחרונים האלה בפרט הפרופסור להסתוריה התורקית במכללה בקושטנדינא א ח מ ד ר י פ י ק ב י י, ס א פ י י היתה יהודית מעיר ו י נ י צ י א ונפלה שבויה בידי שודדי הים אשר מכרוה לשפחה לארמון הנשים של השלטן מ ו ר א ד השלישי (1574—1595) השלטן ראה אותה ובהיותה יפה עד מאד הכניסה לארמון הנשים וינשאה לשלטנה היא השפיעה על הרוב בימיו האחרונים של השלטן הזה, והשלטן מחמד השלישי בנה, „ובהשפעתה על בנת היהודים בעיר הבירה הצליחו עד מאד והיו יוצאים ובאים בחצר המלכות[4a]), כמו דון ש ל מ ה א ב ן י ע ש דוכוס מ י ט י ל י ן, בפרט הגברת א ס ת ר ק י י ר ה שהיתה נכנסת בחצר השלטנים עוד מימי השלטן ש ו ל י י מ א ן, ובנו שלטן שלים השני, ותתמיד בעסקה גם בימי השלטנים מוראד השלישי ומחמד השלישי, ובימיהם החל פרק תקיפותה בעזרת השלטנה סאפ׳יי אהבתה ותומכתה, ובהיות שהרויחה מאד בעסקה, היא היתה בעצמה מרבה להטיב עם בני עמה, ביתה היה פתוח לרוחה לחכמים סופרים ולכל קשי יום „מכנף הארץ יבאו העניים והאביונים, כל הנחשלים, לשמע אזן ישמעו, מבין עם תלמיד ובכל יום ויום סביב לשלחנה חברים מקשיבים... ידיה שלחה לאביון... חדר בחדר ולא בקולי קולות, יתומים ואלמנות, ידיה חלקתה להם והנערות לבוא אל בית הנשים״ בימי השלטן מחמד השלישי השפעתה היתה כל כך גדולה בחצר השלטן, עד שכל השרים המבקשים איזה מנוי ושרות בפקידות הממשלה, היו דורשים את פיה „וכל השרים אשר בשער המלך כורעים ומשתחוים אליה״ כנראה השר איברהים פחה נמנה לויזיר הגדול רק על ידי השפעתה על השלטנה־ואלידי סאפ׳יי, על הרוב עסקה במנוי שרי החיל במערכות הפרשים הנקראים „סיפ׳אים״ ויהי היום ויבא אל ביתה שר גדול, ובידו צרור כסף, וידבר אליה להשיג בעבורו מנוי אחד בין ראשי התיילות הפרשים, ותאות לדרוש בעבורו המשרה ההיא, וכשמוע שר אחד הדבר הזה, ויאמר בלבו, אלכה נא אליה ואוסיף על הכסף אשר נתן לה חברי השר, בעד המשרה ההיא, וכן היה שהבטיחה להשתדל ולהשיג המשרה ההיא בעבורו, וישמע השר הראשון ויחר אפו בגברת א ס ת ר על אשר התלה בו, ויורוש הרשיון מאת שר העיר הבירה הקאייםאקאם ח ל י ל פ ח ה לעשות בה נקמות, וביום הראשון לחג ה פ ס ח שנת חמשת אלפים ושלש מאות וששים כחצות היום, בא בלוית חברת פרשים־סיפ׳אים אל רחוב היהודים, ויתנפלו על בית הנכרת, ויהרגו אותה ואת בנה הגדול מ ש ה ב א ר מ ו ן ה ל י ל פחה, אך הבן הקטן נותר לבדו בחיים כי המיר דתו בדת מחמד, ואת כל הונה אשר עלה לסך מאת אלף שלטנים זהב בזזו, וכאשר נודע הדבר לשלטנה סאפ׳יי ולשלטן מחמד, הוא נמלא חימה על ההרגה הזאת ויסיר מפקודתו את שר העיר חליל פחה, ובמקומו הפקיד את הפחה ב ר י ם ־ א ח מ ד ־ ה א פ׳ י ז,

ואת

4a) הסופר התורקי אחמד ריפיק ביי בחבורו Sakollu.

ואת הבזה לקח מיד השוללים ויביאה אל אוצר המלכות הפרטי[5], ככה ספה תמה גדולת הגברת החשובה הזאת אשר קרוב לחמשים שנה היתה לגאון ולתפארת עם ישראל בתוגרמה, אשר הרבתה להטיב ולגמול חסדים עם עניי עמה, אשר תמכה באוצרותיה הסופרים והספרות העבריה במדה יותר רחבה מהתקיפים והעשירים אשר היו בימיה.

בסוף השנה ההיא המלחמה החלה עוד הפעם במחוזות תוגרמה אשר בהונגריא. מחמד־פחה בנו של סינאן־פחה מושל עיר בודון (בודה) יצא בראש חייליו „ללחום עם האשכנזים אשר הצרו לו מסביב, אך הוא הכה ונאלץ להמלט העירה[6]) האשכנזים התחזקו וילכדו את מגרשי העיר סביב, והתוגרמים אשר בתוכה נסו אל המבצר, ויראו היהודים אשר שם, ויעמדו על נפשותם ויאמרו: חזק ונתחזק בעד טפנו ונשנו וממוננו, וה׳ הטוב בעיניו יעשה, וילחמו עם חיילי הקיסר (האשכנזי) מכה גדול וביד חזקה, ויכום ויכתום עד חרמה, וישובו אחור בחרפה" וכעל הזכרונות המשלים את ספר עמק הבכא יוסיף לדבר, שגבורת היהודים בבודון אשר נלחמו כבנים נאמנים לארץ מולדתם, כמעט שהיתה הסבה להביא אסון נורא ליהודים היושבים באשכנז, בהיות שרי החיל, אשר נגפו לפני היהודים בבודון, הגישו תלונותיהם אל אדונם ויאמרו אליו: „אדונינו הקיסר היהודים היו בעוכרנו שלא יכולנו ללכוד העיר בודה, ועל כן אחת דתם לגרש כל היהודים יושבי ארצנו, ויען הקיסר כחכם וכמלאך אלהים: אדרבה ראוי להחזיק להם טובה, מאחר שנלחמו באמונה עבור מלכם, ואין ספק שגם היהודים אשר תחתינו ליום המבוקש ילחמו גם הם עבורנו באמונה, ואין להם אשם בעבור זאת"[7]).

בשנת שס"א תנסיך מיכאל טולאכיא הנקרא כפי הסופרים „הגבור" נפל שדוד לפני בני עולה, ושרי החיל העשמאנים מחמוד פחה, ושאאבאן ביילירבי של אי קפריסין, כבשו מדינות הואלאכיא והמולדויא, אבנם בהונגריא צבאות התוגרמים לא היו מאושרים, בשנה ההיא פשטו חיילות הקיסר רודולף השני בגבולי התוגרמים וילחמו בם ויבוזו ביזה רבה[8]). „ויראו היהודים העשירים אשר בבודה כי כל כונת הקיסר על בודה ללכדה, וייראו מאד, ויאמרו לנוס מפניהם, וילכו וישבו להם באלבה־רינאל (Alba—Regia) היא שטולוייסנבורג (Stuhlweissenburg) כי מקדש מלך היא, ויהי היום ויאמר אחד מאנשי הונגריאה אל שר צבא הקיסר־הארכידוכוס־פידרינאנד לכה אתי ואמסרה אלבה־רינאל בידך, וילך אחריו עם כל חילו ויוליכם ארחות עקלקלות ויבואו על העיר בשת וילכדוה, וישמעו התוגרמים אשר בעיר, ויצאו להלחם בם, ויכום לפי חרב וגם מן היהודים הכו לפי חרב, והנשארים שנים ועשרים נפש אדם שבו ויבוזו, וישימו עליהם כפם וילכו שבי לפני צר עד העיר ויאנה (Wien), וישלחו האמללים בכל גלילות אשכנז, ואיטליא ותוגרמה בשנת ההיא, ויתנו להם פדיון נפשם, ויצאו חפשים"[9]).

בתשיעי להדש תמוז (10 יוליו 1601) הויזיר הגדול איברהים פחה מת, ובמקומו הורם האסאן־ימישג׳י־פחה, שהיה הקיימאקאם של קושטנדינא, הויזיר

5) ראה בסוף החלק הזה הציון ד׳ המקורות והפרטים על הגברת אסתר־קירא האגדאד׳י.
6) Turquie דף קי״ח.
7) עמק הבכא דף קצ״א.
8) Turquie דף קפ״ב.
9) עמק הבכא דף קצ״ב.

היזיר ההדש הזה נסע בראש חייליו למדינת הונגריא, ובהיותו על דרכו הגיעה אליו השמועה שהעיר שטולוייסנבורג כבר נכבשה לפני האשכנזים, וילך ויצר על העיר, אמנם האשכנזים יצאו ההוצה ויערכו מלחמה עם התוגרמים אשר ננפו לפניהם, אך ביתר ערי ההונגריא השר הזה הראה גבורתו, ולמרות שהאשכנזים צרו פעמים רבות על העיר בודה לא יכלו לרדתה.

בעת ההיא סכנת גדולה רחפה על מהוזות התוגרמיות באסיא, אנשי היל אי מסודרים אשר היו במלחמה בהונגריא בראשית ימי השלטן מחמד השלישי, ואשר היו הלשים ונרפים וינוסו תמיד בעת אשר היו מערכה מול מערכה עם האשכנזים, נדונו להיות נשלחים למדינת האסיא, חברת החיילים האלה נקראו על פי הויזיר הגדול שהיה בעת ההיא סיקאלה זאאדי בשם התרפה „פדארי" השהתת מלה איטליאנית שהוראותה: בורחים, נסים, אנשי החיל האלה אשר הסבו דראון וחרפת הממשלה העשמאנית, אשר לא יכלו לערוך מלחמת מסודרת, ורק אל השלל והביזה נשאו עיניהם מצאו המקום המוכשר לפעולתם באסיא הצעירה, שם היו לאגודה וישימו על ראשיהם שר החיל קארה־יאזיג׳י, ואליהם התחבר מושל באנדאד דילי־האסאן־פחה, ויתפשטו בכל גבולי האסיא, ובעוד שלושים שנה הם היו אדוני המדינה, וישללו ויבוזו כל הערים אשר פגשו על דרכם, ויטילו איכה ופחד על כל יושבי המדינה, עד אשר כמעט שנקרעו המחוזות האלה בפרק ההוא מעל קיסרית העשמאנית[10]), היהודים היו קוראים המורדים האלה בשם תוגרמי „ג׳ילאלילישי"[11]).

בשנת שס"ג היה בקושטנדינא שייך תוגרמי אשר למד בהיותו בהתהברות עם היהודים בארץ ישראל ובסוריא חכמת הקבלה, ואליה התמכר בכל נפשו ובכל מאדו, על פי הסודות אשר עלה בידו לגלות בחכמה הנסתרת הוא הודיע ליורש העצר הנסיך מחמד שאסון גדול נכון לבוא עליו אם לא ימהר ויחיש לשים כתר המלכות בראשו, אך ערמת ותחבולות השייך הסכנ הזה נגלו לשלטן אשר נזר משפט מות על יורש העצר ואמו השלטנית, וכן השייך ושרים אהדים אשר היו במועצה[12]).

ימים אחדים אחרי כן השלטן מחמד השלישי מת בן שבע ושלשים שנה ביום שבת (פרשת ויחי) ט"ו ימים לחדש טבת שנת שס"ד (י"ז רג׳יב 1012 להגירה 21 דקמבר 1603) לעת ערב, אחרי מלכו תשע שנים ושני חדשים, בעזבו הכתר לבנו השלטן אחמד.

שלטן מחמד השלישי אהב החכמות והשירים והצטיין בעצמו בתור סופר, בחצר המלכות התקבצו המשוררים התוגרמים היותר מעולים, סיאאודין אשר רשם דברי הימים למלכי עשמאן, ויתרגם מן השפה הפרסית דברי הימים הכללים, במליצה וסיגנון נהדר אשר לא נמצא כמוהו בין הסופרים התוגרמים, באקי המשורר היותר נפלא בן המשורר עלי אשר הפליא לעשות נס הוא, ואין להתפלא אם בפרק כזה, אשר השלטן בעצמו תמך בידי הסופרים והמשוררים, גם יתר עמי הארץ וביניהם עם ישראל הצטיינו במבחר משורריהם, והד השיר והזמרה אשר תהל לפעם ולהשמע

---

10) Hist. de l'Emp. Ottoman מאת Jouquière [illegible].

11) שירה מהרוסים [illegible] ראשון [illegible].

12) Turquie [illegible].

ולהשמע בין היהודים בתוגרמה בימי השלטן מוראד השלישי, נמשך אף בימי בנו השלטן מחמד השלישי.

ביום הראשון י״ז ימים לחדש טבת (22 דקמבר) השלטן אחמד הראשון בהיותו בן ארבע עשרה שנה נכתר בכתר העשמאנים וכמו חדש ימים אחרי כן הוא ניסול בבית המסגד סנ״ט סופ׳יא השלטן אחמד בהיותו מטבעו חלש, חלה פתאום בחולי האבעבועות באופן מבהיל, לריק עמלו רופאיו לרפאו מחליו, עד אשר יעצוהו שריו להביא אל הארמון אשה יהודית ושמה בולה־איקשאתי אלמנת הרופא ר׳ שלמה אשכנזי שהיא בקיאה ברפואת החולי ההוא, וכאשר הסכים השלטן לעצת שריו, הריצו את הרופאה היהודית לארמון, ותעמוד לפניו ותעש לו מטעמים לאכול כפי הנחוץ לתועלת החולי, וגם רפואות נתנה לו עד אשר עלה בידה לרפאו מחליו זה, ויתן לה השלטן משאת כיד המלך, ומן היום ההוא היתה באה ויוצאת בחצר, ודבריה היו נשמעים אצל השרים הקרובים למלכות[13]) ובשנה אחת אחרי כן עלה בלב בנה להתישב בעיר ויניציא, ובהשפעתה כתב השלטן ספר אל השררת בויניציא לכבדהו ולקבל פניו בתור ציר מיוחד מצד ממשלת תוגרמה „ויבא לויניציא וימסור הכתבים אל העצה ויכבדוהו מאד ויבא בבית הכנסת מהליואנטיני (יהודי ארצות המזרח) וידור נדרים ויעש נדבות לעניי ארץ ישראל ולעניי העיר״[14]).

במדינות אברופא, המלחמה החלה עוד הפעם בהונגריא, פעם עמד הנצחון מצד האשכנזים, ופעם מצד התורמים עד אשר נלאו גם שניהם ובשנת 1606 החלו הפשרנים לעסוק בברית השלום ויעלה בידם להסכים לתנאי הברית, וביום עשרה לחדש חשון שס״ז (11 נוומברי 1606) חתמו כתב האמנה בעיר סיטואשורוק, אשר על פיהו ותרה תוגרמה על המס השנתי אשר שלמה האוסטריאה, ומן היום ההוא והלאה התחיבה תוגרמה לכבד את קיסר אשכנז ואוסטריאה בתוארים הנאותים לו, התראנסילואניא יצאה להפשי מתחת עול העשמאנים, ועל הכל שיווי הזכיות לשני הותכי הברית מן היום ההוא ולהבא, והיושר להבחין תנאי השלום ולחתום עליהם אחרי כן, מה שלא היה כן מיום הוסד תוגרמה עד היום ההוא, כמעט נחה שקטה המלחמה באברופא, השלטן אחמד השתדל להשבית המרידה באסיא, הויזיר הגדול מוראד פחה בראש אנשי חייליו עלה למלחמה עם ראשי האספסוף הזה, אשר פשטו בעת ההיא מן הלבנון וסוריא עד חופי הים השחור, ואחרי יגיעה רבה והתכולות שונות עלה בידו לכבוש רוב המדינה ולהשקיט המרידה.

קרוב לימים ההם ממשלת פולוניא הטביעה מטבעות ממתכות פחותות הערך בתמונת אריה, לפי דברי הברית אשר היה משכבר הימים בין תוגרמה ופולוניא, מטבעות תוגרמה היו נקבלות בשוק הסוחרים בפולוניא, וכן להפך מטבעות פולוניא בתוגרמה, ובהפחתת ערך המטבעות האלה הפולאנים השכילו והוציאום מארצם, וישלחום לתוגרמה במדה נפרזה, עד אשר מלאה הארץ אותם, ובמקום הגרושים העשמאנים, לא נראה בשוק הסוחרים כי אם המטבעות האלה, על כן היה שגור בפי עמי ארצות הקדם לכנות הגרושים בשם „ערסלאן״ (בתוגרמית), והיהודים נהגו מן היום ההוא לכנות הגרושש בעברית „אריות״ בכל שטרי הבית דין, בשנת שס״ט

פולוניא

---

13) ראה בסוף החלק הזה ציון ד׳.

14) ראה הציון ג׳ בסוף הפרק הזה.

פולוניא חדשה ברית הסתר עם תורכיה, אמנם על פיו נאסרו המטבעות של פולוניא בתורכיה[15]).

ביסי השלטן מוראד השלישי, צרפת חדשה ברית אהבתה עם תורכיה בהשפעת התקיף ר׳ יצחק הסוןֹ. בשנת שמ״ב (1582) התישבו מחדש הישועים בקושטנדינא, בחדש אב הם חנכו האקלסיא סנט־בינואה (St, Benoit) במגרש גאלאטה. כנראה הם השתדלו בכל עת להמשיך אליהם מוסרים יהודים ויונים אורתודוכסים. בשנת שס״ט עלה בידיהם להסב לב איזה ילדים יהודים להמיר דתם, השמועה הזאת עשתה רושם רע על העדה היהודית, ויתלוננו על המעשה המכוער הזה באזני הממשלה, אשר הזמינה אותם לעמוד לפני הדיואן אך הציר הצרפת סאלינייאק ערך מחאה כי הנה הנם נתיני צרפת ויוציא אותם לחפשי[16]).

בשנת שע״ב המלחמה החלה עם פרס, הוזיר הגדול מוראד פחה לסרות זקנתו עלה בראש הצבא, אמנם הוא מת בשנת השמונים לימי חייו, ובמקומו הורם נאסוה־פחה אשר הראה גבורתו במלחמה הזאת, עד אשר נאלץ פרס לתת מס שנתי במאתים משאות משי לתורכיה.

בעשירי לחדש תמוז שנת שע״ב (12 יוליו 1612) הולנדה כרתה ברית מסחר עם תורכיה על פי התנאים אשר היו בין אנגליא ותורכיה, בעת ההיא החל התחברות בלי הפסק בין שתי הממשלות האלה, על הרוב הועיל הברית הזה ליהודים בהיותם רובם בתורכיה ובארצות הנמוכות יוצאי ספרד, ובהיות השפה ההיא שגורה בפיהם לסרות רוחק הדרך בין שתי הממשלות האלה, על האניות ההולנדיות אשר באו מן היום ההוא והלאה לחופי תורכיה רבו היהודים ההולנדים השולחים בחורותיהם[17]) גם רבו היהודים הספרדים אשר נדדו מהולנדה לבוא ולהתישב בתורכיה, וכן יהודי־ספרד תושבי תורכיה הרבו ללכת ולהתישב בארצות הנמוכות[18]).

בשנת שע״א (1611) החלה המלחמה מצד הים עם ספרד, אניות המלחמת בן הפרשים מאי מלטה שללו עיר קורינת ותשבנה חמש מאות שבוים, רב החובל הפלורינטי איניראסי כבש אי „קוס״ על יד האסיא וישב אלף ומאתים שבוים ובשובו הוא ערך מלחמה עם התורכים אצל אנהרליסאני וישב עשר אניות מלחמה, בעוד אשר דון אוקבאויאי מאראגון שלל שבע אניות תורכיות[19]) (בין שנות שע״א־שע״ד). בשנה ההיא הוסר שר חילות הים מחמד־אוקוז־פחה ממשמרתו, ובמקומו הופקד הארמני המומר לדת מחמד, חליל פחה לשר חילות הים, הוא נסע לאי מלטה וישלול חלק גדול מן האי הזה, אחרי כן הלך על טרפולי אשר בברבריא ויתפוש חי הנסיך או דיי אשר מרד לפני כן בתורכיה, ויתלהו על שער העיר, (ה׳ תמוז שע״ד־12 יוניו 1614) וישב אניה אחת ספרדית נושאת חטים, ואחרי אשר נלוה אל שר המלחים ערסלאן־פחה הוא הכה המאינוטים וישב אניה אחת גדולה אצל סיטיליין[20]), בסוף השנה ההיא ספרד כרתה שביתת המלחמה בתחילה, וברית השלום אחרי כן

עם

15) Turquie דף קכ״ג ע״ה. 16) שם, דף קצ״ד.

17) עין משפט, לר׳ אברהם הלוי חלק ח״מ ס׳ כ״ח.

18) קורא הדורות דף מ״ג ע״ב, ועוד ראה סוף הפרק השלישי.

19) Hist. de l'Empire Ottoman הנ״ל דף 207.

20) Turquie דף קצ״ם.

עם תוגרמה, הפשרן היה היהודי נבריאל בואינהוינטורא, מגזע היהודים אשר גורשו קס״נ שנה לפני כן מארץ ספרד[21].

בחדש תמוז שע״ה (ג׳ימאדי־אל־אחיר 1024 להיג׳ירה) יוצאי ירך יוסף ן׳ שלמה אשר מסר עיר כודון לשלטן שוליימאן הגדול בשנת שפ״ו, דרשו מאת השלטן לחדש להם כתב החופשה מכל העולים והמסים כאשר הבטיח להם ולצאצאם אחריהם השלטן הגדול ההוא, והשלטן נאות לתת להם כתב החופשה הנקרא „פירמאן האלאמאנים״ ולחדש בו כל התנאים אשר היו בכתב הראשון[22]), נפלא לראות שכל ההעתקות הנמצאות עד ימינו אלה מתחילות מן הפרק הזה ואין זכר להעתקות יותר קדמוניות, כמו שכל הזכיות נתנו להם על ידי השלטן אחמד בעצמו.

בחדש מרחשון שנת שע״ח השלטן אחמד הראשון חלה את חליו, וביום השלישי לשבוע כ״ג ימים לחדש ההוא (22 נוויםברי 1617), נאסף אל עמיו, בהיותו בן שמנה ועשרים שנה, ואחרי מלכו ארבע עשרה שנה.

בימי השלטנים מחמד השלישי ואחמד הראשון, מצב היהדות בתוגרמה הלך הלוך ושוקע ומלבד איזה תקיפים ושתי הגבירות אסתר־קיירה הנדאלי ובולה איקשאתי אשכנזי הקרובות למלכות, לא נראה כל רושם מורגש בהשפעתם על התהלוכה המדינית, כאילו היהודים היו אופן החיים בדיפלומתיא התוגרמית רק בעת אשר הצליחה ועלתה למעלה ראש, ובעת אשר החלה להראות אותות החלשה והנסיגה לאחור הם חדלו להתערב בעניניה המדיניים, או כאילו ממשלת תוגרמה הצליחה בכל עניניה, רק בעת אשר הפקידה עניניה הדיפלומטים בידי היהודים, והחלה להתרופף מן העת אשר הדלה לתת להם מעמד בראש התהלוכה המדינית, ולא לבד בענינים הדיפלומטים נרגיש נסינה לאחור אצל היהודים בתוגרמה בפרק הזה, כי אם על כל מדרך כף רגליהם, בכל הפרטים ובכל הענינים.

בעיר הבירה קושטנדינא, היה בעת ההיא הרופא המובהק ר׳ אברהם הלוי ן׳ מינאש אשר ליוה השלטן שולימאן בלכתו על פרס למלחמה, והוא היה כבר זקן בא בימים ונפשו אותה להתישב בארץ ישראל, עדת הספרדים בדמשק ערכה אליו מכתב בקשה במליצה צחה הכתובה על ידי המשורר הנפלא ר׳ ישראל נג׳ארה, והזמינה אותו לבוא ולהתישב בתוכם, ואלה תמצית דבריהם, „בקטון כגדול ראינו לגלות אזן הדרתו על שמועה טובה ששמענו מפי מכשר טוב משמיע ישועה ניסו נעים זמירות ישראל אשר שמע בהיותו בצובא (חלב), כי היתה כונתו לשכון כבודו בארצנו או בארץ הצבי תובב״א, על כן מצאנו אנחנו פה היום להעיר את אזן מעלתו, אם חפץ בנו לבא בתוכנו אל ארץ נושבת, ולהיות לנו להומה נשגבת... ומבלעדיו לא ירים איש את ידו... ימלוך בכל אשר תאוה נפשו ותשוקתו, ודמשק מנוחתו... ארץ אשר לא במסכנות, מסים וארנונויות יאכל בה לחם, אך בה ישכון בטח בדד שלם בבואו שלם בתורתו, שלם בממונו, היו יהיה לנו מעיר לעזור לכל דבר שבקדושה, כאשר נהג זה ימים ושנים, כי ידענו לו משפט הבכורה, להשיג ולהציל ולעשות חיל, בהיות לו יד ושם עם שרים רבים ונכבדים עם מלכים ויועצי ארץ, ארץ הצבי גם הם, ראינו כתביהם... שואפים לאדון ומפילים

21) Hist. des Israelites מאת ר׳ משה שואב דף 234.

22) ראה פירמאן האלאמאנים בחלק השני.

וספילים תחינה בא יבוא ברנה... לרשת אתם נחלה... וכן אמת כי הנה נא העיר הזאת קרובה אל עיר קצה גבולם, ועל נקלה יוכל לצאת ולבוא להתעדן שמה״[23]).

כנראה מתוך הספר אשר חבר ר׳ אברהם הלוי ן׳ מינאש „כבוד אלהים״ הנדפס בקושטנדינא בשנת שס״ה, לרגלי סבות שנעלמו מאתנו, לא עלה בידו להפיק זממו ולהתישב בארץ ישראל או בדמשק, אמנם מתוך הכתב אשר ערכו אליו ראשי הקהל הזה יוצא ברור שגם לעת זקנתו היה בא ויוצא בארמון השלטנים, והשפעתו היתה גדולה על כל שרי המלכות עד שבטחו בו לב יהודי דמשק שמצבם יוטב מאד אם יזכו שהרב הרופא הזה יעתיק מושבו בתוכם, וכי בטח יעלה בידו להשפיע על שרי העיר והפחה להטיב עמהם.

אחרי מות הרב הזה בערך שנת שס״ה, היה ר׳ משה ן׳ שנג׳י החכם והמשורר בין הרבנים היותר נחשבים אשר דבריהם נשמעים בעיני העדות ובעיני הממשלה, האיש המסוגל הזה אשר היה לעינים לר׳ משה אלמושנינו בשנת שכ״ז בהיותו בקושטנדינא בשליחות קהלות שלוניק להשיג הזכיות בעד אחיו היהודים, ואשר היה מיעצו ומראה לו הדרך ילך בה[24]) היה כבר זקן בא בימים, ובכל זאת לא הניא את עצמו מהשתדל בצרכי צבור, ולהיות לעזרה בצרה לכל קהלות ישראל בערי המדינה, להשיג תעצומותיהם לפני ראשי המלכות ולבקש מאתם ריוח והצלחה לכל דורשיו, פעם דרשו מאתו בני צפת להשתדל ולמצוא להם מזור נגד המלשינים הרבים אשר יצאו מקרב העדה הצפתית, וירעו וישחיתו לכל אחיהם אם רק ידעו שירויחו איזה שקלי כסף מוסרים ומלשינים, חצם שנונים להפיל עניים ואביונים, במכמורים אויבים ומונים, יוציא שם בקושטנדינא מאמר מהמלך והמשנים, לשרשם מארץ חיים ברוב אונים, ולבער מן הכרם קוצים וקמשונים״[25]) פעם אחרת כתב אליו המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה אשר היה כנראה בהתחברות ובמרוצת כתבים ושירים עמו „על מעשה רע אירע בדמשק שהשר בן המשנה מנע היין מהיהודים, וכנה בזה אב ופנה לגנבים ולשודדים כי היו נכנסים לבתים בלי פחדים, לבקש את היין בחורים ובסדקים ובכל צדדים, והפקיד פקידים, לראות אם ימצא שתוי פחות מרביעית ובנה עליו מצודים, והרבה עלילות כאלו לכולל וליחידים״[26]) אם עלה בידי ר״מ ן׳ שנג׳י להועיל במעט לדרשת היהודים בדמשק על הענין הזה, מוטל הדבר בספק גדול, בהיות שהשלטן בעצמו אשר היה אדוק באמונתו עד מאד, גזר לסגור כל בתי משקה היין ביראתו שלא יתרגלו המחמדנים לשתות המשקה הזה האסור לפי דתם. בפרק ההוא היה בקושטנדינא הרב הזקן ר׳ חיים בכ״ר יעקב באסאן אשר העתיק מושבו מרודוס לעיר הבירה אחרי שנת שס״ד[27]) כנראה לעת זקנתו באו עליו צרות רבות בקרב משפחתו, ועל כן היה נאלץ לנדוד מעיר מולדתו, ובכל פסקיו אשר חתם מן העת ההיא, הוא רשם את שמו בלוית המלות „המר ונאנח״[28]) הפסק היותר אחרון הנודע ממנו הוא משנת שס״ט, וכנראה בשנה

23) זמירות ישראל, חלק מי השילוח דף קמ״ר.
24) מאמץ כח דף נ׳.
25) זמירות ישראל חלק מי מצור דף קי״ם.
26) שם, שם, דף קנ״ט.
27) אהלי יעקב לר׳ יעקב קסטרו דף י״א ע״ב.
28) שו״ת מהרי״ח באסאן ס׳ ס״ג ועוד.

בשנה ההיא או בשנה השניה של ש״ן ר׳ חיים לא נסנה עוד בין החיים, וכנו ר׳ יחיאל באסאן נבחר לראש הרבנים בקושטנדינא.

ר׳ יחיאל בן ר׳ חיים באסאן נולד ברודוס בערך שנת ש״י, ולמד תורה בישיבת אביו שהיה ראש הרבנים, והיה סבאי ויוצאי בית הרב הגדול ממנו באיזה שנים ר׳ יצחק איריסה אשר היה מקרבו ומוקירו „כי מנעוריו גדלני כאב״[29]) כן היה דבריו, ספעולתו בהיותו בארץ מולדתו לא השאיר אחריו כל רושם אמנם בבואו ביחד עם אביו בעיר הבירה קושטנדינא, הוא החל להצטיין בהוראותיו עד אשר נחשב לאחד הרבנים היותר בקיאים בעיר ההיא, ורושמי הזכרונות כתבו עליו שהיה „רב מובהק וגדול בדורו ופסקן גדול״[30]) אחרי מות אביו הוא נבחר לראש הרבנים בקושטנדינא[31]) ותהי נשיאותו קרוב לארבע עשרה שנה, רבני העיר הוקירוהו וכבדוהו עד מאד ור׳ אברהם אליגרי כתב אליו בדברי כבוד אשר בם יתן לנו תמונה מן ההוד וההדר אשר חלקו לו חבריו הרבנים והצדק והיושר אשר נהג בעדתו: „הרב המובהק הדיין המצוין ריש גלותא... ואף אם אמנם שגיתי למי כל חמדת ישראל ושם לו על פני חצות להפשיט צורת דבר בליעל יצוק כצוק העתים והלבש אותו מחלצות, כי אם אליך השר אדוני כמלאך האלהים וכאחד השרים הראשונים קדושים אשר בארץ ז״ל, אשר זה דרכם שכל למו וחקר כבודם הרחק מאד מאדם משפט מעוקל והיה להם לזרא, פה חנף ישחית רעהו כפי תחרא״[32]) בפסקיו והוראותיו ר׳ יחיאל באסאן היה דרכו להורות להקל ועל כן תמכו אותם יתר רבני העיר בלי פקפוק והתנגדות, ועל הכל נודע שמו להיותו מקצר בפלפולו בתכלית הקיצור ודבריו היו: „תמצית הדין הוא לבדו, אשקטה ואביטה ואת הנותר אקצר הדבור, כשכבר יצאתי מסחיצתי זה דרכי לבוא בקצרה[33]).

בשנת שפ״ד חתם על פסק דין בפעם האחרונה[34]) ובשנה אחרי כן נפטר לעולמו זקן ושבע ימים[35]) תשובותיו ופסקיו נאבדו על הרוב חלק אחד נדפס בס׳ שו״ת לר׳ יוסף מטראני, וחלק אחר במספר קכ״ח שאלות נמסרו לדפוס ע״י נכדו ר׳ יצחק באסאן והרופא ר׳ דוד הלוי אשכנזי, ונדפסו ע״י ר׳ יונה אשכנזי המדפיס בקושטנדינא בשנת תצ״ז בשם שו״ת מהר״י באסאן.

בשנת שנ״ב שבת עירה קושטנדינא משפחת ן׳ יעש אשר נרה מלפנים בעיר הבירה, והעתיקה מושבה לברוסה קרוב לארבעים שנה אבי המשפחה היה החכם נודע לתהלה ר׳ אברהם ן׳ יעש ושני בניו חכמים וסוחרים ר׳ יוסף ור׳ יום טוב[36]). ר׳ אברהם נחשב בין מורי ההוראה היותר בקיאים בעיר הבירה, בימי נעוריו חתם בשנת רצ״ב על ס׳ ברכת אברהם לר׳ אברהם צרפתי ובקושטנדינא כמו סן ברוסה אשר העתיק שם מושבו בערך שנת שי״ב עסק בהוראה והרביץ תורה ויערך שאלותיו של ר׳ יוסף קארו[37]) ור׳ משה

מטראני

29) שו״ת מהר״י באסאן ס׳ כ״ח. 30) שם, שם, ס׳ ט״ז 31), 32) שם, שם.
33) שם, ס׳ ע״ת. 34) שם, ס׳ מ״ר
35) שו״ת מהרי״ט חלק ג׳ ס׳ י״א.
36) „ומעיד אני עלי ששמעתי שהרב הכולל כמהר״ר יום טוב ן׳ יעש, היה כתוב בעיר ברוסא בפנקס הסלך בכרגא, הוא ואחיו וכל בית אביו, והיו פורעים בברוסא, עד שפיזרו ממון להוציא עצמם מהפנקס שהיו כתובים בברוסא (כנסת הגדולה, חשן משפט ס׳ קס״ו).
37) שו״ת מרן קארו אהע״ז גטין ס׳ י״א.

הרב הזה להתעכב בקושטנדינא להיות לראש הרבנים, ולשכון בביתם „על מנ שיתפרנס מכיסם בשוה, ויטול חלק בנכסיהם בשותף"[41]) ובעל הזכרונות כתב : המקרה הזה: „כנשר יעיר על כנו, על גוזליו ירחף, ולקחוהו ובשטר שותף, יפרו כנפיו לתימן, להמטיר עליהם מן, כי הנשיאים הנזכרים לעיל החזיקו בידו בכ: וזהב להספקות, בעלי תריסין חברי הישיבות סאיורי זיקות, לבד מן הענקות א: העניקו לתלמידים לשמוע שריקות, וצדקות פזורות לעניי העיר הזאת, ועניי ע אחרת, ליוצא ולבא בבכי ואנחות, והיה מעשה הצדקה ביד חזקה שבעה מוצקו ועבודת הצדקה סרי שנה בשנה"[42]).

התישבו בני ן' יעש בקושטנדינא היה כדבר בעתו. בפרק אשר כנסת ישרא כתוגרמה החלה להתרופף, בעת הקרוב לירידה, העשירים האלה אשר שכנו בתור היו לה למגן וצנה, הם הרבו לפזר ולחזק ידי העניים, תמכו כהוגם ובעצמם הספרו והסופרים, ואם כי לא זכו לעשות פעולות חזקות אשר ביכלתן להשאיר זכרון ורוש בדברי הימים, למצער הם עשו את כל אשר היה ביכלתם לעשות ומלאו א חובותיהם במלוא מובן המלה.

ר' יוסף מטראני אשר כבר בא זכרו, נולד לאביו, ר' משה מטראנ ליל יום הראשון כ"ד תשרי שכ"ט בעיר צפת מאשתו השניה, ובהיותו ילד שעשועי קרוב לשתים עשרה שנה, מת על פניו אביו הרב המבי"ט בכ"ג ניסן ש"ם, את הגדול ר' שלמה מטראני היה בעת ההיא במצרים, ימים רעים נכונו לבוא ע הילד הקטן הזה, לולא נמצא איש חסיד ר' שלמה סאגיש אשר אספו אל ביה וילמדהו ויחנכהו עד אשר היה למופת לכל התלמידים בני גילו, אמנם גם עם הר הזה לא היה יותר מאושר, כי נלקח מאתו בשנת שס"ז במגפה אשר שרתה בעי בתחילת השנה, והוא היה אז בן שבע עשרה שנה[43]), ובכל זאת שמו נוד לתהלה, עד אשר אזר כח ליסד ישיבה בעיר מולדתו ולחנך התלמידים הרבים אש נהרו אליו, גם נשאל בעניני הלכה ועודנו באביב שנותיו החל לפסוק ודבר נראו לנכוחים בעיני חבריו הרבנים.

בשנת שנ"ד היתה מגפה בצפת ואז עלה ברעתו להתישב בירושלם ושם הב ספר על צורת הבית בהקירה עצומה הנקרא „דרך הקדש" בראש הס' כתב: מכ יוסף אחרי אשר זיכני ה' לעלות בהר ה' להתוסף בחצרותיו ולבקר בהיכלו בשנו ושלהנו מלא דש"ן וישבתי שם ימים אחדים כאורח נטה ללון מפני הרב היונ ואימת המגפה אשר לא שלונו ולא שקטנו בהם מדאגה מדבר באופל יהלוך ונרמ: מהר לגבעה, נתתי לבי לדרוש ולתור בצורת הבית תכונתו, מוצאיו ומבואיו כאותו שדרשו ואם נכלמו וכ"ו אלא כל זמן שהם עסוקים בו כאילו הם בונים אותו ואמרתי להעלות על הספר כל מה שנתחדש למשמרתי.

נראה הדבר שארכו לו ימי שבתו בירושלם בהיות שכתב שם סוניא שלמו (הנזכר בס' ב' תשובותיו חלק א') ובהיותו שם הרבה לחקור על מקומות עתיקי כמו קבר חולדה הנביאה וההומה השלישית שאז היתה נגלית ונראית לעין (שב הלק ב' ס' ל"ו) ובחדושיו שהביא בסוף תשובותיו הביא פרי חקירתו הארכלוגיר על מקומות רבים בארץ כמו גמלא בקעת בית שאן ועוד.

ובאשו

41) עץ אבות, פרק ד'.
42) שו"ת מהרימ"ט חלק א' הקדמה.
43) שם, שם.

מטראני[38]) צפתה אשר כבדוהו ויחשבוהו כתלמידם וכן הובאה תתיבתו ביחד עם רבני טורקית ור׳ אברהם צרפתי בתוכם בס׳ משפט צדק לר׳ מאיר בי״ר שם טוב מלמד (חלק א׳ ס׳ 64) אחרי שובו לקושטנדינא סקץ היותו קרוב לארבעים שנה בברוסה עם כל בניו, עמד שם כשנתים ימים וכערך שנת רנ״ד נסע ירושלימה ופעולתו בעיר הקדש תבא לפנינו.

בניו ר׳ יהוסף ור׳ יום טוב ן׳ יעש היו עוסקים במסחר וגם קובעים איזה שעות להגות בבית המדרש, ויראו ברכה בעסקיהם ר׳ יהוסף לא האריך ימים, ור׳ יום טוב נשאר לבדו לראש בית המסחר ועל ידי סרסור אחד שלמה פארדו, עלה בידו לקנות מיד פחה אחד חפצים ואבנים יקרות בסך תשעה משאות אשר הגיע אליו ריוח גדול ומן היום ההוא הצליח והפליג בעשרו, לפי התנאים עם הסרסור שלמה פארדו, התחייב ר׳ יום טוב ן׳ יעש לתת כל הכסף ולחלק אחרי כן הריוח השלשה הרביעים לו לבדו, והרביע לסרסור ובהיות שלא היה באפשרי למכור החפצים לפי ערכם מיד אחר תקניה, והיה לחכות עד העת היותר מוכשרת והסרסור היה משכים בכל יום לביתו ואץ בו למכרם, ר׳ יום טוב נאות לתת לו בבת אחת סך חמש מאות זהובים (שלטניש, או פרחי זהב) בעד חלקו ואחר עשר שנה אחרי כן הסרסור בראותו כי פרץ ר׳ יום טוב לרוב, החל לערער ולבקש תואנה שהסך חמש מאות פרחים שקבל בעד חלקו היה מקח טעות, והקריב את משפטו לפני כסא הרבנים ר׳ יחיאל באסאן ור׳ יוסף מטראני, המקרה הזה יפיץ מעט אור על עסק החפצים אשר סחרו בו רוב היהודים בפרט בעיר הבירה, ולא למותר יחשב להביא ערעורי הסרסור שלמה פארדו; על לוח אחד למנין (או חשבון) משובץ באבנים יקרות הנקרא „פירוזיאש״ שהסרסור לקח שמנה אבנים ומכרן בסך אלף ומאתים לבנים, ולפי הנודע לו ר׳ יום טוב מכר החלק המרובה בסך אלף פרחים זהב; על שפות הלוח „שישיס״ מצופות כסף שר׳ יום טוב קבלם עליו בסך אלף ומאתים לבנים לחשבונו, בעוד אשר הסרסור מכר שתים כמותן שהיו בידו בסך שלשת אלפים ושש מאות כל אחת, על המרגליות (למרות שלא היתה אף אחת שעלתה במשקלה לשני קאראטיש) שהוא קבל עליו שתי מרגליות „פירלאס״ בארבע מאות לבנים ומכרן בסך אלף וארבע מאות לבנים; על אזור אחד של „ג׳והרי״ מעובד בפרחי כסף משובצים באבני שוהם ואבני אדם „רובים״ מלאכה יקרה עד מאד שקבלו בשלשים אלף לבנים, ומזכיר הפחה ג׳אפיר־נ׳אאוש אמר לסרסור איך אתה מוכרו בסך כזה? ואני זוכר כשהייתי קטן שנקנה האזור הזה בשמונת אלף פרחי זהב. על „אב׳אי״ אחד משובץ באבני שוהם ואדם שקבלו עליו בחמשים אלף לבנים ומכרו בחמשה עשר משאות[39]), ורבני קושטנדינא ששמעו את טענותיהם, הורו שאין עוד כל טענה לסרסור על ר׳ יום טוב ן׳ יעש מאחר שמרצונו הטוב נתפשר בעד חלקו בסך החמש מאות פרחים[40]).

בשנת שס״ד כבוא ר׳ יוסף מטראני בפעם השנית אל עיר הבירה לרגלי חרבן צפת ופזור תושבי העיר ההיא לכל רוח, ר׳ יום טוב ן׳ יעש ואחיו הזמינו הרב

(38) שו״ת מהריטב ח״א ס׳ קכ״ח.

(39) המשא או „יוקי״ (תוגרמית) היה שני כסים, כל כיס בעל חמש מאות גרושים.

(40) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ י״ח - י״ט.

וכאשר עקטה צפת וכל תושביה שבו העירה, ר' יוסף התישב שם מחדש אך לא עברו חמש שנים ומצבם הורע עוד הפעם.

בעת ההיא באו כתמן צרות רבות ותלאות על תושבי עיר צפת שהיו על הרוב יהודים, בסוף שנת שנ"ט היה בעיר „מהומה ומגרעת, כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ השרץ השורץ ועלה הפרץ, לחומי רשף ושן בהמות ושארית חמות, ויעל הארבה, המבעיר והמכבה, ויאכל מגדיש ועד קמה, גם מכת נוגשים באף ובחימה, הפשיטו עורם מעליהם... וכי ראו כי גדול הכאב מאד שלחו מתם, שנים אנשים לאומותם" את הרב אברהם שלום שהיה יותר גדול בשנים ואת ר' יוסף מטראני אשר היה בעת ההיא כבן שלשים שנה לעיר הבירה קושטנדינא לבקש עזרה בצרה, שישתדלו אצל הממשלה לצוות על השרים והפחות לתת להם מנוחה, ולאסוף מתנות בעד עניי וחכמי העיר האמללה. וכבואם העירה נשאו חן וחסד בעיני עשרה ממוני העיר, ובפרט בעיני האחים ן' יעיש אשר הכירו כשרונות ר' יוסף מטראני מן הראיה הראשונה, ותדבק נפשם בו ויתמכוהו בכל כחותיהם. אם הצליחו בשליחותם השלוחים האלה לא נדע אל נכון, אם נשימה לנגד עינינו המצב הנורא של השערוריה ואי סדרים אשר שרר בעת ההיא כתוגרמה האסיאתית מרגלי הר הלבנון עד חופי הים השחור, בסבת האספסוף או יותר טוב שוללים ושודדים הנקראים „פיראני" אשר הטילו מעליהם עול מלכות וכל מגמת פניהם לשלול ולבוז, והממשלה לא יכלה עדין לרדתם ולהכותם באופן שאין להתפלא שלא היה הרבה לקוות מהמשלחת הצפתית היהודית בקושטנדינא, לבצער אולי הצליחו להביא איזה סך כסף עמהם להקל העוני והמחסור לפי שעה, כנראה השלוחים האלה ישבו ימים רבים בעיר הבירה להשיג מקצת חפץ שולחיהם כי רואים אנחנו את ר' יוסף מטראני נשאל ומשיב בדבר הלכה בשנת שנ"ט, ולפי דברי בנו היה גם בשנת ש"ס שם, בשנה ההיא שב צפתה בלוית חברו ר' אברהם שלום ויתמיד להרביץ תורה בישיבתו, אך כמו שכל יסודות וחוקי הטבע התאחדו עם בעלי הזרוע והאגרוף להכרית כלה העיר צפת האמללה, בשנת שס"א היתה מגפה בעיר וכל תושביה נאלצו לנוס לכפרים ורובם נמלטו אל כפר בוקיעא אשר בגליל העליון, לברוח התלאות והסכנה ר' יוסף מטראני ותשע עשרה מחבריו ממורי ההוראה, התאספו ויחתמו פסק על דבר אשה יהודית העומדת בחזקת איסור, והיה זה בסוף חדש אב השנה ההיא[44]), כשלש שנים אחרי כן נכרת יד הערבים השודדים שבסביבות העיר ואליהם גלוו לחרפת היהדות בארץ ישראל איזה פריצים ומלשינים, ויתפשטו בכל העיר ויצרו לישראל מאד, עד אשר נאלצו להמלט בכל אשר מצאו, בעת ההיא ר' יוסף מטראני התישב בקושטנדינא, ויהי לרב ולמורה צדק בבית הכנסת „גרוש" בקרבת בית האחים ן' יעיש ובביתם נתנו לו מכון לשבת, והיה זה בשנת שס"ד[45]

מה שהיו ר' אליהו מזרחי ור' אליהו ן' חיים בעתם לכנסת ישראל בקושטנדינא, היה עתה ר' יוסף מטראני, כמוהם הוא נהג עדתו בנחת ובשלום כמוהם הוא עשה תקנות לפי רוח העת להצלחת העיר אשר הקימה אותו עליה לראש ולמורה צדק, „ומלט את העיר בחכמתו, ה' למשפט שמתו, על יעקב חבל נחלה

44) שו"ת מהרימ"ט חלק א' ס' מ"ב.

45) שם, שם, ס' כ"ט.

נחלתו... שברוב עוז ותעצומות בנה על העיר מצודים, והרחיב גבולו בתלמידים, עיניו תחזנה מישרים, מבני התושבים הגרים, להושיבי עם נדיבים כאיש אחד חברים, ויחד עשיר ואביון עליםו תטיף מלתו בציון, כנר כאורח אור תורתו עליהם יזרח, וישת לו מילדי העברים, עדרים עדרים ועשה תורתו קבע בבית נשיאי ישראל בני יעיש עשרים שנה, ורוחו אל אל נאמנה, וכראות הנשיאים וכל העדה את יקר תפארה גדולתו, ומעלת חכמתו בתורתו, אהבת עולם אהבוהו, ובכתרה של תורה כתרוהו. מנוחה הדריכוהו, וישראל אהב את יוסף" וכעל הזכרונות אשר הבאנו דבריו יתאר לפנינו בצבעים חיים פעולת הרב הזה, ויעביר לפנינו אחת לאחת את כל הטובות אשר הנהיל לעדתו במשך ימי חייו, וכה תמצית דבריו: בשנת ש״פ הנגיד ר׳ יעקב אנקוה, בנה לו אצל גבולו ובמשכן שלו, בית ורביד, ושם העביר את הרב יוסף לראש משביר, ובצד הבית היתה ישיבה רחבת ידים, ושם היה דורש ומטיף אחריו לקהל הנאספים בכל ערב לעת המנחה, ובבקר הוא הלך לישיבת ק״ק גרוש, ואחר התפילה „יפרוש רשת, בהלכה מחודשת, וימלא את החכמה ואת התבונה, בארץ תוציא צמחה ובנגה" ובשובו לישיבה הוא הרביץ תורה והעמיד שמונים תלמידים אשר היו רובם כבלם מורי הוראות בישראל", גם היה מטיף לפי רוח העת אשר חי בו, במליצה וחידה מן התלמוד והמדרש לכל עת מצוא „להופות, להספדים, לשבחות ולמועדים, גם יסד חברת גמילות חסדים, אשר מטרתה ללכת בחברת החכמים החרדים אל דברו והשרידים, כל העובר על הפקודים, עולים ויורדים, בשבתות ובחגים ובמועדים, לשמח חתנים ולנחם אבלים ולבקר חולים, שלשה המה מטיבי צעד היו לאהדים".

בהיות שתומכיו האחים ן׳ יעש הספיקו כל צרכיו ובהיות שהשפעתו היתה גדולה על כל בני עדתו, להגדיל ולהרחיב מעשה הצדקה דבריו היו: „למי זהב התפרקו, להזק ברכים כושלות ולאמץ ידים רפות, להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה, לאיש נתן חליפות שמלות ומשכב ומפות" ולאיש צרור כספו בשקו, נתן לכל שואל די מחסורו למצא ספקו וכל אשה עצורה בוקה ומבולקה יתמוך ידיה במשפט ובצדקה, ומעוברת ומניקה, יתמוך אשוריו במעגלותיה במתקה, והיולדה מחזיקה בעתים והעניק הענקה" [46]).

ר׳ יוסף מטראני היה על הרוב מקצר בלשונו כאשר השיב דבר לשואליו, ועל הרוב היה נוטה להתר ולהקל ובפרט בעניני עגונות, אמנם למרות הסתפקות כל צרכיו שנתנו לו ביד רחבה תומכיו האחים ן׳ יעש, באו עליו תלאות ובשנת ש״ע בתשובתו הארוכה לר׳ דוד הכהן סאנגורא על שאלה מעיר אמציא, התם „המר ונאנח" [47]) ואולי היה זה על מות האח הגדול מתומכיו ר׳ יהוסף ן׳ יעש בפרק ההוא, ופעם אחרת על שאלות אנוס שבת ולו אח בפורטוגל חתם: „נאם הנכר אין איל ורפה ידים, נאנח בשברון מתנים" [48]).

בכלל תקנותיו הרבות להצלחת העדה היהודית בעיר הבירה, היה גם למנות משגיחים

---

46) שם, שב, הקדמה.

47) שם, שם, ס׳ קיה ושם נרשם בשגיאה פרט השנה שיין שצריך להקן ש״ע, כי בשנה שיין לא היה ר׳ יוסף מטראני בחיים, כנראה נפל טעות בכתיבת או ברפוס.

48) שם, חלק א׳ הקדמה.

משגיחים או ממונים על העבירות, לבלתי יזידו המון העם לעשות דברים מבוערים בהתנגדות לדת והסדרים הנכונים, והוא בעצמו היה פעמים רבות אחד מן המשגיחים, למרות עסקו בדבר הלכה והלימוד עם תלמידיו הר־ים, ובתשובתו לבן עירו ר' גבריאל נאליקו בעיר טירייא הוא כתב אליו בין יתר דבריו: „ברוב שרעפי בקרבי, מתלאות צרורות על שכמי ועול תורה ועול דרך ארץ עלו על צוארי, לא אעצור חיל למשוך בשבט סופרים כפעם בפעם[49]) לפי חקי הממשלה בעת ההיא הרב הכולל היה מושל בכל עניני העדה, הממשלה היתה תומכת בידו ומכרחת בכח היד לקבל גזרת ומשפט הרב הראשי אם היו מסרבים או מזידים לשמוע בקולו על כן היה הנקל למנות ממונים ומשגיחים על העברות ורושמי הזכרונות כתבו שביומיו היה מקרה בקושטנדינא שהיה מזהיר את הקראים שלא יזלזלו במועדים על פי הקביעות והחיוב הזה היה בהמשך העתים כדבר רגיל וטבעי בתמידות אצל בני מקרא בעיר הבירה, פעם אחת היה מעשה בשני קראים שפתחו חנויותיהם ביום הכפורים לרבנים על פי הקביעה, ור' יוסף מטראני הורה לפי דת ישראל שהמחלל יום הכפורים חייב מיתה, והגיש גזרת המשפט לפני הממשלה ותלו אותם על העץ[49]).

בקיץ של שנת שצ"ט, אחרי אשר שרת בעוד ל"ה שנה לבני עדתו, הוא חלה בחולי כבד, ויקרא את שני בניו ר' ישעיה ור' משה אליו וייעצם להיותם דבוקים באמונתם וישרים עם אלהים ואדם, למען יצליחו בכל אשר יפנו ויברך אותם ואת בניהם ובני בניהם אתם, ויכל לצוות את ביתו, באשר ה' אתו, ונכנסו חכמי ישראל אצלו לחזות בנועם חכמתו, ולתת מהודו עליהם... גם אוהביו ומיודעיו, נצבים לקראתו, ולא שב דך נכלם, ועינו מתלמידיו לא נתעלם" ויותר מכלם, זחה עליהם דעתו, ואליהם תשוקתו, וכלם כאיש אחד באו להתברך בשמו ולשרתו, ויברך אותם איש כברכתו"[50]) ובליל השבת, אור לארבעה עשר בתמוז ישפר"ט תבל (שצ"ט) נפטר לעולמו, ויספידו אותו כל בני עדתו, בכלל הרבה להספידו ולספר בשבחו תומכו ואיש ימינו הנגיד ר' יום טוב ן' יעש.

ר' יוסף מטראני היה המשתדל להדפיס ספרי השאלות ותשובות אשר לאביו אשר עלה בעמל רב לאספן ולתקנן ולהכינן לדפוס, ואחרי כן שלחן עירה ויניציא אל יד תלמידו ר' נתן נוטה, אשר היה בפרק ההוא המגיה בבית הדפוס של יואני קאליוני במוסד הדפוס של בראגאדיני בשנת שפ"ט, בתור סופר הוא כתב בעצמו ספרים רבים, ספרי פסקיו ראו אור הדפוס בשם שאלות ותשובות מהרי"ט, החלק הראשון נדפס לפי הנראה בתמיכת ר' יום טוב ן' יעש שנתים ימים אחרי מותו, בדפוס המחוקק שלמה פראנקו על ידי בנו אברהם ותותנו יעקב גבאי בקושטנדינא, אמנם הדפוס לא עלה יפה, על כן נאלץ בנו ר' ישעיה לנסוע עירה ויניציא ולהדפיס יתר החלקים שהם בכרך אחד, חלק שני וחלק שלישי בבית אנטוניו קאליאוני ובמוסד הדפוס בראגאדיני בשנת ש"ה בתמיכת הגבירים יהודה ואברהם הכהן תלמידי הרב אביו אשר העתיקו מושבם לויניציא.

מלבד הפסקים האלה, ר' יוסף מטראני השאיר אחריו חבורים רבים אשר לא ראו אור הדפוס, ואינם בנמצאים עתה, לפי רשימת בניו זה תוכנם:

---

49) שם, שם, ס' ז'.

49a) לב שלמה, לר' שלמה הלוי או"ח ס' י"א.

50) שם, חלק א' הקדמה.

א) חידושי מסכתות, וסתיות חמורות (חלק מהם נדפס בויניציא בשנת ת״ה חידושים על מ׳ קדושין);

ב) חידושי הרי״ף והר״ן ממסכתות רבות, ובכללן על חידושי הרמב״ם על יד החזקה.

ג) פירוש על פירוש ר׳ אליה מזרחי על התורה.

ד) „נחל אשכול״ עיון על החכמים הבאים בתלמוד בבלי וירושלמי, ספרא ספרי מכילתא ותוספתא, גם על בעל הערוך ערך מלחמה בקצת מקומות, והוא ספר ערוך קטן הכמות ורב האיכות.

ה) „נחל איתן״ על צורת הבית ותכונתו בירושלים והוא הנודע בשם „דרך הקדש״ ונדפס ע״י ר׳ חיים אלפנדרי בספרו „מגיד מראשית״ (קושטא׳ תי״ד).

ו) „נחל הערבים״ כולל דרשותיו אשר היה מטיף בכל שבת אחרי המנחה בק״ק קאטאלוניא אשר לא היה רחוק מק״ק גרוש קאשטיליא, אשר בו השמיע דבריו בכל ערב בימי החול.

ז) צפנת פענח, דרושים על התורה (עם ספתחות ע״י ר׳ יעקב בר משה הלוי) נדפס בויניציא בשנת ת״ח (הזא״ת).

בפרק ההוא היה בקושטנדינא ר׳ יום טוב צהלון ן׳ ר׳ משה צהלון, נולד בצפת ושם נתחנך בישיבת ר׳ יוסף קארו ור׳ משה מטראני, בשנת ש״ם שמת הרב האחרון הזה, ור׳ יום טוב היה עדין רך בשנים[51]) ובכל זאת העתיק מושבו לקושטנדינא על פי סבות שנעלמו מאתנו וכבר היה בקי בהוראה אביו ר׳ משה נשאר בצפת כל ימי חייו, ושם נפטר לעולמו ר׳ יום טוב צהלון[52]) חבר בעודו באביב שנותיו הבורו ויקראהו בשם „לקח טוב״ ואחרי אשר הדפיסו בקושטנדינא[52a]) נדפס שנית בצפת בדפוס ר׳ אברהם אשכנזי בשנת שמ״ב, על ידי קרובו ר׳ יום טוב בן ר׳ עקיבא צהלון.

גם היה שם ר׳ יוסף סאמינה יליד שלוניק „ושם למד תורה הרבה[53]) ואחרי כן התישב בעיר הבירה וירביץ תורה, והעמיד תלמידים רבים בעלי הוראה[54]) ובסוף ימיו הלך לויניציא והיה מגדולי הרבנים שם, ושם נפטר, והוא חבר חבורים רבים ומכללם נודעים לנו:

א) „מקראי קדש״ שני חלקים, החלק הראשון, באור המצות, והחלק השני, סודות וטעמי מצות המועדים עם הדינים, נדפסו בויניציא בשנת שמ״ו.

ב) „פורת יוסף״ פירוש על הרי״ף והר״ן למסכת כתובות ואיזה מסכתות אחרות נדפס בויניציא שנת ש״ן.

ג)

---

51) מהר״י צהלון בהבורו „לקח טובי והוא פירוש על מגילת אסתר.

52) הרב אזולאי בספרו שם הגדולים ואחרים החליפו את שני הקרובים האלה ר׳ יום טוב ן׳ ר׳ משה ור׳ יום טוב בן ר׳ עקיבא צהלון, וכן האנצקלופדיא הרוסית חושבת את שניהם לבעלי השו״ת שנדפסו בויניציא בשנת תמ״ד ולפי המקורות האלה נתקלתי במהדורא הראשונה.

52a) כעת לא נמצא הס׳ הזה, אך מתוך הס׳ שנדפס במהדורא השניה בצפת יוצא ברור הדפוס הזה ובאוצר הספרים לבן יעקב רשום המהדורא הראשונה: קושטנדינא חסר שנת הדפוס.

53) קורא הדורות דף מ״ד ע״א.

54) כנסת הגדולה חלק א״ע ס׳ י״ג.

ג) „פירוש על דרך ימין" השגות על ס' „ימין ה' רוממה" שחבר ר' עזריה מפאנו על נענוע הלולב (נדפס בויניציא שנת שס"ה) הספר נדפס בויניציא איזה זמן אחרי שהופיע הס' ימין ה' רוממה, ור' עזריה מפאנו הוסיף להשיב עליו בקר רוח ולהוכיח שצדק בדבריו (השאלה והתשובה הובאו בס' מצרף חכמה).

ד) ס' „בנין עולם" לא נודע מהותו וזכירו בהקדמת ספרו „מקראי קדש".

עוד היו שם ר' יוסף נתניאל, ר' אברהם הכהן (בשנת שנ"ח) שהלך אחרי כן למצרים והיה שם מגדולי הרבנים, ר' אליהו פלוסוף (שס"ו) ר' אברהם ן' ר' שמריה שרביט הזהב, והמשורר ר' חזקיה רומאנו יליד שאלוניק אשר כתב לר' יצחק עוזיאל אהובו מליצה חדה:

לזאת ישתחוו לך מליצים ונגדך יכרעו דוברי נגידים
בני מחול, שסך יענו במחול ואסף עמך רוכבים צמדים
חכמים חכמו עת שחרוך ועת התפרדו צמד פרדים...[55]).

בנוגע למצב הכללי לכנסת ישראל בעיר הבירה בימי השלטנים מחמד השלישי ואחמד הראשון, מעטות וחסרות הרשימות אשר השאירו רושמי הזכרונות לתאר בפרטות הפרק הזה, פעם היתה מגפה גדולה בכל העיר ובפרט ברחוב היהודים, עד שרבים היו ממאנים לבוא העירה למרות צרכיהם[56]) בשנת שנ"ט התאחדו כל העדות ויבחרו עשרה ממונים שישגיחו על כל עניני העיר הכללים[57]), גם היו משגיחים אחרים זולתם הנקראים „ממוני העברות" „מאת כל ק"ק רומאניא וספרד יצ"ו לדרוש ולחקור על כל חולפי חק תורה ומצות, ולהרחיק אדם מן העבירה, לאפרישנהו מאיסורא"[58]) גם היו „ממונים על החזקות" כאשר ראינו בפרק הקודם, אמנם בימי השלטן אחמד אשר אהב כשלטנים הראשונים לצוד ציד, על בן חדש פקודות שלא היו עד העת ההיא, השלטן אשר חפץ בסוסי מרוץ לצרכי הציד, והיו לו בתים וחצרות בתוך עיר הבירה „נתן הבתים האלה שהיו שלו, הקרקע והבנין לעבדיו והם ישרתוהו בענין מוצא הסוסים, וחוק להם מאת המלך שישבו בבתים האלו כל הימים, ואין דובר להם דבר כל זמן שיעשו עבודתם כראוי כפי חוק המלכות, ולזה יקרא „אגירליק" (צ"ל איינירליק ענינו: בית הסוסים) או „תיצאראף" וזכות זה מוכרים אותו איש לרעהו, כי כן דבר המלך ועל הדבר הזה באו במבוכה ממוני החזקות איך לחשוב הבתים האלה, אם כמולקי (בית אחוזה) אם כמקומות הזקה לבד, כי בלעדי זאת גם המולקים בקושטנדינא לא היו קרקעות נמכרות לצמיתות, כמו ביתר ערי המדינה „כמו שקורין פה קושטנדינא לבעל החנויות שהם פורעים שכירות מעט ל„ואקוף" (הקדש) שהמולקי האמיתי של „הואקוף" ומכל מקום קורים לשוכרים שהחניות כותבים עליו בפנקס המותיב'ילי (משגיח על ההקדשים) בעלי המולקי" ורבני העיר אשר נשאלו על הענין הזה הורו שה„אגירליק" יש לחשבו כשכירות ממש.

ובין העדה הקראית היו החכמים האחרונים אשר השאירו אחריהם זכר ושארית ר' יהודה פוקי בן ר' אלעזר צלבי, (גיליבי) ור' יצחק בן תשבי משלים

55) תולדות אברהם, צד קכ"ג

56) שו"ת מהרי"ט באסאן ס' כ'.

57) שו"ת מהרימ"ט חלק א' הקדמה.

58) שו"ת מהרי"ט באסאן ס' ל"ה.

משלים ס׳ כליל יופי על הדקדוק, כאשר בא בארך כפרק הקודם, והדפיסו בשנת שמ״א בקושטנדינא וכשתי מאות שנה וחצי אחרי כן, כאשר נדפס הס׳ הזה בפעם השנית עם נוספות ע״י ר׳ יצחק הטרוקי הקראי (גוזלוו תר״ז), כתב המביאו לבית הדפוס: „כי זה לבדו נשאר בידינו אנו הקראים מהמון ספרי הדקדוק ודרכי מליצת לשון עברי״ ובאמת צדקו דברי המחבר הקראי הזה, כי אחרי מות החכמים האלה נסתם כל חזון בעדה הקראית בקושטנדינא, ובני הכתה ההיא נפלו בבערות כמו שהיו מאה שנה לפני כן, כל התאזות חיל הקראים החכמים ר׳ אליהו בשיצי, ר׳ כלב אפנדופולו, ר׳ יוסף הרביצי ודומיהם להקים דגל הספרות בעדתם, לא הועיל על הרוב יותר ממאה שנה, אמץ לב החכמים ההם עבר כלה ולא נודעו עוד עקבותיו, ולא יספו עוד בני המקרא בתוגרמה לקום משפל מעמדם המוסרי והספרותי עד היום הזה.

חלשות התורה אצל הקראים היתה כל כך גדולה, אשר היו נאלצים על כל דבר משפט ודין לשאול את פי הרבנים וחכמיהם ובנראה גם את ילדיהם היו שולחים לשמוע בלמודים בבתי הישיבות לרבנים, הכל כמו מאה שנה לפני כן בימי ר׳ מרדכי כומטיאנו, ר׳ חנוך צאפורתא וחבריהם.

בשנת שנ״ט כבוא ר׳ יוסף מטראני בשליחות מצוה העירה, נשאל להשיב בלוית הרבנים „בדברי ריבות אשר בין קהילת עדת הקראים, הגישו תעצומותיהם אלינו, על דברי הסכמות ביניהם, הכתובים בכל תוקף בכל אלות הברית, וכת א׳ מהם מתעצמת עם השנגדם על אשר עשו חמשה ממונים לבטל העריכה בתוך זמן שלש שנים, לשנות את הסדר, להתנהג על פי פאנש, (Pagas = תשלומים, פרעון), והעריכו את הקהל בתוך זמן שלש שנים, ועל זה נתעצמו כת מהם לומר, שאין יכולת לממונים הנזכרים לשנות העריכה בתוך זמן שלש שנים, כפי ההסכמה אשר להם והכת האחרת אומרים שיש בידם יכולת לעשות כן, וראשונה על מה שבעלי הכת הזאת הם מסתייעים כלשון אחד שכתוב בהסכמותיהם, שאם יקרה שום הלוקה והפרש בתוך הקהל שיהיה כללי, או יגיע זמן של שום הסכמה מהסכמות הקהל, וירצו הקהל לחדשה, שימנו הממונים שבזמן, חמשה אנשים מהקהל, לפי ההסכמה הקדומה ועל פיהם יתנהגו, אין זר אתם... ועל כן עתה שיש הפרש וחלוקה ביניהם, אם החמשה מתקני הפאנש עשו כדין, או שלא כדין, יקריבו את משפטם לפני חמשה אנשים שיבררו הממונים, כי אינם יכולים לפני זה״ וחכמי הרבנים אשר עיינו בדבר הזה הואילו לבאר ולברר הסכמות העדה הקראית על ענין המסים והעריכה שהיתה לשלשה שנים „וקודם חדש מוחרים להיות הממונים שהם בשנה השלישית מחויבים לעשות קיבוץ כללי בקהל מבן שלש עשרה שנה ומעלה, כדי לברר חמשה נסיכי אדם שיחדשו המינוי כמנהג הקהל, ומי שיעשה מניעה על זה הוא נלכד ברשת החרם, עוד היה בין תנאי ההסכמה „שהיה לקנום שש מאות לבניב לכל מי שהיה סבה לבטל את העריכה תוך זמנה במזיד״ לפלא לראות שבעלי הריב הקראים הקריבו משפטם לפני כסא חכמי הרבנים מבלי שישתתף גם אחד מחכמיהם, שכל זה יראה הולשתם שהיו יודעים בעצמם ערכם ואי בקיאותם בתורה והלכה, וחכמי הרבנים מצדם, השיבו לשואליהם על פי רוח התלמוד כאילו היתה שאלה ערוכה מקרב עדתם, והורו שאין הצדק בידי הממונים החדשים לבטל העריכה הישנה.

הישנה לפני מלאת שלשת השנים ובוא זמן העריכה החדשה שהוא בהתחלת חדש המחסדני מחרים, שאזי קצבה גם הממשלה הכרגא[59]).

בפרק הזה קרה מקרה שאיש קראי נתמנה אפטרופוס על יתום קראי אחר, והאפטרופוס ההוא מכר בית היתום לנכרי אחד, והקונה השכיר הבית ליהודי אחד אשר ישב בה שלשת שנים אחרי המועד הזה הגדיל היתום וערער אחרי מעשה אפטרופוסו בדיני התוגרמים לבטל המכר, ונמשך הערעור ההוא יותר משלשה שנים, שבכל זמן ההוא ישב השוכר הראשון בבית, ולא ערערו עליו לא האפטרופוס בקטנותו של היתום, ולא היתום כשהגדיל, בין כה וכה קם קראי אחר ויקנה הבית מיד הנכרי וכדי לבטל הערעורים פייס את היתום, ויקם הבית לו למקנה לצמיתות כדין מולקי, והנה קם היהודי המשכיר הבית על פי הפרק שלשה עשר מהסכמות העיר אשר היו חשובות גם בעיני הקראים לערער על חזקתו, גם על הענין הזה שאלו הקראים את פי חכמי הרבנים להראות להם הדין, ור' חיים יהודה אנוזי אשר נשאל על זה הורה שחייב הקונה לפייס ברצי כסף את המשכיר הישן המחזיק, ור' יחיאל באסאן תמך את דבריו „כיון שמנהג הקראים ודיניהם הוא להיות מקובל עליהם מעשה הקפיטול (פרק) שנתמנה על פי הערכאות... דיפה דן דדינא הכי הוא" גם ר' משה משולם הלוי תמך את דבריהם[60]). ודברי חכמי הרבנים היו לעינים לבני המקרא בקושטנדינא, אשר אבדו מכבר כל רגש תנועה עצמית, ולא יכלו לסמוך על הכחם עוד אשר נפלו במצב הבערות.

מימי שבתו של ר' יוסף מטראני על כסא הרבנות נודע מקרה מוזר עם הקראים, כבר נודע שהקראים חוגגים המועדים על פי ראית הירח, על כן פעמים רבות לא יתאימו המועדים עם ימי החג לרבנים, פעם קרה ביום הכפורים לרבנים שלא נפל בעצם היום ההוא לקראים, ור' יוסף הזהיר אותם שיסגרו חנויותיהם ביום הכפורים לרבנים אך שני קראים לא שמעו בקולו, ור' יוסף דן אותם בבית דין בעוברים על הדת ומחללי קדושת יום הכפורים שחייבים מיתה ומסר הגזרת לממשלה ותלו אותם על העץ[60a]) כי בעת ההיא היו דנים בבתי הדינים לישראל בתוגרמה גם דיני נפשות.

בשלוניק היה הקבוץ היותר גדול של היהודים בתוגרמה בפרק ההוא, בימי השלטנים מחמד השלישי ואחמד הראשון העיר שקטה, והיהודים היו בשלוה באין פרץ ואין צוחה ברחובותיהם, המסחר היה על הרוב בידיהם; ורק בספרות רואים אנחנו שנוי מוחלט, בראשית התיסד גרושי ספרד בעיר, הסה הביאו עמהם שברון הספרות הספרדית, והצטיינו בחקר הפלוסופיא הטבעית, אחריהם קמו המשוררים כאשר ראינו בפרק הקודם, ואחרי אשר שבת הד השיר, רואים אנחנו פוסקים ומורי הוראות צומחים בשלוניק עד אין חקר, ומספר גדול כזה עד אשר קשה להבין איך עלה בידיהם להשיג משרות ועבודה בעיר הזאת ולהתפרנס מהעסק הזה, הנה כי כן יתראו לעינינו חליפות ותמורות דור אחר דור כי במה שעסק האחד לא עסק השני, אכנס החליפות האלה ירמזו גם כן אות הירידה החלשית רוח הספרות העבריה על אדמת תוגרמה. בפרק

59) שו"ת מהרימ"ט חלק ראשון סי' נ"ז וכ"ח (שאלה מבנת שנ"ט).

60) שו"ת מהר"י באסאן סי' ל"ב.

60a) לב שלמה, לר' שלמה הלוי ס' י"ב.

בפרק הזה התרגזה רק פעם אחת עיר שלוניק ממנוחתה, בשנת שס״ד פשטה המגפה בעיר ותעש שמות ביושביה אשר נאלצו להמלט אל הכפרים אשר סביבות העיר ובפרט אל כפר „הורטיאני״ על גבעה גבוהה קרוב לשלוניק, ובעל הזכרונות, כתב: „להיותינו נעים ונדים על ראשי ההרים, והספרים היקרים בלתי נמצאים אתנו״ [61]).

בין הרבנים אשר היו בעת ההיא בשלוניק נודע לתהלה ר׳ משה ן׳ הרב שמואל די מדינא, הוא נתחנך בישיבת אביו כאשר יזכיר בכל כתביו, והיה ראש הישיבה במקום אביו; לפי דברי בעל הזכרונות, הוא היה „חכם גדול ועשיר תורה וגדולה במקום אחד [62]) כי כנראה שלח ידו גם במסחר, אחרי מות אביו תשוקתו ואדיר חפצו היה להדפיס מחדש ספרי אביו אשר הופיעו בשלוניק בשנת שמ״ז, ואלה דבריו בראשית החלק הראשון אשר יצא מתחת מכבש בית הדפוס היפה ונהדר לאחים בני „בת שבע״ בשלוניק בסוף שנת שנ״א [63]) „מה נכבד היום רעיוני, אף לילות כליותי יסרוני, השב רוחי לא נתנוני, עד הרימותי ידי לקבץ על יד כל השארית הנמצאה אצלי מתשובות מצודות אדוני ומורי אבי, אשר עדן היו במוסין (כמוסות) חתומין (חתומות) בבית מדרשו להעלותם ברפוס... הואיל ובאתי הלום להדפים ספר שלישי הלא טוב, אמת לא תחום עיני על הממון, ואשיבה ידי להזור ולהדפים שני החבורים הראשונים אשר כבר נדפסו, אשר שניהם לא ישרו בעיני רואיהם, ובפרט האחרון אשר עלה כלו קמשונים, כלו מטושטש, וכרסון גוטש, אין קורא בו... נשיתי לבי לבקש את שאהבה נפשי, אומן או אומנים עם כלים נאים כראיה, להשכיל להטיב ההדפסה... ואף גם זאת דברתי אל לבי לחלק התשובות עדר לבדו, כפי סדר בעל הטורים... ומה גדלו מעשי ההשגחה האלהית, כי האלהים בשמים ממכון שבתו השגיח, להניח ברכה במעשה ידי, ואנה לידי אומנים מצוינים במלאכה הנסיכה, לא ידע אנוש דרכה ערוכה בכל, כאותיות שכיות החמדה, ושמורה ממכשולי המבוכה, ואליהם היתה תפלתי זכה, גם בהרבות אליהם מהר ומתן דהבא פריכא, למען הטות רצונם להביא כליהם וכל הקנינים אל העיר הזאת עיר ואם בישראל, וכחמלת ה׳ עלי, לא השיבו פני ריקם, והוקם המשכן... והנה בשמים עדי וסהדי במרומים, שבראותי תלאות הזמן, ודוחק השעה, ומשא סלך ושרים המושלים על הצבור, הייתי רוצה למנוע את עצמי מלעשות המלאכה, לבל ירחיבו פה יאריכו לשון, מוציאי דבת העיר הזאת, לאמר: לא בצדקתך וביושר לבבך נכנסת בזאת המלאכה, כי אם להנאתך ולטובתך... אך שעיפי השיבוני, הם הרהיבוני לאמר: סת לך עם טופלי שקר, הנה עדי לפני ושהדי לנגד עיני, כי יודע כל שער עמי ומקומי, מזני וטבעי, ארחי ורבעי, מיום דעתי את עצמי לא הלכתי לקראת נכסים, ולא פניתי אל רהבים זהבים ומעשה כספים, אדרבא לאידך ידי פרוסה לכל הבא בשאלה, והראיה כי לקיים מצות צורי ואדוני, משתי את כל כלי חפשתי באמתחותי בזבזתי אוצרותי, להביא הנייר והדפוס והפועלים מויניציא, (המדפיסים האחים למשפחת „בת שבע״) ושני פועלים כהם, בראותם

61) עין משפט לר׳ אברהם ן׳ ר׳ יוסף לבית הלוי היה טמון בכ״י ועתה נדפס מהדים, היום ס׳ ג׳.

62) קורא הדורות דף מ״ג ע״א.

63) שו״ת רשד״ם חלק יורה דעה הקדמה.

בראותם יופי המלאכה, ועוצם תשוקת כונת המצוה הגונה וטובה, גכספה ,גם כלתה נפשם לבוא ולהסות תחת כנפי השכינה, וגם זיכני ה׳ במצוה אחרת להדפיס גמרות ומסכתות וספרים אחרים, כדי לזכות את הרבים ולהגדיל תורה בישראל" בשנת שנ״ה הדפיס החלק האחרון לתשובות אביו (חשן המשפט) אך כנראה ר׳ משה די מדינה לא האריך ימים ויבת בשנה[64]) ההיא, בהיות שנמצאו שבושים רבים בגוף החלק ההוא ודברים כפולים אשר הובאו כבר בחלקים האחרים וכן ס׳ „ן׳ שמואל" מכיל דרשות אביו, לא הדפיסו כאשר הבטיח בהקדמתו לחלק אורח חיים. וישאר ימים רבים בכתב יד, עד אשר הדפיסו בנו ר׳ שמעיה בסנטובה בשנת שפ״ב. תשובות וכתבי ר׳ משה די מדינה באו בספרי הפוסקים לבני דורו[65]) והוא השאיר אחריו שני בנים חכמים ועשירים, ר׳ יהודה ור׳ שמעיה די מדינה.

עוד היה שם ר׳ אשר ברודו אשר היה סומא משתי עיניו[66]) ובכל זאת היה פסקן גדול[67]) והרביץ תורה בישראל והעמיד תלמידים רבים אשר היו מורי הוראות בשלוניק ובערי המדינה, וםחבריו היה ר׳ אהרן ן׳ ר׳ שלמה חסון הזקן, שהיו לו דברי ריבות עם ר׳ יוסף ן׳ לב בשנת ש״ה ולפי דברי בעל הזכרונות „זה הרב אהרן ן׳ חסון היה רב מובהק ופסקן גדול, וכתב פסקים רבים, אלא שלא נדפסו, ויש קצת פסקים ממנו מפוזרים בספרי הפוסקים האחרונים ז״ל, והרביץ תורה הרבה, והעמיד תלמידים רבים גדולים בחכמה וטובים במעשים"[68]) לרגלי סבות שנעלמו מאתנו, העתיק מושבו לקושטנדינא ושם חתם בלוית ר׳ יוסף מטראני על שאלה אשר באה להם מאנגורה[69]) ובסוף ימיו שב עוד הפעם לעיר מולדתו וימת בשיבה טובה, והשאיר אחריו בן הנקרא בשם אביו ר׳ שלמה ן׳ חסון (הבחור), ר׳ יוסף די נוביש, מחברי ר׳ אברהם די בוטון אשר עשה הקדמה לספרו „לחם משנה" ונדפס בויניציא בשנת שס״ט, ר׳ יוסף פארדו שהיה לפי דברי בעל הזכרונות „חכם גדול וחסיד ובעל מעשים טובים"[70]) והעמיר תלמידים רבים וביניהם שני בניו ר׳ יצחק פארדו ור׳ אברהם פארדו ועוד נולד לו בן קטן לזקוניו ר׳ דוד פארדו, הוא היה בהתחברות עם גדולי הרבנים בעירו ובערי המדינה וחוצה לארץ, ודבריו הובאו בס׳ „יפה תואר" לר׳ שמואל יפה אשכנזי (נדפס שנ״ז), בימים ההם אנוסים רבים מפורטוגל אשר לא יכלו עוד לנשוא עול הפורטוגזים והאנקויזיציא נסו לנפשם וכספם בידיהם למדינת הולאנדה, ובשנת שס״ה נכנסו בבריתו של אברהם אבינו על ידי הרב האשכנזי ר׳ משה אורי הלוי בםספר מאתים וארבעים ושמונה איש[71]) וכאשר גדלה העדה הספרדית באמשטרדם כתבו לשלוניק לשלוח אליהם רב אחד לנהל עדתם, ועדת שלוניק הפקידה המשרה הכבדה הזאת בידי ר׳ יוסף פארדו אשר שם לדרך פעמיו עם אשתו ובנו הקטן, ויבא אמשטרדמה בתחילת שנת שס״ו דרך ויניציא[72]) עבודתו

היתה

---

64) השאלה הנדפסה בחשן משפט ס׳ שס״ג כבר הובאת בחלק יורה דעה ס׳ קס״ב.

65) אהלי יעקב, (לר׳ יעקב קאסטרו) ס׳ נ״ו, שו״ת באסאן ס׳ קכ״ג.

66) קורא הדורות דף ל״ס ע״ב, שם דף כ״ג ע״א.

67) שו״ת מהרש״ך חלק א׳ ס׳ קי״ד.

68) קורא הדורות דף מ״ג ע״ב

69) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ קי״ג.

70) קורא הדורות דף מ״ג ע״ב

71) דניאל בארויס Casa de Jacob. p, 1-2

72) קאיזירלינג Bibliot. Esp.-Port. דף פ״ד, נהוס סיקילוב בספרו ברוך שפינוזא.

היתה קשה עד מאד עם צאן מרעיתו, אשר היו עודם חצים קתולים וחצים יהודים ולא יכלו לקרוא עברית; בכל זאת הוא ידע לתכן רוח בני העדה הקטנה הזאת אשר הם ואבותיהם ואבות אבותיהם גדלו על ברכי הדת הקתולית ולמרות תשוקתם העזה היו זרים לדת ישראל ולמנהגיה, בישיבתו של ק״ק בית יעקב, הטיף אליהם דבריו בכל עת מצוא, ויחבר בעבורם ספר תורת משה בשפת ספרדית, אשר צביונו החיצוני כמעט יותר קתולי מיהודי"[73]) בשנת שע״ה הוא יסד לבני עדתו הברת Hermandad de las Huerfanas ò Companhia de dotar órphas e dônzelas (אחות־היתומות או חברה לנדונית יתומות ונערות) ואחרי אשר העמיד על בסיס קים מוסדות הקהלה הראשונה היהודית־ספרדית באמשטרדם מת בזקנה טובה ביום החמישי לשבוע במוצאי יום הכפורים ש״פ (10 אוקטובר 1619)[74]).

ר׳ יהושע ברזילי „ראש ישיבה בחברת התלמוד תורה... חכם הסיד... שהיה מרביץ תורה בתלמידיב"[75]) ר׳ שמואל פלורינטין „רב מובהק ופסק, והיה ראש ישיבה מק״ק שלום"[76]) והוא חתום בשנת שמ״ח במעשה בית דין בשלוניק[77]) ר׳ אברהם ן׳ חסדאי, ר׳ שלמה חוראה „רב מובהק והסיד, וראש ישיבה מק״ק איבורה"[78]) ר׳ אליהו בארקי שהיה „חכם גדול ובסוף ימיו הלך לירושלם ונפטר שנ׳"[79]) ר׳ שאלתיאל חפץ „שהיה כולל בחכמות, זגן בחכמת הקבלה הן בתכונה, הן בפלוסופיא, וגם היה משורר גדול, וגם היה יודע לחזור הדרושים בלשון שיר ושבחה"[80]) ותלמידו הגדול בן אחותו ר׳ דוד קונפורטי הזקן, ר׳ ישראל אבא „כולל בכל חכמות בעיון התלמוד בפסק בדרוש בקבלה ובפלוסופיא וגם היה בקי בחכמת הניגון והיו ימיו קרוב לששים שנה"[81]) ובשנת שס״ת כבר נחשב בין בעלי ההוראה[82]) ר׳ חייא אברבנאל, ר׳ אהרן יאני, ר׳ לוי קוזין שהיה קרוב לתשעים שנה, „רב מובהק והסיד ודרשן גדול, והיה כולל בחכמות" הוא חבר חבורים שונים בכל ענפי החכמות והקבלה, אך לא ראו אור הדפוס כי אם הס׳ הקטן „תוצאות חיים" על ענייני מוסר וחסידות בשלוניק בעודנו בחיים וס׳ עלית קיר קטנה נדפס אחרי מותו על ידי בנו ר׳ שמואל קוזין בשני חלקים, החלק הראשון כולל דרשות ופשטים בסדרי התורה בעיר ויניציא בשנת שפ״ה, והחלק השני כולל דרשות על ארבע פרשיות שקלים, זכור, פרה והחדש וימים נוראים ושארי ימים טובים. נדפס בקושטנדינא בשנת נשמה״ה. ר׳ יעקב רוב׳יו „רב מובהק ודרשן חסיר גדול זקן מופלג וחיה יותר מתשעים שנה"[83]).

גם היה שם ר׳ שבתי יונה „רב מקן וחסיד" ולמד בבחרותו בישיבות היותר גדולות בעירו, עם הרב אהרן ששון[84]), ר׳ אברהם די בוטון[85]), ור׳ יוסף ן׳ עזרא[86]) והפליג בזקנה והעמיד תלמידים רבים, אף כתב חבורים רבים ושונים

73) דניאל באריוס Vida de Ishak Uziel
74) באיזורלינג שם, שם.
75) קורא הדורות דף מ״ג ע״א.
76) שם, דף מ״ג ע״ב.
77) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ ס׳ קנ״ג.
78) קורא הדורות דף מ״ד ע״א.
79) שם, דף מ״ד ע״ב.
80) שם, דף מ״ו ע״א.
81) שם, שם, ע״ב, תורת חיים ח״א ס״ג.
82) עין המשפט חלק אה״ע ס׳ א׳.
83) קורא הדורות דף מ״ד ע״א.
84) שי למורא, ס׳ כ׳, קי״ז.
85) שם, ס׳ נ״ז.
86) שם, ס׳ כ׳.

ושונים, אשר נאבדו, בעל הזכרונות הקרוב ליטיו ר׳ דוד קונפורטי ראת איזה מהם והזכירם ברשימותיו „מגיד לאדם״ פירוש על רבינו ירוחם, „ומגיד מישרים״ פסקיו הרבים נאספו על ידי בנו ר׳ דוד יונה ונדפסו אחרי מותו בשלוניק בשם „שי למורא״ בשנת תי״ג (ס׳ תביא) כולל קל״ב שו״ת ובסופו סוגיות לטור חשן משפט עם קצת הוספות מבנו לפי דברי בעל הזכרונות ר׳ שבתי יונה אשר עלה בידו בקושי גדול להחיות נפשו ונפש בני ביתו, מצא חן וחסד בעיני הרופא המובהק ר׳ משה אמראנ׳י אשר הספיק בידו כדי שיעסוק בתורה[87]) ר׳ שבתי היה מטבעו נוח לבריות ובכל זאת כאשר הציגו לפניו פסק אחד מאחד מסיודעיו בהתנגדות למוסכם מגדולי מורי ההוראה כתב ברגזו: חיי ראשי כי אם איש אחד היה מביא לפני פסק אשר כזה והיה שואל מה בפי, הייתי חובטו על פניו כי אחרי אשר גזר אומר קשט דברי אמת ה״ה במוה״ר שלמה הכהן ז״ל... ועל רגלו עמד הח׳ מורי במהר״ר אהרן ששון ז״ל, מי הוא זה ואיזה הוא אשר ימלאנו לבו לחלוק על ספיר גזרתם (שי למורא ס׳ מ׳) ר׳ שבתי השתעשע בדבר הוראה עם ר׳ שם טוב שלודיש, ר׳ אברהם לבית הלוי ואחרים, פעולתו נמשכה עד שנת ש״צ. וקרוב לכ״ג שנה אחרי כן נדפסו פסקיו על ידי בנו.

ומגדולי חבריו היו שני אחים בני הרב שלמה לבית הלוי (השני בשם הזה) ר׳ יצחק ור׳ יוסף לבית הלוי שניהם חכמים ונבונים, ר׳ יצחק היה „כולל בחכמות וחסיד ודרשן״ וראש ישיבה בק״ק „עץ חיים״ בשנת שמ״ג הוליד את בנו ר׳ שלמה לבית הלוי (השלישי, בשם הזה) בשנת שע״ג באה שאלה מאי כיאו ליד בן אחיו ר׳ אברהם לבית הלוי שהשיב עליה, והרב הפוסק שב לכתוב על דברי דודו: ערבים עלי דברי דודי שאהבה נפשי, החכם הפוסק נר״ו, מיינה של תורה ערוכה ושמורה, אי בעית אימא גמרא, ואי בעית אימא סברא ישרה, ודבריו ואמרותיו אמרות טהורות, לא כעו צילותא ביומא דאסתנא, כי לילה כאור יאיר, וזרחה השמש עליו״[88]) ר׳ יצחק לבית הלוי נפטר לעולמו קרוב לבן ששים ושש שנה בשנת שפ״ט[89]) ותשובתו הובאת בס׳ עינונא דאתתא לר׳ חיים שבתי בשנת ש״פ (ס׳ מ״ט) ואחיו הקטן באיזה שנים ממנו ר׳ יוסף לבית הלוי היה גם הוא לפי דברי בעל הזכרונות „חכם גדול״ ובקיאותו נראה בפסקים אשר כתב על פסקי בנו ונשארו בכתב יד קרוב לשלש מאות שנה לפלטה גדולה, (ובשנת ת״ס״ב נדפסו על ידי ר׳ דוד פיפאנו בשלוניק) ויאריך ימים עד שנת שע״ז ויוליד בן את ר׳ אברהם לבית הלוי, כתור סופר ר׳ יצחק חבר ס׳ „השק שלמה״ ונדפס בשלוניק בשנת ש״ס.

עוד היה שם ר׳ אברהם לבית חזן פסקן גדול בין שנות ש״ס־שע״ג ורוב תשובותיו הובאו בס׳ עין משפט, כנראה תלאות רבות סבבוהו הדריכוהו מנוחה, הוא ידבר במר שיחו: „על אדות טרדות וחרדות, ברוב עשתונות, בינונות משתנות, לכמה פנים ומינים שונים, בלהן זעון ועקן, אשר הקיפו עלי״[90]) בחדש ניסן שנת

שע״ג

87) קורא הדורות דף כ״ו ע״א.

88) עין משפט יו״ד ס׳ ח״ט.

89) עינונא דאתתא, לר׳ חיים שבתי ס׳ ל״א.

90) עין משפט, חשן משפט ס׳ י״ח.

שע״ג לא נמנה עוד בין החיים ובעל הזכרונות יזכיר שמו בברכת המתים, כנודע ר׳ אברהם לבית חזן הבחור לא האריך ימים והוא היה נכד ר׳ אברהם לבית חזן הזקן אשר כא כבר זכרו בחלק השני לחבורנו, גם היו ר׳ שמואל ן׳ יוסף העוזיאלי, ר׳ שם טוב קאמפיליאש שהיה מגדולי שליחי צבור בשלוניק והוא היה תלמיד ר׳ שמואל חיון[91], ר׳ שמואל ליריאה, ר׳ יהודה שלמה המכונה חזלו מבעלי ההוראה בין שנות שס״א־שע״ו[92] ר׳ משה אבטאליון, ור׳ יוסף הכהן בערך שנת שע״ב[93] ור׳ שלמה פיג׳ון[94] ר׳ דוד ן׳ נחמיאש ממשפחת המדפיסים הראשונים בעיר הבירה, נולד שם ויעתק מושבו לשלוניק, בימי ר׳ שמואל די מדינה אשר הוקירו ויכבדו[95] ואחרי מות ר׳ שבתי יונה הוא היה לראש ישיבתו, וירביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים, תשובותיו הובאו בספרי הפוסקים בני דורו ועל הרוב בס׳ שו״ת למהרשד״ם, וס׳ עין משפט לתלמידו ר׳ אברהם לבית הלוי, בשנת שע״ג לא היה עוד בין החיים, ובעל הזכרונות יזכיר שמו בברכת המתים[96] ר׳ מאיר כבמוהר״ר שמעון הלוי שהיה כבר זמן בא בימים, והוא היה בבחרותו בכרוצת מכתבים עם ר׳ משה מטראני בצפת, ר׳ אברהם ן׳ נחמיאש (נ״פ ר״ח אלול שס״ד) ר׳ מנחם הלוי מחבר ס׳ „לקוטי מנחם״ מכיל לקוטי קבלה על הזהר (נדפס בשלוניק בשנת שנ״א), ר׳ יהודה טיטאצק מחבר ס׳ „שארית יהודה״ באור על ס׳ בית יוסף וחידושים על התוספות (נדפס בשלוניק בשנת ש״ס) ר׳ יעקב ב״ר שלמה מאטאלון מחבר ס׳ „שארית יעקב״ כולל דרושים וס׳ „תולדות יעקב״ כולל באורי מאמרי רז״ל נדפסו בכרך אחד (שלוניק שנ״ז, ס׳ אשכול) ר׳ דוד ב״ר אברהם שמריה מחבר ס׳ „תורת אמת״ והוא קצור הזהר עם דגהות ופירוש המלות בשם „דור הקטן״ ועם פירוש שקבל מרבותיו ונדפס עד פ׳ שמות, ואחרי כן הוסיף כל הזהר החדש הנדפס בשלוניק, ובסופו תוכחה מפוסקים וספרי מוסר בענין בית הכנסת והתפלה (נדפס בשלוניק בשנת שס״ד).

כבר ראינו בפרקים הקודמים שבני האשכנזים בשלוניק היו בלי רועה ונפלו בבערות ר׳ יוסף פארדו אשר נסע בשנת שס״ו אמשטרדמה לנהל עדת הספרדים בהולאנדה, מצא שם את הרב האשכנזי ר׳ משה אורי הלוי אשר הכנים האנוסים הספרדים בבריתו של אברהם אבינו הוא וכל בני משפחתו, לבקשתו נעתר אחיו הקטן ר׳ אברהם אורי הלוי אשכנזי לנסוע שלוניקה ולנהל עדת האשכנזים שם, ותפצו הצליח בידו להטיב למצער מצב האשכנזים לפי שעה[97] לפי דברי בעל הזכרונות הוא היה „מקובל וראש ישיבה מק״ק אשכנזים״ ודבריו הובאו בס׳ בני שמואל לר׳ שמואל חיון, ומבני האשכנזים היו גם ר׳ שלמה ב״ר יצחק כהן צדק אשכנזי, ור׳ נפתלי ב״ר יוסף אשכנזי אשר סדרו והדפיסו „זהר חדש״ מכיל

91) עיגונא דאתתא, לר׳ חיים שבתי ס׳ ד׳.

92) עין משפט, אה״ע ס׳ י״ב, עיגונא דאתתא ס׳ ל״ג.

93) עין משפט, חשן משפט, ס׳ ח׳.

94) זרע אנשים, היה בכ״י בידי חיד״א (ועתה נדפס מחדש ע״י חברה דובב שפתי ישנים) ס׳ ן׳.

95) שו״ת רשד״ם חשן משפט ס׳ קס״ה.

96) עין משפט חשן משפט ס׳ כ׳.

97) קורא הדורות דף מ״ד ע״א.

מכיל קצת סתרי תורה עם מדרש הנעלם על התורה ושיר השירים וקצת איכה ורות (אף שלא בא על המגלה הזאת כנזכר על השער, ואולי לא הספיקו המסדרים להדפיסו כאשר היה עם לבבם) ותיקונים מר׳ שמעון ן׳ יוחאי, ונדפס בשלוניק בשנת שנ״ז (סימן נשא״ו).

ובאנדרינופלא היה ר׳ חיים צרפתי ריש מתא, ואחריו קם בנו ר׳ יוסף צרפתי „חכם גדול ובעל ישיבה״ וראש לכל רבני העיר גם היה מטיף נחמד על פי רוח בני דורו, וכל דרשותיו אשר הטיף בכל שבת, ימים טובים, חפות וסילות, אספם בחבור גדול ויקראהו „יד יוסף״ נדפס בויניציא בשנת שע״ו, ויחבר חבורים אחרים אשר לא ראו אור הדפוס, וזכרם בא בהקדמת „יד יוסף״ ומגדולי חבריו היו בעת ההיא באנדרינופלא ר׳ אליהו עובדיה, ר׳ פנחס הכהן, ר׳ ישראל אדאטו, ור׳ יעקב דגון כלם חכמים מעיינים ובעלי ישיבה[98]) בעת ההיא היה שם ר׳ אשר ן׳ יקר בנו של ר׳ חנניא ן׳ יקר שהיה איזה שנים מסבהר החכמים באנדרינופלא כאשר ראינו בפרק הקודם, הוא נתגדל בקושטנדינא והיה נכבד בעיני חבריו, ר׳ אברהם אלינרי ערך אליו תשובה בדברים האלה: „חשב אפודתי ועל ראש שמחתי... הלא בלכתך עמנו הלוכות אלה כהלך שבלי הדעת, יחדיו נמתיק סוד ישרים ושרים מערכה לקראת מערכה בדבר הלכה, עת לעקר ועת לטעת, היו דבריך לי לששון ולשמחת לבב... ועתה הלך הלכת הסתרת פניך נוחם כסתר מעוני ואם האהבה שוקעת... רחבה מצותך מאד וכף אהבתך מכרעת, אתה אחר הכרע הכרעתני כי שמחתני בפעלי שמיך מעשה אצבעותך״ ר׳ יאיר הציע לפני אהובו ר׳ אברהם השאלה על איש יהודי באנדרינופלא שהיה חייב לתוגרסי ושמוהו בבית הסוהר ואשתו משכנה כל מטלטלי ביתה על ידי אחותה ובהיות שהיא היתה ערבנית בעד חוב בעלה ושמו גם אותה בסהר עד שנאלצה לצוות את אחותה שתמכור כל כליה ותפרע לבעל החוב [98a]).

ובקרבת אנדרינופלא היתה עיר קירק־ליסה או בלשון המונית קירקלסיא ובה היתה עדה קטנה רוב התושבים היו יונים וסיעוטם תוגרמים והנה היה מקרה ששלשה יהודים יצאו מן העיר הזאת ללכת לאנדרינופלא, והם יעקב דגון קרובו של הרב יעקב דגון מאנדרינופלא, יהושע הלוי ויוסף הלוי, ויוני אחד הרגם ויתפוס אותו הקאדי והוא הודה שהרג את שניהם והשלישי שהיה בין חיים ומות הרגוהו בני הכפר הקרוב למקום ההוא, ועדות זה הועד לפני הבית דין על ידי יצחק ן׳ עמאר וברוך הלוי [98b]).

ולצפון המדינה בסופיא, היה מעשה אשר יתן בידינו תמונה מעציבה ממעמד העדה החלש ומיעוט השפעת וחשיבות היהודים בעיני שרי העיר, בשנת שס״א קרה מקרה שאיש יהודי משלוניק שלמה פריסו בעל האשה פאשינשיא בת מאיר רומאנו, היה הולך רגלי חולה ונגוע לעיר סופיא, ובדרך פגע תוגרמים מתושבי סופיא ומיראתו שמא יהרגוהו, הגיד להם שהוא תוגרמי, והתארח עמהם לחברה כבן דתם, והם לא הרגישו שהוא יהודי, ויהי כבואו העירה נתארח בהקדש היהודים, ובהיותו עיף ויגע וידוע חולי כמעט הצינ ותליו בבית שכב על המטה וימת

---

98) שם, דף ן׳.

98a) לב שמח, חשן משפט ס׳ ל׳.

98b) שם, חלק אה״ע ס׳ ב׳.

וימת, והיהודים קברוהו בבית הקברות, ויהי כהשמע הדבר בין התוגרמים, שהא האורח משלוניק שהחזיקו אותו לתוגרמי על פי דבריו ודברי התוגרמים אשר אר אתו לחברה מ.ת. בהקדש היהודים, ושהיהודים קברוהו בקבורותיהם, ותהום כל הע קנאי התוגרמים שטמו היהודים שיעשו בהם פרעות, אם לא יוציאוהו מקברותיה לשוא השתיתו היהודים את דבריהם בהגיד להם שהאורח העני היה יהודי, שומע אין להם, ובסוף נאלצו היהודים להוציאו מקברו ולהוליכו על שדה הקבר למחסדנים, ואחרי כן לקחוהו התוגרמים ויקברוהו בקבורותיהם[99]).

קרוב ליסים ההם היתה שערוריה בעיר על דבר חזקת חנות שדר בו יהו אחד יותר מעשרה שנים, פתאום קם וערער עליו יהודי אחר אפטרופוס על יתו יהודי חברו שהחנות הזה היה חזקת אבי היתומים האלה עוד מלפני שלשים שנ וכהיות כי חכמי העיר לא היו כדאים להשיב על הענין הזה, או שדבריהם לא נשמעים, הקריבו את משפטם לפני ר׳ יוסף מטראני ראש רבני עיר הבי קושטנדינא להורות להם עם מי הצדק והוא הורה שאין ממש בדברי המערער[100]

מראשי הקהל ואציליה בסופיא היה בדור ההוא החכם „עיר וקדיש מ נעלה ונביר נמיר ואביר הרועים ר׳ אברהם אנג׳יל ממשפחה אשר מוצא משלוניק והוא התישב מימי עלומיו בעיר הזאת ויעסק בסחר, פה נולד לו ב מאיר בערך שנת שי״ח ובהיותו רך בשנים הוליכו אביו לצפת, הנער מאיר התחנ בעיר הזאת בישיבת ר׳ שלמה אזכרי המקובל וכמובן חכמת הסוד קנתה את לב (מסורת הברית הגדול, תורה דף ס׳ ע״ב) והתמכר אליה מימי ילדותו עד ימיו האחרוני כמובן הוא היה בהתחברות עם ראשי החסידים והמקובלים בצפת ותמיד היה נוש על שפתיו מה ששמע מפיהם, בפרט מר׳ שמואל אוזידה (שם, דף ל״ט) ואחרי בהיותו כבן תשע ועשרים שנה העתיק מושבו לעיר מולדתו סופיא ונמנה בין רבנ העיר ובתור מטיף או דרשן (שם, שער הספר) ואז חבר ראשית בכורי פרי עטו ספו הראשון אשר קרא בשם „קשת נחושה״ כולל מוסר השכל במליצת ושירים וידפי בקושטנדינא בדפוס הגבירת ריינה נשיא בארמון בילב׳ידירי בשנת שנ״ג, ע הרוב הצטין לפי דברי בעל הזכרונות בדרשותיו אשר היה מטיף לקהל שומעיו ע המסורה והאגדות לפי רוח העת בימים ההם[101]).

אמנם על פי סבות שנעלמו מאתנו קרוב לשנת שע״ג עקר את מושב לבלגראד ויעמד שם בראש העדה לרב הכולל ולמטיף[102]). בעיר הזאת כלה או מלאכתו חבורו השני אשר קרא בשם „מסורת הברית״ מכל מה שהיה דורש „חידו חמודות ואגדות מה ידידות״ וגם פשטים על המסורות בסדר א״ב שבערכין יות מחמש מאות ערכים וידפיסו בעיר קראקא בשנת שע״ט, אך כמעט הופיע התבו הזה שקפצו עליו קונים בעצם מדינת פולוניא וגליציא וכרכים מועטים הגיעו לארצו הקדם מקום מושב המחבר (שם, הקדמה עמ׳ שני) שלש שנים אחרי כן הלך לקושטנדינא ומגמת פניו לנסוע לארץ ישראל לבלות שם שארית שנותיו וכד דבריו: „ויהי כבאי אל קושטנדינא המדינה קריה נאמנה ומהוללה עיר גדולה ש חכמים ושל סופרים הקהלתי קהלות ברבים ודרשתי דרוש אחר דרוש בק״ק גרוש (הוא

גרוש

99) עינגנא דאחתא ס׳ ל״ב.

100) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ בו.

101) קורא הדורות דף נ״א ע״ב.

102) מלשונו של שער חבורו „מסורת הברית״.

גרוש ספרד שהיה בעת ההיא במדרש אסטנבול) אשר שם רוב מנין ורוב בנין ראשי עם ובכל פעם ופעם הייתי אומר כזה וכזה, כזאת וכזאת כתבתי בספרי אשר קראתי לי „מסורת הברית" וקוני נתן חני לפניהם וישרו דברי בעיניהם ויהי מסחרת השבת יבא אלי העם לדרוש על הספר שלי ויאמרו אלי איה הספרים אשר אתמול זכרתם הוציאם אלינו ונדעה אותם... אז אמרתי אין בידי להקריב לכם אשכר כי הכל נמכר" אז אמרו אליו להדפיסו שנית וכראותו שבאמת ימצאו קונים החל לסדר החבור ההוא מחדש ויוסיף חדשות מכל אשר בא לידו ובאופן חדש כי בחבורו הראשון היו המסרות סדורות עדר עדר על סדר האלפא ביתא ולא כל קורא המבקש איזה מסורה ימצאה בנקל, ובמהדורה השניה אשר קרא בשם „מסרת הברית הגדול" „סדרו לפי הארבע ועשרים, והיה האיש אשר יבחר לקרוא תורה נביאים או כתובים וירצה לטעום טעם או רמז איזה מסרה יהיה הספר בידו כשלחן ערוך לפניו" הספר הזה הדפיסו בעצם השנה ההיא שפ"ב ובעת ההיא כבר הגיע לזקנה כי כן נזכר בשער הספר: „החכם השלם הדרשן הגדול גם שב גם ישיש" מכיל אלף ושש מאות וחמשים מסרות, ונדפס בבית הדפוס של יהודה שמואל ספרוזא בעיר מאנטובה סימן השנה לבקרים (שפ"ב) בחבורו הזה הוא מביא על הרוב המסרה לפי ר' יעקב בן אשר בעל הטורים ויוסיף עליו נופך משלו או יבקר את דבריו במקום שלא ישרו בעיניו, גם השתמש הרבה במה שכתב ר' משה אלשיך בדרושיו על התנ"ך, לפעמים מדברי ר' יוסף קארו (דף מ"ג) ר' משה אלמושנינו (דף כ"ט) ר' אהרן בן חיים (יהושע דף מ"ב) ואחרים.

כמה ארכו לו הימים בקושטנדינא אי אפשר לבאר אך זאת ידענו לפי דברי בעל הזכרונות שבסוף ימיו התישב בצפת ונפטר שם בשיבה טובה[103]).

בעת ההיא היתה בסופיא העדה האשכנזית עומדת בפני עצמה, ובראשה עמדו הדיינים ר' יעקב בכר אברהם הלוי, ר' חיים בכר מנחם, ור' אברהם הלוי ולפניהם בא הענין הזה: „אנחנו בית דינא דחתימי מטה בכח המסור לנו מכל קהל עדתינו ק"ק אשכנזים אשר פה סופיאה יעא" נמנו להשגיח על עסקי שני האחים יהודה ויעקב בכר שבתי, שהיו להם בתים ואחוזות, והנה האח הגדול יהודה נפטר לעולמו והיו להם חובות שמנה ושבעים אלפים וארבע מאות וחמשה ושבעים לבנים שהיו חייבים לתתרמים וליהודים, מהם ברבית, ומהם בלי רבית, שהיה שוה למחיר הבתים ואולי יותר מזה וכדי שלא ישארו חובות ליתומים התפשרו הדיינים עם יעקב בכר שבתי שיקבל עליו החובות וישלם לנושים היהודים והתוגרמים וישארו הבתים לחשבונו או ימכרם כדי לשלם החובות, גם התחיב לתת ליתומים ארבע אלפים לבנים בעד חזקת הבתים, אחרי ימים נודע הדבר שהאיש יעקב התפשר עם בעלי החובות באופן שלאיזה מהם פרע לשליש ולמחצה, ואיזה מהם ויתרו החובות לגמרי והנה קמו יורשי יהודה המת ורוצים לבטל הסכמת הנעשה על ידי הבית דין ודורשים החלק המגיע להם. על המעשה הזה שאלו את פי ר' שלמה ן' הסון בשלתיק ויגזור שהמכר קים ומה גם דכלשון השטר נראה שכל מעשיהם היה לשם שמים (משפטים ישרים חלק א' ס' כ') בשנת השס"ו בסוף חדש אייר יצאה שיירא מסופיא עם הקאדי (דיין) ללכת לשלוניק ועמו נסע שמואל

103) קורא הדורות דף נ"א ע"ב.

שמואל בכר יחיאל שהיה החזן בק"ק אשכנזים בשלוניק ובחור אחד אשכנזי שמואל בכר מנחם וילדה אחת אשכנזית גיטלי בת יעקב, אחרי צאתם מעיר דובניצה הרגו אותם וכל הנלוים אליהם בין הכל אחד עשר איש, הידיעות הראשונות הגיעו לסופיא על ידי תוגרמיות קרובות מן הקאדי שספרו לאשכנזיה בילה אלמנת ר׳ צבי בכר אברהם אשר העידה לפני הבית דין האשכנזי וכן העיד יעקב בכר אליעזר חוית ששמע מפי תוגרמים מסופיא שפגשו בדרך אחד עשר הרוגים טף ונשים ובניהם שלשה היהודים הנזכרים ועדות זה הועד לפני הרב האשכנזי ר׳ יעקב בכה"ר אברהם הלוי והספרדים ר׳ בנימן בר אשר ור׳ משה ג׳אלדיטי, ואחרי איזה ימים כא לפני הבית דין האשכנזי אליעזר בכר קלוניםום והעיד שהלך הוא בעצמו ללוות שלשה הנוסעים האלה שהלכו לשלוניק וזה היה קדם חג השבועות השס"ו, העדות הזה נתקבל כשנה אחת אחרי המקרה הזה לפני הדיינים ר׳ יעקב בכר אברהם הלוי, אברהם סיד ומנחם בן מוהרר ידידיה בחדש סיון תשס"ז (משפטים ישרים חלק א׳ ס׳ מ"ח) מן המקרה הזה יוצא ברור שבעת ההיא העדה האשכנזית והספרדית התאחדו כבר ובבית דין היו דיינים ספרדים ואשכנזים כאחת, הרב משה ג׳אלדיטי התישב שלש שנים אחרי כן בוידין (שם, שם, ס׳ מ"ט).

עוד היה מקרה בסופיא בעת ההיא שהיה רב הספרדים ר׳ אסטרוק ן׳ שנג׳י, היה יהודי אחד שהלוה מעות ליהודי אחר ונתן לו משכונות, אחר איזה זמן היהודי האחרון המיר דתו בדת האישלאם ותבע המשכונות וכדי שיהיה הלוה בטוח עשה לו איפוטיקי מן הבית שהיה לו ונגמר לפני הקאדי ונתן לו חוג׳יט (שטר) על זה ובבוא זמן הפרעון ולא פרע לו הקריב הלוה את משפטו לפני המחקימי וסגרו את החיב בסוהר, אך היו תורקים בעלי זרוע ובכח היד הוציאו אותו מן הסוהר והנה הבית הזה היה בקרבת שלשה הבתי כנסיות רומאניה, ספרדים (או פראנקים) ואשכנזים, וכראות ראשי העדות שהמוכר הזה כונתו למכור ביתו למחמדים וקרוב הדבר שיעשו שם בית מסגד ויצרו ליהודים בהיות שלפי חקותיהם אין רשות לבתי כנסיות לעמוד בקרבת בית המסגד, פחדו וייראו מטנו וימצאו סיפאהי (איש חיל פרש) שהיה חייב לו המוסר בשטר מאוחר ויאיץ במומר למכור לו הבית במקום החוב והעדה קנתה הבית מיד הסיפאהי, אז הקריב היהודי הלוה את משפטו לפני ר׳ אסטרוק ן׳ שנג׳י אשר הורה שבהיות ששטר חובו קודם לשטר חובו של הסיפאהי, זכה הוא בבית הזה אך ר׳ שלמה ן׳ חסון משלוניק הורה להפך דזכו בו העדות „שמכירה זו קיימת (לקהל) ואין לפקפק אחריה . . . בנראה שהאנשים האלה (הברורים) היו אנשים גדולים ועשו מעשיהם לשם שמים וה׳ הסכים על ידם" (משפטים ישרים, חלק א׳ ס׳ ע"ט).

קרוב לימים ההם האשכנזי יצחק בכר אליעזר הלוי היה חייב ליהודי אחר סך גרוש׳ נפרעים בשלשה זמנים ולמען יהיה לבו בטוח התחיב לתת לו שטר חוב אחד על הסך ההוא שהיו חיבים לו שלשה אחים שמואל, אשר, ומנחם בכ"ר אברהם זאב׳יל השטר חוב הזה היה נפרע גם כן בשלשה פרקים ונשבעו בשבועה חמורה שקבלו עליהם לפרוע בלי שום פקפוק ואם לא יפרעו בפרק הראשון אז יהיו חייבים לשלם כל הסך בשלמותו מבלי להכות לפרקים האחרים, על הענין

הזה נשאל ר׳ שמואל נאון בשלוניק אשר הורה שהשטר והקנין קיים (משפטים ישרים חלק ב׳ ס׳ ט׳).

יהודי סופיא היו שולחים סחורותיהם לפאטור (Fattore) סרסור, בויניציא, והסרסור היה שולח שטר חילופין ריטראטו (Retrato) על בעל בריתו בסופיא שישלם לו על חשבונו הסך הסגיע לו, ויקר מקרה שהסרסור ברח מויניציא מפני חובותיו שרבו, ובין כך ובין כך הסוחר הסופיאי החייב נפטר לעולמו והיורשים מצאו תואנה לבלתי פרוע הריטראטו באמרם שהסרסור בסופיא היה לו לפרוע להם, ועל הענין הזה נשאל ר׳ שמואל נאון בשלוניק (שם, שם, ס׳ מ״ח).

בימי השלטן אחמד הראשון, יהודי סופיא היו רגילים ללכת לרגלי סחורתם דרך ראגוזה לויניציא, בשנת שע״ב קרה מקרה בלתי טהור, שכל הסוחרים מסופיא אשר הפליגו באניות בראגוזה, בעברם לשון הים המבדיל העיר הזאת מויניציא קמה סערה גדולה בים ונטבעו כלם עם סחורותיהם, ויהודים אחרים אשר היו על אניות אחרות הודיעו הדבר והעידו לפני בית דין העיר בשנה ההיא,[104] ובעל הזכרונות יעיד על המסחר הגדול אשר היה בפרק ההוא בין ויניציא וסופיא אשר היו בהתקשרות תמידי, סוחרי ויניציא היו מביאים באניות סחורותיהם לראגוזה דרך הים, ומשם בסוסים ובחמורים דרך היבשה דרך הדלמטיא והאלבניא עד סופיא וכו׳ להפך, בימים ההם קרה בעיר מקרה ועליו שאלו את פי רבני שלוניק איך להתנהג. וזה לשון השאלה: „סופיא, ר״ח אייר השע״ב . . . אנשים מעיר אחת (ויניציא) שהיו מתעסקים בסחורה בעיר זה ימים ושנים, וכל מחיתם היה בעסק זו, וכהם נעשו הושבי העיר בענין המסים והארנוניות ועם בתיהם וכל אשר להם, ועתה מחדש בא ש׳ מעיר אחרת בגבול אנשי העיר, הוא לבדו להסתחר שמה ולירד לאומנותם, ולא עוד אלא שהוא מוכר הסחורות לגוים הבאים שם לקנות, יותר בזול ממה שקונים שאר בני העיר בראשונה מן הלוקח הראשון, כדי למכרם ולהרויח ממה שהוא דרך לימכר אם יכולים בני העיר לעכב בידו, אם מחמת שהוא יורד לאומנותם, ואם מחמת שמוכר הסחורות יותר בזול ממה שהוא דרך לימכר.[105]

ר׳ אברהם בכמוה״ר יוסף לבית הלוי אשר נשאל על הענין הזה הואיל לבאר בסופו: דמעולם לא עלה בלב בני העיר להניחו שם, ויום ליום יביע עמו אומר ודברים, וקולם נשמע בארצות מתרעמים עליו דקא פסיק לחיותיהו דודאי לית דין ולית דיין דמפני זה הבא כגבולם, יוצרכו שאר בני העיר שדרים שם מקדמת דנא לברוח משם, אך מכל מקום, אם יהיה אפשר לבני העיר לתקן את המעוות ולהתנות על השערים שימכרו בכך וככך, מוטב לעשות כן. ועם זה הקולור יחדלון שיהיה אפשר שכל אחד ואחד על מקומו ישב בשלום בשובה ונחת, ויפתח להם שערי הרוחה, ומוטב לעשות כן, ושלא לגרשו מהעיר. . . כיון שכלם ימכרו בשער אחד לא יהיה צער בנפשם, ואדרבא ברבות הטובה רבו אוכליה, ושוד ושבר לא ישמע בגבולם״, הרבנים בעת ההיא היו בסופיא, הרב הראשי לאשכנזים ר׳ יעקב בכמוהר״ר אברהם הלוי, ור׳ הנין בכ״ר אליה הלוי, ולספרדים ר׳ חיים ן׳ משה, ור׳ ישי פינטו,[105a]).

---

104) קינגא דאתתא, סי׳ ג״ה.

105) עין מכבי [illegible]

105a) קינגא דאתתא [illegible]

כבר ראינו בפרק הקודם שלרגלי התקוממות הנסיך מכאל הואלאכי נגד תוגרמה, ובעלי בריתו נסיך המולדויא ונסיך התרנסילואניא, אלפים וחמש מאות שודדים או האיידוקים באו מעבר לנהר הדאנוב לעיר פ ל י ו נ א ויחריבו אותה, וכן שבו את כל התושבים היהודים אשר נמצאו בעיר בעת ההיא, והיה זה בשנת שנ״ה, לרגלי פיזור התושבים הראשונים התישבות היהודים מחדש בעיר הזאת, היה ימים רבים אחרי פיזור העדות הישנות, ועקבות הקהלות הקדמוניות האשכנזיות וההונגרית לא נודעו עוד, כמו שבני העדות האלה לא הוסיפו לשוב העירה, התושבים החדשים היו רק ספרדים אם מבני העיר הישנים, ואם חדשים מקרוב באו מערים רחוקות, בכל האופנים עברו שנים רבות עד אשר הגיעה העיר פליונא לכלל ישוב יהודי, ובערך שנת שס״ח ישאו בעלי הזכרונות את שם העיר הזאת בזכרונותיהם בעת ההיא שאלו את פי ר׳ י ו ס ף מ ט ר א נ י ראש הרבנים בקושטנדינא על הענין הזה: „ר׳ (יהודי תושב פליונא) שחלה ונפל למטה, וציוה מתסת טיתו. . . ומינה על בן יחיד ורך אשר נשאר ממנו, אפטרופוסים מחשובי העיר ארבעה אנשים שיעשו עם נכסיו כראוי וכנכון. . . ונפטר לבית עולמו הצדק. . . אחר קצת ימים, חלה היתום ונפל למטה כשראו האפטרופוסים הצער הגדול הזה, רחמו על הנער הרך וטוב והקדישו לנבות סך מה לצדקות ולארץ ישראל וירושלים תו׳ ואולי בזכות זה ירפאהו ה׳ מחוליו, תם נשאר מסון הרבה כזה וכזה יותר ויותר ליתן. . . ובא הסבה מכעל הסבות שמת גם הנער. . . עכשו נפלה הירושה לאחי ר׳ הנזכר אשר במרחקים״[106]) ומשגיתי ק״ק פליונא בקשו לדעת לפי הדין אם יוכלו היורשים להרוש מיד האפטרופוסים הכסף אשר נתנו לצדקות או אשר הבטיחו לתת. או אם מה שעשו האפטרופוסים צריכים היורשים לקבל עליהם בלי כל ערעור, ור׳ י ו ס ף מ ט ר א נ י הורה״ שכל מה שהוציאו מרשותם בחיי היתום ונתנו לעניים ולגזברים של ארץ ישראל וירושלם כבר זכו בהם עניים, וכל מה שנדרו ולא הוציאו מרשותם עד אחרי מות היתום לא יוכלו לתת שלא ברצון היורשים.

בעיר הקרובה נ י ק ו פ ו ל מצב היהודים היה רע וסר ביטי השלטן מחמד השלישי, כבר ראינו שנסיך הואלאכיא מיכאל הגבור צר על העיר בראשית שנת שנ״ו ובסוף חדש כסלו נפלה בידו, והואלאכים עמדו בה יותר משנה אחת עד אשר גברה יד התוגרמים ויקחוה בחזקת היד, בשנת שנ״ח האפיז פחה מושל העיר והפחה של סיליסטרא בקשו לעבור הדאנוב במדינות הואלאכיא, הנסיך מיכאל התרעם ויעבור בעצמו הדאנוב ויבא באדמת תוגרמה, ואחרי אשר הכה את התוגרמים בסביבות ניקופול, צר על העיר בעשרים לחדש אלול (22 ספטמבר 1598) ויספר כדורי תותח עליה בעוד ימים אחדים, וכאשר נוכח לדעת שהתוגרמים לא יפלו בידו, וכי הנם נלחמים כגבורים, עד אשר כנו בכל לילה הפרצות אשר פרצו הכדורים הנוצרים, עזב העיר בחדש תשרי שנת שנ״ט.

במלחמה הכבדה הזאת נהרס בית הכנסת ובית המדרש העומדים במבוא [illegible] שוק הסוחרים אצל האקליסיא הישנה הביזנתית אשר בעיר, ורוב היהודים [illegible] להמלט אל הכפרים הקרובים ולפי דברי הרב: „לא היו בעיר הפויה . . . [illegible] נשארו בשרים ה׳ את העיר ונהפכו נחלה לזרים [illegible]

106) [illegible] החכמים חלק א׳ סי׳ קו״

הלכו מחמת המציק, אשר הציק לה אויב במצור ובמצוק, ובשוב ה׳ את שיבת העיר חזרו יושביה ויבנו את העיר ואת החרבות ואת הנהרסות״.

הרב הזה אשר בא העירה ניקופול אחרי שבות המלחמה, היה ר׳ יצחק בן החכם השלם ר׳ משה בינ״ה, הוא נולד בשלוניק ונתחנך בישיבות היותר מהוללות בעיר ההיא ולפי דבריו: „שוקד על דלתות בתי המדרש לדרוש את ה׳ יום יום, ובין ביני החכמים נתגדלתי בנעורי, נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות בית ה׳ ולבקר בהיכלו... ובאסונתי אחזתיה ולא ארפנה לקבוע עתים בתורה ארבע אמות של הלכה, ויהי כי התעו אותי אלהים ממשפחתי ומבית אבי בית ועד לחכמים, ילדי הזמן הכוני פצעוני הפיצוני וזרוני בארצות, וגרשוני עוני מהסתפח בנחלת ה׳, לעבוד עבודה עבודה, ועבודת משא שהיא זרה לי, ההפך עלי בלהות, סבוני גם סבבוני כצל בנטותו, נהלכתי מגוי אל גוי, וממלכה אל עם אחר, אשר לא ידעתי תמול שלשום, לא שלותי ולא שקטתי, ולא נחתי וישליכני אל ארץ אחרת כיום הזה, ויהי היום נקרא נקראתי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים, ארץ אשר סוחריה שרים מלכי ואפרכי, היא עיר היחס והמעלה, עיר המהוללת ניקופולי, שועיה ונדיביה הביאוני לשכון כבוד בארצם, אשר יחדו נמתיק סוד בבית אלהים נהלך ברגש, ללמוד בחברת ישיבה מפוארה ארבע אמות של הלכה ואת בניהם ילמדון, ויהי כי ארכו לי שם הימים, הנחוני במעגלי צדק וביטין צדקם סמכוני והם ההיבוני, להיות להם מול האלהים, ולדרוש אלהים בזמניהם וביום שמחתם ובמועדם [107])

ור׳ יצחק בינ״ה יוסיף לבאר כי לא נמצאו בעיר ספרים, כי כלם נשרפו בעת המלחמה, ולא היה בידו כי אם שנים שלשה ספרי הגדה, ואיזה רשימות אשר נמצאו אתו כבתובים, ועל כן היתה יותר קשה עבודתו להטיף אמרין מחסר ספרים ומקורות, ובכל זאת לא חדל מחבר דרושים בטוב טעם ככל אשר היה באפשרי ובכל העולה על זכרונו מיוסדים על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים כמובן מתאימים לרוח בני דורו, הדרוש הראשון אשר הטיף לבני עדתו היה בשנת ש״כ „לבנין בית הכנסת, ובית המדרש, והקדש לעניים, שבנו כאן בעיר ניקופולי״ [108]).

יתר דרשותיו אשר הטיף בניקופול הן: שש דרשות על התורה, שבעת עשר על העבודה, וארבע עשר על גמילות חסדים, לנושא דרושו הוא בחר תמיד מאמר מן המדרש או התלמוד ועליו בנה יסוד דבריו, ואחרי כן הרחיב הענין ויביא מאמרים אחרים המתאימים לענינו. מליצתו והגיונו הם פשוטים אך נערכים ברוח בני דורו בנטיה אל הקבלה, בהקדמתו הוא הואיל לבאר כי כל דבריו הם מחודשים מעצמו ולא העתיק אותם מספרים אחרים, כי בלעדי זאת לרגלי שרפת העיר לא היו נמצאים אצלו ספרים רבים, וכה יתאר בנגה עליו רוח השיר:

[illegible] היא מאד גאמן	כאין גל ושור שלמן
[illegible] בספרים	בזהב טוב וכל מכמן.

[illegible] אשר היו אתו ואשר השתמש בהם לצרכו, מהם [illegible] [109]) על הקבלה יקר [illegible] [110]) בלי המדה לר׳ אברהם

[illegible]

לאנייאדו שנדפס בשנת שנ״ב[110]) יפה מראה, לר׳ שמואל יפה אשכנזי (נדפס ש״ן) [111]) ס׳ מערכת האלהות[112]) ס׳ שערי אורה לר׳ יוסף גיקטליא[113]) פירוש אברבנאל על התנ״ך[114]) ראשית חכמה לר׳ אליהו ויראש (נדפס של״ט)[115]) וס׳ עקדת יצחק לר׳ יצחק ערמאה[116]) פעם הביא דברי הפילוסוף ר׳ ידעיה הפניני ולא הזכיר הספר[117]) פעמים אחרות סמך את דבריו אל ס׳ הזהר[118]) ופעמים כתב ושמעתי בשם חכמי הקבלה ולא הזכיר שמותם או המקורות[119]).

את קבץ דרשותיו במספר שבע ושלשים ונחלק לשלשה חלקים קרא בשם „בית נאמן" „להיותו יתד תקוע במקום נאמן" „חלק ראשון, כנגד התורה שמתי בו דרושים במעלת התורה ובמעלת לומדיה ומחזיקיה, ואופן לכידתה, והחלק השני כנגד העזרת ושמתי בו הדרושים הנאותים לתפלה והודאה ותשובה ומילה ונשואים שהם כלם עבודת המצות, החלק השלישי כנגד ההיכל שבו השלחן, ושמתי בו דרושי צדקה והלבשה ופדיון שבוים והספד אדם כשר" בעיר ויניציא נמצא כעת ההיא איש חכם ועשיר מודע לר׳ יצחק ביג׳ה, ר׳ יוסף אזובי בכ״ר יהודה בן הישיש נבון וחכם, אשר קבץ ורבץ תורה בישראל כמה״ר שלמה אזובי, אשר הואיל להזיל מכספו להוצאות ולהשתדל בעצמו בהדפסת הספר „בית נאמן" ותכל המלאכה בשנת שפ״א, ובסוף הס׳ חבר שיר בתהלת החכור והודאות על אשר זכה להדפיסו, וכל בית מתחיל באות אחת בחתימת שמו, כזה האופן:

אדני אלהי אתה, ארוממך אודה אותך אליך אשתחוה אודיע אמונתך
נורא נשגב נר נשמתו, נפלה נא נשתחוה נכרעה נברך נגדך וכו׳.

ואם גם השיר הזה פחות הערך ואין להשוותו אל שירי משוררי תוגרמה בפרק ההוא, בכל זאת יצא ברור שר׳ יצחק ביג׳ה שלח כפעם בפעם ידו גם בחבור שירים, מתוך ספרו „בית נאמן" נוכל לדעת גם דעותיו הפרטיות על איזה ענינים.

„שגדול המעשה את חבירו לדבר מצוה, יותר מן העושה עצמו, לפי שהעושה הוא כלי שפועל המעשה כמו שהאומן המוציא כלי למעשהו באמצעות הכלים, והוא פועל בדעת, והפעולה יקרא (צ״ל תקרא) על שם פועלה, לא על שם הכלי שהוא פועל בטבע, היתפאר הגרזן על החוצב בו? ואם יתגדל המשור על מניפו?"[120])

„מפני מה הקב״ה אסר את ישראל החיות הדורסות ועופות הדורסים? לפי שהחיות הדורסים (צ״ל הדורסות) יש להן טבע רע שדורסות וטורפות באכזריות חמה ושטף אף, ואוכלות בשר אבירים ודם חללים ישתו (צ״ל תשתנה) ולכן כדי שלא תולדנה אותן התכונות הרעות ואותו אכזריות, מנע הקב״ה אותם המאכלות את ישראל, כדי שלא יקנו אותן התכונות הרעות המתהוות מאותם המאכלות הרעים"[121]).

„שהארבה מטיל הזרע בעומק הארץ ומשחיתה, ומוליד פעם אחרת לשנה הבאה מאותו העיפוש מן הזרע שהזריע בארץ, כן בא הארבה במקומינו, ושמעתי שהיו אומרים כן, והיו דואגים בשביל השנה האחרת, לולי שבא בשנה ההיא קרח

נידא

---

110) שם, דף ב״ו. 111) שם, דף [illegible]. 112) שם, דף נ״ש.
113) שם, דף ש׳. 114) שם, דף פ״ה. 115) שם, דף פ״ו.
116) שם, דף ס״ה. 117) שם, דף [illegible]. 118) שם, דף [illegible].
119) שם, דף [illegible]. 120) שם, [illegible]. 121) שם, [illegible].

נורא מאד, ואותה השנה לא היה ארכה, אבל לשנה השלישית בא פעם אחרת, וכן הרבה פעמים היה בא ברוב השנים"[122]).

„השליסות האחרון והאמיתי הוא שליסות אשר לא יסור ולא יפרד מן האדם כל ימי חייו בהיותו על אדמתו והיה על מצחו תמיד, על כן לא יקרא שליסות העושר והנכסים וזולתם מן הקנינים ההוים ותענוגי בני אדם, לפי שרגע ינועשו ויאבד העשר ההוא בענין רע... אבל חסד ה' מעולם ועד עולם על יריאיו, ואותו חסד ומשפט וצדקה שהוא עושה הוא דבק עמו מן העולם ועד העולם והולך עמו כל ימי חייו"[123]) ובהשפעת הכבכים והמזלות על גורל בני האדם, אשר האמינו בה כמעט כל חכמי ארצות הקדם נטה ר' יצחק כ י נ ' ה, אך הוא האמין שהשפעתן פהותה על עם ישראל „וכדי לבטל מעלינו כחות המזלות והככבים הרעות והקשות המורים חרב והרג ואבדן כמו כבב מאדים ושבתי, שהם מורים דם והרגה... וכן גזרת האדם נהפכת לו מרע לטוב, אם נגזר עליו להיות דמו נשפך בענין רע, יכול הקב"ה להפכו עליו שיהיה דמו נשפך לטוב לו כל הימים... כי ידוע כי שלשה בכבים הם שמורים רע והם שבתאי ומאדים ולבנה, שבתאי מורה חרבן ושממה, ומאדים מורה דם והרגה חרב ומלחמה, לבנה מורה עיפוש האויר והפסד באנשים ומצד זה באות המגפות"[124]).

מלבד ס' „בית נאמן" נדפס דרוש אחד ממנו בשם „כתר תורה" באסף הנקרא „לאוהבי לשה"ק" (פאריז שנת שפ"ח) יתר חיי ר' י צ ח ק כ י נ ' ה נעלמו מאתנו, רק נודע שבהיותו בניקופול מתה עליו אמו והרבה להספידה כנראה בשנת שפ"ח לא נמנה עוד בין החיים. ובמקומו הביאו בני נ י ק ו פ ו ל רב אחר מ ש ל ו נ י ק את ר' ר א ו ב ן ח ד י ד א.

בין היותר חשובים בניקופול בעת ההיא היה ר' ד ו ד ן' ש א נ ג ' י „בא באנשים בישראל גדול שמו, בחכמה ובמעשים טובים, בענוה וביראת חטא, נתן לו האלהים עשר ונכסים רבים, ומעלה וכבוד... והאריך ימים... בקרב ישראל... כל הדברים שהיה עושה מצות וצדקות הוא היה מתעורר מעצמו, ולא היה צריך אל מלמד ומעורר, אלא הוא היה מעורר אחרים, ונדיב נדיבות יעץ, והוא על נדיבות יקום, והיה ראשון לכל דבר שבקדושה כנודע בשער עמו בנדבתו, עם זקני ארץ במועצות ודעת, והיה מעשה כל הצדקה בשלום ובמישור... שלם בתורה, שלם בממונו, ובמצות ובמעשים טובים, ורוב בניו ובני בניו, והניח ברכה אחריו בני שלשים יולדו על ברכיו, וזכה גם שהניח זרעו לברכה בנו הגדול, החכם השלם בכל מכל כל, אשכול שהכל הלוי בו כמה"ר א ס ט ר ו ק ן' ש נ ג ' י נר"ו, ועתה לעת זקנתו קרב לגבורות ראה עולם חדש ונולד לו בן בכור וקיים מצות פדיון הבן"[125]) כי כנראה נשא אשה חדשה בימיו אשר הולידה לו בן זכר.

כגורל ניקופול היה גם כן גורל העיר הקרובה במעלה הדאנוב ו י ד י ן, העיר הזאת היתה גם היא למטרה למלחמת הנסיך והמלאכי מיכאל הגבור, בסוף חדש כסלו שנ"ו בעוד אשר הנסיך מיכאל צר בעצמו על ניקופול, שר הצבא אשר לו

פארקאס

122) שם, חלק ג' דרוש ב' דף כ"ג.
123) שם, שם, דף כ"ה.
124) שם, שם, דרוש ט"ו דף ס"ג.
125) שם, שם, דרוש ה' דף צ"א-צ"ה.

פארקאסו צר על וידין, האיש הזה היה מתחילתו הגמון בכפר פארקאסו אשר בגליל רומאנאטי, מלחמת החירות אשר היתה בעת ההיא במדינתו, הלהיבה את לבו לעזוב לבוש הכהנות והצלב וללבוש שרד איש חיל והחרב בידו, הוא היה אמיץ גבור חיל, ואחרי אשר ערך הקרב פנים אל פנים עם התוגרמים, עלה בידו לכבוש עיר וידין וחומותיה החזקות[126]) וכאשר נודע הדבר בעיר הבירה קושטנדינא, השלטן מחמד השלישי נשבע לקחת נקמתו בואלאכים, ויבקש בכל האמצעים להרחיק אהבת האשכנזים מעליהם וכאשר לא הצליח מן הצד הזה, שלח אנשי חיל במספר רב ללחום עם הואלאכים, הנסיך מיכאל שלח את שר צבאו ויליטקו בעזרת עירי וידין אך הוא הכה ויפול במלחמה, ושר החיל פארקאסו אשר היה בתוך העיר נאלץ לצאת החוצה ולבקש מפלט בסביבות העיר, אך התוגרמים השיגוהו ויערכו אתו מלחמה, ולמרות שנלחם כגבור, נגף לפני התוגרמים וימת בשדה קטל[127]) (סוף שנת שנ״ו).

בחדש תשרי שנ״ט הנסיך מיכאל צר על ניקופול וכאשר לא עלה בידו לכבשה, נסע בראש חייליו על וידין, שר העיר התוגרמי יצא לקראתו בעם כבד וביד חזקה על פני העיר, ובכל זאת עלה בידו להניס התוגרמים אשר נסו מפניו, הנסיך מיכאל בראש חייליו רץ אחריהם, רוכב על סוס קל, וכאשר הרחיק לרוץ לבדו איזה רוכבים תוגרמים הסבו פניהם וירדפוהו, ואף כי נלחם כגבור, כמעט היה נכון ליפול בידי אויביו, לולא נמצאו איזה שרי חיל אשר רצו בעזרתו, ובעמל רב עלה בידיהם להושיעו, וכאשר נוכח שלא יוכל לנצח התוגרמים הרבים וחזקים ממנו, שב אל מדינתו בחמישי לחדש חשון שנ״ט עם שבוים רבים ושלל רב[128]).

אם גם יחסרו המקורות המדברים בפרטות על המלחמה הזאת, בנקל נוכל לשער שמצב היהודים היה מר ורע בעיר וידין בעת ההיא, אם בעת אשר נכבשה העיר בידי הואלאכים, ואם בעת אשר צרו הואלאכים עליה, אם נחשוב שהנסיך מיכאל הרג ורמס היהודים על כל מדרך כף רגלו בעצם ארצותיו, כנראה חלק גדול מן היהודים נאלצו להמלט אל הערים הקרובות עד עבור זעם, ונראה הדבר שבכל עת שמשלו הולאכים בעיר לא השאירו אף יהודי אחד וכלם נהרגו לפי חרב כי לפי דברי הסופר היוני סתאברינוס שחי בולאכיאה בעת ההיא הנסיך מיכאל הרג את כל היהודים שבארצו, בין הפלטים שברחו מוידין נודע לנו שם היהודי ישראל שמעון שנמלט לשלוניק (תורת אמת ס׳ א׳) וכהשמע הדבר בסופיאה עשו הזכרה לנשמות שהרג מלך הולאכיאה ביהודים ועד היום נשאר המנהג בק״ק אשכנז לעשות הזכרה בשבת קודם שבועות (שאז היתה לפי הנראה ההרגה) ושבת איכה שקודם ט׳ באב, בעת ההיא נהרסו כל הקהלות הקדמוניות אשכנז אונגריא וספרד בוידין וכאשר התישבה העיר מחדש בנו רק בית הכנסת אחד לפי מנהג ספרד ובכל צרתם עלה בידיהם להציל איזה כלי קדש מבית הכנסת ועד היום נמצא אצלם פרכת ישן נושן מרוקם בפתי כסף ובאותיות כסף תפורות על הבגד, ומתוך הכתב נראה שהיה שייך לק״ק אשכנזים או אונגרים.

בשנת

126) Ubicini בספרו Provinces Roum. דף ס״ב.

127) שם, דף ס״נ ע״ב.

128) שם, דף ס״ה-ס״ו.

כשנת שע״ד שאלו מוידין את פי ר׳ אברהם בכמוה״ר יוסף לבית הלוי משלוניק על הענין הזה: יהודי אחד אשר נפלה לפניו יבמה, והוא כבר נשא אשה אחרת, ועתה בא האיש ורוצה לקחת את יבמתו על אשתו, ונמצא איש אחד מתושבי העיר שהחזיק בידו ליבמה, אמנם יתר בני הקהל מעכבים אותו ורוצים שיחלוץ על פי ההסכמה הישנה אשר נתקבלה בעיר בשנת קל״ו, הנמצאת בס׳ שו״ר לר׳ שלמה הכהן, כי כנראה עצם כתב ההסכמה אשר היה בנמצא מוכן מאתים ארבע ועשרים שנה לפני כן נאבד או נשרף במלחמה האחרונה, וזה לשון ההסכמה „וכל איש מבני עמנו... שלא ישיאו לו אשה מבנות קהלנו הן תושבות, הן אכסנאות... כדי שיתבאר לנו אם הוא נשוי אשה במקום אחר אם לאו, ואם יכירוהו שלשה אנשים נאמנים מבני עמנו כי אין לו אשה אחרת, ואין עול בכפו וכו׳, יהיה לו רשות לישא אשה״ לסרות התנגדות בני הקהל, ר׳ אברהם לבית הלוי הורה שהאיש הזה הרשות בידו ליבם אם רצונו בזה, כי בעלי ההסכמה לא חששו לענין כזה [129]).

כשנתים ימים אחרי כן רואים אנחנו יהודי וידין הולכים לרגלי מסחרם בכל ערי הסביבות, היהודי הוידיני שבתי יעקב המכונה יעקושי, נסע בסחורת לניקופול, ומשם נסע בלוית סוחרים אחרים ללכת ליריד דולייא בין איטרופול ובין סופיא ושם נהרג בדרך, ועקבות השודדים נעלמו, והנה הסוחר הניקופולי עזר: כ״ר ברוך בהיותו עם סחורותיו בעיר הקטנה ראוב׳ה על נהר הדאנוב אשר רוב תושביה נוצרים נודע לו הדבר והוא העיד בפני בית דין בסופיא ונגלה הדבר לקרובי הנהרג בוידין [130]).

וכאשר נתישבה העיר מחדש העדה היהודית גדלה והשיגה את חשיבות הרבה יותר ממה שהיתה קודם המלחמה, נפלא הדבר לראות שואלאכים רבים התישבו ברוב ערי גדות הדאנוב התורקי ולא שבו אל מדינתם ועד היום נמצא כפרי שלמים אשר תושביהם ולאכים ותרנסילואנים בוידין ראוב׳ה וניקופול, ולרגלי התפתחות עבודת האדמה והמסחר פרח בערים האלה. ראשי העדה והדיינים בוידין היו ר׳ משה ג׳אלדיטי (נדפס בטעות גאלאנטי בס׳ בית שלמה), ר׳ דוד בכמוהר״ר, ר׳ יעקב ן׳ נחמיאש, ר׳ יוסף גאליינו, ר׳ רפאל בכ״ר שמואל ור׳ יהושע רפאל וינטורא (בית שלמה ס׳ ט׳) ר׳ יוסף גאליינו האריך ימים ועמד עד עת זקנתו בוידין, בימיו היה מקרה בבחור אחד שהלך בימי הקיץ של שנת שע״ו לרחוץ בנהר הדאנוב (תורקית „טונא״) וכמעט נכנס בתוך ששטפוהו המים באופן שירד ולא עלה עוד וכל יגיעת הדייגים לבקשו בעצם המקום ההוא וכמרחק יום עד שלשת ימים לא הועילו למצוא נויתו, אז נמצא חכם אחד בעיר שהורה שכבר נחשב למת וקרוביו צריכים לנהוג בו אבלות, אך דעתו של יוסף לא היתה נוחה ועל כן שאל את פי ר׳ שבתי יונה משלוניק שהיה מכיר אותו פנים אל פנים בהיותו יליד העיר ההיא, וכן בקש ממנו לחוות לו דעתו מעשה שהיה בוידין שדיין אחד תוגרמי נתן במתנה דג טמא חשוב ליהודי אחד והיהודי מכרו לנכרים אם מותר להשתמש בכסף ההיא, וכתשובתו ר׳ שבתי יונה כו

129) עין משפט חלק אה״ע ס׳ ז׳.

130) עינגא דאתתא למהרח״ש ס׳ מ״ח דף נר״א.

כתב אליו: ראיתי דברי החכם השלם כרע כאח לי כה"ר יוסף גאליינו נר"ו... ושמחתי עליהן בעל כל הון זהו אמת שהייתי חפץ להשתעשע בנועם אמריו כי נעמו (שי למורא ס' י"ז) בשנת שע"ז היה מקרה בשיירא גדולה של אחד עשר איש שיצאה מסופיא ללכת לשלוניק בלוית הקאדי (דיין) מסופיא ונהרגו וביניהם יהודים שמואל בכ"ר יחיאל יליד וידין שהיה איזה זמן חזן בק"ק אשכנזים בשלוניק, ואחרי שהתישבה העיר שב בלוית אשתו אל עיר מולדתו וידין וכראותו שבטל הקהל האשכנזי שם, חפץ לשוב שלוניקה דרך סופיא ונמצא בתוך השיירא ההיא (משפטים ישרים ח"א ס' מ"ח) כנודע יהודי וידין היו סוחרים בכל ערי הסביבות וגם עד העיר ראוב'ה היו הולכים וסוחרים עם הולאכים תושבי העיר, הזאת בין הסוחרים היה שלמה זונאנה שהתקוטט עם הולאכים וישמרו הדבר בלבם והולאכים האלה היו מן הכפר גובוג'"דוכרוב'ה ויארבו את היהודי ההוא להנקש עליו ולקחת נקמתם בו, ויהי היום שמצאוהו תוך אנית שיט שהיה בא בקמח שהית מביא מניקופול לראוב'ה תפשוהו קרוב לאי אוסטרוב' מול נובוג'"דוברוב'ה ויוליכוהו אל האי ושם הרגוהו נפש, ואנשים רבים מראוב'ה הלכו שם וידרשו אחרי הנהרג שלמה הנקרא בפי התורקים קיג'וק יאזיג'י (הסופר הקטן) ויודע להם שהשליכוהו בתוך הרפש, ועדות זה הועד לפני הבית דין בוידין ביום כ"ז אדר שנת הש"ע במושב הרבנים יוסף גאליינו, רפאל בר שמואל ויהושע רפאל וינטורה, וחתימת הדיינים האלה נאשר על ידי הרבנים משה ג'אלדיטי, שלמה אלאג'ים ודוד ן' נחמיאש (משפטים ישרים חלק א' ס' מ"ט) מכל הרבנים האלה ר' משה ג'אלדיטי התישב בסופיא ושם נמנה בין הדיינים בשנת שע"ז (שם ס' מ"ח).

ולמעלה הדאנוב היה הישוב הישראלי בעיר בלוגראדו אך תלאות רבות באו על העיר הזאת, בפרט בסבת המגפה הנוראה שפרצה בערך שנת שס"ג עד שהתרוקנה העיר ורוב התושבים נאלצו לנדוד לערים הקרובות ולכפרים וכדברי בן הדור ההוא: „ועתה בעונותינו מדת הדין נזרה ונדיותנו מפוזרים בכפרים וכו'"[131]) וכאשר שבו חלק אחד מן התושבים העירה לא היה ביכלתם להעמיד עליהם רב ומורה צדק כי אם הסתפקו בחכמים במדרגה שניה ומלמדי תנוקות שהיו להם, ובעל הזכרונות כתב על הבית דין שלהם: „אין להם חכם ראש וקצין על הצבור להון... אין בהם חכם דסביר וגמיר כי אם הדיוטות מכונים שמעמידים הקהל לזמן" ובאשר קרה איזה מחלוקת בעיר ולא עלה בידי הממונים לפשר בין שני בעלי הריב התירו להם להתדיין לפני ערכאות של הממשלה מה שלא היה נהוג בתוגרמה מיום הוסד הממשלה ההיא[132]).

נראה הדבר שבעת ההיא עבר על פני העיר הרב האשכנזי משלוניק ר' עזריאל בבמה"ר מאיר סגל ,ונתעכב איזה זמן שם, וישאלו את פיו על ענין צואת שכיב מרע הישיש חיים וידאל מיום כ"ז טבת השע"ב אשר קמו עליה מעירערים ואחרי שהורה מה שנראה בעיניו שלחו התשובה לר' חיים שבתי שלוניקה כי לא סמך על דעתו, ובתשובתו על מכתבו הרב הזה כתב אליו: החכם השלם ידיד נפשנו כמה"ר עזריאל נר"ו, אחרי התחינה לפני שוכן מעונה יעמיד יתמיד שלומך כטוב מצד בריאותך... אותותי אלה להודיע איך הגיעני כתבך ופסקך...

התנה

131) שו"ת שער יהושע ס' א'. 132) שם, ס' י"ב.

והנה ראיתי מה שכתבת לאשר ולקיים הצואה והם דברים ישרים ונכוחים וכו׳ [132a]) ר׳ עזריאל לא עמד ימים כבלנרד, וכאשר נוכחו בני הקהל שאי אפשר להם להתקיים בלי מנהל להורות להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון היו שולחים שאלותיהם אל רבני קושטנדינא ושלוניק:

בשנת שס״ו קרה בעיר שיהודי אחד עשיר ובעל נכסים היו לו ארבע בנות, הבכורה היתה כבר נשואה, ובשנה ההיא שדך את שתי בנותיו, לחתן האחד נתן הנדוניא במוקדם קודם כניסתו לחופה, ולשני הבטיח לתת כשישא את בתו, חמשה וחמשים אלף לבנים במזומנים ועשרת אלפים לבנים במלבושים, וזמן החתונה נקבע לחנוכה של שנת שס״ו, והנה היהודי הזה בהיותו בארץ נכריה מת בחמשה עשר לחדש חשון ולפני פטירתו צוה לפני הרב ושבעה טובי העיר שיתנו לבתו הגדולה הנשואה חמשה עשר אלף לבנים והשאר תחלוקנה יתר הבנות, ובהיות כי החתן הגדול מטה ידו בפרק ההוא והיו עליו חובות אשר לא יכול לשלם, מיראתו שלא יקחו נושיו ירושתו לא דרש אחריה, וברוב הימים כאשר הצליח בעסקיו ושלם חובותיו, קם ויערער אחרי הירושה, ועל זה שאלו את פי ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא, והוא הורה שהבנות אשר נשאו אחרי מות אביהן, כמו כן הבת שלא נשאת עדין, צריכות להשיב לאחותן הגדולה ירושתה[133]).

קרוב לימים ההם קרה מקרה ששני אחים היו שותפים בהונם והיו להם בתים וחצרות, והנה האח הקטן מת וישאיר נכסיו לאשר ישר בעיניו, ועוד ציוה שכל מה שישאר מנכסיו אחרי אשר יקחו חלקם יורשיו יהיה הקדש ויקבעו ישיבה אחת בצפת כדי שיהגו בתורת ה׳ לילה ויום, והנה בשארית הנמצאה היו הבתים אשר לו בחברת אחיו הגדול ואפטרופוסו, ולהיות שהיה נחוץ לתקן בדק הבית, וכן הוצרך להוצאות גדולות לשלם המסים הנקראים „עואריש" ולבנין החומות אשר סביב העיר, כי המס הזה הוטל על ה„חאניש" בלוכר על הבתים ולא על התושבים, ורצה להפרע מההוצאות כי אין לאל ידו לחכות להפרע בשנים הבאות מן השכירות[134]) על כן שאלו את פי רבני קושטנדינא אם יאותו גזברי ההקדש למכור הבתים, או אם יחייבו האח הגדול לגבות הוכו מן הפירות בשנים הבאות, מאחר שהפירות אינם דבר קבוע כי מי ידע מה ילד יום, ואולי תהיה ההוצאה הבאה יתרה.

בשנת שע״ד קרה מקרה שהיו שני יהודים שותפים מקאסטוריא חייבים לשני יהודים מאוילונה, ונפטר החבר האחד, והשני גם כן מטה ידו ואין לו במה לשלם חובותיו והוכות הכידו, ועל כן לא יכול ללכת לשום מקום להסתחר כמנהגו, ומיתר שארית הפלטת אשר נשאר לו, נמצאו נכסים במוסים אצל יהודי סוחר בבילוגראדו, כשמוע בעלי החובות באוילונא כי יש איזה נכסים לנושיהם בבילוגראדו, באו העירה ושמו עיקול עליהם, על ידי שר העיר ברשות הבית דין בכח השטרות אשר להם, והוציאו אותם מיד הסוחר ההוא והפקידום ביד שלישי עד אשר יבא הנושה ויפרע חובותיו, אחרי כן שר העיר בילוגראדו ניחם על אשר עשה, ויקרא הסוחר היהודי המחזיק הנכסים ויאמר אליו: „נחמתי כי הוצאתי הנכסים מתחת ידיך ועכבתי אותם, כי שמעתי שהם של עני ונדכה רוח, והבאתי עלי חטאה גדולה לכן תכתוב לבעל הנכסים

132a) תורת חיים ח״ב סי׳ ו׳.

133) שו״ת מהרימ״ט חלק ב׳ סי׳ צ״ו.

134) שם, שם, סי׳ א׳.

הנכסים בשמי, שילך לשר קאסטוריא שהוא קרובי, ויחלה את פניו שיכתוב לי כת ידו, ויאמר שהנכסים הם שלו, תם ישלח לי אלף לבנים שכר טרחי ואני אוציא או הנכסים מיד השלישי ואשלחם לו ובזה יכופר עוני, וגם כן תכתוב לשר קאסטורי קרובי דברי שלום בשמי" וכן עשה, ולאחר ימים בא דין עם כתב אחד מן הפחי שבקאסטוריא, וגם כתב אחר מהישיש נביר ונעלה משה ן' ויניסתי אשר שלו אל המחזיק הראשון, ובו כתוב שיתן אלף לבנים לשר העיר כילותראדו מן הכס המופקד אצלו לחשבונו, כדי שיוציא נכסי חתנו הנושה וכן עשה, על זה ערער בעלי החובות על המחזיק שהיה הסבה הראשית לבטל העיקול שלא על פי שורו הדין. וישאלו את פי ר' יהושע חאנדאלי שיורה להם המשפט על פי דין ישראל, והוא הורה שאין שום חיוב למחזיק, בהיות שלא היה ביכלתו להתנגד לחפץ ורצון השרים התוגרמים המושלים על כל אנשי המדינות[134a]).

במדינת בושנא כבר ראינו שהיה ישוב הישראלי מצער, לפי דברי בעי הזכרונות התוגרמי אשר הבאנו דבריו בפרק הקודם, בשנת שע"ד השלטן אחמד הראשון שלח לשראי את הפחה באלטאג'י־מחמד למושל והוא הביא עמו את איש ימינו רופאו והשלחני שלו הסאראף נפתלי בן מנצור מעיר הבירה למרות שהפחה הזה לא עמד על כנו כי אם שנה אחת, בכל זאת יכל השלחני נפתלי להשפיע עליו להרשות התישבות שלשים משפחות יהודים אשר נאלצו לנדוד בסבות המושלים הראשונים במדינה אשר רדפום עד חרמה, רוב היהודים ההם שבו העירה, והם היו מיודעים ונכבדים בעיני העם משכבר הימים, ועתה מעמדם היה יותר חזק לרגלי חשיבותם בעיני המושל וה„באש אנאשי" (ראש העיר), מן העת ההיא מצבם החמרי והמוסרי הוטב במאד מאד[135]).

ולצפון הממשלה במדינת הונגריא היו יושבים על הרוב היהודים בעיר בודון (בודה), או אובן על פי שמה האשכנזי ובעיר שכנגדה פישתה, בשנת השי"ם בהיות המושל מחמד פחה בנו של הוזיר סינאן פחה באו האוסטריים בגבולו, ויכבשו מגרשי העיר והתוגרמים אשר היו בעיר נסו לנפשם ולא נשארו שם כי אם היהודים, ויעמדו על נפשם וילחמו עם האוסטריים ביד חזקה, כבנים נאמנים לארץ מולדתם עד אשר שהשיבום אחור בחרפה[136]), אמנם ההצלחה הזאת לא היתה לימים רבים, בשנה השנית האשכנזים פשטו עוד הפעם במחוזות ההן, והיהודים היותר עשירים בבודון, בראותם כי כל מגמת הקיסר ללכוד העיר הזאת נמלטו לעיר שטולוייסבורג בצורה וחומות חזקות, אמנם לאסונם נמצא הונגארי אחד אשר מסר העיר ביד האויבים, בעת ההיא נלחמו היהודים כגבורים בעזרת התוגרמים אך רובם נפלו לפי חרב, והנשארים כחיים שנים ועשרים איש הלכו שבי לפני צר, עד העיר הגדולה ויינה ושם נפדו על ידי אחיהם בני בריתם[137]).

בעמל רב עלה בידי התוגרמים לגרש האשכנזים מן המחוזות האלה והמנוחה שבה לשרר בבודה כבראשונה, ובעל הזכרונות כתב: עיר בודון אשר באה במצור

ובמצוק

134a) עין משפט חלק חשן משפט ס' כ"ג.

135) עתון „לה אלבוראדה" (יהודי ספרדי ע"י העורך ר' אברהם קאפון) שנת 1901 צד ע"ד Die Pest. Ung. Monor in Wort u Bild Bosnien p. 52

136) עמק הבכא דף קצ"א. 137) שם, דף קצ"ב.

ובמצוק חרב דבר ורעב אשר מחמת המציק הוכרחו רוב תושבי העיר להמלט על נפשם ולהעתיק דירתם עם אנשי ביתם במקום אשר ימצאו... לבד מאנשי מספר אשר לא היה לאל ידם לברוח נשארו שם, ובתוך הגולה היו אנשים תושבי בודון עדין מאבות אבותיהם ויש להם עדין שם בתים וחנויות ושאר קרקעות, והיו פורעים המס למלך, וכאשר נודע שנעשה שלום בין האשכנזים ותוגרמה שבו כל אחד אל ארצו ואל נחלתו והנשארים בעיר מדלת העם בקשו לעשות תקנה להעריך כל אלה שהתישבו מחדש לפי רצונם וחפצם כאזרחים חדשים, ואלה צועקים שהם יחשבו כתושבים קדמונים שיוכלו בעצמם להתערב בעניני הקהל, והגם שהיה בידם ליסד קהל חדש, אך לפי הסכמה קדומה בעיר היה אסור ליסד קהל שני כתוך העיר כמובן לאשכנזים, על כן ערכו את שאלתם לפני רבני שלוניק אשר הורו שהאזרחים לא יוכלו לעכב על השבים לא בענין הישוב ולא בענין המנוי ולא יוכלו להפרד מכח החרם מהקדמונים אלא הנשארים והשבים יהיו פרנסי מנהיגי הצבור כאשר בתחילה[137a]) בעת ההיא היה מקרה גם באיש אחד שהיה ראש העיר ולרגלי המלחמה ברח משם וברצונו לשוב למקומו ולעמוד על כנו כבראשונה „שהוא עוד היום גדול ליהודים אשר בבודון בין בשכל, בין בזקנה, בין בחסידות ובמעשים טובים, ומכל שכן שהוא היותר עשיר מכלם ופורע מס כנגד כלם... וכפרט כי הוא היה עיקר העיר אפילו עדין בזמן שלותה אשר היתה עיר בודון רבתי עם חכמים וזקנים פרנסים מכל שכן עכשיו שהוא היותר גדול והחשוב שבכלם לכל דבר שבקדושה שראוי שישוב על כנו כבראשונה" וכן הסכים רב העדה הספרדית ר' גדליה ורבני שלוניק[137b]).

עוד היה מקרה ומחלוקת בין הנשים העבריות כי לפי המנהג בכל קהלות האשכנזים שכל אשה קונה לה מקום בעזרת הנשים בבית הכנסת, והנה אשה אחת שהיה לה מקום קבוע בעזרה נאלצה לצאת מן העיר בסבת המלחמה ובעת ההיא ישבה אשה אחרת במקומה ואחרי מותה הורישה מקומה לבתה, אחרי שנתישבה העיר שבה בעלת המקום הראשונה ועל הענין הזה הורה הרב הספרדי ר' גדליה שהצדק אתה וזכתה במקומה וכן חורו רבני שלוניק, המקרה הזה מראה שבאשר התישבה בעיר מחדש היו שואלים את פי רב הספרדי למרות שרוב התושבים היו אשכנזים[137c]).

בשנת שע"ב היה מחלוקת בין שני אחים מאיר בכ"ר יוסף ומרדכי בכ"ר יוסף ויגישו את דבריהם לפני בית דין העיר, וכראותם כי דברי המערער מרדכי מיוסדים „על קו תהו ובהו וטענות אחיו על צד היושר והאמת" גזרו עליו שבועה, ואמנם הוא נתפשר עם אחיו ברצונו הטוב על פי שטר חוב אשר יפיץ מעט אור על חיי היהודים בעיר ההונגרית הזאת וזה תמצית תוכנו: „בא ה' מאיר בר' יוסף ואמר לנו הוו עלי עדים... ואף חתמו ותנו ליד אחי מרדכי ב"ר יוסף, להיות בידו וביד באי כחו לזכות ולעדות ולראיה מחמת שרציתי מרצון נפשי הטוב שלא באונס כלל... שמחוייב אני ובאי כחי לעשות לאחי הנזכר כשיצא אשה בעזרת האל פה עיר אובין סעודת חתן, דהיינו הסעודה שעושין במנהג

137a) תורת חיים ח' ג' סי' ל"ט.

137b) שם, סי' מ'.

137c) שם, חלק א' סי' כ"ח.

כמנהג פה אובין יום רביעי וליל חמישי ויומו, ודוקא הוצאות אכילה ושתיה לצורך הסעודה כמנהג אובין ולפי כבודי, ולא שאר הוצאות התתן בלל, ועוד מחויב אני ובאי כחי לעשות בגדים לאחי הנזכר קודם החופה שלו עד סך שלשים זהובים הגרייס, דהיינו שאני ובאי כחי יקחו הבגדים עם אחי הנ"ל עד כדי הסך הנ"ל, ויעשה חופה וקידושין פה אובין, אמנם אם יעשה שידוך וזיווג אחי בשאר מקום שבעולם, מחויב אני ובאי כחי לפרוע לאחי ובאי כחו סך ארבעים זהובים הגריים, הערב בעד החוב הזה היה אחד מעשירי העיר שמואל בכ"ר דוד, והנה האח הזה נסע מעיר אובין ונהרג בדרך טרם כנסו לחופה, ועזב חובות ולא נשאר לו כי אם השטר חוב הזה, ובעלי החובות תפשו את הסוחר מאיר בכ"ר יוסף ודורשים ממנו הארבעים זהובים הגריים שנתחיב לפרוע לאחיו, ובית דין העיר שלא יכול להכריע, שאל את פי רבני שלוניק להורות להם המשפט, למורת רוחנו רב העיר אובין אשר ערך השאלה נעלם ממנו שמו כי לא בא זכרו בעצם הכתב אשר הגיע עדינו, אמנם נראה שהיה חשוב ונכבד עד מאד בעיני רבני תוגרמה על פי התשובה אשר כתב אליו ר' אברהם לבית הלוי משלוניק: „בדיק לן מר בשאלה שנשאלה מאת בית דינו הצדק, ולהיות שאנו מוזהרים שלא לסרב לגדול רב ועצום ממנו, אשיב מפני הכבוד הנראה לעניות דעתי החלוש והקלוש, אם יראה וירצה בעיני חכמתו כי רבה היא[138]) ואולי היה הרב הספרדי ר' גדליה ראש הבית דין בבודון.

רחוק ממחוזות התוגרמיות כהונגריא, במדינת מוקדון והאלבניא ישבו היהודים כאשר מלפנים בערי אסקופיא, קאשטוריא, מונאשטירו, אוילונא, וסירים (שירון).

באישקופיא היו בעת ההיא יהודים רבים אזרחים, ועוד הוסיפו לבא אורחים חדשים מהולנדה ואנוסים מספרד ופורטוגל, וביניהם היה רופא יהודי אנוס שבא מעיר גראנאדה, „איל דוטור די גראנאדה" כאשר היו קוראים אותו[139]), ודניאל בכ"ר אברהם מסעוד שבא מארץ פרנקיא כאשר קוראים בתוגרמה ארצות הנוצרים בשנת שמ"ה להתיהד, ולהם היו שתי קהילות, האחת נקראה בעת ההיא „ק"ק די אבאשו" (ק"ק התחתון) ובה היה הש"ץ איש בעל קול ערב וחכם ר' יעקב טובי יליד שלוניק, בין העשירים וסוחרי ארץ נמנה דון אברהם וידאל ואשתו אישטריליא למשפחת פינטו כנראה יוצאת הולנדה, בשנת שמ"ג בחדש סיון נולד לעשיר וידאל בת, ומוזר הוא לדעת מנהגי היהודים בארצות הקדם בימים ההם, כי בעצם הסעודה לכבוד תולדת דון דוד פינטו אחי אמה קם לפני הקרואים ויקדש אותה לו לאשה כתתו עשרה גרושש לאביה שהוא גיסו, ובהיות הנערה בת שתים עשרה שנה כת אבית על פניה, והאפטרופוסים היו ממאנים לתת אותה לאשה לארוסה באמרם שלא היו דברים מעולם, דון דוד פינטו הקריב את דינו לפני בית דין הצדק בשלוניק ור' יעקב קאשטרו במצרים להוציא לאור משפטו[140]).

בשנה

138) עין [illegible] חלק חשן משפט סי' י' — השאלה היא מחדש אדר א' שנת אשבעיה.
139) אהלי יעקב, לר' יעקב קשטרו סי' כ"ו דף ק' ע"ב.
140) שם, דף צ"ח עד ק"א ע"א.

בשנת שנ״ד היתה מגפה בעיר וכל היהודים נמלטו לכפרים ויש אשר נסו לנפשם עד העיר קושטנדינא[141]) באישקופיא היה מרכז הסחר בין שלוניק וקושטנדינא וערי המערב, ושם היה מושב סרסורים יהודים הנקראים בעת ההיא „קונסול" אשר היו מקבלים סחורות הסוחרים בחופי הים, שולחים אותן דרך היבשה עד אוסטריא אשכנז ואיטליא, ומקבלים גם כן חליפות הסחורות התוגרמיות, אם סחורות אחרות ואם שוויִנן בכסף, החילוף הזה או הסכר נקרא בעת ההיא „הלבשה", בשנת שנ״א קרה שהחכם המרומם „בר אורין ובר אבהן" דון י ו ס ף א ב ר ב נ א ל אשר שלח גם כן ידו במסחר, שלח על ידי סרסור יהודי באשקופיא סחורותיו למכור אותן בפראנקיא ולשלוח אליו הכסף, אמנם על פי סבות פרטיות, הוא שלח הסחורות על שם סוחר יהודי אחד מקושטנדינא, והנה היהודי ההוא היו עליו איזה ערעורים באישקופיא, וכאשר נודע הדבר בשוק הסוחרים שהסרסור שלח לאברופה איזה סחורות על שמו, הכריזו בבתי הכנסיות שהחובה מוטלת על הסרסור להודיע לבית דין כשיגיע לידו סך הסחורות הנמכרות, וכן היה שתיכף כשהגיע אליו הכסף הוא הודיע לבית דין, ובעלי הטענות שמו עיקול על הכסף ההוא, וכהודע הדבר לדון י ו ס ף א ב ר ב נ א ל כתב אל הסוחר בקושטנדינא את העול הנעשה לו באישקופיא, והוא עמד לפני הבית דין בעיר הבירה ונשבע שהסחורות האלה למרות שהיו כתובות על שמו אינן שלו, ובית דין ק ו ש ט נ ד י נ א ערך מכתב לבית דין של אישקופיא לבלתי עכב עוד הכסף ללא צדק, אך דייני אישקופיא לא אבו שמוע ולא המו אזנם, אדרבא הוסיפו ויחלקו אותם בין בעלי התביעה, החכם דון י ו ס ף בראותו העושק הנעשה לו" הוציא הוצאות רבות וישלח ג׳אאוש (ציר) מהמלך, עם מאמר המלך" להביא המעכבים אל שער המלך, ונתן ערבון לפרוע כל ההוצאות אם יחייבוהו בדין, ואם לא ירצה לבוא שיתנו הנכסים ביד קונסול אחר מיודע, ובית דין אישקופיא איימו על הקונסול החדש שיתן כתב קבלה, להסיר מעליהם תלונות הג׳אאוש והקונסול הזה נאות לתת הכתב הזה בקחתו שטר חיוב מיד הסרסור הראשון שהתחיב על פיו לפרוע במיטב כספו כל תביעות דון י ו ס ף א ב ר ב נ א ל[142]).

סוחרי אישקופיא היו גם כן קונים בגדים בשלוניק ומוכרים אותם במופיא ובערים הקרובות, בין סוחרי הבגדים היה העשיר ד נ י א ל ד י ק א ל ו, הבגדים היו קונים אותם בשלוניק בכסף מלא אמנם היו מוכרים אותם במופיא ובערי הסביבות בהקפה[143]).

בין רבני העיר נמנה בעת ההיא ר׳ ש ל מ ה בן הרב א ה ר ן א ב י ו ב אשר נתגדל בשלוניק בישיבות הרבנים היותר מפורסמים, רבו הגדול היה ר׳ ח י י ם ש ב ת י, ועודנו באביב ימי חייו התישב באישקופיא וירביץ תורה עד ימי האחרונים ושם נפטר[144]).

גם היה שם הרב הזקן ונשוא פנים ר׳ י ו ס ף ה א נ ד א ל י יליד ש ל ו נ י ק ותלמיד ר׳ ש א ל ת י א ל ה פ י ק, והוא היה נחשב לראש הרבנים וירביץ תורה, ויעמיד

141) שם, דף צ״ו ע״א.

142) עין משפט, חלק ראשון [illegible] ס׳ א.

143) [illegible]

144) קורא הדורות דף [illegible]

ויעמיד תלמידים רבים, וביניהם בנו החכם הגדול ר' יהושע הנדאלי[145]) והפליג בזקנה קרוב לתשעים שנה ונפטר שם[146]).

בשנת שס"ז לפי בעל הזכרונות היו שם רבנים אחרים ואלה שמותם: ר' אליהו ארבארו, כנראה נכד ר' אליהו ארבארו הראשון אשר היה כרוז שלפניו ואשר חלק על ר' אהרן אבויב, ר' בנימן דניאל, ר' מרדכי פרץ ר' יהודה בכמוהר"ר שמואל עוזיאל משלוניק, ר' משה בכ"ר אברהם אשכנזי נ"ע, ור' משה מיגיון[147]) בעת ההיא היה מקרה באיש אחד שעשה צואה בהיותו שוכב על ערש דוי ואשתו היתה מעוברת ואחרי מותו קמו מערערים. על הענין הזה ערכו שאלותיהם הן מצד יחידי הקהל והן מצד הרב הכולל אל ר' חיים שבתי שלוניקה אשר השיב אמריו: נשאלתי מאת עטרת חכמים האשל הגדול החכם השלם זקן ונשוא פנים הוא הראש כמהר' אליה ארבארו נר"ו... אמנם מכל מקום אין בית דין כופין אותם אף לאלמנה איני רואה זכות כלל. . . ועל האשל הגדול החכם השלם זקן ונשוא פנים מאריה דאתרא משפט הגאולה (תורת חיים ח"ב ד').

בעיר הקרובה קאשטוריא ככר ראינו שהסוחרים היו מסתחרים עד בילוגראדו, בין סוחרי ועשירי העיר אשר היו להם מהלך בין הפחות והשרים היה משה ן' וינישתי, רב העדה היה ר' חיים ברוך יליד אישקופיא, אשר הרביץ שם תורה ובסבת המקניטים אותו עקר מושבו לקאשטוריא, ובן דורו ר' חייב שבתי כתב עליו בהיותו עוד באישקופיא להזהר בכבודו ולהוקיר את „החכם השלם ענותן כהלל" ר' חיים ברוך[148]) מקאשטוריא הריץ שאלותיו ותשובותיו אל ר' שמואל היון שלוניקה, ודבריו הובאו בספרו „בני שמואל"[149]).

בעיר אוילונה העומדת על חוף הים האדריאטי, למרות אוירה הרע והטיב המרים והארין משכלת, היה עוד ישוב ישראלי בפרק ההוא, כנראה היהודים היו אנשי הבינים לשלות סחורות הערים התבונות לאיטליא לערים התבונות, וכבר ראינו שהיו שולחים במסחר ידיהם באישקופיא, קאשטוריא ועד בילוגראדו[150]).

למזרח מוקדון במדינת תרביא מבעד להררי הבאלקאן, רואים אנחנו פה ושם עקבות ישוב יהודים בעיר זאגרה, (אישקי־זאגרה, או Стара Загора) נודע לנו אחרי כבוש התורקים בפעם הראשונה עדה יהודית בימי השלטן אחמד הראשון, כנראה יהודי אנדרינופלא פשטו בעת ההיא לרגלי מסחרם בפיליפופולי ובערים הקרובות, בין היהודים אשר התישבו בעיר הזאת נודע לנו שם יצחק פרץ[151]) כנראה בעת ההיא גם איזה יהודים בעיר הקרובה קאזאנליק המפורסמת בשושנים הרבים הגדלים בה[152]) בפיליפופולי כבר ראינו בפרקים

---

145) [illegible]

146) שם, הוא שלם ...

147) [illegible]

148) [illegible]

149) בני שמואל [illegible]

150) עין [illegible]

151) [illegible]

152) [illegible] מצבה הנמצאת [illegible]

בפרקים הקודמים שהיתה עדה חשובה, ובעל הזכרונות יעיד שהיהודים היו קונים בתים וחנויות והיו כותבים ה״טישקיוריש״ (שטרי אחוזה) על שמותיהם על יד ה„מוטיוולי״גם היו להם תקנות לסדרי הקהלה „ויש הסכמה בעיר הזאת שתחלוק האלמנה נכסי עזבון בעלה עם בניה אם לא יש כדי שתי כתובות״ רבני העיר היו בעת ההיא, ר׳ יצחק בכ״ר יונה, ר׳ אברהם מוקוש, ר׳ משה ארגז ור׳ יוסף טילי[153].

בסידרוקפאצי הסמוכה לשלוניק רבו הספרדים אשר התישבו בעיר עד אשר דהקו רגלי האשכנזים אשר נגררו אחריהם, רוב תושבי העיר היו יונים, בשנת שס״ח היה מעשה שיהודי אחד מאיר סוראנגנה היה לו עסק עם יוני אחד אשר היה חייב לו איזה סך כסף, וכאשר כחש בו, היהודי הגיש משפטו לפני הערכאות של הממשלה ויחרצו עליו לשבוע באקליסיא, ונשבע היוני שלא היה חייב לו, והיהודי הנזכר באותו הכעס שם לדרך פעמיו ללכת שלוניקה לטרות שהזהירו אותו שלא יצא כי הדרכים בחזקת סכנה, היונים השודדים בעלי בריח היוני הכופר בחובו התנפלו עליו ויהרגוהו נפש, ויודע הדבר בשלוניק על ידי הנוצרי קושטה אשר גלה אזן אהובו שלמה ערמאה בשלוניק[154].

בנאליפולי על יד המעבר של דארדאניל היו רוב היהודים מבני הספרדים, אמנם נמצאו בעיר גם עשר משפחות מבני רומאניא מקושטנדינא, והמה בכתובים בעולי המלכות עוד מימי השלטן מחמד השני בין הפורעים בעיר הבירה, וכאשר לא היה באפשרי להם להסתלק מן הפרעון בקושטנדינא ולא היה נכון שישלבו פעם שנית עם יחידי ק״ק נאליפולי, התנו עם הספרדים שלא ימנו מהם כי אם עולי הקהל ובמעמד כלם עם החכמים השלמים אשר בראשם הלא המה הר׳ יהודה ן׳ שנג׳י והר׳ ישי מורינו ואנשי רומניא עמהם, אנשי רומניא התנו וקבלו עליהם חמשה תנאים שערכו לפניהם הספרדים: א) שלא לפתוח חנות לעשות משא ומתן קודם שיגמרו בבית הכנסת התפלה ויאמרו עלינו לשבח. ב) שלא להוליך תפילין בבית הדיין להשביע לשום בר ישראל שבועה בתפילין. ג) שלא יעסקו במשא ובמתן בחול המועד. ד) להסכים בהסכמות החזקות כהסכמות הקהלות הקדושות אשר בשלוניק. ה) שאם ח״ו יארע שום מת מצוה שיסגרו החנות כל אחד ואחד, ולא יפתחו החנות עד שישובו חברת הקברנים מבית הקברות, מלבד התנאים האלה עוד קבלו עליהם בני רומניא שלא להתנגד לשום דבר שיעשה או שיתקן הקהל, ולתת כל נדבותיהם כיד הפרנס הספרדי אשר יהיה בימים ההם, ועל ידו יתחלק במנהג.

התנאים האלה נתקבלו משני הצדדים ביום ה׳ י״א לחדש אב השל״ו, ובעבור איזה שנים ראו הספרדים שההסכמה הזאת מזיקה הרבה לסדרי הקהל, ויערערו אחרי הרומניוטים שיפרעו עמהם בכל העולים והמסים עד שגדל המחלוקת בין שני הצדדים ויבחרו את החכם ישראל אסאיול לפשר ביניהם, והוא הורה שבני רומניא יהיו חייבים לקחת גם הם חלקם במסים מלבד מס הכרגא אשר [illegible] הם בקושטנדינא, ועליהם לשלם מאת ועשרים זהובים לכל אלף זהובים [illegible] לא עברו שנים רבות והרומניוטים התבוללו עם הספרדים [illegible] עליהם על פי הגבירים.

---

[153] [illegible] מאמץ על עינא. [154] [illegible]

בימי השלטן אחמד הראשון רואים אנחנו קהלת גאליפולי עולה ·
גפי מרומי ההצלחה, ולהם היה תלמוד תורה הגון אשר בו התמידו לשמוע לי
תלמידים רבים, ומשניתי חברת תלמוד תורה מלבד שהספיקו כל צרכיו עוד התעם
במותר הכסף להוסיף על הקרן והיו מלוים „בהכשר רבית" על משכונות[155].

במדינת תסליא ואפירוס ישבו היהודים כמאז ומלפנים בארטה לאריג
וטריקאלה, בעיר הזאת, שרת בקדש „החכם השלם זקן ונשוא פנים הראש לכל דו
שבקדושה" ר' שמעון בכה"ר דוד שאבו, בימים ההם קרה מקרה שסוחר או
אליה פרנס מטריקאלה ארס אשה בשלוניק, ובשובו אל עירו נהרג בדרך ב
השודדים והדבר נודע על ידי איש יניניירי אשר גלה אזן התלמיד שלמה הלו
ועל זה נשאלו רבני שלוניק, אם להתיר הבחורה הקשורה בכבלי העינון, ובתשוב
השאלה אל ר' שמעון שאבו, ר' שלמה הכהן משלוניק ירבה להראות
אותות חבה: „אותותיך אותות עליונות הניעוני, והייתי בעיני כמוצא שלל ו
בידיעת שלומך וטוב מצבך כי טוב הוא כי כו חפצתי, וכשמים עדי כי אהבת עול
אהבה רבה אהבתיך, ולולי הטרדות הגדולות שעלי, הייתי מרבה לכתוב לבי
להשתעשע באהבתך כי רבה היא"[156].

בעיר לאריסה או לארסו היה בעת ההיא ריש מתא ר' יוסף פרץ והו
תלמיד ר' מרדכי קלעי משלוניק, ושם הרביץ תורה עד ימיו האחרונים[157]

בגליל המוריאה ישבו היהודים בעיר פטרץ הישנה ובעיר ליפאנט
בפטרץ הישנה היו מימי קדם ארבעה קהלות והיו מתנהגים על פי ד' חכמים, וה
ביניהם הסכמות להתנהג על פי הברורים מכל הקהלות, ואחר שנים קם הכם אח
מקהל אחד והתיר ליחידיו להפרש מן הכוללות על איזה דבר והוא על ענין הקנ
אם יאונה שיצטרכו לקנוס איזה יחיד מהקהל שיהיה על פי ממוני הקהל ההוא ובנ
נתפרדה החבילה, אחרי כן בא חכם אחד מנהיג כל הקהלות, ואחר שלש שני
שהיה שם, נזדמן לו ס' ההסכמות הישן וגילה אזן קצת נכבדי הקהלות שעוברי
הם ואולי כלתי רצונם וידיעתם על האלה ושבועה שקבלו אבותיהם, וויועצו יחד
ויחדשו ההסכמה הישנה, וכעבור ארבעה חדשים עבר איש מעשירי העיר איז
עבירה וממוני הקהלות נידוהו, אז נתעוררו קרוביו לאמר אין זה כי אם להיוו
העובר נדון על פי כללות הממונים ולא על פי קהלו שהיה יכול להשפיע עליהם
אז שבו ויעשו הסכמה חדשה שעל פיה כל עובר יענש רק על פי קהלו וההתיב
את החכם על כרחו, כעבור שבע שנים ראו כי רבו המתפרצים, ויקומו עו
הפעם השלשה הקהלות ויחזירו העטרת ליושנה וישיבו ההסכמה הישנה ויבטל
החדשה, אמנם הקהל הרביעי שבסבתו נעשתה ההסכמה החדשה, ממאנים להתחב
אליהם, ועל זה שאלו את פי רבני צפת איך להתנהג, ור' משה אלשיך השיו
שמחויבים בני הקהל הרביעי לקבל דברי יתר הקהלות כי אין חילוק בין עיר שיש
בה ארבעה קהלות לעיר שיש בה קהל אחד והולכים אחרי הרבים[158].

155) שו"ת מהרי"ט באסאן ב' ס"ו.
156) שו"ת מהרשד"ך חלק ב' ס' ט"ו.
157) קורא הדורות דף נ"ח ע"א.
158) תורת משה, ב' נ"ט.

רב העיר היה ר׳ יעקב הלוי, בן בתו של הרב הגדול מגליל המוריאה ר׳ יעקב שטריה פאפו[159]) נולד בעיר פטרץ, בבחרותו יצא מעיר מולדתו וילמד בישיבת הרב הגדול ר׳ אהרן ן׳ חסון בשלוניק[160]); אחרי כן שב על עירו ואל שער מקומו ושם נתקבל לרב ולמורה הוראות. כנראה בימיו היה המקרה עם ההסכמות כאשר הזכרנו, אמנם לא עמד ימים רבים שם. וישוב לשלוניק ואחרי כן התישב בויניציא ובאי זאנטי ומת שם[161]) פסקיו נדפסו בחייו בויניציא, רק שלושים שו״ת ושלשים סימנים להבנת לשונות הראשונים והפוסקים (בשנת שע״ד) אחרי מותו נדפסו מחדש בשני חלקים קכ״ד שו״ת בשנת שצ״ב בויניציא. במקומו נסמך ר׳ שם טוב מלמד יליד שלוניק ובמותו נסמך בנו ר׳ מאיר בכמה״ר שם טוב מלמד לכהן פאר בתור רב ראשי בפטרץ, הוא היה מסבחר תלמידי ר׳ יוסף עזרא, ואחרי עמדו שנים רבות בעיר הזאת כמו חמשים שנה שב לעת זקנתו שלוניקה[162]) מימי שבתו בפטרץ ר׳ מאיר השאיר רשומים רבים, הוא נשאל פעמים רבות גם מערי הסביבות ופעם אחת נאלץ לנסוע לליפאנטו לקבל בעצמו עדויות על איש יהודי שנעלם (משפט צדק חלק ב׳ ס׳ ס״ג) השאלה הראשונה אשר נשאל היתה מעיר טריפולי במוריאה הנודעת יותר בשם „טריפוליצה״ ושם היה מושב הדגלן או הפחה הראשי המושל על כל גלילות המוריאה הדרוזכית (שם, שם ס׳ מ״ו) ר׳ מאיר היה עניו ונשפל בעיניו עד הקצה היותר אחרון ופעמים רבות בדבר הוראה היה תולה את עצמו על משפט רבני שלוניק אם יתראו דבריו לנכונים בעיניהם וכה היו דבריו: אני ידעתי שכדי לירד לעוסקא דהלכה צריך להתוכח עם מעיינים גדולים מה שאין בחברתי הקטנה כי בדד אשכון (שם, שם, ס׳ ו) ובסוף השאלה חתם: ואיני סומך על דעתי להורות למעשה רק אם יסכימו על דברי הרבנים אשר מימיהם אנו שותים, נאם המתאבק בעפר רגליהם של תלמידי חכמים ושותה בצמא את דבריהם (שם) ובכל זאת רואים אנחנו שגדולי הרבנים כמו ר׳ שמואל חיון, חיים שבתי, שם טוב מאלודים ואחרים כבדוהו עד מאד, בפרט הרב האחרון הזה אשר הכירו פנים אל פנים מרבה בתוארי הכבוד: שרש האמונות מעין התבונות שמעו הולך בכל המדינות ריחו הטוב עבר לאפסי מקומות... אורין ובר אורין שואל כענין ומשיב כהלכה (שם, שם, ס׳ כ״ד) פעמים רבות חלה את חליו מחלי הפודגרא (שם, שם ס׳ ע״ד) ובכל זאת בהיותו על ערש דוי לא מנע את עצמו מהשיב לכל דורשיו, בהיות פטרץ חוף פתוח לאניות הבאות מכל המדינות היו מביאים חולאים מדביקים, בפרט המגפה היתה שוררת כמעט בתכידות עד שהיו נאלצים להמלט אל הכפרים (שם חלק ג׳ ס׳ י״ט) בשנת השפ״ כבד חליו עליו (שם, שם ס׳ י״ח) ובשנה אחת אחרי כן כאשר פרץ הדבר בתקף עוז מת חתנו אשר אהבו כנפשו ר׳ יצחק שלטון (שם, שם ס׳ ס״ו) וחמיו ר׳ חביב בן אלחרק (שם ח״ג ס׳ נ״ה) ואחרי כן בנו יחידו, עד שנמסר בדעתו לעקור משכנו לעיר מולדתו שלוניק ולא ארכו לו הימים שם, כנודע מצב העיר הנדולה הזאת היה ריעוע לרגלי השרפה

159) שו״ת יעקב הלוי ס׳ ן׳.

160) שם, ס׳ ג׳ ועוד.

161) קורא הדורות דף כ״ז ע״א.

162) שם, שם, אחר שנת שפ״ד (משפט צדק חלק ג׳ ס׳ כ״ד, ומשם נראה שהיה עדין בפטרץ).

השרפה הגדולה של שנת הש"פ (סימן שמט"ה) והענין המסובסך של מס הכנדים, ר' מאיר מלמד הצטיין בפסקים אשר כתב וידפיסם בחייו שני חלקים בשם „משפט צדק" כולל כל חלק וחלק ע"ח תשובות בשלוניק בשנת שע"ה, והחלק השלישי הנשאר בכתב יד ימים רבים נדפס בשלוניק בשנת תקנ"ה.

מן העיר הקרובה ליפאנטו ערכו שאלה קרוב לימים ההם לרבני קושטנדינא כדברים האלה: „ביסות אבותינו ואבות אבותינו, נתנהגנו בתוך קהלנו שכל יחיד, הן יחיד הן רבים אשר היו פורעים מס בקהלנו אף על פי שעוקרים דירתם והולכים להם לדור בעיר פטרץ הישנה, היו פורעים המס בקהלו מדי שנה בשנה, וכן אם היו בני פטרץ המוכתבים בפנקס קהלם ופורעים שם המס בקהלם, באים ודרים פה עמנו, לא היינו שואלים מהם מס כלל... אבל היחידים שהיו מוכתבים עמנו אשר בסכום שמותיהם קצבנו עלינו לתת למלך יר"ה סך מסים, אף על פי שעקרו דירתם מעמנו והלכו להם לפטרץ, היו פורעים המס פה עמנו עד היום הזה, ועל תורת המנהג הזה נתנהגו קהלותינו זה ימים רבים ושנים קדמוניות, אך אמנם עתה מחדש קמו קצת יחידים שעקרו דירתם מעמנו קרוב לחמשה שנה שהלכו להם ודרים בפטרץ... והיו פורעים עמנו עד עצם היום הזה, עתה בשנה הזאת עמדו עליהם ואינם רוצים לפרוע, באמרם שזה ששה שנים עבר עליהם „תחריר" (חוקר) המלך יר"ה וכתבם שם,... שאם היה כדבריהם היה פנקס אותו „התחריר" עובר בפנקס המלך יר"ה, ולא עבר הפנקס מ„התחריר" כלל, והראיה על זה שעתה שלחו שליח בקושטנדינא להביא להם פנקס כרצונם, לא כן הפנקס שהוא בידינו שהוא מזמן קדמון שהיו הם עמנו ושמותיהם אחד לאחד ממש כתובים בפנקס המלך יר"ה... שאנחנו לא נשלח יד ביחידים שלהם, וגם הם לא ישלחו יד ביחידים שלנו, ואם ירצו לומר שיהיו פטורים מלפרוע מסנו... יהיו חייבים לפחות בהוצאותיהם להוריד שמותם מפנקס המלך יר"ה, ולהוציאם מעלינו מאחר שהקצבת שהיינו פורעים עד עתה היה עם סכום שמותם[163]) „ורבני קושטנדינא הורו שהצדק אתם. עוד היה שם ר' ירמיה בכמהר"ר לוי מרגונטו[163a]) שהלך אחר כך לקנדיא.

באיי הים התיכון היה ישוב ישראלי בכיאו, רודוס ואנשי מספר בקפריסין, באי כיאו או שיאו, או יותר המוני ג'יאו על פי שמו האיטליאני Chio היתה עדה קטנה וחלשה ולא היה להם רב הגון להשגיח על עניניהם. בימי השלטן מחמד השלישי קרה מקרה בעיר, שהנערה רבקה בת כלב ולרנו נתקדשה שלשה פעמים, ועל זה הוכרח ר' חיים באסאן אשר היה בעת ההיא ברודוס ללכת לכיאו לחקור אחרי המעשה ולקבל העדיות, והוא מצא שכלם בדוים, מן המשא ומתן יוצא לנו שמות איזה יהודים אשר היו בעת ההיא שם, אליעזר שלוניקי, יהודה די קרומנא, יוסף ן' שבת, דוד קלקי, והכם העיר ר' יהודה קלפי, קרוב לימים ההם היתה מגפה בעיר ורוב התושבים נמלטו לאי קפריסין עד עבור זעם[164]).

שנים אחדות אחרי המקרה הזה, לא היה עדיין דיין ורב הגון בקהל, ויהודי אחד „היה קובל על אנשי מקומו ועל שכניו שהיו עוסקים בדין, ושלא היה רוצה לעמוד עמם להתדין, עד שממקום כיאו שלה אגרות מאגרות שונות סודרות דלא

צ"ית

163) שו"ת מהרימ"ט חלק ג' ס' ס"ב. 163a) משפטים ישרים חלק א' ס' מ"ג.

164) שו"ת מהר"י באסאן ס' קי"ז.

ציית דינא, עתה מקרוב באו לשם מאנשי קושטנדינא אנשי שם נבונים ואנשי מעשה, שנתמנו בקושטנדינא על כל דבר שבקדושה דייני וממוני העיר יע"א, וקבלום עליהם לדיינים מומחים ובקיאים כאילו הם רוכן של סנהדרין, ועשו קומפרומיסו (הסכמה) בקנין ושבועה לשמור ולעשות ככל היוצא מפיהם, בין בדין בין בפשרה[165]).

בשנת שע"ג ראשי העדה בכיאו ועליהם ר' כלב בן יהודה קלפי מתושבי האי הקדמונים, רצו לעשות איזה תקונים להתקדמות העדה היהודית כי חסרונות גדולות גרנשו בעת ההיא אצלם, חסרון רב מורה הוראות וחסרון תלמוד תורה או בית ספר מתוקן, לפי דברי בעל הזכרונות הם דאגו בתחילה בעד התלמוד תורה ואחרי כן בעד הרב, וכה דבריו: „אנחנו תושבי ק"ק נ"יאו הסכמנו הסכמה לתקן ת"ת כמנהג כל הק"ק אשר בכל גלילות ישראל, וזה לשונה: יען ראה ראינו אנחנו צעירי הצאן צאן קדשים אשר בק"ק נ"יאו י"צ שהתינוקות שהעולם מתקיים בהבל פיהם, להיותם בלתי מסודרים, היו הולכים כצאן אשר אין להם רועה, וכמעט שהיתה נעשית מלאכת ה' רמיה ח"ו עד שהעיר את רוחנו ואמרנו עת לעשות לה', לכן קמנו וסדרנו התלמידים י"צ מדרגות מדרגות, באופן שיעלו ממדרגה למדרגה ויגדיל תורה ויאדיר, וכדי להחזיק בידי התלמידים יצ"ו להטריף להם לחם חקם כדי שיתעסקו במלאכתם מלאכת שמים באמונה, התנדבנו אנחנו הבאים על ס' החתום לקיום המצוה הזאת כי רבה היא, לתת תמיד כל צרכם[166]) ואחרי אשר סדרו התלמוד תורה, ראשי העיר דאגו להביא אליהם רב ומורה צדק כי לדברי בעל הזכרונות: „שאין להם רב וחכם לראש וקצין, ומחמת זה רבו הקטטות המריבות בין יחידי הק"ק יצ"ו, רק רע כל היום, זה אומר בכה, וזה אומר בכה, עד אשר גדל כאב הקטטות והמריבות אשר ביניהם ורוע הסדור וההנהגה בכל ענייניהם, אם לענין קופה של צדקה, אין איש שם על לב לסדר ביניהם קופה של צדקה לפרנס עניי עירם... כי יהיה ריב בין האנשים, ועל עסקי ממון הם מתקוטטים, וכי ינצו אנשים והכה איש את רעהו באבן או באגרוף, ואין להם על מי שיסמכו להביא דינם לפניו, והצדיק את הצדיק והרשיע את הרשע ואיש על מקומו יבא בשלום, וכאשר יבא לידם דין מדיני איסור והתר, זה אוסר וזה מתיר, זה מטמא וזה מטהר, וכל אחד אומר אני אסלוק, ושאר העם נחלקים לשתי כתות קצתם נמשכים בתר סברת המתיר וקצתם בתר סברת האוסר, וכמעט נעשית התורה כשתי תורות ח"ו... וזה נמשך להם על בלי היות עליהם רב וחכם לסמוך עליו ולקבוע הלכה כמותו מצורף לזה גם כן העדר הדרישה והפרישה ברבים, להודיעם הדרך הישרה אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשון, להרים מכשול האיסור מפניהם, דלאו כוליה עלמא דיני נמירי ומה גם הלכות החג בחג, הלכות עצרת בעצרת... הנה השלשה דברים שהעולם עומד עליהם, הלא הוא הדין והאמת והשלום חלפו הלכו למו מקרב מחניהם, ויהי כראות קצת מיחידי הק"ק יצ"ו איך רוע הסדור וההנהגה הולך וגדל... נדבה רוחם לקרבה אל המלאכה מלאכת שמים, להחזיר עטרה ליושנה כימי קדם קדמותו, להביא בקרב מחנם רב וחכם, יורה יורה, ידין ידין, יתיר יתיר, כמנהג כל תפוצות ישראל י"צ, ובזה יתוקנו כל הדברים ושבו לאיתנם... והנה קצת מיחידי הק"ק יצ"ו

165) שם, ס' קי"ד.

166) עין מספס, חלק יו"ד ס' ד'.

יצו מחין בידם, כאמור להם לא ניחא לנא בהאי תקנתא, וכל העדה כלם קדושים, ואין בוצנם לשים עליהם משא כזה כי כבד מהם הדבר״[167].

על הענין הזה שאלו יחידי ק״ק ביאג את פי רבני שלוניק ר׳ יצחק בארקנ, ר׳ שלמה ן׳ חסון, ר׳ שלמה הלוי, ור׳ חיים שבתי אם הרבים התפצים בפרדות והבאת רב עליהם יכולים לכוף את המועטים המסרבים. נתשובת רבני שלוניק היתה שחייבים המעטים לקבל עליהם דברי הרבים, קרוב לשנת שע״ה בא לאי ביאו ר׳ משה הכהן מעיר רודוס לשרת בתור רב ומורה צדק[168]) נעל התלמוד תורה עמדו שני מורים, ר׳ כלב כלפי ורעהו אהובו החכם הנעלה לתהלה ולשם, איש אשר רוח אלהים בו, חכמה ותושיה יודע בטיב משא ומתן התלמוד, נחית לעומקא דהלכתא כמהר״ר אלעזר הכהן כנראה יליד קושטנדינא. ותחת השנתם שלשת הרבנים האלה, העדה היהודית בכיאו הצליחה ועלתה למעלה ראש, בכלל הצטיין ר׳ כלב בלפי יותר מחבריו במכתביו אשר ערך לשאול עצות רבני שלוניק בלי הרף על כל דבר גדול וקטן אשר קרה בעיר, ודבריו היו נראים בעיני רבני העיר הגדולה לאלהים אשר הסכימו עמו כמעט בכל עת[169]).

באי רודוס הקרוב לכיאו, הישוב הישראלי היה גדול כבימי קדם, בראש העדה הגדולה עמדו שני רבנים מחשובי מורי ההוראה ר׳ משה הכהן ור׳ יצחק איריסה, ויקר מקרה שהאיש משולם הלוי מת והשאיר אחריו אלמנה ושני בניה, שכם יורשי בעלה גם כן, לא עברו ימים רבים ותמת האלמנה ולא נשבעה על כתובתה והנה קם הגביר שמואל בורגוש ובידו שטר חוב על משלם הלוי, ולא נשאר למת כי אם בית אחד שאין בו כדי לפרוע לא ליורשיו ולא לבעל חובו, על זה נחלקו רבני העיר בדעותיהם, ר׳ משה הכהן הורה שהבית ישאר ביד היורשים, ור׳ יצחק איריסה הורה שזכה בעל החוב ואש המחלוקת התלקחם לא לבד בין שני הרבנים כי אם גם בין יתר יהידי העיר, ויערכו שאלתם אל ר׳ יחיאל באסאן יליד העיר אשר העתיק מושבו לקושטנדינא, והוא הורה ויגזור שבעל החוב צריך לסלק ידו מן הבית הזה, וזה תמצית דבריו במכתבו לר׳ משה הכהן: היום גלותי הסירותי מסוה הבושה מעל פני, יחלוף יעבור והנה איננו, אדברה וירוח לי הלא כח דברי גם מתמול גם משלשום מאז דברי מעכ״ת תלונותיו על איש ריבו החכם הנעלה כה״ר יצחק איריסה יצ״ו, והנה גם הוא שלח אלי כהנה וכהנה, וגם אנכי מנעתי החדלתי מעשה אצבעותי נצרה על דל שפתי חומת ברזל, כי שמעתי שמועה גדולה מראיה כי הקשה את רוחו אמץ את לבבו, בקנאתו את קנאת תאות כבוד חכמים, ומיום אשר הוצאתי אליו כל רוחי על יד שלוחי, מרוב שיחי הסתיר פניו ממני ולא יסף עוד דברי לשלום, אז אמרתי מה בצע לדבר עוד דברי ולכתוב עוד על זה? אם לכח אמיץ לא יאתפוץ להענישו, כי מנעוריו גדלני כאב. . . ואם למשפט, מי יוכל לדון מארץ מרחקים בענינים דקים? זה אומר בכה, וזה אומר בכה, ובני אדם הבאים משם לכאן, נמצא בפיהם זה לעומת זה כמנהגם, ואני תפלה אל אלהים אשים דברתי ישפות שלום רב לאוהבי תורתי, והשומע ישמע ושב ורפא לו, גם ראיתי מה שכתב מעכ״ת בענין השטר שהוציא הנגיד נבון ונעלה

שמואל

167) שם, שם, ס׳ ח׳ — בית שלמה ס׳ ... — תורת חיים, חלק ג׳ ס׳ ב״ט.

168) עין משפט, שם, ס׳ ...

169) שם, שם, ס׳ ז׳ ח׳ ט׳ וחלק אח״ע ס׳ ח׳.

שמואל בורגוש יצ"ו... והנה דברי מעכ"ת כלם נכוחים למבין... והנה כתבתי לגביר הנזכר שפתי רצון ותחנונים, לבקש מלפניו יתר ידו וטהר את הבית מתביעה זו לאהבתי, ומעכ"ת יבא וימלא את דברי אולי יתעשת לנו והיה זה שלום על דייני ישראל ויחשב לו לצדקה, גלי לחן ולחסד[170]) אך כנראה דברי ר' יחיאל באסאן לא עשו פרי, הגביר התקיף שמואל בורגוש ותומכו הרב ר' יצחק איריסה הקשו את לבם וידם על העליונה ויקניטו את הרב שכנגדם ר' משה הכהן עד אשר נאלץ להעתיק מושבו אל האי הקרוב כיאו ויהי שם לרב ולמורה הוראות ובמקומו בא לרודוס הרב יעקב מנשה משלוניק, והוא תלמיד ר' חיים שבתי, והרביץ תורה ונפטר שם[171]) בין עשירי העיר נחשב יוסף ן' שושן וכנפלו למשכב והרגיש שקרב קצו עשה שטר מתנה לאשתו מכל נכסיו מקרקעי ואגב מטלטלין והזכותיו על אחרים ולבתו נתן עשרים אלפים לבנים כדי שתעשה תכשיטי זהב וכסף ונתחייבה אמו להשיאה ולתת לה הנדוניא כדרך וכמנהג רודים והיה זה ביום ט' תמוז שע"ז בפני החכמים ר' יצחק איריסה ור' שמואל ששון[172]).

וברודוס היו בני הכפרים הנוצרים אוספים מין האילנים הנקראים בלעז לידה (Ladanym—Leda) היוצא לרוב באי הזה ומביאים אותו בתוך נאדות והוא הנקרא בלעז זוקו־לאד (Sucu-LEDA לאמר מיץ של לידה) והיו מוכרים אותו ליהודים, וכראות רוב העדה יחידי שתי הקהלות אשר בעיר ק"ק גדול וק"ק שלום שהקונים מרויחים הרבה בעסק הזה, חפצו שהקונים ישלמו מס פרטי לקהלות וישאלו את פי הרב כן עירם ר' יחיאל באסאן שהיה מראשי הרבנים בקושטנדינא בפרק ההוא, וזה לשון השאלה: ר' ושי' קצת אנשים פה רודוש, משאם ומתנם מימי קדם הוא בסחורה הזונולאדה, ועתה רוב השתי ק"ק אשר פה רודוש רוצים לתקן ולעשות הסכמה גמורה וחמורה שיפרעו קוני הזונולאדא, עשרה אלפים לבנים יותר לשתי הק"ק כדי להקל מעליהם מסים וארנוניות שמוטלים עליהם והאנשים האלה הנושאים והנותנים בה, טוחים בידם... באמרם מאי חזית דדמא דידך סומק טפי, ולהקל מעליכם ומעל סחורתכם אשר אתם נושאים ונותנים בהם ולהכביד עולכם על צוארנו ועל סחורתנו מלבד הפרעון שאנחנו פורעים בעריכת הק"ק, וכמו שאתם מטילים המשא על סחורתנו גם אתם תשאו אתנו והטילו גם כן על סחורותיכם כי אנשים אחים אנחנו[173]) ולמרות שר' יחיאל באסאן הורה שאין הצדק עם הקהלות, נאספו יחידי שתי הקהלות ויעשו הסכמה שהם יקנו הסחורה מיד בני הכפרים וימכרו אותה לכל המרבה במחירה, וריוח יחולק שלשה הרביעים לק"ק גדול והרביע לק"ק שלום שהוא הקטן ובכלל ההסכמה הסכימו שלא יהיה שום אדון ראשי לדבר לשון הרע על ענין החזקות הזונולאדה" והנה הקונים אשר התחרו בתחילה והוסיפו על המחיר, נועצו ויהיו לאגודה אחת והיו לוקחים החזקה כדבר מועט, וכראות הק"ק שלום את כל אשר הם עושים, אמרו כי הם עשו ההסכמה זאת לתועלת הכולל, למען יהיו הדמים הלקוחים כדי להקל מעליהם קצת ממשא מלך ושרים; ועתה אינם רוצים למכור חלקם המגיע להם שהוא אחד מארבעה החלקים, אלא הם יקחו חלקם

---

170) שו"ת מהר"י באסאן ס' ע"ד. 171) קורא הדורות דף מ"ד ע"ב.

172) שו"ת מהר"י באסאן ס' נ"ד.

173) שו"ת מהר"י באסאן ס' צ"ח.

חלקם והק״ק גדול יקחו חלקם, וכל אחת מהקהלות יחלקו אותם לאשר יכשר בעיניהם יחידי הק״ק גדול טוענים על זאת כי מתוך לשון אשר בהסכמה, אינם יכולים לחלק החזקה, אלא למכור אותם ביחד, ואין לחלק אלא המעות הנלקחים בעבור החזקה, עוד טוענים הק״ק גדול כי אם יחלקו בא להם נזק גדול בהלק הנוגע להם, לפי שיש קצת אנשים סוחרים אשר הם באגודה אחת ורגילים לקחת החזקה בכל שנה ושנה, ועתה הם אומרים שאם יכריזו החזקה כלה נקחנה, ואם אין, אין אנו רוצים לקחת אותם החלקים, לפי שבהיות הזונולאדה בהרבה מקומות נמכרת בזול וכנגדם יחידי ק״ק שלום אומרים „כי מה שכתוב בהסכמה, היינו לענין שלא ילך שום אדם וידבר לשון הרע לאומות על מה שלוקחים ומרויחים הקהלות כל כך מעות בחזקה, ויגיע ח״ו שום נזק או הפסד מזה״ עוד טוענים שאם באמת אי אפשר לחלק החזקה, אזי יעשו אותה בדמות קאבילה (גאבילה) שכל יהודי שיקנה נאד אחד של זונולאדה יתן כל כך מעות לק״ק. ורבני קושטנדינא ר׳ יוסף סטראני ור׳ יהושע בכמוהר״ר ישראל בנבנשתי אשר נשאלו על הענין הזה הורו שטוב לעשות לפי דברי יחידי ק״ק שלום וכן עשו[174].

אמנם לא לבד בדבר הזה נפלו חלוקי דעות בין ב׳ הקהלות, ואלה דברי בעל הזכרונות: „הפרש בין שתי ק״ק אשר פה רודוש, יש סך הקדשות שהקדישום הבעלים זה כמה ימים ושנים, מהם בעד הישיבה, ומהם בעד התלמוד תורה, ואנשי כנסת הגדולה אומרים, שהבעלים הקדישום לישיבה של ק״ק גדול ולתלמוד תורה של ק״ק גדול לבד, ואנשי של ק״ק שלום אומרים שהבעלים הקדישום סתם והמה עשו שטרי הקדשות כרצונם וכתבו וחתמו, והם נוגעים בעדות, ואף שהנכסים הם בידם הם נכסים ידועים ומוחזקים בכל מקום, שהם לחשבון הקדש, ואינם כי אם אפטרופוס עליהם, ולא להקל החוב המוטל עליהם לבד, עוד טוענים יחידי הק״ק שלום על נכסי הישיבה, שאפילו שנאמר כדבריהם כן הוא, שהקדישום לישיבה של ק״ק גדול יצ״ו מאחר שלא היתה בזאת העיר כי אם ישיבה אחת בק״ק גדול, כוודאי שמה שאמר המקדיש לק״ק גדול, קושטא דמלתא הוא דקאמר, ולא למעוטי ק״ק שלום, כיון שלא היתה ישיבה אחרת בק״ק שלום, ואם נפשך לומר דלמעוטי קאמר, בודאי שכוונת המקדיש היא שאם תפרד הישיבה, והיה לשני ראשים, ק״ק גדול לבד וק״ק שלום לבד, שאז יהיו הנכסים הנזכרים לק״ק גדול, אמנם כל זמן שלא נתפרדה הישיבה, אותם הנכסים הם לחברי הישיבה ואם יחסר, יפרע כל קהל חלקו הנוגע לו כפי הערך, ונדון זה גם כן בנכסי תלמוד תורה זולתי שיש הפרש במנהג, שנכסי הישיבה נתחלקו עד עתה, כדברי הק״ק שלום ונכסי התלמוד תורה כדברי הק״ק גדול יצ״ו, ועתה טוענים ק״ק שלום שאף על פי שנאמר בנכסי תלמוד תורה כדבריהם כן הוא שאותם הנכסים הם מוקדשים לק״ק גדול לבד, ככר זכו עניי קהלם באותם הנכסים שיחלקו פירות אותם הנכסים עניי הק״ק גדול יצ״ו ואחר כן הרשות בידם אם יראו לחבר ולהשתתף השתי ק״ק וכל ק״ק יפרע די מחסור העניים והאביונים כפי ערכו, הרי טוב, ואם לאו שיאמרו שיש להם זכות בהקדשות, ואין להם צורך לתת בממונם לזה טוענים ק״ק שלום אנן בדידן ואינהו בדידהו אנו נפרנס מנכסנו

---

174) שער יהושע השן משפט (היה בכ״י בידי ר׳ אברהם פאלאג׳י כאזמיר ונדפס ע״י חברת דובבי שפתי ישנים) ס׳ כ׳.

מנכסנו עניי קהלנו, ואתם תפרנסנו עניי קהלתכם, ואין לנו חלק ונחלה עמכם, כי כל קהל וקהל נידון כעיר אחת, ובכדי אותו הסך של ההקדש שזהו זכות העניים עשירים מיקרו ואין אנו מחוייבים לתת לעשירים, כי אם לעניים די מחסורם ואם יאמרו הק״ק גדול שכבר נתנהג בנכסי תלמוד תורה כדבריהם, לזה טוענים ק״ק שלום, שאם הראשונים היו רוצים לעשות ולוותר לפנים משורת הדין, הם אינם רוצים״[175]) ור׳ יחיאל באסאן אשר נשאל על הענין הזה הורה שצריכים לחלק הפירות בין שתי הקהלות, רוצה לומר שיפרעו הוצאות הישיבה והתלמוד תורה מההקדשות ומה שיחסר יתן כל קהל חלק הנוגע לו כמו שנהגו מקדם שבאמת לא הקדישו המקדישים כלם ביום אחד, אלא זה אחר זה בזמניהם, וכבר ראו מה שעשו בהקדשות הראשונות, וכן הורה על טענת הק״ק שלום שלא להשתתף עוד בפרנסת כל העניים, שאין הרשות לעשות כדבר הזה שודאי העניים מוטלים על כל בני העיר.

ובאי הקרוב קפריסין רואים אנחנו עקבות התישבות יהודי שם, למצער בעיר „נקשיא״ (כאשר היו נוהגים היהודים לכתוב, היא ניקוסיא Nicosia) בשאלה אשר נשאל ר׳ יחיאל באסאן מן האי כיאו נזכר האיש יעקב קליפה או אולי כליפא מכיאו אשר היה ימים רבים בניקוסיא[176]) ובשאלה אחרת שנשאל ר׳ יוסף מטראני לפני שנת ש״ס בהיותו בצפת מעיר צידון „על דבר הגבינות שבאו לצידון מאי ג׳יפרי (קפריסין) על ידי הגוי הספן, וכתב הישראל מודיע מניינם ומשקלם אלא שהמשקל אינו מדוקדק, ואומרים שדרך הוא שיחסר המשקל שיתגנבו בדרך[177]) וזה יראה למדי שהיו בעת ההיא יהודים באי הזה ועסקו בגבינות ואולי גם ביינות הרבים והמשובחים שם.

במדינת האנאטוליא (אנאדול) היה הישוב הישראלי היותר נחשב בעיר ברושא, רב העדה היה ר׳ אברהם ן׳ יעש, בימיו קרה מקרה שאיש יהודי חלה את חליו וינטה למות ולפי המנהג שינו את שמו מיצחק לחיים בק״ק גדול של גרוש, ואחרי כן נתן גט לאשתו כדי שלא תזקק ליבם וסדרי הגט לא ידעו משינוי השם כי לא היו בבית החולה בעת הסצלאין, ר׳ אברהם הכשיר את הגט אמנם נמצאו בעיר רבנים אחרים אשר רצו לפוסלו, ועל כן ערך שאלתו אל ר׳ משה מטראני צפתה להכריע ביניהם, והוא הורה שיפה דן ר׳ אברהם ן׳ יעש ויכתוב אליו בתחלתו „בר אורין ובר אבהן, בנן של קדושים אנשי החכמה והיחס והמעלה אשר השאירו אחריהם ברכת טוב הוא החכם החשוב כה״ר אברהם ן׳ יעש״[178]) בשנת שנ״ז ר׳ אברהם בלוית בניו החכמים והעשירים ר׳ יהוסף ור׳ יום טוב ן׳ יעש העתיקו מושבם לקושטנדינא לאשר הצלחת העדה הישראלית הגדולה בעיר הבירה, אחריו היה הרב הראשי ר׳ אברהם אלנזי והיה לו מרוצת מכתבים עם ראש הרבנים בקושטנדינא ר׳ יוסף מטראני[179]).

בעת ההיא היה מקרה בברושא שאיש אחד נשא ואחרי כן נודע שיש לו חולי נפילה, בתחלה חשבה האשה אולי מקרה הוא ושתקה מפני הכבוד, באמרה אולי יקל החולי אך תקותה נשארה מעל, כי החלי כבד עליו באופן נורא עד אשר השתגע

175) שו״ת מהר״י באסאן ס׳ צ״ם.
176) שם, ס׳ ש״ך.
177) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ צ״ג.
178) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ קכ״ה.
179) שו״ת מהרימ״ט חלק ב׳ ס׳ פ״ה.

השתגע והיה רוצה להנקה, ותמלט האשה בעור שניה אל בית קרוביה, על זה היו חלוקות הדעות בעיר אם יש לכופו לתת לה גט אם אין, וישאלו את פי ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא שהורה שיש לכופו לתת לה גט, ובכל האופנים כה שיש בידה מחפצי נדוניתה שהכניסה אין להוציא מידה[180]).

בעיר הקרובה אנגורא היתה עדה יהודית כמו בימי קדם, רב העדה היה ר׳ משה די בוטון משלוניק והוא היה במרוצת מכתבים עם ראשי הרבנים בקושטנדינא[181]) בימיו היה מעשה בשנת שנ״ט שאיש אחד מגדולי העיר „הנגיד המרומם כה״ר ישראל ן׳ שושן׳ חלה את חליו וימת, ובטרם מותו עשה צואה שעל פיה עזב לקרוביו ולהקדשות כל הונו, נמתוכה נוכל לדעת הסתדרות הקהל ההוא בפרק אשר אנחנו מדברים בו והתהגות היהודים העשירים להקדשות, „שמלבד המעות הראשונות שהקדשתי לישיבתי עוד אני מוסיף שמונה לוחות נ׳אמילוטים (Came lotes, עורות כבשים עם הצמר שעליהם)[182]) שיהיו קדש, גם כן להרחיב גבול הישיבה והכריה ויצרפו ריוח מעות האחרונות עם הראשונות לישיבה הנזכרת, והעורות ישלחו לויניציא ליד החכם הזן תם שימכרם לקדש הנזכר, ויהיה זכות לנפשי... לחברת הקברנים שלשים אלפים לבנים, לחברת תלמוד תורה של שלוניקי ששה אלפים לבנים, ושאר מעותי שחייבים ככתוב בפנקסי, יגבם חתני אברהם מיד הבעלי חובות, וימסרם ביד אשתי שתהא שלטת לעשות כרצונה בין בהוצאת הבית, בין בצדקה תחלק היא כאשר ייטב בעיניה לפי כבודי כל ימיה״[183]).

בשנת ש״ס בהיות ר׳ יוסף מטראני על מסעו בקושטנדינא בתור שליח הקהלות בצפת, נשאל מעיר אנגורא על ענינים רבים אשר קרו בעת ההיא, על תפילת המנחה אשר נהגו להתפלל סמוך לשקיעה״ ומתפללים מנחה וערבית יחד כל הקהל, וערער חכם אחד[184]) ר׳ יוסף הורה דכיון דפלגתא הוא דברי יהודה ורבנן שמותר לאמרה כפי אשר נהגו, גם היה מקרה שיהודי אחד היתה לו שפחה, ויהודי חבירו התעלל עמה והנה הרתה לזנונים, ואדונה דורש דמי השפחה מידו כי הוציאה לתרבות רעה ונפחת שויה, ועוד שאינה עושה עתה מלאכתה כראוי, על זה הורה ר׳ יוסף שעל הטענה שהוציאה לתרבות רעה אין בזה כל חיוב שכיון שהרגישו בזה למה לא הזהירוה, על כן משורת הדין אין חיוב ממון על המפתה, אבל ראוי לענשו ואם ראו בית דין אנגורא לקנסו בממון הרשות בידם[185]) גם היה חכם פריץ אחד בעיר אשר היה דורש ברבים ולפני המון העם המשוקעים בבערות שכל מי שעוסק בתורה אין שואלין ממנו כלל חשבון בעולם הבא, שכן כתוב בספר הזהר: „דמאן דאשתדל באורייתא לא מתבעי מיניה דינא כלל״ ועל המעשה המכוער הזה התקצף ר׳ יוסף מטראני, ויגזור „שזה הדורש דבר סרה על ה׳ ועשה תורתו פלסתר״ על כן יש לשתקו בנזיפה[186]).

בשנת

180) שם, חלק א׳ ס׳ קי״ג. 181) שם, שם, ס׳ צ״ט.
182) כנודע צמר השלאים באנגורא הוא יפה עד מאד ויותר משובח נעקר כן המשי, ולפי הנראה, כן הענין הזה היהודים עסקו במסחר הצמר והעורות בימי קדם כמו עד ימינו אלה.
183) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ כ״ט.
184) שם, שם, ס׳ צ״ח.
185) שם, שם, ס׳ צ״ב.
186) שם, שם, ס׳ ק׳...

בשנת שס"ו כשבת ר' יוסף על כסא הרבנות בקושטנדינא שאול נשאל מאת קהלת אנגורא "על דבר היתומה בת איש חיל רב פעלים הנגיד כה"ר יצחק פאסי נ"ע שאחותה הגדולה נשאת לאיש, וחלקו הנכסים עם אחותה הצעירה ואחרי כן נודע שהעליבה ממנה איזה נכסים"[187].

בשנת ההיא קרה מקרה שיהודי אחד נדד לאנגורא ועזב את אשתו בעירו ולדרושת אשתו שיפטרנה בגט נאות לתת לה, נכתב הגט בבית דין אנגורא ועשה שליח הולכה עליו. "ובהיות הג'ילאליש — היינו, אספסוף השודדים או סוחרים הנקראים גם כן בשם פיראטי, כאשר כבר בא זכרם — סביבות אנגורא בדרך יום כה, וכדרך יום כה, והיו תופסים את האנשים ושבים אותם, הלך זה (האיש) לפדות את איש אחד שהיה תפוס בידם, וסיום שיצא מאנגורא לא שב ולא ידע מה היה לו, והעם היו מרננים לאמר דמסתברא הרגו אותו אבל לא נודע שום עדות או גילוי על הריגתו, ואחר ימים באו הג'ילאליש וחנו כמה ימים סביבות החומה, והיו נושאים ונותנים עם בני העיר. ולא היה אדם שיגיד על זה"[188]. ובעל הזכרונות יבאר בשאלה ענין השודדים האלה הנודעים בדברי הימים לתוגרמה בשם פיראטים, וכפי היהודים בשם ג'ילאליש: "שאפילו היה ידוע לנו שהלך (הבעל) אצלם, אין לדונו כדין כרכום, כיון שהלך אצלם בשלום ולא במלחמה, ואין דרך להרוג אלה שיושלם להם, ועוד אלו הג'ילאליש כבר ידוע הוא שאינם הורגים אפילו כשכובשים העיר, כי אין להם שנאה עם בני העיר כלסטים דעלמא דמו, שאין כונתם אלא לשלול שלל ולבוז בז, ותופסים את האנשים ופוסקים עליהם ממון רב לפדות את עצמם".

ראש הרבנים באנגורה היה בעת ההיא ר' דוד הכהן,[189] איש נכבד ואליו הריצו השאלות הקהילות הקרובות כאמציא וכדומיהן והוא היה במרוצת מכתבים עם ר' יוסף מטראני בקושטנדינא.

בעת ההיא ישב באנגורה החכם השלם ר' חיים גרשון שעסק במסחר ובאמצעיותו נשלחו סחורות ליד החכם השלם ר' שמואל אוזידה בארם צובא כדי שימכרם בהקפה, ויהי היום שהרב הזה הלך לאנגורה והסכים להסתלק מן המסחר ולעסוק בתורה, על כן הפקיד סרסור או כאשר היו קוראים בעת ההיא פאטור, וכן עשה ר' חיים גרשון וישלח לו דברו והרב שמואל אוזידה מכר לו כל הסחורות מחוט ועד שרוך נעל, אך בכל זאת לא יכול להסתלק לגמרי כי באה שאלה מעיר אמציא על ר' שמואל אוזידה על עסק מאה פכחים ששלחו לו קדם לכן, ועל כן בית הדין של אמציא שמו עקול על חלק אחד מסחורות ר' חיים גרשון בתואנה שהן שייכות לר' שמואל אוזידה. על הענין הזה שאלו את פי ר' יום טוב צהלון בצפת (שו"ת מהרי"ט צהלון ס' פ"ד) נראה הדבר שר' שמואל הוכרח לשלם באמציא חובותיו ואחרי כן העתיק משכנו לצפת ושם בלה שארית שנותיו.

באמציא היה ישוב יהודים עד בפסק הבוא, ויקר מקרה שאיש יהודי היתה לו בת אחת שהשיאה ותמת על פני בעלה שני בנים ואחרי כן מת האיש ההוא, ויעזב מנכסיו הרבים על פי צואתו עשרה גרוש לנכדיו כדי לסלקם מן הירושה,

האלמנה

---

187) שם, שם, ס' קי"ב.

188) שם, שם, ס' קי"ט. 189) שם, שם; ס' קי"ח סימן השנה [illegible]

האלמנה תפסה כל הנכסים, כמו כן הבתים והחצרות אשר היו לבעלה וגם החובות אשר היו לו לקבל בערים הקרובות הלכה היא בעצמה ואחיה שהוא בא כחה וגבתה אותם, אמנם הנכדים ערערו על הצואה בהיות העדים החתומים קרובי הבעל, ועל זה שאלו את פי ר' דוד הכהן סאננורה להורות להם המשפט[190].

במדינה הקרובה הודאנקיאר היסאר ישוב ישראליב עיר אפיון־קארא, היה עוד בשנת שס"ב נהרגו שלשה יהודים שיצאו מעיר הזאת לפי עדות תותרמי אחד, האחד היה רופא נודע בשם חיקים־אוגלו (בן־רופא) והשני היה בן נחתום ונודע בשם איקמיקג׳י־אוגלו, וזה יראה שהיו עוסקים בכל מיני מלאכות[190a]) בעת ההיא.

ולפאת דרומית מן הערים האלה במדינת איידין, היה הישוב הישראלי בעיר הקדמתיה מגנסיא, כפרק אשר אנחנו עומדים בו היהודים החלו להתישב בערי הסביבות במספר יותר רב באיידין, קוש־עדאסי, אזמיר היא העיר הגדולה סמירנה וגוזיל היסאר (הארמון היפה).

על פי ספר זכרונות נדפס בשלוניק בשנת שנ"כ בשפת יהודית ספרדית, התישבות היהודים בעיר קוש־עדאסי (אי הצפורים) היה בימי היונים בערך שנת מאת לאלף הששי, על פי ההגדה, אמנם ההשערה המתאמתת על פי ההיסטוריא, היא שבתחלת קיסרית עסמאן נחרבה העיר הקדמוניה אפס או אופשו על ידי הרעשים, וכבר ידענו שעד שנת רמ"ם היה שם ישוב יהודי, והתושבים אשר יכלו להמלט מן העיר החרבה התישבו במקום הנקרא בעת קוש־עדאסי במרחק שתי שעות מן העיר אופישו, הנודעת כיום בשם איה — סולוק, קוש־עדאסי שהיה אולי בימי קדם אי כים התיכוני, ושהנהו כעת רק חצי אי, היה כימי קדם כמו כן עד היום חוף העיר אופישו, ובו נמצא בית הקברות יהודי קדמון לפי דברי בעל הזכרונות, היהודי הראשון הנודע בשמו כתושב העיר הוא הסוחר ישראל סורוג׳ו (אולי סורוג׳ון) אשר בא עירה איזמיר בלוית שלשה יהודים אחרים לסחור העיר כנראה בימי השלטן אחמד הראשון[191]).

ובעיר הקרובה איזמיר, כנודע היה כבר עדה קטנה ודלה יהודית עוד מימי קדם, בעת הגרוש של פורטוגל התישבו איזה נודדים מן הממשלה הזאת וייסדו עדה נפרדה וק"ק הנודע עד היום בשם ק"ק פורטוגל, אמנם מוטל הדבר בספק אם היו היהודים בתמידות בעיר הזאת, למצער המקורות העברים כמו כן הלועזים ובעלי הזכרונות לא יזכירו את היהודים כתושבי העיר הזאת עד ימי השלטן אחמד הראשון, לפי ספר הזכרונות הנזכר היהודי הראשון הנודע בשמו בעיר הזאת הוא יצחק אלפסי.

בעת ההיא רבו האנגלים וההולאנדים הבאים עירה איזמיר לרגלי ברית המסחר אשר כרתו עם תוגרמה, המרכולת והמסחר גדלו בחוף הזה פתאום במדה נפרזה מאד, והעדה היהודית הקטנה גדלה ורחבה במאד מאד רוב היהודים באו מן העיר הקרובה מאגניזיאה, טריא, שלוניק וקושטנדינא, וקרוב לשנת ש"ע היה כבר

ישוב

(190) שם, שם.

(190a) תורת אמת סי' יא

(191) הס' הזה היה בידי כר אלכסנדר ן' גיאת מאזמיר בשנת תרס"ב ונגנב מאתו עם כתבים אחרים במערכת בית דפוס עתונו, המאמר הראשון אשר הופיע ע"ס ס' הזכרונות הזה נדפס בעתון התרכי־ספרדי „מיסיריטי" שנה תרס"א גליון צ"ב.

ישוב גדול ישראלי בעיר, עד אשר נחשבה כאחת הערים הגדולות ובשורה אחת עם אנדרינופלא ושלוניק.

בשנת שע"ו היתה מגפה בעיר אזמיר או אשמיר כאשר היו נוהגים לכתוב בפרק ההוא, רוב היהודים. כרחו אל הכפרים הקרובים כמו „טריאנגדה" ודומיהם ואחרים נמלטו עד עיר ניוזיל־היסאר (הארמון היפה) במרחק פ"ח קילומטרים מזרחית דרומית מאזמיר וייסדו שם עדה קטנה, בין הפלטים נחשב גם „הנביר נבון ומעולה יצחק ן' שושן" מתושבי אזמיר ולו אח בעיר מגנישאה שמעיה ן' שושן, ובתו שמחה היתה מאורסה לבן אחיו הבכור, „ויהי היום חדש סיון משנת" ש"ע: כני „לפ"ק כאשר החל הנגף בארצות האל ויחר אף ה' בעמו ובנחלתו, והעם לא שב עד מכהו, וילכו איש לדרכו מקצהו, ויפרדו איש מעל אחיו מארץ מולדתו ומבית אביו, וילך יצחק (ן' שושן) ויחן בארץ ניוזיל־היסאר עם בניו ובנותיו וכל אשר לו, וראובן הבן הבכור של שמעיה ן' שושן, חתנו של יצחק יצא מארצו ומבית אביו, ללכת אל המקום אשר נטה שם אהלו חמיו יצחק הנז' כי ראובן הנז' הלך להמלט על נפשו אל עיר מקלטו אשר גם שמה, ולא ידע כי האויב אורב לו. . . ראובן הנז' חלה את חליו אשר ימות בו' וכהודע הדבר לאביו מהר לנסוע לניוזיל־היסאר לקבור את בנו ולספדו, וכמשלש חדשים אחרי כן המגפה נעצרה באזמיר, וישובו כל היהודים לעירם.

רב העדה היה בעת ההיא, ר' יצחק בכמוהר"ר מאיר הלוי לבית דיין מקושטנדינא תלמיד ר' יוסף מטראני והכו בעצמו כבדהו עד מאד, וירבה בשבחים ובתוארים „מלא חכמה, וכליל יופי, מזוקק שבעתים, מכל שיג ודופי, החכם הנעלה בר אבהן ובר אורין" גם היו שם ר' אברהם בכמוהר"ר יצחק הכהן אשר היה איזה זמן בעיר כיאו, ר' יצחק יפה, ר' שאלתיאל נאליפאפה, ר' שמואל רומאן, ר' שלום ראובן, ר' אברהם פינ'ו, ר' עמנואל הכהן שהיה לפי הנראה מרביץ תורה. בתלמוד תורה[192], ור' אליה נאליפאפה ששלח ידו במסחר והיה לו דין ודברים עם אחד מעשירי וגבירי העיר ושמו יהודה.

היהודים היו עוסקים במסחר המרבדים או טאפיטים (תורקית סיג'אדי) שהוא עיקר חרשת המעשה עד היום באזמיר או כאשר היו קוראים בעת ההיא אשמיר. בין הסוחרים היה שלמה עשאל ואחרים שבאו משלוניק על כן היו רגילים בסכמא הספרדי כמו בשלוניק, והיה מקרה בסרסור אחד־יהודי שהיה עסקו להוביל הסחורות באניות עד האי הקרוב שיאו או כיאו והנה יהודי אחד מסר מידו חבילה אחת של טאפיטים להובילה לשיאו ואחרי שהגיעה האניה לאי אמר לו הסרסור שכבר הגיעה שם כדי להוציאה היבשה ובינתיים נאבדה החבילה על כן הגישו את משפטם לפני הרבנים בשלוניק לבאר להם המשפט עם מי הצדק ומי החיב. כל השאלה ערוכה בשפת ספרדית וזה יראה אי בקיאותם של בני אזמיר בעת ההיא שלא יכלו לתרגם דבריהם בעברית כנהוג בכל תפוצות הגולה ביוםים ההם[193].

בשנת הש"ע התישב שם ר' אפרים פינטו משלוניק אך אחרי עמדו זמן מועט הזמינו אותו מן העיר הקרובה טיריא ללכת לצפת לישיבה שנוסדה מעזבון אברהם אדרבי[194]. וכקרבת

192) שו"ת מהרימ"ט חלק אהע"ז ס' כ"ג.

193) תורת חיים חלק א' ס' פ"ב. 194) שם, שם ס' כ"ג.

ובקרבת אזמיר היה ישוב ישראלי בעיר מגנישיא, וכאשר פרצה המגפה שם בשנת שע״ז נמלטו רוב התושבים לאזמיר ומרביתם נשארו בעיר הזאת, הרבנים היו ר׳ יצחק בכ״ר משה הכהן, ר׳ יצחק בכ״ר חיים אבוראבי, ור׳ יעקב הכהן „נבון וישיש״ ובעיר ניחיל־היסאר שהתישבו שם היהודים מחדש עמדו על ראש העדה הקטנה, ר׳ משה עובדיה, ר׳ יוסף בכ״ר אברהם ג׳יניו, ור׳ שמואל ן׳ נחמיאש.

פרק ג׳

שלטן מוסטפה הראשון, כ״ג חשון — כ״ח אדר שע״ח
(22 נובימבר 1617 — 26 פיברואר 1618)

שלטן עשמאן השני שע״ח — שפ״ב (1618 — 1622)

שלטן מוסטאפה א׳ בפעם השנית, א׳ סיון שפ״ב — י״ד אלול שפ״ג
(20 מאיי 1622 — 10 ספטמבר 1623)

שלטן מוראד הרביעי שפ״ג — ת׳ (1623 — 1640).

שלטן מוסטאפה א׳ — שלטן עשמאן ב׳ — שלטן מוסטאפה בפעם השנית — שלטן מוראד ד׳ — תשערורה בטרינה — סבב הקהלים בקושטנדינא — הרופא ר׳ משה אסיאג׳ו — עלילת חרם והוזיר — הרגת ר׳ יהודה קוב׳ו — הרבנים בקושטנדינא — הקראים — שלוניק — מס הבגדים — לפני שלוניק — אנדרינופלא — סופיא — ר׳ אברהם ן׳ שנג׳י — ברושה — טוקדון — גאליפולי — אזמיר — מגניסיאה — איי הים התיכון —

השלטן אחמד הראשון לפני מותו קרא אצלו הוזיר הגדול והמופטי, ויצוה עליהם להמליך אחריו את אחיו הצעיר ממנו מוסטאפה, כהיות בנו רך בשנים, ומן היום ההוא והלאה נהוג לתוך להמליך בבית עשמאן הנסיך היותר גדול בשנים אשר יהיה בימים ההם, ולא בן השלטן כאשר היה עד היום ההוא.

השלטן מוסטאפה הראשון היה בן עשרים ושש שנה בעלותו על כסא המלוכה ביום כ״ג לחדש חשון שע״ח, (22 נובימבר 1617) הוא היה מטבעו חלש ואין אונים ובהיות שהיה כלוא בארמונו ובבית נשיו ופלגשיו יותר משתים עשרה שנה, וביראתו ופחדו שלא יראה יום מהרה, אבד כל רגש אנושי ושכלי, ויהי לאיש הדיוטי כלי רצון ובלי חפץ, נבחר ביד העצר הזה ביד אמו ונשיו השלטנות.

ראשית פעולתו היה לשלוח ג׳אאוש (ציר) מיוחד לכנסית ויניציא, להודיע כי נכתר בכתר עשמאן, ולדרוש מאתה להכרית שודדי הים מחוף סיניא (Segna) אשר בשבתם ואשר התפשטו בכל עת בארצות ממי המגרמים, בעת ההיא קרה מקרה בקושטנדינא, שר האלה הפולאני קורצקי (Korecki) שהיה חבוש כאסיר מלחמה בארמון שעל ידי הים השחור נמלט ולא נודעו עקבותיו ויחשדו הציר הצרפתי סאנסי (Sancy) שבעזרתו עלה בידו להמלט מבית כלאו, המליץ והמזכיר הצרפתי הובאו אסורים לפני המקום ותתנקמו והציר בעצמו נתפש בארמונו ויובא עד ארמון הקאדי ועל כן ערכה ממשלת צרפת מחאה בכל תקף[1]. השר

(1 Turquie. דף 203.

השר הקיזלאר־אגאסי (שומר הפלגשים), המופטי (שופט), איסאד־איפינדי והקימקאם מופי־מחמד־פחה, בראותם האי סדרים התגעגעו בעת ההיא ויקשרו קשר להוריד השלטן מכסאו, ולהמליך במקומו את בן אחיו הנסיך עשמאן, וביום ר״ח אדר בשנה ההיא (26 פיברואר 1618) הורידו את השלטן מכסאו אחרי מלכו שלשה חדשים וששה ימים, וימליכו את השלטן עשמאן השני, אשר היה בעת ההיא בן שתים עשרה שנה. בימים ההם רוב ממשלות אברופה שלחו ציריהם עירה קושטא׳ לברך השלטן בשם מלכיהן, ולחדש ברית השלום, השלטן מצדו שלח ציר מיוחד לפאריז, להצטדק על המקרה אשר היה עם הציר הצרפתי עוד טרם מלכו.

בחדש מרחשון שפ״א (רוביעי־אל־אוול 1029 להגירה) תושבי קושטנדינא יראו מאד על התראות כוכב בעל זנב ארוך מאד בכל לילה, בעוד חדש ימים, הפחה מבודון מצדו הודיע מאותות השמים שנראו בהונגריא מבהילים מאד, וממפלת שברי מלות, לפי דברי הסופר התורכי נאימה: היו בין השברים האלה עד משקל שלשת ככרים כל אחד, והדברים הטבעים האלה הטילו מורא ופחד בלב המון העם והשרים.

ביום י״ז טבת שפ״א (12 יאנואר 1621) השלטן עשמאן צוה לחנוק אחיו הקטן הנסיך מחמד, המופ׳טי, איסאד־איפינדי לא רצה לחתום הפ׳יטוה (גזר דין), אך הקאדי־עסכר (שופט החילות) נאות לחתום הגזר דין, הנסיך מ ח מ ד בראותו שנתן בידי הורגיו קלל את אחיו השלטן בדברים האלה: „ע ש מ א ן! אללה אללה לכרות יסיך כמו שאתה כורת ימי ולשים קץ למלכותך, מי יתן שתאכה חייך באופן הזה אשר אתה מאבה חיי״ מן העת ההיא היניצ׳ירים החלו לרנן אחרי מעשי אדוניהם השלטן, בכלל התרעמו על גזרת היין אשר חדש בכל פעם, ועל המשפטים הנוראים אשר עשה בכל אנשי החיל אשר העיזו לשתות יין או שכר ולעבור את פיו.

וכמו למלא סאת תלונות העם ואנשי החיל, בחרף ההוא היה קור חזק ונורא בעיר הבירה עד אשר נקפא מעבר הבוספורוס בין איסטאמבול ואיסקודאר, דבר יקר מאד בדברי הימים ולפי הזכרונות היה מקרה כזה בשנת תצ״ט לאלף החמשי (739) בימי המלך היוני ל י א ו ן ה א י ס ו ד י י נ י ולא נחדש עוד, לרגלי עיכוב נסיעת וביאת האניות בעיר הבירה, צרכי האכל נתיקרו באופן נורא מאד, ואנשי החיל התליים והיוכבים הוסיפו יום יום להתלונן ולהראות אותות מרד, עד אשר הוצרך השלטן לשלם להם השכר המאוחר[2].

השלטן הרך בשנים ובלי נסיון, כל מגמותיו היו לערוך מלחמה עם הפולאנים, למרות עצת האצטגנים שלא לנסוע למלחמה כי לא תצלח, בהיות סוף החדש ובפרק לקות החמה שלפי דבריהם יראה סימן רע, אחרי מהלך כבד הצבאות הגיעו לחוף הדאנוב איסאקג׳ה במחוז דוברוג׳ה ויבנו גשר על הדאנוב, אחרי איזה נצחונות קטנות בחדש אב, התתרגמים עברו על הנהר וילכו עד גבול הקיצוני של נסיכות המולדויא, ובסוף החדש הגיעו עד המקום אשר היו חונים הפולאנים על שפת הנהר דניאסתר, ועליהם היה הנסיך מוילנא איש מלחמה ואמיץ לב. ויורש העצר הנסיך ולאדיסלאו אשר היה בעת ההיא בן שתים עשרה שנה, השלטן ע ש מ א ן מצדו היה בעת ההיא בן שמונה עשרה שנה, הנה לפי המקרה הפרטי, המלחמה היתה עתידה להיות בין שני נסיכים אשר לא יצאו עוד מימי ילדותם, השלטן ע ש מ א ן צוה

2) שם, דף 206.

צוה לערוך הקרב, וחיילות התוגרמים נכרו ויכו את אויביהם בפגישה הראשונה, אמנם ביתר הפגישות התתרסים הכו גם הם פעמים רבות, ולמרות אמץ לב השלטן, שרי החיל בקשו להשמט מן המלחמה, הפולאנים מצדם חסרו צרכי אוכל והשר המצביא מת בפרק ההוא, על כן מצאו גם הם לנחוץ לכרות ברית שלום (ד׳ מרחשון שפ״ב־20 אוקתובר 1621) והשלטן ע ש מ א ן שב בראש חייליו עירה קושטנדינא[3]).

כמעט החלו העם והחיילות לנוח מארך הדרך והמלחמה בלי כל תועלת, והנה עלה בלב השלטן עשמאן לאסוף אנשי חיל מפרחי הבחורים במחוזות האסיא, לפי דבריו לייסר ההימיר פ׳כרודין נסיך של הדרוזים אשר היה במצב מרידה עוד מלפני איזה שנים, הייניג׳ירים מצדם נוכחו לדעת שהסבה האמיתית היא להכרית אותם, כי לא נעלם לפניהם שהשלטן שנא אותם בנפש ולא יכול לשאת עולם, שרי המלכות הקרובים אל חצר השלטן בקשו בכל האמצעים להפוך לב השלטן מן ההכנות האלה בידעם בטח שאינם החזקים במעמד הזה מול אנשי החיל התקיפים מהם, אמנם השלטן ע ש מ א ן ה ש נ י עמד בדעתו, ועוד הוסיף לצוות להכין צי אדיר כי בלבו ללכת ולהשתטח על ערי הקדושות מכה ומדינה, לשוא השחיתו דבריהם יועציו והמופ׳טי שהאיש הנושא על ראשו כתר מלכות פטור הוא מן החיוב לבני דת מחמד ללכת אל ערי הקדש למצער פעם אחת בחייהם, ביום כ׳ אדר שפ״ב־12 מאי 1622 הוא השתטח על קברות אבותיו השלטנים, ויקריב קרבן על קבר הנביא איוב, ואחרי כן ציוה להביא הצי אדיר על לפני אישקודאר ולהוליך שם אהל המלכות להכין הנסיעה. אז לא ידעו עוד הייניג׳ירים שלט ברוחם, ויחשבו שהשלטן הולך מצרימה לעמוד על ראש חיילות מצרים לבוא בכח גדול להכרית אותם מתחת השמים, ויתאספו כלם ברחוב איט־מיידאן (שוק הבשר) ויקחו בחזקת היד פ׳יטוה מיד המופ׳טי אשר על פיהו מותר לשפוך דם כל היועצים השלטן לברוא חדשות, אל המורדים האלה נאספו אנשי החיל אשר היו בצי האדיר, היחפים בעיר הבירה, וכל השואפים לשלול ולבוז ואחרי אשר שלחו יד בראשי השרים הלכו הלוך וקרב אל ארמון המלכות, לשוא הודיע השלטן ברוז לכל עמו ולאנשי החיל כי כבר נואש מנסיעתו לערי הקדש, דבריו לא עשו פרי, והנה המורדים הגיעו עד השער „באב־סעדיל" (שער האושר) לפתע פתאום נשמע קול אחד, הננו חפצים בשלטן מוסטאפה, וכל העם ואנשי הצבא בלי הרגש ענו ככת קול אחריו, כן הננו חפצים בשלטן מוסטאפ׳ה, כרגע בקשו ארמון הנשים אשר היה כלוא שם השלטן הזה, ובהיות שלא היה באפשרי מן החוץ למצוא הפתח, עלו על הגג ויסירו אותו ואחרי כן ירדו אל הבית, ויקחו בזרועותיהם את השלטן הנבהל כי לא ידע מה דורשים ממנו, וכסבור שכבר בא הקץ להייו הוא הגיד להמון מעריציו שהנחו רעב וצמא כי זה שלשה ימים לא טעם מאומה, הייניג׳ירים נתנו לו מים לשתות ויוליכו אותו אל אולם כסא המלכות, ומשם אל בית מסגד הייניג׳ירים[4]) (י׳ סיון שפ״ב).

בעוד אשר איזה ייניג׳ירים לקחו השלטן החדש תחת מחסיהם, הנשארים פשטו בעיר ויבוזו ארמוני השרים ויהרגו הויזיר הגדול ושרים רבים, השלטן ע ש מ א ן בראותו כי נכרה יד המורדים חשב להמלט אל האסיא, אך הייניג׳ירים רודפיו מצאוהו בבית האגה אשר הרגו בתוך החללים, ויוציאו אותו בחזקת היד מבית המקלט

3) שם, דף 208. 4) שם, הף 209.

המקלט, הוא היה לבוש בלבנים התחתונים ועל ראשו מגבעת אדום „פיס" ובמצב כזה העבירו אותו ברחובות הקריה אשר מלך עליה לפני איזה שעות, ויפקידו אותו בידי איזה שהקדמאות הצבא. בעצבונו השלטן עשמאן היה פעם בוכה, פעם ממלה פני שוטריו: „מה חפצכם לעשות עם מלככם עד דבריו אל היניצ׳ירים הנכם סבת אבדן הממשלה ואבות עצמכם, מחלו לי אם התנהגתי שלא כראוי, בלתי ידעתי, אתמול הייתי מלככם, הנני היום עירום, מי יתן שאהיה למשל לכם, אתם גם אתם תהיו סבה להפכי העולם הגדל לשוא השתעת השלטן את דבריו כי שומע לא היה לו, השלטן מוסטאפה עלה על כסא מלכותו אחר חצי היום, בעוד אשר השלטן עשמאן האמלל הובל לארמון שבעת המגדלים, נמסר להריגה בידי הויזיר החדש דאוד פחה, מזכיר הקיאה, עמר פחה, שר השוטרים, קאלינדר אוגרי והג׳יבג׳י באשי.

כמעט נודע בעיר הבירה שהשלטן עשמאן איננו עוד בין החיים, והנה אנשי הצבא התחרטו על כל אשר עשו. וביום כ״ב סיון (22 מאיי). התאספו אנשי הצבא הרוכבים לפני ארמון הויזיר הגדול דאוד פחה, ויקראו בקול גדול: למה הרגת השלטן עשמאן אשר משחו בידיך והויזיר השיב אליהם דבר: הרגתיהו על פי מצות אדון כל הארץ השלטן מוסטאפה, התשובה הרגיעה לפי שעה רוח הסיפאהים (רוכבים) אמנם עשרים יום אחרי כן שכן עוד הפעם בלוית היניצ׳רים וידרשו ראשי הקאייסקאם אחמד פחה ואגבעה שרים אחדים אשר מהרו לברוח, ביום ההוא הרגו את הקאפן אגה ויסירו את הויזיר הגדול מכנו ובמקומו הועמד חוסיאין פחה שהיה המשנה במצרים.

לא עברו ימים רבים והיניצ׳ירים אשר לא שבעו רצון מן הויזיר החדש דרשו שיסירו גם אותו ממשמרתו, השלטן נאות להם שיבחרו בעצמם בין ארבעת שרים ובהיות שאנשי החיל לא יכלו להסכים ביניהם, השלטנה־ואלידי (אם השלטן) יעצה אותם לבחור את מוסטאפה־פחה, ששה שבועות אחרי כן נבחר מחמד־גורג׳י לויזיר, על פי דרשת היניצ׳ירים אשר משלו בעצמם וחפצם על השלטן אשר בחרו.

ביום ט׳ חשון שפ״ג (14 אוקטובר 1622) כדים נותני מחמד־פחה הורם למשרת ויזיר הגדול, תקוה טובה נשקפה שיעלה בידו להביא סדר ומשטר במהלך הענינים הפנימים, השערוריה שררה בכל תקף בעיר הבירה ובערי המדינה, והויזיר הגדול הבטיח להשיב המרגוע לתמון העם והגדולה לממשלה כבימי קדם, אמנם רוח אנשי הצבא הסוער כים לא הרשו בכל עת את הויזיר החדש להפיק את כל אשר זמם, בקיץ של שנת שפ״ג (1623) היתה בעיר הבירה שערוריה חדשה על ידי הסיפאהים (הרוכבים) אשר לא יכלו לשאת עליהם החרפה אשר האשימו אותם כל העם כי הם היו ההורגים את השלטן עשמאן, ועל כן התאספו לפני ארמון השלטן מוסטאפה וידרשו מאתו למסור בידם הנאשמים אשר שפכו הדם הנקי ההוא, „אנכי לא ציויתי לשלוח יד בעשמאן" היתה תשובת מוסטאפא „דאוד־פחה דבר שקרים, אם ההורגים עודם בחיים ישאו עליהם ועל ראשיהם אשמתם" אנשי הצבא כשמעם הדברים האלה, תפסו את דאוד־פחה וקאלינדר אוגרי ויובילום למקום ההריגה לקחת נקמתם בם, הם מוצאים והנה דאוד פחה הראה

לעיני

לעיני העם [illegible] השלטן [illegible] על תורת הקאדי־עסקרי (שופט החי [illegible] אחרים לנגד [illegible] אשר בתוך [illegible] וילבישוהו [illegible] [illegible] לראות [illegible] [illegible] להראות [illegible] [illegible] אשר [illegible] ואחרי [illegible] [illegible] אשר [illegible] השלטן עשמאן. [illegible] השלטן [illegible] אשר נתרצה להם להסיר את מחמד־פחה ממשרת הוזיר ולשלוח אותו אל־אר נורה לברושה ובמקומו הורם מחדש חוסיאין פחה לוזיר.

בעת ההיא [illegible] [illegible] המורדים שה [illegible] ליום עד אשר אזרו חיל לערוך מלחמה עם החילות המסודרות, ויצורו על עיר אגנור ועל ברושא אשר נפלה בידם אחרי שלשת חדשים מצור. הוזיר הגדול חוסיאין אשר הורם על ידי היניצ׳רים היה נאלץ לרצותם בכל פעם בכסף, באופן אש אוצר הממשלה והשלטן הפרטי היו ריקים, ועוד הוכרחו למכור כלי הכסף אש בארמון כדי להשביע תאות היניצ׳רים השואפים לכסף תמיד ובלי הפסק, בכל זאו המון העם, האולאמים (מעיני הדת) והספאהים (רוכבים) אשר נלאו נשוא הא סדרים עמדו לנגדו, השלטנה כיאוסים אשת שלטן עשמאן ואם הנסיך הרך בשני מוראד היתה במועצה ויהי הקשר אמיץ, הראות הוזיר כי מתמרדיו היו רבי ועצומים ממנו נאלץ לדרוש מאת השלטן לפטרו ממשמרתו ביום כ״ג אב שפ״ (20 אבגוסט 1623) ובמקומו הורם קימאנקיש־עלי־פחה, אך כמעט עמד ע כנו ראשית פעולתו היתה להראות במועצת השרים המעמד הרע של הקיסריו הפנימי והחיצוני תחת צל השלטן מוסטאפה, ולדרוש מאתם להסירו ולהמלי במקומו את הנסיך מוראד הבן הבכור לשלטן עשמאן.

ביום השבת פרשת תצא י״ד לחודש אלול שנת שפ״ג (10 ספטמבר 1623־5 זילקאדי 1032 להיג׳ירה) השלטן מוראד הרביעי עלה על כסא המלוכה, והוא היה בן שתים עשרה שנה, ובכל זאת תואר פניו ענו בו כי תקוה טובה נשקפו לעם ולממשלת בימיו.

ימים רבים לפני מלוך השלטן החרש, בפאת אסיא בארץ שנער היתה תמורד גדולה בארצות הקיסריה, שר השוטרים או סובאשי של עיר באגדאד ביקיר־אגנ אשר היה עשיר עד מאד מרד במושל העיר הביילרביי יוסף־פחה, הביא העיו במצור וכאשר נתנה בידו הרג המושל שהיה מלפנים, ויכתוב אל הוזיר הגדול בעיו הבירה שהיה בעת ההיא חוסיאן־פחה למנותו למושל על בגדאד, ובהיות שהוזיר חפץ למנות איש אחר תחתיו, שלח לנגדו את חאפיז־פחה לקחת העיר בחזקה היד, בפגישה הראשונה, ביקיר ואנשי צבאותיו אבדו ארבעה אלפים איש וינוסו העירה חאפיז־פחה היה מוכן לעבור נהר פרת ולצור על העיר אך מרידה קלה בין חיילותיו אחרה המעבר, ולמרות שאחרי ימים אחדים צר על בגדאד מצד הנקרא „ארמון של הצפור" ביקיר החזיק את מעמדו וישלח מכתב אל שאך־עבאס מלך

פרס

פרס אשר לטש עינו על העיר הזאת לקרוא לבוא אליו לעזרה ולמסור העיר בידו, ולא אחר השאך לשלוח את איש ימינו ספה־כול־כאן אשר בא העירה בראש איזה אנשי חיל ומצנפת כבוד לביקיר הביא עם כתבים, וכראות חאפיז־פחה כי אבדה כל תקוה להכות המורד ולהושיע העיר עשה בערמה, ויערך מכתב אל ביקיר בשם השלטן מוראד הרביעי אשר מלך בפרק ההוא, ויכנהו לביילירבי של באגדאד, האיש הזה אשר כל מגמותיו ושאיפתו להיות נסגב מושל העיר הגדולה ההיא, בראותו שכבר השיג חפצו ומאויי נפשו, הפך ערף לשאך של פרס, ויתפוש שלשת אלפי הפרסים אשר באו העירה וירסם ויחרימם, ויהי כהודע הדבר לשאך עבאס התקצף עד מאד, וישלח את חיילותיו לצור על העיר ולמכות שחאפיז־פחה מהר לשלוח אנשי חיל ולהחזיק העיר, באגדאד נפלה בידי הפרסים ביום השני לשבוע ד׳ כסלו שפ״ד (28 נובימבר 1623) ברשעת מחמד בנו של ביקיר אשר נמכר לפרסים, ונמנה למושל העיר במקום אביו. הפרסים כבואם העירה התאכזרו עם כל יושבית ויבוזו כל הבתים והחנויות וכמעט היה להפיק זממו השאך הפרסי להרוג כל התושבים לפי חרב, לולא האיש סיעיד־סוראני׳ שומר קבר אבוחניפה הקדוש בעיני הפרסים מנעו מבוא בדמים[5].

חאפיז פחה הורם בעת ההיא לשר הצבא, וכראותו שהמרידה גדלה ורחבה במדינת האסיא ובראשה הגבור עבאסה־פחה, הוא אסף היניג׳ירים, ובסוף חדש סיון שפ״ד ערך מלחמה על פני העיר טוקאט ויכה המורדים עד חרמה, אמנם בחצי האי קרים במלחמה אשר ערכו העשמאנים עם התרתרים הם הכו באופן נורא מאד והשלטן הוכרח להכיר את מחמד גיראיי לכאן של קרים, התרתרים מצדם מסרו עיר כאפה ביד התוגרמים. בעיר הזאת היה ישוב יהודי משכבר הימים, ובבוא העיר תחת משטר הישר של העשמאנים קרה מקרה שיהודי אחד מעיר אחרת שבחצי האי קרים התישב בכאפה, והוא היה כתוב בפורעי המסים בעירו, ואנשי ק״ק כאפה דורשים מאתו לשלם עמהם המסים על פי חקי תוגרמה, ויערוך שאלתו אל ר׳ יוסף מטראני להראות המשפט אם באמת חייב הוא לשלם בשני המקומות, וכתשובתו ר׳ יוסף מטראני הואיל לבאר: „שר׳ הנזכר נעתק למלכות אחרת שכבר יצא מתחת שעבוד המלך הראשון לגמרי, פקע שעבודו ממנו, ומדינא דמלכותא שלא לקחת ממני כלום. . . ואפילו אם יפרעו בני העיר עליו לא מתחייב ליתן. . . שכן מנהג המלכיות שיש שלום ביניהם, והמלך הקדרי (תרתרי) משלים עם המלך התוגר, והוא סר אל משמעתו ובכל מקום שהלך איש אחד מהמלך התוגר, משעבדין אותו בעל כרחו לפרוע במקומו, וכן כשאיש אחד מהמלך הקדרי (תרתרי) בא לקפה, פורע עם אנשי מקומו, ובהא ודאי דינא דמלכותא הוא שכך התנו זה לזה״[6])

מן העת אשר סגר יומו השלטן מחמד השלישי ועד מלוך השלטן מוראד הרביעי, בפרק אשר שררה השערוריה והאי־סדרים בחצר השער, רואים אנחנו היהודים רחוקים ממהלך הדיפלומתיא, יהי שהם בעצמם בראותם שיד היניג׳ירים משלה במהלך הממשלה התרחקו לאט לאט וישתמטו מבוא וצאת בארמוני השרים, יהי שמצבם הרע והחינוך הנרוע לרגלי חלשת הלימודים בכנסת ישראל בתוגרמה, לא

5) שם, דף 218 והבאים אחריו.
6) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ נ״ח.

לא הספיקה מביניהם רופאים או בקיאים בדיפלומטיא, ולא היו כדאים לבוא בארמון השרים כבימי קדם, אז שקנאת הדת שהיתה קנין פרטי ליינינ׳ירים אשר היו לבדם המשפיעים על מהלך הממשלה, לא הרשתה שהיהודים יקרבו אל בתי השרים ותצר השלטן, בימי השלטן מוראד הרביעי נראה פתאום כציץ בארץ ציה „החכם הזקן עשיר ורופא מובהק״ ר׳ משה אמאדג׳י מעיר שלוניק מתישב בקושטנדינא, ואולי בסבת איזה פקיד הממשלה אשר נסע משלוניק לעיר הבירה, ושם היה מהרופאים הקרובים למלכות[7]) כל ימיו האחרונים, ואולי בכל עת אשר מלך השלטן מוראד הרביעי, וכאשר זקן ובא בימים שב אל עיר מולדתו, וכתוך ימים מועטים נפטר לעולמו.

בראשית שנת שפ״ה (סוף 1624) הוזיר מחמד־פחה מת ובמקומו הורם חאפיז־פחה אשר ערך מלחמה עם הפרסים, אמנם לא הצליח בקרב ההוא, בחדש תשרי שפ״ו הסיפאהים הראו אותות מרד בקושטנדינא והשלטן נאלץ להקריב המזכיר (דיפתרדאר) עבדול־קירים־פחה להשקיט התרעומות, אמנם ימים אחדים אחרי כן בחדש ראמאזאן (1034 להיג׳ירה) היינינ׳ירים והסיפאהים הראו עוד הפעם אותות מרד ואי רצון, שר המלחים (קאפודאן־פחה) אשר צוה להשקיט אנשי החיל ולהרגיעם הרג שני שרי חיל ראשי המרגנים, ויפליג באניות בים השחור להכות את הקוזאקים אשר הצרו חופי הים התורגמים ולפעמים האיצו לבוא עד הבוספורוס, וישגם אצל המקום קארה־קירמין ואחרי מלחמה כבדה בעוד יום שלם החריב שבעים אניות שיט בעוד הקרב, וישב מאה ושתים ושבעים אניות שיט ובערך שמונה מאות קוזאקים וישוב עירה הבירה בתחילת חדש ניסן שפ״ו (אבריל 1626 ריג׳יב 1035 להיג׳ירה).

בשנה ההיא הוזיר הגדול חאפיז־פחה עלה על באגדאד ללכדה מידי הפרסים ואחר תלאות רבות הגיע לפני העיר ויצר עליה, אך היינינ׳ירים אשר היתה בכל הענינים ידם על העליונה, החלו להראות אותות מרד עד אשר נאלץ הוזיר לעזוב העיר ההיא ביד הפרסים ולשוב אחור, בזכרונות המלחמה אשר ערך לפני השלטן כתובים בדרך שיר על פי חקי שחוק האישקקי, הוזיר שאל לשלטן אם אין עוד אצלו „פירזאני״ לאמר שר צבא (הצורה הנקראת בפי האברופים: המלכה) ובתשובתו אשר ערך השלטן מוראד לוזירו שאל אליו אם לא יוכל הוא בעצמו לעשות לשאך של פרס השאך־מט. אחרי שוב היינינ׳ירים מבאגדאד ראשי החיילות אשר היו בעיר הבירה החלו עוד הפעם למרוד באדונם השלטן, והאנשים האלה הפרועים לשמצה, אשר לא ידעו כל גבול לשאיפתם, דרשו מאת השלטן לתת בידיהם הקאימקאם גורג׳י־מחמד־פחה, לשוא נלאה השלטן להרגיע רוח היינינ׳ירים בהסירו הזקן הנכבד ההיא משרותו שהיה קרוב לתשעים שנות חייו אחרי אשר עבד באמונה שתים ושבעים שנה תחת צל שמנה שלטנים, אנשי הצבא היו באחת ואין מי שישיבם מדעתם להכות נפש הזקן האמלל ההוא. השלטן נאלץ לבטל רצונו בפני רצון חיילותיו בעצת שריו הקרובים אליו אשר הזכירוהו מה שקרה לאביו השלטן עשמאן השני, אך בעת ההיא נשבע בימינו לקחת נקמתו מיד הפריצים האלה, ולא אחר לעשותו אחרי אשר שקטה המרידה, ראש המורדים מארי־מחמד

7) קורא הדורות דף מ״ו ע״א.

יםחמד ושני תומכיו נתפסו ויטילו אותם אל הים, הויזיר חאפיז־פחה הוסר ממשמרתו ביום י״א כסלו שפ״ז (1 דקמבר 1626) ובמקומו הורם הליל־פחה. השר החדש הזה עלה בידו לכרות ברית עם הפולאנים ולהשבית המריבה ביניהם ובין התורתרים של קרים, אך עם המורדים האסיאתים לא הצליח, בחדש אב השנה ההיא עלה למלחמה על עבאסא־פחה אשר היה בהרזורום, ואחרי מלחמה כבדה שב אחור אחרי אבדו רוב חיילותיו, וכהגיעו אל עיר הבירה השלטן מוראד הסירו מכנו ויפקיד במקומו את כורסיב־פחה שהיה מושל דיארביקיר.

השר הזה ראשית פעולתו היה לעלות למלחמה על המורד האסיאתי עבאסא־פחה ובערמתו ותחבולותיו עלה בידו להכניעו ולהביאו עמו עירה קושטנדינא, ובהיותו על דרכו פגש חיל הפרסים אשר באו בעזרת הרזורום, ויכם ויחרימם ואת שר החיל שיטסי־כאן תפס חי ויביאו אל עיר הבירה, השלטן אשר שבע רצון, כבדו ויתן לו משאות כידו הרחבה, ואת עבאסא־פחה המורד סלח בחסדו וימנהו למושל על מדינת בושנא.

בעת ההיא הציר הצרפתי בקושטנדינא פיליפ די הארלאיי בקש בכל האמצעים להשיב ההגמונים מםחלקת הישועים אל עיר הבירה ולהשלים האקליסיא היונית והרומאנית, אך ממשלת תורגמה השיבה בקשתו אחור ונתיניו ההגמונים נגרשו כלה מעיר הבירה, כנודע הישועים האלה הצרו מאד ליהודים וליונים, ובשנת שס״ט ביםי השלטן אחמד הראשון איזה ילדים יהודים הובאו בדת הקתולית על ידם, ואף שהתאוננו היהודים באזני הממשלה ולמרות חפץ השרים לגרשם, הציר הצרפתי סלוניק הגין בעדם ולא נגעו בהם לרעה, אך עתה כנראה נלאה מאתם ולא יכלה הממשלה לשאת אותם [7a].

בשנת שפ״ח השאך הפרסי עבאם האויב היותר נלהב של התורגמים מת, ויעזוב המלוכה לנכדו הרך בשנים מירזה, אשר נקרא בעלותו על כסא המלוכה בשם שאך־סיפי, התורגמים חשבו שכבר באה העת לקחת עיר בגדאד מיד הפרסים, ובחדש תמוז (9 יולי 1629) הויזיר הגדול כורסיב־פחה נסע כראש חייליו מעיר הבירה על בגדאד, אמנם הנשמים הרבים אשר ירדו במדינת ארם נהרים ושטף הנהרות חדקל ופרת היו למכשול על דרכם, כל המדינה היתה מכוסה מים ודמתה לים רחב ידים, הערים והכפרים הבנוים על ההרים ועל הגבעות נראו כאיים נשכחים בתוך האוקינוס, בעמל רב הגיעו התורגמים אחרי ארבע חדשים לפני העיר הזאת, ולמרות כל ההכנות ורוב החיילות לא יכלו ללכוד אותה, היינית׳ירים בעצמם אשר נלאו מכבד הדרך והתלאות, לא חפצו ללחום עוד וידרשו לשוב אחור, קרוב לשנתיב ימים עמד הויזיר במדינת שנער אצל הגבול הפרסי ולא הצליח חפצו בידו להכות אויביו, ובעיר הבירה שונאיו העצומים הביאו את דבתו רעה בעיני השלטן כי רק באשמתו לא הצליח דרכו עד אשר נזר עליו להיות נהרג, הקיאיה זולפיקאר נשלח עירה טוקאט אשר שם חנה הויזיר כורסיב־פחה עם פירמאן השלטן להרגו הויזיר קבל הגזר דין בקר רוח, קרא הפירמאן ויתן את ראשו ביד השליח אשר התיז אותו בחרבו. השלטן מוראד הרביעי הפקיד את חאפיז־פחה בפעם השניה לויזיר הגדול, לא עברו ימים רבים והיינית׳ירים מרדו עוד הפעם ויתאספו ברהובור

7a) Turquie, דף רב״ד.

ברחובות קריה וידרשו מאת השלטן לתת בידיהם את הוזיר ושרים אחרים, וכאשר מיאן לתתם בידו הם העיזו פניהם לקרוא, אם הפאדישאה (המלך) לא יחפוץ לתתם בידינו אז נוריד אותו מעל כסא מלכותו. השלטן מוראד בראותו כי רעת נגד פניו, נאלץ לטרות רצונו לפתוח לפני המורדים שערי הארמון ולדבר באזניהם דברי פיוסים, אך לשוא השחית את דבריו כי אנשי החיל עמדו בדעתם, אז קרב תאפיז־פחה אל המורדים ויאמר אליהם הנני בידיכם כטוב בעיניכם עשו. ומיד כרתו את ראשו, השלטן בראותו זאת קרא בחימת אפו: אנשי בליעל והורגים אשר אין יראת אלהים תביאו לנגד עיניכם, עוד מעט ותראו את נקמתי אם יעזרני מן השמים! ואחרי אשר שקטה המרידה (שנת שצ״ב) השלטן החל להרוג ראשי החיילות המלהיבים אותם למרידה, הקאזי־עשכרי (שופט הצבא) מאנאטוליא יעץ השלטן „פאדישאה! האמצעי היחיד וסיוחד למורדים הוא החרב" והשלטן מוראד הטה אזן לדבריו ויהרוג על ימין ועל שמאל עד אשר הטיל פחדו ומוראו על היינינ׳ירים והסיפאהים, מן היום ההוא התחזקו רסני הממשלה בידו, הכנסות המלכות אשר נפלו פלאים הוטכו במאד מאד והסדרים שבו לשרר בכל המדינה[8].

אחרי מות הוזיר תאפיז־פחה נמנה במקומו ריג׳יב־פחה לוזיר הגדול ביום י״ג שבט (6 פיברואר 1632) בוזיו קרה מקרה אשר יפיץ מעט אור על מצב היהודים בעיר הבירה וביתר ערי המדינה בפרק האי סדרים ושנאת היינינ׳ירים אשר התנפלו בכל עת עליהם, אומרים אמור שהשר ריג׳יב־פחה לפני עלותו למשרת הוזיריות היה בא בהתחברות היהודים והיה מתפלא עליהם על אמרם תמיד: הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל, ויהיו דבריו אליהם, ואיך תאמרו כן? ומי איפה השומר ליתר העמים? האם אין שומר כי אם לכם? והיהודים היו משיבים אליו הננו העם היותר חלש בין העמים, ואם לא ישמרנו האלהים לא ישאר זכר ושארית לנו בין האומות.

כנודע בכל שנה ושנה היו אוספים חלק בחורי הנוצרים בכל ערי תוגרמה ומביאים אותם בדת מחמד ואחרי כן עושים אותם לאנשי חיל לרגליים והם הנקראים ייניג׳ירים, בשנת שצ״ג בחדש ניסן בהלקח מעשר בני הנוצרים ויביאום בדת השלטת ואחרי כן הכניסום בחיל היינינ׳ירים, היו שני אנשים אשר שנאו את היהודים תכלית שנאה, ושבוע אחד לפני חג הפסח התנכלו להעליל ברשע על היהודים, האיש היינינ׳ירי האחד היה בעל אשה ולו ילד קטן ויאמר אל רעהו נהרגה את בני ונשליכה אותו אל רחוב היהודים, ובבקר נעליל עליהם שהם הרגוהו לצרכי דתם לערב דמו במצות אשר יאכלו בחג הפסח, ובליל יום הששי ערב חג הפסח הרגו הילד ויטילו אותו ברחוב היהודים אשר במגרש איסתנבול, בלילה ההוא נדדה שינת הוזיר הגדול ריג׳יב־פחה וישקיף בעד החלון וירא את שני היינינ׳ירים נושאים ילד קטן על כתפם ומשליכים אותו ברחוב היהודים אשר היה בשכונת הארמון, ויתפלא מאד כי כל מעשי היינינ׳ירים היו חשודים בעיניו, ועל כן הביט ובדק אחריהם ולאור הלבנה תפש דמותם בזכרונו, ובבקר השכים ויגלה את אזן השלטן מוראד הרביעי מכל אשר ראו עיניו, ויהי ממחרת והנה האנשים החטאים האלה עמדו לפני השלטן ויצעקו לפניו: הושיעה אדוננו המלך, וקח נקמתך ביהודים, הנה:

8) Hist. de l'Emp. Ottoman מאת V. de la Jonquière דף 306—307.

הנה נער היה אתנו ויבא אתסול ברחוב היהודים על איזה צרך, ניקוטו היהודים ויסחבוהו וישחטוהו וברצונם ללוש בדמו את לחם החג, כי לא יאכלו לחם בחג הזה כי אם בדם משלמני, הוויזיר אשר היה במועצת הדיואן הכיר אותם וירמוז אל השלטן, שהם האנשים אשר ראה אמש עושים זר מעשיהם, וישאל השלטן מ ו ר א ד אליהם ובן מי מכם היה העלם? וישב אבי הילד, בני היה ועתה נקום נא את נקמתו, ויאמר השלטן לאחד המשרתים אשר על יד הפתח קחהו אליך, וכצאתו דבר אל היניג'ירי השני דברי רכות, הודיעני האמת ואשימך כאחד השרים וישב אליו דבר: אדני השלטן, אנכי האיש ההוא היינו אתסול בנך והנה דבר אלי לאמר הראית את היהודים האלה, הכה ונתנכלה אליהם למען יהתם חסלך, ואחרי אשר הודה כל הדברים צוה השלטן להוציא אותו החוצה ולהביא היניג'ירי השני, ובעמדו לפניו אמר אליו השלטן, הנה רעיך הודה שאתה הרגת בנך, ויאמר לא אדוני המלך כי אם היהודים לצרכי דתם ויצו השלטן להביא האיש האחר לפניו, וכראותו שהאב ההורג בנו מכחיש ומשקר השיב רעהו ישלח נא השלטן את החוקר עמי ואראה לו את מקום הטבח וישלח עמם איש אמונים וירא בעיניו ונוכח כי באמת התאכזר האב ההוא עם בנו יוצא חלצו בחפצו להעליל על היהודים, ויצו השלטן מ ו ר א ד הרביעי להרוג את החטאים ההם בנפשותם הם ובני ביתם וכל אשר להם ולבוז את רכושם ואת בתיהם, ועל היהודים הוציא כתב־דת כפירמאן אשר הוציא בער עלילת אמאציא ומוקאט השלטן הגדול ש ו ל י י מ א ן שהיהודים אינם משתמשים בדם לצרכי דתם, וכל הנוצרי המעליל עליהם ובא ברחובותם על הענין הזה יהרגוה ולא ידרש דמו מידם, הוויזיר ריג'יב־פחה הודיע ליהודים את אשר קרה ואין ניצלו בדרך נס בלתי ידיעתם ויוכח כי באמת יצדקו היהודים באמרם: הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל[9]).

בשנה ההיא בחדש סיון (זילקאדי למחמדנים) השלטן מ ו ר א ד ה ר ב י ע חלק משרות הממשלה לאנשים חרוצים ואוהבי ההתקדמות, המשרות אשר היו עד העת ההיא בידי הסיפאהים אשר אחזו בהן בכח הזרוע, גם השכיע ראשי היניג'ירים והסיפאהים שיהיו נאמנים לארץ מולדתם על ספר האלקורן, וואלהי, בילהי תאלה (בעד האלהים, עם האלהים, ובשם האלהים) מן העת ההיא השלטן החל למלוך לבדו ובעצמו, גם הושם קץ לשערוריות והאי סדרים.

ביום ג' אדר שצ"ה השלטן נטה אהלו במגרש שקוטארי (אישקודאר) ותשעה עשר יום אחרי כן באמצע חדש ראמאזאן נסע למלחמה על פרס, בעמל רב ואחרי תלאות רבות עלה בידו להגיע עד עיר הירואן ויצר עליה, ותנתן העיר בידו ביום י"ז אב, השלטן מ ו ר א ד ברוב שמחתו שלח ציר מיוחד לעיר הבירה לבשר הנצחון ולצוות על כל התושבים להדליק נרות ולשמוח על התשועה. ומטעם השלטן צוה על המחמדנים, היהודים[10]) והנוצרים להתפלל לאל הרוחות לכל בשר להצלחת חילות העשמאנים במלחמה הכבדה הזאת, אך בתוך השמחה הכללית הזאת היה גם עכוב תוגה כי בפקודת השלטן נהרגו שני אחיו הנסיכים ש ו ל י מ א ן ו ב א י א ז י ד והמשורר הצרפתי ראסין חבר על המקרה הזה את החזיון ב א י א ז י ד (Bajazet שהוא בין היותר נבחרים בחבוריו. אחו

9) ראה בסוף החלק הזה חציון ו'.

10) Turquie דף רל"ג, המקורות התוגרמים לא יזכירו חעם חנוער למפולה להצלחת חחיולות במלחמ

אחרי הנצחון הזה, השלטן סוראד הרביעי הלך על העיר הבצורה תיבריז וילכדה בחדש תשרי שצ״ו ואחרי כן שב אל עיר הבירה לנוח בעוד החרף, אך כמעט שב לקושטנדינא הפרסים פשטו במדינת תוגרסה ויכבשו העיר הירויאן, וכהודע הדבר בעיר הבירה השלטן קצף עד מאד, ולא ידע כל נכול לקנאתו העזה, ובלבו נטר שנאה לוזיר הגדול ולראשי שרי החיל, ויטיל איסתו ופחדו סביבותיו גם הרג את הפחה ג׳אן־פולאד־זאדי־מוסטאפה ושרים רבים למען ישמעו העם וייראו ולא יזידו להתנגד לחפצו, אמנם לא לבד אל הפחות והפקידים נגעה יד השלטן סוראד הרביעי, כי גם אל יתר העסים אשר הסו תחת צלו, בעת ההיא הפאתריך היוני קיריליוס שהיה שונא בנפש הישועים נתפש בעוד לילה בארטונו, והוכל אל מבצר שבעה המגדלים ושם נהרג, וההגמון אשר מלא מקומו הפאתריך כרפילה שהיה נוטה לכומרי חברת ישוע נאלץ לתת אל האוצר הקיסרי חמשים אלף זהובים להשיג המשרה ההיא [11]).

וגורל היהודים לא היה יותר טוב מגורל יתר העמים בתוגרסה בעת ההיא. כבר ראינו שבשנת שכ״ז כאשר מלך השלטן שלים השני, שליחי קהלות הקדש משלוניק בעיר הבירה ובראשם ר׳ משה אלמושנינו קבלו עליהם לשלם לאוצר הממשלה סך כסף בשכר זכיותיהם בעיר ההיא, ובהיות שרוב היהודים וכפרט העניים היו עוסקים בעיר ההיא במלאכת וחרשת מעשה הבגדים ולא נמצא בידיהם כסף במזומן, נאותה הממשלה לקבל מידיהם המס הזה בבגדים ולא בכסף, והבגדים האלה היו מביאים צירי עדת היהודים משלוניק לעיר הבירה מידי שנה בשנה, בשנת שצ״ו היו הצירים משלוניק הבאים לקושטנדינא „החכם המרומם כמה״ר יהודה קובו, והגבירים נבונים ונשאים יצחק ן׳ נחסיאש והר׳ יוסף כהן נהר, והר׳ שמואל מלמד והר׳ זכריה שולם והר׳ יוסף לבל אשכנזי״ [12]) ויהי כבוא הצירים האלה אל עיר הבירה עם משאות הבגדים, ותדרוש מהם הממשלה כסף ענושים בהיות שהבגדים אשר נסכרו „במיזאט״ (בפוסכי ע״י הבורז) לחשבון הממשלה בעצם יום שבת קדש לא השינו סך הכסף אשר ערכו הצירים היהודים, וראש הצירים ר׳ יהודה קובו „היה טוען שיביאו שמאין וישומו ערך „האיסטים״ והצמר והסלאכה, ויראו שוזין האמיתי ועל זה היה מתמרמר ואומר כי אם יאותו לתת להם הסכום ההוא בעד שנה זו, אחר כך יגלגלו עליהם את השנים שעברו, וזה היה קשה לו מר ממות״ [13]) אמנם פקידי הממשלה לא הטו אזנם לדברי הצירים „ויביאום בקולר בשבויי חרב, והעבירום על דת לחלל השבת כמי שיוצאין להרינה „ולעת קץ נפל הגורל הסר על הציר ההוא ראש המדברים, והעולה אשר מצאו ממלאכת הבגדים אשר אליה שמו אשם נפשר וינזרו עליו במצות השלטן סוראד להרג בעצם יום השבת ההיא, פרשת כי תצא י״ג לחדש אלול (15 ספתמ׳ 1636) שצ״ג, ובעל הזכרונות יעיד, „כשהיו הולכים להרוג לחכם השלם כה״ר יהודה קובו, הכרוז היה יוצא ואומר בלשון הזה: קלפי ג׳והא אידין בודור (זה האיש עושה בגדים גרועים)... ועל ידי הריגתו של אחד המיוחד שבהם, רעדה אחזתם והוצרכו לתת להם כל אשר שאלו מהם״ [14]). המקרה.

11) שם דף רל״ה. 12) תורת חיים לר׳ חיים שבתי דף ק״ם.

13) שם דף קמ״א ועור ראה בפרק הזה הפרטים על שלוניק וציון ח׳.

14) שם דף ק״ם — „כאשר עתה מקרוב נהרג חכם חסיד אחד בחמת המלך בעבור המס הכבד הזה שלא נעשה כסתכונתו ובזמנו״ (שם דף פ״ב ע״ב).

הסקרה הסר הזה יראה לנו מעמד היהודים בעיר הבירה בימי השלטן מוראד הרביעי, חולשתם ואי חשיבותם, עד אשר לא נמצא אף יהודי אחד תקיף ובעל הפנים בעיר הבירה, אשר היה בידו להמליץ בעד אחיו השלוניקים, או להשפיע ברב או במעט על השלטן האדיר, לבלתי שפוך דם נקי בלי כל עון ואשמה, הוזיר הגדול ריג׳יב־פחה, אשר הטה חסד אל היהודים, ואשר הציל אותם מעלילת הדם הנוראה ארבעה שנים לפני כן, האיש היחיד אשר אולי יכלו היהודים לקוות מסנו שיושיעם בעת הצרה ההיא, לא היה בפרק ההוא בקושטנדינא כי אם על שדה הקרב עם פרס, אמנם גם עליו קצף השלטן כאילו הוא היה סבה שהכו התורגמים לפני הפרסים, ושנה אחת אחרי כן הסיר אותו ממפקדתו וירם במקומו את הקאייסאקאם־ביכראם־פחה (בראשית שנת שצ״ז, 1637) בעת ההיא השאך הפרסי שלח ציר מיוחד לקושטנדינא, אמנם השלטן מוראד הרביעי אסר אותו בארמון דאוד־פחה ויצו להכין צרכי המלחמה נגד פרס, הוזיר הגדול ביכראם־פחה נסע בראש חילותיו, ואחרי אשר החזיק מעמדו בגבול פרס שב לעיר אמציא, בעבור החרף בשנת שצ״ח השלטן מוראד בעצמו נסע מקושטנדינא בראש צבאותיו להלחם עם פרס ולקחת עיר בגדד מידם, ובהיותם בדרך מת הוזיר הגדול ביכראם ביום ו׳ אלול (17 אגוסתה) ובמקומו הופקד טאניאר מחמד־פחה שהיה מלפנים מושל מוסול (בבל), אחרי מהלך כבד ותלאות עצומות בעוד מאת ותשעים ושבע יום, השלטן מוראד הגיע לפני בגדד ביום ו׳ כסלו שצ״ט (15 נובימבר 1638), השלטן בעצמו לבוש בגדי ייניג׳ירי פשוט עבר בעצמו בכל אנשי צבאותיו ובדבריו הרבים הלהיב לבם למלחמה והעיר הובאה במצור, וביום י״ו טבת כדורי התורגמים עשו פרצה בתוך החומות והוזיר הגדול עלה בראשונה על החומה אמנם הפרסים כרתו את ראשו, ובמקומו הורם ברגע ההוא שר הטלחים מוסטאפה־פחה, ובלי פחד ומורא עלה על ראש הפרצה ואחריו עלו אנשי החיל, אחרי מלחמה כבדה באו העירה ביום המחרת (י״ז טבת שצ״ט) ויהרגו שלשים אלף פרסים, מן העת ההיא בגדד נספחה לממשלת קיסרית עשמאן עד מלחמת העמים בשנת תרע״ח.

ובעל הזכרונות הויניצי אשר היה בפרק ההוא כתב: „גבולות פרס הם בחשיבותם לאדון הגדול (השלטן) מה שהוא הפלאנדרה למלך ספרד, או אי של כריתים לויניצים ההוצאות רבות, וההכנסות דבר מועט״ ובכל זאת עיר בגדד היתה בכל עת חשובה בעיני תורגמה והנקודה אשר היתה למעצור לפני הפרסים לבלתי יעברו במדינת תתרמה באסיא.

בעת אשר צבאות השלטן מוראד הרביעי נצחו את הפרסים ויספחו לממשלתם את העיר המהוללה בגדד, אניות המלחמה היו במלחמה עם הויניצים, בשנת שצ״ז צי אדיר תורגמי ממדינת הברבריא תחת פקודת רב החובל עלי־פוג׳יניגו פשט בחופי מדינת אפוליא וישב אנית מלחמה אחת ויניצית למרות שהיה שלום בין הכנסיה הזאת ותתרמה, בשנה השנית שר אניות המלחמה הויניצי מאריני—קאפילו רדף הצי הדיר עד חוף הים התורגמי אוילונא ואחרי אשר הביא במצור כל החוף בעוד חדש ימים, תפס את הצי אדיר ויוליכהו לויניציא כשבוי מלחמה, השלטן בקצפו גזר להרוג את כל הויניצים אשר במלכותו וכרב עמל עלה בידי הוזיר הגדול להסב לבו להפוך הגזרהו הזאת בגזרה יותר קלה, לאסוף

אותם

אותם כשבוים, ולשים קץ למסחר אשר בין ויניציא ומדינת בושנא הקרובה, למרות הפסד האוצר מיותר מחמשה מיליתים לבנים לשנה מן המכס על הסחורות הויניציות.

שלטן מוראד הרביעי אחרי שוכו מפרס סבל מאב פתאומי כפעם בפעם, הרופאים יעצוהו לבלתי אכול הרבה ושתה יין, וכליל אי שבט ת׳ סכנת מות רחפה עליו, אך כאשר שב לאיתנו, עשה משתה לכל שריו ורואי פניו הקרובים למלכות, גם אכל וישת יין כנפשו שבעו עד אשר חלה באופן נורא עד אשר לא יכלו הרופאים להושיעו וביום החמישי לשבוע י״ז בשבט (9 פיברואר 1640) שנת חמשת אלפים וארבע מאות נאסף אל עמיו בן תשע ועשרים שנה, אחרי מלכו שבע עשרה שנה.

מצב היהודים הכללי בתורקיה ובפרט בעיר הבירה בימי המבוכות אשר נמשכו משנת שע״ח עד שנת שפ״ג ובימי השלטן האדיר מוראד הרביעי בפרט היה גרוע, הם אבדו חשיבותם בעיני השלטנים והשרים, ויהיו לחצי מטרה לייניצ׳ירים אשר היו לבדם המושלים האמתיים בקושטנדינא בפרק ההוא.

בחדש אדר שע״ח בפרק אשר המליכו את השלטן עשמאן השני פרצה אש ברבע איסתמבול (קושטנדינא) ושוק הסוחרים הנקרא בישיסטין נשרף כלו[15]. מן השוק ההוא פשטה האש ברחוב היהודים אשר עלה על המוקד במקצתו, ובכלל נשרף ק״ק זייתון וכל הבתים אשר בסביבות, בעמל רב עלה בידי בני הקהל לבנותו באיזה שנויים, ובעל הזכרונות כתב בין יתר דבריו, „ר׳ היו לו חלונות פתוחות על גג בית הכנסת של (עזרת) נשים של ק״ק זייתון משנים קדמוניות, ועתה בשרפה אשר שרף ה׳ נשרף הכל, ומת ר׳ ואפטרפוס היתומים חזר לבנות הבית כבתחילה, ובני הקהל מעכבים על ידו... ועתה הם רוצים להגביה גג בית הכנסת של נשים ומסתמים חלונות היתומים... ונתעצמו בדין כמה ימים ועמדו לפני ר׳ יוסף מטראני החכמים השלמים מטוני החזקות וגם הם נחלקו בדבר, מקצתם מזכים את היתומים ומקצתם מזכים את הקהל, והסכימה דעת כלם לברור אותו להכריע[16]) ר׳ יוסף מטראני הורה שאין הצדק בידי הקהל להגביה העזרה ולסגור חלונות בית היתומים אשר בשכונה, על שרפת ובנין בית הכנסת זייתון הוסיף בעל הזכרונות לכתוב: „בית הכנסת שהיו לו בתים בנויים תחתיים שניים לדירה לרוח מערבית זה שנים רבות, וברוח צפונית מערבית עזרת וכאשר ירד האש בעונות הגיע כלם למאכלת אש ובחמלת ה׳ יתברך החזיק ידי אנשי הקהל, והציב גבול אלמנה, ונבנה הבית הכנסת עם העזרות על תלם רק הבתים לא נבנו כי קצרה יד אנשי הקהל, ועשו שם במקום שהיו הבתים בנוים גן ופרדס, ונטעו שם עץ עושה פרי למינהו, גם יש שם בתוך הפרדס בקרן דרומית מזרחית. רחוק מהכותל המזרחית של בית הכנסת, רחוק כעשרים אמה כמין אצטבא לשבת שם אנשי הקהל לאכול ולשתות ולשמוח לכשירצו כדרך כל הגנות והפרדסים" ועל זה ערער זקן אחד ולעג על איזה יחידי הקהל אשר שתו ושמחו שם, שחללו את בית הכנסת שעשוהו בית יין, וישאלו את פי הרב ר׳ יוסף מטראני אם יש אסור בדבר, והוא הורה שאין שום קדושה לא בגן ולא באצטבא, ושהזקן המערער הפריז על המדה ואין ממש בדבריו[17]).

בעת

---

15) Turquie דף ר״א. 16) שו״ת מהרי״ט חלק א׳ ס׳ קל״ב.

17) שם חלק ב׳ ס׳ ד׳.

בעת ההיא היהודים השוכנים ברבע איסטמבול (קושטנדינא) ברחוב המיוחד להם, בהיות שנשרף חלק אחד מהבתים, יצאו קוץ לגתים מושבם נאחזים שבהם שכרו בתי התוגרמים ברבע ההוא בקרבת התושבים, ובהיות שלא היו בתי כנסיות במקום ההוא והיו מוכרחים לצאת ולבוא משכנתם אל רחוב היהודים וכי להפך שאלו את פי הרב מאריה דאתרא ר' יוסף מטראני. אם מותר בשבת, ואלה דבריו: „היתה עלי יד אלופי תגרי להכשיר המקום אשר אנחנו יושבים בו לטלטול שבת ובמצותם הכשרתי כפי מה שנתברר אצלי בעניותי" אמנם נמצאו איזה תלמידי חכמים מגמגמים בדבר ועל כן הוצרך הרב ההוא להעלות על ספר השקלא וטריא להתר[18]). אמנם לא לבד בתוך הרבע איסטמבול פשטו היהודים כי גם מעבר לים הבוספורוס, ברבע אורטה־קיואי (הכפר האמצעי) הסמוך לגאלאטה התיישבו יהודים רבים עד שברוב הימים היה גדול וחשוב הישוב הישראלי שם עד ימינו אלה, היהודים הראשונים אשר התיישבו שם היו על הרוב העשירים והם קנו הבתים מאת התושבים הישנים: יונים והתוגרמים, בין הספרדים הראשונים אשר התיישבו שם בפרק ההוא נודע לנו הגביר משה ן' יעיש, ושלום ענבי, החכם מאריה דאתרא היה ר' חיים בכמוהר"ר שמואל שולם, שנחשב גם הוא בין בעלי ההון והיו לו בתים ברבע אורטה קיואי ובשוק הסוחרים „בישיסטיף" באיסתמבול, ומבני האשכנזים התישבו איזה משפחות ויבנו בית הכנסת פרטי להם בחצר בית הכנסת הספרדי העומד עד היום ונקרא בשם ק"ק אשכנזים, ועל ראשם היה הגביר נבון ומעולה כה"ר יוסף אשכנזי בכמוה"ר ישראל[19]).

שנים אחדות אחרי כן היתה שערוריה ברבע אורטה־קיואי על דבר המקוה לטבילת הנשים, החכם משה בכמוה"ר אליעזר מאנגארה אשר בדק ומצא אותו כראוי וחכם אחר שכנגדו גדפו וקללו בתוך בית הכנסת ויעהכו את דברי ויכוחיהם לפני ר' יוסף מטראני אשר הורה שהמקוה בחזקת כשרות[20]).

תמונה שלמה מהמצב הרע אשר שרר בעיר הבירה והאי בטחון בפרק המבוכה הזאת, יתן לנו בעל הזכרונות במקרה אשר קרה בעת ההיא והרוב בין שני סוחרים יהודים יהודה ן' שושן ויעקב פיסו[21]), הסוחר יהודה לוה מאת הסוחר יעקב מאה ועשרים אלף לבנים ונתן ערבון בידו חפצי זהב ומטלית אחת, ואחר זמן שלח הכסף ביד בנו אהרן ן' שושן ומצאהו ברבע גאלאטה, ויתן לו הכסף וכאשר דרש ממנו הערבון, השיב שהיה לו מלאכת פועלים ומפתחות הארגז היו בביתו „באישטיפולי" ולעת ערב כאשר שב למקומו בן הלוה לקח המפתחות ויקח החפצים מן הארגז, ויסע באנית שיט ממקום שבתו גאלאטה לאיסתמבול (קושטנדינא) ובהיותו בדרך באו עליו חמשה איספהים (אנשי צבא פרשים) באנית שיט אחרת, וישטמו אותו להמיתו אם לא יתן בידם כל אשר לו, בראשונה חשב הסוחר יעקב פיסו לרצותם ברצי כסף כי מקרים כאלה היו בכל יום, וכבר נודע בכל העיר שעל ידי איזה סך כסף היו מתרצים אנשי החיל השודדים, ויבקש לתת להם איזה סך עשמאנים (לבנים) וכאשר לא נתרצו לו נאות לתת להם איזה גרושים, אך הסיפהים לא נתרצו גם בזה וימששו את כל כליו ומלבושיו ופגעו בצרור החפצים וכספו ויקחום וילכו

18) שם חלק א' ס' צ"ד.

19) שו"ת מהרי"ט באסאן ס' ס"ב.

20) שו"ת מהרימ"ט חלק ב' ס' י"ט.

21) שם, חלק ג' ס' פ"ט.

וילכו להם; הסוחר השדוד יצא לחוף „ויסיש־אישקילאשי״ הסמוך לקושטנדינא כי חשב ששם ימצא את הג׳ורבאג׳י (שר האיספ׳הים) אך לא מצאו והשודדים הלכו מנגד לים למקום הנקרא דורט־קיוריק, ואנשי בני ישראל אשר היו בחוף ההוא בראותם צערו הלכו עמו לבקש איזה אנשי חיל דגליים (ייניג׳ירים) וינדרו לתת להם עד עשרה או חמשה עשר גרושים לרדוף אחריהם ולא אבו ללכת מיראת האיספ׳הים „כי איך יתגרו שני דגליים את החמשה והיו נותנים אמתלאות, הנה היום פנה לערוב, ודורט קיוריק לא ימצא; בין כה וכה האיספ׳הים הרחיקו ללכת, והרגליים לא אבו שמוע כי ראו כי הזקים המה מהם, והיהודים אומרים לו: אם תלך אחריהם יהרגו אותך וגם את הרגליים ההולכים עמך; וכי ראו היהודים שאין עוד תקוה הוליכוהו „לבאלאט״ (כי שם ביתו) סר בחמת רוחו, ושוב אחר כן יגע באנחתו שלשה ימים לחקור אם ימצא מכירם או יודעם ולא עלה בידו כלום״.

האי מדוים והמבוכה אשר שררו בעניני הממשלה היו הסבה להביא חלשות בקרב העדה היהודית בעיר הבירה, ובעל הזכרונות כתב בסר רוחו: „ועל הארץ הטובה, הארץ הלזו היתה כגן עדן מקדם, כלילת יופי לתורה ולתעודה, ארץ חפץ ולה יד ושם על כל ברכה ותהלה, ועל כל שכיות החמדה, מאנה הנחם נפשי, קלני מראשי קלני מזרועי, וצירים אחזוני כצירי יולדה, אנה פנה הודה וירד הדרה והסונה, ערו ערו עד יסודה, איש כל הישר בעיניו יעשה, את הדבר הקשה עביד דינא לנפשיה בדבר אשר זדה, כל הרוצה ליטול חלקו וחלק חברו נוטלו בזרוע ואין אומר השב להחזיר אבדה, ועל השרידים העומדים על הפקודים החרדים אל דבר ה׳, ווי העמודים אשר העיר נכון עליהם פני העדה, בעיני יפלא מדוע לא משדי והורמנא דרחמנא יעשה סיג לתורה דליסני אשתא ואנגידא, לבלתי נתון לכת להשיג איש גבול רעהו, להסתפח בנחלת זרים קלה כבחמורא, כל מילתא דאית בה פסידא, ולא תהיה עדת ה׳ כאנשי הארצות שאין להם שמור ושנוי רשות על קו השוה והנקודה, כי כאשר ישאג הארי והכפיר על טרפו טורפים מהמושעבדים את הזולת שלי שלי, ושלך שלי, זו מדת סדום מדת שאינה מדה״ [22]).

בהעדר השפעת ויראת החכמים על הצבור, רבה העזובה בקרב כנסת ישראל בקושטנדינא, הפריצים הרימו ראש הפרו חקי התורה לעין השמש, בעת ההיא נראה בתוגרמה בין היהודים מה שלא היה מעולמים, ובעלי הזכרונות השאירו איזה רשומים מדברי הימים ההם: אשה יהודית מאנדרינופלא זנתה תחת בעלה ובית דין הוציאוה מרשותו ואסרוה עליו, אחרי כן התישבה בעיר הבירה ונכנסה למינקת בבית יהודי „להניק את בתו בשכר, ועמדה שם קצת חדשים, והאשה הזאת היתה הולכת פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה״ אחרי כן הרגישו נשי הבית כי הרה היא לזנונים ויגרשוה מביתן אחר, קצת ימים הלכה האשה הזאת לליםנום (Lemno) מקום שאין שם יהודים כי אם יונים, ותעמוד ארבעה שנים שם, ואחרי כן הביאוה עירה הבירה איזה יהודים בראותם שפרצה שם בנאופיה לעובדים ושבים אולי תשוב ותתנחם מרוע מעלליה״ [23]).

בשנת שפ״ה בחדש תמוז נודע בבירור למבינים אשר על העבירות מעשה מבוער

22) שער יהושע לר׳ יהושע בכבנשת־חיים נדפס לחדש, סוף ס׳ כ׳.
23) שו״ת מהרי״ו באסאן ס׳ צ״ז.

מכוער, האומן הצורף יהודה נורי היה לו נער מתחנך אשר למד בביתו מלאכת הצירוף, וכהיות שבשנת שפ״ג נסע לארץ ישראל להשתטח על קברות הצדיקים, נשאר הנער החניך כלב בביתו ויתנה אהבים עם אשת אדוניו, וכשוכו תכותה ראה בעיניו הדבר המכוער ויהי כמחריש, וכאשר נגלה הדבר בכל העיר ביום הששי לשבוע ששה ימים לחדש תמוז שנת שפ״ה, נאספו כל החכמים והממונים על העבירות בחצר הגדול של אסכנדר ג׳יליבי ויקבלו כל העדויות מן השכנים היודעים כדבר אשר בעיניהם ראו לפני הבעל והאשה, וכאשר נוכחו החכמים וכל העומדים לדעת כי הנה אמת נכון הדבר נעשתה התועבה הזאת בישראל, שאלו את הבעל אם יחפוץ עוד בעדויות אחרות והוא השיב שדי לו והותר באלה כי כסתה כלימה פניו ונמר אומר לגרשה, תכף קראו לסופר לכתוב ולעדים לחתום, והאשה כהיותה מתמרמרת לבלתי קבל גטה, היה הוא מדבר על לבה ואומר לה, בתי את יודעת כי בעד כל הון לא הייתי מגרשך, אבל מה אעשה כי בגלל הדברים האלו צריך אני לגרש, ולולא כן לא הייתי מניחך ויעבור מה כי אשת נעורים את, אז אמרו לו החכמים בין כך ובין כך אתה גוזר לגרש שהמוציא את אשתו משום שם רע, לא יחזור עולמית אפילו נמצאו דברים בדוים, והוא גרשה כדת וכהלכה, אחר איזה ימים נשמע כי רוח רעה מבעתתו והתנה אהבים לשוב אליה ונגזר עליו שלא ישכון עמה בחדר אחד כדין הפסולות, אמנם אחרי עבור איזה זמן הביא עדים מצד השופט התוגרמי וכנסה כפי נמוסי המתמדנים ובחקותיהם ושוב נתיחד עמה בפני עדים, ונגזר עליו לתתו בבית הסהר כדי רשעתו עד שיכתוב עליו חיובים ויתן ערבים לבלתי שוב אליה עוד, ויאסור אותה עליו באיסור עולמית, ואת אשר עבר בין הנזורים נכתב לאות לבני מרי וחטאתם על ספר החק לזכרון לדור אחרון[24].

וכמו שיד אלוה היתה על הערה הקושטנדינית ליסר החטאים והפריצים, כשנה ההיא היתה מגפה בעיר ותעש שמות בעם, לפי בעל הזכרונות, הדבר החל במגרש גאלאטה, והיהודים אשר שם נסו לנפשם לרבע איסקוטאר, אך גם שם דבקה הרעה וכנראה פשטה בכל קצות העיר בשנה ההיא[25].

וכאשר חזקה הממשלה בידי השלטן מוראד הרביעי וייסר המורדים והמתקוממים ויעש סדרים חדשים והנהגה נכונה בכל המדינה, התחזקה גם העדה היהודית ויד הרבנים שבה והיתה על העליונה, לעשות סדרים ותקנות לבלתי יוסיפו בני עולה והפריצים ללכת בשרירות לבם ולהפר חקי התורה הצניעות והסדרים הנכונים, ויחדשו ממונים על החזקות ועל העבירות הכל כמו שהיה לפני המבוכה[26].

אחרי כן צוה השלטן לסגור כל בתי היין ובתי הקאפי כידוע, כמה שרק במקום האסיפות ההמוניות יציץ ויפרח המרד. לפי המקורות העבריים נאסר גם השחוק בקוביא, בהיות שאוהבי המשחק יתאספו ויתועדו אנשים רבים במקום אחד, ובעל הזכרונות רשם מקרה פרטי לאיסור הזה, יהודי אשכנזי אחד בעיר הבירה נתן גט לארוסתו על תנאי שאם לא יתראה ביום חג השבועות בתוך ק״ק אשכנזים בפני עדים כשרים, יהיה הגט גט וקודם הזמן הנזכר נתפש כיד שר העיר על שהיה משחק בקוביא כל היום וכל הלילה ושמו אותו בבית הסוהר ומן הנמנע היה לו לקיים תנאי הגט אשר נתן לארוסתו[27] לפרות רצונה שלא לגרשה. אמנם

(24) שו״ת מהרי״ באסאן ס׳ פ״ו, שו״ת מהרימ״ם חלק אה״ע ס׳ ב׳.

(25) שם, שם, ס׳ י״ט. (26) שם, חלק ג׳ ס׳ י״ח. (27) שם, אה״ע ס׳ י״ב.

אמנם ימים רבים אחרי איסור היין וכתי המשקה, שב השלטן מוראד הרביעי להתיר היין והוא בעצמו היה מתענג במיץ אשכלות הגפן. לפי סגנו המליצים התורכים, על פי המקרה הזה:[28] השלטן אהב תמיד לשוח בלילות לבד ברחובות עיר הבירה, פעם אחת פגש על דרכו איש המוני הנקרא בשמו ביקרי מוסטאפה שהיה שכור ובהיות שלא הרגיש בעצמו צוה על השלטן לפנות לפני הדרך; מוראד הרביעי התפלא לראות איך יעיז לדבר לפניו כזה, ויאמר אליו איך לא יפחד ולא יירא מלפניו שהוא המלך, ואני, השיב אליו השכור הנני ביקרי מוסטאפה ואקנה כל עיר קושטנדינא אם תאות למכרה לי, ומאין לך די כסף למקח הזה? מה לך ולצרה הזאת, הנני עומד בדעתי אם רק תרצה למכור לי. עי הכובה, השלטן שחק על המסכה וואות למקח הזה, מיד צוה על עבדיו הבאים אחריו להוליכו אל הארמון, ובבקר כאשר נעור משינתו הובא השכור לפני השלטן וישאל אליו לשלם את נדרו, אז השיב אליו ביקרי מוסטאפה כהראותו ג בקבוק יין קטן מתחת מעילו: האח! אדוני המלך, ראה האוצר אשר יעשה היות ברכה למנצח, והיותר עני לאלכסנדר כבעל שתי קרנות! השלטן התפלא על בטחו השכור במשקהו שתה היין בבת אחת ומן היום ההוא והלאה אהב המשקה הזה והעלהו תמיד על שלחנו, והאיש ההמוני מוסטאפה ביקרי היה מן העו ההיא מיוצאי ובאי חצר השלטן, משמו נשאר לזכרון בארצות הקדם, ובפרט אצ היהודים עד ימינו אלה נהיה לפתגם המוני על כל איש שכור לאמר לו הנהו „ביקרי".

בשנת שצ"ג היתה שרפה גדולה ברבע איסתמבול (קושטנדינא)[29] ורוב הרחובות נשרפו, כנראה גם רוב רחוב היהודים היה למאכלת האש, על כן נאלצו היהודים לצאת מן הבתים והחצרות אשר ישבו מלפנים ולהתישב ברחובות אחרות ולפי זה באה ערבוביא גדולה בעניני המסים והתיחסות יחידי כל קהל וקהל, כי בימי קדם היו יחידי כל קהל יושבים בשכונה ההיא של קהלם, ועל ידי השרפות נאלצו ספרדים רבים להתישב בין הרומניוטים, ורומניוטים בין הספרדים, ולפי דברי בעל הזכרונות ספרדים רבים נתנו לק"ק רומניאה" שיכתבום בפנקס המלך בפרנא שלהב וזה היה על אפם ועל חמתם של ספרדים אחרים, והם צועקים: למה מכרתם אותנו ביד קהלות שאין אנחנו מהם ולא מתפללים שלהם, שלא ירחמו עלינו, וקרא עליהם המקרא הזה, ואת בני יהודה מכרתם לבני היונים למען הרחיקם מעל גבולם והיו בין הרומניוטים איזה יהודים אשר אמרו שיש להעניש את הספרדים אשר העיזו לקרוא את ממוני ק"ק רומניא בשם יונים, ר' יוסף מטראני שנשאל על הענין הזה הורה שאין כל עונש בזה, והעיד שידע בעצמו גדול אחד מחכמי ק"ק רומניא כשהיה מתרעם על היוני ק"ק ספרדים כפני זקני עמו, היה קורא על עצמם הגר אשר בקרבך יעלה עליך מעלה מעלה, כלומר שבני ספרד שבאו גרים בארץ לא להם, גדלו ויעשירו ורוצים להשתרר עליהם.

הנה כי כן רואים אנחנו בפרק אשר אנחנו עומדים בו, שלמרות שעברו מאה וחמשים שנה מן העת אשר באו הספרדים מחצי האי הפירנאי לתוגרמה, למרות שהיו זמן רב כזה אלה בקרוב אלה, עוד לא הגיע באפשרי התבוללותם, עוד לא בטל.

28) Turquie דף רמ"ב.
29) Turquie דף ר"ל.

בטלו דמיונות היתרונות של בני רומניא על הספרדים שהם התושבים הראשונים והאחרים הגרים הבאים מגבולם, ושל הספרדים על בני רומניא שהם היותר מיוחסים; וקרוב לימים ההם היו לכל אחת משתי העדות האלה, לא לבד קהלות מובדלות, כי אם גם ועדים מובדלים ופנקסים פרטים לעניני המסים, ועוד יותר מזה הקדשים; חברת בקור חולים ותלמוד תורה, פרטים ומובדלים לכל אחת משתי העדות; ובעל הזכרונות יעיד שבשנת שי״ד במות משה׳ן׳ שלמה זאלמה עזב עשרת אלפים לבנים לבקור חולים ספרדים ועשרת אלפים לבנים לחברת תלמוד תורה ספרדים[30], והרומניוטים לא יכלו ליהנות מן העזבונות האלה כמו שהם היו בני עם אחר, בני דת אחרת!

בימי השלטן מוראד הרביעי היה בקושטנדינא יהודי ושמו ויליסיד, והיה האיש הזה בהתחברות עם אחד השרים הקרובים למלכות חוסיאין־פחה המכונה דילי־חוסיאין, עוד מימי השלטן מחמד השלישי בערך שנת שי״ע היה היהודי הזה עוסק בחנותו בקנית וממכר ראזינה (Raso, Rasina ענינו יריעת משי דקה וחלקה) ובגדים ובגדי משי ויוצא בהם כדרך הסוחרים, ויקר מקרה שבא אליו חוסיאין־פחת משרי השלטן גדול מאד ועשה משא ומתן עמו פעמים ושלש, ומאז והלאה מדי עברו יסור שמה לקנות איזה דבר עד שמרוב ההרגל עמו וכמשאו ובמתנו נקשרה נפש השר עם ויליסיד, ויהי לו לבן בית המוציא והמביא בכל ענייניו וממפיק כל צרכיו קרוב לחמש ועשרים שנה, ובהמשך הזמן לא היתה שנה אחת שלא היה חייב לו השר עשרת אלפים גרושים, כי הוא היה נותן לו בהקפה ולעת מצוא מתפרע ממנו, וירבו הימים וימלוך השלטן מוראד הרביעי וירם את הפחה חוסיאין למעלת ויזיר ואז הוכרח לקנות כל הנחוץ למלבושיו ולמלבושי אנשיו כי רבו, וכלי זיינם אשר עליהם כסף וכעין כסף את הכל הספיק היהודי בהקפה עד שעלה החוב קרוב לשלשים אלף גרושים ומלבד זה הוא היה מוסיף לתת כל אשר שאל ממנו, כי אמר אולי יעלה במעלה יותר רמה, ומלבד שיגבה חובותיו עוד יהיה לו תועלת רבה, אמנם לא כמחשבתו היה, השלטן מוראד קצף פתאום על ארבע משריו וביניהם חוסיאין־פחה, ופתאום יצא דבר מלכות מלפניו לשלחם לארץ נזרה לאי רודוס, ולעקל כל אשר להם הרהטים והקרקעות והמטלטלים לאוצר המלכות, לא נשאר להם כי אם גויתם, וכהשמע הדבר בקושטא, הסוחר ויליסיד נעצב אל לבו על החובות אשר עליו לקבל יותר משלשים אלף גרושים, ובכל זאת אזר חיל ויבא בידו צידה לדרך לחוסיאין־פחה וחמשים אלפים לבנים בתוך כים אחד וינחמהו בדברים רכים ויפרדו איש מעל רעהו, וכעבור איזה זמן וחמת השלטן שככה, ויאמר להביא את השרים המגורשים ולהושיבם על כנם כבראשונה, והמה באו עירה הבירה דחופים ומחופים ועניים מרודים ואין להם על מה שיסמוכו.

ובאותו הפרק שהיה בערך שנת שצ״ה החזיק היהודי ויליסיד את חוסיאין־פחה ויתן לו כל מחסורו וגם סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו, ויהי לתקופת השנה ויתן ה׳ את חן הפחה בעיני השלטן, ובאהבתו אותו עשה אותו למשנה המלך במצרים, „כי היא ממשלה טובה ומועילה עד מאד״ בעת ההיא היהודי ויליסיד

30) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ צ״ג.

ויליסיד היה מוטל על ערש דוי מדאגתו שלא עלה־בידו לנבות את נשיו ולשלם בעצמו חובותיו לנושים בו אשר הֵצרו לו מסביב, וחוסיאין־פחה זכר אותו ואת כל הטוב אשר עשה עמו, וכצאתו מלפני השלטן, כלבוש „כלעאט" (בגד שרד וישלחהו על ידי אחד מעבדיו אל בית ויליסיד באמור לו שהפקידו לשאראף־באשי (שולחני או פקיד האוצרות) במדינת מצרים, ושיכין צידה לדרך לנסוע עם בעוד שלשת ימים, בין כה וכה היה בעת ההיא יהודי אחר יוצא ובא בפתח הוזיר הנגול; וילך אצלו ויחלה פניו למנותו לשאראף־באשי בארץ מצרים, והוזיר נתן ביד „ביורדי" (כתב ציווי) לחוסיאין־פחה שימנה אותו במשרה ההיא, למרות שמשנה מצרים החדש העיר אזן הוזיר הגדול שכבר יש אתו יהודי בן משק ביתו וכי לו יאתה המשרה הזאת, הוזיר רמז עליו שאין לשנות אחר דבריו, וחוסיאין־פחה הלביש אותו לבוש הכלעאט בעל כרחו ויפקידהו לשאראף־באשי, אמנם בדרך סוד גלה לאהובו ויליסיד שאל ישית לבו לכל אלה, וכי בהניעם למצרים הוא יהיה לבדו הפקיד, כראות איזה יהודים מנכבדי הקהל את העושק הנעשה לויליסיד כי לא ידעו מה שרמז אליו המשנה, נכנסו בין שניהם לפשרם, אך ויליסיד לא באות ולא שת לבו, והיהודי השני וכל רעיו היו שוטמים שאם לא יתפשר עמו יש לו יד ושם עם הוזיר הגדול והואלידי (אם השלטן) והשלטנה, ויעשה באופן שלא ילך למצרים, וגם נם שבאותו זמן היה ציר הולאנדי איש חשוב ויקר בעיני כי השרים והוא עזרו ותמכו, ומיראתו ויליסיד כנסעו בהיותם בדוגיא הם לבדם בלי שום אמצעי נשבעו איש לרעהו להיותם חברים במשרת השאראף־באשיליק. אם רק ילבשו שניהם לבוש השרד הנקרא כלעאט אמנם כמעט הרחיקו לצאת מן העיר המשנה חוסיאין־פחה התנכר ליהודי השני וידבר אתו קשות, וכהגיעם למצרים לא די שלא הפקיד אותו כאשר הבטיחו בעיר הבירה אלא שהרחיקו מעליו וכראותו שרעה נגד פניו הלך אצל ויליסיד אשר נפקד מטעם המשנה לשאראף ויאמר אליו רואה אנכי את לב המשנה שאיננו שלם עמי ואני אנה אני? לכן נתפשר באיזה דבר שתתן לי ואלך מעליך, ואחרי שנכנסו פשרנים ביניהם נתן לו שבעת אלפים וחמש מאות גרושים וילך מעליו אל ארץ ישראל והתגורר שם ימי מספר ואחרי כן שב אל עירו קושטנדינא, והאיש ויליסיד הופקד לבדו על המשרה כל עוד היות המשנה ההוא במצרים, עברו שנתים ימים והשלטן מוראד הרביע הסיר את חוסיאין־פחה ממשמרתו בשנת שצ"ח ויפקיד במקומו את זלעתי אסום־מחמד־פחה, המשנה שב אל עיר הבירה דרך היבשה אך האיש ויליסיד כי כבד אליו הדרך שב באניה דרך ים, וכהגיעו לקושטנדינה קרא אליו ערעור היהודי השני כי הוא חבירו ורוצה לחלק עמו בכל מה שהרויח, והאיש ויליסיד הראה שהתנאי היה אם ילבש בגד הכלעאט והוא לא לבשו, וגם שכבר נפשר עם בכסף אשר נתן לו, ויקרבו את משפטם לפני כסא הרבנים בקושטנדינא אשר הורו שויליסיד פטור משבועתו, ואין כל תואנה ויושר ליהודי האחר המערער[31].

מלבד רב הרבנים ר' יוסף מטראני בפרק הזה היו בעיר הבירה רבנים אחרים, וביניהם הכי נכבד ר' אברהם מונסון הוא נולד במצרים בערך שנת ש"ך, והיה תלמיד ר' בצלאל אשכנזי[32], בשנת שמ"ט כבר נחשב בין גדול

(31) שער יהושע הנדפס מהדש ס' כ"ז.

(32) אזולאי בערך ר' אברהם מונסון, וקורא הדורות דף מ"א ע"ב.

הרבנים במצרים ויחתם על פסק אשר כתב ר' יעקב קשטרו[33]) מן העת ההיא כתב פעמים רבות פסקים והתנגד לפעמים לדברי הרבנים היותר גדולים בדורו ודבריו היו נראים למכריעים[34]) גם היה סופר מהיר ובעל כתיבה יפה ונאה, והיה מתפרנס מכתיבת ספרי תורות שהיו נמכרים בדמים יקרים, ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי כתב שראה ספרים כאלה ומספר בשבחם וכה דבריו: „ואני הכותב ראיתי ספר אחד מקצת דרושים שלו והם כתובים מכתיבת יד, וקצת מפסקיו באו כתובים בספרי האחרונים, גם היה סופר מהיר בספר תורת ה' וכתב כמה ספר תורות מכתב ידו, ויש מהם פה מצרים, והיה כתיבה נאה ומשובחת"[35]) ומאה ועשרים שנה אחרי מותו הספרי תורות האלה היו בנמצאים במצרים ור' חיים דוד אזולאי ראה אותם ויכתוב עליו: „והיה סופר מהיר ויש בידי חלק תשובותיו כתב יד, וראיתי ספרי תורות מכתיבת ידו יד הקדש בארץ מצרים"[36]) ובן דורו ר' שלמה הכהן משלוניק שהיה עמו במרוצת כתבים כתב אליו בתשובתו: „חכם לב ואמיץ כח במלחמתה של תורה, וקורא לו שם כשם הגדולים חקרי לב בר אורין ודחיל חטאין, החכם השלם מאד נעלה לתהלה... מאחר עלות לנורא עלילות, יעלהו גם עלה על נפי מרומי ההצלחות האמתיות שכיות החמדה, לתורה ולתעודה, ושם את כסאו כסא כבוד לאות ולמופת... דיען כי עיני כבוד תורתך הזאת כי כתיבתי אינה מסולסלת ומיופה ולא אוכל לכוין לכתוב פסקי בכיוון וביותר על האופן שבא מכתב הפסק של כבוד תורתך המשמח אלהים ואנשים"[37]) בהיותו במצרים החל לעיין בקבלה ויכתוב קונטרס להשיג על ספר אמרי אמת אשר חבר ר' מנחם די לונזאנו, בכרת על פירוש הארי על ספרא דצניעותא, והשגות על פירוש ר' חיים ויטאל אמנם שם השיגוהו תלאות אשר אלצוהו לנדוד לקושטנדינא ולהתישב שם בערך שנת ש"ס, „ויסע באניה דרך הים התכון ויעבור דרך אי רודוס וישאר שם איזה ימים כאשר הזכיר בזכרונותיו: בעברי מעבר דרך אי רודיש, חד כרעא אמברא, וחד כרעא אארעא"[38]) „ואל שדי... יאמר לצרותי ולטרדותי די, יתן אמת ותורת חסד לצעיר אברהם".

כנראה ר' אברהם מונסון חיה בשפע בעיר הבירה, והחיה את נפשו מעסק כתיבת הספרים וההוראות, כי שמו הטוב הלך לפניו והיה נחשב בין גדולי הרבנים ומורי ההוראה בעיר הבירה, פעם נשאל על הגאבילה או מס ששמו אנשי עיר אחת על כל הקונים סחורות לתת לתועלת התלמוד תורה, ונמצאו איזה סוחרים אשר לא חפצו לתת והוא הורה עליהם לקיים מה שקבלו הגזרה והחתום ומה גם אמירה לגבות וצורך תלמוד תורה מעלין בקדש ואין מועלין וכה ההקדש בכתיבה ובחתימה[39]) ועוד הוסיף לתמוך את דברי יתר הרבנים בעיר הבירה ר' יצחק בכמוה"ר דוד לבית ליאון ור' יחיאל באסאן[40]) פעמים אחרות היה מתנגד לדעת רבני העיר ובפרט לר' יוסף מטראני אשר לסרות זאת כבדו תמיד ונשא ונתן בדבריו[41]) התשובה האחרונה אשר כתב היה קרוב לשנת שצ"ה על ענין שלשה

33) אהלי תם ס' י"ח.
34) שם, ס' נ"א.
35) קורא הדורות דף מא ע"ב.
36) אזולאי בערך ר' אברהם מונסון.
37) שו"ת מהרשד"ך ח"ב ס' ר"ה וח"ג ס' פ"ג.
38) שו"ת מהרי"ו באסאן ס' י"ח.
39) שם, ס' ל"ג.
40) שם, ס' ל"ז.
41) שו"ת מהרימ"ט חלק א' ס' ק"ד.

שלשה חברים אשר לוו איזה סך כסף מאת יהודי אחד והתחייבו לשלם לו בשנת שצ״ה[42]); בעת ההיא כבר הגיע לזקנה ומן היום ההוא נסתם כל חזון ממנו ואולי נפטר לעולמו קרוב לימים ההם. בתור סופר ר׳ אברהם מונסון כתב ספרים רבים אשר לא ראו אור הדפוס כי אם איזה מתשובותיו בספרי בני דורו ר׳ שלמה הכהן, ר׳ שמואל די מדינה, ר׳ יחיאל באסאן, ר׳ יוסף מטראני, ר׳ יום טוב צהלון, ור׳ יהושע בנבנשת. גם הקונטרס „דרך תמים״ שהוא הגהות על הרי״ף ומפרשיו לגאוני עולם ומכללם לר׳ בצלאל אשכנזי, האר״י ר׳ חיים ן׳ יחיא והערותיו של ר׳ אברהם מונסון, ונדפס בכלל הקבץ „תמת ישרים״ בעיר ויניציא בשנת שפ״ב. עוד נודעו לו „ספר באמתה של תורה״ אשר לא נדע תוכנו אמנם כבר נתפשט בימיו בכתב יד[43]) ובעלי הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי ור׳ חיים יוסף דוד אזולאי יזכיר שהיו בידיהם דרושים בשטות ותשובות בכתב יד מעצם ר׳ אברהם מונסון.

האיש היותר מצוין בדור ההוא ככל תוגרמה היה ר׳ יעקב בן ר׳ יצחק רומאנו נולד בקושטנדינא בערך שנת של״ג מלבד בקיאותו בספרות העברית היה יד ושם בשפה הספרדית ולאטינית כמו בערבית ותורכית, חבר ספר מלון ערבית־תורכית וערבית־עברית (השלימו ביום 11 אוקטובר 1639 ונמצא בכתב יד בבבליותקא בפאריז) הוא הספיק ספרים כתבי יד לקרדינאל רשיליו וכלם נמצאים כעת בבבליותקא בפאריז, והוא היה המספיק החשוב הבבליוגרפי העצום לבוקסדורף אחרי כן העתיק מושבו לירושלם בערך שנת ש״פ ופעולתו תבוא בפרק המיוחד לארץ ישראל.

גם היה שם ר׳ יצחק בכמוהר״ר יום טוב פראנג׳י אשר הריץ מכתביו לר׳ שלמה הכהן שלוניקה, והרב הזה היה מוקירו ומכבדו „חכם לב ואמיץ כח במלחמתה של תורה, וקורא לו בשם הגדולים חקרי לב בר אורין ובר אבהן, כנראה עוד משנת ש״ן ר׳ יצחק ירש את אביו שהיה נחשב בין בעלי ההון, ויגש את משפטו לפני הרבנים על ענין בתי אחות אביו והעושק אשר עשקו אותו, וזה תמצית דבריו אשר יפיצו מעט אור על העושק והעול הנעשה ליהודים בפרק ההוא לעין השמש בעצם עיר הבירה, אביו ר׳ יום טוב פראנג׳י קנה בתים מולקי (אחוזה) מחוץ לחומת העיר על שפת הים מן הואקוף׳ (הקדש של המחמדנים), והואקוף׳ קנה לפני כן הבתים ההם עם בתים אחרים מפקיד של המכס, ויהי אחרי מות המוכס המוכר הבתים קם הדיפ׳תירדאר (מזכיר גובה המסים) ולקח כחזקת היד הבתים ההם באמרו שהם אחוזת המוכס הנפטר שהיה חייב למלכות איזה סך כסף, והוציא אותם למכירת על ידי הכורז (מיאמט בתורכית) למרות שר׳ יום טוב הראה החוג׳ט (כתב הקניה) שעשה עם הואקוף׳ „כי מי יבא אחר נאמן המלך לאמר לא טוב המעשה אשר אתה עושה״ וכראותו זאת הלך לתבוע מעותיו מהואקוף׳ ושיתנו לו או הבתים או המעות, ויקריבו משפטם לפני הדיין הגדול ויגזור אומר שאין לו שום טענה על הואקוף׳ בהיות שלפי חקיהם אם יהיה איש אחד חייב למלכות ולואקוף׳ אף על פי שיהיה חוב המלכות קודם בזמן, הואקוף׳ קודם לקחת המעות, והבתים ההם לא היו ביד הואקוף׳

42) שם, שם ס׳ קכ״א ושם נרשם בשגיאה הצד במקום שצ״ד.

43) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ דף י״ט.

הואקוף׳ בעת שמת הסוכס, לא היה יכולת לדיפתירדאר לקחת אותם כמו שלא עלה בידו לקחת יתר הבתים שמכר הסוכס לואקוף׳, וסלו גרם לו שהיה כידו. ואין זה אלא הסכנות ועול שעשה הדיפתרדאר, ולא זאת בלבד אלא שכל העם מקצה וכל שער העיר ידעו שאין על הסוכס הנפטר שום חוב למלכות, שהחוב ההוא היה מהסוכס החדש שנכנס במקום הנפטר, וכל זה טען ר׳ יום טוב פראנג׳י והוכיח הענין מהתנאי שהיה כתוב „בביראטי" והיו משיבים אליו: דבריך טובים ונכוחים ושומע אין לך מצד המלכות, ובזה האופן כשהוציאו הבתים למכירה בכרוז, לא נמצא שום עשיר או בינוני מקרב היהודים לקנות הבתים בראותם העול והחמס שעושה הדיפתירדאר נגד חקי ומשפטי השלטן, ולסבה זאת נמכרו הבתים בחצי הערך לתוגרמי אחד, ואחרי מות ר׳ יום טוב קם יהודי אחד וקנה אותם הבתים מיד התוגרמי[44]).

בשנת שפ״ח רואים אנחנו את ר׳ יצחק פראנג׳י בין גדולי רבני העיר אשר התועדו בבית דין לחקור על השחתת המדות ההגונות של אשת יהודה גורי[45]). וקרוב לימים ההם תמך בדבריו את הוראת רב העיר ר׳ יוסף מטראני יחד עם רבנים אחרים[46]) ומגדולי חבריו היה ר׳ אברהם בן הרב שלמה אלינרי, נולד בקושטנדינא בערך שנת ש״ל, וילמוד בחברת אהובו ר׳ יאיר ן׳ יקר, מימי נעוריו נחשב לאחד מחשובי מרביצי תורה בעיר הבירה והיה בהתחברות עם ר׳ ישעיה מטראני, ר׳ חיים בנבנשתי, ר׳ מאיר יצחקי, ר׳ שלמה ן׳ סובחה, ור׳ משה נסים בנבנישתי בקושטנדינא, וכן עם ר׳ שלמה לבית הלוי[46a]) ור׳ חיים שבתי בשלוניק, גם נשאל מאת הגבירים אנשי שלוניק שהתישבו בקושטא׳ על ענין ההיוב במס הבגדים, ודעתו היתה לפטור אותם[46b]), עוד נשאל ממצרים על חברת הקברים הספרדים[46c]), בשנת השע״ה הגיע לקושטנדינא ספר „לר׳ אהרן" (לב אהרן אבן חיים, ויניציא השס״ט) ביאור חדש על יהושע ושופטים ושם ראה שהעסיק הרתיב המחבר בדיבור התישבות על דיין שדן דין אמת לאמיתו, ומתוך דבריו הבין שהוא מפרש בדבריהם מה שלא ישר בעיניו, ותכף ומיד גלה אזן ר׳ יצחק עוזיאל משלוניק שהתישב בפרק ההוא בקושטנדינא[47]) הרב הזה, ור׳ אברהם ערכו דבריהם והשגות אל המחבר, ובעל הזכרונות כתב עליו: „כל הבא לצבוא צבא לתלמידים יבא אל אהל מועדו, כל הולך על גחון להקשיב לחכמה ולשמוע בלמודים ילך אליו שחות בצל כנפיו ותחת כבודו, כל העובר על הפקודים יעבור תחת שבטו ויאצל עליו מהודו"[47a]) והוא היה מבעלי ההוראה בפרק ההוא ויתמוך את דברי חבריו הרבנים.

בתור סופר הוא הצטין בספרו „לב שמח" (על פי שמו אלינרי Alegre בספרדית, תרגומו שמח) כולל פירוש על ס׳ המצות להרמב״ם וי״ד שרשיו וסותר השגות הרמב״ן עליו, חבורו זה החל להברו בשנת השי״ע בהיותו בן שלשים שנה ובעוד ארבעים שנת הוסיף עליו נפך, ובשנת ת׳ בהיותו בן שבעים שנה ציוה להתנו ר׳ לוי

שילוי

44) שו״ת מהרשד״ך ח״ב סי׳ [illegible].

45) שו״ת מהר״י באסאן סי׳ [illegible].

46) ועיין אנשים בבא״ס סי׳ רי״ו ובמרפס סי׳ כי״ד.

46a) שו״ת לב שמח ח״ב סי׳ כי״ד.

46b) שם, שם, סי׳ [illegible].

46c) שם, שם, סי׳ ה׳.

47) שו״ת מהר״י באסאן סי׳ [illegible].

47a) שם, שם, סי׳ א׳.

טליו לעשות רצונו להדפיסו אחרי מותו, וכן היה שבשנת תי״ב נפטר לעולמו בן ע״ב שנה ובתוך השנה הדפיסו בדפוס היפה והחדש של אברהם פראנקו בן האומן הגדול ר׳ שלמה פראנקו בקושטנדינא, וזכה למהדורות רבות, אך לא עלה בידו להדפיס יתר חבוריו, שאלותיו ופסקיו נדפסו ימים רבים אחרי מותו בשלוניק בשנת תקנ״ב בקבץ אחד עם ס׳ רוח יעקב, ועוד נדפס ויכוח גדול בינו ובין ר׳ חיים אלפנדארי הזקן בספר „מגיד מראשית״ וקצת תשובות בס׳ פני משה לר׳ משה בנבנשת, והגהות על הטורים אשר נשארו ככתב יד ובעל הזכרונות הרב אזולאי ראה אותם.

עוד היה שם ר׳ שמואל ן׳ ויליסיד שהיה בר פלוגתיה של הרב ר׳ יוסף מטראני, וחלק עליו על גט אחד שהיו בו גמגומים, והכשירו ר׳ יוסף ונשאת האשה המגורשת על פיהו, אמנם ר׳ שמואל ן׳ ויליסיד השיג על רב הרבנים ויורה שהגט פסול ואם גם נשאת האשה לאחר תצא, ורבו בעת ההיא פסקי רבני ישראל מערכה לקראת מערכה, עד אשר הורה ר׳ חיים שבתי משלוניק שיותר טוב אם לא תנשא על פי הגט ההוא, אמנם אם כבר נעשה מעשה ונשאת לא תצא[48].

בשנת שע״ו בתשובת השאלה אשר שאלו את פי ר׳ יהושע בנבנשת מצד ר׳ יהודה אלגזי על ירושת בתי אביו אם זכה בהם אם אין, תמך את דברי המתיר[49]) ועשרה שנים אחרי כן תמך גם כן את דברי הבריו הרבנים על שאלת יוסף אבואסיר מעיר ברושא[50]).

קרוב לימים ההם רואים אנחנו אותו עומד על משמרתו בין בעלי ההוראה בקושטנדינא[51]), בשנת שפ״ה חתם בפעם האחרונה על דברי ר׳ יחיאל באסאן[52]), ושנתים ימים אחרי כן כאשר השיב על שאלתו ר׳ חיים שבתי משלוניק כתב בתחילת התשובה: „הן אמת כי זה הפסק שלחתיהו להרב המובהק כמוהר״ר שמואל ויליסיד זלה״ה בחיים חיתו, וחזר לכתוב פעם שנית והשבתי להשיב עליו על הכל פעם שנית, וביני ביני באה השמועה שנתבקש בישיבה של מעלה[53]).

גם היה שם ר׳ שלמה בן ר׳ יוסף קארו, הוא נולד בצפת בערך שנת ה׳ אלפים ושלש מאות ועשרים ותשע, אמו היתה בת החכם ר׳ זכריה זבשיל בן ר׳ שלמה אשכנזי[54]) אשר נשא אותה אביו בערך שנת של״ו כשלש שנים אחרי נשואיה ילדה לו הבן הזה בהיותו קרוב לזקוניו, ר׳ שלמה נתחנך בישיבת אביו, ואחרי מות אביו בשנת של״ה הוא נשאר כנראה בצפת עיר מולדתו כארבע שנים, לפי ההשערה בשנת של״ט בעת פיזור תושבי צפת וכל הגליל העליון, ר׳ שלמה התישב בעיר הבירה קושטנדינא, ושם נחשב בין בעלי ההוראה היותר מצוינים, שם אביו היה נודע לתהלה בכל תפוצות הגולה ור׳ שלמה התפאר בו, ובכל תשובותיו הוא היה חותם „שלמה בן הגאון כמה״ר יוסף קארו״ לפי דברי

בעל

48) עיגונא דאתתא ס׳ ג׳.

49) שער יהושע סוף ס׳ כ״א.

50) שם, ס׳ ל״ב.

51) שו״ת מהר״י באסאן ס׳ קי״ו.

52) שם, ס׳ פ״ו.

53) עיגונא דאתתא ס׳ קי״ה.

54) ראה חלק ב׳ ציון א׳.

בעל הזכרונות ר' חיים דוד אזולאי, הוא היה אוהב נאמן לר' עזריה יהושע משלוניק אשר ישב איזה זמן בקושטנדינא, והלך אחרי כן לשרת בקדש בעיר איזמיר בלוית ר' יוסף אישקאפא. ובכל היות ר' שלמה בר פלגותיה של הרב ר' יוסף מטראני, בענין הנפיחה שהיה רוצה להתיר ר' יהושע עזריה באיזמיר למרות התנגדות חברו ר' יוסף אישקאפה ור' יוסף מטראני, כתב אל הרב האזמרי תרעומות: „אל תדמה בנפשך שבשביל שאני אהובך, לפחות אתיצב מנגד, כי אני אהיה הראשון מן המונעים לעשות הנפיחה בעיר אזמיר לכן מנע עצמך בדבר זה, כי לא טוב הדבר בעיני אלהים ואדם"[55]) ור' חיים בנבנשת בחבר ס' הכנסת הגדולה יעיד שהיה הרב הזה כבר ישיש וזקן בא בימים בפרק ההוא.

הנה שר' שלמה קארו היה תמיד בהתנגדות בעניני הוראות עם רב העיר ר' יוסף מטראני, בכל זאת הוא הסכים פעמים רבות על דבריו[56]) וכן על דברי ר' יחיאל באסאן עוד משנת שע"ב[57]). בשנת שפ"ו חתם את שמו בפעם האחרונה[58]) וכנראה נפטר לעולמו בפרק ההוא בעזבו אחריו שני בנים, הראשון להקים שם לאחיו המת קרא בשמו ר' יצחק קארו שהיה רופא בעיר הבירה, ור' רפאל קארו שהיה רב באנדרינופלא.

ומזקני הדור ההוא היו ר' נסים בנבנשתי חתן הרב הגדול ר' אליהו ן' חיים, שהרביץ תורה ווליד את ר' משה בנבנשתי ואחיו ר' ישראל בנבנשתי, אשר היה גם כן ממורי ההוראה בקושטנדינא ווליד שני בנים את ר' יהושע רפאל בשנת שנ"ה ואת ר' חיים בשנת ש"ס שניהם מגדולי ההוראה ופעולתם תבוא לפנינו בחלק הרביעי. ר' ירמיה בן ר' לוי מרגונטו שהיה תושב קנדיא ומשם עקר דירתו לצפת וילמוד בבית מדרשו של ר' יוסף קארו[59]) אחרי כן הלך מצריםה ושם למד עם ר' בצלאל אשכנזי ובסוף ימיו התישב בקושטנדינא, לפי דברי בעל הזכרונות היה קרוב למאה שנה, ודבריו הובאו בספרי בני דורו ר' אהרן קונפינו או קופינו הנולד בשלוניק ושם למד תורה בישיבת ר' חיים שבתי[60]) ואחרי כן התישב בעיר הבירה והרביץ תורה בתלמידים ונפטר שם, ודבריו הובאו בס' השאלות ותשובות לר' יחיאל באסאן בשנת שע"ד, ר' יצחק פראנסיס יליד שלוניק ותלמיד ר' יצחק בארקי „מעיין גדול ופלפלא חריפא, הלך לקושטנדינא והרביץ שם תורה בתלמידים ונפטר שם"[61]) ר' משה ארוך אשר נמנה בין גדולי בעלי ההוראה עוד משנת שנ"ט[62]) והאריך ימים עד אחרי שנת שע"ד[63]), ר' חנניא ן' שלמה ניוקריל, ר' יום טוב באסאן אולי אחיו או קרובו של ר' יחיאל באסאן, ר' יהושע די ליאון אשר חיה בשנת שפ"ה, ר' דוד ן' ר' יעקב ויליסיד אשר באו דבריו

---

55) כנסת הגדולה יו"ד סי' ל"ט אות רץ.
56) זרע אנשים בי' ר"א ובנדפס ס' פ"ד.   57) שני מאורות הגדולים ב' ס' י"ז.
58) שו"ת מהרימ"ט חלק ב' ס' ל"ט ר' שלמה יבם את גיסתו שהיתה נשואת לאחיו יצחק, אף שכרבה לינשא לו בתולה, בחיותה יותר גדול ממנו, כנראה מסדר הזמנים, (שו"ת ר' יום טוב צהלון א' ל"א ועוד ראה חלק ב' ציון א' משפחת ר' יוסף קארו).
59) קורא הדורות דף מ"ח ע"א.   60) כנסת הגדולה או"ח דף קנ"ד.
61) קורא הדורות דף מ"ד ע"ב.   62) שו"ת מהרימ"ט אה"ע ס' כ"ג.
63) שו"ת מהר"י באסאן פ"ד.

דבריו כס׳ בן דורו ר׳ יוסף מטראני[64]) ר׳ יהודה טיליו, ר׳ משה אשכנזי, ר׳ שלמה בן מובחר משורר גדול והיו קוראים לו „אבי המשוררים" מליץ נחסר ומורה הוראות ודבריו הובאו בספר תורת חיים לר׳ חיים שבתי אשר הזכיר תשובתו בשבח[65]) ובס׳ שו״ת לר׳ יוסף מטראני[66]) שיריו ויתר כתביו נשארו בכתב[66a]) איזה שירים נשארו לפלטה בספרי בני דורו „אהבת עולם" (קושטנדינא ת״ב) ו„זהב שבא" (קושט׳ תגיל) לר׳ שלמה אלגזי, ולפי עדות בן הדור ההוא ר׳ שלמה היה עשיר מופלג ופעם מינו אותו לאפטרפוס על יתומים לפני המחכמי (בית המשפט התורכמי) ועל זה ערערו הרבנים בעיר (לב שמח חלק חשן המשפט ס׳ כ״ט) עוד היה ר׳ יוסף בירב נכד ר׳ יעקב בירב, אשר בא ממצרים[67]) ר׳ חיים בכמוהר״ר שמואל שולם נכד ר׳ שמואל שולם הראשון, מתושבי אורטה־קיואי בשנת שע״ט[68]) ובנו ר׳ שמואל מת על פניו בהשאירו יתומים קטנים אשר נגדלו על ברכיו, ר׳ חיים אשר נמנה בין בעלי ההון עזב אחרי מותו בתים ונכסים והורישם על פי צואתו לאשתו לבתו ולנכדיו.[69]) ר׳ שלום ענבי, ר׳ מאיר יצחקי, ר׳ אליעזר שושן, ר׳ אברהם חנניא, ר׳ צמח הנרבוני בן ר׳ ישראל הנרבוני שחיה בקושטנדינא עד אחרי שנת שע״ג[70]) והרביץ תורה והעמיד תלמידים רבים[71]) ובסוף ימיו עלה ירושלימה ונפטר שם ונקבר בכבוד גדול[72]).

ר׳ זרחיא בן ר׳ שניאור גוטה מיוצאי העיר גוטה (Gotha) באשכנז מתלמידי ר׳ יחיאל באסאן ור׳ יוסף מטראני[73]) רוב ימיו היה בקושטנדינא והיה מגדולי ההוראה, אחרי כן העתיק מושבו לירושלם ויעסד שם זמן מועט ושוב העתיק מושבו לחברון ואחרי איזה שנים הוכרח לצאת משם בסבת הלחץ והדחק ויתישב במצרים ושם קבע ישיבתו וירביץ תורה בתלמידים וביניהם מוהר״י שאראף ובני דורו יתארוהו כרב מובהק ופסקן גדול חסיד ועניו למאד ובקי בחכמת הקבלה וכתב פסקים רבים ודרושים וחבר ספר גדול על הבית יוסף מכל דברי הפוסקים האחרונים ויקראהו בשם זרח יעקב, ובהיות בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי במצרים בשנת הת״ה הראה לו הספר הנזכר והיה חבור גדול כמו קובץ הרב אלפסי מסאורות (הנדפסות בויניציאה) ובנו ר׳ נתן גוטה הוליך בידו חלק אבן העזר מהחבור הזה לויניציאה להדפיסו ולא עלה בידו (קורא הדורות) ר׳ זרחיה חבר עוד פירוש על הרמבם ועל פירוש רשי שבתורה וקבץ תשובות שהיו בידי הרב חיד״א ועל קצתם מסכימים ר׳ יחיאל באסאן ור׳ יוסף מטראני (חיד״א שם הגדולים) וקבץ חלק מתשובותיו ביחד עם תשובות ר׳ אליעזר ארחא ור׳ דוד תאבילי נמצא בספריה באכספורד (תולדות חכמי ירושלם חלק ב׳ דף 31!) ובן

---

64) שו״ת מהרימ״ט אה״ע ס׳ א׳.

65) תורת חיים ס׳ כ״ג, ס״ה.

66) שו״ת מהריב״ט חלק ב׳ ס׳ מ״ח.

66a) נדפס מר׳ שלמה ן׳ מובחר בשנה תרכ״ו באודסא, ס׳ „חזק יד״ ספקי הרמב״ם בחרוזים עם פי׳ בפלפול, (הערת ר׳ די׳ פרנקל).

67) שו״ת מהריט״ט באסאן ס׳ ס״ב.

68) שם, ס׳ פ״ב.

69) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ צ״ה.

70) שם אה״ע ס׳ ל״א.

71) שיירי כנסת הגדולה או״ח ס׳ צ״א.

72) אזולאי שם הגדולים בערכו.

73) זרע אנשים ס׳ ר״י ובנדפס ס׳ פ״ד.

וכן נמצאות מתשובותיו בס' פני משה (ס' נ"ד) ושם בחלק ג' בדין ענונא דאתתא ובתשובות גנת ורדים בתשובה לר' דוד חאביליו מזכירו לענין הכתב של ר' דוד קולון אשכנזי שהיה בסוף ימי מוהר"ר גאלאנטי שרצה לנשא אשה על אשתו והעידו חכמי ירושלם וגם מקצתם החתומים למטה שנזכרים שנעשה מעשה בירושלם בזמן הרב הגדול ר' זרחיא נוטה ז"ל ובית דינו הצדק שהתירו לחכם נפתלי עם חתימות מאה רבנים. ר' זרחיא נפטר לעולמו במצרים בשנת הת"ח ושנתים ימים אחרי כן הובאו עצמותיו לירושלם (לפי עדות בנו בקבץ שאלות ותשובות בכתב יד בספריה באכספורד) עוד הובאו דבריו בס' שו"ת לר' יחיאל באסאן[74]) ר' זרחיא השאיר אחריו שני בנים ר' נתן ור' משה נוטה ונכדו בן בתו היה החכם השלם ר' שמואל בן חביב[75]) ר' יהודה אלנאני אשר הריץ שאלותיו אל ר' יהושע בנבנשתי בשנת שע"ו, והחכם הזה בתשובתו חולק אליו כבוד „ידיד ה' גם בני איש, נחמד להשכיל החכם המעולה"[76]).

ר' יצחק קארו בן ר' שלמה קארו רופא טבעי ואשר אסף בביתו ספרי מחקר רבים ויקרים[77]) ר' יעקב רומאנו, ר' שמואל פרץ, ר' יצחק בכמוהר"ר אברהם אשכנזי, ר' יוסף בכמוהר"ר אברהם הלוי, ר' משה ברזילי, ר' שלמה חדידה, ר' משה בכ"ר יצחק די שיאו, ר' שמואל בן הרב יונה עדילה, „חכם מובהק ומפסקן, וכתב פסקים רבים" ודבריו הובאו בס' השאלות לר' יוסף מטראני[78]) ולעת זקנתו אחרי שנת שצ"ט[79]) הלך צפתה ונפטר שם[80]), ר' דוד ענבי אחיו הקטן של ר' שלום ענבי, ר' ברוך כ"ר חיים, ר' אליה אציינ אבי ר' יוסף אציינ אשר הלך שלוניקה, ר' יעקב ן' יעש, ר' שמואל ארחא, ר' מרדכי הכהן, ר' משה דיין, ר' דוד כהן, בפרק ההוא הצטיינה על הכל בעיר הבירה המשפחה האשכנזית נוטה יוצאת העיר גוטה (Gotha) ומלבד שלשת הרבנים גדולי השם ר' זרחיה ובניו ר' נתן ור' משה, היו גם בין גדולי וחשובי הרבנים ר' יצחק נוטה אחי ר' זרחיה ובנו ר' נתן נוטה שהיה מחבורת תלמידי ר' יוסף מטראני ואחרי כן עקר מושבו לויניציא ויהי שם למגיה ספרי בית הדפוס, כאשר כתב בעצמו בסוף ספר התשובות לר' משה מטראני אשר הדפיס בנו ר' יוסף בשנת שצ"ט בויניציא: „אמר המגיה נתן בן לאדוני אבי הנבון ונעלה כה"ר יצחק בן להחכם הנעלה כמהר"ר אברהם נוטה זלה"ה... קמתי ונזדרזתי לעשות רצון אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, הלא הוא המאור הגדול מרנא ורבנא כמה"ר יוסף מטראני נר"ו בן הרב המחבר זלה"ה כי בנעורי כאב גדלני, ומטיל צדקה יעטני, ונוזלים מתוך בארו סים חיים השקני, ובדרך אמת הנחני, וארחות חיים למדני, ולזכות את הרבים צוני להדפיס הספר הנכבד הזה... ולעמוד עליו על עבודתו ועל משאו בהגהת הספר הנזכר". ומבני האשכנזים היה גם בן ר' שמחה בר גרשון הכהן תלמיד ר' יחיאל באסאן חכם תלמודי ויודע שפות זרות רומית אשכנזית וספרדית, והוא חבר ס' השמות או „שמות הגטין" להועלת

74) שו"ת מהר"י באסאן ס' קי"ז.

75) שער יהושע ס' ט'.

76) שם, ס' כ"א.

77) שם, ס' י"א.

78) שו"ת מהרימ"ט אה"ע ס' ל"ד.

79) שער יהושע ס' א'.

80) קורא הדורות דף צ"א ע"א.

לתועלת מסדרי הגטין, כולל כל שמות האנשים בעברית, רומית ספרדית ואשכנזית כל שם ושם לפי המקור וקצת שמות העיירות הנהרות והמדינות ונדפס בעיר ויניציא בשנת ת״ז.

גם היה ר׳ חיים אלפאנדארי (הזקן) תלמיד ר׳ יוסף מטראני אשר השאיר אחריו תשובות רבות ושמונה מהן נדפסו על ידי בנו ר׳ יצחק רפאל אלפאנדארי בקבץ „מגיד מראשית״ בשנת ת״ע, לפי דבריו ר׳ חיים האריך ימים עד שנת ת׳, ר׳ יצחק לאטיף מחבר פירוש על קהלת (נדפס קושטנדינא סביב שנת ש״פ) ר׳ ישראל ן׳ בנבנשתי אבי ר׳ יהושע ור׳ חיים בנבנשתי מחבר ס׳ „קונטרס פרק בשיר״ בחדש חשון שצ״ה ונמצא בכתב יד (חי בין שנות ש״ד־ת׳).

ומבני הקראים אשר נפלו פלאים בפרק ההוא ונשקעו בבערות היו שואלים על כל הענינים את פי חכמי הרבנים וסומכים על הוראותם, וכאשר החלו להתישב במגרשים או כפרים אשר חוץ למושב היהודי קושטנדינא הוא סטאמבול שאלו את פי ר׳ יוסף מטראני ויש מתא על הענין הזה: „ר׳ וש׳ שהם מבני מקרא ויש להם בתים בכפר, ויש לכל אחד כותל בחצריו ומבוי סתום ביניהם פחות מארבע אמות, ובנה ש׳ על כותלו נגד ר׳ בתים תחתיים ועליים ורוצה לפתוח חלונות בעלייתו ונגד ר׳, ור׳ אומר לו אל תפתח חלונות נגדי שתזיק לי הראיה ושכנו משיב לו, אפתח חלונות ואשים כנגדם גדר של קרשים קטנים כדי שלא אסתכל כנגדך כנגד שעושים הישמעאלים, ור׳ אומר לו מה לנו ולנמוסי הישמעאלים? דבר זה, הזק ראיה הוא... ועוד הרי הקדמונים שלנו הסכימו ונתחייבו בהסכמות החזקות של הרבנים לשמור ולעשות ככל אשר יגזרו ממתי החזקות של הרבנים אשר יהיו בימים החם״ ובתשובתו ר׳ יוסף מטראני גזר על פי הסעיף תשע עשרה של ההסכמה לחזקות שאין הצדק לשכן הקראי לפתוח חלונות בחצר חברו. ור׳ דוד אגוזי חזק גם הוא את דברי ר׳ יוסף מטראני, „דברי החכם השלם ריש מתיבתא... אינם צריכין חזוק... ומעולם לא שמענו שבעלי מקרא חלקו רשות לעצמם בין דין לדין רק בדיני הירושה אשר בחרו לנפשם ללכת בנמוסי ארחות ישמעאל כטעות דינא דמלכותא דינא... הנה כל פניותם על פי הסכמותינו וחתימת זקניהם על הסכמותינו תעיד על זה״[80a].

בראש העדה הקראית עמד בפרק הזה ר׳ נור הקראי, והוא היה בהתחברות עם ר׳ יהושע ן׳ ר׳ ישראל בנבנשתי ומריץ אליו שאלותיו, בימיו קרה שקראי אחד הקדיש ביתיו בתורת באקופ״אולד „כפי נימוס המלך ושופטים שלהם ופירוש: שלא ימכרו לעולם בתים אלו ולא תסוב נחלתם מזרעו וזרע זרעו לעולם לא במכירה ולא במתנה, ואם יפסק זרעו הוא נשאר להקדש עניים ישראלים וישמעאלים והוא קיים כפי דינם (של התוגרמים) שאין אחד כי האי גוונא יכול למכור קרקע של אולד־ואקופ׳, וכמה מהגדולים נשאלו אם כדיננו יכולין למכרו והשיבו דדינא דמלכותא דינא, ובפרט כשהוא אוגול אוגולה מבן לבן כלומר מזכר לזכר שאין הבנות בכלל שאינו עובר על מה שכתוב בתורה״[81]) ובתשובת השאלה כתב ר׳ יהושע בנבנשתי „בעלי מקרא הם, והם בכל דיניהם וירושתם מתנהגים על פי דין תוגרמים, ובשובה

ונחת

80a) ורע אנשים כ״י החידא ס׳ ר״ח ובחלק הנדפס עתה מחדש ס׳ ס״ח.

81) שער יהושע לר׳ יהושע בנבנשתי כ״י ונדפס עתה מחדש ס׳ כ״ה כ״ו.

ונחת אזלי בניסוסיהם לענין ממון באין פרץ ואין יוצאת אפילו בדבר שהוא לנגד דיננו וכל שכן בענין אולד־ואקוף".

כמו בקושטנדינא גם כן בשלוניק רבה השערוריה בקרב העדה היהודית בפרק הזה אשר שררה המבוכה והאי סדרים בעניני הממשלה בעצמה, הכל כמו שבעים שנה לפני כן, הפריצים והעשירים עזי פנים וקשי ערף הריסו ראש והרבנות והסדרים הנכונים היו למרמס ורגליהם, בימים ההם קרה מקרה שאיש יהודי אחד מתושבי העיר הקרובה ויריאה (כעת קאראפיריאה) אשר היה עשיר מופלג „ויצא לו שם בכל הארץ והיו כל העולם תמהים עליו לאמר מה היה לפלוני ומאין עשה את כל החיל הזה" ועל כן רבו שונאיו אשר קנאו בו כל הימים, והיו מעלילים עליו תמיד „ופעם על פעם היו מבקשים בעדו שלוחי המלך להוליכו לקושטנדינא בגזרת המלך שגזר עליו ופיזר ממון רב להנצל מתחת יד המלך בעזר שרי העיר שהיו מליצים בעדו" וכאשר זקן וקרב קצו פחד שאם יודע בברור עזבונו יקומו שונאיו והמקנאים בו וימצאו תחבולות להלשין לממשלה ולהעליל על יורשיו עלילות ברשע לקחת מידם ההון העצום ההוא, על כן הזמין לביתו איזה עדים מאוהביו אשר בטח לבו בהם שלא יגלו הדבר לאדם, והשביעם שלא יודיעו סך העזבון כי אם לפני בית דין בעת הצרך, ואחרי אשר הראה להם תחשבונות סופרו וקרובו שהיה אחי גיסתו אלמנת אחיו כרשום בפנקס, מנה לאפטרופוס לאחד מאוהביו אשר בטח לבו ביותר, ויפקיד בידו כל ההון העצום שהגיע לסך ארבעים וארבעה משאות, (שכל משא היה שק אחד מלא כסף בסך עשרת אלפים גרושים) בתנאי שכשיגדיל בנו היחיד יתן לו השלשה רביעים, והרביע האחד יחלק בין בני אחיו הנפטר, ומלבד אלה עוד כסף רב וזהב שלא היו בשותפות עם אחיו, וכלי כסף וכלי זהב ואבנים טובות ומרגליות וחמשת אלפים ושלש מאות זהובים במרודין, שהיה הונו הפרטי הפקיד ביד האפטרפוס לתת לבנו לבדו לכשיגדיל.

ויהי אחרי מות העשיר ההוא ואחרי אשר גדל היתום, האפטרפוס והסופר נתנו לו מעט כסף באמרם לו שזה הנוגע לו מירושת אביו, ויקחו מידו שטר מחילה שקבל כל עזבון אביו ואין לו עוד שום תביעה על אפטרופסו, אך הכסף המעט הזה נאבד בענין רע בידי היתום וישאר בעירום וחסר כל, ואנשי ויריאה ושלוניק אשר ידעו את אביו ועשרו העצום התפלאו בראותם המצב הרע של בנו וישאלו אותו אל סך העזבון אשר קבל מאפטרופסו, וכראותם שלא נתן אליו כי אם מעט מזער מן העשר הרב, אמרו אליו להזמין את האפטרפוס והסופר לדין תורה לפני רב העיר, כשמוע היתום את דברי בני עירו הלך אל הרב ויגד לו את כל הדברים האלה, אמנם הרב בידעו שלא יעלה בידו להוציא לאור משפטו, יעץ אותו ללכת אל העיר הקרובה שלוניק כי שם עתקו מושבם האפטרפוס והסופר שנחשבו לעשירים מופלגים לרגלי העשק והגזל שעשקו אותו, כנראה בשלוניק העיר הגדולה לאלהים בעצמה יד העשירים היתה על העליונה, ו רבים נחתו מפניהם, ולא היה בכל העיר מי שהטה אזן קשבת לנער הזה, כי מי יעיז בנפשו להזמין לבית דין עשירים ותקיפים על החשד אשר מטיל נער עני ומדוכה כהם, אמנם נמצא לאשרו חכם נדיב שהיה בעצמו עשיר ולא חת מפני כל, הוא ר׳ יהודה המכונה קומפראדו די מדינה בן ר׳ משה מדינה בן הרב הגדול שמואל די מדינה, (רשד"ם)

אשר

אשר הטה אזן קשבת לדבריו, ובכח התורה הזמין את האפטרופוס והסופר לדין, בלענ ובוז הביטו העשירים הגאים על הנער העני, ויעשו קוספרומיסו הוא שטר שעל פיו התחייבו לקבל עליהם מצדם ככל אשר תגזור הדיין עליהם, בחשבם שהרב הזה יתן יותר אמון לדבריהם, וכעמדם לדין הוציא האפטרופוס מתיקו את שטר המחילה וקבלת היתום שעל פיו הוא היתה הודאה גמורה שקבל כל עזבון אביו ואין לו עוד שום תביעה, אמנם ר׳ יהודה מדינה חייב את האפטרופוס להביא לפניו פנקס הכת לראות סך העזבון, אך הוא השיב שנאבד הפנקס ואיננו עוד תחת ידו, וכי הוא קבל וכא לידו שבעה מאות וחצי אשר הוציא לכלכלת והספקת היתום, וכאשר שאל אותו הרב להביא לפניו פנקס ההוצאות לראות איך הוציא סך גדול כזה לצרכי היתום, השיב אליו שילך אל ביתו להביא ספר ההוצאות ויצא מלפניו, ואחרי כן שב ויעמוד בבית דין ויגד שלמרות יגיעותיו לחפוש בבית, הפנקס לא נמצא ולא ידע מה היה לו, ור׳ יהודה די מדינה כראותו העשק והגזל, גזר עליו להביא שני הפנקסים של הנפטר ושל ההוצאות; והעשירים יצאו רחופים מלפני הדיינים וימלטו אל עיר ויריאה ומשם כתבו ואיימו על היתום שימסרו אותו למלכות, וכי נכסי אביו הם „ביגליק" (של המלכות) ועל עדי הצוואה שאם יעידו יעשו בהם נקמות, ועל ר׳ יהודה די מדינה צוו להשמיט עצמו מן הדין שכבר נגמר על פי חקי הממשלה, „ואין לו כח לדבר כנגד חקם ומשפטם של התוגרמים" ואם אין, ימסרו אותו כמתנגד ומבקר אחרי חקי ומשפטי הממשלה; אמנם ר׳ יהודה לא נפל לבו ולא נסוג אחור ויזמין בכח התורה עדי הצואה וישביעם להגיד לו סך העזבון, ויכתוב על ספר זכרון העדות, וכראותו העשק והחמס הנעשה לעין השמש פסק הדין שעל האפטרופוס והסופר להשיב הגזל ליתום הרש:

לחרפת העדה השלוניקית נמצאו בעת ההיא אנשים אשר רצו לכסות על פני המעשה המבוער הזה, ולהיות לעזר לעשירים הפריצים האלה, ויחפאו על ר׳ יהודה מדינה דברי דופי כדי לפוסלו להוראה, ולהראות שאין ממש בפסקו, ויתמכו את כל דבריהם על יסוד רעוע הוא שטר המחילה, וישלחו כתבים ופסקים אל הערים הקרובות ואל עיר הבירה להצדיק את העשירים ולהרשיע היתום, אך הכתבים האלה לא עשו כל פרי, כי שם ר׳ יהודה די מדינה נודע בשער בת רבים כאיש שלא ישא פנים בהוראותיו, ור׳ יוסף מטראני הרב הגדול בקושטנדינא תמך את דבריו, כראות העשירים העושקים כי לא עלתה בידיהם להרשיע את מוכיחם, בקשו האמצעים לגזול מביתו שטר הקוספרומיסו וזכרון עדות עדי הצוואה, וכי לא עלה גם זה בידם, הכו את ר׳ יהודה מדינה בעמדו ברחוב וגם השכירו פריצים להכותו באגרוף, עד אשר נפל לארץ ויסחבוהו ברחובות קריה ובשוקים עד אשר הביאוהו אל ביתו במצב נורא מאד, בכל זאת לא נפל לבו ולא רצה להשמיט את עצמו מן הענין הזה, ונהפוך הוא שבקש בכל האמצעים להכריח העושקים להשיב הגזלה, וכראותם שגם זה לא הועיל להם לשים קץ למשפט ההוא, ויעלה בידיהם על ידי שוחדיות לקנות איזה פקידי הממשלה ולמסור את מוכיחם בידם, בחפאם עליו שקרים וכזבים כי מתנגד הוא להקי ודתי הממשלה, לשים אותו בבית הכלא ולהביא את נכסיו אל גנזי המלכות כדין מורד ומתנגד לסדרים הנכונים, אך גם מן הפח הזה אשר טמנו לו אויביו בנפש עלה בידי ר׳ יהודה מדינה להנצל, אם גם ביגיעה רבה ואחרי אשר הוציא הון רב לפדות את נפשו.

לאנשים חטאים כאלה אשר לא נמנעו מבלע ומעשוק את היתום אשר בטח לב אביו בם, לחרף להכות ולמסור בידי הממשלה חכם נכבד ויקר, אין להתפלא אם לא נסוגו אחור גם לפני עון יותר גדול, הם השכירו יוני אחד להכות נפש את איש חרמם המוציא לאור עולם ומגלה רשעתם, וביום כ"א טבת שע"ה בהיות ר' יהודה מדינה אצל פתח ביתו, הזוני הזה שלף את חרבו ויכהו נפש, אך עוד טרם נמלט והיהודים הרבים אשר היו ברחוב ההוא התנפלו עליו ויקחו נקמתם בו ויתלו אותו לפני פתח הבית אשר למשפחת מדינה[82].

אמנם גם אחרי הרינת ר' יהודה די מדינה לא שקטה השערוריה בשלוניק, אחיו הקטן ממנו ר' שמעיה די מדינה אשר ידע היטב מבת הרינת אחיו ורצה לקחת נקמתו בעשירים העושקים, החל לשאת ולתן בענין ההוא עד אשר היה לו מחלוקת גדול עם גבירי אנשי שלוניק והיו מבה, שנתגרש מעיר מולדתו מקום נחלת אבותיו הקדושים"[83]) ויעתק מושבו לעיר ויניציא ועסק כל ימיו שם בתורה ונפטר שם בכבוד גדול, והדפיס שם קבץ דרשות וקנו הרב ר' שמואל די מדינה בעיר מנטובה בשנת שפ"ב ויקראהו בשם „בן שמואל" ובהקדמת הספר כתב כל הענין והמחלוקת הגדול אשר היה בינו ובין עשירי העיר, והאריך למעניתו לשורר שיר חדש על גאולתו ועל פדות נפשו.

בשנת השע"ב בא מעשה לפני רבני שלוניק על איש יהודי שהמיר דתו בדת הנוצרים ונשא אשה גם כן משומדת, ואחרי אשר נולדו להם בנים מומרים כמוהם „רוח ה' נוססה בהם ובאו לחסות תחת כנפי השכינה, וחזרו לדת ישראל ומלו את הבנים שהיו להם שנעשו בעודם מומרים, ורצה לקדש את האשה כדת משה וישראל בקדושין גמורין ובחופה" ונסתפקו הרבנים איך להתנהג עמם[84]) ובעל הזכרונות הוסיף לבאר כי גם בפרק ההוא רבו הבאים מספרד ופורטוגל לשלוניק לחסות תחת כנפי השכינה, למרות שעברו קרוב למאה וחמשים שנה מן העת אשר קבלו עליהם דת הנוצרית, מחזה נפלא לראות כי בני בניהם של האנוסים ההם לא שכחו את גזעם, ודם הישראלי הרותח בעורקיהם לא נתן להם מרגוע עד אשר שבו לדת אבות אבותיהם ואלה דבריו: „אמנם בעינינו ראינו ובאזנינו שמענו לאנוסים הבאים מספרד הם ונשיהם אשר נשאו אותן בגיותן, ועתה שבאין להסות תחת כנפי השכינה וחוזרים לקחת את נשותיהם בקדושי תורה וחופה... מפני שבאים דרך רחוקה יותר מששה חדשים"[85]) ומספר השואפים להתיישב בתוגרמה לא היה מעט כי כן יספר בעל הזכרונות: „שהיו יותר מארבעים אנשים אסודים במסון רב שבאו מפורטוגל לויניציא ואמרו שרוצים לבוא פה שלוניקי"[86]).

בשנת שע"ח אשר מלך בה השלטן מוסטאפה הראשון היתה מגפה גדולה בשלוניק[87]) אשר לא היתה כמוה משנת ש"ה ותעש שמות רבות בין העם ובין היהודים בפרט, ובעלי הזכרונות רשמו בזכרונותיהם המצב הנורא ההוא והתלאות

82) ראה בסוף החלק הזה הציון כ' ונוסח מצבתו שנגלתה ע"י החכם מיכאל מולכו.

83) קורא הדורות דף מ"ג ע"ב.

84) עין משפט לר' אברהם לבית הלוי אה"ע ס' ד'. 85) שם, שם, סוף הסימן.

86) תורת חיים, לר' חיים שבתי דף ב'.

87) שני מאורות הגדולים, שו"ת מהר"י חגיזאלי ס' ל"ט, ושם יזכיר שבא לפניו בעת ההוא שטר משנת שע"ו שעברו עליו שלשה שמיטות, אם כן היה המגפה בשנת שע"ה.

והתלאות אשר מצאום: „כי לא בלבי להחזיק הקולמוס.. . להיות דעתי בלתי צלול מחמת כמה הרפקתי דעדי עלינו בקיץ שעבר ולבסוף החולי הגדול שנפ בעירנו וחסרו רבנים וכמה מלומדי התורה ושרים רבים ויועצ ארץ ואני בעונותי נחלתי ימים רבים ועדין אני חלוש וא כי כח לעיין ולחפש בספרים"[88]) ואחרי אשר רחם ה׳ על הארץ והמגפה נעצר שבו יושביה העירה ויפנו כל איש לדרכו ולעסקו, אמנם שנתים ימים אחרי כן המגפ שבה עוד הפעם בתקף עזה, ותפל חללים רבים עד אשר נאלצו כל התושבים להמלו אל כפר „ליואדי" מחוז שלוניק, ובהיות שלא היה להם העת המוכשרת להוליך עמה ספרי תורה, ר׳ חיים שבתי הורה להם לקרוא ביום השבת הפרשה מתו החומשים הנדפסים בלא ברכה[89]) ונקבע הלכה מן העת ההיא בכל ערי תוגרמ לנהוג כן בכל עת שנאלצו להמלט אל הכפרים מדבר בעיר יהלוך, ר׳ חיים שבת יזכיר המגפה הזאת בחבורו,[90]) ובן דורו ר׳ יהושע האנדאלי כתב גם הוא „בשמים עדי וסהדי במרומים כי לבי כל עמי מפחד ה׳ ומהדר גאונו אשר הגיענ זה לנו ימים כנוע העלה בפני הרוח, הוא ברחמיו יושיענו וירגיענו ולא יתן המשחיר לבוא אל בתינו"[91]).

בשנת ש״פ שנתים ימים אחרי מלוך השלטן עשמאן השני, הוא הטבי מטבעות חדשות ויפסול המטבעות הישנות אשר הטבעו בעת אשר מלך השלט מוסטאפה, ורבני שלוניק בידעם שהמקרה הזה יביא סכסוך גדול בין הסוחרים קדמו פני הרעה ויתקנו: „קנטרס מתרים נגד המתקוטטים על עסק ממון שנפסל.. עם כל צדדי האפשר וחלוקי הסברות שיש בענין זה — נכתב בחדש טבת הש״נ ליצירה -- בהיות אמת כי ידענו נאמנה כי באה העת והעונה, להיות לנו עד ועונה בלמודים בין דין לדין על עסק ההפרשים והמריבות העתידות להיות בין הסוחרים כי כל אחד ירים ידו לומר יקוב הדין את ההר, במשפט המטבע שנפסל, על כ זרזנו את מתנינו לחבר קונטרים מתרים נגד המתקוטטים לברר וללבן משפט ההלכה ערוכה בכל ושמורה בזאת התורה אשר הורו לנו רבותינו על פי הקבלה העולה היא למעלה"[92]).

בשנת שפ״ת היתה שרפה גדולה בשלוניק אשר לא היתה כמוה מיום התישב הספרדים בעיר הזאת ונתנו סימן לשנה ההיא שממ״ה כי באמת שממד העיר, ובעל הזכרונות כתב על המקרה הזה: „בשרפה הגדולה אשר שרף ה׳ את עיר שאלוניקי שנת שממ״ה ליצירה בליל תשעה באב שאז נשרפו כמה אלפים בתים מיהודים ושמנה ועשרים בתי כנסיות מלבד כמה מדרשות ותלמוד תורה הגדול ומשנה תורה (כנראה הוא הנקרא תלמוד תורה הקטן),[93]) וכנראה האסון הזה היה יותר גדול מן השרפה הגדולה שמנים שנה לפני כן בשנה ש״ה, והצרות והתלאות אשר היו תוצאותיו עלו למעלה ראש, ובעל הזכרונות יעיד: „וזה גם מהטרדות אשר השתרגו על העיר הזאת ועלו על

88) עיגונא דאתתא ס׳ כ״ד. 89) שירי כנסת הגדולה ס׳ קמ״ג.
90) עיגונא דאתתא ס׳ ל״ב.
91) שני מאורות הגדולים, שו״ת מהר״י הנדאלי ס׳ י״א.
92) שם, שם ס׳ ל״א. 93) קורא הדורות דף מ״ח ע״א.

על שכמי לא נתנוני השב רוחי"[94]) לרגלי השרפה באו צרות רבות בשלוניק, והעוני והמחסור החלו לשרר בה, על כן עשירים רבים ואמודים בנכסים יצאו מן העיר ויתישבו בכל אשר מצאו, והם היו הסבה להגדיל המצוק והמחסור בין תושבי העיר הגדולה הזאת.

כנודע עוד מימי השלטן-שלים השני האוהב היהודים עדות שלוניק שלחו צירים מיוחדים לעיר הבירה ובראשם את ר' משה אלמושנינו להשיג החירות או זכיות אזרחים באדם, ועל כן התחייבו וקבלו עליהם לתת לממשלה מס ככל אשר הושת עליהם וכרבות הימים וחרשת מעשה הבגדים הלך ופשט בשלוניק התרצו לתת לממשלה סך הבגדים „חלף עולים רבים כבדים שלא היו יכולים לשאת אותם, והם בקשו, עשיית אלו הבגדים מהמלך וקבלום עליהם ועל זרעם אחריהם, ועל כל הנלוים אליהם, עשיית הבגדים בכללות העיר וישתתפו כלם כאיש אחד חברים משועבדים למלך" אמנם בהצר ליהודי שלוניק ברחו קצתם אל יתר ערי הממשלה „מפני חמת המציק, נסעו המה לסנוחות" ועזבו את הנשאר באנחות, „ועתה שואלים הנשארים בעיר מן הבורחים שישובו אליה ושיהיו עמהם בצרה, כאשר הם משועבדים בדינא דמלכותא".

ובעל הזכרונות הוסיף לבאר המצב הנורא אשר שרר בשלוניק בפרק ההוא: „כי הימים הראשונים היו טובים מאלה, ועול המס לא היה כל כך כבד, וגם אולי לא נתנו רשות להתהלך כאשר התהלך, אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה, ובזמן ההוא היה ספק ביד הנשארים לפרוע בעד הנפטרים, כי היה רכושם רב והיו יכולים לשבת בלתי אותם הנפטרים" „אבל עתה בעוונותינו שהעיר הגיעה לארץ במצור ובמצוק מאת המלכות בנחיצת עשיית הבגדים, ובחסר כל מעושר ונכסים, ואנשים מעט העושים במלאכה כי התירו הרצועה והם חס ושלום כלים מאליהם, כי הבורח יברח והפטור נפטר ואין איש שם על לב כי אנשי המלאכה נאספים באין מבין כי מרה תהיה באחרונה" על כן בני העיר בראותם מראש הרעה הנשקפה להם „תובעים שיבואו פה העירה אותם שיצאו ממנה, לעמוד עמהם כבתחילה, או שאף אם לא ירצו להיותם נעים ונדים עם נשיהם וטפם, שיסייעו אותם בחלק הבגדים באיזה אופן או באיזה דרך, או שיעשו פקידים לחשבונם ויעשו הבגדים פה, או באופן מהאופנים" ובעל הזכרונות הרושם במר רוחו את דברי הימים ההם לזכרון, העיד: „וכמה פעמים כתב לגבירים שיצאו מעירנו זאת שיחוסו ויחמלו על העיר הזאת שיש בה חברת תלמוד תורה שהיא עמוד העולם, ומתפרנסים בשה בני עניים ויתומים, וגם יש בה כמה תלמידי חכמים שמקיימים את התורה מעוני, ומן הראוי היה שיחמלו... והם לא הביטו ולא השגיחו והורו אכזריות גדולה על אחיהם בית ישראל"[95]).

בשנת שצ"ה למרות התאמצות כוללות העיר שלוניק לא עלה בידם להשלים ולתת לממשלה מתכונת הבגדים אשר הוטל עליהם לתת בתור מס ובתמורת עולים אחרים והיו בצער גדול ועל זה רמז בעל הזכרונות ברשימותיו: „להיות כעת דעתי בלתי צלולה מכמה סבות שנתעוררו בעיר הזאת"[96]) אמנם גם בשנה השנית והשלישית

94) עיגונא דאתתא לר' חיים שבתי דף קכ"ז.

95) ראה ציון ה' בסוף החלק הזה.

96) עיגונא דאתתא סי' ל"ג.

השלישית לא היה באפשרי לתשלים מתכונת בגדי השנים ההן ואף כי לשלם המאותר, על כן נקראו ראשי העדה לעמוד על נפשם ולהצטדק, לפני השרים בקושטנדינא, בחדש מרחשון כהשמע בעיר מאמר השלטן מוראד הרביעי ותהום כל העדה הגדולה ובעל הזכרונות כתב: כעת דעתינו בלתי צלולה מחמת טרדות רבות השתרגו עלו על צוארנו, ועירנו זאת בדוחק ובצער עד ישקיף וירא ה׳ ברחמיו להושיענו מכל צרותנו ולהגן בעדנו[97]) ובן ההוא ההוא הוסיף לכתוב במר רוחו כי עת צרה לכל תושבי עירנו זאת, צרה כמכביר אשר לא נהיתה כמוה מיום היותנו בעיר הזאת ועד היום הזה, חל עלינו חובת המלך במאמר המלך יר״ה ללכת שלוחי ההשגחת עד לבוא לפני שער המלך יר״ה להשגיח ולראות בענין עבודת המלך וביום הששי ששה ועשרים יום לחדש שבט שנת השצ״ו נאספו „הרבנים וטובי העיר זקניה וגדוליה נכבדי ארץ ואחרי אשר נשאו ונתנו בענין החליטו לשלוח מקרבם צירים לעיר הבירה להוליך עמהם מתכונת הבגדים אשר היה באפשרי לעבוד „להשגיח ולראות בענין עבודת המלך״ ואלה האנשים הנבחרים: „החכם הנרומם כמה״ר יהודה קובו, והנגידים נשאים ונעלים יצחק ן׳ נחמיאש, יוסף בכ״ר אהרן הכהן נהר, שמואל מלמד, זכריה שולם ויוסף לבל אשכנזי, ויתנו להם „כח יפה ויכלת מספקת ורשות שלמה להוציא הוצאות ככל המצטרך להשכון הכוללות עד סך שלשים אשאות״ הוצאות שליחותם ראינו לעיל כי ר׳ יהודה קובו נהרג ביום שבת קדש פ׳ כי תצא, י״ג לחדש אלול שנת שצ״ו וע״י הריגתו של אחד המיוחד שבהם רעדה אחזתם והוצרכו לתת ככל אשר שאלו מהם״[98]) וישובו הצירים עירה שלוניק במפח נפש, ועדת שלוניק בראותה שמס הבגדים היא גזרה שאין רוב צבור יכול לעמוד בה, בקשה מאת הממשלה לקחת מאתם מס כסף ככל היהודים ביתר ערי המדינה ומן היום ההוא והלאה מלאכת הבגדים שהיה קנין היהודים בשלוניק הלך ובטל ונשכח זכרו ברוב הימים.

בין גדולי הרבנים אשר היו בדור ההוא נמנה ר׳ מרדכי קלעי, הנולד לאביו ר׳ שלמה קלעי בשלוניק בשנת חמשת אלפים וש״ו, הוא למד בקטנותו בישיבת ר׳ יצחק פראנקו, ואחרי כן עם ר׳ אהרן ן׳ חסון ור׳ אהרן ששון, ויהי כל ימיו ראש ישיבת ק״ק פורטוגל לפי דברי תלמידו בעל הזכרונות „קורא הדורות״ ר׳ דוד קונפורטי, הוא היה „חסיד גדול וענותן מאד כהלל הזקן... ועוד היה אומר לנו תלמידיו שלמד יחד ספר הרמב״ם עם הרב מהר׳ אברהם די בוטון, ושרוב הדברים שכתב הרב הנזכר בספר לחם משנה הם לקוחים ממנו, לפי שהיו מפלפלין שניהם ומחדשים חידושים רבים... והיה פסקן גדול וכתב פסקים רבים ודרושים רבים לאין חקר, אלא שבשרפה הגדולה אשר שרף ה׳ את עיר שלוניקו שנת שמ״ה ליצירה בליל תשעה באב, שאז נשרפו כמה אלפים בתים מיהודים ושמנה ועשרים בתי כנסיות מלבד כמה בתי מדרשות ותלמוד תורה הגדול ומשנה תורה (כנראה, תלמוד תורה הקטן) אז נשרפו כל כתביו ופסקיו ואחרי זמן השרפה, חזר הרב והוסיף ידו שנית לכתוב כמה פסקין וכמה דרושין אחרים כפי מה שבאו לידו, ומלבד חכמתו וחסידותו גם היה בעל מעשה מאד, עושה ומעשה אחרים

97) שם, סי׳ מ״ג משנת שצ״ו.

98) תורת חיים ס׳ מ׳ ועוד ראה בסוף הספר הזה ציון ח׳.

אחרים לכל דבר מצוה הן לפדיון שבוים, הן להשיא יתומות, הן לעניים, הן עוברים ושבים, הן לענין בעל תורה, והוא היה ראשון לכל דבר שבקדושה עד שהיו אומרים עליו: גדולים מעשי חייא שמעשיו היו כמעשיו של ר׳ חייא רבה, והרביץ תורה הרבה בישראל, והרחיב גבולו בתלמידים רבים גדולים וטובים, גדולים בחכמה, וטובים במעשים טובים... וכמה רבנים שהיו בכל גלילות הסוריאה גדולים וקטנים כלם היו תלמידיו שהיו באים מעריהם לשלוניקו ללמוד עמו בישיבתו[99]) והוא היה גיסו של החכם השלם במדעים ר׳ ישראל אבא שהיו נשואים שתי אחיות[100]).

את אחותו נשא לחכם אחד ושמו לוזיו ותולד לו שני בנים את מרדכי שהיה סוחר ועשיר ואת החכם ר׳ שם טוב שהיה כל ימיו ברוחק וכצער. בשנת שמ״ת פרצה המגפה הגדולה בשלוניק „דבר כבד מאד״ והאיש מצליח לוזיו לא יכול להמלט אל הכפרים כיתר בני עירו כי אשתו היתה הרה וקרוב לעת הלידה, וכן היה כי ילדה בעת אשר שורה המגפה בכל תקף בעיר ותנגף ותמת וכן מת גם בעלה. ואחרי ימים אחדים מתה גם הילדה. בעת ההיא היה מחלוקת בעיר לרגלי ירושת האיש מצליח לוזיו כי החכם ר׳ שלמה בן ר׳ אברהם הכהן חוה דעתו שזכה אחי המת ר׳ שם טוב לוזיו, אמנם ר׳ מרדכי קלעי התנגד לזה ולתלי הדין הזה כתב עליו ר׳ שלמה דברי חרודין וירשיעו בפסקו וכה דבריו: „תפשתי במושלם מה שהוא האמת הגמור שזכה החכם כה״ר שם טוב לוזיו יי״א אחי הר׳ מצליח הנפטר בנכסים הנשארים מכח הילדה בת אחיו כיון דקי״ל תינוק בן יומו נוחל ומנחיל, דהיינו נוחל נכסי האם להנחיל ליורשיו מצד אביו... עתה שמעתי כי הנעלה כה״ר מרדכי קלעי יצ״ו מערער על החכם ההר׳ שם טוב הנז׳, ובודה עליו טענות להוציא ממנו הנכסים שזכה בהם והוחזק בהם, דמן שמיא רחימו עליה ואם ה׳ חפץ דכאו בפטירת אחיו נ״ע אשר היה לו לעזר ולהועיל ולקחו ממנו, השאיר לו שריד בו יוכל להתנחם מעצבון אחיו לזכותו בנכסים אלו לזון ולפרנס ביתו כי איש עני הוא... ועל נפשי כי חשבתי כי כה״ר מרדכי קלעי אחי אמו של החכם הנז׳ ישתדל בכל כחו להועיל לו... אשר ידעתי נאמנה אהבת נפשו אהבו כאב את בן ירצה, מה אומר ומה אדבר? אפשר שנשתנו סדרי בראשית לערער, ואנשים אחרים למדוהו, ותולה עצמו להוציא מהר׳ שם טוב הנזכר, ולא יהיה הר׳ מרדכי הנז׳ גוזל וחומס לאיש צדיק תמים דעים. והנה יען שמעתי כי כה״ר מרדכי אומר כי כל מה שיעשה יהיה בהסכמות כמה חכמים מובהקים וכמה תלמידים, אמרתי אני בלבי יום חמישי ששה עשר לחדש אלול (שהגיע בן בשנת שמ״ת) ונמרתי לעיין ולכתוב מה שיורוני מן השמים[101]).

והנה אם גם חסרים לנו המקורות לדעת אחרית וסוף המקרה הזה, אין שום תמונה שהרב מרדכי קלעי התפשר עם בן אחותו על דבר הירושה, בהיות שעל פי רוח כתב האשמה אשר כתב נגדו ר׳ שלמה הכהן הוא חוה דעתו שנכון לקבל עליו דברי חבריו הרבנים ככל אשר יורו על פי הדין וההורה, ובלעדי זאת הוא נחשב לאיש ישר ותמים עם אלהים ואנשים, ור׳ יוסף מטראני מאריה דאתרא בקושטנדינא מרבה לספר בשבחיו ולכבדו: „דברי החכם השלם הכולל כמהר׳ מרדכי

99) קורא הדורות דף מ״ח ע״א.   100) שם, דף מ״ז ע״ב.
101) תשובות מהרשד״ם חו״מ סי׳ קצ״ג.

מרדכי קלעי נר״ו מיוסדים על אדני פז, הפליא עצה, הגדיל תושיה, ודבריו אינם צריכים חיזוק כי המה בעמדם יעמודו חזקים כראי מוצק״[102]) דברי ר׳ מרדכי קלעי הובאו גם כן בספר בן דורו וחברו ר׳ יהושע הנדאלי, ושם מתאונן שהיה „טרוד מאד בכמה ענינים[103]) וכן בס׳ עינונא דאתתא לבן עירו ר׳ חיים שבתי על ענין שקרה בשנת שפ״ט״[104]) ובעל הזכרונות ותלמידו של הרב הזה ר׳ דוד קונפורטי כתב עוד „בשיטותיו והיו ימי חייו של הרב קרוב לתשעים שנה, וצוה בשעת פטירתו שיקברו אותו אצל הרב ר׳ יצחק פראנקו ז״ל מפני שהיה גם כן רבו... וכן נעשה כדבריו ונקבר אצלו ונפטר בשנת הת״ז ליצירה לבית עולמו הצדק[105]) (ביום ד׳ ט״ז לחדש אלול).

ומגדולי חבריו היה ר׳ אברהם כ״ר יעקב מוטאל, הוא נולד בשנת שכ״ה ונחשב בין גדולי הרבנים בעיר שלוניק ובעל הזכרונות כתב עליו: „רב חסיד ומובהק וראש ישיבה מק״ק לישבונה ישן, ופסקן גדול״ וכתב פסקים רבים ודרושים רבים ושיטות רבות על כמה מסכתות״[106]) כנראה הוא היה סופר מהיר ובעל כתיבה נאה והיה עוסק גם כן בהעתקת כתבי בני דורו, ובעל הזכרונות העיד עליו: „ושמעתי מפי זקנים כי הוא העתיק הכתיבות של הרב מהר׳ שלמה הכהן״ כי כדבריו לא היה בעל כתיבה יפה, „כי כתיבתי אינה מסולסלת ומיופה, ולא אוכל לכוין לכתוב פסקי בכיוון״[107]) וגם יעיד בעצמו שר׳ אברהם מוטאל היה מיוצאי ובאי ביתו תמידי בשנת שנ״ב שבה תשלים החלק השני מתשובותיו והדפיס הקונטרס האחרון בעיר שלוניק וזה דבריו: „והנה הרב אברהם מוטאל יצ״ו יעיד על תלאותי, ובפרט בזאת השבוע כי בשעת הביאו אלי כתבך מצאני כאיש נדהם מרוב הטרדה״[108]) גם היה במרוצת מכתבים עם ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא אשר היה מכבדו ומוקירו, ובחתימת דבריו כתב אליו: „את זה ראיתי להציג לפני חכמתך הרחבה כפי העת וכפי השעה ומעלת כבוד תורתו יברור אוכל מתוך פסולת, וכבקרת רועה עדרו בין טוב ובין רע יבקר, אשר רוח חכמתו נוחה הימנו, ואשר יבחר בו אותו תקרב... צנה וסוחרה אמתו תמיד תסובבנו ובמישרים כל מעגל טוב ה׳ בדד ינחנו״[109]) דבריו הובאו בספרי בני דורו וחבריו ר׳ שמואל חיון[110]) ור׳ חיים שבתי[111]) גם הרביץ תורה הרבה בישראל והעמיד תלמידים רבים אשר היו למורי הוראות בשלוניק ובערי המדינה ונפטר לעולמו בשיבה טובה בן תשעים שנה בי״ז אדר ת״ת, בעזבו שני בנים הבכור הנולד לו בנעוריו ר׳ בנימן[111a]) והצעיר ר׳ גרשון הנולד לו לעת זקנתו.

בתור

---

102) שו״ת מהרימ״ט ח״ג ס׳ פ״א.

103) שני מאורות הגדולים שו״ת מהר״י הנדאלי ס׳ כ״ד.

104) עינונא דאתתא דף קנ״ב.

105) קורא הדורות דף מ״ה ע״ב לפי נסח מצבתו נפטר שנת ת״ז וטעות דפוס נפל בקורא הדורות ת״ו במקום ת״ז.

106) שם, שם.

107) שו״ת מהרש״ך ח״ב ס׳ ר״ה.

108) שו״ת מהרש״ך ח״ב קונטרס אחרון ס׳ ו׳.

109) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ נ״ת ע״ב.

110) בני שמואל, לר׳ שמואל חיון, ס׳ כ״ט ל״ח.

111) עינונא דאתתא דף קנ״ב, תורת חיים חלק א׳ ס׳ כ״ג.

111a) הוא המו״ל ס׳ חמת ישרים (דוד פרנקל).

בתור סופר הוא הצטיין בחבוריו הרבים ובפסקיו הבודדים בדרשותיו ושטות רבות אשר כתב על ססכתות ועוד חבר ספר אחד כולל כל דיני נזירות וקראו ס' תורת נזיר, וקונטרס על ענין שמות האנשים והנשים שנוגע לכתיבת הגט וקראו „מגן אברהם" ולא נדפס אף אחד מספריו[111b]) אמנם רובם נעתקו בכתיבת יד ובפרט ספרו מגן אברהם אשר היה בנמצא עד לפני מאת שנה כמעט בידי כל מורה הוראה, ועתה הוא יקר המציאות. יש העתקה אחת בידי הנקראת בשם „קונטרים השמות" לר' אברהם מוטאל, ומתוכו נראה בקיאותו בדיני הגט ובפרט בכתיבת שמות האנשים והנשים כי כנראה בהיותו בעל כתיבה יפה ומהודרת הוא היה סופר הגטין, את ספרו זה כתב לעת זקנתו בהיות שיזכיר את כל חכמי דורו בברכת המתים[112]) וביניהם את ר' חיים שבתי אשר נאסף אל עמיו בשנת ה' ת"ז גם יזכיר את ר' שלמה ן' ר' אברהם הכהן אשר היה בהתחברות עמו ולא יתאר אותו כרבו כאשר כתב בעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי.

ספרו מגן אברהם נחלק לשני חלקים, החלק הראשון כולל „קונטרס שמות האנשים" על פי סדר האלפא ביתא, ובסופו כתב: תם ונשלם סדר האלף בית משמות אנשים המגרשים, בעזר משדי נתחיל סדר אלף בית מקונטרס שמות הנשים, החלק השני כולל „קונטרס שמות הגטין כסדר אלף בית משמות הנשים" ובסופו התם: תם ונשלם אלפא ביתא מסדר ושמות הנשים, הוא ברחמיו יעזרני לעסוק בקדשים. בספרו הזה ר' אברהם מוטאל הביא ע"פ הא"ב שמות כל האנשים והנשים הנהוגים בארצות הקדם ביחוד עברים קשטיליאנים, קאטאלונים, פורטוגזים ויונים בבאור מקור כל שם ושם וכתיבתו והספקות אשר נפלו בו אם לכתוב גט אחד או לכתוב שני גטים, ויקר הספר הזה עד מאד לחוקר דברי הימים בהיות שיתן בידנו תמונה שלמה ממרכבית השמות אשר היו נהוגים ביחוד בין העדות השונות בשלוניק וביתר ערי תוגרמה ואשר אבדו עקבותיהם בעת הזאת אשר התבוללו כלם בין הספרדים.

עוד היה שם הרב מהרח"ש דהיינו ר' חיים שבתי „רב מובהק וגדול בדורו ראש ישיבה מק"ק שלום"[113]) והוא היה תלמיד ר' אהרן ששון[114]), לפי דברי בעל הזכרונות הוא נולד בערך שנת ש"ו, ומימי נעוריו כבר נראו בו אותות בקיאותו וכי הוכן לגדולות, מכל עברים נהרו תלמידים אל ישיבתו כי שמו נודע בשערים ויזכה להרביץ תורה הרבה בישראל ולהעמיד תלמידים רבים אשר היו מורי הוראות בכל ערי המדינה, לפי דברי בעל הזכרונות ר' חיים שבתי שרת ארבעים שנה בתור רב הכולל בשלוניק[115]), תם הרב הזה יעיד בעצמו: „מצדי טרוד מאד, ומאז לא שלותי מהטרדות כי רבו עלי, ומה גם מהטרדות אשר השתרגו על העיר הזאת ועלו על שכמי לא נתנוני השב רוחי"[116]).

כבר ראינו שבשנת שע"ח היתה מגפה בשלוניק, ור' חיים שבתי כתב בעת ההיא: „כי לא בלבי להחזיק הקולמוס... להיות דעתי בלתי צלולה מחמת במה

111b) נדפסו שניהם. בשאלוניק שנת תקפ"א (דור פרנקל).

112) מגן אברהם, כ"י חלק א' בערך אסינדה.

113) קורא הדורות דף מ"ד, עין משפט חלק חשן משפט ס' כ"ז.

114) עינגנא דאתחא דף קס"ו, ר"ד. 115) אזולאי בערך מהרח"ש. 116) תורת חיים ח"א ס' א'.

כמה הרפתקי דעדו עלינו בקיץ שעבר ולבסוף החלי הגדול שנפל בעירנו והמו רבנים וכמה מלומדי התורה ושרים רבים ויועצי ארץ ואבי בעונותי נחלת ימים רבים ועדין אני חלוש ואין בי כח לעיין ולחפש בספרים" שנתים ימים אחרי כן שבה המגפה עירה שלוניק ותפיל חללים רבים וכל יושבי נמלטו אל הכפר הקרוב „ליואדי" ובהיות שהיו נחפזים להמלט מן העיר לא יכלו לקחת עמהם ספרי תורה. ובהגיע יום השבת הורה להם ר' חיים שבתי לקרוא פרשת השבוע מתוך החומש הנדפס בלא ברכה[117]) ונקבעה הלכה זאת מן היום ההוא והלאה בכל ערי תורגמה בשעת האונס לקרוא הפרשה מתוך הספר הנדפס.

ר' חיים שבתי היה מטבעו חלוש המזג ובשנת שע"ב התקונן במר „ואני חלוש קצת מבריאותי. . . לפני הוראת התר ערוה לבי ירא ורועד, וארכבות דא לדא נקשן"[118]) אמנם כנראה שב עוד הפעם לאיתנו ויעמוד ימים רבים בראש הרבנים להצלחת העיר הגדולה לאלהים, בשנת שצ"ו כאשר היתה עדת שלוניק בצער על אשר נקראו לעמוד על נפשם ולהצטדק לפני השרים הקרובים למלכות בקושטנדינא, כתב ר' חיים במר רוחו: „כעת דעתינו בלתי צלולה מחמת טרדות רבות השתרגו עלו על צוארנו ועירנו זאת בדוחק ובצער עד ישקיף וירא ה' ברחמיו להושיענו מכל צרותינו ולהגן בעדנו"[119]).

כשנת שע"ת מתה עליו אשתו במגפה, ובתשובת שאלה אשר ערך להפצרת השואלים כתב כי עניני נדרים צריך עיון והתישבות וכעת אני בעניי שרוי בלא חומה ודעתי בלתי מיושבת אך השואלים הכביד עלי מאד והוזקקתי לאותותי אל להפיק רצונם"[120]) מן היום ההוא נחלש ויהי כל ימיו ידוע חולי ואין אונים ותמיד התאונן על חלשתו ובפרט על חלי האסתומכא אשר הכביד עליו כפעם בפעם וכה דבריו: „ומה גם שמלבד שטרדותי רבו נמצאתי בזה החרף שעבר בלתי שלם במצב בריאותי מרוע האסתומכא ובמוצאי חג הפסח נשארתי חלוש וגם הטרדות רבו"[121]) ופעם אחרת: „והן אמת כי כעת גברה חולשתי והוכבד עלי כאב הכליות ומה גם בחרף הזה שגבר הקור"[122]) „והן אמת שטרדותי רבו וגם מחולשת בריאותי וגם באלו הימים שהכביד הקור"[123]) כי כנראה בעת החרף הכביד עליו חלשתו ותשאיר עקבות ההתקררות עד ימי האביב כי כן יכפול דבריו אלא כמעט בכל שנה ולעת זקנתו כתב: „והן אמת כי טרדותי ותלאותי רבו ומה גם חולשת בריאותי וגם ימי הקור שעברו עלינו ואין לי כח להעמיק העיון וכימי קדם"[124]) בשנת הת"ג בתשובותיו האחרונות כתב: „מצד כי טרדותי רבו גם כי גברה חולשתי וכנראה לא שב לאיתנו בהיותו כבר זקן ובא בימים וימת בשנת הת"ז[125]) בעזבו בן אחד ושמו משה חיים.

ר' חיים שבתי מלבד עול צבור אשר נשא על שכמו הצטיין גם בתור סופר, ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי כתב עליו: „והרב מהרח"ש זצ"ל כתב פסקים הרבה לאין חקר ולא נדפסו מהם עד עתה רק חלק התשובות השייכות לחלק אבן העזר עם קונטרס גדול הכמות ורב האיכות על עגונא דאתתא, ויתר הפסקים

117) שו"ת כנסת הגדולה ס' קמ"ג.
118) עגונא דאתתא דף רי"ג.
119) שם, דף קע"ה.
120) שני מאורות הגדולים שו"ת מהר"י חנדאלי ס' ה'.
121) עגונא דאתתא דף פ"ו.
122) שם דף קל"ה, תורת חיים ח"ב ס' ש"ו.
123) עגונא דאתתא דף קס"ה קנ"א
124) שם, שם.
125) קורא הדורות דף כ"ד ע"ב.

הפסקים הם נגוזים ועזכדים, ועוד כתב שיטות רבות על מסכתות רבות, וכמעט על כל התלמוד, ועוד חבר ספר גדול מדרושים לבד מחדושין אחרים רבים, ואני הכותב הלכתי יום אחד לדבר עם הרב ז״ל על ענין אחד, וראיתי ספר הדרושים בידו, והיה כמו קובץ מדרש רבה ויותר גדול, וגם זכיתי קצת פעמים לשאול ממנו קצת ספקות שנסתפקתי בהם לענין ספיקא דדינא והוא ז״ל התיר לי ספקן״[126]).

ר׳ חיים שבתי היה חסיד מן המחמירים בהוראותיו ובפרט בעניני נשים, ולפי דבריו: „מצד חומר ערוה החמורה, כי כשאני כותב בדברים כאלה לבי ירא ורעד[127]) כי כשבא לפני הוראת התר ערוה לבי ירא ורועד וארכבותי דא לדא נקשן״[128]) גם היה לו ויכוח גדול עם הרב ר׳ יום טוב צהלון מצפת על ענין השמיטה, שהשיג עליו בתקף ובמכתב תלונה שערך אל ר׳ יעקב אבולעפיא ורבני צפת, ר׳ חיים למרות טבעו ומדותיו להיות נוח עם הבריות התאונן במר רוחו בדבריו אלה: והנה השואל שלא מדעתי שלח הפסק לצפת תוב״ב וראיתי כתב עליו החכם הר׳ יום טוב צהלון דברים בלתי ראוין ליראי ה׳ ולחושבי שמו ולא מסתייה שדבריו כלם ישא רוח ואין להם שורש ענף ודרך מדרכי העיון והפסק אלא שפער פיו ושלח יד לשונו בדברי הירופים וגידופים, וה׳ הוא היודע ועד כי לא בשביל שנגע בכבודי, אלא מדאגה מדבר כלבי כהמצא בארץ הקדושה איש בעל תכונות כאלו... והחכם הנזכר לא כן עמו כי גאותו וקנטורו ורם לו לנפול ברשת הטעיות ולצאת מפיו דברים בלתי ראויים, ולכן ראיתי לשלוח פסקי ודברי ריבותיו למעלת כ״ת יוכיח בינינו בין בענין המשא ומתן, בין בענין הדברים אשר הוציא מפיו (תורת חיים ח״ב ס׳ ל״ב) ר׳ יעקב אבולעפיא שהיה בעת ההיא רב הכולל בדמשק השיב אליו בכבוד גדול, וכן השיב אליו ר׳ משה נאלאנטי רב הכולל בצפת שנמצא בפרק ההוא בדמשק, הסכים לדעתו ומאד חרה לו בראותו דברי ר׳ יום טוב צהלון אשר היה באביב שנותיו (תורת חיים ח״ב ל״ג) ר׳ חיים... השיב בתוקף על תשובת ר׳ חיים בנבנשתי אשר כתב כבחרותו, עוד הובאו דבריו בחבורי בני דורו „עין משפט״ לר׳ אברהם לבית הלוי, ושו״ת לר׳ יהושע חנדאלי, לפי נוסח מצבתו נפטר י״ג ניסן הת״ז (מולכו, קונטריבוסיון, דף 51).

את ספרו עינונא דאתתא, או יותר טוב את קונטרסו הראשון הזה החל לכתוב קרוב לשנת ש״ן כי כן יזכיר בשם כל הספרים אשר הופיע מחדש בימים ההם: אחר ימים רבים שכתבתי כזה, ראיתי בתוך פסקי הרב הגדול מהרשד״ם (נדפס שנת ש״ן) אחר זה הגיעו לידי תשובות הרב מוהר״ר בצלאל אשכנזי (נדפס ש״ן) ובר מן דין כתב הרב מהרש״ך בחלק שלישי (נדפס שנ״ד) ובתשובה אשר כתב בשנת שס״ג כתב: כבר כתבתי קונטרס „עינונא דאתתא״ הספר הזה אשר יכיל התשובה היותר מאוחרת משנת ת״ג נדפס אחרי מותו בשלוניק בשנת ת״א בשם שו״ת מהרח״ש אהע״ז או עינונא דאתתא״ על שם הקונטרס הזה הארוך יותר מדי ומכיל חלק גדול מן החבור ההוא.

יתר תשבותיו נדפסו על פי הכתב יד בשם „תורת חיים״ בשלשה הלקים, שני החלקים הראשונים על חלק חשן המשפט בשלוניק בשנת תע״ה והחלק השלישי על ארבע הטורים בשנת תפ״ב.

ומגדולי

126) שם, שם. 127) עינונא דאתתא דף קי״ע. 128) שם, דף רי״ז

ומגדולי חבריו היה בשלוניק ר' אשר בן ר' אברהם הכהן ן' אורדוט, רב מובהק הכולל בחכמות וראש ישיבה סק"ק אראגון והיה עשיר גדול, תורה וגדולה במקום אחד, והיה תלמיד מהר' אשר בדורו סני נהור בחכמת התלמוד ובשאר חכמות היה תלמיד מהרב ר' דוד ן' שושן, והיה לו בן חכם גדול ועשיר ושמו אברהם הכהן ונפטר בקצרות שנים בלא בנים בחיי אביו ז"ל בשנת השצ"ד ליצירה, ואביו הר' אשר נפטר בשנת הת"ה ליצירה[129]) ודבריו הובאו בחבורי בני דורו ר' יהושע הנדאלי (משנת ת' ס' כ"ד) ור' אברהם לבית הלוי (עין משפט, חלק אה"ע).

נם היה ר' דניאל אישטרומסא „רב גדול ומובהק" והוא היה תלמיד מר' מרדכי קלעי ואחרי כן שרת בקדש בתור ראש ישיבה בק"ק פורטוגל — יחיא,[130]) „והיה פסקן גדול ודרשן, וכתב פסקים רבים ודרושים רבים והרבה שיטות, והיה בקי בשאר חכמות והיה חסיד ועניו מאד" ויפה תואר ומראה והרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים רבים גדולים בחכמה וטובים במעשים טובים, תשובתו האחרונה אשר כתב היתה בשנת תי"נ והובאה בס' בן דורו ר' אברהם לבית הלוי[131]) ובשנה אחת אחרי כן נפטר לעולמו לפי זכרונות תלמידו ר' דוד קונפורטי, קבץ תשובותיו על חלקי ארח חיים ויורה דעה נדפס עם שו"ת בנו ר' דוד אישטרומסא[131a]) בשלוניק בשם „מגן גבורים" בשנת התקי"ד, והחלק השני על אה"ע וחשן המשפט בשנת תר"ד בשלוניק על פי הכתב יד, וקצת תשובותיו נדפסו בסוף ס' בית שלמה לר' שלמה ן' חסון בשלוניק בשנת ת"פ. ר' דניאל אשטרושא נפטר כ"ה תשרי תי"ד (בבית העלמין, חלק א' ס' 24).

עוד היה בשלוניק ר' יהושע הנדאלי הנולד בעיר אישקופיא לאביו ר' יוסף הנדאלי מאריה דאתרא שם[132]) ובבחרותו בא שלוניקה לשמוע לקח מפי גדולי הרבנים, וילמוד תורה ומדעים בבית מדרשו של ר' חיים שבתי[133]) מלבד מה שלמד עם אביו ר' יוסף בעיר מולדתו בקטנותו[134]), בשנת שע"ב החל לכתוב פסקיו הראשונים והוא עודנו באביב ימי חייו כאשר העיד בעצמו: „צעיר אני לימים ושנים, ובעוסק משפטים ודינים"[135]) והוא מתאונן מר „נשתכחה תורה מישראל, ונתמעטו הלבבות" ואף כי נכבד מאד בעיני גדולי הרבנים בעירו אשר הוקירוהו ויתמכו תמיד הוראותיו, בכל זאת הוא היה עניו מכל האדם ושפל בעיני עצמו עד אשר כתב: „בשמים עדי וסהדי במרומים, ודיין עלי בורא עולמים כי לא נעלם ממני מיעוט ערכי ושפל מצבי, נער מנער מטוב, וקנה אין כאן חכמה אין כאן, קנקן חדש

129) קורא הדורות דף מ"ד — מ"ה, לפי נוסח מצבתו נפטר י"ש ניסן הת"ח (מולכו, בבית העלמין, ח' א' ס' י"ג).

130) שם, דף ז' ע"ב, אין לערב הק"ק פורטוגאל עם הק"ק „פורטוגאל — יחיא" הנודע כעת רק בשם ק"ק יחיא, כי כנודע משפחת יחיא היתה יוצאה פורטוגאל ועל כן נקרא הק"ק בימי קדם על שמה ושם המדינה.

131) עין משפט (נדפס עתה מהדש) חלק אה"ע ס' י"ד.

131a) ר' דוד נפטר בקיצור שנים ד' אב התכ"ב.

132) קורא הדורות דף מ"ז ע"ב.

133) שני מאורות הגדולים, שו"ת מהר"י הנדאלי ס' ב'.

134) שם, ס' י"ד. 135) שם, ס' ב"ו.

חדש וריקן"[136]) „לא רמו עיני שכלי, ולא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני להציג דברי לפני רבותי כי לא נעלם ממני מיעוט ערכי ושפל מצבי"[137]).

בשנת שע"ג אזר כח לכתוב „קונטרס" כולל כל דיני הסבלונות וכל הסברות שיש בענין זה, חדשים ישנים חברתיו אני המשרת בשנת אשב"עה בהקיץ תמונתך"[138]) והעמיק בסידור הענין הזה אשר רבו הסברות ונפלו תמיד מחלקות בין מורי ההוראות איך להתנהג ולמרות היותו עניו ונשפל בעיניו כהגיע לידו פסק אשר כתב רבו ר' חיים שבתי על ענין אחד, ולא נכון בעיניו, לא מנע את עצמו מהשיג עליו וכה דבריו: „כל זה כתבתי על פסק הרב הכולל כמוהר"ר חיים שבתי נר"ו כראש חדש כסלו משנת אשבע"ה בהקיץ תמונתך פה שלוניקו העירה עיר ואם בישראל — בשמים עדי וסהדי במרומים מיום אשר ראיתי דברי אלהים עולים מן הארץ, חרות על הלוחות, לבי סחרחר הלוך ונבוך בכמה מבוכות, פעם אומר ככה, ופעם אומר ככה, כי לפעמים עולה על לבי לחשוך פי מוצא קולמוסי לדבר על דברי מורי נר"ו יען לא יחשדני רואי לעבד מורד באדוניו, וגם עלה במחשבי לשאת ולתת בדבריו דברי אלהים חיים, כדי להסתופף בצל קורתו ולשתות מימיו באר מים חיים במתיקות, כראוי לכל מתאבק בעפר רגליו המוני, ואולם על זה גמר לבי לעשותו ובטחתי בחסד אלהים אל ישים על רוחי עון אשר חטא, שזאת נחמתי בעניי, כי הדבר הוא לשם שמים, וראשית כל בקורי"י קו"ל קרא בגרון אוסר בהורמנא דמארי עלמא והורמנא דמר הרב'[139]) ועל ההשגה הזאת אשר נכתב כטוב טעם ודעת סמכו ר' אברהם לבית חזן ור' אברהם לבית הלוי.

בשנת שע"ו נשאל מן העיר הקרובה קאשטוריאה על ענין שידוכין שהיו בין תושב העיר ההיא ויהודי אחד תושב מאנטוב'ה, ויאריך בהוכחת הדין, ורבו ר' חיים שבתי ערך תשובה להראות כי צדק במשפטו, ויתמוך את דבריו[140]), כשנה אחת אחרי כן היה חולה מוטל על המטה כי כן דבריו: „ועוד שאני מוטל על ערש דוי ממכאובים רבים כמו שהוא ידוע לכל, אבל תודות לאל שהם יסורים של אהבה שאין בהם ביטול תורה"[141]) כנראה היה לו איזה ידיעה גם בחכמת הרפואה אשר בה עסקו מרבית בני משפחתו כי בעת ההיא נודע בשלוניק הרופא ר' יצחק חנדאלי ובקושטנדינא הרופא ר' אליהו חנדאלי כי כן כתב באחד מפסקיו דרך אגב כבקי בחכמה הזאת: „ועתה הנה בעונות הרבים הנער יעקב בהיותו בן י"ב שנה חולה מאותו החולי עצמו אשר חשש אביו נ"ע שהיה חולי כבד והוא חולי הדרופיקיאה"[142]).

כשנה אחת אחרי כן מת אביו ר' יוסף חנדאלי ומן היום ההוא באו עליו צרות רבות אשר עליהן ירמוז בדבריו אלה: „כי ידעתי גם דעתי אינה מיושבת מפני כמה סבות הידועות וגלויות לפני מי שאמר והיה העולם"[143]) בשנה ההיא ערך דבריו אל ר' יהודה לירמא בבילונראדו על אשה עגונא, שנשמד בעלה ומת, ועדות הזה נתקבל בבית דין השלוניקי בפני שניהם, טרם התישב ר' יהודה בעיר בילונראדו

136) שם, ס' ד'.
137) שם, ס' ו'.
138) שם, ס' ג'.
139) שם, ס' ב' וס' כ"ו.
140) שם, ס' ז' — ח'.
141) שם, ס' י"ט.
142) שם, ס' כ"ב.
143) שם, ס' כ"ח.

בילתראדו ובהיות שנשאל הענין מלפניו הרב הבילגראדי ערך אליו שאלתו, ובתשובתו ר׳ יהושע הנדאלי כתב: „החכם הכולל אלופי ומיודעי לשם שבו ואחלמה, כמהר״ר יהודה לירמה נר״ו, אחרי עתרת שלום ואמת כמשפט לאוהבי שם תהלתו, אמרתי הנה באתי להציע ולגלות דעתי על אותו מעשה שבא לפנינו זה כמה ימים בר׳ שהעיד על בעלה של לאה שנשתמד ומת... על כן אני אומר אלופי ומיודעי אם יראה בעיני פני מעכ״ת להתירה גם אני מסכים להתירה, וצור ישראל יצילו משגיאות למופת ולאות כה מעתיר אחיו נאמן בריתו״[144]).

בשנת הש״פ השלטן מוראד הרביעי בשנת שלש למלכו הטביע מטבעות חדשות ויפסול הישנות שהיו יותר פחותות הערך ועל זה קמו מחלקות בין הסוחרים בכל תוגרמה על עניני החובות ור׳ יהושע הנדאלי שנשאל על הענין הזה כתב: קתטרס כתרים נגד המתקוטטים על עסקי מטבע שנפסל או נפחת או הוסיפו עליו עם כל צדדי האפשר וחילוקי הסברות שיש בענין דין זה, נכתב בחדש טבת שנת הש״פ ליצירה״[145]).

בשנת שפ״א כתב בשלוניק תשובתו האחרונה וכה דבריו: „פירוש לשון הרמב״ם ריש פרק א׳ מהלכות ראש השנה, קשה להולמו לכאורה, עיינתי בו בשנת השפ״א ליצירה וכתבתי פה מה שהעלתי בו לתקן דבריו״[146]).

בשנה ההיא נסע ארצה ישראל ויתישב בצפת, הוא היה מן הרבנים הראשונים אשר חדשו הישוב בעיר הזאת אחרי אשר נפסק הישוב הישראלי ובסוף התישב בירושלם[147]) ושם מצא את הגר צדק בן אנוסי פורטוגאל הרופא ר׳ יעקב צמח אשר התמסר להקירות הקבלה ור׳ יהושע הנדאלי היה אחד ממעריציו ומכבדיו ולעת זקנתו החל לעיין גם הוא בחכמת הנסתר אשר לקחה כל מעייניו ויקנה בכסף מלא ספרים רבים ישנים גם חדשים מכתבי גדולי המקובלים ובשנת הת״ד קנה ס׳ „נגיד ומצוה״ פירוש על האדרא אשר כתב בעת ההיא ר׳ יעקב צמח[147a]).

כנראה ר׳ יהושע הנדאלי מת קרוב לימים ההם, למצער מן העת ההיא נסתם כל חזון ממנו, חלק אחד מתשובותיו הנשאר ימים רבים בכתב יד ונמצא בידי בני משפחתו נדפסו בשם „פני יהושע״ בקבץ „שני מאורות הגדולים״ על ידי הרופא ר׳ יהודה הנדאלי ור׳ אליהו הנדאלי בקושטנדינא בשנת תצ״ט, עוד הובאו דבריו בס׳ בני אהרן לר׳ אהרן לפפא.

ובזמן ההוא היה בשלוניק הר׳ אברהם אספניא חכם גדול, הוא נולד בשנת הש״א בערך ונפטר לעולמו זקן ושבע ימים בשנת השצ״א, ולפי דברי בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי אשר היה בפרק ההוא בן ארבע עשרה שנה, „ביום שנפטר ירד מן השמים במקום מטר אבק דק ועפר הרבה... וזכרוני שהיו לוקחים מן האבק ההוא ונתנים למשמרת להראות לבאי עולם״[148]).

גם:

144) שם, ס׳ ל״ב.
145) שם, ס׳ ל״א.
146) שם, ס׳ ל״ד.
147) הלכות קטנות ס׳ ח״א.
147a) הספר הזה נגיד ומצוה חברו ר׳ יעקב צמח בשנת ת״ג (ראה שם הגדולים בערך ר׳ יעקב צמח) ובהקדמת ס׳ קול ברמה כתוב שמכרו לר׳ יהושע הנדאלי.
148) קורא הדורות דף מ״ד ע״א.

„גם היה ר׳ ברוך אנג׳יל כנראה קרובו של הרב הגדול ר׳ מאיר אנג׳יל שהיה איזה זמן ראש ישיבה בחברת „תלמוד תורה" והוא היה רב מובהק ופסקן ודרשן ובקי בשאר חכמות, והרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים רבים"[149]) ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי למד עמו איזה זמן בשנת ש״ץ, ופעולתו תבא לפנינו בחלק ד׳ שארית פליטת חידושיו נדפסו בס׳ דורש-משפט לר׳ שלמה פלורינטין בשלוניק בשנת תודה״[149]. לפי נוסח מצבתו נפטר י״ד טבת הת״ל (בבית העלמין, חלק א׳ ס׳ 26).

עוד היה שם ר׳ אברהם בכמוה״ר יוסף לבית הלוי, ציץ וחטר ממשפחת סופרים, הוא היה תלמיד הרב הגדול ר׳ דוד נחמיאש,[150]). גם למד בחברת הרב הזקן ר׳ שבתי יונה כאשר כתב בעצמו: „בס״ט ובסימנא מעלייא התחלתי ללמד ולעיין בטור חשן המשפט שלשה לילות אחרונות מהשבוע בחברת החכם השלם כה״ר שבתי יונה ה״י שלהי החג שנת השס״ב ברית השק[151]) בשנת שס״ד ועודנו באביב ימי חייו נשאל בפעם הראשונה בדבר הלכה, ובתשובתו הוא הראה בקיאותו כמורה הוראה. ודבריו נראו בעיני רבו ר׳ דוד ן׳ נחמיאש אשר כתב אליו: „הדין דין אמת כמו שכתב החכם הותיק הפוסק נר״ו... ולאפס הפנאי לא יכולתי להשתעשע בטוב טעם אסריו, ותזקה על הבר שלא יצא מתחת ידו דבר בלתי מתוקן[152]) בשנה ההיא שלטה המגפה בתקף עזה בעיר שלוניק ור׳ אברהם לבית הלוי נאלץ להמלט אל כפר חורטיאנ׳י בקרבת העיר, וגם שם לא חדלו השואלים אותו בדבר הלכה ובתשובתו כתב: להיותנו נעים ונדים על ראשי ההרים, והספרים היקרים בלתי נמצאים אתנו, איני יכול להאריך רק ראשי פרקים הנתעים לענין דינא"[153]).

בשנת השס״ח החל לעסוק בהוראה בתמידות[154]) ובארבעה שנים אחרי בן השיב על שאלת בן דורו ר׳ שלמה לבית הלוי הבחור ובחתימת תשובתו כתב: „אלה דברי הנאמן ברית אחוותך החושק ודורש את שלומך אדם להבל דמה, זעירא דמן חברייא"[155])בשנה ההיא נשאל מעיר סופיאה על עסקי הסוחרים היהודים ואיך להתנהג עם סוחר יהודי שבא מחדש והיה מתחרה אתם, ועל התשובה אשר השיב אליהם הראה רוח בינתו ואביו ר׳ יוסף לבית הלוי תמך את דבריו[156]).

בשנת השע״נ מורו הגדול ר׳ דוד ן׳ נחמיאש אחרי אשר נסתמו מאור עיניו בעוד איזה שנים[157]) נפטר לעולמו[158]) וכנראה בשנה ההיא שלט איזה חולי בעיר שלוניק, ור׳ אברהם בעצמו כתב בחדש ניסן השנה ההיא: „להיותי טרוד בטרדת מצות חג הפסח מצורף לזה היותי נוטה מעט מזער מקו הבריאות"[159]) ובחדש אייר השיב דבריו לק״ק שבאי כיאו איך להתנהג בסדרי הקהלה ויוסף לערוך דבריו

149) שם דף ן׳ ע״ב.

149a) שם, שם, דף מ״א

150) עין משפט, בבבה בקומות

151) שם, הקדמה ולא כדברי בעל קורא הדורות שכתב שהיה רבו.

152) שם חשן המשפט ס׳ ב׳.

153) שם, שם, ס׳ ד׳.

154) שם א״ח ס׳ א׳, אה״ע ס׳ א׳ וכו׳.

755)שם, א״ח ס׳ ב׳.

156) שם, שם, ס׳ י״א.

157) תורת חיים חלק ג׳ ס׳ צ״ז.

158) עין משפט חשן משפט ס׳ כ׳.

159) שם, יו״ד ס׳ ג׳.

דבריו פעם שנית ושלישית להשקיט המריבות בתוך העדה ההיא ולתקן סדרים חדשים לפי רוח העת ההיא[160]) ונמשכה מרוצת המכתבים בינו ובין רבני האי ההוא בעוד שלשת שנים משנת שע״ג עד שנת שע״ו.

בשנת השע״ז בחדש חשון נשאל מעיר אמשטרדם על ענין אנוסי ספרד אשר שבו לדת ישראל איך להתנהג בירושתיהם. ובתשובתו הוא הראה בקיאותו הרבה בעניני הוראה, ואביו ר׳ יוסף חתם על דבריו[161]) כנראה אביו נפטר לעולמו בשנה ההיא,[162]) ומן היום ההוא עסק על הרוב בדבר הוראה עד אשר כתב כמעט רוב תשובותיו בשנה ההיא ונתן סימן השנה אשב״עה בהקיץ תמונתך.

בשנת השע״ח היה לו מרוצת מכתבים עם הרב הקושטנדיני ר׳ יוסף מטראני, ור׳ אברהם השיג על דבריו[163]) בלי משוא פנים, ובשנה ההיא או שלאחריה נקטף וימת בחצי ימיו, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי כתב אליו שנפטר „בקצרות שנים“[164]).

למרות שחיי ר׳ אברהם היו מעטים, הוא הצטיין ברוב פסקיו הכתובים בטוב טעם ודעת אשר הובאו בספרי הפוסקים בדורו, אמנם קבץ תשובותיו על ארבע הטורים הנקרא בשם „עין משפט“ היה טמון וגנוז קרוב לשלש מאות שנה, ולא הגיע ליד רושמי הזכרונות והבבליוגרפ״ים ר׳ דוד קונפורטי ור׳ חיים דוד אזולאי, הספר הזה נדפס בעיר שלוניק בשנת תרס״ב על ידי ר׳ דוד פיפאנו עם הערותיו בראש ובסוף התשובות והקדמה בראש הספר.

גם היו בעת ההיא שני אחים קרובי ר׳ אברהם לבית הלוי ובני ר׳ יצחק לבית הלוי הבכור שהיה „חכם גדול ופיטן“ נקרא ר׳ נסים לבית הלוי והוא נפטר בקצור שנים בשנת שצ״ד[165]) והצעיר ר׳ שלמה לבית הלוי (השלישי הנודע בשם הזה) הוא נולד בשנת השמ״נ וילמוד תורה בישיבת ר׳ חיים שבתי,[166]) והרביץ תורה בעיר מולדתו, ושמו נודע בין גדולי הרבנים בזמנו ודבריו נראו תמיד למכריעים, בשנת שפ״ט הוא חתם ביחד עם רבו ר׳ חיים שבתי על ענין שבא לפני הבית דין השלוניקי[167]) וכן בשנת שצ״ב בעת שתקפו הצרות על היהודים בשלוניק,[168]) בשנה אחת אחרי כן והוא נחשב כבר בין גדולי הרבנים בעירו, חתם על פסק אשר כתב רבו וכה דבריו: „לא כמכריע על דעת רבו ומחזיק דבריו ח״ו באתי, ובפרט מי יבא אחרי היושב על כסא ההוראות למופת ולאות... מפיו אנו חיים שותים בצמא את דבריו... הרב הגדול מורי כמוה״ר חיים נר״ו, יאיר וזרח ממזרח שמש ועד מבואו, רק להפיק רצון השואל ורבים יחלו בעדו, ואם היות כי תודות לאל יתברך גם אני הארכתי בדבר זה מאשר חנני קוני, הלא הוא כמום עמדי לעת מצוא... נאום הצעיר והקטן בתלמידי הרב הפוסק“[169]) בשנת שצ״ה ביום י״א תשרי והוא בן שתים וחמשים שנה נפטר לעולמו „כמו מיתתו של שמואל הרמתי“ — כן דברי בעל הזכרונות — ודרשו על פטירתו הרבנים ר׳ יעקב רוביו.

160) שם, שם ס׳ ד׳, ו׳, ז׳, ח׳, ט׳. 161) שם, שם, ס׳ מ״ה.

162) בס׳ י״ח כנראה נפל טעות בשנה וצריך להקן שע״ח במקום שע״ד.

163) שם אה״ע ס׳ ג׳. 164) קורא הדורות דף מ״ר.

165) קורא הדורות דף מ״ו ע״ב. 166) שו״ת מהרש״ל (שלמה הלוי) חלק א׳ ס׳ ט׳ ועוד.

167) עינוגא דאהחא דף קנ״ב. 168) שם, דף קמ״ב.

169) שני מאורות הגדולים שו״ת מהרי״ו הנראלי ס׳ כ״ד.

רזביו, ורבו ר׳ חיים שבתי ור׳ אשר הכהן ן׳ ארדוט, ור׳ מרדכי קלעי ור׳ אברהם מוטל והרבו להספיד אותו ולספר בשבחיו בהיותו יקר ונכבד בעיני חבריו ומיתתו היתה אבדה גדולה לעדת שלוניק ורושם הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי יתן לפנינו תמונה שלמה מהרב הזה ועד כמה גדלה ענותנותו, הוא צוה לפני מותו „שאשתו לא תלבש שחורים בגדי אלמנות, וצוה שהספסל שהיה משים עליו הספרים כשהיה לומד, שיעשו ממנו ארון כדי לקוברו בו, ועוד צוה שישליכו בתוך קברו סיד ומורות של נפנים ועוד צוה שכשאומרים השכבה עליו לא יזכירו החזנים לא שם חכם, ולא שם רב, רק שמו לבדו, וכך נעשה הכל כדבריו[170]).

למרות שר׳ שלמה לבית הלוי „לא האריך ימים ולא הגיע לכלל זקנה" הוא כתב פסקים רבים אשר הובאו מקצתם בספרי בני דורו והחלק היותר גדול נדפס בשני חלקים בשם שו״ת לר׳ שלמה כמוהר׳ יצחק. כמוהר׳ שלמה לבית הלוי, אחרי מותו בשלוניק בשנת תי״ב.

ומגדולי חבריו היה ר׳ יהודה בכמוהר׳ שמואל עוזיאל תלמיד ר׳ חיים שבתי „חכם גדול וחריף, והרביץ תורה בתלמידים"[171]) והיה עוסק ברפואה, גם היה לו בית אחוזה ונחשב בין עשירי העיר, פעם קרה לו מחלוקת עם שכניו יונה ושמואל ן׳ ריי חתני העשיר ר׳ יצחק נכאי על ענין תיקון הבית ויקריבו את משפטם לפני ר׳ שלמה הכהן בשנת שנ״א, ובעל הזכרונות כתב: „כשמים עדי וסהדי במרומים, כי לא הייתי רוצה לחטפל בענין ריב זה, יען כי שתי הכתות אשר נפל ההפרש ביניהם, הלא הם החכם השלם הרופא המובהק כמהר״ר יהודה עוזיאל נר״ו כת אחת, והאחים הנכירים ונבונים כה״ר יונה וכה״ר שמואל ן׳ ריי י״א הם אוהבי ורעי כלם נפלאה אהבתם לי[172]) וכנראה עלה בידו לפשר ביניהם, בחדש אייר שנת שס״ח נשאל על ענין יהודי תושב עיר סידרוקפצי הסמוכה לשלוניק אשר נהרג בדרך[137]) ויחתום בלוית רבו ור׳ ישראל אבא על הפסק ההוא.

בשנת שצ״ר והוא עודנו במבחר שנותיו חלה את חליו וימת „בקצרות שנים" לפי דברי בעל הזכרונות[174]) לדאבון נפש רעיו אוהביו ותלמידיו, וכתביו הרבים נאבדו באורך הימים ומעט מזער מהם ראו אור הדפוס בספרי בני דורו.

עוד היה שם מתלמידי ר׳ חיים שבתי, ר׳ יהודה תנדאלי „חכם גדול מעיין ורופא בקי בפלוסופיא"[175]) וקרובו „החכם המעולה הנכיר ומביר כמה״ר יצחק תנדאלי"[176]) ר׳ ידידיה ן׳ ר׳ הגאון ר׳ יוסף קארו, ר׳ אברהם הנגיד „חכם גדול ומפקן, וכתב פסקים רבים והלך לקושטנדינא ולמד גם עם הרב ר׳ יוסף מטראני ואחר כך הלך לדור בארץ ישראל ונפטר בירושלם" ר׳ יוסף פרץ, ר׳ משה טיטצק „מעיין גדול ודרשן ובקי בחכמת הפלוסופיא" ר׳ משה ביג׳י״ ור

170) קורא הדורות מ״ו ע״א, מצבתו הובאה בבית העלמין של יהודי שלוניק חלק א׳ ס׳ כ׳ ע״י ר׳ מיכאל מולכו (שלוניק תרצ״ב).

171) שם, דף מ״ח ע״א.

172) שו״ת מהרש״ך (ר׳ שלמה הכהן) חלק ב׳ ס׳ קצ״ח.

173) עין משפט חלק אה״ע ס׳ א׳.

174) קורא הדורות דף מ״ח ע״א. 175) שם, שם.

176) שני מאורות הגדולים, בהרי״י הנדאלי ס׳ כ׳.

ור׳ יוסף בינייש ממשפחת צרפתית כרדשי (Bèziers) „שניהם חכמים מעיינים גדולים ור׳ חיים רומאפו „חכם מעיין גדול״ [177]).

וככלל הרבנים האלה היה ר׳ אליהו רופאנו או רוזאנו ממשפחה קאטאלאנית מעיר רוזה (Rosa) „חכם גדול ועשיר, תורה וגדולה במקום אחד״ [178]) והוא היה חמיו של הרב שלמה ן׳ ר׳ אהרן ן׳ חאסון (השני בשם הזה) ור׳ שלמה „היה רב מובהק ופסקן, ולא האריך ימים ולא בא לכלל זקנה, והיה תלמידו של אביו״ [179]). תשובותיו ופסקיו נדפסו אחרי מותו בשם „בית שלמה״ (שלוניק ת״פ) וחלק אחר בקבץ „משפטים ישרים״ (שלוניק תצ״ב) ור׳ יעקב, ור׳ יצחק רוסו „מעיין גדול וחסיד״ ואחיו הצעיר ר׳ יעקב רוסו „חכם גדול מעיין ודרשן״ ר׳ יוסף קאראסו „חכם גדול והסיד הדרשן״ ור׳ יצחק פראנסים „מעיין גדול ופלפלא חריפא״ והלך לקושטנדינא ז רביץ שם תורה בתלמידים ונפטר שם, ושני הרבנים האלה היו תלמידים מובהקים מהרב ר׳ יצחק בארקי ואחר שנפטר לעולמו למדו תורה הרבה מהרב ר׳ חיים שבתי [180]).

וכזמן ההוא היו שלשה אחים בני ר׳ יוסף פארדו, ר׳ יצחק פארדו, „רב מובהק וחסיד גדול״ וכל ימיו היה בתענית, זולת הימים שאין אומרים בהם תחנונים שלא היה מתענה, והיה ראש ישיבת תלמוד תורה, והרביץ תורה הרבה והעמיד תלמידים רבים וגם היה דרשן גדול והיה דורש בחברת תלמוד תורה מידי שבת בשבתו, ולעת זקנתו הלך משלוניק לעיר אשקופיא אצל בניו שהיו דרים שם, ובתוך ימים מעטים נפטר שם, ר׳ אברהם פארדו האח השני „חכם גדול וחסיד״ נשא לאשה את בת אחיו הגדול וילך משלוניק לירושלם ונפטר שם, והאח הקטן ר׳ דוד פארדו התישב באמשטרדם והיה מגדולי רבני העיר ההיא ויסכים על הדפסת ס׳ הקבלה עשרה מאמרות בשנת ת״ד [181]) ובראש הישיבה של תלמוד תורה עמדו לימין ר׳ יצחק פארדו, ר׳ יצחק ליאל, ור׳ יום טוב נבירול „משם היו יוצאים התלמידים לישיבות הרבנים של חוץ תלמוד תורה״ [182]).

גם היו שם ר׳ משה אמראג׳י חכם זקן ועשיר ורופא מובהק, והוא היה מחזיק ביד ר׳ שבתי יונה כדי שיעסקו בתורה, והלך לקושטנדינא ושם היה מהרופאים הקרובים למלכות, ולעת זקנתו שב לשלוניק לביתו ובתוך ימים מועטים נפטר שם [183]). ר׳ יוסף פינ׳ון „שהיה בקי גדול בדיני שחיטות ובדיקות״ וכתב כמה מנהגים בדיני בדיקת הריאה ושבעים טרפיות, ועוד היום נוהגים בשלוניק על פי המנהגים אשר כתב, ור׳ יעקב ן׳ נחמיאש כנראה בנו של ר׳ דוד ן׳ נחמיאש „חכם זקן ובעל הגדה״ תלמיד ר׳ מרדכי מאטאלון אשר היה כל ימיו בצער וביסורין וחתם תמיד פסקיו „מר ונכאב תולעת יעקב״ [184]) ר׳ שלמה פינ׳ון תלמוד ר׳ שמואל די מדינה וקרובו של ר׳ יוסף פינ׳ון [185]) ר׳ יהודה

177) קורא הדורות דף מ״ה ע״ב.

178) שם, דף מ״ג ע״ב, לפי נוסח מצבתו נפטר בי׳ ניסן ה׳שנ״ו (בבית העלמין בשלוניק, מיכאל מולכו חלק ב׳ פ׳ ה׳).

179) שם, דף מ״ד ע״א.

180) שם, דף מ״ב ע״ב.

181) שם, דף מ״ה ע״ב.

182) שם, דף מ״ו ע״ב.

183) שם, שם, לפי נוסח מצבתו נפטר [illegible] שנת ת״ח (מולכו קונטריבוסיון דף 52).

184) [illegible] ע״ה.

185) שם, בנדפס פ׳ ן׳.

יהודה ן' ר' משה ביג'ה, והוא אחיו הצעיר של הרב הניקופולי ר' יצחק ביג'ה „חכם דרשן ובעל הנדה" וחבר ס' מלכי יהודה כולל חמש עשרה דרשות ונדפס בעיר לובלין בשנת שע"ז (סימן שלרם) ובסוף ימיו התישב בצפת ושם הרביץ תורה הרבה. ונפטר שם[186]) ר' יעקב הכהן תלמיד ר' שבתי יונה והעמיד תלמידים רבים וחתם על פסקי ר' חיים שבתי[187]) ר' יעקב ב"ר ישראל לבית הלוי תלמיד ר' אהרן ן' חאסון היה „תורה וגדולה במקום אחד לפי דברי בעל הזכרונות, ואם שהיה שמן ובעל בשר היה מטריח את עצמו ולחם עצלות לא אכל, גם שלח ידו במסחר והיה נכבד בעיני הפחות והשרים והיה מבאי ויוצאי ארמוניהם, ובכל זאת לא מנע את עצמו מעסוק גם כן בדבר הוראה. וידפיס פסקיו בםספר שלשים ולות להכנת קצת לשונות הראשונות וגדולי הפוסקים בקבץ שו"ת בויניציא בשנת שע"ד, ואחרי כן הוסיף על הפסקים האלה וידפיסם בםספר מאה וארבעה ועשרים בעיר ויניציא בשנת שצ"ב בשני חלקים, ובשנת שצ"ו נפטר לעולמו וירכו רבני דורו וחבריו להספידו[188]).

ומחברי ר' יעקב לבית הלוי היו, ר' שלמה ן' מאיור „חכם וגדול וראש ישיבה מק"ק בעל תשובות" והוא חתם בלוית ר' חיים שבתי בשנת שפ"ט[189]) ר' שמואל ן' משה ן' ברוך שהלך אחרי כן לבושנא, ר' שמריא חכים, ר' חייא אברהם בכמוהר"ר משה די בוטון אשר נחשב בין גדולי הרבנים עוד מימי ר' שלמה הכהן, ר' יוסף אציינ אשר היה בשלוניק עד אחרי שנת ש"פ ואחרי כן התישב בקושטנדינא[190]) ר' אליהו קאטאלאן, ר' ברוך לבית חזן, ר' אהרן בכמוהר"ר אברהם אזו אשר חתם על פסק מהרח"ש בשנת שצ"ג, ר' יצחק יצחקי, ר' חיים ן' שוניך, ר' יצחק חזן, ר' אהרן קונפינו או קופינו תלמיד מהרח"ש אשר כתב רבו פסקיו בשנת שע"ג[191]) ואחרי כן התישב בקושטנדינא, ר' שם טוב שאלודיש ור' שלמה בן ר' אברהם הכהן ן' ארדוט הראשון תלמיד מהרח"ש, ואשר התרועע עם ר' יהושע חנדאלי וחתם על פסקיו[192]) ר' יהושע אברהם בן ר' שמחה קאלאמינאש, מחבר ס' „מלי דבדיחותא" כולל מסכת חנוכה עם פירוש רש"י ותוספות בסגנון תלמודי לשעשוע, ונדפס בשלוניק (בערך ש"פ).

ומקרב העדה האשכנזית אשר כבר התבוללה עם הספרדית בכל הפעמים בפרק הזה ותחדל לעמוד ברשות עצמה, רואים אנחנו איזה רבנים אשר שקדו בלימודים בישיבות הספרדים, וביניהם הצטיינו ר' אליהו נוארטיר או נוארטל אשכנזי „מעין גדול ופלפלא חריפא" והרביץ תורה בתלמידים ולא האריך ימים ונפטר בחול המועד של פסח שנת השצ"ד[193]) ר' דוד לוי מינצי אשכנזי „מרביץ תורה בישיבת תלמוד תורה"[194]) ר' עזריאל בכ"ר מאיר סגל אשר הלך לבלגרד[195]) ר'

186) קורא הדורות ס' כ"ח ע"א. 187) תו"ת חיים חלק א' ס' כ'.
188) בינה לעתים לר' עזריה פיג'ו דרוש צ"ג.
189) עיגונא דאתתא דף קנ"ב.
190) שם, דף ק"ס. 191) עין משפט יו"ד ס' כ"ו.
192) קורא הדורות דף מ"ה, ע"א שני מאורות הגדולים שו"ת מהר"י חנדאלי ס' ל"ז.
193) קורא הדורות דף מ"ד ע"ב וג"א ע"א.
194) שם, דף מ"ו ע"א. 195) שו"ת תורת חיים חלק ב' ס' י'.

ר׳ יצחק אשכנזי תלמיד חכר לר׳ חיים שבתי[196]) ר׳ שלמה ב״ר יצחק כהן צדק אשכנזי ור׳ נפתלי ב״ר יוסף אשכנזי אשר אספו כל מה שנמצא בכתב יד אחר שנדפס ס׳ הזהר והוא קצת סתרי תורה, פסוקים ומתניתים עם מדרש הנעלם על התורה ושיר השירים וקצת איכה ורות (אף על פי שנרשם על שער הספר לא הספיקו להדפיסו) ותיקונים המיוחסים לר׳ שמעון בן יוחאי והדפיס הקבץ הזה הנקרא „זהר חדש״ בשלוניק בשנת שנ״ו (סימן השנה נשא״ו).

ובעיר אנדרינופלא היו בעת ההיא איזה רבנים חשובים וביניהם נודעו לנו ר׳ רפאל בן ר׳ שלמה קארו אשר הלך מקושטנדינא שם ובשנת ש״פ ערך דבריו אל ר׳ חיים שבתי בשלוניק אשר השיב אליו וכה דבריו: „נדרשתי מאת היקר ונעלה כה״ר רפאל קארו להיות שהוא תושב אנדרינופלא[197]) ור׳ יהודה ביתון אחיו של ר׳ יעקב ביתון שהיה ראש הרבנים בדור הקודם, ובשנת שפ״ב קרה מקרה בעיר שיהודי אחד קנה בתי אחוזה מיד תותרמי ושמו יעקב קרישפין וימכרם גם הוא לאחים אברהם ועוזיאל זאכארה, והבתים האלה היו „מולקי״ משועבד למלך שכל מי שבעל הבית חייב להמציא ולכלכל סוסים לחשבון המלכות בכל עת שידרשוהו, „והנה עתה לקח המלך יר״ה כל הבתים המשועבדים „לביזמית״ זה ובכללן הבתים האלה״ ועל כן קמה שערוריה בעיר אנדרינופלא, עד אשר הורה ר׳ יהודה ביתון את הדין ובכל זאת דרש את פי הרב הקושטנדיני להורות המשפט כי לא חפץ לסמוך על דעתו, ור׳ יוסף מטראני מקושטנדינא השיב על ענין הזה פעמים ובפעם האחרונה ביום ט״ו לחדש סיון השפ״ב וככלל דבריו שהסכים על דעת ר׳ יהודה: „כתבתי להסכים עם החכם השלם הדיין המצויין כה״ר יהודה ביתון נר״ו כמה שדן״[198]).

מקרה מוזר קרה בעת ההיא באנדרינופלא, השליח צבור של הק״ק אשכנזים „היה חכם זקן ירא שמים״ וזה השליח צבור עשיר מופלג וכאשר קרובי פקודות העריכה ערערו שחייב גם הוא לשלם מס שמתחלה לא התנו עמו לפוטרו ושהוא נכנס בערמה במלאכת החזן כדי להפטר מן המס לפי שהוא עשיר גדול, והוא טוען שאין צריך לפרש בעת ההתמנות כיון שיש הסכמה קדומה בעיר שבעלי תורה והחזנים פטורים מלשלם מסים וכאשר לא אבו לשמוע טענותיו באו לידי ויכוח וקרא אותם נזלגים לפי שאינם שומעים דברי תורה, והקהל רוצים לייסרו על כי פגע בכבודם ולקחת ממנו המס ועל הענין הזה נשאלו חכמי קושטנדינא ושלוניקי ובסוף הגישו התעצומות לפני ר׳ יום טוב צהלון בצפת אשר הורה „אם כן כהראוי שלא יטלו ממנו מס כדי שיהיה נקרא שנוטל שכר ולא דרך נדבה״[198a]).

בעיר סופיאה היה בעת ההיא ר׳ אסטרוק ן׳ שנג׳י אשר בא זכרו בחלק ב׳ הוא נולד לאביו דוד ן׳ שנג׳י (Sanchi) „בישראל גדול שמו, בחכמה ובמעשים טובים, בענוה וביראת חטא, נתן לו האלהים עשר ונכסים רבים ומעלה וכבוד״[199]) בעיר ניקופול, בערך שנת ש״ל, וכראות אביו תשוקתו הרבה ללימודים שלח אותו לעיר שלוניק לשמוע לקח מפי הרבנים הגדולים שם, רבו הגדול היה ר׳ שלמה הכהן

196) עינונא ראתחא דף ק״ס. 197) שם, דף קל״ג.

198) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ קי״ב—קי״ג. 198a) שו״ת צהלון ס׳ קי״ד.

199) בית נאמן, בינ״ה דרוש ח׳.

הכהן, ואותו אהב ויוקיר עד מאד כראותו חריצותו ותשוקתו העזה ללמוד ותמיד היה מחבבו וקורא אותו „החכם הבן יקיר לי"[200]) ואחרי אשר השלים לימודיו בשלוניק שב אל בית אביו לעיר ניקופול, ובעל הזכרונות כתב שלסבתו שינו המנהג בעיר ההיא בתקיעת השופר במוסף ראש השנה וכה דבריו: „שמעתי מהרב ר׳ שמואל ן׳ ויליסיד ז״ל שהרב אביו הנהיג בניקופול שלא לתקוע בלחש משום מעשה שהיה פעם אחת היו מתפללים בלחש ומנהג כשמגיעים לסיום הברכה אומר החזן הברכה בקול רם כדי שישמעו הקהל התקיעות, ושמע להחכם השלם כמה״ר אסטרוק ן׳ שנג׳י שענה אמן אחר הברכה, ועל זה הנהיג משם והלאה שלא לתקוע בלחש"[201]).

ימים אחדים אחרי שובו העירה נקרא מן העיר הגדולה סופיאה להיות עליהם לראש ולמורה צדק, ובשנת שנ״ב בהיות חלוקת דעות בין שני רבני העדה היונית בעיר סופיאה ר׳ שלמה הכהן השיב לר׳ אהרן מלטי שר׳ אסטרוק הרב לעדה הספרדית יפשר בינו ובין ר׳ יוסף אלבו. בשנת שע״ב רואים אנחנו אותו עומד על משמרתו בעיר הזאת ועורך דבריו אל ר׳ חיים שבתי בשלוניק[202]) וכן הרבה לשאול אותו על עניני הפרש הסוחרים בשנת שע״ו[203]) קרוב לשנת שפ״א עלה בלבו להתישב בארץ ישראל, אמנם על פי סיבות שנעלמו מאתנו נאלץ לנוח ימים רבים בעיר הבירה קושטנדינא ונתאכסן בבית ר׳ ישראל בכמוה״ר משה בנבנשתי ובנו ר׳ חיים בנבנשתי בעל הזכרונות ומאסף ומחבר הס׳ כנסת הגדולה השתעשע עמו ויזכה להביא דברים אחדים בשמו: „על המנהג לרחוץ הידים בתוך הסעודה בין גבינה לדגים" וכבר שאלני החכם השלם הרב כמה״ר אשטרוק ן׳ שאננ׳י ז״ל בהתאכסנו אצלנו אם יש איזה סמך למנהג הזה מאיזה שום פוסק, והיתה תשובתי שלא ראיתי זה בשום פוסק, אמנם כן היה מנהג מורי ז״ל[204]) „ראיתי להרב מהר״ר אסטרוק ן׳ שאננ׳י ז״ל שהיה נוהג לקדש על אשישת יין שהיה בה שיעור לשלשה קידושים, קידוש הלילה וקידוש היום, והבדלתא, והיה שותה תוך הסעודה מיין אחר"[205]) ועוד הפעם כתב: „ראיתי להרב מהר״ר אסטרוק ן׳ שאנג׳י ז״ל שהיה נוהג לברך על היין, ושותה מעט ואחר כך היה אומר למסובים כשמיתכם. וגוזר לשתות ושאלתי לו הטעם, ואמר: „שאין מן הנאות להקדים כבוד בשר ודם לכבוד שמים"[206]) ואחרי עמדו איזה זמן בעיר הבירה נסע ארצה ישראל ויתישב בירושלם ושם נפטר לעולמו זקן ושבע ימים[207]) כתבי ופסקי ר׳ אסטרוק לא ראו אור הדפוס ונאבדו כרוב הימים אמנם שמו נזכר לברכה בפי כל בעלי הזכרונות, ור׳ יצחק כינ׳ה הרב הניקופולי אשר הכיר אותו פנים אל פנים מרבה בשבחיו וקורא אותו „החכם השלם בכל מכל כל, אשכול שהכל תלוי בו[208]) ור׳ דוד קונפורטי שהיה קרוב לדור ההוא כתב עליו: „רב מובהק וגדול הדור"[209]).

בימיו

200) שו״ת מהרש״ך חלק ב׳ קונטרס אחרון ס׳ ת׳.

201) כנסת הגדולה א״ח טור ס׳ תקצ״ב.

200) שו״ת מהרש״ך חלק ב׳ קונטרס אחרון ס׳ ת׳

201) כנסת הגדולה א״ח טור ס׳ תקצ״ב

202) עינוגא דאתתא דף ר״ז

203) שם, דף ר״א)

204) כנסת הגדולה א״ה בית יוסף ס׳ קע״ב.

205) שירי כנסת הגדולה א״ח טור ס׳ רע״א.

205) שם, שם טור ס׳ קע״ד.

207) קורא הדורות דף נ״א ע״ב.

208) בית נאמן, כינ׳ה דף צ״ה.

209) קורא הדורות דף נ״א ע״ב.

ביטיו היו בסופ׳יא הרבנים אברהם ן׳ אליקים וישראל בן יעקב בשנת שע״ו, ואחרי נסעו ארצה ישראל, הוקם ר׳ יעקב נפתלי לראש ולמורה צדק וימשך נשיאותו עד אחרי שנת הת׳, כימיו החלו סוחרי סופ׳יאה ללכת לקושטנדינא ולהביא סחורות שונות מן העיר ההיא אשר היו מוכרים בריוח שלשים למאה, ושכך דרך כל סוחר העיר להעביר הלבשת קושטנדינא לערך זה אפילו בהקפה כאשר ידוע ומפורסם זה״ ור׳ יעקב היה עורך שאלותיו אל ר׳ יהושע בנבנשתי בקושטנדינא אשר הוקירו ויכבדו[210].

ובעת ההיא היה בסופיאה ר׳ חזקיה אליקים וביטיו היה מקרה באיש אחד יצחק אסינו כנראה יליד קושטנדינא וסוחר בסופיאה שקנה פשתים מן הסוחר השלוניקי ישראל ותנאי הקניה היו שצריך למסור הסחורה בסופיאה אחר איזה זמן, האיש יצחק אסינו נפטר לעולמו והסוחר ישראל בא לדרוש הכסף מאת היתומים באמרו שכבר מסר הסחורה לאביהם, על הענין הזה באו חלוקי דעות בין הרב הסופיאה ״ענותן כהלל החכם השלם״ חזקיה אליקים, שהורה שמעולם לא באו הפשתים לרשות יצחק הנפטר, וכנגדו ר׳ מנחם שולם משלוניק שחייב היתומים בהיות שלדברי הסוחר השלוניקי הביא הסחורה לסופיאה ושם אותה באוג׳ארה (חנות) ומסר המפתח ביד יצחק הנפטר בלבד שנשארה הסחורה בידו לפקדון, על הענין הזה שאלו את הרב השלוניקי ר׳ שמואל נאון (משפטים ישרים ח״ב ס׳ ס״ב).

בעיר הקרובה פליבנה כבר ראינו שנחדש הישוב הישראלי אכנם בניקופול היתה העדה היהודית בפרק הזה יותר גדולה וחשובה, אחרי מות הרב יצחק ן׳ משה בינ׳ה עמד על כסא הרבנות ר׳ ציון ן׳ שנג׳י האח הצעיר לר׳ דוד ן׳ שנג׳י שהיה לפי הנראה יליד העיר (עזרת נשים, שמות גטין) אך לא עמד ימים רבים במשרה הזאת כי המות קדמהו והעדה בניקופול נשארה איזה זמן בלי רועה, ואז כתבו לשלוניק ויביאו את הרב הזקן ר׳ ראובן בן חדידה תלמיד חכם לר׳ חיים שבתי״ רב מובהק וזקן מופלג בשנים והלך לעיר ניקופול, ושם הרביץ תורה הרבה בישראל ונפטר שם״[211]) כנודע היהודים הראשונים אשר ישבו בעיר הזאת עוד טרם ההפכה על ידי מלחמות הנסיך הולאכי מיכאל בשנת שנ״ד־שנ״ט, היו נחלקים לעדות שונות וביניהם היו על הרוב גרושי מדינת ואלאביא העומדת למול העיר ההיא, ועל ידיהם התרגלו יהודי ניקופול לכנות שם הנהר דאנוב על פי הכנוי הואלאכי דונארי (Dunare) או דונאלי וכן נהגו לכתוב בכתובות ובגטין, אמנם אחרי התישבות העיר מחדש בטלו העדות הישנות והתבוללו כלם עם הספרדים והיו לעדה אחת, ובהיות שלא היה עוד מהלכים לשפה הואלאכית בין העם נשכח ברוב הימים שם הנהר הואלאכי אם גם נשאר המנהג לכתבו בכתובות ובגטין, וקרוב לשנת שצ״ט או ת׳ רב העיר ר׳ ראובן חדידא אשר היה בהתחברות עם ר׳ ברוך קלעי מעיר שלוניק אשר נהג נשיאותו בפרק ההוא בעיר סידרוקפאסי שאל דעתו „על עיר ניקופול שהיו קורין לנהר שלה מימי קדם דונאלי, ועתה נשתקע שמו בין היהודים וקורין אותו טונא וכן בין הישמעאלים. איזה שם יכתבו הראשון או האחרון?״ והוא הורה לבטל הראשון ולקיים השם האחרון[212]). ולמעלה

210) שער יהושע, נדפס מחדש ס׳ ל׳.

211) קורא הדורות דף מ״ד ע״ב.

212) מקור ברוך לר׳ ברוך קלעי דפוס אזמיר.

ולמעלה הדאנוב היה הישוב הישראלי בעיר וידין ובעיר בילונראדו, כפרק הקודם כבר ראינו שבעיר בלונראדו לא היה להם רב ומנהל וכאשר חזק מעמד העדה שמינו את הרב יהודה לירמא מקושטנדינא לבוא אליהם ולכהן פאר בתור רב הכולל, הוא היה נכד הרב הגדול ר׳ יהודה לירמא הספרדי ממשפחה שהתישבה באיטליא בשנת הגרוש של שנת רנ״ב וזה השיגוהו צרות רבות וישרפו כל ספריו הרבים בשנת שי״ד ונתן סימן מן השנה ההיא „כי המר לי שדי מאד" מויניציא העתיק מושבו לקושטנדינא עם כל בני ביתו ושם נולד על ברכיו נכדו ר׳ יהודה בערך שנת ש״ם, ותחלת למודיו היו בישיבת זקנו אך כבוא לעיר הבירה ר׳ יחיאל באסאן מאי רודוס הנער יהודה נתחנך בבית מדרשו ועודנו בימי נעוריו היה כבר למורה הוראות ויחתום על פסק רבו יחד עם רבנים גדולים[213]).

בשנת שע״ו בערך העתיק מושבו לבלונראדו והוא היה כבר „רב מובהק ופוסק גדול"[214]) וינהג נשיאותו כארבע ועשרים שנה גם הרביץ תורה בישיבתו והעמיד תלמידים רבים והיה במרוצת מכתבים בתמידות עם גדולי הרבנים בשלוניק וקושטנדינא אשר השתעשעו עמו בדבר הלכה לסרות רוחק הדרך, קבץ פסקיו היה למאכולת האש בשרפה הגדולה ברחוב היהודים שהיתה בבלונראדו אחרי מותו בערך שנת הת״ח ותלמידו ר׳ שמחה בן ר׳ גרשון הכהן[214a]) אסף מכל מה שהיה באפשרי למצוא בעיר חפוש אחר חפוש ועלה בידו למצוא כ״ט תשובות והדפיסן בויניציא בשנת ת״ז בשם „ספר שארית בית יהודה" בבית בראגאדיני, באחת תשובותיו ר׳ יהודה לירמא כתב: „תורת אמת וחקים טובים ומשפטים ישרים נתן לנו הקב״ה על ידי משה רבנו ע״ה דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום צדיקים ילכו בם ופושעים יכשלו בם המבקשים לעקש הישרה להגדיל שקל במאזני מרמה, חייבים חכמי ישראל לסכל עצתם ולבטל מחשבותם ולשבר מלתעות עול, ועיניהם תכהנה ושפתותיהם תכונה ולא יפוצו במרמה. „לאסון ספרות ישראל והתולדה אי אפשר לדעת אל מי ירמזו דברי הרב לירמא ואל איזה מסתרסי הדת כיון בתשובתו כמו שלבו חזה מה שהיו עתידים לפעול כשלשים או ארבעים שנה אחריו התועים בתנועה השבתאית.

בתשובה אחרת כתב על ענין המקוה או בית הטבילה לנשים בבלונראדו, ופעם אחרת על ענין שותפות בין היהודים סוחרי בלונראדו ואנקונה על סך גדול של ארבעת אלפים ארבע מאות ושש זהובים. שנת מות הרב הזה לא נודע בברור אך מהמשך הקורות בבלונראדו יש לשער שלא חי שנים רבות אחרי שנת ה״ת ושנים רבות אחרי מותו שמנה לרב הכולל תלמידו הגדול הרב ר׳ שמחה הכהן, היה חכם גדול ומעיין ופסקן, וחבר ס׳ שמות הגטין וכתב פסקים רבים ולא נדפסו, ולא האריך ימים ולא בא לכלל זקנה ונפטר שם בבילונראדו[215]) ופעולתו הבוא לפני

213) שו״ת מהר״י באסאן ס׳ קכ״א. 214) קורא הדורות דף נ״א.

214a) במקום הזה כתבתי במהדורא הראשונה שר׳ שמחה היה אשכנזי בהיות שהשם „שמחה" נהוג אצל הספרדים רק לנשים ואצל האשכנזים נקראים לאנשים, ועתה הוזר אני בו כי כה הראני ידידי ר׳ דוד פיפאנו מסופיא בספר „בית שמואל" דף פ״ד (וארשא תרס״ה) שלפי מה שכתב הרב הזה בעצמו בהקדמת ספרו „ספר שמות הגטין" היה מעיקרו מגזע ספרדים ושמו „שמחה" נתן לו על שם זקנו אבי אמו ר׳ שמחה בכר חיים פריידמאן מבודון.

215) קורא הדורות דף נ״א ע״ב.

לפני כחלק ד׳ ובזמן ההוא היה כבילוגראדו ר׳ אשר זבולון יליד שלוניק, הוא היה תלמיד ר׳ דוד קונפורטי הזקן בקטנותו ואחרי כן למד בישיבת ר׳ אברהם מוטאל וירביץ תורה בשלוניק, ורושם הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי הנולד בשנת שע"ו לסד עמו קצת ימים נמרא בהיותו בקטנותו, קרוב לשנת ת"ך ר׳ אשר זבולון הלך לעיר שאראי של בושנא ועמד שם איזה שנים „ואחרי כן הלך משם לבילוגראדו, והרביץ שם תורה הרבה יחד עם הר׳ שמחה הכהן ונפטר שם" [216]).

במדינת בושנא היהודים הרבו להתישב בפרק ההוא, לפי בעל הזכרונות תוגרמים פ׳ יימי־ביג ששים בתי אבות היו נרשמים ברשימת פורעי המס כרגא אשר עלה לסך ששה עשר גרוש, לכל אחד ואחד, רובם השכירו חניות בשני שוקי הסוחרים „בידיסטין" „וטאשלי־תאן" שניהם בנוים מאבני מחצב על ידי המושל גאזי־אוסריפ׳־ביג אשר השכיר לאנשים פרטים בתנאי שעליהם לשלם ששים לבנים לשנה לבית המסגד אשר בתוך העיר החנויות האלה היו במספר מאה ושלשים ושש, רובן היו נשכרות ליהודים עד שנת תצ"ט אשר שלט האש בשוק טאשלי־תאן; ונשרף כלו אמנם השוק בידיסטין עומד עד היום הזה ועל השוכרים החנויות לשלם המס לתועלת בית המסגד [217]).

רוב מסחר היהודים היה עם ויניציא דרך העיר ראגוזה וסיצר הים, ובעל הזכרונות יספר על המקרה שהיה בימים ההם שקצת יהודים סוחרים מעיר „שאראי די לה בוזנה" שלחו לוחות נאמילוטים (Chamelotes ענינו עורות או אדרות שער) לוינציא על ידי תוגרמי אחד למכרם, ויהי בדרך סמוך לעיר אחת נהרג התוגרמי הנזכר, ויבא הדיפ׳טירדאד (מזכיר) של העיר ההיא וישעבד למלכות כל נכסיו בין של הנהרג בין של היהודים „ונכסי היהודים היו נודעים כי היה חרות על הלוחות שמותיהם וסימניהם כמנהג הסוחרים" וקהל העיר ההיא גזרו בכח הסכמה ששום יהודי לא יקנה מהסחורות ההן כיון שהיו ניכרין שהן של ישראל, וקצת יהודים לא חששו להסכמה ויקנו האדרות מיד המזכיר, על כן שאלו את פי ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא מה היה משפטם, והוא הורה שלא עשו יפה לעבור על פי ההסכמה, אמנם שהבעלים לא יוכלו להוציא הסחורות מיד הקונים שהמקח קיים „שנמכר בהכרזה" [218]).

ובין הסוחרים היהודים היו רבים אשר הצליחו בעסקיהם והיו לבעלי הון וביניהם היה יהודי אחד אשר מת קרוב לימים ההם וימנה אפטרופוסים על יתומיו בתנאי קודם שיפרעו „כל מה שימצא שהוא חייב בין בשאראיי בין בוינציא בין בכל מקום שיהיה" וכן לגבות כל מה שחייבים לו ולחלק נכסיו בין יתומיו חלק כחלק, אך בהיות שבנו יעקב שהיה חולה מחולי „הדרפוקיאה" מת ימים אחדים אחרי מות אביו קמו מערערים על הירושה וישאלו את פי ר׳ יהושע חנדאלי בשלוניק להורות להם הדין [219]).

בשנת שפ"ט השלטן מוראד הרביעי הפקיד את אבאזה־פחה למושל על מדינת בושנה, האיש הזה אמיץ לב אשר היה שנים רבות ראש המורדים ושודדים

באסיא

---

216) שם, שם.

217) עתון „לה אלב׳וראדה" דף פ"ו. 218) שו"ת מהרימ"ט חלק ג׳ ס׳ י"ב.

219) שני מאורות הגדולים, שו"ת מהר"י חנדאלי ס׳ כ"ב.

באסיא הצעירה, נכנע לפני אדוניו השלטן, ויוכיח במפעליו הטובים וביושר לבו וצדקתו כי לא שנה במשפטו השלטן בהפקידו בידו המדינה הזאת, ולפי דברי סופרי דברי הימים התוגרמים המדינה הזאת הפריחה והצליחה בימיו[220]).

בשנת שצ"ה מת הפחה־אכאזה, ובמקומו הופקד דודי־פחה, המכה את האלבאנים המורדים[221]). בעת ההיא קרה מקרה אשר הביא מכסוך בין תוגרמה והכנסיה הויניצית, בשנת שצ"ו התוגרמים שבו אניות מלחמה ויניצית, ובשנה השנית עלה ביד שר המלחים הויניצים לקחת האניה ההיא מן החוף התוגרמי אוילונא, השלטן בשמעו המקרה הזה גזר להרוג כל הויניצים היושבים בכל ערי מלכותו, ובעמל רב עלה ביד יועציו להטות לבו להפוך הגזרה הקשה ההיא ליותר רפה, ועל כן גזר להשבית כל התקשרות המסחר בין מדינת בושנא ווניציא, הדיפ'טירדאר (מזכיר) אשר העיז להראות לשלטן האסון אשר תביא בכנפיה הגזרה הזאת, וכי רק בחוף אישפאלאטו (Spalatro) עלה המכס למצער חמשה מליוני לבנים לשנה אשר גבתה ממשלת תוגרמה מסחורות ויניציא, נהרג מיד[222]) תשתלשלות המקרה המדיני הזה הזיק על הרוב ליהודים אשר היו עוסקים רק במסחר ויניציא.

בראש הרבנים בשאראי היה „החכם השלם דורש טוב לעמו כמה"ר מצליח סונ'אנ'ון"[223]) אשר הרביץ תורה ויעמיד תלמידים רבים, ושמו נודע לתהלה עד מרחקים ויאריך ימים עד אחרי שנת הת' אחרי מותו הוא נקבר בבית הקברות הישן או הפרטי יחד עם שבעה חבריו, על מצבתו לא נמצא חרות שמו, אמנם נודעת היא עד היום, ובכל שנה ושנה אנשי מעשה והנשים הזקנות ילכו שלשת השבועות שבין המצרים עד יום תשעה באב להשתטח על קבר „הרב סונ'אנ'ון" או מוסאנ'ון לפי הדבור ההמוני, גם היה שם אחיו הקטן ר' אליהו סונ'אנ'ון אשר נסע צפתה בערך שנת ש"ץ[224]) בעת ההיא ערכו בשאלה לפני רבני שלוניק על ענין מושב היהודים הנקרא „חצר" ששכרו היהודים הראשונים שהתישבו בבושנה שהשכר רב מחד ברחוב אלפים אמות ואנשים בו מעט על כן כל הרוצה לזכות תיה בא וזוכה ואין מונע אדרבה היו חפצים שירבו השוכרים כדי להקל מעליהם כי הם היו חייבים לשלם שכירות כל הבתים, ואיש יהודי התזיק בבית אחד איזה זמן ואחרי כן נסע לעיר אחרת ושם נפטר לעולמו ואחרי מותו אשתו ובניו המירו את דתם, ובהיות שהיהודי הזה היה חיב דמי שכירות ובעל החצר היה דוחק את בני העדה לשלם לו כל המגיע לו השכירו הבית הזה לאיש אחר, בינתים החצר הזה תיה לאחוזת ב'אקוף (הקדש) מאז עלו דמי השכירות יותר מכפלים ואז קרובו של הבן היהודי הראשון המוסר ויחלו פניו שיתן לו במתנה החזקה שתיתה לאביו על הבית הזה, ואז קמה שאלה בין האיש הזה ובין היהודי בעל החזקה השני, הרב הכולל ר' מצליח סונ'אנ'ון הורה שהצדק עם המשכיר הזה וכזה הורה ר' חיים שבתי בשלוניק (תורת חיים ח"א ס' כ"ז).

בשנת הת"ה היה מקרה באיש אחד מסראי של בושנה שהלך לסבת מסחרו לעיר

220) Turquie דף 224 221) שם דף רל"ז. 222) שם דף רל"ח.

223) עיגונא דאתתא דף קכ"ג קורא הדורות דף נ"א.

224) קורא הדורות שם, ובפסק של שנת כצ"ר חתומים כל רבני העיר ולא נזכר שמו אם כן יוצא שלא היה עוד בעיר.

לעיר בנדון ושם נפל למשכב ובראותו שקרב קצו שלח לקרוא לאשתו לבוא אצי
וכאשר ארכו ימי חליו, נסע בלוית אשתו לבלוגראדו בעגלה, אך לסבת כבד הדר
לא יכל ללכת עד שראי ונפטר לעולמו שם, ואף כי עשה צואתו קדם מותו קנ
מערערים בשראי על כן ערכו השאלה לפני הרבנים בשלוניק (תורת חיים חלק ג
ס' ז'). עוד היו שם שנת שצ"ד לבילוגראדו, ר' יצחק די קנפוס, ר' עזר
חאיון, ר' רפאל פרינסיפאל (Principal) ור' אברהם קאלבו[225], וו
שמואל משה ן' ברוך ולפי דברי בעל הזכרונות הרביץ שם תורה יחד עם הר
מצליח מוג'אג'ו, והיה מעין גדול ופסקן"[226]).

ר' שמואל ברוך נולד בשלוניק והיה תלמיד ר' שמואל חיון, אמנ
לרגלי סבות אשר נעלמו מאתנו היה נאלץ לנדוד מעיר מולדתו אל עיר ויתיאו
הקרובה ויהי שם לרב העדה עד אחרי שנת שפ"ג[227]) ועוד הפעם נאלץ לקחת מטו
נדודים בידו ולנסוע לעיר שראיי של בושנא, ואלו דבריו: „כי זה כמה שנים אנ
גולה ממקומי ומארץ מולדתי העיר רבתי עם של חכמים ושל סופרים... ועוד כי ז
ימים החלותי ועדין טבע נופי ומזגתי קלושה וחלושה ואני בעניי כגבר אין איל
בפועל בטל מטלטל... וכמו שכתב הרב הגדול מורי ז"ל (ר' שמואל חיון) בספר
בתשובותיו בספר בני שמואל... וקל וחומר בני עיר הזאת (שאראיי) כי בעונו
היהודים היו כלם בחצר אחד, וכל אחד רואה מה שעושה חבירו בביתו כי יח
עשיר ואביון אין לו אלא בית אחד או עלית קיר קטנה בי החצר קטן הכסות ור
האיכות כי יש דיורים הרבה בחצר... יש הסכמה מוסכמת בחרם נמור והכרזה כמו
פעמים בק"ק יע"א הלא היא כתובה וחתומה בעט ברזל ועופרת שלא יקדש שום
אדם את בת ישראל כי אם בעשרה אנשים, ותרי מינייהו הממונים אשר יהיו בימי
ההם וחזן הכנסת"[228]) אמנם ר' שמואל ן' ברודלא האריך ימים בשאראי
וימת בשנת הת' ויקבר בבית הקברות הישן אצל קברת ר' מצליח מוג'אג'ו
ועל מצבתו הותק: „קבורת מצבת כמהר"ר שמואל בן ברוך שפ"ך[229]) גם היו
שם ר' אברהם פאפו זקן ובא בימים[230]) ואבי המשפחה פאפו בבושנא אשו
הצטיינה בדורות האחרונים.

ובמדינה הקרובה מוקדון ואלבניא מוצאים אנחנו בספרי בעל הזכרונות פו
ושם עקבות העדות היהודים בפרק הזה, במונסטיר היה ראש הרבנים ר' יעקב
ן' יהודה המיוחס למשפחת פה"עש, רבנים אחרים היו ר' שבתי בכ"ר סעדיה
ר' שלמה בכ"ר משה נחמיאש ור' ראובן ברונדון, רוב היהודים הי
עוסקים במסחר עורות כמו בימי קדם, ובין הסוחרים הגדולים נודע העשיר, מרדכ
קמחי[231]) קרוב לשנת הת'. ובעיר הקרובה קאסטוריאה היה רב הישוב

225) עיגונא דאתתא דף קכ"ג, כל הרבנים האלה חתומים במעשי בית דין של כ"ט אדר ב' ור"ח ניסן שצ"ד.
226) קורא הדורות דף נ"א ע"ב. 227) עיגונא דאתתא דף קס"ו. 228) שם דף קכ"ד
229) בס' קורא הדורות אשר ביד כוללות עיר סאראייב'ו נמצאה הערת כתיבת יד התה"ש ר' שמוא
חיים אשכנזי נבגום ז' לחדש מרחשון משנת באתר"ך עליתי לבית עלמין ומצאתי קבורתו של הרב
שמואל בן ברוך הנז', וכתוב על גבי המצבה וז"ל: קבורת מצבת כמהר"ר שמואל בן ברוך כפ"ח — מזה
נראה שנפטר בשנת כפ"ר לפ"ק, והוא בבית הקברות ישן ששם שמונת מצבות ולא עוד' והכתב יהזה
נמחק בעת ובנראה ר' שמואל אשכנזי לא דקדק בקריאתו וצ"ל שפ"ך (= הת') במקום כפר, או אולי
נראו לו שארית האותיות נפטר ויתר המלות נמחקו עוד בעת ההיא ולא עלה בידו למצוא הכתב הנכון.
230) עיגונא דאתתא דף קכ"ג. 231) שם, דף קצ"ג.

הישראלי, רב העיר היה ר' יוסף אלסיטרי אשר כבר בא זכרו וכמו בסונאשטיר גם פה היו עוסקים היהודים בסחר העורות אשר היו שולחים ליד הסוחרים או פאטורים (Fattoris) בויניציאה דרך חוף הים אוילונה למכור או להחליף בסחורות אחרות או בבגדים, העורות המלוחים ויבשים נקראו בעת ההיא קורדוביאנוש (Cordobanos) על היותם נעבדים על פי הסדר בקורדובה בספרד, ובעל הזכרונות כתב שקרה בעת ההיא הפרש בין יהודי סוחר קאשטוריא אשר שלח עורות קורדובאנוש ליד סוכן יהודי בעיר ויניציאה למכרם, והסוכן לא מכרם בהיות שהיה השער בזול והיו לעצמו גם כן עורות כאלה, ולא היה רוצה להוזיל השער ולאבד גם בסחורותיו, העורות היו נסכרים כפי משקלם, ושמנה מאות ושבעים ליטרין של קורדובאנוש של סונאשטיר היו שוים שלש מאות זהובים ויניצים הנקראים דוקאטי[232], סוחרים אחרים היו עוסקים בתתיכות מתכות ושברי כלי כסף אשר היו שולחים גם כן לויניציא להתיה ולהטביע מטבעות חדשות או למכור המתכות על פי השער[233]) וכאשר קרה הפרש או דין ודברים בין הסוחרים הם ערכו שאלותיהם אל ר' יוסף מטראני בקושטנדינא.

הרב הכולל בעת ההיא היה ר' משה די מאיו, ובימיו היה מקרה בעשיר אחד ר' דוד סוקאטה שנפטר לעולמו ולפני מותו עשה צואתו בעזבו עשרו לבתו לונה בתנאי שתנשא עם בנו של ר' יעקב פאדיריש, ולבנו דניאל בתנאי שישא את נכדתו בת בתו, מלבד זה עוד עשרה ריאליס לבתו הנשואה, ואחרי מותו באו ערעורים על דבר הצואה עד שערכו השאלות לפני ר' חיים שבתי בשלוניק והוא השיב לר' משה די מאיו את דבר המשפט[233a]).

בתשובה אחרת כתב ר' חיים שבתי אל הרב הקאסטוריאי וירבה בשבחיו „החכם השלם סיני ועוקר הרים כמהר"ר משה (די מאיו) נר"ו, אסדר בתחנה לאל יתברך יגדיל יאדיר שלום כבוד תורתו, בתשובתו הזאת יבאר שבא לפניו איש קאסטוריא יצחק ברוך שהיה מקודם בקאסטוריא והיתה לו חזקה בחנות אחד אחרי כן בא לשלוניק לישא אשה ונתעכב איזה זמן וכשובו אל עירו מצא יהודי אחד בהנות שהיה לו החזקה, ר' חיים שבתי הורה שהוא לא אבד חזקתו למרות שעברו שלשה שנים מיום צאתו מעירו „וכבר נודע כי הסכמת החזקות נעשו בחרם גמור וחמור ובתוקף, והוא יסוד וקיום העולם וכל מי שעובר על זה נכשל בהרם ופורץ גדר אשר גדרו וגבלו ראשונים, ולכן קהלה קדישא הגבירים הנשאים אשר שם ובראשיהם כ"ת יעמידו החזקה ביד יצחק הנזכר"[233b]).

באיסקופיא היא איסקוב הסמוכה לקאשטוריאה מצב העדה היה רעוע, הרב האחרון ר' חיים ברוך לא יכול לעמוד בעיר למרות דברי הרב הקושטנדיני ר' יוסף מטראני אשר הזהיר את בני העדה להוקירו ולכבדו, כאשר בא בפרק הקודם, וכהעדר רב ומנהיג, הבערות והאי סדרים שררו בקרב היהודים המעטים והחלשים בעיר הזאת עד אשר קרה המקרה בנפול יבמה לפני יבם, הוא מאן לחלוץ וליבם ולא היה כח בידי הממונים להכריחו לבחור באחת משתי אלה, ועל כן נאלצו לבקש עצה מפי ר' חיים שבתי בשלוניק[234]).   מלבד

232) שו"ת מהרי"ט חלק ג' ס' ק' — קי"א.

233) שם, שם, ס' פ"ו — פ"ז

233a) תורת חיים ח"א, ב'.

233b) שם ס' נ"ב.

234) עיינוא ראתחא דף קס"ח.

מלבד הערים האלה היהודים ישבו בשירון היא שירים, אוילונא, יאנינא וּוִּיריאה (כעת קאראפֿריאה) בּוִּיריאה כבר ראינו שהיה יהודי אחד עשיר מופלג עד אשר תמהו כל התושבים מאין עשה לו כל החיל ההוא. השרים אשר היו קנאים בו היו מעלילים עליו. ופעם על פעם היו בעדו שלוחי המלך להוליכו לקושטנדינא בגזרת המלך שגזר עליו... ופיזר ממון רב להנצל מתחת יד המלך בעזר שרי העיר שהיו מליצים בעדו וכאשר זקן והתגולל שכבר קרב קצו הפקיד הונו ביד סופרו ואפטרופוס שמנה על בנו, אמנם האנשים האלה מעלו בו אחרי מותו ויקחו לעצמם כל העזבון ויתנו ביד היתום רק מעט כסף אשר תם כידו בעוד ימים מועטים, וכראות אנשי הקהל את מצבו הרע, יעצו אותו להגיש תלונותיו אל הרב ולהעמיד אפטרפוסו לדין, אמנם הרב בשמעו כל הענין ובידעו את האפטרפוס שהוא תקיף ויד לו עם שרי המלכות כי לא יעלה בידו להוציא בלעו מתוך פיו, ואולי ירע לעצמו יעץ אותו להקריב משפטו לפני הרבנים בשלוניק, וכבר ראינו השתשלות כל הענין, ואיך רדף האפטרפוס העושק את ר׳ יהודה ור׳ שמעיה די מדינה אשר תמכו בידי היתום ויתאמצו להוציא לאור משפטו.

הרב בּוִּיריאה בעת ההיא היה ר׳ שמואל בן ברוך יליד שלוניק תלמיד ר׳ שמואל חאיון, בשנת שס״ג באה לפניו שאלה על ענין בת יצחק אמיגו שנתקדשה בּוִּיריאה שלא ברצון אביה ועל כן קמה שערוריה בעיר, ור׳ שמואל כתב הפסק ושלח אותו לידי ר׳ חיים שבתי בשלוניק לסמוך אותו[235] אמנם לסבות שנעלמו מאתנו ואולי לרגלי האפטרפוס התקיף וידו החזקה נאלץ ר׳ שמואל בן ברוך לנדוד מעירו ממקום למקום עד אשר הגיע לשאראי של בושנא ובשנת שצ״ד כתב: „כי זה כמה שנים אני גולה ממקומי ומארץ מולדתי העיר רבתי עם של חכמים ושל סופרים... ואני בעניי כגבר אין איל, כפועל בטל מטלטל״[236]) יהודי וויריאה עסקו בפרק ההיא בכל מיני סחורות ובפרט בםסחר הנבינות אשר מכרו בשלוניק, ואחד הסוחרים הגדולים היה שבתי שאמי בשנת הש״פ[237]).

בעיר הקרובה קאב׳אלייה או קאב׳אלה אשר התישבו בימי תשלטן שוליםאן הראשון יהודי הונגריא, הישוב הישראלי היה הולך ומתמעט, וקרוב לשנת ש״פ לא נמצא בעיר אף יהודי אחד אסור כנכסים, אמנם התוגרמים היו מוקירים את היהודים ומלוים להם כסף בעת אשר נצרכו לו, חכם העיר היה גם כן איש בעל ידיעות מצומצמות ופעמים רבות הורה לעשות שלא על פי הדין והסברא הישרה וכאשר שאלו את פי ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא על שבועה שהשביע החכם בלי צורך ונחיצה, הרב הקושטנדיני התרעם עליו ויוכיחהו על פניו[238]) ובכל לחצם הם היו שולחים נדבותיהם לתועלת ק״ק אשכנזים בצפת[238a]).

בעיר סידרוקפצי הסמוכה לשלוניק היה בעת ההיא ראש הרבנים ר׳ ברוך ב״ר שלמה קלעי „סובהק ופסקן״[239]) הוא היה יליד שלוניק ותלמיד ר׳ אהרן ן׳ חסון והרביץ תורה בסידרוקפצי והעמיד תלמידים רבים, רוב פסקיו נדפסו אחרי מותו בעיר אזמיר בשנת ת״ח בקבץ אחד הנקרא „מקור ברוך״ לרגלי הצרות

והמצוקות

235) שם, דף קס״ו. 236) שם, דף קכ״ד. 237) שם, דף קי״ט.

238) שו״ת מהריט״ט חלק ג׳ ס׳ פ״א. 238a) שו״ת במה״ר צהלון קע״ב.

239) קורא הדורות, דף מ״ה ע״א.

והמצוקות אשר סבלו היהודים בשלוניק כאשר כבר ראינו, רבים נאלצו לנדוד לערים אחרות על כן רואים אנחנו שנחדש הישוב הישראלי בערים רבות אשר לא דרך שם רגל יהודי עד היום ההוא כמו איפסולה, דימוטיקה, ג'ורלו וסיליבריאה.

בעיר איפסולה הסמוכה לאנדרינופלא היה הישוב הישראלי גדול בפרק ההוא עד שהיה להם בית דין הגון וכראש הרבנים עמדו החכמים הברים ר' שם טוב ואלאנסי ור' משה בכ"ר שאול הלוי, בין גדולי ותושבי העיר היה מרדכי פינצי יליד אנדרינופלא, ויקר מקרה שבעת אשר באו בני ביתו לאיפסולא כצאתם את העיר אנדרינופלא אצל השער הנקרא תחתה־קאלי קדש הבחור חיים אציג את הבחורה אסתר בתו, אמנם האיש מרדכי אשר לא נאות לתתה לו לאשה בכש תואנה שהקדושין לו היו בפני עדים כשרים ויקריב את משפטו לפני רבני קושטנדינא; ור' יחיאל באסאן אשר השיב על הענין הזה היה נוטה לטות ועל המטה אשר לא ירד ממנה עוד „כי אנכי מרוד זקן, חולה יורד ואינו עולה", כן היו דבריו ויתרוץ משפטו „זקני העיר (איפסולה) מקום המשפט יחקרון מלין אם אסתר זאת ואמה לא נסעו מאנדרינופלא כי אם פעם אחת" ובכל האופנים שצריכה גט מספק, גם ר' יוסף מטראני כתב על הענין והורה שיפה דן חברו ר' יחיאל באסאן[240]).

המותר מרדכי פינצי שהיה עוסק בצמר התפשר עם משגיח העדה לתת בידו חזקה לקנות הצמר באיפסולה ובערים הקרובות בפרט מהתוגר המכונה ג'אאוש ומהתוגר קונג'י ג'יליבי אשר הם תושבי חוף הים אינוש (Enos) בתנאי שיתן בכל שנה ושנה אלף ושש מאות לבנים לקופת הקהל, והחזקה הזאת נתנה לו לא לבד בעד הצמר כי גם בעד העורות ועור השוקים (באנ'אק כתורכית), הפשרה הזאת נכתבה ונחתמה על ידי הבית דין וטובי (משגיחי) הקהל ביום ג' תמוז שע"ד אחר איזה שנים האיש מרדכי נאלץ לברוח מאיפסולה מסבת הסיפאים (אנשי החיל פרשים) שהיו נונשים אותו ועושקים כדי שיתן להם כסף בתמידות עד שנלאה נשוא ויצא מן העיר אך עזב שם את אשתו ובניו וכל מטלטליו, ובינתים מת ואז קמו בניו לשאול את חזקת אביהם בעד זכית הצמר ואז ערכו השאלה לפני ר' חיים שבתי בשלוניק אשר הורה שהבנים זוכים בחזקת אביהם, כי זה האיש מרדכי לא עקר דירתו לרצונו כי אם נאלץ מחמת נתשיר [240a]).

ובעיר הקרובה ג'ורלו התישבו איזה משפחות יהודים, ועשו אותה מקור המסחר בין עיר הבירה ואנדרינופלא, בחרש טבת שנת השי"פ נהרגו שני יהודים חברים אשר יצאו את העיר ללכת לקושטנדינא אצל הכפר ארמאשה, והם שלמה כהן ואליעזר ציון, ועדות זה הועד בבית דין בקושטנדינא[241]).

ובעיר סיליבריא היא העיר הקדמונה סילימבריא העומדת על שפת ים השיש ישבו איזה משפחת יהודים ויקר מקרה שאיש יהודי אחד „מתוך שכרות אכילה ושתיה לקח מבלונות לבתו מסנוול אחד ריק ופוחז בזהוב אחד שנתן והנערה ואמה כשמען את הדבר הזה גדלה צעקתן ואמרו כי הבת בוגרת ואין לאביה רשות

כה

240) שו"ת מהרימ"ט חלק אה"ע סי' ל"ז.

240a) ר' חיים שבתי, תורת חיים ח"א ס' מ"ז ור' אברהם אלגזי, לב שמח חוים סי' י"ב.

241) שו"ת מהרימ"ט חלק אה"ע ס' ל"ז.

בה, להדר ותפארת סיליב'ריא היה בעת ההיא חכם העיר איש נבון וחכם אשר בקש בכל האמצעים, להתיר אותה מכבלי העיגון, ור' יוסף מטראני אשר נשאל על הענין ההוא כתב: „וראיתי מה שכתב החכם השלם המורה בדבר זה, והאריך הרבה למצוא התר, ושכר הרבה יטול מבעל הגמול על מחשבתו הטובה להתיר ריבה זו מכבלי עינונה כאשר ראוי לכל חכם לב"[242].

קרוב לסיליב'ריא על שפת ים השיש עומדת העיר הקדמונה רודוסטו הנקראת בפי התוגרמים „טיקיר דאג" ובפי היהודים בעת ההיא רודוסטו, התישבו איזה יהודים, בשנת שפ"ב נסעו באניה שני יהודים אשר שם האחד שאמלי „שנשא שם אשה מקרוב" ללכת לקושטנדינא „והיה רוח סערה בים, ויחתרו המלחים להפך הקלע ונהפכה הספינה על פניה" ולא נמלט ממנה זולתי ששה נוצרים ותוגרמי אחד שדלגו לתוך הספינה הקטנה, ומפי הנוצרים האלה נודע שנטבעו שני הנוסעים מרודוסטו[243].

באיזה מרחק מן העיר הזאת בנטיה לצד מזרחית צפונית היתה עדה יהודית קטנה בעיר דראמה, הנוסע ר' בנימן די טודילה מצא שם בערך ד' אלפים תתק"ל עדה יהודית, מן העת ההיא לא בא זכרה לא ביםי הביזנתים ולא מן העת שנכבשה מדינת תרכיאה המזרחית בידי התורקים, מתוך הזכרונות בערך שנת ש"ע נדע שהיו יהודים בעיר הזאת שהיו עוברים בשיירא עם סחורותיהם דרך לאריסה ומידי עברם דרך שם היה מקרה שנפטר סוחר אחד משלוניק ושמו דוד מארנארת גיסו וחברו של החכם השלם וסוחר ר' אברהם ן' עקר, וכאשר נודע לשר העיר לאריסה שאיזה יהודים סוחרים מן החוץ עוברים דרך העיר וקוברים את מתיהם תפס את השיירא של אנשי דראמה וישם עקול על נכסיהם עד שהכרחו לתת איזה סך כסף לשר העיר כדי שיעזב אותם לנפשם, ובאופן הזה הצילו את שני חברי המת שהיו נתונים בבית הסהר עד שלא קבל שר העיר הכסף מיהודי דראמה אז הקריבו המשפט לפני בתי הדין אם חייבים החברים האלה לשלם ליהודי דראמה ההפסד שהגיע אליהם בסבתם.

חכם העדה שהיה גם השוחט ובודק היה ר' שמעון רוג'אס (Roxas) שלפי עדות בני דורו היה בקי במלאכתו, קרה לו מקרה ששחט כבש אחד במקולין של גוים בדראמה שקודם שיבדק בא הגוי והוציא הריאה חוצה שלא מדעתו של הבודק, ואחר כך ראה הבודק הריאה ובדקה וםששה ולא מצא בה שום סירכא ושום ספק והכשירה בלא נפיחה ועל זה ערערו עליו אנשי העיר וישאלו את ר' שמואל גאון בשלוניק אשר הראה שהחכם הזה עומד בחזקתו ואין לערער אחרי המעשה הזה (משפטים ישרים חלק ב' ס' ה').

ומבעד לרגלי הרי הבאלקאן בעיר פיליפופולי הישוב הישראלי גדל בפרק ההוא, העיר הזאת העומדת באמצע הדרך שבין אנדרינופלא וסופ'יאה היתה מוכשרת להרחבת המסחר בין שתי הערים הגדולות האלה, רב העיר היה ר' חיים ואצלו עמדו רבנים אחרים גם היה להם בית דין מסודר תמידי, בשנת שפ"ד נסע הסוחר נסים כהן עם שני אנשי חיל רוכבים או סיפאהים ללכת לאנדרינופלא ובאמצע הדרך הרגו אותו לקחת את כספו ובדרך ההוא היה הסוחר דניאל פרופיטה אשר

---

242) שם, שם ס' ל"ד. 243) תורת חיים ח"א ס' ע'.

אשר שב מאנדרינופלא לפיליפופולי והוא העיד בפני בית דין מה שראה בעיניו ובאזניו שמע[244]).

בנאליפולי היתה העדה היהודית גדולה וחשובה בעת ההיא, בראש העדה היה ר' יוסף בכמוה"ר אהרן ששון יליד שלוניק והוא גיסו של הרב הקושטנדיני ר' יוסף מטראני שהיו נשואים שתי אחיות[245]) בנות ר' אברהם די בוטון[246]) לפי דברי בעל הזכרונות, הוא היה „חכם שלם סיני ועוקר הרים" והרביץ תורה הרבה בישראל אמנם בכל עת נפלו חלוקי דעות בינו ובין גיסו ר' מאיר די בוטון אשר הרביץ תורה כמוהו בנאליפולי ויערכו את שאלותיהם לפני גיסם ר' יוסף מטראני בקושטנדינא, כנראה ר' יוסף שלה ידו גם במסחר וירוית הרבה, עד שנחשב בין בעלי ההון ובמותו בערך שנת ש"ע הניח אחריו „ארבעה בנים גדולים נושאים ונותנים בסחורה" ויתוסף אחת בת בתו, בעת ההיא קטן. מערערים בעיר לחייב הבנים לפרוע מס הכרגא בעד אביהם המת, לפי הסכמה קדומה בעיר, ובהיות שהבנים היו ממאנים לפרוע הגישו תעצומותיהם לפני הרבנים בעיר הבירה, והם גזרו שאין הצדק לקהל לגבות מן היורשים מס המת „ועוד כי היה החכם המרביץ תורה לק"ק וכבוד עשו לו במותו"[247]).

גם היה שם ר' מאיר די בוטון הבן הבכור לר' אברהם די בוטון משלוניק אשר נחשב בין גדולי בעלי ההוראת בדור ההוא, ור' יוסף מטראני כתב עליו: „החכם השלם בנן של קדושים כמהר"ר מאיר די בוטון... יושב בסתרה של תורה ובצלה יתלונן, בקי בחדרי תורה ובעסקה של הלכה לן, כל רז לא אניס ליה, וסמטרן ליה גליין, החכם השלם שארי וקרובי צור לבבי חלקי, מאיר פני חכמים בהלכה"[248]).

ר' מאיר האריך ימים עד אחרי שנת ת' וימת ויקבר בקושטנדינא זקן ושבע ימים בעזבו אחריו בן אחד ושמו ר' אברהם די בוטון[249]) ובת אחת אשר נשאה לר' ישי אלמולי[250]) בתור סופר ר' מאיר די בוטון כתב חבורים רבים לפי דברי בעלי הזכרונות, אמנם לא נדפסו כי אם קבץ תשובותיו: אחרי מותו בעיר אזמיר בשנת תט"ו (סימן היתה) עוד היו שם בפרק ההוא ר' שמעון ן' חביב חכם ומעיין גדול[251]) ר' משה הלוי[252]) ור' יעקב אבועלפיא אשר היה עשיר ובסוף ימיו הלך לדמשק ולבגדד.

במדינת התסליא היהודים ישבו כמו מלפנים בעיר לאריסה וטריקאלה, בלאריסה היה המושל רע מעללים והיה עושק בכל עת היהודים, לפי הזכרונות מן העת ההיא תפס את יעקב ליאזן מעשירי ונכבדי הקהל ואת בנו ויתנם במאסר והיה מגזם עליהם שידנם למיתה ואז נמצא איש שהיה יוצא ובא בחצר הפחה ושמו מרדכי מאנולה ובאמצעיותו עלה בידו שיתנו כפר נפשם ועל כן הוציא לחפשי את האב שאז הלך אל בית החכם מרביץ תורה ושם נאספו מנהיגי הקהל ולפניהם

ספר

244) שו"ת מהרימ"ט אה"ע, ל"ב.
245) שם, חלק ג' ס' י"ז.
246) שם, אה"ע ס' כ"ב.
247) שם, חלק ג' ס' נ"ז.
248) שם, שם ס' י"ז.
249) שם, שם ס' פ"ב.
250) אזולאי בערך מהר"ם די בוטון.
251) קורא הדורות דף כ"א ע"ב.
252) שו"ת מהרימ"ט חלק ג' ס' פ"ב.

ספר יעקב ליאון שהפחה תפס אותו בעד הכולל שיש לו כמה תשובות שהעליל עליהם וכן העיד היהודי אברהם מן סקינגים לפחה עד שנאותו לתת לפחה שבע ועשרים חתיכות לבנים לשחד בעדו, הכולל התחיבו לשלם ליעקב ליאון כל ההוצאות, על הענין הזה נשאלו רבני שלוניק (תורת חיים חלק ב' ס' ל"ח).

לא עברו ימים רבים והקאדי (שופט) עשק גם הוא את היהודים, דרך העיר לאריסה היו עוברים הסוחרים היהודים מערים רבות ויקר מקרה שהסוחרים היהודים החכם השלם ר' אברהם בן עקר שלח את גיסו, שלמה טרפון וחברו דוד מאננארה משלוניק ללאריסה והאיש דוד חלה וימות וכאשר היו עוסקים בקבורתו נודע הדבר לקאדי תפס את חברו שלמה ויתעולל עליו עלילות ברשע בדרשו שיתנו לו הכפר על אשר קברו המת בלתי ידיעתו, בינתים עברה ארחת יהודים מעיר דראמה עם סחורות והקאדי נמצא לנכון לתפוס את סחורותיהם באשמת המת הנקבר ככלל הגדול שכל בני ישראל ערבים אלו באלו עד שהכרחו ברצונם או שלא ברצונם לתת לו מתנת כסף, על הענין הזה נשאלו רבני שלוניק ר' אברהם בכמוה"ר יעקב מוטל, ר' אברהם אזובי, ר' יעקב רוביו, ור' יצחק באדקי, ור' חיים שבתי (שם ח"א ס' ע') היהודים היו עוסקים בכל ענפי המסחר וכפרט בעסק הג'ואנ'יליק (עסק בגדים) בין הסוחרים נודע החכם השלם ר' דניאל הררי שעשה חברה עם הסוחר יוסף עטון וכל אחד הוציא מממונו מאה אלפים לבנים החצי בגרושוש לערך מאה וחמשים לבנים הנקראים אספרום (שם חלק ב' ס' ל"ד) בשנת השפ"ה.

ובעיר הקרובה טריקאלה, השפעתם היתה גדולה, בשנת שצ"ג קרה מקרה ששני יהודים אחים שמואל ומשה די ליאון באו משלוניק לטריקאלא, לרגלי מסחרם ובשובם אל עירם נהרגו על ידי החמרים היונים מיחו ודימו והתגרמים קייפאלה דעלי, בעמל רב עלה בידי היהודים לתפוס את אחד ההורגים מיחו ויתנוהו בידי שר העיר ולהפצרתם נתלה על העץ לאות לבני מרי, הרבנים בטריקאלה היו בעת ההיא ר' אברהם מרדכי, ר' דניאל הכהן, ר' שמואל אליה חזק, ור' שמואל בר יוסף[253].

ובמדינת האפירוס בעיר לאריסה היה רב הכולל ר' יצחק מיוני, אביו היה אחד מחשובי ונכבדי הקהל ר' יעקב מיוני שהיו לו חמשה בנים, הרב הזה ר' יצחק, שלמה, אברהם, אהרן, ודוד, וזה האחרון התארח לחברה מימי נעוריו עם נערים יונים אשר הסיתוהו עד שהמיר את דתו לדאבון לב אביו ובני העדה הזאת, וכאשר קרבו ימי קצו כמשלש חדשים קודם פטירתו חלק נחלתו לבניו שנשארו נאמנים לדת ישראל, אך כמעט קט נפטר לעולמו נכדתו היונית אסתרו בת בנו דוד המומר ערערה על החלק המגיע לה ולאביה מעזבון הזקן, כמובן האחים מאנו לתת להם חלק ונחלה לפי דת ישראל, אז הקריבו המשפט לפני בית המשפט התורקי וכראות האחים כי רעה נגד פניהם נתנו לו חלקו ביום נ' לספירה שנת השע"ו לפני עדים ישראלים ולפניהם הודה שכבר קבל כל הנוגע לו (שי למורא ס' מ"א) לפי תקנה קדומה בעיר בעת הקדושין היה החיוב שיהיו למצער בפני עשרה יהודים וחזן הקהל וחכם אחד אשר לו משרה בעדה, והנה קרה מקרה באיש אחד

253) עיגונא דאתתא חף קס"א.

אחר יצחק מצא שנשא אשה שניה בפני עשרה וחזן הקהל, וכאשר הזמין את הרב הכולל ר׳ יצחק סיוני לא בא בהיות שהיתה לו צד קרבה עם האשה הראשונה שמתה, עברו איזה חדשים והרב הכולל מת ואז ערערו חכמי העדה על הקדושין האלה שהיו בהתנגדות לתקנה, ואז דרשו את פי רבני שלוניק ר׳ אהרן חאסון ור׳ שבתי יונה אשר הורו שאין מקום לערער בקדושין האלה (שם ס׳ כ׳).

אחרי מות ר׳ יצחק סיוני היה הרב הכולל ר׳ שמואל בכמוהר״ר יצחק יליד שלוניק ותלמיד ר׳ חיים שבתי והנה היה מקרה בעיר על ירושת העשיר משה שלמה חיים שלא היו לו ילדים והשאיר כל אחוזותיו ונכסיו לאשתו גאלי, אך עודנו מסדר הצואה לפני הסופר והעדים בא בן אחותו וערער על השטר הזה בעודו בחיים על כן עזב גם לו בית קטן בתור ירושה, אך כמעט מת והקדוב הזה אלץ את האלמנה לתת לו עשרת אלפים לבנים וירצה להוליך אותה לפני הקאדי בערב שבת י״ב לחדש אב השפ״א וכאשר חלתה פניו לבלתי חייבה לחלל השבת רפה מסנה, וביום הראשון בא עם הקיאיה (שוטר) מן הקאדי והתם כל הארגזים אשר שם חפציה על כן נאותה לרצותו ככל אשר בקש ממנה, אחר זמן הקריבה משפטה לפני רב העיר ולפני ר׳ חיים שבתי בשלוניק אשר הראו שחייב קרובה יוסף הכהן להשיב לה כל מה שלקח בחזקת היד (תורת חיים ח״ב ס׳ ט״ז) בעת ההיא היה רב העיר ר׳ אברהם צלאח (שם, שם) והרב הכולל ר׳ שמואל בכמוהר״ר יצחק יליד שלוניק ותלמידו של ר׳ חיים שבתי ושניהם עיינו בדין הזה וישלחו דבריהם לר׳ מאיר מלמד לפטרץ ולר׳ חיים שבתי שלוניקה ובתשובתו ר׳ מאיר מלמד מרבה להלל יקר תפארת רבני ארטה ותשובותם בדבריו אלה: דהגי אנשי שם משמן הטוב שהכל יכספוהו... מצדיקי הרבים נכבדים יאירו החכמים השלמים כמוהר״ר אברהם צלאח נר״ו וכמוהר״ר שמואל בכ״ר יצחק נר״ו... ה׳ האלהים יגדיל כסא כבוד הוד תפארתכם על גפי מרומי ההצלחות ככל אות נפשיכם וכ״ו (משפט צדק חלק ג׳ ס׳ ל״ט).

ולדרום חצי האי מוריאה רואים אנחנו עקבות תנועת חיים בין היהודים, בעיר פטרץ הישנה היה ר׳ משה צנוע, לפי דברי בעל הזכרונות לתורה ולתעודה, ידו החזקה וזרועו הנטויה, מפליא עצה מגדיל תושיה... הדר הוא לכל חסידיו ואשר היה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא[254]) ועוד היו שם רבנים אחרים בעלי הוראה וביום כ״ו ניסן שצ״ו נתקבל עדות „לפני החכמים השלמים" בעיר פטרץ הישנה ונשלח לידי ר׳ חיים שבתי בשלוניק[255]).

לדרום העיר הזאת היה ישוב יהודי בחלק הקצונו של המוריאה בעיר מיזיתרא היא העיר הקדמונה ספרתה, יהודי העיר הזאת היו עוסקים במשי והיה יהודי אחד מפטרץ שמסר בידי יהודי תושב מיזיתרא סך קפיו צידקני וסך גרושום לקנות בעבורו משי טירני (tyrni) וערב הכסף עם כספו בתוך כיסו ואחרי זמן כתב לפטרץ שלא מצא משי טירני ריאלה (tyrni reala) שהוא המשי החשוב רק נמצא קורונילה (coronela) שהוא המשי היותר גרוע ואם רצונו בזה יכתוב לו ובינתים היה מקרה שנכנסו גנבים בביתו וינגבו כל נכסיו, לא נשאר לו כי אם המשי שקנה. לחשבונו והיה

254) שו״ת מהרימ״ט חלק ב׳ ס׳ כ״א וחלק ג׳ ס׳ ע״ה.

255) עיגונא דאתתא דף קכ״א.

והיה זה בחדש חשון השס״ב, וכראות היהודי הפטרצי שתסוחר כנד בו ובדעתו לבלוע את כספו הלך לעיר הקרובה סולם־רולמוס (Rulmus כפר קטן על שפת הנחל סולם הוא Selimno) קרוב לקורינט ושם היתה עדה יהודית ויסכור השטר קבלה שהיה בידו ליהודי תושב העיר הזאת, באופן ששמו עקול על נכסי האיש הבונד שלפי דבריו באו גנבים בביתו מבלי שיהיה לו ראיה על זה (תורת חיים חלק א׳ ס׳ ע״ה.

בימים ההם העיר היותר גדולה במדינת המוריאה הצפונית היתה פטרץ הישנה שנקראה בפי התורקים באליה־באדרה וכה היו ארבע קהלות או קבוצים יהודים, הרב הכולל על כל בני העיר היה ר׳ שם טוב מלמד איש שלוניק שנמנה במקום ר׳ יוסף פירמון, הרב הזה עשה תקנה לתועלת העיר ולקיום הקהלות שלא יוכלו יחידי קהל אחד ללכת לקהל אחר ואז היו בעיר ארבע קהלות היונים או תושבים, ציציליאנים ושתי קהלות לספרדים ולאשכנזים קרוב לשלשים. שנה אחרי כן תעדה האשכנזית חדשה ההסכמה הזאת על ידי הרב הכולל ושבעת טובי הקהל ביום כ״ב שבט השע״ב (משפט צדק חלק ב׳ ס׳ ס״ו) אחרי ר׳ שם טוב מלמד נכנס במקומו בנו ר׳ מאיר מלמד שכלה חוק למודיו בשלוניק ומימי נעוריו היה בקי בהוראה והוא נשאל על מעשה מכוער שהיה בפטרץ בבת חכם אחד שהיתה מאורסה העלילו עליה עלילה ברשע שהתנתה אהבים עם יוני אחד, ולפי העדויות שנתקבלו נזר ר׳ מאיר שאין בדברים האלה ממשות על התשובה הזאת הסכימו רבני שלוניק ר׳ שלמה ן׳ חסון, ר׳ שמואל פרחיה הכהן, ר׳ יעקב ערמאה, ר׳ חיים שבתי, ור׳ מרדכי בכמה״ר שלמה קלעי (שם, שם ס׳ ס׳).

כנודע היו בפטרץ ארבע קהלות קהלת האשכנזים (בתשובה כנו אותת האשכנזים שהיו מובדלים מן הספרדים) והם היו יושבים לבדד במאחלה (רחוב) אחד ובני יתר הקהלות היו יושבים בשמונה מאחלות או מהלדיש (לפי המבטא היוני) ובהמשך העתים שלחו שלוחים לקושטנדינא לסדר המס ים והוסכם שיהיו כל הקהלות נחשבים לעדה אחת ושיפרעו מאה וארבעים ושלשה חלקים ומהם יפרעו האשכנזים שלשים חלקים והשלשה הקהלות מאה ושלש עשרה חלקים, מלבד זה התנו ביניהם אם יהיה איזה צורך להוצאות העדה או אם יצרכו להוצאות לשלח שלוחים לקושטנדינא יתנו כל קהל וקהל הרביע והתנאים האלה נחתמו ונתקבלו ביום י״א אב שנת השנ״ח, אחרי שמונה שנים בא השר דאוש אגה לגבות המסים והטיל עליהם מסים חדשים חוץ מאלה הנרשמים בפנקס השופט ולפי התנאים פרעו המסים הנוספים כל קהל וקהל הרביעית, אך בשנת השע״ב בא שר מוחסיל (גובה) חדש והטיל מס הדש מלבד המס חרשום והנוספות שהנהיג דאוד אגה וכל אלה הנוספות היו לוקחים הגובים האלה לעצמם ואינם נותנים לאוצר המלכות כי אם הרשום בפנקס ואז החלו האשכנזים לערער שמעולם לא חשבו שיעשקו אותם הגובים ועל כן לא יוכלו לתת רביעית הנוספות לפי מספרם וידרשו למנות כל היהודים ולתת כל קהל וקהל לפי מכסת הנפשות, הרב הכולל ר׳ מאיר מלמד הורה שהמס הקצוב יפרעו שלשים חלקים כפי המוסכם והנוספות יפרעו כל קהל וקהל הרבע (שם, שם ס׳ ע״ד).

מנהג סוזר היה לציציליאנים כשקרה להם איזה אבל לא היו אוכלים שום תבשיל בשר לא בשר בהמה ולא עוף, רק תבשילי חלב וגבינה, ויקר מקרה שאיש אחד היה חולה באופן שתבשילי גבינה יזיקו לו ואז הורה הרב מאיר שמותר לו לאכול בשר (שם, שם ס' מ"ז).

בשנת השע"ת הסוחר היתי ואחות מרעיו בקשו לעשות פרצה גדולה שנתעת לדת ישראל ולא הצליחו על כן התועדו באי־כת כל הקהלות הסכימו בשבועה חמורה שלא לבוא במשא ומתן עמו ולא עם אחיו ונכדיו וחבריו עד זמן חמשה שנים רצופים ואחרי כן הוסיפו עוד שלש שנים שהוא עד שנת השפ"ז וכל העובר על ההסכמה הזאת יענש כמאה זהובים לכוללות ארבעת הקהלות (שם, ח"ג ס' כ"ב) מקרה היה בעיר פטרץ הנקראה בפי המון העם פטרץ החדשה או פטרג'יק (פטרה הקטנה) כאיזה קילומטרים רחוק מן העיר הישנה כאיש יוני שהתיהד שארס שם אשה ובהיות שלא יכול להרויח מזונותיו ובפרט הוצאותיו לנשואיו נסע מן העיר וילך לטריקאלה ושם חלה וימות וקדם מותו הגיד שאין לו קרובים ורק ארוסתו בפטרץ החדשה (שם, שם ס' נ"ז) בשנת שע"ז היה מקרה באניה אחת שנטבעה בין העיר הזאת ואינריפון ובין הנוסעים הנטבעים היו שני יהודים מאינריפון אליה כהן ושלום טורון ויהודי אחד מפטרץ החדשה יוסף בכ"ר אברהם לוי ועדות זה הועד לפני הבית דין באינריפון ביום כ' לחדש תמוז השע"ז על ידי ישועה בכ"ר יצחק סעדיא מפטרץ החדשה (שם, שם ס' כ"א).

בכל גלילות המוריאה היה מנהג פשוט שהיו אומרים כתפלת השמנה עשרה בברכת „על המינים" „למשומדים אל תהי תקוה וכל המינים והמוסרים מהרה יכרתו והנה היה שליח צבור בפטרץ ששנה ואמר רק למלשינים אף שראשי הקהל העירו אזניו על זה והיו מדינים שהוא היה עושה כן בהיות שהיו לו קרובים משומדים (שם, חלק כ' ס' ט').

בעיר הקרובה ליפנטו היה ישוב יהודי גדול בעלי הזכרונות מן העת ההיא יתנו לנו תמונה מחיי המשפחה, ותנאי הארוסים בשנת השע"ד ארס יהודי אחד ואבי הנערה התחייב לתת לו בעד נדוניתה מניות מדודים שע"ה גרוש שלסים, כלי ותכשיטי כסף וזהב כערך מאתים גרוש, שמושי ערסא ומלבושים ארבעים אלפים לבנים (שם, חלק ב' נ"ג) בשנת שע"א היה מקרה באיש יהודי דוד רוינולז, שהלך לכרמים לעשות שכר מן הענבים והיו שם איזה פועלים יונים משרתי התורקי ביקיר ג'יליבי והלכו אצלו ובקשו ממנו שיתן להם ראקי (שכר) ויתן להם ועוד הפעם שני לבקש שיתן להם ולא נתן, פתאום נכנסו אצלו ויקרא אותם לצאת החוצה ויכוהו על קדקדו ויטילו אותו תימה.

על המאורע הזה נתקבלו עדויות בבית דין בליפאנטו לפני הדיינים חביב ן' אלתבב, שלמה קופינו ומיכאל הכהן ועוד הפעם לפני הדיינים האלה ולפני החכם אברהם בכר מתתיה הכהן ולפני ר' שבתי צרור ובסוף נקרא ר' מאיר מלמד מפטרץ ויקבל העדויות בחדש חשון שע"ב (שם, חלק ב' ס' ס"ג).

עוד היה מקרה בשליח צבור בעל קול ערב משרת באחת מן הקהלות והנה איזה אנשים שלא מצא חן בעיניהם לא הניחוהו להתפלל וישתמוהו והחכם הזה דרש מן הקהל לשלם לו כל שכרו בעד השנה, והרבנים הורו שהצדק אתו (שם, שם

ס'

ס׳ ע״ז) בשנת הש״פ היתה השרפה הגדולה בשלוניק שעלתה רוב העיר על מוקדה שאז נמצא שם הסוחר יוחנן שמואל ובנו שמואל סלופנטו הבן הזה נמצא בכאן (סלון) בעת השרפה ונשרף שם עם כמה אנשים אחרים ועדות זה הועד לפני הדיינים בלופנטו ר׳ אליה אגוסטבלי, בנימן בומאן, ומרדכי הבדלה, ועוד הפעם לפני הרבנים הב׳ב׳, אלמדב ויהושע קלפי, ושמואל חיים אבירמה, ובסוף לפני הרב הגדול מפורסם ר׳ מאיר סלמה, ר׳ שלמה הכהן, וה׳ יצחק אבאבני בחדש אלול השפ״ח (שם, חלק ה׳ ס׳ ל״ה).

בשנה אחת אחרי כן היה מקרה באיש אחד מליפנטו דוד בכר שבתי באאי שהיה רוצה ללכת לביולי והלך לכפר להביא חמרים בעוד לילה, אף שהקאדי (דיין) איש מעזל איפנדי אמר לו שלא ילך בלילה ובבקר נמצא משרתו של הסוחר הזה הנקרא יוסף מריאקי ומצא את אדוניו פשוט שהרגוהו הלסטים ועדות זה הועד בבית דין בפטרץ ביום ט׳ חשון השפ״א (שם, שם ס׳ ל״ז).

קרוב לימים ההם נגלתה הריגה אחרת על ידי יוני אחד רועה צאנו של הקאדי (דיין) מחמד איפנדי שהיה בעצמו אחד מן הרצחנים ששלחו יד בשני יהודים אברהם ספין ושבתי חנים ט״הצ נ״ו ועדות זה הועד על ידי יוחנן קלעי ששמע בביתו של תוסיאיק אנה מפי התוגר אוסטי מחמד איך בבואו מן הכפר בוקו בורי ראה ההרגה הזאת על ידי היונים הרעים, ועדות זה הועד לפני הבית דין בליפאנטו (שם ס׳ ל״ט).

בנוגע למסים היה בעת ההיא מנהג העברות על ידי האימין כאופן הזה „אם היה יהודי אחד רשום בפנקס האמין (איש אמונים, נוכה) ועושה פשרה עם יהודי אחד להקנותו, הולכים שניהם לסופר האימין שהוא תוגר הבא מקושטנדינא על הדבר (של גבית המסים) והוא נאמן המלך יר״ה ואומר לו המדבר עם המעביר שהחוב שיש לו לקבל ימחוק אותו מספרו מעליו ויכתבנו על היהודי האחר וכן הוא עושה, וכן יש סופר יהודי המוני מכוללות העיר שיש לו על כל החובות בפנקס מה שיש לקבל המלך מכל אחד ואחד ומן גם כן יעשו עמו״ (שם, שם ס׳ ע״ד) כזה היה המנהג במוריאה כמו שהיה בשלוניק וביתר ערי תוגרמה.

בעל הזכרונות יתן לנו תמונה שלמה מן המצב החברותי במוריאה בפרט במה שנוגע לנשואים ולנדוניא שהיה נותן אבי הכלה: הכניסה לו בנדוניא חמשה ושבעים אלפים לבנים הנקראים אספרום במעות מדודין בעין ואלה הפרטים: מעות סדודין שהעבירה לו בפנקס האימין מאה אלפים לבנים שקבלם והעלם עליו בחמשים ושלשה אלפים וחמש מאות לבנים, פירישלים (Perichales) (שהוא תכשיט משל למעיל העליון) ושאני באניי Satch-Badsahis) שהוא קשר השערות) ואוריגאליש (orejolas נזמי האזנים) בסך שמנה אלפים וחמש מאות לבנים, קאשון (Cajon שהוא תיבה) אחד מברזל ששה אלפים לבנים ובתוך התיבה המשה עשר אלפים לבנים במעות מדודין בעין, מינטינדיש ויליודוש (Mentedes vellodus שהם אדרות שער) שנים עשר אלפים לבנים בין הכל חמשה ותשעים אלפים לבנים ברשום למעלה מלבד בתור מתנה מינטינידי (Mentinide אדרת) עם עשרה בוטוניש (Botones = כפתורי) זהב טהור (שם, שם).

כבר ראינו שבעיר החשובה מיסטרא (Mistra מחוז Laconia, על נהר נירי Iri, בתורקית, בעת Vassilipotamos) היתה עדה יהודית גדולה ושם היה מקרה שביום השבת לעת ערב קדם המנחה היו עומדים אנשי הקהל כחצר בית הכנסת והיו גם שני ממונים והיו מדברים ביניהם על איזה יחידי הקהל שלא פרעו עדיין מס הערכה, ואחד הממונים יהודה פנחס היה מתרעם על המבח משה יצחקי שעדיין לא פרע המס ובכל זאת כל היחידים קנו ממנו בשר ואיש אחד מן הממונים שאול קצף עליו, ונראה לו כאנרופו שמוכן הוא להכותו עדי בערה אש המחלוקת ביניהם וביום הראשון הלך האיש שאול אל התוגרמים מליזיו וילשין על האיש יהודה פנחס שהוא מוקיר שער המשי עד שאי אפשר למצוא אף חוט משי אחד בכל הכפרים, והתוגרמים תפשו אותו ויכוהו ויפצעוהו ויוליכוהו לפני הקאדי (דיין) עד שהיה נאלץ לשלם ולהוציא התוצאות שעלו עד אלף ושמנה מאות לבנים להציל נפשו ועוד יד המוסר שאול נטויה לעשות עמו רעה, והנה שראשי העדה חפצו להשליכם או שיעמדו לפני בית דין, האיש שאול מאן לשמוע בקולם כי הוא תקיף ויש לו השפעה עם שרי ושופטי העיר, עד שראשי העדה שבתי צבג, אהרן פנחס, ישראל מיכאל עבדון, והרב יהודה מכמוהר״ר מנחם די מולינה התאוננו באזני הרב הכולל כפטרץ ר' מאיר מלמד (משפט צדק ח״ב ס' י״ת) שהורה שיש ליסרו עד שישוב מחטאתו אשר חטא.

כנודע במחוז המוריאה כל המסחר היה בעסק המשי והיהודים היו עוסקים במסחר הזה על כן הממשלה הניחה מילה מס משי על כל היהודים וכל שר העיר הנקרא דגלן בהיות שהוא היה נושא הנג פרטי היה גובה מכל יחיד ויחיד המס ההוא שיהיה להם הרשות לקנות ולמכור המשי, והממונים או ברורים עשו הסכמה ויעריכו לכל יחיד ויחיד מכסת המשי שהיה לו להגנים בעד המס, ההסכמה היתה לזמן חמש שנים לקנות המשי בעיר מיסטרא ובעיר קאלאמאטה, עוד התנו שלא יקנו כערך יותר יקר מן השער וכל מי שיבטל ההסכמה או חלק הנמנה יהיה חייב לשלם עשרה גרוש קנס (שם, שם חלק ג' ס' כ') והיה זה במיסטרא ביום ג' אלול השס״ט.

בעת ההיא היו ארבעה קהלות בעיר ניגריפו להעמיד שלשים ברורים מכל הקהלות להעריך היחידים והמס שיש עליהם לשלם לגבאי העדה ועל החתום באו ראשי הקהל דניאל שאקי, יצחק בכר משה טווייל, אליה בכר חנין פוליטי, שמואל בכר יצחק אלואלאגסי, אליה בכר בנימן חבים, חנין פוליטי, מאיר פיסו, משה בכר סימן טוב חבים, סימן טוב בכר אליה כהן, אברהם זאלמה, משה זאלמה, אהרן חבים, ויוסף כהן (שם חלק ב' ס' ל״ד).

בעיר הזאת היה מקרה באיש יהודי ושמו אברהם שנשא את הבתולה שרה ועמד עמה עשרה שנים ולא ילדה לו ילדים עד שהסכים לגרשה ולקחת אשה אחרת וזוגתו אומרת שאינה רוצה להגרש רק ישא אשה אחרת עליה, ובעלה היה משיב שאינו רוצה בשתי נשים ועל הענין הזה שאלו את פי ר' מאיר מלמד ביום י״ד אב השפ״ד רב העדה היה ר' יום טוב אלכעלי ראשי העדה היו אליה חנין פוליטי, אליה טוויל, שמואל בכ״ר יעקב חכים, ראובן קאפיטה וישעיה קורוניקו (שם, ס' נ״ה).

גם היה ישוב יהודי בעיר נאפולי דרומאניאה (Napoli de Romania) ושם היו ראשי העדה משה פרדקי, מאיר כנבנשתי, וסתתיה בכר הנכון הר' משה מזל טוב בשנת השע"ב (שם, ח"ב ס' ע"ד) ובעיר קורינת הנקראת בעת ההיא תורקית קוריטו ושם היו הרבנים יוסף חביב, רבא צבי, ויוסף טוויל (שם, שם) ובתשובת שאלה ר' מאיר מלמד השיב לר' יוסף חביב: האח נפשי החכם הנעלה שלם בכל מדה טובה, ובעיר הקרובה ליבאדיאה היתה עדה חשובה יהודית ובתשובות האלה ה"ר מאיר מלמד כתב: אצילי אילי אהלי בני יהודה השרידים אשר ה' קורא אליהם כבירים אבירים צאן קדשים ק"ק ליבדיאה יע"א ועל ראשיהם בית דין הצדק משכילים ונבונים, ה' יגן עליהם מעתה ועד עולם ירבה שלותם וחרותם וכ"ו בראש העדה היה יוסף בכמה"ר יצחק צבי זלה"ה, יצחק בכר אברהם סולקיינואה, יהושע בכ"ר משה חשיבה, ויצחק בכמה"ר משה קאלודרו (שם, ח"ב ס' ע"ט).

וקרוב לשם היתה בעיר הקדמונה טירץ או טיוה (Thebes) וגם היה קבוץ יהודי קטן, בשנת השע"ג היונים אנשי המקום העלילה על היהודים עלילה נוראה בסבת המותרות והלבושים הנהדרים שהיו לובשות הנשים והנערות והיו נכונים להתנפל עליהם ולכלות בם חמתם ואז נזרו ויעשו הסכמה שבעוד „שבע שנים שלא ללבוש שום בגדי משי בין גדול ובין קטן גם התכשיטים כגון כסף וזהב ככל כבר הגלות שהיה בזמן ההוא" ואחרי עבור איזה שנים ותשקוט הארץ ואז בטלה ההסכמה מעצמה (שם, חלק ב' ס' נ"ה).

במדינת אסיא הצעירה הישוב הישראלי היותר גדול היה בעיר ברושא, ובערך שנת ש"ע בהיות ר' אברהם אלגזי ראש הרבנים התקינו שיבררו „שבעה ממונים וחכם אחד מחכמי הק"ק, תתנו להם כל כח ורשות לפקח על עניני העברות ומזונות לתועלת העיר, וקבלו טובי העיר להיותם מונהגים על פיהם עם עצת החכם עמהם לבל יעברו מכל מה שיתקנו" והנה היו בעיר שני שוחטים שעל ידם היו אוכלים כל בני העיר בשר, והם היו נפרדים איש מעל אחיו, וכל אחד היה שוחט ומספיק בשר לשובע לכל בני העדה, ובסבת תועלתם הפרטי נשתתפו שני השוחטים האלה, ולא היו שוחטים ומביאים בשר כי אם על ידי האחד, וכראות הענין הממונים והחכם, שבהיותם נפרדים נמשך תועלת לאנשי העיר כי כל אחד היה מעדיף להביא בשר בזול ולשובע, קראו לאחד השוחטים ויצוו עליו להפרד מעל חברו ולא אבה לשמוע להם, עברו איזה ימים ויזמינו אותו לעמוד לפני הועד ולקבל עליו בשבועה למצער לפרק שנים עשר חדש להפרד מעל חברו, ואם ימאן יראו מה שהוטל עליהם לעשות, אז נתרצה להם, אמנם אחרי איזה ימים נפל הפרש בין הממונים ולא אבו מקצתם להתחבר לפקח בעניני הקהל, ראה זאת השוחט ויפר את שבועתו ויתחבר אל השוחט השני במצאו תואנה ששבועתו קיימת כל עוד הממונים ישניהו כלם על עניני הקהל כי הוא נשבע על דעת כלם כאחת, וכהיות שנפרדו בדעותיהם איש מעל אחיו הותרה שבועתו, ולמרות שחכם העיר שלח בעדו לעמוד לפניו ולהצטדק במעשיו ולשוב בתשובה השוחט עמד במרדו ועל כן ערכו השאלה לפני ר' יוסף מטראני בעיר הבירה להורות להם מה משפט השוחט העבריין הזה[256].

בעת

256) שו"ת מהרימ"ט חלק ב' ס' כ"א

בעת ההיא קרה בברושה שיהודי אחד מעשירי העיר עזב את כל קרקעותיו וביתיו לבניו והקדישם בואקופ׳ לילדיו על פי תורת המדינה שלא למכרם לעולמית והעיד עדים לפני מותו „וואקופ׳ זה אשר עשה בזמן חוסיאין איפ׳ינדי אחי ז׳אדיי בחדש מחרם שנת אלף ט״ו למנינם, (של ההיג׳ירה שהוא שס״ה) וואקופ׳ איולאדי ככל דיני וחוקי וניכוסי הוואקופים העשוים על פי השארעי של הישמעאלים ועל פי כל פוסקי הישמעאלים המקיימים אותם על קיום, והעסדת הדין והאמת בדרך כל הוואקופ׳ים העשוים בכל תקף... זה עשאו על פי דעת כל הפוסקים ודייני הישמעאלים, שלא יוכל שום נברא לשנותו בין בדיני ישראל, בין בדיני האומות, ומי שישנהו או יבטלהו תקולל חלקתו בארץ״[257]).

אחרי שנסע ר׳ אברהם אלנזי לכיאו עמד לרב העיר ר׳ יהודה אלנזי ובשנת שע״ו לרגלי שערוריה שהיה בעיר על ענין עזבון אביו ערך שאלתו אל ר׳ יהושע בנבנשתי בקושטנדינא, ובתשובתו כתב עליו: „ידיד ה׳ גם בני איש, נחמד להשכיל החכם השלם, את קולך שמעתי שואל כענין על דבר הריב אשר בינך ובין האחים הנז׳... ואתה אחי היקר מחכמה מכבוד זכה בסקחך כי מה׳ היתה לך הבית וכל גבולו סביב והמטים עקלקלותם רוח על פנים יתלוה, ופעלם מאפע״[257]). וגדולי רבני עיר הבירה ר׳ משולם הלוי ור׳ שמואל ן׳ ויליסיד החזיקו את דברי הפוסק הזה.

גם היו שם ר׳ יצחק בן סגל אשכנזי[258]) ור׳ יצחק בן צהליאן או צהלון אשר היה להם מרוצת מכתבים עם ר׳ יהושע בנבנשתי בפרט הרב האחרון הזה היה נכבד בעיני בני דורו ובתשובת שאלה כתב אליו הקושטנדיני „קרוב מאה באהבה ואחוה וחבה יתרה נודעת לנו, נקרא ריע אהוב, אוהב טהור לב כאחד ממנו, ומי משלנו שם ארחותיו וכל מעייניו בהר הצדק, ובגבעת האמונה עיניו ולבו הן הוא החכם הנעלה לתהלה הה״ר יצחק בן צהליאן״[259]).

ורוח השיר אשר החל לנשב ברוב אונים בעת ההיא ברוב ערי תוגרמה הגדולות, עבר גם על פני העיר ברושה ובעיר הבירה התוגרמית הקדמונית נשמע בפרק ההוא הד השיר והזמרה בין שרידי חסד, והיה גם שם קבוץ המשוררים כפנה האובדת הזאת היה קטן בכל זאת פעולתם היא רבה וחשובה, ראש המשוררים היה ר׳ יוסף גאנסו „חכם גדול ומובהק ומשורר והוא חבר ספר, פזמונים נאים ומשובחים כמו פזמונים של הרב ישראל נאג׳ארה, והוא היה רבו של הרב ר׳ שלמה אלנאזי[260]) אמנם לא ראו הדפוס ואף שהיו בנמצא בכתב יד בעת אשר כתב זכרונותיו ר׳ דוד קונפורטי נאבד זכרם בימינו אלה, ובסוף ימיו עלה ירושליםה ונפטר שם[260a]).

עוד היה שם המשורר הגדול השר ר׳ יוסף בן סובחר, ור׳ ישראל נאג׳ארה ראש משוררי תוגרמה ישב בעיר הזאת ושם נתחנך והחל לכתוב שיריו הראשונים, ואלה החרוזים כתב לכבוד השר ר׳ יוסף בן סובחר בהיותו בברושה:

יעירוני מזמותי ולבי בקרבי יתחזק אומץ ויוסף
שלח אצבע ודבר מהללים, כגבר מחנות בינות מאסף

---

257) שם, שם, ס׳ ג׳ — ז׳.

258) שער יהושע הנדפס מחדש ס׳ כ״א. 258) שם, ס׳ ה׳.

259) שם ס׳ ח׳. 260) קורא הדורות דף ג׳ ע״א. 260a) שם, שם.

רצונם אחזה להם להשלים, ומאנתי עצת חושי לאסף
אליהם אומרה קומו לכו נא ושירו שירי בשיר חושך וכוסף
לכו נא קדמו פניו בתודה, והשתחוו וכה תאמרו ליוסף...
מי בזמן עוד בלתך השר הכי, קראו שמך כחור כילדותך
לאהוב כבוד תורה ולומדיה וגם לחון עניי עם תשוקתך
מה יקרו בעלי בריתך הנבירל נם הידידים יושבי ביתיך
מה נמלצו אמרי שפתיך אשר נפת וחן הוצק בשפתותיך
על כל בני נילך גתנך הזמן עליון ועל אנשי סגולתיך...[261]).

בעיר איניטיס כאמצע הדרך שבין ברוסה לקושטנדינא נתחדש בפרק ההוא ישוב ישראלי, בשנת שנ"ט קנה מקוה שנהרג יהודי אחד מתושבי העיר ההיא ושמו באלי אשר נסע בשיירת מאנגורה לעירו ובקיות שהיה יום השבת נשאר לבדו אצל המקום הנקרא בישטופי (חמשה גשרים) וביום הראשון בלכתו לבדו אל עיר איניטיס נהרג בדרך, ועדות זה הועד בקושטנדינא וכתשובת השאלה כתב הפוסק: „שקורין לו בשם איניטולי... שהיה מתחלה מאיניטיס או נולד שם... וסמה שהוזכר בעדות הראשון שאמרו שהלך יחידי להגיע לאיניטיס נראה קצת כי שם ביתו... ואפשר דמה שאמרו להגיע לאיניטיס, לשבות קאמר כי מקום בטוח הוא מקום של ישראל"[262]).

באנגורה העיר רבת הסרכולת כבר ידענו שהיתה עדה יהודית מימי קדם, בעת ההיא היו שני אחים יהודים שותפים, האח הצעיר בנטותו למות בהיות שלא היו לו בנים הוריש חלקו הנוגע לו בבתים וחצרות אשר היו לו עם אחיו להקדש כדי שמפירות השכירות יקבעו ישיבה בצפת „שיהגו בתורת ה' לילה ויומם" והנה האח הגדול הוציא הוצאות רבות לחזק בדק הבתים ולתקן הכותלים הרעועים ודלת טורד, גם פרע המסים כמו „עוואריש" „נזולוש" ומס לבנין החומות שהוטלו על „החאניש" (בתים) בדינא דמלכות ועתה רוצה להפרע מכל הוצאותיו ואין יד ההקדש משגת, כי כל הפירות לא היו מספיקים לפרוע המסים והתקונים, ואינו רוצה להמתין ולגבות חובותיו מהפירות אשר יעשו בשנים הבאות, כי מי יודע מה ילד יום, ועל כן שאלו את פי ר' יוסף מטראני מה יהיה המשפט[263]).

כנראה ר' דוד הכהן חכם העיר מת בעת ההיא, ועדת אנגורה נשארה בלי רועה וכל איש פנה לדרכו, קרוב לימים ההם יהודי עשיר נפטר ויבא קרובו „ואיים וגזם בכח ערכאות של הממשלה באמרו שגם הוא יורש כפי נימוס הערכאות" עד שהוכרחו היורשים לרצותו ברצי כסף[264]) ואחרי עבור איזה זמן שאלו את פי רבני קושטנדינא להורות להם את הדין, והחלשות התורה היתה כל כך גדולה באנגורה עד אשר היו עורכים שאלה אל ר' יוסף מטראני על הדבר היותר קל ערך, כן קרה בשנת שפ"ה שאיש אחד מכר לחברו חצר ובתים ולפי אמרו טעה במהירת ומכר מה ששוה מאתים במנה ורצה לחזור בו ויערוך שאלתו אל הרב הכולל בקושטנדינא להורות לו הדין[265]).

באמאציא

261) זמירות ישראל, חלק מי חשילות דף קס"ה.
262) שו"ת מהרימ"ט חלק אח"ע ס' כ"ג.
263) שו"ת מהרימ"ט חלק ג' ס' א'.
264) שם, שם, ס' ה'.
265) שם, שם, ס' כ'.

באמאציא או באסייה היתה העדה היהודית הגדולה ימים רבים בלי רועה, ובשנת שפ״ו בהיות מחלוקת בעיר ערכו שאלותם אל ר׳ דוד הכהן בעיר הקרובה אננורה[266]) קרוב לימים ההם העדה הגדולה היהודית בצפת נפצה בכל הערים הקרובות והרחוקות בסבת הערבים תושבי המדינה אשר החריבו כל הקהל ההוא ורוב בני העיר לקחו בירם מטה נדודים וילכו בכל אשר מצאו; בעת ההיא נקרא החכם היקר ר׳ משה בן ר׳ שלמה סאניש לשרת בקדש בעיר אמאציא, והוא עודנו בימי עלומיו ויקדיש כל כחותיו להטיב מצב הקהל ההוא ולהרים קרנו. ר׳ משה נולד לאביו ר׳ שלמה סאגיש בעיר צפת בערך שנת שלט״ו וילמד תורה בישיבת אביו, בימי ילדותו, אמנם לאסונו נפטר אביו לעולמו בעת אשר שררה המגפה בצפת בשנת שמ״ז, ומן היום ההוא היה מתמיד ללכת לישיבת ר׳ יוסף מטראני תלמיד אביו אשר כבדו והוקירו כבן וכאח לו; ובערך שנת שס״ח התישב באמאציא ויהי שם לראש ולמורה צדק, ובעל הזכרונות כתב: „כאהבת ה׳ את העדה עם בחר ה׳ לשכנו וכנה נטעה ימינה, שלחך אלהים לפניהם לנחותם הדרך, והיית להם לעינים שמח לבי ויגל כבודי בשבתך לכסא כבוד על התורה ועבודה, והודעת להם את הדרך ילכו בה׳[267]) ובתשובת שאלה כתב אליו ר׳ יוסף מטראני „זאת תשובתי מאחר פני כסא כבוד מרום מראשון, יורש עשר חכמות רמות, לא יערכום גביש וראמיש, חנ שמים יתהלך כאשר ידאה הנשר, ולדרוש ולתור בחכמה עשה יעשה לו כנפי רמים, יפרוש כנפיו לתימן למשוך משך חכמה מפנינים... האח האח, החכם המעולה, בכתם טהור לא יסולה כמהר׳ משה בן לאדוננו ציץ נזרנו צבי תפארתנו הרב המופלא מורנו ורבנו כמהר׳ שלמה סאניש זלה״ה״.

ראשית פעולתו היה לעשות סדרים ותיקונים בעיר, ועל כן ערך שאלותיו אל ר׳ יוסף מטראני אשר התישב כבר בעת ההיא בעיר הבירה, על ענין הכשר המקוה שהיו עושים באמציא, והוא כן, שעל הנהר יישיל — אירמאק העובר בתוך העיר, יש גלגל גדול הנקרא „נעורה״ שמכת המים מתגלגל ובו קבועים כלי עץ קטנים, והגלגל מתגלגל ודולה מן הנהר כדליו, ושופכם בתוך סילון עץ ארוך שאין לו בית קבול״ ומהסילון הולכים דרך מרזבין למרחצאות, ולהכשיר המקוה עושים כן שמקבלים כל כלי העץ הקבועים בגלגל, וכן כל הסילונות והמרזבות שהולכים בהם המים, והשקתות שעוברים בהם המים כלם נקובים והמקוה הוא מבנין לבנים, ובו טובלים זה זמן רב להם על פי חכמי העיר שהיו שם מלפנים. גם קרה מקרה שיהודי אחד הקדיש ספר תורה לק״ק אמציא, בתנאי שאם יעקור דירתו מן העיר שיהיה לו רשות להוליכו עמו, לא עברו שנים רבות והאיש המקדיש עקר דירתו לעיר הקרובה טוקאט ויקח הספר תורה עמו, ואחר זמן מה בעת ההיא אשר שררו הג׳ילאלישי או פיראדי במדינה ההיא נהרג או מת האיש ההוא ועל פי סיבות הוקדש הספר תורה לק״ק טוקאט ואנשי אמאציא צועקים כי הספר תורה הוא שלהם, כי להם ולשמם הוקדש בשכבר הימים[268]).

קרוב

266) שם, חלק א׳ ס׳ קי״ח.   267) שם, חלק ג׳ ס׳ י״ה.
268) שם, ס׳ י״ז.

... קרוב לימים ההם מת באמאציא חכם אחד ושמו ר׳ מאיר ולא היו לו בנים ובעת חלוקת הכתובה לאלמנתו הרבנית היו חלוקי דעות בהיות שעל פי המנהג היו כותבים בכתובה שיתנהגו על פי מנהג טוליטולה, והמנהג הזה כפי אשר הובא בטור „מכון נדוניתה ומה שהכניסה לו, ... ומת בעלה יחזור בעינו" וכפי הכונה הפשוטה נגאה שהוא בעינו כמו שיהיה בעת ההיא אפילו בלוי ועל מה שנאבד מה לעשות אם לשלם שויו בכסף או לתת דוקא מה שנמצא ומה שנראה לעין, ועל כן ערך שאלתו רב העיר ר׳ משה סאנגש, אל ר׳ יוסף סטראני בקושטנדינא וכה דבריו: „שאלה זו אשאלנה מאת מורי ומאורי הרב המובהק המופלג בחכמה מוהר״ר יוסף נר״ו על דבר תקנת טוליטולא שנוהגים לכתוב פה בכתובות"[269].

... בעיר הקרובה טוקאט היתה עדה יהודית קטנה, ולפי המנהג מימי קדם הכנסות העיר הזאת היו נתונים לבן השלטן, וכהיות שהיה מעשה בכל יום שהלכו ויתישבו יהודי אמציא בטוקאט וכן להפך, אשר האחדים היו פורעים המסים לשלטן והאחרים לבן השלטן קמו חלוקי דעות איך להתנהג לבלתי העדיף ולבלתי חסר מס העיר האחת והאחרת ועל כן שאלו את פי מורי ההוראה אשר פסקו שאנשי אמציא הבאים בטוקאט אינם חייבים להשתתף עמהם ולפרוע המסים כמוהם, אלא שיפרעו במקומם הראשון[270].

לדרום הערים האלה בעיר הגדולה אזמיר היא סמירנה כבר ראינו שהרבו היהודים להתישב בה, רב העדה היה ר׳ יצחק טוקירא יליד קושטנדינא. בימיו היה מעשה שיהודי עשיר מאזמיר נתן לבנו סך מעות ללכת לברושא לקנות משי ומדי לכתו לברושא עבר דרך טריא ונתאכסן בבית קרובו ואחרי כן הלך למקום חפצו ויקנה המשי וישוב אל עירו, וביום אשר הגיע לאזמיר נפל למשכב וימת כחלי המגפה, ואחר עבור כמו חדש ימים בא הקרוב מעיר טריא וישאל מאת הסוחר ההוא שהפקיד ביד בנו כל כך מעות לקנות בעבורו משי מברושא, והוא השיב שלא ידע מזה שבנו לא הגיד לו מאומה לפני מותו, ואחרי אשר חפשו בפנקסו מצאו כתוב שקבל מיד קרובו ששים ריאליש (reales) וקנה בעבורו שנים וחמשים ליברא (libras) של משי, וטרם התפשרו ביניהם והנה החלה המגפה בתקף עזה לעשות שמות באזמיר עד אשר נאלצו כל התושבים לנדוד כעוד שנה אחת לכפרים וכאשר ריחם ה׳ על הארץ והמגפה נעצרה שב התובע לתבוע והסוחר האזמירי מאן לעמוד עמו בדין לפני חכם קהלתו „שהיה לו איבה על מסירות אחד שעשה לו החכם הנזכר באותו הזמן" וילך ויועץ עם חכם אחר, אשר הורה לו ההפך ממה שהורה חכם קהלתו ועל כן קמה שערוריה בעיר עד אשר הקריבו את דינם לפני ר׳ יהושע בנבנשתי בקושטנדינא[271].

בימים ההם המסחר באזמיר הלך הלוך וגדול ובכל יום רבו היהודים הבאים להתישב בעיר ורובם מעיר שלוניק אשר בקשו להתישב בכל אשר מצאו לרגלי הצרות והמצוקות אשר היו בעירם כאשר כבר ראינו, העדה האזמירית גדלה עד מאד ולהם היו ששה בתי כנסיות: ק״ק נרוש (אשר אבד זכרו כעת) ק״ק פורטוגל, ק״ק עץ חיים, קק״ תלמוד תורה, ק״ק מחזיקי תורה, וק״ק שלום. רוב תושבי העיר השלוניקים קראו את הרב ר׳ יוסף אישקאפא להיות להם לרב ולמורה צדק.

269) שם, חלק אה״ע ס׳ ח׳.
270) כנסת הגדולה השן משפט ס׳ קס״ג סעיף ל״ד.
271) שער יהושע ס׳ ט״ו.

ר׳ יוסף אישקאפא נולד לאביו ר׳ שאול אישקאפה בשלוניק בשנת ש״ך וילמוד תורה בישיבת ר׳ אהרן ששון, והוא היה חברו של ר׳ חיים שבתי, ולפי דברי בעל הזכרונות היה „רב מובהק, ובזמן היותו בשלוניק הרביץ תורה הרבה בתלמידים, ואחרי כן הלך לאזמיר (בערך שנת שע״ה) ושם קבלוהו לראש ולרב עליהם, וכבדוהו ונשאוהו הרבה, ושם הרביץ עוד תורה הרבה בתלמידים[272]. כנראה ר׳ יוסף היה ראש הרבנים בשלשת הקהלות לבני שלוניק החדשות, בעוד אשר ר׳ יצחק הלוי ב״ר מאיר לבית דיין רב העיר מקדם נשאר לחכם שלשת הקהלות הישנות, ובשנת הש״ף בערך בא לאזמירה ר׳ עזריה יהושע אשכנזי מעיר שלוניק חכם גדול ומובהק, והוא היה תלמיד ר׳ חיים שבתי. בימים ההם קרה מקרה שחרב ר׳ יצחק הלוי דיין נסמא משתי עיניו ועל כן ערכו השאלה לפני רבני קושטנדינא איך להתנהג עמו, ובעל הזכרונות כתב: „עיר (אזמיר) שיש בה שלשה קהלות, שיש להם זה ימים ושנים חכם מרביץ תורה בקי בהוראה מופסק מגאוני עולם, והוא המוציא והמביא ונהג את צאן ה׳ כאשר ישא האומן את היונק, ותורת אמת היתה בפיהו, ועולה לא נמצא בשפתיו, ויהי היום קרה מקרה בלתי טהור כי נתקיים בו את אשר יאהב ה׳ יוכיח ונפל לו כמו שבלול או תבלול בשתי עיניו אשר לא יוכל לראות כלל ועם כל זה השלשה קהלות הנזכר לא חזרו אחור מפני זה, כי סברו וקבלו יען כי אינם מוצאים תמורתו ולא כיוצא בו, אמנם יש בעיר שלשה קהלות אחרות שיש להם חכם ומרביץ תורה, וכנפול איזה הפרש בין איש ובין רעהו זה מחכם זה וזה מחכם זה, אינו רוצה התובע ללכת אחר הנתבע, באמרו כי סאור עינים פסול לדון ורוצה התובע להתדיין בפני חכם שלו[273]. ור׳ יהושע בנבנשתי השיב על השאלה הזאת שהסומא מעיניו מותר להורות ויחתום דבריו: „אף בזאת יחרד לבי ונפשי עלי תאבל את עם נועז העיזו פניהם שלא לקבל עליהם את דינא כאיהר שאין איסור בדבר, מה שלא נעשה כמוהו בדורות הראשונים חלפו למו ובעינינו ראינו קרוב לזמנינו בדור שלפנינו, כמה וכמה חכמים בעיניהם לקו באצבע אלהים ולא למראה עיניהם ישפטו הם, וגם כי אור חשך באהלם כל חוזי שמש, על משמרתם יעמודו... והנה בשפים עדי כי מדאגה מדבר כי נכמרו רחמי על הכת המסרבת שלא תכוה בגחלת ח״ו דברתי עד הנה״.

שנתים ימים אחרי כן, כנראה ר׳ יצחק הלוי דיין נפטר לעולמו, ובמקומו הקימו שלשת הקהלות הנשארות בלא רועה את ר׳ עזריה יהושע אשכנזי עליהם לרב ולמורה צדק, אז התלקח אש המחלוקת בין שני הרבנים השלוניקים ר׳ יוסף אישקאפא ור׳ עזריה יהושע ובעל הזכרונות כתב: „נפל מחלוקת בין חכמי אזמיר העיר הזאת יע״א בענין הנפיחה כמו״ה עזריה יהושע רצה לנהוג הנפיחה, ומוהר״ יוסף אישקאפא היה מוחה בידו וכתב לרבני קושטנדינא על זה, וזכורני שמורי הרב (ר׳ יוסף מטראני) והרב הכולל כמהר״ר יום טוב ן׳ יעיש ומוהר׳ זכריה גישה הסכימו לאסור, וכן רבים מחכמי קושטנדינא יע״א, אבל הרב המובהק כמהר׳ חיים שבתי (משלוניק) הסכים להתיר עם מהר״ר עזריה יהושע, (שהיה תלמידו) וטענתו, שכפי הכתב שבא מאזמיר מקדמת דנא,

היו

272) קורא הדורות דף מ״ו ע״א.

273) שער יהושע פ׳ ג׳.

היו אנשים משאלוניקו שנוהגים היתר בנפיחה, כי ראו עצמם ברעה וכצער גדול מהאומות, ראו לעשות מקולין של ישראל וטבחי ישראל ולאכול הנפיחה, ובהן ל״מ לאותם שהלכו משלוניקי שיש להם היתר, אלא אף לאותם שבאו ממקומות הסמוכים לה, שנהגו איסור בנפיחה יש להם היותר, ומורי (ר׳ יוסף מטראני) הרב ז״ל כתב מעשה מהסובב סבה, והסבה מסובב, כי הדבר תלוי ביושבי הארץ שבאו ממקומות הסמוכים לה, שנהגו בהם אסור ומהם נתישבה העיר תחילה והם עיקר, וכל באים אחריהם נמשכים אחריהם לנהוג כמנהגם, כי כל אלו שבאו ממקומות שנהגו איסור בנפיחה באיסורם הם עומדים, עד בואם אל ארץ שנוהגים בהם היתר בקבע כדי שיפקע מהם חומרי מקום שיצאו משם, וכשבאו וקבעו דירתם בעיר חדשה, עדיין הם כמות שהיו ואריה דאסירא רביע עליהו, ונמצא לפי זה שכשנתישבו באזמיר עשרה מישראל מאלו, איסור נקרא, שאם היו רוצים לעשות נפיחה אף משל ישראל לא היו רשאים, וכשבאו אחריהם משאלוניק אינם רשאים לנהוג התר שנותנים להם חומרי מקום שהלכו לשם״... ושמעתי שהרב הישיש כמהר״ר שלמה קארו עם היותו אהוב נאמן למהר׳ עזריה יהושע וכר פלגותיה למורי (ר׳ יוסף מטראני) ז״ל, שלח לו למהר׳ עזריה יהושע לומר: אל תדמה שבשביל שאני אוהבך, לפחות אתיצב מנגד, כי אני אהיה הראשון מן המונעים לעשות הנפיחה בעיר אזמיר, לכן מנע עצמך בדבר זה, כי לא טוב הדבר בעיני אלהים ואדם, וגם ראיתי בכתב מורי ורבי (ר׳ יוסף מטראני) שהיה נוזר בגזרת נח״ש פה אזמיר שלא לנהוג הנפיחה ואף על פי כן לא נתקבלו דבריהם, כי מהר׳ עזריה יהושע נשען עצמו על פסק הרב מוהר״ר חיים שבתי ועשה הנפיחה והנהוגה בקהלותיו, ונהגו כן כל יחידי קהלותיו, לבד מתי מספר מיראי ה׳ וחושבי שמו, גם מוהר׳ עזריה יהושע אף על פי שהתירם לאחרים הוא עצמו היה נוהג בה איסור, וכל יחידי מהר׳ יוסף אישקאפא לא היו אוכלים הנפיחה, והיתה העיר מתחלקת לשתי אגודות חצים היו אוכלים הנפיחה וחצים לא היו אוכלים״[274]) היה זה בשנת שפ״ג[275]).

והרב עזריה יהושע אשכנזי ״הרביץ תורה בישראל והיה פסקן גדול״[276]) אמנם לא האריך ימים, ״ויהי היום גרם החטא ונתבקש בישיבה של מעלה הרב ר׳ עזריה יהושע״ בערך שנת שצ״ח, ״ונכנס בקהלותיו ר׳ יוסף אישקאפא״ שנתקבל לרב הכולל על כל העיר אז חשבו כי הוא יסלק הנפיחה מכל וכל, והוא לא כן עשה ״ואדרבה מאז והלאה נתחזקה הנפיחה בסמסרים לא ימוט[277]), וינהג נשיאותו ימים רבים עד יום מותו ופעולתו תבא לפנינו.

ובעיר הקטנה יוזיל היסאר הקרובה לאזמיר הרבנים אשר היו בעיר ר׳ משה עובדיה, ר׳ יוסף אברהם גיגיו ור׳ שמואל נחמיאש עד שנת שע״ז הלכו לה כמו כן רוב התושבים העיר נתרוקנה מרוב תושביה והעדה החדשה נשארה ימים רבים בלא רועה, בימים ההם היה מעשה שאיש אחד נשא אשה עניה ולא הכניסה לו כי אם מעט מזער מלבושים, ומאהבתו אותה כתב לה שטר כתובה בין הכל חמשים אלפים לבנים, ואחר שבעה חדשים שנשאה מתה אשתו, ונשארו כל

275) בעי׳ חיי חלק יו״ד סי׳ נ״ב, בשאלה משנת תבי״ג והמעשה היה ארבעים שנה לפני כן.
276) קורא הדורות דף כ״ד ע״א, ס״ו ע״ב. 277) כנסת הגדולה חלק יו״ד הג״ה.

כל בלאותוה שהכניסה לו מבית אביה קיימים, והנה קמו חמיו וחמותו לדרוש מאתו שיתן להם החצי ממה שכתוב בכתובה, והבעל משיב שכל מה שהכניסה לו אשתו קיים בעין ושיקחו חלקם כפי הדין. ובעיר יוזיל־היסאר לא יש מנהג כי מקרוב נתישבה, ואין להם רועה" על כן ערכו שאלתם אל רבני קושטנדינא. והם השיבו דבר: „שאם ידוע מאיזה מקום באו רוב אנשי גיוזיל־איסאר העיר החדשה, הולכים אחר מנהג אותו מקום, ואם אין ידוע אז שהם לקוטאי הולכים אחר דין תורה והבעל יורש הכל" [278]).

בעיר מגנישיא הקרובה אשר החלה להתדלדל בפרק ההוא, בהיות שרוב תושביה הלכו לאזמיר, בעלי הזכרונות רשמו ציורים שונים מחיי המשפחה הישראלית בפרק ההוא, בשנת שס"ח הלוה הנביר חיים פירפיניאן לבחור מנחם אשכנזי מאתים פרחי זהב, ובראותו כי אין לאל ידו לשלם לו חובותיו התנה עמו לתת לו את בתו לאשה בשכר המאתים זהובים, אמנם עברו ימים רבים ולא הכניסה לו באמרו שירד מנכסיו ואין ידו משגת להשיא את בתו, והחתן אומר שכבר עברו שנתים ימים והוא בן חמשה ועשרים שנה והכלה בת עשרים שנה וכי בכל יום מרננים אחריו, ועל כן ערכו שאלותיהם לפני כסא הרבנים בקושטנדינא[279]), גם קרה מקרה קרוב לימים ההם שבחור אחד מקושטנדינא הלך לרגל מסעיו למגנישיא ושם שדך את בת אחד מבני העיר ועודנה בימי ילדותה בקנין ושבועה לפי מנהג העיר, ואחר הקנין שלח לבית חמיו סבלונות ומתנות וישב בבית חמיו כשני חדשים, וילך לעירו קושטנדינא ונתעכב שם תשעה חדשים, ואחרי כן שב עירה מאנגישיא והביא לארוסתו כלי כסף וכלי זהב ושני צמידים על ידיה ולאביה נתן אזור כסף וישב בבית חמיו כשני חדשים ולסבת מה נפלו מריבות ביניהם והתהרטו שניהם מן הארוסים: והנה הבחור טוען שהמתנות והסבלונות שנתן היו לשם קדושין כמנהג קושטנדינא, והאב משיב שבתו קטנה וצעירה לימים בת ארבעה או חמשה שנים, וישאלו את פי רבני קושטנדינא מה יהיה המשפט[280]).

קרוב לשנת שע"ה נקרא ר׳ משה אשכנזי יליד קושטנדינא לשרת בקדש בעיר מגנישיא בכסא הרבנות (הוא היה תלמיד ר׳ יוסף מטראני אשר הוקירו וכבדו, ובתשובת שאלה כתב אליו: „בר אורין ובר אבהן אבהן ידיד נפשי כהר"ר משה אשכנזי נר"ו, לימים ראשונים מעת ידעתיך בשם, אהבת עולם אהבתיך, חותם על יד ימיני שמתיך, כן בקדש חזיתיך, מושך משך הזרע זרע קדש מצבתו... דבר נבוהות יום ליום יביע... שמחתי בפעלך ששתי ואעלוז באמרות אמריך כי נעמו, אמרתי בחפזי, אגיד לך את הרשום בזכרוני ובמראה עיני כאשר יסכים הפנאי" [281]).

בשנת שפ"ד נמנה בין רבני העיר ר׳ יוסף אבו אמיר, בעת ההיא קרה מקרה ששני סוחרים אחים היו בשותפות עוד משנת שע"ב האחד ישב בברושה והשני במגנישיא וזה האחרון בהיותו בדרך מאזמיר לעירו קפצו עליו לסטים ויהרגוהו, וכהודע הדבר באזמיר סוחר אחד אשר היו בידו נכסי האחים האלה פתח האוצרות אשר

278) שו"ת מהרי"ט באסאן סי׳ קי"ה.

279) שם סי׳ כ"ט, שו"ת מהרימ"ט חלק א׳ סי׳ קל"ה.

280) שו"ת מהר"י באסאן סי׳ צ"ג.

281) שו"ת מהרימ"ט חלק ג׳ סי׳ ל"ו.

אשר היו שם הסחורות לעיני השמש ותפשם באמרו שהאיש הנהרג היה חייב לו כך וכך, והאח הברושאי צועק כי אין בידו שטר חוב וכזה לא נמצא רשום בפנקס אחיו המת, ועוד כי הסחורות האלה חציין שלו ואין הצדק לתת עקול על נכסיו, ועל כן ערך ר׳ יוסף אבואמיר השאלה לפני רבני הבירה להורות הדין[282].

בעיר הקרובה טיריא היתה עדה יהודית גדולה ונכבדה ושם היו איזה זמן ר׳ אברהם הכהן ואחיו משלוניק בני ר׳ שלמה הכהן, בעת ההיא עשו הסכמה שלא יוכלו לתת פרס לראש הישיבה יותר מעשרים לבנים לשבוע, כאשר הגיע דבר ההסכמה הזאת לאזני ר׳ שלמה הכהן לשלוניק הוא כתב: „שמעתי לשמע אזן גדולת מעלת תהלת ק״ק טירייא יע״א בחסידות ויראת ה׳ היא אוצרם, ובפרט אחרי שבאו הכנים בני יצ״ו יסלא פיהם תהלתם וצדקתם עומדת לעד, ולזאת נוראות נפלאתי מזאת ההסכמה שעשו שלא להוסיף למי שיהיה ראש ישיבה יותר מעשרים לבנים בפרט למודו בישיבה, כי האמת כפי חשיבות מעלתם לא היה להם לעשות הסכמה כזאת כי אם היה להם להניח פרס הישיבה לפי המשך הזמן כפי הצרך... לכן אומר דרך כלל... דטוב הדבר שיתירו זה הפרט, והתרתם תהיה התרה בלי שום פקפוק ומכשול, כי אם אדרבא יעשו בזה הטוב והישר בעיני אלהים ואדם[283].

קרוב לימים ההם התישב בטירייא ר׳ משה בן ר׳ יעקב עבאש יליד קושטנדינא, הוא היה חתן ר׳ אליהו הלוי (המחבר לוית חן) מקושטנדינא, ולפי דברי בעל הזכרונות הוא היה „חכם גדול ורופא מובהק, והיה לו פרס מאת המלך"[284]) ולעת זקנתו חבר ס׳ תוכחות ופיוטים רבים בהיות לו יד ושם בין משוררי תוגרמה, אמנם חבוריו לא ראו אור הדפוס, גם היה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ שלמה הכהן משלוניק בדבר הלכה[285])

אחרי הדור ההוא רבני העיר היו ר׳ שלמה שאמסולו, חיים צרפתי משה אריה, יוסף חודארה, יוסף כהן ור׳ משה אלגראנאטי[286]), בפרק ההוא שאלו את פי רבני קושטנדינא על הענין הזה: „בעיר הזאת טירייא יש הקדשות מוקדשות מזמן קדמון אשר נותנים בריוח שנה בשנה, ויש שני נזכרים על מעות כל הקדש והקדש, ואיכא הסכמה בחומר וחוזק, שנזכרי וממוני העיר יתקבצו יחד עם גזברי (ההקדש) בזמן אשר נשלם השנה מנתינת המעות בריוח לפקח על המעות, ולחזור ליתן אותם בריוח בהיותר לשנה אחרת כפי שיראה בעיניהם שהוא בטוח על פי התנאים הכתובים בהסכמות ההקדש ההוא, וגם להשניה שאם יראה בעיניהם שהמעות אינם במקום בטוח להוציאם מידו בעל כרחו והנה גזברי ההקדש בלי ידיעת הממונים מסרו חנות א׳ ליהודי אחד בהקפה בתנאי שישלם שני אלפים לבנים לשנה והריוח שמנה למאה ליטר הכסף עד תשלום כל החוב, והקונה ההוא מכר החנות לאיש אחר בתנאים אשר התנה ועל כן קמו מערערים בעיר על מעשה הנזברים שלא על פי ההסכמה רוב היהודים היו סוחרים בעת ההיא בשוק הנקרא „באגיסטאן" או בישיסטין[287]).

בשנת

282) ירח יהושע ס׳ ל״ב.
283) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ ס׳ רל״ה.
284) קורא הדורות דף מ׳ ע״א.
285) שו״ת מהרשד״ך חלק ג׳ ב׳ מ״ו.
286) שו״ת מהרימ״ט חלק אה״ע ס׳ מ״ג.
287) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ ק״א.

בשנת שס״ד החריבו הערביים העדה היהודית בצפת וכל תושביה נפוצו לכל רוח ור׳ גבריאל בן ר׳ אלישע נאליקו, נקרא לשרת לרב הרבנים בעיר טירייא, מן העיר הזאת ערך פעמים רבות שאלותיו אל בן עירו ומכירו מלפנים ר׳ יוסף מטראני בקושטנדינא, הרב הזה הוקירו ויכבדו עד מאד ויכתוב אליו: „כרוב שרעפי בקרבי, מתלאות צרורות על שכמי ועול תורה ועול דרך ארץ עלו על צוארי, לא אעצור חיל למשוך בשבט סופרים כפעם בפעם, להעיר ולעורר את האהבה כמשפטו לאוהבי שסג׳ כי ידע כל שער עמי כרתי אתו ברית אהבה רבה... לדבר הזה יסלח לי, כי אין מי שיגיד לי ומי תוליך נכוחו, עתה ברוך ה׳ פתחת לי אזן על חפצי שמים וחכם לב יקח מצות״[288]).

היהודים הסוחרים בטירייה היו סוחרים בעיר ובכפרים אשר בסביבות וזה דרכם ביום הראשון היו יוצאים מביתם עם סחורותם והיו סובבים בכפרים ויום חמישי היו באים לכפר „באיינדור״ ושם היו מחזיקים חנויות ועוסדים שם ביום הששי שהוא יום השוק בשנת שפ״ו קרה מקרה שיהודי אחד סוחר, דוד אלבעלי יצא ביום השני מן הכפר הזה ולא נודעו עוד עקבותיו, וישלחו שני אנשים שמואל מאיורקה ושלמה לארום לבקשו בכל הסביבות וימצאוהו הרוג באמצע הדרך, ור׳ גבריאל נאליקו אשר כתב הפסק על הענין הזה שאל את פי ר׳ יוסף מטראני אשר תמך את דבריו[289]) אחרי שהרב הכולל היה נפטר לעולמו מנו במקומו את ר׳ אברהם איספאניא בערך השע״ט לרב הכולל, הוא היה יליד שלוניק ואחרי עמדו איזה שנים על כסא ההוראה שב לעת זקנתו לעירו ושם נפטר לעולמו בשנת שצ״ה.

בימים ההם היה מקרה בעיר שאיש אחד שתחילתו היה משלוניק ובבואו לטירייא התעשר ושם האיש אברהם אדרבי ממשפחת הרב הגדול ר׳ יצחק אדרבי וכאשר קרב קצו נחלה למות עזב מנכסון אלף גרוש כדי שיקבעו ישיבה מתלמידי חכמים בצפת או בירושלם כאשר יראה בעיני טובי העיר ואנשי המעמד והמרביץ תורה (שהיה בעת ההיא ר׳ שמואל נאליקו) ואחרי כן נכנס במקומו החכם השלם כמהר״ר אברהם אישפאניא... והסכימו לקיים דברי המת לתת הישיבה להחכם השלם ר׳ אפרים פינטו כחברת החכם השלם הדיין המצוין כמה״ר יעקב פאלקון ונקבעה הישיבה בצפת הקרן נשאר קיים בטירייא ורק הפירות היו שולחים צפתה, אחר איזה זמן נפטר לעולמו ראש הישיבה ר׳ יעקב פאלקון ונכנס במקומו בנו ר׳ אליהו פאלקון שהיה לומד בחברת ר׳ אפרים פינטו ויתר החכמים חכרי הישיבה, עברו שלשה שנים, ואנשי המעמד בטירייא פסקו משלוח אליהם כסף התמיכה אף שכתבו אליהם פעמים רבות לא השיבו אליהם דבר עד שהכרח ר׳ אפרים הנזכר לבוא לטירייא, ובעמל רב עלה בידו להטות לבם שיתנו התמיכה בעוד עשר שנים ולא יותר. בינתים נתרבו צרכי העיר והם חשבו שיכולים לעכב ההקדש לעצמם על פי הכלל שעניי העיר אחרת עניי העיר קודמים אז הקריבו המשפט לפני רבני שלוניק אשר הורו שהצדק עם רבני צפת[289a]).

וכאיי

288) שב אהע״ע ס׳ ז׳.
239) שב, שם, ס׳ ל״ח.
289a) תורת חיים חלק א׳ ס׳ נ״ה.

ובאיי הים כבר ראינו שהיה ישוב ישראלי באי כיאו או שיאו ובראש העדה היה הרב כלב קלפי בן ר' יהודה קלפי, בשנת שע"ט היה תקיף אחד שהפריש את עצמו מן הצבור והיו רבים מבני העדה אשר נטו אחריו, ור' כלב התאונן מר כאזני הרב הכולל בעיר: „כי הנה ידוע הוא אצל מכ"ת על ענין אותם פריצים אשר פרשו עצמם מן הצבור ואת כל התועבות הגדולות אשר עשו מסירות ומלשינות עצמו מספר, וגזר מעכ"ת שיבואו במסורת הברית ולהכנס תחת כנפי ההסכמה, והמה ברשעתם ובקשיות ערפם, עומדים במרדם כפלים ככל חטאתם ושמעה אזננו ותבן לה איך טפלו דברים בעיני מעכ"ת באמרם שהם רוצים לבוא בהסכמתנו אלא שאנו בלתי רוצים לקבלם... כי אין כפיהם נכונה... ומעשה הלולבים אשר עשה דוד קלקי יוכיח כאשר ידון האדון... ובפרט חוטא ומחטיא את הרבים שבתי דיספינא הוא הראש לשועלים קטנים מחבלים כרמים המחזיק בידם, ולא עלינו תלונותנו כי אם על המחזיקים בידו בפסקים והוראות... כי לא מן הראוי להחזיק בידי עוברי עבירה, אלא אדרבא לכופו לבוא במסורת הברית כי הנה לענין הקנס אינו מגיע לחמש מאות לבנים, כי אין כוונתנו על צד הנקמה ח"ו כי אם להעמיד המשפט והיושר, וידעו כי יש אלהים שופטים בארץ, ולא לכבודנו ח"ו כי אם לתקן הק"ק... לפי שראינו את כל תקף המסירות והמלשינות שעשו והביאו אותנו במצור ובמצוק ופזרנו ממון הרבה, אמרנו אינו מן הראוי לאנשים כאלה למנותם עוד בשום מנוי בק"ק, כיון שהוחזקו למלשינים ולמוסרים בפרהסיא... גם כן שמעתי שבא כמחנהו קרוש ר' אברהם נאג'י, ונתרעם עלינו שלא היינו רוצים למסור בידו הנכסים אחרי כן נודע לנו שאחרים יעצוהו להאשים אותנו וקראנו אותו בפני בית דין ובפני שליחא דרבנן החכם הנעלה כמהר' מאיר ארוך נר"ו ואמר לו מתי בקשת ממנו הנכסים ולא מסרנום בידיך"?[290]) בעת ההיא היה גם כן בכיאו „הגאון הנביר נבון ונעלה כה"ר דוד די שיגירא"[291]) אמנם כשנתים ימים אחרי כן רואים אנחנו על כסא ההוראה את ר' אברהם אלנאוי שהיה מקדם בברושא וכימיו היה מעשה איש אחד הרשה את עצמו לבזות ברבים את השליח שבא לאסוף נדבות מארץ ישראל, ור' יוסף מטראני שנשאל על הענין הזה האריך בפסקו ויאשים את האיש המבזה[292]).

בקיץ של שנת שפ"א פשטה המגפה באי כיאו ותעש שמות בעם, ובעת ההיא היו בין חשובי ונכבדי הקהל יעקב הלוי, מרדכי די שונגורה ואליה קאלקי[293]).

ובאי הקרוב רודוש היה ישוב ישראלי גדול בעת ההיא, בין היהודים היו עשירים ונדיבים אשר פזרו הון רב למעשה צדקה, אחד הנדיבים היה ברזילי הכהן זקן ובא בימים ובהיות שבנו ארש נערה יתומה ועניה, הוא הבטיח לפני עדים לתת מכספו חמש מאות פרחים להקדש אם יכנוס בנו את ארוסתו לחופה, ההקדש הזה יחלקו חלק כחלק בית ישיבת רודוש ועניי צפת בתנאי שהקרן ישאר ברודוש ורק הפירות יחלקו בין ההקדשים האלה[294]).

בערך

290) שו"ת מהרמ"ט חלק ג' סי' י'.
291) שם, שם.
292) שם שם, ס' כ"ט.
293) שם, חלק אה"ע ס' מ"ד.
294) שם, חלק א' ס' מ"ו.

בערך שנת ש"ע היה הרב „הישיש נביר ונעלה" כמה"ר אליעזר ויליסיד וכפרק ההוא היה מעשה ששלשה יהודים סוחרים בנפרית ובקיאים במלאכת ההיא עשו חברה ביניהם לשלש שנים, להכין הסחורה ברודוש ולשלות אותה למצרים, ואחרי כלות איזה סך סחורה הלך החבר האחד למצרים, ואחרי ששה חדשים הלך החבר השני גם כן בכסף נפרית למצרים, והשלישי נשאר ברודוש עם בן החבר הראשון והיו עושים כל מה שיכלו לעשות ושולחים ליד שני החברים במצרים, ובסוף השנה נפטר לעולמו החבר הראשון והשני אשר היה באלכסנדריא נסע לקאהירה, עם סך נפרית ובהיות שהחבר המת היה חייב איזה סך לתוגרמי פייטיסאלג'י שם עקול על הנפרית ויקחהו מידו, שהגיע לשלשת אלפים שיריפים, וכראותו כי אין לו עסק במצרים מכר הנותר מן הסחורה אשר בידו ויבגוד בחברו השלישי[295], ור' אליעזר ויליסיד שאל את פי ר' יוסף מטראני בקושטנדינא מה יהיה החברים האלה: לא עברו ימים רבים ור' אליעזר נפטר לעולמו ועדת רודוש נשארה זמן רב בלא רועה ובשנת השע"ד הזמינו את „החכם הנעלה ישיש" כמהר"ר משה אמאטו להיות עליהם לרב ולמורה צדק ויביא גם את בנו „היקר לו חכם פלפלא חריפא" כה"ר יהודה אמאטו, וזאת ההסכמה אשר עשה בעת ההיא: „בהתאסף ראשי עם קדש יחד ק"ק אשר פה העירה רודוש, וראינו כי אזלת יד התעודה ואפס עצור ועזוב אין דורש ואין מבקש, היש דורש אלהים אתנו, ובאנו כולנו יחד להקים סוכת התורה הנופלת... ותלנו את פני תהלת החכם השלם בנן של קדושים משרתי עליון ר' משה אמאטו להיות לנו לקצין ולראש מרביץ תורה בתוכנו, לעשות תורה קבע, וכל המלאכה נמבזה ונמס, ולקבוע עתים לתורה... אמת ומשפט עולם ישפוט את העם בכל עת, את הדבר הגדול והקטן יביאון אל משה, ואיש לא ימרה את דברו... ונתחייבנו כלנו יחידי השתי ק"ק יצ"ו לתת להחכם השלם נר"ו חלף עבודתו שנים עשר אלפים לבנים מדי שנה בשנה המתחילות משנה זו שנת השע"ד ולהבטחת כל הנזכר לעיל נטלנו קנין שלם לקיים כל הנזכר לעיל ונשבענו שבועה חמורה"[296] חמשה שנים אחרי כן בשנת השע"ט קמו איזה מערערים בעיר על פרטי התנאים וישאלו את פי ר' יהושע בנבנשתי בקושטנדינא את משפטם, והוא הורה שלא יוכלו להחליף התנאים.

האי רודוש היה על הרוב המעבר בין ערי תוגרמים, וארץ ישראל לכל היהודים אשר נסעו דרך הים, על הרוב הם נסעו מערי החוף עד רודוש באניות, ומן העיר הזאת באניות אחרות לחופי ארץ ישראל ולמצרים, בשנת שפ"ו בעבור הסוחר השלוניקי שלמה דרך האי הזה במסעו לארץ ישראל נודע לו שמת בנו מרדכי אחרי יציאתו משלוניק ובפני הרב ר' משה אמאטו והבית דין, עשה מורשים לשני מודעיו בשלוניק ביום ו' לחדש חשון לצבור כל הכסף הנשאר מבנו ולמכור הבתים, ואחרי כן להרויח בכסף ההוא בתנאי שישלחו לו הפירות והקרן יהיה קדש אחרי מותו חציו לק"ק קאטאלאן, וחציו לתלמוד תורה, ובהיות שההרשאה לא היתה לפי חפץ המורשים שב ויחדש אותה בעמדו ברודוש ביום א' לאדר השפ"ז[297].

בבר

---

295) שם, שם, ס' קי"ט. 296) שער יהושע הוי"מ ס' ב'.

297) שו"ת מהרימ"ט חלק ג' ס' צ"ו.

כבר ראינו שהיהודים היו עוסקים במלאכת הגפרית ברודוש ובעל הזכרונות כתב „על הסוקטעא (בית אחוזה או בית עבודה) של הגפרית אשר שם ברודוש אשר עשו הסכמה בראשונה שכל מי שיקנה אותה שיחזיק בה שלשה חדשים, לא יהא רשאי שום בר ישראל לקחתה מידו ושוב לסבות שהיו נמשכים קטטות ומסירות בין איש לרעהו הסכימו שתהא חזקת הגפרית ההוא לקהלות הקדש ויהא העלוי להקדש ולא יהא רשאי שום אדם לקחתה כי אם ברשות השתי הקהלות שבעיר, אחר כך עמד אחד בעל זרוע (בערך שנת ש״ץ) ולקחה בכח הערכאות, ולא ברשות הק״ק, ותבעו הק״ק זכות העלוי מאתו, ואם ימאן לתת יתנו רשות לאחר להוסיף עליו ולקחתה מידו, והוא החתים כמה חכמים מחכמי המדינה, שלא יוכלו לקחתה מידו מכח ההסכמה הראשונה שהסכימו שכל שהחזיק שלשה חדשים לא יהא רשאי שום אחר לקחתה, ור' יוסף מטראני מקושטנדינא שנשאל על הענין הזה השיב תמה אני איך הוא נעזר מכח ההסכמה, כי לא נאמר זה אלא ביורד ברשות וזכה בשלו... אף על פי שיש מקומות שנהגו התר בזה, מטעם דינא דמלכותא דינא, וכדיניהם כל הבא להוסיף יבא ויוסיף שיד הקדש על העליונה וכן יד המלך לצורך העמדת המלכות הוא הנקרא בית אלמאל אלמם לסים שהרי נכסי צבור הרי הם כהקדש, אמנם זה האיש שלקח שלא מדעת הקהל קדוש שיש יכולת ביד טובי העיר להשקיע ממון שלו[298]).

באי הקרוב קפריסין או ג׳יפרי רואים אנחנו ישוב ישראלי מלבד עיר ניקושיאה בירת האי גם בעיר לימיסו (Limaso או Limiso) כשבעים קילומתרים רחוק מן המקום הזה, בעת ההיא קרה שהיתה יתומה אחת עם אמה בלימוסו ואחיה שהיה במקום אביה ישב בניקושיאה, הנערה היתה יפת תואר והנה בחור אחד מניקושיאה אשר חשק נפשו בה לקחתה לאשה כתב מכתב וזייף התימת האח וילך אל לימיסו ויקדש את הנערה על פי הכתב המזויף שנתרצה אחיה לתתה לו לאשה, וכהודע הדבר לאחיה קצף מאד וישלח להביא את אחותו ואמו בכח הממשלה לניקושיא ויראה בבית דין של שלשה דיינים שהנערה קטנה כבת אחת עשרה שנה, ועל כן שאלו את פי רבני צפת מה יהיה משפטה, ר' משה גאלאנטי השיב על פי העדויות שהיא „קטנה ויכולה למאן ולומר אי אפשי בו, ויכתבו גט מיאון... כהרמב״ם פרק י״א מהלכות גירושין נוסח לשון המיאון, ובטור סימן קנ״ה שם ביארו הנוסח ומשפטו, ובודאי כי באי ג׳יפרי יש שם איזה ספר הרמב״ם או הטור, יעיינו שם נוסח המיאון ויפטרו הבת אם אין לבה עמו[299]) ור' שם טוב עטיאש הסכים גם כן להתירה בזה האופן אמנם ר' יוסף מטראני אשר הסתפק בעדיות הבאים מקפריסין כתב פסק גדול וארוך ויורה שהבת הזאת צריכה גט גרושין ולא גט מיאון כאשר הורו חבריו הרבנים הצפתים[300]).

השמטה מדף 188.

על העדה בסופיא:

בשנת ש״ם שלשת הקהלות בסופיא ספרדים, אשכנזים, ורומניא התאספו כאחת להועץ בהיות שנתברר שנמצאו בעיר אנשים פריצים שהלשינו

---

298) שם, שם, ס' צ״ט.

299) שם, ח״ק א' ס' מ'.

300) שם, שם, ס' מ״א.

לשרים רודפי בצע שמות העשירים ובעלי הון אשר יוכלו לעשוק אותם ובין המלשינים היו גם מראשי העיר שהיו מלשינים אחרים כדי להקל מעליהם העשק והגזל ולהסב עיני הפקידים למקום אחר, וזה לשון השאלה שערכו לר' שלמה הכהן בשלוניק בערך שנת שנ"ה, „נדרשתי לאשר שאלוני מקהלות קדושות סופיאה יע"א על הסכמה אחת שהסכימו וקבלו עליהם בחרם ושבועה על דעת המקום ברוך הוא ועל דעת הנשבעים באמת לרדוף אחר כל מלשין ומוסר שישמעו עליו שמועה רעה לרדפו עד הרמה, ולעשות עמו כל הבא מידם לרדפו לרעה — זה הוה בהסכמת כל קהלות הקדש — ועתה באו קצת אנשים מהחתומים על הסכמה זו ורוצים לבטל ההסכמה הנזכרת לעיל, ומוחים בידי המשגיחים לקנוס ולענוש לעיברים על פי התורה המוסרים והמלשינים". ותשובת ר' שלמה היתה שזה דבר פשוט שכל המגזם ואומר אלך ואמסור כל הקודם אפילו למוסרו להרגו זכה, שהמוסר הזה רודף אחר חברו, וכל איש ישראל חייב להציל את הנרדף ואפילו שהמוסר אינו מוסר אלא ממון... ואם כן מלתא דפשיטא היא שהסכמה זאת שהסכימו וקבלו עליהם כל הקהלות קדושות בחומרות הנזכרות אפילו אם עתה יהיו מסכימים כלם להתירה אינה מותרת ולאו כל כמינייהו להתירה... לכן הטוב והישר בעיני אלהים ואדם הוא שיעמדו על משמרת לסמוך הסכמתם וינהל שכרם[301].

על הריגת שלשה יהודים סוחרים מסופיא גרשון בכ"ר יהושע, יששכר בר יעקב, ויעקב בכ"ר מרדכי שהיו הולכים לוידין בשנת שנ"ו נמצא הזכרון עדות הזה הנעשה בבית דין בוידין ומתוכו מתברר כל הענין: „במותב תלתא בי דינא כחדא הוינא כד אתא קדמנא הוקר כה"ר יוסף בכ"ר יצחק והעיד במורת עדות בחומרות איך הוא אמת שהיה ביום ד' י"ו לחדש סיון בבית הזארא פאנג'י (פקיד של בית המטבע) שאמר לו תואני והרמני (תאגר על הסוהרים) שהחראמיש (שהמהורסים, ארורים) שהרגו הנ'אוש (סוביל) של הזארא פאנג'י נתפסו בשארקיואי (כעת פירוט) ונהרגו, ושאל הר' יוסף אל הזארא פאנג'י, מהיכן אתה יודע דבר זה? ואמר הנה בא הדיין של שארקיואי שאמר להו הלא ידעתם אם לא שמעתם איך עשינו נקמה בחראמיש (מהורסים, ארורים) שהרגו לנ'אוש שלהם שיצא משארקיואי אחרי הזארא פאנג'י שהיו שוללים סביבות מחוזנו, והתפסנו קצת החראמיש וסיפרו הרבה דברים שעשו ובתוכם ספרו איך גם כן באו בסופיאה ונודע להם מסייאטאק אחד (חבר, ושומר הלסטים) שהיה להם, איך יש יהודים שלשה עם הנ'אוש של הזארא פאנג'י מבקשים קירג'יש (שוכרי סוסים ומלוים) ללכת לוידין, ומוליכים עמהם הרבה מעות וסחורות והלכנו ונשתכרנו להם לקירג'יש להוליכם לוידין ובדרך הרגנום לנ'אוש ושלשה יהודים עמו, ומצאנו אצלם סחורות ובתוכם ששה ועשרים אלפים מדודים. כל זה העיד הר' יוסף הנזכר היום יום ו' ח"י לחדש סיון שנת השנ"ו ליצירה (בוידין) ושריר וקיים.

יוחנן בכ"ר אהרן דיין, יום טוב ן' עטר דיין, שלמה אדרוקי דיין[302].

---

301) שו"ת ר' שלמה הכהן חלק ד' ס' כ"ב.

302) שם, שם ס' נ"א.

פרק ד׳

היהודים במדינות בבל, דמשק, ארם צובא (אחלב) וסוריא
(של״ה — ת׳ = 1574 — 1640)

בגדד — ר׳ משה נאג׳ארא — ר׳ יעקב אבואלעפיא — חמשורר ר׳ ישראל נאג׳ארה — העדות בדמשק — ארם צובא (חליב) — ר׳ שמואל לאניארו — ר׳ חיים הכהן — חמת — תרבלס — אל — שאם (סינים) — חפחח יוסף — סיאיף — אוגלו — סיזור הערה היהודית בסינים.

מן העת אשר נכבשה בגדד היא הנקראת בבל או שנער בפי היהודים בידי השלטן שולימאן הראשון, ועד אשר אסף נגהו השלטן אחמד הראשון רושמי הזכרונות לא יזכירו כי אם לפעמים רחוקות איזה ענין הנוגע במקצתו אל העדה הגדולה ההיא, קרוב משנת שס״א שאלו מן העיר הזאת על עסק מסחר שהיה בין איזה תושבי בגדד ודמשק אל רבני צפת[1] ושנים אחדות אחרי כן רואים אנחנו העדה היהודית שקועה בבערות עד אשר הוכרחו לכתוב על הענינים היותר קלים לעיר חלב היא ארם צובה, בימים ההם בא העירה חכם אחד ושמו ר׳ דוד וישתרר על הקהל הגדול ההוא וירדה בם כרצונו וכאשר התרעמו עליו שאלו את פי חכמי חלב, וכאשר לא השינו מענה ערכו שאלתם אל רבני צפת[2].

כפרק הקדם כבר ראינו שהעיר הזאת היתה חצי המטרה למלחמות הגדולות בין פרס ותוגרמה בין שנות שפ״ח — שצ״ח עד אשר נברה יד העשמאנים ויכבשו העיר ביום י״ז טבת שצ״ט אחרי מלחמה כבדה והרג רב אשר הגיע ליותר משלשים אלף תושבים ובטח נדע שרבו כמו רבו התלאות והצרות אשר סבלו היהודים בפרק ההוא, אמנם מן העת ההיא נתפח בגדד לממשלה תוגרמה ומצב היהודים הוטב מעט.

ובדמשק היה בעת ההיא ראש הרבנים ר׳ משה בן ר׳ לוי נג׳ארה ממשפחה יוצאת הספרדית נאג׳ארא (Najera) הוא נולד בעיר צפת בערך שנת רס״ח וילמוד תורה בישיבות היותר מפורסמות בפרק ההוא, ובהיותו כבן שלשים שנה כבר נחשב בין גדולי ההוראה בעיר ההיא והיה בהתחברות תמידי עם ר׳ משה מטראני, וכאשר קשה בעיניו איזה דין שלח דברו אל הרב הגדול הזה[3] קרוב לימים ההם בא מעשה לפני ישיבת ר׳ יוסף מטראני על פקדונות ששלחו איזה יהודים על ידי יהודים נוסעים שהלכו עם שיירא של ערבים ונוצרים ובהיותם בדרך תפסו אותם השוללים אצל צפת וישללו אותם, ועל הפסק הזה אשר השיב הרב ההוא חתמו ארבעה מגדולי הרבנים בעיר וביניהם היה ר׳ משה נג׳ארה[4].

לפי דברי בעל הזכרונות ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, ר׳ משה נג׳ארא בהיותו בא בשנים נטה אחרי הקבלה ובשנת שכ״ט כבוא צפתה אבי המקובלים ר׳ יצחק לוריא אשכנזי (האר״י) למרות היותו צעיר בשנים ממנו, הוא למד עמו החכמת הנסתר ויהי אחד מטעריציו והנוטים אחר שיטתו הנקראים בפי הסופרים גורי האר״י[5]. קרוב

---

1) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ ע״ג.
2) שם, „לארץ שנער, היא באנדאד ס׳ ע״ח.
3) שו״ת מבי״ט חלק א׳ ס׳ רפ״א.
4) שם חלק ב׳ ס׳ ק׳.
5) אזולאי בערך מהר״ם נג׳ארה.

קרוב ליום ההם העתיק מושבו לעיר דמשק לרגלי התנפלות הפלחים על צפת ואולי גם על ידי מלשינות הפריצים בשנת שלי״ט, ועליו היו אומרים הסושלים: „אשרי מי שבא לכאן ותלמודו בידו״ בהיותו בצפת חבר ספר יקר וחשוב ויקראהו בשם „לקח טוב״ ובו סדר כל דרשות רז״ל בש״ס וספרא וספרי ומכילתא לעניני הדינים ערוכים על פי סדרי הכתובים, וידפיסהו בעיר הבירה קושטנדינא בשנת של״א (סימן מאר״ץ) ובהיותו בדמשק חבר חבור אחד ויקראהו בשם „מאמר במערכת״ על ס׳ המורה להרמב״ם.

ר׳ משה נג׳ארה היה בשנות האחרונות לימי חייו ראש הרבנים והדיינים בדמשק והרביץ בתלמידים בישיבת העיר, גם היה מטיף לבני עדתו בכל השבתות והמועדים אשר אהבוהו וכבדוהו עד מאד, אמנם לאסון העדה היהודית בדמשק לא האריך ימים ואחרי אשר חלה בעוד איזה זמן נפטר לעולמו בר״ח תמוז שנת שמ״א (סימן אש״ם) ובנו המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה הרבה להספיד אותו וכה דבריו: „זאת תהיה לראש, ללענה ורוש, יום נפל ברוש, האשל הגדול הדיין המצויין אבא מארי נפטר פה דמשק במשמרת ר״ח תמוז שנת האש״ם באשם הדור, גלקח ונשבה ארון הקדש, אוי נא לה אמרה דמשק כי אבדה כלי חמדתה ומורה הוראותה, חול תחול נפש בני הישיבה שתי הלכות בכל יום, רואים קלסתר פניו למצוא פריום, נוע ינועו לבב אנשי קהלותיו, השומעים יום יום דרשותיו, ספיר גזרותיו״ וזאת הקינה אשר חבר בנו ביום השביעי לפטירתו.

אקונן בעין דמע　　דומע　　דמע כנחל נובע
אזעק במר לא אחשה　　לא אחשה　　ויהי אחרי מות משה.
יום נפלה עטרת ראשי　　אורי חשך קדר שמשי　　נהפך לאבל משושי
מגור לבי יקרע　　יקרע　　כמו פולח בוקע
אזכור כל ימי לא אנשה　　לא אנשה　　ימי בכי אבל משה וכו׳[6]).

אחריו עמד על כסא הרבנות בדמשק ר׳ יעקב אבואלעפיא, הוא נולד לאביו ר׳ חיים אבואלעפיא ואמו היתה בת הרב הגדול ר׳ יעקב בירב[7]) בצפת עיר מולדתו נתחנך ר׳ יעקב בישיבת ר׳ שלמה-אבאסאבאן, ושמו נודע בשערים, אחרי כן נקרא לשרת בקדש על כסא הרבנות בעיר נאליפולי[8]), ומשם היה מריץ מכתבים אל ר׳ חיים שבתי בשלוניק ור׳ יום טוב צהלון בצפת, פה השיא את בתו הגדולה ואת בנו בכורו ר׳ משה אבואלעפיא ואחרי עמדו בעיר ימים רבים עלה בידו לאסוף כסף רב אשר הלוה בכל עת לכל השוחרים פניו[9]). על פי סבות שנעלמו מאתנו עקר מושבו מנאליפולי לדמשק בלוית בנו הקטן ר׳ חיים אבואלעפיא ושם הרביץ תורה הרבה בישראל ויעמיד תלמידים רבים, בשנת שנ״ג רואים אנחנו אותו עומד על כנו ושם מקבל עדות על ענין היהודי יעקב לורי בדמשק שהיה הולך לרגלי מסחרו מצריםה ונהרג בפונדק של „חפסקויה״ באלקאהירה על ידי השוער, ובקבלת העדות בבית דין היו ר׳ משה אלשיך מצפת אשר העתיק מושבו קרוב לעת ההיא דמשקה, ור׳ שמואל בליף.

6) זמירות ישראל, חלק מי מרום ס׳ א׳.
7) אזולאי, שם הגדולים בערך מהר״י אבואלעפיא
8) קורא הדורות דף מ״ב ע״א.
9) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ ט״ו.

כליף[10]) כחמשה שנים אחרי כן נשאול נ״אל מאת ר׳ יוסף מטראני על דבר הלכה והוא השיב אליו וביאר ספקותיו[11]).

ר׳ יעקב אבואלעפיא, כתב פסקים וחבר ספר שאלות ותשובות גדול הכמות, ובעל הזכרונות חיד״א (אזולאי) מעיד שהיו בידו פסקים הרבה מן הרב הזה וחתימת ידו, אמנם לא ראו אור הדפוס, ואיזה מפסקיו מובאים בספרי בני דורו, ר׳ חיים שבתי, ר׳ יום טוב צהלון, ור׳ יוסף מטראני. כנראה ר׳ יעקב לא הגיע לזקנה וביָמים האחרונות לימי חייו התישב בצפת עיר מולדתו בלוית בנו הבכור ר׳ משה אבואלעפיא שבא בפרק ההוא סנאליפולי, ושם נפטרו שניהם ונקברו בקרבת קבר ר׳ יוסף קארו[12]) מכל המקובלים בעת ההיא בגליל „ר׳ יעקב אבואלעפיא היה היחידי אשר לא אבה להקדיש ולהעריץ את אבי הקבלה בימים ההם, הרב האר״י ונהפוך הוא, שיצייר אותו כאיש שלא היה באמת פרוש מכל דברי העולם והיה עוסק במשא ומתן להספיק צרכיו ופרנסתו, ובשנת פטירתו בשנת של״ב הוא היה בצפת והעיד: ששלשה ימים קודם מותו חשב חשבונותיו, עם כל האנשים אשר היו עמו במשא ובמתן ואמר להם: אני מוחל לכם, ואם יש אונאה בעדכם, בואו ונשלם״[13]) בהיות הרב הזה על כסא הרבנות היה מחלוקת גדולה בעיר לתגלי הפרש בין שני סוחרים אלעזר בולייף הלוי ודוד נאבישון שהיו שותפים בעסק הקומאשיש (= יריעה) „הדראמש״ והם יריעות משי בפרחים וענפים בולטים הנקראים עד היום בשוק המסחר דאמאס (Damas) „הנעשים שם בדמשק״ לשלחם למצרים למכרם „ולפי שה׳ אלעזר הנזכר היה בקי במלאכתם היה הוא עושה אותם על ידו והיה מחשב מה שהיה מוציא בעשייתם, והיה פורע לו ה׳ דוד הנזכר חלקו וחלק אחיו ה׳ מאיר (נאבישון) אשר במצרים, היו שולחים הסחורה ובמצרים נמכרת על יד ה׳ מאיר הנזכר, והיתה מתחלקת לפי חשבון״ אחר איזה זמן בראות האומן אלעזר הלוי כי הוא לבדו העושה במלאכה ואחרים נהנים מיגיע כפו, שב ואמר שאינו יכול לדקדק הרבה בהוצאות חרושת המעשה, עד שנתרצו חבריו שישער בצמצום עד כמה עולה הדראמה של משי עתה והוסיף לו ה׳ דוד נאבישון חצי כסף לכל דראמה, ועל פי קצבה זאת היה נותן לו כל השנה, ולשנה האחרת היו מוסיפים או גורעים לפי ערך המשי של אותה שנה, ואחרי עשרה שנים של שותפות, דוד נאבישון לסר לעשות במלאכה לבדו שכבר למד אותה בימי השנתפות וראה והבין שחברו היה אונה אותו במלאכה ההיא סך מרובה כשלשת אלפים גרושוש לשוה, ועל כן הקריבו את משפטם לפני הרבנים בצפת להנקות להם המשפט[14]).

בעת ההיא נראה פתאום ככב מאיר המשורר הנשגב ר׳ ישראל נג׳ארה! ר׳ ישראל נולד לאביו ר׳ משה נג׳ארה בעיר צפת בערך שנת שט״ו כנראה הוא למד בישיבת אביו המפוארת[15]), ומימי ילדותו רוח השיר והמליצה התחלה לפעם בקרבו.

10) אהלי יעקב, ס׳ ויט. 11) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ מ״ט ותורת חיים ח״ב ס׳ ל״ג (משנת של״ט).

12) שבחי ירושלים, דף ה׳.

13) מלשונו של בן משפחתו ר׳ אברהם אבואלעפיא מובא בס׳ אמרי נועם.

14) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ ע׳.

15) זמירות ישראל, הקדמה אל חלק מימי ישראל: „באשרי כי אשרוני אבותי הקדושים בזכותם וכימין צדקתם יתמכוני.

בקרבו, ואל זה ירמזו אולי מליו: „ככתב עלי מיד ה' השכיל, ובדרך אמת הנחני, ומן הטועים הבדילני, ויתן בפי משפטים ישרים, ותורות אמת, ויד רושמת כל אמרות אלוה... נפשי שאפה ונכספה וגם כלתה, מעודי אותיות נקיות, טוב לשמים ולבריות"[16] בימי חרפו וכשהרגיש בעצמו שכבר עלה בידו לחבר איזה חרוזים על הצד היותר טוב, בא בהתחכרות עם משוררי תוגרמה הגדולים בפרק ההוא, והיה מריץ שיריו אל בית המדרש לשיר בשלוניקי אשר יסד דון גדליה ן' יחייא[17]) אמנם לא לבד בשירי קדש ובפזמונים עסק ר' ישראל כי גם בשירי חול ובמליצה צחה המונות שלח ידו וכה דבריו: „טרם תצמחנה מילי דבדחותא, ומילי דבדיחותא פלפ נער מדעת נבער טוב כי יחקור מקור צחוק הלשון, על ראשון ראשון, יהרוץ ירוץ כגבור לרוץ אורח, כתוב חזון ובאר על הלוחות אמרים נכוחות ויתיל לשובו דבר נכונה וכתבתי בימי נעורים, שירים ברורים, על אוינטאדור (Avintador מנפח מששב), משני עבריכ, ברקום כסף וזהב מחושבים, מזה ומזה הם כתובים"[18]).

יד כי תתמוך יושב ציה,   חום לבך ישקיט ינות
עת לי תנוף אומר מאד,   נע רוחות באי הרוח.

(ומהעבר השני:)

אותי תגיד לך אפוח,   מחוסך אמציא לך פדיום
כי תמצא איש קורת רוח,   הן עד אשר יפוח היום.

ושם המשורר הרך בשנים נודע לתהלה בכל העיר, וגדולי הרבנים כבדוהו ורוממהו, נכספו ושאפו לראות שיריו וחרוזיו המלאים חן ויופי, ור' שלמה ן' ר' יוסף סאגיש חלה פניו לחבר „שיר חדש תהלה להדרת ישיבתו" ויכתוב:

שיר המעלות לשלמה,

ראו אישים מתי שכל בכרכא   דכולא כה שמורה וערוכה[19])
ישיבת יושבי כסאות למשפט   ומערכה בהוד מול מערכה וכו'.

מצפת, ר' ישראל נג'ארה עקר מושבו לדמשק, לבקש לו עסק לכלכל נפשו וכנראה שהשיג משרת שליח צבור בק"ק ספרדים שבעיר, אמנם לרגלי סבות שנעלמו מאתנו התישב בעוד איזה זמן בעיר ברושה, ושם התאכסן בבית השר המשורר ר' יוסף ן' מובחר[20]) ועוד הפעם רואים אנחנו אותו בעיר דמשק, במצור ובמצוק ובחסר כל, ואז חבר „שיר ימוב על ציר קורות הזמן ותמורותיו שיורד על פי מדותיו:

לקול שטף המון מי ים שאוני   אני אשיר להיישיר את גאוני
אני אשיר להסיר ציר לבבי   במתק פי ועם זמרת לשוני...
ראות תמיד חליפיהן חליפות   לכל גבר ואיש מן מין כמוני...
אבל זאת נחמתי לי בחלדי   בקירותיו אשר אראה בעיני
אשר לא בי לבדי הניף ביד, כי   ברבים הם שבעים ה' וגם אני[21]).

ברוב

16) שם, שם, דף קל"ח ע"ב.
17) כרמולי, דברי הימים לבני יחייא דף מ"א.
18) זמירות ישראל, הלק מי מנוחות דף קנ"ג ע"ב.
19) שם, דף קנ"ג.   20) שם, דף קמ"ה.
21) שם, מי מריבה, דף קס"ז ע"ב.

כרוב דוחקו המשורר הנע ונד נאלץ ללוות כסף מאת אחד מאוהביו „תשאות חן חן לחכם עסיתי — כן היו דבריו — מצאתי חן בעיניו להלוות לי בשעת דחקי׳ כסף נקי מתארנקי, וכאשר פרעתי לו והשלמתי חוקי, שלחתי לו עם הכסף בשקי, זאת תגובתי הטוכה ואת מתקי... כקצפי על קצפי על נראים כאוהבים לא עמדו לי בשעת דחקי, ואתה האח פתחת השק והארנקי, ותאזרני חיל למלאכת ספקי, עד בלי רוקי, ועתה כי הרחיב ה׳ תוקי, מנת חלקי, שלמתי הוקי, ואשיב את הכסף נכונה, מקוטרת מור ולבונה, ויהי נא, פי וצפצופי לעורר אהבתנו, להיותנו כאיש אחד כעבד כאדוניו כמלוה כלוה[22]).

מדמשק נאלץ לנדוד לערים הקרובות וכפרט לסינים ואחלב (צובא) בעיר הזאת התאכסן בבית „חכם השלם ונעלה לתהלה, שרש היחס והמעלה" הר׳ שמואל הכהן, ושנים רבות אחרי כן כאשר נתן מכתב מליצה אל יד תלמיד אחד העובר דרך אחלב ללכת אל עירו כתב בין יתר דבריו: „הן אני כפיך לאל כאשר הייתי בימי חרפי, כסוד אלוה עלי אהלי, באהבה והאחוה בבואי אל דביר אביר קדוש היכלך, בהתענגי על רב שלום תבנית תכנית איקונין קלסתר פניך"[23]) וכאשר העתיק מושבו לסינים התאכסן בבית העשיר ר׳ ישעיה הכהן, אשר הכיר כשרונותיו ותמכו בימין צדקו, ואליו ערך מליצתו: נפשי איותיך מימי קדם קדמתה, יום לשמע אזן שמעתיך, ועתה כי עיני ראתך איתוספו כמה ספסלי שבילי אהבתך עזה... נפשי אשר פדית עתה אתה ברוך ה׳, אודך ואהללך שבע ביום על כל החסדים והאמת אשר עשית עמדי, רק עתה הנה בשמים עדי ומהדי במרומים, כי שמחתי בפעלך ובמעשה ידיך הנכונים, מזהב ורב פנינים, ומנפת צופי ערבו לי נאומיך ותנחומיך ישעשעוני"[24]).

ור׳ ישראל נג׳ארה שב עוד הפעם דמשקה, בפרק הזה אשר יצא מילדותו ויהי לאיש העומד במבחר שנות עלומיו, ורוח השיר החלה לפעם בו ביותר עז וגבורה, ויתחיל לחבר שיריו היותר מלאי חן ויופי אשר לא נראו כמוהם מן היום אשר דממו עטי משוררי ספרד הנשגבים, וכמוהם המשורר הפלאי הזה הבין והכיר התועלת הגדולה אשר יש להמשיך מן השפה הערבית לאחותה העבריה, והתפארת וההדר של שירי הישמעאלים להתאים ולהשוות אל שירי ישראל, המשורר הזה אשר ידע והכיר השפה התוגרמית והערבית בא בהתחברות עם משוררי הישמעאלים וילמוד אצלם נועם זמירותיהם לפי השיטה הערבית וכהיות שהיה גם בעל קול ערב כאשר יכנה את עצמו „נעים זמירות ישראל" ידע לתכן את שיריו ופזמוניו על פי רוח הזמרה המזרחית.

כנודע השיר והזמר מארצות הקדם ימלאו את כל חושי השומעים והאיש בעל הקול הערב אשר ישיר אותם וישפיעו עליו כאופן אדיר וחזק עד אשר יאבד כל חפץ ורצון, ותשוקתו היותר עזה, ואדיר חפצו יהיו רק להיות בהתחברות ריעיו ואהוביו לשמוע, ללהב ולהתלהב להד הזמר הנעים, ור׳ ישראל נג׳ארה התמכר מן היום ההוא רק לשיריו, וחבר חרוזיו ותכן אותם לשיר בקול או לפרט עלי נבל על פי חוקי הנגינה של ארצות הקדם בלוית אוהביו ורעיו וכה דבריו: „כמח כדד ועל

---

22) שם, שם, דף קס״ג ע״א.

23) שם, דף קס״ג ע״ב.

24) שם, חלק מי מנוחות דף קמ״ד ע״ב.

ועל משמרתי אנכי נצב כל הלילות כותב על הניר ועל הדפתרא, כל שפה ברורה, אם כאנרות שלמות לשרים וסגנים, או דבורים לשרים ונוגנים ואם מהלכות להליץ טוב בעד אביונים, ואם מסמנים לטעותים, והנה וקינים לרבי יגונים ודברים צחות לבעלי שמחות... וממראות הצבאות... לראות אות באות, ולעשות בהם מראות, פרפראות, להכסה ביד רמה,... כוונים למלאכת השיר, ועפעפיו יישיר, להתשיר תשורה בכללים ופרטים לפורטים עלי נבל שלוים ושקטים במבטים וכי הערך״[25]).

לפי טבע הענין, המשורר הנחמד הזה אהב לשוח בגנים ובפרדסים ולהשתעשע בלוית אוהביו ורעיו להשמיע באזניהם שיריו הנשגבים וקולו הערב המשמחים אלהים ואנשים, ועל ידי התלהבות רוחו הכביר הרשה את עצמו לסעוד את לבו ולהרות את צמאונו כין ענבים כתוך שדי החמד ותחת העצים הרעננים, כאשר העיר בעצמו: „וכתבתי שיר זה חרות, בימי הילדות והשחרות, דלא מקבלי עדות״.

אם לכך עצב בינון נרדם גם תמול שלשום וגם מאמש

קום דוד שתה עסים ויין אדום כרם תוך גן עדנים לח כבא השמש[26]).

וארחות ר׳ ישראל נג׳ארה והתהלכותו היו למפח נפש לאיזה חכמי דמשק וכפרט לנוטים אחרי הקבלה אשר מצאו לפי שיטתם שאין הצדק לאנושים להתעדן בעולם הזה, ונהפוך הוא שצריכים להפריש את עצמם מכל התענוגים ולחיות רק חיי צער, על כן חפאו עליו דברים אשר לא היו ויעלילו עליו עלילות כרשע להבאיש את ריחו בעיני בני דורו, הרב הירושלמי ר׳ מנחם לונזאנו שהיה קרוב לעת ההיא בדמשק כתב בשנת ש״ל: „מה שראוי למאוס הוא קצת שירים שמתחילים במלות הזמות ללשון לעז... והוא (ר׳ ישראל) לא ידע ששיר זה פגול הוא, כי האומרו זוכר דברי הנואף והנואפת... ואולם ראיתי לבעל זמירות ישראל שאינו חושש כלל... ואני בהיותי בדמשק הוכחתיו״[27]) ובעל הזכרונות פלוני אלמוני כתב: „ישראל נג׳אר... שהפזמונים שחבר הם טובים מצד עצמם... פיו דובר נבלה וכל ימיו שכור״[28]).

אמנם רע משניהם הבאיש ריחו בן עירו ר׳ חיים ויטאל, האיש אשר בידו להכיר בשרונותיו יותר משני הסופרים אשר הזכרנו, אשר הראשון ידע אותו רק בעוד איזה ימים והשני שמע רק את שמעו, האיש אשר המליץ טוב בעדו ר׳ ישראל נג׳ארת כאשר נראה להלן, רשם בזכרונותיו על מכחר משוררי תוגרמה כדברים האלה, אשר אין לו התנצלות לפני ההסתוריא למרות שנכתבו בהתרגשות הלב: אמת הוא־כך דברי ראש המקובלים הדמשקי — שהפזמונים שחבר הם בעצמם טובים, אבל הוא בעצמו אסור לדבר עמו ומי שמוציא הפזמונים שחבר רע לו, כי תמיד פיו דובר נבלה וכל ימיו שכור, והנה ביום פלוני בין המצרים קבע סעודתו בשעה פלונית... והניח כובעו בקרקע וזמר שירים בקול רם, ואכל בשר ושתה יין, וגם נשתכר, ואיך מכריז משירות (כשרות) כנובאר (הסמוך לדמשק) ודורש להם תשובה״[29]).

כנראה

25) שם, הקדמת מימי ישראל דף קל״ח.

26) שם, מי מנוחות דף קמ״ת ע״א.

27) כתי ידוה דף קמ״ב.

28) מאורעות עולם דף ל״ט.

29) שבחי מוהרח״ו דף נ׳.

כנראה רבו שוטניו חתם ויסרוהו בעלי הקבלה עד אשר התאונן באזני אחד מאוהביו בדברים האלה: „נפשי בתוך לבאים אשכבה, לוהטים כוטים כמדקרות חרב לשונם ונהנם אומרים אסור למנאצי כי הפרת בריות שארית ישראל אף אני אענת גם אנכי מה לי לכם בני צרויה, ואם אין עזרתי בי ובלבי אין בינה לעות לדעת לב נלב ידברו, ואם כי לא יבין קרבתי אהבת חמדת ששוני תם אני לא אדע נפשי, נפשי סתותה מדאנה מדבר ישבה שוממה, כרחל לפני גוזזיה נאלמה, ונעלמה מעיני כל חי מרב כלימתך כי לא ידעתי מה, להשיב אל ערי ושוטני באסור אלי כל היום בדברים האלה נחם יסתה עיני מאנה הנחם נפשי[30])

בפרק ההוא ר' משה נג'ארה אביו אשר היה בצפת ציוה עליו לשוב אל עיר מולדתו לרגלי המתבכות עניני משפחה פרטים שנעלמו מאתנו, ובהיותו נהפך לדרכו כתב הלצה אל אחד מיודעיו „שלחתי אל אהוב מאד בהפרדי מעמו ללכת אל עירי, בגזרת אבא מארי[31]).

... והוכרחתי לפירוד מסך דוד. במאמר אב ארי שבחבורה,
... שעה החשי ידיד נפשי מקום שי ונפשי לך לצמיתות מכורה.

בצפת נשא אשה הגונה, אשר הולידה לו בת אחת אשר קרא אותה בשם „אורו" (Oro) ויאהב אותה עד מאד כי היא היתה לו יחידה, אמנם בהיותה כבת עשר שנים חלתה ותמת בעוד רגעים אחדים, וכאשר הזמן אלמן רע וסר עלי התאכזר — כן היו דבריו — ועינו עלי פתח, את בכורתי לקח, בת איומה „זהב" כשמה יפה כלבנה ברה כחמה, רק היא היתה לי יחידה, חבלי ונחלי.

... אקונן איכה יועם זהב זהב פרוים חשקתי חמדתי
חמדה ונילה ממנו נשבת כי נשארתי ריקם מבן ומבת
... רע אהיה לבנות יענים וכמוהם אזעק נהי וקינים
על בת תאות עשר שנים ברגע קטן נחטפה ממני...[32]).

לא עברו ימים רבים והמגפה הנוראה פשטה בצפת ותעש שמות בין העם, ובמכתבו אשר ערך אל אחד אוהביו על הענין הזה, „וכתבתי אל אהוב וריע למצרים בברחו שמה ממגפה, ובעמדו שם זמן מה כלתה נפשי וגם נכספה, לשלוח לו תשובה בשפה יפה... כי ידע לבבך את אשר לו שלותי ולא שקטתי ולא נחתי מיום אשר יצאנו בורחים מהדבר ומגפה לכפרים אשר גדדנו מפני הרבות[33]) לאסונו מתה על פניו אשתו וישאר המשורר גלמוד ושכול ימים רבים. בצפת כתב את מחברתו שיריו ופיוטיו בסגנון משוררי ספרד ערוכים על כל פרשה ופרשה לשבתות, וליתר המועדים, אמנם לא נתקבלו במחזור השנה של הספרדים כי אם מעט מזער מהם, ובהיותו שם שלו ושאנן בבית אביו לאסונו ולאסון העדה הישראלית הגדולה בעיר הזאת הפלחים יושבי ההרים התנפלו בפעם בפעם על שכונת היהודים וישללו אותם, לפי דברי בעל הזכרונות בקיץ של שנת של"ט שלטה יד הערביים בכל הגליל לרגלי המלחמה עם פרס ויתנפלו על בתי היהודים בצפת[34]) אשר בקצה העיר, והתושבים נאלצו

30) זמירות ישראל, מי מנוחות דף קב"ז ע"ב.
31) שם, שם דף ק"ן ע"א.
32) שם, חלק מי המרום דף קב"ו ע"א.
33) שם, חלק מי השילוח דף קס"ג ע"א.
34) Charriere, Les Negociations de la France חלק ג' דף 811.

נאלצו להמלט בעירום והוסר כל אל הערים הקרובות, ור׳ משה נג׳ארה וכל בני משפחתו נמלטו בעור שניהם דמשקה, מן העיר הזאת ערך המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה דבריו אל ר׳ אברהם המון בצפת: „הנה קורותינו וקורות בתינו אשר האיצונו האליצונו לצאת מארץ ישראל, לא על הלחם לבד כי על כל מוצא פה ולב שוים לעשות כלה ונחרצה בנחיצה, ועתה אני דואג על הספרים וחפצי הבית אם ישארו גם שנים יחד, היטעם עבדך את אשר יאכל מראנה מדבר כי לא נעשה כפשע הזה מימות היות אדם עלי ארץ לשיבוזו זרים יגיעונו וכי ידרכו בארמנותינו... מה אדבר ומה אומר, והדבר אין כי אלא לחלות פני האדון אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, יביע אהוביו מגורשיו איש איש מעירו וממגרשיו להודיע ולהביע בכתב אמת היכן הדברים כהויתן בצביונן ובקומתן״[35]).

וכאשר התישבה משפחת נג׳ארה בפעם השניה בדמשק, ר׳ משה אבי המשפחה אשר שמו כבר נודע בשערים הרביץ תורה בישיבתו הגדולה, ויוסף אחריו בכל עת מצוא אל שלשת העדות אשר בעיר, והמשורר בנו ר׳ ישראל נשא אשה חדשה[36]), ויראה חיים עמה עד ימיו האחרונים, אמנם גם בעיר הזאת לא הונח לו, לא עברו ימים רבים מן העת אשר שבה משפחתו דמשקה והנה אביו ר׳ משה חלה את חליו וימת ביום ר״ח אלול שנת שס״א, וירבה להספיד אותו ולהתאונן על רוע גורלו במר רוחו וכה דבריו: „בור תחתיות שמני זמני מתלאות עוברות וחולפות ובאות אלה מפה ואלה מפה, ישלח בי חרון אפו, ואף כי צנוף צנפני כדור אל ארץ רחבת ידים ארם נהרים, לא השיב ידו מבלע, עני אני ונוע, עד כי הקוצי כחשי, ויקהני בציצת ראשי, נדע בחרי אף קרן ישראל, אבי מארי ארי שבחבורה, פנה הודה והדרה, ותהי דמשק מוסר מעיר, וצעיר אנכי ונבזה, בדמשק ערש שוכב הוזה, על מסגר בארץ ציה ועיף בלי מים... שבתי שומם ודומם, עד אשר העיר ה׳ את רוח שרי קדש ונסיכים לתת לי מהלכים בין העומדים על הפקודים, וחוצות שמו לי בדמשק כחפצי ואני, כאשר שם אבי, מלאו ספקי ולחם חוקי... כי צור לבבי וחלקי נתנני לרחמים בעיניהם... ונשאתי חן בעיני מבחר השלמים... הנכון ומעולה הר׳ חיים ן׳ חיים... ביריעות שלמה, ובביתו ואולמו כבן בית הייתי יוצא ובא, ערב ובקר וצהרים״[37]).

ר׳ ישראל נג׳ארה מוסיף ומבאר בארך דבריו שר׳ חיים ן׳ חיים תומכו היה הסבה להתאמץ ולפרסם שיריו בין כנסת ישראל, אשר היו טמונים וגנוזים עד היום ההוא בביתו, ויאסף אותם ויחברם בקבץ אחד מסודרים ונערכים להיותם ביד כל אדם, כנראה השנים המעטים אשר ישב במקום אביו וכישיבתו היו הימים היותר טובים מכל ימי חייו, למצער נדע כי בם היה חיי מנוחה ושלוה ויחבר רוב חבוריו בהשקט ונחת, לסבות אשר נעלמו מאתנו רואים אנחנו אותו עוד הפעם לוקח קנה נדודים בידו, ומתישב בצפת אחרי אשר הונח מעט ליהודים בעיר הזאת, ואולי הסבה האמתית היתה רק שאיפתו ותשוקתו העזה לשכן בארץ ישראל, ולזה ירמוז מליו: „ארץ נוד, ארץ נדותי ונלותי, ודמשק מנוחתי, בצפייתי צפיתי בני דמשק, לאמר מתי אבא ואראה פני אלהים אל המקום אשר היה שם אהלי בתחלה״[38])

וכצפת

---

35) מי מריבה, דף קנ״ו.
36) ימי מנוחה דף קכ״ב.
37) נימי ישראל, הקדמה.
38) שם, [illegible]

וכצפת עלה בידו למצוא חלק אחד מספריו אשר עזב בנסעו בנחיצה דמשקה, וחלק אחד מספרי אביו „לקח טוב" שנדפס בויניציא, בשנת של"א שלח אל יד הרב בצלאל אשכנזי מצרימה למכרם, או שאולי כבר נשלחו לידו בהיות אביו בחיים שברוב דוחקו וצערו לכלכל נפשו ונפש בני ביתו ערך מכתב מליצה אל ר׳ בצלאל אשכנזי להשתדל ולמכור ספרי אביו ולשלות אליו הכסף[39]) בשנת שמ"ו הדפיס ר׳ אברהם אשכנזי קבץ שיריו כמספר מאה ושמנה (כמספר ח"ק לישראל) הנקרא בשם „זמירות ישראל" ושנה אחת אחרי כן הדפיס ספרו „משחקת בתבל"[40]) כולל מליצה על הסוסר, אך כנראה כל יגיעותיו והדפסת חבוריו לא הספיקו בידו לכלכל את נפשו ונפש בני ביתו על כן נאלץ להתישב בדמשק בפעם השלישית, ושם מצא את כל אוהביו וידידיו אשר תמכו בידו והספיקו כל צרכיו, ושם ר׳ ישראל נג׳ארה היה מפורסם כבר בכל ערי תוגרמה האכרופית, ארץ ישראל, סוריא ומצרים והוא היה, בהתחברות מרוצת מכתבים ושירים עם גדולי משוררי תוגרמה בפרק ההוא, ר׳ בצלאל אשכנזי, ר׳ אברהם הלחמי, ר׳ דוד נעים זמירות ישראל, ר׳ יום טוב צהלון, ר׳ יוסף אלתרץ ואחרים.

קרוב ליסים ההם ר׳ בצלאל אשכנזי התישב בירושלם וכראותו הצער והדוחק אשר שררו בקרב העדה הישראלית הדלה והענייה בעיר הקדש, נסע בעצמו בכל ערי הסביבות לאסוף נדבות, בשנת שמ"ח בערך בא דמשקה לבקש עזרת כסף בעד העניים, ולהשפיע על מושל העיר על ידי היהודים האיתנים להרשות להם לפתוח בית הכנסת אשר נסגר על ידי הנאייב בירושלם, בהיות בעת ההיא כל ארץ ישראל תחת פקודת הפחה מדמשק, ועדת היהודים בדמשק ובראשם ר׳ ישראל נג׳ארה אשר היה בהתחברות עם הרב הירושלמי, עזרו אותו ככל אשר בידם וגם הוסיף המשורר הזה לערוך מכתב מליצה, אל עדת היהודים בארם צובא (אחלב) ובראשה הרב ר׳ שמואל לאנייאדו לשלוח נדבתם דמשקה כדי שלא להטריח הרב השליח ללכת אחלבה[41]), לדרשת ר׳ בצלאל נאות ר׳ ישראל נג׳ארה ואיש נכבד אחר הנודע בשם יעקב לקבץ על ידם נדבות בעד כוללות ירושלם ביום הפורים ובמכתביו אשר ערך אליו כתב עם הספר: „האת כנפשנו הנכון ונעלה הר׳ יעקב יצ"ו קם ונתעודד כמוני כמוהו קראתי ואענהו עמו אנכי, אחים גם יחד הלכנו יום פורים נמהרים סובבים בעיר, להעיר לבבות ולנבות על דלתי יחידי הקהל, כי סבה שנגבה בבית הכנסת לא נתן לנו מאומה לסבת הנדבה הרכה אשר נתנו ליד מעלתו"[42]).

בדמשק נולדו לר׳ ישראל נג׳ארה שלשה בנים כאשר העיד בעצמו „ובהמשך הזמנים, הנני שוכן מעונים בבנים הגונים, נטעי נאמנים" הבכור נקרא ר׳ אברהם ירש כסא רבנות אביו בעיר עזה, אמנם הצעיר יעקב מת על פני אביו אחרי אשר טרח ויגע בעוד שלשת שנים לרפאו מחליו[43]) לעת זקנתו ר׳ ישראל נג׳ארה

39) מי השילוח דף קס"ב ושם נרשם „וזאת אשר כתבתי אל החכם וכו׳ בצלאל אשכנזי מצפה למצרים, קודם ראותי פניו הנפלאים.

40) בשער הספר כתוב: נדפס עתה מחדש, וזה יראה כי נדפס כבר פעם ראשונה לפני כן.

41) מי זהב דף קס"ב ע"א.

42) שם מי השילוח דף קב"א ע"א.

43) שם, מי המרים דף קמ"ז ע"א

נ ג'א ר ה עקר מושבו מדמשק ויתיישב בחוף עזה ויהי שם לרב ולמורה צדק ולמרות שלא הסכין בעסק הזה עד היום ההוא ויסת שם זקן ושבע ימים בערך שנת שפ"ה ויעמד במקומו בנו ר' א ב ר ה ם נ ג' א ר ה וישב על כסא הרבנות כל ימי חייו[44].

האיש המצוין הזה, המשורר הרם והנשא אשר לא נודע משלו בין כל משוררי תוגרמה, היה באמת פלא ומופת בדורו, נרדף על צואריו מתלאות הזמן, נודד מעיר לעיר כל ימי חייו, האיש הקשה יום הזה, אשר לבו היה סוער כים ידע למשול ברוחו ולכתוב שירים מלאי חן והדר אשר אפשר לכתוב רק בקר רוח כרגעי מנוחה ושלוה, על כן יקרים הם השירים והפזמונים אשר יצאו מתחת עט המשורר הזה שכם אחד על שירים כאלה שיצאו מעט משורר אחר, ואף כי לא נכתב עד עתה בקורת עליהם, בכל זאת כל הקורא אותם יכיר כי קרובים המה בתכלית הקרוב לשירי טובי המשוררים הספרדים הקדמונים בשגב הרעיון ביופי הסגנון ובנועם המליצה, על הרוב נושאי שיריו הם מצב כנסת ישראל בארצות פזוריה, ובנשאו קינה על שבר האומה הישראלית לא יתקצף ולא יתעבר, ומכל חרוז וחרוז נשמע רק אנחת לב דוה ולב נשבר ונדכה המצפה ומיחל לתשועת עמו בקץ הימים, בהיותו מטבעו בעל דמיון עז, נמשך יותר מדאי אחרי דמיונו ליצור תמונת אהבים וציורי ענבים להמשיל הקב"ה וכנסת ישראל לאוהב ואהובתו לחושק וחשוקתו.

קובץ שיריו אשר הדפיס בשם „ז מ י ר ו ת י ש ר א ל" בעיר צפת בשנת שס"ו השלימו אחרי כן ויחלקהו לשלשה חלקים החלק הראשון מכיל רכ"ה שירים שונים נקרא „עולת תמיד" החלק השני נקרא „עולת שבת" מכיל שיר אחד לכל שבת המתחיל בהתחלת ובסוף מענין פרשת השבוע. החלק השלישי נקרא „עולת חדש" מכיל כל פזמוניו לראש חדש ולמועדים הקבץ הזה נדפס בויניציא בבית ז'ו א ן ד י ג א ר ה בשנת ש"ס, יתר חבוריו הם.

„מימי ישראל" חבור צבור משירים והלצות ושירי חול נחלקו לששה חלקים, מי השלוה, מי מנוחות, מי מריבה, מי צור, מי זהב, ומי המרים.

נדפס בויניציא בסוף שנת ש"ם (סימן השני)

„שארית ישראל" כולל כל השירים אשר חבר אחרי שנדפסו ספריו זמירות ישראל ומימי ישראל נדפס בויניציא בלי הזכרת שנת הדפוס[45]) ונמצא גם כן בכתב יד.

„בשחקת בתבל" מוסר בדרך מליצה נדפס בצפת בשנת שס"ו.

„פזמונים" הר' י ש ר א ל נ ג' א ר ה, והוא חלק שני מזמירות ישראל אשר לא נכללו בספרים הנדפסים ונמצאו בכתב יד ונדפסו על ידי הר' מ ר ד כ י צ ב י פ'ר י ד ל נ ד ר בעיר ווינה בשנת תרי"ח והחלק שני בכתב יד נמצא בספריה היהודית בשאראי — כושנה.

„שוחטי הילדים" דיני שוחט ובודק בדרך שיר שחבר בסוף ימיו בעיר עזה ונדפס בקושטנדינא תע"ח.

„פצעי אוהב" והוא פירוש על ס' איוב ומזכירו בהקדמת מימי ישראל.

„מקוה ישראל" מכיל דרושים שונים לעתים מזומנים מזכירו בהקדמת מימי ישראל, ובעל הזכרונות ר' ד ו ד ק ו נ פ ו ר ט י ראהו וכתב עליו שהיו ארבעים דרושים.

מערכות

44) קורא הדורות דף ס"ב.

„מערכות ישראל" בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי ראהו בכתב יד והוא פירוש על התורה (קורא הדורות דף מ"ט) אשר כתב ביסיו האחרונים בעיר עזה בהיות שברשיכת חבוריו בהקדמתו לס׳ כיסי ישראל לא בא זכרו, ור׳ דוד קונפורטי ראהו ביד בנו בעזה בשנת הת"ה.

בשנת שס"א אחרי מות ר׳ משה נג׳ארה אביו, עדת דמשק נשארה כצאן בלי רועה, והנה נשמע בעת ההיא שהרב הגדול והרופא המומחה ר׳ אברהם ן׳ מינ׳אש הלוי מקושטנדינא היה נכון לעבור על פני העיר להתישב בארץ ישראל או באחת הערים הקרובות, ר׳ ישראל נג׳ארה ערך אליו מכתב בקשה בשם כל קהילות דמשק להואיל ולהתישב בעירם[45] „בקטן כגדול ראינו לגלות אזן הדרתו על שמועה טובה ששמענו מפי מבשר טוב משמיע „ישועה" נימו נעים זמירות ישראל, אשר שמע בהיותו בצובא (אחלב) כי היתה כונתו לשכון כבוד בארצנו או בארץ הצבי על כן מצאנו אנחנו פה היום להעיר את אזן מעלתו, אם חפץ בנו לבא בהזכנו אל ארץ נושבת ולהיות לנו לחוסה נשגבת... ומבלעדיו לא ירים איש את ידו... ימלוך בכל אשר תאוה נפשו ותשוקתו ודמשק מנוחתו... ארץ אשר לא בססכנות, ססים וארגוניות יאכל בה לחם, אך כה ישכון בטח בדד, שלם בבואו, שלם בתורתו שלם בממונו... הינו יהיה לנו מעיר לעזור לכל דבר שבקדושה, כאשר נהג זה ימים ושנים, כי ידענו לו משפט הבכורה להשיג ולהציל ולעשות לו חיל בהיות לו יד ושם עם שרים רבים ונכבדים עם מלכים ויועצי ארץ ארץ הצבי, ראינו גם כתביהם... שואפים לארון ומפילים תחינה בא יבא ברנה... לרשת אותם נחלה... וכן אמת כי נא העיר הזאת קרובה אל עיר קצה גבולם ועל נקלה יוכל לצאת ולבוא להתעדן שמה".

אמנם לרגלי סבות שנעלמו מאתנו לא יכול הרב הזקן הזה לעקור מושבו מעיר קושטנדינא, ועדת הספרדים ברמשק נשארה בלא רועה, בעת ההיא התישב בירושלם הרב הגדול ר׳ יהודה מסעוד אשר היה במצרים עד אחרי שנת שמ"ט ועדת הספרדים בדמשק ערכה אליו מכתב בקשה לבא אליהם להיות עליהם לראש ולקצין „כל אנשי שם הבאים שעריו שערי צדק המה יביטו יראו בו מראות גדולות, מחזה שדי, המה ראו כן תמהו נפלאות מתורתו, וקרא זה אל זה ואמר הנמצא כזה איש אשר רוח אלהים בו... הן זאת שנית יספנו ידינו בכתבנו זה להדרתו מזה, לגלות אזנו איך, זה יום או יומים שלחנו למעלת הודו כגילה עפה מהצפת מצפצפה הניונים, כלם כאחד עונים התנונים לפני כסא כבודו, יופיע מהר קדשו לבא בינותנו, להיות זר זהב על ראשינו ושלחנו המכתב ביד יחידי קהלתנו, ולא על ידי רץ פן יחרץ להגיד דבר, והארון רצונו שלא ישמע צאתו משם פן יעכבו על ידו בריש גלי האנשים הזדים... ועתה כי ראה ראינו כי יצוא יצא מציון אות למושב לו ובא לארץ הצבי (כנראה צפתה) קמנו ונתעודד להוסיף ידינו לקדם פניו יבוא נא להיות ארון ושר ושופט עלינו, הרב את ריבינו והדן את דיננו... יבוא ברנה להיות לנו לראש ולקצין כאשר היה ליושב ירושלם ולאיש יהודה, ומה גם חשנו ולא התמהמנו לשלוח להגיד לאדוני למצוא חן בעיניו, יביט עלינו בעין חמלתו, ויגדיל פה תורתו, ודמשק מנוחתו, קודם שיקדמונו אחרים ברחמים, כאשר שמענו נאומים, כי ק"ק

איסקיילאן

45) אוצר הספרים, לר׳ יעקב ן׳ יעקב בעריבו.

איסקיילאן שלחו להתפשר עם מעלתו מתם לבוא בינותם לשר ולמצוה, ודברי תחנונים הריצוך"[46].

אמנם עדת הציציליאנים או אישקולייאנגוס ככר קדמו לבוא בברית עם הרב ר' יהודה מסעוד והוא נתרצה להם ויבא דמשקה להיות עליהם לראש ולמורה צדק, הרב הזה היה יליד דמשק בן הרב ר' יצחק מסעוד אשר שתת בקדש להב הספרדים בשנת רפ"ב[47]) אחרי מות אביו באו אליו צרות רבות והיה נאלץ לנדוד לערים שונות ובסוף התישב במצרים ושם נחשב בין גדולי מורי ההוראה בשנת שמ"ד נשאל מעיר רודוס על ענין ירושת הזקן יהודה די נארבונה אשר המשיך מחלוקת גדולה בעיר, והוא השיב דבריו אשר נראו לנכונים בעיני גדולי הרבנים[48]), ובחתימת התשובה רמז אל תשוקתו העזה להתישב בארץ ישראל, נאום המעתיר לאל יוציאנו מאפלה לאורה, ואסיפתי תהיה בארץ הטהורה" וככל זאת לא יכול להוציא מחשבתו לפעולת ידים בהיות שרואים אנחנו אותו עוסק על כנו עד שנת שמ"ט, ובעת ההיא חתם בחברת כל רבני העיר על הפרש שהיה בין שני איתני מצרים[49]), כנראה בשנה ההיא התישב בירושלם, מן העיר הזאת עקר ישיבתו צפתה ומשם נסע דמשקה לעמוד בראש העדה הציציליאנית למרות התחרות הספרדים, לפי דברי בעל הזכרונות ר' יוסף סמברי, חבר ס' שאלות ותשובות בכ"י ותרגם ס' הזהר לעברית צחה ואגב זה פירש בו כמה מאמרים[49a]),

וכראות ק"ק הספרדים שלא עלה בידיהם להעמיד בראשם את הרב הזה כתבו לקושטנדינא ויביאו משם את הרב ר' אפרים פאנסירי אשר שרת אותם עד שנת ש"פ ושם נפטר לעולמו בשיבה טובה[50]) בפרק ההוא היה בעיר דמשק המושל ביביר מחמד פחה רע מעללים אשר אכל את ישראל בכל פה ובכתב תבקשה אשר שלחו הקהלות לגוללות קושטנדינה להשתדל אצל המלכות שיפקדו על המושל לתת להם מנוחה ומרגוע גלו טפח וכסו טפחים ותמצית דבריהם הוא: „על הכלל ועל הפרט לא השיב ידו מבלע. . . בגלילות דמשק ומגרשיה ואת דמיה ירים מקרבה בהתעולל עלילות ברשע לזה מאתים ולזה מנה, וזה גם היום אשר ברא חדשה במצח נחושה, להביא נגד בית תפלתנו עץ הנהרגין והנתלין גבוה חמשים אמה, ויחזקה במסמרים להערים, אולי נרצה אותו ברצי כסף משנה, וכאשר התמהמהנו להריץ לפניו גולת הזהב, הוציא מסגר אסיר גוי אחד בארץ, ותלוהו על העץ אשר הכין. . . ומגודל רשעתו ונבלותו חלין נבלתו שלשת ימים לילה ויום, עד אשר עלה באשו והעל צחנתו, וכל אחד מהדרים סביבותיו יריח אף יצריה סריה רע שיש לו. . . לא הוריד נבלתו עד אשר נשפך לארץ מררתו ועברתו שמורה, עד אשר לקה אשר זמם על הד תלה, אלפים ורבבות, ולחשוב מחשבות זולת אלו לבבו פונה"[51]).

עוד לא עלה בידי ראשי העדה הישראלית בעיר הבירה להשיג מאמר מלכות אל השר בדמשק ועודם נושאים ונותנים בענין, והנה בא צרה יותר גדולה ליהודים בעיר ההיא, השר בן הפחה ביביר מחמד אשר היה שוטר העיר נתן פקודה

שעל

---

46) זכירות ישראל שם דף קמ"ו 47) שבחי ירושלם דף כ"ב.

48) אהלי יעקב ס' י"ג. 49) שם, שם ס, י"ח ועוד ס' ז' וס"ן.

49a) דברי יוסף בכ"י דף ק"ס. וראה „בוב מצריים" בערכו.

50) קורא הדורות דף כ"ב ע"א.

51) מי מצור דף קמ"ט ע"ב.

שעל פיה אסור ליהודים לעסוק במכר היין, ולפי דברי בעל הזכרונות „בזה בנה אב וענה לגנבים ולשודדים, כי היו נכנסים לבתים ובלי פחדים, לבקש את היין בחורים ובסדקים ובכל צדדים, והפקיד פקידים, לראות אם יםצא פחות מרביעית ובנה עליו מצודים, והרבה עלילות כאלו לכולל וליחידים[52]) המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה ערך בעת ההיא מכתב בקשה אל הרב הכולל מאיר ן׳ שאנג׳י אשר היה עמו בהתחברות שירים ומליצה משכבר הימים ויבקש מאתו להשתדל גם הוא מצדו על ידי אוהביו השרים הקרובים למלכות להעביר הרעה הגדולה הזאת מעליהם. נראה כי הפחה הצורר הזה עמד ימים רבים על כנו ועמד במרדו, עד אשר גדלה צעקת בני העיר דמשק באזני הוויזיר הגדול קימאנקיש—עלי פחה, ויגלה אזני השלטן מוראד הרביעי אשר התקצף עליו ויצו לכרות את ראשו. וביום השלישי ערב יום הכפורים שנת שפ״ד (5 אוקטובר 1623 הוא 10 זילקאדי 1032 להיג׳ירה) התיזו את ראשו,[53]) והעיר דמשק שקטה ונחה ממרגיזה.

בין הרבנים בפרק ההוא בדמשק היו רבים אשר עסקו לחבר שירים ומליצה כבן עירם המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה, ואחרים אשר כל מעינם היה בקבלה, בין הראשונים נחשבו המשורר ר׳ דוד ועליו כתב בעל הזכרונות „מבחר נוגנים ושרים, המאיר לארץ ולדרים, החכם השלם דוד נעים זמירים״[54]) ר׳ יוסף אלתרס אן אלטריץ אשר התישב אחרי כן בצובא ועליו חבר המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה החרוזים האלה:

יוסיף זמיר שירך לפקדני — יסף להטיף לי דבש פיהו
שמתיו לאות על יד ימין שירי — כתר על ראשי ענדתיהו.
מי מקדושים יענה הודך — מי יערך אליו ואיזהו
שרים וכל נוננים הלא תראו — דברי חמודות שיר והתמהו[55]).

בנו נסים אלתרס אשר חבר גם הוא איזה חרוזים, ר׳ שלמה יעקב „חכם ומשורר נעים זמירות ישראל[56]) ר׳ שלמה ברכה השלית צבור „דוב אורב הוא לכל שומעיו וחניתו מעוכה, וכל לבבות דך במדוכה, בקול בכל ערוכה״[57]) ור׳ ישועה ניסו של הרב ר׳ אברהם ן׳ מיגאש הלוי שבא מצובא לדמשק.

אמנם לא לבד בחבור שירים ומליצה היתה סגולת המשורר הנפלא ר׳ ישראל נג׳ארה, הוא הצטין גם בחכמת הזמר בהיותו בעל קול ערב כאשר יכנה את עצמו „נעים זמירות ישראל״[58]) ומימי שחר חייו הוא הלך בחברת המזמרים הערבים התוגרמים כי ידע השפות האלה על בוריין וילמד מפיהם כללי הניגון בארצות הקדם, ויחבר על כל שיריו הקול או החן אשר יש לנגן ולזמר אותם על פי אופני הזמר המזרחי ואל המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה התחברו יתר המליצים המשוררים בדמשק, ויעשירו הספרות העבריה ככל אשר עשו חבריהם המשוררים בשלוניק בעת ההיא לפאר ולהדר היהודית בתוגרמה, אמנם לנגד למליצים האלה יחידי סגולה עמדו

---

52) שם, שם דף קנ״ט ע״א.
53) Turquie דף ר״ח.
54) מי השלוח דף קמ״ב ע״א.
55) שם, שם דף קמ״ד ע״ב.
56) שם, שם דף קמ״ח ע״ב.
57) מי מנוחות דף קמ״ז ע״ב.
58) כימי ישראל שער הספר, ועוד ראה הציון י׳ בסוף החלק הזה.

עמדו בעת ההיא בדמשק ראשי המקובלים אשר הביאו עמהם חכמת הסוד מארץ ישראל, ובעוד עשרים שנה דמשק היה במקום צפת מקום ועד למקובלים אשר עסקו בהפצת חכמת הנסתר, משוררים ומליצים מקובלים וגורי האר״י, עמדו אלה לנגד אלה במקום ההוא בעצמו, כשני לוחמים העורכים קרב האחד מול חברו ולא נודע הנצחון ליד מי יעמד, תמונה יקרה בדברי הימים! אמנם ראשי המקובלים ר׳ חיים ויטאל הקבריזי ר׳ משה אלשיך ותלמידיהם היו היותר חזקים ויעמידו על בסיס קים בית המדרש לחכמת הסוד בדמשק, ומשם נעתקה הישיבה לצפת, ותפוצנה מעינותיה החוצה בכל תפוצות ישראל.

בין גדולי ונבידי דמשק נודע בפרק ההוא האיש הוקם על חיים ן׳ חיים אשר תמך בידי המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה וכה דבריו: „סובחר השלמים שמו נודע באיים... ובביתו ואולמו כבן בית הייתי יוצא ובא, ערב ובקר וצהרים, ומאורו לקחתי לי קרנים, הנני ככל המון ישראל הבאים שעריו לא אחת ולא שתים, זה הים גדול ורחב ידים, ידים סוכיתות נדיב נדיבות יעץ והוא על נדיבות יקום כעץ שתול על פלגי מים״ [59] ובנו „הבחור כארזים״ ר׳ אברהם ן׳ חיים „אחד חלה חלי כבד ימים ושנים, ואחר נפטר בקצרות שנים ועליו נשא אלוסות הנה וקינים״ המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה[60]).

בשנת שס״ד נהרבה עיר צפת עד היסוד כת על ידי הדרוזים ורוב היהודים נדדו לדמשק, בעת ההיא נמלט גם המדפיס אברהם אשכנזי דמשקה ואחרי יגיעה רבה עלה בידי בניו בעזרת המדפיסים אברהם בן מתתיה לבית בת שבע בשלוניק להביא האותיות מן העיר הזאת וליסד בית דפוס עברי שם, התחלת ההדפסה היתה בשנת שס״ה והספר האחד המיוחד ויקר המציאות עד מאד הנודע מבית הדפוס הזה הוא „כסף נבחר״ לר׳ יאשיהו פינטו נדפס בבית אברהם בן מתתיה בת שבע בדפוס יצחק ויעקב בני ר׳ אברהם אשכנזי, התחלת ההדפסה היתה בשני לחדש ניסן השביל ותכל המלאכה שלהי חדש אני לדודי (ניסן) ובחתימת הספר כתוב: „מצורף לזה אשר המציא חדשות... לעשות לשבון כבוד בארצו ולהביא פה דמשק הדפוס הזה תפוס זהב וכסף״.

רב העדה הספרדית בפרק ההוא היה יאשיהו בן ר׳ יוסף פינטו ממשפחת הדגול מרבבה ר׳ כלב פינטו נולד בדמשק בשנת שכ״ה והוא היה תלמיד ר׳ יעקב אבועלפיא[61]) בפשט, ובחכמת הקבלה הוא למד עם ר׳ חיים ויטאל קלבריזי, ור׳ משה אלשיך הנסמך מר׳ יוסף קארו סמך אותו, הרב הזה עבד עבודה רבה בספרות בפשט כמו בדרך הסוד במשך ימי חייו, ותלמידו היה ר׳ שמואל ויטאל בן ר׳ חיים, ויתן לו את בתו לאשה, גם היה איזה זמן על מסעו בירושלם מבלי להתישב בה כאשר הזכיר בדבריו אלה: מידי עלותי בית ה׳ אל הר הקודש בירושלם דרך שכמה... (נבחר מכסף, ס׳ ל״ח) עוד כתב תשובה על ענין גט בירושלם ועל דיני מסים בעיר הקודש ומשפט הקדשות בין ירושלם לצפת, הוא הריץ שאלות ותשובות לר׳ יום טוב צהלון, ובתשובה אחת שהשיב לו הרב הזה אף שהרבה לשבח ולהרבית תוארי הכבוד, לא התרצה לדבריו

והרך

---

59) מימי ישראל הקדמה 60) מימי המרים דף קס״ז.

61) אזולאי שם הגדולים בערך מהר״י אבועלפיא יוצא מספרי המחבר.

ודרך אגב רמז לו: „אבל מה אעשה ומרגלא בפומיהו דרבנן דבי רב בקושטנדינא רכתי בדעות על קושיותי: אסיריו לא פתח ביתה, כי לא אתרצה בדחיות כקש" ולמרות שחלק לו כבוד חלק על דבריו.

בסוף ימיו ר' יאשיהו התישב בצפת ושם נפטר לעילמו בשנת ת"ת (סוף ספרו נבחר מכסף) ואלה חבוריו הנודעים לנו:

א) כסף נבחר, דרשות כסדר התורה, דרוש אחד לכל פרשה ולפעמים שני דרושים נדפס בראשונה בעיר דמשק בשנת שס"ה ופעם שנית בחייו בויניציא בשנת שפ"א, אמנם בדפוס השני לא־יזכיר את הראשון.

ב) כסף מזוקק, דרשות ופשטים מפסוקים תמוהים על התורה כפי הסדר נדפס בויניציא בשנת שפ"ח.

ג) כסף צרוף, פירוש על משלי נדפס זמן רב אחרי מותו מתוך הכתב יד באמשטרדם בשנת תפ"ט.

ד) מאור עינים, פירוש על כל האגדות שבעין יעקב שני חלקים החלק הראשון נדפס מתוך הכתב יד באמשטרדם בשנת ת"נ והחלק השני במנטובה בשנת תק"נ.

ה) כסף נמאס, פירוש על מגילת איכה בכתב יד.

ו) כסף תועפות, פירוש על התורה (מזכירו שלמה דאלמידיקו המכונה יש"ר מקנדיא).

ז) קבוצת כסף, קיצור דיני נשים וממונות בשלחן ערוך ונשאר בכתב יד.

ח) שאלות ותשובות, נדפסו מתוך הכתב יד בארם צובא תרכ"ח בשם נבחר מכסף. עוד הובאו תשובותיו בס' שאלות ותשובות לר' יום טוב צהלון, ובס' יד אהרן לר' אהרן אלפנדארי חלק א'.

וקרוב לדמשק היה הכפר גנובאר ובו בית הכנסת הנזכר בגמרא „כנישתא דבי נובר" [61a]) ולפי דברי בעל הזכרונות בעת ההיא היה בית הכנסת ההוא בנוי לתלפיות „יאמרו בקבלת פיות ופיות שבנאו אלישע בן שפט, ויש שם מערה לכבוד ולצבי, יאמרו שהיא לאליהו התשבי, והנה באמת זיו זהר שכינת המקום המהודר ההוא יאמת כל הדברים האלה" ועוד יוסיף לבאר „עיקר ישיבת היהודים היתה שם מקדם קדמתא... לולא כי הגנבים והשודדים נרשום מהסתפח בנחלת גילת המקום ההוא, ונשארו שם מדלת עם הארץ קצת אנשים אשר תמלו על המקדש הלז, והנם השבו בעינם, כאין וכאפס לבלתי עזוב את המקום ההוא ריקם, ופן יאכלו הזרים חלקם הגוים הדרים בכפר, ופן יבוזו ההקדשות אשר הקדישו הקדמונים להקדיש אלו לאין חקר, ועתה נער יכתבם, והנשארים בהם נמקו בעוונותינו הולכים ודלים... כי העניים אשר נשארו שם נודדים הם ללחם איה מכפר לכפר ומפנה אל פנה" ועדת דמשק עשתה כל מה שהיה ביכלתה לעזור לתושבי המקום לבלתי ילכו בכל אשר ימצאו, אמנם ההוצאות היו רבות ועל כן נועצו לשלוח שליח בכל הערים הקרובות לצבור כסף ולהעמיד הישוב בכפר גובר כמלפנים [62]) כנראה קול הקורא אשר שלחו בעת ההיא בערים הקרובות הביא תועלת בכנפיו כי רואים אנחנו הישוב בכפר הזה עומד ימים רבים ועד ימינו אלה.

בעיר

61a) עי' שם הגדולים לחידא ערך ר' שמואל אבו חצירו שאין זה בי גובר הנז' בגמרא (דוד פינקיל).
62) מי זהב דף קסיה.

בעיר הקרובה אהלב או ארם צובא היה גדול הישוב הישראלי, בראש העדה עמד ר׳ אברהם בן אשר תלמיד ר׳ יוסף קארו, ואחריו היה הרב ר׳ שמואל בן ר׳ יוסף הכהן נולד בערך שנת ש״ך וילמוד בישיבת ר׳ שלמה חושורטרוס, ומימי נעוריו הצטיין בלמודיו ויהי לאחד הרבנים היותר מפורסמים בדורו, גם היה מחבר שירים אשר לא הגיעו עדינו אמנם המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה במכתבו אשר ערך אליו יזכיר לו כל טובותיו והחסד אשר גמל עמו בבחרותו ודרך אגב ידבר מנועם מליצותיו ותרוזיו ואלה תמצית דבריו אשר מהם נוכל להכיר ערך הרב הזה: „החכם שלם תעלה שרש היחס והמעלה... הוא העולה סמעל לו על שלשה כתריו, ויעבור בין בתריו... אשר התבוננת עד רחבי ארץ המליצה ונכנסת לפנים ולפני בנגוי מרוסי מנעימי נאומי השיחות הנחות, ומי כל החי מכל בשר יגזור אל לבו לגשת בהגה וארשת וקסת הסופר לערוך אליך מלין, הלא תשוג אחור ימינו ולא יעבוד חיל נגד המון שיריך ואמרי נועם זמירותיך״...[63])

כנראה ר׳ שמואל הכהן לא האריך ימים ולא הגיע לכלל זקנה ונפטר לעולמו בערך שנת שס״א, בתור סופר הוא העשיר הספרות בחבורו אשר קרא בשם מנחת כהן, אמנם לא עלו לדפוס כי אם שני חלקיו, והם:

„נר מצוה״ כולל שבעה עשר דרושים מיוסדים על שלש עשרה העיקרים במאמרים ומדרשים נדפס בויניציא ש׳ שנ״ח: „תורה אור״ והוא החלק השני מחבורו, כולל דרושים על ס׳ בראשית, כמה דרושים על כל פרשה נדפס בויניציא ש׳ ש״ס: „דרך חיים״, נמצא בכ״י והוא החלק השלישי מחבורו, כולל כל המצות, ובפרט המצות הנהוגים בזמן הזה: „תוכחות מוסר״, הוא חלקו הרביעי, מזכירו בהקדמת נר מצוה, ולא נודע מהותו.

אחריו עמד בראש העדה הרב שמואל בן ר׳ אברהם לאנייאדו, והוא היה בעת ההיא בחצי שנותיו וכבר נודע שמו לתהלה בכל ערי תוגרמה, הוא היה במרוצת מכתבים עם ר׳ יוסף מטראני בהיותו בצפת ויערוך אליו שם שאלותיו לעת זקנתו באו עליו תלאות רבות ובתשובותיו האחרונות חתם תמיד „המר ונאנח״[64]) בשנת שנ״ו הדפיס בעיר ויניציא חבורו הראשון „כלי חמדה״ אשר נמכרו בכסף מלא בכל ערי איטליא ותוגרמה ובשנת שס״ג הדפיס חבורו השני „כלי יקר״ בויניציא על הוצאותיו וכבר היו מוכנים להשלח לחלב בתוך שני ארגזים במספר מאה ותשעים כרכים, והנה קרה מקרה בלי טהור שהסוכן או „פאטור״ (Fattor) יוסף פארדו בויניציא, אשר היו בידו שני הארגזים „נשבר וברח והלך ונשאר חייב לכמה בני אדם שהיה להם בידו סחורות״ והרב ר׳ שמואל היה בידו כתב מן הסוכן ההוא שהגיעו לידו הספרים מבית הדפוס ושיזהר לשלחם לצובא ויהפוץ לקחת ספרים אלא שעמדו יתר הנושים כמערערים עליו ורצו להייבו שבועה על מספר הספרים שהיו בתוך הארגזים, ור׳ יוסף מטראני אשר נשאל על הענין הזה השיב „שרחוק הדבר שתהא כאן העדאת העדים ברורה שאלו הספרים עצמן

שהפקיד

---

63) שם, שם דף קס״ו.

64) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ סי׳ קי״ג, לפי זכרונות משפחתו (הקדמת „כסא שלמה״) זקנו הרב ר׳ שמואל לאניאדו הראשון שנדד מספרד לאנדרינופלא והוא היה במעמד רבני העיר ההיא שערכו שאלה לר׳ אליה מזרחי (שו״ת ראם סי׳ נ״ב) אביו ר׳ אברהם נדד לארם צובא ושם נולד ר׳ שמואל השני.

שהפקיד, אם הם אותם שלקחום בחובותיו, לפי שהספרים כלם מין אחד הם, ואינם מקושרים אלא כמות שיצאו מבית האומן ועל כן הורה להתר שינתנו לו כל הספרים בלי שבועה"[65]) קרוב לימים ההם קרה מקרה שאלמנה אחת ארסה את בתה עם בחור אחד מעיר אחרת והתנו ביניהם שהצד המתחרט יתן מאתים גרושוש ריאליש (Reales) לצד האחר, וכעבור איזה זמן והנה נודע בחליב שהאיש ההוא היה מקודש בקידושין גמורים לאשה אחרת, וכאשר שמעה האלמנה „כי נבלה עשה וכן לא יעשה חרה לה עד מות ולא רצתה לתת לו את בתה שתהא צרתה בצרה. וגם לא יגרש את זו לקחת את זו ואדעתה דהכי לא נתחייבה בקנס" וכאשר ראה הבחור שלא רצתה לתת לו את בתה דרש לפני החכם ר' שמואל לאנייאדו לחייבה לתת לו הקנס, ופסק החכם שאין עליה שום חיוב כלל, אמנם הבחור בראותו שלא יצלח בדיני ישראל הלך לערכאות של הממשלה לקחת את ארוסתו בחזקת היד, ושר וגדול אחד תוגרמי שלח מלאכים לחכם העיר מרביץ תורה וצוה עליו שעל כל פנים יעשה זאת שהבחור יקח את ארוסתו לאשה או שיתפשרו ביניהם, „ואם לאו מרה תהיה באחרונה" אז נועדו דייני העיר ויחייבו את הנערה לתת המאתים גרושוש אשר התנו ביניהם[66]). ר' שמואל לאנייאדו לא האריך ימים ובשנת ש"ע נפטר לעולמו בעזבו בת אחת אשר השיא בחייו לר' מרדכי הכהן אשכנזי, ושני בנים ר' משה ור' אברהם שהתישב בירושלם ואלה הספרים אשר חבר ר' שמואל לאנייאדו.

א) כלי חמדה, כולל דרושים ופשטים ומאמרים תמוהים על כל התורה, דרושים רבים לכל פרשה, נדפס בויניציא בשנת שנ"ו (סימן בדשן) [66a]).

ב) כלי יקר, והוא פרוש על הנביאים ראשונים מלוקט מכל הספרים אשר היו לפניו נדפס בויניציא בדפוס האחים בראנאדיני בשנת שס"ג, וכבר ראינו שכל הספרים הנדפסים עלו למספר מאה ותשעים. ג) כלי פז על ישעיה (ויניציא תי"ז).

ולר' שמואל היה את גדול מבנו בשנים אשר הרביץ בתורה בחליב ושמו יצחק לאנייאדו והוא הוליד את בנו ר' אברהם כשם אביו הרב אברהם לאנייאדו, והיה מגדולי רבני העיר צובא, ובסוף ימיו עלה עם כל בני ביתו ירושלימה ושם הרביץ תורה, בתור סופר הוא כתב ספרים רבים אך רק שנים מהם נדפסו ואלה הם:

מנן אברהם, שבעה עשר דרושים שונים נדפס בויניציא בשנת שס"ג.

נקודות הכסף, פירוש על שיר השירים, ונדפס אחרי מותו על ידי בן משפחתו ר' משה בן ר שמואל לאנייאדו, עם פירוש רש"י והרגום, ותרגום ספרדי ועל השער כתוב: קאנטאריש או לואוריש קי דישו שלמה איל פרופיטה ריי די ישראל קון אישפירימו די פרופיזיאה דילאנטי שינייור די מודו איל מונדו, פובליקאדו פור משה די שמואל לאנייאדו (שירים ותשבחות שאמר שלמה הנביא מלך ישראל ברוח נביאות לפני אדון כל העולם יצא לאור על ידי משה

שמואל

65) שם חלק א' ס' קכ"ד. 66) שם חלק ג' ס' צ"ר.

66a) ופעם שנית נדפס בפראג שנת ש"ע (דוד פרנקיל) עוד השאיר אחריו בכ"י ס' כלי גולה, ובאור על כל הנביאים האחרונים וכתובים שלא עלו לדפוס כנזכר בהקדמת כסא שלמה (ירושלם תשי"ד, דפוס שמואל הלוי צקרמן).

שמואל לאניאדו) דפוס בראנאדיני בויניציא שנת שע״ט. מלבד זה הוא הניח ס׳ „כלי יקר״ לדודו ר׳ שמואל בשנת שס״ג.

ר׳ אברהם בן ר׳ שמואל לאניאדו ירש כסא הרבנות מאביו בערך שנת ש״ע נקרא „הרב המוסמך״ והיה מופלג בעשר ובכבוד תורה ובגדולה... ובשנת שפ״ג התישב בירושלם ושם חתם הסכמה על ס׳ „והרי חטה״ (המעלות לשלמה, בערך ישראל בנימן) ר׳ אברהם היו לו ששה בנים גדולים ומהם בנו הגדול ר׳ שלמה שנמנה לרב הכולל בארם צובא במקום אביו כאשר העתיק מושבו ירושלימה, ור׳ לוי לאניאדו שהיה רב הכולל באלכסנדריא [67]. עוד היו בפרק ההוא באחלב ר׳ מרדכי בכמוהר״ר משה לבית חיון ור׳ מרדכי הכהן אשכנזי, ור׳ יוסף אלטריץ נעים זמירות ישראל שהיה מתחלתו מדמשק, ר׳ מרדכי הכהן שירש כסא הרבנות מחמיו ר׳ שמואל לאניאדו נולד בצפת וילמוד בישיבת ר׳ ישראל די קוריאל, אביו היה ממשפחת אשכנזים ושמו ר׳ יצחק הכהן אשכנזי כנראה בסבת התנפלות הערבים על רחוב היהודים בצפת בשנת שלי״ט נאלץ לבקש מפלט בעיר צובא, בערך שנת שס״א ר׳ מרדכי חתם בבית דין עם חמיו ר׳ שמואל לאניאדו ור׳ מרדכי דיין, ומן העת ההיא שמו נודע לתהלה בין רבני העיר, ואחרי מות חמיו ר׳ שמואל הוא עמד במקומו לראש ולמורה צדק, עד היום מותו בערך שנת ש״פ, הוא כתב במשך ימי חייו ספרים רבים ואלה יצאו לאור:

שפתי כהן, באור פסוקים שבתורה על פי הפשט והקבלה, כסדר התורה ובסוף כל פרשה גימטריאות רבות מכתב יד רבינו שמשון נדפס בויניציא בשנת שס״א (ובדפוס השני בעיר וונזבק נרשם שנדפס בשנת ש״ע הדפוס הראשון—הדפוס השני הוא משנת ת״ן).

ראש מר דרור, חמשים דרושים בסדר התורה נדפס בשנה ההיא בויניציא (סוף שנת שס״ה).

מר דרור, מכיל דרושים רבים שונים, היה בידי בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי (קורא הדורות דף מ״ח ע״ב).

אחריו עמד בראש הרבנים ר׳ חיים הכהן בן ר אברהם הכהן, הוא נולד במצרים ואחרי כן התישב בצפת ושם למד חכמת הקבלה עם ר׳ חיים ויטאל הקלבריזי, וגם הוא היה מן הנודדים מצפת בשנת שלי״ט ויתישב בצובא ושם עסק כל ימיו בחכמת הסוד, אחרי מות ר׳ מרדכי הכהן נמנה לרב הכולל ויעמד שם עד שנת ת״ג בערך, בעת ההיא נסע לויניציאה להשתדל בהדפסת חבוריו אמנם לא עלה בידו להדפיס כי אם ספרו תורת חכם בשנת ת״ד ואחרי כן הלך לליוורנו ונפטר שם [67a] מן החבורים הרבים אשר כתב ר׳ חיים הכהן נודעים לנו:

תורת חכם, והוא חבורו הראשון שיצא לאור בחייו מכיל דרושים כסדר התורה על פי הסוד נדפס בעיר ויניציא בשנת ת״ד.

מקור חיים, כן נקרא בשם כללי פרושו על השלחן ערוך בדרך הסוד וכל חלק נקרא בשם אבני החשן שלשה טורים לכל חלק, אמנם לא הגיעו כלם לדפוס ולא

בסדרם

67) כסא שלמה, ס׳ א׳.

67a) קורא הדורות דף ס״ב ע״א.

בסדרם, ולפי דברי בעל הזכרונות, „ס׳ מקור חיים עצמו לא נשלם, ויש בו בסוף בלבול" ואלה החלקים אשר יצאו לאור

טור יהלום, נדפס באמשטרדם ובעת לא נמצא, והיה גם כן בכתב יד[68].

טור ברקת, באור על השלחן ערוך חלק ארח חיים מהלכות פסח עד סופו מלוקט מפוסקים ותשובות ועל פי הקבלה מכתבי האר״י נדפס באמשטרדם שנת תי״ד — תט״ו[68a].

טור פטדה, באור ארוך על השלחן ערוך הלכות שבת נדפס בליוורנו בשנת תי״ד (ס׳ תורה).

מגדול דוד, פירוש על מגלת רות על פי הקבלה, נדפס מתוך הכ״י על ידי ר׳ דוד לידה אמשטרדם ת״ס.

עטרת זהב, פירוש על מגילת אסתר, על פי הקבלה, היה בכ״י בידי הרב אזולאי.

מנורת זהב, פירוש על קהלת על פי הקבלה, היה גם כן בכ״י בידי הרב אזולאי.

פירוש על אסתר על פי הפשט, כתב יד.

פירוש על אסתר על פי הקבלה, כתב יד.

כוונות התפלה, על פי האר״י, כן כתב הרב אזולאי שהוא היה המסדר הכוונות על התפלה שנדפסו אחרי כן בכל המחזורים וספרי התפלה.

בין המקובלים בצובא היה גם ר׳ יפת מצרי כנראה יליד מצרים והוא תלמיד ר׳ חיים ויטאל, וקרוב לשנת שצ״ה הלך שאלוניקה ונשאר שם רק איזה זמן, ובעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי כתב עליו: „החכם כה״ר יפת מצרי חסיד ומקובל, ובימי נערותי בא זה החכם לעיר שאלוניקי וישב שם קצת ימים, וכל אותם הימים זכיתי ללמוד עמו בספר הזהר ובשאר ספרי הקבלה, ואז הייתי אני הכותב כבן י״ז או י״ח שנים, ולמדתי ממנו קצת חידושין בחכמת הקבלה ממה שלמד וקבל מרבו מהרח״ו[69] ואח״כ היה בירושלם.

כבר ראינו שהעדה הישראלית בצובא נחלקה לב׳ קהלות (ראה חלק ב׳ פרק ה׳) הםסתערבית והספרדית כלם היו אנשי חסד ויתמכו בכל עת עניי עירם ועניי ארץ ישראל בנדבותיהם ביד פתוחה, ויהי כאשר יצא יצא ר׳ בצלאל אשכנזי

מירושלם

---

68) בעל הזכרונות ר׳ חיים אזולאי מעיד שראהו כלו בכתב יד והוא על חלק יורה דעה, ובתחלת הקדמתו לס׳ מקור חיים חלק טור ברקת נראה שכבר נדפסו החלקים האחרים, וכן נראה מדברי ר׳ דוד קונפורטי (קורא הדורות דף מ״ב ע״א) שלא פרט החלקים אלא הזכיר הספר כלו, הרב הזולאי כתב עוד: „וראיתי בגניזה דפין כס׳ טור יהלום מסוף יורה דעה מנדפסות, ולא ידענא מה אידון בה, דמות בראה שנדפס כל יורת דעה ובא עד קצו, שיש דפין לא מעט מנדפסות מסוף יורה דעת ומה היה לו לס׳ זה בולו שלא נראה בעולם אלא דפין אלו בגניזה" גם הבבליוגרף ר׳ יצחק בן יעקב כתב שראה ארבעים דפים נדפסים מטור יהלום מריש ס׳ שע״ב הלכות אבלות עד סוף ס׳ שפ״ט (דף של״ג—שע״ב) ואם כן אין ספק שנדפס כל השלחן ערוך גם עד סימן זה, ומי יודע הסבה מה היה לראשונים. (הוספה מהמגיה: טור יהלום, על ה׳ אבילות מסי׳ שס״ד עד סוף ס׳ שפ״ט, נדפס לפיעטרקוב תרל״ו. (דוד פרנקיל).

68a) נדפס ממנו על ש״ע אורח א) מקור חיים סי׳ א׳ — ל״ב. ב) טור פטדה על סי׳ רמ״ב, — ש״ה: ג) טור ברקת סי׳ תכ״ט — תרצ״ו. — נדפס באמ״ד תי״ד — ט״ו. ופעם שנית פיעטרקוב תרל״ז.

69) קורא הדורות דף מ״ב ע״א.

מירושלם דמשקה לדרוש תמיכה בעד עניי עיר הקדש, בהיות הרב ההוא זקן ושלא התירוהו ללכת עד צובא להשפיע על הנדבות, ר' ישראל נג'ארה כתב אל ראשי העיר בשם יהודי דמשק לשלוח נדבתם אל יד ר' בצלאל דמשקה וזה תמצית כתב הבקשה: עטרת תפארת לעמוסי בטן הסדת עדת אבירים, גבורים לעמוד בפרץ ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד, יאירו יזהירו כזהר הרקיע, עושי צדקה בכל עת, לא ייעפו ולא יגעו, דמים בדמים נגעו, מיום ליום ומחדש לחדש המה מריקים שקיהם לעשות רצון קוניהם הם ראשי עם יחד שבטי ישראל השרידים נחמדים מכל כלי חמדה ואבן הראשה, לכל דבר שבקדושה, קהילה קדישא אשר בצובא, ועל צבא תהילתם התורה נר אחד בארץ, צדיק מתהלך בתומו, ושמואל (לאנייאדו) בקוראי שמו, יהי אלוהיו עמו וכו'[70].

יהודי ארם צובא היו מתאמצים לנסוע למרחקים לרגלי מסחרם, הם הפליגו באניות שיט או בהפסודות על הנהר הגדול פרת עד הים הפרסי ומשם הלכו באניות עד הורמוז ועל מדינת הודו, ובעל הזכרונות כתב שיהודי אחד „רצה להרחיק נדוד אל ארץ רחוקה, ובהיותו על אם הדרך הזכירהו החכם השלם כמה"ר שמואל לאנייאדו נר"ו להניח גט זמן לאשתו כמנהג, והעמיד עדים וצוה לסופר לכתוב ולעדים לחתום גט לאשתו, שיתנו לה על מנת אם בא בתוך שתי שנים, והנה האיש ההוא הלך לו, ובדרך על נהר פרת אירע לו מקרה שיצאו לסטים עליהם, והם בתוך הספינה בנהר, ותצא אש בספינה מתוך הפולב'ורה (Polvora עניינו אבק שרפה) ולהכה את כל היושבים בספינה"[71] כנראה היהודים לא לבד שהיו מביאים המשי מפרס דרך עיר הורמוז, אלא שהיו מוליכים שם סחורות תוגרמה לטרות ארך הדרך והתלאות, אמנם לא בכל פעם היו מרויחים ורואים ברכה בשכר עמלם, ובעל הזכרונות כתב לדוגמא ששני יהודי צובא היו שותפים והוצרכו עוד למעות, והלכו שניהם אצל נוצרי אחד עשיר „ולקחו ממנו מעות ברבית והעמידו לפניו ערבנים כל אחד לחלק הנוגע אליו, ולקחו סחורותם והלכו להורמוז ושם נאבד הכל, ויצאו נקיים מנכסיהם הקרן וההלואה"[72] החבר האחד שב אל עירו ונתפשר עם הנוצרי המלוה בעד חלקו, אמנם הנוצרי תפס את הערבנים בעד חלק החבר השני אשר נשאר בהורמוז ונפרע מהם כל החוב והנה הערבנים האלה קמו על החבר הראשון ותבעו ממנו הכסף אשר שלמו בעד חברו, וכאשר מיאן לשלם הוליכו אותו לערכאות של הממשלה, ובכח עדי שקר ישמעאלים שפטו אותו ויחייבוהו לשלם „וחבשו אותו בבית האסורים, ולא יצא עד שהפסיד בין רב למעט, ושבו ומסרו אותו ביד „סנואני" (אולי סובאשי שוטר) אחד אלם רשע, עד שהפסיד מה שהפסיד להציל עצמו פעם אחר פעם היו מוליכים אותו מדחי אל דחי. .. ובכל פעם לא היה נמלט כי אם בהפסד מעות ובצער, סוף סוף הגיע הפסדו למאה פרחים ויותר, עד אשר הקריב משפטו לפני הבית דין של ר' שמואל לאנייאדו, ר' מרדכי בכמוהר"ר משה דיין ור' מרדכי הכהן והם גזרו שהייבים הערבנים לשלם לו כל הנזק.

ובעיר חמת הקרובה לדמשק היה גם בעת ההיא ישוב ישראל כנודע מבני המסתערבים והספרדים, ובשנת שס"ב ר' יוסף מטראני בנסיעתו מצפת לקושטנדינא

70) כי זהב, דף קס"ב ע"א.

71) שו"ת מהרימ"ט חלק א' ס' ס"ו.

72) שם חלק ג' ס' ק"ו.

לקושטנדינא עבר דרך העיר הזאת[73]), אמנם הישוב הישראלי היותר גדול היה בטריפולי של סוריא או תרבוס־איל־שאם הנקרא בפי היהודים סינים על חוף הים התיכוני לדרום של חמת, ראש העדה היה ר׳ שמואל הכהן הזקן אשר היה בתרוצת מכתבים עם ר׳ משה מטראני בצפת[73]) אחריו שרת בקדש בנו ר׳ יוסף הכהן אשר האריך ימים עד שנת ש״ן בעזבו שני בנים ר׳ שמואל ור׳ ישעיה לפי דברי בעל הזכרונות הרב הזה הצטיין בפעולותיו ואותו קרא בשם: „החכם השלם שמו נודע בשערים, איש חיל, ועל פטירתו כתב קינים והנה המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה:[74])

איך נעלה גוסר סגן הכהנים — איך הוד שני לוחות בפתע נשברו...
אוי אמרה סינים אשר אבדה כלי — חסדה הלא צנים בתוכה נצברו...
לא אחשה לילה ויומם מבכות — על איש אשר יחדיו פעליו יקרו
בכיה יעור בן שמואל גם ישעיה — על פני אב נעמו גם נהדרו...
משרת מלוכה על כתפו היתה — שלש כתרים הם בראשו נקשרו...

ר׳ ישעיה הכהן בנו שלח ידו במסחר והיה נחשב בין בעלי ההון, ובכל זאת לא מנע ידו מן הספרות כי היה מליץ נחמד ומחבר שירים יקרי ערך לפי עדות המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה ואלה דבריו: „נפשי אויתיך מימי קדם קדמתה, יום לשמע אזן שמעתיך ועתה כי עיני ראתך איתוספו כמה ספסלי שבילי אהבתך עזה מים רבים לא יוכלו לכבות עזה... נפשי אשר פדית עתה אתה ברוך ה׳ מידך, ואהללך שבע ביום על כל החסדים והאמת אשר עשית עמדי״[75]) כי כנודע המשורר התאכסן בימי נעוריו בביתו והוא תמכו בימין צדקו בהיות שהכיר ובחן כשרונותיו בהיותו בימי עלומיו, וכל ימיו היה אסיר תודה לו על כל החסדים אשר עשה עמדו[76]), ר׳ ישעיה היה עוסק לפעמים במשרות הפחות והממשלה ובעוד איזה שנים עקר את מושבו לעיר הקרובה בארות (ביירות) ושם נולד לו בן, וימהר להודיע לאהובו המשורר ר׳ ישראל דמשקה והוא גם כן השיב אליו מכתב מליצה „וכאשר הגיעו לידו דברי אלה, קם והתעודד ושלח לי מכתב קטנה ככף איש עולה מים התבונה, מעשה ידיהו כוננה, וכה התנצל על בלי כתוב לי פעם כפעם להיות עליו משא מלך ושרים וכאשר נסע ביתו לבארות וישב שם ימים אחדים ולא כתב כמנהג, כתבתי לו אלומות תרעומות״[77]) הנה כי כן היו שני המליצים האלה בהתחברות חליפות מכתבים תמידי ולפי דברי ר׳ ישראל נג׳ארה „כאשר שמע האח נפשי ישעי וכבודי, כי נשאתי אשה חדשה שלח לי לשמי תשורה וכתר מלכות בראשה, מכתב ידו אבן הראשה, וכאשר קולו שמעתי שמחתי ונתעוררתי להשיב לו תשובה שלמה ולהתשיר לו תשואות חן חן״[78]) אמנם ר׳ ישעיה הכהן כנראה היה חלש המזג ויחלה את חליו עד אשר יעצו אותו הרופאים לנסוע בעוד איזה זמן לערים אחרות ועל כן הלך אל ארם צובא ולא נלה אזן אהובו, אשר ערך אליו דבריו: „שלחתי אל כה״ר ישעיה הכהן נוע תמימים, בלכתו לצובא וישב שם ימים

למצוא

73) שו״ת מבי״ט חלק א׳ סי׳ קי״ב.
74) מי המרים דף קס״ו.
75) מימי ישראל דף קמ״ז.
76) מי מנוחות דף קנ״א ע״א.
77) שם, שם דף קנ״א ע״ב.
78) מי מנוחות דף קמ״ט.

למצוא מזור... שלום עד בלי ירח יטה אליך הנוטה כדוק שמים, יצילך מדבר ומגפה, ומכל מדוי מצרים״[79]).

עוד היה בסינים „החכם השלם הרופא המובהק״ ר׳ יהודה אפומאדו שהיה גם כן מבעלי ההוראה בעיר ההיא ובעל הזכרונות ירבה לתאר אותו בדבריו אלה: „יושב בשבת תחכמוני שמה ישבו כסאות למשפט, על שער בת רבים שערי צדק ושערים המצויינים... ריש̄ מתיבתא, זכרו ישימו חכמים בעיניהם ונגד פניהם נבונים, רוכב על במתי שפתי מתי השיר וההלצה, וכראש גאון תפארתם יהודה יעלה ויפול חללים עד פתח השער בעסק החרוז המונים המונים... לשרתו ולברך בשמי קדמו שרים אחר נוגנים, רבים לוחמים לחם השיר האוכלים למעדנים״ הנה כי כן יוצא לנו שהרב יהודה אפומאדו מלבד מלאכתו כרפואה, לא מנע את עצמו מעסוק בצרכי ציבור ובהוראה גם שלח ידו במליצה ויחבר שירים יקרים, עד אשר נראו להגונים גם בעיני מבחר המשוררים בפרק ההוא ר׳ ישראל נג׳ארה המדבר בשבחם, הרב הכולל בסינים בפרק ההוא היה ר׳ מנחם נאליקו אשר הריץ דבריו לר׳ יום טוב צהלון בצפת.

בפרק ההוא הופקד למושל על סינים הפחה יוסף — סיאיפ׳ — אונלו והוא איש רע מעללים כאשר הראה סופו, ויהי כבואו העירה נתן עינו במטמון הרב והגביר יהודה הכהן ויעליל עליו עלילות כרשע עד אשר דן אותו למיתה להתיז ראשו בחרב, השמועה המבהילה הזאת נודעה בכל הערים הקרובות אשר ידעו הכירו והוקירו ערכו הרם ובכל המקומות אשר הגיעה השמועה הרבו להספיד אותו בכל הקהלות, המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה כתב גם הוא בזכרונותיו המקרה הזה: וזאת ליהודה, נשאתי קינה ברעדה, אנרא דכי הספדא, בתוך קהל ועדה, כבא השר הצורר לסינים בקפדה, ויחרד חרדה, על החכם הר׳ יהודה כהן אב לתורה ולתעודה, והפיל ראשו בחרב חדה, על שן סלע ומצודה, ונפשי נבהלה מאד נעה גם נדה״[80]) (בערך שנ״ט) והפחה הנורא הזה משל ימים רבים על העיר הזאת והצר מאד לישראל, וקרוב לשנת שי״פ בהיות הרב ר׳ יצחק ברכה כנראה אחי השליח הצבור ר׳ שלמה ברכה, ריש מתא בסינים קרה מקרה בלתי טהור ששני יהודים סוחרים יצאו מן העיר ללכת לכפר אגזיר לרגל מלאכתם ובתוך הדרך במקום הנקרא „במרן או „בטרון״ (Batrun) שהוא חוף הים כחמשה ועשרים קילומטרים לדרום סינים, היו אורבים מצד השר או אמיר יוסף כאשר היו קוראים אותו להרוג העוברים ושבים להתעולל על תושבי העיר במרון ולקחת מהם כסף ענושים על לא חמס בכפיהם ויהי בעבור שני היהודים ויתנפלו עליהם ויהרגום ויטילו אותם כאם הדרך הפונה לעיר, ואנשי במרון כראותם הפגרים פחדו פחד וישליכו אותם אל הים עברו איזה ימים והנה נודע בסינים ששני היהודים נאבדו בדרך ולא הגיעו למחוז חפצם וישלחו אנשים לבקש אותם, ושלח האמיר יוסף (יוסופ׳) הוא השליט על כל תחומי הארץ״ לאמר ליהודים השמרו לכם „פן תהיו אתם בנזיקים״ ששר העיר במרון ירגיש ויתנום אנשי הכפרים להמם ולאבדם. „ולכן החרישו כי אני את דמם אבקש ואנקום נקמתם, כי עלי המלאכה לגמור״ ובעל הזכרונות יוסיף לספר

שאף

79) שו״ת מהרי״ט צהלון ס׳ ט׳ סוף השאלה.

80) טו בנותיות דף קט״ג ע״ב.

שאף שהיהודים ידעו שלא יהיה כדבריו ושלא יקיים הבטחתו „מפחדו ואימתו איש מיהודים לא יצא לבקש דבר, באמרו לא ישטמנו יוסף" אחרי ימים עבר השר יוסף בארץ ויתפוש את אנשי בטרון וישימם בבית האסורים עד אשר נתנו לו כסף כפר נפשם שני אלפים גרושים והאיש האדיר הזה אשר כל מגמותיו היה לצבור כסף מצא תואנה ויתאכזר גם על יהודי סינים באמרו שאם לא נמצאו ההורגים בין אנשי בטרון, אזי בלי תפונה יהודי סינים שפכו הדם ויתן במאסר את ראשי העדה למען יתנו גם הם כסף פדיון נפשם[81]) והפחה הזה אשר עשק ורצץ כל תושבי מדינתו לא נסוג אחור למרוד גם באדוניו השלטן. בשנת שפ"ב גברה יד היינג'יריב בקושטנדינא ויורידו את השלטן עשמען השני מכסאו ויהרגוהו, אז היתה שערוריה ומבוכה בכל המדינה, ויוסף פחה מצא שעת הכשר לגרש כל היינג'יריב מסינים ומכל המדינה ולהתנהג כעומד בפני עצמו, בעת ההיא היתה עת צרה ליהודי סינים אשר נפלו בידו בלי חמלה והנינה, עד שנאלצו לנדוד לערים הקרובות בעור שיניהם, והישוב הישראלי בעיר הזאת בטל ועקבותיו לא נודעו עוד, והרב המכולל ר' מנחם נאליקו העתיק מושבו לצדון[82]).

בעיר הקרובה בארות או בירוט על יד הים התיכון היתה עדה קטנה ודלה, לרגלי רדיפות המושל יוסוף סיאיף — אוגלו — פחה בסינים יהודים רבים בקשו מפלט בעיר הזאת העומדת תחת ממשלת הפחה מדמשק, וקרוב לשנת שנ"ט העתיק שם מושבו העשיר ומשורר ר' ישעיה הכהן ונטש כל עסקיו הרבים בסינים, ובמכתבו אשר ערך אליו המשורר ר' ישראל נג'ארה כתב בין יתר דבריו: „וכאשר הגיעו לידו דברי אלה קם והתעודד, ושלח לי מכתב קטנה כבף איש עולה מים התבונה, מעשה ידיהו בונגה, ובה התנצל על בלי כתיב לי בפעם בפעם להיות עליו משא מלך ושרים וכאשר נסע ביתו לבארות וישב שם ימים אחדים, ולא כתב כמנהגו, כתבתי לו אלומות תרעומות, נותן עז ותעצומות... מדוע אתה יושב לבדד כתפארת אדם לשבת בית, ובפרט עתה אשר אין על שכמך משא מלך ורוזנים כאשר בסינים, ולמה לא תתמוך ידך ההדורה בשירה קצרה, ותשיב לראש עטרה, וכי תאמר כי טרדות המשא ומתן בתרוך, כתר לי זעיר שנים שלשה גרגירים, גלילי ידיך המהודרים"[83]).

בין הרבנים בבארות בפרק ההוא נודע שם ר' אלחנן אשר ערך אליו דבריו המשורר ר' ישראל נג'ארה כפעם בפעם, גם היה שם הסוחר הגדול ישועה חבר כנראה מקרובי הרב ר' חיים החבר, והוא הולך ושב מסינים לבארות דרך היבשה, והוא היה שוכב בכפר הנקרא אנפ"י לפני העיר בטרון, וכאשר פגעו בו עוברי דרך וישאלו לאמר אם חונה הוא בבטרון וכאשר השיב שלא בא בעיר ההיא אמרו אליו יפה עשית שמיום אשר נהרגו שני היהודים מסינים בבטרון „נזהרו היהודים שלא לשכב במקום ההוא כי אותו המקום מוכן לפורעניות"[84]).

לרגלי

---

(81) מי המים דף קס"ו ע"א, עוד ראה על הענין הזה שו"ת ר' יום טוב צהלון ס' ל"ו ושם נזכר הכפר במדון (בשגיאה במקום באטרון) הנהרגים היו שני אחים ועדות זה הועד על ידי ישועה החבר.

(82) שו"ת מהרי"ו צהלון ס' רל"ג.

(83) מי מנוחות דף קנ"א-קנ"ב.

(84) שו"ת מהריב"ם חלק א' ס' ל"ב ועוד ראה שו"ת מהרי"ו צהלון ס' ל"ו.

לרגלי פיזור היהודים מסינים, העדה היהודית בבארות גדלה יותר ממה שהיתה מלפנים והמסחר פרץ שם לרוב בהיות שרק דרך החוף הזה באו העוברים ושבים והסחורות באניות לארץ ישראל ולדמשק.

היהודים בבארות או „כפר בייבוט" כאשר קראו כיסים, ההם היו היותר חדשים וחלשים במסחר, רוב הסוחרים היו נוצרים ויקר מקרה שיהודי אחד מקושטנדינא הביא „קלאביראן" (חוטים משוזרים עם כסף או זהב לרקמה) ובבואו לביירוט פגע בו נוצרי סוחר ויסכרם לו על ידי סרסור יהודי וכאשר אמרו לו היהודים למה לא מכרת אותו לנו, ובנתים נודע הענין לאזיר יוסף פיאיף אזנלו ויכה מכנו חמשים גרוש כסף ענושים כתואנה שהבריח סחורתו מן המכס, על הענין הזה נשאל ר׳ יום טוב צהלון בצפת [84a].

פרק ה׳

היהודים בארץ־ישראל, שליה — ת׳ (1574 — 1640)

ירושלים — ר׳ מנחם די לונזאנו — המושל אבו סיפין — ר׳ בצלאל אשכנזי — ר׳ אברהם לאנייאדו — ר׳ מרדכי מטיוילי — המושל מחמד פחת — אבן־פארוך — ר׳ אהרן ן׳ חיים — מוהרח״ו — ר׳ משה אלשיך — העדה בצפת — ר׳ שלמה סאניש — ר׳ משה גאלאנטי — ר׳ אליעזר אזכרי — ר׳ אליהו די וידאש — התלאות בצפת — טבריה — ר׳ ישעיה הורוויץ — חברון — ר׳ אברהם אזולאי — עזה — היהודים בתימן —

כפרק אשר אנחנו עוסקים בו מצב היהדות בארץ ישראל נפלה פלאים על ידי סבות שונות שהתאחדו להצר לה מפנים ומבחוץ, השלטן שלים השני, אוהב היהודים מת ומן היום ההוא השפעת היהודים התקיפים בעיר הבירה שהגינו על יהודי ארץ ישראל הלוך ודלה, הדוכוס דון יוסף נשיא אשר בנה עיר טבריא והושיב בה רק יהודים והספיק כל צרכיהם מת גם הוא, והערבים היושבים בכפרים הסמוכים לעיר הזאת לקחו נקמתם ביהודים שהיו היותר תקיפים בימי השלטן שלים ויבנו טבריא לסרות רצונם וחפצם. השערוריה והאי סדרים אשר שררו בכל המדינה ובפרט מרידת הדרוזים אשר פשטו בכל גבולי הגליל, והתנפלו כפעם בפעם על צפת, המרכז היותר גדול לישראל בפרק ההוא, ומכפנים הקבלה וחכמת הסוד אשר שלטו בכל תקף על לבות כל יהודי הארץ, ולקחו כל מעינם, החלישה החפץ להתפתחות ולהתחרות לחיות כדרך כל הארץ, השאיפה לענוים ולסגופים, דחתה החיים ההווים לפני החיים בעולם העתיד, נוסף לזה נמצאו איזה פריצים כמעט בכל ערי הארץ אשר בגדו בעמם ויתחברו אל התקיפים התתרסים והערבים האוכלים את ישראל בכל פה, וילשינו אותם ויעלילו עליהם עלילות ברשע, ובעד בצע כסף התנכרו לאחיהם בני בריתם וירדפו אותם עד חרמה, אשר על כן נאלצו רבים לצאת מארץ ישראל ולבקש להם מפלט ביתר ערי המדינה. בין ראשי הרבנים בירושלים היה ר׳ בצלאל אשכנזי. הרב

84a) שו״ת מהרי״ט צהלון ס׳ רכ״א.

ושב הרב הזה העתיק [illegible] ממצרים לירושלים בערך שנת ש״ג, לרגלי המחלוקת [illegible] ויעמד שם בראש רבני העיר, ר׳ משה [illegible] כלה לחבר ספרו לקח טוב, [illegible] שלח אלין איזה ספרים לסבבם [illegible] ידו הכהן ונבנו המשורר ר׳ [illegible] אשר כתבתו תחלת דברי פי אל הכהם השלם [illegible] למצרים, קודם ראותי [illegible] באתו שלא כשורה, בשנה [illegible] שפעת נפעת מאורו יגדיל חסדו ואמתו, עם עבדו בן [illegible] הספקים, אשר לא בא מאר דל בידו, ובזה אדע כי מצאתי חן בעיניך [1]) ובהיותו במצרים הרב הזה נתאלמן וישא אשה חדשה אשר הולידה לו לזקוניו בנים ובנות, ובסוף ימיו בערך שנת שנ״ח עלה ירושלימה [1a]) אז אולי נקרא מעדת היהודים בעיר הקדש לכהן פאר בתור רב הרבנים, לאשר ולהצלחת הקהל הגדול ההוא, ובעל הזכרונות כתב: קדוש יאמר לו בחלקת להקת כל בית ישראל כלה [illegible] איש ממקומו, ומה גם כל [illegible] על אשר יפליא לעשות על הכלל ועל הפרט על הטובה ועל הרעה, על הטובה טוב, לטובים גלישרים, ועל הרעה בין יבין בנציבין ועבודתו פרושה בירושלם... קדוש שמו ושוכן עד ישכון באהלו אהלי שם, שם טוב מבנים ובנות ילדים וילדות משחקים ברחובות ירושלם, ויגדלו הנערים ויהיו זרע אנשים מורי הוראה... איש אשר רוח אלהים בו, ובצלו אל היה וידע כל תעלומה, ולא יבצר ממנו מזימה, הן לריב ומצה ימצא חן ושכל טוב להוציא לאור משפט, דבר לא יכחד מן המלך להוציא כל דבר דין וישרם, מן החורים אשר התחבאו שם [illegible] כמוס עמו, כשלחן ערוך לפניו [illegible] הוא ההוא הוא וזה הוא הדרה [2]).

[illegible] (בערך שמ״ו) והוא תקיף [illegible] ולגדוף, כי בערבית [illegible] אבי הקבלה ר׳ חיים [illegible] להגלי התלאות, אשר מצאו ליהודי [illegible] עליהם, ולפי דברי בעל הזכרונות [illegible] שבכל יום הששי בצהרים שהוא היום [illegible] כל שערי העיר והיו הולכים כלם למסגד אשר במקום בית המקדש [illegible] אשר שרדה בכל קצות העיר נשמע אצל המגדל קול [illegible] לארץ, האויב החדש שאל מה קול [illegible] ויענו אליו שנראה [illegible] אשר סתם חזקיה

מלך

1) שו״ת השלוח דף קט״ב ע״ב.

1a) הסכמתו האחרונה שחתם בהיותו במצרים היא על ענין המסים בספר „כי הוא חילכ״י משנת שמ״ו (כתר תורה) וחתימתו באה בין ר׳ שמעון ב״ר יחיאל קאשטילאץ ור׳ יעקב קאסטרו.

2) ס׳ השלוח, דף קי״ט ע״ב.

מלך יהודה כאשר צר סנחריב על ירושלם, וכשמוע השר הדברים האלה שאל אם נמצא היום מי שיוכל לפתחו, ונשיבו אליו המקובלים יש חכם אחד בין היהודים מקובל ועושה פלאות ושמו ה״ר א ב ר ה ם ג ד ל י ה, ובלי ספק שיוכל לפתחו, וישלח הנציב לקרוא אותו ויעל בפניו, גזרתי עליך בשבועה שתלך לבית המקדש ופתוח תפתח את השער הזה, שסתם מלך שלכם, והוא נצרך הרבה לעיר, ועליך מוטל לפתחו, ואם אין תכף בראשך(3).

ואלו המקובלים סדר בהמלט מצוקה זו כי בקשו משה איזה שם מלפני המושל, וגם סלפנים, זו התקנה הנציב על היהודים ויצר להם עד מאד. לפי סדר הזמנים, הנציב הזה או הבא אחריו אכלו את ישראל בכל פה, הקבורו עליהם אכסם ויסגרו שערי בית הכנסת היחידי שהיה בעיר, בעת ההיא הוצרך הרב הזקן ר׳ בצלאל אשכנזי ללכת בעצמו אל הערים הקרובות, ובפרט בדמשק, לבקש עזרה בצרה, לחמוך בידי תושבי ירושלם אשר באו בתגרה מרוב תלאות ומצוקות ומעל הזכרונות יתן לפנינו תמונה שלמה מן המצב הנורא במכתב אשר ערכה קהלת היהודים בדמשק לקהלות ארם צובא: ״אתאנו אלה פה קהלנו העוסדים על החתום בכתב הנשתון הלז מודיעים משמיעים בקול נעים קול ממשג אשר בהיום יום או יומים זרח הציץ אור נר החכמה עוסק לנס עמים הרב כהה״ר בצלאל נר״ו מציון מכלול יופי פה דמשק הופיע, ומהי אך יצוא יצא מירושלם אנה למושב לו פנות אשר יוטב לו כי עת לחננה כי באה מועד בת ציון כסוכה בכרם וכמלונה במקשה, משען ומשענה ועלות קיר קטנה, במקום מקדש מעט אשר היה לראש פנה, פנה היום ונסגר כל בית מבוא עד ישובו עטרה ליושנה, ולולי ה׳ צבאות הותיר לנו שריד עיר הקדש נחות מן המקום אשר הוא חונה שם אשר היה שם אהלו... וכי הוא מושל בכל ארץ מצרים, וה׳ אמר אליו לך לך מארצך ואתן לך ניר בירושלם להיות לפלטה גדולה לשארית יהודה הנשארה... בצל קורותנו בא, ונפוש נחוריה טובא, ומפיו להבת, ואש תאכל, לא תוכל הארץ להציל את כל דבריו, מנה תלאות ארץ חפץ רבתי בגוים רבתי בדעות, כי שבעה ברעות מרוב מצוקות, מבלי העזים ושנאות ובפרט מענין שערי בית התפלה אשר בירושלם אשר ננעלו, ושערי דמעה לא ננעלו, ולהעמידהו על עמדו סגור לבלתי ישלחו בו יד העזים הלוגג, הוצרכו לסגור פנות ופתחים משערים, מהשופטים והשרים הצרים, אשר קבה פתגם נותנם, והנה הנם, ישבו בשב ואל תעשה, עד יעשה האל עמהם כבל נפלאותיו... איש אלהים קדוש הוא החכם הנזכר, כי ראה כי אזלת יד יושבי בציון, ותפשם יפשה אגן כל בלתי אל הלחם זאת, עינם בכל הארץ נפשי נפיחי כפם, באופן כי אין הקומץ משביע, וכל עולל ותינוק מעריסה ישא את בצקו טרם יחמץ כמין חסד לגוסיה וליזל באורחא כמוצא שלל לא יתפס, וכמוצא פירות נעוסף, ואף על זה לא יעצרו כח אנשי העיר כי רבו כמו רבו העניים והאבנגים לסנין מאתים ושלשים והבעלי בתים מועטים ונער יכתבם, ובעלי בתים נקראים אשר אינם שואלים על הפתחים, וכל העניים האמללים האלה בחסר לחם תוגתי ה׳ היתה כפיהם(4).

כנודע רוב היהודים תושבי ירושלם היו ספרדים, והנספחים אליהם המערבים,

כי

3) אזולאי, שם הגדולים, בערך ר׳ חיים ויטאל.

4) מי השלות דף קמ״ב.

כי הם היו יושבים בתורקיה ומצרים הקרובות לארץ ישראל וכרבות מספרם כן היו רבים עניהם בעוד שהאשכנזים שמדינתם היתה רחוקה מאד מארצות הקדם לא חרפו נפשם לסכן נפשותם והושם בדרכים המשובשים בנייסות וארחות ימים והמיוחדים שבהם אשר נבחרה תשקם לשכון בארץ האבות היו על הרוב תלמידי חכמים גדולים אשר נהנו מזכיות ההסכמות ולא פרעו מסים לקהל, ולמדות שהגיעו אליהם הנדבות מחוצה לארץ בקושי גדול, לפי מיעוט אנשיהם היה להם די טרף ספוקם ופרי הנדבות האלה היה לפי הערך הרבה יותר ממה שהגיע לספרדים, ראה זאת ר׳ בצלאל אשכנזי אשר עליו הוטל לדאוג ולהשיג המצב החמרי לכנסת ישראל בירושלם בכל האמצעים ואחרי משא ומתן בינו וחבריו אשר עמדו על ידי ר׳ אברהם ירושלמי ור׳ משה ן׳ שרשן ועוד שלשה בעלי בתים ממתמידי ישיבתו מצד אחד וגדולי האשכנזים הלא המה ר׳ אפרים פיש (או ויש) ור׳ שמשון אשכנזי ור׳ יונה אשכנזי ויבואו לידי גמר שהאשכנזים חייבים לתת החלק הששי מכל הנדבות שיגיעו אליהם מחוצה לארץ לקופת הקהל הספרדי 4a), ובכל זאת לא היה די להטיב מצב העדה החמרי.

ובעל הזכרונות יוסיף לספר שהרב הזקן הזה, לא חס על טרחו ויאמר בלבו ארוצה נא אל סביבות ירושלם אל הערים אשר בשכונותיה ואדברה באזניהם את הדברים האלה אולי יכמרו רחמים על עיר כלילות יופי שהיתה מקדם קדמתה ועתה הושמה, ועדת היהודים בדמשק צברו כסף כפלים ממבוקשו, ויערכו כתב בקשה לקהלת ארם צובא לשלוח אל ידיהם נדבותיהם לבלתי יטריחו הרב הזקן ללכת גם אל עירם וכנראה בקשתם לא הושבה ריקם, אולם אין הקומץ משביע את הארי וכל הכסף אשר הביא עמו ר׳ בצלאל אשכנזי תם בעוד איזה חדשים, אז ערך מכתבים חוזרים אל כל הקהלות אשר היה שם בתחילה לאסוף נדבות בכל עת מצוא ולשלחם אל ידו ירושלימה והוא בעצמו נסע מצרימה להשמיע גם שם על הנדבות, וכנראה ארכו לו הימים שם, ור׳ ישראל נג׳ארה אשר עלה בידו לצבור בדמשק ביום הפורים שמנה פרחים וישלחם אל ידו שעברו ימים עד אשר השיב מענה כי היה בעת ההיא במצרים 5), והיה זה בין שנות שמ״ה־שמ״ו.

אמנם האיש הרם והנשא הזה, שהקריב חייו בעד עמו ובעד עיר האלהים, הזקן הנכבד שלמרות זקנתו וחולשתו הלך ונסע מעיר לעיר וממקום למקום להשמיע על הנדבות, טרם עלה בידו להביא המרגוע והשפע לעדת ישראל בירושלם, והנה המות קדמהו לאסון היהדות בעיר הקדש, ור׳ ישראל נג׳ארה הרבה להספיד אותו במר רוחו וכה דבריו: „שמוע שמעתי פטירת החכם השלם נזר החכמים כמהר״ר בצלאל אשכנזי זלה״ה אשר נפטר בירושלם, ירד עיני דמעה ועפעפי נזלו מים עד אגלים, והואלתי בשפתי לבטא את הרעה המאורעה מפטירתו, כי יצא מסכון שבתו מארץ מצרים לתת לו ניר בירושלם, ולחזק בדקת ביד חזקה, ולהקים את סכותה הנופלת, בהמציא טרף ליושבים לפני ה׳ לאכול לשבעה, ולמכסה ולמחסה, כי שמעו הולך בכל המדינות ואצל כל פינות... ויצא המשחית ויך כל בכור בארצם, ראשית לכל הונם ויפר את מחשבותם, והנם כצאן בלי רועה, כיולדה תפעה... וקינתי לירושלם קינה גדולה קול כתולה״.

אספוד

4a) שו״ת ר׳ יום טוב צהלון ס׳ קי״ס. 5) שם רף קי״ס.

אספוד בנפש ענומה	שוממה	על יושב בצל החכמה
לצרף אותיות כם אל	צר תבל	ידע היה בצלאל.
י ושבים בצל צדיק תמים	דור נשאר בלתו כיתומים	בכו על גזר חכמים
ימינו ציון רוממה	רוממה	כי הוא מלא חכמה.
ש בר כזה מאז לא קם	מן גדליה בן אחיקם	גם עתה תשאר ריקם
עורי כי השבית אל גואל	מישראל	כי קרא בשם בצלאל.
יר בתי עם עיר נאמנה	עתת היתה כאלמנה	כי ממנה זיוה פנה
היה אליה כחומה	עצומה	לדרוש ולתור בחכמה
א רץ צבי ילדה הרה	מצרים אותו הנכירה	אוי נא ציון אמרה
כי אבדה חמדת כל שואל	הן כל אלי	ידע והיה בצל אל.
יל זאת עיני תרד דמעה	כי הוא נסע למרגוע	ולא נטש לזועה
אכן עת עליו אהימה	אתנחמה	אשרי אדם מצא חכמה.

ר׳ בצלאל אשכנזי הצטיין גם כן בתור סופר, ואלו הם חבוריו:

שאלות ותשובות, שהדפיסו אחרי מותו כשנת ש״ן בויניציא.

שיטה מקובצת, או אסיפת הגאונים, והוא חבורו היותר גדול שהפליא לעשות על כל חלקי השס, ובו אסף חידושי הגאונים על התלמוד כמו הראב״ד הרמ״בן, רבינו יונה הרא״ה הריטב״א, תוספות שאנץ רבינו חננאל ושאר הגאונים ואלה החלקים שראו אור הדפוס:

א) על מס׳ ביצה. נדפס בראשונה בסוף ס׳ נחלת ליהושע (לר׳ יהושע צונצין) קושטנדינא שנת תצ״א.

ב) על מס׳ בבא בתרא עד דף קל״נ עם ליקוטים מחידושי ר״י ן׳ מיגאש, ליוורנו תקל״ד, וכל הנותר עד סוף המסכתא בשלוניק שנת תקנ״א, (ובשער כתוב אמר הצעיר יצחק נונייש בילמונטי את זה מצאתי בגנזי מורי זקני כמהר״ר אפרים ארדיטי).

ג) על מס׳ בבא מציעא, אמשטרדם שנת תקי״א.

ד) על מס׳ בבא קמא. אמשטרדם שנת תקי״ב.

ה) על מס׳ זבחים בכורות וקצת מנחות, בקבץ מנחת כפרה לר׳ יעקב פייתושי ליוורנו שנת תק״ע.

ו) על מס׳ כתובות, קושטנדינא שנת תצ״ח.

ז) על מס׳ נדרים נדפסה מחדש מתוך הכתב יד ברלין שנת כת״ר.

ח) על מס׳ נזיר ליוורנו שנת תקל״ד.

ט) על מס׳ סוטה בקבץ ברית יעקב לר׳ יעקב פייתושי ליוורנו ש׳ תק״ם.

י) על מס׳ סנהדרין נדפסו איזה ליקוטים בס׳ שער המלך לר׳ יצחק נונייש בילמונטי, שלוניק תקל״א.

י״א) על מס׳ יבמות, היה בכתב יד והובא בס׳ נופי הלכות לר״ש אלנאזי.

י״ב) על מס׳ נדרים, היה בכתב יד והובא בס׳ קול יעקב למהר״י שאול.

י״ג) על מס׳ שבועות.

י״ד) על מס׳ חולין.

ט״ו) על מס׳ קדושין.

ט"ז) על מס׳ גטין, היו בכתב יד בידי הר׳ חיד"א.

הגהות על התלמוד ירושלמי סכידין הרל׳ חיד"א, והיו כנמצא בירושלם עד ימינו אלה ואחרי כן הובאו לעיר זיטוסר להדפיסן ולא הופיעו עדין.

הגהות על סדר קדשים בגמרא רשי׳ ותוספות נמצאו בכתב יד.

והזות לבי המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה קם אחרי מות ר׳ בצלאל ירושלם היתה כאלמנה; המחסור והעני שרדו בה, נוסף לזה המושל אבו־סיפין הכביד אכפו על היהודים במסים חדשים למלא ביתו שלל, וכסר שכנו הפחה יוסף־סיאיפ־אוגלו גם הוא הציק לראשי העדה עד שהכרחו ללוות כסף מן הערבים לרצות את השר והעומדים אצלו, והערבים היו מלוים להם על חשבון הנדבות שישלחו להם מחוצה לארץ בנשך גדול על זמנים קבועים, וכבוא זמן הפרעון ולא עלה בידי ראשי ומנהילי העדה לשלם בעלי החובות התאכזרו עליהם ואף ילדי היהודים היו לוקחים לערבון, ור׳ מנחם די לונזאנו שהיה כדור ההוא כתב במר רוחו:

הלא יתעו בלי אוכל ילדי   וצרי יחתפו לתת לשודדי...
... חבנים אין לישראל לשלם   נשי ציון? ואם ציון עריהי?

רוב מנין ורוב בנין העדה היהודית בירושלם היו מבני הספרדים מנגד לזה האשכנזים היו יותר מעטים באופן שלפי מכסת אנשיהם פרי הנדבות שהגיעה אליהם מאיטליא ואשכנז היו לפי הערך יותר ממה שהגיע לספרדים, בכל זה היו קבלים הרבה מצד רוחק הדרכים והאיחור עד שהגיעו המשאות אליהם על כן היו נעזרים תמיד מן הספרדים בהשיגם הלואה מגביריהם. או היו לווים מעם הארץ על אחריותם עד מועד הפרעון כי הערבים היו מטרידים את הספרדים הבקיאים בלשונם והדומים להם במנהגיהם ובמלבושיהם, ואז זאת הרבנים הקדמונים בתקופה ההיא ובראשם ר׳ בצלאל אשכנזי בהיותו בחיים ושני תלמידיו ר׳ אברהם ירושלמי ור׳ משה ן׳ שושן וכדי להקל המשא הכבד מעל הספרדים ויגזרו על האשכנזים לתת לספרדים החלק הששי מכל הכסף שיבוא להם מחוצה לארץ בתור נדבה ותמיכה, ואחרי שנפטר ר׳ בצלאל אשכנזי נחלקו שני הצדדים בטענות רתוקות; האשכנזים חפצו לפרק מעל צוארם עול התשלומים הזה שהיה בלי הסכמתם מנגד לזה הספרדים טענו שמן היום ההוא והלאה חייבים האשכנזים לתת מחצית הוצאות העיר, ויביאו את תעצומותיהם לפני ר׳ יום טוב צהלון מצפת אשר הראה פנים לכאן ולכאן וסוף דבריו היו: מי יאמר שאין הגון שיסייעו האשכנזים לתקון העיר החרבה, אף על פי שהם מקופה של צדקה, ומאליו מובן שמה ששולחים אליהם אינו דוקא לכלכל עניהם, אלא גם לישוב הארץ שאם לא כן לא יניחום תושבי הארץ לשכון שם, שאם לא ישחדו פני המחמדים לא יתקיים הישוב, ועל כן מפלפל בזכות המערערים שיתנו האשכנזים גם הם חלקם (שו"ת ר׳ יום טוב צהלון ס׳ ק"ס).

בעת ההיא היה בין ראשי הרבנים הזקן ר׳ מנחם ן׳ יהודה די לונזאנו אשר כבר באו זכרו בחלק השני, הוא מפיץ אור בהיר על מצב היהודים בירושלם. בפרק הצרות האלה בחדושיו המלאים מליצה וחן, ולו חיבת התולדה על הזכרונות האלה שלא באו כמעט בדברי סופרים אחרים מדורו, והמליץ והמשורר הזה סופו היה כבן דורו המשורר ישראל נג׳ארה בסוף ימיו חדל מחבר שירים והקדיש כל ימיו ללמודים ולעיון וכה דבריו:

וחשבתי

וחשבתי מלאכת שיר ומוסה   כמו חושבי כסף חורש וקמצי
ולא אתעסקה בה רק להלל   לשבח לפני חוקי ומשפטי
ואם הוא מעשה רוח נדיבה   הלא שם לי תמונת תוחם ספארי

ר׳ מנחם למרות היותו עסוק בתלאות ויהודי הולאים מעל חרבה לחזוק הישוב הישראלי בירושלים, הוא עורר כפי הנולה לשלוח נדבותיהם, בית הכנס להקל העול הכבד מצד שרי הארץ והפקידים, ובמנו״ר לדין מ׳כ׳ב׳ בשעתו גם הוא היה הסבה שלא נפסק הישוב היהודי בעיר הקדושה בתקופה הקשה ההיא.

מתוך כתבי הדור ההוא אי אפשר לדעת אל נכון שנת מותו. מכתביו האחרונים הם משנת שס״ח (סוף ספר סוכה תופחת) ומדברי ר׳ ישעיה הורוויץ ה״לגי (שני לחות הברית, תורה שבעל פה, חדושים לענין דמאי וקבל שמו) נראה שחי עוד ימים.

ר׳ מנחם עזב אחריו שני בנים ר׳ אדוביקם ור׳ אברהם די לונזאנו שהצטיינו בירושלם. אחרי מות ר׳ בצלאל אשכנזי נמנו עוד בין ראשי הרבנים בירושלם ר׳ אברהם בן שמואל לאניאדו מאחלב והוא היה עשיר מופלג ובכל זאת הקדיש כל עתותיו לתורה, בשנת שפ״ג התם בירושלם הסכמה על ס׳ זהרי חמה[7]) ולו היו ששה בנים כלם תלמידי חכמים כאשר הבאנו בפרק הקודם, וקרובו בן אחי אביו ר׳ יצחק, היה ר׳ אברהם לאניאדו מחבר ס׳ מגן אברהם ונקודת הכסף וכסוף ימיו התישב בירושלם.

עוד היה שם ר׳ אברהם בן יעש נכד ר׳ אברהם הראשון שבא בשנת רנ״ח מגרוש פורטוגל לתורקיה, וכבר ראינו שנתחנך בקושטנדינא ומשם העתיק מושבו לברוסה ובשנת שנ״ב אחרי עמדו כארבעים שנה בערך שם שב לעיר הבירה עם שני בניו ר׳ יהוסף ור׳ יום טוב ן׳ יעש ושנתים ימים אחרי כן נסע ירושליםה ושם התם על הסכמת הססים בשנת רנ״ד (כנראה בספר „כתר תורה״) בשנת שנ״ז כתב במכתב לאנשי ביתו על זכרון עדות שקבל בירושלם על מעשה שהיה שנטבע בים האשכנזי ליבירמאן חתנו של הרב האשכנזי מירושלם באי כריתים במקום הנקרא שיטיליאש והורה להתיר. התשובה הזאת הוצגה לפני ר׳ יוסף מטראני אחרי איזה זמן[8]) גם היה דעתו על מין ממתיק שעושים בארצות הקדם מרוכחת בדבש מתפוחים אנחים וטורנג׳ה (Toranja תפוחי זהב) ונקרא בספרדית ליטואריו (el-cetuario-leturio) אם צריך נטילת ידים, והוא כדרכו להקל הורה להתיר[8a]) אחרי שכתב על הענין הזה, הוצגה השאלת לפני ר׳ יוסף מטראני שעמד על כסא הרבנות בקושטנדינא בשנת שס״ד חבר ר׳ אברהם בא כבר בברכת המתים.

בימים האחרונים לשבתו בירושלם היה כבר מעט ריוח והצלה ליהודים, בהיות שרואים אנחנו רבנים ובעלי בתים מתישבים בעיר הקדש מה שלא היה כן כעשרת שנים לפני כן, ובין התושבים החדשים נמצאו בעלי כסף אשר חפצו להלוות למסונים בשעת הדוחק עד אשר יקבצו הנדבות מחוצה לארץ, ועל כן כתב ר׳ אברהם אל ר׳

7) המעלות לשלמה בערך ישראל בנימן.
8) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ מ״ח.
8a) שם, שם, ס׳ ע״ז כפול.

ר׳ יוסף מטראני לקושטנדינא למצוא צד היתר, ובתשובתו אסר עם הספר: „ועל אותם המלוים מעות לממוני העיר ירושלם ופרנסיה ובריות קצוב, כי יפלא בעיני מעלת כבוד תורתו גם בעיני יפלא ורע עלי המעשה.... שהפרנסים לוקחים לצורך הקהל והעניים ותלמידי חכמים בכללות ורוצים ללמוד היתר מאותה שכתב הרשב״א על מעות של עניים שהתיר להלוות בקרוב לשכר ורחוק להפסד,... לפי שמעות אלו אין להם בעלים ידועים והגזבר לא כשל עצמו הוא לווה... כשם שמותר ללוות משל עניים לפי שאין להם בעלים ידועים, כך מותר להלוות לצרכם הואיל ואין להם בעלים דלא אסרה תורה אלא רבית הבאה מלוה למלוה מיוחד" אמנם גם בטענה הזאת לא נוחה רוח רב חרבנים בעיר הבירה ועוד הוסיף לבאר: „אלו היו המלוים קונים המעות הבאות מחוצה לארץ ממקום ידוע, אם תיה האחריות עליהם אם יארעם אונס בדרך, שהיה אפשר להתיר להם, אבל הם נונשים אצים אל הממונים לפרוע להם הרבית מדי חדש בחדשו, ופעמים שהם לוקחים ממקום אחר ברבית כדי לפרוע להם הרבית... ובענין זה שמתנים לתת לערך עשרים למאה (כלומר לשלם מן הקרן) בכל חדש"[9]) אשר על כן לא מצא הרב הזה צד היתר להלואה בדרך הזה, אמנם כנראה הדוחק והצער הכריחו כוללות ירושלם לבקש הכסף בכל האמצעים ולהפוך בזכות הלווים באמתלאות שלא עלו לרצון לפני מורי ההוראה.

רושמי הזכרונות מן העת ההיא יספרו שהיו מקרים בכל יום שהיו יהודי חוצה לארץ מקדישים חלק אחד מהונם וכספם לעניי ירושלם ובאופן הזה תמכו והחזיקו הישוב הישראלי בעיר הקדש, מלבד הנרבות אשר שלחו יום יום ובפרט ממצרים ותוגרמה, כן קרה קרוב לימים ההם שיהודי אחד עשיר ממצרים מת הקדיש חלק מקרקעותיו לעניי ירושלם ולעניי מצרים, הגוף מעתה והפירות לבנותיו עד אחרי מותו ואין ברשותן להוריש לילדיהן[10]) ובקושטנדינא הגביר הנעלה ר׳ יצחק צרפתי הקדיש מאה פרחים לעניי ירושלם[11]) וקרוב לימים ההם קרה מקרה באשכנזי אחד מעיר לובלין רווק אשר יצא מירושלם ובהיותו באניה בחברת יהודים אחרים נפלו כלם בידי שבאי הים ובהיותו באניות השבאים נפל למשכב וכי נטה למות הזמין חבריו היהודים ויעד בפניהם שהוא מקדיש כל הונו שיש לו בעיר מולדתו לישיבת ארץ ישראל, וכי בסבת אפטרופוסו שלא שלח לו הספקו הוכרח לצאת חוצה לארץ לסדר השבונותיו"[12]).

בעת ההיא היו בירושלם ר׳ מרדכי מטיוולי, ואביו החכם השלם כמה״ר ברוך מטיוולי׳ יוצאי העיר טיבולי (Tiboli) בערי הביםה, ר׳ מרדכי נולד בערך שנת ש״ך באיטליא ובעת הגרות הכללי מערי הבימה הוא לקח עם אביו כלי גולה בידו ויתישב בירושלם, קרוב לשנת שמ״ב הוא נשאל על מחלוקת שהיה באי רודים לפני הרבנים ר׳ חיים אלפואל והרב הזקן ר׳ חיים ב״ר יעקב באסאן על ענין מכירת בתים בין שני יהודים והוא השיב דברים נכוחים עד אשר זקן הדור ר׳ דוד ן׳ זמרא תמך את דבריו בלי חקירה[13]), וכנראה בשנה ההיא מת אביו על

9) שו״ת מהרימ״ט חלק ב׳ ס׳ ל״ט.

10) שו״ת אהלי יעקב ס׳ א׳.

11) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ מ״ח.

12) שם, שם, ס׳ מ״ט-ן׳.

13) שו״ת מהרשד״ם חלק חשן משפט ס׳ רפ״ה.

על פניו כי בחתימת התשובה הזכיר אותו בברכת חסתים גם הזכיר שהיה בפרק ההוא „מר זעלזכ׳ וסעט הכסף אשר ירש מאביו הפקיד ביד אנשים אשר סעלו כו׳ וכדברי בעל הזכרונות: „זה קנתה ימינו קובץ על יד אם מעט ואם הרבה, הניח אותו על קרן הצבי כי ארח לחברה עם אשר אכלו את טמנו את כסף הפדוים בפתויים ודברים בדויים, כי סמנו תוצאות חיים, ויצא מרדכי ביום ההוא נקי מנכסיו. . . קרא תגר על איש ריבו ואין עונהו מכל העם, כי מי יכול לדין עם התקיף ממנו".

ובעל הזכרונות יוסיף לבאר שאחרי מות אביו „הניח בנים קטנים ובנות שאננות הגיעו לפרקן, וביתו ריקן וכלם השתרגו עלו על צוארו, על החכם בנו הלוי כי הוא הבכור ויעבר מרדכי משער לשער בסער ובצער לבקש טרף למחנה הנשאר, ההפך עליו בלהות הזמן" כנראה ר׳ מרדכי יצא מעיר הקדש לאסוף נדבות בעד אחיותיו ויבא עד דמשק ושם התודע אל המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה אשר נתן לו כתב מליצה לנדיבי עם אלהי אברהם בכל ערי תתרמה אשר סבב בפרק ההוא[14]), כמה ימים הוכרח ר׳ מרדכי לנוד מעיר לעיר לאסוף נדבות לא ידענו בברור אמנם נדע בטח שהיה בקושטנדינא ושם התודע אל ר׳ אליעזר בכמוהר״ר נבריאל ן׳ נחמיאש (הלכות קטנות דף ס׳) ובשלוניק היה בתחלת שנת ש״ם ושם קבל עדות מפי איש יהודי מוידין על הריגת שלשה יהודים סוחרים מוידין על ידי מיכאל הנבור מלך הולאכיא (ביום $^1/_{10}$ נובימבר 1593) כנראה ר׳ מרדכי התישב איזה זמן בשלוניק ושם נמנה בין דייני העיר ועדות זה הועד לפני הבית דין כשבע שנים אחרי ההרגה ביום ט׳ שבט ש״ס (תורת אמת ס׳ ב׳) בימי נדודו מעיר לעיר ר׳ מרדכי כתב איזה חבורים שלא הגיעו לדפוס ר׳ ישראל נג׳ארה ידע את ספריו „מגלת ספר" והמשורר מכליץ לקחת הס׳ הזה ממנו (מי הזהב דף קס״א) ובן עירו ר׳ משה וינטורא מטיוזלי כתב (ימין משה ס׳ ל״ז סעיף ו׳) והה״ר מרדכי מטיבזלי גם הוא כתב בשם ס׳ רמזים שאף שלא נמצאו התולעים וכו׳) אחרי מסע הקבצנות הזה שב עוד הפעם ירושלימה וישב שם שנות רבות עד אשר התישב שם בן עיר מולדתו ר׳ משה וינטורה מטיוזלי אשר בא מניקופול, אשר שאל פיו בכמה דינים השייכים לשחיטה[15]), כנראה ר׳ מרדכי האריך ימים עד קרוב לשנת שצ״ה ולעת זקנתו היה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ אליעזר בכמהר״ר הדריאל ן׳ נחמיאש בקושטנדינא ור׳ יעקב חאגיז בירושלם[16]) גם היה שם ר׳ שלמה חדידה שבא מקושטנדינא לירושלם[17]) והיה לו מרוצת מכתבים עם ר׳ יוסף מטראני אשר כתב אליו: לירושלם עיר קדשנו, לן בעומקא של הלכה מוציא לאור תעלומה, נחל נובע מקור הכמה סיני ועוקר הרים ר׳ שלמה חדידה וכו׳ שמחתני אלופי בפעלך ששתי ואעלה באמרתך, אמרות טהורות היו למאורות ולכלם בם חיי רוחי[18]) בקושטנדינא חתם בשנת שע״ח אחרי חתימת הרב הראשי ר׳ יום טוב ן׳ יעש (שני המאורות הגדולים ס׳ ט״ז) בירושלם היה נחשב בעיני העדה ובשנת שפ״ג חתם על עניני המסים קודם ר׳ ישראל

14) מי הזהב דף קס״א
15) ימין משה ס׳ ל״ז.
16) הלכות קטנות דף ס׳.
17) קורא הדורות דף מ״ח ע״ב.
18) מהרימ״ט חלק אה״ע ס׳ י׳ — י״א.

ישראל בכמן, לפני המסופר באגרת חרבות ירושלם, בימי השר הצורר אב פאהד התנדב הזהב חזה לראשונה לשוב בשר עניי עמו על כסף הענשים שהושב עליהם כשובו מסמעו במוכא ולוה בכסף מאת הישמעאלים, ר' דוד קונפורטי כתב בין יתר דבריו שנפטר לעולמו קודם שנת הת"ח ומנוחתו כבוד בירושלם. ר' יהודה די קאשריש (Caceres) שהיה מחשובי הרבנים בשלוניק וכנראה תלמיד ר' אהרן חאסון[19] ואחרי כן עלה צפתה וישב זמן מועט, ויתישב בירושלם ושם הרביץ בתלמידים ונפטר שם[20]. ר' שמואל סידילייו נכד ר' שמואל הזקן שהעיר העם לתשובה בימי המורד אחמד פחה בשנת רפ"ד במצרים, והוא נולד במצרים וילמוד בבית ר' אליעזר סנלאנואי[21]. ואחרי כן התישב בעיר הקדש, ובימיו קרה מקרה שהיה רעב גדול בארץ ולא ירדו גשמים ימים רבים ולפי דברי בעל הזכרונות ר' יוסף סמבארי, הרב הזה התפלל בתוך קהל ועדה וסיד נענה ויהי הגשם על הארץ[22] ור' יעקב רומאנו מקושטנדינא הוא נולד בערך שנת שכ"ה, והיה בקי בתלמוד ולפי דברי בעל הזכרונות היה יודע כל הש"ס סדרי על פה ויאריך ימים יותר משמונים שנה[23]. ר' יוסף בן ר' אברהם הכהן מבני רומניא מאי קורפו מחבר ספר „מושעות אל" ובשנת שס"ד הדפיסו בקושטנדינא במדרש קורדג'ישטי בדפוס אשר הקימה הדוכוסית דונייא רייבה נשיא, אמנם לא עלה הדפוס יפה כי עלו האותיות מטושטשות ועל כן הוצרך לצאת מארץ ישראל ולהדפיס ספרו תחת השגחתו העצמית בויניציא בשנה ההיא[24]. ר' יונה אשכנזי אשר היה לו בת יחידה והשיאה לר' ליב ירסאן אשר טבע בים בשנת שנ"ו אצל חוף שיטילייאש (Sithia) אשר באי כריתים[25]. ר' בונג'ואה ן' יעקב השליח צבור[26] ור' משה בן ר' יוסף וינטורה מסיבולי היה השוחט ובודק הראשי וכבר ראינו בפרק הראשון שהוא נולד באיטליא ובערך שנת שכ"ח נדד עם אביו ובני משפחתו עירה ניקופול ואחרי עבדם איזה שנים התישבו בירושלם ולפי דבריו: ארץ ילדותי ארץ הצבי ושם למדתי וקריתי ושניתי, ועבר כי הזמן בלתי נאמן והביאני אל ארץ תורקיה (והאוהפית) במקום שקורין שולישטרי (סיליסטרא), ומשם נשאתי אשה ושם למדתי עם בני יהודה בישיבה[27]; אחרי כן קבל משרת שוחט ובודק בעיר הקרובה ניקופול אשר שם היה הרב הכולל אחיו ר' רפאל וינטורא ואחרי מות הרב הזה בשנת שנ"א בערך נסע דרך מצרים לירושלם ושם נמנה לראש השוחטים ובשנת שס"ג בערך חבר ספרו „ימין משה" על הלכות שחיטה ובו יזכיר כפעם בפעם ממנהגי ירושלם בדיני שחיטה:

„בעיר הקדש ירושלם תוב"ב אנו נזהרים בתורים ובני יונה ובצפורים שלא לסרוט הנוצה שהעור שלהם רך מאד ומפרידים הנוצה ברוק משום חלדה „ומעשה

19) שם, שם, סוף השאלה.
20) קורא הדורות דף מ"ה ע"א ודף מ"ח ע"ב.
21) שם, דף מ"ה ע"ג.
22) דברי יוסף כ"י פרק קצ"ט.
23) קורא הדורות דף מ"ט ע"א.
24) מושעות אל דפוס ויניציא בהקדמת החלק מעם לועז שבה.
25) שו"ת מהרימ"ט חלק א' ס' מ"ח.
26) הלכות קטנות דף ס'.
27) ימין משה הקדמה.
28) ס' כ"ג סעיף ר'.

בא לפנינו בעוף שהיה שבר העצם לח והורה מורינו הרב מנן אברהם יב׳ הלכה למעשה „להכשיר[29]) „ובעיר הקדש ירושלם ת״ו נהגו קדמונינו מנהג פשוט, כזה האופן דהיינו לחתוך שני ראשי עצם הקולית ונוטל קיסם ומכניסו דרך מוח העצם, אם מה שחזר ונקשר הוא באופן שעוכר ויוצא הקיסם מעבר לעבר אז קרינן ביה שפיר שבר עשוי, ובודאי לא יצא לחוץ וכשרה, ואם מה שחזר ונקשר הוא באופן שיוצא הקיסם לצד שבר העצם לא קרינן ביה שבר עשוי, ובודאי שיצא לחוץ וטריפה[30]) על מקום שכלים צומת הגידים בעוף כתב: ואם נפוח או שנשתנה מראיתה מחמת הקשירה שקושרין אותו יש להחמיר שלא לשוחטו עד שיעבור ויבריא, וכן אנו נוהגים בעה״ק ירושלם תוב״ב[31]).

ממנהגי היהודים בירושלם בעת ההיא היה „ששום אחד לא יקדש שום אשה אלא במנין עשרה״ ובערך שנת שי״ע היתה מגפה בעיר ורוב התושבים ברחו אל הכפרים, ובהיותם שם יהודי אחד סוחר היתה לו בת יפה כבת תשע שנים, ויחשק בה נפש יהודי אחד אמוד בנכסיו ולמרות שהיה כבר בעל אשה וילדים, בקש לקחתה לאשה, דבר שהוא טבעי רק בארצות הקדם, וישלח אל אביה שני עדים שדכנים לקבל מידם קידושי בתו „בלבד בלתי שידע שום אדם בענין הקידושין לפי שיש לו אשה ובנים ולא רצה כעת שיתפרסם הדבר״ כמובן אבי הבת מאן לתתה לו לאשה למרות ההפצרות שהפצירו בו השלוחים, עברו ימים אחדים והמגפה נעצרה וישובו הירושלמים העירה והאב הזה נסע מצריםה לרגלי עסקו, אז מצא היהודי שעת הכשר ופתה את אחי הבת לקבל הקדושין בעד אחותה, וכאשר שמע האב במצרים ויחר לו מאד על כי עשו דבר שלא כרצונו, ויגישו את המשפט לפני היאן הנאייב, והיהודי המקדש הוציא הוצאות רבות להציל את עצמו מיד הפחה, אמנם גם אחי הנערה ואמה לא נקו גם הם מהוצאות על כן כתבו אל האב לשלוח להם כתב בערבית שברצונו לתת בתו ליהודי ההוא לאשה „ואם לא תשלח דע לך שנפסיד אנחנו יותר ממה שהפסיד המקדש״ עד אשר הוכרח האב האמלל להתרצות למרות חפצו[32]).

על מצב העדה היהודית בירושלם בפרק ההוא כתב בעל הזכרונות: צאן קדשים קדש ישראל, ראשית תבואתו הנדחים בארצות העמים נכספה וגם כלתה נפשם לחצרות בית ה׳ ולבקר בהיכלו בהר הקדש בירושלם תוכב״א, ולהיות עול הגוים עולה על צוארי הדרים שם ביתר שאת ויתר עז, צריכים הם תמיד לרצות ראשיהם ברצי כסף מלבד מה שצריכים הם להטריף טרף לביתם צריכים הם לתת לפלילים את חוקם חק בל יושבת, ופני שופטיה ושריה יכסו בת מי דין ומוספין כסדרן ושלא כסדרן, כאשר כל זה ברור ומפורסם היות דירת ירושלם תובב״א בפרט על ידי יסודיך ויסצאו אמצעי להתפרנס במקצת בהיות שגם הנוצרים והכומרים העומדים שם מוכרחים „גם הם עצמם לקחת מעות בהלואה ברבית משרי העיר וסוחריה, עד אשר יבאו להם חוקם השלוח להם מארצותם וככה נמנו וגמרו קצת מיחידי סגולה אשר מקרוב באו לדור שם״ להלוות להם ברבית שעל ידי כן יוכלו להתקיים.

29) שם, ס׳ נ״ח סעיף ד׳ הערת ר׳ אברהם „קאריגל״. 30) שם, ס׳ נ״ז סעיף מ׳.
31) שם, ס׳ נ״ז סעיף ב׳.
32) אהלי יעקב ס׳ כ״ב.

להתקיים, „גם יוכלו להעמיד בה ישיבה ותלמידים ולקיים כי מציון תצא תורה בע״ה, ויהיה להם כח לסבול כל המסים וארנוניות מתחדשות ומתרגשות עליהם בכל יום תמיד כי כל הבא מחוצה לארץ אין הקומץ משביע ואין הבור מתמלא, ועתה קמו מקרוב קצת חכמי טובי העיר רוחם העיר לדבר ולומר דבר זה אסור... וכתבו וחתמו קצת חכמים לאיסור, זה אומר בכה וזה אומר בכה, וככן קמו והסכימו לבטל בכח נח״ש ששום בר ישראל אם מהדרים כעת שמה, אם מאשר יבואו לדור שם, לא יתעסקו עוד בעסק זה כלל, וכל העם מקצתו אשר המה היום, והעמדת העיר וכל קיומם ודירתם שם אי אפשר להם בדרך אחרת, כי אין להם במה להשתכר, והוא קרוב לודאי שתחרב מיושביה, ויחזרו כלם או רובם לחוצה לארץ... ויגורשו מהסתפח בנחלת ה׳... ורבו כמו רבו ברוב מנין ובנין אם יש לחוש לגזרתם והסכמתם ומה גם שאין רוב הצבור יכולים לקיימם, ואף אם קבלוה קצתם או רובם בתחילה היתה בתעות בחשבם שהיות אסור מן הדין״[33]) ור׳ מאיר גויזון מסמרים שנשאל על הענין הזה הורה שמותר להלוות לנוצרים בירושלם בתנאים האלה וההסכמה לאיסור בטלה מאליה בהיות שאין רוב צבור יכול לעמוד בה.

ובעת ההיא היהודים האמודים בנכסים שבאו מחוצה לארץ לא לבד שעסקו בשלחניות או בהלואת כספים אלא שגם קנו בתים וחצרות בעיר הקדש ויש אשר קנו חצר אחת גדולה בין שני אנשים[34]), בין התושבים החדשים על הרוב היו מתוגרמה מסוריא אמנם אחרים באו מאשכנז איטליא ומארוקו (או מדינת פיס או מגרב = מערב כאשר נקרא בעת ההיא בפי היהודים) בשנת שע״ב נסע יהודי אשכנזי ירושלימה ויכתוב על ספר אופן המסע עד הגיעו לארץ ישראל, ובשבח הארץ הקדושה, ובסוף מכתב מר׳ מרדכי ב״ר ישעיה מרזיסטיץ אשכנזי שנתישב משכבר הימים בירושלם, בשבח הארץ הנכתב בליל ד׳ ט״ו שבט שנת שוכ״ן בירושלם) הספר הזה נדפס בשם „תוצאות ארץ ישראל״ ונדפס בפעם הראשונה באמשטרדם בשנת ת״ט האשכנזים היו מתי מספר והיו בעדה אחת עם הספרדים הרבים והעצומים מהם, וברוב הימים התבוללו עמהם ויחזיקו במנהגיהם, ובעל הזכרונות כתב „כי לא יש זמן רב כי חכם אשכנזי בירושלם תוכב״א זקן ויושב בישיבה היה לו אשה ובנים ונשא אשה אחרת עליה והיה שם הרב הזקן ר׳ קלונימוס ז״ל וחכמים אחרים ולא היה פוצה פה ומצפצף[35]) ובהיות שהאשכנזים היו יחים רבים בהתחברות עם הספרדים וזמן רב היו מתפללים בבית הכנסת אחת אחזו מנהגים רבים בעניני תפלה מן הסדור הספרדי כמו בתקעות השופר בראש השנה, בביעור החמץ בהנחת תפילין ואחרים[36]).

כבר ראינו שר׳ בצלאל אשכנזי ושני תלמידי חכמים ספרדים הסרים למשמעתו ר׳ אברהם ירושלמי ור׳ משה ן׳ שושן עשו חוזה עם באי כחם של האשכנזים ר׳ אפרים ויש או פיש ור׳ שמשון ור׳ יונה ויסכימו שאשכנזים יתנו החלק הששי מכל הנדבות שמגיעים להם מחוצה לארץ לאוצר העדה שהיתה ספרדית כדי להספיק להוצאות העיר ואחרי שנפטר לעולמו ר׳ בצלאל באו

33) זרע אנשים כתב יד מר׳ חיים דוד אזולאי ס׳ ל״ט ובחלק הנדפס ס׳ כ״ד.
34) אהלי יעקב ס׳ ס״ג. 35) עיגונא דאתתא דף קי״ם ס׳ ל״ג.
36) שני לחות הברית, מסכת ראש השנה ופסחים.

באו הליפות בכל הענינים ועל כן האשכנזים רצו להתיר כל אגודת ההסכמה שלפי דבריהם היתה לכתחלה שלא כרצונם והספרדים היו תוענים „שיפרעו האשכנזים את החסד לסך הקצוב מזמן פטירת הרב הנזכר, ומהיום והלאה יתנו להם מחצית הוצאת העיר, כי לא יתרצו עוד בערך הכתוב בהסכמה" וסוף סוף התרצו לבחור להם שני מפשרים את החכם ר' מאיר ור' אברהם ן' וליסיד והם תקנו כמה תקנות וסייגים ובכלל בטלו את הסכמת פריעת החלק הששי מהכנסות של האשכנזים.

אולם חכמי הספרדים לא נתרצו לזה ויגישו את תעצומותיהם לפני הרב הכולל בצפת ר' יום טוב צהלון, ובכל היותו מגזע ספרדים לא נטה לצד שלהם ובלי משוא פנים כתב: „שלא יעלה על לב שחכם אחד ספרדי יגזור על חכמי אשכנז הנם כי רב הוא אותו החכם הנזר הזה... מהרר בצלאל, בכל זאת חכמי אשכנז אשר נקבו בשמות רבני אשכנז הם, הלא גם הרב רבי פיש שהיה רב מפורסם ודיין בעירו ואני שמעתי שהיו לו יותר ממאתים תלמידים, וגם הרב כמוה"ר שמעון הן די עליו שהיה אדם גדול וחבר ספר, וגם החכם השלם הר"ר שמשון, והחכם השלם הר"ר יונה חלקם בחיים שהנה הנם גדולי חכמי ישראל... אבל כזמן זה שחכמי אשכנז גדולי הדור ניגהו... חס לא יעלה על הלב שיגזרו גזרות שלא כרצונם" ועוד הוסיף לבאר שלפי הוראה מתחלה לא הסכימו להסריב את הסועט שיערער ומה שפרעו עד עתה היו אנוסים בדבר וכן הדעת נוטה כי האשכנזים גרים בארץ ואפילו ישר קמעא סבעתם... ואין כאן מקום לספור מודעא, שלמי יספרו שלא יהא נתע... גם טעותם של האשכנזים שאם יעמדו לחשבון ימצאו שכבר לקחו מהם הספרדים יותר מששית, טענה היא — שוב ראיתי ולשוני תהנה זכות הספרדים... על כן מצאתי להם קצת זכות... לעולם משנים קדמוניות לא היה שום תקנה בעניני המסים ועד היום היו יכולים הספרדים לפרוע, ולא לקחו מהם, עכשיו בזמן החכם (ר' בצלאל) אמרו עתה אין אנו יכולים לסבול, וברשות עשה אפילו שלא מדעת האשכנזים... דכנידן דידן מי ייסר שאין הדין שיסיעו האשכנזים לתקון העיר החדשה, אף על פי שהם מקופה של צדקה, אמנם כעת הוא שאין שולחים לתת דוקא לעניים אלא גם לישוב הארץ שאם לא כן לא יניחום העכו"ם לשכון שם, ואחרי שפלפל לשני הצדדים גזר אמר מאחר אשר קבלו עליהם לברור שני החכמים הנזכרים שפטרו את האשכנזים מן החלק הששי אסור לערער אחריהם לפי שהיו נבררים מכל חכמי ירושלם (שו"ת מהרי"י צהלון ס' ק"ס).

ר' אפרים ויש או פיש אשכנזי אשר הבאנו זכרו בן ר' יהודה ויש היה אב בית דין בבריסק דליטא והיו לו יותר ממאתים תלמידים שקבלו ממנו ועלה ירושלימה בסוף ימי ר' דוד ן' זמרא, ושם נתקבל לראשון בין רבני האשכנזים וישרת בכהונתו עד אחר פטירתו של ר' בצלאל אשכנזי ונפטר בערך שנת שנ"ו, הוא היה מן הרבנים שעשו חוזה ויסכימו עם ר' בצלאל שהאשכנזים יתנו גם הם חלקם בעול המסים, וכן חתם ביום ה' אב שנ"ו (כנזכר בכתר תורה, ושם בא כטעות שכ"ו במקום שנ"ו) תזכר בשו"ת ר' יוסף מטראני (חלק ב' י"ב) שם מאריך בשבחיו ובמדרש שמואל לר' שמואל אוזידה, ובס' מלאכת שלמה, ובהקדמת ר' יהודה ליב בן ר' אפרים כהן על ס' שער אפרים שכתב בשנת תלי"ו כתב שנהג נשיאותו ר' אפרים בירושלם קדם שמונים שנה שהוא. שנ"ו, לפי

דברי בעלי הזכרונות ר׳ אפרים היה חתנו של ר׳ שלמה לוריא (האסיף לשנת תרמ״ט, צד 126). ונכדו בן בתו היה ר׳ אפרים כהן, שעלה גם כן על כסא הרבנות לאשכנזים בירושלם.

ממעולי תלמידיו היה ר׳ שמשון אשכנזי ב״ק (בן קדושים), ותהלתו באה אחרי ר׳ בצלאל על המכתב, שכתבו רבני ירושלם האשכנזים, בשנת שכ״ט (ירושלם, לונץ, שנה ז׳, צד 351). מתחלתו היה מצפת ושם למד הקבלה עם ר׳ יוסף מגנגל המכונה מערבי, שהיה מתלמידי האר״י, בשנת שכ״ב ערך מכתב לאיטליא. וכן הגיד נפלאות מחכמתו של האר״י וכה הביע: זה שמונה שנים בעונות הרבים נפטר המקובל ותמיד איש האלהי בהר״ר יצחק לוריא ז״ל אשכנזי. והוא היה מבין שיח אילנות וצפצוף עופות וכו׳ גויה, מדבר עם נשמות הקדושים אשר בארץ הזה, באופן שנתגלו לו בסתרי הקבלה וסודותיה דברים נפלאים, והניח שני תלמידים אחד הוא פה צפת אשר אני מקבל ממנו ושמו החכם במהר״ר יוסף מערבי והשני בירושלם נקרא בשמו החכם במהר״ר חיים נשמרהו צו״ג. והנה בחכמת הקבלה נבהלו מכל שאר המקובלים ותהלתם עליהם ביתרון אור מהחשך. וכולם מסכימים עם הזהר אבל שאר ספרי קבלה ... לא מחשבותיה מחשבותינו וכו׳ שזכה לשמוע ולהבין הדרושים והקבלות ההם מתלמידים ומהחכם הגבר הדברים מאירים מפניו בהיותם משומשים, אינם מוסרים רק על פה, ובשבועה שלא לגלותם בלתי חשות בשבילה לקבל, ולא לכעסנים ומכיר גם כן מובן, מי שראוי לגלות לו או מי שאינו ראוי לו, והעונות שאדם עושה בכל יום הוא מכירה (ירושלם, שנה ב׳, צד 146).

בשנת שמ״ד-שמ״ה פרצה המגפה בצפת (ראה ציון י״ג) ור׳ שמשון ב״ק (בן קדושים) אשכנזי ברח ירושלימה מפני הרעב, ובמכתבו (ירושלם, שנה ב׳) מודיע על בית דירה ששכר מציון שבירושלם בנות השבת ימים ואינו מוצא שם כי אם מס הכרגא. ועוד מזכיר שלמד הקבלה מפי תלמידו של האר״י ר׳ יוסף מוגרבי (מערבי הוא מבול), והנבואה שהוא אחיו של ר׳ משה מאיר כ״ר שמואל ב״ק אשכנזי שחתם על ההסכמה העתיקה של הגאוב שהחדשום בשנת השנ״ד והשנ״ו ומכתבו היה ר׳ יו... אשכנזי שבא בלוניתו מצפת, וכתב בא בשנת ר׳ יוסף מטראני על דבר בתו יחידתו שהיתה נשואה לר׳ יעקב כהן (שו״ת ח״א, ס׳ מ״ו) ובעל הזכרונות מסבב את שני הרבנים האלה: אלה הם השומים נקבצים נדולים[36a].

עוד מהאשכנזים ר׳ שמשון ב״ר יצחק הלוי אוגשבורק או אנשבורק, ממשפחת יוצאת העיר אנשבורג (Insburg) אמנם הוא נתגדל בורנבורק או פראנקפורט על גבי מאין ועודנו בעירו חבר הספר דבק טוב על רש״י אז עלה בלבו להתישב בארץ ישראל ובדרך נסעו נתעכב בויניציא ונדפס חבורו בשנת השס״ז. ובשער הספר כתוב: אחד מן החבורה קדושה הקיק ורנבורק יצ״ו הלא הוא החסיד הגאון כמהר״ר שמשון נקרא אשבורגר בן לכ״ר יצחק ובפתיחתו של ר׳ אשר פרנקפורט המוציא לאור כתוב עליו: אחד מאנשי התפר ומעלה תורה וגדולה וחסידות, הרב הזה יבאר בהקדמתו אחר שהאותי שקפצו עלי ימי חוקנה ובן אין לי ... שנלקח מסני במגפה, לפני אמרתי ואת הלקט וכו׳. ר׳ שמשון היה מן הרבנים, שעשו חתה עם

(36a בזה אני נוטה אחרי החכם ר׳ אליעזר ריבלין לחשוב שר׳ שמשון אשכנזי ור׳ שמשון אשבורק איש אחד הוא (ראה תולדות חכמי ירושלים חלק א׳ צד 109).

ר' בצלאל אשכנזי ויסכימו על חלק הששי שיש לאשכנזים לפרוע לספרדים מכל הכנסותיהם, בשנת ש"ן חתם עם יתר רבני האשכנזים על המכתב לשונשטיר (ירושלם שנה ד' צד 351) וכנראה נפטר לעולמו כי שנות שנ"ב-שנ"ח כהיות שר"י ירום ט"ב צהלון שכתב תשובתו על ענין מס האשכנזים בערך שנת ש"ס מזכירו בברכת המתים וכתב עליו: שהניח לו שהיה אדם גדול וחבר ספרי ופסקיו אלה רמז על"ם דבש טוב שהדפיסו בשנת ש"ח ונפת לסחורה שנת בחייו בקראקא שנת ש"ן, ועוד נודע לו ספר אחד שחבר בכתיבתו המסורתי המקרא והוא מפתח זמורה מקום לכל הפסוקים בתלמוד והדפיסו בלובלין בשנת של"ב.

ר' מנחם מאנדש רב הראשון בקהל האשכנזים, ובשנת שפ"ב כבוא ר' ישעיה הלוי הורוויץ לארץ שלח לפניו שליח ויבקשהו במכתב מוחו לקבל משרת וכסא הרבנות מידו, ר' נתן ספיראנ שבא מפרנקפורט וכתו שלחה בירושלם מרת נ"יטלן נפטרה בפרנקפורט דמאין י"ד אלול הר"ן (ירושלם שנת י"צד 255), ר' שלמה לודיא הרופא מלובלין היה שני בשני עם הרש"ל והיה מתיחס כמותו לרש"י וכנראה ערך אליו מהר"ם מלובלין תשובתו (שו"ת מ"ס קי"א) בזה הלשון: שלמא נהא לגברא רבא קדוש ונורא רם לבר אלהין החריף המופלא בתורה ובחסידות מוה' שלמה רופא יצ"ו. והמחבר מדי זהב (אורח חיים ס' ס"ח) כתב עליו: ובתורתנא בילדותי היה רופא אחד זקן שמו מוה' שלמה שהלך בסוף ימיו לארץ ישראל שאל מן הגאון מהר"ם מלובלין, ר' ישראל אשכנזי בן המקובל ר' יחיאל אשכנזי, ועליו עברו צרות בזמן השר הצורר אבן פארוך, נקבר בירושלם כיהכתי הר הזיתים במישור העולה מבית החפשית עד כפר סילואן ונכרים עוד אותיות הכתב מעל למצבתו ולא נזכר זמן פטירתו (תולדות חכמי ירושלם חלק ב' צד 41—42) והוא היה רבו של ר' מאיר פאפרש וחבר ס' "היכל ה'".

ומחכמי הספרדים היו בעת ההיא ר' אברהם אלמושנינו המקובל, חי בירושלם בערך שנת שנ"ב ויסע בשליחות לערי אשכנז ובהיותו בפראנקפורט הגיה ספר אחד בחכמת הקבלה אשר חברו בהיותו בירושלם (נזכר בס' תולדות רבני איטליא) ור' אריה ליב פרידסקין רשם בזכרונותיו שבהיותו באכספורד ראה כתב יד (Mich. 416 Ol 20) שיש בו העתק קונטרס אחד שהיה ביד חכם אחד שבא לק"ק ורנקבורט מירושלם... כמה"ר אברהם אלמושנינו יצ"ו, ואמר שהעתיק אותו מיד אחד מתלמידי ר' ישראל אשכנזי ז"ל (תולדות חכמי ירושלם חלק א' צד 111), ר' שלמה ן' אדרוי (אדויה) אשר ראה אותו היש"ר מקנדיא בהיותו במדינת מולדאויא ותלמידו ר' שמואל אשכנזי מספר עליו: ונסע הרב... ופגע בעיר יאסי באיש אלהים קדוש הרופא כה"ר שלמה ן' ארואי (ארוליא או ארוייו) שהוא היה עוסק בחכמת הקבלה יותר מארבעים שנה וחבר ספרים פה ובהיותו כבן שמונים שנה נסע ללכת לירושלם ופגע בו הרב עמו, וזה היה בערך שנת ש"פ (מצרף לחכמה, בראש הספר).

ר' אברהם בן ר' שלמה חאיון שבא מקושטנדינא נצר משפחה נחלה בליסבון, אביו התישב בירושלם ושם מסרו לו חכמי העיר כתב יד זקנו "מילי דאבות" שהיה טמון בתוך ספרי הישיבה והדפיסו בויניציא בשנת ש"ס.

ר' צמח בן ר' ישראל נרבוני שהיה מבית דינו של ר' יוסף מטראני

בקושטנדינא

בקושטנדינא והרביץ תורה בעיר הבירה והעמיד תלמידים רבים וביניהם ר' חיי
כנבנשתי מחבר „כנסת הגדולה" - ולעת זקנתו התישב בירושלם ונפטר שם והו
אבי ר' שלמה הגרבוני. ר' אברהם הלוי ממשפחת „ברוכים" שבא מספא
התישב בצפת ושם היה מתלמידי האר"י ושם היה מזהיר את העם על קבלת שב
ועל התשובה וקבץ קהלות בבית הכנסת של האשכנזים (קו הישר פרק מ"ר
והאגדה מספרת שהאר"י היה אומר עליו שהוא נלגול ירמיה, ובספר הגלגולים כתו
שהוא היה ניצוץ יעקב אבינו, על פי דרכו להיות תם וישר ומקבל יסורין בכ
רום, ור' אליה וידאס מביא משמו שהיה אומר שילמוד האדם מדת הענוה מ
העפר שכל עוד שהוא נרמס ושחוק יהיה יותר דק ותשוב (ראשית חכמה שע
הענוה פרק נ') ופעם חלה ויאמר לו רבן האר"י ללכת ירושליםה להתפלל על הכת
מערבי וכן עשה ונראה הדבר שמן היום ההוא העתיק מושבו לעיר הקדש, וש
תיו מכנים אותו המערבי או אלמוגרבי על שם מדינת מארוקו או המערב שיצ
משם, ויחבר קונטרס „תקוני שבת" המצורף לס' „ראשית חכמה" עוד היה שם ו
אסטרוק ן' שנג'י שבא מסופיא ירושליםה ושם היה מגדולי הרבנים ור' משה
חביב מביא ראיה מחתימתו (גט פשוט ועזרת נשים) ונפטר בזקנה טובה.

בעת ההיא היו עוד הרבנים אלו אשר אשרו בחתימותיהם תוקף הסכמ
המסים לפטור הרבנים בשנת שס"ז (כמובא בכתר תורה) והם ר' יוסף הכה
מקורפו מחבר ס' פושעות אל (קושטנדינא וויניציאה שנ"ח) ר' יהודה לו
ר' משה המון קרובו של ר' משה המון רופא השלטן שולימאן, שהיה כנראו
אביו של אברהם המון שבא זכרו במי מריבה למשורר ר' ישראל נג'ארה
ר' יעקב אלתאמי שהיה מתחלתו מצפת ושחתם בפסק על דבר עגונה בצפ
במחלוקת ר' יוסף קארו ור' משה מטראני (שו"ת אה"ע לר' יוסף קאר
דיני מים שאין להם סוף ס' א') ובעת ההיא היה עדין רך בשנים, והתיש
בירושלם בערך שנת שס"ז עם בנו ר' משה אלתאסי שנדד מקדם מצפת למצרי
ושם עסק במסחר ועשה עשר רב ועלה לירושלם והיה תומך ביד נדיבה ביד
ר' שלמה עדני אשר כתב עליו: איש תם וישר ירא אלהים וקדושו, חכם ב
חכם חסידא קדישא, ומכל פנע רע סר, טוב עם אלהים, תוכו טוב מברי, וע
קדושים גם עם שאר אנשים נאמן, ובנחת אמרי פיו ודבורו... שמו נודע בירושל
וגם במצרים, וצדיק באמונתו היה שלא קם בדרי דאתא כמוהו, (הקדמת מלאכו
שלמה), ר' עובדיה בבלי הכהן.

ר' משה ן' שושן כנראה קרובו של ר' דוד ן' שושן שבא זכרו בחלקי
הקודמים בהיותו, צעיר לימים בערך שנת ש"ך היו לו דין ומשפטים על דבר אכ
שהיתה אשתו השניה של ר' אברהם בילביש וכמותו בנו משה בילבי
החתים על ידי המשפט התוגרמי, ואז הוכרח ר' משה לצאת מירושלם וללכ
צפתה ששם היה המעשה הזה, והתדיינו אז לפני הרבנים, ולמרות היותו רך בשנים
ר' משה היה בר אורין וידע איך לתבוע משפטו ולהראות צדקתו, (שו"ת מבינ
חלק א' סימן ל"ב), קרוב לימים ההם יצא לחוצה לארץ כנראה בשליחות מצוה
והיה באיטליא (אבקת רוכל ס' קצ"ג), ובהיותו בעיר פיראה היה לו עסק עם ר
משה רוזא עד שהחריםו איש את רעהו, ורבני ארץ ישראל שהתערבו בענין הזו

מספרינ

מספרים בשבח ר׳ משה ן׳ שושן ומצדיקים אותו, ר׳ משה היה מישיבתו של ר׳ בצלאל אשכנזי והוא היה אחד מן הבית דין הספרדי אשר עשה חוזה עם באי כחם של האשכנזים לעשות הסכמה שעל פיה התחייבו האשכנזים לפרוע החלק הששי מכל הנדבות שיגיעו להם לאוצר הקהל לשלם המסים (שו״ת מהר״י צהלון ס׳ קי״ם) ר׳ משה חתום גם על המכתב מירושלם למוניסתר בשנת ש״ן (ירושלם שנה ז׳ צד 336) והאריך ימים, בשנת שפ״ג חתם בהסכמה על ס׳ „והרי חמה״ ובשנת שפ״ח חתם בהסכמת המסים עם שאר רבני ירושלם (כתר תורה), ר׳ משה בכה״ר סעדיה הסופר.

עוד בא זכר הרבנים האלה בשנת ש״ן (בשו״ת ר׳ בצלאל אשכנזי) ר׳ אברהם אמאריליו אשר מוצאו משלוניק וקרובו של ר׳ דוד אמאריליו זקן מופלג בשנים שהיה מתחלתו בצפת ואחרי כן בחברון ושעורר את ר׳ שלמה עדני לחבר ספרו „מלאכת שלמה״ וכתוב בהקדמת הספר הזה ור׳ חיים כהן, ובשנת שנ״ז היו הרבנים האלה שהתועדו וקבלו על עצמם בשבועה וגזרת התורה לבלתי קחת מסים מן התלמידי חכמים, והחותמים היו ר׳ מאיר ן׳ בנבנשתי, ר׳ דוד כהן, ר׳ יפת כהן, ואולי הוא ר׳ יפת המצרי תלמיד ר׳ חיים ויטאל שהיה אחר כך בארם צובא ובסוף היה איזה זמן בשלוניק, ר׳ יצחק בכ״ר יעקב ן׳ טובי, דידיע ן׳ צבאח קרובו ואולי נכדו של ר׳ שמואל צבאח יליד פאס וסביב שנת ש״ן התישב בירושלם וימנה לאחד מדיני העיר והיה מרביץ תורה בתלמידים יותר מחמשים שנה, בזמנו של השר אבן־פארוך בכ״ז חשון שנת שפ״ז באו אנשי הפקיד בחצרו ודרשו אחריהם, וכאשר דפק בדלת הרב שהיה בחדרו מעמיק בעיון תורתו נבהל אך אזר כח ויאחז מבפנים בבריח המנעול והדלת אך הפקיד תחב את חרבו בסדקי הדלת ויך על ראש הרב ויפצע את מוחו עד שנאלץ מתוך הכאב לעזוב את מקומו ואז הדרו השוללים תוך הבית ויבוזו רכושו והיטיו שעלו לסך חמשה ועשרים גרוש, ובין כך נמלט הרב לבית שכנו והרוצחים הלכו אחרי נטפי הדם הנגררים מן הפצע בדרך נוסו וישיגוהו וישימו אותו בכבלי ברזל ויביאוהו אל המבצר מתבוסס ברמו וזאת שעמדה לו אשר חמל עליו הפקיד וישלחהו לנפשו. לפי עדותו של ר׳ שלמה די אבילה הרב הזה היה כבר בשנת שנ״ה ושנ״ז מסופרי ודייני הקהל (כתר תורה) בשנת שע״ד חתם בבית דין ירושלם עם הרב נדליה קורדובירו והרב דוד בושקריש על קבלת עדות לענין עגונה (שו״ת נבחר מכסף) עוד חתם על אגרת מירושלם לעיר פאס Hebreo Union Colège שנת ד׳ צד 455).

ר׳ אברהם ברודו שבא משלוניק שהיה בסוף ימיו בירושלם (שו״ת מה״ר יוסף טיטצאק) ר׳ אליהו קלעי אחיו של ר׳ שמואל קלעי שהיה עשיר ונכבד וכתשובתו (משפטי שמואל ס׳ צ״ט) מזכיר את מכתבו ששלח לאחיו אחרי בואו לארץ ישראל ויפלפל על ענין עסק צוואה אחת, ובהיות שהרב הזה היה בעל הון פרנסי ירושלם תבעו ממנו חובת המסים, והוא השתמש מזה בכח ההסכמה הקדומה לפטור את התלמידי חכמים מכל מיני מסים, את שאלתו הזאת שלח גם לאחיו ר׳ שמואל קלעי אשר תמך דבריו והורה שהצדק אתו. ר׳ אליה שלח ידו גם במסחר והיה לו חבר ואיש אמונים ר׳ יהודה רפאל. ועיקר מסחרם היה

בעצי אלמגים ומצנפות בין מצרים ארץ ישראל וקושטנדינא, ויקר מקרה שר׳ אליה קלעי נשדד בשובו ממצרים לארץ ישראל והתדיינו שני השותפים האלה לפני רבני ירושלם (שו״ת ר׳ דוד ן׳ זמרא החדשות ס׳ תרל״ח, משפטי שמואל ס׳ ט״ז) ובצפת (אבקת רוכל ס׳ קל״ט־ק״מ) והנראה מתוך התשובות האלה הוא שהענין היה בשנת השי״ך ומתוך המשא ומתן בבתי הדינים יוצא ברור שר׳ אליהו קלעי עם כל היותו טרוד במסחר היה מן החכמים הבקאים בדורו, ורבני צפת שלחו פסק לר׳ שמואל קלעי אחיו ובין החותמים נראה התימת הרב אברהם קלעי שהיה קרוב משפחה לר׳ שמואל ולר׳ אליה קלעי (משפטי שמואל ס׳ ע״ב).

עוד היה שם ר׳ יצחק מרודוס שעלה ירושלימה בימי ר׳ משה גאלאנטי לאיזוירה, שהוא להשתטח על קברות הצדיקים ולראות ברגל כמנהג הספרדים בארצות הסמוכות לארץ ישראל דוגמת עלית הרגל מזמן הבית, ויסכים בינו לבין עצמו לדור שם, ואז ערערו אשתו וחמיו שחפצו לכופם לחזור לחוצה לארץ על פי התחיבותו לדור במקומה בשעת הנשואים (שו״ת ר׳ משה גאלאנטי ס׳ מ״ד) וכנראה הוכרח לשוב לחוצה לארץ, עוד בא זכר הרב הזה על ענין חמיו שעלה עם בנו ירושלימה וחפץ להתפטר מההתחיבות על מזונות בנו (שו״ת ר׳ משה גאלאנטי ס׳ קס״ו).

ר׳ אברהם אלבו, כנראה מצאצאי ר׳ יצחק אלבו בדור הקודם, והוא חתום באגרת ששלחו הרבנים וראשי העדה המערביים בשנת ש״ע לעיר פאס Hebreo Union Colège שנה ד׳ צד 465) ר׳ אברהם הכהן שהיה עשיר וקהל ירושלם דרשו ממנו מסים אבל החכמים פטרוהו בזכות חכמתו על פי תקנת הנגיד ר׳ יצחק שולאל וזכרו בא בשנת השנ״ז בענין הסכמת המסים (כתר תורה) ר׳ אברהם ויליסיד מראשי הקהל ולא הוכתר בתואר „חכם״ והוא בלוית ר׳ מאיר אשכנזי עשו הסכמה של פשר בין הספרדים והאשכנזים בעניני כספי המסים (שו״ת מהר״י צהלון ס׳ ק״ס) ומקרוביו היה בעת ההיא בחברון הרופא ר׳ עובדיה ויליסיד שתקן המקוה לבנות ישראל (שו״ת נבחר מכסף ס׳ י״ז).

ר׳ אהרן וישגאן או ויזוגאן שהיה ממדינת מארוקו וחתימתו באה בשנת ש״ע באגרת ששלחה עדת המערביים לעיר פאס (Hebreo Union Colège שנה ד׳ צד 466) וכן היה בן מדינתו ר׳ אליהו בן שמעון סוסאן ואולי קרובו של ר׳ יששכר ן׳ סוסאן מן הדור הקודם חתם גם הוא באגרת של שנת ש״ע עוד היה בדור ההוא ר׳ אליהו מפיסארו (Pesaro) נוסע ותייר שבא מאיטליא ויבקר ירושלם וארץ ישראל בשנת שכ״ה, זכרונותיו וכל מה שראה בעיניו רשם על ספר ונתפרסם על ידי לונץ (ירושלם כרך ז׳ צד 30) ר׳ דוד נזיר אמרו עליו שנשלח במסע קבצנות מירושלם בשנת ש״פ־ש״ע והיה באיטליא ור׳ יהודה בר מודינא מזכירו בתשובותיו ס׳ צ״ו וס׳ ק״ו, במקור הראשון מזכיר לטובה מה שתקן „החכם נזיר אלהים הר׳ דוד אסתי״ ברומי על דבר קבלת שבת לשבות ממלאכה בעוד מועד ובמקור השני נדפסת המלצה שנתן ביד השליח הזה ר׳ יהודה מודינה למען יתנו בני הקהל את נדבותיהם לתועלת ירושלם. עוד היה שם ר׳ חנניא אליקים שהיה לו מרוצת מכתבים ותשובות עם ר׳ יעקב קשטרו במצרים על עניני ירושלם, ור׳ יעקב כתב עליו בתואר: הארז אשר בלבנון זית רענן

יפה

יפה פרי תאר החכם השלם חנניא אליקים (שו"ת אהלי יעקב ס' ס"ג) ר' יהודה לחוראדו ראש לעדה המערבית בירושלם והוא חתום כראשונה באגרת שערכו המערבים לעיר פאס בשנת ש"ץ (Hebreo Union Colege שנה ד' צד 465) ומחבריו היה ר' יוסף ן' סגוטי שחתם גם הוא באגרת ההיא בשנת ש"ץ.

ר' יחיאל סונטול שליח ירושלם לדמשק ור' חייא רופא שחיה בשנת שס"נ בירושלם שלח על ידו מכתב לעדת דמשק (כנזכר בס' מעשה חייא) ר' יצחק בר מוסא שהיה מבני רצבית במארוקו ויבא בלוית חכמים אחרים מן המערב לארץ ישראל והוא עדין באביב שנותיו ובעברו דרך מצרים נשא אשה בידעו שהבנות מעטות הן בארץ ישראל הוא התישב בתחלה בגליל ואחרי כן בירושלם ומשם ערך מכתב לאביה בשנת תש"א (נתפרסם על ידי ר' משה מולידאנו בספר השנתי של Hebreo Union Golège שנה ד' צד 458) ובלויתו בא מן המערב ר' מוסא אזרויאל או אבוזרדל מרבני משפחתו של ר' אברהם אבוזרדל שבא מן המערב וזכרו בא בשו"ת הרדב"ז (ס' ק"ס) על הרב הזה יש להשוות הערת ר' אליעזר רובלין (תולדות חכמי ירושלם חלק א' צד 80 הערה 1) ר' מוסא עבר דרך מצרים ושם נשא אשה, היה בצפת ובסוף התישב בירושלם.

ר' יצחק נ'אפרוט (שמו בא בטעות נאפרוט בתולדות חכמי ירושלם חלק א' צד 131) (כי קשה להבדיל בין אות ג' ואות נ' בדפוס המקור שו"ת ר' יוסף מטראני) חיה בתחלתו בקושטנדינא ומשם עלה לירושלם, בעיר הזאת נמנה לשוחט וחכם וכשם ערך שאלתו לר' יוסף מטראני (חלק ב' ס' ט') בדיני טירכא ובין יתר דבריו כתב: כן מצאתי מחכמי הנתות, עוד היו בירושלם בדור ההוא ר' שמואל ב"ר שאול הכהן שהסכים בשנת שנ"ד על תקנת המסים (כתר תורה) ר' שמואל ב"ר אליעזר (שם) ור' יוסף נאנסו רבו של ר' שלמה אלגזי חכם ומשורר מובהק בברוסא אשר כבר בא זכרו ובסוף ימיו עלה ירושליטה ושם נפטר לעולמו.

ואלה הרבנים שנמצאו בירושלם בימי השר הצורר אבן־פארוך בשנת שפ"ב וסבלו בצרת העיר: ר' יעקב בן יצחק רומאנו ממשפחה ספרדית מצאצא בן בקודה נולד בקושטא' בערך שנת של"ג, היה בקי בלשונות ספרדית ורומית כמ כן ערבית ותורקית על ידי אוהבו ומכירו ליאון אריה (יהודה) אסיאו (Ceo נהודע רומאנו להפרופיסור אוטון לרזר אשר קרבהו ליוהן בוקסדורף הצעיר בבזיל והוא השתמש כהבבליותרפיא שקבץ הרב הזה על הספרדים יקרי ערך בארצות הקדם, גם ההוספה לה' Bibliotheca rabbinica שחבר בעין נוספוו בוקסדורף הזקן היא מלאכת הרב החוקר הזה, שני מכתבים שהריץ רומאנו לבוקסדורף נדפסו בהמאסף Revue des étud. juives (V. דף 87—94 במכתב אחד מציע רומאנו שחפצו ליסד בית דפוס בקושטנדינא ולהדפים או ספר מורה נבוכים בשלש לשונות ערבית (באותיות עבריות, כי בעת ההיא לא הרשתה הממשלה להדפים בערבית ובתורקית) ועברית ורומית, גם היה בדעת להדפים את ספר הכוזרי וחובת הלבבות כתרגום רומי שכתב ליאון אסיאו רומאנו חבר ספר מאזני משקל ובו אלף ושס"ה שירים שונים גם ספר מלו

ערכיו

ערבית־תורקית וערבית־עברית, זה האחרון נשלם ביום 11 אוקטובר 1629 (ונמצא בכתב יד בהספריה הלאומית בפריז) גם תיקן מחברות ר׳ יונה אבן גנאח מערבית לעברית אך לא זכה להדפיס חבוריו, הוא מכר כתבי יד רבים לבוקסדורף שקנה בעד הקארדינאל רישליו (Richlieux) ורוב הכתבי יד שסזביר רומאנו בכתביו נמצאים עד היום בבליותיקא־הלאומית בפאריז (442 x. Jewich encyklopedie).

בשנת שפ״ב כאשר הצר מחמד־אבן־פארוך לבני ירושלם וכאשר נסע לעיר סיכה ללוות מסע המשתטחים על המקום הקדש הפקיד במקומו את אחי אשתו עשמאן אנה וישאף לבצע מעקשות וידרוש מאת השיך־אל־יהוד שיתן לו חמש מאות גרוש וכאשר תם הכסף דרש עוד הפעם אז שלחו היהודים לעיר רסלה אל הזקן ונשוא פנים ר׳ חיים די שירין (Seres) אחד מן הקרובים לפחת דמשק כדי שישפיע על עשמאן להרפות מהם, וכאשר נודע הדבר למושל שלח אנשיו בעצם יום השבת י״א אלול אל שני בתי כנסיות הספרדי והאשכנזי ויתפוס את ר׳ יעקב רומאנו וחבריו ויתנם במשמר ויענום באכזריות נוראה עד אשר התפשרו עמו שיתנו לו אחד עשר אלף גרוש כפר נפשם, במלאת תשע עשר יום אחר שהביאו לו רוב הכסף הוציא אותם לחפשי מלבד ר׳ יעקב רומאנו ואיזה חכמים אשר לא השיגה ידם למלאות סך שמנה מאות גרוש לפדיון נפשם שנשארו בבית הכלא ויוכו בחימה עזה אז שלחו היהודים רץ מיוחד דמשקה לרב ונגיד ר׳ חיים די־שיריז להתחנן לפני המושל על כל המדינה המשנה למלך מדמשק לצוות על עשמאן אגה להשיב ידו מבלע, וישלח דברו אל הקאדי (שופט) והמושל מירושלם ויצו עליהם להוציא לחפשי את האסורים והיה זה ביום ראש השנה שנת שפ״ז, ר׳ יעקב יזכיר בעצמו את כל הצרות שעברו עליו בהסכמתו שבסוף האגרת „חרבות ירושלם״ ושלש ועשרים שנה אחרי כן נפטר בשיבה טובה בשנת ת״י קרוב לשמונים שנות חייו, לפי עדות ר׳ דוד קונפורטי היה לומד כל שיתא סדרי המשנה בעל פה, אחיו הרבנים היו ר׳ משה ור׳ שלמה רומאנו, הראשון ר׳ משה שהיה כאחיו יודע ערבית ותורקית התיצב לפני השר אבן פארוך כי העליל עליו שהתאונן לפני הקאדי והביא דבתו רעה עליו והפקודה יצאה מלפניו אל הבולוק־באשי (ראש השוטרים) לענותו אותו ואת בן לויתו ר׳ שמואל טרדואילה (אשר יבאו דבריו להלן) וליסרם כל הלילה ולתלותם בבקר השכם בעצם רחוב היהודים אך כנראה פחד מן הרב הזה שכנראה היו לו מהלכים אצל הקאדי וישלההו לנפשו, אחיו הצעיר ר׳ שלמה רומאנו „אשר העיר ה׳ את רוחו לעלות בהר ה׳ וקבץ כתב יד שנמצא בספריה הלאומית בירושלם (מספר 69) על דבר צרות ומצוקות אבן פארוך רשום במכתב המתחיל „הן אראלם צעקו חוץ״ שהרב הזה נענה להפצרת פרנסי ירושלם לצאת במסע קבצנות לעזר את ירושלם ולהיות כא כחם בכל גלילות המזריאה.

ר׳ שמואל חפץ (בא שמו בטעות בחרבות ירושלם חמיץ ואחריו נמשכו כל ההסתוריאנים) והוא נתפס על ידי עושי דברו של עשמאן־אנה אחי אשתו של השר מחמד אבן־פארוך, וגורלו היה כגורל ר׳ יעקב רומאנו ויתר החכמים, ר׳ משה טרינקי שהיה מתחלתו מגליל הסוריאה והתישב אחרי כן בצפת ובסוף בירושלם היה בין האסורים בחברת ר׳ יעקב רומאנו ופעולתו תבא לפנינו, ר׳

אליהו

אליהו רבא אשר לא נודע טיבו ממקור אחר, ר׳ יהודה איספירל או איספיריאל (תרגומו בספרדית Esperial בעל תקוה) שבא מקושטנדינא לירושלם וסבל בצרת העיר ככל יתר הרבנים, אחיו היה ר׳ אברהם איספיריאל, אשר נפל במקרה בידי שוטרי שר העיר ויחפאו עליו דברי שקר שהלך דמשקה להלשין את מחמד אבן פארוך לפני שר המדינה ויענהו באופן נורא וישימו עליו כסף עונשים חמש מאות גרוש אשר הוכרח לתת כפר נפשו לצאת לחפשי, ר׳ משה לובלין ממשפחה אשכנזית שהסתפרדה בארצות הקדם, הרופא ר׳ יצחק האבילין, ר׳ אליהו ישמעאל אבי משפחת ישראל ברודוס ומצרים, ר׳ משה בבא שלא נודע טיבו ממקום אחר, ר׳ יעקב הלוי שבא מגלילות איטליא והוא אחיו של ר׳ יואל הלוי אשר יבא זכרו להלן, ר׳ מנחם יקר כנראה יליד שלוניק, ר׳ אליהו ן׳ טיבא, ר׳ משה אשכנזי, ר׳ משה קורדובירו בן ר׳ גדליה ונכד המקובל ר׳ משה קורדובירו הראשון, שהיה בימי עלומיו בעת ההיא. כל אלה נתפסו ביד עשמאן־אגה עד בוא דבר המשנה למלך מדמשק להוציאם לחפשי.

עוד היו שם ר׳ יצחק גאון שבא מאיטליא ממשפחת ר׳ יעקב גאון מצפת והוא היה פרנס הקהל בחברת ר׳ יעקב ן׳ עמרם הרופא אשר סבל הרבה בצרת ירושלם, ובעת אשר שב השר מחמד בן פארוך ממסעו למיכה הוסיף למלא את העיר שוד, ושוטר אחד עלה בבית ר׳ יצחק גאון לתפסו והוא היה באותה השעה בתוך ישיבתו וכשמעו קול השוטר מבלי אשר ידע סבת בואו הסתתר ויסגור את הדלת, אך השוטר הלך לפני השר וילשין עליו ועל הרופא ן׳ עמרם כי מתחבאים הם מפניו, ובינתים הפרנסים האלה מיראתם פן יחרש השר רעה על כל יושבי העיר למעכם נמרו ביניהם שיותר טוב יהיה אם יתראו לפני השר, ויהי כאשר ראה אותם ויתנפל עליהם כחית טרף ויעליל עליהם כי שחדו את הקאדי (שופט) להרשות לפתוח בית הכנסת של האשכנזים ולקחת מידו שטר סכנה, ודבר אתם קשות באמרו שלא יצאו מלפניו אם לא יתנו חמשת אלפים גרוש כפר נפשם ויאסר את הרופא ן׳ עמרם ואז ר׳ יצחק גאון שלח להמציא לו את הכסף וכל היהודים מכרו כל הפציהם ויוריקו את כל הכסף הנמצא בידם ואחרי עשרת ימים עלה בידיהם לצבור שלשת אלפים ומאתים גרוש ויאות בן פארוך לקחת רק הסך הזה וישלח את הפרנסים האלה לחפשי, אך מפחדם פן יתבולל עליהם עוד הפעם לא התראו החוצה ויתחבאו חדר בחדר.

אך בזה לא היה די לצרתם, כי בכ״ה ניסן שנת השפ״ו כאשר נלכד אבן פארוך ברשת הפחה מבגדד ועשמאן־אגה פקידו נשאר לשר על ירושלם, השתמש במקרה הזה לעשוק ולגזול את כל יושבי העיר ויתפוש את המסכן הישמעאלי וידרוש ממנו ששת אלפים גרוש ואחרי סבלו ענוים קשים נאות לתת לו הסך הזה ובתוך החשבון שנתן לו מסר גם שטר חוב אחד על שבע מאות גרוש שהיה נושה ביהודים, וישלח הסובאשי (ראש הפקידים) אחר ר׳ יואל הלוי ויראה השטר הוב ובידעו שלא יעלה בנקל למצוא את הפרנסים הגיד שהשטר חוב אינו חתום על שמו כי אם על שם פרנסי הקהל, וכראות עשמאן שנהבאים הם מלפניו נתן הפקודה לבקשם ולהציגם לשפט, הפרנסים היו בעת ההיא נחבאים בבית

השכן

השכן הקרוב להם, והשוטר הסובאשי ואנשיו אשר ארבו להם השיגום בצאתם החוצה לעלות הגנה ויתפסום ויענו אותם ויהיו שמנה ימים בבית הסהר, ואחרי כן דרש לתת לו עשרת אלפים גרוש וכאשר לא יכלו להמציא להם הכסף הזה, גזר עשמאן להובילם בכל חוצות העיר עם חבלים על ראשיהם לתלותם על שער המבצר, והיהודים אשר נמצאו בשער המבצר חלו פני הבולוק־באשי (ראש הגדוד) לבל יבצע מעשהו ולהמליץ בעדם אל עשמאן ויאות לחכות עוד איזה זמן ובמשך מ״ח יום מסרו בידו הכסף אשר דרש מלבד סך השטר הוב ועוד אלף ושלש מאות גרוש נוספות.

וביום הושענא רבא שנת שפ״ז כאשר נסע אבן־פארוך לעזה צוה על אנשיו לדרוש מאת היהודים עוד הפעם ארבע אלפים גרוש, ואז התנפלו על בית הכנסת ויתפסו את הפרנסים והשיך־אל־יהוד ויקראו לפניהם דת פקודת אבן פארוך ויתנו את הפרנסים בבית הסהר ויהודים יכלו לקבץ אלף גרוש אשר מסרו בידיהם ובכל זאת לא הוציאו את האסורים לחפשי, בינתים שב אבן־פארוך ירושלימה ושם נודע לו כי כלה נחרצה מאת השלטן להסירו מפקודתו, ואז דרש מאת האסורים בחזקת היד להחיש כסף הפדיון; וכדי לעורר רחמי בני העדה מסר אותם בידי אנשים אכזרים לענותם בפוטבי בתחוב יתדות עץ שנונים בפרקי אצבעותהם עד שגם הקרובים לשר הזה התחננו לפניו לקחת מידי היהודים אלפים גרוש שעלה בידיהם לצבור, ובכל זאת הוסיף לענותם ביום דך חשון ולא הוציאם לחפשי.

ביום י״ב כסלו השפ״ז כאשר יצא אבן־פארוך מן העיר, השר החדש חוסין כאשי הוציא אותם לחפשי, (אגרת חרבות ירושלם) בכתב יד בשם „אגרת שלומים־ירושלם שנה ה׳) מדובר על הפרנסים האלה: ותשני פרנסים הם ספרדים... ושמועתם טובה ואין מהדר אחריהם ר׳ שמואל ן׳ סיד נכר ר׳ שמואל סידיליו הזקן יליד מצרים תלמיד ר״א׳ סגואלאנואי והוא היה „רב מובהק וחסיד״ והתישב בירושלם, ועליו תספר ההגדה שפעם אחת בעצירת גשמים בירושלם בקשו ממנו לערוך תפלה והלך בלוית חכמים רבים על הר הזתים במקום שעל פי המסורה נמצא קבר זכרית הנביא וידרוש דברי כבושין לפני העם תושא מאמרו היה: „וימררוהו ורבו וישטמוהו בעלי חצים... היום הזה ידע כי אלהים בישראל וכ׳״ יגעו כל העם בבכיה עד שעלה קולם למרום, ויהי הגשם על הארץ (דברי יוסף לר׳ יוסף סמברי) בשנת שפ״ה השר מחמד אבן פארוך בראשית באו ירושלימה לטש עינו גם על הרב הזה עד שהוכרח לתת כפר נפשו שלש מאות גרוש, וביום י״א אלול כאשר נתפשו רבנים מתוך בית הכנסת בקשו לתפשו וידלקו אחריו וכאשר נמלט מידם תפשו במקומו את חתנו ר׳ עזריה זאבי, וכאשר גדלה צעקת בני ירושלם מחמת המציק שר העיר ולא עלה בידי המשנה למלך בדמשק להושיעם, ר׳ שמואל ן׳ סיד שם נפשו בכפו ובלוית ר׳ שמואל טודיאולה נסע לקושטנדינא, ובעמל רב הצליחו בהשתדלות נכירי עיר הבירה הקרובים למלכות להוציא מאמר מן השלטן להוריד את מחמד אבן פארוך ממשמרתו ואחרי ששקטה העיר וחוסיאין באשי נמנה למושל ירושלם שב ר׳ שמואל לעיר הקדש ויבלה שם שארית שנותיו עד יום מותו בשנת הת״ה. חתנו ר׳ עזריה בן ר׳ ישראל זאבי נולד בירושלם, וככר ראינו שנתפש במקום חמיו ר׳ שמואל על

ידיו

ידי שוטרי אבן־פארוך. אביו ר' ישראל היה יליד שלוניקי. היה מן המתישבים בירושלם בימי השר הישר באדם מחמד פחה ופעולתו תבא לפנינו.

ר' שמואל מדריאולה שהיה בשנת השפ"ה חכם זקן ובעל ישיבה כנזכר בס' קורא הדורות והוא היה יוצא ובא בכל צרכי העדה. על בן שלח אחריו אבן־פארוך ביום ו' לחדש אייר השפ"ה ואף שהוא בצה ללכת לא נטשו בנו דוד להתיצב לפני השר וילך במקומו ויפל בפח. אשר לא ידע להזהר בלוית הרב הזקן ר' משה הומאגו וכבר ראינו בקורות הרב הזה, שאבן־פארוך דבר אתם קשות ויהיו דבריו אל ר' דוד שאביו מתחבא מלפניו. ועל כן ייסר אותו במקומו ויצוה אל הבולוק באשי (ראש הנוגש) לענותם כל הלילה ולתלותם בבקר כאור היום, ובסוף נחלף משפט המות בפירעון אלפים גרוש פדיון נפשם, אך לא היה די לצרותיו בשנת שפ"ז השם עוד הפעם בכלא בלוית הרופא ן' עמרם ור' יצחק גאון פרנסי העדה וישחדוהו אותו כדי שימציא כסף לפדיון שני האסורים, ויעלה ביד הרב הזה לצאת מירושלם בסתר וללכת לקושטנדינא להשתדל לפני התקיפים ושרי המלכות כדי להמציא פקודה מאת השלטן להוריד את אבן־פארוך ממשמרתו ועל ידו באה התשועה ואחרי כן שב לעיר הקדש ושם בלה יתר שנותיו ועל קברו הציבו המצבה הזאת הנודעת עד היום בעמק יהושפט: ציון קבורת הישיש החכם כמהר"ר דוד מרדיא (ל) זלה"ה שנפטר י"ט לחדש חשון שנת ת"ג לפ"ק ת'נ'צ'ב'ה.

ר' יואל הלוי מוצאו מאיטליא, בשנת שפ"ה ביום י"א לאדר ראשון חתם בהסכמה שנעשה בירושלם עוד משנת שפ"ג „שלא לעלות פיוט וכתות בקהל הקדש ושלא לכתוב שמנה על הפרנסים" (מתוך פנקס הישן לרבני צפת שהיה בידי ר' אריה פרומקין, ודבריו הובאו בס' תולדות חכמי ירושלם ח"ב צד 32) מזה נראה שר' יואל הגיע לירושלם בין שנות שפ"ג־שפ"ה כי בלעדי זאת היה חותם מיד שנעשתה ההסכמה ולא היה מאחר כשנתים ימים. הרב דוד קונפורטי מתאר אותו בדבריו אלה: „חכם נעלה וזקן שבא מגלילות איטליא" (קורא הדורות) בימי הבלבול של אבן־פארוך כאשר תפשו את בני עיצתו של ר' ישעיה הורוויץ הלוי הוא אחד מן הראשונים שלא חס על טרחו ולמכור הסכנה המסתפת עליו הכניס את עצמו לפשר עם עשמאן אחי אשתו של המושי האבזרי ואחיו יעקב הלוי היה בין הנלכדים בחברות החרמים ההם. כשנה אחר אחרי כן כאשר נפל אבן־פארוך ברשת אשר טמן לו הפחה מבנדד ועשמאן נשאו לשר על ירושלם המכסן הישמעאלי מסר בידו שטר חוב שהיה לו על העדה הירושלמית, ואז הזמין הסובאשי (ראש השומרים) את ר' יואל לשלם ל החוב, ור' יואל בידעו נאמנה שהפרנסים הרופא ן' עמרם ור' יצחק גאון נחבאים במקום בטוח הראה לסובאשי שהשטר חוב נושא שם הפרנסים ולא שמו ר' יואל נזכר עוד בתשובות ר' יוסף מטראני (חלק ב' ס' ו') שקיים כתב של מנהג טרפות בעיר פאס במארוקו שהיה בידי השוחט ר' יצחק ג'אפרונ (הובא כטעות הדפוס גאברוט) בירושלם.

אחיו ר' שמואל הלוי היה רופא העיר וגם רופאו של שרי העיר וכאשר התנפלו אנשי המשנה למושל עשמאן אגה על הרבנית בריילא אחות ר' אליעזר ארחא וישללו כמנה החפצים אשר היתה מובילה לעזור את אחיו

הרופ:

הרופא השפיע על עשמאן להשיב לה השלל, אך למרות נחם השר על מה שעשה ויקצף על הרופא שהוא היה הסבה להסליט הטרף אשר הגיע לידו ומתוך חמתו נתן הפקודה לאסור אותו באזיקים וישלול ממנו כל רכושו שהגיע לארבע מאות גרוש ובכל זאת לא שחררו עד שנעתר לבקשת השר של עזה שר׳ שמואל היה גם כן רופא ויתירהו מאסרו.

ר׳ יעקב ממברי מקהירו אשר שללו ממנו אנשי העריץ אבן־פארוך כאשר פגשו את אשתו ובני ביתו שחפצו להמלט על נפשם בעשרה לחדש סיון השפ״ה, וסך הכסף עלה יותר משמנה אלפים גרוש, השיירא היתה כעשרים נפש רוכם נשים וטף ומגמת פניהם ללכת לעזה ומיראת השודדים התחבאו מחוץ לעיר עד הלילה כי לא יכלו ללכת בעוד היום גדול, וילכו אל הכפר סילואן לשכור חמורים ותהי מריבה בין אנשי הכפר כי כל אחד רצה להשכיר חמוריו עד שהגיע הדבר לאזני שוער העיר אשר עליו הוטל החיוב לבלתי עזוב איש שיצא החוצה או שימלט מן העיר וישלח את אנשיו ויבוזו כל רכושם ויאסרום וישיבום העירה. ר׳ משה חכים שהיה יליד מצרים נתפס באביב של שנת שפ״ה כאשר רדפו השוטרים אחרי ר׳ בנימן ויטאל ולא מצאוהו, אז נפל בידם ר׳ משה אשר מצאוהו מסתתר במערה אחת וגורלו גרם לו שהתנפלו עליו ויכלו את כל חמתם בו, עוד היה שם ר׳ עמנואל אלבחרי אשר לא נדע טיבו ממקור אחר.

וביום כ״ז לחדש חשון השפ״ז בעת אשר הכין את עצמו העריץ מחמד אבן־פארוך לצאת מירושלם על פי פקודת השלטן ויצוה על אנשיו לצוד בפעם האחרונה הנים כמים עכורים ויתנפלו על ר׳ יצחק צבאח אשר הבאנו כבר דבריו ועל ר׳ טוביה קנפוס ור׳ חיים פואה ור׳ יוסף עלי ור׳ יעקב ליריאה ויענו אותם באופן אכזרי מאד והמיסרים אותם החליפו משמרותיהם כדי להחליף כח ולמען יוכלו לענות הנדכאים בלי הפסק וימים רבים ולילות עמל מנו לאומללים האלה עד יום השלישי י״ב כסלו השפ״ז שאז יצא אבן־פארוך מירושלם ובכל זאת הקשה ערפו ויסחב עמו את ר׳ טוביה קנפוס ור׳ יוסף עלי ויביאם שכמה וכאשר נודע הדבר לחוסני פחה המושל החדש בירושלם שלח אליו דברו לעזבם לנפשם וישובו לבתיהם בששה עשר לחדש כסלו, כל אלה החכמים לא בא זכרם כי אם באגרת חרבות ירושלם ששלחו ליהודי הגולה, מלבד ר׳ חיים פואה שהיה מחכמי איטליא ושמו נזכר באגרת שלוניק בשנת שפ״ה (ירושלם כרך חמשי עמוד 87) וזה לשונו: גם ר׳ חיים פואה בנה לעצמו (בירושלם) סמוך לביתו בית יפה עם כל התיקונים השייכים אל הבית וכמנהג בתי איטליא...

עוד היו בפרק ההוא בירושלם ר׳ גדליה קורדוביירו שהיה נושא תואר הכבוד „שיך־אל־יהוד" שהוא כמו זקן היהודים שהיה בא ויוצא בחצר המושל בשם העדה ופעולתו תבא לפנינו. אחריו נמנה ר׳ שמעון ב״ר שאול במשרה הזאת, ר׳ בנימן וילאלובוס, ר׳ יצחק אבוהב ואחיו הרופא ר׳ יעקב אבוהב, ר׳ ישי מוגיון, ר׳ אהרן לוביז, ר׳ דיוד מערבי, ר׳ שלמה שנג׳י, ר׳ אהרן בכמוהר״ר משה ן׳ מכיר, ור׳ שם טוב לוזיו או לוזיאו (Luzio) נאור) אשר בא במעות לחיא, הוא היה מגדולי הדור אשר השתדל לתועלת הישוב לגדור פרצות ולעשות תקנות בירושלם ואין תמונה שהיה נחשב בין הרבנים בהיות

שתתימתו

שחתימתו באה בראש מגלת „חרבות ירושלם" משנת שפ"ו, עוד באה חתימתו בתקנת ירושלם מיום י"ח לחדש אייר שפ"ג „שלא לעלות פרוד וכתות בקהל הקדוש ושלא לכתוב שטנה על הפרנסים" (מתוך כ"י לרבני צפת שהיה בידי ר' אריה פרוסקין) (החותמים עסו מלבד אלה הרבנים וכבר בא זכרם ר' משה ן' ששון, ר' שלמה תדידא, ר' משה טריפאקאל, ר' יצחק דאנינו, ר' חנניא ן' ברקון, ר' יהודה סרק, ר' יוסף מאטרץ ור' משה לוזיאו (ההסכמה הזאת נמצאה בתוך הכתבי יד של הרב הראשון לציון ר' שאול אלישר ונתפרסמה על ידי החכם לונץ „ירושלם שנה שניה עמוד 147–148).

ר' אליהו באר קי משלוניק, ור' יוסף מטראני נהג בו כבוד ובאחת תשובותיו כתב עליו „מח עצמו רעיוני חכמת לבבו, ידיו רב לו, דיינא דנחית לעומקא דדינא נחל נובעת חכמה" ובנו ר' יצחק באר קי בא עמו ירושליםה והיו לו ויכוחים עם ר' אהרן לפפא ונדפסו בס' בני אהרן והוא חותם בשנת שפ"ג בהסכמה שלא לעשות פירוד בעדות (ירושלם של לונץ שנה ב' עמוד 147–148) ונפטר בערך הת"ז בירושלם.

הקדמנו להעביר לפני הקורא שמות הרבנים שחיו בירושלם ותולדותיהם, ועתה נשוב לדבר בדרך כלל על מצב העדה בפרק הזה.

היו ימים טובים לבני עיר הקדש זמן מועט קדם הצרות שבאו עליהם כתמם, בעת שהיה מושל העיר ירושלם השר מחמד פחה ובעלי הזכרונות יתארוהו כאיש ישר אוהב צדק ורודף צדק „נתישבה עיר ה' מבני עמנו יותר ממה שהיתה מיום גלות ישראל מעל אדמתו, ורבים מהם קנו בתים ושדות ובנו חרבות"[36b]) בין הספרדים שהתישבו מחדש נודעים לנו ר' שם טוב לוזייו משלוניק, ר' ישי מוניון, ר' ישראל בנימן, המכונה גם כן ישראל אליקים, אחיו ר' חנניה אליקים, ר' ישראל בכ"ר עזריא זאבי, ר' אהרן בכ"ר משה מכיר זמן האשכנזים התישבו ר' ישעיה הלוי הורוויטץ בשנת שפ"ב שבא מפראנה[37]) ר' אליה רבא ור' משה מלובלין ממשפחה שהסתפרדה בארצות הקדם.

כנראה בפרק ההוא עלה בידי היהודים לפתוח בית הכנסת שהיה סגור ימים רבים, והאשכנזים מצדם בנו גם הם בית הכנסת לעצמם כי כנודע מן היום אשר נכבשה העיר בידי התוגרמים בשנת רע"ו עד שנת שנ"ו שבו נסגר בית הכנסת על ידי הפחה, היה רק בית הכנסת אחד לכל התושבים, ובו היו מתפללים נוסח התפלות קרוב לסדור הספרדי, ולא דוקא לפי הנוסח הספרדי כאשר ראינו בחלקים הקודמים, וביטי הפחה מחמד היו כבר שני בתי כנסיות הספרדי והאשכנזי[38]).

אכנם הצלחת העדה הישראלית בעיר הקדש לא היתה ימים רבים, כפרק הזה עוד לא עלה בידי השלטן מוראד הרביעי להחזיק מעמדו על כסא מלכותו בעיר הבירה, עוד שלטה בקושטנדינא ובערי המדינה יד אוהבי השערוריות וכל איש הישר בעיניו יעשה כממשלת הערים ומשרות המדינה נתנו לכל המרבה בשכרם, וככר ראינו

36b) חרבות ירושלם, ווינציא שצ"ו.

37) ראה עוללות אפרים (מערכת ספרים בשם הגדולים להרב חידיא).

38) מלשונו של בעל החוברת חרבות ירושלם.

ראינו שהיה איש אחד עשיר ואוהב בצע ושמו אבן־פארוך איש ירושלם אשר צרה עינו בראותו השלום והשלוה שורים בעיר הקדש, ויקנה משרת מושל העיר מיד הוזיר הגדול האפיז־פחה בכסף מלא, ויבא בה כיום שבת קדש ששה ועשרים יום לחדש טבת שנת שפ״ה בראש גדוד שלש מאות איש מזויינים זיסר את הפחה מחמד וישב על כנו, ראשית מעלליו היה לנגוש ולעשוק את כל בני העיר בלי הבדל דת ולאום, אמנם לחרפת העדה היהודית נמצאו איזה פרוצים מקרב העדה היהודית בוגדים בעמם אשר תמכו בעצותיהם הפחה האכזרי החדש, ויראו לו הדרך איך להעליל על היהודים ובפרט על האמידים בנכסים שנתישבו מקרוב והיה בידם מעט כסף לעסוק במסחר. על כן התחיל בתרשגים האלה ויפרסם בכל רחובות העיר, שכל היהודים שנתישבו מזמן שלש שנים, אין עוד להם הרשות לשבת בירושלם ויגורשו מן העיר, וישם במשמר פרנסי וממוני העיר להראות להם מי ומי האורחים החדשים, וביום השבת י״א אלול, שלח פתאום אל שני בתי הכנסיות הספרדי והאשכנזי, ויתפוש חמשה עשר אנשים מחשובי העיר ובתוכם ר׳ ישעיה הלוי הורוויטץ, ר׳ אליה רבא, ר׳ משה מלובלין ור׳ משה אשכנזי, ומן הספרדים, ר׳ משה קורדובא (נכד המקובל ר׳ משה קורדובירו) ר׳ יעקב רומאנו, ר׳ שמואל חפץ, ר׳ ישראל בן ר׳ יחיאל אשכנזי ואחרים עד אשר הוכרחו לתת פדיון נפשם אחד עשר אלף גרושים, ויצאו לחפשי, אחרי כן נועץ ויבקש תואנה שלא לבד היהודים שהתישבו קודם שלש שנים מוכרחים לצאת מן העיר אלא מזמן עשרה שנים לפני בואו העירה, גזרה קשה שבללה כמעט את כל תושבי העיר, בעמל רב עלה בידי הרבנים האשכנזים להסלט צפתה כי כשל כחם וייראו מאד לנפשם, כי כבר אפס הכסף והתכשיטים שהיה תחת יד יושבי העיר והפחה האכזר הציק את היהודים בכל יום עד אשר הוכרחו פקידי הכוללות ללוות מאת עשירי הערבים והתוגרמים כסף בנשך ובמרבית לתת למושל עד שעלה סכום החובות יותר משבעים אלף גרושש שהם חמשים אלף הקרן ועשרים אלף הנשך, סך גדול ועצום וכראות ראשי העדה מצבם הנורא שלחו מכתבים לעיר הבירה, כי לא נתן ליהודי לצאת את העיר עד שאפילו אם הוציאו איזה מת מצוה, היו השוערים העומדים על יד כל שער ושער העיר תוחכים בבשר המת בחרבות וברמחים לראות אם איננו אדם חי שמבקש לברוח מירושלם, במכתב הבקשה הזה חלו פני העדה הקושטנדינית לבוא אל חצר השלטן להתנפל לפני רגליו ולהתחנן להעביר את הפחה הזה ולהפקיד אחר במקומו והשלטן מוראד הרביעי נתן הפקודה לשר השרים ליסר הפחה המזיד אך השעה שחקה לו כי בעת ההיא מלחמה בתוגרמה עם פרס וכל החילות נאספו במקום אחד ולא היה באפשרי לשלוח חלק אחד למקום אחר, הפחה הירושלמי שלח מתנות לעיר הבירה כבן נאמן למלכו.

באותה השעה בעצמה לכד המבצר מגדל דוד על הר ציון בתחבולה ביום שנים ועשרים לחדש כסלו שפ״ו ויגרש משם את האגה ואת היניצ׳ירים, כמו שעשה שכנו הקרוב אליו יוסף־סיאיף־אוגלו־פחה כסינים (תרבלס־איל־שאם), „ויצר ליהודים עד אין שיעור וערך ותהי עת צרה ליעקב עד אשר נבחר מות מחיים״ כמעט היתה כלה ונחרצה לעדת היהודים בירושלם, וכאשר גברו חיל

התוגרמים

התנגחים על הפרסים, והקול נשמע בכל המדינות, ויבואו מדמשק מלאכים ויאמרו לפחת ירושלם, אשר צוה המלך על כל השרים אשר סביבותיו לבוא עליו ולהשמידו אם יקשה עוד ערפו לבלתי צאת מירושלם׳ וביום השלישי לשבוע שנים עשר יום לחדש כסלו שנת שפ״ו יצא א ב ן ־ פ ר ו ך ־ ה ס ו פ א מעינו האחת־כאשר יכנהו בעל הזכרונות, את העיר ירושלם הוא ואנשיו עמו, וימען כמה וכמה גמלים מגזלות והמסים אשר גזל והמס וינצל את ירושלם עד שעשה אותה כמצולה שאין בה דגים[39]).

ואחרי כן החלו היהודים להתישב עוד הפעם בירושלם, רוב התושבים שברחו מן העיר שבו אליה ועוד הוסיפו אורחים לבוא ולשכון בעיר הקדש, ובינים נודעים לנו ר׳ א ס ט ר ו ק ב ן ש נ נ י מסופיא, ר׳ צ מ ח ה נ ר ב ו נ י מקושטנדינא; ור׳ ש ל מ ה בכמוהר״ר א ב ר ה ם א ל נ ז י מאזמיר ור׳ א ה ר ן ב ן ח י י ם מויניציא, אשר כבר בא זכרם.

הרב ר׳ י ש ר א ל ב נ י מ ן שכבר בא זכרו נולד לאביו ר׳ א ל י ק י ם ב נ י מ ן במצרים ושם למד תורה בחברת ר׳ ש מ ו א ל ס י ד י ל י ו בישיבת ר׳ א ל י ע ז ר מ מ נ ל א נ ו א י[40]) ויהי לאחד הרבנים הגדולים במצרים ולעת זקנתו התישב בירושלם וירביץ שם תורה, גם כתב על ספר קבץ דרשותיו ופסקים שהגיעו לספפר מאה, ובעל הזכרונות ר׳ ד ו ד ק ו נ פ ו ר ט י ראה אותם ביד כנו בהיותו בירושלם בשנת הת״ה, כנראה ר׳ י ש ר א ל היה ידוע חולאים, ובתשובת שאלה ר׳ מ ש ה ה כ ה ן במצרים.

---

39) ראה בסוף החלק הזה הציון י״ב, ועוד חרבות ירושלם (ויניציא ש״צ״ו) ותבואות הארץ לר׳ יוסף שוארץ (חלק מעשה הארץ זמן ד׳ דף ס״ב) החותמים על המקרה הזה בחוברת ,חרבות ירושלם׳ הם: שם טוב לואייו (צ״ל לוזיו), ישי קוניין, שמואל ן׳ סירה, ישראל בנימן, ישראל בכמהרי״ר עזריה זאבי, משה בן סביר, יעקב רומאנו, יהודה אריה די מרינה, נחמיה סארוואל, שמעיה בכ״הר משה די מדינה, עזריה בכ״ר אפרים פיג׳ה (צ״ל פיג׳ו), ושמואל מסעוד, כנודע הס׳ הזה נרפס בויניציא בשנת ש״צ״ו מתוך הכתב יד, ונפלה ערבוביא בחתימות האלה כהיות שבעת הרבנים החותמים הם מבני ירושלם וחמשה האחרונים הם מרבני ויניציא אשר תמכו דברי חבריהם בעיר הקדש, ונדפסו כלם כאחד מבלי להבדיל שמות הרבנים העיקרים, ושמות התומכים את דבריהם או מאשרים חתימותיהם, והר׳ ר׳ יוסף שוארץ הרגיש בשם ר׳ עזריה פ״יגו שלא היה מעולם בירושלם וחשב כי זה הרב החותם הוא איש אחר בשם עזריה פיג׳ו (מעשה הארץ, דף מ״ב הערה א׳) מיושבי ירושלם, אמנם לא צדק כהשערתו ולא הרגיש ברבנים האחרים שהיו דוקא בויניציא:

ר׳ יהודה אריה די מודינה, כנודע מכמה מקורות בשנת שפ״ח היה בויניציא ושם נפטר לעולמו:

ר׳ נחמיה סרוואל לא נודע טיבו ממקום אחר 1) אמנם נודע שם בן משפחתו ר׳ ליב סרוואל אשכנזי (קורא הדורות דף מ״ג ע״ב) שהיה רבו של ר׳ יהודה אריה די מרינה בויניציא, ואין שום תמונה שגם ר׳ נחמיה היה בויניציא.

ר׳ שמעיה ב״ר משה די מרינה, היה משלוניק ונתישב בויניציא ושם נפטר לעולמו (קורא הדורות דף מ״ג ע״ב).

ר׳ עזריה פיג׳ו מחבר גדולי תרומה ,ובינה לעתים׳ היה רב בויניציא ונפטר שם בשנת הת״ז (הקדמת בינה לעתים).

ר׳ שמואל מסעוד, לא נודע טיבו ממקור אחר 2).

---

1) הגהה, ר׳ נחמיה סרוואל מרבני ויניציא היה בן הר׳ ליב סרוואל ע׳ תהלתו בדרוש י״א מס׳ שנים עשר דרשות לר׳ שמואל יהודה קצינילינבוגין וכס׳ מדבר יהודה נדפס הספר שהספיד עליו הג״מ יהודה אריה מודינא כנ׳ בס׳ הנ״ל ג. אות ר׳ ותג״י ר׳ וחתום בשו״ת דבר שמואל סי׳ י״ט.

2) חתום בשו״ת דבר שמואל ס׳ י״ט בין רבני וויניציא (דוד פרנקיל).

במצרים רמז על זה כדבריו „יסר יסרני יה, ותוכחתו לבקרים" [41]) ושם יזכיר על ענין השמיטה „וכן המנהג פשוט בארץ ישראל וסביבותיה לכתוב פרוזבול" והרב הגדול במצרים ר' חיים כפוסי תמך את דבריו „מאה ואחת שנינו את פרקו, ובשובה ונחת עיני בדקו, ויפן כה וכה, עד אשר כה ברכו, כה יהיה זרעו ויוצאי יריכו" ר' משה בן חביב כדברו על הרב הזה ירבה בשבחיו „גדול דורנו הגאון הישיש מוהר"ר ישראל בנימן" ושם כתב שמנהגו היה לחתום שמו „בנימן (בלי יו"ד אחר המי"ם) [42]) ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי כתב שהיו קוראים לרב הזה בירושלם גם כן ישראל אלגזי על שם אביו, מימי עלומיו היה מפלפל עם גדולי הדור ומציע דעתו הפרטית לפני הגאונים כמו ר' יעקב קאסטרו, ר' אברהם מונסון, ור' בצלאל אשכנזי תמך את דבריו ותתם עליהם, ובהיות שידענו שר' יעקב קאסטרו נפטר לעולמו בשנת הש"ע נמצא שר' ישראל בנימן היה אז בחצי שנותיו ומכלל המורים המצוינים.

... מלבד ידיעותיו ועצם ידו בתלמוד ובפוסקים היה גם כן מעמיק בחכמת הנסתר, ותיר אחד שעלה לארץ ישראל מאי קורפו בשנת שפ"ה מעיד במכתבו (ירושלם כרך חמישי) שראה אצלו שלשה ספרים גדולים כתבי יד מהחכם ר' יצחק לוריא (האר"י). עוד מספר שהרב הזה היה סומא באחת מעיניו והוא נחשב בין החכמים היותר גדולים ונבונים בתורה בירושלם בעת ההיא. ובקבוץ שאלות ותשובות לר' אליעזר בן ארחא בבבליותקא באכספורד שקיל וטרי הרבה עמו, ובאחת מתשובותיו כותב אליו: בודאי הארז אשר בלבנון העמיק שרשיו בימים אדירים והעלה סנסניות בידו כי כאיש כגבורתו, אמנם אני אזוב בקיר לא השיגה ידי הקצרה לחלק בו (תולדות חכמי ירושלם חלק ב' צד 28) בירושלם קבע ישיבתו בק"ק תלמוד תורה וינהיג שם תקנותיו אשר נשארו בתקף עוז גם אחרי מותו ובס' הלכות קטנות (חלק שני) מסופר שר' ישראל בנימן בטל לומר פסוקי „והוא רחום" בזמרות בשבת וכן הנהיג אחריו ר' יעקב חגיז אך בירושלם ותברון נהגו לאמרו, בשנת הת"ו כשחדשו את ההסכמה שעשה הנגיד ר' יצחק שולל שלא לקחת מס מן התלמידי חכמים היה הוא התותם הראשון (כתר תורה) וכן חתם על האגרת „הרבות ירושלם" ושם מזכיר שהוא בעצמו סבל הרבה בצרת ירושלם בשנת שפ"הד שפ"ז אחרי מותו היו מספרים משמו שהיה מזהיר לתלמידיו משמו של הרב הלוי: בני לעולם אל תעמדו לדין עם ליצן ועם שקרן וטוב שיתפסו כל אשר לכם בידם, כי השקרן לעולם ינצח אותך ואפילו תביא ראיות ימצא על שקר, והליצן לא יניח להביט אור האמת יבהול הדברים עד שיעשה אותם לעג וקלס, הזהרו משני זנבות האודים האלה! (מדרש אליהו, דרוש ה'). ר' ישראל בנימן נפטר לעולמו בזקנה בסוף השנה ת"ז, כי בשנה ההיא חתם בנו ר' ברוך בנימן ויזכור את אביו בברכת המתים [43]).

גם היה שם ר' ישראל זאבי בן ר' עזריה זאבי, הוא נולד בשלוניק בערך שנת שכ"ז אביו הפליג בזקנה כמו שמנים שנה והיה מדקדק גדול, ר' ישראל

עודנו

40) קורא הדורות דף מ"ח ע"ב.

41) זרע אנשים כ"י להרב חיד"א ובנדפס מחדש ס' כ"ח.

42) גם פשוט דף קכ"ט. 43) אבן ספיר חלק א' דף צ"א.

עודנו בשחר ימי חייו התישב בירושלם .ושם הרביץ תורה הרבה בתלמידים[44]) גם היה לו מרוצת מכתבים עם ר' יוסף מטראני בקושטנדינא, והוא היה הראשון אשר הודיע ברבים צער בני ירושלם בסבת השר מחמד אבן־פארוך והעיר את לב בני הגולה לרחם על העדה הירושלמית לחלצם מבוץ החובות והנשך, ובאגרת הרבות ירושלם מזכיר בין יתר דבריו שגם בנו יקירו חתנו של הרב ר' שמואל ן' סיד נתפש על ידי השוטרים ועושי דברו של המושל ועינו נפשו והוכרח לתת קרוב לאלף גרוש לפדיון נפשו, ונשא ונתן בתשובה עם הרב הכולל בקושטא' על ענין שגזר השלטן (המושל אבן־פארוך בשם השלטן) על אנשי ירושלם שכל אחד מהדרים שם מזמן שלש שנים שיפנה וילך לו ושוב גזר שכל מי שבא מקדם עשר שנים עליו לעקור מושבו מעיר הקדש ואחר כך נתפיים ברצי כסף (שו"ת ר' יוסף מטראני חשן משפט ס' מ') והרב הכולל הזה כתב אליו בתשובתו: „ראיתי דברי כ"ת טובים ונכחים שראוי לכל הצבור להשתתף כי אין כוונתו של מושל שילכו להם אלא תואנה הוא מבקש... וראוי שתהא נגבית לפי ממון ככל הפרטיות וחלק אחד מאותם הבאים מחוץ לפי קרוב כתים מעשר שנים" הרב הזה הסכים על ס' זהרי חמה להרב אזולאי ועל ס' ברית אברהם לר' אברהם ן' גדליה, עוד נמצאה תשובתו בס' מנן גבורים ס' ל' ובענין פטור מסים חתם בשנת ת"ל קדם ר' יצחק צבאח, לעת זקנתו בשנת תי"א ר' ישראל העמיס על שכמו המשא הכבד לנסוע במסע קבצנות לקושטנדינא לתועלת ירושלם (שו"ת פני משה ס' כ') וכשובו לעירו האריך ימים והגיע לזקנה וכן עירו בעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי ראה אותו בשנת הת"ה בלכתו בפעם הראשונה בעיר הקדש.

ובעת ההיא היה בירושלם ר' אהרן בן חיים הוא נולד במדינת מארוקו בעיר פאס הנקראת בימים ההם בפי היהודים ארץ המערב, וילמד תורה בישיבת אביו ר' אברהם חיים ובבית ר' וידאל הצרפתי (השני בשם הזה) שנמנה בין גדולי ונאוני המערב[45]) בבחרותו יצא מארץ מולדתו ויתישב במצרים[46]) ושם הרביץ תורה ויחבר ספריו קרבן אהרן ולב אהרן ובשנת שס"ד בערך נסע לעיר ויניציא להדפיסם כאשר היו אתו בכתובים אף שב מדעתו כי בתחלה חשב לבאר רק את פשט המאמר ויעש מהדרא שנית בהוספות ויראה את חבורו לרבנים בעיר ויניציא, אך כשמעו את שמע רבני אשכנז הבקיאים בימים ההם ויופי ספריהם נחשבים ומלאי העיון הזך בדרכי הבנין והמסורה החליט לעשות דבר חדש שלא קדמוהו אחרים ולבאר כל השטות התמורות שבתלמוד וכל המשא ומתן בדברי רבני צרפת הקדמונים וידלה פנינים יקרים הערכים אף למעיינים היותר חריפים, ובכל זאת לא בטח לבו על שכלו, ושתי פעמים עשה הנסיון לטהר ולזקק את דבריו וידפיסם אחרי עשותו ארבעה מהדורות לפי עדות בעל הזכרונות הרב אזולאי ויפליא לעשות מכל מה שנכתב לפניו לפי המדות שהתורה נדרשת בהן ודקדוק הלשון ומחברו של מרכבת המשנה מתאר אותו בדבריו אלה: ובעל קרבן אהרן בספר המדות הוסיף עשר ידות, נסר אומר, דרכי הקל וחומר, ובדקדוק הלשון,

ראש

44) קו"א הדורות דף מ"ט ע"א.

45) אזולאי שם הגדולים בערך אהרן חיים.

46) שם, שם, קורא הדורות דף מ"ז ע"ב.

ראש וראשון... כי בלעדו לא ירים איש את ידו, ולא יצליח בלמודו ויהי כי ארכו לו ימי שבתו בויניציא נעתר להפצרת עדת הספרדים ויאות להתישב בתוכם ולהשפיע אליהם דבריו בתלמוד תורה הספרדי, ולסבות שנעלמו מאתנו עזב את שהותו הזאת ויעמד בראש העדה של יהודי תוגרמה היושבים בויניציא הנקראים ק״ק ליב׳אנטינוס (Levantinos) ושם נהג נשיאותו ימים רבים, ולעת זקנתו נסע ירושלמה בערך שנת ש״ץ והרביץ שם תורה ונפטר בערך שנת ת״ג, ועל פטירתו דרש ר׳ עזריה פיג׳ו ראש הרבנים בויניציא, וירבה להספיד אותו בק״ק ספרדים ובק״ק ליב׳אנטינוס ובין יתר דבריו: „עת לספוד על איש האלהים קדוש כמוהר״ר אהרן אבן חיים, והנה אנחנו אלה פה היום ברצותנו לצאת קצת ידי חובת הגואת עצם ההרגש אשר הגיענו משמועת הסתלק הרב המופלג כמוהר״ר אהרן אבן חיים ז״ל, נפלנו בספק עצמו... לדעת איה מקום כבודו כהספדו האם בקהלנו הקדוש אשר בו התחיל להפיץ מעינותיו חוצה בראשית בואו הנה, או בק״ק ליב׳אנטגוש אשר בו הרביץ תורה אחר כך כמה שנים ולצאת מידי הספק נמרנו להספידו בשני המקומות, וזה התילנו בקהלנו... כי בחייו נודע בשערים שמו, הפלגת חכמתו וספריו עמדו מסעל לו, חבוריו המפורסמים מספרים עומק עיונו״[47]) ר׳ אהרן אבן חיים עזב אחריו שני בנים „הכמים מעיינים גדולים״ ר׳ דוד ור׳ אברהם ן׳ חיים.

ר׳ אהרן אבן חיים העשיר הספרות בחבוריו השונים ואלה הנודעים לנו:

א) קרבן אהרן, באור גדול על הספרא, תורת כהנים, בפלפול גדול ועצום, וכראשו החלק „מדות אהרן״ שהוא באור גדול על שלש עשרה מדות דר׳ ישמעאל נדפס בויניציא שס״ט.

ב) לב אהרן, פירוש על יהושע ושופטים, נדפס בויניציא בשנה ההיא (שס״ט).

ג) מצח אהרן.

ד) מצנפת אהרן, לא נודעו תוכנם ומזכירם בהקדמת קרבן אהרן.

ה) פירוש על מכילתא וספרי, מזכירם בהקדמתו לקרבן אהרן.

ו) פסקים, הובאו בס׳ בני דורו, ור׳ דוד קונפורטי ראה מקצתם בכתב יד.

עוד היה שם ר׳ יצחק סבאח „שבא מארץ המערב לירושלם ושם הרביץ תורה הרבה בתלמידים, והיה דיין יותר מארבעים שנה״[47a]) ר׳ אשטרוק בן שנג׳י שבא מסופיאה בערך שנת ש״ץ, והיה מגדולי ההוראה ונפטר שם בקיץ של שנת ת״ג ועליו נשא קינים והנה ר׳ עזריה פיג׳ו בתוך קהל ועדה ביום ראש השנה של שנת בכ״ת (ת״ד)[48]), ר׳ שמואל טרדיאולה, „חכם זקן ובעל ישיבה״ ר׳ יואל הלוי „חכם זקן שבא מגלילות איטליא״, ר׳ משה הלוי טרינקי „שבא מגלילות המוריא והיה חכם זקן ומקובל״ והתישב בתחילה בצפת עוד משנת של״ב ושם למד הקבלה מפי האר״י ואחרי מותו סדר ס׳ הכוונות כפי מה שקבל מרבו והדפיסו בויניציא בשנת שפ״ד ולעת זקנתו התישב בירושלם, ר׳ יצחק

איספניא

47) בינה לעתים דרוש ע״ב-לפלא הוא שהרב חיד״א מזכיר המקור הזה לראיה שנפטר בויניציא (שם הגדולים בערך מוהר״א חיים) כנראה לא השגיח בו כראוי או שכתב על פי הזכירה.

47a) קורא הדורות דף מ״ט ע״א צ״ל יותר מחמשים שנה ופעולתו תבוא לפנינו.

48) בינה לעתים סוף דרוש הששי.

איספניא יליד שלוניק ואחיו של ר' אברהם איספניא, ואחרי שהרביץ תורה בקושטנדינא ימים רבים העתיק מושבו ירושלימה, והיה חכם גדול ורופא מובהק; ר' צמח הברבוני, ר' עזריה ביליסיזה, ר' יום טוב ג'וקליר, שלשתם מרבני קושטנדינא, ור' אדוניקם בכמוהר"ר מנחם די לונזאנו, ופעולת כל אלה הרבנים תבא לפנינו.

ומן האשכנזים כבר ראינו שהתישבו ר' ישעיה הלוי הורוויטץ ופעולתו תבא לפנינו, ר' אליה רבא ור' משה מלובלין שלא נדע טיבם ממקורות אחרים, ור' נתן שפירא אשכנזי ופעולתו תבא בחלק הרביעי. ובגליל העליון בעיר צפת היתה הכנסיה היותר גדולה של היהודים בדור ההוא, המקובלים משלו לבדם על כל העם; וידם היתה על העליונה, מכל עברים נהרו תלמידים רבים לשמוע וללמוד תורת הסוד ועל ידיהם פשטה בכל תפוצות הגולה, ר' יצחק לוריא אשכנזי אבי הקבלה מת, ובמקומו קם לראש המקובלים שבדורו תלמידו ואיש ימינו ר' חיים בן ר' ויטאל הקלבריזי הנודע ביותר בשם מהרח"ו[49]) ודבריו היו שלוא חיה הרב האר"י עוד חמש שנים היה בא משיח לישראל והיה מתקן עולם במלכות שדי[50]) ואדיר חפצו היה להחזיק מעמד בראש התנועה הקבלית והיה משתבח שהוא עתיד להיות משיח בן יוסף, והיה מבשר לכל באי עולם כי בו בחר ה' להביא גאולה שלמה לכל עם ישראל, ומעורר לב העם לתשובה, רבים נטו אחריו ויעריצוהו ויקדישוהו כמו שהעריצו את האר"י בהיותו בחיים.

להפיץ שיטתו החוצה מוהרח"ו היה מגלה הרזים בשם האר"י, ששם אותם כפיו, רוב השיטה נכללת בספריו שבחים וגלגולים, וכה דבריו בשער הגדולים: „וכבר הודעתיך כי הוא (האר"י) היה רואה ומסתכל בנשמות הצדיקים בכל מקום ובכל זמן ומכל שכן בהיותו על קבריהם ששם נשמותיהם עומדות כנודע, וגם מרחוק עיניו יביטו בנפש הצדיק העומדת על הקבר שלה, ועל ידי זה יודע קבר כל צדיק וצדיק והיה מדבר עמהם ולומד מהם כמה סתרי תורה, וכבר ניסיתי כמה נסיונות וחקרתי בתכלית החקירות ומצאתי דבריו כנים ואמתיים, ואין להאריך בזה עתה כי הם דברים נוראים ונפלאים לא יכילם ספר" ובדרך הזה האר"י ותלמידיו חלקו שמות לכל קבר וקבר, כן רואים אנחנו שר' מנחם החברוני הנוסע היותר קדמון שתר ארץ ישראל בשנת תתקל"ו היה במירון ושם ראה רק קברי הלל ושמאי, ובכפר חנניא רחוק הרבה משם, ראה מערת ר' שמעון ן' יוחאי בית הכנסת אשר לו וגם קברו, אמנם האר"י לא גילה דעתו הפרטית על קברות אבות הזהר וכן מסר לתלמידו, ובספר הגלגולים (ס' מ"א־מ"ב) כתב מוהרח"ו: „בכפר מירון, שם קבר ר' שמעון בן יוחאי ור' אליעזר בנו כמו שאומרים העולם" ובכל זאת תלמידיו ותלמידי תלמידיו העריצו את הקבר ההוא כאילו נודע להם בבירור ששם קבור התנא ההוא וביום שמנה עשר באייר נהגו לבקר שם לעשות הדלקה לזכר נשמתו ולהשתטח על קברו והיו מתאספים אנשים נשים וטף ויהי היום לחג שעשועים לכל העם עד ימינו אלה, אמנם ראשי המקובלים בחפצם להצטיין יותר מהמון העם נהגו לצאת לקברו של ר' שמעון ן' יוחאי פעמים בשנה, עשרה ימים קודם חג השבועות

49) מכתב ר' שלומיל בנובלות חכמה.
50) שבחי מוהרח"ו דף ב' ע"ב.

השבועות ועשרה ימים קודם ראש השנה, והיו פורסים אהל מקברו של ר' שמעון עד קבר בנו אלעזר, חכם אחד היה קורא בספר הזהר ויתר הרבנים שומעים, גם היו מביאים עמהם שומרים מחמדנים חגורים בכלי זיין בכל לילה לשמור אותם מן השודדים ושמש אחד המכין להם מאכל[51]).

ומקרה כזה קרה בקבבי טבריא, האריי היה מן הראשונים[51a]) שגלה שם קבר הרמב״ם אף שנפטר ונקבר במצרים, ואחרי כן הובאו עצמותיו לטבריא גם התייר שבקר ארץ ישראל בשנת שפ״ב היה בטבריא ביום כ״א אייר וירשום בזכרונותיו: „על שפת הים (כנרת) וקרוב לשם יש ציון של אבנים זקוף במישור ושם מתקבצים להתפלל ערב ובקר (התיירים) אומרים כי שם נקבר אחד ששמו רבי מאיר שנשבע שלא ישב עד כי יבא שילה, ונקבר מעומד ואיננו סתם רבי מאיר דסתניתא סמוך לחמי טבריא בשפוע ההר קבר ר' ירמיה[52]) ולמרות עדות התייר האיטליאני שקדם לשמוע הדברים האלה מפי זקני צפת, ר' חיים ויטאל מעיד ששמע מפי רבו האריי „לדרום טבריא תובב״א בלכתך אל מרחצאות של החמין יש שם קברות צדיקים רחוקים זה מזה ואינם במקום אחד... והם ר' מאיר ור' ירמיה... ונראה לי כי הודה מורי ז״ל על רבי מאיר שהיה קבור מעומד כמו שאומרים העולם[53]) והנה אם גם ראשי המקובלים הגידו שהוא קבר ר' מאיר סתם ולא חוו דעתיהם איזה ר' מאיר הוא, המקובלים הבאים אחריהם העריצו הקבר הזה לקברו של ר' מאיר התנא או בעל הנס עד היום הזה, וכן בשאר הקברים ויתוסיהם נמצא חילוק גדול בין התיירים הקדמונים כר' מנחם החברוני, ר' בנימן די טודילא התייר האיטליאני משנת רפ״ב והוראת המקובלים.

ר' חיים ויטאל העתיק מושבו מצפת ירושלימה אחרי מות רבו האר״י אך לא התישב שב תכף ומיד כי אם התעכב כחמש שנים במצרים לפי מקור אחר היה שם בשנת של״ז ובט״ו כסלו השל״ח עלה לדור בירושלם (ס' החזיונות).

ממשפחתו נודע לנו אשתו חוה ובניו יוסף ונחמיה שמתו בילדותם, לפי דבריו מורו האר״י בהיותו בחיים אמר לו בענין אשתו „כי אין בכל הנצוץ של שורש נפשי בני ביתו כמו מניצוץ ר' עקיבא... ואמר לו שעתידה (אשתו) שתמות ותשא אשה אחרת עם עושר גדול" (שבחי מהרח״ו דף י״א עמוד ב') מאשתו השניה שלא ידענו את שמה נולד לו בנו שמואל ולו הוריש כל כתביו, ובימי שבתו בירושלם, בעל הזכרונות ר' חיים דוד אזולאי ראה שטר הנכתב בעיר ההיא בשנת שמ״ד ושם נזכר מוהרח״ו, וכבר ראינו שלא ישב ימים רבים בעיר הקדש כי בעת ההיא בא שר אחד תקיף ושמו אבו־סיפין וידע שמלך ישראל אחד סתם מי ניחון, וישאל אם נמצא מי שיוכל לפתחו, הערביים תושבי העיר גילו אזן הפחה שיש בעיר חכם יהודי אלהי ושמו רב חיים ושבלי תפונה יוכל לפתוח מקור

51) מלשונו של מכתב ר' שלומיל בקונטרס נובלות חכמה.

51a) קדמוהו הרשב״ק בתשו' ח״א ס' ע״ב והסגיח ר״ש שלום לס' היוחסין הנדפס בקושטנדינא.

52) שבחי ירושלם דף כ״ד, והתייר האלמוני מספר בנוגע לטעות־ולא קבר־ר' שמעון ן' יוחאי המיוחסת לו ב„בוקין" שהיו באים אורחים רבים מן הסביבות, ובשנה ההיא באו כמו אלף אורחים מדמשק והסביבות מלבד אנשי צפת להילולא של ר' שמעון שחותת ביום ט״ו אייר „פסח שני" ועמדו שם שני ימים ושתי לילות, והכפר הזה הוא קרוב בתכלית הקירוב למירון (שבחי ירושלם דף כ״ג ע״ב).

53) אזולאי שם הגדולים בערך מוהרח״ו.

מקור המים הגנוזים מתחת לארץ, וישלח הפחה לקרוא אותו ויאמר אליו: „גוזרני עליך שבעוד שאלך לבית המקדש פתוח תפתח את הנהר שסתם מלך שלכם, והוא נצרך הרבה לעיר, ועליך מוטל לפתחו, ואם אין דכך כראשך" והרב הזה נמלט מן העיר וינס מצרימה, והמון מעריציו נתנו תמונה הגדית לכל המקרה הזה, לפי דבריהם מוהרח״ו עשה קפיצת הדרך והלך לדמשק (אולי צ״ל לצפת) ובא אליו הרב האר״י בחלום ויאמר אליו „הסכלת עשה כי זה השר הוא גלגול סנחריב ועל כן נקרא אבו־סיפין שבערבי פירושו אבי החרבות, ואתה יש בך ניצוץ חזקיה המלך והיתה שעת הכשר לתקן ולפתוח מי גיחון, כי שלא כרצון חכמים עשה חזקיה המלך ע״ה, שהוא מהדברים שלא הודו לו וכזה היתה אתחלתא דגאולה, והשיבו מהרח״ו לא רציתי להשתמש בשמות הקדש, והאר״י אמר לו אלו לא נשתמשת לבא לדמשק (צפת) החרשתי, אבל מאחר שנשתמשת לזה, היית יכול להשתמש לפותחו והיה קדוש השם ותקון גדול, אמר לו מוהרח״ו אחזור לירושלם לפתחו, אמר לו חלף שעתא ולאו זמניה הוא.

קשה להציל דבר מן המקורים המעטים ואי שלמים אשר לפנינו אם ר׳ חיים ויטאל ברח מירושלם דמשקה ואחרי כן נסע מצריטה, או אם ברח מצרימה בדרך היותר קצר, בהיות שרואים אנחנו אותו במצרים, בעת ההיא עררו אחותיו עליו על ירושת אביהן וכנראה גם אחיו הקטנים אחרי אשר נגדלו ויתישבו גם הם במצרים, ועל כן ערכו השאלה לפני רבני דמשק, ובתשובת השאלה כתבו בית דין דמשק, אל קהילות הקדש אשר במצרים, ויתמהו שלא גראה בעיניהם עדות החכם הר׳ יהודה מסעוד אשר בעיניו ראה את המחילה אשר מחל החכם האפטרפוס אחר אשר חלק את כל הירושה מחוט ועד שרוך נעל, ונעל דלת זדים ארורים הדוברים על צדיק עתק בגאוה ובוז... „הנה לסכר פי דוברי שקר המגזים הלז הנה אנו מעידים על אמונת עט סופר מהיר סופר ירושלם תוב״כ אשר נעשית על ידו וראינו פתשגן כתב הרת כל הכתוב לחיים (ויטאל) בירושלם מנוקה מכל ערעור ותביעה" „לכן המצוה הזאת לכם הכהנים האיתנים להכות בשבט לשון את המאיים הלא כי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים לא יפול לב אדם עליהם" ובית דין דמשק הוסיפו לכתוב שאחרי מות ר׳ יוסף ויטאל הקלבריזי נשתתף ר׳ חיים עם איש סוחר וכהן הוא ויתן בידו כל ירושתו וירושת אחיו, אכן האיש הזה בגד בו ויאכל אכול את כל הכסף „אכן לא עשק אותו לבדו כי אם לעשרה נפשות חלשות, כלם אליו ישברון לתת אכלם בעתם, וביגותם שתי אחיות ראויות לחגשא לגוברין, ואפרין נסטיה ליה לאחיהן החכם (מוהרח״ו) אשר הלך רצוא ושוב כמראה הבזק, ובחולשתו נתחזק לבקש להם טרף מזה ומזה שלש שנים שנה אחר שנה... והוא איש מכאובות וכארץ תלאוכות הלך נע ונד בארץ עד אשר אסף מלא חפנים עדי עדים לתת לאחיותיו... ויהי אח שמח לתשועתן, ולתת להן מהר ומתן," והנה נמצאו אנשים אשר חשדו אותו, וידברו באזני אחיו הצעירים לבקש תואנה „ויקומו כל אחיו וכל אחיותיו להומו במצוקה, ויריבון עמו בחזקה, ויהי כי תקיפה הזעקה את גבולנו בא לפנינו האי צורבא מרבנן אחינו בשרינו וכידו מגלה עפה מצפצפה, ומגיד מראשית אחרית את העושק אשר נעשה לו מהכהן הלז"[54]

אחרית

54) מי מריבה דף קנ״ד — קנ״ה.

אחרית המעשה בית דין הזה לא נודע לנו. אך כנראה הצדיקו את הרב ר׳ חיים ויטאל במשפטו, ואחרי עמדו איזה זמן במצרים, שב דמשקה ויהי שם לראש ומנהיג מפלגת המקובלים ההולכת וגדלה יום יום; קרוב לעת ההיא התישב ברמשק גם ר׳ משה אלשיך המוסמך ובשנת ש״ן סמך גם הוא את ר׳ חיים ויטאל בכח הסמיכה אשר קבל מר׳ יוסף קארו „יורה יורה, ידין ידין ככל דיין מוסמך" וזמן הסמיכה היה ביום עשרים לחדש אלול שנת הש״ן בצפת ונתעכב בין שנות שס״ו עד שנ״ג ובשנה ההיא „העתיק מושבו לדמשק בעיר הזאת מלבד תפקידו הראשי כתור מקובל היה גם דיין ודורש ברבים וגם עסק בהויות העולם משא ומתן ומדיניות, בדמשק נערץ שמו ביותר ופרסומו בכל המדינות החל מימי שבתו שם ובה מקום קבורתו ועד היום מראים רחוב ברובע היהודים הנקרא על שמו „רחוב מהרח״ו" ובית הכנסת הנקרא „בית הכנסת מהרח״ו" ר׳ חיים הרביץ בדמשק חכמת הנסתר בעוד שלשים שנה ובר״ח אייר ש״פ נפטר לעולמו בן שבע ושבעים שנה[55]) קברו נודע עד היום בביה״ק העתיק ועליו מצבת אבן שהוקמה מחדש.

לפי דברי המקובלים, האר״י צוה ששום אחד מתלמידיו לא יכתוב שיטתו זולת ר׳ חיים ויטאל, אך הם לחשקתם בתעלומות חכמה היו כותבים ככל אשר זכרו וקבלו מפיו, ומאלו הקונטרסים השונים נתהוו טעיות ונוסחאות שונות, ר׳ חיים ויטאל בעצמו לא נתן רשות להעתיק בכתביו לשום אדם, אמנם פעם אחת חלה חולי גדול וכבד, „והמקובלים אשר עמדו על ידו לקחו מבני ביתו שש מאות ניירים או גליונים, ונתנום למאה סופרים והעתיקום במהירות בעוד שלשה ימים, וזאת הסבה השנית לטעיות, ובעת מותו צוה לגנוז כתביו בתוך קברו ולפי דברי ההגדה המקובלים אשר בדור הוציאום מקברו על ידי שאלת חלום ויםכרם בכסף מלא, וחלק אחר בא ביד ר׳ יעקב צמח וביד תלמידו ר׳ מאיר פאפירש אשכנזי, ואלה החבורים המיוחסים למהרח״ו.

א) ס׳ הגלגולים, על דרושי הנשמות והגלגולים והעבור וכו׳ דפוס פרנקפורט ד״מ שנת תמ״ד.

ב) ימין משה לר׳ משה וינטורא עם שיר לר׳ חיים ויטאל דפוס אמשטרדם ש׳ תע״ח.

ג) עץ החיים, כולל כל הקדמות וכללי הקבלה ששמע מרבו האר״י. דפוס קאריץ ש׳ תקמ״ד, ווי״ז.

ד) שבחי מוהרח״ו, נאספו ונדפסו על ידי אהרן ב״ר יונה דפוס ראשון, חסר מקום ושנת דפוס (אוסטראה תק״פו).

ה) שער הכוונות, על קברות הצדיקים ועוד דפוס הראשון המו״ד ודפוס שני שלוניק תרי״ב.

ו) אוצרות חיים, שני חלקים דרושים בקבלה, נדפס בקאריץ שנת תקמ״ג.

ז) ארבע מאות שקל כסף, דרושי קבלה מלבד הנכללים באוצרות חיים, קאריץ תקס״ד.

ח) דרושים, נקראים דרושי האר״י, כת״י.

ט) דרך חיים, מוסר כת״י.

הגהות

55) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ ע״ב.

י) הגהות על ס׳ הזהר נמצא בכתב יד.

יא) הזיגות, כולל החלומות אשר חלם וחלמו אחרים עליו, והנדות ומראות בקבלה נמצא בכתב יד.

יב) חירושים, על הש״ס ותוספות, ראם אותם הרב חיד״א בכתב יד.

יג) תק לישראל, סדר למוד תורה נביאים כתובים משנה גמרה וזהר לכל ימי השבוע, ליקטו מהרח״ו על פי כתבי האר״י ונדפס בפעם הראשונה ע״י ר׳ ברוך במצרים שני חלקים שנת ת״ק ואחרי כן בה׳ חלקים.

יד) כוונות, האר״י שמסר למהרח״ו עם חידושיו ונמצא בכתב יד.

טו) סוד חבלי משיח, כתב יד בהבבליותקה באכספרד.

טז) עץ הדעת טוב, דרשות על כל התורה בדרך פרדס היה בידי הרב חיד״א בכ״י חלק ראשון (נדפס זאלקווא תר״לא) וחלק שני (נדפס ירושלם תרס״ו).

יז) פרי עץ חיים, הוא שער ההקדמות לכל כללי הקבלה ופירושים על הזהר והכוונות וכן פירושים על התנ״ך שקבל מרבו האר״י ונדפס בקאריץ ש׳ תקמ״ד ועוד פעמים רבות.

יח) „פסיעותיו של אברהם אבינו ע״ה היו שלשה מילין" קונטרס נדפס בקבץ „חסד לאברהם" לר׳ אברהם ב״ר מרדכי אזולאי ונדפס בפעם ראשונה בעיר זולצבאך בשנת תמ״ה.

יט) ס׳ הקונטרס, ואולי הוא קונטרס הגדול מזכירו הרב מהרח״ו ברוב חבוריו.

כ) שמחת עולם, ספר קבלה ומזכירו בספרו ארבע מאות שקל כסף.

כא) שערי קדושה, להגיד לאדם עונש המדות הרעות, ושכר הטובות והקדמות להכנס בשערי קדושה קושטנ׳ תצ״א [55a]) ועוד לו כ״ז ספרים אחרים אשר לא נודעו שמותם ותוכנם בין הכל עלו לו שמנה וארבעים חבורים, כאשר הזכיר פעמים רבות בכתביו.

עוד הובאו דבריו בס׳ השאלות ותשובות לר׳ יוסף מטראני אשר כתב אליו בהיותו בדמשק והרב הקושטנדיני השיב על דבריו בכבוד גדול[56]), מלבד זה נדפסו ממנו ששה פרקים של מוסר שפרסם הרב אזולאי (חיד״א) בספרו „לב דוד" ור׳ שמואל די אוזידה בספרו „מדרש שמואל" הביא בפרק ג׳ ופרק ד׳ מה

ששמע

55a) ועוד נדפסו ממנו (הערת ר׳ דוד פרנקל המדפיס המהדורא הראשונה).

כ״ב) לימודי אצילות, שנמצא בכתבי מהרח״ו שקיבל מרבנו האר״י. למברג תר״י וזי״ו.

כ״ג) ליקוטי תנ״ך מהאר״י, נוף שני מס׳ נוף עץ חיים ס׳ טעמי מצות והוא נוף שלישי מס׳ נוף עץ חיים, מהאר״י ב״ת. זאלקווא תקל״ת.

כ״ד) מבוא שערים קבלת האר״י. קאריץ תקמ״ג.

כ״ה) שער הייחודים, ותיקון עונות, סגולת האר״י (ענף ד׳ מס׳ פרי עץ חיים) קארעץ תקמ״ג.

כ״ו) שער מאמרי רשב״י, שער מאמרי רז״ל שאלוניקו תרכ״ב.

כ״ז) שער המצות. שאלוניקו תרי״ב.

כ״ח) שער הגלגולים.

כ״ט) שער רוה״ק ושער הגלגולים. ירושלם תרי״ג.

ל׳) שער ההקדמות. ירושלם תרכ״ח.

ל״א) שער הפסוקים וס׳ הליקוטים, ירושלם תרכ״ח ובספריה הלאומית בירושלם נמצא כ״י 392 419.

56) קורא הדורות דף מ״ב ע״א.

ששמע מהחכם האלהי ר׳ חיים ויטאל, בס׳ שני לחות הברית פרשת ואתחנן הביא מה׳ שמצא כתוב בשם המקובל רח״ו וכן ר׳ אברהם אזולאי בחסד לאברהם מעין ה׳ נהר כ״ד מעתיק רשימת גלגולי צדיקים מכתב יד רח״ו וכן הביא המחבר הנז׳ פירושים רבים מן המקובל בספר „בעלי ברית אברהם" „ובאור החמה".

עוד חתם ר׳ חיים ויטאל האשור הסכמת ר׳ יצחק שולל לססים (כתר תורה) וזכרו בא בסכתבו של ר׳ שמשון בק מירושלם (ירושלם שנה ב׳ צד 147) וכן השיג על ר׳ יוסף ן׳ טבול שהוציא את עצמו מכלל המערבים והתחבר אל הספרדים (תולדות חכמי ירושלם חלק א׳ דף 15 בהערה).

ומכלל הרבנים היה בעת ההיא ר׳ משה אלשיך אשר כבר בא זכרו בחלק השני, הוא נולד לאביו ר׳ חיים אלשיך בעיר אנדרינופלא בערך שנת רס״ח וילמוד בישיבת ר׳ יוסף קארו עד שנת רפ״ב שבה העתיק מושבו לניקופול, בעת ההיא בהורים רבים מאנדרינופלא נגדו לארץ ישראל ובלויתם בא גם הנער משה ויתישב בצפת, בשנת רצ״ז כבוא רבו ר׳ יוסף קארו העירה, כבר נחשב בין בעלי ההוראה ויחתום בכתב בית דין מיום א׳ ט״ז אלול הצו״ר בלוית רבו ורבנים אחרים[56a]).

כשנתים ימים אחרי כן היתה בצפת האסיפה הגדולה של הרבנים שבה סמכו את הרב הראשי ר׳ יעקב בירב, ובכח הסמיכה ההיא סמך גם הוא ארבעה הרבנים היותר ראוים וביניהם ר׳ יוסף קארו תלמידו, ור׳ יוסף קארו בעצמו סמך גם הוא את תלמידו ר׳ משה אלשיך[57]).

בשנת שי״ת חתם בלוית רבנים רבים, על המעשה המוזר של האיש בינדיאון קרישקש מעיר קרפנטרש שנשא את בת חלוצתו, ורבו ר׳ יוסף קארו החרים אותו, ועל הטופס ההרם חתמו רבני צפת[58]) והוא עמהם: בימים ההם הקבלה פשטה בין כל יהודי צפת ובלעדה לא הרים איש את ידו, גם ר׳ יצחק לוריא אשכנזי הנודע בשם האר״י התישב שם, לפי דברי בעלי הזכרונות נכספה וגם כלתה נפש ר׳ משה אלשיך לשמוע מפיו דרכי השיטה החדשה, וילך אצלו ויאמר לו: „המבינתך יאבר נץ, חיי״ם שאל מסך נתת לו, (כלומר שלמד הקבלה עם ר׳ חיים ויטאל) ואנחנו למה נגרע? ותשיב הרב (האר״י) כי בגלגול זה לא בא (הרב אלשיך) כי אם לבחינת דרוש"[59]) ורושם הזכרונות ר׳ יוסף סמברי כתב: „והרב משה אלשיך בעל הדרושים... והוא בזמן האר״י בצפת אבל לא זכה ללמוד חכמת הקבלה (עסן)"[60]) ור׳ חיים ויטאל אשר בא בפרק ההוא צפתה והוא היה כבר כבן שמנה ועשרים שנה התארח לחברה עם ראש המקובלים האר״י, אמנם בקטנותו הוא למד התלמוד מפי ר׳ משה אלשיך בהיותו בצפת ועוד טרם נסעו דמשקה, וכנראה היה יוצא ובא בבית רבו ומפיו למד כללי חכמת הסוד אשר נכספה וגם כלתה נפשו אליהם הגם שכבר עסק בסוד עוד לפני בוא האר״י הממציא השיטה החדשה צפתה והשתמש בביאור המקראות לפני קהל שומעיו בהטיף להם אמריו

56a) אבקת רוכל ס׳ קכ״ד.

57) חיד״א מערכת גדולים בערכו.

58) שו״ת ר׳ יצחק מלאמאש ס׳ י״ח.

59) חיד״א מערכת גדולים בערך מהר״ם אלשיך.

60) דברי יוסף, פ״ק קצ״ה דף קל״ג בכ״י.

אחריו כהיות שעסקו היה הדרשנות, ובעלי הזכרונות יתארוהו לפנינו כדורש וסטיף מפירסם בדורו, ועל כלם תלמידו ר׳ יצחק גרשון מגיה ספרי הדפוס בויניציא כתב עליו: „בישראל גדול שמו, האיש משה גדול לאורה, ויזכור ימי עולם משה עמו יחיש מהרה, אגרו אור אספדרה הסאירה, לכל ההולכים בה, באור פני מלך חיים, כי מתוק האור וטוב לעינים לראות מראות אלהים, יהיב חכמתא לחכימין ומנדעא, נותן נשמה ומעלה רפה נעלמה, וכגולה מהוללה, אל כל קורא ספריו כי נעמו, ורוח נכון נעים נאוה תהלה אל אשר ניסוקו עמו, לדבר דבר בעתו בתוך קהל ועדה, בסדה שהיא מדה, ונפש כי תקריב קרבן מנחה וריח נחות אזכרת מעשיו ומוסריו הטובים ומעלותיו הנכונים לפני ה׳״[61]).

בשנת שפ״ת כתב חבורו הראשון ויקראהו בשם חבצלת השרון והוא פירוש על דניאל על פי הדרש והדפיסו בצפת בדפוס אליעזר ואברהם בני יצחק אשכנזי הנוסף בשנה ההיא (ס׳ התשי״ח) ובנו ר׳ חיים העיר על הפירוש הזה בדבריו אלה: „שאבא מארי ז״להה המחבר השתדל בכל פירושיו שעשה שלא לשים עצמו בדברי קבלה מפורסמת ומה גם בגילוי כיאת משיחנו כאשר יראו מעכ״ת שעשה בסוף חבצלת השרון פירוש דניאל והניחו כמו שהוא בלי שום פירוש כלל, שאמר מה לי לפרש דבר שליבא לפומא לא גליה״[62]).

בשנה ההיא היה מחלוקת בין שני גדולי רבני העיר ר׳ משה מטראני ור׳ יוסף קארו על גביית כתובת אלמנה שהיתה כלה בעין, ור׳ משה אלשיך תמך דברי רבו והודה בפלפול עצום שיפה דן[62a]).

בשנת שמ״ו רואים אנחנו אותו עומד על משמרתו בצפת כהדשן וכמורה הוראות, וכעת ההיא נשאלו רבני העיר אם יוצאים בתג ידי חובתם באתרוג מורכב, או מורכב בלימונים ואינו מי שרצה לנהוג התר, תולה עצמו על אחד מן הסוברים שבארצנו שהורה שיוצאים בו עם היות שכל שאר חכמי העיר חולקים ומעידים שכל חכמי צפת רבניה ושופטיה אשר קדמונו היו מרחיקים האיסור עד מאד, נמהאנה כדבר פן תתפשט הוראה זו להקל באיסור תורה אמרתי לכא בספר כתוב על הדבר בקצור נמרץ למען ירוץ קורא בו[63]) ושם ר׳ משה אלשיך נודע לתהלה לא לבד בצפת כי אם גם בכל קצוי ארצות הקדם ומכל עברים הריצו אליו שאלותיהם והוא השיב אליהם דברים נכוחים, ומספר השואלים היה רב ומכל הערים כן רואים אנחנו מקושטנדינא (ס׳ י״ח), אנדרינופלא (ס׳ מ״ב), קאב׳אליית (ס׳ נ״ה), פטריץ (ס׳ נ״ט), דמשק (ס׳ קכ״ט), צובה היא חלב (ס׳ ס״ד ת״ו), וראסיאט (ס׳ פ״ח), ובצפת התשובה הראשונה שכתב היה בשנת שט״ו (ס׳ נ״ח) והיותר מאוחרת בשנת שמ״ו (ס׳ ק״י).

לרגלי התנפלות הערבים על העיר והמגפות, ר׳ משה אלשיך עקר דירתו דמשקה קרוב לימים ההם, ושם סמך את תלמידו משכבר הימים ר׳ חיים ויטאל ראש המקובלים וזה נוסח כתב ההסכמה: „מהכה אשר חנן ה׳ אותי הצעיר להסמך על ידי מורי הרב יוסף קארו זצלה״ה, סמכתי אני את החכם השלם החסיד המקובל הלא הוא ר׳ חיים ויטאל נ״י, ולראיה בידו שיורה יורה, בכל דין מוסמך כתבתי

61) הקדמת המגיה לס׳ מראות הצובאות נביאים ראשונים.

62) חתימת מבאות הצובאות ירמיה.

62a) שו״ת מהרי״ו קארו אה״ע דף ל״ז.

63) שו״ת אלשיך ס׳ ק״י.

כתבתי ונתתי בידו, היום עשרים לחדש אלול שנת ש״י, נאום משה בכמוהר״ר חיים אלשיך זלה״ה״[64]).

בשנת שנ״א בהיותו בדמשק הדפיס את חבורו השני „שושנת העמקים״ פירוש על שיר השירים בדרך התמוד בעיר ויניציא (ס׳ נש״א) ובשנה אחת[64a]) אחרי כך הדפיס חבורו „רב פנינים״ פירוש על משלי (בויניציא) בשנת שנ״ג יסדה הגברת הדכוסית ריינה אלמנת השר דון יוסף נשיא בית הדפוס בקושטנדינא ותדפיס שם על הוצאותיה ס׳ „תורת משה״ והוא החלק הראשון מפירוש ר׳ משה אלשיך על התורה (רק חלק בראשית) על ידי ר׳ יוסף ן׳ יצחק אשקלוני בארמון בילווידיר הסמוך לקושטנדינא (חסר שנת דפוס) ושנתים ימים אחרי כן התישבה הדוכוסית במגרש קוריג׳ישמי ובשנת שנ״ח בערך הדפיסה שם ס׳ „תפוחי זהב״ הוא פירוש ר׳ משה אלשיך על תהלים.

בשנת שנ״ג ביום ו׳ כ״ו לחדש אייר במעמד הבית דין בדמשק קבל עדות ר׳ יהודה נקי על תריגת יעקב לורי איש דמשק בפונדק פסקויה במצרים, והיו עמו במעמד ההוא ר׳ יעקב אבועלפיא ור׳ שמואל הלוי כליף[65]). בשנת ש״ס לא נמנה עוד בין החיים ובשנה אחת אחרי כן נסע בנו ר׳ חיים אלשיך עירה ויניציא והשתדל להדפיס כל חבורי אביו על המקראות בשם מראות הצובאות החלק הראשון על נביאים ראשונים נדפס בעיון עצום על ידי המגיה ר׳ יצחק גרשון בשנת שס״ג (ס׳ באלשיך) ושנתים ימים אחרי כן על ישעיה וירמיה ובחתימת הס׳ כתב ר׳ חיים אלשיך: „עד כאן מצאתי מירמיה (פרק ל״ה) ממה שהבאתי עמי להדפיסו וכבהיות אמת שכביתי ובהוסותי בצפת תובב״א יש מההעתק הראשון כדי להשלימו, כעת לא נמצא אתי יותר ממה שהדפסתי, ויעצוני כליותי להדפיס הנמצא אתי משום בל תאחר עד שאלך ואשוב, ומה גם שהדרכים בחזקת סכנת הם, ואיני יודע מה יהיה באיחור הזמן, אם יארכו ימים ושנים, לכן אמרתי אל לבי די לי כמה שזיכני ה׳ להביא עמי ואדפיסנו עוד הנני באתי להשיב ולומר לכל אצילי בני ישראל השואלים לאמר למה לא נדפס יחזקאל? ואומר שכל העולם יודעים שאבא מארי המחבר השתדל בכל פירושיו שלא לשים עצמו בדברי קבלה מפורסמים... וכמו כן גמר בלבו שלא לפרש במראה יחזקאל, עם היות אמת שיש איזה פירוש על פסוקים שאינם מן המראה, ולהיותם מפוזרים בניירים ובקונדרסים וכמדינות כמו בצפת ודמשק. זעיר שם זעיר שם, לא העליתים אל הדפוס, ואם יגזור ה׳ בחיים אלקט מעט מזער מהניירים שהם אצלי פה, ואשימם בסוף כל הנביאים, או בשערים בכל דרוש ודרוש שידבר בו כל אחד ואחד על מקומו יבא בשלום מפורש ומפואר כאשר מוטל עלי לעשותו כבן את אב ירצה וכתלמיד לרבו אעשה, אודיע דברי ודרכי משה״.

מחבורי ר׳ משה אלשיך הרבים נודעים לנו:

א) „חבצלת השרון״ פירוש על דניאל נדפס בצפת בשנת שכ״ה.

ב) „רוממות אל״ פירוש על תהלים נדפס בויניציא שס״ה.

שושנת

64) אזולאי מערכת גדולים בערך מוהרח״ו — „רבינו יוסף קארו״ (פרידברג דף כ״ה).

64a) צ״ל כעשרה שנים אח״כ כי ס׳ „רב פנינים״ נדפס בשנת שס״א (דוד פרנקיל).

65) אהלי יעקב ס׳ י״ט.

ג) „שושנת העסקים" פירוש על שיר השירים נדפס בויניציא בשנת שנ״א (ס׳ נש״א).

ד) „רב פנינים" פירוש על משלי, נדפס כויניציא בשנת שנ״ב.

ה) „תורת משה" פירוש על התורה, החלק הראשון ס׳ בראשית נדפס בקושטנדינא בדפוס הגברת הדוכוסית ריינה נשיא בארמון בילוידירי (חסר שנת דפוס) ובערך שנת שנ״ג, וכל החלקים כאחת כויניציא בשנת שס״א על ידי בנו ר׳ חיים אלשיך (סימן השנה אלשי״ך) וזכה למהדורות רבות.

ו) „תפוחי זהב" פירוש על תהלים נדפס בקושטנדינא בכפר קורדג׳ישמי (חסר שנת דפום) [65a].

ז) „מראות הצובאות" חלק ראשון פירוש על נביאים ראשונים נדפס כויניציא בשנת שס״ג (ס׳ באלשיך).

ח) „מראות הצובאות" חלק שני על נביאים אחרונים (ישעיה וירמיה עד פרק ל״ח) ויניציא שנ״ה (ס׳ כשס״ה).

ט) „חלקת מחוקק" פירוש על איוב, נדפס בויניציא שנת שס״ג (ס׳ כאלשיך).

י) „שאלות ותשובות" מאה וארבעים פסקים נדפס בויניציא בשנת שס״ה (ס׳ כמש״ה).

י״א) „מאה שערים" קבץ דרשותיו ונחלק למאה שערים, היה בכתב יד ונאבד. מזכירו פעמים רבות בפירושיו על התורה, (ור׳ יצחק גרשון בהקדמתו לס׳ מראות הצובאות חלק שני, כתב: אל הלקח הספר הזה, מזה ומזה, עשיר ורזה, כי באלה תזכו להוציא לאור ס׳ שאלות ותשובות, נחמדות לכל הבריות, וספר מאה שערים, מהוללים בשערים, ויתר הכתובים בפתח עינים מאד נכספים, יבלו ספרים לספר שבחם, של החכורים האמורים, גדולים ומעולים עולים על הפקודים) הרב הבבליוגרף ר׳ חיים דוד אזולאי ראה הס׳ הזה ומזכירו לשבח אמנם בימינו אינו נמצא.

י״ב) דברים טובים, על קהלת, דברים ניחומים, על איכה, משאת משה, על אסתר, עיני משה, על רות, (ויניציא שס״א).

בהקדמתו על ס׳ תורת משה, ר׳ משה אלשיך נגע בקצה עטו על קורות חייו ותכונתו וכה דבריו: „כי לא הלכתי בגדולות ונפלאות ממני, לדבר ולומר אני אפרש, כי אהיה נאה דורש. . . כי לא כונתי מלאכתי לכך, כי מנעורי גדלני כאב עסק התלמוד מרבה בישיבה. יוצאי ובאי בהוויות אביי ורבא עד חובא, הלילה עיון והיום הלכה בקול מחצצים חצי תשועה הבין שמועה בבקר בבקר ואחריו אל הפוסקים עד בא השמש, ואל שואל כענין לחשיב כהלכה, ולא לבי הלך לעשות קבע מדרשות ופשטים, זולתי אשר הקרה ה׳ לפני, אל ה׳ ויאר לי, לעת מצוא מנוחה מהלכה ביום הששי, כי מדי שבת בשבתו יבא אל העם לדרוש להם על פי התורה מקראי קדש אשר יקראו אותם במועדם פרשה ופרשה בערב יום שבת אשר נתתי אל לבי אף רוחי בקרבי לדרוש ולתור בנועם מלים. . . ומדאגה בדבר פן הלקט יעשה שכחה, העלתי על ספרי הזכרונות דברי הימים הנוראים. . . ויהי כי ארכו הימים, וימצא

כתוב

65a) בס׳ ראשון לציון, מר׳ חיים ן׳ עטר ז״ל (מח״ם אור החיים) משלי א׳ כ׳ „ר״מ אלשיך באותו זמן שהי׳ מתעסק למצוא כרף חיבר פי׳ על התורה כולה כי ידיו היו עסקניות ומהשכותיו חכמניות בתורה" (דוד פרנקיל).

כתוב כל דברי התורה הזאת וידי משה כבדים כבדו מזוקן טרדות ותלאות ומאורעות רעות... כי אמרתי יש תקוה יהן ה׳ וניח לנו מרגזו ומעצבון בני עמנו כי יבא כנהר צר, ובכל צרותיה לא צר, אולי ירצה נחליצנו ויתצה נא במנוחתנו ואפנה ואשנה ואשלם כל אמרתי, ... אך אמנה למן היום אשר נתתי אל לבי לעשות כן הדביקתני הרעה טבחה טבחה משכה ינה, אף ערבה שלחנה, ימים של שנה לא שלונו ולא שקטנו ולא נחנו, צבעת צרות מרובבות משולבות, אשה אל אחותה, לעת מרפא והגה בעתה... כי יודע אלהים כי המהדורא הזאת עשיתי ביכי חרפי מכל אשר דרוש דרש משה ומן אז חדלתי לכתוב".

גם היה שם ר׳ שלמה בן ר׳ יוסף סאגיש המקובל מגדולי מורי ההוראה ובעלי ישיבה אשר יצאו משם רבנים גדולים: ר׳ יוסף סטראגי, ר׳ חייא הרופא ור׳ טוביה הלוי, ובעל הזכרונות כתב על הישיבה המהוללה הזאת: "בית מדרשו של שם, הלא הוא הרב הגדול מהודר ומפולפל, כפול ומכופל כמהר"ר שלמה סאגיש, אשר עין כל אלי ישבר, נהוא כמעין המתגבר, בנה אצלו ציון כדרך העין ותרב חכמת שלמה"[66]) בבחרותו נשא אשה אשר ילדה לו בן אחד ושמו יוסף כשם אביו, ואחרי כן מתה על פניו וישא אשה חדשה, אמנם לא נפל חלקו בנעימים וכל ימיו היה בעני ובמחסור כל עד אשר נאלץ למשכן חפצי ביתו וללוות כסף. בשנת שמ"ז, היתה מגפה בעיר ותפל חללים רבים ור׳ שלמה סאגיש חלה וימת, בעודנו במבחר שנותיו[67]) ובטרם מותו קרא אליו איזה אוהביו "וסדר עניניו כדרך כל הארץ, ובכלל דבריו אמר וזה לשונו: ואני מתלה את פי אשתי תמ"ב (תבורך מנשים באהל) שהשלשלת שלי ממושכנת ביד פלוני, על חמשים פרחים, שתפדה אותה, ותתן אותה לבני הר׳ יוסף, ואף על פי שאני יודע שאין לה כתובתה ועוד פחות הרבה, אני מבקש ממנה דרך רצוי שתתן השלשלת הנז׳ לבני יצ"ו יען זאת השלשלת היתה מקודם לאמו, ומובטח אני בה שתעשה כן[68]) ר׳ שלמה סאגיש עסק כנראה גם הוא בקבלה כמו אביו[69]) כתביו ופסקיו נאבדו ומעט מזער מחידושיו הובאו בספרי תלמידו ר׳ טוביה הלוי בספרו "חן טוב" (ויניציא שס"ה).

ר׳ יעקב בן ר׳ אברהם בירב (נכד ר׳ יעקב בירב הזקן) שנולד בצפת בערך שנת ש׳ ונחשב בין בעלי ההוראה ועודנו באביב שנותיו, פעם כתב פסק אחד ונתנו לר׳ יוסף קארו לעיין בו, ויסכים עליו ויכתוב שהראה חכמתו הרבה, וישוה בתורתו ופלפולו לזקנו ר׳ יעקב[70]) ור׳ משה מטראני היה גם כן מוקירו ומכבדו ומספר לו חידושים רבים בשם זקנו כי כנראה אביו ר׳ אברהם מת בעודו בילדותו. המשורר ר׳ ישראל נגארה היה אוהבו וידידו ויכתוב עליו: "גזר החכמים מבחר השלמים... משיב מלחמה השערה מלחמתה של תורה, ארי שבחבורה, הוא זיוה, הוא הודה, הוא הדרה, המנורה הטהורה, המאירה לארץ הקדושה ומחכים אוירה, משגב לעתות בצרה, מטה עז מקל תפארה, להציל עשק מיד עושק, עושה אזנו כאפרכסת לשמוע צעקת דלים הוסים"[71]).

ר׳ יעקב

65) שו"ת מהרימ"ט חלק א׳ הקדמה דף א׳
67) שם, שם דף ב׳.
68) שם, שם ס׳ כ"ג.
69) שבחי ר׳ חיים ויטאל דף [illegible] ע"ב.
70) אבקת רוכל ס׳ קמ"ו.
71) [illegible] דף קנ"ב.

ר' יעקב בירב אשר היה אמיד בנכסים הוליד בת אחת ושמה אסתר וישיא אותה לאיש עשיר כלב פינטו בדמשק, אמנם רבו שוטני חתנו עד אשר העלילו עליו עלילות ברשע וילשינו אותו לשר העיר אשר שם אותו במאסר, כעמל רב עלה בידו ואחרי הוצאות רבות להצטדק במשפטו ולצאת לחפשי. ור' ישראל נג'ארה היה הראשון להריץ הבשורה טובה לר' יעקב צפתה, גם כשהוו שבתו אסתר הרה, ובלי הפוגה קום שיבא דמשקה לעת לדתה ויזכה לראות פני ולהשתעשע בהבהתו ימים אחרים[72]).

ר' שמואל בן ר' יום טוב אריפול תלמיד ר' משה מטראני מבעלי ההוראה והוא חבר:

א) שר שלום, ביאור על שיר השירים, צפת, שלי"ט.

ב) לב חכם, פירוש על קהלת, נדפס בקושטנדינא בשנת שנ"א (ויש אומרים שנ"ח).

ג) זכות תורה, דרשות על סוף פסוקי תהלים, נדפס בקושטנדינא (חסר שנת דפוס) [72a]).

ר' משה בן ר' מרדכי גאלאנטי, נולד בעיר רומי בערך שנת ש' לפי דברי בעל הזכרונות שם משפחתו היתה אנג'יל, אמנם בהיות ר' מרדכי יפה תואר ויפה מראה ובעל מדות הנונות, גם היה לו עסק עם שרי המדינה והיה יוצא ובא בשירותיהם על כן קראו אותו גאלאנטי אומו (Galante huomo) או איש בעל מדות הגונות ונשתקע שם אנג'יל ונשאר לו הכנוי גאלאנטי[73]) עודנו בילדותו התישב עם אביו בצפת, ושם למד בישיבת ר' יוסף קארו, ויצטיין בלמודיו יותר מכל הבחורים, ובהיותו בן שתים ועשרים שנה, ר' יוסף קארו אשר הכיר בשרונותיו סמך אותו וירשה לו לעסוק בגטין ובקדושין ובהוראה[74]) ואחר איזה זמן נמנה לריש מתא ואב בית דין בצפת יחד עם חבריו ר' אברהם גבריאל ובן דורו ר' יום טוב צהלון הפליא פסקים רבים ממנו ואף שהיה חולק לו כבוד לא נשא לו פנים והיה מקשה עליו ופעם כתב: זו כתב החה"ש כמהר"ר משה גאלאנטי נריו שלח להתוכח עמו... וזו השבתי אליו: ובכודו במקומו מונח לא שת לבו לירד לעומק דברי ולכן השיב (שו"ת ר' יום טוב צהלון ס' מ"ג) וכן הקשה עליו (בס' קס"ב) ר' משה הפליא לכתוב על ענין שני אחים מפורטוגל אנוסים בני אנוסים מזמן מאה ועשרים שנה, והאח האחד ואשתו באו צפתה והתיהדו ואחר איזה זמן מת הבעל, ואז כתבה האשה לאחי בעלה לבוא צפתה ליבמה או לחלצה (שם ס' קס"ח) ועל הענין הזה היו חלוקי דעות בין רבני צפת, ר' משה לא האריך ימים ונפטר לעולמו בערך שנת שס"ז ואולי במגפה הגדולה בעזבו ב' בנים ר' ידידיה ור' יהונתן שהיה ראש הרבנים בצפת בדור שלאחריו בספרות הצטיין גם כן ר' משה ויכתוב ספרים רבים ומהם נודעים לנו:

א) מפתח הזהר, מפתח ומורה המקום לכל פסוקי התנ"ך באיזה מקום נדרשים בזהר ונחלק לשנים עשרה עמודים או ענינים נדפס בוויניציא בשנת שכ"ו.

ב)

---

72) שם, דף קנ"ג.

72a) עוד נדפסו מממנו ד) אגרת שמואל (מבוא ליתר חיבוריו. וויניציא שליט. ה) מזמור לתודה, על מין שיר המעלות שבתהלים, ומזמור קיים ווויניציא שלו ובשם „נעים זמירות" קראקא מצ"ור (דוד פרנקל).

73) יד אהרן הלכות גטין דף ק"ה.

74) שו"ת מהר"מ גאלאנטי ס' קכ"ד.

ב) קהלת יעקב, פירוש על קהלת על פי הזהר נדפס בקושטנדינא בשנת ש״ל וכצפת בשנת של״ת.
ג) שאלות ותשובות, קבץ קנ״ד תשובות ובסוף חידושיו על המסכתות נדפסו אחרי מותו על ידי בנו ר׳ ידידיה בויניציא בשנת שס״ח.

ר׳ אברהם בן אשה, היה תלמיד ר׳ יוסף קארו וחברו של ר׳ משה אלשיך, ובערך שנת ש״ל נקרא לשרת בקדש לרב ולמורה הוראה בצובא ומשם הריץ מכתביו ושאלותיו אל רבו ואל ר׳ משה אלשיך אשר השיב אליו „לאהבת נעורים״ שלמדו שניהם ביחד, והסכימו עליו ר׳ יצחק משען ור׳ חיים החבר, ומרן קארו הסכים עליהם,[75] כנראה ר׳ אברהם לא האריך ימים, וימת בצובא, וכהיותו בחיים החל לעסוק בחבור גדול.

אור השכל, פירוש על מדרש רבות, ונדפס עמו ועם פירוש רש״י על ס׳ בראשית, ונקרא גם כן [מעדני מלך נדפס בויניציא (התחלת הדפוס שכ״ב ונשלם בשנת כאר״ר יצ״א).

אור השכל, כנזכר על שמות נמצא בכתב יד בהבבליותקא בואטיקן.

ר׳ אלישע בן ר׳ גבריאל גאליקו ממשפחה רוסנית מקושטנדינא היה גם כן תלמיד ר׳ יוסף קארו ועודנו בבחרותו נחשב בין בעלי ההוראה בצפת ויחתום עם רבני צפת מרן קארו רבו ור׳ משה מטראני[76]) פסקיו הרבים לא ראו אור הדפוס אמנם היו בידי ר׳ חיים בנבנשתי ומזכירם בספרו כנסת הגדולה, ואלה חבוריו הנדפסים:

א) פירוש על קהלת, נדפס עם הפנים בויניציא בשנת של״ח (לפי דעת אחרים של״ח).

ב) פירוש על אסתר, נדפס עם הפנים בויניציא בשנת שמ״ג.

ג) פירוש על שיר השירים, נדפס עם הפנים בויניציא בשנת שמ״ז (סימן לאסורי״ם).

ר׳ שמואל ן׳ ר׳ יצחק אוזידה נולד בערך שנת שט״ו וילמוד הקבלה, מפי האר״י, ואחרי מות רבו למד עם ר׳ חיים ויטאל על פי תנאים אשר שם לפניו: באמצע שנותיו התישב בארם צובא ושם עסק במסחר[76a]), אך אחרי כן השתמט וישוב לצפת ושם עסק בתורה ויכתוב:

א) מדרש שמואל, פירוש על פרקי אבות מלוקט מכל המפרשים הקדמונים ועם פ׳ רש״י נדפס בויניציא בשנת שלי״ט. ובהקדמתו כתב שהיה בידו כתב יד ר׳ יצחק קארו על פרקי אבות.

ב) אגרת שמואל, פירוש על מגילות רות עם הפנים ועם פירוש רש״י נדפס בבית הדפוס של הדוכוסית רייגה נשיא בכפר קורו״ג׳ישמי (קושטנדינא) שנת שנ״ו.

ג) לחם דמעה, פירוש על מגלת איכה, ונדפס עם הפנים ופירוש רש״י בויניציא בשנת שס״ו.

ור׳

75) אבקת רוכל ס׳ ע״ב.
76) שם, ס׳ פ״ד קכ״ד ועוד.
76a) שו״ת מהרי״ט צהלון ס׳ פ״ד.

ור' יעקב מילי היה בעת ההיא בצפת חכם וחסיד גדול ולפי דברי בעל הזכרונות „היה מחזר בכפרים של סביבות צפת והיה מל את התינוקות ומזהיר את הנשים על ענין נידתן וטבילתן, ומלמד את בני הכפרים, ומדריכם בעבודת השי"ת ובמצותיו" [77].

גם היה ר' חייא רופא מתלמידי ר' שלמה סאניש, והוא היה חמיו של ר' אברהם שלום הכהן, כאשר יעיד בעצמו בהיותו באביב ימי חייו הצטיין ככר בעיונו וכה דבריו: „וזכורני בימי חרפי מקדמוני בלמדי בישיבת הרב שלמה (סאניש) זלה"ה, אמרתי דרך אחד אשר מורי הרב הנזכר הסכים בו [78]) שמו היה נודע לתהלה בארץ ישראל והרב משה זכות כתב עליו: ישר המאושר מקציני ארץ ישראל ומאציליה אשל אלוני מורה הוראות בישראל גדול שמו זה סני ועוקר הרים הדיין המצוין הרב המוסמך חייא רופא (מעשה חייא, הקדמה) מלבד בתו שהשיא לר' אברהם שלום הוליד בן אחד ר' מאיר רופא שהיה מרבני חברון, ר' חייא האריך ימים בצפת ויסכים על ספר „באר שבע" בשנת שע"ב, קבץ כתביו נדפס אחרי מותו בשם:

מעשה חייא, כולל קצת חידושים על הש"ס ושבע ועשרים תשובות נדפס בויניציא בשנת ת"ב (סימן כית).

עוד היה שם ר' משה צהלון ממשפחה אשר מוצאה מאיטליא שערך דבריו לקרובו ר' יום טוב ן' ר' עקיבא צהלון, ובתשובתו הרב הזה כתב אליו: איש ימיני יושב בשבט תחכמוני ובשבט סופרים ומפי ספרים ינד תעלומות... החכם השלם כבן יקיר לי... ועתה יהיו דברי אלה להשיב על אשר שאל מאתנו שאלה קטנה בשולי היריעה ומעולם תשוקתו לאוסיף... ואנכי אציג לפניך לשון הרמבם זלה"ה ואפלפל בו כחמלת ה' עלי ואקצר ואעלה לניחוץ המועיל החכם השלם קרובי ושארי כה"ר משה נריו (שו"ת ר' יום טוב צהלון ס' רמ"ג).

ר' משה הוליד בן אחד ושמו יום טוב שנדד לקושטנדינא והוא מחבר ספר לקח טוב וכן שני יהודה אשר עליו ערך תשובתו ר' יום טוב צהלון ועליו יסופר דבריו: ובבוא עת דודים ידיד נפשי יהודה להכנם להופה (שם, שם).

ומכלל הרבנים בצפת היה ר' אברהם בן ר' מרדכי גאלאנטי אחי ר' משה והוא נחשב בין גדולי המקובלים בבחרותו למד בישיבת ר' משה קורדוב'ירו, וכל ימיו עסק בחכמת הסוד, ולפי האגדה היה עשיר מופלג וכנה על הוצאותיו במירון חצר קבר ר' שמעון ן' יוחאי ואלה חבוריו:

קול נגידים, פירוש על מגילת איכה על פי הקבלה, ונדפס לפי עדות הרושם הזכרונות ר' דוד קונפורטי בויניציא בשנת שמ"ט על ידי ר' מנחם עזרא מפאנו ור' יצחק גרשון. והוא הנקרא קול בוכים.

קינת סתרים, והוא הס' קול נגידים נדפס פעם שנית בויניציא [78a]) עם ס' אור

---

77) קורא הדורות דף מ"ב—ע"א.

78) מעשה חייא דף פ"ג.

78a) שניהם א' הוא, מס' קנאת סתרים לר"א גאלאנטי הנדפס ביחד עם ס' מהר"י ן' שועיב בויניציא נדפסו שני שערים א' בשם קול בוכים וא' בשם קול נגידים ראה רש"י צרנר צד 142 ונדפס עוד בפראג שפ"א וז"ז (הערת ר' דוד פרנקיל).

„אור יקר" לר' משה קורדובירו 78b).

ומתלמידי או נורי האר"י אשר הפיצו שיטתו בחכמת הסוד היו בצפת בעת ההיא ר' ישראל סרוק או סרוג שיצא מארץ ישראל לאיטליא להפיץ מעינות קבלת רבו בארצות המזרח אם גם באיזה שנוי ונוסח אחר, כנודע ר' ישראל הלך גם כן להולנדה ואצלו למד ר' אברהם הירירה חכמת הסוד, לפי דברי בעלי הזכרונות ר' ישראל סרוק היה אומר שאין בין הקבלה והפילוסופיא כלום, וכל הדברים שהיה מלמד מן הקבלה היה מפרשם על דרך הפילוסופיא. ספרים לא השאיר אחריו כי אם קונטרס בקבלה מצורף לספר מצרף לחכמה ונובלות לחכמה להיש"ר מקנדיא. ר' יוסף טבול שהיה עשיר מופלג והעתיק מושבו למצרים; ר' יהודה משען „חכם מקובל ועשיר מופלג", ר' מסעוד אזולאי ממדינת פאס, ר' אברהם הלוי „שהיה מורה את כל העם בכל ערב שבת על ענין שמירת שבת שיאפו ויבשלו מבעוד יום ולא יבואו לחלל את השבת" ולפי דברי רושמי הזכרונות היו קוראים אותו „חרב ברוכים" ר' יצחק ארחא תלמיד האר"י ואבי ר' אליעזר ארחא, ובן משפחתו הרופא „הזקן הנכבד כמ"ר יעקב ארחא כאשר הגיש שאלתו לפני ר' יום טוב צהלון בהיות שלא היו לו ילדים ולקח בביתו יתום אחד והתחיב בשטר ובקנין גמור לפרנסו וגם גדלו וישיא לו אשה, וכאשר זקן וירד מנכסיו ואין לאל ידו לכלכלם, ועוד טען שתנאי היה הדבר על מנת שיתנהגו בו כבוד כבן יכבד אב, ומתרעם שכמה פעמים הקלו בכבודו הוא ואשתו ובכן הוא רצה לפטור את עצמו מן החיוב הזה; ורבני צפת ר' משה גאלאנטי ור' אברהם גבריאל ודבריו הובאו פעמים רבות בתשובות בן עירו ר' יום טוב צהלון, ר' משה יונה, ר' יוסף תבון, ר' יצחק הכהן, ר' חיים גרשון, ר' משה הכהן, ר' משה נגרין שהיה מברושא והעתיק מושבו צפתה, ובהיותו בעיר מולדתו נתן ביד איש יהודי סוחר מעיר טוקאט ושמו יהודה מאתים פרחים בסחורה „למכרה במקום אחר ולהחזיר ולקנות לו סחורה אחרת ולתת לו הריוח, ושהלך וכתב לו אחר שבעה או שמנה חדשים שיקבל קצת המעות מאיש אחד, ולתקופת השנה חזר הוא (הסוחר יהודה) והביא סחורה (צפתה) ואמר שלא קנה אותה הסחורה בעדו אלא שיתן לו מעותיו, ואחר הטורח והעמל שהטריחו לבא; נתן לו לפי קרן המעות, והתובע מסגו החכם הנזכר מה שהרויח במעותיו, כי על מנת כך קבלם" ורבני צפת שעיינו במשפט הזה כתבו לטוקאט שישתדלו אצל הסוחר יהודה שיתן חלק ממה שהרויח בכסף ר' משה נגרין „ומפני שראיתי צורך זה החכם וטיפולו והיותו עוסק בצרכי שמים כל היום" כן היו דברי הפוסק ר' משה מטראני וגם תמכו דבריו ר' יוסף קארו ור' יוסף סאגיש 79).

ר' משה

78b) עוד חיבר א) ס' ירח יקר פי' על הזהר, ולס' בראשית ושמות נתקצרו בס' זהרי חמה ועל כל הזהר נדפס בפרימישלא ביחד עם ס' אור החמה.

ג) ס' זכות אבות, על מס' אבות מובא בפתיחה לס' מספרים תהלות ר' (דף י"א ע"ב) מובא באוה"ח לר"ח מיכל ונמצא ממנו בכ"י העתק חדושי הרשב"א על מסכת סוכה וכתב שם בסופו: נעתק על ידי הצעיר אברהם גאלאנטי ונשלם י"ג שבט השכ"ח (תולדות חכמי ירושלם חלק ב' פרק ד' דף כ"ז הערה א').

79) שו"ת מבי"ט חלק א' ס' פ"ג).

ר' משה גינרין האריך ימים עד קרוב לשנת ש"פ, השאיר אחריו אגוה חבורים וכתבים רבים לפי דברי בעל הזכרונות ואלה נודעים בשם:

א) פירוש על ס' היראה להבינו יונה מגירונדי נדפס בשנת של"ז.

ב) ראש אשמורות היה בכתב יד בידי ה' הגד קונפורטי (קורא הדורות דף ס"א ע"ב) ולא הזכיר תוכנו.

ג) דת הנשים נדפס ביחד עם אגרת המוסר לר"ש"ן לחמיש (ויניציא תנ"ב).

ר' יום טוב בן ר' עקיבא צהלון נזע משפחה אשר נמצאה מאיטליא נולד בצפת בערך שנת השי"ד [79a]) והתחנך בישיבת ר' משה סטראני, לפי זכרונותיו סימי ילדותו ונעוריו בהיותו כבן שבע שנים כבר היו לו ידיעות חשובות בתורה ובדברי הרבנים [79b]), בשנת של"ב בהיותו כבן שלש עשרה שנה פרצה המגפה בצפת וכבר היה בעל ידיעה ורצון וגרשום בזכרונותיו: על דבר זה נצטערתי זה חמש עשרה שנה בהיותנו בכפרים נכספה וגם כלתה נפשי די חלב ללחמנו וללחם ביתנו ובכל זאת לא חקרתי ושמתי סכין בלועי שלא להתיר דבר האמור משום מעמיד ואפילו באלף לא בטל [79c]).

כשמונה שנים אחרי כן בהיותו כבן עשרים שנה כבר הגיע להוראה ואז היו דורשים פיו והוא הרבה להשיב בעצם השנה ההיא ת"ש"ם, כן נראה שהורה פנים שותקות בהתנגדות ליתר רבני העיר על ענין ר' שלמה קארו בנו של הרב המוסמך מה"ה יוסף קארו דל (יצחק) שמת והיתה אלמנתו זקוקה לאחיו (ר' שלמה) ואביה לא היה רוצה לתתה לו ולסדוה שתרוק בפני היבם ותכף תפטל לו ויכפוהו לחלוץ ועשתה כן ורוב החכמים הורו לכופו לחלוץ ואני באותם הימים רך בשנים ובא אלי קרוב היבם שהיה אהובי ואמר לי כך וכך היה המעשה... אז אמרתי אליו כך לבבך הגם כי אנכי היום רך בשנים בחמלת ה' אוציא לאור המשפט וכן עשיתי ינעתי ומצאתי והלכתי אצל האשל הגדול החכם השלם הדיין המצוין הרב מהר"ם משה אלשיך והסכים לדברי ואמר שהדין כן וכן הסכים החכם השלם יהשוע ן' נון וכל החכמים השלמים האשכנזים [79d]) בעצם השנה ההיא הראה פעמים רבות כחו בהוראה כן הורה על ענין עלית שער המטבעות מצד המלכות שיד בעלי השטרות שהלוו או מכרו סחורותיהם על התחתונה [79e]) גם נשאל מדמשק על ענין יהודי צבע שהיה לו בית הצביעה ובית מושב בשכונה אחת ויקר מקרה שנהרג תוגרמי אחד ברחוב ההיא ולפי חק הארץ היו מטילים דם לכפר נפש על כל היושבים ברחוב ההוא [79f]).

כארבע שנים אחרי כן נמנה כבר בין גדולי הרבנים והוא היה כבר בן ארבע ועשרים שנה, ור' משה אלשיך שהיה מוסמך מר' יוסף קארו סמך אותו ומן היום ההוא והלאה היו מכנים אותו רב מוסמך [79g]) קרוב לימים ההם נשאל מאת הרב משה רוקי מדמשק על ענין קדושין וכתשובתו כתב: ויש לי ראיות רבות אלא שהזמן קצר ואני עסוק בלימוד הישיבה עם התלמידים וכדי שלא להשיב פניו

79a) שו"ת מהר"ר יום טוב צהלון ס' ס' שנושאת התאריך השכ"ד-שמ"ח) כתב הרב: תרי אני כבן כ"ח שנה.
79b) שם, ס' רל"ב. 79c) שם, ס"א משנת שמ"ה.
79d) שם, ס' ל"א. 79e) שם, ס' ל"ג, 79f) שם, ס' ו'.
79g) מלשונו של שער הספר, וכבר ידוע שר' משה אלשיך העתיק מושבו לדמשק בשנת שמ"ו (שו"ת אלשיך ס' ק"י, האחרונה בצפת).

פניו ריקם כתבתי אחת הנה ואחת הנה כחותה על הגחלים, ועל התשובת הסכימו זקני הרבנים ר׳ שלמה אבסבאן, יעקב בירב ויהושע ן׳ נון[79h].

בשנת שמ״ה פרצה המגפה בצפת ואז ברח עם יתר התושבים מן העיר ובהיות שהיה שעת הדחק מחסר מזונות חקר והורה התר לאכול חלב חמוץ נקפא הנקרא בלשון ספרדי ליג׳יראגרה (Leche-agra)[79i] עוד כתב בעת ההיא: בזמן טלטלי טלטלה גבר ואני בתוך הגולה גולה ממקומי מפני פחד ה׳ דבר בעיר אלהינו רחמנא ליצלן שבעתי כפרים עם נדודים מכפר לכפר וממקום למקום ולא אתנו מספרי הפוסקים שיעור מספיק להוציא לאור משפט כאשר עם לבבי[79k].

ובסוף הפסק כתב: בהרחיב ה׳ לנו והשיבני והראני אותו ואת נוהו נוה שאנן כזית רענן בבית אלהים אכתוב ביה דבי תורתי כאשר עם לבבי.

נראה הדבר שבשנת שמ״ז כאשר נסע ר׳ משה אלשיך דמשקה, ר׳ יום טוב נמנה לראש רבני העיר צפת, הוא היה בתמידות במרוצת מכתבים עם ר׳ מנחם נאליקו שהיה רב הכולל פעם בצדון (שם ס׳ רל״ז), פעם בסינים (שם ס׳ ט׳) עם ר׳ יאשיהו פינטו מדמשק (שם ס׳ ס״ז ועוד) עם ר׳ משה גאלאנטי (ס׳ מ״ג ועוד) עם ר׳ יוסף פארדו כויניציא (שם ס׳ כ׳) עם ר׳ שמואל ן׳ יצחק יפה בקושטנדינא (ס׳ מ׳ וס׳ נ״ג) גם נשאל מאשכנז (ס׳ רצ״ה וס׳ רצ״ו).

בשנת שמ״ז התנפלו הערבים על צפת ויצרו מאד ליהודים בפרט המושל לחץ ואכל אותם בכל פה ואז הכרח גם ר׳ יום טוב לנדוד לארם צובא (אחלב) ולדמשק, (שם ס׳ קס״ג), בעיר הזאת התארח לחברה עם המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה והוכחו על מיטב השירים, ר׳ ישראל הראה לו שירי המשורר ר׳ שלמה דאפירו, וכשובו צפתה ר׳ יום טוב נסה כחתיו לחבר שיר כדמותו וישלח לו פרי עטו שירה אשר „תחילתה אלפא ביתא ותשרק וסלת טוב אחריתה[80]. בשנת ש״ס היה רעב בצפת, ובשנת שס״ב החלה המגפה בתכף עזה עד שרוב בני העיר נאלצו לברוח אל כפר „בוקיעא״ אשר בגליל העליון[80a]) ור׳ יום טוב אחרי שהיה בכפר הזה איזה זמן הלך לצידון לפי שעה עד עבור זעם[80b].

וכאשר עברה המגפה חלק גדול מן התושבים שבו העירה אך המנוחת לא היתה לארך ימים כי בשנת שס״ד התנפלו הדרוזים על העיר האמללה הזאת באכזריות ויהרסו החומות (שם, ס׳ רנ״א) עד שנשארה עיר פרוצה וישללו רוב התושבים עד שהכריחו כמעט כלם לנדוד באשר מצאו[80c]) ור׳ יום טוב בעצמו הוכרח לנסוע למצרים ולקושטנדינא לבקש תמיכה לחדש הישוב בצפת, ויארכו לו ימי שבתו בעיר הבירה כחמש שנים עד שהתישבה צפת מחדש, שם ר׳ יום טוב היה נודע בעיר הזאת לתהלה הוא היה נכבד בעיני הרבנים אשר הוקירוהו בפרט בעיני הרב הכולל ר׳ יוסף מטראני שהיה יליד צפת ותמיד השתעשעו בדבר הלכה

79h) שם, ס׳ נ״ד.

79i) שם, ס׳ פ״א.

79k) שם, ס׳ מ״ד וס׳ ח׳.

80) מי מנוחות דף קמ״ח.

80a) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ פ״ג.

80b) שו״ת ר׳ יום טוב צהלון ס׳ מ״ה.

80c) ראה בסוף החלק הזה ציון י״נ ס׳ ג׳.

הלכה, ור׳ יום טוב היה מציע לפניהם קושיות אשר היה קשה להלסם וסורגל היה בפי רבני קושטנדינא לוסר עליו: אסיריו לא פתח ביתה[81].

בשנת הש״ע רואים אנחנו אותו עוד הפעם על מכונו בצפת ושם נשאל על מריבה בין קהלת הספרדים והאשכנזים בירושלם על הקדש אשה אחת סריטנים של כסף (שם, ס׳ רע״ו) כשנה אחת אחרי כן החלו האשכנזים גם הם לשוב צפתה ולחדש הישוב, אך הם היו אנשי מספר ובשנת רע״א עשו תקנה שלא יורשה להם לבטל שום תפלה, או לעשות מעמד בלתי רשות שלשה חכמים, אך הסנהינים היו בעלי זרוע אשר דכאו את ענייהם, ושם היו משה קשטילץ, ישראל אורי ושלמה הכהן שלשתם מעיר קאב׳אלה אשר גם בעירם היו מוחזקים לבעלי ריב ועקשנים[82] ר׳ יום טוב השיב על הענין הזה ותכלית דבריו שנחוץ להתיר ההסכמה והשבועה כדי להשקיט המריבות; אך סוף התשובה חסרה, או כי לא כלה אותה ונפטר לעולמו, כי מן העת ההיא נסתם כל חזון ממנו, ר׳ יום טוב צהלון השאיר אחריו כתבים רבים, קבץ שאלותיו נדפסו אחרי מותו בשם:

א) שאלות ותשובות, וחידושי הלכות על מציעא. ויניציא תנ״ד.

ב) מגן אבות, והוא פירוש על אבות דרבי נתן, ראהו הרב חיד״א בכתב יד ובעת לא נמצא.

ר׳ יצחק גרשון תלמיד ר׳ משה אלשיך, ואחרי כן עקר מושבו לויניציא בערך שנת ש״ם ויהי שם למגיה ספרים הנדפסים בכל בתי הדפוס וכפרט בבית ז׳ואן די גארה וכנראה האריך ימים עד שנת ש״ע, תשובתו באה בס׳ השאלות ותשובות לר׳ יצחק צהלון (ס׳ קמ״ח).

ר׳ סולימאן אבו חנה או ן׳ אותנא תלמיד האר״י בקבלה, שבא ממדינת פאס, ולפי דברי בעל הזכרונות ר׳ יוסף סמבארי ״היה סופר מהיר בכתיבת התפילין, וכל מי שימצא תפילין מגלילי אצבעותיו כמוצא שלל רב״[83] ועליו היו אומרים המקובלים ״הרב הגדול ראש המדברים בכל מקום, דכל רז לא אניס מניה החסיד מהר״ר סלימאן״[84]) לפי עדות חכיבליונראף ר׳ חיים דוד אזולאי זקנו ר׳ אברהם אזולאי בפירושו על הכ״ד בכתב יד מביא הרבה חידושים משמו, וכן באו בחבורו של ר׳ שלמה עדאני ״מלאכת שלמה״ בכתב יד, פעמים רבות הציע שאלותיו לפני ר׳ יום טוב צהלון אשר הוקירו ויכנה אותו בדבריו אלה: לקדוש ה׳ מכובד החכם השלם כמהר״ר סולימאן נר״ו (שו״ת מהרי צהלון ס׳ רנ״ז) והשאלה היתה על איש צפתי שנתן גט זמן לאשתו בתנאי מוזר ופעם אחרת ר׳ יום טוב מפנה כתוארי הכבוד שחלק לו האיש החכם השלם החסיד כמה״ר סולימאן אוחנה נר״ו על ענין יתומה מאב שהגיעה לפרקה להנשא ואמו אין בידה מאומה (שם, ס׳ רע״ח).

ר׳ טוביה הלוי בן ר׳ אברהם ן׳ ר׳ טוביה הלוי נולד בצפת וילמוד בישיבת ר׳ שלמה סאניש בחברת ר׳ יוסף מטראני, ולמרות אחכתם הרב הזה

---

81) חיד״א מערכת גדולים בערך מהרי״י צהלון, שו״ת ר׳ יום טוב צהלון ס׳ קכ״ט, קל״ד, קכ״א, קמ״ה, קמ״ו ועוד.

82) שם, ס׳ קע״ט.

83) דברי יוסף כ״י פרק קס״ד.

84) באר שבע מסכת כריתות דף ל״ד.

הגה השיג עליו ובקבץ דרשותיו (פרשת חיי שרה). כתב: „וראיתי להחכם השלם עמית בתורה ובמצות כמהר״ר טוביה הלוי נר״ו שכתב בספרו וכו׳, ואם שהוא אהובנו, האמת אהובה יותר אצלנו״[85] ר׳ טוביה חבר ספר אחד הנקרא: חן טוב, כולל באורים נפשטים ודרשות כסדר התורה והדפיסו בויניציא בשנת שס״ה (ס׳ כמשה).

ר׳ שלמה אבאסאבאן שנחשב כבר בין זקני ההוד והיה חבר ר׳ יוסף קארו ומגדולי בעלי ההוראה, ונפטר בשיבה טובה בשנת שנ״ב, ועליו דרש ר׳ ר׳ אברהם ן׳ ר׳ יצחק לאנייאדו: סאריה דאתרא בירושלם[86] וכן הדור ההוא מבנה אותו טובינא וחכימי חסידא קדישי[86a].

ר׳ יעקב בן ר׳ יצחק לועאטו שבא מאיטליא, והיה חכם ונכון, גם היה לו יד ושם בלימודים השונים כמו כן בתלמוד, והצטיין על הכל בחבוריו השונים, ואלו הם:

א) כפתור ופרח, או ישרש יעקב ונקרא גם כן כוונות האגדות, כולל פירוש על אגדות הש״ס בבלי וירושלמי ומדרשים ומאמרי הזהר הנראים כזרים בעיני העמים שלקט מספרים רבים ושונים וסדרם כסדר התלמוד עם פשטים וספורי מעשיות לכל מסכתא ומסכתא נדפס בבאזליא בשנת שמ״א ועוד פעמים אחרות.

ב) קהלת יעקב, חידושים על קצת שיטות הש״ס הדפיסו בשלוניק בשנת שמ״ד[86b].

ר׳ משה בן ר׳ יצחק תלמיד ר׳ שלמה הלוי אלקבץ ומראשי המקובלים העשיר ספרות הסוד בחבוריו:

א) כתבי קבלה, נשאר בכתב יד.

ב) מאמרי קבלה, נשאר גם כן בכתב יד.

ר׳ אליעזר אזכרי או אזקרי ככר משה ממשפחה ספרדית יוצאת העיר אושקא (Huesca) נכד ר׳ אלעזר אזכרי א׳ תלמיד ר׳ יוסף סאגיש, נחשב בין ראשי המקובלים ומפיצי שיטת האר״י, בחשקתו להשוות הפלוסופיא לחכמת הסוד הוא האמין שגם הפלוסופים היונים הודו במקצתה ויכתוב: „אפילו צדיק גמור חוזר בגלגול... כמבואר בדברי ר׳ שמעון ן׳ יוחאי, וכן מפורש בדברי המקובלים, ופיטגוריש הסכים לזה״ גם היה מזהיר העם לשוב בתשובה שלמה „בצפת עשינו חברה קדושה, קראו שמה, „סכות שלום״ ורבים מתקבצים לשוב בכל לב״ כן היו דבריו — ובעל הזכרונות ר׳ יוסף סמברי כתב מה שקרה לר׳ אליעזר עם איש צפתי שהיה זן את אמו רק שהיה מקל בכבודה לפי שנשאת לאיש אחר מות אביו, והאיש הזה הלך דרך ים ונהרג והושלך לים, ויחפשו היהודים לבקשו וימצאוהו על שפת הים, ועין אחת מנוקרת שנקרוה עורבי נחל, ור׳ אליעזר שהיה מזהירו בחייו לכבד אמו קרא עליו המקרא עין תלעג לאב ותבוז ליקרת אם יקרוה עורבי נחל[87] פעם נסע ר׳ אליעזר לעיר הבירה לרגלי סבות שנעלמו מאתנו,

---

85) חיד״א מערכת גדולים בערכו.

86) מגן אברהם לר׳ אברהם לאנייאדו דף קנ״ה. 86a) ס׳ הרדים דף נ״ב.

86b) הוא הוצאה אחרת מס׳ כפתור ופרח ואינו על שיטות הש״ס לפי ר״ש צנדר.

87) דברי יוסף כ״י הנ״ל פרק קצ״ח דף קל״ו.

רבני העיר אשר ידעו את שמו הטוב כבדוהו ור׳ חיים יוסף דוד אזולאי כתב על הענין הזה: ושמענו מקדושתו נפלאות שנעשו לו בקושטדינא יע״א, לפי דברי הרב הזה, רוב החכמים בצפת היו הולכים למירון על קברו של אבי הקבלה ר׳ שמעון ן׳ יוחאי פעמים בשנה והיו קוראים ומעיינים בחכמת הסוד ושבים בתשובה שלמה, ואז עלה בדעתם וייסדו שתי חברות האחת „סכת שלום" שמטרתה להתאסף בתמידות לקרוא, והשנית „חברים מקשיבים" להכריז על התשובה ולהתנהג בחסידות (ס׳ חרדים, הקדמה), ר׳ אליעזר מספר בחבורו שהגיעו לידו ספרי ר׳ יצחק אשכנזי המקובל ומספר ענינים רבים שראה בעצמו ושקרא בספריו (שם, דף כ״ה ע״ד) הוא כתב על ספר הנהגת האדם למול בוראו לפי שיטתו שיש לעבדו בכל לבו ומאודו וכל אברי האדם צריכים להיות משעבדים לתכלית הזה. חבורו אשר השאיר אחריו כתבו בשנת שמ״ח שהיתה שנת השמיטה לפי חשבון הרמב״ם ולפי מה שהסכימו רבני ארץ ישראל מזמן קדמון (שם, דף נ״ה), לפי הנראה היה מהיר לחבר שירים, ובחבורו הביא שיר שחבר על סדר האלפאביתא „אזמר שירה" שיר אחר „אדון הכל" ובראשי החרוזים חתם את שמו, ושיר אחר „ידיד נפש אב הרחמן" שהובא בספר התפלה לכל יום מנהג ספרדים, ואומרים אותו בבקשות. אחרי מותו חבורו הובא אל בית הדפוס על ידי ר׳ יחיאל לוריא אשכנזי והוגה על ידי כין עירו ר׳ יצחק גרשון ונקרא:

ספר חרדים, מיוסד על תוכחת מוסר ויראת ה׳ על פי שרשי המצות וענפיהן ועל הכל במצות הנהוגות בארץ ישראל, חברו בשנת שמ״ח ונדפס בויניציא בשנת שס״א (ס׳ נשי״א).

ומבין האשכנזים נודעים לנו בפרק הזה ר׳ לפידות ולפי דברי בעל הזכרונות היה „איש קדוש ויודע עתידות" והרב המקובל ר׳ חיים ויטאל כתב שיום אחד הוצרך ללכת אצלו, והרב לפידות לא נהג בו כבוד, ואחרי כן שאל לו מחילה כי נודע לו רום מעלתו, עוד כתב שהרב הזה יודע עתידות אמתות ומביא לפניו נפש חי או נפטר משנים קדמוניות ומגיד לו כל חפציו. ר׳ ליב סראוול אשכנזי, ר׳ נפתלי בן ר׳ יוסף אשכנזי מחבר „ס׳ אמרי שפר" כולל דרושים ופשטים ונדפס בויניציא בשנת שס״א, ר׳ שלמה שלומיל אשכנזי, מאמין בכל אשר שמע ובלי כל חקירה ובדיקה רשם בזכרונותיו פלאות המקובלים, ור׳ חיים יוסף דוד אזולאי הראה בראיות ברורות שרוב דבריו נכתבו בלי כל בחינה. רשימותיו היו בכתב יד בידי ר׳ יוסף שלמה רופא (ישר מקנדיא) ונדפסו בספרו נובלות חכמה (בסיליאה שצ״א) ר׳ שלמה שלוסיל היה לעזר לא מעט בתמימותו להפיץ חכמת הסוד בארץ אשכנז ובמהרין מדינת מולדתו על ידי מכתביו אשר שלח בפעם בפעם עם מעשיות וספורים נפלאות של הרב האר״י ותלמידו ר׳ חיים ויטאל, ומלבד הקונטרס הנדפס בס׳ „נובלות חכמה" הובאו דבריו בהקדמות החבור „עמק המלך" ובס׳ „יוסף אמץ" לר׳ יוסף האן מנורלינגן, ר׳ נפתלי בן ר׳ יעקב אלחנן שנולד בפולוניא ואחרי כן התישב בפרנקפורט ע״נ מאיין ומשם נדד לארץ ישראל וישב ימים רבים בצפת ובסוף חייו שב לפרנקפורט ויביא עמו קבלת האר״י לפולוניא ואשכנז, את ידיעותיו אשר רכש לו בחכמת הסוד העלה על ספר אשר קרא בשם „עמק המלך" ונדפס באמשטרדם בשנת ת״ח) ופירוש על כתבי האר״י על הזהר

הזהר, בספרו יתרעם לפעמים על ר' יוסף שלמה דאלמידיקו (יש"ר) אשר ערב בחבורו מצרף לחכמה שיטות ר' משה קורדוכירו עם קבלת האר"י ועשה אותו פלסתר, כה דבריו „האלהים עשה את האדם יש"ר, והוא בקש חשבונות רבים בהעתקות ספרים מסנו"[87] „ראיתי מחבורי מחבר אחד שעשה אחד מתלמידי האר"י פירוש על ספרא דצניעותא... ועירבבו בחכמת ר' משה קורדוכירו, ורצה להראות חריפותו (הרב יש"ר)„ אבל הוא מגלה ערותו"[88] חבורו זה כתב בעת וקנתו לערך שנת ר"ץ בהיות שהרב סרבר כדבר בעתו מספר מצרף לחכמה שנדפס בשנת שפ"ט.

בעת ההיא בעצמה שתלמידי או נורי האר"י עסקו בקבלה לפי שיטות רבם, היה בצפת מקובל אחר תלמיד ר' משה קורדווירו אשר עסק גם הוא בחכמה ההיא לפי שיטות רבו, הוא ר' אליה בן ר' משה וידאש (נולד בצפת בערך שנת ש"י) בילדותו הוא התמיד ללמוד בישיבת ר' משה קורדובירו בפשט ובחכמת הסוד אשר התמכר אליה בכל רוחו ונשמתו, אביו מת על פניו ועודנו באביב ימי חייו, ובעמל רב עלה בידו להרוית הסתפקותו, בשנת ש"ל מת רבו ר' משה קורדובירו, וכתביו הרבים נשארו בידו, ובעלי הזכרונות, אשר היו בעת ההיא בצפת יעידו שאהבו זה לזה אהבה עזה ולא התפרדו אף רגע אחד, כמו שהנפש לא תתפרד מן הגוף[89] אחרי מות ר' משה קורדובירו, ר' אליה למד חכמת הקבלה מפי האר"י אשר התישב בפרק ההוא בצפת אמנם לא מצא בה קורת רוח, ולמרות שיזכיר פעמים רבות בחבורו את רבו השני ויביא איזה דברים בשמו, הוא הלך בעקבות הרב קורדובירו והתמיד לעסוק בשיטתו העיונית והפשוטה, את הידיעות אשר רכש לו מפי שני מוריו, ידיעותיו הפרטיות, ותוצאות חזיונותיו, צרף וסדר על ספר ויקרא חבורו בשם „ראשית חכמה" ובו הביא פעמים אין חקר ענינים רבים ושלמים מס' רבו „הפרדס" אשר היה בידו בכתב יד, ופעמים אחדות הרשה את עצמו להחליף כתיבת רבו המקורית ככל העולה על רוחו לפי הענין שהיה צריך לו לחבורו לבאר רעיונו ודעתו הפרטית[90] עד אשר אי אפשר להכיר אם כל הדברים המובאים בס' הפרדס יצאו מעם ר' משה קורדובירו, בהקדמתו לספרו ר' אליה יבאר שהיו בידו כתבי יד רבים שבהם השתמש בחבורו, ס' הפרדס לרבו, מנורת המאור לר' ישראל ן' ר' יוסף אלנקוה, ס' הזהר בכתב יד, „וברוב מאמרי הזהר לא יניחם (המעיין) אם ימצא חלוף הרבה בין גרסת הדפוס לגרסא שלנו, והגירסא שלנו הגיה מתוך ספרי כתיבת יד הנמצאים פה צפת תב"ב מוגהים ומדויקים בתכלית הדיוק" ובגוף הספר מזכיר „מצאתי מכתיבת יד מרגניתא של רב מאיר ע"ה"[91] „טעמי המצוות" לר' יצחק ן' פרחי[92] „תיקונים" „נמצא אצלנו בכתיבת יד"[93].

ר'

87) עמק המלך דף ז' עמוד ד'.

88) שם דף ד' עמוד ב'. ר' נפתלי או הירש בן ר' יעקב אלחנן השאיר אחריו עוד חבורים שנשארו בכתב יד: אפריון שלמה (על אגדות התלמוד) ברכת ה' (על התפלות) זהר הרקיע על תרי"ג מצוות (ע"פ הקבלה) מעיין גנים (על התשובה) מנחת חסידים (על המשגיות ע"פ הסוד) ושבע רצון.

89) אזולאי שם הגדולים בערך ר' אליהו די וידאש משם מוהרח"ו.

90) ראשית חכמה, ש' היראה ס' י"ז.

91) שם, ש' היראה ס' י"ב.

92) שם, ש' היראה ס' י"ד—ש' האהבה ס' א'.

93) שם, שער הקדושה ס' י"ז.

ר׳ אליהו כתב ספרו בין שנות ש״ל עד שנת של״ה ותהי השלמתו בש עשר יום להדש אדר השי״לה, ויחלקהו לחמשה שערים או פרקים: יראה אה תשובה, קדושה, וענוה, בהקדמתו, ובתחלת השער הראשון ביאר: „היות כוו בחבור הזה לרדוף אחרי ידיעת המעשה, מפני תועלת הנמשך ללומדי החכמה. ול׳ זו שמנו שם הספר ראשית חכמה״ „ואין כונתינו בחבור זה לבאר מאמרי שמעון ן׳ יוחאי מפני שלא להאריך כהם״ למרות הבטחת המחבר בראש שלא להאריך במאמרי הזהר, בכל זאת לא נקה מהכיא זכרונו בכל ענין ולהר על פי רוחו הדרך הישר לכל איש יהודי החפץ להתנהג בצדק ובמשפט בכל עני

מלבד השערים, ר׳ אליהו די וידאש הוסיף עוד איזה פרקים, פרק המצ ונדול בנים, משא ומתן, פרק הדינים פרק דרך ארץ המכילים דברי מוסר צני והתנהגות האדם עם קונו משפחתו וחבריו, ובסוף החבור הוסיף קונטרס „א רבה״ המכיל פתגמים ורעיונים מן התלמוד הזהר ומשלים השגורים בפי ההמון, וו לשערים שונים.

החבור ראשית חכמה נדפס בפעם הראשונה בויניציא בשנת שלי״ט אחרי המחבר, וקיצור ממנו מהמחבר בעצמו ונקרא תוצאות חיים נדפס שם בלי הז שנת הדפוס. ושניהם נדפסו אחרי כן פעמים רבות במדינות שונות.

ר׳ אליהו די וידאש העתיק מושבו לחברון על פי סבות שנעלמו מא אמנם לא ארכו לו ימים ומת בערך שנת של״ח, ספרו נדפס על ידי ר׳ אבר ן׳ דוד במאנטובה ונתפשט בכל גבולי ישראל. מלבד חבורו זה, ר׳ אליהו וידאש רשם על ספר קונטרסים אחרים מחזיונות שהיו לו עם ר׳ יוסף ק רבו של רבו ר׳ משה קורדובירו, ראשית דבריו היו „שהמגיד היה אומר שבכל יום ילמוד מוסר״ [94]) ועל כן כתב ספרו ראשית חכמה על המוסר, וכן ר׳ חיים הכהן מארם צובא היה מכריז „שעתה שזכינו לס׳ הקדוש ראשית ה בו יהגה (האדם) תדיר״ ובספרו הנזכר העיד בעצמו שלפעמים היה חולם הל עם הקדושים אשר בארץ המה „אני הכותב שנת הש״ל בחדש אלול בא לי בו הלילה נפש מאותו עולם״ [95]) וכנראה הוא כתב הקונטרס אשר בא לידי ר׳ יש הלוי הורוויטץ על התראות ר׳ יוסף קארו אתו בחלום [96]).

ומגדולי חבריו היה ר׳ גדליה קורדובירו בן ר׳ משה קורדוב ואחרי מות אביו נסע לויניציא אולי להדפיס ספרי אביו, ושם בא בהתחברות העשיר המקובל ר׳ מנחם עזריה (עסנואל) מפאנו אשר נטה לשיטת ר׳ מ קורדובירו בעיון הקבלה ובא עמו במשא ובמתן להעתיק כתבי הרב המ אביו.ור׳ חיים יוסף דוד אזולאי ראה באיטליא טופס השטר וכתוב „שהודית הרבנית (אלמנת הרמ״ק) שקבלה מאתים והמשים מקיני מהחכם הנ הר׳ מנחם עזריה מפאנו, ונתרצית בעד השאר במה שנתרצת בנה הנבון נדליה לקבל מאה משניות עם שני פירושים (כנראה דפוס ויניציא משנת ע והמשים הרמב״ם עם כסף משנה (דפוס ויניציא של״ד — של״ה) ובזה יהיה פטור

94) אזולאי, שם הגדולים מערכת ספרים, ראשית חכמה.
95) ראשית חכמה שער היראה פ׳ י״ב.
96) שני לוחות הברית, חלק שער השמים.

מ״ע מחמש מאות סיקיני שנתחייב בעבור העתק כתבי הרמ״ק והחתומים באישור השטר ר׳ משה אלשיך, ר׳ משה בכמוה״ר ישראל די קוריאל, והר׳ יעקב בירב זמנו של השטר תשרי שנת השמ״ד[97]) קרוב לעת ההיא ר׳ גדליה עורר השאלה על העיר עגלון שבעבר הירדן אשר לפי דבריו יש לחשבה כארץ ישראל בהתנגדות למה שהורה הרמב״ם בדרך כלל מה הוא הנקרא ארץ ישראל לענין שני ימים טובים, ואף שרבני צפת התנגדו לו, חלקו לו כבוד ה׳ ראיתי דברי חכם חן בר אורין זכר אבהן החכם השלם הנעלה לתהלה כמה״ר גדליה קורדואירו נר״ו (שו״ת מהר״י צהלון ס׳ רי״ו) נראה הדבר שבשנת שמ״ה ר׳ גדליה נסע לאיטליא, ובהיותו שם הדפיס חבורו „חשק שלמה״ והוא פירוש המלות כסדר התנ״ך בשפת לעז ספרדי, קשה עד מאד לברר כמה ארכו לו ימי שבתו בחוצה לארץ ובאיזה עת שב ארצה ישראל, מתוך דברי ר׳ מנחם די לונזאנו שכתב בסר שחו הוא היה הסבה להביאו ירושלימה והוא תכך בידו בעד אשר צר לו וכה דבריו:

אשר ארח לחברה עם רשעים שמו חכם גדליה קורדווירו
אשר אני הבאתיו לציון אהבתיהו ושמתיו לי נבירי
והוא חנם צררני — ושפך דמי לבי ואכל את בשרי
וסבב אלמנות חיות לאשתי ונלות לי, ואוי לבני ולכרי[97a]).

בדבריו אלה המשורר ר׳ מנחם די לונזאנו ירמוז שר׳ גדליה כמעט הציג רגליו בירושלם הורם למעלה נכבדה, שם אביו ר׳ משה נודע למרי בקרב העדה הירושלמית בשיטתו הקבלית ונראה הדבר שר׳ גדליה היה לו איזה בקיאות בשפה הערבית אף שהיה מגזע ספרדים על כן נמנה ל„שיך איל יהוד״ (זקן העדה ובא כחה לפני הממשלה) ואף שאי אפשר לחשוד אותו שהיה הסבה שר׳ מנחם הוכרח לצאת מירושלם או להגרש משם, ויותר נראה שלא עלה בידו לחשפיע על מערכות הממשלה לבלתי ינרשוהו, והמשורר המר נפש הזה תלה בו כל האשם, ר׳ גדליה חבר ספר „חשק שלמה״ בשפה ספרדית והוא פרוש המלות כסדר התנ״ך ונדפס בויניציא בשנת שמ״ח, עוד הדפיס ספרי אביו אור נערב (ויניציא שמ״ח) ושבחי שלמים (ויניציא שמ״ח) ובהם חתימות והקדמות ממנו ובתוך דבריו מספר שנשאר ילד קטן מאביו ואמו גדלתהו ומורו המובהק היה ר׳ שלמה סאניש, גם נשא ונתן עם ר׳ יוסף מטראני בדבר הלכה (שו״ת מהרי״ט ס׳ רי״ז) ובשנת שע״ד חתם עם בית דין ירושלם על קבלת עדות (כסף נבחר ס׳ נ״ב) בשנת שפ״ה נתפס על ידי השר הצורר מחמד־אבן־פארוך בירושלם וענו אותו עד שיצא. הפחה הזה מן העיר ונראה הדבר שמת בעת ההיא, בהיות שמנו במקומו את הרב ר׳ שמעון בר שאול הכהן לשיך אל יהוד, ר׳ גדליה הוליד בן אחד שמו משה כשם אביו והוא נתפס גם כן על ידי הפחה מחמד־אבן־פארוך. בן מחשובי הרבנים בצפת, וראש אב בית דין הגיע לזקנה, ויולד בנים וביניהם הבכור ר׳ ישראל די קוריאל והקטן ר׳ יוסף אשר הלך לשאת אשה בבגדד, אמנם חלה חלי פתאומי וימת שם ביום התונתו וביום שמחת לבו, והמשורר ר׳ ישראל נג׳ארה עורר קינים ותהי וירבה להספידו בדבריו אלה:

אל

97) אזולאי, שם הגדולים, מערכת ספרים, אור יקר.

97a) ר׳ מנחם די לונזאנו שתי ידות, טובה תוכחת דף 140.

אל שמועה כי באה כל לב יתשפך כי מעם אביו ואמו טרף טורף יוסף
יצא ממקומו אל ארץ מרחקים ונטש אביו ואמו אליו משתוקקים
חשבו לשוש במחול משחקים עת חגרו שקים כל אשר אליו כוסף[98])

ר׳ אברהם ב״ר יצחק צהלון מתלמידי האר״י וממפיצי תורת הקבלה אחריו הצטיין ברוב חבוריו על הסוד.

א) מרפא לנפש, כשמו כן הוא כולל תרופה לכל חולי הנפש ותיקונים ואופן התרופה על פי זכרונות האר״י מיוסדים על דרך הסוד, והוא הוסיף משלו באור עליו נדפס בויניציא בשנת שנ״ה.

ב) יד חרוצים, דרך קביעות לוחות השנה עם התקופות ומולדות נדפס בויניציא בשנת שנ״ה.

ג) פירוש על אסתר היה בכתב יד (מזכירו ר׳ יוסף סמברי בזכרונותיו דברי יוסף[98a]).

ר׳ יהושע ן׳ נון היה רב בצפת מגדולי המקובלים והיה עשיר ומכספו פזר נתן לאביונים ובחתימתו חתם בשנת שס״ט על תקנת הירושות, בשנת הש״ס הסכים על פסק ר׳ יום טוב צהלון (שו״ת מהר״י צהלון ס׳ ל״א) בשנת שס״ד בעת פזור העדה היהודית מצפת, ואומרים עליו שבתשוקתו העזה לקבל ידיעות מר׳ חיים ויטאל הלך עמו מצפת לירושלם ומירושלם למצרים ושב עמו לירושלם צפת ודמשק והיה מספיק כל צרכי הרב המקובל ומאכילו ומלבישו (מלשונו של עמק המלך) ולפי דברי בעל הזכרונות „היה משמש לפניו, ותכליתו להעתיק כתבי האר״י"[99]) ודבריו הובאו בס׳ עמק המלך ובקובץ התשובות כתב יד הנקרא „זרע אנשים".

ר׳ יוסף בן ר׳ משה בנבנשתי די שינוביא נולד בשלוניק ובילדותו התישב בצפת וילמוד איזה זמן חכמת הקבלה עם האר״י, ואחרי כן בבית מדרשו של ר׳ אלישע גאליקו ור׳ שמואל אוזידה, לפי דברי בעל הזכרונות הוא כתב ספרים רבים אשר נשארו בכתב יד ולא נשארו כי אם איזה ליקוטים שנדפסו בקבץ הנקרא „דובב שפתי ישנים" ר׳ יוסף לא השאיר אחריו בנים כי אם בת אחת אשר השיא לר׳ ישראל אלגאזי ונכדו ר׳ שלמה אלגאזי הדפיס חדושיו על התנ״ך בקבץ „דובב שפתי ישנים" בעיר איזמיר בשנת תכ״ו ויקרא בשם החלק הזה „שפתי ישנים".

ר׳ מרדכי כהן תלמיד ר׳ ישראל די קוריאל בפשט, והאר״י בקבלה, הצטיין בספרו „שפתי כהן" כולל פסוקים שונים ובאורים על פי הפשט וסודות על פי הקבלה כסדר התורה ובסוף כל פרשה ניסטריאות רבות מכתב יד לרבינו שמשון שהיה בידו, נדפס בויניציא בשנת שס״ה אמנם בשער הדפוס השני כתוב שהדפוס הראשון היה בשנת ש״ע (וונזבק שנת ת״ן).

העברנו לפני הקורא מצב היהדות והספרות העברית בצפת בפרק הירידה הזאת, וכבר ראינו שהשערוריה והאי סדרים משלו בפרק ההוא בעיר הבירה ובכל המדינה, בסוריא ובגליל המצב היה יותר נה״א כי כל שר ומושל עשה הטוב בעיניו

עשק

98) מי המרים, דף קס״ה.

98a) נדפס בויניציא שנ״ה ושמו „ישע אלהים" (דוד פרנקיל).

99) אזולאי, שם הגדולים בערכו.

עשק ורצץ את העם בלי חמלה וחנינה ובפרט את היהודים, וכמו שסדרי הטבע התאחדו עם המהלך המדיני להצר את העם מכל עברים, בעת ההיא שורה המגפה בפעם כפעם בכל עז והכריתה את כל הנותר מיד העושקים.

עוד משנת של״ט הערבים יושבי ההרים אצל דמשק אשר לקחו חבל במלחמה עם הפרסים כשובם אל מקומם היו שודדים כל הערים והכפרים אשר סביבותיהם, ולפי עדות הציר הצרפתי בקושטנדינא בפרק ההוא התנפלו על צפת ויהריבו אותה או חלק גדול מן העיר, ובעל הזכרונות כתב „כי לא נעשה כפשע הזה מיום היות אדם עלי ארץ לשיכוזו זרים יגיענו וכי ידרכו בארמונותינו" בעת ההיא רוב התושבים נאלצו לברוח מן העיר בעור שיניהם ולא הספיקה להם השעה לקחת עמהם חפציהם כי אם עזבו הבתים והכלים כאשר הם[100]).

כמעט הונח לתושבי צפת מהתנפלות הדרוזים והערבים והנה בשנת שמ״ה מגפה גדולה בעיר ובכל הסביבות עד שנאלצו רוב בני העיר להמלט על נפשם מצריםה וכדברי בן הדור ההוא: כבלע את הקדש לבלע ולהשחית, הר המשחית בשנת השמ״ז היתה מגפה בעם ה׳. . . ונשא את ראש מלקוח. . . וכל הארץ באו מצריםה" ובעל הזכרונות כתב: „ימים על שנה לא שלונו ולא שקטנו ולא נחנו, צרות צרורות מרובכות משולבות אשה אל אחותה, לעת מרפא והנה בעתה"[101]).

וכאשר ריחם ה׳ על הארץ והמגפה נעצרה שבו רוב תושביה העירה והנה קפץ עליהם רוגזו של הנאייב אשר בא מחדש, לפי דבריו מקושטנדינא באה אליו מצות השלטן שיבחר שנים שלשה יהודים מעשירי העיר לעשות במלאכת המלכות שהיתה לפי הנראה עבודה כבדה עד מאד, „ובתואנה זאת דיין העיר בקש לאכול מסונם של ישראל, עד שהיה תופס אחד וכביאו במצור ובמצוק למען יפדה נפשו ויקר פדיונו בעיניו, וכן היה עושה לשני ולשלישי, עד שהיה אוכל מסונם של ישראל[102]).

והשר הזה אשר כל מחשבותיו היו לעשוק ולגזול לא אמר די בתואנה הזאת ובעל הזכרונות כתב במר שיחו: „ידבר עמים תחתיו. . . ומגזים איומים עד ירצוהו ברצי כסף וזה בא אחריו בפה פתוח לרוחה אומר הב הב. . . ולעיר המהוללה כל יללה מדי שבת בשבתו לא ישבותו, אך בזאת יאותו כפרוע פרעות מסים וארנוניות, ואין לאל ידם לסתום פיות, עד נעשית כמצולה שאין בה דגים, ויושביה כחגבים, נכאבים, נעשו כבני תורין מנכסיהם, ויהי המה מריקים שקיהם עד כלות פרוטה ויתר פליטה, ובכל זאת לא הונח להם, כי בענים הם נרדפים ונגפים כבראשונה, והנה כהיום הזה החמס קם למטה רשע היושב על המשפט עשה בהם שפטים. . . והורידם לארץ תחת היותו במשפט מעמיד ארץ. . . יום ליום יביע אומר קל וחומר עלילות כרשע, על כל דבר פשע, ובפרט הפליא לעשות, אשר בנפול איש על ערש דוי ישלח משלחת מלאכי רעים לבקר את החולה היחיה מחלי זה, עד רץ לקראת רץ ירוץ ומגיד לקראת מגיד להגיד לו בצאת נפשו, ועד יעלה באשו, לא יתנוהו לקבורה עד יתנו ככל אשר ישית עליו אם דל הוא ואין ידו משגת. . . אז יחלקו הנכאים לחצאים, חצים מחזיקים לנבות לו תכריכים, וחצים לנבות הערכים אשר העריכו

100) ראה ציון י״ג בסוף החלק הזה.

101) הקרבה חורת משה לר׳ משה אלשיך חלק א׳

102) שו״ת ר׳ משה אלשיך ס׳ ע״ג.

העריכו לו סרוכי קרתא ונטורי קרתא ארחותם מעכבים אלה המשפטים אשר ישים לפניהם שופט כל הארץ בעת דעה ובעת צרה"[103]).

להרפת העדה הצפתית נמצאו איזה פריצים יהודים אשר נתנו ידיהם לשופט הרע מעללים הזה, החזיקו בידו ויראו לו האמודים בנכסים מקרב בני עמם, במכתבו אשר ערך ר' ישראל נג'ארה מדמשק לר' מאיר ן' שנג'י בקושטנדינא יתאר המצב הרע והמר הזה בצבעים חיים „על הברת בני אדם מושכים וסלשינים להפיל עניים ואביונים במכמרת אויבים ומונים, יוציא שם בקושטנדינא מאמר מהמלך והמשנים, לשרשם מארץ חיים כדב אונים, ולבער מן הכרם קוצים וקמשונים... נתנה ביד רשע (העיר צפת) ואוהב חמס האנשים הפושעים בה אכלו בכל פה, ומכשרם לא ישבעו להתעולל עלילות ברשע עם כל שר ושופט ימור שמה, כלם כאחד חלק בחלק יחלקו כי אין מספר לגדולי מחשבותם ועשתנותם להרע ולא להטיב על הכלל ועל הפרט... ומחשבותיהם להבאיש ריח כל איש תם וישר סר לעמוד בפרץ בפני השר אשר יהיה בימים ההם, וזה לבלי יעכבו על ידם איש איש ממלאכתו אשר הכה עושים עד אשר יעלה בידם מה שיזמו לעשות... ומה גם כי שמועה. שמענו וציר בגוים שולח, צר ומונה פקיד וממונה, על „טיפטיש" (פקיד) כנדה בלו והלך, לשונו תהלך בארץ עם האנשים הזדים האלה ויפליא לעשות בעצתם, עד ימלאו מאתם דינרין, וישחק לשוד ולכפן, באופן שנתוסף עליהם שבר על שבר... בהתחברם יחד על עם ה' יתמלאון להשכיר להרוג ולאבד את כל היהודים לעשות בהם משפט"[104]) ובעל הזכרונות הוסיף לבאר שרוב היהודים נלאו נשוא התלאות האלה ורובם כבלם נדדו באשר מצאו „והנה כהיום הזה יצאו כל צבאות ה' החכמים השלמים, ומהם מדלת העם יותר מחמשים איש באו פה העירה דמשק ברחו מכלי חמת המציק לעשירים ולרשים, והמה גרושים ממעונתם ויראים לשוב שמה, פן ידיח עליהם את כל הרעה אשר יזם לעשות... כי בעניותינו ארץ הצבי חשבה להשכיר בניה בלב ים זועף וצריך רב חובל בתחבולות גדולות לבל תטבע במצולות.

כן היה בצדק שצריך היה לכנסת ישראל בארץ הצבי רב חובל ומנהל חרוץ להושיעה מן המעמד הרעוע ההוא. אמנם הנמצא איש כזה בקרב קהל ישראל באדמת הקדש בפרק ההוא? המשך הקורות אותם הראה ברור שלא לחנם התיאש בעל הזכרונות ההוא, וכי מצב היהדות היה באמת בפרק הירידה. מצד אחר מעמד היהודים בעיר הבירה היה חלש, ומוטל הדבר בספק גדול אם ראשי העדה הועילו ברב או במעט לתושבי צפת.

מן העת הזאת עברו קרוב עשר שנים, בשנת שנ"ט היה שרב גדול בארץ ושנה אחת אחרי כן „התחיל לבוא המהומה והמגרעת, כי קרא ה' לרעב וגם בא אל הארץ, השרץ השורץ ועלה הפורץ, לחומי רשף ושן בהמות ושארית המות, ויעף הארבה המבעיר והמלחך ויאכל מגדיש ועד קמה, וגם סבית נוגשים באף והמה הפשיטו עורם מעליהם"[105]) וכי ראו כי גדלו התלאות עד מאד שלחו שני שלוחים

אר

103) מי מנור דף קנ"ט.

104) שם דף ק"ס ע"ב.

105) שו"ת ר' יוסף מטראני חלק א' הקדמת בנו ר' ישעיה.

את ר׳ יוסף בן ר׳ משה מטראני ור׳ אברהם שלום לעיר הבירה לדרוש עזרה ותמיכה, אם הועילו השלוחים האלה לא נדע אל נכון, כנראה ישיבתם בקושטדינא ארכה להם קרוב לשנה אחת ור׳ יוסף מטראני יכול להשפיע הרבה על עשרה טובי העיר הממונים על העדות השונות, ועל כלם ר׳ יום טוב ן׳ יעיש שהיה עשיר מופלג ודבריו נשמעים בסוד המועצה נקשרה נפשו בו עד מאד, ובסוף שנת ש״ם השלוחים הצפתים שבו לעירם.

בשנת שס״א נתישבה העיר מחדש, וכמעשה בית דין שהיה שם בסוף חדש אב רואים אנחנו שמות רוב הרבנים שהיו בעיר מקדם לכן,[106] אמנם כשנה אחת אחרי כן פרצה המגפה עוד הפעם, וכל התושבים נאלצו להמלט בחפזון אל הכפרים אשר על ההרים בסביבות העיר וכפרט אל הכפר „בוקיעא״[107] אשר בגליל העליון, וכאשר ריחם ה׳ על הארץ והמגפה נעצרה חלק אחד מן התושבים שבו צפתה, ובעוד שנתים ימים נמשך הישוב הישראלי, אך בשנת שס״ד ההרוזים תושבי הלבנון התנפלו עוד הפעם על העיר הזאת וישללו ויבוזו את כל היהודים, ועל כן נאלצו כלם לנדוד באשר מצאו, ר׳ יוסף מטראני לעיר הבירה, ר׳ משה מאניש לאמציא, ר׳ יוסף מאניש אחיו למצרים, ר׳ גבריאל גאליקו לטירייא, ר׳ יום טוב צהלון לקושטנדינא, ר׳ משה מכיר לעין זתון, ר׳ דוד קאשיריש ירושלימה, ואחרים אשר נפוצו ביתר ערי המדינה.

וחזות בעל הזכרונות קם. העדה הישראלית בצפת אשר דמתה לאניה סוערה בלב ים לא יכלה להנצל ותפול במים אדירים במצולות ים! כנסת ישראל בעיר הגדולה הזאת אשר היה הקבוץ היותר גדול בארץ הצבי ואולי גם כן בגולה נפזר לכל רוח, הישוב היהודי בטל בעוד איזה שנים, ואף כי התישבה העיר מחדש אחרי איזה זמן, לא הגיעה עוד למדרגת הימים הקדמונים, ור׳ ישעיה מטראני כתב כשלשים שנה אחרי המקרה הזה „כי הוא היה (אביו ר׳ יוסף) סוף הגאונים אשר היו לפניו בעיר הקדש צפת תוב״ב בזמן היותה עיר תהלה של רבני וגאוני עולם״ כי כל זה יראה שלא היתה נחשבה בעת אשר כתב דבריו למרכז גדול.

בין הרבנים אשר התישבו בצפת אחרי הפיזור של שנת שס״ד היה ר׳ יוסף מ„ליריאה״ חכם גדול ופסקן, וחבר תשובות שנשארו בכתב יד והיו בידי ר׳ חיים בנבנשת אשר השתמש בהן ומביא לפעמים בחבורו כנסת הגדולה. בשנת שצ״ט הלך בשליחות צפת לאסוף נדבות בכל תפוצות הגולה, ובהיותו בויניציא הסכים על ס׳ שלום הבית לר׳ מנחם קאזים, ותשובתו הובאה גם כן בס׳ זרע אנשים בכתב יד[108]).

עוד היה שם ר׳ יהודה פינ׳ה או פינ׳ו כנראה קרובו של ר׳ עזריה פינ׳ו מויניציא ובשנת שצ״ו בא לפניו מעשה „שיהודי אחד צפתי היה חייב ליהודי חבירו חמש מאות גרושוש, ויקח שני תלמידי חכמים וילכו שלשתם אצל החייב וישאל לו האם אמת שאתה חייב לי הת״ק גרושוש? ואם כן דע שאני מקדיש מתם מאה גרושוש לתועלת התלמוד תורה ויחתום לשני התלמידי חכמים האלה, ובמעמד ההוא שאלו שני החכמים לו אם רצונו לקבלם עליו ולתת ממה שירויח

106) שם ס׳ פ״ב. 107) שם, ס׳ פ״ו.
108) אזולאי שם הגדולים בערכו.

שירוית עשרים למאה לשנה, ויאסר כן, אפס שהחכמים בקשו שתחתום אשתו כערבנית בשטר לשם תת״ת, ובין כך נסע האיש הזה דרך הים ונטבע, על כן משגיחי התלמוד תורה שואלים הכסף הקרן וריוח מאת האלמנה, ויגישו משפטם לפני הרב יהודה פינ״ו וכאשר לא חפץ לסמוך על דעתו שאל את פי ר׳ יהושע כנבנשתי בקושטנדינא, על הענין הזה נראה מתוך התשובה שר׳ יהודה פינ״ו נחשב בין גדולי הרבנים בפרק ההוא, ור׳ יהושע מרבה בשבחיו: „קול דודי הנה זה בא חוצב להבות, ואתא מרבבות נחלי שמן משחת קדש החכמה והמדע סדעת קדושים.... מפרק הרים ומשבר סלעים בפרוקו והשערתו והשלמתו לישר ההדורים והיה העקוב למישור״[109]).

עוד היו שם ר׳ אליה פאלקון המקובל, ר׳ מאיר ברזילי והר׳ ברוך ברזילי בני ר׳ יהודה ברזילי, ר׳ יוסף די לה ריינה נכדו של ר׳ יוסף די לה ריינה המקובל ובעל ההגדה עם השטן, ואחיו ר׳ זרחיה די לה ריינה, ר׳ יהודה קרישפין, ר׳ בנימן הלוי חכם זקן ומקובל, ותלמידו ר׳ דוד חביליוו חכם מקובל וחסיד, ושניהם יצאו מצפת והתישבו בירושלם ואחרי כן יצאו לארץ, ר׳ בנימן נפטר לעולמו בעיר חמת ור׳ דוד חביליוו באזמיר, ומבני האשכנזים אשר התישבו מחדש בצפת היו ר׳ מנחם אלאמאן או אשכנזי ונקרא כן בפי הספרדים כי כנראה האשכנזים היו המעטים בפרק ההוא, ואחיו ר׳ שלמה אלאמאן שהאריך ימים יותר מתשעים שנה, והיה מעיין גדול ודרשן, ובסוף ימיו הלך לדור בחברון ונפטר שם[110]) הקבוץ הקטן של האשכנזים בצפת לא הצטיין הרבה בהנהגתו וכנראה זה היה הסבה שר׳ שלמה אלאמאן הוכרח לעקור מושבו לחברון, בן הדור ההוא ר׳ יום טוב צהלון הנודע שלא הפריז על המדה ואשר הראה תמיד פנים שוחקות לאשכנזים מסר בידינו תמונה מעציבה של מנהיגי העדה הקטנה והחלשה האשכנזית בצפת, בראשית התיסדה מחדש בשנת שע״א היו המנהיגים ר׳ משה קאשטילץ ממצרים, ר׳ ישראל אורש, ור׳ שלמה הכהן והם עשו הסכמה והכרחו בני עדתם לחתום עליה, שלא לבטל שום תפלה מן המחזור האשכנזי ושלא לעשות שום מעמד בלתי רשות שלשה הבמים מהקהל, והמשגיחים האלה אשר כל כונותם היה למשול על העדה באכזריות נוראה, הם היו לוקחים חלקם מכל הנדבות שבאו להם מחוצה לארץ בהקדמה לששה חדשים ורוחים בשתי ידים ואם מתרעמים עליהם הם תותכים את הספקתם, פעם הגיע אליהם סך כסף מעיר קאב׳אלה קרוב לשלוניק אשר רוב הקהל אשכנזים, ור׳ משה קאשטילץ לקח מאשתו הבמה שלשה פעמים וכאשר הפצו להתוכח עמו הוא הראה אליהם פנים זועפים „כי הוא בעל דין קשה״ ושאר בעלי תורה יצאו חנם אין כסף ולפעמים כשבא איזה כסף שאינם יכולים להסתיר הדבר מחלקים מיעוטא דמיעוטא בין קצת בעלי תורה ורובא דרובא מחלקים ביניהם, ולפעמים כשבאים לחשבון הם אומרים כבר נתנו לכם, ובעצם לא קבלו מאומה וגזלת העני בבתיהם, ואם יתרעם במעט לוקחים את כל הספקתו בעד הכסים וההספקה היא חצי גרוש (לשבוע) ובני שמבעלי בריתם הם מוסיפים על הספקתו שלשה רביעי גרוש

109) שער יהושע ס׳ ז׳.

110) צדה לדרך בהקדמה.

גרוש, וכן על זה הדרך בענין ההלבשה יש כי שלו עשר חליפות שמלות נותנים לו עשר ידות כההלבשה ומי שבא ערום ויחף נותנים לו דבר מועט, עד שקצה נפש הקהל בהם והתועדו ועשו הסכמה חדשה כפניהם לפרוק עול שלשת החכמים הראשונים עד שהיו לשתי כתות ועומדות כמכשול בשבועה שנשבעו לקיים ההסכמה הראשונה, ר׳ יום טוב צהלון רב הספרדים שנשאל על הענין הזה והתאמץ לפשר ביניהם נפטר לעולמו בינתים [111]), אך אחרי סו-תו השלום החל לשרר בין העדה ובשנת שפ״נ רבו האשכנזים ויקראו אליהם את ר׳ יששכר בער ן׳ ר׳ ישראל לייזיר פרנס איילנבורג שהיה אב בית דין בק״ק גוריציאה (במדינה הקדמוניה פריול, אצל טריאיסטה) שנחשב בין גדולי הדור כפרק ההוא בהיותו תלמיד הגדול של ר׳ מרדכי יפה (בעל הלבושים) ויחבר ספרו הראשון „באר שבע״ כולל „תוספות״ הדשות במקום שלא נמצאו וישלההו צפתה טרם הבלבול כדי שיסכימו עליו רבני העיר ורובם התמו עליו, בסוף ימיו נקרא מק״ק אשכנזים אשר בצפת להיות עליהם לרב ולמורה צדק וטרם נסעו בדרך הגדול והכבד הזה חבר חבורו האחרון ויקראהו בשם „צדה לדרך״ כולל באור על רש״י ורא״ם ושאר מפרשים (נדפס בפראג בשנת שפ״ג) אמנם לא הספיק לבוא צפתה וכהיותו בדרך חלה ויאסף אל עמיו [111a]).

עוד היה שם ר׳ משה טרינקי מגליל המוריאה המקובל תלמיד האר״י שעסק כל ימיו בחכמת הסוד ובערך שנת שע״ה אסף זכרונות רבו אז השלים אותם ויכינם לדפוס ובשנת שפ״ד הדפיסם בויניציא בשם ס׳ הכוונות ולעת זקנתו התישב בירושלם ונפטר שם [112]) כנראה ר׳ משה טרינקי ברוב תשוקתו להפיץ דעות רבו הרשה את עצמו להוסיף ולפעמים גם לערוך קונטרסים שלמים אשר יתסם לרבו האר״י; ר׳ יוסף חיים דוד אזולאי אשר היה הראשון לבקר אחרי הנוסחים השונים של ס׳ הכוונות חוה דעתו „סיבת שינויים אלו כי לרוב חשקם (של המאספים) היו חומדים חיםודא דאוריתא וגונבים הכתיבות, ויש שהיו שוסעים ואחר כך כותבים בביתם וכיוצא, וגם מסיבת מעתיקים שלא ידעו ולא הבינו... ה׳ הטוב יכפר בעד״.

כנודע העדה הספרדית כללה את המסתערבים שהם התושבים הראשונים בצפת, והספרדים אך היו להם שתי קהלות וכל קהל וקהל היו להם משגיחים פרטים, הספרדים היו המרובים וכל עסקי העדה היה על פיהם, פעם קנו משי ואדרות שער להרויח בהם כדי להספיק צרכי העדה ברויח אך בינתים ירד השער והכרחו להפסיד, וכאשר נתועדו באי כחם ובאי כח המסתערבים שהם היו היותר מעטים והיותר עניים ויבואו לידי הסכם שמהלו להם ההפסד ונשארו הייבים בלבד החוב שהיו חייבים לתוגר אחד שהלוה סך כסף לעדה, אחרי איזה זמן ערערו משגיחי הק״ק ספרדים וטענו מן המסתערבים הקרן שהזילו לקנית המשי והמאנטאש (אדרות) והמסתערבים השיבו שלפי נסח שטר המחילה אשר בידם נשארו הייבים רק חלקם בחוב התוגר שהלוה להם הכסף בשעת דחקם והיה קרוב הדבר שישבעו על הענין הזה, אך ר׳ יום טוב צהלון שהיה באסיפה ושהיה מטבעו שונא השבועות עשה פשרה ביניהם באופן שבני ק״ק מסתערבים התהיבו להת דבר מועט, והספרדים נאותו למהול

---

111) שו״ת מהרי״ט צהלון ס׳ קנ״ט.

111a) צדה לדרך הקדמה.

112) קורא הדורות דף מ״ט ע״א.

112a) שו״ת מהרי״ט צהלון ס׳ רע״ה.

למחול חלק אחד מן המגיע להם לפי חשבונם, ובכן השלום שרר בקרב העדה הזאת.

מלבד הספרדים המערביים והאשכנזים אשר התישבו בצפת לפעמים לא רחוקות היו באים גם כן מפרס, ובעל הזכרונות כתב שיהודי אחד שבא מענ׳אם (פרס) צפתה ורצה לקחת אשה, אכנם להיותו מארץ רחוקה לא חפצו לתת לו מיראתם פן ימות ואם יהיו לו אחים יקשה מאד להתירה, אך היהודי הפרסי נשבע שלא היו לו אחים, עברו איזה שנים ויקר מקרה שבא יהודי פרסי אחר צפתה ויגידו לו שלא יתנו לו אשה אם יש לו אחים, אז השיב ולמה נתתם לאיש האחר שיש לו אחים? ונגלה הדבר לאיזה עדים שנשבע לשקר וכי כבר יש לו אחים, אחר איזה זמן נסע האיש הפרסי לויניציא וביום אחד אשר חפץ לטבול בים טבע והעלוהו, ונסתפקו רבני צפת אם תהיה אלמנתו מותרת אז אם לחוש לדברי היהודי הפרסי השני[113].

בפעם הראשונה נודעו לנו עקבות יהודי הקורדיסטאן בפרק הזה, כמקרה אשר קרה עם היהודי הפרסי קרה גם כן ליהודי יוצא המדינה הזאת וכן ידבר בעל הזכרונות: „ר׳ מעיר אחת מערי קורדיסטאן רחוק מחלב (ארם צובא) כחמשה עשר יום בא פה צפת תובב״א ובקש לישא אשה כאן, ויום אחד דברו לו על נערה אשר ישרה בעיניו לתתה לו, אכן אמרו לו שאם יש לו אחים שם בעירו שלא יתנו לו, אז אמר כי לא היו לו אחים כלל ועיקר, וכשעשו השדוכין השביעוהו על כן ונשבע להם, עברו איזה שנים ויבא איש יהודי מעירו שהיה מכירו ונתאכסן בביתו והעיד שהיו לאיש ההוא אחים בקורדיסטאן, לימים נסע בעל האשה למרחקים וימת שם ורבני העיר הסתפקו אם יש לחוש לדברי האורח שהעיד שהיו לו אחים אם אין[114].

לרגלי המגפות והתנפלות הדרוזים והערבים על צפת התישבו איזה משפחות יהודים בכפרים אשר בקרבת העיר עין זתון וביריאה, ואולי גם במירון, הישוב היותר גדול בעין־זתון היה בין שנות שמ״ט עד שנת שס״א הרב הראשי היה ר׳ משה בן מכיר לפי דברי בעל הזכרונות „מרבנן קדישי קשישאי"[115] והוא חבר ס׳ סדר היום פירוש על התפלות ונדפס בעין זתון בשנת שנ״ט וס׳ פירוש על קהלת שהיה בכתב יד, ובשנת שס״ב שב צפתה ונפטר שם[116] ועד היום מראים בעין זתון בית מדרשו, גם המדפיס ר׳ אברהם אשכנזי מצפת העתיק פה בית דפוסו וידפים לפעמים בצפת עין זתון וביריאת[117].

בגליל התחתון כבר ראינו בחלק הקודם שנתישבה העיר טבריה בהשפעת הרוכוס דון יוסף נשיא, ובהיות שנכנס בעובי הקורה להעמיד הישוב על בסיס נכון וקיים בעיר הזאת היה נותן נדבותיו ביד רחבה וגם השפיע על יתר עשירי העיר קושטנדינא שיתמכו גם הם תושבי טבריה ועל כן נוסדה חברה חדשה אשר מטרתה לאסוף ולשלוח נדבות בעד תושבי העיר החדשה, ובעל הזכרונות כתב על הענין הזה: „אנשים מבני ישראל יראי ה׳ וחושבי שמו מק״ק בני רומניא, ובכללם קצת מק״ק ספרד, נדבה רוחם אותם להתעסק בעסק מצות קיום והעמדת ישיבת טברי׳. וסדרו ביניהם הסכמות באופני הנהגתם, ונכתבו בספר, ובכלל הסכמותיהם

הסכמת

---

113) שו״ת מהריט״ם חלק א׳ ס׳ פ״א.

114) שם, שם, ס׳ פ״ב.

115) אגולאי שם הגדולים בערכו.

116) שו״ת מהריט״ם חלק א׳ ס׳ פ״ב.

117) ר׳ יהוסף שווארץ, מעשה הארץ פרק ר׳ דף ס״ח.

הסכמת אחת וזה לשונה: הוסכמנו שכל מי שהוא חתום בהסכמה הזאת לא יוכל לפרוק עול המצות היקרה הזאת מעליו כל עוד יש בו כח לשרת לשום סבה ועילא, ולא יוכל לצאת מן החברה ואפילו יגזרו עליו בני קהלתו וכל מי שיהיה... ועתה כלל קהילות ספרד הסכימו ביניהם וסדרו אופן אחר בעד המצוה הנזכרת וגזרו על קצת היחידים אשר הם מק״ק ספרד אשר הם בכלל החברה הנז׳ שיצאו מן החברה ולא יטפלו עמהם במצוה הזאת כלל[118]) וכן היה שנוסדו בעת ההיא בקושטנדינא שתי חברות הרומנית והספרדית לתמוך הישוב בטבריה.

ובקרבת טבריה היה המקום הנקרא כפר ענן ושם היה ישוב יהודים, הרב שהיה גם כן מלמד התינוקות היה ר׳ שמואל בן יהודה, בשנת של״ו נסעה שיירא של יהודי טבריה וכפר ענן ללכת לחיפא לאיזיירה או להשתטח על המקומות הקדושים אשר בהר הכרמל בסביבות העיר, כי המקום והדרך היו בדרך סכנה ולא היו יכולים ללכת בכל־עת אלא שהיו מתאספים לפעמים רחוקות בשיירא גדולה, ובכל זאת כשנתפרדה השיירא בטבריה ור׳ שמואל הלך לבדו לכפר ענן בהיותו בדרך התנפלו עליו השודדים ויהרגוהו נפש ואת לבושו מצבע ויאוליטי (מוראדו) שהיה שוה על הרוב חמשים או ששים לבנים לקחו[119]) בין היהודים בטבריה היו גם כן סוחרים שסבבו בכפרים בסחורותיהם וביניהם נודע לנו שם הסוחר דוד מסעוד שהיה עטאר (סוחר סממנים) בסעון ושבריא בשנת של״ת.

בעשירי לחדש אב שנת של״ט דון יוסף נשיא מחזיק הישוב הישראלי בטבריא מת ועל כן באה תמורה גדולה בעיר הזאת, הערבים תושבי הכפרים אשר למורת רוחם וגגד רצונם נבנתה מחדש העיר טבריה, בידעם שהאיש אשר תמך את היהודים כבר מת וכי מהיום ההוא והלאה אין על מי שיסמכו בעיר הבירה העיזו עוז בנפשם להצר להם כדי שיברחו מן העיר ההיא ומן הסביבות[120]) אז באה ליהודים האמללים התשועה ממקום אחר, כמעט חשך שמשו של הדוכוס של אנקשיאה דון יוסף נשיא בשנת של״ט, והנה הגיע לקושטנדינא אדם תקיף ועשיר דון אלב׳ארו מנדים בשנת שמ״ה שנכנס בבריתו של אברהם אבינו וישב לדת ישראל הוא ובני משפחתו בשלוניק, וביהודתו נקרא דון שלמה אבן יעש וימצא חן בעיני השלטן מוראד השלישי, ואולי יד השלטנה סאפיי־באפיי אשר לפי הסופרים התורקים היתה מויניציא מצאצאי משפחה יהודית ב׳אפו היתה באמצע. השלטן הרים אותו לדוכוס על אי מיטילין ויתן לו השררה על טבריה ועל שבעה או שמנה כפרים מן הסביבות, דון שלמה שלח את בנו הגדול דון פראנסיסקו וביהדותו נקרא יעקב אבן יעש למלא מקומו בתור משגיח על עניני העיר והישוב הישראלי, לדאבוננו חסרות לנו הידיעות בספרות ישראל על־המקרה הזה שהוא כל כך חשוב לתולדות ישראל בארץ הקדושה, וכל הנודע לנו יוצא מתוך המקורות הלועזים, האנוס יהודה צרפתי (Serfatin) איש ימינו של הדוכוס דון שלמה הודיע על הדוכוס: „בנו של האדון Monseigneur יש לו עירו ושבעה או שמנה כפרים סביבה הנקראה טבריה בקרבת צפת, הוא בנה

משכנות

118) שו״ת מהרשד״ך חלק ב׳ ס׳ פ״ב.
119) שו״ת מבי״ט חלק ג׳ ס׳ רכ״ב.
120) Palaestina מאת Robinson חלק ג׳ דף 525.

משכנות רבים וארמון יפה בטבריה הנזכר, והוא אהוב מאד מן הערבים (Alarbes במקום Arabes) [120a]).

במילואים לזה, הדוכוס שלמה אבן יעש מודיע לאדון רודריגו לופיץ במכתבו מיום 24 אבגוסט 1593 (שנ״ג) כשבע או שמנה שנים אחרי שנמנה במשרה הזאת שבנו דון יעקב מתמיד באולתו ובהתלהבותו. הוא היה הסבה שאביו הוציא הוצאות עצומות ולא השיג כלום כי לא ידע ולא הבין את עם הארץ הערבים, כי הוא בעל נפש זכה ומכלה רוב כחותיו בלמודים ועושה יותר לנפשו ממה שעושה לאחרים, יהיה האלהים עמנו [120b]) הדברים האלה מתוך יאוש נורא מראים לעינינו שהדוכוס חדל מתת תמיכתו לישוב הישראלי בטבריה וכי כל עמלו עלה בתהו ובהמשך העתים לא נשאר כל רושם מפעולתו בארץ ישראל ובקשי רב החזיקו היהודים מעמדם בטבריה וכבר ראינו בדף הקודם שגם החברה שנוסדה בקושטנדינא לאסוף כספים לתמוך הישוב הישראלי בטבריה נקרעה לשני קרעים לרומניוטים ולספרדים וכל פעולתה היתה רק לשעתה ועקבותיה אבדו בזרם הזמן.

בשנת שפ״ו התישב בטבריה הרב האשכנזי ר׳ ישעיה הלוי למשפחת הורוויטץ בברחו מירושלם מחמת המציק, הוא היה מצאצאי משפחה רמה בפראג ושם נולד לאביו ר׳ אברהם הלוי בערך שנת שצ״ח [121]), בילדותו למד תורה מפי אביו ואחרי כן הלך לעיר קראקא לשמוע לקח מפי גדול הדור ר׳ שלמה מלובלין [122]) ומהר״ם מלובלין ואחרי כן שב אל עיר מולדתו, בעת ההיא כבר נראו בו אותות ידיעותיו הרמות והרחבות בכל מקצועות התלמוד ועודנו בימי ילדותו חבר כבר קונטרס עיוני ודרשות רבות שהטיף לקהל שומעיו [123]) וקונטרסים אחרים [124]) והיה מצטרף במועצת הרבנים המפקחים על צרכי הקהל בכל שנת ביריד לובלין. בשנת שס״ב הסכים על ס׳ „מזבח הזהב״ לר׳ שלמה ממזריטש וחתם שם „צעיר אנכי לימים״ „קטן שבתלמידים״ וכן על ספר „מקוה חכמה״ בהיותו בק״ק אוסטראה והצטרף עם המסכימים משנת השס״ג עד שנת השס״ט, אז יצא שמעו בכל המדינות הקרובות והרחוקות, ולרגלי סבות שנעלמו מאתנו בעודנו בימי עלומיו נסע בארץ רוסיא ופולוניא, ויתגורר שם בעוד איזה שנים ושם החל לעסוק בהוראה כאשר רשם בזכרונותיו „כשהייתי בחוצה לארץ בארץ רוסיא שאלתי לאותם היהודים הראנדארי שיש להם אוצרות חמץ חביות יין שרף ומוכרים אותם לגוים קודם הפסח איך נוהגים?... נהגתי שהארנדרי ימכרו החדר עם כל מה שבתוכו בפרוטה ויתנו לו שטר מכירה״ [125]).

אחרי כן נקרא לשרת בקדש בערים אחדות וכה דבריו אל בניו: „דעו בני כי זכני ה׳ להיות מרביץ תורה כמעט בכל המדינות ועיני ראו שחילוק גדול יש בארצות מאלו הארצות שהיה הרא״ש וכן המרדכי... הם היו דרים בארצות ההם, ושם.

120a) Transactions חלק XI דף 83.

120b) שם, שם, דף 74.

121) לפי השערת ר׳ צבי גרץ, נולד בשנת ש״ל.

122) שני לוחות הברית חלק ב׳ עניני תפלה.

123) שם, חלק ב׳ לוחות הברית פרשת ויקהל.

124) שם, חלק ב׳ מסכת תעניות, מטות ומסעי, שב, שם, הלכות תשובה.

125) שם, חלק ב׳ מסכת פסחים.

ושם באמת נשרש הרוב קודם לעומר, אבל בארץ פולין ומכל שכן ארץ רוס
ןואלין, ליטא, שם על הרוב ורוב דרוב נשרש אחר לעמר"[126]) קרוב לשנת ש
נקרא בפרנקפורט על גבי מאיין לראש ולמורה צדק ואחרי עמדו איזה שנים נכ
לאב בית דין בעיר פוזן ואחרי כן בקראקא, בשנת שע"ת והוא כבר בא בש
נקרא בעיר מולדתו פראג להיות עליהם לראש ולקצין ואחרי עמדו על כסא הרב
שלש שנים נכספה וגם כלתה נפשו להתישב בעיר הקדש ירושלם. בעמדו על פ
זקנתו ובידעו הסכנה הגדולה המרחפת על מסע גדול כזה דרך כל ארץ תוגר
האברופית והים, ר' ישעית הלוי כתב על ספר מצותו לבניו ולבני משפר
ויקראהו בשם שני לוחות הברית, בשנת שפ"א נסע מפראג, וביום הששי לשבוע
לחדש כסלו שנת שפ"ב הגיע לירושלם, בסדר ויצא „מה נורא המקום הזה וזה ש
השמים" על כן קרא בשם את החלק הראשון שהוסיף על ספרו „שער השמי

מצפת ערך מכתב לבניו (שנתפרסם בכת"ע „שומר ציון הנאמן" שנת תר"ג
קמ"א ושנית ב„העמר" חלק נ') תמצית דבריו שנסע באניה כ"ב יום והיה ל
לררת לחוף תרבולא (תרבלוס־איל־שאם), אך שם היתה מלחמת אניות שבאי
ויחזרו לאחור כנראה לחוף אלכסנדרתא קודם יום הכפורים, וקודם לחג הסכ
הגיע לחלב ושם נתעכב כשלשה שבועות ועשו לו כבוד גדול וכל דבורו בש
עכר, וידרוש לפניהם בעברית, משם נסע לחמת וימצא יהודים מעטים. אחרי
בא לדמשק יום א' פרשת וירא „והיא עיר ואם בישראל" וגם שם עשו לו כו
גדול „ובפרט התלמידי חכמים לא יוכלו לכבות את האהבה וכולם אמרו: ק
תהיה לנו בכל אשר תצוינו" ואחרי עמדו איזה ימים נסע ביום הראשון לפ'
שרה ומגמת פניו לגליל העליון וביום ד' לשבוע הגיע לצפת ויפל סלא קומתו אר
וישק את האבנים והעפר ועוד טרם הגיעו לעיר באו בדרך הזה שני אנשים השוכ
מצפת ויבקשו ממנו שיקבע דירתו בעיר ההיא לראש הקהל האשכנזי וכל מחסו
עליהם, וכהיות שבלבו היה חושב תמיד להשתקע בירושלם דחה אותם בדכו
ובלעדי זאת בהיותו על דרכו לדמשק פגע בו שליח מיוחד מירושלם האלוף מה
הנזילס מק"ק פרנקפורט ובידו מכתב בקשה מהעדה האשכנזית בעיר הקדש לב
אליהם, וידו לא זזה מתוך ידו, נוסף לזה שמספר האשכנזים בירושלם כפלים מא
אשר בצפת והתנה שיתנו לו בית מושב הגון עם מטות וכסאות ושלחנות
ולאשתו, ופרעו בעבורו מס המלכות בתמידות וכל מין מס שיחודש, וכן לשלם
ההוצאות מצפת לירושלם כי רבות הנה ובכל זאת אחרי צאתם מבית הכנסת הי
אסיפה מכל ראשי העדות והזקנים ויפצרו בו ויחלו פניו להשאר אצלם ואחרי הסעו
בלילה הזמינו אותו לדרוש לפניהם והיו שם כל חכמי העיר ועוד הפעם הפ
תחנותם לפניו ויבטיחו לו שיתנו לו בית מושב אצל בית המדרש והאשכנזים י
לו שמנים פרחי זהב לשנה, והוא השיב להם שכבר בחר בירושלם בהיותו בחו
לארץ ואי אפשר לו להזור כדעתו, אחרי שהיה במירון להשטתח על קברות הצדי
והרבנים, שב צפתה ושם השטתח על קברות הרבנים, משם עבר על פני טבר
אך במכתבו לא הזכיר מן הישוב היהודי שם. כלבד שהיה כבית הקברות, וב
הגיע לירושלם בעברו דרך שכם.

בירוש

126) שם, חלק א' שער האותיות.

בירושלם מצא עדה אשכנזית יותר גדולה מצפת אך מספר הספרדים עלה ליותר מחמש מאות בעלי בתים, הוא עמד בראש העדה האשכנזית וינהג בנחת צאן מרעיתו בעיר הקדושה אשר אליה נשא את נפשו, הוא התנהג כל ימיו בפרישות ותסידות ובכל דרכיו וספריו הוא שם למשטר מוסר ויראת שמים עד כי לא הניח שום מדה והנהגה טובה שלא הכנים לתוך חבוריו, ומרוב קדושתו התמכר לתורת הסוד אשר לקחה את כל לבבו ונפלא לראות באיש הזה שהיה זך הרעיון איך נתעה להאמין בדברי הכל ואיך הוליכוהו שולל השקרנים והמזייפים שהמציאו כתבי יד שונים שהראו או מכרו לו והביא תוכנם והעתקתם בספריו בלי חקירה ובדיקה באופן שהיו לאבן נגף ולצור מכשול להסתוריאנים הבאים אחריו לקבל אותם ולסמוך עליו כמו מעשה ליל השבועות עם ר׳ שלמה הלוי אלקבץ ור׳ יוסף קארו הבדוי מראשו עד סופו, במכתבו יד לר׳ שמואל האב בית דין בפרמשלא כתב בין יתר דבריו, כי לפי הנודע לו שיש חרם קדמון מכל חכמי ארץ ישראל שלא לנהוג מחכמת הארי לחוצה לארץ ואלו האנשים שהביאו קונטריסים לחוצה לארץ גנבו וכחשו ומעלו בהרם... וכשהביאנו ה׳ ירושלם עיר הקדש ואשר כוסף ומתאוה לזאת החכמה, וגם בכאן יש הרבה חכמים גדולים ולכלם יש קונטרס שנתפשט מתלמידיו ומצאנו שהם בהרבה ענינים חלוקים, ולפי השערתנו בקצת דברים המחרבים עולמות... אנחנו מוצאים לפי שכלנו וחשגתנו איזה תשנה, אבל חלילה לנו להביא תחת הקולמוס כי אולי ח״ו משנה הוא (נובלות חכמה דפוס בסיליאה שצ״א) בין הכתבי יד שהמציאו המזיפים האלה היו גם „מדרש אבכיר״ כ״י ממצרים (מובא בספרו אות דרושים והגדות) „המגיד להבית יוסף״ (הק׳ שער החיל, ונראה שהוא חלק החבור המזויף מגיד מישרים) כתבי יד לר׳ משה קורדווירו (שם, אות לב טוב) מגלת סתרים של המקובל גדול ואחרים, ויותר נראה שכתב במסעו עד כמה היה קל להאמין בדברי כזב והבל שמביא ברוב ענין וביניהם הנקרא „אור״ מקום שהושלך אברהם אבינו שהיה עומד על רגליו ועשה שתי מעינות מי דגים מופלאים כמראה כמו נזם זהב בחרטומיהם, בדמשק ראה המערה אשר שם אליהו נחבא והעורבים מביאים לו לחם ובשר... אם נכנס שם מנין הוא מלא ואם יבואו שם עוד עשרה מנינים בפעם אחת הכל נכנס שם ולא אמר אדם צר לי המקום... עוד כתב לבניו: „חדוש אחד אכתוב לכם שלא הייתי יודע ולא ראיתי בשום מדרש כי יוכבד אם משה רבינו ע״ה חיתה זמן רב ונכנסה לארץ הקדש וקבורתה היא בטבריה ועוד ראיתי חדוש בקבורת דר׳ אבי דיוקרת עד עתה (בחדש השון שהיה שם) הוציאה תאנה שלא בשעתה״ וכן ענינים אחרים שהאמין בתמימותו או שהוליכוהו שולל, ושנתעו אחריו ההסתוריאנים המדקדקים כחוט השערה בספרי התולדה.

הרב הזה אשר חשב בחזות לבו למצוא בעיר הקדש המנוחה והנחלה, בראשית בואו מצא שהיתה השנה שהומה ויוקר השער במדה נפרזה והגם שאזר שארית כחותיו ולא נפל לבו אך נוכח לדעת כי שגה במראיתו, התלאות המחסור והעוני היו קנין העדות הישראלית בירושלם, בכל זאת לא נפל לבו וכל ימי שבתו שם נהג בנחת צאן מרעיתו, בעת ההיא האשכנזים היו רק מתי מספר בירושלם ורוב תושביה היו מבני הספרדים והמערבים אשר התבוללו עם הספרדים והיו לעדה אחת,

האשכנזים

האשכנזים מצדם היו גם בהתחברות תמידי עם הספרדים ויאחזו הרבה ממנהגיהם, וכן הדור ההוא העיד שהיו בין האשכנזים נושאים שתי נשים כמנהג הספרדים „כי לא יש זמן רב כי חכם אשכנזי בירושלם תוב"ב זקן ויושב בישיבה היה לו אשה ובת ובנים, וגשא אשה אחרת עליה, והיה שם הרב הזקן כמוהר"ר ק ל ו נ י מ ו ס ז"ל וחכמים אחרים ולא היה פוצה פה ומצפצף"[127]) ובהיות שיטים רבים התפללו האשכנזים עם הספרדים בבית אחד כי לא הרשו להם לפתוח בית הכנסת, על כן הנהיגו מנהגים גם מן הפרטים בבית הכנסת ובסידור כמו הספרדים, ר' י ש ע י ה ה ל ו י מביא בחבורו איזה מנהגים כאלה שהנהיגם בעצמו, בראש השנה בתקיעת השופר כתב: "ועיקר הכונה הוא בשני שמות הנזכרים... אחר כך יאמר עלה אלהים בתרועה כמו שכתוב בסידור הספרדים"[128]) בליל י"ד בניסן בעת ביעור חמץ „לוקחים עשר חתיכות לחם, ומניחים אותו בעשר זויות הבית, וחוזרים לזויות הראשונות ולוקחין חתיכה שהכניסו שם, ומברכין עליהן על ביעור חמץ, ומקבץ אותן בקערה וישמור אותן עד למחר בשעת שרפה וישרפם כדרך העולם"[129]) וכן כתב על נוסח תפלת אנא בכח ימינך וכו' לכוין אב"ג ית"ץ, קר"ע שט"ן וכו' כנוסח הסדור הספרדי על פי המקובלים[130]) „ומיד אחר קשירת תפילין של יד על זרוע יניח תפילין של ראש ואנחנו יושבי ארץ ישראל וכן היושבים בכל מלכות ישמעאל הנמשכים אחר קבלת הזהר נוהגין להניח תפילין של יד מיושב[131]) ר' י ש ע י ה ה ל ו י מספר עוד בחבורו על זמן היותו בירושלם „והנה שנה אחת אחרי בואי לירושלם עיר הקדש תוב"ב (שפ"ג) היה שנת השמיטה שנה שביעית, ורבים מיושבי הארץ הקדושה רצו לפטור את עצמם מהמת הדוחק הגדול שהיה ערב שביעית רעב במדינה, ולא היה ספק בידם לאכול דבר יום ביומו, קל וחומר להכין איזה ענינים בביתם על שנת השביעית, ואסרו שינויי דהיקי ואני דנתי עם עצמי וחשבתי בלבבי אני מחויב לקיים יותר מהם ואפילו לסכור גליסא דעל כתפי"[132]) לפעמים לא שבע רצון מן המנהגים שהיו בירושלם משכבר הימים וכה דבריו: „ונוהגים בארץ ישראל כשמפרישים מעשר עני לומר: הריני מפקיר נכסי, שאז הוא עני ואחר כך זוכה בה, ואני התרעמתי מיום בואי הנה דהפקירם אינו הפקר... ודברתי מזה עם גדולי חכמי ההוראה והסכימו לדברי"[133]) אמנם לא נצפנו לו ימים טובים בירושלם, בשנת שפ"ה היה שם מושל העיר השר מ ח מ ד פ ח ה שבעלי הזכרונות יתארוהו כאיש ישר ואוהב צדק, בעת ההיא קם איש ערבי רע מעללים מבני העיר ויקן מיד הפחה מדמשק את ממשלת ירושלם, ושם האיש הזה ב ן־פ א ר ו ך מ ו ס א באחת מעיניו וביום השבת כ"ו לחדש טבת בא ירושלימה ועמו שלש מאות איש חניכיו ויסר את מ ח מ ד פ ח ה בחזקת היד ויצר את כל תושבי העיר ובפרט ליהודים, וביום י"א לאלול ביום השבת שלח פתאום אל שני בתי הכנסיות ספרדים ואשכנזים ויתפסו חמשה עשר איש וביניהם את ר' י ש ע י ה ה ל ו י ויניחם במשמר, ועל ידי תחנונים ובקשות עלה בידיהם לפדות את נפשם בסך אחד עשר אלפים גרושוש, מעטל

127) עיגונא דאתתא דף קס"א.
128) שני לוחות הברית, חלק ב' מסכת ראש השנה קונטרס אחרון.
129) שם מסכת פסחים. 130) שם, שם.
131) שם, חלק א' שער האותיות.
132) שם שם, באמצע הפרק. 133) שם, שם.

בעמל רב וכסכנה גדולה עלה בידי ראשי ק״ק אשכנזים וביניהם ר׳ ישעיה הלוי לברוח מן העיר[134]) כי כשל כחם וייראו מאד לנפשם הכסף התכשיטים והחפצים אשר היו תחת ידיהם תמו ספו והשר החדש לא שבעה עינו ולא אמר די. בראשונה התישב ר׳ ישעיה בצפת ואחרי כן העתיק מושבו לגליל התחתון לטבריה, ושם כלה להשלים חבורו הגדול ואחרי שלשה שנים נפטר לעולמו שבע יגון ואנחה בשנת שפ״ח או שפ״ט ויקבר אצל הקברות המיוחסות להרמב״ם ור׳ יוחנן בן זכאי ותלמידיו[135]).

מתוך חבורו „שני לוחות הברית" נוכל להכיר את תכונתו, הוא היה בעל מדות חנונות ויראת שמים ונפש זכה וטהורה, במשך ימי חייו כהיותו מרביץ תורה בערים ובמדינות שונות הכיר בכמה פנים תהפוכות הדור ומעלליו, ולמרות חפצו לא עלה בידו לתקן באמצעיותו את קלקולי בני דורו, בחבורו יצוה להנזר מן תענוגי ותיי העולם הזה כל עונג וניל נחשבו בעיניו לחטא אשר השומר נפשו האלהית בטהרה צריך לו להתרחק מהם, הפלוסופיא אסורה ומזקת מאד על כן יש לרחוק אותה בשתי ידים[136]) „כבוד התורה ניתנה לישראל, ואיסור גדול עושים במקצת ארצות במקצת בני אדם שלומדים תורה עם גוים"[137]).

ר׳ ישעיה מזכיר בספרו מנהג שלא עלה עד היום ההוא על לב אדם, להתענות בחדש אב מלבד היום התשיעי, בליל העשירי וביום העשירי ויזהיר שיש לומר „נחם" בכל התפלות, ואין זה נקרא משנה ממטבע הברכות[138]), כנראה ר׳ ישעיה עיין חכמת הקבלה מימי נעוריו על פי ספרי ר׳ משה קורדוביירו ועסק בה כל ימי חייו, ספרו מלא על כל גדותיו סודות ורמזים וגימטריאות, ואף נמצא בו למודי מוסר ומורא שמים יקרים עד מאד ודברי חפץ בלמוד התלמוד על פי סדר הגון.

בחבורו הגדול השתמש בכל ספרי המקובלים „מפי סופרים ומפי ספרים ישנים גם חדשים אשר הקרה ה׳ לי פה ירושלם תובב״א, ומעט מזער ממה שחנני ה׳ ממה שקבלתי מרבותי וממה שהוספתי נופך משלי"[139]) פעמים רבות יזכיר את שם אביו ר׳ אברהם הלוי ותבוריו, את אחיו הגדול ר׳ יהודה סג״ל, ר׳ אפרים לונטשיץ ששמע מפיו ענינים רבים בילדותו, ורבותיו ר׳ שלמה ור׳ מאיר מלובלין „מורי החסיד".

הספר שני לוחות הברית כולל חלקים רבים ומסכתות שונות, פרדס, חידושי דינים כללי הש״ס ותוכחות מוסר, כל סדר נחלק לשני חלקים תולדות אדם ועשרת הדברות וכל חלק נחלק לעשרה בתים ועוד מחלקות ומפלגות רבות, הוא נדפס בהשתדלות בנו ר׳ שעפטיל סג״ל בכרך אחד באמשטרדם בשנת הזא״ת וזכה למהדורות רבות ובסוף נדפס בשלשה כרכים.

מלבד

134) חרבות ירושלם.

135) בשנת ש״ץ עירערו יורשיו על שטר חוב שהיה לו לקבל מן העדה האשכנזית (תשובה כ״י באכספורד Mich. 219 לר׳ אליעזר ארחא).

136) של״ה, מסכת שבועות.

137) שם, סוף הפרק.

138) שם, מסכת תענית.

139) שם, חלק תורה שבעל פה.

מלבד חבורו זה ר׳ ישעיה הלוי כתב „סידור" או פירוש על סידורו שהיה בכתב יד ביד בנו[140] „שמות הגטין" על שמות אנשים ונשים, לגטין, „ס׳ מצות תפילין" על דיני תפילין ונמצאו בכתב יד.

בחבוריו ר׳ ישעיה השתמש בלשון עברי צח ונקל להבין מה שלא היה כן ביתר ספרי בני דורו המקובלים לפעמים אחדות כתב במליצה, בכלל נהדרה מליצתו על פגעי ומקרי הזמן:

אין יובל, כלא הרכות אבל, אין שמיטה כלא ירידת מטה מטה
אין שנה, בלא רוש ולענה, אין תקופה, בלא מכה ואין תרופה,
אין חדש, בלא תמורת קדש אין שבוע, כלא קול תרועה,
אין יום, בלא רתת ואיום אין לילה, כלא יללה,
אין שעה, בלא רעה, אין רגע, בלא פגע
כל הצלחה, לצוחה כל שמחה, לאנחה
כל גילה, ליללה כל ממשלה, לשפלה (צ״ל כל מעלה לשפלה)
כל שאון, למאון[141]).

בפרק הזה אשר נתמעט הישוב הישראלי בגליל, וכירושלם נדדו רוב תושביה בכל אשר מצאו לרגלי רדיפות השר אבן־פארוך רואים אנחנו נדוד גדול מן הצפון אל הדרום, חברון אשר ישבו בה מתי מספר עד העת ההיא היתה לעדה גדולה וחשובה, ובצדק נוכל להגיד כי מחרבנה של ירושלם נמלאה חברון.

בשנת ש״פ בערך היה עוד בחיים הרב הראשי ר׳ מלכיאל אשכנזי „החכם השלם החסיד וקדוש" וכימיו התישבו גם איזה קראים בחברון, ובסוף שנותיו בא חברונה ר׳ שלמה הנרבוני מקושטנדינא חכם ועשיר במקום אחד והרביץ שם תורה עד זקנתו ממרוצת מכתבים שהיה בינו ובין ר׳ יעקב קאסטרו במצרים יוצא ברור שר׳ שלמה היה תוקע את עצמו בדבר הלכה, וכבתבו על אופן כתיבת האותיות חוה את דעתו: „וגם ליהוי ליה ידוע למר שהחכם השלם החסיד וקדוש כמוהר״ר מלכיאל אשכנזי נר״ו חפש באמתחת בית מדרשו ומצא קונטרים אחד חברו חכם אחד מאשכנז שמו כמוהר״ר שמעון בר אליעזר המכונה ברוך שאמר והאריך בצורת האותיות... ואני אומר שאנכי מחזיק את ידי לעצמי ללכת אחר מחשכותי בזה, כדי שלא יעלה בידי חבורות הבורות אלומות אלומות חבילות חבילות של עבירות מן החמורות"[142]) וכנראה בעת ההיא כהו אור עיניו ולא יכול לכתוב בעצמו כי המכתב התום מאיש אחר ושמו ישראל „על שם החכם כמוה״ר שלמה הנרבוני".

ור׳ יעקב קסטרו למרות שחלק לו כבוד השיג על דבריו „ידענו כי כן דרכו שלא לחזור מסברתו, אם ה׳ אלהים בשופר יתקע, כל שכן לשמוע לדברי תופשי תורה, אדרבא מטיל מום בקדשים שאוסר כן לאהבת אדם או לשנאתו" ובתשובתו אליו: „שמע בקולי איעצך ויהי אלהים עמך, אל יכנים כ״ת את ראשו בבלע המחלקות לנתוץ ולנתוש קבלת הרבים... ואיני מאריך לכתוב הפרטים כי ידעתי לא יוטב בעיני כ״ת, גם ידעתי שכל ימיו גדל בין החכמים ובים התלמוד דרך ובקש תמצא".

140) מסכת פסחים. 141) שם הרבות תשובה. 142) אהלי יעקב סי׳ קי״ג.

בימיו רבו הבאים מן הגליל וירושלם חברונה וביניהם ר' שמואל ן' סידיליו, ר' שלמה חדידה, ר' דוד די קאשיריש ור' יצחק ארחא[143]) בשנת שע"ט היתה מגפה גדולה בעיר ורוב תושביה נדדו לעזה עד עבור זעם[144]) נראה כי בפרק הזה ר' ישראל נג'ארה מדמשק אשר העתיק מושבו צפתה ומשם חברונה עם יתר תושבי העיר ברח גם הוא עזתה ולא יסף לצאת מן העיר הזאת עוד.

לפי האגדה בעת ההיא נשארו אנשי מספר בחברון, וביניהם ר' יצחק ארחא ולא יכלו להתפלל בצבור, בערב יום הכפורים היו מצטערים שלא היה להם מנין בהיות שנשארו בעיר רק תשעה אנשים, ויצאו מחוץ לעיר לראות אולי יזרמן להם איזה יהודי והנה לפניהם זקן אורח שהשלים להם המנין בתפלת יום הכפורים, ור' יצחק ארחא הכיר בו שהיה אברהם אבינו[145]).

ובנו של ר' יצחק ארחא היה ר' אליעזר ארחא „רב מובהק ורופא מובהק"[146]) אשר הצטיין על הרוב בחבוריו הרבים אמנם לא נדפסו ונאבדו ברוב הימים. הבבליוגרף ר' דוד קונפורטי ראה פירושו על עין יעקב, ופירושו על מדרש רבא ועוד פסקים ודרושים, ור' חיים יוסף דוד אזולאי כתב: „וראיתי דרשותיו כתב יד והלק מתשובותיו וכתוב שם שהוא אחד מחמשים מחבוריו" והרב הזה נפטר לעולמו בחברון ויקבר במערה אחת לצד ר' אברהם אזולאי. והלק מתשובותיו נמצאים בכ"י בגנזי אכספורד עד היום, ר' אברהם אזולאי נולד בערך שנת ש"ל בעיר פאס, הוא היה בן החכם ר' מרדכי אזולאי בן ר' אברהם הראשון מצאצאי משפחה אשר מקורה מעיר ארזילא היא אזילא במארוקו והתישבה בספרד ובגרוש של שנת רנ"ב נדדה למקומה הראשון פאס, מנעוריו התחנך שם בלמודים ורביין שם תורה אף העלה בזכרונותיו הימים הטובים ההם „זכרתי ימים מקדם כאשר הייתי בימי חרפי בעיר מולדתי פאס עיר גדולה במעלה ותהלה, עיר של חכמים ויקרים אנשי סגולה מיוחדים, ואני בקרב חכמים שלמים מן רבים יושב בשבת תחכמוני להתחמם כנגד גחלתן... ויהי כי הקיפו עלי הימים רוש ולענה מנת כוסם משברי הזמן ים זועף ואני בתוך ההפכה אשר הפך ה' באפו ובחמתו עיר קברות אבותי ע"ה עיר פאס המהוללה אשר היתה למשל ולשנינה ומרוב שיחי וכעסי ולחצר זה הדחק ובלתת ביתי נקי מנכסי והמדתי לבוא להתגורר בארץ ישראל בחברת יהודים אחרים (חסד לאברהם) ויסעו באניה דרך אלגזיר ותונס, וכה יספר הקורות אותו: ויהי היום ואנחנו באניה בלב ימים וה' הטיל רוח סערה והאניה חשבה להשבר ובהעטף נפשי את ה' זכרתי ואקרא אל ה' בלב נשבר וישקוט הים מזעפו ויצאנו אל היבשה בחוף קפיטקאי (מצרים על שם הקפטים Copte היא דימיאטי Damietta) וימהרו האנשים לרדת היבשה... ויניחו כל אשר להם על האניה... ויהי היום ההוא סער גדול בים וישקע רב החובל אשר ירד עמנו והנה אין האניה על החוף, והצדקנו את הדין כי היה כמפנו כופר נפשותינו, ואתנחם

143) קורא הדורות דף מ"ט ע"ב, והוא היה איזה זמן רב תגולל בעזה בשנת ש"ס (שליח) בבובא ביסודת ר' יעקב קסטרו (כ' מ"ט) היה גם כן בצפת ואחרי כן נמלט לחברון, פסקיו הובאו בעמוס רבות בשנת ...

144) אזולאי שם הגדולים, מערכת ספרים בערך חסד לאברהם.

145) תבואות הארץ פרק ד' (חלק מעשה הארץ) ושם רמז על המעשה הנמצא בספרי המעשיות.

146) קורא הדורות דף ב"ט ע"א והוא היה איזה זמן רב בעזה ושם כתב על ענין בתובת ישורת צהלון ...

ואתנהם ואתעצב אל לבי על חדושי אשר חדשתי (בעלי ברית אברהם) ר׳ אברהם התישב בחברון וקבע שם ישיבתו בחברת הרבנים החסידים אשר בעיר ובראשם המקובל ר׳ אליעזר ארחא, וינחם אחרי כתביו אשר נצללו במים אדירים כאשר נטבעה אניתו, כי שם מצא חברים אשר כנפשו אנשי מדע מצוינים בעיון התלמוד והקבלה וכן הגיעו לידו כתבי יד רבים ובניהם כתבים רבים מר׳ חיים ויטל והיו קרועים ומטושטשים. והעתיק מהם הרבה בספרי „אור החמה" וכן ב„חסד לאברהם" הביא רשימת גלגולי צדיקים מכתבי יד המקובל הזה. לפי דברי ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי זקנו ר׳ אברהם היה מתאר שרטוט התימתו בדמות אניה לזכר הנס שנעשה לו באניה בבואו מצריםה[147]) ובהיותו בחברון פרצה המגפה בשנת שע״ט „וידי ה׳ הויה בדבר גדול ואמלטה אני וביתי לעיר הקדש ירושלם וגם שם היה חרון ה׳ ויזעף באפו בעמו ובפרט ביתר הפלטה... אשר נמלטו בציון מתושבי עיר פאס רובם ככלם באו בחדרי מות כי בער בם אש ה׳ ואין מכבה ואמלטה אל סביבות עיר הברון, ואני יושב משומם כי לא ידעתי אנה אפנה ולאן אנוסה, אז אמרתי לנדוד בעת צרה לחבר סנסני הדרושים, שמע ה׳ לקולי ותעצר המגפה מעיר עזתה אשר ליהודה ואמלטה שמה בי״ט לאב ומצאנו מעט רוחה" (חסד לאברהם).

ויחבר שם חבורו „חסד לאברהם"[148]) וכשובו העירה קרית ארבע הרביץ תורה ויחבר יתר חבוריו אשר רובם ככלם מיוסדים על הקבלה כי הוא היה „חכם בכמה חכמות, וסופר מהיר ומקובל גדול" ונפטר לעולמו זקן ושבע ימים יום הששי לשבוע כ״א מרחשון שנת הת״ה ונקבר אצל ר׳ אליעזר בן ארחא.

ר׳ אברהם אזולאי הוליד בן אחד ר׳ יצחק אזולאי ושתי בנות אשר השיא לר׳ בנימן זאבי ור׳ אברהם יצחקי, בתור סופר הצטיין בחבוריו הרבים ואלה הנודעים לנו:

א) חסד לאברהם, דרשות והקדמות מכתבי יד המקובלים, חלקו לשבעה פרקים או מעינות: עין הארץ, עין נדי, עין גנים, עין יעקב, עין כל, עין משפט, עין הקורא, חברו בעיר עזה בברחו מפני הדבר ונדפס בפעם ראשונה ע״י קונרד פֿון רוזנרטה בעיר זולצבאך בשנת תמ״ה.

ב) ספר קרית ארבע כולל ארבע ספרים:

I) זהרי חמה, באורים על הזהר ונדפס מתחלת בראשית וחלק אחד ממנו נמצא בכתב יד וכתוב שם בחתימת הס׳ „זכינו להתחיל ולסיים חלק א׳ קצור לספר המקובל ר״א גאלאנטי ז״ל וקראתי שמו זהרי חמה והיה זה בעירה״ק י״ג כסלו שנת אשבי״ע (שפ״ג) (תולדות חכמי ירושלם, חלק ב׳ דף 26) הספר הזה נתגלגל ליד בנו של ר׳ חיים יוסף דוד אזולאי, ר׳ נסים זרחיא שנפטר ברעש צפת, ור׳ פנחס די סגורא הדפיסו בהגהות המקובל ר׳ יעקב צמח.

II) אור הגנוז, באורים לכמה מאמרי הזהר וזה הס׳ נאבד כמו שכתב חיד״א.

III) אור הלבנה, הגהות לס׳ הזהר, ובהקדמתו כתב הטעם שקרא החבור „קרית ארבע" על היותו מיוסד על ארבע עמודי הקבלה, ר׳ משה קורדובירו, האר״י, ר׳ חיים ויטאל ור׳ אברהם גאלאנטי.

אור

147) אזולאי שם הגדולים בערכו. 148) שם מערכת ספרים בערכו.

IV) אור החמה, פירוש על ס׳ הזהר, ולא נדפס.

ג) ספר מעשה חושב, היה בידי ר׳ אברהם בכמוהר״ר מרדכי הלוי במצרים וזכירו בספרו גנת ורדים א״ח כלל ב׳ סימן י״א.

ד) כנף רעננים, קצור כוונות התפלה על פי דרך האר״י היה ביד ר׳ אהרן אלפנדארי ומזכירו בספרו יד אהרן (א״ח ס׳ קל״ד) וביד ר׳ אברהם חזקוני ומזכירו בספרו חקת התורה.

ה) ס׳ בעלי ברית אברהם, פירושים על תנ״ך וחדושים ממנו נכתב בעיר עזה כברחו מן המגפה (בשנת שע״ט) והיה בכתב יד באוצר הספרים של ר״ש עבו ומשם הגיע לידי מוהר״ש הליר מצפת והדפיסו בווילנא שנת תרל״ד.

ו) פירוש המשניות מזכירו הרב חיד״א.

ז) הגהות על ס׳ הלבושים מזכירו הרב חיד״א.

ובכתבי קדש של ר׳ יעקב צמח מזכיר שחבר הרב הזה (אזולאי) עוד שלשה ספרים על הזהר „שושנה״, „המשכילים״, „העסק שאולה״.

בפרק ההוא היה בחברון ר׳ שלמה עדאני נולד בעיר צנעא או אזל במדינת תימן (שם משפחתו על שם העיר עדן ששם ישבו אבות אבותיו) בשנת שכ״ז, בהיותו ילד כבן ארבע שנים יצא אביו ר׳ ישועה עדאני ואשתו וחמשת ילדיו הקטנים ממדינת תימן וביניהם הילד שלמה וסמכו פניהם לארץ ישראל ויסבלו הרבה בדרך הארוך והקשה, עד שאם הבנים מתה בדרך, ובשנים הראשונות שבאו לצפת מתו כל הילדים ויותר לבדו הילד שלמה ויחיו חיי צער ועוני, אז נמצאו בצפת אנשי חסד אשר תמכו בידם ויתפרנסו בדחק גדול, אחר איזה זמן התישבו בירושלם והצעיר שלמה למד שם תורה בישיבת ר׳ בצלאל אשכנזי והרב המקובל ר׳ חיים ויטאל, אך כמעט הציגו רגליו בירושלם מת על פניו אביו והוא היה בן חמש עשרה שנה ויותר גלמוד וכחסר כל, ויותר משש שנים היה נע כצפור נודדת מן קנה וכמה לילות היה נאלץ לשכב על האשפה, וכמה שבתות אחרי שיצאו מבית הכנסת היה הולך חוצה לעיר להטמן על פני השדות עד שבא לגור בירושלם בבית ר׳ משה אלחאכי בשנת שמ״ח וישא חן בעיניו ויתמכו ויכלכלהו גם השיא לו אשה. בהיותו כבן שתים ועשרים שנה החל לחקור ולעסוק בפירוש המשנה וכל מה שנחדש אצלו היה רושם על גליוני ספרי המשניות שהיו בידו, אחרי כן התישב בחברון בערך שנת שנ״ג, וכנראה היה שם מלמד תינוקות, ובעיר הזאת מצא את החכם ר׳ דוד אמארילייו שהיה מכירו מזמן היותו בצפת ויטה אליו חסד כתתו לו נייר וכלי הכתיבה ויעוררהו לשים סדר ברשימות אשר היה עוסק בהן כדי לפרסמם ויעבוד על זה בעמל רב באופן „כי כל גופו חלש נהרס ומאור עיניו מאד ירד ספניו״ נוסף לזה פגעו בו כל מקרי הזמן הבוגד כי כה דבריו: „גברו צרות ורבות אנחות, מכלות ספר לא יכילום בכתבותי גם בלילה לא שכב לבי מעוו כאבו, ובקרבי יסם לבבי, וכל ימי פחדתי מעמוני ומואבי, תוגר עובד כוכבים וערבי, ואפילו מאיש עברי בעל דברי או בעל ריבי״.

בחברון כלה חבורו על פירוש המשניות ויקראהו בשם „מלאכת שלמה״ ובהקדמתו כתב קורות חייו ובפרט ימי חייו האחרונים ובשנת שע״ט בהיותו בן שתים והמשים שנה פרצה המגפה וימותו עליו אשתו ושבעת ילדיו ונשאר גלמוד ועריריּ

ובסוף

ובסוף חבורו כתב שיר תלונות אשר קרא שיר „המעלות לשלמה" ומזלו גרם שהיה הכתב יד טמון כארבע מאות שנה ונשאר לפליטה באוצר הספרים של הרב חיד"א עד כי יצא לאור בשנת תרמ"ו בווילנא על ידי האלמנה והאחים רום סביב המשניות גדולות. בימיו היו בחברון החכמים ר׳ יוסף אבוהב חכם מעיין[149], ר׳ שמואל ן׳ סיד או סידיליו, ר׳ שלמה חדידה, ור׳ דוד קאשיריש שבאו מירושלם בסבת המגפה ואח"כ שבו ירושלימה ונפטרו שם[150].

ובהיות הישוב הישראלי גדול בחברון ודרום ארץ ישראל התרגלו יהודי תוגרמה ומצרים לשלוח נדבותיהם להספקת צרכי העניים בעיר הזאת, ובעל הזכרונות כתב שהיה כדבר בעתו לאסוף ולקבוץ נדבות בעד עניי חברון עד אשר קרה מקרה באלכסנדריא של מצרים שהיה מעט כסף בידי הגזברים סך עשרה פרחים זהב לתועלת ק"ק חברון, ויהי היום ויבואו ארבע ועשרים עניים באניה מצריסה ולא היה להם במה לשלם לספן והוא איש רע מעללים ויניהם במשכן ארבעה או חמשה ימים ואפילו עת האוכל לא היה מניחם לאכול עד אשר יתנו לו שכירתו, וכאשר נודע אליהם ויתנו הכסף אשר תחת ידם לפדות האומללים האלה, אמנם היו בעיר איזה אנשים שערערו שלא יפה עשו הגזברים לשנות מעות הללו, ושהיו רוצים שיתיו לעניי חברון[151]) ומן האשכנזים נודע לנו ר׳ יששכר נפתלי ב׳ ר׳ הכהן והוא חבר ס׳ מתנות כהונה (נדפס ש׳ שס"ד).

בחופי הים רואים אנחנו בפרק הזה המשך הישוב הישראלי בעיר צידון רוב היהודים היו עוסקים בעבודת האדמה, בשנת שס"ב שאלו את פי ר׳ יוסף מטראני בזמן היותו בצפת פה צידון לעולם החזיקו בה שהיא תוצה לארץ מן הנחל הנקרא בערבית וואד"אל־קסוסיא ולהלן, מהו לזרוע בם בשביעית? ועוד יש ישראלים שיש להם שדות בחברת גוים וצמדי בקר, אם הוא מותר שהגוים יזרעו לעצמם בשביעית"[152]) הרב הראשי היה ר׳ לוי ן׳ נחמיאש ולעת זקנתו התישב בחברון ויאריך ימים עד אחרי שנת הת"ה[153]) ור׳ דוד קונפורטי בעל הזכרונות „קורא הדורות" ראה והכיר אותו ויספר בשבחו.

גם היה שם ר׳ מנחם גאליקו, ובימיו היה מקרה בבאטאן (בית רחים לעבודת בגדי צמר) שהיה קרוב לעיר והחזקה היתה למר דגד הכהן נמסרה למרדכי ואלאנסי אך קדם המכירה מסר מודעא לפני עדים שהיה אנוס ואין ממשות בעסק הזה, ובכח המודעא הזאת לבטל המכירה, ור׳ מנחם גאליקו בשם בית דין שבצידון קבל עדות המודעא וחקר העד וימצא שלא היה ממש בעדותו, ועל הענין הזה שאלו את פי ר׳ יום טוב צהלון בצפת אשר התרעם על ר׳ מנחם איך קבל עדות לבדו „והא קבלת עדות אין פחות משלשה דיינים וזה פשוט מבואר ואין להאריך בראיותם" ור׳ מנחם הצמדק ויראה שלא היה המעשה כאשר הציעו הענין לפני ר׳ יום טוב[153a]), קרוב לימים ההם נתקבל זכרון עדות בצפת על הריגת הסוחר יצחק אלמירדי מצידון אשר היה לו

---

149) קורא הדורות דף מ"ב ע"א.
150) שם, שם.
151) אהלי יעקב ס׳ ב"ה.
152) שו"ת מהרימ"ט חלק א׳ ס׳ פ"ד.
153) קורא הדורות דף מ"ט ע"א.
153a) שו"ת מהרי"ט צהלון ס׳ רל"ח ועוד ראה ס׳ קי"ב.

לו עסק בחיפא מקום שהיה קבוץ יהודי קטן, והאיש הזה היה הולך וסובב בכפרים ובחברתו היה עוד יהודי אחד לא נודע שמו והנה האיש יהושע רומאנו העיד שרצה ללכת לכפר אחד אשר ישב בו היהודי „שמעיה" למצוא אמצעי לקבור את ההרוג יצחק ושם פגש את נערו של שר הכפרים או אלאייכית שהיה מכירו מלפנים, ויעיד בו לבלתי לכת בכפרים שלא יהרגוהו כי הדרכים בחזקת סכנה עד צידון וההורג היה עלאי־טילאק והיה מכיר את האומלל יצחק מזמן שהיה בכפר עלמא, עוד העיד אברהם ביב׳אס שראהו ערבי אחד שהיה מבקש את אשתו של יצחק אלמירידי לבשר אותה על הריגת אישה, ועדות שלישי מהחכם מהר״י ן׳ קרישפי שפגש בשוק ואמרו לו הנה פה נוצרי אחד שהכיר את ההרוג יצחק ויקראו אותו ויגד בפניו איך ראה בחול על שפת הים אצל חיפא שתי נויות מוטלות בחול והכיר את יצחק אלמירידי ואת השני לא הכיר אותו ועל פי העדויות האלה התירו את אשתו שתנשא [153b]).

ובקצה הדרומי של ארץ ישראל בעזה היה רב הישוב הישראלי בפרק הזה, בפרט לרגלי נדוד היהודים מצפת ירושלם לחברון לצד הדרום, בימי השלטן מוראד השלישי כבר היתה שם עדה יהודית אם גם קטנה ודלה מעשים בכל יום היו שהתנפלו הערבים עליהם ויבוזו אותם, הרב הראשי היה ר׳ חיים ויערוך השאלה לרבני צפת מה הוא הדין לשומר שכר עם הגנבים שבאים בלילה לגנוב ועמם חרב וחנית, אם נקראים לסטים או גנבים לחייב השומר שכר לשלם לבעל הפקדון[154]) ור׳ משה מטראני הורה שזה נקרא „אונס דלסטים מזוין" ואין כל חיוב לשלם.

בעשרה שנים אחרי כן רואים אנחנו שיהודים היו יותר בטוחים ועוסקים בכל ענפי המסחר ובעל הזכרונות יתן לנו תמונה שלמה מחיי היהודים בעזה בעת ההיא וכה דבריו: ש׳ היה בעיר אחת מערי יהודה ועזה שמה, והיא ארץ רחבת ידים בסחורות ובה גנות ופרדסים וכל מעדני עולם, בהיות ש׳ בעזה היה סוחר נושא ונותן עם הבריות, ואירע שקנה סחורה מל׳ אחד מסוחרי העיר ונשרפה הסחורה ההיא, והוצרך ש׳ לברוח מעזה זמן מה עד ראותו איך יתפשרו קרוביו ביני ביני עם הסוחר ההוא, והלך לו למצרים, ושם גם כן נשא ונתן עם הבריות ומצא חן בעיניהם, וישב שם זמן קצוב והיה לש׳ הנזכר שני בנים והוליכם למצרים ושם השיאם נשים, ולעולם היה דעתו של ש׳ הנזכר לחזור לארצו ואל ביתו.. ביני ביני ש׳ מת.. וכאשר ראו בניו כך בחרו להם לחזור לארץ מולדתם ואשתו של אחד מהאחים נתרצית בלב טוב וחזרה, והאח האחר לא רצתה אשתו לעלות עמו ולא יכול לפייסה בשום אופן, ובא הוא לבדו והניחה במצרים, ומצא בארצו עסק ופרנסה טובה וכל יודעיו ויודעי אביו לפנים שמחו לקראתו ונתנו לו סחורה ומעות להתעסק בהם" [155]) והיה זה בשנת שנ״ז.

הרב הראשי היה ר׳ יצחק שלום ן׳ ארכא שבא מחברון בפרק ההוא קרוב לימים ההם קרה מקרה שהאיש דוד הכהן בכמוהר״ר יהודה הכהן המכונה בפי הערבים „אל־צפרי" מתושבי ירושלם שהיה עוסק במסחר ירד למצרים בסחורה, ובחזרתו למקומו עבר דרך עזה, ויאמרו לו תושבי עזה המשתדלים בישוב העיר

153b) שם, סי׳ קכ״ה. 154) שו״ת מבי״ט חלק א׳ סי׳ רפ״ג.

155) שו״ת מהריב״ט חלק א׳ סי׳ מ״ג.

העיר רצונך להיות מתושבי העיר תביא את אשתך פה? „והי כאחד מטובי קהלנו ואין לנו עליך רק ארבע גרושוש בכל שנה לסיוע המסים והארנוניות וביוצא ואמר להם אם תשבעו על הדבר הזה כן אעשה, וכשראו תושבי העיר שנתרצה לחביא את אשתו לעזה וליתן להם הכך אשר אמרו לו בכל שנה כנזכר כתבו וחתמו ביד דוד הכהן לראיה, עברו איזה שנים שלא פרע להם הסך הנזכר ועמדו לפני החכם ר׳ יצחק ן׳ ארכא ופשר בינידם ביום י״ו לחדש כסלו השס״ה[156]).

לרגלי התישבות הסוחר דוד הכהן בעזה, אחיו הקטן שלום העתיק גם הוא מושבו עזתה וישא שם אשה מבנות העיר ושמה שמחה, וכאשר ירד מצרימה לרגלי מסחרו יצאו קולות שקדש אשה אחרת במצרים ועל השמוע הזאת עברו דברי ריבות וקטטות בינו ובין אשתו, והפציר עמה מאד שתתן לו רשות לישא אחרת ולא רצתה בשום אופן, ונתן לה תכשיטין והוסיף לה על עיקר כתובתה עד תשלום חמשים זהובים, ולא רצתה, ונשאר הדבר תלוי עד שבשנת שס״ח גמר בדעתו לעקור דירתו מצרימה ועכבה אשתו בידו עד שיתפשר עמה.

על המסים אשר היו משלמים היהודים בפרק ההוא בעזה בעל הזכרונות כתב שהיו חמשה מינים שונים:

א) מס הכרגא, ב) ארנוניות, ג) עווארץ (מס האחוות), ד) שיך אלחארה, ה) סאקה[157]), שני אלה האחרונים היו כנראה פרטים לעזה הראשון לכלכלת והסתפקות השיך שהוא זקן או מורה הוראות בדת מחמד והשני להביא מים מתוקים מרחוק לשתיה.

בשנת שע״ט פשטה המגפה כהברון ורוב התושבים היהודים נאלצו להמלט עזתה עד עבור זעם, בין הבאים היו ר׳ אברהם אזולאי ופה חבר ספרו „חסד לאברהם" והמשורר הגדול ר׳ ישראל נג׳ארה שהעתיק מושבו מדמשק צפתה ובנראה מן העיר הזאת הברונה התישב פה עם כל בני ביתו, והעזתים קבלוהו עליהם לרב הכולל במקום ר׳ יצחק ארכא אשר נפטר לעולמו קרוב לעת ההיא, כתבי ר׳ ישראל נג׳ארה אשר כתב בימיו האחרונים לא נודעו עוד כי נאבדו בזרם הזמן, ואחרי מותו בערך שנת ש״ץ נכנס במקומו בנו ר׳ משה נג׳ארה והרביץ שם תורה בעזה כל ימי חייו, ור׳ דוד קונפורטי בעל הזכרונות כתב עליו: „ואני הכותב בעלותי לירושלם פעם ראשונה, שנת הת״ה בעברי דרך עזה, אז ראיתי להרב משה נג׳ארה שהיה מרביץ תורה שם, ולמדתי בחברתו קצת ימים"[158]).

במדינה היותר דרומית מקיסרית העשמנית באסיה היא תימן מוצאים אנחנו בדברי בעלי הזכרונות איזה ידיעות אם גם מקוטעות על היהודים תושבי המדינה ההיא, בשנת שכ״ח נמנה סינאן פחה למשנה מלך מצרים ושם בא בהתחברות עם איש יהודי שהיה רופאו וילוהו בכל המקומות אשר הלך, כשנה אחת אחרי כן, הפחה הזה קבל הפקודה ללכת תימנה ולהשקיט המרד שהחל להתפשט במדינה ההיא, לרגלי היהודי הרופא הלכו גם יהודים אחרים תימנה והם היו הראשונים אשר באו בהתחברות עם היהודים האובדים והנדחים במדינה הרחוקה הזאת.

לפי

---

156) אהלי יעקב ס׳ קי״ב.

157) אהלי יעקב ס׳ קי״ט.

158) קורא הדורות דף מ״ט ע״ב.

לפי ההגדה המסופרת בפי היהודים יושבי תימן, קבלה בידיהם שהם באו לגור בארץ הזאת שנים וארבעים שנה קודם חרבן בית הראשון כשמעם נבואת הנביא ירמיה „היוצא מהעיר הזאת וחיה" בימי עזרא לא שבו ארצה ישראל, ברוב הימים כמעט שנשתכחה התורה אצלם עד שבא הרמב"ם מצריסה ויערוך אליהם מכתבו הידוע בשם „אגרת תימן" והתימנים קבלו את כל דבריו ויאמינו בו ועד היום ספרי הרמב"ם הם היותר חשובים ביניהם ומתוכם יורו ויתנהלו בכל דרכיהם על פיהם[159]).

השלטן שלים הראשון אחרי אשר כבש כל ארץ מצרים וארץ ישראל בשנת רע"ו כבש גם החלק היותר גדול ממדינת תימן הנקרא בפי התוגרמים ייסן (Yemen) והשרים אשר משלו בשמו על המדינה הזאת הכבידו עולם על היהודים ויורידום מהמבצר בעיר הגדולה צנעה היא אוזל ונזרו עליהם לשנות בגדיהם שחורים ולבלי יעטפו ראשיהם ושאר גזרות ומסים ועולים כבדים, אחרי ימים לא כבירים חזרה מלכות תימן לקדמותה ליושבי הארץ וישבו לבטח עד שנת שכ"ח שהלך סינן פחה ויכבוש רוב המדינה. אומרים אמור שהמלך האחרון התימני גירש את כל היהודים מצנעא לפני התוגרמים בארצותיו, יהי כי יראת היילות התוגרמים והיהודים אשר לוו ההיילות נתנו חשד בלבו שהיהודים התימנים יעזרו אויביו לכבוש העיר, ויהי לפי האגדה שבתו היחידה הרתה לזנונים והעלילו על איש יהודי שכן ארמון המלך ורואי פניו כי הוא היה המפתה, היהודים תושבי העיר הגדולה צנעה והדורם היא עיר „דמאר" נגרשו בחזקת היד וכל כליהם חפציהם וספריהם נאבדו בטלטול הזה[160]).

הרב הראשי מארי שאלם אל שבזי קונן עליהם בעת ההיא וכה דבריו:

אזיל דמעותי כמטר יזלו   על בני חמדה בגלות הלכו
נשו לטובתם וגם נתדלדלו   נסעו בחפזון בציה דרכו
יום גלתה אוזל וצרות סבלו   שמש וירח בצאתם נדעכו
שפעת בני אמה עליהם משלו   חימה וגם קנאה עליהם שפכו
לכל יקר הכרת כבודם נחלו   ומען כבוד האל להחריב נטלכו
מדרש וגם תלמוד תורה בטלו   שוטר וגם זקן ידיהם משכו
עיש וגם כימה וסהר אפלו   גם כל מאורי אור מאורם חשכו
את כל נאות ביתם וכספם שללו   כל שר וכל מושל לקשתם דרכו
שמרה אדון עולם ידידים נסנלו   „הדורם" עדת האל אהריך נמשכו
ראשי ישיבתם לגלות סבלו   לעשות רצון האל ומצות ערכו
יגאל אדון עולם ידידים נהלו   תורה ותושיה ובה נתברכו
לכבוד כתב ידך שנקהלו   תזכור ותצילם בעת יתהלכו[161])
„שלום" שמי כתוב בחרוזים נגעלו   שמחו בתורת אל ולשמו ברכו

ואחרי זמן שבו היהודים עירה צנעה ויתישבו בתחתית ההר אצל העיר במקום הנקרא עד היום אל־קעא ביר אל עזאב (המישור אצל „עזאב") ולא יספו לשבת במבצר כאשר היה בימי קדם, הרבות בית הכנסת והישיבות נודעו עד ימינו אלה בתוך העיר הגבוהה.   וכאשר

159) אבן ספיר חלק א' דף צ"ב.
160) שם, שם, דף ק'.   161) שם, דף ק"א.

וכאשר נכבשה העיר ביד התורמים והיהודים התישבו מחדש יהודי תוגרמה ההלו גם הם ללכת למדינה הרחוקה הזאת לרגלי מסחרם ורבים היו אשר התישבו שם, ובעל הזכרונות כתב שהיו יהודים מצפת שהתישבו בתימן „מעשה שהיה כך היה יעקב כהן שלום, בחור בן כה״ר אברהם כהן שלום זה חמש עשרה שנה שמש עם אביו ואחיו בכהונה... והנה הבחור יעקב כהן הנז׳ קדש גרושה זקנה עשירה בצנעא אחרי שהוגד לאביו שהיא גרושה ואינו יכול לקדשה ולישא אותה, ואחר שקדשה ונאסר לו שאינו יכול לקיימה, אמר שאינו כהן ורוצה להחזיקה״ ור׳ יוסף מטראני כתב כשנשאל על הענין הזה, שיש להחרים האיש והאשה בנדוי ובשמתא עד אשר ישוב מדרכו וישלחה מביתו[162]).

גם היה מקרה ביהודי מקושטנדינא שהלך לתימן בערך שנת שס״ח ושמו משה בר יעקב עקריש, ובהיותו בעיר מוכה המיר דתו בדת מחמד, וק״ק מוכה השתדלו ויכריחו לתת גט לאשתו ג׳ויה בת שלמה העומדת בקושטנדינא, וכאשר שב הסוחר חיים גרשון שלמה ממסעו לתימן הביא הגט עמו ונסתפקו רבני עיר הבירה על כשרות הכתב אשר על כן שאלו עצת רבני שלוניק[163].

ומבני התימנים נתישבו גם כן בתוגרמה ובארץ ישראל, וביניהם נודע לנו ר׳ שלמה עדאני מעיר צנעא היא אוזאל, אשר בא ארצה ישראל בעודנו בימי עלומיו וילמוד תורה בישיבת ר׳ בצלאל אשכנזי בירושלם וחכמת הקבלה מפי ר׳ חיים ויטאל אחרי כן התישב בחברון ויעמוד שם כל ימי חייו, לפי דברי בעלי הזכרונות, „רבו עניניו אשר שמענו ונדעם מחסידותו ושקידתו בתורה מעוני״[164], בתור סופר הצטיין בחבוריו הרבים ואלה הנודעים לנו:

א) מלאכת שלמה, חיבור גדול על המשניות היה בידי ר׳ חיים דוד אזולאי וכתב בהקדמתו שיושבי תימן לא רצו לעלות לבית השני הס׳ הזה חברו בשנת שפ״ב בחברון, וכנראה נתפשט בכתב יד בכל ארץ תוגרמה[164a]) גם היה בידי ר׳ אליעזר נחום מאנדרינופלא אשר הביא מאמרים רבים בספרו חזון נחום (קושטנדינא שנת תק״ח) ואף שלא הזכיר שמו כי אם בדרך רמז „אחד קדוש״ הרב חיד״א בחן פעמים רבות עם הכתב יד אשר היה בידו ונודע לו בברור שהם דברי ר׳ שלמה עדאני, והגהות ונוסחאות מן הס׳ הזה על מסכת אבות נדפסו בקבץ „בית הבחירה״ בוינה בשנת תצ״ד.

ב) הגהות המקרא. היה בכתב יד בידי הרב אזולאי והוא הנקרא „דברי אמת״ המכיל הגהות על ארבע ועשרים כתבי הקדש מעין ס׳ אור תורה ומנחת שי.

פרק ו׳

162) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ סי׳ קמ״ב.

163) עיגונא דאתתא, ס׳ ב׳ דף פ״ב.

164) אזולאי שם הגדולים בערכו.

164a) נדפס מחדש ביחד עם המשניות בווילנא (דוד).

פרק ו׳

היהודים במדינת מצרים (שע״ה — ת׳)

דישר שלמה אלשקר — השר שלמה הכהן — השר אבא סכנדרי — המשנה חוסיאין פחה — בן ביתו היהודי ווילייסיד — היהודים התקיפים — פתיחת בית הכנסת — חברת הקברנים — ר׳ יעקב קאלמיו — ר׳ חיים כפוסי — ר׳ שמעון קשטילאץ — אלכסנדריא — רשיד — דאמייאת —

בעלות השלטן מוראד השלישי על כסא המלוכה המשנה, במצרים היה משיח־פחה, אחריו הופקד שריש חוסיאין פחה בשנת ש״ם, והוא היה רע מעללים אוהב בצע ועושק הבריות, ביסיו היה הג׳יליבי לאושר היהודים הגביר ר׳ שלמה אלשקר אשר כבר בא זכרו בהלק הקודם „מחזיק בידי תלמידי חכמים של ארץ מצרים, ומחזיק ישיבות ארץ ישראל, ונדבת ידו היה „באלף, רוצה לומר או אלף גרושוש לירושלם, או אלף באיידיש (כסף מצרי) לצדקה וכן על זה הדרך״ על כן אמת אליו המושלים „האלף לך שלמה״ ואחרי כן ירד מנכסיו בהיותו חוכר המכס ואבד הונו בענין רע לרגלי תאי סדרים ששררו במדינה והמסחר ירד פלאים, הכנסות המכס נגרעו יום יום וכי לא עלה בידו לשלם לממשלה שכר המכס כפי התנאים נמסר למלכות ויצא דבר השר להרגו בסוף ביום הששי אחר חצות (בערך שנת שמ״ג) „ונתן כאפר התיפת ידו לבעל הכם להרגו״ [1]) וכאשר נודע במצרים הריגת השר היהודי הישר באדם על לא חמס בכפו ותהום כל העיר וכנראה היהודים עשו כל מה שהיה בכחם לקחת נקמתם במשנה האכזרי ויעלה בידיהם להשיג מאמר השלטן להסירו ממשמרתו ובעצם השנה ההיא שלח מצריסה דרויש איברהים פחה בשנת שמ״ג, ואחריו השר סינאן פחה בשנת שמ״ה וכבואו מצריסה העמיד עוד הפעם את הגביר שמואל הכהן לג׳יליבי של היהודים[2]).

אמנם המשנה הזה לא האריך ימי שבתו במצרים, בשנת שמ״ז נקרא לקושטנדינא לעמוד בראש השרים במקום הוויזיר הגדול וכמקומו שלח מצריסה הייס־פחה, ואחריו עבדו למשנים במצרים השרים האלה זה אחר זה: אחמד־חפיז־פחה בשנת שנ״א, קורט־פחה בשנת שנ״ה, שריף מחמד פחה בשנת שנ״ו, בצד פחה בשנת שנ״ז, וזיד־עלי־פחה בשנת שס״א, אקוכל—איברהים פחה בשנת שס״ג, בורכג׳י (עושה תלות) שריש מחמד־פחה בשנת שס״ד, האסאן־פחה בשנת שס״ה, ג׳ינאן מחמד פחה בשנת שס״ז, צאפאר אחמד פחה בשנת שע״ה, מלחמאר בוסטאפה פחה בשנת שע״ו, ג׳עפיר־פחה בשנת שע״ח.

לפי דברי בעל הזכרונות „ביסיו היתה מגפה גדולה בארץ מצרים אשר לא היתה כמות״[3]) והיהודים סבלו תלאות רבות כמו יתר עם הארץ, בתוך המתים במגפת

---

1) דברי יוסף כ״י לר׳ נוסף סמבורי פרק רכ״ד והסר חרף האחרון נתבל על דאבדין, ובסוף הדף „ויהי ביום הששי״ ולא עוד.

2) שם פרק קל״ז.

3) שם פרק קי״ם.

במגפה היה גם הג'יליבי „השר המרומם ר' שמואל הכהן ובמקומו הורם הרב אבא (אלעזר בן אברהם) אסכנדרי לג'יליבי „השר המרומם גדול מאד בארץ מצרים" ובעל הזכרונות יתן בידינו השתלשלות יחוסו. הראשון למשפחה היקרה הזאת היה „האשל הגדול סיני ועוקר הרים בר אורין ובר אבהן הר' אברהם מבית הסופר ידיע סכנדרי ז"ל בן הרב יוסף מבית הסופר הזקן מיוצאי ספרד היה, והיה רופא מובהק ונתישב באסכנדריא ואחרי כן בא מצרימה, וישימו אותו קהל המסתערבים לראש ולקצין ויסוב את שמו הר' יוסף סכנדרי, וישפוט את ישראל שנים רבות, ונפטר לחיי עד, וישב על כסאו בנו הרופא ר' אברהם סכנדרי הזקן, ואחרי כן בנו מהר"ר יוסף סכנדרי שעשה הגהות על בעל הטורים, והביאו מהר"י קארו בחבורו הגדול, ובנו ר' אברהם סכנדרי הרופא ולו שלשה בנים, שם האחד אלעזר, והשני שמואל והשלישי מהר"ר יוסף סכנדרי דיין, אמנם הר' אלעזר שגם היה רופא מובהק, ועשה הגהות על הרמב"ם ספר הדד, ומרוב חכמתו אליו גוים ידרשו בחכמת הרפואה, ועל ידו נפתח בית הכנסת של ק"ק מסתערבים"[4]) „הרב שמואל סכנדרי, הוליד ארבעה בנים, אחד היה אברהם האשל הגדול רב ועצום בישראל הלא הוא מהר"ר אברהם סכנדרי, והשני השר המרומם גדול מאד בארץ מצרים הר' אלעזר, השלישי איש תם וישר עלי סכנדרי, הרביעי האיש משה עניו מאד וגדול בחכמה ובשנים".

ובשנת ש"פ בא מצרימה המשנה ארנאוט־חוסיאין־פחה, איש אוהב בצע וחמס, ובימיו הערביים הסגנים וראשי העיר במצרים אשר קנאו בג'יליבי של היהודים השר אבא סכנדרי הלשינו אותו לפניו בחפאם עליו שקרים עד אשר קצף המשנה הזה „ולאחר המעזוליק שלו" הרגו נפש, ובמקומו הועמד השר „בנן של קדושים ר' יעקב טבול" כנראה יוצא העיר טיוולי בערי הביסה, אמנם גם למשנה הזה לא ארכו הימים במצרים ואחריו שלחו לשרי המדינה בוסטאנג'י־מחמד פחה בשנת שפ"ב, קארה מוסטאפה־פחה בשנת שפ"ג, מחמד־פחה בשנת שפ"ח, כזת־פחה בשנת ש"צ, כליל־פחה בשנת שצ"א, והוא היה רע מעללים ורודף חמס ויהרוג את הג'יליבי השר ר' יעקב טבול אחרי בואו, אמנם המשנה הזה לא יכול לעמוד ימים רבים על כנו ובמקומו שלח מצרימה המשנה אחמד פחה, לפי עדות בעל הזכרונות בימיו נמלאה הארץ חמס בהיות שהטילו מסים חדשים על עם הארץ וכדברי בעל הזכרונות הסתומים „מפני נחש תנחשת אשר בא מקושטנדינא והטילו אותם על אנשי מצרים ועל כל הערים בהורמנא דמלכותא"[5]) והשרים כמו כן כל הפקידים מצאו שעת הכשר ותתואנה לעשוק ולגזול התושבים, בימיו הורם לג'יליבי של היהודים „השר המרומם כמהר' אברהם אלכולי, מליץ טוב בעד עמו ישראל ומחזיק בידי תלמידי חכמים"[6]).

אחרי אחמד פחה בא מצרימה למשנה למלך השר דילי־חוסיאין־פחה בשנת שצ"ה לפי דברי בעל הזכרונות בן משק ביתו היה היהודי הסוחר זיליביד אשר כבר בא זכרו בפרקים הקודמים, כנודע היהודי הזה היה סוחר בשוק המסחר בקושטנדינא והיה מוכר יריעות משי לשמלות הנשים וכיוצא בהן, והשר חוסיאין פחה המכונה דילי (המשוגע) קנה אצלו פעמים רבות בהקפה והתרגל אצלו עד שהיה

4) שם פרק רבי"ג. 5) שם פרק קי"ס. 6) שם פרק קי"ן.

שהיה לו כבן משק ביתו ומספיק לו כל צרכיו ויהי היום אשר קצף השלטן על איזה שרים וישלחם אל ארץ נזרה וביניהם השר חוסיאין והוא היה חייב בעת ההיא סך גדול ליהודי הסוחר אשר למרות ראנותיו על חובותיו שהיה לקבל התאסף ויתן לו מעט כסף לסען יהיו כידו בעת הצרך. ובעבור איזה זמן וחסת השלטן שככה וישלח ויבא את השרים האסירים ויגדלם וינשאם והיהודי ויליסיד הוסיף בעת ההיא להלוות את חוסיאין פחה כסף לפי צרכו. אחר איזה ימים השלטן הפקידו למשנה מצרים, אז זכר הפחה את היהודי וישלח ויקראהו ויאמר לו להכין צידה לדרך כי בלכתו מצרימה ילביש אותו כלאעט או לבוש שרד ויפקידהו לשר האוצרות או סאראף־באשי על כל ארץ מצרים עסק טוב ומרויח, בעת ההיא היה יהודי אחר יוצא ונכנס כבית הויזיר הגדול ויחלה פניו להפקידו לסאראף בסצרים והויזיר נתן ביורדו או כתב ציווי אל המשנה החדש לתת לו לבדו המשרה הזאת, לשוא השיב חוסיאין פחה שיש לו כבר יהודי בן ביתו וכי לו יאתה המשרה, הויזיר הגדול רסז לו כי אין לשנות אחר דבריו ויאות המשנה בהיותו בעיר הבירה לעשות כאשר ציוה לסרות רצונו, ואל היהודי ויליסיד שלח דברו לבוא עמו מצריסה, ובהיותם באניות שיש ללכת אל הספינה התנו שני היהודים ביניהם שישתתפו בהגיעם מצרימה אם ילבשו שניהם בגד השרד, ויהי כנסעם מקושטנדינא המשנה חוסיאין התנכר ליהודי השני וידבר אתו קשות כי לא חפץ בו, ובהגיעם מצריסה הלביש את בן משק ביתו ויליסיד בגד כלעאת ויפקידהו לסאראף באשי, וכראות היהודי השני שלא נעשה כמחשבתו, ועברו ימים רבים אחרים ולא השיג כל משרה, אמר לויליסיד אני אנה אני בא? רואה אני שלב המשנה חוסיאין איננו שלם עמי לספחני באחת המשרות גדולה או קטנה, ועתה בא ונכרתה ברית ואלך מעליך וטוב לך, אז נכנסו ביניהם אנשים חכמים ויודעים בעסקי המסחר ופשרו ביניהם שיתן ויליסיד לחברו שלשת אלפים וחמש מאות גרוש' וישלם לו ארבעה אלפים גרוש' שהיה חייב לו המשנה בין הכל שבעת אלפים וחמש מאות גרוש[7]) והאיש ויליסיד נשאר לבדו לסאראף־באשי בסצרים אמנם לא ארכו לו הימים שם, על פי סבות שנעלמו מאתנו שנתים ימים אחרי בואו שם, השלטן הסיר את חואיסין־פחה ממשרות הממשלה וישלח במקומו מצריסה את זלעת־אסים מחמד־פחה בשנת שצ"ח, והיהודי נאלץ גם הוא לעזוב מקומו ולשוב עירה הבירה אחרי עמוד המשנה הזה כסו שנתים ימים הוסר גם הוא מכנו ובמקומו בא מוסטאפה־פחה בשנת שצ"ט למושל מצרים[8]).

מצב היהודים הכללי תחת השרים האלה היה טוב מלבד איזה פרטים בימי השרים שריש חוסיאין־פחה (שמ"ג — שמ"ד) ארנאוט־חוסיאין־פחה (ש"פ — שפ"ב) כליל־פחה (שצ"א) ואחמד־פחה (שצ"ב — שצ"ה) אשר הציקו לישראל, מנגד לאלה רוב השרים תמכו בידי היהודים ויראו להם פנים שוחקות וכפרט דירויש איברהים־פחה (שם — שמ"ג) וסינאן־פחה (שמ"ד — שמ"ז).

כנודע ביום הראשון לשבוע פרשת בשלח שנת ש"ה לרגלי מחלוקת בין הספרדים נסגר בית הכנסת של מסתערבים על מסגר במצות המשנה כורכיך ואחרי עמדו סגור ארבעים שנה, כבוא השר דרויש איברהים היהודים טרחו הרבה

להשיג

7) שער יהושע נדפס מחדש. 8) דברי יוסף (סמבארי) דף רכ"ב.

להשיג הרשיון לפתחו וכפרט הצטיינו הג׳יליכי ר׳ יעקב בן חיים שהגיע בעת ההיא לזקנתו ור׳ אליעזר בן ר׳ אברהם סכנדרי הג׳יליכי החדש, וכעמל רב עלה בידיהם להטות לב המשנה להרשות להם וככן נפתח בית הכנסת בליל שבת ד׳ באדר שנת שמ״ד ונתנו סימן השנה ההיא יחדי״ו ירנ״נו ולא נתקלקלו כי אם קצת עצי התקרה אם גם היה סגור בעוד ארבעים שנה, וכראש השנה של שנת שס״ה נתחדש שם היכל גדול חדש. במקום שלשה היכלות שהיו מקדם לכן ונתנו סימן השנה הש״ס נפשנו בחיים היהודים היו תוכרים „תאלתזם״ כמנהגם משככר הימים וכן המכס[9]) גם היו עוסקים בכל ענפי המסחר גם היה איזה יהודים מגדילים מין התולים שמוציאים מהן מין בושם הנקרא בערבית „אלגאליא״ ומי שרוצה לקנות הכושם מקדים לאחד מבעלי ההתולים סך כסף ונותן לו הבושם כפהות, ועל זה שאלו את פי רבני מצרים אם מותר לעשות כן, ובעל הזכרונות באר הענין שהקונה מאמין המוכר כמה שאומר שהיה משקל הבשם הלח בעת לקיטתו מהחתול „תלוקחים בבת אחת סך מהבשם ילקטוהו וישקלו אותו לבדם תכף והם יאמרו אחר כך לקונה כמה היתה כל קטפה שקורים הם, רוצה לומר כל לקיטה״ „ועוד שנית כי התסרון שיחסר הבושם בהתישבו מעת לקיטתו עד שעת לקיחתו שיקנו הקונה הוא על הקונה ואין חסרונו דבר קצוב שפעמים בא בארוכה ופעמים בקצרה״[10]).

כמעט כל פקידי הממשלה ושרי הערים היו להם יהודים שלחנים הנקראים „שאראפ״ ועל כן היו תלוקי דעות כשיקרה פקיד חדש אשר יביא עמו יהודי שלחני שלו וככר היה במקום ההוא יהודי אחר שלחני ומקרים כאלה היו ככל יום על כן הוצרכו רבני מצרים לעיין היטב בענין המשרות האלה, ואלה דברי בעל הזכרונות: „ואלו הצראפ׳ (שלחנים) אשר במצרים נהגו כרצונם „באשיפ״ „ושייך־עראב״ ולא ב„איטין״ ולא ב„אלתזם״ ולא ב„סנג׳אק״ שהוא משרי המלך, ולא בצאראפ׳ המלך יר״ה בדיואן... ככל שנה (באים) מארצות אחרות רופאים ומשרתים ואהובים לשרי העיר הממונים על פי המלך יר״ה, ונותנים להם השרים ה„צאראפ״ (שלחנות) שרוצים, וגם שהיה קודם באותו מקום „צרפ״ איש ישראלי מבני העיר לא שמענו ולא ראינו מי שסלק אותם מה„צרפ״ כל ימי היותם בעיר זו כל שדעתם לחזור ולא נתיישבו בה... וגם בזמנינו לא שמענו מקום שינהגו בו דין מכר או מערופיא כי אם במצרים וינהגוהו בחברון, כי לא ינהגו כן בסאנג׳אק (גליל) או „באיטין״ או „באלתזם״ ושאר מלאכות אפילו יהיה נזק והפסד לקודם... ואל הטענה תשנית „שהמאנזילה״ היא „אמנה״ שלא נהגו בכפר, דין חזקת מכר בעומד בה, הנה זאת תקרנוה מסופרי הדיואן בית המלכות ואמרו שלא קראוה „באשאף״ ולא יכתב בשם זה בהדיואן כי אם מי שעליו אלגסור הם הגשרים שבונים להעמיד מי הנילוס במקום שרוצים, ולהעבירם אל מקום שרוצים מדי שנה בשנה, ומי שאין לו הוצאה זו, לא יקרא באשאף, ועוד כי הבאשאף יש לו סייף אטלק כלומר שיש בידו להרוג את מי שירצה, ואין צריך ליטול רשות מהבאשה (הפחה) מושל המדינה יר״ה, אבל „האיטין״ אין לו רשות גמור, וגם שאיזה פעם יהרוג איזה לסטים אינו דינו נוהג בכל, גם הודיעונו שיש במלכות מצרים שלשת מקומות והם אלמנזילה ופאנכסבור ובדיניבל שאף על פי שיש בהם מנת המלך רבה מאד ויקחום בדיואן בלבוש מלכות עם כל

זה

9) אהלי יעקב סי׳ ת״ט.

10) שם סי׳ ב״ב.

זה אין נכתבים בדיואן וכל מקום, כי אם „אמנה״ להיות מנת המלך בהם צייפי לבד כלומר מזרע הקיץ גם אין עליהם נשור, ואין ללוקח אותם סייף מטלק ולפיכך לעולם הם „אמנה״ לבד [11]), כי הטעם שנהגו במצרים חזקה בבאשאף ושייך־עורבא ולא „באיסינים״... להיות הבאשאף והשייך עראב, אדם רשום שיש לו הורמנא דמלכותא להרוג ולבער עושי רשעה בהתברר כן כפי דינם, ולפעמים גם בהוראת שעה ויקראו זה סייף־מטליק גם יש עליו בנין הגשרים... ובקחתו המקום בדיואן ילבוש לבוש מלכות ונבולו גדול וחשוב במדינות המלך ירה, ולכן מי שנכנס במלאכתם מחשבין אותו לקבע, ונהגו להכריז להתרחק אחרים במלאכתו אחר שהחזיק בה איש עברי, אך „האיסינים״ אין להם חשיבות בנבול הארץ כפי ממשלתם ועל הרוב אין להם כח להרוג אם שלפעמים נותן הבאשה לאיזה גדול מהם אם רשות כולל או רשות פרטי... ולכן גם מי שהוא עמהם במלאכתם לא חשיבי ליה קבע וכן הם רגילים לקרות אותם החשובים באשף דם... שהכל תלוי במלכות את מי יקראו „באשף״ בפנקס הדיואן ואת מי יקראו „איסין״ כפי הגבולים והארצות, כי לא נהגו שכל מי שיותן לו רשות להרוג כגון דויידאר וסובאשי שיהיה בו חזקה... ואם כן החזקה תלוית באיש עצמו הבכור בבכורתו כמו שהוא פשוט בפי הכל והכי קרו ליה הפוסקים ז״ל דין מערופיא... והנה מצאנו ראינו שהכאשיפליק עצמו יש ממון המלכות, גם יש נכסי הכאשיף כמו דמי בהמותיו וסחורותיו ותבואותיו גם מה שמרויח מחוץ וממון המלכות הוא הכאשיפליק עצמו ודמי סחורות הכאשיף אינם עיקר ממון המלכות, ונהגו שכל מי שיש לו בכאשיף אחד חזקה מועילה, גם מין סחורות של הכאשיף כיון שיש לכאשיף צירפי (שלחני האיש העומד על האוצר) במקומו לממון המלך, ואם כן גם נכסי האמינליק באחד מסחורות הכאשיף הם, כיון שהם נתלין בו ונגררים הם אחר הכאשיפליך כאשר נכסי הכאשיף ואין אחר יכול לעשות צירפי בהם, כמו שאינו יכול להיות צירפי בכל נכסי הכאשיף באיזה אופן שיהיה... כל זה מכח המנהג״ [12]).

הנה כי כן רואים אנחנו שבעת ההיא היו משרות רבות במצרים בערים ובכפרים הנקראות כאשיפליק ואיסינליק ודומיהן ולכל שר ופקיד היה יהודי ממונה הנקרא שאראף או צאראף המשגיח על עסקי המלכות ועסקיו הפרטים, ובהיות המדינה הזאת חשובה ופורחת היה מרויח הפקיד וגם היהודי המשגיח עשה והצליח ועל כן היו דוחקים איש את רגלי רעהו לקחת משרות כאלה, ובעלי ההוראה התנהגו לפי חקי וסדרי הממשלה בנוגע לחזקות המשרות האלה.

כבר ראינו בחלקים הקודמים שעל פי ר׳ דוד ן׳ זמרא תקנו במצרים חברה לשמח החתן והכלה, וחברת קברנים לרגלי מקרה שהית בפרק הזה היה קרוב שתבטל למצער החברה הראשונה ובעל הזכרונות כתב על הענין הזה: „בשנים קדמוניות היתה פרצה גדולה במצרים בענין החופות, שהיו באות בהורות גויות (צריך לומר נוצריות) לנגן ולרקד מלובשות משי ורקמה, וכטוב לב בחורי ישראל ביין ישאו עין אל יופין ויבואו לידי כמה מיני עברות קלות וחמורות, גם בענין קבורת המתים היה איש יהודי חמר גמל נושא מתי ישראל על עיירים ועל דבשת גמלים לקברם בקברי ישראל הרחק מאד מן העיר כנודע מבית הקברות אשר במצרים, ובהכביד

---

11) [illegible] ס׳ כ״א.

12) [illegible]

ובהכביד עליו משא העם ישליך אל הפחתים ואל הגיאות בדרך בהוליכו אותם, ויהי כי ארכו הימים העיר ה׳ את רוח גדולי העיר וחכמיה ועמדו על נפשם בשתי הפרצות האלה ותקנו והעמידו כמה אנשים בחברת קדושה וטהורה לשתי המצוות האלה לנגן ולשיר בהכנסת כלה להציל את העם מן הנשים הנכריות ולא תבאנה בגבול ישראל כלל, גם להוצאת המתים וקבורתם וחלקו החברה למשמרות קדושות טהורות לעסוק בשתי המצוות אלה כל אחת ואחת״. התקנה הזאת שנעשתה בשנת ר״פ ונמשכה עד שנת שמ״ה. בעת ההיא ערער יהודי אחד ואמר שהכלה קרובתו ספרה לו שדחקו רגלה בצאתה לקראת החתן ב„גילויא״ שעושים לכלות במצרים, ויחרד כל העם לאמר אין זה כי מאנשי החברה המשוררים ומתופפים בתפה, ובלי כל דרישה וחקירה גזרו שלא יתופפו ולא ישירו אנשי החברה בחופות בעוד חמש שנים, בשנת שנ״ב בכלות חמשת שני הגזרה עמדו רוב הקהל ועל ראשם ר׳ בצלאל אשכנזי ויגזרו להמשיך הבטול ההוא עוד לעשר שנים אחרות, אמנם לא היו כל הרבנים במעמד ההוא וכדי להעמיד התקנה על בסיס קיים חלו פני הרבנים שלא היו חתומים לחתום על הכתב ההוא, לא עברו ימים רבים ותכם אחד מן החותמים האחרונים ארס את בתו ובהגיע עת החופה בראותו שעל ידי התקנה לא לבד שלא הועילו לגדור הפרצה אלא שעוד הורע הענין, בהיות שבהעדר אנשי חברה מסודרים ומתוקנים היו באים אנשים של צורות שתות ומשוררים ומתופפים לשמח החתן והכלה בתוך הנשים והבתולות ותגדל הפרצה עוד יותר, ועל כן שלח לקרוא החברה תהיא בליל הראות הכלה לארוסה והרחיקו מגבולם כל איש רע ובליעל, ועשו הם מצותם לתופף כמנהג הראשון בקדושה וכטהרה״ [13]). ולסרות איזה מערערים נחדשה בערך שנת שנ״ה על ידי ר׳ יעקב קאסטרו.

בנוגע למחלקת הקבורים בעל הזכרונות מעיד שגם בעת אשר פסקה בעוד איזה שנים מחלקת המשוררים בחופות „מצות קבורת מתים נשארה בידם הלוך וגדל מאד ועשתה פרי למעלה״ ועוד כתוב: „בהיות כלם (אנשי החברה) שומרים משמרת ה׳ וטה גם עתה במצות הקבורה לסכן נפשם באישון לילה ואפילה בארץ ציה במדבר הרחק מאד מהעיר הערו למות נפשם אשר עינינו הרואות כמה נהרגו וכמה נגזלו וילכו ערומים בלי לבוש על ידי הלסטים הסובבים חוץ לעיר בימים ובלילות״ [14]) מספר אנשי החברה הגיע למאה וחמשים ונחלקו לשלשה משמרות [15]), ספרדים מסתערבים או מורישקוש, מערביים או מוגרבים, לכל משמרה היה פקיד או ראש משמרה ועל כלם היה הגבאי או נשיא החברה אשר על פיו יצאו ועל פיו יבואו.

כמובן רוב אנשי החברה נבחרו בין היהודים בעלי הזרוע כי על הרוב היה להם לערוך קרב עם הערבים השודדים בלכתם בלוית מת מצוה, ועל כן היו מטילים אימתם על יתר העם ואחדים שבהם היו מעיזים פניהם לשחוק וללעג על החכמים ותמימי דרך ולא יכלו ליסרם, ובעל הזכרונות יעיד שפעם אחת היו איזה חברים שבאו במקהלות נגד איש חכם והנשארים מעליסים עיניהם לבלתי הרחיקם מחברתם, ורבים מהם חזקו ידי „הבעלי אגרופים״ האלה וכדי להקציף החכם הזה וחבריו ההלו הזדים האלה ללכת ברחובות קריה בתכסיסי תלמידי חכמים, וכאשר נודע הדבר לרבנים

13) שם, ס׳ פ׳.

14) שם, ס׳ ס׳.

15) ראה בסוף החלק הזה הציון י״ד.

לרבנים וגדולי העיר נאספו ויגזרו עליהם לבלתי לכת בחוץ בלבושי החכמים שלא להשפיל כבודם בעיני הבריות, ואנשי החברה מאנו לשמוע לעצת הגדולים ויוסיפו לעשות זר מעשיהם ותתקבצו מכל הבתי כנסיות השונים והיו לאגודה אחת וקבעו בית הכנסת חדש להתפלל ויטנעו מהיות בחברתם חכם מוכיח ומטיף, לא עברו ימים רבים ולרגלי מחלקות שהיה בין שני חברים מתקברים, האחד הכה את רעהו מכות עצומות, והאיש המוכה הגיש תלונותיו לפני המשנה למלך וישלח את הסובאשי (שוטר) לרחוב היהודים לתפוס אותו ליסרו, וכאשר שאל השוטר על בית המכה ויוגד לו כי כל החברים נאספים בבית נשיא החברה, וילך עמו האיש המוכה, ובעוד אשר השוטר נצב עומד על פתח הבית נכנס האיש אל החדר ויחפוש לראות את מכהו, והנה התנפלו עליו יתר החברים וישמו אותו שיהרגוהו נפש וגם בקשו להכותו, ולקול קריאתו בא החדרה השוטר ויחפוץ לתפוס את האיש המכה, אכנם נשיא החברה בא לפניו ויגד לו כי הוא ראש החברה והוא ערב בעד כל החברים וככן תפס בו השוטר ויאסרהו ובעמל רב ועל ידי הוצאות רבות עלה בידו לצאת לחפשי[16]).

היהודים היו נוהגים לעטוף מעל לבושיהם שמלה ארוכה הנקראת בפי הספרדים שאיו (Sayo) „כי במדינה זו אין הפרש בצורת השאיו בין של איש ושל אשה, אלא שזה לבש אותו איש והוא שלו, וזה לבשתו אשה והוא שלה"[17]) כי כנראה התרגלו להלביש השמלות מעם הארץ הערבים, גם מנהגים אחרים היו על פי רוח המחמדנים כי כן נראה שהנשים העבריות לא יצאו לחוץ ופניהן נלויות אלא מעוטפות, וכן החתן והכלה לסרות שהיו ארוסים לא התראו פנים אל פנים כי אם בליל אחת לפני החתונה והראיה הזאת נקראת „גילוואה"[18]).

כבר ראינו שהיהודים היו חוכרים האלתום שהוא מכב המלכות[19]) ותכירת הזהב היוצא מן המדינה ועפר הזהב ואחרים הספיקו המתכות לטביעת המטבעות לאוצר הממשלה בהיות שהיו מטבעות פרטיות במצרים, בשנת שמ"ח היתה מחלוקת בין שתי כתות החוכרים כליפא טמידי ויצחק עזה מצד אחד, ויהודה מחב מצד שני, וברור לפשר ביניהם את ר' יעקב קאסטרו, ויפסוק שהשותפים הראשונים חייבים לשלם ליהודה מחב „כל מה שלקחו מהזהב שלו בעדם שרי המלכות" חמשה ושבעים פרחים שארית אלף וק"מ פרחים שהגיע כל סך הזהב, „ועוד חייבים לו תשע ועשרים פרחים זהב ויניציא שארית המתאה שהמחו אותו על צאחב עייאר" (כנראה בית הצרוף והמטבעות). „ועוד חייבים לו מאה פרחים שהתכו לו בעד העפר (זהב) שקבל מצאחב אל עייאר לפי שטען שהצאחב־עייאר היה חייב לו בעד העפר". „ועוד חייבים לו שנים וחמשים ויניציא (פרחים) שעשה מצרוף על ספינה שלהם" ועל ההפרש כשכר הקעאה שהשכיר בתשעים פרחים בכל חדש "שהיה תנאי ביניהם שלא לקבל בדאר־אלצרב קצת מיני כסף בלא תצפייא" ולא נתקיים התנאי ההוא אם כן יש להוזיל השכר עד כדי שמונים פרחים לחדש והגיע ליהודה הנזכר בעד י"ג חדש מאה ושלשים פרחים, בין הכל שפ"ו פרחי זהב שהגיע לסך גדול ועצום בימים ההם, וזה יראה העסקים החשובים שעסקו היהודים במצרים

בפרק

16) אהלי יעקב ס' [illegible]
17) שם, ס' ע'.
18) שם, ס' ס'.
19) שם, ס' ט"ו.

בפרק ההוא, אמנם החברים כליפא ועזוז לא קבלו עליהם את הדין ועל כן רבה המחלוקת במצרים כי נמצאו חכמים שתמכו בידיהם ובעל הזכרונות קרא במר רוחו: אי לך ארץ רצתה לעשות רצון יוצרה, מימי קדם קדמתא ילכו עמים לאורה, שמה ישבו כסאות למשפט גדולה עם תורה... ממך יצא יועץ בליעל להכשיל העורים... לאמר ישמעו העברים להקל בשבועות חומרים, אני ואפסי עוד מי כמוני מורה, לא יניעו ספי מקול הקורא״[20]) ורבני מצרים ערכו בקשתם לרבני ירושלם להכריע בין החולקים.

מגדולי הרבנים בפרק ההוא במצרים היה ר׳ בצלאל אשכנזי שהתישב פעמים רבות בירושלם ועוד הפעם שב במצריימה בין שנות שמ״ט־שנ״ב[21]) ובסוף ימיו עקר מושבו ירושלימה ושם נפטר לעולמו, אחריו עמד בראש הרבנים ר׳ יעקב קאשטרו שנחשב בין גדולי מורי ההוראות, הוא נולד לאביו ר׳ משה קאשטרו בירושלם בערך שנת שפ״ח, וילמוד בישיבת ר׳ לוי ן׳ חביב[22]) ועודנו בימי עלומיו החל להשיב בדברי הלכה, פעם נשאל על ברכת המגילה האחרונה שנראה בה אריכות וכפל דברים, והוא השיב ששלשה מיני מריבים יש לאדם וכמו כן לעם ישראל, האחד דברי ריבות חרופים וגדופים, ועליהם אומרים הרב את ריבנו, השני דיני ממונות וגזלות ועליהם אומרים הדן את דיננו והשלישי הנגע לגוף האדם על כל דבר פצע וחבורה מכת חרב והרג ועליהם אומרים הנוקם את נקמתנו[23]).

למרות היותו מגזע ספרדים הוא ידע שפת ערב על בוריה ועודנו צעיר לימים נקרא לשרת בקדש לרב על העדה של המסתערבים במצרים, בשנת שי״ג כתב וחתם בלוית חכמים אחרים אל ק״ק קנדיא באי כריתים על פסק שפסקו על החכם הרופא ר׳ חיים ן׳ שושן שלא על פי שורת הדין, וחתמו מכתב התוכחה ההוא בסדר בלק חדש תמוז משנת יגי״לו צדיקים[24]).

בשנת ש״ל בערך עלה ר׳ יעקב קאשטרו צפתה להשתטח על קברות הצדיקים ונתאכסן בבית ר׳ יוסף קארו שעשה לו כבוד גדול[25]), ובחבורו על השלחן ערוך כתב שראה את ר׳ יוסף קארו נוהג וכו׳ ואחרי שובו העירה עמד בראש העדה המסתערבית וינהג בנחת צאן מרעיתו.

בשנת של״ח נשאל על ענין נערה יהודית רבקה בת כלב שלפי הנודע נקדשה שלשה פעמים לאנשים שונים ואחרי שהגיעו לידו העדויות וקונדרס שלם מכל הענין המסוכסך הורה שפטורה היא מן השנים המקדשים הראשונים ונקדשת רק לשלישי[26]) שנים אחדות אחרי כן באו עליו תלאות רבות וכנראה מתה עליו גם אשתו ובתשובת שאלה משנת שס״ד חתם „וצור ישראל יצילנו משגיאות ויאיר עינינו בתורתו כה מעתיר הצעיר יעקב קאסטרו, גם כי צרות הזמן רדפוני הקיפוני ולבי בל עמי מרוב הטרדות[27]).

בשנת שכ״ח נועד לעיין בדין שתי כתות יהודים מעשירי העיר כליפא טמידי ויצחק עזוז עם יהודה מהב ולמרות היותם תקיפים לא חת מפני איש וינזור ככל אשר

20) שם, ס׳ י״ח.
21) שם, ס׳ י״ח וס׳ ס׳.
22) שם, ס׳ פ׳ דף קי״ד.
23) שם, ס׳ מ׳.
24) שם, ס׳ פ״ה.
25) קורא הדורות דף מ״א ע״ב.
26) אהלי יעקב ס׳ כ״ז.
27) שם, ס׳ ז׳ (נדפס ס׳ ה׳ בטעות הנדפס).

אשר נראה בעיניו, והנם שהנבירים שיצאו חייבים בדין השתמטו מן הדין, ר' יעקב בקש פעם ושלש להכריחם לקבל את גזר דינו ודבריו נראו בעיני גדולי רבני העיר ר' בצלאל אשכנזי, ר' יהודה מסעוד, ר' אברהם סונסון ור' משה עטייא וכאשר נוכח שלריק כל טרחו הגיש שאלתו לפני כסא הרבנים בירושלם לעין בענין ולגזור מה שיראה בעיניהם בחשבו שאולי דברי רבני עיר הקדש יכנסו בלב התקיפים ויקבלו עליהם את הדין[28].

בשנת ש"ן השיג על פסק שיצא מבית דין של צפת על שטר חוב משנת ש"ך לזמן שלשים שנה שנתחייב יהודי שלוה המעות במצרים לשלם בצפת, השטר היה כתוב על מטבעות מצרים מאיידיש, וחכמי צפת הורו שיוכל לפרוע מעות תוגרמה החדשות והפחיתות הנקראות שרקיאת או קרקיאת ועל זה התרעם ר' יעקב ויכתוב „לא אאמין שיצא דבר זה מפי קדושי עליון חכמי צפת תוב"ב שהרי הדין פשוט לתינוקות של בית רבן דמשלם לו מה שהלוהו[29].

כחמשה שנים אחרי כן השיא את בתו הקטנה, וכבר ראינו לפני כן שהוא היה הסבה הראשית בעת ההיא להשיב חברת המנגנים במצרים לקדמותה, בהיות שלא חפץ שיבואו אל ביתו המון הפריצים שנהגו לשיר ולרקד לפני החתן והכלה ביום החופה בפרק אשר נגזר הפסק החברה הקדושה, וישלח ויקרא את אנשי החברה לכרות ההסכמה שנעשתה בעיר.

בשנת שס"ד בחדש סיון נסע עירה אלכסנדריא לרגלי סבות שנעלמו מאתנו, או אולי התישב קרוב ליסים ההם שם, ושם קבל בלוית ר' משה פינטו ור' יוסף סאגיש קבלת עדות על ענין ארוסי קלונימוס בוטאריל שהסבו שערוריה רבה בתוך העיר[30] אמנם שנתים ימים אחרי כן רואים אנחנו עוד הפעם אותו עומד על כנו לראש הרבנים במצרים ושם התיר אשה עגונה על פי עדות ערבי מסיח לפי תומו[31] לעת זקנתו התישב בצפת ושם נפטר לעולמו זקן ושבע ימים בשנת ש"ע[32].

ר' יעקב קאסטרו נחשב בין גדולי מורי ההוראה ולפי עדות בעלי הזכרונות פסקיו הרבים פשטו בכל גבולות ארץ ישראל ומצרים כראוים לסמוך עליהם, על הרוב היה מן המחמירים בדבר הלכה ודין, אמנם פעמים רבות היה עומד בדעתו ולא זז ממנה גם לא נשא פנים אפילו לגדולים ממנו, וכן כתב „לא אחשוך פי מהשיב אמרים אמת, לא אעשה תורתי פלסתר לכסות משפט צדק ולכסות עליו לא אשא פני איש ואל אדם לא אכנה"[32a] בימיו קרה מקרה שקראי אחד רצה לבוא בקהל הרבנים ולסבתו נכתבו פסקים שונים והיה במצרים רב אחד ר' שלמה גאויזון שכתב פסק אחד המראה פנים שוחקות לקראים, ועליו התרעם ר' יעקב וישיג על דבריו ופעמים רבות בדברי לעג וכתב „פסק הר' שלמה גאויזון בענין

---

28) שם ס' ו"ח. 29) שם, ס' של"ג. 30) שם, ס' צ"ב טופס תשו"ע.

31) שם, ס' הכ"ב.

32) קורא הדורות דף מ"א ע"ב, ושער הס' אהלי יעקב, והנה הרב אזולאי (מערכת גדולים בערך ר' יעקב קאסטרו) השיג ללא צדק על דברי ר' דוד קונפורטי, וחשב שיש דילוג בדבריו ושצריך לומר שישב מצריימה ונפטר שם, ולא דקדק כראוי בדברי ר' דוד קונפורטי שלא כתב שתכף אחרי התאכסנו בבית מהרי"ו קארו נפטר לעולמו, אלא שהיה בצפת כביהו ועשה לו כבוד, ובסוף ימיו נפטר בצפת.

32a) שם, ס' נ"ר.

בענין הקראים וסה שהשגתי עליו כנזכר בפסק שאכתוב בעל התרם בארך, והעתקתיו כמו שכתבתי[33]) מנגד לזה נראה שהוא היה מחבב את עם הארץ המחמרנים ובין יתר דבריו כתב „כי העכו״ם (הגוים) שאנחנו דרים ביניהם ישמעאלים הם ואין מנעם חמור כמו של עברים״[34]) ובאמת נדע גם ממקורים אחרים שהרבנים גם היותר אדוקים היו מוקירים בלא משוא פנים את המתסדרים במדה נפרזה עד שרב אחד מגדולי המקובלים כתב שהמוסרים הישראלים הם פחותים הרבה מהתוגרמים „שהתוגרמים לא מעלים ולא מורידים (בענייני קיום אמונת ישראל) ויש לחסירהם חלק לעולם הבא״[35]).

בתור סופר הוא הצטיין בחבוריו הרבים ומהם נודעו לנו:

א) אהלי יעקב, קל״ג תשובות היו ימים רבים בכתב יד ובשנת תקל״ה, נדפסו בליוורנו על ידי ר׳ אליהו הכהן.

ב) קול יעקב, כולל דרושיו שהיו בכתב יד בימי ר׳ אליהו הכהן המביא לדפוס ס׳ אהלי יעקב כנזכר בהקדמתו ולא השיגה ידו להדפיסם (ולא כדעת החי׳ פירשט שנדפס בקושטנדינא).

ג) ערך לחם, חידושים והגהות על השלחן ערוך נדפסו על ידי נכדו בקושטנדינא, שנת תע״ח, והרב אזולאי (חיד״א) כתב שכפי שנברר אצלו בתחילה כתב החבור על הטורים, ואח״כ קיצרו על השלחן ערוך.

ד) תולדות יעקב, פירוש על מס׳ ביצה, השלימו בט״ו אלול של״ז ונדפס מתוך הכ״י על ידי ר׳ אפרים ב׳ משה (ירושלם תרכ״ה).

ומגדולי חכריו היה ר׳ חיים כפוסי שנולד בערך שנת ש״ך, וכנראה היה תלמיד ר׳ בצלאל אשכנזי, ונחשב בין גדולי מורי ההוראה, ולעת זקנתו כהו עיניו ובעמל רב היה חותם את שמו וכמעט אין האותיות היו נכרות, והיו העם מרננים שלקח שוחד ועל כן אבד אור עיניו, כי השוחד יעור עיני פקחים, וכאשר שמע דבת רבים, קרא עצרה לדרוש להם ביום השבת ודרש להם דרוש נאה „אחר הדרוש אמר ידעתי רבותי שיש אנשים מרננים אחרי, וה׳ יודע ועד כי נקי אנכי מעון זה ולא כי הוא, ועתה אם יש ביניכם מי ומי אשר לקחתי מידו מאומה או חטתי הדין יענה בי נגד ה׳ ונגד כל הקהל הקדוש ולמען תהיה לי לעדה אני מחלה פני ה׳ אלהי המשפט שאם אמת הדבר וכי העון יקוסטו עצמותי בזה ולא אוכל לרדת מהבימה, ואם חף אנכי מפשע יהי רצון שיפתחו עיני ויחזור לי מאורי לעיני השמש״ האגדה הזאת שנשארה עד ימינו אלה בפי היהודים במצרים מתאמתת במקצתה על פי מקורים שאין להכחיש בעיקרם, וכנראה בערך שנת ש״ע כהו עיניו מראות דבר שאינו חזון יקר במצרים לרגלי החול הרק המסובב המדינה הזאת והחום הגדול השורר בה, ואחרי איזה שנים נרפאו עיניו, ועל כן נהג להתום מן היום והלאה, „ה׳ נסי, חיים כפוסי״ לזכר הנס שנעשה לו שנרפאו עיניו אחרי שהיו כהות איזה שנים[36]).

ביסיו

33) שם, ס׳ ל״ג. 34) שם, ס׳ ל״ג דף ס״ח (רשום בשגיאה ע״א).

35) שו״ת תורת משה לר׳ משה אלשיך סוף ס׳ ע״ג.

36) הרב חיד״א מערכת גדולים בערך ר׳ מאיר גאביזון, „אבן ספיר״ חלק א׳ דף י״א, כנראה האגדה הזאת נולדה אחרי מות הרב הזה ימים רבים, ובעלי הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי ור׳ יוסף סמבארי שהיו בדור ההוא לא הזכירו אותה בספרי זכרונותיהם, אמנם המקרה מתאמת מצד אחר והוא

ביסיו היתה סחלוקת בין שני סוחרים סגדולי העיר יעקב רוב'יו וסשה די קבליאר על סך גדול ועצום וברוו לחכם ר' אברהם בואין־דיאה לדון ביניהם, בינתים נכנסו כל חכמי העיר במשפט הסטוכסך הזה ור' חיים הורה הפך חבריו ויגישו את תעצוסותיהם לפני ר' יום טוב צהלון שהיה בדרך מסעו לקבץ תמיכה להושיב העדה היהודית בצפת סחדש, השאלה הגיעה לידו בהיותו בקושטנדינא, ויפסוק בלי משוא פנים בדבריו אלה: ראה ראיתי דברי פי חכם חן סנואלנו וסאהובנו הוא החכם השלם כסה״ר חיים כפוסי אשר הדיח בשתי ידיו דברי החכם הפוסק (בואין־דיאה) ויכתוב עליו מרורות שטעה בדבר... הן אמת ארבע הידות אהבה עזה יש לי עם החכם השלם כסה״ר חיים נר״ו סאשר לי עם החכם הפוסק הראשון, אכנם עשר ידות לי בסלך סלכו של עולם אשר קדשנו בסצותיו וצונו על הדין האסת[36a]) ויראה שהחכם ר' אברהם בואין־דיאה יפה פסק, ודברי ר' חיים כפוסי והחכמים הנוטים לדבריו ר' אברהם סונסון ור' שלמה גויזון לא נראו בעיניו.

ר' חיים כפוסי האריך יסים אחרי שנרפאו עיניו ובעלי הזכרונות סעידים שהיה חותם את שמו באותיות יפות כה שלא היה כן בפרק אשר חלה את עיניו וביום שנים עשר להדש שבט שנת שצ״ט נפטר לעולמו[37]) ועוד היום סראים בסצרים בבית הקברות הישן גל אבנים בסקום סצבתו ונוהגים להשתטח כעל קבר קדושים אשר בארץ הסה. ר' חיים כפוסי השאיר אחריו פסקים רבים אשר הובאו בספרי בני דורו, בסעט על כל תשובותיו חתם בלוית הרב ר' סאיר גאויזון, חלק אחד כפסקיו נאספו על ידי ר' חיים אזולאי בקובץ זרע אנשים ואחרים בס' אהלי יעקב לר' יעקב קאסטרו, ושתי תשובות נדפסו בסוף תשובות הרדב״ז על ידי הסדפיס כדי שלא להשאיר הנייר חלק, עוד לו חבור שלם „ספרי חיים״ פירוש על ספרא וסכילתא נזכר בס' שבות יהודה לר' יהודה נג'אר ואולי הוא החבור שהזכיר ר' יוסף סמברי בשם „פירוש על תורת כהנים וספרא וספרי״.

גם היה שם ר' שלמה סטראני, הוא נולד בצפת וילסוד בישיבת אביו ובישיבת ר' יוסף קארו ולפי דבריו: „הן כל אלה האתה עיני אני הצעיר בבית אבי... רבי הרב הספורסם השם נפשנו בחיים ביתה יוסף, ואהיה אצלם אמון שעשועים יום על התורה ועל העבודה החל רוח ה' לפעסני לטעום סקצה הדבש ונופת צוף אמרתם... שאלותם ותשובתם הסכמותם וסחלקותם, אהבתם וגם שנאתם... ראיתי שמעה אזני ותבן לה,... ויהי כי התעו אלהים אותי סבית אלהים סבית אבי ומארץ מולדתי, ונרשוני עוני כהסתפח בנחלת ה' אל חיק נכריה אל ארץ אחרת כיום הזה״[38]) ור' שלמה סטראני מוסיף לספר שלסהות הצונו להיות רחוק מארץ ישראל ובעל כרחו שלא בטובתו נאלץ להיות סרביץ תורה בעיר אלקהירא, וכי ארכו לו הימים, הוא היה בתקותו ליסים יותר טובים לשוב אל עיר

כי הרב הזה חתם כל פסקיו עד שנת שס״ז (אהלי יעקב דף קל״א) רק בשמו, ומשנת שע״ז „ה' נסי, חיים כפוסי״ (זרע אנשים ס' ס״א-ב עד סוף ימיו, ובל זה יראה שהיה איזה סקרה יקר בחייו.

36a) שו״ת מהרי״ו צהלון ס' קב״ט.

37) דברי יוסף לר' יוסף סמבארי פרק ר״ה.

38) הקדמת ר' שלמה סטראני לשו״ת אביו המבי״ט.

עיר מולדתו, והנה פתאום הגיעה לו הבשורה שנפטר אביו לעולמו בשנת השמ"ת ויקם וילך צפתה ויקח עמו חפצי אביו וגנזי ספריו, וכחפשו באמתחותיו מצא פסקיו שהגיעו למספר תתמ"ה והחל לסדר אותם להדפיסם לזכות את הרבים אמנם תשוקתו הזאת לא קמה ולא עלתה, בהיות כי צרות רבות ותלאות הקיפוהו, ובשנת שנ"ו העתיק מושבו עירה אלכסנדריא או נא אמון[39], וגם פה לא חונן לו כי המות קדמהו[40]) בעזבו בן רך בשנים ושמו ר' משה מטראני, ורוב כתביו וכתבי אביו נפלו בידי זרים ובדרך פלא הגיעו מקצתם לידי אחיו הקטן ר' יוסף מטראני מאריה דאתרא בקושטנדינא. ר' שלמה מטראני בקצר ימי חייו חבר שני ספרים שנשארו בכתב יד ונאבדו בימינו אלה:

א) „באור על התורה" או „מרביץ תורה בישראל" כן כתב בהקדמתו לשו"ת אביו, „ביאורי על התורה אשר הוא חלקי מכל עמלי, יצרתיו אף עשיתיו תורה חדשה בדרשה לכל שבת בשבתו קראתיו מרביץ תורת בישראל כאשר הוא בהקדמתי".

ב) „שם שלמה" והוא ששים דרושים כולל כל דרושותיו „ימצאו בהם לכל חפציהם בית אבל ובית משתה ועל כל שביות החמדה הנגנזה בבקעת דורא".

ר' נסים ענקרי בן ר' עובדיה ענקרי היה גם כן ממורי ההוראה במצרים בדור ההוא, אמנם לא נפל חלקו בנעימים, ואשתו נחמה בת יצחק ן' לחדב מררה חייו ותמרוד בו בלקחה כל חפציו ותלך ביתה אביו ורבני מצרים התרו בה שתשוב אצל בעלה אמנם היא עמדה במרדה, וכראות בית דין מצרים את קשי ערפה נתנו בידו אגרת מרד על אשתו ויתירו אותו לישא אשה אחרת. בהיותו ידוע חולי וצולע על ירכו אמנם אבי האשה הקריב משפטו אל הדיואן ועל ידי שוחדיות תפסו אותו השוטרים וישימו אותו בבית הסוהר לחייבו לו"ה גט לאשתו, במעל רב ואחרי הוצאות רבות עלה בידי הרב נסים ענקרי לפדות נפשו מבית האסורים והכטיח לתת הגט לאשתו אך העמיד עדים ובפניהם הודה שאם יכריחוהו לתת הגט מבוטל ואין בו ממש. וכאשר הבריחוהו שרי המדינה לפטור את אשתו בגט פטורים נודע אחרי כן שלא עלה יפה בהיות שהוא העיד עדים והתנה קודם לכן, כנראה מסוף הענין הכריחו בסוף קרובי האשה לרצותו ברצי כסף למען יאות לתת הגט פטורים בלי שום תנאים קודמים. מפעולות ר' נסים ענקרי בספרות בעל הזכרונות ר' יוסף סמבארי מונה חבורו „כתר תורה" על תרי"ג מצות[41]) שלא נודע טיבו ממקור אחר.

ר' שמעון ן' ר' יחיאל קאשטילאץ אשכנזי והוא היה מגדולי תלמידי ר' דוד ן' זמרא וממבחר רבני עיר אלקהירה, ועודנו בימי נעוריו שמו נודע למרחקים, בשנת ש"ל כאשר נודע בתפוצות הגולה שהאיש דוד או דאוד איפינדי איש ימינו של הדוכוס דון יוסף נשיא בקושטנדינא התמכר לציר צרפת והיה נכון למסור את אדוניו אשר בטח לבו בו ולהביא רעה עליו ועל כל כלל ישראל, קמו גדולי הרבנים ויחרימו האיש הבוגד הזה בשלוניק ובצפת, ור' שמעון קאשטילאץ אשכנזי חתם גם הוא אחרי חתימת רבני צפת[42]).

לפי

39) אהלי יעקב ס' נ"ג.
40) שם, ס' קל"א.
41) דברי יוסף פרק כ"ה.
42) מים עמוקים סוף ס' נ"ה.

לפי דברי בעל הזכרונות ר׳ שמעון הוליד שלש עשרה בנים אמנם כלם מתו במגפה או בקטנותם, ולעת זקנתה הרתה הרבנית אשתו ותלד לו בן אחד ואביו קרא לו אבינדור לאמר שיגדור פרצת ואסון אביו ועוד כי אבי עולה מספר שלש עשרה ולב אביו היה בטוח שהוא יגדור הפרץ ויעלה לו לזכר ושארית[43]), לפי האגדה ר׳ שמעון היה מצד אמו דור כ״ו לרבן יוחנן והיה מתפאר ביחוסו הזה[44]).

ר׳ שמעון נפטר לעולמו ביום כ׳ לחדש אייר שנת שס״ח, ולפי דברי בעל הזכרונות בשעת פטירתו ציוה לתלמידיו „שלא יעבירו את ארונו מעל קברי הגוים בשום אופן, ויסתמו את הגלל בלות שלו שהיתה לפניו שהיה הוגה עליה יומם ולילה, ולא ישפלו בו אלא תלמידיו, ושישאו אותו על כפיהם מביתו לקברו" ובכל אשר הקשה לשאול בהיות שנודע רוחק בית הקברות במצרים, תלמידיו עשו כחפצו[45]). ר׳ שמעון קאשטילאץ אשכנזי כתב פסקים רבים, ור׳ דוד קונפורטי כתב. „ואני ראיתי ספר מפסקים מכתב יד של הרב שמעון קסטילאץ והיו הרבה שו״ת וחידושין אחדים"[46]) וכן ר׳ יוסף סמבארי „וחבר שו״ת" והרב חיד״א כתב: „ואני הצעיר יש לי שמונים תשובות כתב יד מהרב ומתשובותיו נראה שהיה בזמן הרדב״ז" גם הרב ר׳ מרדכי הכהן הביא תשובה כתב יד מהרב הזה בספרו דרכי נועם ומזכירו לשבח. ר׳ יוסף סמבארי מזכיר בזכרונותיו עוד לו ספר שלם „מגלה סתרים" והוא פירוש על מגלת אסתר ובנו ר׳ אבינדור קאשטילאץ אשכנזי הרביץ תורה הרבה באלקהירה והיה חבר לר׳ אהרן ן׳ חיים בעת אשר ישב במצרים, ונפטר לעולמו בשנת תי״ט[47]).

עוד היה שם ר׳ יוסף באנ׳ולאר גבאי הקהל, שהיה מחזיק ישיבות ארץ ישראל בעוד עשר שנים רצופות ועסק כל ימיו בחכמת הקבלה, ויהי כאשר חלה את חליו והרגיש בעצמו שלא ירד עוד ממטתו אשר עלה עליה ונכנסו רבני מצרים לבקרו ויאמר אליהם דעו כי אני נאסף אל עמי ביום הששי בכך ימים לחדש, וישלח אחרי ה„קאסם" (פקיד חברה הקדושה) ונתפשר עמו בחייו, וביום הששי שלח אחרי המשמרה ויצו לעלות ולחפר הקבר מבעוד יום כדי שיהיה מוכן מבעוד יום לבלתי יאחרו ויבואו לידי חילול השבת, ויעשו לו כן כאשר צוה, ולאחר הצהרים שלחו אנשי המשמרה את השמש מבית הקברות לדעת את שלום החכם, ויעמוד בפתח הבית, ויגידו לרב אנשי הבית הנה השמש עומד בפתח ויאמר אליהם יבוא הביתה, ויבוא השמש ויעמד לפניו וישאל לו אם כבר חפרו הקבר אז הסב פניו לבני משפחתו ויברכם ויאסוף רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו זקן ושבע ימים[48]).

ועדת היהודים במצרים הרבתה להספיד אותו, והרב חיים כפוסי חבר עליו שיר שהוחק במצבתו.

שרי צבאות, היו לאות, בירושלם
ויוסף היה במצרים וכו׳.

נם

43) אוולאי שם הגדולים בערך אבינדור קשטילאץ.
44) שם, ודברי יוסף פרק כ״ד.
45) דברי יוסף, שם.
46) קורא הדורות דף מ״א ע״א.
47) אוולאי, שם הגדולים בערך אבינדור קשטילאץ.
48) דברי יוסף פרק רב״ד סוף הספר.

גם היה בעת ההיא במצרים ר' משה קשטילאץ אשכנזי כנראה האח הקטן לר' שמעון קשטילאץ, והוא נחשב בין גדולי מורי ההוראה באלקהירא, עוד בימי נעוריו נשאל על ענין שקרה בעיר, איזה סוחרים יהודים חכמו מן המלכות מוקטעאה, ולרגלי מחלוקת שהיתה ביניהם אייםו על החבר האחד להוציאו מן החברה, ואם ימאן לצאת יקחו בא כח מן המלכות להוציאו בחקירה הנקרא טיפטיש, והדבר ידוע שהבא לידי טיפטיש לא יבצר מהחוקר מלהייב אותו בדבר שאינו חייב בו, אפילו כפי דינא דמלכותא, כי העוסר על החקירה יש בו כח להחמיר ולהקל" ועל כן הוצרך החבר להתפשר בעל כרחו עם חבריו אמנם הוא הקדים למסור מודעא בפני עדים שהוא אנוס ואין בפשרה ממשות, ובעבור הנועד לחקירה נתבע את חבריו לפני בית דין ודרש מאתם חלקו הנוגע לו בריוח, ר' משה קשטילאץ גזר לפי דעתו שהחבר הזה אברהם ן' פוליקאר יש לו הצדק בהיות, ודבריו נראו לנבונים גם בעיני ר' יוסף מטראני בצפת אשר כבדו בתשובתו[49]) שנים אחדות אחרי כן היה מקרה בעיר דמשק באיש אחד שגרש את אשתו בתנאי שלא תנשא לפלוני, ועל זה נשאל ר' יוסף מטראני ויראה שצריך הבעל לשאת אותה מחדש ולגרשה בלי התנאי, ר' משה קשטילאץ חלק עליו ועל ידי כן באו שני הרבנים האלה לידי מחלוקת ספרותית[50]).

בשנת שנ"ה בערך נשאל על ענין שני סוחרים אומנים יהודים מדמשק העושים יריעות משי הנקראות דמשקה (Damas) האחד מהם אלעזר בולייף היה בקי במלאכתם והשני דוד גויזון ואחיו מאיר ישב במצרים למכור אותם, ועל פי התנאים האומן היה יושב בבמה עולה הדראהם של משי ושכר האריגה אמנם בעבור איזה שנים והחברים האחרים התרגלו בקנין וממכר היריעות האלה ונוכחו לדעת שחברם עשה מלאכתו ברמיה כי חשב המחיר הרבה יתר על מה שהיה שוה ויקריבו משפטם לפני כסא הרבנות לר' יוסף מטראני ור' משה קסטילאץ גם הוא נשאל על הענין הזה, ויורה את דעתו ועל כן באו במרוצת מכתבים שני הרבנים האלה שלא התאימו בדעותיהם[51]).

לעת זקנתו התישב בצפת והוא היה אחד מן המחדשים תישוב האשכנזי בעיר הזאת אחרי שחדשה העיר והתרוקנת מתושביה היהודים, ובשנת שע"א הוא וחבריו ר' ישראל אורי ור' שלמה הכהן נטו אחרי הבצע, ואם אפשר לתת אמון לצעקת עניי העיר האשכנזים, הם התנהגו בקשיות עורף ויעשו עול, ואמרו עליו על ר' משה קשטילאץ שבשנת שע"א לקח שלש פעמים החלק הנוגע לו מן הכסף שנשלח מעיר קאבאלה — ואין אנחנו יכולים עמו, כי הוא בעל דין קשה, כן היו דברי המתאוננים לרב הכולל לספרדים ר' יום טוב צהלון[51a]), ר' משה קשטילאץ עמד כל ימיו בראש העדה האשכנזית בצפת ושם נפטר לעולמו.

ר' מאיר גויזון היה יליד דמשק ולרגלי המסחר ביריעות משי בא עם אחיו דוד מצרימה, כנראה לרגלי הסכסוכים והמחלוקת עם חברו של אחיו האומן אלעזר בולייף השתמט מן המסחר ויעסוק בהוראה בישיבת הרב הגדול ר' חיים

כפוסי

49) שו"ת מהרימ"ט חלק א סי' נ"ז.

50) שם, סי' נ' - נ"א.

51) שם, סי' ע"א.

51a) שו"ת מהר"י צהלון סי' קע"ט.

כפוסי, בשנת שניו העתיק מושבו אל אלכסנדריא מאלקהירה[52]) ואחרי עמדו איזה זמן שם, שב מצריסה ויאריך ימים עד קרוב לשנת ת', פסקיו הרבים לא נדפסו כי אם איזה מהם בספרי בני דורו, ובעל הזכרונות הרב אזולאי מעיד שראה בארץ מצרים „קובץ תשובותיו בכתב יד באורך"[53]).

עוד היה שם בן משפחתו ר' שלמה נויזון אשר הראה פנים שוחקות לקראים ויכתוב פסק להתירם ועל זה התרעם ר' יוסף קאסטרו ובדברי לעג ובוז השיג עליו „פסק הר' שלמה נאויזון בענין הקראים ומה שהשגתי עליו מוזכר בפסק שאכתוב עם טעיות הלשון פן יאמר ששניתי דבריו, גם ראיתי להדפיסו (צ"ל לכתבו) להראות זרות סברתו כהכשר עדות הקראין הפך דברי כל תופשי תורה שעמדו לישראל, פן חס ושלום יחשבו שהיה בדבריו ממש"[54]).

ר' שלמה נויזון כתב בראש הפסק שבא מקרה לידי כקראי אחד „שבא לחסות תחת כנפי השכינה" והיה הפרש בין החכמים אם מותר לבוא בקהל, שיש אוסרים ויש מתירים, והוא בקש בפוסקים ומצא שר' שמואל הלוי רצה להתחתן גם בעודם קראים, ובתוך דבריו כתב: אבל אלו הקראים שהם בני הטועים אינם נקראים רשעים לפי שהם אנוסים שמעשה אבותיהם בידם... שכל דבר שמאמינים בו מצטרפים עמנו וכל דבר שאין מאמינים בו אין מצטרפים עמנו... כי כימי ר' אברהם החסיד קבלו כמה משפחות מהקראים והיו ביניהם כהנים גם בדורות הראשונים קבלו מהם... ואני אומר שמאלו היו אותם שקבלו בדורות הראשונים... ואנו נעיד מה שאנו רואים שהם מלים במוהל שלנו, נכנסים הרבנים בחופותם ואין מפקידים עליהם ומעידים הרבנים שנמצאו שם בעת שמקדשים הקראים, שאומרים: הרי את מקודשת לי כדת משה וכהלכה... הרי לך ברור שהקראים יש להם יתרון על האנוסים, יינם אסור ואף על פי כן כשרים להעיד, כל שכן הקראים שיינם מותר בשתיה שכשרים להעיד".

גם היה ר' שלמה בן ר' שם טוב אלפראנג'י יליד קושטנדינא, ולפי זכרונות משפחתו הוא היה מיוצאי חלצי ר' מאיר ב"ר טודרוס אבועלפיא הלוי מטוליטולא מחבר ס' פרטי פרטין (בשנת ד' אלפים תתקס"ו)[54a]) והוא היה מגדולי מורי ההוראה באלקהירא, ותשובתו משנת שמ"ד הובאה בס' בן דורו ר' יעקב קאסטרו, גם הרב אזולאי מעיד שראה תשובתו בכתב יד. עוד היה שם ר' אברהם קאסטרו כנראה נכד הנגיד ר' אברהם קאסטרו אשר השיג על דברי חבריו הרבנים במצרים על ענין גט הנתן שם, ויתמוך דברי רבו ר' יעקב קאסטרו וכי מצא סמך לפסול הגט בדברי ר' בצלאל אשכנזי (ס' י"ז) כתב נגד המכשירים אותו „ואיך היוצקים מים על ידו יחלקו עליו ועל תורתו? ודאי שאהבת הנצוח קלקלה את שורת הדין"[55]).

ר' משה הכהן שנחשב בין גדולי הרבנים גם הוא „רב מובהק ופסקן גדול" היה מתחילתו משלוניק, ואחרי כן התישב ברודוס וירביץ שם תורה כמה שנים ואחרי

52) אהלי יעקב ס' נ"ג.
53) שם הגדולים בערכו.
54) אהלי יעקב ס' ל"ג.
54a) אזולאי, מערכת גדולים בערך מאיר ב"ר טודרוס.
55) אהלי יעקב ס' קל"א.

ואחרי כן הלך דמשקה, ומשם לאלכסנדריא ובסוף התישב באלקהירא ויאריך ימים עד אחרי שנת תי"ב אחיו בן משפחתו היה ר' אברהם הכהן וכמוהו הוא נולד בשלוניק ואחרי כן התישב באלכסנדריא ובסוף באלקהירא, ובהיותו באלכסנדריא נשאל על הענין שעשו הסכמה שכל המביאים יין דרך עירם חייבים למכרו שם, והוא הראה שאין הצדק עם הקהל לעשות תקנה כזאת, ובהיות שלא סמך על דעתו שאל את פי ר' שלמה הכהן משלוניק לעיין בתשובתו ולחוות דעתו, ור' שלמה הכהן אחרי שנשא ונתן בדבריו הסכים עליהם ובראש תשובתו כתב: „כהנא רבא ויקירא, לוחם במלחמתה של תורה החכם השלם... עם היות כי טרדותי עצמו מספר, וגם מצב בריאותי קצר לעשות רצונך חפצתי להשיב על שאלתך"[56] וכשנת שס"ה בערך התישב במצרים ושם חתם על פסק ר' יעקב קאסטרו בלוית רבנים אחרים[57].

עוד היה שם ר' אלעזר חאמי שחתם דבריו בשנת שנ"ז[58]) אחיו יהודה חאמי שהסכים על פסק ר' מאיר גויזון[59]) ובלוית אחיו בשנת שס"ח[60]) ר' זרח דמוהי שהיה בין הרבנים שחתמו אגרת מרד כיד ר' נסים ענקירי בשנת שס"ו[61]) ר' משה עטיאש[62]) ר' זרח המניחי[63]) ר' דוד ביזאש, ר' יהודה שאמי (מדמשק) ר' שלמה סומך הכהן, (בשנת שס"ו) ר' אברהם כליפא, ר' שבתי קזאני, ר' יעקב אשכנזי, ר' ראובן משה גרשון, ר' משה ארניל שהיה לו מרוצת מכתבים עם ר' יוסף מטראני, והרב הזה כתב עליו וחלק אליו כבוד: „אחי וראש החכם השלם מעין המתגבר"[64]) והאריך עד אחרי שנת שס"ד[65]) ר' יהודה מסעוד שכבר בא זכרו בפרק הקודם ולפי דברי בעל הזכרונות ר' יוסף סמבארי בהיותו במצרים תרגם ס' הזהר ללשון עברי ואגב גררא פירש כמה מאמרים בלתי מובנים והשאיר ספר שלם משאלות ותשובות שהיה בכתב ונאבד זכרו בימינו אלה[66]), ובעל הזכרונות הזה מזכיר מחבריו הרבנים שלא נודעו לנו ממקורות אחרים, ר' יום טוב בארקי, ר' ישמעאל כהן בעל ס' הזכרון שלא הגיע עד ימינו אלהי ר' משה הלוי, ר' משה יונה, ר' יהודה חסון עוד היו שם ר' מנחם מגרבי (ממדינת הברבריא) ולפי דברי ר' יוסף סמבארי היה נדם בידו, וחגר ברגלו ובכל זאת היה סופר מהיר וכותב מזוזות תפילין וספרי תורה[67]) ר' בנימין קאניצי (Canise) שחתם על פסק ר' יעקב קאסטרו ומתאונן על טרדות ופגעי הזמן[68]).

ר' זכריה נאטיניו חכם ועשיר במקום אחד, ור' משה וינטורה מטיבולי שנתאכסן בביתו כתב עליו „החכם השלם והכולל ענותן כהלל. תורה וגדולה במקום אחד"[69]) ר' אהרן ן' חיים במדינת פיס שכתב במצרים רוב חבוריו ואחרי כן נסע לויניציא להדפיסם והתישב שם כאשר בא בארוכה בפרק הקודם, ר' אברהם

56) שו"ת מהרשי"ך חלק ב' ס' כ"ז.
57) אהלי יעקב ס' ל'.
58) שם ס' נ"ב.
59) זרע אנשים הנדפס ס' ל"ה.
60) אהלי יעקב ס' קל"א.
61) שם, שם.
62) שם ס' י"ח.
63) שם ס' נ"ב.
64) שו"ת מהרימ"ט חלק א' ס' מ"ד.
65) אהלי יעקב ס' קו"ד.
66) דברי יוסף פרק רכ"ד.
67) שו"ת מהרי"ע מפאנו דף ל"ח.
68) אהלי יעקב ס' קל"ג.
69) ימין משה ס' ל"ה.

אברהם טונסון הסופר מהיר שעקר מושבו לקושטנדינא, ר׳ אברהם בואין דיאה שהיה מגדולי מורי ההוראות[70]) ר׳ עזוז נחמני ב״ר שמעון נחמני שהיה כל ימיו בצער וחתם תמיד דבריו „נפש נענה ומדוכה אני המר ונאנח״[71]) ובסוף שנותיו עקר מושבו לעיר ברושא ונפטר לעולמו שם[72]).

אחרי עיר הבירה מצרים או אלקהירה העדה הישראלית היותר חשובה היתה בעיר אלכסנדריא הנקראת בפי היהודים נם כן נא — אמון לפי דברי בעל הזכרונות בשנת ש״ל בערך עשו תקנה בעיר שכל יהודי שיביא יין אפילו מן החוץ לא יוכל להוציאו החוצה כי אם למכרו בעיר ההיא, או יתן מכס שיקצבו אנשי המעמד על כל חבית וחבית[73]).

בראש הרבנים עמד בפרק ההוא ר׳ משה הכהן שבא מקושטנדינא, והוא היה תלמיד ר׳ יוסף ן׳ לב ויחתום על פסק רבו בלוית ר׳ משה ן, ר׳ מרדכי מטיבולי[74]) עוד היו שם ר׳ יום טוב ן׳ ר׳ שלמה מסראני, ר׳ ברוך ן׳ חביב, ר׳ יעקב לבנה, ר׳ יוסף סאניש שבא מצפת, ר׳ נסים אנוסתרי לבית ציון, ר׳ יהודה ליאון, ר׳ דוד כלבו, ר׳ שלמה הלוי (המכונה סכנדרי לפי דברי בעל הזכרונות ר׳ יוסף סמבארי) ר׳ אברהם ארג׳יל אחי ר׳ משה ארג׳יל מאלקהירה, ר׳ מרדכי מיוחס, ר׳ חיים שארקי, ר׳ אברהם טאריקה שהיה בימי עלומיו ואחרי כן העתיק מושבו לאלקהירה, ר׳ עזוז נחמני שהתישב אחרי כן במצרים ובסוף בברושא, ר׳ שמואל ן׳ יחיא, ר׳ ישראל כנימן שהתישב אחרי כן במצרים ובסוף ימיו בירושלם[75]) ור׳ אברהם בואין דיאה[75a]).

בשנת שס״ב החלה המנפה בעיר ולפי דברי בעל הזכרונות „שנת השס״ב ביום הששי שלשה ימים לחדש שבט נפטר בנו של כה״ר שלמה פראנקו אחיו של הר׳ שם טוב פראנקו במנפה, ונתבלבלה העיר פה נא אמון באותו היום וקטו כל היהודים יחד ועלו לרמלה״[76]). בעת ההיא קמה שערוריה רבה בתוך העיר על אשר הוציא קול בחור פריץ קלונימוס בוטאריל שקדש את הבתולה היפת בת משפחה רמה לבית אברהם דאקאת, והוציא שטר וכו חתומים עדים שהיו בעת אשר קדשה ותהום כל העיר ובפרק ההוא היה שם ר׳ יעקב קאסטרו ובשני בשבת י״ט יסים לחדש ניסן שנת שס״ד נתקבצו כל החכמים השלמים וראשי הקהילות אשר באלכסנדריא בישיבת ר׳ יעקב קאסטרו, והחרימו בפני הספר תורה ולפני התינוקות של בית רבן ותקעו בשופרות שכל היודע איזה דבר על ענין הקדושין האלה ועל כשרות העדים ההתומים בשטר יבואו ויעידו ובכן עלה בידי הרבנים להוציא לאור משפט הנערה הזאת[77]).

קרוב

---

70) אהלי יעקב ס׳ מ״ח, וקורא הדורות דף ל״ט ע״א.

71) שו״ת ר׳ בצלאל אשכנזי ס׳ כ״ו.

72) קורא הדורות דף מ״א ע״א.

73) שו״ת מהרש״ך חלק ב׳ ס׳ כ״ז.

74) שו״ת מהראנ״ח מ״ב ס׳ נ״ה.

75) חלק מן הרבנים נזכר באהלי יעקב ס׳ צ״ב וחלק בדברי יוסף כ״י פרק רס״ג.

75a) תורת אמת כ״ה.

76) אהלי יעקב ס׳ צ״ב דף קב״ב.

77) אהלי יעקב ס׳ צ״ב דף קי״ם-קכ״ו.

קרוב לשנת ש״ע קרה מקרה בשני שותפים שהיה הפרש ביניהם והפרישו איזה סך כסף לצדקה ונתנו ביד סורשה לתועלת התלמוד תורה ולישיבת חברון, „והנה כעת באו עניים מרודים אין כל מאומה בידם קרוב לארבעה ועשרים נפשות, וחיו הם וטפם ממושכנים לספן אשר באו בספינתו, והוא איש רע מעללים אשר הניחם במשמר בתוך הספינה ארבעה או חמשה ימים ואפילו עת האוכל לא היה מניחם לאכל עד יתנו לו שכירתו, ולהיות שראו הנזכרים, שאין איש בארץ ירחם עליהם, כי רבו כמו רבו צרות צרורות לבא עליהם כדרך כל הארץ, ברצון ורשות רוב מזכי העיר וחכמיה הזקנים שלחו אחר המורשה... כדי ליתן העשרה פרחים הנזכרים לעניים מרודים הנזכרים להיותו מצוה רבה קרובה למצות פדיון שבוים״[78]).

עדות אחרות היו בפרק ההוא במדינת מצרים בעיר החוף רשיד היא רוזיתא, ובעיר דאנוייאת. בשנת של״ט קרה מקרה שיהודי אחד משרת המכס בהולכו כסף המלכות למצרים נפל בידי הערביים שארבו לו והרגוהו נפש, וכדרך נמצאו שני יהודים אחדים מדאמייאת יהודה חסיד בן הרב נסים הלוי מאריה דאתרא בדאמייאת, יצחק בן יעקב ירושלמי ועל ידם נגלה שהערבים הרגוהו אצל הכפר זפיתא עוד היתה עדה קטנה בעיר אבוקיר וכראשה ר׳ גבריאל בר אליה.

בתי הדפוס בתוגרמה של״ה־ת׳.

חלשת היהודים בתוגרמה נרגשת על הרוב בבית הדפוס, הספרים אשר הופיעו בפרק הזה מעטים הם, בתי הדפוס הישנים עברו כלה ובמקומם לא עמדו אחרים כי אם לפעמים רחוקות כי לא ראו ברכה בעסק הזה, על כן נראה לפעמים וכפרט בעיר הבירה הפסק שנים רבות שלא נדפסו בהן ספרים.

בשנת של״ה היה עוד על מכונו בית הדפוס לבית יצחק בן יעקב יעבץ, וכן דפוס אליעזר בן יצחק אשכנזי אשר הדפיס לבדו ולפעמים בלוית חברו דוד ן׳ אליעזר קשתי, אמנם לרגלי השערוריות בקושטנדינא לא יכלו להחזיק מעמד ימים רבים וגם לא הדפיסו על הסדר בכל שנה ושנה, ופתאום רואים אנחנו המדפיסים האלה עושים אומנותם בבית הדפוס אשר יסדה הדוכוסית דוגייא ריינה נשיא.

כנודע אחרי מות השלטן שלים השני דון יוסף נשיא אבד הרבה מחשיבותו התרחק מן העסק המדיניי והחל לעסוק בספרות, כנראה עלה בדעתו ליסד בית דפוס עברי אמנם המות קדמהו ביום צום החמשי שנדחה = 2 אבגוסט 1579) ואשתו הדוכוסית דונייא ריינה העמידה אחרי כן הדפוס בביתה בארמון בילוידורי, הסופר הצרפתי שארייר (Charière) הנודע ברוח שנאתו לדון יוסף נשיא כתב ברשימותיו שהדוכוס יסד בית דפוס וכי לא ראה ברכה בעסקו הזה עזב אותו, אמנם הדברים האלה אינם מתאמתים כי לא נמצא אף ספר אחד יוצא מבית

---

78) שם, ס׳ [illegible]

מבית דפוס הדוכוס, נוסף לזה שאם היה כן לא הוסיפה אשתו הדוכוסית להדפיס בעוד עשרים שנה אחרי מות בעלה, ונהפוך הוא שלרגלי חלשות התורה אצל יהודי תוגרמה המדפיסים לא יכלו להחזיק מעמד כי לא לבד שלא הצליחו ולא ראו ברכה בעמלם אלא שההוצאות היו מרובות עשר ידות על ההכנסות, וצדקה תחשב לדוכוסית אשר פיזרה כיד רחבה להחזיק הדפוס בלי הפסק עד ימיה האחרונים, אמנם אם מן הצד הזה עשתה חסד ואמת עם הספרות הישראלית מצד אחר האיש אשר העמידה להשגיח על המוסר הזה ר׳ יוסף אשקלוני לא ידע לבחור ספרים הגונים וידפיס רק ספרים קלי ערך, ולא עלה במחשבתו להוציא לאור ספרי התלמוד שהיה הדבר היותר דרוש ונחוץ בפרק ההוא, כי בארצות הנוצרים היו מבערים התלמוד כלה מן הארץ ולא היה באפשרי להדפיסו גם האומנים הראשונים ר׳ יצחק יעבץ ור׳ אליעזר אשכנזי אשר עסקו בראשונה הוציאו ספרים נדפסים נהדרים ויפים, אמנם האומנים שבאו אחריהם לא השגיחו כראוי ורוב האותיות מטושטשות ולפעמים נראות מעבר לדף השני, ור׳ יוסף ן׳ ר׳ אברהם הכהן שהדפיס ספריו מושעות אל, וטעם למוסף, הוצרך לצאת שנית מארץ ישראל להדפיסם שנית כשנה ההיא שנ״ח כי לא ישר הדפוס בעיניו.

בראשונה הדפיסה בארמונה בילוידירי משנת של״ט עד שנ״ה, ומן השנה ההיא נאלצה לעזוב ארמונה ולהתישב במגרש קורוג׳ישמי ושם העמידה בית הדפוס עד שנת שנ״ה שנפטרת לעולמה.

אחרי כן עמד מדפיס אחר שלא נדע את שמו והדפיס איזה ספרים לפעמים רחוקות או אולי היו מדפיסים שונים אשר עשו הנסיון לעסוק בדפוס ולא הצליחו במלאכתם כי כן רואים אנחנו ספר מחזור רומניא נדפס שס״ב, כבוד אלהים בשנת שס״ה, ופירוש ר׳ יצחק ערמאה על אסתר בשנת שע״ח [1].

בשנת שצ״ט יסד ר׳ שלמה פראנקו שהיה בעצמו המחוקק בית דפוס חדש בקושטנדינא, „חכם חכם לבו לחוקקי אבן הבדיל ברזל ועופרת... והנה בעניו ודוחקו פזר נתן ממונו והונו ובחיקו ישא כספו... להוציא לאור ביאור התורה לאיש גדול ונורא רש״י ז״ל מה טובו ומה יופיו כאשר תחזה עין הקורא ישקיף וירא נועם הדפוס ופארו הודו והדרו״.

מה שלא עלה בדעת האשה העשירה הדוכוסית דוניא ריינא נשיא עלה בלב האומן המאוסד בנכסים הזה להדפיס ספרי התלמוד כאשר הזכיר בהקדמתו על פירוש רש״י אמנם המות קדמהו בשנת ת׳ וכשנה אחרי כן התחילו בנו אברהם פראנקו וחתנו יעקב בכר שלמה נבאי לעסוק בדפוס באותיותיו.

בשלוניק אחרי אשר הפסיקו המדפיסים שמואל ויוסף בני יצחק להדפיס בשנת של״ב היתה שביתת דפוס קרוב לשמנה שנים, כשנת של״ח יסד המדפיס דוד בן אברהם אזוביב בית דפוסו אמנם לא היה בקי במלאכתו ולא עלה בידו להדפיס ספריו כראוי עד שהקריאה קשה לעין הקורא היותר בקי ולפעמים אי אפשר להכיר תמונת האותיות, ובכל זאת ספרים רבים יצאו מביתו קרוב לעשר שנים הספר האחרון אשר יצא מבית הדפוס הזה הוא ס׳ יסוד התשובה דפוס שני, על ידי האומנים.

---

1) המחבר הלך בעקבות בן — יעקב באוצר הספרים שלו אולם הביבליוגרפים האחרונים מכחישו מציאות. ספרים אלו נדפסים בקושטנדינא בין שנת ש״ם — ש״ס (דוד פרנקיל).

האומנים אברהם בן ר׳ יצחק קארו מקאליש ויקותיאל ן׳ אשר אשכנזי אשר חתמו דבריהם „הכותב סתם מן המפורש מק״ק לבוב היקרים המוכתרים אשר נפשם על זה הדפוס קושרים למען עשות במסתרים״[2]) הספר הזה הוא היותר מכוער באופן הדפסתו עד שכמעט אי אפשר לקרא בו.

בסוף שנת שצ״כ התישבו בשלוניק המדפיסים האחים „מגזע בת שבע״ מאיטליא וייסדו דפוסם, שלא־נפל במאומה מדפוסי ויניציא. הס׳ הראשון שיצא לאור בביתם הוא הקונטרס האחרון לשאלות ותשובות ר׳ שלמה הכהן חלק שני, וכה דברי המחבר „יודע כל שער עמי כי מיום מוצאי חג הסכות מזאת השנה שנת השנ״ב ששלחתי להדפיס הספר הזה לויניציא לא שלותי ולא שקטתי מכמה הרפתקי דעדו עלי... לכן ראיתי לאסוף ולחבר לספר הזה הנדפס בויניציא כל הדברים שיגעתי וטרחתי לכתוב עליהן... בזאת השנה שנדפס זה הספר בויניציא, וזאת השארית הנמצאה עתה בידי ראיתי להדפיסו פה שאלוניקי תודות לאל שנמצא כעת בית דפוס לשכון כבוד בארצנו, והנה התחלת הדפסת הספר הזה והשלמתו הכל היה בזאת השנה שנת השנ״ב סימנו קרב״ן לפ״ק״.

והנה הסבה האמיתית להתישבות המדפיסים האלה ושני אומנים נוצרים עמהם אשר אחרי בואם שלוניקה התיהדו כיאר ר׳ משה די מדינה בהקדמתו לס׳ שו״ת אביו ר׳ שמואל די מדינה וכה דבריו: „הואיל ובאתי הלום להדפיס ספר שלישי, הלא טוב אמת לא תחום עיני על הממון ואשיבה ידי לחזור ולהדפיס שני החבורים הראשונים (פסקי הרשד״ם) אשר כבר נדפסו, אשר שניהם לא ישרו בעיני רואיהם ובפרט האחרון שעלה כלו קמשונים כלו מטושטש וכהרמון נוטש..., נטיתי לבי לבקש את שאהבה נפשי אומן או אומנים עם כלים נאים כראיה להשכיל להטיב ההדפסה בחרב לטושת... ואנה לידי אומנים מצויינים במלאכה הנסוכה, לא ידע אנוש דרכה ערוכה בכל כאותיות שביות החמדה, ושמורה ממכשולי המבוכה, ואליהם היתה תפילתי גם בהרבות אליהם מהר ומתן דהבה פריכא, למען הטות רצונם להביא כליהם וכל קנינם אל העיר הזאת עיר ואם בישראל, ובחמלת ה׳ עלי לא השיבו פני ריקם, והוקם המשכן, ונצטרפה מחשבתי הטובה למעשה... להביא הנייר והדפוס והפועלים מויניציא ושני פועלים מהם בראותם יופי המלאכה ועוצם תשוקת כונת המצוה הגונה וטובה נכספה וגם כלתה נפשם לבוא לחסות תחת כנפי השכינה וגם זיכני ה׳ במצוה אחרת להדפיס גמרות ומסכתות וספרים אחרים כדי לזכות את הרבים״

בשנת שנ״ד נדפס ס׳ מדרש רבות על ידי האחים שותפים במצות אביהם מתתיה בת שבע ובהוצאות ר׳ משה די מדינה ואליהם גלוה במלאכת ההדפסה ר׳ אברהם ן׳ ר׳ מאיר פאראנ׳י ולמרות ששרוה המגפה בתקף עזה בשנה ההיא בשלוניק, האומנים האלה לא נמנעו מעשות מלאכתם באמונה לפי עדות המגיה.

בית הדפוס הנהדר הזה עמד ימים רבים על כנו קרוב לששת ושלשים שנה, אמנם לרגלי סבות שנעלמו מאתנו לא נדפס בכל שנה על הסדר, ופעמים רבות הפסיקה ההדפסה משנת שנ״ב עד שנ״ג, בשנת שנ״ט. משנת שס״א עד שפ״ד,

משנת

2) כנראה הממשלה אסרה הדפוס והיו עושים מלאכתם בסתר.

משנת שס״ה עד שס״ח, משנת שס״ט עד שע״ד ומשנת שע״ו עד שפ״ח, אך כנראה לא היו האחים האלה חברים בתמידות כסוף ס׳ שרת לר׳ שלמה הכהן חלק שני חתמו: „על יד האחים מנזע בת שבע״ (שנ״ב) בסוף מדרש רבות (שנ״ד) „על יד האחים והשותפ״ים במצות אביהם מתתיא בת שבע״ בשער מדרש שיר השירים נדפס „באותיות יוסף בן אברהם״ (למשפחת בת שבע) בס׳ מנחת יהודה (חסר שנת דפוס) כתוב „על יד האחים בני מתתיא״ על הרוב המספיק הכסף להוצאות והמביא הספרים לבית הדפוס היה ר׳ משה די מדינה ושמו נזכר לברכה בס׳ מדרש רבות, בס׳ אמרות טהורות כתוב „והמזכה את הרבים להכין כלי ההדפסה משה די מדינה נר״ו, בס׳ שארית יהודה ובס׳ ישיר משה מזכיר שהספיקו ההוצאות ר׳ משה די מדינה ובנו ר׳ יהודה, ס׳ סדר הזמנים לר׳ סעדיה לונגו נדפס בעזבון יצחק נ״ע נ׳וקליל מן המביאים לבית הדפוס, נודעו בשם יהודה גדליה בן משה. המלבה״ד ס׳ מדרש רבות, שלמה בן יוסף אשכנזי ונפתלי בן יוסף המלה״ד אמרות טהורות, יהודה בן יחיאל טאייטצאק המלה״ד שארית יהודה, דוד בן אהרן מאצה שהדפים ככר ספרים רבים״ המלה״ד ס׳ ישיר משה.

המגיה בבית הדפוס היה ר׳ שמואל קלעי (כן חתם בס׳ שאלות ותשובות לר׳ יוסף קארו דף ל״ד) בששה ספרים, תורת אמת, בדק הבית, בני שמואל, ישיר משה, משפט צדק, וספר התרומות חסר שם המדפיסים, בשלשה ספרים מילי דבדחותא, מעשה צופר, ומנחת יהודה חסר שנת הדפוס, ובשני ספרים דרך חיים ותוצאות חיים חסר שם המדפים ושנת הדפוס.

בפרק הזה היה בצפת המדפים ר׳ אברהם בן יצחק אשכנזי, שהדפים לבדו עד שנת שמ״ז אמנם בפרק הזה נאלץ איזה פעמים להעתיק בית דפוסו ליבירִיאה ועין זתון, לרגלי השעדוריות בגליל נהרס בית דפוסו ובניו יצחק ויעקב אשכנזי התישבו בדמשק וייסדו שם בחברת אברהם בן מתתיא בת שבע משלוניק וידפיסו ספר אחד ,כסף נבחר לר׳ יאשיהו פינטו, הוגה על ידי בחור ונעים זמירות ישראל אברהם אליקים, בשער הספר כתוב שלהי הדש אני לדודי (שס״ה) ובסוף הספר ב׳ ניסן השבי״לו „מצורף לזה אשר המציא הרשות להע״ת לעשות לשכון כבוד בארצו ולהביא פה דמשק הדפוס הזה טופוס זהב וכסף אמנם כנראה לא ראו ברכה בעסקיהם ולא יספו להדפים עוד.

רשימת הספרים שנדפסו בתוגרמה (משנת של״ו עד שנת ת׳)

מאת החכם החוקר המפורסם מו״ה אהרן נ״י

ד״ר פריימאן (מפרנקפורט ע״נ מיין) ומילואים מאת המחבר

א) בקושטנדינא (ברבע קושטנדינא):

1	של״ו,	מקור ברוך, מר׳ ברוך ן יעש
2	״	איוב, עם תרגום יוני מר״מ פוביאן
3	״	מחזור מנהג ספרד עם פירוש ר׳ משה קורדוכירו
4	של״ו־ז,	תפלה לדוד, מר׳ דוד מביו די ליאון

5 של״ז, איומה כנגדלות, מר״י אונקנירא
6 ″ כן פורת יוסף, מדון יוסף נשיא
7 ″ אגרת אל תהי כאבותיך
8 ″ מעשה בית דוד בימי מלכות פרס
9 ″ שלשה פירושים על שיר השירים י״ל ע״י ר״י עקריש
10 ″ ס׳ שעשועים, מר׳ יהודה זבארה
11 של״ח, תחכמוני, מר׳ יהודה אלחריזי
12 של״ח־ט׳, אבות עם פירוש מילי דאבות מר״י היון
13 ש״ם, חזונים כמנהג ציציליא
14 שמ״א, שער יהודה, מר״מ פוקי
15 ″ כליל יופי מר״א בר יוסף
16 שמ״ב, נופת צופים, מר״י אלפואל
17 שמ״ב־נ׳, אבות עם פירוש חסדי אבות
18 שמ״נ, תלמוד מס׳ ברכות, זרעים, שבת, עירובין, פסחים, ביצה חגיגה, מוע״ק, ראש השנה, יומא, סוכה, תענית, מגילה, בבא קמא, בבא מציעא, סנהדרין.
19 שמ״ד, אסתר עם פירוש מאמר מרדכי מר׳ שם טוב מלמד
20 שמ״ה, כבוד אלהים מר״א ן׳ מינש
21 ″ אגרת הטעמים, מר״א הזקן
22 ″ (?) קהלת עם פירוש ר׳ יצחק ן׳ לאטיף
23 שמ״ו, קהלת עם פירוש לב חכמים
24 ″ (?) מ מפתחות להרמב״ם מר״ש עטיאה
25 ″ (?) תורה בגורל
26 ″ (?) אורך ימים מר״ש בנבנשתי
27 שמ״ט (?) שלום אסתר, מר׳ יצחק בן מרדכי נרשון

בבילוידיר (ארמון לבית נשיא Belveder = מחזה יפה)

28 שנ״ב, גל של אגוזים, מר״מ אגוזי
29 ″ קשת נחושה, מר״מ אנג׳יל
30 ″ יפק רצון, מר״י יעבין
31 ″ תורת חסד, מר״י יעבין
32 ″ תורת משה, מר׳ משה אלשיך
33 שנ״ה (?) שו״ת ר׳ יוסף ן׳ לב חלק שני (לפי המחבר בקורו־נ׳ישבי (רבע בקושטא׳ בדפוס הגברת דוניא ריינה נשיא)
34 שנ״ז, אגרת שמואל, מר׳ שמואל די אוזידה
35 שנ״ח, מנחת כהן, מר׳ הכהן
36 ″ הושענות עם פי׳ מושעות אל
37 ″ תפוחי זהב על תהלים מר׳ משה אלשיך
38 ″ מסכת כתובות.

39 שנ״ח שו״ת מר׳ יוסף לב, חלק רביעי
בקושטנדינא (ברבע קושטנדינא)
40 שס״ב, מחזור מנהג רומניא (לפי המחבר)
41 שס״ד, כבוד אלהים (לפי המחבר)
42 ש״ע (?) שאלות ותשובות ר׳ אליהו ן׳ חיים
43 שע״ח, אסתר עם פירוש ר׳ יצחק ערמאה, (לפי המחבר)
44 שצ״ט, פירוש רשי על התורה.
45 שצ״ח, עלית עיר קטנה, חלק ב׳ ר׳ לוי קווין (ס׳ „נשמחה״).

ב) בשלוניקי

46 של״ח־ט׳, תנהומות אל, מהר״י אריפול
47 ש״ם, דברי שלום מהר״י אדרבי
48 שמ״ב, פסקים מר׳ שמואל די מדינא
49 ״ דברי ריבות מר״י אדרבי
50 שמ״ג, תהלים עם פירוש ספרדי
51 שמ״ד, קהלת יעקב, מר׳ יעקב לוצאטו
52 שמ״ז, תשובות ר׳ שלמה הכהן חלק א׳
53 שמ״ז, יסוד התשובה, מר״י עלים
54 שנ״ב, קונטרס אחרון לתשובות ר׳ שלמה הכהן חלק שני (לפי המחבר)
55 שנ״נ־ד׳, מדרש רבא ח״א עם פירוש מתנות כהונה.
56 שנ״ד, שו״ת הרשד״ם (ר׳ שמואל די מדינה) חלק א׳ וחלק ב׳.
57 ״ שו״ת ר׳ שלמה כהן חלק שלישי
58 ״ ספר זמנים, מר״ם לונגו
59 ״ מתנת כהונה, מר״י משטברשין
60 שנ״ה־שנ״ז, ארבע חלקי השלחן ערוך.
61 שנ״ה, פירוש מגלת איכה מר״ש ן׳ חביב
62 שנ״ח־נ״ו, ס׳ התרומות מר״ש שרדי
63 שנ״ה־נ״ז, שו״ת ר׳ שמואל די מדינה חלק ג׳
64 שנ״ו־נ״ז, זהר
65 שנ״ז, מגדל דוד, מר״ד בר יעקב הכהן
66 ״ קהלת, עם פירוש מקהל קהלות
67 שנ״ח, שו״ת ר׳ יוסף קארו על אבן העזר
68 ״ תולדות יעקב בר׳ יעקב מתתיה
69 ״ הליכות עולם
70 שנ״ז־נ״ט, שלחן ערוך או״ח ויו״ד
71 שנ״ט, זמירות ישראל מר׳ ישראל נג׳ארה
72 שנ״ט־ש״ס, שארית יהודה, מר׳ יהודה טאיטצק
73 ש״ס, חשק שלמה
74 ״ משא מלך

75 ״ מנחת יהודה שונא הנשים
76 ״ מעשה צופה, מר׳ שם טוב, ארדוטיאל
77 ״ משלי עפר, מר׳ וידאל בנבנשתי
78 שס״א, עצמות יוסף, מר״י ן׳ עזרא
79 ״ שמן המר, מר׳ אהרן אביוב
80 שס״ד־שס״ה, תורת משה, מר׳ אברהם שמריה
81 שס״ב, בדק הבית מר׳ יוסף קארו
82 שע״ג, שו״ת בני שמואל מר׳ שמואל חיון
83 שע״ד, ישיר משה, מר׳ משה הכהן
84 שע״ה, שו״ת משפטי צדק, מר׳ מאיר מלמד
85 שפ״א, ליקוט. מנחם, מר׳ מנחם בן יעקב הלוי
86 שפ״ח, ס׳ הושענות כמנהג ק״ק סיסיליא
87 ״ ס׳ התרוסות מר״ש סרדי

ג) צפת [1]

88 של״ז, לקח טוב לר׳ יום טוב צהלון (שיותר נראה שמ״ב)
89 של״ח, קהלת יעקב לר׳ משה ב״ר מרדכי גאלאנטי
90 של״ט, שר שלום לר׳ שמואל. ב״ר יום טוב אריפול
91 שמ״ז, בריתא דר׳ אליעזר
עם מדרש אגור
92 שמ״ז, זמירות ישראל לר׳ ישראל נג׳ארה
93 ״ משחקת כתבל לר׳ ישראל נג׳ארה

ד) דמשק [2]

94 שס״ה, כסף נבחר מר״י פינטו.

1) ראה Zeitschrift für Hebreische Bibliogr. חלק שני צד 155.
2) שם, שם.

חלק שלישי

ציונים

ציון א'

הסכמת החזקות בקושטנדינא משנת השל"ז

"מימי עולם ושנים קדמוניות היתה הסכמה קדומה אל כללות הק"ק יצ"ו אשר פה קושטנדינא, בענין החזקות של הבתים והחצרות והחנויות, אשר נכלו ראשונים, החכמים השלמים והרבנים ראשי האבות והזקנים, תדרו נדר ועשו סייג ומשמרת למשמרתה של תורה וקשרוה בקשר של קיימא, בחבילות אלות וקללות ונדוים וחרמות, שלא ישיג איש את רעהו, וישלח ידו להחזיק במקום שהחזיק בו חברו.

"ומפני שמשרש זה מסתעפים ענפים רבים, ומדי יום מתחדשים בין דין לדין, בין איש לרעהו, דברי ריבות בדיני החזקות, עד שרבו המחלקות, על כן ראו אנשי אמונה הבאים אחריהם בכל דור ודור להעלות זכרונם על ספר, ולברר וללבן כל ספק, ולפרש כל סתום ולהורות הדרך ישכון אור האמת והשלום, בכל אחד מהפרטים רבי החקירות וההזרסן, והיום הזה קמנו ונתעודד אנחנו הבאים על החתום בשם כלל כל הק"ק רומנייא וספרד יצ"ו לקיים ולאשר ולחזק בדק ההסכמה בכל דבר, עשוהו וקיימוהו עליהם ועל זרעם, ראשי העם מימי קדם, לרפא שבריה כי מטו, והוא להסיר תלונות אדוני הארץ הישמעאלים מעלינו, האומרים שאנו מחלישים כח קרקעותם ח"ו, ולהראות שרצוננו ליפות כחם, כמו שנראה ברוב פרטי הסכמתינו, ואלו פרטי ההסכמות חדשים גם ישנים:

א) הסכמנו בכח החרם, שלא יורשה שום בר ישראל למאיש ועד אשה לשכור משום אדם ערל או ישמעאל בית או חנות או מקום שהחזיק בו חבירו, לא הוא,

ולא

ולא אחר בעדו, בשום אופן, נכל ומרמה בעולם, ושלא לסבב ולגרום לו נזק כלל בחזקתו. לא בדבור ולא במעשה, לא על ידו ולא על יד זולתו, ואם עבר ח״ו ושלח ידו בחזקת חבירו, לא יהיה רשאי להכנס לדור ולהחזיק בה, ולא ליהנות ממנה, לא הוא ולא זולתו מעדת ישראל, וחייב להחזיר ולהשיב את הגזלה אשר גזל ואת העושק אשר עשק ולהעמיד את חבירו על כנו, לעמלו ולממונו, ולשלם כל הפסד ונזק אשר גרם לו, אם מהעלת השכירות וזולתו ועוד ענוש יענש כפי אשר יראה לפרנסי הזמן כי מעל בחרם, ונסלח לו. וזאת ההסכמה היא יסוד כל אשר יסדו הבונים קדמאי דקדמאי, באלות קללות ונדוים וחרמות, ואלו היו ישראל צדיקים לא היו צריכין לזכרון הפרטים אשר הזפירם (צ״ל הזכרנו) כי על קוטב זה יסבו בכללם, והירא את דבר ה׳ יתרחק מן הכיעור פן ידבק מאומה מן החרם, ומחור לחרמא לא תקרב (צ״ל יקרב)״.

ב) הסכמנו שכל בעל חזקה שגירושוהו ממנה הבעלים הישמעאלים בעול וחמס ואיבה, או שיוכרח לצאת ממנה מפני שאין מתקנים לו הריסותיה, או שמצערים אותו וכדומה מהסבות המכריחות והמחייבות עזיבת חזקתו, צריך שקודם זה יודיע צערו לממוני הזמן, ויברר להם אונסו, והם יתנו בידו פתקא להזהיר שלא יקרב איש זר אליה, ואם לא ימשך נזק לכלל, יכריזו את הזהרתם בכל הק״ק יצ״ו, ולפחות בגבול שכניו, והם יתרו לכל הבא להחזיק בה בשם הממונים שיתרחק ממנה, ואם יתרשל ולא ישגיח, להודיע ולברר אונסו לממונים „ולא הוכרזה ולא נמצא בידו הפתקא, מיד מעידים איך אנוס ומוכרח עזב מקום חזקתו, ועברו שלשה חדשים שלא פרע שכירות כלל, או שיתברר שהוא יצא מרצוני הפשוט מבלתי סבה מחייבת, והניח מקום חזקתו פנוי, או שהיה רוצה להוריד השכירות אשר היה פורע תמיד, או שגרשוהו מפני שהיה מצער את הבעלים ולא היה פורע להם השכירות, ומעבירם עד ששה חדשים, או מפני סבה אחרת ממעשיו הרעים, שראוי לגרשו בשבילם לפי ראות עיני הדיין, הרי אבד חזקתו לחלוטין, וכל הקודם והחזיק בו זכה שאין ראוי שחוטא אחד יאבד טובה מכל ישראל אשר תחת מלכי חסד יר״ה, ויהיה סבה שיקומו יושבי הארץ ואכלונו.

וכן מי שיצא והלך לארץ אחרת ולא הפקיד איש אחר במקומו לפרוע השכירות ואיש אחר החזיק, כל שעברו שלשה שנים שלא ערער על חזקתו, ולא ברר אונסו בטענות נאמנות ומספיקות, כבר זכה המחזיק, והוא יצא בגפו, וכל אלה הענינים צריך שיתבררו אצל ממוני הזמן, והם יתנו כתב רשותם וגזרתם חתום בשמותם ביד המחזיק החדש, וזולת כתב ידם לא יורשה שום בר ישראל להפקיע זכות חברו וחזקתו, וגם אם יראה להם להכריח אל הזוכה החדש לפרוע בעד החזקה למגורש מחזקתו בכל אחד מהאופנים הנז׳ בקצת דמי אונאה או שויין כפי אשר יעריכוהו עיני בחינתם לפי הנושא והזמן, כל זה מסור בידם.

ג) גם הסכמנו שאם הישמעאל המוציא את המוחזק בעל כרחו יסרב וימאן וימשך לרצונו, וישכירנה לגוים או ערלים וישמעאלים, ולא תשוב החזקה ליד ישראל המחזיק בה, זמן רב משך עשר שנים ורצופות שלמות, כבר הפסיד זכותו האיש ההוא בעל החזקה, וכל איש ישראל רשאי לזכות בה, ולשכור המקום ההוא ולהחזיק בו, פן יבוא לידי תקלה, ובלבד שאם הוציא בחזקה ההיא איזו הוצאה יחויב

הישראל

הישראל הזוכה בה מחדש לפרוע לו דמי בנינה או שער הוצאות כפי מה שיראה למנוי הזמן.

ד) שאם שום גוי מן הערלים ישכור המקום אשר איש ישראל יצא ממנו לאחת מסבות הנ״ל או שהעלה השכירות הגורם שיוציאוהו מחזקתו, לא יורשה שום ישראל לשאת ולתת עם הערל ההוא עד שיפוים הישראלי ממנו.

ה) שאם שום גוי יקנה או יקח דרך „מוקטעא״ או שכירות שום מקום נשרף או נהרס בטרם יבנה שנית, וירצה להפקיעו מיד בעל החזקה, כגון לדור בו או להחליפו ולהשכירו, שום בר ישראל לא יהיה רשאי לשכור המקום ההוא מן הגוי ליהנות ממנו שום הנייה כלל ואם הגוי ההוא מהערלים ירוחק מכל בני ישראל הרחקה כללית לכל משא ומתן מקח וממכר לא להלוות לו, ולא ללוות ממנו ובכלל שקץ הוא תועבה הוא לבני ישראל.

ו) שכל בעל חזקה אשר גרשוהו ויוציאוהו מחזקתו בעול וחמס, או שיוכרח לצאת מאחת הסבות הראויות אשר לפני ממוני הזמן, או מחויבים השכנים להריק הבתים או החנויות תוך הזמן שיראה לממוני הזמן שאפשר להם, וכפי ההכרח דר ביניהם ויצא מפני ההכרח הנז׳, או שאינו דר ביניהם בחזקה ההיא, הם מוכרחים להריק הבתים כלם. או אותו השיעור המספיק לתועלת בעל החזקה, ובעוד החזקה בידו ישוב כל אחד בביתו כבתחלה ולא יורשה שום איש ואשה מכל הדריב בבתים ההם, לא הם ולא זולתם, מכחם לדבר עם שום אדם אחד מהאנשים אשר יש להם מינוי או התלות במקום ההוא בשום דבר שימשך ממנו נזק לבעל החזקה, או שיאמר להם, דעו שבעל החזקה מוציא אותי בעל כרחי, אלא שהוא יצא כרצונו, ואם ח״ו יעבור שום שוכר מכללם על כל דבר מכל הנ״ל, מלבד היותו מוטל בחרם ענוש יענש, עוד יחויב לפרוע לבעל החזקה כל הנזק וההפסד שגרם לו ולסלקו מעליו, וגם שיצא מהבית או החנות להלוטין מבלי המתנת זמן וכו׳.

ז) אדם כי ימות מבני ישראל ויש לו חזקה באחד החניות, ולא נשאר אחריו יורש כפי חק המלכות, כל מי שילך ויודיע זה להם וילשין הרי הוא עובר בחרם, ואם כבר נודע, הקרובים והיורשים קודמים לזכות בה לכל איש זר בין להתפשר עם המותאוולין בין לקנות כשיכריזוה, באופן שאין שום בר ישראל רשאי לרדוף אחריה, עד שיסלקו ידם ממנה היורשים, ואז כיון שהיא עתידה ליפול ביד איש אשר לא מבני ישראל, גם הישראל רשאי לשלוח ידו בה, ולא יוכל הקרוב ההוא למונעו מקנותה אחר שזה נהנה וזה אינו חסר.

ח) שכל איש ישראל המשכיר בית או חנות לחברו, לא יוכל להעלות לו השכירות אלא אם כן העלו לו השכירות, על פי הערך ההוא, או אם השביח בו איזה שבח והוסיף בבנינו ובתיקונו בעוד השוכר בתוכו, שאז כפי ערך אותו השבח יכול להעלות לו השכירות או יותר.

ט) המשכיר בית או חנות לחברו, ולא קבע לו זמן כי אם סתם, לא יוכל להוציאו אלא אם כן יצטרך לו לעצמו או לבנו או לחתנו מבלי שום הערמה, ושיהיה זמן שנה אחת לשוכר להריק הבית או החנות מיום שידרשנו, אבל שיבקש לו תואנה כדי להעלות לו השכירות או להשכיר לזולתו בשכירות יותר לא יוכל, אבל יכול להוציאו מפני סבות אחרות כגון שהוא או אחד מבני ביתו בעלי מחלוקת וריב

ומדון, ונמשכים קטטות בין האנשים והנשים, או שמעשיו אינם כשרים, או שאפשר שימשך ממנו נזק לבעל החזקה מצד חובותיו או מעשיו, או שאינו גורע לו השכירות כי אם בעמל וטורח, ומעבירו זמן רב וכדומה לזה, שאז יורשה בעל החזקה לגרשו בלי המתנה זמן שנה, ולא זמן אחר, וזה אחר שיבוא דבר שניהם לפני ממוני הזמן, ואם יעזרו עליו להעתיק דירתו ובכל כח שיש להם, או שירשוהו להוציא את השוכר מביתו לכשירצה, בתנאי שיתן לו זמן שנים עשר חדשים להריק ובכלל הדבר הזה שכל שוכר מחויב להודיע למשכיר חדש בימי הקיץ ושני חדשים בימי החרף קודם שיריקנו, כדי שיבקש המשכיר שוכר כדי להשכירו, ואם לא יודיענו ויצא ונשאר הבית פנוי, מחויב לפרוע לו מזמן הפניה שכירות חדש בימי הקיץ ושני חדשים בימי החרף.

י) שאם שוכר אחד מהדרים בבתי החזקות יהיה לו תלונה ותרעומת על בעל החזקה, שמצערו בדבר בלתי ראוי, עד הממונים יבוא דבר שניהם, והמה יצדיקו את הצדיק ולא יהיה רשאי השוכר בשום צד בעולם להתרעם לשום אחד מהישמעאלים בעלי הבתים ההם, פן ימשך נזק לבעל החזקה.

י״א) שכל איש ישראל שירצה למכור חזקתו או בית מקנתו, השוכר הדר בו מכחו יהיה קודם בו בקניה לכל איש ישראל מצרן זולתו באותו הסך שיקנו אחרים בלי קנוניא והערמה, ויהיה לו זמן לברר דעתו יום אחד שלם אחרי ידיעתו שהחזקה ההיא נמכרת ואם ביום ההוא יאמר שאינו חפץ בה, או שנודע לו המכירה ולא ערער והיה כמחריש ביום שמעו, אבד זכותו, אבל הקונה ההוא לא יוכל להוציאו עד מלאת לו שנים עשר חדשים מתחילים מיום הקניה, וכתנאי שהקונה ההוא יפרע לשוכר ההוא איזו הוצאה אם הוציא לפי אומד הממונים, ובכלל הדבר הזה, שאם המקום ההוא הוא מטושכן, הממשכן קודם לשוכר, כמו שהשוכר קודם לכל בר מצר זולתו, וכן יוכל לתת לחתנו לנדונית בתו כמו שיוכל להוריש לבנו בחייו ובמותו.

י״ב) שכל איש אשר לא מבני ישראל אשר יסכור חזקתו, השוכר העומד בה הוא קודם לכל בר ישראל זולתו, אם חפץ בה, ואם יחפוץ לקנותה, לא יוכל לומר לישראל חברו אני מבקש מי שיקנה, ולא תקנה אתה, וכל הקונה אותה חייב לפרוע לו מה שהוציא עליה איזו הוצאה, לפי ראות עיני הממונים, וגם לא יוציאנו עד מלאת לו שנה כנזכר.

י״ג) כל איש זר אשר לא מבני ישראל אשר ימכור מקום מקנתו מכירה גמורה בעל חזקת המקום קודם בקניה לכל איש ישראל זולתו, אבל צריך שתוך שלשה ימים לידיעתו שמקום חזקתו נמכר, יברר דעתו אם חפץ בה ואם עברו שלשה ימים ולא גילה דעתו, ולא מחה, ולא ערער הפסיד זכותו, וזכה הלוקח במקחו, בתנאי שיפרע למחזיק מה ששוה חזקתו על פי שומת שני אנשים השוכים בקיאים בשומא מקובלים על הקונה ועל בעל החזקה, ואם שני הברורים לא יסכימו לדעת אחת, הם בעצמם יבררו עוד איש שלישי יכריע ביניהם, אחד ממוני הזמן הם יראו השומא, והם יפשרו על אומד דעתם.

י״ד) כל שנהרס או נשרף, והוא מוחזק ביד איש מבני עמנו, אין ישראל חברו רשאי לרדוף אחריו, ולא יורשה לתת לשום אחד מתיוולי או בעל קרקע ממון כדי לבנותו, לא בדרך מתנה ולא בדרך הקדמת שכירות, ולא בשום אופן שנמשך נזק

לבעל

לבעל החזקה בשום צד, לא על ידו ולא עד יד זולתו לבנות כמו שהיה, ולא לחדש שום בנין במקום ההוא המוחזק לחברו, ואם עבר ונתן, לא יוכל ליהנות מכל מה שיבנה ויתוסף, וחייב להעמיד חברו על חזקתו לעמלו וממונו, וענוש יענש ואינו רשאי אפילו לומר לגוי אני הייתי לוקח אלא שפלוני יש לו חזקה בו, וכאשר ישוב בעל החזקה ויבנה, אם כמו שהיה בתחלה בכמות ואיכות, אם ששינהו לטוב והוסיף דיורים באיזה צד שיהיה כל מה שיבנה ויחדש במקום ההוא מתהום קרקע ועד רום שמיא, הכל יקום בחזקת ישראל המוחזק במקום ההוא מקדם, ושום בר ישראל אחר לא יורשה לקחת לעצמו בשכירות זו בשום צד אחר שבעולם שום חלק מכל מה שיבנה.

ט״ו) שאם יד בעל המקום הנשרף או הנהרס תקצר ולא תשיג לשוב לבנותו, ויצטרך למכרו או לבקש מי שיעזרהו ויתן בידו מעות לבנות, וגם בעל החזקה מטה ידו ולא תשיג לעזר ולהועיל והיה כמחריש, וישאר המקום ההוא חרב ושמם ימים רבים עד שיתרעם בעלי המקום מבעלי החזקות, ויומשך מזה היזק גדול לכלל, הנה אז יורשה כל איש ישראל להחזיק במקום ההוא או לקנותו, אלא שמחויב לתת לבעל החזקה, מה שיעריכו עליו הממונים ערך שוויו לפי ערכו בעת ההיא, לא כפי מה שהיה שוה בתחילה בהיותו בנוי, שכל בנינו והוצאותיו אכלתם האש.

ט״ז) שכל איש ישראל הדר בחזקת חברו לזמן קבוע, לא יהיה רשאי השוכר להעביר הבית או החנות לאיש לא תוך הזמן ולא בהשלמתו, אם לא ברצון ורשיון בעל החזקה, רק הוא עצמו ידור בבית או בחנות ההוא עד יום זמנו הקבוע לו, ואם יוכרח לצאת מהבית או החנות ההוא לשום סבה בתוך הזמן, ישוב המקום ההוא אל רשות בעל החזקה בלא כסף ובלא מחיר, ובכלל הדבר הזה שאם שינה הבנין ועשה דרך משל מבית אחד שנים ויומשך מזה נזק לבעל החזקה כגון שהיה פורע בעד אחד ועתה שואלים ממנו שכירות שנים, עליו לסלק כל נזק.

י״ז) שלא יורשה שום שוכר לעשות שום פיזור והוצאה במקום המשכיר בלתי רשותו, וכל מה שיפזר בלתי רשות ורצון בעליו יהיה באחריותו. ושוב לא יהיה רשאי לקלקל אשר בנה ותיקן, וגם לתבוע מבעל החזקה כלום בעד אותו הפיזור כשיצא, רק שיניח הכל כאשר הוא ויצא וילך, ואם מה שפיזר יהיה ברשות בעל החזקה, אז כזמן צאתו מהבית או מהחנות יבררו שניהם שני אנשים עברים בקיאים בהוצאת הבנין, וכמה מה שיעריכו שווין הבנין או התיקון ההוא בעת זבעונה ההיא. כסף ישיב בעל החזקה לשוכר ההוא.

יח) שכל בעל חזקה שירצה להתנות תנאים, ושיהיו כתובים וחתומים בשטר עם כל שוכר בשעה שישכיר לו ביתו או חנותו בכל אות נפשו, אפילו לסלקו מכל זכיות אשר יהיו לו מכח ההסכמות האלה ומדינא דאוריתא הרשות בידו, אבל אם היה דר בהם מקדמת דנא, ועתה מבקש להתנות עמו מחדש בשטר כתוב וחתום. אם ימאן ויסרב אז המשכיר יביאהו לפני ממוני הזמן, ויתרהו בפניהם ואם הם הנונים בלתי מתנגדים לכל הכתוב בהסכמות האלה, הם יכריחוהו ויתייבוהו לעשותם, ולא יוכלו הממונים לומר לו למה לא שאלת קודם שהשכיר לו הבית? ואם אחר ההתראה עוד יעמוד במרדו בעל החזקה יורשה אז לגרשו מבלי המתנת זמן.

יט) שכל איש ישראל שיהיה לו מקום מקנת כספו, לא יוכל להקים ולחדש לו בנין שימשך נזק לשכניו במקום מקנת כספם או חזקתם, ואם יעבור ויבנה וימשך מזה נזק לשכניו לפי ראות ממוני הזמן, יחויב תקף להרוס הכל, או לפייס אותם כפי מה שיגזרו ממוני הזמן, ואם המקום ההוא הוא חזקתו, גם כן לא יוכל לבנות בנין המזיק, ואם בעלי המקום רוצים לבנות, הוא מחוייב לעכב בידם בכל מאמצי כחו ועמלו מבלי ערמה ותחבולה, ואם בכל זה לא יאבה שמוע, ונודע לממוני הזמן שאין לו עון אשר חטא, יחוייב לשלם כל הנזק כפי השבח שהשביח חזקתו, או שיפייסהו במה שיעמוד תמורת הנזק הנמשך, וכל מה שיצטרך בפרטים האלה יהיה משפטו לפי ראות ממוני הזמן.

כ) שכל מקום שדר בו גוי שכן לישראל ימין ושמאל, מעלה ומטה, ויצא והלך לו או שיהיה לו חזקה ורוצה למכרה, בית או חנות, הנה האיש הישראלי שכנו הקרוב אליו, או שהוא בעל החזקה אצלו, הוא קודם לזכות ולהחזיק במקום ההוא לכל ישראל זולתו הרחוקים ממנו, אלא אם יצטרך אותו לעצמו או לבנו או להרחיק ממנו איזה נזק שיברר וימצא אלמנה או יתום או עני שירצה המקום ההוא לדור בו ולהתפרנס ממנו, וקדם וקנה אחד מהם המקום הרי זכה זה בפקחו, וגדול כחו מהרוצה לקנותו להשכירו או להרבות חזקתו.

כ״א) שכל איש ישראל שימכור מקצת כסף לישמעאלים, הנה חזקת המקום ההוא לו תהיה, אם יקבלהו עליו בשכירות אבל אם ימכרהו לחלוטין ויתנה עמו להריקו ולא יקבל עליו השכירות, כל הקודם זכה, כל שכן אם יקבל מהישמעאל מעות יותר, על תנאי שלא יהיה בו חזקה, שאין ראוי שיזכהו אבל מחוייב לקיים כל תנאי שיתנה עמו בין מהשכירות בין מזולתו, אבל אם עוד חזר הקונה והשכיר לו כבר שם, והחזיק במקום ההוא וכל זה על תנאי שלא יורשה שום בר ישראל אחר לרדוף אחריו, ולסבב לו נזק אם אין לו כגון שאינו רוצה לקיים תנאו.

כ״ב) הסכמנו שלעולם יהיו מחויבים הק״ק יצ״ו קהילת רומניא וספרד, למנות ולהעמיד ממונים הגונים אנשי חיל יראי אלהים, לדון בדיני ריבות החזקות, ולא יעבור בשום אופן שבעולם שלא יהיו ממונים, שיהיה בידם כח מסור לענוש ולגזור בכח החומרות הכתובות בהסכמות האלה, ואחר תשלום ששה חדשים למנוים יהיו מחויבים הם, לברר מהם או זולתם ממונים אחרים, באופן שתהיה מדה זו נוהגת מששה חדשים על ענין ואופן אחד, וקולר זה תלוי בצוארם לעיין תשלום זמנם ולהשגיה בעין השכל הישר למנות על עם ה׳ אנשי אמת יראי אלהים שונאי בצע, צדק צדק ירדופו, ולא יוכל שום אחד מהנבררים על פיהם אחריהם להפטר מעבודה זו עבודת הקדש, באומרו שהוא טרוד ואין לו פנאי, שעבודת שמים קודמת, ויפנה מכל עסקיו ואל ירבו בישראל מחלוקות, וכל מה שיצא כתוב וחתום מתחת יד הממונים, וכל מה שיפסקו וידונו לפי ראות עיניהם על פי ההסכמות האלה, יהיה מאושר ומקובל על כל מי שיגזרוהו, ובידם להכריז בכל הק״ק כל מאן דלא ציית דינא, הוא ועוזריו יחיד או רבים, עוברים בחרם ההסכמות האלה אשר יסדוהו הרבנים הקדמונים באופן שלא יוכל שום קהל יחיד או רבים לעזור שום יחיד ולהפך בזכותו בשום צד בעולם.

כ״ג) שכל מה שישפטו וידונו הממונים יהיה בנוי על שני עמודים גדולים, ועליהם יסוב תכן ההסכמות האלה, האחד ליפות המוחזק מקדמת דנא, ולהציל עשוק מיד עושקיו ולעמוד תמיד כנגד הפורץ גדר בכל האפשר, למען לא ישלחו הצדיקים בעולתה ידיהם ולא יקומו רשעים במשפט, וכל העם ישמעו וייראו ויתרחק מהשיג איש גבול רעהו והשני שיהיה תמיד מגמת פניהם שלא להבאיש את ריחנו ביושבי הארץ, ולתקן המעוות באופן היותר נאות שאפשר ולא ישמע קול תלונה במחניהם, ויתנהגו בהצנע לכת בכל האפשר בכל יכלתם, וששום יהודי לא יצערם ולא יקניטם ושיפרעו להם השכירות בזמנו ולא יריק הבית כדי להוריד השכירות.

כ״ד) שכל בר ישראל לא יוכל להעזר בכח הישמעאלים, ולהביא מליצים בעדו מהם אל הממונים, ולא לגלות להם שיש ממונים שומעים ודנים דיני חזקות, כדי להתרעם מהם ולא על ידם ולא על ידי זולתם מינים ומלשינים ומשומדים, וכל העובר, על פרט מאלה יחרם ויופרש ויובדל מעדת ישראל ויאבד כל זכותו, וכל מי שישאלו אותו לאמר שמענו שאתם שומעים דיני חזקות, ישיב אליהם אמת שאנו מפקחים בעניני הקרקעות שהם מקצת כסף הישמעאלים...

כ״ה) כל מי שישכור חצר אחד מהישמעאלים, וכתוך אותו חצר היה לישראל חבירו חזקת בית אחד מהבתים ההם, לא יוכל להעלות לו השכירות יותר ממה שהיה פורע, וגם לא להוציאו מביתו, אפילו שיתן לו דירה אחרת בחצר טובה ממנה אלא ברצונו וחפצו.

כ״ו) שכל שלשה בתים שהיו זו על גבי זו, ונשרפו או נהרסו, והיו שלשה מחזיקים בה, ומשחזרו ונבנו, נבנו שנים, הנה אז המחזיק באמצעי חייב לסלק לעליון בדבר מה לפי ראות הממונים, ואם נהנה התחתון בדבר מה, גם הוא חייב לעזור לאמצעי לסלק את העליון שנהנה.

כ״ז) שכל מי שמוחזק בבית תחתון הוא קודם לעליון להיות מצרן לזכות בהצר ימין או חצר שמאל.

כ״ח) שלא יוכל לבוא עם התובע ונתבע אל הממונים, שום מורה או מליץ טוב בשום צד בעולם, כי אם שניהם לבדם, אבל יכול כל אחד משניהם למנות במקומו שליח אם לא ירצה לבוא לדין.

כ״ט) שלא יוכלו הממונים לשמוע שום טענה ותביעה בעולם שקדמה לתשרי הש״ל, שהוא זמן השרפה, אבל מה שקרה מהזמן ההוא והנה ישמעו וידינו על פי ההסכמות האלה בכל פרטיהן, ולא יוכל שום אחד לומר פרט מה מאלה שלא נמצא כתוב בהסכמות הקודמות, וגם לא יוכלו לשמוע הממונים כל תביעה שנשמעה בשלשה כתות של ממונים ולא נפסק דינא, שהוא שנה וחצי, מפני סרבנות התובע, אלא אם יקרה שום אונס נכר.

ל) שכל מה שיקרה בימים הבאים מהתביעות בדיני החזקות ויהיה לו ענף מסתעף מאחד מהפרטים המפורשים על פיו יחנו ועל פיו יסעו, ואשר לא פורש ישפטו הם כתתם להזקות בה הקרקעות ובדינא דבר מצרא, לא מפני שהדין כן בדיני מצרנות, אלא לקיום השלום, בתנאי שלעולם יקדם הקונה המקום לשבת בו ולהתפרנס ממנו, לקונה אותו להשכירו או למכרו, אם היה חנות וכן אם היה בית, אז גם כן כל מי שיצטרך לו לדור בו, הוא או בנו או קרובו, או להרחיב ביתו, אם

צר

צר לו המקום, או כדומה מהסבות המחייבות אותו לקנותו, הוא קודם לכל מי שירצה לקנותו, להשכירו ולהרבות חזקותיו וכל שכן אם יתום או אשה או מי שאין לו חזקה אחרת וצריך לה לעצמו, וכל איש על מקומו יבוא בשלום.

כל התקנות וההסכמות האלה, קיימו וקבלו עליהם ועל זרעם כל הקהלות קדושות אשר פה העיר קושטנדינא יצ״ו, לשמור ולעשות על פי הכתוב מהיום הזה והלאה, ההסכמות האלה וְלהתנהג בין שיודפסו או לא, אבל שתצאנה ותמצאנה בימים ההם חתימות מיד כל החכמים דייני ממוני הק״ק יצ״ו, או הממונים לבדם, או קצת מחכמי וממוני ק״ק רומנייא, וקצת מחכמי וממוני ק״ק ספרד יצ״ו, אחר שהיום הזה קיימום וקבלום כולם, לא יוכלו מהיום הזה והלאה בשום זמן מהזמנים, שום קהל יחיד או רבים לומר, בטופס זה איננו חתום החכם או הדיין או הממונה מקהלתו, לכן איני מקבל פרט מהפרטים האלה, ואם יערער, הוא עובר בחרם, ודי לו לזכות ולראיה כתיבתם וחתימתם מאיזה כת ממוני החזקות אשר יתמנו בזמן מן הזמנים כי פרסומם יתפרסמו מעתה ואילך בלתי מעורר על אחת מהנה ואשר מועל בחרם הקדום, יבדל מעדת הגולה, עד אשר יקבל עליו עונשו ככל אשר יענישוהו ממוני הזמן ושב ורפא לו.

וההסכמה זו, תקבל השינוי והתמורה והתוספת והחסרון בפרט או בפרטים ממנה, כפי מה שיחייב חילוף הזמנים ושינוי עידן ועידנים, כאשר יסכימו עליו החכמים והזקנים והק״ק יצ״ו, אשר יהיו בימים ההם, בתנאי שתהיה ערוכה ושמורה בכה שיחייב כללה, מעתה ועד עולם עד ישוב איש אל אחוזתו, בבנין הדביר והאולם, ונחל ה׳ את יהודה חלקו באדמת הקדש, ושבו בנים לגבולם, ובא לציון גואל, יעקב ישמח ישראל אכי״ר״.

ההסכמה הזאת נחתמה מכל קהלות היהודים בקושטנדינא בשנת של״ז [1] ואף כי עמדה ימים רבים בתקף עזה [2], אבדו עקבותיה בימינו אלה, וזכרונה בא בכל ספרי הפוסקים אשר חיו בעיר הבירה משנת של״ז עד קרוב למאה שנה אחרי כן, ההעתקה אשר הננו נותנים פה היא על פי העתקה אשר נמצאת מיד ר׳ אהרן ששון משלוניקי כ״י עם הערות בשולי הגליון ונדפסה אם גם בשגיאות ושבושים רבים על ידי ר׳ אברהם הלוי בספרו גנת ורדים.

ציון ב׳

גזרות השלטן מוראד השלישי על היהודים

בימי השלטן מוראד השלישי השפעת היהודים הלכה הלוך ודלה, ואם כי נמצאו עוד איזה יהודים תקיפים בחצר המלכות ובתי הפחות, אבדו הרבה מחשיבותם בעיני השלטן ובעיני העם, עד אשר עברה עליהם סכנה גדולה, וכמעט נידונו לכליון, לולא ההשגחה האלהית ומעט השפעת התקיף ר׳ שלמה אשכנזי היתה להם.

המקורים

1) כנסת הגדולה חשן המשפט סוף ס׳ קים.

2) שו״ת מהריט״ט (ר׳ יוסף מטראני) חלק ג׳ ס׳ י״ח, מ״ג ועוד.

המקורות הלועזים והעברים יתנו בידנו ידיעות מקוטעות אשר קשה להציל מפיהן הסתכלות כל הענין, הציר הויניצי מ א פ י א ו ו י נ י י ר Mafeo Venier בחצר השלטן, הודיע לממשלתו בשנת שליט שבימים ההם עברה רוח רעה על השלטן מ ח מ ד (צ״ל מוראד ג׳ אשר מלך בעת ההיא) להרוג את כל היהודים בכל מדינות מלכותו, הסבה הראשית היתה קנאתו ביהודים או יותר נכון ביהודיות, שהזילו כסף רב יותר על המדה הנכונה לבגדים ותכשיטים ואבנים יקרות, אשה אחת מבנות ישראל יצאה ברחובות קריה, ורכיד זהב על צוארה משובץ באבנים יקרות ומרגליות תשוה כדי ארבעים אלף שלטנים (פרחי זהב), וכאשר ספרו זאת לשלטן מ ו ר א ד ותעל חמתו עד להשחית, ויגזור להרוג כל היהודים טף ונשים ביום אחד, אז עמד ר׳ ש ל מ ה א ש כ נ ז י בפרץ ובהשפעת השלטנה ואלידי (אם השלטן), ושר צבא היינ׳צ׳ירים, עלה בידיהם להטות לב השלטן לבטל גזרת הכליה, ותחת זאת נגזר על היהודים והיהודיות שאסור להם לצאת בבגדי משי ובמקום מצנפת (טורבאן) ישאו כובע (קאאוק). בגזרה הזאת נכללו לא לבד היהודים, כי אם גם הנוצרים בכל מדינות השלטן[1].

וכמאה שנה אחרי כן, השליח הנוצרי ממפלגת הכפוצינים (Capucin) מ י כ א ל פ א ב ר, אשר היה שמונה עשרה שנה בעיר הבירה, יספר שנמצאו שני מיני יהודים בתוגרמה התושבים, והזרים, התושבים הם אלה אשר היו בתוגרמה עוד מימי קדם (כלומר היונים או רומניוטים), והזרים הם אלה שאבותיהם או אבות אבותיהם באו מספרד ופורטוגאל, אשר יבדלו במלבושיהם ומנהגיהם, הראשונים ישאו המצנפת (טורבאן) כמו הנוצרים מעורב מצבעים שונים, כאופן שאין להבדילם מן הנוצרים, כי אם במנעליהם אשר ילבשו שחורים או ויאולישים, בעוד אשר הנוצרים ילבשו אדומים או ירוק־כרתים, והזרים (הספרדים) ישאו כובעות משונות כדמות המגבעות הספרדיות בלי שפה״[2]) כנראה בארך הימים הגזרה בטלה והנוצרים כמו כן היהודים הרומניוטים נהגו לשים על ראשיהם מצנפות שוות ביניהן ומובדלות בכל האופנים מאלה אשר חבשו התוגרמים, אמנם הספרדים אשר התרגלו בכובעות מימי הגזרה, החזיקו בנושנות למרות שבטלה הגזרה. הנה כי כן נודע לנו למצער דמות ותואר הכובע הזה.

המקורות העברים אשר ידברו על הענין הזה, לא יזכירו סבות הגזרה אלא התוצאות.

ר׳ י ו ס ף ן׳ ר׳ מ ש ה מ ט ר א נ י רב הרבנים בקושטנדינא בין שנות שס״ד־ת״ה, נשאל „על ההסכמה שהסכימו חכמי העיר בלשון הזה: לא תצא אשה בתכשיטי זהב וחלי כתם תכשיט פלוני ופלוני, והתירו מקצת ואסרו מקצת, וגם בענין המלבושים שלא תצא בבגדי רקמה ואטלס (יריעת משי וצמר גפן) וכיוצא בו, ונהגו לצאת בכל התכשיטין שנאסרו בגזרה לחצר, ואפילו אם הוא הצר השותפין, ונספק להם בחצר גדולה שיש בתוכה חצרות הרבה, ומקצתן אין להם חצר, אלא פתחם פתוח למבוי שבחצר שהיא כעין אכסדרא מה יהא דינם, אם יהיו אסורות

1) המקיה הזה הובא בחבור האיטליאני Relazioni מאת המחבר אלבירם חלק שני דף 299.

2) Theatre de la Turquie מאת M. Fabre פריז שנת 1682 הועתקו הדברים האלה על ידי ר׳ ישראל הלוי והודפסו במחברת Revue des Et. Juives חלק עשרים דף ל״ב.

לצאת מפתח ביתם או נאמר שכל החצר הגדול, כחצר אחד נקרא, ויהיו מותרות לצאת בתוכו בהפצים ומלבושים" ובתשובתו כתב ר' יוסף מטראני בין יתר דבריו: „שכל עיקר כוונת המתקנים היתה שלא תצא לשוק מפני עין האומות"[3].

בעוד אשר ר' יוסף מטראני ידבר רק על הגזרה לתכשיטי ומלבושי הנשים, המקור השני העברי, ר' שמואל די מדינה משלוניק ידבר על הכובע אשר קבע השלטן מוראד לנכרים, וכה דבריו:

„גם נפל ספק באלו הכובעים שלובשים עתה על פי גזרת המלך יר"ה צריך קצת עיון אם יש בהם איסור ללובשם (בשבת) שיש בהם משום אהל, ועל כל זה שלה לידי החכם השלם כמה"ר אביי נרו' תושב קושטנדינא, והאריך הרבה בקיומו של התר, רצה שאחוה דעתי גם אני, ואני אומר כדי לקיים מצותו דכפי הנראה לעניות דעתי, גם שלא היה צריך, כי הוא נר"ו האריך הרבה, מכל מקום אני אומר, כי כן דעתי, כי הדין דין אמת ושאין לפקפק כמו שכתב... אך בכובעים שעשה לנו המלך יר"ה יש מקום קצת לפקפק, משום אהל, אלא שגם בזה אני אומר שאין להוש דודאי מותר... אבל לדעת רש"י והמסכימים עמו אין מקור ערער... דלית בה איסור אהל, אלא גזרה שלא יגביהנו הרוח מראשו, ואתי לאתויי ארבע אמות ברשות הרבים, ואלו הכובעים אין חשש בזה שהרי נכנסים בראש והם מדובקים... ואם כן זכינו לדין, שגם לדעת הרמב"ם אין מקום לפקפק באלו הכובעים, ואפילו לדעת ר"ח ור"ת נראה כי אהל כי האי גוונא לא מקרי אהל, אלא כאשר מאהיל על הארץ ויש לו כמו סינא שיוצא טפח ועושה צל על הארץ, אבל האהל כזה לא מקרי אהל"[4] להשיג ידיעה שלמה מכל הענין הזה צריכים אנחנו להכר כל הידיעות שבארבעת המקורות השונים ואי שלמים האלה, כי מה שיש באחד חסר בחברו, ומתוכם יצא ברור אשר השלטן מוראד השלישי שהיה מתרגז ומתקצף על הדבר היותר קל, גזר לפתע פתאום כליון על היהודים, בידעו שאשה אחת מקרבם העיזה פניה ללבוש תבשיט שוה הון רב בערך ארבעים אלף שלטנים (זהובים), ובעמל רב עלה בידי הרופא ר' שלמה אשכנזי, אמו של השלטן, ושר החיל הרגלים, להטות לב המלך, ולהחליף הכליה בגזרה שגם היא היתה קשה.

על הנשים אסרו שתצאנה לחוץ בלבושי משי (לפי המקור הלועזי ור' יוסף מטראני) ועל הגברים לשים על ראשיהם במקום המצנפת הנהוג עד היום ההוא מצבע ירוק־כרתי והפרטי ליהודים, כובע ממין חדש, גבוה חד מלמעלה, ורחב מלמטה, כדמות המגבעות הספרדיות (לפי עדות התגמון הצרפתי מיכאל פאכר) בלי שפה או סיינא, ובזה יתאימו גם דברי ר' שמואל די מדינה, שהוא גם כן יתאר לפנינו הכובע הזה כאהל (חד מלמעלה, ורחב מלמטה כעין המגבעות הספרדיות), בלי סיינא (שפה) שיאהיל צל על הארץ.

והרבנים בקושטנדינא בידעם סבת הגזרה, והנס אשר נעשה להם לבטל גזרת הכליה מעליהם, קמו ויעשו תקנה מלבד גזרת המלכות, שעל פיה בנות ונשי ישראל לא לבד שלא תוכלנה לצאת החוצה בלבושי אטלאס (משי) מה שנאסר כבר על פי דת המלכות, אלא שהוסיפו גם איסור התכשיטים של זהב ואבנים טובות, שבשבילם עלתה להם הגזרה.

ציון ג'

---

3) שו"ת מהרי"ט חלק א' סי' ע"ט. 4) שו"ת הרשד"ם חלק או"ח סי' ה'.

ציון ג׳

היהודים התקיפים בחצר תוגרמה

סעיף א׳, ר׳ שלמה בן נתן אשכנזי (טידיסקו)

פעולת ר׳ שלמה בן נתן המכונה אשכנזי נחלקה לשלשה פרקים, I) הימים אשר היה בפולוניא ובשאר ארצות אברופה, II) הימים אשר שרת לצירי ויניציא בקושטנדינא, III) הימים אשר שרת לממשלת תוגרמה. על הפרק הראשון שהיה בחצר מלך פולוניא נודעו לנו מקורות שונים, מכתבו אשר ערך אל המלך הפולאני החדש היינרי מאנז׳ו בשפת איטלקית להודיעו שהוא היה הסבה שנבחר למלך פולוניא, ואף שלא יזכיר את שמו הפרטי רמז לו בדברים האלה, „האיש שהיה לפני זה רופא מלך פולוניא סיגיסמונד אבגוסט ואחרי כן רופא השלטן והוזיר הגדול״ [1]) גם הציר הצרפתי בקושטנדינא במכתביו אשר ערך אל אדוניו מלך צרפת כתב „כי ר׳ שלמה אשכנזי היה לפני בואו לקושטנדינא רופא סיגימונד אבגוסט מלך פולוניא זמן רב׳ הציר הזה הנודע בשמו דו פיריר (Du Ferrier) כיוון בדבריו אלה לשנות ש״ח — שכ״ד, כמובן מתוך הענין. ר׳ אליקים כרמולי בספרו על הרופאים היהודים יגיד שנמצא בידו ספר כתב יד ממסעות ר׳ שלמה אשכנזי הרופא בארצות רחוקות בצרפת אשכנז פולוניא, ורוסיא [2]).

מוזר היה לו לא נמצא לרופא הזה זכר או רמז במקורות עברים בפרק היותו בפולוניא ובאמת נזכר שמו וזכרו בפי סופרי ישראל, ר׳ שלמה לוריא (מהרש״ל) בשנת שכ״א כתב: „נשאל נשאלתי מהרופא החכם השלם, ואשר באמנותו יחיה מהולי ישראל, איש אשר שמי בקרבו [3]) על אחות אשתו הבתולה המשודכת להחור אברהם ברוינשווייג וכו׳״ [4]) ור׳ משה אישרלש (הרמ״א) ירמוז גם כן אל המאורע הזה וכה דבריו: „מעשה שהיה פה ק״ק קראקא באחד ששמו אברהם היה משודך על בתולה אחת באת ממרחקים לגור מסגו פה קראקא... והערב מצד הכלה הוא המומחה ר׳ שלמה לועז [5]) כנודע יהודי פולוניא היו מכנים בעת ההיא את כל יהודי איטליא בשם לועזים, ודברי הרמ״א סובבים בלי שום תפונה על ר׳ שלמה בן נתן אשכנזי הרופא מומחה, ומתוך התשובה הזאת נדע גם מספר השנה י״ב שבט שי״ט.

על הפרק השני, שהוא זמן התישבו בעיר הבירה קושטנדינא תחת צל השררה בויניציא, הידיעות היותר ברורות הן החדשות אשר כתבו צירי ויניציא מן העיר הזאת לשררה, לפי דברי הציר בראגאדין, ר׳ שלמה בן נתן בא לקושטנדינא בשנת השכ״ד, אמנם לא נדע הסבות אשר אלצוהו להתישב בתוגרמה, בהיותו יליד אודינה (Udina) מחוז ויניציא, הוא היה נתין השררה הזאת ובבואו בתוגרמה

---

1) Negociations de la France dans le Levant עי׳ charriere חלק ג׳ דף 521.
2) Histoire des medecins juifs עי׳ ר׳ אליקים כרמולי דף 185.
3) כי נקרא בשמו שלמה (אשכנזי)
4) שו״ת מהרש״ל ס׳ כ״א.
5) שו״ת הרמ״א ס׳ ל׳.

בתוגרמה הוא מצא מחסה בכל ציריה, הוא בא ויוצא בארמון הויניצים אשר במגרש פירה, בהיותו בחצר מלך פולוניא כתור רופא הוא קנה לו ידיעות רחבות בדיפלומטיא, וצירי ויניציא הכירו כשרונותיו ויקחוהו במשרתם הצירים ברנדין, שוראנצו ומארקו אנטוניו ברברו אהבוהו מאד, וכאשר פרצה מלחמה בין תוגרמה וויניציא בשנת של על דבר האי קפריסין, עשה ר' שלמה הרבה לטובת השררה והעמיד עצמו פעמים רבות בסכנה גדולה, בהיות הציר מרקו אנטוניו חבוש בבית האסורים, החל ר' שלמה לשאת ולתת בדבר כריתת ברית השלום כתור בא כח השררה הויניצית וידבר דבריו באזני המתורגמן הראשון בתוגרמה יאנוש־בי, אשר הציגהו לפני הוזיר הגדול מחמד סוקולי, שר השרים התוגרמי הכיר כשרונותיו מן הראיה הראשונה ויקרבהו בשתי ידים, וישם עליו משרת רופא חצר השלטן. הפרק השלישי והיותר מצוין בחייו מתחיל בעת אשר נתן על שכמו משרת רופא הוזיר מחמד סוקולי וחצר השלטן, בערך שנת שליא, לפי דברי הסופר האמר אשר כל דבריו מיוסדים על פי המקורות התוגרמים, בעת ההיא השלטן שלים השני היה באנדרינופלא עם כל נשיו ופלגשיו, ובהיות שהשלטנה הראשית חלתה את חליה, ר' שלמה בן נתן אשר נקרא בפי יהודי ארצות הקדם אשכנזי, בהיותו מגזע יהודים אשכנזים, שלח במצות הוזיר הגדול לבקר אותה, גם עלה בידו לרפא אותה מחליה, אז מצאו שונאיו אשר קנאו במעלתו העת המוכשרת לפתוח עליו קו של חשד כי מרגל חרש הוא מצד השררה הויניצית, אך בחכמתו ניצל מן הרשת אשר טמנו לרגליו.

אמנם לא לבד ברפואה עסק ר' שלמה, עיקר פעולתו היה בדיפלומטיא ובה הראה כחו הכביר, כשנת אחת אחרי אשר נחשב בין הפקידים בחצר השלטן, קרה מקרה אשר המלך הפולאני סיגיסמונד אב'גוסט, הנצר האחרון [למשפחת המלוכה יאגילה מת, לפי חקי המדינה, היה המשפט לשרים ובחירי העם להקים להם מלך, הבחירה הזאת הסבה התעוררות בקרב הממשלות באירופא, אשכנז ורוסיא השכנים היותר קרובים לפולוניא, למשו עיניהן אל כסא המלוכה הזה, האפפיור ביראתו שאם יושם כתר המלכות בראש איש הנוטה ביותר אל הריפורמה אשר בלעדי זאת נטו רבים מאצילי פולוניא אחריה, יפרקו יושבי הארצות ההן כליל עול התורה הקתולית מעליהם, צוה על צירו קומינדוני לקדם פני הרעה, אמנם כת המתוקנים באשכנז ואנגליא התאמצו להמליך איש הנוטה אחרי הריפורמה, המלכה הצרפתית קתירינה לבית מדיצי, בקשה מצדה לשים כתר מלכות פולוניא על ראש בנו הקטן היינרי מאנז'ו ותוגרמה מצדה חשבה בצדק שגם היא תוכל להתערב בבחירה הזאת, ותהי עצתה שהפולנים יבחרו המלך מקרב בני המדינה בעצמה, בידעה שמלך כזה יבקש לו מחסה בצלה ויהיה נשמע לדבריה, הוזיר מחמד סוקולי מצדו חפץ שיבחר איש ממשפחת האצילים פוטוצקי בהיותו קרוב אליו, אך האצילים הפולנים לא מצאו קורת רוח בבחירה כזאת, וכבר נשקפה תקוה לבן המלכה קתירינה מצרפת להבחר למלך, אך לרגלי הטבח בליל סנט־ברתלמיון בצרפת (24 אבגוסט 1572 = שליב) שהכינו המלך בעצמו ואמו להוגנותים או הנוטים אחרי הריפורמה, צרפת אבדה כל השפעתה על יתר עמי ארופא, אשר רעדו לשמע הרצח הנורא ההוא, ותקות היינרי מאנז'ו היתה למפח נפש.

אז

אז שלחה צרפת ציר מיוחד לחצר השלטן, פרנק מנואליי חשמן של איכס, להפוך לבו למלכות צרפת לחיות בעזרתו, ויעלה בידו רק באמצעיות ר׳ שלמה אשכנזי להטות הויזיר ואדוניו השלטן שלים להסכים לבחירה הזאת, וגם אצל השרים והאצילים הפולאנים אשר ידע והכיר משכבר הימים היתה השפעתו גדולה, עד אשר נבחר כמעט בכל הדעות הנסיך היינרי מאנז׳ו למלך על ממשלת פולוניא (מאיי 1573 = של״ג) וכשבתו על כסא המלוכה ר׳ שלמה ערך אליו מכתב ויודיע אליו כל פרשת הענין וכי הוא הסבה הראשית לבחירתו, וידרוש ממנו משכורתו חליפת עבודתו.[6]) אך כנראה המלך הזה אשר לא ידע ולא הכיר כשרונות ר׳ שלמה בטח לבו כי רק על ידי הציר החשמן מאכס עלתה לו המלוכה לא הטה אזן קשבת לדרשת הרופא היהודי בקושטנדינא, ולא לבד זאת אלא שדברי הרופא היהודי הביאו שנאה בלבו על כל היהודים עם ר׳ שלמה אשכנזי ובעל הזכרונות יעיד בדבריו אלה: „ולא היה לבבו שלם עם היהודים, ויאמר בלבו יקרבו הימים ואתחזק במלכות ואדבר׳ה משפטי אתם״ כשנתים ימים אחרי כן אחיו מלך צרפת מת פתאום, והיינרי מאנז׳ו ברח צרפתה למלוך במקומו, ובעל הזכרונות יעיד „וליהודים היתה שמחה וששון, זו תורה כצאתו, כי ידעו את לבו ויתנו תודה למלך מלכי המלכים ברוך הוא״[7]) אמנם ר׳ שלמה אשכנזי מצדו לא טמן ידו בצלחת, כמעט היינרי מאנז׳ו עלה על כסא ממלכת צרפת בשם היינרי השלישי, הוא מצא העת המוכשרת להביא סכסוכים בין תוגרמה וממשלה הזאת להנקם בה, ולמרות שהשלטן מוראד השלישי היה בברית שלום עם כל ממשלת ארופא בעת ההיא, הוא עוין צרפת, עד אשר נאלץ הציר החשמן פרנק מנואל מ„אכס״ לנסוע מקושטנדינא, ובשנת של״ה התרגמן הצרפתי אשר נשאר למלא מקומו ובא כחו, נאלץ מהמיר דתו בדת מחמד להציל נפשו ממשפט מות, בהיות שנחשד למרגל, לפי דברי סופרי דברי הימים התוגרמים[8]) אמנם הסבה הראשית למכסוך הזה היה ר׳ שלמה אשכנזי אשר לקח נקמתו מצרפת וממלכה.

ר׳ שלמה אשכנזי היה לתועלת לתוגרמה ולכלל היהדות בפרק ההוא, מלחמת קפריסין ונצחון חיילות השלטן שלים השני על חיל השררה הויניצית, זקני הכנסיה הזאת נועצו יחדיו וישלחו ציר מיוחד לקושטנדינא לכרות ברית עם תוגרמה בלוית הציר הויניצי שם יאקופה שוראנצה, ר׳ שלמה אשכנזי היה המפשר מצד תוגרמה, ובעמל רב עלה בידו להסכים שתי הממשלות לתנאי הברית, אז שחר פני הציר הויניצי שישפיע על אדוניו בעלי השררה להטות לבם לטובה ליהודי ויניציא, וכדברי רושם הזכרונות בעת ההיא „כחסד אשר עשיתי עמך תעשה עמדי, וכתוב נא אל אדוניך להשיב מחשבתם הרעה אשר חשבו על היהודים לשלחם (מן הארץ)״[9]).

ובעל הזכרונות יוסיף לדבר על המאורע הזה „ושרי ויניציא עמדו על היהודים תושבי ויניציא לגרשם מן הארץ באמרם כי גם ידם עם התוגרמים, קיימו וקבלו עליהם ולא יעבור בסוף הקיום אשר כרתו להם לגרשם מן הארץ, ויחזקו העצה היעוצה עליהם ועל זרעם, ששום אחד מהם לא יזיד לדבר בזכות היהודים, לשאול

איזו

6) charriere הנ״ל חלק ג׳ דף 525.

7) עמק הבכא, דף קס״ס.

8) Turquie ע״י Jouanin דף קס״ה.

9) עמק הבכא, דפוס קראקא דף קנ״ג.

איזו ברית של קיימא, והאיש אשר יעשה בזדון, לא יבא לא הוא ולא זרעו בקהל להם עד עולם, ותהי עת צרה ליעקב. ויגזרו צומות, וידרו נדרים וישובו אל האלהים בצום ובכי ומספד, מקטנם ועד גדולם, גם בכל גלילות איטליא קראו צום בעת ההיא"[10].

„אחר הדברים האלה היה הדוכוס (Dogio) לואיז מוצינינו עומד לשטן אל היהודים למהר לשלחם מן הארץ, ורבים מהם כבר התחילו ללכת לדור בערי איטליא באשר מצאו מנוח לכף רגלם, אחד הנה ואחד הנה, אל אשר יהיה שמה הרוח ללכת, ורבים מהם שמכרו כל אשר להם והם ונשיהם וטפם נאספו אל הספינות, לצפות מתי יקום הרוח ללכת ולהרים נס אל אחת מהערים אשר על שפת הים".

„ויקר מקריהם כי השר שוראנצה אשר היה באיילו (Bailo — ציר) בקושטנדינא בשליחות שרי ויניציא, ומדי ירד בירכתי הספינה, וישמע את קול קטני בני ישראל וילדיהם צועקים, ויאמר אל העומדים שם: ומה קול הצאן הזה אשר אנכי שומע? ויאמרו אליו: אדוננו, הלא הם עם בני ישראל אשר נגמר דינם למהר לשלחם מן הארץ, כשמוע השוראנצה עלה עשן באפו, וטרם ירד לביתו הלך אל הדוכוס ובאותו מעמד שלח לקרוא את שרי העשרות היושבים ראשונה במלכות, ויאמר אליהם: מה המעשה הזה אשר עשיתם לגרש את היהודים? הלא ידעתם כי מרה תהיה באחרונה מי הרים קרן התוגר, ואיה מצא אומנים לעשות אלים מנגחים וקשתות ואבני בליסתראות חרב ומגן וצנה לירות בהם קרנות הגוים, כי אם היהודים אשר גרשו מלכי ספרד? ועתה יעצתם גם אתם לגרש את אלה היהודים יושבי הארץ, ונוספו גם הם על שונאינו ועלו מן הארץ, הלא לכם לדעת כי היהודים יש להם יד ושם עם כל שרי התוגר היושבים ראשונה במלכות, חי אני כי לא טובה העצה אשר יעצתם ודעו נאמנה כי לעת צאת המלכים, צבאות התוגרמים יוצאים אליכם, ועל מי תנוסו לעזרה? אל האפפיור או מלכי ספרד? שתכירום שהם משענת קנה רצוץ, וכבר נסיתם במסה כי שוא תשועתם, וישמעו החכמים ויוסיפו לקח כי ראו כי אמת יהגה חכו, ויתיעצו שנית ויעמדו למנין, ויבטלו כל אשר הסכימו בראשונה, ויכרתו אל היהודים ברית שלום וישובו אל בתיהם וישבו תחתם עד היום הזה"[11] והיה זה לפי המקורות הלועזים ביום 19 יולי 1573 (= ח' אב של"ג).

השררה הויניצית אחרי כרתה ברית השלום עם תוגרמה, בקשה לחדש ברית המסחר על פי התנאים הישנים, השלטן שלים שלח את ר' שלמה אשכנזי בתור ציר מיוחד לויניציא לכרות הברית בשמו, מחזה מעורר פלא נראה אז לעיני עמי ארופא הנוצרית, חזון אי נפרץ בימים ההם, איש מבני העם המדוכה והנשפל בעיניהם איש יהודי בתור בא כח אחת הממשלות היותר אדירות בתבל, והשררה הויניצית לא על נקלה נתרצה לקבל את היהודי יליד ארצה כבא כח השלטן, על כן היו ויכוחים רבים בסינאט וראשי הממשלה התנגדו לו בכל עז, אך מצד אחד עמד הויזיר הגדול מחמד סוקולי על דעתו כי בשלמה בן נתן לבדו בטח לבו, ומצד אחר רמז ציר ויניציא בקושטנדינא מרקו אנטוניו כי דעתו של הציר היהודי בהיותו יליד הכניסה הויניצית נוטה אליה, וכאשר הוחלט לקבל את ר' שלמה אשכנזי בתור בא כח ממשלת השלטן, הרבן הדוכוס מוצינינו וכל זקני ושרי

10) שם דף קפ"ב. 11) שם, דף קפ"ז-קפ"ט.

ושרי הכנסיה לחלק לו כבוד, בידעם שממשלת תורגמה מקפדת על זה מאד, ויובא ברוב הדר ופאר אל ארמון הדוכוס ושם חתם על ספר הברית בשם השלטן שלים השני, ור׳ יוסף הכהן רושם הזכרונות בעת ההיא יספר „ויבא ר׳ שלמה הרופא אל ויניציא בדבר שלים אדוניו, וידבר עם בעלי ויניציא על דבר הברית אשר כרת אתם כאשר צוה וישיבו אליו דבר ויכבדוהו מאד, וגם היהודים מלאו את ידם ויכבדוהו וישתחוו לפניו ויברכוהו, ויהי להם לעינים, וידבר שלמה אל זקני העיר ההיא טובות ויברכם״[12]).

ובעל הזכרונות האלמוני המגיה ומשלים זכרונות ר׳ יוסף הכהן סלא דבריו „בחדש הרביעי בי״ז יום לחדש (שנת של״ד) הוא יום צום הרביעי היה ליהודים אשר לויניציא לששון ולשמחה, כי בו ביום בא ר׳ שלמה בר נתן במלאכות שלים מלך התורגמים אל שרי ויניציא, ויכבדהו הדוכוס לואיז מוצאניג׳ו וכל הזקנים היושבים ראשונה במלכות, וינשאוהו לעיני כל העמים ויתמהו איש אל רעהו כי לא נשמע כזאת מעולם״[13]).

גם המדפים ספר השלחן ערוך בויניציא מאיר ן׳ פינצו שהיה עד ראיה, רשם בסוף חלק חשן המשפט: „לאל ברוך נעימות אתן, אשר זכינו להשלים הספר הנכבד הזה י׳ בתמוז של״ד לפ״ק עת נמצא פה האדון ושר הרופא מובהק כמ״ר שלמה בכמ״ר נתן אשכנזי מתושבי ק״ק אודינו שליח שלוח מקושטנדינא מאת המלך הגדול סולטאן שלים יר״ה, אל כבוד הדר מלכות השררה טויניציא יר״ה, אשר עינינו ראו את אשר לא ראו אבותינו לטיום סור יהודה מעל אפרים, את עוצם יקר וגדולה אשר עשו אליו השרים פה אתנו, לא נעשה כאלה לאיש עברי מיום חרבן בית קדשינו״.

ובעל הזכרונות יוסף לדבר שר׳ שלמה מצא העת המוכשרת להטיב לאחיו היהודים בויניציא אחרי אשר השלים באמונה דבר שולחיו „וישאל השר שלמה מאת הדוכוס והשרים להיותם מטיבי צעד עם אחיו בני ישראל הקרובים והרחוקים, וישאו לפניו משאת וכל אשר שאל, ויצא מאתם שלמה בשלום וישלחוהו לדרכו קושטנדינה בכבוד גדול, לא נשמע כזאת מיום גלה יהודה מעל אדמתו עד היום הזה״.[14])

והשררה הויניצית הכירה לו טובה בגלל השתדלותו לחדש ברית המסחר עם תורגמה, ויצא דבר מלכות של הכנסיה לכלכל שלשת בני ר׳ שלמה אשכנזי הלא הם נתן, שמואל ועובדיה כל הימים אשר ישבו באיטליה ללמוד ספר ולשון מאוצר הכנסיה.[15])

בשנת של״ח הויזיר הגדול מהמד סוקולי בלכתו ברחובות עיר הבירה נפל שדוד ונהרג בידי איש תוגרמי לבוש בבגדי דרויש, כנודע הוא היה תומכו ואיש ימינו של ר׳ שלמה אשכנזי, ובכל זאת לא באה כל תמורה במצבו ומעמדו במשרות הממשלה ועוד הפעם רואים אנחנו אותו בתור פשרן המסבובים ותרגמן במשרת הממשלה, ובשנת שמ״ו חתם כתב האמנה והבריה עם ספרד בשם אדוניו השלטן מוראד והתרגמן חוריס בתור בא כח ממשלת ספרד.[16])
בשנה

12) שם, דף קנ״ד.
13) שם, דף ק״ע.
14) שם, דף קע״א.
15) Hammer, Geschichte des Osm. Reiches.
16) Charrière, Les Négociations, חלק ג׳ דף 832.

בשנה ההיא או הבאה אחריה ר׳ שלמה אשכנזי עמד בפרץ והגין על עמו, בהיות שהשלטן מוראד השלישי גזר כליון על כל יהודי תוגרמה כאשר ספרו לו שיהודית אחת יצאה ברחובות קריה בתכשיטים ורביד זהב משובץ באבנים יקרות השוה כדי ארבעים אלף שלטנים (כמובא בציון ב) ור׳ שלמה לא נח ולא שקט עד אשר עלה בידו באמצעיות השלטנת ואלידי (אם השלטן) להפר גזרת הכליה, או למצער למעט אותה בגזרה יותר קלה על התכשיטים של אנשים וכובעי האנשים.[17]

ושש עשרה שנה אחרי כן, רואים אנחנו עוד הפעם את ר׳ שלמה אשכנזי בראש התהלוכה המדינית בתוגרמה, בפרק ההוא מלך השלטן מחמד הרביעי ויוריד את הוזיר סינאן פחה מגדולתו, לפי דברי הסופרים התוגרמים וכראשם האמיר, ר׳ שלמה אשכנזי השפיע בעת ההיא על השלטן לתת חותם הוזיר לבחירו פֿיראד פחה (יולי 1595 = אב שנ״ה) אמנם לא ארכו לו הימים במשמרתו כי סינאן פחה הלהיב לבות אנשי החיל וראשי הצבא נגד הוזיר החדש אשר הוסר מפקודתו ואחרי אשר נאסר במגדל „שבע המגדלים״ נדון למיתה[18] (סוף אנוסט = אלול שנ״ה) לפי עדות הציר החוץ סדרי האוסטריי דוקטור בארתוליטיאו פיצין, ר׳ שלמה אשכנזי היה גם כן הפקיד אצל הוזיר סינאן פחה ובחדש אלול ש״ן (ספתמבר 1590) בבחירת היהודי עמנואל לנסיך המולדביאה. הוא היה אחד מראשי המשפיעים שתקום הבחירה ההיא.[19]

כנראה ר׳ שלמה אשכנזי מת בערך שנת ש״ס למצער, בכל המקורות משנת שס״ה — שס״ו הוא נזכר בברכת המתים, ומשנת שנ״ה נפתם כל חזון ממנו במקורות העברים כמו כן בלועזים, לפי היוצא ברור מן המקורות השונים, ר׳ שלמה נשא שתי נשים, הראשונה אשר הביא אתו מאיטליא ביחד עם אחותה הבתולה בעת התישבו בעיר קראקא (כנזכר בספרי השו״ת למהר״של ור׳ משה אישרלש) ואשר מתה בקושטנדינא, והשנית, כולה איקשאתי מבנות הרוסניוטים כאשר יעיד שמה, אשר נשא בקושטנדינא.

סעיף ב׳) ר׳ יצחק המון

כנראה ר׳ יצחק המון היה בן הרופא ר׳ יוסף המון בנו של השר ר׳ משה המון, שהיו רופאי השלטנים שולימאן ושלים השני, המקורות הלועזים יזכירו רק שמו ולא שם משפחתו, אך לפי תכן הענין נראה שהדברים יסובו רק עליו, הציר הצרפתי בקושטנדינא הודיע בשנת של״ח למלכו הדברים האלה:

Ledit Rabbi Isaac a fait entendre audit ambassadeur d'Espagne „que s'il pouvait tant faire envers lesdit Pachas que le Grand Seigneur prolongeat pour huit ans la treve et suspension d'armes, icelui ambassadeur d'Espagne lui ferait present di parechie Migliaja escudo au quel Turc ledit Juif repondit en turquesque istaf-ullah qui veut dire: Dieu m'en garde! et qu'il n'était ni serait jamais homme pour faire une pareille

17) Albert בספרו Relazioni חלק ב׳ דף 299.

18) Turquie דף קע״ה.

19) כ״י בבית עקד הספרים תלאומי בווינא.

pareille trahison a son maitre, lequel avait assez d'entendement pour connaitre que le roi d'Espagne ne voulait que gagner du temps pour se fortifier, et peut etre de telle sorte s'agrandir que après la prise de Portugal et autre Etat il serait pour venir attenter a celui du Grand Seigneur où le dit Isaac serait en danger de perdre sa vie, celle de sa femme de ses enfants; à quoi ledit Turc ne sut que repondre, sinon qu'il lui baisa la main «et le remercia de son bon et sage avertissement«.

בשנת שס״א כבוא קושטנדינא הציר הצרפתי החדש ז׳אק די ג׳ירמוני הוא נוכח לדעת שבלעדי עזרת ואמצעיות היהודים התקיפים לא יעלה בידו לחדש האהבה בין ממשלתו ותוגרמה,, ר׳ יצחק המון נעתר לבקשתו להציגהו לפני הויזיר הגדול ולהשפיע שיקובל באותות כבוד בחצר השלטן במכתבו אשר ערך הציר הזה למלכו כתב כדברים האלה:

„Par le regard du Rabbi Isaac, Juif duquel ledit ambassadeur a ecrit à Sa Majesté, lui faire entendre que ce seigneur a telle science de la fidelité et suffisance qu'il emploie parfois à porter paroles de bouche de sa part au Capitaine-pacha et autres, ainsi que sa Hautesse a fait par le même envers ledit ambassadeur et que lesdits Pachas, pour avoir longtemps eprouvé en leur particulier très fidèle et suffisant, le tiennent quasi comme conseiller d'Etat auprès d'eux de facon que ledit Berthier pourra temoigner à Sa Majesté des bons services que le sieur Isaac, Juif, avait fait à icelle aux audiences dudit ambassadeur près les dits pachas afin qu'il lui plaise de reconnaitre par lettre et par quelques gentillesses de ses libéralités pour le rendre d'autant plus devotieux et très-fidéle au service d'icelle lui confirmant la provision de cent écus que ledit ambassadeur lui a promis lui payer de son ententement propre, pour chaque an sous le bon plaisir de Votre Majesté. [20])

ובתשובת המכתב הזה הצרפתי היינרי השלישי הואיל לכתוב אל צירו בקושטנדינא לקיים משכורת המאה סקודים שינתנו לר׳ יצחק בגלל עבודתו ואמונתו בדבריו אלה:

Sa Majesté trouve bon que ledit ambassadeur baille une provision de cent écus à Rabbi Isaac Juif, et autant à Ali—Tchelebi écrivain au Grand Seigneur à la charge qu'elle se prendra sur son état augmentation de dépenses en ses finances, en ce que les susdits continuent avec plus d'affection dans leurs services comme elle le désire, ecrivant une lettre audit Rabbi Isaac sur ce sujet elle a aussi ecrit au Grand Seigneur ([21] . . .

20) Traités de la Porte Ottomane מאת הבארון J. de testa דף 129—130.

21) J. de Testa בספרו Traités de la Porte Ottomane דף 137.

במקורות העברים שם ר' יצחק המון נזכר במעשה בית דין הגדול בקושטנדינא בשנת שפ"ה,[22] אמנם על פעולתו לטובת אחיו היהודים חסרות הידיעות במקורות העברים כמו כן בלועזים.

סעיף ג') הדוכוס של מיטילין דון שלמה אבן יעש[22a])

חלק גדול מחיי האנוס דון אלב'ארו מינדים הנקרא ביחודתו שלמה אבן יעש באו בפרק ב' (דף 44—43) כנוף הספר הזה ואין מן הצורך לכפול פה הדברים, ופה יבואו רק „המקורות הלועזים", המקור הראשון המזכיר התישבותו בקושטנדינא היה הציר הצרפתי בקושטנדינא M. Bertier במכתבו מיום 14 מאי 1585 (שמ"ה) למלכו הינריך ג' (Charriére, Negociations de la France dans le Levant IV, page 488, note. № 1, il ya etc. p. 10).

שם המלה ן' יעש נזכר בתואר נביר נשא ונעלה (שו"ת מהרש"ך ח"ב ס' קכ"ט-קכ"ל).

בקושטנדינא דון שלמה אבן יעש הנודע כן בשמו היהודי ואמנם הנוצרים היו קוראים אותו בשמו הנוצרי אלב'ארו מינדים, כמעט הציג רגליו, השלטן מוראד ג' אשר הכיר כשרונות האיש הזה רוב עשרו, והשפעתו על התהלוכות המדיניות הרים אותו לדוכוס האי החשוב מיטילין וכן מנה אותו לפקיד על טבריה ושבעה או שמנה כפרים הקרובים לה, האיש עושת דבריו של הדוכוס יהודה צרפתי (Serfatim) כתב על הענין הזה (הובא בספריה של המחבר Transaction of the Jevish Histor. Society of England, XI. p. 83—84) (№ 2 p. 20 „Le duche").

והדוכוס שלמה היה בא ויוצא בארמון הציר הצרפתי והאנגלי בקושטנדינא לפי מה שמודיע הציר הצרפתי M. Lancosme למלכו הינריך ג' ביום 2 אבריל 1586 (שמ"ו) „Aujourd'hui pour la deuxiéme fois, Alvaro Mendés m'est venu voir si les effects respondent aux promesses et parolles comme je seay qu'il a beaucoup de subject de ce faire, V. M. aura en luy ung serviteur" (Charrière, IV p. 489 note)

וכתשובתו המלך הינריך ג' השיב לצירו:

„J'ai vei ce que vous m'avez écrit de l'affection d'Alvaro Mendés, de laquelle je m'asure que vous vous seaurez trèz bien prèvaloir" (Charrière idem p. 490 note).

בנוגע להתחברות הדוכוס עם הצירה האנגלית בקושטנדינא, נדע שבשנת שמ"ז (1587) הציר האנגלי בקושטנדינא היה ויליאם הארבין, בעת ההיא שר המלחים התוגרמי שבה תשעה אנגלים בסביבות טריפולי וימסור אותם לשלמה אבן יעש, כדי להשיבה לצירה האנגלית בהיות שהיה בסכסוך עם הציר בעצמו (Transactions XI. p. 56/7).

בשנה

22) שו"ת ר' יחיאל באסאן ס' פ"ו.

22a) לפי מחברתו של ידידי מר אברהם גאלאנטי (לפנים פרופסור במכללה בקושטנדינא) על פי המקורות שהמציא לו החכם ד"ר ססיל רות בלונדרש נשיא החברה להסטוריא היהודית באנגליא בספרים שפרסמו Transactions of the Jewish Historical Society of England (1924—7)

כשנה אחת אחרי כן נשלח לקושטנדינא ציר אנגלי חדש הדואַרד בארתון (נפטר שם בשנת 1597), בתחלה הוא הראה פנים שוחקות לדוכוס, אך בראותו שהתקיף היהודי היה בהתחברות ישר עם המלכה אלישבע והלורד בורגליי- שר האוצרות, קנא בו ויבקש להבאיש ריחו במערכות הממשלה התוגרמית והאנגלית, אז הוכרח דון שלמה לשלוח עושה דברו ושליחו שלמה קורמאנו ללונדרש ובמכתבו שערך למלכה ביום 2 מרט 1592 (שנ"ב) התאונן על הנהגות של צירה בקושטנדינא למול אדוניו הדוכוס (שם, דף 64) אז התרגזה המלכה אלישבע ותערוך מכתב פרטי אל השלטן מוראד ג' בשפה לאטיני בחדש מרט 1592 ושם מכנה אותו „Augustissime et Potentisseme Imperator"

"קיסר נשגב עד מאד ואדיר מאד" וזה תמצית המכתב (בתרגומו לעברית): „הנתין של הוד קסריותו Solomon Abenyaex (שלמה אבן יעש) מספר הריץ לנו מכתבים להודיענו כי זה איזה זמן שמציקים אותו שלא כיושר וברשע בחפא עליו עלילות ושקרים מצד איביו, אנחנו חפצים לתמוך אותו ברב חסד על ידי תעודתנו, ובכן מן העת שמצאנו שהוא אדם חשוב זריז וחרוץ בהתקדמות עסקי ענינינו בעוד כמה שנים, הננו חפצים לחוות מחשבתנו עליו להוד מלכותו, בעת הננו יכולים להעיד באמונה שלא לבד אנחנו, אלא שגם כן שרים אחרים נוצרים חפצנו שישאר וישכון בממלכיותנו בסבת ישרו צדקתו ועבודתו באופן שהיה ביכלתו לשבת שאנן ובשפע רב, אך הוא בחר לשבת בקושטנדינא במדינות הוד מלכותו יותר ממקומות אחרים בעולם, ואולם התחבולות והכזבים של צירי מלך ספרד ימנעו אותו לשבת גם שם לבטח, אנחנו חושבים שהעלילות האלה שהעלילו עליו בשקר יסודן כדי שיאבד הנאמנות וההשיבות לפני הוד כבוד מלכותו (אף על פי שהוא נשא ונתן ועבד בחריצות נגד מלך ספרד ובעלי בריתו כדי שיתקדם הבצע שלנו) אם הציר שלנו היושב בקושטנדינא חוה דעתו או פעל באופן כזה איזה דבר בהתנגדות לפרסומו ותועלתו, הננו מבארים שזה יוכלו להיות לרגלי ערמות והתחבולות פאולו מאריאני האיטלי אשר הוא שם בתור מרגל בשרות מלך ספרד, והוא משער שבעשותו כזה הוא ימצא חן בעיניו (של ציר מלך ספרד) (Transactions XI p. 63—64).

והדוכוס שלמה שנודע אליו תכן המכתב שהואילה לכתוב המלכה אלישבע לשלטן מוראד ג' ערך אליה דבריו ביום 28 יולי 5352 ליצירה (1592) בספרדית ולפלא לראות האנוסים אשר השיגו משרות נכבדות בתורקיה, כמעט הרגישו בעצמם שהנם במקום בטוח, שבין הקנאות אחזה בם. עד שנראה שדון יוסף נשיא הכריח מלכות צרפת להחתום ברית האמנה עם תורקיה הכתוב בעברית (ראה הצלום בסוף החלק ב'), ודון שלמה אבן יעש בכתבו למלכת אלישבע מכתב תודה ערך אותו בספרדית שהיא השפה השגורה אצל יהודי המזרח, ויותר מזה לא רשם מספר השנה לפי הנהוג אצל העמים שנמשך מימי ישוע הנוצרי, ובמקומו רשם התאריך היהודי ליצירה. (№ 3 p. 13—14)

הצלום בסוף החלק הזה, וזה תרגומו מן הספרדית:

„בבוא (פה) שלמה קורמאנו, הבנתי עד כמה הוד מלכותה מזכרת בחסד מפעלי המעטים ובאנושיותה המלכותי נאותה שיהיו רצוים, הדבר הזה הביא בי

כחות

כחות חדשים, והנני מוקיר עצמי שלכך נולדתי לשרות של הוד מלכותה, ועתה אתמסר כפלים מכדי כחותי (לשרותה) בהיותי נכון תחת צל בטחון הכנפים המקדשים של הוד מלכותה, אשר אני משתחוה עד אין חקר בעד חסדה המלאה חן אשר הוד מלכותה הואילה לשלוח לידי האדון הגדול (השלטן) ובהיות שכונתי בזה ליסר איזה אויבים אשר בשרות הוד מלכותה האורבים עלי, תקותי תאמצני כעזרת הבורא שאגיע בנקל למטרה, גם שר האוצרות הגדול כתב לי בפקודת הוד מלכותה עליו, והנני משיב לו באריכות על שרותי להוד מלכותה כדי שיציע לפני הוד מלכותה בהיות שאיני חפץ להיות למשא בעתותיה היקרים, והנני מבטיח שאעמוד כל ימי חיי בשרותה שלם בנאמנות מפרסם מעשיה הגבורים מתפלל שהוד מלכותה תתמיד לעמוד על כנה ושיכרתו כל אויביה". נכתב בקושטנדינא ביום כ"ח לחדש יולי שנת השנ"ב ליצירה (1592)".

דון שלמה אבן יעש.

דון שלמה אבן יעש נפטר לעולמו בשנת השס"נ כבן שלש ושמונים שנה, לפלא לראות שלא בא זכרו בספרי ישראל, ולא נמצא אף רושם קל מפעולתו לטובת אחיו מלבד השתדלותו להמשיך מהחזיק הישוב הישראלי בטבריה שנודע לנו רק מן מקורות הלועזים וזכרו בא בשו"ת מהרש"ך (ח"ב ס' קכ"ט ק"ל).

סעיף ד') הרופא היהודי של סינאן־פחה ר' אלעזר סכנדרי

סינאן־פחה ששרת בתחילתו בתור משנה למלך במצרים, ואחרי כן הורם למעלת ויזיר הגדול והורד ממשמרתו שלשה פעמים בימי השלטנים מוראד השלישי ובנו מחמד השלישי, היה לו רופא יהודי שהיה גם בן עוזרו וסיעצו בתהלוכה המדיניות, המקור העברי אשר ידבר על הרופא הזה ידבר רק דרך רמז, המקור הלועזי יזכיר בברור את הרופא הזה ופעולותיו, אמנם שניהם יעלימו את שמו, אל שני המקורות האלה יש לספח גם כן הגדה המסופרת עד ימינו אלה אודותיו, אשר בהעדר מקורות כתובים יש לחשבה כמקורית ולהציל מפיה את יתר הענין, ומקור אחר המודיע ברמז את שמו ר' אלעזר סכנדרי.

המקור העברי ירמוז על הימים הראשונים שהיה סינאן־פחה שר של מצרים בין שנות שכ"ו—של"ו ובפרק אשר נשלח בפקודת השלטן עליו להשקיט המרידה במדינת תימן, ואלה דברי בעל הזכרונות[23]:

„ר' הרופא שרת את הבאשה (פחה) של מצרים בענין הרפואה, וחלה הבאשה חולי גדול ונרפא על ידו, ובשכר טרחו נתן לו הבאשה, הסראפליק (שלהגיות) של ה„מחלא" (רחוב הגדול) ו„מגצור" כדי לפרנס את ביתו, כל זמן שהבאשה יהיה מושל במדינה ההיא, ועמד הרופא הנזכר בסראפליק שנה אחת, ובשנה השנית נתפשר עם ש' שיודע במלאכת הסראפליק, שילך למקום הנזכר לשרת כמנהג הסאראפיש, ועשו תנאי ביניהם שהריוח שירויח במקום הנזכר יחלוקו ביניהם בשוה, ועשו שטר על זה ,...

ובסוף

23) שו"ת מבי"ט, חלק ב' ס' קס"ט.

ובסוף זמן השנה השנית תבע ר׳ לש׳ שלוחו ושותפו שיתן לו חלקו מהריוח של השנה, וש׳ הראה כפני בית דין מודעא שעשה, וטוען שהיה אנוס, שאף על פי שהבאשה נתן לו לר׳ המקום הנזכר בשנה האחת ודינא דמלכותא דינא, הקאשיף ששם הבאשה במקום הנזכר בשנה השנית, כמנהג שבכל שנה ושנה הבאשה מסיר ומשים קאשיפיש בכל המקומות היה ש׳ משרת אותו מלפנים במקומות אחרים של סראפליק, ועל כן אוסר שיש לו חזקה כזה בענין סראפליק זה, כיון שהחזיק בהיותו הולך עם הקאשיף הנזכר ומשרת אותו, ור׳ טוען שהבאשה נתן לו, ויש לאל ידו, מדינא דמלכותא לעשות כל מה שירצה במקומות האלו שהוא עומד במקום המלך, להשים ולהסיר הקאשיפש ולתת הסראפליק לכל מי שירצה... כאן בנידון זה, לא היה אלא מתנה נמורה מיד הבאשה על רפואת חוליו... ועוד טוען ר׳ ששנה אחד קודם כוא ש׳ היה הוא כבר מוחזק במקום ואכל הפירות ההם בלי ערעור״.

כנראה מהמשך הענין הרופא היהודי ליוה הפחה ס י נ א ן לקושטנדינא בעלותו למדרגת ויזיר הגדול, המקור הלועזי יראה אותנו הרופא הזה בהיותו בקושטנדינא בשנת שנ״א שבה ברח הנסיך פ ט ר ו ס ממולדויאה, והוא השפיע על הויזיר לבחור את הנסיך א ה ר ן למושל מולדויאה, ושנתים ימים אחרי כן כאשר הלך ליאשי לדרוש שכרו מאת הנסיך, תפס אותו כשבי וישלחהו בתור אסיר מלחמה לתרנסילוניאה, וזה תוכנו:

מתרנסילוניאה באות ידיעות נכונות, אשר הנסיך מהארץ ההיא תפס את רופאו של ס י נ א ן־פ ח ה, שהוא אדם מחונך נשגב ומלומד, ולפי הנודע הוא יהודי בעת אשר ברח לפני שנתים ימים הנסיך פטרוס מן הואלכיא (צ״ל מולדויאה), ונמלט פה המדינה, עם אשתו וילדיו והונו הבטיח הנסיך הנכחי לרופאו של ס י נ א ן־פ ח ה ד׳ אלפים תלרים, בהיות שהציגו לפני ס י נ א ן־פ ח ה השפיע לתתו לחן בעיניו ובסבתו הגיע לנסיכות, ובהיות שבעת האחרונה ס י נ א ן־פ ח ה שב מ„ראאב״ לעיר הלבנה היונית (שהיא בילגראד) והנה כנראה עוד שם — נסע היהודי לואלכיא (צ״ל מולדויא) אצל הנסיך לדרוש הד׳ אלפים תלרים

Aus Sibenbürgen komen gewise Zeittungen, das der Fürst desselben lanndts desz Sinan Basza leib medico, der ein reicher erfahrener vnd gelerter mann vnd ein Jud sein soltte, der gestallt bekhomen habe, Alsz Petter Weyda vor Zwayen Jarn ausz der Walachey (Moldau) geflohen vnd alher ins landt sich mit weib vnd kindt vnd guettern salniert hat der jetzige weyda gemelter desz Tinan Basa leib medico 4000 Taler Zuuerrechnen Zuegesagt darumben das er ime den Zuegang bey dem Sinan-Basa gemacht vnd in sein gunst gabracht auch die Weydaschaft dadurch erlangt. Da nun neulicher Zeit der Sinan Bassa von Raab zuriegg auf Grichischen Weissenburg (da er dann noch sein solte) gezogen. Ist der Jud in der Wallachey (Moldau) Zu dem Weyda gereist vnd die versprochene 4000 Taler

המובטחים והוא הנסיך לא לבד שסיאן לתתם, אלא בהיות שכרת ברית זמן קצר לפני כן עם התרנסולוניאה, לקח אותו כאסיר, ולמרות שהיהודי הנזכר מרצונו הטוב ערך את עצמו בעד מ"ה אלפים תלרים הוא הציגהו כאסיר מלחמה אל נסיך התרנסילוניאה [24].

abge fordert, Er Weyda hat aber sich nit allein dessen gewalgert, sonder weil er kurz Zuvor sich mit dem Sibenbürger verbunden. Ine gefenklich angenohmmen, vnd vnangsehen das sich gedachter jud guettwillig um 45000 Taler geschetzt hat er doch solchen alsz ein gefangen den Weyda in Sibenbürgen presentiert.

ובשנת שנ"ו הוויזיר סינאן־פחה עלה למלחמה על הואלאכיא אמנם הוא הכה ויברח מלפני הואלאכים, והמדינה ההיא יצאה לחפשי, ואחרי המלחמה עלה בידי הרופא היהודי לצאת גם הוא לדרור, ובשובו אצל הפחה סינאן הגיע הקיץ לשנת שנ"ו, האגדה הנשארת בפי היהודים תושבי ערי הדאנוב היא מכוונה אל הפרק הזה, פעם קרה מקרה שהרופא היהודי של הפחה אשר אבד מדינת ולאכיאה דרש מאת אדוניו להרשות לו ללכת אל בית הכנסת להתפלל בצום תשעה באב, ובהיות שאחר לבוא אל הארמון והפחה הרגיש איזה כאב והיה צריך לרופאו, שלח את משרתו לקרוא אותו למהר ולבוא ויהי כהגיע המשרת אל בית הכנסת השקיף בעד החלון, וירא את הרופא יושב על הארץ מילל ובוכה ומתנועע בראשו ובגופו בהיות שהיה בעת קריאת הקינות, וישוב אל הפחה ויספר לו שרופאו השתגע פתאום, וישלח הפחה את משרתו להאיץ ברופא לבוא אליו, ויבוא בתוך בית הכנסת ויקחהו ויעמידהו לפני הפחה, וכראות שאין בו כל עקבות כסילות או שגעון, בקש אותו להגיד לו למה הראה את עצמו כמשוגע בהיותו בבית הכנסת בשבתו על הארץ וביללו מרה, והרופא ענה אותו דבר שהיום הזה הוא צום וזכרון כי בו ביום אבדה ממשלת יהודה, ויוסף הפחה לשאול אותו וכמה שנים עברו מן העת אשר אבדתם ממשלתכם? וישב אליו דבר זה אלף וחמש מאות ושמנה ועשרים שנה, ויקרא אליו הפחה, אנכי אבדתי אתמול הואלכיאה ואינני מתאבל ומילל ככה ואתם זה יותר מאלף וחמש מאות שנה היתכן כדבר הזה?

מכל האמור יוצא לנו ברור שהיה לסינאן פחה רופא יהודי אשר היה גם כן איש עצתו עוד בהיותו משנה למלך במצרים שהרופא הזה ליוהו בכל דרכיו בעליתו ובירידתו, שהוא השפיע עליו בכל מעשיו, שעל ידו נבחר אהרן וודה לנסיך על מולדויאה, ובלכתו לדרוש ממנו שכרו אשר הבטיח לתת לו, הוא תפס בו וישלחהו כשבי מלחמה אל איש בריתו נסיך התראנסילוניאה, שהרופא הזה היה עשיר עד מאד, עד אשר חפץ לשלם מס חמשה וארבעים אלפי תלרים להשיג החרות, וכי סוף סוף עלה בידו לשוב אל תוגרמה ואל אדוניו הפחה לפני מותו (וזה על פי ההגדה אם יש להציל דבר אמת מפיה).

ובעל הזכרונות ר' יוסף סמברי ממצרים רמז שהרב ר' אליעזר סכנדרי היה בעת ההיא הרופא היותר מובהק במצרים „ואותו גוים ידרושו", ואין שום תפונה שהוא בעצמו היה רופא השר סינאן־פחה לפי ערך הזמנים.

24) הכתב הזה נכתב ביום 1 מארס 1595 בעיר בושה מאת הסופר פנגיר למרות שהמאורע היה בשנת 1593 או 1594 עי' הרב Hurmuzachi בספרו Documentii Istorici חלק ג' דף רכ"ח.

סעיף ה') עמנואל נסיך מולדויאה

כנודע מימי השלטן מחמד השני, נסיכות מולדויאה נכנעה לפני תוגרמה ותשלם מס שנתי לתוגרמה בחירת הנסיכים תיתה תמיד בידי השלטן, ונתנה לכל המוסיף בשכר הכתר ההוא, בשנת שכ"ו (1567) אלכסנדר השני נתן לשלטן שלים השני, ששים אלף זהובים לקנות כסא הנסיכות לאחיו הקטן פטרוס הצולע, כי הוא בעצמו נסיך הואלאכיאה, עוד טרם צאת הפירמאן (כתב דת) ויואן האיום שלם מאה ועשרים אלף זהובים בעד הכתר ההוא מלחמה גדולה התלהבה בין שני הנסיכים האלה עד אשר נצח הראשון, שתים עשרה שנה עברו, ויוהן פיטקוהר אחד השרים אשר לו מרד בו, והוא נאלץ לנדור לשלטן מאתים אלף זהובים לעמוד בימינו, לשלוח אנשי חיל בעזרתו, ולהושיבהו על כנו כבראשונה (סוף שנת של"ז).

בשנת שנ"א השלטן מוראד השלישי הסירו ממשמרתו, והוא נאלץ לנוס לתראנסילואניאה עם אשתו בניו וכל הונו, בעת ההיא רבו המסתהרים הבאים לקושטנדינא לקנות כסא נסיכות המולדויאה, וביניהם יהודי עשיר מופלג אשר בא מפולוניא עם הציר הפולאני פטראשקי, ויקוה שבעזרת אחיו בני דתו יעלה בידו להשיג הכתר ההוא, המקור היחידי אשר יזכיר המקרה היקר הזה בתולדות היהודים, והיחידי במינו הוא המכתב אשר ערך הציר חוץ סדרי האוסטריי בקושטנדינא אל הארכידוכוס הירניסט מאוסטריא כאשכנזית וכה דבריו ותרגומו העברי[25].

שנת שנ"א כ"ג אלול (12 September 1591)

המאיר הגדול הארכידוכוס וכו'.

הפולאנים חרדים מאד על דבר מנוסת פטרוס נסיך מולדויאה, חרדים בהיות כי נכבד הוא בעיני העם בכלל ובעיני האצילים הפולאנים בפרט, פן הלך לדרכו אל ארץ פולוניאה אף כי רבים יאמינו שהלך בדרך מוסקובה בינתים הגיע פה ממלא מקומו, ולפי הנראה הוא אוהב לפטראשו וגם הגיע עם פטראשו ההוא מפולוניא פה ביחד, שמו עמנואל מזרע היהודים נועד לנסיך על מולדויאה בעזרת החונ'ה אשר לשלטן ובעזרת המופטי, ועל הכל בעזרת יהודי נכבד הנקרא בשם שלמה מידיסקי

1591 12 September.

Die Pollackhen steen in grossen sorgen, wegen des Petern Vaivoda aus Moldaw fluch, besorgendt weil Er so guett gunst in gemain und in Specie bey allen Pollnischen herrn gehabt, Er möchte seinen weeg auf Polln genuhmen, wiewol die maisten der mainung Er habe den negsten weeg in die Moszcau genuhmen. Jnmittls ist ainer an seiner stell so des Peteraschy befreundter sein soll, der auch mit Jnen Peteraschy befreundter sein soll, der auch mit Jnen Peterascho aus Polln hieheer khumen, mit Nahmen Emanuel die Razza Hebraica durch des Sulthanj hoggia, durch den Mufftj und fürnenblich durch

אשכנזי

---

25) Hormuzache בקובצו Documenti Istorici חלק ג' דף כ"ג. ואנכי כתבתי מאמר על המאורע הזה בעתון „יוסף דעת" אנדרינופלא תרל"ח עמוד קל"ג ועוד ראה ס' תולדות בני אברהם לר' אברהם דאנון, צד קי"ד שידבר דרך אגב על המקרה הזה.

(אשכנזי) הפקיד על מלאכת הוויזיר — לפי — המעשה ולפי האמת באשר נתן ארבע מאות אלף זהובים (דוקאטי) לשלטן עצמו, ועוד מאתים אלף במקומות אחרים — אך לפי מה שמראים הוא למצוא חן בעיני הציר האנגלי, כדי שימנו אותו לנסיך במולדויאה אף כי רבים מתנגדיו, ורבים יאמינו כי יוסר מפקודתו עוד טרם נסעו מפה, כאשר היה עם הנסיך הולאכי קדם לכן ובמקומו יופקד איש אחר בשמו אליה נסיך.

דוקטור בארטולומיאו פיצצין.

ain ansehenlichen Juden, Salomon Thedeschi genant, so der Zeit von Ob. Vezier Facthotum, re ipsa und In warheit gegen Viermalhundert tausent Tucaten dem Sulthano allein. andre Zwaymalhundert Tausent an mehr ortten. Auf ain Schein aber dem Englischen Orator zugefallen, Waiwoda in der Moldaw worden, hat gleichwol noch starckhe openenten, un Jr vil vermainen Er werde noch vor seinen von hinen verraisen, wie der vorige aus der Wallachey, abgesezt, und ainen andern mit nahmen Eliasz Waivoda solche stell erthaillt werden.

Dr Bartolomeo Pezzin.

וחזות הציר האוסטריי קס, כי הנסיך עמנואל היהודי אשר שאף לגדולות ונפלאות טמנו, ברוב עשרו, ואשר קנה בדמים יקרים כסא מלוכת מולדויאה, מה שלא עלה על לב כל איש יהודי בכל ארצות פזורו, בסבות שלא נודעו לנו חוסר מפקודתו, ואולם רואים אנחנו בזה יד והתחרות התקיפים היהודים בחצר השלטן, התחרות ר׳ שלמה אשכנזי עם רופאו של סינאן פחה, כי כנודע הוא היה האיש אשר הציג את הנסיך אהרן אל הוויזיר סינאן, וכעצתו והשפעתו נבחר ועלה על כסא נסיכות מולדויאה, כאשר ראינו בסעיף הקודם.

סעיף ו׳) ר׳ נתן בן ר׳ שלמה אשכנזי

משלשת בני הרופא ר׳ שלמה אשכנזי, הבכור נודע בשמו ר׳ נתן, הוא נתחנך כנודע בבתי הספר בעיר ויניציא בהוצאות השרה[26] ואחרי כן שב אל עיר מולדתו קושטנדינא, אמו היתה יוצאת ובאה בחצר השלטן אחמד, והיא הציגה אותו לפניו ויואל השלטן להגדילו ולרוממהו, ובשנת שס״ת התישב בויניציא, המקורות העברים המספרים בשבח התקיף הזה הם:

א) הספר האלמוני המשלים דברי ר׳ יוסף הכהן בספרו „ספר עמק הבכא" בדבריו אלה:

„ויהי בשנת שס״ה לאלף הששי ויבקש בנה (של אשת ר׳ שלמה אשכנזי) הנדיב והשר ר׳ נתן ב״ר שלמה (אשכנזי) לתת לדרך פעמיו עד ויניציא וימצא ספינה ויתן שכרה והמלך התוגר יר״ה נתן לו ספרים אל העצה מויניציא, ובראשם הדוכוס (Doge) גרימני, ויבוא לויניציא וימסור הכתבים אל העצה, ויכבדוהו מאד, בבית הכנסת מהליואנטיני (Levantini של ארצות הקדם הם יהודי תוגרמה) וידור נדרים ויעש נדבות לעניי ארץ ישראל, תבנה ותכונן במהרה בימינו ולעניי העיר, זכרה לו אלוה לטובה"[27]).

ב)

---

26) Hammer בספרו „קורות הממשלה העשמאנית" חלק ד׳ דף מ׳.

27) עמק הבכא דפוס קראקא דף קי״ח.

ב) בההערה אשר כתב בהקדמה על ס׳ תורת משה או שו״ת לר׳ משה אלשיך בנו שהוא המביא הספר לבית הדפוס: „ואפיריון נטמיה אל חטר היחס נזע המעלה... המחזיק טובה אל הכלל הוא השר המרומם נתן אשכנזי... בן כמה״ר שלמה אשכנזי זלה״ה, אשר פיזר נתן כסף מוצא כל הצריך להדפסת אלו השאלות... לכן אמרתי אני הצעיר נכון יהיה זכרונו פה בפתח עינים... ידעו כלם ויתפללו לאל... ימלא משאלות לבו וטובו וחנר הדברים האלה נכתבו בויניציא בשנת שס״ו כעת שנדפס הס׳ והיא השנה השניה ללכתו עירה ויניציא.

שני המקורות האלה יכנו את האיש נתן אשכנזי בתואר הכבוד „השר״ וזה ירמוז שהיה לו איזה משרה בחצר השלטן, ושניהם כאחד יודיעו שהרבה להטיב לבני עמו ותמך בידי הסופרים כמו שנתן מכספו לעניי ארץ ישראל והערים אשר ישב בהן.

סעיף ז׳) הרופא היהודי בנבנישתי איש ימינו של סיאוום־פחה

על הרופא היהודי בנבנשתי, רופאו ואיש ימינו של הפחה, הוננרי שהמיר דתו כדת מחמד נמצאות ידיעות מקוטעות, הסופר האמיר יתן בידינו את שמו, ויעיד עליו שהיה העוזר בעצותיו הפחה הזה[28] כנראה, הוא היה הסבה להשקיט השערוריה בתוגרמה בשנת שס״ב כעת אשר הוציאו מטבעות קלות ופסולות אשר החריבו שוק הסוחרים, ובעצתו הטביעו מטבעות חדשות ויפות ויפסלו הישנות ובכן הוטב מצב המסחר בתוגרמה.

השר סיאוונס־פחה היה בפרק אחד מושל במדינת בושנא, וכמובן רופאו היהודי בנבנשתי ליוהו במשרתו החדשה, ובהשפעתו בנה השר הזה רחוב או חצר למושב היהודים בעיר בושנא־שאראי קרוב לאלפים מתרים מרובעים, החצר הזה נודע עד היום בשם „סיאווס־פאשה־מאחאליסי״ רחוב של סיאווס פחה, או ג׳יפוט־האני (מלון של היהודים) והיהודי קוראים אותו „איל קורטיז׳ו״ (החצר)[29].

סעיף ח׳) הרופא נפתלי בן מנצור

על הרופא הזה איש ימינו של באלטאג׳י־מחמד־פחה יספר הרושם הזכרונות התוגרמי בכתב הנמצא כעת בהבבליותקא התוגרמית בעיר שאראיי של בושנא, הוא ליוה את ארוניו מחמד פחה שהיה מלפנים וזיר הגדול ובשנת שע״ד שלחו השלטן אחמד הראשון למושל על מדינת בושנא הרצגובינא).

וכבואו העירה נודע לו ששנים רבות לפני כן חיו שם קרוב לשלושים בתי אבות אשר נאלצו לנדוד לערים הקרובות בסבת רדיפות הפחות האדוקים שהיו בשכבר הימים, ועל ידו שבו כל היהודים לעיר שאראי ושמו נודע לברכה עד היום הזה בפי יהודי העיר ההיא[30].

הסופרים

28) Hammer בספרו Geschichte des Osm. Reich חלק ד׳ דף 147.

29) „לה אלב׳וראדה״ עתון יהודי ספרדי בוסנא־שאראיי 1901 מאמר זיקי־איפינדי על התושב היהודים בבושנא.

30) שם, שם, דף ע״ד.

הסופרים הלועזים יזכירו עוד תקיפים אחרים שהיו בקושטנדינא בפרק הזה:

א) אחיו של ר' שלמה אשכנזי, שהיה איש ימינו של הוויזיר איברהים פחה.

ב) תקיף אחר בחצר המלוכה, ובכח פעולתו שב השלטן מחמד השלישי להטות חסד אל הוויזיר הגדול פירהאד־פחה אשר נמתח עליו חשד של מרידה במלכות בחדש אב שנ"ה.

ג) וגבריאל בונאוינטורה שהיה תקיף בימי מחמד השלישי ואחמד הראשון והוא חתם שביתת המלחמה עם פרס.

ציון ד'

היהודיות התקיפות בחצר תוגרמה

סעיף א') התקיפה אסתר־חאנדאלי המכונה קיירה

על האשה החשובה והתקיפה הזאת אשר היתה נכנסת בחצר המלכית בימי השלטנים, שולימאן, שלים השני, מוראד השלישי ומחמד השלישי נמצאים מקורות רבים לועזים ועברים אשר יש לחברם כדי להציל מפיהם השתלשלות כל הענין כי מה שיש באחד חסר בחברו וכן להפך.

את שם התקיפה הזאת כתבו רושמי זכרונה בלעז Chierazza, Chierara אי Chera על פי הכתב האיטליאני או Kiera על פי הכתב הלאטיני, במקורות העברים נודע שמה העברי אסתר וכנוית קיירה, השם הזה נתן לה על ידי היהודים בעצמם אשר בדברם אודותה חפצו לבלתי יכינו יתר העסיס, כנהוג עד היום בין יהודי ארצות הקדם לכנות בשם משאל ובלתי מובן כי אם לעצמם, והנה השם העצמי של התקיפה „אסתר" שהוא שם יהודי, יש לו גם פירוש והבנה בתוגרמית, „אסתר" ענינו „חפץ" או „רוצה" וכהיות שבשפת ספרדית שהיא השפה השגורה בין היהודים בתוגרמה תרגום חפץ או רוצה הוא „קיירי" ולנקבה „קיירה" (quiera, quiere) היהודים כנו האשה התקיפה בשם הזה שהיא מובן להם, עד שנשתקע שמה האמיתי ויקם שם הכנוי הזה בפי כל העם היהודים ושאינם יהודים [1].

בעלה היה ר' אליה חאנדאלי ממשפחה חשובה בעיר הבירה „נודע בשערים בעלה, נשא ונעלה" אמנם הוא מת באביב ימיו, ותשאר האשה אסתר אלמנה ועודנה בשחרות ימיה.

המקור הראשון אשר יזכיר את שמה הוא ר' שמואל שולם בהקדמתו לספרו „יוחסין" שהדפיס בעיר הבירה בשנת שכ"ו וכה דבריו: „אמר שמואל... בן שולם, מאת ה' היתה נסבה וסבה קרובה להעיר את רוח גבירתי עטרת תפארתי אשת חיל מרת אסתר, נודע בשערים בעלה, נשא ונעלה כה"ר אליה חנדאלי נוחו עדן, אשה יראת ה', אשה חכמה, אשה גדולה במעשיה שמש צדקת ומרפא

---

1) לפי הרב אברהם גאלאנטי מורה בסיכלה בקושטנדינא השם קיירה הוא יוני kyra וענינו גברת או מוהרת (עתון „המבשר" הלשכת בני ברית קושטנדינא שנה ד' צד 33).

ומרפא בכנפיה, מכנף הארץ יבאו העניים והאביונים, כל הנחשלים, לשמע אזן ישמעו מבין עם תלמיד, ובכל יום ויום סביב לשלחנה חברים מקשיבים... ידיה שלחה לאביון... חדר בחדר ולא בקולי קולות, יתומים ואלמנות ידיה חלקתה להם והנערות הראויות לבא אל בית הנשים... מפרי ידיה נשא ינשאו עטרת ובזבזה כל אוצרותיה" בהמשך הענין ר' שמואל שולם יספר כי כאשר החלט במסבת החכמים והמשכילים אשר היו יוצאים ובאים בארמון הגברת אסתר הנדאלי שראוי להוציא לאור ספר היוחסין, ונגעו בדבר הוצאות הדפוס אמרה אליו: „קום קרא לתבונות ואני אהיה למחזיקה בצל הכסף".

על העסק אשר היתה עושה בארמון השלטניות הגברת אסתר הסופרים הלועזים יזכירו מה שלא הובא במקורות העברים: „בפרק ההוא היו נשים יהודיות ולפעמים גם נוצריות יוצאות ובאות בבתי החרם, עוסקות בכל רוחב המלה במסחר ממכר התכשיטים, הן היו מביאות חפצים ושוהמים וכל מיני תכשיטים, שמלות ויריעות משי ותמרוקים, הנשים ההן היו על הרוב חרוצות במלאכתן ומלומדות להפיק זממן על הצד היותר טוב והיה ביכלתן להשפיע על השרות במדה ידועה, על ידיהן נגלו מצפונות החרמים, וגלוי הסודות הסבו לפעמים תוצאות רעות להם לתומכיהן ולתמוכיהן, בין הנשים הסוחרות האלה נחשב היהודית קיירה, מספקת צרכי השאראיי (ארמון השלטניות) על הרוב בימי השלטן מוראד השלישי[1a]".

מדברי הסופרים הלועזים הננו יודעים שהגברת אסתר הנדאלי המכונה קיירה, היתה מספקת צרכי ארמון השלטניות ושהיתה חרוצה במלאכתה, מצד אחר מדברי הסופר ר' שמואל שולם יודעים אנחנו שהיא נחשבה תקיפה ובין הנשים החשובות עוד בשנת שט"ז בימי השלטן שוליימאן הגדול, אם כן יוצא ברור שהיא היתה באה ויוצאת בארמון השלטניות בפרק אשר היו התקיפים היהודים ר' משה המון ואחריו דון יוסף נשיא, וכי היתה חשובה ואולי חביבה בעיני השלטנית כורסם אשת השלטן שוליימאן, ויש ידים לשער שעל ידה נלתה השלטנית האוהבת היהודים הזאת, הרעה אשר השב הוזיר איברהים פחה על היהודים וכי על ידה באה להם אולי התשועה.

ממקור אחר עברי רואים אנחנו אותה עומדת על מעמדה תקיפה וחשובה גם בימי השלטן שלים השני יורש השלטן שולימאן, ר' יצחק עקריש בהקדמתו על פירושו לשיר השירים כתב בשנת שכ"ט... „ואחר ה' ימים (של השרפה הגדולה משנת שכ"ט) הלכתי אל בית הגברת הנקראת קיירה אסתר אלמנת בהר"ר אליהו הנדאלי, כי בביתה מצאו מרגוע עשירים ודלים, וגם קודם השרפה היתה מסייעת אותי בנדבתה ומתנת ידיה, וכשהלכתי לביתה מצאתי שם את אשתי ואת בתי ומעט מספרי שהצילה אשתי" אמנם תקיפותה הרבה היתה בימי השלטן מוראד השלישי בן השלטן שלים השני, השלטנית החשובה היתה בעת ההיא סאפיי־שלטנה הנקראת בפי הארופים באפפה, בהיות שהיתה איטלינית ממשפחה מיוחסת באפו מויניציא, והיא משלה ממשלה בלתי מוגבלת על רוח בעלה השלטן ומהלך הענינים המדינים, במדה ההיא בעצמה שמשלה בת עמה האיטלינית קתרינה ממדיצי בצרפת, בפרק ההוא, היהודית הגברת אסתר־קיירה היתה

1a) Turquie דף קפ"ב.

היתה אהובת נפש השלטנה הזאת, ולפי מה שיספרו רושמי דברי הימים התוגרמים השפעתה היתה כל כך גדולה, עד כי גם צירי הממשלות הנוצריות בחצר השלטן בהיות להם דבר עם תוגרמה שחרו פניה והפיקו רצונה, בפרט ידעו הצירים הויניצים להוקיר פעולתה, ובכחה והשפעתה בחצר השלטנה השיגו חפצם בעניני מסחר עם תוגרמה.

בשנת שמ״ג הודיע השר קונטריני ציר ויניציא בקושטנדינא לכנסית ויניציא כי בבא סורנצי לעיר הבירה התוגרמית, יביא עמו מתנות לא לבד לשלטנית באפה כי אם גם לחברתה ואהובתה היהודית קייראה, (Chierara) והציר החוץ סדרי הויניצי הזה סורנצי הודיעו לממשלתו מתקפה של העבריה קייראצה (Chiaraza) במערכות השלטנה באפה[2]).

ממקור אחר ידענו בבירור שהגברת אסתר היה לה פקיד בביתה לעשות דבריה ורצונה, והאיש ההוא היה תקיף ונחשב בין היהודים, אמנם לא בכל עת ומקרה הצטיינה בצדקותיה נדבת רוחה והשפעתה לטובת כל היהדות, לפעמים היא ועושה דבריה עותו משפט, אם רק נמצא בהתנגדות עם רצונה או רצון קרוביה ואהוביה, ובעל הזכרונות יתן לנו תמונה שלמה מחשיבות הגברת בקהלת ישראל בעיר הבירה ומה מאד יראו ופחדו מפנה.

קרוב לשנת שמ״ט קרה מקרה בקושטנדינא, שאיש אחד מנכבדי הקהל אהרן בכ״ר חיים הכהן היה נשוי עם האשה רחמה בת הגביר יעקב קטלאני, וככר ילדה לו בן בכור, פתאום עברה רוח רעה על האשה הזאת ועל הוריה, וירצו שיגרש אותה בעלה כעל כרחו ושלא בטובתו, ואלה דברי המודעה אשר עשה הבעל ומתוכו יובן כל הענין... „בא היקר הר׳ אהרן הכהן יצ״ו בכה״ר חיים נ״ע ואמר לנו... את אשר עשה לי חמי היקר הר׳ יעקב קטלאני יצ״ו שהריק את ביתי ולקח את כל נכסי וממון הסוחרים אשר היו בארגזי, ומה גם שעשתה לי אשתי מרת רחמה שיצאה גם היא מביתי וברחה והלכה לבית אביה ביום תשעה באב בהיותי בבית הכנסת, ועתה הם שואלים ממני שעל כל פנים שאגרש את אשתי... ושאנית ואעזבה את בני בכורי אשר לי ממנה ולא אראנו, עוד מאיימים ומפחדים אותי שימסרוני ביד האומות על ידי הגברת תמ״ה שיש לה יד ושם עם המלך יר״ה ועם שרי המלכות ועל כן אני מוכרח להודות להם כדי להציל את ממוני ונכסי וממון הסוחרים אשר לקחו מביתי אשר לא כדת... עד שיתנו לי כל נכסי וממוני בשלמות כמו שלקחוהו מביתי בלי שום מגרעת, וגם כל שיקחו ממני ספך כתובתה וגדוניתה והמתנות וכיוצא, וגם הדיאמאנטיש (שוהמים) שמסר הנכון ונעלה כה״ר יוסף הלוי יצ״ו ביד הנגיד נשא ונעלה הר׳ שלמה ן׳ יעיש נר״ו על כטחון שטר כתובת אשתי כחברת הישיש כה״ר אברהם ן׳ בנבנשת יצ״ו בשלימות... או אעמוד עמהם בדין התורה לפני החכם השלם מורנו נר״ו,... הכל אתן לה אם היא תתרצה שאגרשנה ובתנאי שתתן לי את בני בכורי״[3]) ועדי המודעה הוסיפו לכתוב: „הכרנו באונסו וידענו כי כל דבריו האמת והצדק וכמו שהוא נודע גם כן לכל העולם״.

בענין

---

2) Hammer בספר Geschichte des Osm. Reich חלק ד׳ דף קנ״ג.

בענין הזה רואים אנחנו יד הגברת אסתר חנדלי, ובתשובת השאלה כתב הפוסק „שהנה הגברת הספחדת והמאייכת יש לה יד ושם בחצרי מלכים ובטירותם, כדבורה הקל תספיק לעשות נזק בכל מה שתרצה בגופו ובממונו" „ונוסף על זה כי נפל מחלוקת גדול בין החכמים השלמים נר״ו ובין בעלי הריב על המאורע אשר לסיבת זה אירע מה שאירע" וכנראה מתוך דברי בעל הזכרונות השניים הבעל הוכרח לגרש את אשתו והרבנים תחת השפעת הגברת הכירו שהגט הוא כשר בלי שום פקפוק.

ואחרי מות השלטן מוראד השלישי השפעת השלטנה סאפיי הנקראת באפה תומכת ביד הגברת הלכה הלוך ונדול כתור ואלידי־שלטנה (אם השלטן) וכמוה השפעת התקיפה אסתר בחצר השלטן גדל מיום אל יום, ובעל הזכרונות כתב: „גם בקושטנטינה אשה חשובה יושבת בשער מלך התוגר (שלטן מחמד השלישי) וכל השרים אשר בשער כורעים ומשתחוים אליה וכל המבקש איזה דבר של שררה מאת המלך על פיה יצאו ועל פיה יבואו".

הסופר האמר יספר בפרטות כי אחריתה היתה מרה כלענה, בהיות שהיא היתה מחלקת משרות בין אנשי הצבא הפרשים לכל המרבה בשכר, עד אשר העלתה חמתם וידרשו מיד שר העיר קושטנדינא הקאיימאקאם חליל פחה את ראשה, השר הזה מסר אותה בידם ביום הראשון להג הפסח שנת ש״ס (30 מארט 1300 = 15 ראמזאן 1008 להיג׳ירה) ויהרגו אותה ואת בנה הבכור ואת הונה בזזו כערך מאת אלף דוקאטים זהב, אמנם השלטן והשלטנה סאפיי־באפה חרה אפם עד מאד על המעשה המנובל הזה ויסירו את הקאיימאקאם חליל פחה ממשמרתו ובמקומו הופקד הפחה, כדים אחמד־חאפיז[4].

והמקור העברי ישלים הענין הזה ביותר פרטיות „ויהי היום ויבא שר גדול ובידו צרור הכסף מן סך גדול ויאמר לה: היליכי את הכסף הזה בעל מנת שתשיגי לי המנוי ממקום פלוני אלמוני מאת המלך, ותקח הכסף מידו ותאמר אליו: כדברך השר כן יהיה... וישמע שר אחר ויאמר בלבו, אלכה נא בכפלים מאשר נתן לה הראשון, בעל מנת שתשיג לי המנוי ההוא, ויבא אליה... להשיג המנוי ההוא... זה האחרון אשר הכביד במהר ובמתן יותר על הראשון, וישמע השר הראשון ויחר אפו ויאסוף גם חיל גם רכב גם פריצים, ויבא בחצי היום ברחוב היהודים אשר בקושטנדינא אל בית האישה, ויהרגו כל אנשי ביתה אשר אתה בבית, וגם אותה הרגו על חלליהם ולא נותר לה כי אם בן אחד קטן שהמיר דתו אז ונעשה תוגר, וישלח המלך לדעת מה זה ועל מה זה? וישלח ויקחו את כל שללה יותר מתשע מאות שקל כסף אשר אספה האשה, הכל הביאו אל גנזי המלך בעת ההיא, ויהי שמעם בכל הארצות"[5].

אל המקורות האלה יש להוסיף המקורות החדשים שפרסם הפרופיסור אברהם גאלאנטי מורה בכללה בקושטנדינא (עתון „המנורה" ללשכת בני ברית בארצות המזרח שנת ד׳ צד 352—331). לפי הסופרים התורקים בימי השלטן מוראד

3) שו״ת מהרשי״ך, חלק ב׳ ס׳ קכ״ט-קי״ל.

4) Hammer הנ״ל חלק ד׳ דף ש״ג — Turquie דף 182.

5) עמק הבכא דפוס קראקא עמוד קצ״ג—קצ״ד.

מוראד השלישי (של״ה—שנ״ה) השלטנות היו מושלות בלי סדר הממשלה אם השלטן הזה נור־באנה ואשתו החכיכה סאפיי היו בעלות היכולת ועל ידיהן כאה בהתחברות הגברת קיירה עם הצירים בגאלאטה (Tarikh-i-abu-il-farik חלק ד׳ צד 241—242) המלכה הצרפתית כתרינה ממדיציס היתה לה טרוצת מכתבים פרטים עם השלטנה סאפי להשפיע על השלטן מוראד נ׳ עזרת הצי אדיר התורקי נגד הצי אדיר הספרדי שהיו כמלחמה עם צרפת, הגברת קיירה גלתה הענין הזה לציר של ויניציא בקושטנדינא (Hist. de la Turquie, Lamartine חלק ה׳ צד 237).

הגברת קיירה עלה בידה להמשיך אליה אותות חסד מצר הכנסית כויניציא להרשות לה לסדר שטרי נורלות לחשבונה בכנסיה, וסדרות הזה לא נתן מעולם לותינים זרים״ הכנסיה קבלה פריוילינִיות חשובות בתורקיה תסורת הזכות הזה (Abu-il-farik הנז״ל חלק ד׳ צד 9).

בימי השלטן מחמד השלישי (שנ״ה—שס״ד) הצלחת הגברת קיירה עלתה למעלה ראש, והיא לא ידעה כל גבול היא חכרה לחשבונה מכס הסחורות והיו לה אחוזות בתים, על ידה השיגו משרות לבל מרבה במחיר עד שההרגיזה חלק אחד ממחזיק הדת אשר השפיעו על הסיפאים (אנשי הצבא הרוכבים) לדרוש בחזקת היד מאת השלטן לשים קץ לדבר הזה עד שהיה הסבה להריגתה.

הסופרים התורקים השונים יתנו לנו ציורים שונים על המקרה הזה, היותר חשוב מכלם הוא מוסטאפה־איפינדי־שלניקי־זאאדי אשר חלק נדול מחבורו נדפס, אך החלק הנונע לקיירה לא נדפס ועדין שמור בכתב יד בבבליותקא נור עשמאני בסטאמבול (ש׳ 1844) הסופר הזה היה בן הדור ההוא על כן דבריו חשובים ועקריים, וכה דבריו במקרה הזה: „יום הששי לשבוע המשה עשר לחדש ראמאזאן 1038 (י״ד ניסן ש״ס, 29 מרסו 1600) הייניג׳רים הלכו אצל השיך־איל־איסלאם מואללאת־איפינדי וישאלו אתו אם יש לחשוב צרכי האוכל שאנו קונים בכסף ממתכת נרוע לחילאל (סותר) הכסף הזה שאנו מקבלים ל׳ אוליפי (שכר) לאמר אם אינם אסורים לפי הדת?״ — השיך־איל־איסלאם השיב אליהם דבר: צרכי האכל כאלה אין ליחסם למותרים — על התשובה הזאת הייניג׳ירים הוסיפו לדבר: משלטים לנו משכרתנו בכסף כזה ממתכת גרוע בהיות שהיהודית „קיירה״ חכרה המכס, הכסף הזה הוא שלה, אנחנו נהרוג אותה והננו מבקשים מכבודו לתת לנו „פיטוה״ (גזר דין); השיך־אל־איסלאם השיב להם שאסור להרוג „זומים״ (נכרים לדת מחמד שחיים במדינה משלמית) ויהודים — „אם כן ינרשוה מן העיר״ השיבו אליו כבר ובאותה השעה החלו לעשות תרעומות ולדבר דברים אי נכונים, השיך־אל־איסלאם אמר להם, כתבו לי כתב בקשה ובו תציעו השקפתכם, הנני מתחיב להריץ אותו לשלטן אשר יתן לכם „חאט־אומאיום״ (גזרה קיסרית).

אך התשובה הזאת לא הפיקה רצון הייניג׳ירים אשר נשבעו עודם שם, ללכת ביום המהרת שהוא יום השבת בהמון רב אל בית הקאייכאקאם (שר העיר) תליל פחה, וכן היה שביום השבת הלכו לחצר הפחה ויעשו שערוריה בקראם בקול גדול: ברור הוא שאם ימכרו ליהודית „קיירה״ משרות הממשלה יתחבאו לבלתי התראות לעין ההמון, והוץ להתראות לעינינו! והם איימו בפה מלא שהם ימרדו

בשימן

בשלטן וישלחו אליו דבריהם, ובהיות שלא היה סי שהתראה לפניהם, היינינ׳יהים הסכימו שאין לאבד זמן ושהם אצים לשים קץ למצב הזה, ויבחרו את הג׳אוש־באשי (ראש השוטרים) עוסר־אנה ואת הקאפודקיתאודאסי (שוער הארמון) דאהוד אנה לבקש הסקוסות אשר נחבאו (האנשים שהם דורשים) ובינתים מספר היינינ׳ירים היה הולך ומוסיף והם התעקשו לעשות כל מיני שערוריות, האנה (ראש) של היינינ׳ירים היה בתוך ההמון כדי לשמור ההנהגה הנכונה, וישלח את הקיתאודה ביקיר־ ואת הבאש־נ׳אאוש (ראש השוטרים) בלוית גדודי יינינ׳ירים לשמור רחובות היהודים והמעברים הראשיים כדי להניא האי סדרים, בתוך הסקרים האלה הגיע הג׳אאוש באשי (ראש השוטרים) עוסר־אנה ואתו היהודית קיירה אשר הכריח אותה לרכוב על הסוס, כסעט הציגה את רגלה בחצר הפחה והנה הסיפאהים (אנשי החיל רוכבים) מבלי לחכות התנפלו עליה ויהרגו אותה בסדקרות חרב פיפיות ויסחבו את נבלתה אשר קשרו בחבל עד המרחב אט־מידאן (מרחב הסוסים, Hypochome), וכאשר הגיעו למרחב הזה, הסיפאהים נשבעו עוד הפעם על הקוראן לאבוד במחרת היום ההוא כל ילדי וקרוביה של קיירה כדי להרגם, מן המרחב אט־סידאן הסיפאהים הלכו אצל השיך־אל־איסלאם וידרשו שיחתום על מכתב הבקשה שלהם ולמסרו לשלטן. זיאה־אל־עבדין־איפינדי שהיה סלפנים השופט בעיר מיכה, המטיף סעיד עבדול קרים איפינדי קבלו על עצמם לעסוק בענין הזה, הם לקחו הבקשה, ויוסיפו על תוכנה התוארים הנחוצים לפי רוח השירי (דת־אמונה) ואחרי כן שלחו אותה אל השלטן באמצעיותו של השיך־אל־איסלאם, ביום המחרת שהוא יום הראשון התאסף המון רב שנית בארמון הקאיימאקאם־פחה וידרשו בחזקה שימסרו בידיהם בני וקרובי היהודית ואם לא יסכימו לזה, הם ישליכו מעליהם כל האחריות מכל מה שיוכל להסב הדבר הזה, אחרי חפושים רבים עלה בידיהם למצוא את בן היהודית אשר הובא לפני האספסוף וידקרו אותו מבלי תת לו האמצעי להצטדק, נופו אחרי שעשו אותו חתיכות רבות נסחב אצל נבלת אמו, בנה הצעיר המיר את דתו באסלמית, והם נאותו להמרה הזאת בתנאי שיפרע לממשלה כל ההוכות שהיה לקבל מכל העסקים שנתנו להם בחכירה. גם הציקו ליהודים, אסרו עליהם המלבושים סיריעות וארגים חשובים, חייבו אותם לשים על ראשיהם כובעים אדומים, אסרו עליהם לעסוק בעניני חכירה וכן הוסכם להשיב ערך המטבעות למצבו כבתחלה, כל השאלות האלה התקיימו על ידי איראדי (פקודה) מאת השלטן, הקאיימאקאם פחה הציע לתת לממשלה מאת אלף פרחי זהב כדי להרים ערך המטבעות, האיראדי (פקודה) הקיסריי לקיים דרישות הסיפאהים נקרא כפומבי על ידי הקאזאעסקר (שופט החילות) של רומליא חוג׳ה זאדי מחמד איפינדי, קריאת הכתב הזה נשמע בהדרת קדש מצד הסיפאהים אשר מצאו בו קורת רוח ועל כן מנעו את עצמם מלדרוש ראש הבוסטאננ׳י־באשי (ראש מספיקי הזרעיים) פ׳יראד־אנה והקאפראנאסי (השוער) גדופיר־אנה בהיות ששני האנשים האלה הבטיחו שלא להתערב בעניני הממשלה.

אחרי שערכו תפלה לאריכות ימי השלטן נפזרו לכל רוח, ביום המחרת להרגת הארורה (קיירה). הפקיד סיר־טיויקי יחיא פחה אשר אשמו אותו שהיה חבר (לנהרגים) הוסר ממשמרתו ובמקומו הורם אוקג׳י־זאדי־שאך מחמד

איפינדי

איפינדי, גויות הארורים אשר לא נתנו להקבר בעוד איזה ימים במרחב אט־מיידאן ואשר חלק גדול היו למאכל לכלבים באשו עד שהיה לזרא לכחמדנים, על כן בקשו הרשות להוציאם מן הרחוב, הסיפאהים, חניכי הסוכתר־האני (סוסרים) הביאו עצים וישרפו הנבלות הסנועלים בהיות שהארורה היתה בהתחברות עם החרם הקיסרי כאשר נהרגה בחצי חדש ראמאזאן, והריוח העצום שהיה מחכירת המכס קיירה צברה חפצים יקרים כל כך שלא היה באפשריות לערוך ערכם, כל אלה החפצים היו שולחים אל השלטן כאשר היו מוצאים אותם, מלבד ערך החכירות, סך הכסף במטבעות שהיה לה הגיע לחמש מאות משאות של לבנים מבלי לחשוב יותר מאלף שטרי שכר „אולופי״ (שכר אנשי הצבא) שנקנו מאת הבעלים, ערך חפציה ורהיטיה שהיו לה בשנים וארבעים מקוסות שונים כמו כן סחורותיה והקרן שהיו לה בכל האניות, כל ההון והרכוש הזה שמו עליו עקול ונסכר על ידי איש אסונים נקרא מוסטאפה איפינדי שהיה מיטיולי (פקיד כספים) של השלטן שולימאן כאן.

הסופר מוסטאפ׳ה כליפא הנקרא גם כן כיאתיב־ג׳יליבי כתב הענין הזה באיזה שנוי „בחדש שוואל שנת 1008 (להיג׳ירה) הסיפ׳אהים התאספו בקושטנדינא, ובתואנה שהיהודית קיירה ובנה היו מתערבים בעניני הממשלה תפסו אותה ואת בנה ויביאום לארמון הקאיימאקאם חליל פחה ושם נקרו אותם, חליל פחה נאשם שהוא היה סבת ההרגה על כן הסירו אותו ממשמרתו קרוב לסוף חדש שוואל ובמקומו הורם הויזיר השלישי חאפ׳יז אחמד פחה״ (Felzeke-fi-el-Tarikh כתב יד ס׳ 3152 מן השנה 1008 בבבליותיקא Nur-Osmanie בסטאמבול) סופר אחר מחמד בכמדמי איפ׳ינדי כתב על המקרה הזה כדברים האלה: הידיעה שהקאזי עסקירי (שופט החיל) סון־אללה־איפ׳ינדי הורם למשרת שיך־אל־איסלאם הובאה להמון העם, הסיפ׳אהים התאספו ובתואנה שהארורה היהודית קיירה היתה עוסקת בתור אמצעית להמציא משרות גבוהות ובאופן הזה היתה גורמת הסרד ולהחניף המון העם על כן דרשו הרשות להעבירה (להרגה), הקאיימאקאם סהויזירת הגדול חליל פחה כאשר ירא מהתנפלות הסיפ׳אהים שלח את הג׳אאוש באשי קאזאנג׳י זאדי עוסר אנה אצל קיירה להביאה אל ביתו לחקור אותה אם באמת יש יסוד לתלונות אשר מתאוננים עליה, הג׳אאוש הלך אצלה והביאו אותה ואת בנה בבית חליל פחה, כמעט החלו לעלות בסולם והסיפ׳אהים התנפלו עליהם ויהרגום, אז התרעמה אם השלטן על המעשה הזה ותסיר את חליל פחה ממשמרתו ותפקיד במקומו אחד העבדים משומוי הנשים חאפ׳וז אחמד פחה (Solak Zadé Tarikh כתב יד ס׳ 3137 בבבליותקא ההיא משנת 1008 ליהיג׳ירה).

הסופר התוגרמי קארה ג׳יליבי עבדול עזיז איפ׳ינדי מזמן יותר מאוחר יספר סוף חיי קיירה המעציב באופן הזה: היהודית קיירה אשר דמתה לגברים במפעליה ואמיץ רוחה, היתה בהתקשרות עם החרים הקיסרי ובאמצעיותה היו מחלקים משרות הממשלה בכסף מלא לכל המרבה ביותר, היא נדקרה על ידי הסיפ׳אהים בארמון חליל פחה וגויתה שנשאר ימים רבים בלי קבורה היה מאכל לעוף השמים (בחדש ראמאזאן) ובעוד שהאשה המרשעת הזאת ובנה נכרתו, הבן

האחר

האחר המיר דתו לאיסלמיות ולכן פדה נפשו ממות, הממשלה לקחה כל רכושה, ומלבד חפציה ורהיטיה הערך האמיתי מסחורותיה היה שוה ליותר מחמש מאות משאות. הקאיימאקאם חליל פחה שנאשם בהתרשלות וחלשות כנגד האנשים שהיו הסבה למרד הזה הוסר (ממשמרתו) העבד (שומר הנשים) תאפ׳יז אחמד פחה הורם אחריו במשרת הקאייסאקאם מהויזירית הגדול (Reozatul-abrar fi-el-Tarikh כתב יד ס׳ 3149 מן הבבליותקא ההיא, התאריך של ההרגה מובא פה 1009 במקום 1008) הסופר המומחה נעימה איפ׳ינדי שהיה בזמן יותר מאוחר והשתמש במקורות הראשונים מדבר בחבורו פעמים על המעשה הזה, א) דבר נפלא לראות שזקנה יהודית ושמה קירה תודות להתחברות שהיה לה עם נשי החרים עלה בידה להרויח כסף הרבה, לעשות לה שם גדול ולהיות אמצעיית אצל הנשים האלה, ויקר מקרה שהתעיכבה בעניני הממשלה ועל ידה השיגו משרה הפקידים היותר נשאים, וזה התניף אנשי החצר ויורע הסרד, הסיפ׳אהים התאספו וידרשו את הקאייסאקאם למסור להם ראש הארורה, הקאייסאקאם מיראתו שהמעשה הזה ירע בעיני אם השלטן ויזיק לעצמו שלח את הג׳אאוש באשי קאזאנג׳י זאדי ויצוה עליו לרדת בבית היהודית ולתפש אותה ואת בניה, ובעת שהם עלו בסולם של ארמון הויזיר הסיפ׳אהים שלא יכלו למשול ברוחם עוד התנפלו על האשה הזקנה וידקרו אותה ואת שני בניה ויעזבו נבלותיהם ברחוב, יד הארורה שהשתמשה בה לחלק משרות והחלק היותר מתוס מגופה נחתך לחתיכות ונתלו בפתחי האנשים הגאים אשר בקשו משרות נבוהות, המקרה הזה הראיב אם השלטן והבאיש ריחו של חליל פחה שלא עלה בידו להניא הסרד הזה, מעט זמן אחרי כן חליל פחה הוסר ממשמרתו ובמקומו הורם העבד שומר הנשים תאפ׳יז פחה, השיך אל איסלאם סון־אללה־איפ׳ינדי הוטל עליו חשד שגם ידו היתה במקרה הזה ונאשם שהלהיב הסיפ׳אהים.

ב) כבר כתבנו המקרה של היהודית קיירה שהיה לה התחברות עם החרים ואשר נחתכה לחתיכות ביחד עם בנה בעת שעלו בסולם ארמון חליל פחה עם כל המקרה של השנה שעברה 1008 של ההיג׳ירה וזה היה בסמכו על ספור המעשה של האג׳י כליפאא אך לפי ידיעותנו ולפי נוסח קארה ג׳יליבי זאדי עבדול איפ׳ינדי היה זה בשנת 1009 של ההיג׳ירה, הבן האחד של קיירה כדי להציל נפשו ממות המיר דתו באיסלמית ונקרא בשם אקאאק מוסטאפ׳ה ג׳אאוש ומת בימי השלטן איברהים, מלבד חפציה ורהיטיה והסך האמיתי של סחורותיה היה שוה לפי האומרים לחמש מאות משאות, הכל נתפש על ידי הממשלה (Tarikh-Nu'ima כתב יד ס׳ 3161 בבבליותקא ההיא).

אל הספורים האלה יש להוסיף פ׳ירמאן (כתב דת) אחד שנמצא במוזיאום הרוסי באודיסה (עד קדם מלחמת העמים) הכתב הזה נתן במתנה מאת האמניינטליסתי מיסא בודוויץ שהביאו מקושטנדינא העתקתו נמסר לבר אברהם גלאנטי בקושטנדינא אשר תרגמו לצרפתית והתפרסם במקורו ותרגומו בעתון Hamenora 1926 צד 347—352).

האלהים הוא המכבד והידיד . . .

שלטן עשמאן כאן בן אחמד כאן.

תכלית

תכלית הפ׳ירמאן הקיסרי הזה בלוית התוגרה (חותם הרשמי) הקיסרי הוא בעלות זכרון עבודת היהודית קיירה לאם השלטן לאחד מאבותי המנוח שלטן שולימאן הנהדר, שרחמי האל יחולו עליו, חטר אחד מהנזכרת היהודי קרד (qcord או querido ענינו ידיד) נכד אליה (אליה חנדאלי) הגיש בקשה להודיע לקסריות איך קיירה הנזכרת עוד קודם שהמירה לאסלמיות נעתרה לנזכרת (אם השלטן) החן וחסד לשחרר אותה את נכדיה אליה בן משה (משה היה שם הבן הגדול שנהרג עם קיירה חנדאלי) ויוסף בן משה, נשיהם ויוצאי הלציהם משני המינים, מכל המסים הישרים להמקוסיים, ולתת להם הזכות לקנות עבדים שאין להם הנטית לבוא בדת האיסלאמיות, וכהיות שבקשתם (של קיירה) נתקבלה ברצון מאת (שלטן שולימאן) הפאדישאח, הואיל בטובו לשחרר נכדיה נשיהם ויוצאי חלציהם זכרים ונקבות ממס הראש, עואריש (מס הקרקעות) מס הכרמים, על הגוים, על כלי האומנים, על המרעה, על המס שיש לשלם לאשיל הצבא הנקרא „סיגבאן" הנחבר ליניג׳ירים, על המס לבנין החומות, על מס הרצים, התשלום הנקרא „אזאב" על מס השנתי, על התשלום הנפרע להניא חיוב הבתים (לאנשי הצבא) על המס הנקרא „נאיב" וכן על הסובאשי (שוטר הרחוב) על המס הנפרע לבלתי שמור הארמון, על המס לטאטא, על הזכות להיות בעל סוסים, ולהספיקם לאנשי הצבא, על המס לחליפי מטבעות, של זהב ושל כסף, ועל מסחר הטלאים ושורים, ומכל החיובים לפי חקי הדת והמקומיים, עוד צוה (השלטן שולימאן) שאף איש אחד מבניו מיוצאי חלציו וקרוביו, וכן מהשרים, ראשים פקידי האוצר והנבאים, או כדי שיהיה תחת פקודתי, ומי שיהיה מהמון העם באיזה אופן או סבה שיהיה לא יאין לבטל תכן פקודתיו אלה, לא ישים מכשול לא יטריח, לא יעביר הגבול ולא יחליף פקודתו ועוד הוסיף שקללת אלהים המלאכים והאנשים יחולו עליו, ביםים האלה נמצאו אנשים מבטלים מצוותיו ואינם נמנעים מלהפיק להם (ליורשי קיירה) אמנם הפקודה הקיסרית הזאת עומדת בתקפה כאשר יוצא ברור מן הפ׳ירמאן הנתן בהצי ראמאזאן משנת 955 על ידי מר זקני שלטן שולימאן כאן יתעדן באושר התמידי! הפ׳ירמאן התקים על ידי שלטן שלים כאן, על ידי שלטן מוראד כאן, שלטן מחמד כאן השני יתן אלהים ויאיר אליהם פניו ועל ידי אבי המנוח האלהים יניחנו בגן עדן, ושם נאמר כי קרד (קירידו) בן אליה הוא יוצא הלצי הנפטרת פ׳אטמה חאנום (השם התוגרמי לאסתר קיירה) אשר רחמי האלהים יהיו אתה, שהיא היתה מילדת אשר עשתה טובות לכסא המלכות ולאות הכרה לטובה נתן לו הפ׳ירמאן הזה, גם נתנה הפקידה שאביו (של קירידו) אליה ישוחרר גם הוא שעשה ככל האפשרי ולפי כחותיו להועיל ולכן המשיך עליו הכרה לטובה (מצד המלכות) הנשים והילדים זכרים ונקבות אשר הנם כעת ואשר יהיו בעתיד חלק מהמשפחה, ואלה ישוחררו מכל המסים הכללים והמקומיים ויהיה להם הרשות להשתמש בעבדים אשר לא הראו נטיה להכנס בדת האיסלמית, והם יהיו פטורים מלפרוע המס להשקות (במים, אולי הרחובות) המרעה, מסחר הצאן השורים, הטביחה, ושאף אחד מבניו (של השלטן) מיוצאי חלציו קרוביו, וכן אף אחד משריו ראשים, מנהיגי כספי המלכות, גובים, ואיזה משרת שיהיה תחת פקודתם, וכן מי שיהיה מן העם באיזה אופן שיהיה ובאיזה סבה לא ישימו מכשול לקיום הפקודה

הזאת

הזאת, לא יציעו לא ישריחו, לא ינבילו ולא יחליפו המצווה, וכל מי שיעשה כזה או ישתדל לעשות הזאת יחולו עליו קללת אלהים המלאכים והעם. בעת הזאת יוצאי חלצי הזכרים והנקבות (של המשפחה הזאת) אשר להם הזכות בפ׳ירמאן הזה הם אנור (צ״ל בכור) ואחיו אליה בני מנחם ושבתי בן אנזור (בכור) הביאו לקושטנדינא עיר שמחתי הפ׳ירמאן הזה כדי לחדשו, ואני נתתי הפקודה להעשות כן ושיתנהגו לנגדם לפי תכן הפ׳ירמאן אשר בידם, ולהבא לא יזיד איש להצר להם, ואם ימצא מי שיצר להם הדיינים יגינו בעדם ויניאו את רודפיהם מעשות כל מה שיתנגד לזכיות וכן יודיעו לרגלי כסא המלכות שלנו שמות האנשים אשר יקשו עורפם להצר להם. יודע ויתכבד החותם אשר נושא הפ׳ירמאן הזה. נכתב בקושטנדינא בראשית חדש ג׳ימאזי־אל־איויל 1027 להיג׳ירה של הנביא (שע״ט) עליו השלום היותר נהדר!

אם נשוה את המקורות העברים התורקים והלועזים נמצא איזה פרטים מתנגדים ביניהם, בעל הזכרונות האלמוני המשלים את ס׳ „עמק הבכא" לא יפרש השנה אך ירמוז שהיה בשנת שס״ב בהמשך הספורים (וזה עלה לי אולי בשגיאה שכאשר חפש ובדק מסרו לג התאריך התוגרמי 1592 לפי המספר הרומי — שהוא 1008 לפי המספר הערבי — וישער שהוא 5362 למספר היהודי) אך דברי המקורות הלועזים והתוגרמים מתאמתים ביותר בהיות שהם יתנו בידינו בדיוק מספר השנה החדש והיום שהגיע ליום השבת שחל יום ראשון של חג הפסח ש״ס (16 ראמאזאן 1008 לפי מוסטאפ׳ה איפ׳ינדי סילאניקי זאדי שהיה עד ראיה) (30 מרטו 1600 לפי Hammer — ודברי שני הסופרים התוגרמים קארה־ג׳יליבי־זאדי־עבדול־עזיז־איפ׳ינדי המנביל אותו לשנת 1009 (שס״א) הוא בלי יסוד בהיות שהוא היה באוחר וכן נעימה־איפ׳ינדי שכתב על פי דבריו.

קשה מאד לדעת סך הרכוש במטבעות שהממשלה תפשה מנכסי אסתר־קיירה לפי מה שמסרו לנו המקורות השונים הסופר Hammer יגביל למאת אלף זהובים (p. 303 vol. VI Gesch. des Osm. Reiches) לפי המקור העברי בעמק הבכא היה תשע מאות שקל כסף דבר שהוא בלתי אפשרי אם נשוה העסק הגדול אשר היה לגבירת כל ימי חיה וההון העצום שיכלה לצבור, אם נחשבה שהזהוב היה שוה בעת ההיא תשעים לבנים כסף[6]) יצא ברור שחסר במקור ההוא מאת „אלף" ויש לתקן במקום „תשע מאות שקל כסף" „תשע מאות אלף שקל כסף" שהוא קרוב למאות אלף זהובים. והנה אם נשקל הזהוב נמצא שהוא שוה בצמצום 11 פ׳ראנק זהב (שהיו קודם מלחמת העמים) או 1.100.000 פ׳ראנקים.

מצד אחר כל המקורות התורקים יגבילו השלל לחמש מאות ייוק או משאות, והנה ידוע שבשנת 1600 (ש״ס) הגרוש היה שוה שמנים לבנים, וכן שבשנת 1537 (רצ״ז) הכיס (kesse) היה שוה 20.000 לבנים, ובשנת 1659 (ת״יט) על עד 40.000 לבנים נמצא שבהכרח בין התקופות האלה שהוא 1600 (ש״ס) היה שוה 30.000 לבנים, ואם נחשוב שהכיס היה שוה כזה, הייוק או משא שהוא כפל הכיס היה שוה 60.000 לבנים אשר אם יחלקו בשמנים יעלה בידינו 80 : 60.000 = 750 גרוש, ואם נוסיף מספר המשאות חמש מאות נמצא 500 × 750 = 375.000 גרוש

6) שו״ת מהריט״ט (ר׳ יוסף מטראני) חלק א׳ ס׳ ד׳.

גרוש. בסה שנוגע לערך הגרוש כבר ידוע שבראשיתו הוטבע במשקל הכסף הספרדי והית שוה חסשת פ׳ראנקים בתחלה המאה הי״ט ירד כדי שני פ׳ראנקים אם כן בעת הרגת קיירה שהוא ראשית המאה הי״ז שיוויו היה על הרוב שלשה פ׳ראנקים אם כן $375.000 \times 3 = 1.125.000$ פ׳ראנקים שהוא בצמצום החשבון הראשון בזהובים.

משפחתה: המקורות העברים יתנו בידינו שהיא היתה אלמנת אליה חנדאלי (ס׳ יוחסין) ונקראה בשם „אסתר״ ובפי המון העם „קיירה״ היא נהרגה ביחד עם בנה הגדול משה, בנה הצעיר שהמיר דתו בדת האיסלאם נקרא באסלמיותו אקסאק־סוסטאפ׳ה־ג׳אאוש לפי מה שספר לנו הסופר נעי׳מה איפ׳ינדי, שמו היהודי נעלם מאתנו, לפי הפ׳ירמאן הגנוז באודיסה הבן הבכור משה חנדאלי הנהרג עם אמו היו לו שני בנים אליה (כשם אביו) יוסף, אליה הוליד את קורד (לפי הכתב התורקי kürd, אשר יש לשער שהוא השם הספרדי Querido ובעברית ידיד או ידידיה) קירידו שהוא שם נהוג בין הספרדים בארצות הקדם. האיש הזה קורד או קירידו הוליד את מנחם שהוליד שני בנים: אגור (בלי תפונה שבוש בכור) ואליה חנדאלי כשם אבי המשפחה ובעלה של אסתר־קיירה הנזכרת, אגור או בכור הוליד את שבתי, והוא ביחד עם דודו אליה היו האחרונים שבקשו לחדש הפ׳ירמאן הזה.

המרתה, על הסרת דתה לאיסלאמיות, המקור היחידי שיש לחשבו לאמיתי הוא הפ׳ירמאן מאודיסה שספר לנו המלומד אברהם גאלאנטי מן המכללת בקושטנדינא, מר אברהם גאלאנטי מבאר הענין המוזר הזה שלא בא זכרו במקור אחר: מנהג פשוט היה בתוגרמה שכל בעלי האמונות האחרות שהיו דנים אותם למיתה אם היו כופרים בדתם והיו נכנסים באיסלמיות היו מוחלים להם משפט המות, ואסתר־קיירה כאשר הובילו אותה לארמון הקאימאקאם חליל פחה הבינה ונוכחה לדעת שצפויה היא למות וכדי לפדות נפשה ממות ומחמת הסיפ׳אהים אמרה המלה השגורה לפני עדי הראית שהיו בביתה בעת שתפשו אותה: „קילימי־אי־שאעדית״ שענינו „אין כי אם אל אחד ומחמד הוא נביאו״ האיש המבטא המלות האלה נחשב כבר למחמדי, והסקרה הזה לא יכול להושיעה כי הסופ׳אהים התנפלו עליה לפתע פתאום בעלותה בסולם אל הארמון של הקאימאקאם, ויש ידים לביאור הזה כי היא רכבה על הסוס בעצם יום השבת לחלל קדש דת ישראל בפומבי, ודבר הכפירה והמרת דתה נודע לאנשים מעטים שהיו בעת המקרה. וכאשר הרגיעו הרוחות העלו על הזכרון דבר המרתה ואולי על ידי בנה הצעיר אקסאק־מוסטאפ׳ה־ג׳אאוש שהיה המעורר כדי שיתנו יותר אמון להמרתו וכדי להושיע חלק אחד מן הנכסים שהיו בידו.

אל המקורות האלה יש לספר עדותו של הנוסע האנגלי John Sanderson שנמצא בקושטנדינא בעת המקרה הזה וכה דבריו: אשה יהודית אחת עשירה עד מאד ואשר השפעתה היתה רבה הוציאוה בכח הזרוע מביתה ונדקרה בחצר ארמון המשנה למלך, היא נסחבה בעבותות ברחוב ההמוני בתוך העיר ושם היתה למאכל ונטרפה על ידי הכלבים אשר טרפו הכל מלבד העצמות הנידים היחפים וכפות הרגלים, ראשה ואבר הבשת הוקעו בראש מטה והובלו ברחובות קריה. הייניצ׳רים ואחרים

ואחרים קשרו אותם בחוט אחד חתיכות קטנות מבשרה אשר היו מראים ליהודים ולעמים אחרים בלעגם ובאמרם: „ראו הבשר של הסנאפת" ואנכי בעצמי ראיתי כאשר היו מעבירים לפני פתח ביתינו בגאלאטה חתיכה אחת מן הבשר הזה (Purchas. IX p. 435) (נתפרסם על ידי הרופא א' כהן מבירמינגהם בעתון Jewich Chronicle מיום 28 נוב'ימבר 1930).

סעיף ב') הגברת בולה איקשאתי אשת ר' שלמה אשכנזי

שלש שנים אחרי ההרגה של הגברת אסתר־קיירה חנדאלי, עמדה אשה יהודית תקיפה אחרת בחצר השלטנים, היא בולה־איקשאתי אשת הרופא ר' שלמה אשכנזי.

כנודע השלטן אחמד הראשון בן השלטן מחמד השלישי מלך ביום י"ז כסלו שס"ד (22 דקמבר 1603 = י"ח רינ"יב 1014) בהיותו בן ארבע עשרה שנה, הוא היה מטבעו חלש לפי דברי הסופרים התתרסים, ובימיו עלתה היהודית בולה־איקשאתי אלמנת הרופא שלמה אשכנזי ותתקבלה בחצר המלכות על פי המקרה אשר יספר הרושם הזכרונות האלמוני משלים ס' עמק הבכא, וכה הבריו:

„ובשנת שס"ב (1602) סגר יומו המלך התוגר אמוראט, וימליכו השרים את בנו שלטאן מאומד והוא נער בן שבע עשרה שנה וישב על כסא המלכות ותכון מלכותו מאד, ויהי היום ויחלה מחולי האבעבועות, הנקראים וארולי (veroli) בלע"ז, ויגיע עד שערי מות ויאמרו לו עבדיו יבקשו לאדוני המלך אשה חכמת־לב, שתעמוד לפני המלך לרפאותו מחליו, כי כבד הוא מאד ותאכילהו ותשרתהו, וייטב הדבר בעיני המלך ויעשו כן, ואשה חשובה אחת מנשי בני הנשיאים, הלא היא אלמנת השר הגדול ר' שלמה בר נתן ז"ל איש אודינה, אשר שולח לויניציאה במלאכות שלטאן שלים, היתה בקושטנדינא, והאשה ההיא חכמה גדולה ובקיאה לדעת לעשות בכל מלאכת מחשבת לרפואת החולי הנזכר, ויביאוהו (צ"ל ויביאוה) בני המלך פנימה, ותעש לו מטעמים כאשר אהב, ורפואות לרפאותו מחוליו ויאהב המלך את האשה על כל התשובה אשר גמלתהו, ויתן לה משאת כיד המלך, גם כל השרים נתנו לה מתנות"[7]) והנה בספור הזה האחד ואין שני לדעת המקרה הזה, נפלו איזה שבושים שצריך לתקן, המלך החדש היה אחמד ולא מחמד כנרשם במקור ההוא והוא היה במלכו בן ארבע עשרה ולא שבע עשרה שנה, והשנה אשר מלך היה שס"ד (סוף שנת 1603) ולא שס"ב.

כנראה, המקרה הזה היה בין שנות שס"ד־שס"ה, כי בשנת ההיא לפי דברי הרושם זכרונות הזה, השפעת הגברת כבר היתה גדולה בחצר השלטן, ועל ידה נתן השלטן מכתב אל מועצת ויניציא לקבל ולכבד את השר נתן אשכנזי בנה, שנסע בעת ההיא עירה ויניציא.

ממקור אחר עברי נדע את שם הגברת הזאת, וכי היתה תקיפה בחצר השלטן והשרים, והוא מלשונו של בנו של ר' משה אלשיך בהקדמתו לס' שאלות ותשובות

7) עמק הבכא הנ"ל דף קצ"ו — קצ"ח.

ותשובות אביו, אשר הדפיס בויניציא בשנת שס״ו: „ואפיריון נמטייה אל הטר היחס נזעי המעלה... המחזיק טובה אל הכלל כלו, הוא השר המרומם נתן אשכנזי... בן כמהר״ר שלמה נתן אשכנזי זלה״ה, אשר פיזר כסף מוצא כל הצריך להדפסת אלו השאלות... לכך, אמרתי אני הצעיר נכון יהיה זכרונו פה בפתח עינים... ידעו כלם ויתפללו לאל... ימלא משאלות לבו וטובו והנו, וטוב וחן וחסד לגברת המעטירה והנשאה ממשפחת רם מרת בולה־איקשאתי... בעיני המלך והשרים, ולאחיו הסגנים אשר מאֲצילי בני ישראל המה, הלא המה הגבר הוקם על, ירום ונשא כה״ר שמואל אשכנזי, והיקר נשא ונעלה כה״ר עובדיה״.

סעיף ג׳) היהודית התקיפה בחצר השלטן שלטן עשמאן השני

בימי השלטן עשמאן השני (שמלך משנת שע״ח עד שנת שפ״ב 1618—1622) היתה יהודית אחת יוצאת ובאה בחצר השלטן לפי הידיעות שערך הציר הוינצי ג׳יאורג׳ ג׳יוסטיניאני (Zorzi Givstiniani) לכנסת ויניציא, ביום 30 אבריל 1622 יוצא ברור שהעשיר לוקאדיליו Locadello יוני בן עשיר מופלג, השיג משרת וויוד (נסיך) של מדינת בוגדאניאה או מולדאויאה בעזרת היהודית (Ebrea) התקיפה אוהבת אחות השלטן, וכהשפעת השלטנה אחות השלטן המולך (עשמאן השני) על אחיה, הציר הויניצי מודיע עוד שהאיש לוקאדיליו פיזר כסף הרבה חמשים אלף זהובים לשלטן וכן מתנות יקרות לוזיר וליתר הפחות עד שפיזר כמעט כל הונו וטרם יצא דבר המלכות להמליכו, עד כאן הגיעו דברי הציר[8]).

מהשתלשלות הענינים בתוגרמה נדע שהשלטן עשמאן השני הוסר מכסאו ביום י׳ סיון שפ״ב (20 מאיי 1622) שהוא עשרים יום אחרי שערך הציר הוינצו מכתבו לכנסיה הויניצית, וכמובן מאליו האיש לוקאדיליו הניח מעותיו על קרן הצבי ולא הוקם לנסיך המולדאויה, האשה היהודית התקיפה הזאת לא נודע טובה ממקור אחר.

ציון ה׳

חרבן הקהלות בניקופול ופליונה על ידי הואלאכים.

בנודע מפי ספרים ומפי סופרים הנסיך הואלאכי מיכאל מרד באדוניו השלטן מוראד השלישי בשנת שנ״ד (סוף 1593) וביום הראשון לשבוע ט״ו לחדש מרחשון (1/10 נובימבר 1593) הוא הזמין בעיר בוקארישט כל התוגרמים והיהודים בעלי חובות הואלאכים ויהרגם כלם, בין הנהרגים האלה היו שלשה יהודי ויהון לפי הזכרון עדות חזה:

במותב תלתא כחדא הוינא נחנא בי דינא דהתימין לתתא כד אתא ר׳ ישראל שמעון תושב ויד׳ין קדמנא ואחרי האיומים והגזומים הראוים לעשות לו

---

8) Hormuzachi. Documenti inedite חלק ד׳ כרך ב׳ דף 493 על פי הכתב יד בהבבליותקא בויניציא.

לו, קם על רגליו והעיד כתורת עדות נמורה לשמים וכה אמר בלשון לעז, אישטאנדו אין מי כוטיקה אשינטאדו אין ו ידי ן, ויגו און עכו"ם קונוסידו סיאו אי קוטו מי וידו שי אליינו אמי אי אישטאב׳אמוס פ׳אבלאנדו אונו קון אוטרו לוש מאליש קי אויאה פ׳ינ׳ו איל ריי ב׳לאחו, אי איל די שוייו שין יו לי דימאנדאר נאדה מי דישו טאנביין אטו קונייאדו יוסף רוסו אי אדוש אירמאנאשטרוש קי שיספרי איואן ג׳ונטוש לוש פ׳אליי מאטאדוש אי לוש אינטירי יו איסטו פ׳א׳ סעיד אתר האיומים והנזומים, אי טאנביין דישו ר׳ ישראל הנז׳ קי איל אירה חכר די הר׳ יוסף רושו הנז׳, והשני אירמאנאשטרוש הם יצחק וארון ויצחק עמיאל היה זה ביום כ״ט לשבט הש״ם ליצירה פה שאלוניקו וקים.

אהרן בכמה״ר יוסף ששון דיין, יוסף בכמה״ר משה ששון דיין,

מרדכי בכמה״ר ברוך מטיוולי דיין

(תורת אמת ס׳ כ׳) ועור הועד׳ בוידין ביום כ״ד אלול שנ״ה בנוסח הזה.

מעטים היו התוגרמים אשר נמלטו וירוצו אל הנבול להגיד לשרי החיילות כל הקורות אותם, המקרה הזה אף כי נגע הוא ליהודי תוגרמה בכל זאת לבלתי צאת מן הנדר אשר שמנו לפנינו בכתבנו החבור הזה, ובהיות שעל פי הסדר והצדק הוא ראוי לדברי ימי ישראל ברומניא, נזכיר אותו רק דרך אגב, ונשתדל לחקור רק הדברים הנוגעים ליהודים אשר קרו על אדמת תוגרמה בעצמה. הפלטים מן ההרגה לא הגיעו עדיין למחוז חפצם, והנה הואלאכים רצו אחריהם ובאמץ לב עברו הדאנוב אצל העיר חירסובה, ומן העיר הזאת נסעו עד המבצר סיליסטריה וילכדו אותו, ואחרי אשר בזזו העיר שבו לואלאכיה[1]), וכהודע הדבר בקושטנדינא, השלטן מוראד השלישי התרגז ממנוחתו, ויתקצף עד מאד, ויגזור לכבוש כליל המדינות המורדות, ולספחן לקיסריה כתור מחוזות, אך פתאום קדמהו המות ודבר המלחמה נמשך בעצלתים, בפרק הזה הנסיך מיכאל כראותו כי רעה נגד פניו וכי כלה נחרצה מאת התוגרמים עליו ועל ארצו, כרת ברית עם התראנסילואנים בעשרים לחדש מאיי 1595 (סיון שנ״ה) תוצאות הברית הזה היה רעים לערי תוגרמה העומדות על שפת נהר הדאנוב וכפרט לקהלות היהודים בפליונה ובניקופול.

התרנסילואנים והואלאכים פשטו בעת ההיא בתוגרמה ויטילו איםתם על כל העמים ויחריבו כל המקומות אשר דרכו בו כף רגליהם ואלה דברי סופר אשכנזי אשר היה בעת ההיא:

האידוקים (חיילות אי מסודרות) במספר אלפים וחמש מאות עברו הדאנוב למעלה מניקופול, כבשו פליונא עיר קטנה העומדת על הנחל היסקרום, תפסו המושל אשר בא מעט ימים לפני כן מעיר אנדרינופלא ביחד עם אשתו ובניו וכן יהודים רבים, ואחרי אשר הדליקו האש במקום ההוא לקחו עמהם השבוים ובהיותם בדרך, ערכו קרב עם

Hiduci CIↃ CIↃ IↃ transmisso paulo supra Nicopolim, Danubio Plivianum exiguum opidum ad ischam situm ocupant, et Praefectum ab Hadrianopoli huc paulo ante missum cum uxore liberisque ac plerisque Judaeis capiunt locoque flamis vastato secum abducunt. In itinere cum praetorianis qui Nicopoli erant, rursus conserta pugna; ex qua diu nutante victoria

1) M. Kogalniceanu בספרו Hist de la Valachie et de la Mold. חלק א׳ דף קס״ט.

החילות אשר בניקופול וימלטו מידם באבדה קטנה, וישובו ביחד עם השבוים אל סיגיסמונד״

se tanden oxiguo cum damno extricarunt, et cum captivis ad Sigismundum reversi sunt[2])

הסופר הזה כתב בראש מאמרו שהמקרה הזה היה בחדש מאיי 1595 (סיון שנ״ה).

בשנה ההיא שלח השלטן מחמד השלישי את הויזיר סינאן פחה בראש מאה ושמונים אלף אנשי חיל לכבוש הואלאכיא, בחדש אלול נפגשו בפעם הראשונה עם הואלאכים, התוגרמים הכו בפגישה ההיא, אמנם אחרי כן כבשו כל המדינה ויושיבו את סאתורג׳י מחמד למושל על המחוז החדש, אך כמעט הלך הויזיר לתרנסילוניא בחדש חשון שנ״ו, באו בעלי ברית הואלאכים ויתאספו חיל גדול ויצורו על העיר הבצורה „תירגוכישטי״ אשר נפלה בידם, וינרשו את התוגרמים מכל המדינה.

הנסיך התראנסילואני סיגימונד באתורי שב אל ארצו, בעוד אשר הנסיך מיכאל ושרי החיל אשר לו צרו על ערי הדאנוב ניקופול ווידין, בסוף חודש כסלו שנ״ו העיר ניקופול נפלה בידו, והעיר וידין נכבשה לפני שר הצבא אשר לו פ׳ארקאסו ההגמון[3]) כשנה אחת, אחרי כן התוגרמים כבשו מחדש הערים האלה, והואלכים נאלצו לשוב לארצם.

בשנת שנ״ח תאפ׳יז־פחה מושל ניקופול והפחה של סיליסטרה, בקשו לעבור בואלאכיאה, הנסיך מיכאל שלח את משנהו העומד על ידי הוורגיק דימתר, אשר הכה את הפחה תאפ׳יז וישוב עם הבזה אל הואלאכיאה, ואחרי כן שב הנסיך מיכאל בעצמו ויעבור הדאנוב לתוגרמה, ויכה את התוגרמים בסביבות ניקופול ואחרי כן צר על העיר הזאת בעשרים לחדש אלול שנת שנ״ח (22 ספתמבר 1598), וימטר כדורי תותח על העיר בעוד ימים אחדים, וכי ראה חזק לב התוגרמים אשר נלחמו כגבורים, ויבנו בכל לילה הפרצות אשר פרצו בחומות כדורי הנוצרים, עזב העיר ההיא, ואחרי אשר בז ושלל כל הסביבות וחופי הדאנוב, עלה על עיר וידין, אמנם המושל של העיר הזאת ערך אתו מלחמה על פני השדה, במלחמה הזאת הנסיך מיכאל נלחם בגבורה וכמעט נפל על שדה קטל, לולא באו בעזרתו שרי החיל אשר לו וכראותו שלא יעלה בידו לנצח את התוגרמים, שב אל ארצו עם ששה עשר אלף שבוים ושלל רב,[4]) בחמישי לחדש נובימבר. (ה׳ חשון שנ״ט).

בעת ההיא נהרס בית הכנסת ובית המדרש עד היסוד, כי שניהם עומדים בככר תוך שוק הסוחרים. ורוב תושביה נדדו לערים הקרובות, ואלה דברי ר׳ יצחק ביג׳ה משלוניק אשר נקרא לשרת בקדש לעדה היהודית בניקופול אחרי אשר שקטה העיר: „ויהי היום נקרא נקראתי בעיר גדולה של חכמים ושל סופרים, ארץ אשר סוחריה שרים מלכי ואפרכי היא עיר היחס והמעלה, עיר ההוללה ניקופולי, שועיה ונדיביה הכיאוני לשכון כבוד בארצם... ובהיות כי לא היו בעיר ספרים כי אם מעט קט, כי כלם נשרפו בשרוף ה׳ את העיר, ונהפכו נחליה לזפת שרפה כל ארצה וכל יושביה נדדו הלכו מחמת המציק אשר הציק לת אויב במצור ובמצוק, ובשוב

---

2) I. A. Thuani בספרו Historiarum sui temporis ועוד ראה זכרון עדות בווידין מיום כ״ד אלול שנ״ה, תורת אמת ס׳ ב׳, בין ההרוגים בבוקרשט ביום 10 נובימבר 1593 היו יוסף רושו יצחק וארון ויצחק עמיאל מוידין.

3) M. A. Ubicini בספרו Provinces דף ס׳.

4) שם, שם דף ס״ח—ס״ט.

ובשוב ה׳ את שיבת העיר, חזרו יושביה ויבנו את העיר ואת החרבות ואת הנהרסות. ובראותי כי היתה העיר בוקה ומבוקה ומבולקה כמצולה שאין בה דגים וכו׳[5]) ועל ראש הדרוש הראשון שהטיף אחריו בניקופול רשם: „דרוש שדרשתי לבנין בית הכנסת, ובית המדרש, וההקדש לעניים שבנו כאן בעיר ניקופולי״[6]).

למרות הידיעות המקוטעות במקורות האלה, שארית פלטת הימים ההם, נוכח לדעת שהקהלות והעדות השונות בניקופול ופליונא, ספרדית אשכנזית והונגארית נחרבו, בתי התפלה נהרסו ורוב תושביהן נפזרו לכל רוח, אלה הלכו בשבי לפני צר, ואלה נדדו מחמת המציק, ומן העת ההיא בטלו העדות והקהלות הישנות, וברוב הימים נחדש הישוב הישראלי בערים האלה, ורק בית הכנסת אחד נבנה להם ובו נכללו כל התושבים הישנים והחדשים,, ולא נכרו עוד עקבות העדות השונות משכבר הימים.

ציון ו׳

עלילת הדם בקושטנדינא בימי השלטן מוראד הרביעי

למרות פקודת השלטן שוליימאן הגדול לבלתי יזידו נתיניו להעליל על היהודים על הדם הנחוץ לפי דברי ההמון לצרכי דתם, בשנת שצ״ג נחרשה העלילה הנוראה הזאת בעצם עיר הבירה, והיהודים היו צפוים לאסון גדול לולא היה הוזיר הגדול בעזרתם.

על המקרה הזה נמצא רק מקור יחיד ומיוחד כתב יד בשפת ערבית בסוף סדור תפלה אשר הובא מעיר צנעא אשר בתימן והובא בלשונו ותרגומו לצרפתית בספר Revue des Etudes Juives (כרך י״ז דף ל״ג — ל״ח)[1]) וזה תרגומו:

מעשה באסטנבול (קושטנדינא) שהיה לישראל בשנת אתתקמ״ב לשטרות. (שצ״ג או 1633).

ויהי בשנת אתתקמ״ב בראש חדש ניסן באסטנבול, ויהיו בעיר עמים רבים וביניהם גם הנוצרים אשר נתנו לשלטן עותמאן[2]) את מעשר בניהם וכהנתן אותם הביאום במסורת דת הגוים, (מחמדנים) וישימם השלטן למשרתים ולאנשי צבא וליונבים,[3]) וישנאו את ישראל בעבור משיחם, והאיבה בלבבם, ובעצם קרוב לחג הפסח

---

5) בית נאמן לר׳ יצחק ביג׳ה ויניציא שס״א הקדמה.

6) שם דף א׳ דרוש ראשון.

ציון ו׳

1) התרגום העברי על ידי ר׳ אברהם דאנון נדפס בעתון „יוסף דעת״ אדריינופלא תרמ״ח צד רס״ג—רס״ד.

2) לשלטן עותמאן כמו כן צריך לומר לשלבנים כמשפחת העשמאנים, ולא לשלטן אשר שמו עשמאן כאשר חשב ר׳ אברהם דאנון ומצא דופי במקור שלא כיון יפה לפי סדר הזמנים.

3) כנודע השלטן אורכאן תקן הסדר הזה שיקחו מעשר בני הנוצרים, ומכניסים אותם בדת המחמדנים והם הנקראים יונג׳זריה (ראה חלק הראשון, פרק א׳).

הפסח יען[4]) . . . וכהגיע יום המועד לא ערכו היהודים אל לכם לצאת ולהתראות לעיניהם, ובלב הפושעים ההם נשארה המשטמה ויתעבו את ישראל כחכינם תכונת החג ויקנאו בם ויאבו להרגם.

ויהי בשנה ההיא ויבואו שני אנשים מן הפושעים ההם, ויאמר האחד אל רעהו: הנה היהודים יחוגו עתה את חג המצות ויגוחו ויעלזו, הכה נעכרם נא, ויאמר לו רעהו: מה נעשה להם? ויען לו הנה אתי בני יחידי אשר אהבתי, לכה נא ונהרגהו ונשליכהו אל שוק היהודים (חאג־איל־יהוד) אל תוך הרחוב ומחר נלכה יחדיו והמלך נצב לדין עמו והלכנו אנחנו לפניו לדרוש משפט, והמלך אחרי זאת יהרוג בהם את אשר ירצה, והאלהים יתהלל לא חשב ככה, ויהי בליל ערב חג הפסח ויקחו את הילד אל אחד המקומות וישחטוהו ויאבו להשליכהו אל תוך רחוב חג־אל־יהוד (אולי חאן־איל־יהוד) והנה שער הרחוב סגור ולא יכלו להביאו שמה.

ולפני הדבר הזה אמר אחד הפרתמים לחכמי תורת יהודה: איך תאמרו אתם הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל ומי איפה השומר ליתר העמים? האם אין שומר כי אם לכם? ויאמרו לו: אדוננו הלא אנחנו העם החלש ואם אין האלהים שומר לנו מי ישמרנו בין שבעים אומות ככבש בין שבעים זאבים.

ויקר המקרה הזה בליל ששי ערב הפסח, והאלהים נסך רוח עועים בקרב משנה למלך ותדד שנתו כל הלילה, וכיתו נכח שער רחוב היהודים, ויהי כבוא שני הנוצרים להשליך את הילד ההרוג ומשנה המלך רואה, וישארו נבוכים וישליכו את הילד בקרב הרחוב וילכו, והמשנה ראה אותם כנשף לאור הירח ויכירם, ויהי בבקר וילך לפני המלך ויאמר לו: אדוני אגידה נא את אשר קרני אמש, ולולא ראו עיני לא האמנתי, ויען לו הגידה ויודיע משנה המלך את הדבר, ויחפוץ המלך לדעת אם אמת נכון הדבר ויאמר לו, אדוני קרא נא עצרה בבקר ובא המשפט לפניך, הבקר אור ויקרא המלך עצרה גדולה, ויבואו שני הנוצרים ויצעקו חמס ויאמרו הושיעה המלך תהי נא נקמתך ביהודים נקמת דם, למען ה', ויאמר להם מה היה לכם? ויאמרו, נער היה אתנו ויבא אתמול אל רחוב היהודים על אודות דבר פלוני, ויקומו היהודים וישחטוהו, ויאבו ללוש בדמו את לחם החג, כי לא יאכלו לחם בחג הזה רק בדם משלמני, ומבלעדי זאת לא הותר להם הלחם.

ויען ויאמר להם: בן מי מכם היה העלם? ויען האחד ויאמר, בני היה, ועתה נקום נא המלך את נקמתו, ויאמר המלך לאחד הפרתמים קחהו אליך, ויאמר המלך אל השני הודיעני (האמת) ואשימך כאחד הפרתמים, והנה אשבע בריתי אתך, ויאמר אליו ארוני! אנכי ישכתי אתמול בנן, והנה זה בא וידבר אלי לאמר, הראית את היהודים האלה, לכה נא ונתנכלה להם למען יהרגם המלך, ואותי הלא ידעת אדוני המלך כי אין לי ולד ולא אשה, והבן הזה היה בן האיש הזה אשר אהבו, ויאמר לו (המלך) דיך! טוב הדבר, ויקרא המלך את אבי הילד ויוציא את הראשון החוצה, ויאמר לו הלא רעך אומר כי אתה הרגת את הילד, ויאמר לא אדוני, כי אם הם היהודים, כי אבו ללוש את דמו את לחם החג ויקרא המלך את השני ויאמר לו: מה תאמר? הלא אתה הרגת את הילד, ויאמר, חלילה לי, לא אנכי כי אם

הוא

4) סדר הזמנים הוא בדיוק עצום, וזה יראה אמתיות המקור כי באמת בשנת שצ"ג היה ערב פסח ביום הששי.

הוא המוציא את הילד להרגהו, ויבא נא ציר אסונך אתנו ונראהו באיזה מקום הרג אותו.

וילך אתם ציר המלך וירא ויגד למלך, והמלך צוה כרגע להמיתם הם ובני ביתם וכל אשר להם ולבוז את רכושם ואת קנינם, ואחרי כן קרא המלך ליהודים ויאמר להם: אתם לא ידעתם את אשר קרה אתכם, מה טוב מאמר דוד עליו השלום „הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל" והוא שומר נאמן לכם, ויצו המלך ויכתב ויחתם להם אשר אם יפגשו איש נוצרי בא אל רחובם יהרגוהו, ולא ידרש דמו מידם, לקיים מה שנאמר „הנה לא ינום ולא ולא יישן שומר ישראל".

לפי סדר הזמנים בשנת שצ״נ היה הוזיר הגדול ריג׳יב פחה אשר היה לעזר השלטן להשכית המבוכה והשערורית בעיר הבירה וביתר ערי המדינה, מצד אחר נדע על פי דברי הימים ורושמי הזכרונות שהשלטן מוראד הרביעי שנא כנפש הייניג׳ירים ויעש בהם שפטים נוראים להכניעם תחתיו ובכל עת מצוא הרג בהם, עד אשר עלה בידו להשבית המרידה והשערוריה ולחזק מוסדות הממשלה, על כן המקרה הזה מתאמת הוא לא רק על פי המקור הזה כי אם גם על פי דברי הימים בפרק ההוא.

ציון ז׳

הסוחר התקיף ויליסיד שאראף־באשי במצרים

בימי השלטנים מחמד השלישי ומוראד הרביעי היה בקושטנדינא יהודי סוחר נודע בשם ויליסיד אהוב מאד לשר חוסיאין פחה המכונה דילי־חוסיאין (חוסיאין השוטה) אשר עלה לגדולות.

המקור היחיד ומיוחד אשר ידבר על הענין הזה, היה עד ימינו אלה בכתב יד ונדפס עתה מחדש על ידי חברת „דובבי שפתי ישנים" בעיר הוסיאטין בשם „שער יהושע" שם היהודי הסוחר בא בסתר ראובן ורק בראש השאלה נזכר שמו האמיתי „ר׳ ויליסיד" המקור הזה יפיץ בעצמו מעט אור על אופן סחורת היהודים והתחברותם עם השרים הקרובים למלכות.

„ר׳ (ויליסיד) היה מסתחר בחנותו לקנות ולמכור ראזינה (Rasina או Raso מין יריעת משי דקה וחלקה לשמלות הנשים) ובגדים ובגדי משי וכיוצא בהן כדרך הסוחרים, והאלהים אנה לידו איש משרי המלך, גדול מאד, שנזדמן אליו ועשה משא ומתן עמו פעמים שלש, ומאז והלאה לא זז מחבבו ויהי מדי עברו יסור שמה לקנות מעסו כל הנצרך אליו ולביתו, עד שמרוב ההרגל עמו ובמשאו ובמתנו, נפש השר ההוא נקשרה בנפש ר׳ הנזכר ויהי לו לבן בית המוציא והמביא בכל מוצאיו ומובאיו ומספקת בעניניו וכל דצריך לו מבגד וראזוש וקנמאש (מין יריעות צמר) וחפצים וכל דבר דאיקרי כסף, מידו יבקשנו ואין לזרים אתו, כה משפטו מאז הפקיד אותו על ביתו זה כעשרים וחמש שנים ויותר מהמה (השאלה היתה בשנת ת׳), ובהמשך כל הזמן הנזכר לא חסר ממנו שנה אחת שלא היה חייב השר הנזכר לר׳ הנזכר קרוב לעשרה אלפים גרושוש מעלה מטה, כי הוא נותן בהקפה ולעת מצוא יתפרע

ממנו

מסנו כאשר עם לבבו, וירבו הימים והשר הנזכר נעשה וזיזיר בתוך השאראי (ארמון השלטן) והוכרח לקנות אליו כל הצריך למלבושיו ומלבושי אנשיו ונעריו כי רבו וכלי זיינם עליהם כסף ושוה כסף כפי מנהגם, ור׳ הנזכר נתן הכל בהקפה אם מחוט ועד שרוך נעל עד שעלה סך החוב קרוב לשלשים אלף גרושוש, ומלבד זה כל אשר היו שואלים היה נותן, כי אמר אולי יתנן ה׳ ועלה במעלה רמה להיות מכני עליה ונוצר תאנה יאכל פריה, . . .[1]) כי יצא הקצף מלפני ה׳ והקציף הקב״ה אדונים על עבדיהם וחמת המלך בערה בארבעה משנים וויזיריש אשר בשער המלך לסבת מה, ובפתע פתאום הדת נתנה מאת המלך לגרש אותם לאי רודוס, מבלי הודיע אליהם הקדמת הידיעה כלל וגם המשנה הזה היה בתוך הגזרה, ויגלו אותם כרגע ובזזו בזה כל אשר להם מטלטלי ומקרקעי נכסיהם למלך, וגם צידה לא עשו להם משלהם, בלתי אם גויתם הניחום בתוך הדרניא ושלחו אותם שמה באי רודוס, אל מקום אשר אסורי המלך אסורים שם, כשמוע ר׳ הדבר הרע הזה נעצב אל לבו בעצבון ודאבון נפש, כי החוב היה יותר משלשים אלף גרושוש, וגם שהוא חייב לסוחרים הרבה ומה יעשה טלה בן זאבים כי יבקשו את שלהם, ואין לאל ידו לשאת ידי חובתו, ועל כל אלה שם באלהים מחסהו, ועל השם השליך יהבו, ועל הראשונים שהיה מצטער עליהם בחובו בא להוסיף עליהם ולקח חמשים אלפים לבנים בכים אחד להוצאת הדרך ומקצת כלי גולה הנצרכים לדרך, משכב וספות וכלי יוצר ומיני מתיקה ומאכלים צידה לדרך, והגיש למשנה הנזכר ולעם אשר אתו ודבר אל לבו גם כן דברים טובים דברי נחומים, עד שנפלאו מאד הפלא ופלא השרים, היושבים בצדו על ר׳ הנזכר בנדיבותו וחריצותו, והמשנה הנזכר התחיל אז לספר בשבחו של ר׳ כי מצאו אהוב נאמן ועובד מאהבה מיום דעתו אותו, ושאם האל יזכרהו לטובה להשיבו על כנו ולהעלותו לגדולה, עליו לשלם כפי הראוי והמחויב אליו, ויפרדו איש מעל אחיו, המשנה הלך למסעיו לחוף ימים ור׳ עלה אל ביתו לדעת מה יעשה לו, עד עברו ימים מספר וחמת המלך שככה ויאמר להשיב המשנים המגורשים אל איתן מושבם, ומכללם המשנה הזה, והמה באו עירה המלוכה דחופים ומחופים ועניים מרודים ואין להם על מה שיסמוכו כי המלך בזז את כל אשר להם.

ובאותו פרק גם כן ר׳ הנזכר החזיק את יד המשנה להמציא לו די מחסורו אשר יחסר לו עם סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו לבוא אל שער המלך לדיואן כמנהגו. ויהי לתקופת הימים וה׳ נתן המשנה הנזכר בעיני המלך יר״ה, ובאהבתו אותו עשאו שרו של מצרים ומושל בכל אשר לו כי היא ממשלה טובה ומועילה עד מאד, ואז ר׳ הנזכר היה מוטל על ערש דוי, קלהו מראשו קלהו מזרועו, מאין (אולי צ״ל מיאן) לבוא אל שער המשנה כי גבר עליו חליו, ובכל זאת לא חטא המשנה באהבתו ולא שקר באמונתו, וביום אשר יצא מלפני המלך בלבוש מלכות הוא הכלעאט (לבוש שרד) ויבוא אל ביתו, בה שעתא לבוש כבודו מעליו הפשוט ונתון הלבוש ביד איש מעבדיו וישלחהו אל ר׳ הנזכר לכלעאט (לבוש שרד) באמור לו כי נתן לו השרף־באשיליק (שלחניות ופקיד על האוצר) והלביש אותו הכלעאט כמשפט, ויהי בבקר אזר חיל ר׳ הנזכר ובחלשתו בא אל המשנה ויתנפל לפניו, המשנה שמח עמו שמחה גדולה, אז אמר לר׳ ולאחיו: הבינו לכם צדה כי בעוד שלשת

---

1) כאן הסר כנראה איזה מלות למרות שהמביאו לבית הדפוס לא הרגיש בזה.

שלשת ימים נוסעים אנחנו והכינו אשר יביאו בהמרצה נדולה, ובין כה וכה איש יהודי היה יוצא ובא בפתת הויזיר עזאם (הגדול, שהוא שר השרים) לענין סה, וכי ראה כי נתנה למשנה הנזכר הממשלה הראשונה הנזכרת, וישימהו בכל ארץ מצרים, אז השב בלבו לרשת משכנות לא לו, ובקש מהויזיר עזאם שיצוה למשנה הנזכר שיעשהו צרף־באשי (שלחני) במקום ר׳ הנזכר, ולא אחר הויזיר עזאם לעשותו וכתב „בוירדי״ (כתב ציווי) אחד שיתנו השרף־באשיליק לש׳, וירע הדבר מאד בעיני המשנה ואף כי קם בעצמו והודיע אל הויזיר־עזאם כי יש אתו יהודי אחד שהוא בן משק ביתו משנים רבים (רבות), וכבר נתן לו האצרף־באשיליק עם כל זה דבר הויזיר עזאם הנזכר היתה עמו לאמר צוהו על השרף־באשיליק כי באלה תפצתי, ולמען היות המשנה מוכרח במעשיו שלא להמרות דבר הויזיר עזאם, כן עשה והלכיש אותו כלעאט לשרף־באשי, וכל עבדי המשנה וכל אבזריה והוא עמהם, היו כמתאוננים איכה נהיתה הרעה הגדולה הזאת, ובדרך סוד דבר עם ר׳ לאמר אל תשים את לבך דבר ודה אלי ושכרך הרבה מאד, וכי ראו קצת מנכבדי הארץ העשק והמרוצה אשר נעשה לר׳ הנזכר נכנסו בין ר׳ וש׳ לפשרם באופן שלא יוזק אחד מחברו ולא עלה בידם, כי מאת ר׳ היתה נסבה שלא להביא הדבר לידי פשר ושותפות, כי אמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת ולקחתי את לחמי מפי עוללים ויונקים הכנים כני אשר טפחתי ורביתי ונתתי לאיש אשר לא עמל בו, וגם כי המפשרים הנזכרים היו אומרים שיפשרו בענין שיהיה לו ויתור (יתרון) רב לא קבל ולא שת לבו גם לזאת, וש׳ וכל אנשיו היו שוטטים כי אם לא יתפשר ר׳ עמו, יש לו יד ושם עם המשנה הגדול והואלידי (אם השלטן) והשלטנה, ויעשה באופן שלא ילך ר׳ למצרים, ועוד אהרת כי באותו זמן היה פה אילג׳י (ציר) „בפלאנדריש״ (ר״ל הולאנדיא או ארצות הנמוכות) איש חשוב ויקר בעיני כל השרים ודברו לא ישוב ריקם בכל אשר יבקש, והוא היה עוזר לש׳ ועושה לו סעד לתמכו, ומיראת ר׳ על אלה כשנסעו ללכת סדי עלותם ברוגיא, הם לבדם מבלי אמצעי נשבעו איש אל רעהו להיות שותפים בענין השרף־באשיליק (שלהניות) בתנאי שילבש ש׳ כלעאט במצרים או באסכנדריא (אלכסנדריא) ואם לא ילבש נקי הוא משבועתו זאת, ואפילו שילבש ש׳ כלעאט בענין מכירת קוסאש׳ (בדים) וראזוש (ידיעות טשי) ובלעאטיש (בגדי שהד) אין לו עסק בהם, כפי דברי ר׳ כי הכל הוא משל ר׳ ויהי כי הקיפו הדוגיאות לצאת ממחוז קושטנדינא ויתנכר המשנה אל ש׳ כאלו לא היו דברים מעולם בינו לבינו, ופעם ופעמים דבר אתו קשות ללא דבר, כי לא חפץ בו, וכבואם מצרימה תכף ומיד הלביש כלעאט לר׳ הנזכר לשרף־באשי ולא לש׳, ובכל פינותיו שהיה פונה, אם לטב אם למוטב, בכל עניניו ובכל הנצרך אליו היו דברים עם ר׳ ולא עם ש׳, וכל אנשי המשנה הוא היה (פקיד השר) ושיהיר־האכלה (שר העיר) וכל אבזריה במוהו כמוהם, כראות ש׳ שלא נעשתה עצתו, ועבר ימים ועשור ואין כל מאומה בידו, אז אמר לר׳ אנה אני בא, ואין לב המשנה שלם עמי לכפתני באחת הכהונות קלה כבחסורה לכה ונכרתה ברית אני ואתה בפשר דבר שתתן לי ואלך מעליך וטוב לך, ונכנסו ביניהם אנשים הכמים וידועים ופשרו שיתן ר׳ לש׳ שלשה אלפים וחמש מאות גרושוש, ושיפרע לו בעד המשנה שהוא חייב לו ארבע אלפים, שהם בין הכל שבעה אלפים וחמש מאות וילך מעליו וכן עשה ר׳ הנזכר

ונתן

ונתן לו ז׳ אלפים ות״ק גרושוש, וכתבו ביניהם מחילה כוללת מזה על זה מחילה חלוטה וחתוכה כדין וכהלכה בכל תוקף ובכל חזוקי סופרי, וש׳ נסע משם וילך לו אל ארץ הצבי ונתגורר שם ימים מספר, ואחרי כן בא אל ביתו פה קושטנדינא.

ור׳ נשאר שם יוצא ובא בשער המשנה כאשר בתחילה, ואחרי עבור שנתים ימים, מטעם המלך הזיזו את המשנה ממקומו ונעשה „מעזול״ (נרחק ממשרות הממשלה) ושם לדרך פעמיו דרך יבשה ור׳ מחולשתו כי כבר עליו הדרך בא דרך אניה בלב ים, והגיע אל ביתו בשלום ובמישור, ויהי כבוא ר׳ פה קושטנדינא, קרא עליו ערעור ש׳ הנזכר כי הוא שותפו בהחלט, ורוצה לחלוק עמו בכל אשר הרויח, כי הוא גם כן לבש כלעאט פה לשרף־באשי, ואם נתפשר שם במצרים, הכל היה על צד האונס, ואומר שיש לו מודעא לבטל המחילה, ור׳ טוען כי ש׳ ירד עמו לחייו והשיג את גבולו להכנס במקום שאינו שלו, לבוא עליו בשער הנזכר כי זה שלשים שנה זכה והחזיק בה, וכמה פזורים וכמה פסידות ארעו לו בזה הפתח, וכמה דורונות הוציא עד עתה להעמיד שירות פתח שער המשנה על נכון כנודע לכל, וש׳ זה בא בזרוע נטויה וביד רמה לקחת את שלו ועם כל זה הוא נמנע לעשות עמו פשר אם לא על תנאי שילבש „כלעאט״ במצרים, ולא לבש, ועם כל זה במצרים נתן לו שלשת אלפים ות״ק גרושוש בפני עדים וחכמי מצרים כנראה בשטר המחילה, עתה מה רוצה ממנו? ומה מידו יקח ועם כל זה אינו נשמט מדין התורה, ויחדיו למשפט יקרבו, וכל דמתעני מן דינא עליו לשלם, וש׳ זה לא השיב ידו מבלע תחת יד להבאישו בעיני הסרגים מפה ומפה אדוני הארץ, לולא ה׳ שהיה לו לר׳ והאמת עד לעצמה״.

השאלה הזאת נשאלה מבית דינו של ר׳ יהושע בנבנשתי בשנת ה׳ ת״א, ולפי דברי חימים ורשימות ר׳ יוסף ססברי הפחה אשר שרת במצרים שנתים ימים לבד כנזכר בתוך השאלה, קרוב לימים ההם היה חוסיאין פחה הסכונה דילי־(המשוגע) חוסיאין אשר הפקיד במקום המשנה אחמד פחה בשנת אלף ומ״ה להגי׳ירה שהוא שנת שצ״ו ונשאר שם עד ראשית שנת אלף ומ״ח להגי׳ירה שהוא שנת שצ״ח ובמקומו הורם זלעת־אסום־מחמד פחה, ואין שום תפונה שביסיו היה המקרה הזה בין שנת שצ״ו לשנת שצ״ח, שהתקיף הזה היה הסוחר ויליסיד, ותומכו חוסיאין פחה.

ציון ח׳

חרושת מעשה הבגדים ומס הבגדים

הסופר הספרדי דון יוסי אמאדור די לוס ריוס בס׳ הגדול Historia de los Judios España y Portugal חלק שלישי יבאר שהיהודים בספרד ובפרט במדינת קשטיליא עסקו הרבה בחרשת מעשה הבגדים (Paños) ואחרי יציאתם מחצי האי הפיראני בתי המלאכה והמכונות לארינה (Telares) נמכרו במעט בלי כסף בהיות שהספרדים לא ידעו להשתמש בהם.

את

את תרושת המעשה הזה הביאו נרושי ספרד לתוגרמה, בכלל הצטיינו מאד במלאכה הזאת בעיר שלוניק אשר היתה עיר הרשת מעשה הבגדים כמו עיר טוליטולא (טולידו) בספרד בשעתה, הבגדים האלה היו עבים ונודעו בימי קדם בשם „שלוניק־ג׳והסי״ או בגדי־שלוניק על היותם על הרוב נעבדים בעיר ההיא, ועתה נקראים בשם אבה (Aba)[1].

א) הסכמות:

„זאת לפנים בישראל פה עירנו היו עושין בגד המלך כנודע, והיה הכל נעשה בממשלת רב ובשלטון גדול מאת המלך, על ידי שהיה ממנה שליח ממונה לפקח על ענין הבגד, שיהיה טוב מאד, הן בענין הצמר שיהיה טוב לעשיית הבגד, וכן בענין אריגתו ולבינותו, בכל מכל טוב כמשפטו, ומלבד הממונה הלזה הנקרא „ג׳ואה ג׳אושו״ מינה גם כן בעיר מלכותו מתא קושטא׳ ממונה שר וגדול עם שרים גדולים סביבו, הם העומדים על הפקודים על ענין הבגד הנקרא „אונ׳אק״ ומלבד כל זה היה ממנה גם כן שר וגדול בישראל ממונה על ענין הבגד והוא גם כן היה ממנה ישראל פה עירינו יע״א, ממונה משתדל ומפקח על ענין עשיית הבגד דבר יום ביומו בכל מכל, כנזכר לעיל כדי למהר בענין מלאכת הבגד, להוליכו למתא קושטא׳ ולהלקו לכל בני מלכותו כנמוס שלהם״.

„וסכום רב ועצום היה המלך מוציא מאוצרו לצורך עשיית הבגד כנודע ויום טוב גדול היו עושים במתא קושטא׳ בהגיע תור בגד המלך למכון שבתם כנודע, מפני שהיה חשוב וחביב הבגד על המלך ועל כל בני מלכותו וכ״ו, וכן שמענו מאבותינו בספר פנים יפות וכ״ו, זאת השאלה שאל מאת בני ישראל מה מעשיהם וכ״ו, ומה מלאכתם? והשיבו למלך לאמר שהם אורגי בגדים; ואמר להם כאלה חפצתי, ותארגו לי בגדים ולכל בני מלכותי, כי חפץ אני מהם וכ״ו.

ואולם בעבור זאת חשיבות והביבות בגד המלך, קמו ועמדו אבירי הרועים בו בפרק, והסכימו הסכמה חמורה בכל תוקף ובכל אלות הברית, על ענין הצמר ובדין כתיב בגווה: בגזרת עירין ובמימר קדישין, אנו מחרימין ומשביעין ומנדין ומשמתין ומקללין על דעת הקב״ה ועל דעת הק״ק יע״א בתרי״ג מצות הכתובות בס׳ התורה, (למי) שיוציא צמר או אנייר (אניל צבע כחול) מגבול ג׳ ימים סביב שאלוניקו יע״א, לא הוא ולא אחרים בעדו, ובכלל החרם הנזכר שלא ימכור שום בר ישראל לשום גוי או גויה, לא הוא ולא אחר בעדו צמר או אנייר להוליכו חוץ למלכות, ואם יוציא או ימכור ארור בקומו וכ״ו, ארור הוא מפי שם המפורש והבדילו ה׳ לרעה וכ״ו, בכל אלות הברית אם יוצא שום איש או אשה מן המלכות הנזכר לעיל צמר או אנייר או ימכור לגוי או גויה כלל וכ״ו „ותתימי עליה אבירי הרועים מםתקני ההסכמות לתיקון ישוב העיר לקדושים אשר בארץ המה ז״ל (באר המים חי״ד ס׳ מ׳) עוד פרסם ר׳ אברהם דאנון בהירחון Revue des etudes Juives לשנת 1900 ס׳ 41 ודף 252/3) הסכמה מספר י״ב והנראה בספרו של הרב עמנואל Hist. des Isr. de Salonique (דף 22—31).

ראה

1) ראה La Grande Encyclopedie מלת Aba סוחרי בגדים האלה היו נקראים „אבאג׳יש״ (משדי״ם יו״ד ס׳ קנ״ה).

„ראה זה מצאתי טופס ההסכמה הקדומה על הצמר והאנייר (Indigo) שלא יוכלו להוציאם משלוניקי ומגבול ג׳ ימים סביב לשלוניקי לשולחם למלכות אחרת ולא לסוכרם לגויים, והיה הטופס חתום מיד החכם כמה״ר ש״ט אלחנטי ואני הכרתי חתימתו ועל כן העתקתי הטופס הנז׳ כמו שהיה כתוב״.

„שם לראיה אות באות״.

„בגזרת עירין ובמאמר קדישין אנו מחרימין ומשביעין ומנדין ומשמתין ומקללין ע״ד ה׳מ׳כ׳ה׳ וע״ד ה׳ק׳ק׳ יצ״ו, כתרי״ג מצות הכתובות בספר התורה, בחרם שהחרים יהושע את יריחו, ובקללה שקלל אלישע את הנערים, ובשמתא דשמתיה ברק למרוז, ובשמתא דשמתינהו אנשי כנסת הגדולה, ובשמתא דשמתיה ר׳ יהודה בר יחזקאל לההוא עבדא, ובכל התרמות והקללות והנדויים והשמתות שנעשו מימות מ׳ר׳ע׳ה׳ ועד עכשיו, בשם אכתריאל ה׳ צבאות, בשם מיכאל השר הגדול, בשם סנדלפון הקושר קשרים לרבו, בשם בן מ״ב אותיות בשם שנראה למ׳ר׳ע׳ה׳ בסנה, בשם שקרע משה את הים. בשם אהיה אשר אהיה, בסוד שם המפורש שנכתב על הלוחות, בשם ה׳ צבאות אלהי צבאות יושב הכרובים.

בשם גלגלים ואופנים וחיות הקדש ומלאכי השרת, כל בר ישראל או בת ישראל שיוציא צמר או אנייר (צבע כחול מאופל Indigo) מגבול שלשה ימים סביב עיר שלוניקי בין דרך ים, בין דרך יבשה, לא הוא ולא אחרים בעדו, ובכלל החכם הנזכר שלא ימכור בר ישראל או בת ישראל לשום גוי או גויה, לא הוא ולא שום אחד בעדו, צמר או אנייר להוליכו חוץ למלכות, ואם יוציא או ימכור, ארור הוא בשוכבו, ארור הוא בקומו, ארור הוא ביום, ארור הוא בלילה, ארור הוא בשמים ובארץ, ארור הוא מפי שם המפורש, ארור הוא מפי שרפים ואופנים וחיות הקדש; אל אלהי הרוחות לכל בשר! השפילהו והכניעהו, אל אלהי הרוחות לכל בשר! הכריתהו, אל! השמידהו, יי׳! השחיתהו, אל! האבידהו, מלאכי חבלה יפגעו בו, ארור הוא בכל אשר יפנה, בבהלה תצא נפשו, באסכרה תהא מיתתו, לא יצא ולא יעבור חדשו, יכנו השם בשחפת וקדחת, חרבו תבא בלבו וקשתותיו תשברנה, יהיה כמוץ לפני רוח ומלאך ה׳ דוחה, יהי דרכו חשך וחלקלקות ומלאך ה׳ רודפו, תבואהו שואה לא ידע ורשתו אשר טמן תלכדו, יהדפהו מאור אל חשך ומתבל ינידהו, יבעתוהו צר ומצוקה, יראו עיניו כידו ומחמת שדי ישתה, ילבש קללה כמדו יאכל בדי עורו, לא יאבה ה׳ סלוח לו, כי אז יעשן אף ה׳ וקנאתו באיש ההוא, ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה ומחה ה׳ את שמו מתחת השמים, והבדילו ה׳ לרעה מכל שבטי ישראל ככל אלות הברית הכתובות בספר התורה הזה, אם מהיום הזה והלאה יוציא שום איש או אשה מהמלכות כנזכר לעיל צמר או אנייר, או ימכור לגוי או לגויה כנזכר ובכלל החרם כל מי שיודע עדות או רמז עדות שיבא ויגיד לפני החכמים י״צ״ו ושל״ום על הפטורים, ואתם הדבקים בה׳ אלהיכם חיים כלכם היום, מי שברך וכו׳״.

שמואל עוזיאל, שמואל טאיטאצאק, חיים עובדיה, שמואל אלמושנינו, יוסף ן׳ לב, בנימין הלוי אשכנזי, שלמה לבית חזן, שמואל ברקי, יעקב בר שמואל, מרדכי מאטאלון, ברוך אלמושנינו, יצחק אלטון, יוסף כספי, יעקב בן פורית, משה דון (בן) גון.

וזה

וזה מצאתי (ס) כתיבת יד החכם כמה"ר ש(ם) ט(וב) אלחנטי נ"ע אחר הטופס הנזכר באנו החתימות למטה, הנהנו זה הטופס אות באות תיבה (ב) תיבה, זלראיה חתמנו שמותינו פה: שם טוב אלחנטי. כל הנזכר לעיל העתקתי מכתיבת יד החכם השלם כמה"ר שם טוב אלחנטי, בחתימתו כנזכר לעיל אני הצעיר משה אלמושנינו.

ב) קניית הצמר למלאכת הבגדים:

את הצמר למלאכת הבגדים היו קונים היהודים מן הרועים או מן התוגרמים סוחרי הצמר, אמנם כשרבו האומנים העוסקים במלאכה הזאת וכל אחד רצה לקנות הצמר הנחוץ למלאכתו החלו להוקיר השער יותר מכדי שיוויו ובשנת שכ"ה שאלו את פי רבני שלוניק על הענין הזה: „בעיר הזאת עיר ואם ישראל שלוניקו יע"א עוסקים במלאכת הבגדים בראותם כי נכרים אוכלים עצבינו יגיענו ועמלנו ביוקר הצמר באשר אין לנו סדר בעונות, וכראות יהודי שחברו עומד על עדר אחד, וכבר נתפשר עם התוגר בשווי הגיזה, ובא חברו וחקר ערך ושווי הגיזה ונותן לתוגר יותר ועולה סכום המעות הרבה, באופן שנמשך מזה היזק רב והפסד הממון לישראל, גם שעוברים על דרך התורה והמצוה ולתקן כל זה מתאספים יחד ומסכימים שלא ליקח גיזת הצמר יותר מסכום כך, ומסדרים סדרים כדי שכל אחד מבני העיר יזכה בצמר ולא יעבור ומכריזים זה בקהלות יע"א, ולפעמים יחידים מוחים בהסכמה באמרם שנמשך להם הפסד ונזק ולא בממון בלבד, רק אומרים שיש סכנה בדבר ולכן מעכבים ומוחים בהסכמה"[2].

ועצת המבקשים לתקן המעוות הזה והמכשול לא קמה ולא היתה, וכל אחד מעושי המלאכה היה מתחרה עם חברו עד אשר הוקירו שער הצמר באופן נורא מאד עד אשר לא היה באפשרי להרויח ובעל הזכרונות יספר שפעם אחת „אב ובן מכרו לשמעון שש מאות אונגיאש צמר לכך וכך האונגיאה לתת אותה לזמן הגיזה... הודו הודאה גמורה איך הם חייבים לשמעון סכום אונגיאש שש מאות מצמר פינו (fino יפה) והם מכל כך מעות מדודים שהודו שקבלו משמעון הנזכר... וכן שבאולי לא יהיה להם צמר כדי תשלום הסך הנזכר שחייבים לקנותה מהיכן נמצאו לערך שיהיה, עד שיהיו נפרעים מכל הסך" ובהיות שבזמן הגיזה עלה מחיר הצמר למעלה ראש עד שלא היה באפשרי לשער מקדם המוכר מאן לתת הצמר כי נתחייב בדבר שלא בא לעולם"[3] וכראות האומנים בשלוניק שהנזק היה יותר גדול מן הריוח התאספו ויסכימו הסכמה כשפת ספרדית המובנת לכל המון העם:

Primera, que non seya usado ningun יהודי hombre o mujer de mercar lana salvo a $2^1/_2$ el Vileysino de contado, y a 3 fiado, y el fiado que no seya manco de fasta Dolya, tanto que seyan machos como fembras, tanto que seya lana de Señor como de ג'וכאן.

essepto la lana de Zeyni efendi y de Cara-Ali-Beg, no entran en la

הסכמה (תחילה, שלא יהין שום יהודי זכר או נקבה לקנות צמר רק בשנים וחצי...

2) שו"ת מהרשד"ם חלק י"ד ס' קי"ז.

3) שו"ת מהרש"ך (ר' שלמה הכהן) חלק ב' ס' קס"ג.

וחצי (לבנים) הוליימינו במדורים, ובשלשה בתקפה, וזמן ההקפה לא יהיה קדם מיריד דולייא, יהי צמר זכרים או נקבות יהי צבה של אדון (סוחר, תוגר) כמו של רועה, חוץ מן הצמר של זיני־איפינדי ושל קארת־עלי־בין שאינו בכלל בתוך ההסכמה.)

ג) אופן עבודת הבגדים

האומנים העושים במלאכת הבגדים היו לוקחים הגזות הנקראת כיסים ההם ב׳ורה ומביאים אותה לתוך העיר ושם מכבסים הצמר „בשוקת״ ההמוני אשר אצל „חצר—הבאשה״ [4]) או בבתיהם, רוב היהודים היו עוסקים בחרושת המעשה הזה „בשלוניק״ „שכמעט נראה שכל אדם הדר בעיר הזאת בחצר עם חברו אדעתא דהכי נחית״ [5]) ופעמים לא רחוקות רבו היושבים בשכונה אחת „ראובן ושמעון דרים בחצר אחד, ויש לראובן בחצר ארבעה או חמשה בתים תחתונים ועליונים, ולשמעון אין לו אלא בית אחד ועושה בגדים, וקודם לזמן היה עושה בגדים מועטים, וראובן לא היה מוחה בידו, להיות כי לא מגיע לו נזק, אבל זה קצת ימים הפליג לעשות, ולא די לו שעשה בגדים שלו אלא שעושה שותפות עם אחרים וכל צמר הבגדים מכבס בחצר הנזכר באופן שמגיע לו נזק גדול״.

אחרי כן צובעים הצמר בתוך חביות „וגם יש לו לראובן סמוך לכותל שמעון חביות שצובעים בהם הצמר״ „ושמעון טוען שאדרבא ראובן חייב לסלק החביות הנז׳ מפני שאינו יכול לסבול הריח רע היוצא מהן״ [6]) ואחרי הצביעה היתה האריגה על ידי אומנים בקיאים במוני הצמר והאריגה, ובעל הזכרונות יספר על המלאכה הזאת ומהירה „שראובן נתן לאומן אורג סך מה מקאריזיאש (carisea ספרדית, cariset צרפתית, יריעת צמר) לארוג ונתפשר עמו ערך שבע ועשרים לבנים האחד, אחר כן לאחר זמן נתן לו אחרות ואמר לו, איני נותן לך כמו שנתתי מהראשונות כי אני מוצא מי שעושה אותם בזול, סוף דבר נתפשרו בארבע ועשרים, אחר זמן כמו ארבעה חדשים או ששה הביא לו קארזיאש לארוג ולא אמר לו ערך כלל וגם הוא האומן לא שאל ממנו דבר, אחר גמר המלאכה רוצה ליתן לו ערך ארבעה ועשרים, ואומר שאחר שהאחרונות עשה עמו חשבון ונתן לו כך, שגם כן עתה אינו רוצה ליתן לו יותר, שעל מנת כך נתנם אף על פי שלא פירש היה לו כמו שפירש, והאומן אומר כי מלאכת האומנים מתחלף כפי הזמן, ובזמן שעשה אותם שנתן לו ארבעה ועשרים היה עת הזול, אבל אלו שנתן לו באחרונה אחר זמן שפסק מלאכתו העונית שעברו ארבעה או ששה חדשים, עלתה המלאכה, וזה דבר נהוג בעיר הזאת שלוניקי שמלאכת הבגדים בזמן אחד מן השנה עומדת בזול, ובזמן אחר ביוקר. ושמעולם לא עלה על דעתו שיחשוב שום אדם שהיה לו לפרוע בשעת היוקר כשעת הזול״ [7]).

„אחר שהבגד ארוג נותנים לו לבאטאנירו״ (Batanero) לכתשו בבית הרחים הנקרא „באטאן״ ולפעמים היו משיבים אותו עוד הפעם ליד האומן הזה לכתשו פעם שנית

4) שו״ת מהרשד״ך חלק כ׳ ס׳ ע״א.

5) שו״ת מהרשד״ם חשן המשפט ס׳ קמ״ב.

6) שם, שם, ס׳ רצ״ה.   7) שם, שם שמ״ג.

שנית כדי ליפותו, ובעל הזכרונות יספר: ר א ו ב ן סוחר, קנה בגד אחד מ ש מ ע ו ן שהיה אומן באטאנירו ופרע לו וקבל סמנו אחר כך נתיעץ ראובן להחזירו לבאטאן כדי לעשותו יותר טוב ואמר ל ש מ ע ו ן: באטאנירו תחזיר הבגד הזה לבאטאן, ואני אתן לך שכירותך כדרך העיר״ [8]).

„ואחר כן נותנים אותו לפירג׳ירו (נגזר מן המלה התורגמית פירג׳י מגררת) לעשות בו מלאכה שקורין ביטאלדאד (גרר) ואחר כך נותנים לטונדרר (גוזז השערות) אותו, ואחר שואת המלאכה עשויה, רואים הבגד אם הוא טהור ונקי משמן או לאו, ואם אינו טהור כראוי נותנים אותו לאיש אחר לנקותו ולטהרו מהשמן, וזאת המלאכה נקראת דישטיראר (desterar) (גרש, הסר החלק השמן) ונותנים בו נתר ומים, ואחר שהוא טהור ונקי שהשמן לוקח אותו הפירג׳ירו, לפירג׳אר (גרר) אותו פעם אחרת ואחר כך לוקח אותו הטונדידור (גוזז) לנגב לשמש באכסדרא כאשר הוא המנהג, וגם כן הוא פשוט שהטונדידור אינו שורה הבגד במים כלל אלא הפירג׳ירו והוא מנגב אותו לשמש בנזכר, וכן הקאריזיאשי [9]) ויש בגדים אשר היו צריכים לעבודה אחרת לעשותם יותר חזקים ודקים, והוא האישקאבישאר (escabechar) (הכינו ימים רבים תוך החומץ לעשותו יותר חזק) „והאפינאר״ (afenar עניינו יפות וחלק דבר אחד עד הקצה היותר אחרון) [10]) „ותהי העבודה כבדה מאד „וארבעים אבות מלאכות הנצרכות לארינת הבגדים כי רבו כמו רבו״ [11]).

וגם אחרי כלות המלאכה היו בגדים אשר לא עלו יפה בעשייתם ונותנים אותם לאומן בקי לתקנם [12]).

ה) מסחר בגדי שלוניק וערכם

הבגד אשר כלה מלאכתו נאגד בחתיכה אחת הנקראת בתוגרמית „טוף״ וכפי היהודים בגד או חתיכת־בגד: לכל חתיכה היה בתחילתה ובסופה הנקראים קאב׳ו (Cabo) שעניננו סוף או קצה) „וקולה״ (Cola) זנב או הקצה התכוני היו מדה אחת לכלן שתים ועשרים, שלשה ועשרים או ארבעה ועשרים אמות (14,08 14,72 או 15,36 מתרים) והפחותות שבהן הגיעו עד אחת ועשרים אמות, 13,44 מתרים) לפי דברי בעל הזכרונות מנהג הסוחרים היה כן למכור חתיכות בגד סתם עם התוים בשתי הקצוות להוראות שלימותם „אבל אם היו של עשרים (אמות = 12,80 מטרים) או פחות לא אסיק אדעתי״ (הקונה) ולא מחיל, ולא יועיל בזה תנאי של „קאב׳ו״ „וקולה״ סתם אם לא יפרוש בהדיא שמקבל עליו אפילו שיהיו קצרות . . . שבקצרות, הילכך אם היו כ״א (אמות) אין עליו כלום וכל שכן אם היו כ״ב (אמות) אבל אם היו פחות מזה השיעור צריך להשלים לו עד שיעור הבינוניות, והוא שאם הסכום סכום הטובות, צריך להשלים לו עד שיעור מדת הבינוניות של הטובות והוא כ״ג אמות, ואם הסכום הוא של הבינוניות צריך להשלים לו עד כ״ב (אמות), ואם הסכום הוא של הרעות צריך להשלים לו עד כ״א וחצי אמה״ בין הדברים המוהתים ערך הבגדים

8) שם, שם, ס׳ קל״ט.

9) שם ס׳ כ״ח׳

10) שם, ס׳ כ״ה.

11) תורת היים ח״א דף פ״ג.

12) [illegible]

הבגדים היה השמן או למצער כתמי השמן הנשאר בארג לרגלי הצביעה „והדבר ברור שריח השמן כבגדים הוא נכר ונודע אפילו לשאינם בקיאים, וכל שכן לסוחרים הבקיאין״ [13]).

יהי שיהודי תוגרמה לא מצאו האמצעים להכין הבגדים על הצד היותר טוב, יהי כי על פי רוח ארצות הקדם להתחרות ולהוריד יום יום ערך הסחורות, למרות שנחוץ לזה לזייף להחליף רע בטוב ולפחת ככל האופנים מרוחב משקל וארג היריעות, בגדי שלוניק היו פחותי הערך מיתר בגדי איטליא שהובאו בעת ההיא לתוגרמה מחוץ למדינה, בגדי איטליאה היו באים „מויניציאה [14]) או מאנקונה והיו נקראים „מארפוטוש״ [5]) בשנת שכ״ז היה ערך ארבעים בגדים בשלשת אלפים זהובים, והיו נמכרים בשוקי תוגרמה במחיר מאה או מאה ושלש לבנים האסה, בעוד אשר ערך בגדי שלוניק היה חמשה והמשים, ששים או על הרוב שבעה וששים לבנים האמה בהמתנות ששה חדשים [5]). בצפון המדינה התושבים היו לובשים דוקא בגדים טובים ועל כן היהודים אשר עסקו בםסחר הזה הפסידו הרבה בבגדים הפחותים ובעיר פליונא עשו הםכמה שאסור לכל יהודי להביא ולמכור בגדי שלוניק [6]).

בניקופול גם כן היו ממאנים התושבים לקנות בגדי שלוניק [17]), לפעמים היו מוציאים הבגדים האלה משלוניק ושולחים אותם חוצה לארץ לויניציא ומדינות אחרות להיותם נמכרים יותר בזול [18]).

ה) מיני הבגדים השונים „והמנטאש״ (Mantas) = לברים

יהודי שלוניק לא עסקו לבד בחרשת מעשה הבגדים העבים הנקראים „אבאש״ (Aba) כי אם גם ביריעות צמר או פשתים שונות ממין הבגדים, ובעלי הזכרונות העלו על שפתותיהם שמות שונים: קאריזיאש (Carisea) אלקימייאש (Al-Quimia) קואינטה (Cuenta) טורפיניש (Turpines) ארמינטיניש (Armintines) ושוברימאנוש (Sobremanos).

כנודע חרשת מעשה הבגדים הלך ופשט משלוניק ביתר ערי המדינה ובאיי הים על ידי היהודים ובעל הזכרונות יספר: „המלך יר״ה יש לו באי רודוש שני בתי רחים של מים שכותשין בהם הבגדים בגדי צמר שעושים היהודים הנקראים באטאניש (Batanes) ומאז נעשו הבאטאניש השכירם המלך יר״ה ליהודים העושים במלאכה בכסף מה, והשוכר הראשון החזיק בהם זמן מה ונעשתה החזקה שלו ככל תורת החזקות הנהוגות בישראל ואחר שנים מכר חזקתו לאחר, ואחר לאחרים זה חמשים שנה, ואין פוצה פה לסלק חזקה זו מבעליה, גם לא יעשה בטאן אחר בכל הזמן הזה, ועוד שקמו תוגרמים להשכיר הבאטניש, וזה כה״ר שמואל בעל החזקה השתדל בכל עז להצילם מידם, ויהי היום נפל הפרש בין ר׳ בעל החזקה הנזכרת ובין בעלי הבגדים על הענין הוצאות שנעשו מחדש על הבטאן ונתפשרו ביניהם

13) שו״ת ר׳ דוד ן׳ זמרא חלק שלישי ס׳ ת״ז.
14) שו״ת רשדים ח״מ ס׳ ס״ד ק״א, קי״ד — קט״ו
15) שם, שם, ס׳ תכ״ב.
16) שם, חלק יו״ד ב׳ פ״א.
17) שם, חלק ח״מ ס׳ קמ״ז. 18) שם, שם, ס׳ נ״ו.

בתנאים שרירים וקימים ככתוב בשטר וקנין ושבועה ובחוסרות וחזוקים, ואחד מן התנאים שלא יוכלו הטראפירוש (Traparos) נגזרת מן המלה Trapo בגד, לאמר עושי הבגדים) לעשות כמאן אחר בשום אופן. ועתה מקרוב קם ש׳ אשר לא מבני הטראפירוש וקנה מקום באיזה מקום רחוק מהבאטאניש הראשונים לעשות במאן חדש, ור׳ המחזיק בבטאניש הראשונים מעכב על ידו... שאין לחלק בין טראפירוש (עושי הבגדים) למאנטירוש (Mantaros) (עושי לבדים או אדרות) שכלם בכלל ההסכמה. והטעם שטראפירוש רוצה לומר עושי בגדים, וכל ענין בגד בלשוננו הקדוש אין הפרש, דסתם בגד רוצה לומר בגד צמר ובגד פשתים ופשתים לא שייך כלל בנידון זה, אבל מאנטאש (Mantas = לבדים) גם הם בגד, ואפילו תרצה לומר שלשון תורה לחוד ולשון בני אדם לחוד, מכל מקום, הדעת והסברא היא דכיון דמלאכה זו מלאכת הבגדים, היינו טראפירוש ומאנטירוש, כלם צריכים למלאכה זו, הסכמה אחת לכלם, כל שכן שאין אנו צריכים לזה, שהוכיח סוף ההסכמה על תחילתה, שאח״כ כמו שמזכיר דרך עשיית כל בגד ובגד מזכיר ערך המאנטאש כל אחד ואחד, אם כן הדבר ברור שהכל בכלל טראפירוש ומאנטירוש״ [19].

ככר נודע שבעיר פליונה היתה הסכמה „מזמן קדמון שלא למכור בגדי שלוניקו ובא ר׳ ומכר שנים או שלשה דונלוקים (מכנסים או השיעור הנחוץ למכנסים) בגד שלוניקו רחב הנקרא פאניו די קואינטה (Pano da cuenta, שענינו בגד הנעשה מחוטי צמר באופן פרטי אשר יתראו תמיד חוטי השתי והערב) ערך חמשת ושלשים לבנים האמה, והפרנסים רוצים להעניש לר׳ לפי שעבר על ההסכמה, ור׳ משיב כי לא עלתה הסכמה כי אם בבגדים כיוצא בהם נעשים בעיר ואומר שפעמים רבות נמכרו בגדי קואינטה כאלו שמכר ולא היה פוצה פה ומצפצף וכן בגדים נקראים שובראסאן משלוניק נמכרים בעיר, כל זה מוכיח שלא עלתה ההסכמה אלא בגדים שכיוצא בהם נמכרים פה, עוד ראיה לדבר קארייזאש (Cariseas) משלוניקי שנמכרים פה, שבכאן אינן נעשים בזמן ההסכמה ולכך לא חלה ההסכמה על דברים כאלה. ואנשי הקהל אומרים שגם בגדי קואינטה היו בכלל ההסכמה... ואומר ר׳ שאחר שאין דבר ברור לא בכתב ולא בעל פה, שהוא נאמן על עצמו׳ ובתשובת השאלה השיב ר׳ שמואל די מדינה משלוניק: „בנידון דידן נמי בענין שהיו מצטערים נדרו, שהם הבגדים שהיו עושים שם בפליבנא, ובשביל בגדי שלוניקי שהיו כיוצא בהם, הבגדים שלהם יורדים משווים, אבל הבגדים של קואינטה, שאינם מפסידים כלל לבגדי המקום, למה תהא זאת להם לעשות נגד אנשי שלוניקי? הרי זה נהנה וזה אינו חסר, וכבר זכורני שפעם אחת עשו פה שלוניקי הסכמה על הטורפינייש, (Turpines) „וארמינטיניש״ Armintines) אולי נגזר ממלת Arminio בגד בעל שער) שלא למכרם פה שלוניקי, לפי שהיו מפסידים בגדי שלוניקי מקואינטה, ואמרי שבגדי ויניציא לא להשתמע מפני שלא היו מסוג ערך בגדי שלוניקי... ואלו האומרים שגם בגדי הקואינטה נכנסו בהסכמה אינם אומרים כן אלא מאמדן דעת, ואדרבא האמדן דעת הוא להפך... כיון שבגדי קואינטה אינם מפסידים לבגדים הנעשים בעיר פליבנא ועוד הוכחה גדולה כי השוברימאניש Subremanes נגזר ממלת Sobremano עוד המכוסה שער דק המכסה עצם הקרוב לרגלי הבהמות — כנראה היה בגד מכוסה שערות

19) שם, שם, סי׳ רנ״ט.

שערות דקות) נמכרים אין לך הוכחה גדולה מזו, שההסכמה לא היה אלא בבגדים שביוצא בהם נעשים בעיר... לכך היינו אומרים שאילו כן כיון שהשוברימאניש קרובים יותר לבגדי העיר מבגדי תקואינטה ואף הנם נמכרים, נראה ודאי שלא היה ההסכמה כי אם לבגדים הדומים לנעשים בעיר מערך חמשה עשר וששה עשר עד עשרים (לבנים, האמה) אבל בגדי קואינטה הנמכרים ערך חמשה ושלשים (לבנים, האמה) פשיטא שמעולם לא עלה על הדעת שיאסרו לימכר שם״[20].

ועל הערך שבין בגדי שלוניק והבגדים הנקראים אלקימיאש ומחירם כתב בעל הזכרונות:

„ר׳ היה דר בעיר ניקופול, ושלחו לו משלוניקי בגדים, וכתב לו ש׳ אני שולח לך, שמונה בגדי אלקימיאש כדי שתמכרם לי לשם, ור׳ אמר לו לל׳ הנה שלחו לי שמונה בגדי אלקימייאש משלוניקי, אם תרצה ליקחם אני אמכור לך, ול׳ נתרצה עם ר׳ וקנה ממנו לערך חמשה וחמשים לבנים האמה בהמתנה בעד שנה תמימה, ומדדם ולקחם והלך לו, ובתוך זאת השנה מכר ל׳ אלו השמונה אלקימייאש עם בגדים אחרים לתוגר אחד, ואותו התוגר הזר ומכרם לערל אחר, באופן שהבגדים אינם בעולם כי הערל עשה מלבושים, וכשהגיע השנה פרע ל׳ לר׳ משלם, ועתה לאחר שפרעו ועברו ששה חדשים אחרים, אמר לו ל׳ לר׳: אותם הבגדים שמכרת אלי לא היו אלקימייאש אלא בגדי שלוניקי, ועתה התוגר שמכרתי אותם לו אבל כל כך לבנים כי אמר אלי שהיו בגדי שלוניקי ולא „אלקימייאש״[21].

הנה כי לפי זה יוצא לנו שהבגדים אשר יצאו מידי היהודים בתוגרמה היו:

א) השוברימאנוש (Sobremanos) והם היו בגדים המכוסים שער דק וכמוהם היו הבגדים הנעשים בעיר פליבנא ומחירם עלה בין חמשה עשר, וששה עשר ועד עשרים לבנים האמה.

ב) בגדי קואינטה (Cuenta) הנעשים בשלוניק ומחירם היה חמשה ושלשים לבנים האמה.

ג) קאריזיאש (Carisea, צרפתית Cariset) והם בגדים דקים עד מאד

ד) טורפיניש (Turpines)

ה) ארמינטיניש Armintines שניהם מיני בגדים עבים בעלי שער ארוך השוים לבגדים היפים ואמנם פחותים בערכם ובשוויונם

ו) בגדי שלוניק או אבה (בתורכית סילאניק־ג׳וחאסי) בגדים עבים, ומחירם היה חמשה וחמשים, ששים ועד שבעה וששים לבנים האמה, הכל לפי השער.

ז) אלקימייאש (Alquimias) שהיו יותר יפים מבגדי שלוניק וערכם היה היותר בזול חמשה וחמשים לבנים האמה

ח) בגדי ויניציא

ט) בגדי מארפיטיש, מאנקונה היו היותר משובחים ויפים ומחירם היה בין מאה ומאה ושלש לבנים האמה.

י) מאנטאש (Mantas) לבדים או אדרות.

מנגד לידיעות האלה חסרות לנו ידיעות פרטיות על המכונות אשר השתמשו בהן לעבודתם על רוחב היריעות, על הצבעים אשר השתמשו לרגל מלאכתם, ועל כמות הסחורה הזאת אשר הספיקו היהודים לכל תושבי ארץ תוגרמה.

---

20) שם, יו״ד יו״ד סי׳ פ״א. 21) שם, חלק חשן המשפט סי׳ קמ״ה.

ו) מס הבגדים בשלוניק

יהודי שלוניק אשר סחרו בבגדים הספיקו לצרכי הממשלה לאנשי הצבא ולפקידים הבגדים הנחוצים למלבושיהם הארוכים עד רגליהם וראו ברכה רבה בעסקיהם, ובהיות שכל סוחר רצה למכור את סחורתו, החלו להתחרות ביניהם ולבקש אמצעים[22] כדי שיקנה הפקיד אצלו ולא אצל חברו ובין האמצעים השונים היה לתת תשורה אל פקיד הממשלה בעת אשר שלם הכסף, וכראותם שבאופן הזה צריכים הם להשפיל מחיר הבגדים עד בלתי הרויה, וכן להגדיל תשורת הפקיד, נתיעצו ויעשו הסכמה ביניהם לתת כל סוחר וסוחר סך בגדים ולצברם במקום אחד הנקרא „פילה" ולהטיל הגורל מי יהיה הסוחר המחויב לתת הבגדים לפקיד וכן שלא להרבות לתת התשורה כי בכל האופנים היו נאלצים למכור בגדיהם בלי כל ריוח לצרכי הממשלה „ואם מאותם הבגדים יפסול הנאמן (שלא ימצאם הגונים ויפים) מוטלים הם על בעל הבגדים... גם תקנו אופן שהנשארים יהיו מהבגדים היותר טובים כדי שיגיע להם נזק מועט... עוד הסכימו שכל מי שיתן בגד לעבד המלך שיתן ביד פלוני חמשה עשר לבנים בעד כל חצי בגד וכו׳ שאם יהיה דבר שישארו איזה מהחתומים למטה שלא יקח העבד את בגדיו שיתנו לו מאלו המעות, וכן יחלקו כל הבגדים שנשארו שלא לקח אותם העבד בין כל ההתומים למטה" ובעל הזכרונות רשם מקרה שהיה בשלוניק בעת קבלת הבגדים ואיך הצטערו הסוחרים היהודים המספיקים לממשלה „שעבד המלך הלוקח הבגדים כשלקח שומת סך כמה אמות אמר להם לנשארים: תדעו שאם היות שאני קיימתי עמכם לקחת סך כך התיכות בגדים, היה בחשבי שיצאו האמות לשיעור הרגיל בין רב למעט, אמנם עתה מניתי האמות ואני רואה שיוצאים הרבה לפי שהתיכות הבגדים ארוכים (ארוכות) יותר מדאי, ולכן איני רוצה ליקח יותר מסכום כך, בשום אופן, וזה תדעו בוראי ואם לא תרצו כן איני לוקח אפילו אמת אחת,... גם ראו הנזק וההפסד שהיה מגיע לכל השותפים אם ישארו כל כך בגדים ולכן הסכימו כל הנשארים בהסכמת אותם גם כן שכבר נהנו חלקם לתת תיקון שלא ישארו אלא מעט... גם על מה שהוסיפו לתת שוחד קצת, אמרו שלא נתנו כי אם לאנשים נכרים אשר לא מתוך האנבאר (בנין עץ שספקידים שם צרכי החילות, ובשם הזה יקראו הפקידים על הבית והאוצר הזה) הם, והכל עשו וכוונו לטובה"[23]) לא עברו ימים רבים והספקת הבגדים מצד היהודים לממשלה בתור סחורה אשר קבלו עלה מחירה בכסף מלא, נחלפה במס היובי לכל בני העיר, לפי בעל הזכרונות ר׳ שלמה בן מובחר אשר חפש ודרש אחרי המקורים היותר מתאמתים: „שמצא בתפסא דמלכא כתוב בפירוש, דאלו הבגדים הם מוטלים על כל בני שלוניק יע"א הקטנים עם הגדולים, ועל כל אשר ילוו עליהם, מיום שהוטל עליהם המס עד שהמלך ברצונו ירצה להסיר המס מעליהם, ולהעביר אותם (צ"ל אותו) באומה אחרת, ואם יעקרו (דירתם) מקצתם יקח אותם (צ"ל אותו) מקצת הנשארים בעיר, והם ילכו ויגבו מאותם שברחו בכל מקום שימצאו אותם דאין על גבאי המלך לטרוח לקחת מזה אחד ומזה אחד, דאלו הבגדים קבלום עליהם הלק עולים רבים כבדים שלא היו יכולים

---

22) שם, השן המשפט ס׳ קנ"ג.

יכולים לשאת אותם, הם בקשו עשיית אלו הבגדים מהמלך וקבלו עליהם ועל זרעם אחריהם ועל כל הנלוים אליהם עשיית הבגדים בכללות העיר, וישתתפו כלם כאיש אחד חברים משועבדים למלך״[23] „וסיום הוספדה הוטל עליה מס הבגדים וכל יושבית נשתעבדו בהם, והמס הזה אינו מחדש״ „גם אינו מםלך חדש מקרוב שנתחדשו גזרותיו בעול והמס״[24]) והחיוב הזה היה כל כך עיקרי עד שהורו רבני שלוניק בענייני בכורות „נשאר למלך חייב (המס) משנה הקודם נוטל (הבן הבכור) פי שנים אבל המחויב בגדי שאלוניקי אינם נפדים בשום ממון, ואין הבכור נוטל פי שנים״[25]).

ובעל הזכרונות הוסיף עוד לבאר: „והמס הזה גיד ברזל ערפו ואין ביד אנשי העיר להפיל אותו כי הבגדים האלה הוטלו מאת המלכות על כל יושבי העיר, ויהיו עבדים לעבדי המלך לטוות את העזים, ולארוג את בגדיהם, והדבר יצא מפי המלך להיות כלם כאיש אחד חברים וכרוכם כן תעשה המלאכה בשלימות ובנחיצה רבה, הן בגופם, הן בממונם ואיש את רעהו יעזורו... שאפילו הם מתים ח״ו מתכונת הבגדים אינם סוסרים (אולי צ״ל מחסרים) מהפנקס אלא הנשארים נותנים תוכן הבגדים כמקדם״[26]) „והואיל שבני העיר קבלו מלאכתו של מלך וקבלו הדמים לעשות הבגדים כלן אחראין וערבאין זה לזה, ואם תפס שלוחו של מלך את אחד מהם על עסק מלאכתו והאכיד שריד מעיר בין בדין בין כל הנזק וההפסד עליהו דכולי הדרי״[27]) „ואינם חולקים לפי שאין כל אחד מכיר חלקו הנוגע לו בהיזק המס, לפי שאינם יודעים „אם השנה הבאה תכבד עבודת הבגדים מאת המלכות שיהיו מתמעטים״[28]) כי מנין הבגדים פעמים הרבה לוקחים מהם בשנה אחת יותר ויותר מהשנה אחרת... ואף אם לא תכבד או תקל מאת המלכות אינם יודעים אם הסחורות שעושים מהם הבגדים יהיו מיקרים או מוזלים, שהסחורות פעם עולות ופעם יורדות״ ויהי כראות ראשי העדה את כובד המס ויבאו במסורת ברית „הסכמה נעשה לתיקון בנין העיר בחשבם שבזה יבאו מכל העולם כל שנותנים להם חירות וכמו שאמרו אז שהיו יותר מארבעים אנשים אמודים בממון רב שבאו מפורטוגאל לויניציא ואמרו שרוצים לבא פה שלוניקי ועל דרך זה שיבאו משאר המקומות וכן נראה מלשון ההסכמה שכתוב בה שנתעוררו לעשותה לפי שהיו באים תחילה עדרים עדרים מארבע כנפות הארץ לגור בארץ, ואחר שסגרו הדלת שלא לצאת ולעקור דירתו נמנעו מלבוא לעיר, לכן ראינו לתת חירות וכו׳ כמו שכתוב שם, ואחר כך ראו שתקנתם קלקלתם יוצא הדבר להפך, והיה סבת הקלקול והריסת הבנין שנתרוקנה העיר״[29]) ובחצר להם, ברחו קצתם משם אל אחת מערי הממלכה של המלך המולך עליהם „מפני חמת המציק נסעו הםה למנוחות, עזבו אותם באנחות, עתה שואלים הנשארים בעיר מן הבורחים שישובו אליה ושיהיו עמהם בצרה כאשר הם משועבדים כדינא דמלכותא״[30]).

כי

23) תו״ח חיים ח״ב דף פ״ד.

24) שם, דף צ״א.

25) כנסת הגדולה ח״מ ס׳ רע״ח בית יוסף ס׳ י׳.

26) תורת חיים ח״א דף פ׳.

27) שם, דף פ״א.

28) שם, דף קמ״א.

29) שם, דף פ׳.

30) שם, דף קנ״ד.

„כי הימים הראשונים היו טובים מאלה, ועול המס לא היה כל כך כבד, וגם אולי לא נתנו רשות להתהלך כאשר התהלך אלא אחד מעיר ושנים ממשפחה, ובזמן ההוא היה ספק ביד הנשארים בארץ לפרוע בעד הנפטרים כי היה רכושם רב והיו יכולים לשבת בלתי אותם הנפטרים״ „ואף לקחו מן הנפטרים חלק אחד ממכונם בכדי שמפירות אותו הממון יפרעו הכס״ „וכיון שהנפטרים היו מתי מספר מה שנתחייבו לפרוע בעדם היה דבר שיש בו קצבה, והיו יכולים לסלק עצמם ממטון אותם הנפטרים, כי אז מלאכת הבגדים היתה נעשית מאליה, ואם היו פטורים קצת אנשים, לא היו פורעים אותם אלא באופן די מלכא לא ליהוי נזיק ומלאכתו תהיה נעשית ורצויה אף מבלי הנפטרים, ואז אמנם באים בסכנה, אבל עתה בעונותינו שהעיר הגיעה לארץ במצור ובמצוק מאת המלכות בנחיצת עשיית הבגדים ובחסר כל מעושר ונכסים ואנשים בה מעט העושים במלאכה כי התירו הרצועה והם תם ושלום כלים מאליהם, כי הבורח יברח והפטור נפטר, ואין איש שם על לב כי אנשי המלאכה נאספים, באין מבין כי מרה תהיה באחרונה ח״ו[31]) על כן אנשי העיר כראותם הרעה הנשקפה להם „תובעים שיבואו פה העידה אותם שיצאו ממנה, לעמוד עמהם כאשר בתחילה או שאף אם לא ירצו להיותם נעים ונדים עם נשיהם וטפם, שיסייעו אותם בחלק הבגדים באופן או באיזה דרך, שיעשו פקידים לחשבונם ויעשו הבגדים פה או באופן מהאופנים״[32]) „וכמה פעמים כתבנו לנבירים שיצאו מעירנו זאת שיחוסו ויחמלו על העיר הזאת שיש בה חברת תלמוד תורה שהיא עמוד העולם, ומתפרנסים כמה בני עניים ויתומים וגם יש בה כמה תלמידי חכמים שמקיימים את התורה מעוני, ומן הראוי היה שיחמלו כדכתיב: ונתן לך רחמים וכו׳, והם לא הביטו ולא השגיחו והורו אכזריות גדולה על אחיהם בית ישראל[33]).

ואז הוצגה השאלה לפני בתי הדינים של ישראל, ר׳ חיים שבתי כתור רב הכולל בשלוניק ופה דבריו: נשאל נשאלתי מאת אצילי בני ישראל וסיתר העם השרוים בצער שלוניקי רבתי בדעות שרתי בחקים ובתורות היתה למס בסס בגד הבונדים שאינו כמס כל המלכיות אלא כמסים וארנוניות המצריות שמעבידים אותם בחרב פיפיות וידים עסקניות ומשנים קדמוניות חוק זה הוחק עלהם המלך והמלכים אשר מלכו לפניו על כל תושבי העיר ועד עתה היו משועבדים כלם בגופם ובממונם לעבוד עבודתם במצות המלך עליהם ובהצר להם ברחו קצתם משם אל אחת מערי הממלכה של המלך הכולך עליהם מפני חמת המציק נסעו המה למנוחות עזבו אותו באנחות וכו׳... לכן כל הכם לב אשר ירצה להתחפש לדמות דין מס זה לדיני שאר המסים ולבקש זכות לנפטרים או לבורחים הם גורמים רעה לכל בית ישראל הנמצאים במלכות תוגרמה, כי מס זה הוא עול כבד כדיני הממלכה מכל עולי מלכות, לכן זאת עצתי אם יאבו שמוע אנשי העיר הבורחים והנפטרים כדי להנצל מקול פחד הדין האמיתי ולבלתי נפול בפחת הנשארים בעיר ולבלתי הלכד בפח המלך, שיתנו סך מה בכל שנה ושנה בעבור המס הנוגע להם וכדי שיעשו הבגדים של כל שנה ושנה... שאם יתנו עתה סך מה בתורת פשרה, אין בפשרתם ממש והחיוב במקומו מנוח, שאין ביד אנשי העיר להתפשר בדבר שהם אינם יכולים

לעמוד

31) שם, דף פ״ב. 32) שם, דף קכ״א.
33) שם, דה פ״ד, קכ״א, קכ״ד.

לעמוד בו, לפי שהמלך רוצה מהם מתכונת הבגדים וכשלא יוכלו לתת את הוכן הבגדים, המלך יבקש אותם מהם ומהבורחים ומן הנפטרים ונמצא ממונם כלה ועצמם בסכנה ח״ו[33a]), וכתשובה אחרת חתם דבריו: ולכן צריך לראות תקון להעלות ארוכה ומרפא לקיום הארץ הזאת עיר ואם בישראל מזה גם חכרת תלמוד תורה שאין כמוה בכל תפוצות ישראל, ולאחינו בני ישראל הקדושים שיצאו מהעיר הזאת אין להם לסמוך בכתל, „שלא לנטות אזן שאנו יראים לעתיד לא תצא פרצה גדולה ח״ו, ולרבנים הגדולים עמודי עולם וגבירי וטפסרי עיר קושטנדינא יע״א השלכנו יהבנו המצוה הזאת, שאין לך פדיון שבוים גדולה מזאת, נאם הכותב בדמע בראותי העיר הזאת שרויה בצער גדול כזה[33b]).

ורבני קושטנדינא אשר נשאלו על הענין הזה היתה תשובת הרב הכולל ר׳ יוסף מטראני לחייב העשירים שברחו משלוניק והתישבו בעיר הבירה „באשר דבר מלך שלטון ואנוס של אחד מהם כלם אחראין עליו והעולה אשר מצאו ממלאכת הבגדים אשר עליה שמו אשם נפשו אשמת קהלה היא ויד כלם שוה בו[33c]).

ר׳ יום טוב ן׳ יעיש הסכים גם הוא לדברי ר׳ יוסף מטראני[33d]) אבנם הרב שעסק ביותר בשאלה הקשה הזאת היה ר׳ שלמה בן סוכחר וכהיותו בקי בשפה התורכית בקש בארמון של הממשלה שימצא „בטפסא דמלכא״ המקורי כתוב בפירוש שאלו הבגדים מוטלים על כל בני שלוניק הקטנים עם הגדולים ועל כל אשר ילוו להם מיום שהוטל עליהם המס עד היום שהמלך ברצונו ירצה להסיר המס מעליהם... דאלו הבגדים קבלום עליהם חלקי עולים שיש דברים שלא היו יכולים לעשות אותם והם בקשו עשית אלו הבגדים מהמלך וקבלום עליהם ועל זרעם אחריהם... רבני העיר שלוניק כל אחד מהם ברשות המלך לא ברשות בני העיר וכו׳[33e]) מנגד לאלה עמדו שלשה רבנים מצד השלוניקיים בקושטנדינא לפטור אותם והם ר׳ שמואל הלוי, ר׳ חיים והכם אחד רק בשנים ועליו מתרעם ר׳ חיים שבתי ויכתוב עליו: מימי לא ראיתי איש שנשאו לבו לכתוב בחזק ובראיה כזאת שותהי עצתו לשלוניקיים האלה שישיבו דבר לפושעים שישלחו שלוהיהם לקושטנדינא להתדיין עם כל אחד ואחד כדי להרויח הזמן ולדחות את דבר המשפט לאין סוף[34]). ועד שיתיאשו מלתבוע, בפרט ר׳ אברהם אלינרי בקושטנדינא שנשאל על הענין הזה הורה בהחלט שאין לשלוניקיים היושבים בקושטנדינא עם בני העיר שיצאו משם ואין לשלוניק שום טענה עליהם (לב שמח חלק חשן משפט ס׳ י״ג—י״ד).

ז) שלוחי שלוניק בקושטנדינא והריגת ר׳ יהודה קובו

ואת אשר הזו מראש תושבי שלוניק בא להם, לרגלי אשר לא יכלו להשלים מתכונת הבגדים אשר היה להם לתת מדי שנה בשנה למלכות כתור מס ובתמורת עולים אחרים, נקראו לעמוד על נפשם ולהצטדק לפני הפקידים הראשים בעיר הבירה, ובעל הזכרונות כתב על הענין הזה: „כי עת צרת לכל יושבי עירנו זאת, צרה

33a) שם, קי״ב. 33b) שם, דף קמ״ד ע״ב.

33c) שם, דף קמ״א ע״ב. 33d) שם, דף קמ״א ע״ב. 33e) שם, דף צ״א ע״ב.

34) שם, דף פ״א.

צרה כמכבירה אשר לא נהיתה כמוה מיום היותנו בעיר הזאת ועד היום הזה, חל עלינו חובת המלך במאמר המלך יר"ה ללכת שלוחי ההשגחה לבוא לפני שער המלך יר"ה, להשגיח ולראות בענין עבודת המלך, אי לזאת הננו כלנו התומי מטה הסכמנו לדעה אחת, לשלוח שלוחי השנהתינו ללכת לעיר קושטנדינא יע"א, להשגיח ולראות בענייני כללות בני עירנו, ואלה הם האנשים הנקובים בשמות אשר בחרנו: החכם המרומם כמהר' יהודה קוב'ו והגבירים נבונים ונשאים כהר' יצחק ן' נחמיאש וההר' יוסף כהן נהר כב"ר אהרן נ"ע, וההר' שמואל מלמד, וההר' זכריה שולם, וההר' יוסף לוביל יצ"ו, אלו הם האנשים נקובי ראשית כללות בני עירנו זאת אשר בחרנו בהם לפקח ולהשגיח בעד עניני כללות עירנו זאת, ולהם נתנו כח יפה ויכלת מספיק ורשות שלמה להוציא הוצאות בכל המצטרך לחשכון כללות עירנו זאת עד סך שלשים משאות וכו' כל זאת הסכמנו בהסכמה גמורה, הכל בכל תקף ההסכמות הנעשית פה עירינו שלוניק ולהיות אמת ולראיה חתמנו שמותנו ביום הששי כ"ו שבט משנת השפ"ז בשלוניקי, והכל שריר וקיים זה תופס כתב החיוב, ועל החתום הרבנים וטובי העיר זקניה וגדוליה נכבדי ארץ"[34a]).

הצירים שלוחי קהלות שלוניק נסעו מעירם באמצע החרף לעיר הבירה, ויביאו עמהם כל הבגדים אשר היה באפשרי להכין במשך השנה ואחרי אשר נתנו אותם לפקידי הממשלה הרשה הממשלה מאתם לשלם הסך החסר לפי מתכונת הבגדים אשר היה עליהם לתת „והממון הזה אשר היו תובעים מהם, היו שעלה לפי חשבון פחות ערך הבגדים בשנה ממה שהיה דורש המלך להם על פי מה שיצא כמיואט (ענינו: מכירה על ידי הכורז) ביום שבת קדש והוא (ר' יהודה קוב'ו, ראש הצירים) היה טוען שיבואו שמאין וישומו ערך האיסטים (סחורה) והצמר והמלאכה, ויראו שווין האמיתי ועל זה היה מתרעמר ואומר, כי אם יאותו לתת להם הסכום ההוא בעד שנה זו, אחרי כן יגלגלו עליהם את השנים (צ"ל שתים) מהשנים שעברו, וזה היה קשה לו מר ממות, וכל בעל שכל ישפוט כי טענה הזקה היה ובסבור היה לפייסם בשוחד עד כדי דמיהב, אלא שהעון גרם ונטרפה לו שעה[35]) ויביאום בקולר בשבויי חרב והעבירום על דת להלל כמי שיוצאין (צ"ל שמוצאים) להרינה[36]) ואחרי המשא ומתן בעוד חדשים רבים מחדש אדר עד אלול בין הצירים והפקידים נפל הגורל המר על ראש המדברים ר' יהודה קוב'ו „והעולה אשר מצאו ממלאכת הבגדים אשר עליה שמו אשם נפשו[37]) ויגזרו עליו משפט מות כאיש מזייף כדברי בעל הזכרונות" נהרג חכם חסיד אחר (ר' יהודה קוב'ו) בחטת המלך בעבור המם הכבד הזה שלא נעשה כמתכונתו בזמנו[38]) כשהיו הולכים להרוג לחכם השלם כהה"ר יהודה קוב'ו, הכרוז היה יוצא אומר בלשון הזה: קלפי ג'והא אידין בודור (זה האיש העושה בגדים מזויפים פחותים) ולהיות אמת חתמנו שמותנו פה קושטנדינא יום י"ח לאלול השצ"ז, וחתומים עליה רבים אשר שמעה אזנם ואשר ראו בעיניהם[39]) ועל ידי הרינתו של אחד המיוחד שבהם רעדה אחזתם והוצרכו לתת כל אשר שאלו מהם"[40]).
מן

34a) שם, דף קי"ם. 35) שם, דף קס"א.
35) שם, דף קי"ם. 37) שם, דף קס"א.
38) שם, דף פ"ב. 39) שם, דף קי"ם.
40) שם, שם, (15 בספטמבר 1636).

מן המקור הזה יצא ברור, שמס הבגדים כבד מאד על העדה היהודית בשלוניק ועד אשר רבים מבניה בחרו לנדוד לערים אחרות, שהנשארים בעיר לא יכלו להשלים מתכונת הבגדים אשר הוטל עליהם לתת לממשלה, שחרשת המעשה הזה ירד למטה יום יום עד אשר לא נמצאו בעיר אומנים רבים ובקיאים כמו שהיה בימים הראשונים, בשנת שצ"ו ושנתים ימים לפני כן לא היה באפשרי לתת לממשלת כל הבגדים אשר היו להם לתת ועל כן נקראו לעיר הבירה צירי העדה השלוניקית להצטדק לפני הממשלה, שהשלטן מוראד הרביעי קצף מאד על היהודים ויגזור על ראש הצירים ר' יהודה קובו לההרג בעצם יום השבת שקדם לי"ח אלול ובהיות שבשנה ההיא היה היום ההוא (י"ח לחדש) ביום החמשי לשבוע אם כן יוצא לנו שר' יהודה קובו נהרג ביום השבת פרשת כי תצא שנפל ביום י"ג לחדש אלול שנת השצ"ו ושצירי שלוניק הוצרכו לשלם בעד הבגדים החסרים ובעד פחות הסחורה ככל אשר הוטל עליהם סך שלשים משאות שהגיע לסך עצום ונפלא בימים ההם.

כנראה מן היום ההוא והלאה יהודי שלוניק חדלו לעשות עוד במלאכת הבגדים בתור מס ויקבלו עליהם מסים תמורת מס הבגדים כאשר היה בימי קדם כי אין עוד כל זכר בפי רושמי הזכרונות לזה, וחרשת מעשה הבגדים אשר הביאו יהודי ספרד לתוגרמה בטל לאט לאט ברוב הימים עד מלוך השלטן מחמוד השני שבטל לכתב לגמרי כאשר נראה בחלק הששי.

ציון ט'

השערוריות בשלוניק ומשפחת מדינה.

א) מחלוקת בשלוניק בסבת ר' יהודה מדינה.

לפי דברי רושמי הזכרונות „ר' משה מדינה בן החכם הנודע לתהלה ר' שמואל די מדינה היה חכם גדול ועשיר, תורה וגדולה במקום אחד, והוא הוציא ממון הרבה כדי להדפיס הספרים, הן להדפיס ספרי הרב אביו ז"ל, הן להדפיס ספרים אחרים, עין יעקב ומדרש רבה וזולתם ספרים אחרים, זכות הרבים תלוי בו"[1]) החכם הזה מת באביב שנותיו והיו לו שני בנים חכמים ועשירים, שם הגדול החכם השלם שר וגביר כמה"ר יהודה מדינה" „המכונה קומפראדו מדינה"[2]) למרות היותו איש ישר ותמים עם אלהים ועם אנשים לפי עדות בני דורו, ר' יהודה מדינה לא היה מאושר בחייו פעם קרה לו מקרה שבאו להתדיין לפניו מעשירי ואיתני שלוניק, ובהיות כי לא נשא פנים למי שתקיף ממנו הביא עליו רעה גדולה, ושם נפשו והונו בסכנה גדולה, המקור היחיד והמיוחד המדבר על הענין היא תשובת הרב הקושטנדיני ר' יוסף מטראני אשר נשאל על המקרה הזה.

ר'

---

1) קורא הדורות, דף מ"ג ע"ב.
2) שם, דף ן' ע"א.

ר' שהיה אמוד כנכנסים הרבה ויצא לו שם בכל הארץ והיו כל העולם תמהים עליו לאמר מת היה לפלוני ומאין עשה כל החיל הזה ובקרוב עת פקידתו ויצו את אשר על עזבון נכסיו ועזבון נכסי אחיו ש' שהיה שותפו בעודנו חי... וכאשר קרבה עת פקודתו ויצו את אשר על עזבון נכסי ש' אחיו בין על הנכסים שהיו להם בשותפות, בין על נכסים שהיו לו לר' לבדו ואין לש' אחיו חלק תחלה בהם שהיה כמות גדול יותר מן הנכסים שהיו להם בשותפות, עוד היה לר' סך גדול מזהובים והניח אותם ביד אפטרפוס אחר, וצוה שאותם הזהובים לא תיגע בהם יד עד לאחר זמן רב יתנו אותם ביד בנו, ומרוב פחד ר' שהיה מפחד תמיד מפני חמת המציק שכל ימיו היה כצער גדול, ופעם על פעם היו באים בעדו שלוחי המלך להוליכו לקושטנדינא בגזרת המלך שגזר עליו להיות קצב, ופיזר ממון רב להנצל מתחת יד המלך בעזר שרי העיר שהיו מליצים בעדו, ובשעת מיתתו נשא קל וחומר בעצמו, אם ככה היה בחיינו מה יהיה אחרי מותו אם יודע כמות הממון אשר היה מניח, וקרא לאנשי סודו והשביעם, והטיל חומרא עליהם שלא יגלו את סך ממונו לאדם חי כי אם לבד אם יצטרך, והעלו את דברי צוואתו על ספר ולא גלו סך הממון בשטר הצוואה כי אם הוציא פנקסו שהיה כתוב על ידי סופר אחד שהיה לו, וצרפו כל הכתוב בפנקס כדי שידעו העדים סך ממונו, וכתב בצוואה שכל הסך הכתוב כספר הם נכסי השותפות שהיה לו עם אחיו ש', ואותם הנכסים חלקו כזה האופן, שלשה חלקים יטול בנו של ר' וחלק אחד יטלו בני ש', והנכסים אשר הם לו לבדו, אותם יתנו לבנו אחרי גדלו, ויהי אחרי מות ר' קם הסופר שלו כיד רמה על האפטרפוס ויאמר לו תשתף איתי עמך באפטרפסות, או תתן כל כך ממון מנכסי היתומים שאסתתר גם אני בהם להביא טרף לביתי, ואם לא תאבה שמוע בקולי תדע נאמנה שילך ממון הרבה מנכסי היתומים לאיבוד ולא אבה האפטרפוס לשמוע אליו, והלך הסופר לקורפו ועכב כל נכסי הנפטרים הנמצאים בערכאות של גוים, בכח הרשאה מזויפת שעשה בשם אשת ש' שהיה אחותו בכתב יון... ובה עכב כל הנכסים כי כן דתם, ועל זה רבו המריבות והקטטות ביניהם ואחר כך עשו שלום ביניהם ונשתתפו יחד... וכבשו כל ממון היתומים כאשר גלה ה' את עונם בסוף, ויהי כי גדלו היתומים ויבקשו את ממונם מיד האפטרפוס והסופר, הראו להם מעט מזער מכל ממונם, ואמרו להם תכתבו לי שטר מחילה ונמסור לכם כל מה שבידינו וכן עשו, והעידו עליהם עדים איך קבלו מהם כל ממונם, ומחלו להם כל תביעה וזכות שהיה להם עליהם ונתנו להם דבר מועט כפי מה שנראה בעיניהם, אשר לימים אחדים נשארו נקיים מנכסיהם ולא נשאר להם בלתי אם גויתם, ויהי כראות אותם כל מכירי אבותם כי תם לריק כחם והכסף אזל מכיסם, המה ראו כן תמהו ושאלו את פי היתום בן ר' שהיה מפורסם בעושר והיו לו שלשה חלקים בממון חוץ מהממון אשר היה לבדו סך גדול הרבה מאד ויתמהו האנשים מאד ודרשו וחקרו ושאלו את פי הנשארים מעידי הצוואה ואמרו שהיו מושבעים שלא יגלו את הסך כי אם לבית דין אבל הסך הוא הרבה מאד מן הסך אשר הראו ליתומים שלא נתנו להם חצי ממונם, וכשמוע היתום את דברי זקני עירו הנמצאים בצוואת אביו והיו יודעים חשבון סך הממון כלל ופרט, צעק צעקה גדולה ומרה ובכה והתחנן לפני חכם אחד שהיה מרביץ תורה בעירם והזמין אותם לדין לפניו, ונתפרסם

לו כל עניגם, וירא החכם אשר שמע את דבריהם כי יד הגזלנים גוברת בכח עשרם כי רב, וכל שרי אומות העולם בעזרם, וליתום אין עוזר, השמיט את עצמו מן הענין, וכי ראה כי עשה כל מאמצי כחו וירא כי לא יכול להם יעץ את היתום שילך לו אל ההריב בית דין הגדול אשר בשלוניקי יע״א והם יוציאו לאור משפטו, וכן עשה היתום וילך עד לפני שער המלכות ויועצי ארץ חכמי שלוניקי יע״א ושלחו בעדם ובאו לעמוד לדין עם היתום, והיה האפטרפוס מבריז ואומר: שבח לאל שטר צואתי בידי ופנקס כל ההוצאות והפזורים שעשיתי כמום עמדי, ושטרי מחילותי חתומים באוצרותי בדיני ישראל ובערכאות של גויים כפולים ומכופלים, ועתה רבותי תראו כל זכיותי וכל חשבונותי ותכתבו ותחתמו לי להיות בידי ראיה וזכות מבית דינכם הצדק, וגם כן רצוני זו לחקוק את פנקס חשבוני בעט ברזל ועופרת והסירותי מעלי את תלונות כל המרננים אחרי, ויבחרו להם שתי כתות ובררו להם לדיין את החכם השלם בנן של קדושים גדול בישראל שמו כמהר״ר יהודה די מדינה נר״ו וקיימו וקבלו עליהם הב׳ כתות... לקיים כל מה שיגזור עליהם הדיין המצויין... והיודע כל נסתרות אבי יתומים ודיין אלמנות גילה כל הטאתם בהוציא האפטרפוס צוואת הנפטר מתוכה וחתומה וסומכת על הפנקס ואומרת כל הנכסים אשר הם כתובים בפנקס הם בשותפות עם יתומי אחי שלשה חלקים שלי וחלק אחד של יתומי אחי, והכסף והזהב והחפצים והאבנים טובות ומרגליות והזהובים בעין שהם קבורים ומופקדים ביד פלוני הם לבני... ושאלו ממנו הפנקס וטען שנאבד, אבל כך סך הממון אני יודע אותו על פה שהיה שבע מאות ושלש ושמונים אלף לבנים, וכלם פיזרתי בעד היתום... ואמרו הבא הפנקס ונראה במה פזרת כל כך ממון בזמן כל כך מועט גם כן תביא את פנקס הנפטר מאחר שהצוואה סומכת עליו ואתה היית מבריז שהיה בידך, ועתה אתה אומר שנאבד מזה נראה שאין השכונך נקי... השיב האפטרפוס הפנקס שלי הנהו בידי אלך ואביאנו... אם תרצו לדעת סך הממון הרי שטר צוואה אחרת בידי המבארת את הסך שהוא כ״ב משאות, הארבע עשר וחצי (משאות) לא בא לידו מהם שום דבר, והשבעה וחצי שנכנסו לידי פיזרתי אותם ולא נשאר בידי דבר, אז שאל ממנו הדיין את פנקס הוצאותיו, ואמר אלך ואביאנו מביתי, ואחר כך בא בידם ריקניות ואמר שהפנקס (הזה) גם כן נאבד, ממנו,... וכראות האפטרפוס והסופר, כי נבעו מצפונם... ברחו תכף ומיד וימלטו אל עיר מקלט... והנם מאיימים בכח צרים אכזרים על היתום שנכסי אביו הם הם מהביקליק (של המלכות) ועל עדי הצוואה אם יעידו הדמין יתעבדון ועל הדיין צוו לאמר שישמיט עצמו מענין זה שכן נגמר הדין הזה על פי דינם (של הממשלה) ואין לו כח לדבר כנגד חקם ומשפטם..., ועוד נתקבלה עדות ברורה מפי עדים הנמצאים בשעת הצוואה בפני בית דין איך סך עזבון הנפטר הנז׳ היה ארבעים וארבעה משאות והם נכסי השותפות אשר לר׳ וש׳ אחיו, חוץ מכסף וזהב שהיה לר׳ לבדו כמות גדול וכלי כסף וכלי זהב ואבנים טובות ומרגליות וחמשת אלפים ושלש מאות זהובים״...[3].

ולמרות האיומים על ר׳ יהודה מדינה לסלק עצמו מן הענין הזה, הוא לא נשא פנים לתקיפים העשירים, ופסק כנגדם שחייבים הכה להשיב הגזלה אל היתום

3) שו״ת מהרימ״ט חלק ג׳ ס׳ מ״ו.

היתום, וכדברי בעל הזכרונות: „סלף בוגדים המעמיקים לסתור עצה, לחכל עניים מארץ ואביונים מאדם אף על יתום יפילו בנכליהם אשר נפל להשחית את נחלתו וברוך ה' אשר לא השבית גואל לצפירת תפארת לשאר עסו, ותהי המשרה על שכמו, החכם השלם בנן של קדושים (ר' יהודה מדינה) נר"ו, רוח ה' נוססה בו להוציא לאור משפט יתום זה... ובחכמתו סורה ודאין וברוחב בינתו יורה יורה יבין יבין, ומאי אהני ליה רמאה אשר חיילים יגבר. אי זיניה עליה ספרי' כאן ואותותיו לא יגכר, אם כמורה הוא סתר פנים ישים וכו'[4]).

ולחרפת העדה הגדולה השלוניקית נמצאו בעת ההיא אנשים אשר רצו לכסות על המעשה המנוכל הזה ויהיו לעזר לעושקים וגזלנים האלה ובעל הזכרונות כתב בסר רוחו: „חזות קשה הונד לי לקולה צללו אזני בשאננה יהמו יחמרו מעי ובשרי נעשה חדודים... כי נמצאו בעמנו אנשים חזקי לב במבואי עיר מבוקעה, שפתיהם יבאו ברוב, ולהפוך קערת האמת על פיה יצאו נדודים ובאו האובדים אף על יתום יפילו בצדיה נהפכו כקשת רמיה... ותהי האמת נעדרת, על העושק והמרוצה... הקימו להם מכונות ועמודים, והוסג אחור משפט ובנו עליה מצודים, להגדיל האש ולהרבות את המדורה המה נשים, אחד מביא את האור ואחד מביא את העצים, מפיהם לפידים יהלכו כיקוד יוקד,... ובני חבורה זריזין חן פחז כסים נחפזו להוציא מעשה בית דין, ולמוכיח ידכאו בשער, אלה נבות האודים, אך המה עברו תורות חלפו חק בהמרותם את פי בית דין הקדוש שלוניקי המוסמחה והיפה אשר שלחו לחקור דין עני ולא עוד אלא שעמדו על דם החכם מושיע ורב ליתום ההוא לקחת העדויות מידו להסתירם תחת לשונם וארחו לחברה לעזור את האפטרופוס רועה רוח ורודף קדים... ונוראות נפלאתי כסה גברה חנופה בכתבים אשר שלחו מתם, בפרצם גדר חק תורה והארץ, פרץ על פני פרץ, בהבזות תופסי התורה וליקר ראשי עם הארץ, ועל החכם הנזכר תגואות ימצאו להטית כנגדו דברים קשים כנידים, פעם בלישנא בישא לרדף אחרים מהבל ימעטו ומכתבי עסל כתבו ויאריכו הבדים... וכתבוה כשוקא והתסוה בברא והיה להם לזרא,... הנה זאת הקרנות כן היא... יבואו ינידו צדקת החכם ותום דרכיו מודעת זאת אשר חכמים הגידו והזקנים עדים, ואשאלה וישיבו דבר... כי ירב אחריו אל האפטרופוס יתן דין והטכון עם הישר הולך, והאפטרופוס מה ימריצהו כי יענה, לפנים בישראל נתתי חשכון לא אוסיף עוד עבור בו... יוסיף עוד לרדף אחרים... לא יועילו ולא יצילו, לוסר שמסר מודעא' קודם עמידתו לדין ומי ישמע אליו כדבר הזה?"[5])

ב) הרדיפות את ר' יהודה מדינה והרינתו

וכאשר לא עלה ביד העשירים הגזלנים והתומכים מידיהם לקחת מיד ר' יהודה מדינה הקומפרומיסו או שטר בית דין אשר על פיהו התחייבו האפטרופוס והסופר לעמוד בדין תורה ולקבל עליהם ככל אשר יורה, וכן העדויות אשר קבלו על הענין הזה, ולא עלה בידיהם להבאיש ריח החכם הזה בעיני יתר רבני המדינה ועיר הבירה בטפל עליו שקרים ונוכחו כי ידו על העליונה בקשו אמצעים אחרים

כי

4) שם, תשובת ר' יוסף מטראני. 5) שם, ס' נ"ז.

כי השכירו אנשים פוחזים ובעלי זרוע להכותו ברחובות ובעל הזכרונות כתב: „על דין יתום וגזל משפט וצדק אשר נכנס בעובי הקורה להציל עשוק מיד עושקו מצאתהו כל זאת, והקלו בכבודו.... בהכאת מות שהכוהו עד שנפל כאבן שאין לה הופכין ישאוהו על כתף, יסבלוהו וסובבוהו בשוק עד הביאו אל ביתו״.

ובכל זאת לב החכם ר׳ יהודה מדינה לא נפוג ולא אבה להשמיט את עצמו מן הדין אשר הורה ושונאיו התקיפים בקשו עצות להשקיט השאון הזה ויעלה בידם על ידי שוהדיות לקנות איזה שרי הממשלה מחשובי וגדולי שלוניק ולמסור את מוכיחם ר׳ יהודה מדינה בידם בהפאם עליו שקרים וכתבים ולהיות נאסר בבית האסורים והונו ורכושו לבוז בדין המתנגדים לחקי ודתי המדינה, וכדברי בעל הזכרונות: „על אדות החטאים החטה בנפשותם אשר פיהם שלחו ברעה לחרף את החכם הנזכר... תאלמנה שפתותיהם ולשונם תימק בפיהם, יען עברו תורות חלפו חק, חזקו פניהם מסלע למסור את החכם גר״ו ביד אדונים קשים ובראש כל חוצות כתא מכמר כרו לפניו שוחה לא שמו אלהים לנגדם אלה האנשים המורדים האלה... אין רפואה למכתם עד ישימו כארץ גוום, כי יהיו אפר תחת רגלי החכם גר״ו... חבול ישיבו ונזקיו ישלמו ונעתר להם ורפאם... בכל הרעה אשר הדיחו על החכם הנזכר בשאט בנפש, ואין ספק לענין הנזק שהגיע לו מהמסירות כל מה שאפשר להתברר חייבים לשלם״ [6]).

כנראה עלה בידי ר׳ יהודה מדינה להראות ישרו וצדקתו לעיני השרים בשלוניק ולהציל את נפשו מן הכלא בהוציאו כסף רב ועל זה יסובו דברי בעל הזכרונות שחייבים העשירים התקיפים לשלם לו כל הנזק אשר הגיע לו בסבת המסירות, אך התקיפים ובעלי בריתם לא שמעו לקול הרבנים ולא נסב לבם אחור וישטמו בלבם את אויבם בנפש ר׳ יהודה מדינה.

עד הנה הגיעו דברי בעל הזכרונות ר׳ יוסף מטראני אשר חי בפרק ההוא בקושטנדינא, ונשאל על הענין הזה, להשלמת המקרה הזה צריכים אנחנו לצרף את דברי רושם הזכרונות השלוניקי אשר חי איזה שנים אחרי הדור ההוא ר׳ דוד קונפורטי אם גם כתב את דבריו כמגלה טפח ומכסה טפחים, ואלה דבריו:

„החכם השלם שר ונביר כמוהר׳ יהודה מדינה, ואירע מקרה רע ומר שהרגו גוי ערל פתאום בפתח ביתו, מחמת קנאה ושנאה, והיהודים תפשוהו מיד ולקחו נקמתו ממנו ותלאוהו אצל ביתו של החכם נ״ע״ [7]) מהמשך הענין עם „אחיו הקטן של ר׳ יהודה מדינה המכונה קומפראדו מדינה, ר׳ שמעיה מדינה״ [8]) אשר היה גם לו מחלוקת עם עשירי שלוניק ול„סבה ידועה אצלנו״ כן כתב רושם הזכרונות נאלץ לנדוד משלוניק יצא ברור שיד התקיפים העשירים היה באמצע, וכנראה הם השכירו את היוני ההורג להכות נפש את איש הרמם ובזה האופן קוו להפרד ממוכיחם והאיש אשר שם המשטר לנגד עיניו להוציא העשק והגזל מידם.

וליותר באור המקרה המבועד הזה אשר ראשו וסופו בערפל תתולתו, נמצא מקור שלישי המפיץ עוד מעט אור לדעת העיר שבה היה מושב העשיר הנפטר והאפטרופים

---

6) שם, שם ובראש השאלה כתוב: עוד על הענין הנזכר, על אשר הזיקו וחבלו את החכם המורשה.

7) קורא הדורות דף ל״ט ע״ב. 8) שם, דף כ׳ ע״א.

והאצטרפוס בתחילה, אשר לפי המקור הראשון היתה קרובה בתכלית הקרוב לשלוניק, ובן השנה אשר היה סוף המקרה. והוא הובא בס' „עינונא דאתתא" לר' חיים שבתי אשר חי בפרק ההוא בשלוניק, ואף כי הדברים שם בדרך רמז יקרים הם מאד לענינינו.

בזכרון העדות אשר הועד לפני ר' שמואל ן' ברוך ראש העדה בויריאה אשר נקראה „קארא־פיריאיה" בשנת שפ"נ, נרשם שהבתולה בת יצחק אסנו שנתקדשה בויריאה בשנה ההיא חיתה בת אחד עשרה שנה, בהיות שהיא נולדה שלשה שנים קדם הרינת החכם השלם קומפראדו די מדינה[9]).

מן המקור הזה יצא ברור שהמקרה הזה היה פשוט ונודע לכל תושבי ויריאה למרות שהיה בעיר אחרת סוף המאורע, וקרוב לודאי שאי אפשר להעלות על הזכרון בדיוק עצום שנים אחדות אחרי אשר היה המקרה בעיר אחרת כי אם בהיות נונע הענין לעצם העיר ההיא, וכן השנה אשר נהרג ר' יהודה די מדינה המכונה קומפראדו די מדינה שהיה שמנה שנים קודם אשר נתקבל הזכרון עדות בויריאה בשנת שפ"ג, וככן מן המקור הזה יוצא שבשנת שע"ד היתה ההרגה וכן חרות על מצבתו שנגלתה עתה (כ"א טבת שע"ד).

הרדיפות את ר' שמעיה די מדינה.

ואחרי הרינת החכם ר' יהודה די מדינה, העשירים התקיפים לא אסרו די לרשעתם, הם ידעו והבינו שר' שמעיה אחיו לא ינוח ולא ישקוט עד אשר יוציא המשפט לאור עולם, וכדי לקדם פני הרעה הנשקפה להם החלו לרדוף אותו ויעלילו עליו עלילות ברשע וילשינוהו לשרי העיר עד אשר נגרש בחזק היד מעיר מולדתו. ובעל הזכרונות ר' דוד קונפורטי בן העיר ההיא אשר חיה קרוב ליסים ההם, בעוד אשר היו מכת הרודפים בחיים כתב דבריו כמגלה טפח ומכסה טפחים „והם אחיו החכם השלם כמהר"ר שמעיה די מדינה ולסבה ידועה אצלנו הלך לו משאלוניקי לויניציא, ועסק כל ימיו שם בתורה, והיה מרבני ויניציא ונפטר שם בכבוד גדול, ועיין בהקדמתו שעשה לספר בן שמואל מזקנו הרב מהר"ר שמואל די מדינה ז"ל, מה שכתב שם והאריך שם בענינו שאירע לו מחלוקת גדול עם גבירי אנשי שאלוניקי עד שהיו סבה שנתגרש מעיר מולדתו מקום נחלת אבותיו הקדושים, והלך לו לדור בעיר ויניציא, והאריך שם למעניתו לשורר שיר חדש על גאולתו ועל פדות נפשו"[10]).

הקדמת ספר בן שמואל

אמר שמעיה ן' לאדוני אבי רועה ישראל משה עבד ה' ז"ל ן' להגאון המחבר ז"ל והושבי מחשבות בלבי והדבר בי להודיע ולהודע את כל התלאה אשר מצאתני עם בני אדם ארורים כי נרשוני מהסתפח בנחלת אבותי הקדושים מקום שם ישבו כסאות למשפט לשפוט וצדקת ביעקב המה הגבורים אשר מעולם אנשי משה

9) „עינונא דאתתא" לר' חיים שבתי ס' ל"ו דף קפ"ו.
10) קורא הדורות, דף נ"ג ע"ב.

משה ושמואל בקוראי שמו מדינה ומדינה יעידון יגידון בתורתו הנפלאה כאשר הראה בארבע פנים לאחד הסיוחד יעקב איש תם הרב בעל הטורים ומה לי עוד לדבר בשבחם במקום שאין צריך כי למפורסמות אין צריך מופת ואות כי הדבר מאת ה' צבאות רק לצעוק ולבכות לפני יוסף שמי ערכות דורש כל לבכות בעינים זכות על פרידת קברי אבות ולספר את כל התועבות אשר עשו אנשים בני רשעים בליעל נבלים ידם לגזל ולחמס זה סודם נכסם ובפיהם החמס זה דרכם כל הימים הקימו עלי אנשים עברים נצים הן לריב ולמצה והיה בלבי כאש בוערה מעצמותי עוצמה אמרתי אספרה אדברה וירוח לי להיותי נגרש מחוץ לאהלי וה' אי"ה יעזור לי באמרות ודברות הדברים כרים למען ידעו כל היסורים כי דרכי ה' ישרים והוא יניף ידו על הסוררים הסרים מדרך ה' אלו' ולא זכו אחרים אשר עשה להם משה עבד ה' ויזנו אחרי הבעלים כהני הבמות אשר מעולם לא היו לעם עם סורר ומורה הדרך המעוקלה ופיהם בחלקלקות יכרת ה' שפתי חלקות לגזול ולהכות נפשות נקיים ואביונים ובהיותי בזאת המחשבה והנה לפני כתובה לשים אותה בעט ברזל חרותה הנה השמועה באה ונהיתה כי שמו הארץ בתה ובעונותם נעתם הארץ כי מתו כל האנשים המבקשים את נפשי רובם ככולם והנשארים ימקו בעונם וציר צירים וחבלים אחזום מהם לחרב ולכליון חרוץ מהם במגפה אשר נשף בהם רוח סמרום ויורידם כצאן לטבחה. אז אמרתי הנה עתי לדבר עת להשות עת לעשות ה' בהם נקמה הפרו מחשבותי. ואומר ה' הצדיק הוא ידרוש דמי מהם בעולם הנשמות ואשמרה לפי מחסום בעוד אין רשע לנגדי ואל אלוה אשית דברתי לדבר ברמז בשיר ושבח ויתד ושתי תנועות ויתד ושתי תנועות ויתד ותנועה על דברי הדברים מאירים לארץ ולדרים אשר האיר יורה הרב הגז' מורי זקני זצ"ל.

אחרי צאת כל משפחת מדינה משלוניק אחותו של האמלל ר' יהודה די מדינה הציבה לו מצבה על קבורתו אשר נמצאה בימינו אלה ונדפסה על ידי ר' מיכאל שלמה מולכו במחברתו „קונטריבוסיון אה לה איסטוריה די סאלוניקי" שלוניק תרצ"ב (דף 36—45) וזה תוכנה:

צר לי ידיד נפשי חסוד חכמות
נבל נאונך בוקקים בקקו,
לא האמנתי כי ידי הצר אויל
יכו בשפתי צוף וחן הוצקו,
לו היתה נפשי תמורת נפשך
וימי שנותי עברו חמקו,
עם כת חסידי צור חצי נפשך עם
נפשות אבותיו בה' אשר דבקו,
הוסרה המצנפת והורמה העטרה אשר על
העדה, גובה ונאון עדה, שחל עליו לו עדה,
נודע ביהודה, צדק סודה נפל ביד צורר ומורה,
חציו בו מורה, בחרבו כרת השר הישר נשיא ישראל,
החכם השלם כמוהר"ר יהודה די מדינה ביום ה' א"ך

אלהים

אלהים יפדה נפשי לטבת שנת השע״ד אויה אנ״ה[1])
אחות כמר תבכה עלי שברה שבר כבעל משכר על אבנים.

ציון י׳

המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה

תולדות המשורר ר׳ ישראל בן ר׳ משה נג׳ארה ככר באו בגוף החלק הזה, ועתה נדבר רק על תבן שיריו, כל הקורא בשום לב שיריו יכיר כי הנם על הרוב בשגב הרעיון ביופי הסגנון ובנועם המליצה קרובים בתכלית הקרוב לשירי מיטב המשוררים הספרדים בשבת ישראל בחצי האי הפירני, אפס כי הוא חבר מימי ילדותו עד בואו בשנים ואולי עד רגעיו האחרונים, גם לסבות הצרות הרבות והתלאות אשר באו עליו במשך רוב ימי חייו, הטלטול ממקום למקום, והנדוד מעיר לעיר משחרות ימי חייו עד עת זקנתו, רואים אנחנו לפעמים שנוי גדול בין שיר לשיר כי לא רשם בתחילת שיריו הזמן אשר בו נכתבו, והאדם משתנה מיום אל יום ואי אפשר שיהיה לשונו ודרך רעיוניו ומליצתו בלתי משתנה במשך כמה שנים כאשר העיר בעצמו:

בשירת חן ערבה לפניו אנובה כזקנה ובשיבה ואף בימי חרפי...
וכניתי טורים, כזוהר מזהירים ושכחתי צירים ינונים זעפי [1a])

בהיותו מטבעו בעל דמיון עז עד שכל תמונותיו השיריות הן אש לוהט היה ממשיל הקב״ה וכנסת ישראל לאוהב ואהובתו, למצער כן ימשך בימי נעוריו ליצור תמונת אהבים בשדה נפרזה, ובזה הרגיש המשורר בעצמו בהיותו בא בשנים וכאשר אסף כל מליצותיו והכינם לדפוס כתב בראש שיריו: „כתבתי שיר זה חרות, כימי הילדות והשחרות, דלא מקבלי עדות״ כלומר שאין להשוות החרוזים האלה אל יתר שיריו כי אלה נכתבו על פי רוח הבחורים הנוטה יותר לתענוגי העולם בהיותו בשחרות ימי חייו, כין השירים כאלה אשר כתב בהתלהבותו הכי נכבד זה:

יפתי למה עיניך לעין כל דורכים קשת
יתנודדו כל רואה בם יהיו כדגים תוך רשת
קרבתך שואפים, אבל לאורך יראו מגשת
הלל אשר כל מאורים לנגדך ילבשו בשת[2]).

וכדרך הזה אשר סלל לו, הלך המשורר כל ימי חייו לכתוב שיריו ברוח אהבה וחשק, בציירו פעם את כנסת ישראל לאהוב וארץ ישראל לאהובה, ופעם הקב״ה לאוהב עמו ישראל, ובזה התאמץ להדמות אל בני דורו המקובלים כר׳ שלמה בן אלקבץ הלוי בחרוזיו „לכה דודי״ ור׳ יצחק לוריא אשכנזי בשירו אומר בשבחין, ואף כי לא נטה לבו אל חכמת הנסתר, התנהל מבלי להרגיש לפי רוח בעלי הסוד והקבלה, ור׳ ישראל נג׳ארה ברא חדשה בכנסת ישראל אשר לא עלה

---

1) ראשי תיבות: אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע.
1a) הקדמת זמירות ישראל דף א׳.
2) שם, חלק עולת תמיד ס׳ ק׳.

עלה על לב דעת אחרים לפניו, הוא המשיל בדמיונו עם ישראל לחתן והתורה שנתנה בסיני לכלה, והג השבועות ליום המיועד לנשואים, ויחבר כתובה ליום הנועד להזדוגות, ערוכה ככל לפי רוח הכתובות הנהוגות בישראל בסגנון צח ולשון הלצה, והכתובה הזאת, נתקבלה בכל תפוצות הספרדים, בתוגרמה, בארץ ישראל כמו בהולנדיה, אנגליה, ואיטליא להיותה נזמרת בעצם חג השבועות בעת הוצאת ספר התורה, אחרי המשורר הַזֶה רבו המשוררים אשר חברו כתובות אחרות כדמות כזה, ר׳ דוד פארדו ליום שני של שבועות ושביעי של פסח ר׳ אלישע אשכנזי תלמידו כתובה בשפת היהודית־ספרדית, זר׳ ליאון קלעי בדורנו גם כן בשפת יהודית־ספרדית, ונדפסו רובן במחזור הספרדי.

כמעט כל שיריו המפוזרים והשונים כתובים בסגנון הזה, והם במספר מאתים וחמשה הנדפסים בס׳ זמירות ישראל חלק עולת תמיד מלבד אלה שנדפסו בס׳ שארית ישראל אחרי מותו, וס׳ פזמונים לר׳ ישראל נג׳ארה שנדפס קרוב לימינו בשנת תרי״ח מתוך הכתב יד, מלבד אחדים שחבר בלשון ארמי כמו „יה רבון עלם ועלמיא״ שנוהגים עד היום לשיר בארץ ישראל.

עוד חבר שירים פרטים לכל שבת, המספרים בכבוד יום המנוחה השביעי וירמוז בתחלה או בסוף, ולפעמים בראש ובסוף מעין פרשת השבוע של השבת ההיא, הפזמונים האלה יזמרו עד ימינו אלה בעיר אנדרינופולא בכל יום שבת בבקר השכם בבית הכנסת של פורטוגזים על ידי להקת המזמרים הנקראים „מפטירים״ השירים האלה נכללו כלם בחלק השני של זמירות ישראל הנקרא „עולת שבת״.

ובחלק השלישי הנקרא „עולת חדש״ המשורר כלל בקשות לראש הדש במספר שתים, ואחת לשבת וראש חדש, בקשה אחת לימי החנוכה, ולשבת של החנוכה חבר פיוט „מי כמוך״ כעין המי כמוך שחבר ר׳ יהודה הלוי לשבת זכור ובו יספר גם חנוכה וכל הבתים חתם בפסוק אחד של ארבע ועשרים כתבי הקדש המסימים במלת „בו״ כמו שר׳ יהודה הלוי חבר המי כמוך שלו במלת „לו״ ובזה הפליא לעשות ולהשתוות אל המשורר הספרדי בסגנון לשונו וכחן ערכו. עוד לו „שיר ומרה מהוללה למקרא מגילה״ וכל הבתים חתם בפסוק אחד מכתבי הקדש המסיים במלת „הוא״ ובזה נראה כונת ומחשבת המשורר הזה שיקובלו פיוטיו בקהל ישראל בתוך התפלות, וימלא את אשר חסר המשורר הקדמון ר׳ יהודה הלוי בחגים ובמועדים שלא חבר בעבורם פיוטים פרטים, אמנם לא אזר חיל לחבר פיוטים לחגים ההם בעצמם שכבר קדמו המשורר הלוי, כי לא יהיה תפארתו בדרך הזה לדחוק את רגליו, למען יקבלו שיריו האחרונים אם גם ישוו בערכם אל השירים שכבר התרגלו לומר זה כמה מאות בשנים.

עוד לו פזמון ליום פורים, מי כמוך לשבת הגדול המספר ביציאת מצרים וכל הבתים חתומים בסוף פסוק אחד של כתבי הקדש המסיים במלת „גדול״ בקשות לשמונת ימי חג הפסח, לכל יום בקשה פרטית, רשות לנשמת לחג הפסח, נשמת לומר קודם ואילו פינו לחג הפסח, רשות, בקשה ליום חג השבועות, רשות לשבועות לנשמת כל חי, כתובה לשבועות, שתי קינות לליל תשעה באב, חמשה קינות ליום תשעה באב, אחת עשר תוכחות ללילות הסליחות רשות לנשמת יום א׳ ראש השנה וכן ליום שני, סדר קדושה למוסף של ראש השנה, בקשה ופזמון לומר קודם תקיעת שופר

שופר, שש תוכחות ליום הכפורים, וידוי ליום הכפורים, רשות לחג הסכות, רשות לקדיש וברכו, שני פיוטים לשמחת התורה, שמנה פיוטים לחתונה, וידוי לעצירת גשמים, ופיוט אחד על הצדקה, ואל התבור הזה נספח חבור אחר קטן הכמות ורב האיכות אשר קרא בשם מימי ישראל, וכה דבריו כשער המחברת „חבור צבור משירים והלצות, ודברות ואגרות ומליצות, נכרצות, אשר הייתי כותב מימי חרפי בדעת ובמועצות. ושולח סים על פני חוצות. לריעים אהובים איש כל הארצות

יעיד נעסן על טוב מימי — לבלי יאמר כל איש יואל
כי מימות נהרות דמשק — טוב מכל מימי ישראל

נחלק לששה חלקים אשר קרא בשמות לפי עניניהם:

„מי השלוח" אשלהם — אל חכם אל כל חוזה
„מי מנוחות" הן יקהם — איש גילות ושמחות יחזה
„מי מריבה" בם ילהם — איש חיל עם כל איש נבזה
„מי מצור" הן ידלחם — כל איש מצוק ואיש רזה
„מי זהב" הם לאכול לחם — דל ורש מזה ומזה
„מי המרים" בם יתנהם — בשאון ינון שוכב חוזה.

כל שיריו קדש וחול שקולים במשקל, אשר דקדק בהם לאחד במשוררים היותר מפורסמים, וכאשר הגיעו לידו איזה שירים פני טעם אשר כתב איש תושב ארץ ישראל ובלי סדר ומשקל, כתב אליו „כי לא תהיה תפארתך על שאר השירים אשר יסדת... כי אני בבאי לרעות בגנך ולאחוז בסנסניך ולהריח שושניך בביאתי עד „הלום" ולא עצרתי כח לטייל בגן מרב קוצים כסוחים כי הנה עלה כלו קמשונים... המה מהכל יחד תקל תקלה במאונים מאזני מרמה, כי יותר תהיה לך על אזניך בתיבת „הלום".

אחי נעים זמר והוד כל מהלל — ולשוררים שרים עטרת יהלום
שירך הכי תשקול במאזני רעיון — ודחה לשון סטיב ואל תקרב הלום[3]

ופעם אחרת אזר כח להעיר אזן ר' מנחם חפץ אשר נחשב בין גדולי המשוררים בפרק ההוא על איזה שגיאות אשר המליטה עטו וכה דבריו:

ראש כל חפצים דר וגזרת יהלום — קומה בבית שירך וחזק בדק
כי מענה שירי ומפשר ההלום — הוד מסרת שירך מסוכת חדק
חיש מאזני מרמה בכלפות הלום — שירך גביר תשקל במאזני צדק[4].

להעביר כל שיריו תחת שבט הבקורת, הוא דבר שיוצא מגדר החבור הזה, אמנם נעכור בסקירה על השירים אשר חדש או חבר על פי רוח השירים היותר יקרים, ר' ישראל מספר שבאשר עבר ר' יום טוב צהלון דרך עיר דמשק בעלותו צפתה בא לישיבתו והראה אותו מבחר שיריו כתובים לפי שיטת המליץ הברדשי, ר' שלמה דאפירו ור' מאיר אלנואדיש, וראה בתוך כתבי יד הר' שלמה דאפירו מליצה יפה ובלכתו צפתה כתב אליו כדמותה מתחלת אלפא ביתא ומלת טוב אחריתה, ור' ישראל השיב אליו גם כן מליצה כדמותה[5].

פעם אחרת כתב חרוזים וכל מלה מתחלת באלף ויקראום אלפי ישראל,

3) מי מריבה דף קנ"ז ע"א.
4) שם דף קנ"ז ע"ב
5) מי מנוחות דף קמ"ה ע"א.

אהיה אשר אהיה אלהים אל אמת   אמן אמונתך אני אודיע
איום אחדותך איחד אודך   אשכר אמרים אערך אביע[6])

אמנם השירים היותר מהודרים אשר חבר על פי אופנים חדשים הם:
רשות לקדיש, ו„שמי בקרבו על ארבעת רבעיו, מלכתם ילכו ובעמדם יעמודו״

ה׳ יערב לך הגיגי   יהי אזנך לרנתי
ה׳ שאפה נפשי למקדש   שכינתך מעון קדש
ה׳ רעיוני לך אעורך   רצה הוגה בלב נשבר
ה׳ אל נשא ידך וחון נא   אסיר שביה לך יקרא
ה׳ לך במקהלות אהלל   לעולם אומרה יגדל

„וזאת תוכחה נכונה כל אמרותיה צפוּפים משותפים יפים להלל מאד ולא אחר עשת כמוה מאשר היו לפני מאשר ראיתי״.

יושב תבל   רודף תבל   בא בהבל חשך ימש
שברו רמות   וזמן רמה   אותו ואת נפשו הומם...
שמע נא את   קול וקח את   לחפור מוסר מטמונים
ולך יערב   טרם יערב   שסשך ואבדו עשתונים...
רדוף שכל   ונטוש סכל   ועזוב חמודות הזמן
הוא כאישור   ואם לו זר   יום ליום לתת כפיך מן...
איש ציץ כציץ   הן בלי ציץ   יעוף פתאום לשכון מדבר
וכמו דאה   הנו דאה   ויגוע ומת או נשבר...
לאט כסיל   ולראש כסיל   אל תערוץ לעלות ותתחד
אך היום הזה   מי בור הזה   על נפשך קודם מהר
תפתח קוה   תחליף כח   וכנשרים תעלה אבר
ולעיר שלם   תלך שלם   באור בקר יזרח שמש[8])

פעמים אחדות בחברו שירים על פי רוח הזמר של שירים לועזים תורמים או ערביים, המשורר מצא מלות עבריות המתאימות למלות הלועזיות במבטאן, עד אשר אוזן השומע התחלת זמירתן ידמה שיזמרו השיר הלועזי, וכנודע רוח המקובלים האדוקים לא היתה נוחה ממעשי המשורר ועל כן חרפו אותו בהיותו ממשיך מהן והדר החול על הקדש ור׳ מנחם די לונזאנו כתב עליו: „מה שראוי למאוס הוא קצת שירים שמתחילים במלות דומות ללעז כאותו שחבר שיר לנעם מורימי מי אלמה אי מואירימי (muereme mi alma, Ay mueremie) = מותי נפשי! מותה!) ואומר: „מי רומי על מה עם רב הומה״ והוא לא ידע ששיר זה פגול הוא, כי האומרו זוכר דברי הנואף והנואפת״[9]) השיר הזה אשר ראה ר׳ מנחם די לונזאנו לא הגיע לידינו אמנם נמצאו אחרים כדמותם:

מה לך דוה בת גאוה. דומה לשיר הספרדי „גריטוס דאבה לה פאבה״[10]) (Gritos dava la fava)

יה

6) זמירות ישראל חלק עלת תמיד ס׳ נ״ה.
7) שם, חלק עולת חדש ס׳ י״ח.
8) שם ס׳ נ״ב.
9) שתי ידות לר׳ מנחם די לונזאנו עמוד קנ״ב.
10) עולה הכי״ר דף מ״ב.

יה רב מושיע,	דומה לשיר התוגרמי:	„יא ראב נידין אולשאהי״
שבת אקום לתת בנעימה	דומה לשיר הערבי:	„שובח אקום״
לנדורך ידיד נעלה,	דומה לשיר התוגרמי:	„שינדי לאלה, שינדי לאלהי״
צורי גואלי יה	דומה לשיר הערבי:	„סיידי מנואלייה״,
איחל יום לי אל יאמיר,	דומה לשיר ערבי:	„מה יתיל מן אלה ויא איטיר״
אנא אל שמרה	דומה לשיר ערבי:	„אנה אל־שמרה״
לב יתר	דומה לשיר ערבי:	„לילי טאלי״ [12])

אמנם לא לבד בהשואות כאלה שלח ידו המשורר, לפעמים הוא תכן שירים עברים על פי רוח השיר והזמר הלועזי ויתרגם הסלות הראשונות של אותו השיר בעברית כמו: יגשו צללי כבודי פנה יום, תרגום השיר התוגרמי: „אקשאם אולדו גיון דונדו״ (הליל בא היום פנה)[13]).

לבי קוה עד יעבור זעם כו׳ תרגום השיר התוגרמי: סאברילאן בודה ייגיד (בארך אף גם זה יעבור)[14]).

אמנם לא לבד בחבור שירים ומליצה הצטיין ר׳ ישראל נג׳ארה, בהיותו בעל קול ערב, משחר ימיו התארח בחברת הזומרים והמשוררים הערבים והתוגרמים, כי היה בקי בשפות האלה וילמוד מפיהם כללי הזמר בארצות הקדם, ולפי טבע הענין הוא אהב לשוח בגנים ובפרדסים בימי עלומיו, להשתעשע בלוית אוהביו וריעיו הזומרים, להשמיע באזניהם שיריו הנשגבים וקולו הערב „ולהרוות את צמאונו בשמוע שיריהם וזמריהם, ועל ידי התלהבות רוחו הרועש הרשה את עצמו כפעם בפעם לשמח את לבו ביין בתוך הגנים והפרדסים אשר סביבות דמשק, ובלי הרגיש בעצמו כתב שירים שלא עלו לרצון בעיני בני דורו למרות יפים וחן ערכם:

אם לכך עצב בינון נרדם גם תסול שלשום, תם מאמש
קום דוד שתה עסיס ויין אדום כדם תוך גן עדנים לח בבא השמש[15]).

ועל התחברותו עם להקת המשוררים והזומרים העיד בעצמו בדבריו אלה: על משמרתי אנכי נצב כל הלילות, כותב על הנייר ועל הדפתרא, כל שפה ברורה, אם כאגרות שלומות לשרים וסגנים, או דברים לשרים ונוגנים״[16]) „להתשיר תשורה בכללים ופרטים לפורטים עלי הנבל שלוים ושקטים״[17]) בשאיפתו העזה לשמוע בקול נעים בהתלהבותו הרבה ללמד הזמר, הוא כתב החרוזים האלה לר׳ שלמה ברכה „בעבור היותו למאד ערב, דוב אורב הוא לכל שומעיו״.

ברכה בו להנחיל אוהביו יש שפתיו הם למרפא וארוכה
אבל ינחיל בקולו הלבבות וכארשת כמו קשת דרוכה
ולולי חן שפתיו בם ירפם אזי ירדו בנוף לשאול נסוכה
לזאת יום יום אקוה חן שפתיו ולו אומר בניב שפה ערוכה
רדוי צוף שפתיך ודבשם. תנה לי דוד והבא לי ברכה[18])

הזמרה

---

11) שם, דף ס״ג.
12) שם, ס׳ ל״ד, ל״ה, מ״ב, צ״ח, צ״ח, קכ״ח.
13) שם, ס׳ צ״א.
14) שם, ס׳ ק״ב.
15) מי מנוחות דף קס״ב.
16) הקדמת סימי ישראל דף קל״ח ע״א.
17) שם, שם, דף קל״ח ע״ב.
18) מי מנוחות דף קמ״ח ע״א.

הזמרה המזרחית או יותר טוב ערבית־התוגרמית היתה בעת ההיא כמו שהיא עד היום ערבוביא מן הזמר הפרסי והערבי ונחלקה לשנים עשר אופני זמרה, הנחלקים לארבע ושמונים מיני קולות רובם מיוסדים על פי מדינות או שרי פרס אשר שם המציאו אופן הזמר ההוא[19]. כמו איספאן על שם עיר הבירה הקדמוניה איספאהן, בושיליק (Busselik) על שם עבד אחד מזמר ואהוב הנסיך הערבי שיטאד, הוסיאיני על שם השאך הפרסי הוסיאין־ביאדיר הנקרא גם כן עבול נאזי (ה, קצ״ה־ר״ס) אושאק (Uschak) שעניננו בפרסית האהובים, אופני הזמר ומיני הקולות יכילו כמובן קולות שונות הערוכות ומתוקנות לכל שיר, ואלה הנקראים בפי היהודים „חן״.

ר׳ ישראל נג׳ארה לא הסתפק בחברו שירים והרוזים קדש כמו חול, אלא שחבר לכל שיר ושיר הזמר והקול הנאה לו על פי כללי הזמר הערבי־תוגרמי בדורו, ובהעדר תוי או טעמי הזמר בארצות המזרח בפרק ההוא, הוא רשם בראש שיריו אופן הזמר אשר הכין בעבורם ותן הקול על פי החן של איזה זמר ערבי תוגרמי יוני או יהודי ספרדי היפה ויאה לו, ולפעמים המציא קולות אחרים מכל אשר היו לפניו או שלא מצא קורת רוח באלה אשר היו לפניו ונזדמנו לו, ובהיות שברוב הימים השירים הערבים התוגרמים והלועזים שהיו שגורים בפי המון העם עבר עליהם כלח ונשכח זכרם, על כן נשכח „החן״ של השירים אשר חבר ומעטים שבהם יזמרו היום על פי הזמר אשר הכין להם המשורר הנפלא הזה ואלה הם אופני־הזמר אשר יסד עליהם שיריו:

א) הוסיאיני (Huseini)

על אופן הזמר הזה יסד המשורר תשע ושלשים שירים, ומהם כ״ג לחן שירים תוגרמים, י״א שירים לחן שירים ערבים, ג׳ לחן שירים לועזים הנקראים בפיו רומאנסי שהם יהודים ספרדים, וב׳ אשר יסד עליהם חן פרטי ועליהם רשם: מחודש חדשתי אני, ומתחילים מסימן נ״ח עד סימן צ״ט כפיוטיו.

השירים המיוסדים	לחן השירים הספרדים הם:
קומי יונה גרושה	לחן לינדה אירה אי אירמוזה
	(Linda era y hermosa = יפה היתה ונאה)
ימי עברו וזמותי	לחן און סואיניו סוניי מיאש דואינייאש
	(Un sueño suñi mis duenas = חלום חלמתי גברותי)
יונה ישנה בשביה	לחן אלטה אי לוזיה גראסיוזה
	(Alta y lusia graciosa = גבוהה נהדרה ובעלת חן)

והמחודשים הם:

ימי אבלך שלמו	לחן מחודש חדשתי
על יונת אלם רחוקים	לחן מחודש חדשתי אני

ב) נאב׳יה (או נאב׳י Nave)

על אופן־הזמר הזה יסד ר׳ ישראל נג׳ארה חמשה ושלשים שירים ומהם כ״ט להן שירים תוגרמים, ד׳ לחן שירים ערבים, א׳ לחן שיר ספרדי, א׳ שחדש

19) Emil Nauman בספרו Illustrirte Musikgeschichte חלק א׳ פרק ד׳ דף פ״ה.

בעצמו נכללים בשיריו בין סימני קע״ב וסימן ר״ו, השירים לחן הספרדים ושחדש בעצמו הם:

יצמא לבי וגם יהמה. לחן פריגונאדאס סון לאס גיראס.

(Pregonadas son las gueras = כרוזות הן המלחמות).

ישיבו נגן בתרועה. לחן חדשתי אני.

ג) שיגייא (Sighya)

על אופן־הזמר הזה יסד המשורר גם כן חמשה ושלשים שירים, ומהם י״ט לחן שירים תוגרמים, י״ב לחן שירים ערבים, ג׳ לחן ספרדים, וא׳ שחדש בעצמו ונכללים בפיוטיו בין סימן קי״א עד סימן קמ״ו, השירים לחן הספרדים ושחדש בעצמו הם:

עוזי סאירת אשוני, לחן און פיז׳ו טייני לה קונדיסה

(Un fijo tiene la Condesa = בן אחד יש לה לקונדית:)

אשיר עוזי אל לב חוקר לחן דולסי סואיניו אב׳ידיש

(Dulce sueno habedeis = חלום נעים יש לך:)

יאמר נא ישראל, לחן אלטו אי אינשאלשאדו

Alto y ensalsado = גבור ורומם:

ינאם בשבי בן ידיד, לחן הדשתי (במשקל תנועה ויתד).

ד) דוגייא (Dughya)

על אופן הזמר הזה יסד המשורר שמנה ועשרים שירים, ומהם ט״ו לחן שירים תוגרמים, ז׳ לחן ערבים, ד׳ לחן ספרדים, א׳ לחן עברי, וא׳ לחן שחדש בעצמו, ונכללו בפיוטיו בין סימן כ״ט עד סימן נ״ו, השירים לחן הספרדים ושחדש בעצמו הם:

יעלת המור, לחן פורטומי די אמור

(Fortume de amor = בסערת האהבה:)

מה לך דאוה בת נאוה, לחן גריטוס דאב׳ה לה פאב׳ה

(Gritos dava la fava = היתה נוערת החיה הטורפת:)

אל ההרים אשא עיני, לחן אלאס מונטאניאס מי אלמה

(A. las montañas mi alma = אל ההרים נפשי!)

ימלא פי תהלתך, לחן אי דיזי גאלאנה איניליא

(y dise Galana en elia = ואומרת היפה פיה לה:)

יהמו לך מעי וקרבי לחן אשפיל לך לבי ועיני

יפרח כתמר ציץ ישע לחן הדשתי אני על אופן... (ולא הזכיר האופן)

ה) ראשט (Rasth)

על אופן־הזמר הזה יסד המשורר חמשה ועשרים שירים, ומהם י״ג לחן התוגרמים, ט׳ לחן הערבים, י״ג לחן הספרדים ונכללו בפיוטיו בין סימן א׳ לסימן כ״ח, השירים לחן הספרדים ההם:

ינלה.

יגלה כבוד מלכותך, לחן פאסי אבאשי סילבאנה
(Pasi abaji Silvana = עברתי וירדתי סילבאנה:)
יפרחו זמירות שפתי לחן אנורה לו ניינאש סיניורה
(Ahora lo niegais Senora = עתה תכחשי הגברת:)
ויודוך רעיוני, לחן פארטיסטיש אמיגו
(Partisteis amigo = נסעת אוהב:)

ו) אוזאל (Usal)

על אופן־הזמר אוזאל יסד המשורר תשע עשרה שירים, ומהם ארבעה לחן התורגמים, עשרה לחן הערבים, שנים לחן ספרדים, שנים לחן שירים עברים ואחד שחדש בעצמו, השירים לחן הספרדים והדומים אליהם הם:

ילין נא בין שדי, לחן מאדרי און מאנסיב'יקו
(Madre! un mancevico = אמי! בחור אחר:)
יום ליום יביע לבבי, לחן ייא סי ב'ה איל אינב'יירנו
(ya se va el envierno = כבר תולף החורף:)
לעמך תציל ממונה, לחן ימי צבאי איחל
לבבי חיש מזוריהו, לחן יעירוני ימי קדם
יתנודדו כל שנותי לחן חדשתי אני.

ז) בושיליק (Busselik)

על אופן־הזמר בושיליק חבר המשורר אחד עשר שירים, ומהם תשעה לחן שירים תורגמים ושנים לחן שירים ערבים, ונכללו בפיוטיו בין סימן ק' עד סימן ק"י.

ח) שיגייא־ערק (Sighya-Irak)

על אופן־הזמר שיגייא־ערק חבר המשורר גם כן אחד עשר שירים, ומהם עשרה לחן שירים תורגמים, ואחד לחן שיר ערבי, ונכללים כלם בפיוטיו מסימן קמ"ז עד קנ"ד ומסימן קנ"ז עד קנ"ט.

ט) ניב'רוש־עג'אם (Nebrus-Adjem)

על אופן־הזמר ניברוש־עג'אם אשר נחדש בפרק ההוא מפרס, חבר המשורר ארבע עשרה שירים כלם לחן שירים תורגמים, ונכללים בפיוטיו בין ס' קנ"ה וס' ק"ע.

י) נקש־הוסיאיני (Naks-husseini)

על אופן־הזמר נקש־הוסיאיני חבר המשורר רק שני שירים מיוסדים האחד לחן שיר איטליאני או רומי והאחר לחן שיר עברי ונכללים בפיוטיו בסימן ע"ט וסימן פ"ב ואלה הם:

ירעפו נאות מדבר, לחן ג'ולאלייטו (Giolalleto)
יערב לך קוני, לחן שמש ביופיו הדר

יא) נינריש (Negris)

על אופן הזמר נגריש חבר המחבר רק שיר אחד מיוסד לחן שיר תוגרמי והובא בפיוטיו בסימן כ״ו.

יב) מאהיור (Mayur)

על אופן הזמר הזה חבר המשורר גם כן שיר אחד מיוסד לחן שיר תוגרמי, והובא בפיוטיו בסימן קע״א מלבד השירים האלה חבר ר׳ ישראל נג׳ארה שני שירים לחן שירים יונים, ופיוטים רבים קדש להשתמש בהם בבתי התפלה מיוסדים לחן הפיוטים הנהוגים כבר בישראל, על איזה מהם רשם חן הזמר ועל איזה מהם לא רשם, או כי לא הכין להם חן הזמר.

מן השירים האלה הנני נותן שנים מהם בסוף החלק הזה בטעמי הנגינה לדוגמא תודות לידידי החכם השלם נעים זמירות ישראל ר׳ אליעזר ב׳ נסים ז״ל שליח צבור בעיר רוסטשוק, והבחור הפורט על הכנור המהולל מר יוסף פלאישמאן מעיר ויינה אשר טרחו ועמלו יגיעה רבה לתכן תוי הנגינה על פי הזמר אשר יסד המשורר ר׳ ישראל נג׳ארה אחרי שלש מאות שנה, ואלה הם:

א) סימן כ״ד תורקי ראסט:

שפה לנאמנים מסיר — וטעם זקנים יקח
שפתך בעת יפצה שיר — ובתבונה יוסיף לקח
לב שומעיך ירתח כסיר — נפוח מרקחה יקח
רעיה די לך אנקת אסיר — כי גואלך קוח יפקח

ב) סימן מ״ה, תורקי דוגייא:

יושב תהילות צור מחסי — גבוה על כל גבוהים
אתה מקדש קדושי — לך מזימותי כמהים
הדרש לי בשיר והשי — אריד בשיחי ואהים
וכמו איל תמיד נפשי — תערוג אליך אלהים.

האיש המסוגל הזה אשר לא נוחה רוח המקובלים בני דורו במעשיו, לא נקה גם הוא לפעמים מחכמת הנסתר אשר שררה בכל תקף ומכל עברים על בני הדור ההוא, וכנוח עליו הרוח הוא כתב איזה שירים אם גם מעטים אשר היו מיוסדים ומיועדים לעלות לרצון לפני המקובלים.

הפיוט ס׳ ל״ב מעולת חדש „זאת תוכחה כוללת, שבעה עדנים העוברים על האדם, וענין פטירתו כאשר ראיתי בספר הזהר״.

הפיוט ס׳ ס״ז מעולת חדש „ועשיתי פיוט זה מדבר בצדקה, על כי העירותי בחלום ליל שבת אעשה פיוט על הצדקה, וסמנו תקנתי בחלום תחילתו וראשו״.

הפיוט כ״ז מעולת חדש „וזאת קינה חברותי על בן אכל בשר אביו כדאיתא במדרש״.

הפיוט כ״ח מעולת חדש „זאת הקינה חברתי על טרכינוס קיסר שהרג בישראל, הרג רב, על שילדה אשתו ליל תשעה באב ומת בחנוכה כדאיתא במדרש״.

הקדמה לשארית ישראל סמירות ישראל (כ"י בספריה של עדת ישראל בסאראיבו של בושנה, לר' ישראל נג'ארה, מאתים שירים).

לחברתך מאד נכסף לבבי | יחידתי באהבתך קשורה
ולבי לך למנחה אל נשאתיו | ונפשי שי וכליותי תשורה
נגוניו ושיריו נאים | ככלי זהב הם יקרים
הגדילם משירים צואים | זכרם בדברים כרים
שדי ברוב חמלתך | הדריכני בבית אל חי
המכתיב בן אמתך | אבטליון בכ"ר מרדכי

אמר הצעיר האלהים אנה | ויתן בפי שיר ורינה
וזיכני להיות פה פוצה | ומצפצף שיר מרוצה ומעושה
לרומם להדר ולנשא, לעושה מעשה בראשית, ולהזכיר תהלות ה'
על כל מה שברא יום יום, לצפירה תפארה, כדאיתא בגמרא
על ברוך ה' יום יום, כל יום תן לו מעין ברכותיו, וזכרם זאת תלמוד מהלל וחמד,
כאנשי מעמד, אשר היו מתפללים, על הבריות כדאיתא בתענית
זה חלקי מכל עמלי, שעמלתי בעמלה של תורה, שבכתב מכתב ידי
למזמי ומאודי, עטרת צבי החכם השלם, בכל שלמות גם צלם ודמות,
בנן של קדושים הנגשים אל ה', כמוהר"ר ישראל נג'ארה, נר"ו נרו לא יכבה,
נרו יכיר יזהיר כזהר, המאירים מרים ראש כברש, רענן וענן כבוד ה' עליו
יראה ויתערה באזרח, רענן בכבי חיי ומזוני, ער ועונה.
ער בכתבים ועונה בתלמידים, את נפשו הרבה והנשאה, וראשו יגיע תשכימה
לשם ולתפארת ישראל אומן, ואם כזית רענן, בבית אלהים אמרה ואזמרה
בזמירותיו כי נעמו לחי נושק ידי רבותי, המעתיר לאל חי
אבטליון בכר מרדכי.

ציון י"א

הפחה יוסף־סיאיף־אוגלו ופיזור הקהלה בסינים (תרבלס־איל־שאם)

על הפחה יוסף־סיאיף־אוגלו אשר היה ימים רבים מושל העיר תרבלס־איל־שאם או טריפולי די סוריאו ונקראת בפי היהודים סינים ואשר היה גם כן הסבה לגרוש היהודים מן העיר והרבן הקהלה הישנה, נמצאו מקורות עברים ולועזים המפיצים מעט אור על המקרה הזה, וצריכים אנחנו לחברם כדי להציל מפיהם כל הענין כי מה שיש באחד חסר בחברו.

א) המשורר ר' ישראל נג'ארה ידבר בקבץ שיריו מראשית בוא הפחה הזה לסינים ואופן רדיפותיו את היהודים והנה אם גם העלים את שמו ודבר בדרך רמז, אין שום תפונה שדבריו וסובו על הפחה הנורא הזה אשר שרר ימים רבים כחפצו על כל המדינה והטיל פחדו ומוראו עד למרחקים, כנראה הפחה הזה בא לסינים בערך שנות שנ"ח־שנ"ט (1598־1599) בימי השלטן מחמד השלישי, וכבואו

העירה הצר מאד לישראל ויתן עינו בעשרם וכפרט בהון הגבר הוקס על ר׳ יהודה הכהן ויעליל עליו עלילות ברשע להרגו ולקחת את עשרו, וכאשר הגיעה השמועה המעציבה לדמשק, ר׳ ישראל הרכה להספיד אותו וכה דבריו: „וזאת ליהודה, נשאתי קינה ברעדה, אגרא דבי הספדא, בתוך קהל ועדה, בבא השר הצורר לסינים בקפדה, ויחרד חרדה, על החכם הרב יהודה כהן אב לתורה ולתעודה, והפיל ראשו בחרב חדה, על שן סלע ומצודה, ונפשי נבהלה מאד נעה ונם נדה, אף היא תשיב אמריה לנהות עליו נהי והיה באנינה, ותהי לקינה.

ירד נזר דין מאת נורא עלילה לתת חרב ביד אכזרים להתם בני סגולה
אסרו בלבם מי יעלה לנו בתחלה ויאמר ה׳ יהודה.
שלף בחמה חרב פיפיות נחש שרף ויהרג סהסד עין על לא חמס וצואר ערף
מי יאמין לשמועתנו כי זאב יטרף גור אריה יהודה [1]).

ב) בשאלה אשר נשאל ר׳ יוסף מטראני בשבתו על כסא ההוראה בקושטנדינא בערך שנת ש״פ מסינים כתוב: „דרך הארץ שיוצאים גוכרין יהודאן לבקש טרף לביתם בכפרים הנקראים, אגזיר, ולהיות שהיה שכה איש יהודי ושמואל שמו עושה מלאכת התפירה, ופה היה אחר שנקרא ר׳ משה אוסרום ויהי היום ויצא משה והלך לאגזיר, ונתחבר עם ר׳ שמואל הנזכר, וכמלאת הימים כי בא מועד חג הפסח, בא ר׳ משה הנזכר שלם בביתו, ונשאר ר׳ שמואל הנזכר באגזיר לבדו, ונדר לו ר׳ משה כי אחר המועד ישוב יאחוז דרכו, וישים לדרך אגזיר פעמיו, לעשות מלאכתו בחברת ר׳ שמואל הנזכר, וכמלאת הימים הלך ר׳ משה נע ונד לרגל המלאכה הוא ואחיו אברהם עמו לשבור שבר להתעסק במלאכת התפירה, הם יצאו את העיר לא הרחיקו רק כדרך יום כה, אשר הלכו לבדם ויחנו בגבול כפר הנקרא באטרץ ומשם עברו כפי הנראה כי שם היתה הריגתם בעונות, והנה לא נודע דבר כלל, רק ראה ראינו שמואל בקוראי שמו, שלח הנה כתב לר׳ משה לאמור: מהרה חושה אל תעמוד, כי המלאכה רבה היא, ועלי ועליך לגמור ובוא וסייעני כאשר דברת, ואז אינלאי סלתא כי לא הגיעו לאגזיר, ושלהו מהנה רץ לבקשם באגזיר ובדרכים, בקשם ולא מצאם כי אם המולות תשואות קול ענות נשמע בעיר כי נהרגו במלון בדרך, והשמועה באה משלוחי מצוה העומדים על הפקודים, ושלח האמיר יוסף הוא השליט על כל תהומי הארץ, הוא המשביר משנה שכרון לכל עם הארץ לאמר לנו השמרו לכם לבקשם פן תהיו אתם בנזיקים ששר העיר ירגיש ויתפוס אנשי הכפרים להומם ולאבדם, ולכן החרישו כי אני את דמם אבקש ואנקום נקמתם, כי עלי המלאכה לגמור, ומפחדו ואימתו, איש ממנו לא יצא לבקש דבר באמור לו ישטמנו יוסף, עד אחר ימים שעבר האימיר דרך ארצם, ומדי עברו תפס את אנשי הבטרן „ויושיבם אל משמר ואייסם על הריגת האחים הנזכרים״ עברו ימים אחדים והנה עמד לפני בית דין בסינים האיש יצחק דרוויליש והעיד „להיות שהיו מרננים על שר אחד מאנשי האימיר כי ידו היתה במעל, וכי אחד ממשרתיו רשעים שלח ידו ביהודים לאבדם, והשר נקרא אבו־עלי ופתאום כאשר באו משרתיו מהשדה רצה לברר הדבר וישאלם בפני רבים לאמר איך היה המעשה? ואמרו הן אמת כי עברו עליהם השני

1) מוכי יהודה הנוציא שיש חלק מי הכרים דף קס״ו ע״א.

השני יהודים בשלום, ומשם והלאה בקרוב לבטרן נהרגו שניהם, ובלילה נשאום בכתנותיהם והשליכום במגדל הבטרן, ואחרי כן אשר הרגישו אנשי הבטרן בדבר מפחדם לקחום לילה והשליכום בים לאמר אל יודע הדבר, והעידו אנשי הבטרן בהיותם משיחים לפי תומם כי האיסיר המושל עליהם בראותו אותם שעכים דשנים ורעננים, נתן עינו בהם, אמר בלבו עת לבקש תואנה להתעולל עלילות, וכה צוה לאנשים שילכו לתחום הבטרן ולהם יארבו, וכל הנמצא ידקר וישליכוהו במקום הנראה וסמוך לבטרן כדי שבזה ימצא מקום לגבות מהם ממון רב, ולעשות רעות במדת קרקעות ותחומי העיר הקרובה אל החלל, ואז כאותו פרק ובאותו מקום הגיע תר גזרת עילאה ונהרגו האחים הנזכרים שם״.

„עוד העיד ר׳ יצחק ברכת יצ״ו כי יום אחד הלך לבית גוי אחד סוחר הנקרא אבן־אלקנה, וישאלהו הגוי הנזכר לאמר מה מעשיך ובמה אתה טרוד? והשיב מפני חמת המציק אני בורח אשר תפס שר העיר את אחינו העברים וישימם אל משמר על לא חמס בכפם, רק ברשע להתעולל כדרכם ובעלילותם לאמר אתם המיתם את האחים ואת דמם מידכם אבקש והשיב הגוי הנזכר כן דברת, כי חנך הגידו שנהרגו קרוב לבטרן והשליכום במגדל העיר הנזכרת, ואנשי המקום נשאום והשליכום בים ה׳ ינקום נקמתם יען וביען היו גרמא בנזיקים . . . כי האיסיר אכל מהבטרן שני אלפים גרושוש״ [2]).

עד כאן הגיעו תכן המקורות העברים, והמקורות הלועזים מספרים שבעת השערוריה היותר גדולה בתוגרמה, בעת אשר גברה יד הייניג׳רים ויוציאו את השלטן עשמאן השני מארמונו ויהרגוהו בחרב, בפרק אשר כל איש היה עושה הישר בעיניו בעיר הבירה ועוד יותר מזה בערי המדינה, בחדש אייר שפ״ב יוסף פחה מרד במלכות ויגרש את כל הייניג׳רים מעיר סינים ומכל המדינה, הוויזיר הגדול דאוד פחה מנה למושל העיר את השר קיטיגג׳־עמר־פחה ויצוה עליו לקחת העיר בחזקת היד, אמנם טרם עלה בידו לבוא העירה והנה הורד הוויזיר מגדולתו ובמקומו הורם מירי־חוסיאין־פחה ויחזיק את יוסף־פחה למושל סינים כמאז ומקדם מן המקורות האלה יוצא ברור שהשר יוסף־סיאיף־אוגלו אשר היה מושל העיר סינים בין שנות שנח־שפ״ה בערך, היה תקיף ורע מעללים ובהיותו נבנע לשלטן לא מנע את עצמו מעשות עול ומרדוף את אנשי המקום ובפרט את היהודים, הרג את העשיר ר׳ יהודה הכהן לקחת את הונו, וישם במשמר כל יהודי העיר או למצער ראשי העדה על הריגת שני יהודים בהעליל עליהם שהם הרגו את הנפשות להוציא מפיהם כפר נפש, האיש אשר העיז בנפשו למרוד במלכות ולגרש את אנשי החיל ממדינתו בנקל נוכל לשער גורל היהודים בפרק המרד ועמידתו בפני עצמו, ולמרות שהפקודים אשר נשארו מהימים ההם לא יזכירו בברור שגרש את היהודים מעיר סינים, יודעים אנחנו שמן היום ההוא נאבדו עקבות העדה היהודית הגדולה ואין לה זכר ושארית בדברי הימים, ובטח נוכל לשער שהשר יוסף הצר מאד ליהודים עד אשר הכרחו לנדוד לערים הקרובות והקהלה בסיניב נחרבה עד היסוד בה.

בעיו

2) שו״ת מהרימ״ט חלק א׳ ס׳ נ״ב.

3) Turquie דף 212 ע״ב Jonquiere, Hist. de l'Emp. Ottoman דף 303.

בעיר באדות מראים עד היום מחוץ לעיר דרך אחד הנקרא „דרב איל־סין" והוא הדרך העולה לתרכלב, אמנם תושבי העיר לא ידעו סבת השם הזה, בהיות שהשם סינים נשכח וכרו מעת שנפזרו היהודים.

ציון י״ב

השר מחמד־אבן־פרוך בירושלם (שפ״ה־שפ״ז)

על הפחה מחמד־אבן־פרוך צורר היהודים נמצאים מקורות שונים אשר יתאימו ביניהם שהצר מאד ליהודי ירושלם עד אשר קצו בחייהם, וכמעט התרוקנה העיר מתושביה היהודים לולא באה להם התשועה מעיר הבירה.

הקטע הראשון מן הסכתב הנדפס בשם „חרבות ירושלם" (ויניציא שצ״ו) המפיץ אור בהיר על כל הענין ולפי דבריו. „בשנת שלש למלוך שלטן מוראד (הרביעי, צ״ל בשנת שתים — שהוא בשנת שפ״ה בהיות שהשלטן מלך בשנת שפ״ד בחדש תשרי) היה בירושלם השר הישר מחמד פאשה, ונתישבה עיר ה׳ מבני עמינו יותר ממה שהיה מיום גלות ישראל מעל אדמתו, ורבים מהם קנו בתים ושדות ובנו חרבות, ויקם מחמד אבן־פרוך סומא באחת מעיניו ויקן במשנה המלך (שהיה בעת ההיא הויזיר האפיז־פחה)[1] את ממשלת ירושלם, וביום שבת קדש כ״ו טבת שנה הנזכרת (שפ״ה) בא ירושלימה ועמו שלש מאות איש אחוזי חרב, ויסר את מחמד השר הישר מגבירתו והציק את כל יושבי העיר, וכפרט היהודים עד אין שיעור, וישם עליהם עלילות, להוציא מהם ממון רב, והניח בכל פעם פרנסי ומנהגי העיר בבית המשמר, ויוסף ליסרם ביסורים קשים ומרים והכות עד המות למלאת ולתת את אשר שאל".

בחדש אלול שפ״ה אבן פיוך קבל הפקודה לנסוע לעיר מכה ללוות ארחת ההולכים להשטתח על קבר נביאם מחמד, ואז הפקיד במקומו את אחי אשתו עשמאן אגה וישאף לבצע מעשקות כמעט יצא גיסו מן העיר וישלח לקרוא אל השיך־אל־יהוד ר׳ שמעון שאול הכהן וידרש ממנו סך חמש מאות גרוש, וכאשר תם הכסף ובינתים שלחו היהודים מכתבים לעיר רמלה אל יד הזקן ר׳ חיים די שיריז (Seres) אחד מרואי פני הפחה מדמשק לבוא אל אדוניו להתחנן לו ולצות על עשמאן שלא יכביד אכפו על היהודים, והם חשבו שכבר באה הפקודה מאת המשנה למלך מדמשק למען יירף ידו מהם על כן לא נזהרו למלא משאלותיו בלי הפסק, וביום השבת י״א לחדש אלול פרשת תצא שלח פתאום אנשיו אל שני בתי הכנסיות ויתפסו את ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ ושלשה מגדולי האשכנזים משה מלובלין ומשה אשכנזי, ומן הספרדים ר׳ יעקב רומאנו, שמואל חסיץ, משה טרינקי, אליה אבא, יהודה איספיריאל, הרופא יצחק האבילין, אליהו ישראל משה בבא, יעקב לוי, מנחם נהר, אליהו ן׳ טיסא ומשה קורדובה, ובבית ר׳ שמואל ן׳ סיד, תפסו את חתנו ר׳ עזריה זאבי ויקחו גם החכם ר׳ ישראל ן׳ ר׳ יחיאל אשכנזי ויאספום כלם אל משמר. וישלח

1) או ממשנה למלך בדמשק ראה יהודי המזרח דף 8 חלק א׳.

וישלח הצורר עשמאן אנה אחרי הפקידים השיך אל יהוד והחכם ר' יואל הלוי ויאמר שיסית את כל האסורים אם לא ישקלו על ידו עשרים אלף גרוש, וראשי גליות ישראל הובלו כצאן לטבח לפני פראי אדם, ואז יללת בני העיר ושועת נשי האסירים נשמעו בחוצות ירושלם ותלכנה הלוך ובכה עד בואנה אל שער המחכמה (בית המשפט) להתחנן אל הקאדי (שופט) לרחם על בעליהן, אך גם הוא אטם אזנו משמוע ויצו לגרשן ולאחרונה התפשרו עם עשמאן אנה בסך אחד עשר אלף גרוש ואחר שמסרו לו הכסף יצאו רובם מבית הכלא, אך עוד תפס בגדולים שבהם ר' יעקב רומאנו, שמואל חסיץ, אליהו ישראל, יעקב לוי, אליה אבא, ומשה קורדוכה כי לא מצאה „ידם להשלים סך שמנה מאות גרוש שנשארו חייבים והוכו כאכזריות חימה, אז שלחו היהודים רץ אחד לגביר ר' חיים די שיריז למהר לבוא אל המשנה בדמשק ולבקש מלפניו על עמו, וכהגיע הרץ לדמשק נקבצו גם רבים מהישמעאלים ויבואו לפני השר ויתחננו להעביר מעליהם את רעת עשמאן כדי שישיב ידו מבלע והפנה דעתו לבקשתם וישלח דבריו אל הקאדי והמשנה אשר בירושלם ויצו עליהם לשלח את האסירים הפשי וזה היה בראש השנה של שנת שפ"ו, ולעת אשר כבר כלו עיני הנדכאים האלה מיסרי ושוטרי עשמאן אמרו ליסרם עוד עד צאת נפשם, והנה הגיע ג'אאוש (שליח) אחד מאת המשנה למלך בדמשק ובידו הפקודה להתיר היהודים ממאסרם, ובני ציון שמחו על התשועה, אך כמעט יצא הג'אאוש מן העיר ויוסף עשמאן לדכא עוד הפעם את היהודים.

ביום שלשה עשר לירח טבת שפ"ו כאשר שב הפחה מחמד־אבן־פרוך ממסעו למכה מילא את העיר ירושלם עוהר ורצח, ושוטר אחד ממשרתיו עלה במעון ר' יצחק גאון לתפסו והוא היה בעת ההיא בעלית בית מדרשו, וכשמעו קול השוטר מבלי שידע סבת בואו התחבא ויסגור את הדלת ויסתר הוא והרופא ר' עמרם עד עבור זעם, וכראות השוטר שמסתתרים הם מפניו הלשין אותם לפני השר והחכמים האלה בידעם שהעריץ יקח נקמתו בכל בני העיר נמרו ביניהם וילכו ויעמדו לפניו, וכבוא מהתנפל עליהם ויתעולל עליהם כי שחדו פני הקאדי על ענין בית הכנסת לאשכנזים שהשיגו מידו שטר מקנה ויעד בהם שלא יצאו משם בלתי אם יתנו לו חמשת אלפים כסף, ויצו ויאסר את הרופא ר' עמרם ויהי כעשרת ימים בבית הכלא וכל בני העדה הוריקו הנמצא בידיהם ומכרו את כל אשר להם עד שעלה סך כל הכסף אשר בידי היהודים, ומן היום ההוא הפרנסים יראו לצאת החוצה ויתחבאו בחדר תוך חדר.

וצעקת העשוקים והרצוצים הגיעה למערכות הממשלה אשר בהיותה חלשה לא יכלה לעשות מאומה לשר המורד הזה, רק נתנה הפקודה למשנים אשר במדינות הקרובות להנקם בו והנה פחת בגדד טמן רשת לרגליו ויארב לו ויעלה בידו לתפסו ביום חמשה ועשרים לחדש ניסן שנת שפ"ז בצאתו מחוץ לגבולו, ואז נשאר עשמאן אנה לשר על ירושלם ויתפוס את בעל האוצרות או מכסן הישמעאלי וידרוש ממנו ששת אלפים גרוש וידוש את בשרו עד אשר נאות לתת הכסף ובחשבון הזה מסר לו שטר חוב על שבע מאות גרוש שהוא נושה ביהודים, וישלח השובאש (Subaschi עניני פקיד) אחר ר' יואל הלוי ויראהו את השטר שהיה כתוב על

שם ר׳ יצחק נאון ור׳ יעקב בן עמרם הרופא, וכאשר ידע ר׳ יואל כי הם נחבאים ולא תאונה אליהם רעה, אמר לשובאשי למה תדרוש מפני הכסף והוא חתום על שם פלוני ופלוני וכאשר הבין עשמאן שנחבאים גם מפניו שלח שוטרים לשוטט בחוצות ירושלם לתפסם ולהציגם לפניו, הפרנסים מצאו להם מקלט בעת ההיא אצל שכניהם הקרוב ופעם אחת כאשר יצאו מפתח בתיהם לעלות הגגה הרודפים שהיו אורבים להם השיגום וישימו בסד רגליהם ויענום וירוצצום; ויהיו שמנה ימים במאסר, ובהיות שהיו הדלי אונים לשלם הסך ההוא חרה כם אף השר ויתך עליהם חמתו באמור להם: אם תאבו עוד בחיים מהרו להביא תיכף עשרת אלפים כסף, ובחצות היום צוה להובילם בכל חוצות קריה וחבלים על ראשיהם לתלותם על שער המבצר והוא פנה וילך אל בית המרחץ, והנה המובלים לטבח יללו ויצעקו מר, ובכל הרחובות אשר עברו, הילדים שהיו על דרכיהם החלו לבכות עד שעוררו חמלת יתר הפלטה יושבי ירושלם עד אשר גמרו להושיעם בכל אשר יוכלו ולנסות להוציאם גם בחוקת היד, הפרנסים האומללים נשאו עיניהם למרום ויביטו במנוחה ובשאט נפש על המות האורב להם בלי כל אשמה, ויאמרו איש אל אחיו הבה נשאלה פי הגורל כי סימנא מלתא, ויפתח ר׳ יעקב ן׳ עמרם את ספרו שהיה בצלחתו וימצא כתוב בראש עמוד הימין: „כי פדה ה׳ את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו״ וכן עשה ר׳ יצחק גאון וימצא הפסוק: „לא ישיא אויב בו ובן עולה לא יענגו, וינחם יצחק ותחי רוח יעקב, ויבטחו כי עוד מעט ותבא תשועתם״ והנה היהודים אשר היו בשער המבצר התנפלו לפני הבולוק־באשי (ראש השוטרים) לבל יבצע מעשהו, וישוב לדבר אל עשמאן ולהמליץ בעדם, ויאות להם לנסות ולדבר עם השר ויאמר עשמאן להכות עוד עשרה ימים, והמועד הזה נמשך חמשה וארבעים יום אשר בו עלה בידי היהודים לאסוף מלבד שבעת האלפים שהיה השטר חוב עוד אלף ושלש מאות שהוא בין הכל שמנה אלפים ושלש מאות גרוש כסף פדיון הפרנסים.

אך צרות הכת ירושלם עוד לא תמו כי בשנת שפ״ו החל השר אבן־פרוך להתעולל עוד הפעם עם היהודים אך לא מורך ובעצמו על כן הכה עד יום הושענה רבא שנפגע בעצמו לרגלי איזה עסקים לעזה וטרם צאתו מירושלם צוה לכל אנשיו לחמוס היהודים עוד בארבע אלפים גרוש והם התנפלו עוד הפעם על בית הכנסת ויתפסו שמה את הפרנסים ויוליכו אתם השיך־איל־יהוד ר׳ שמעון הכהן ור׳ דוד טרדיאולה ויקראו לפניהם פקודת השר ויאספו שלשתם אל משמר רק את השיך־איל־יהוד נתנו לצאת החוצה להפיץ הגזרת בין אנשי העדה, אחרי שמנה ימים לשבתם במאסר התהגנו הפרנסים לשלוח את ר׳ דוד טריאולדה לחפשי אולי יוכל לצבור כסף ועגושים ויעלה בידו לאסוף אלף גרוש והאסירים לא יצאו לחפש, וכאשר שב השר אבן־פרוך ירושלימה נודע לו שצעקת הנדכאים עלתה באזני השלטן וכי כלה ונחרצה להדיחו מפקודתו צוה על האסורים להחיש כסף הפדיום ויתן אותם ביד עושי דברו משרתיו להכותם ולענותם לעיני כל העדה הנשארה ויסחבו אותם ברחובות עד עזרת בית הכנסת ויענו אותם בכלים נוראים, ותחבו יתדות של עץ שנונים בפרקי אצבעותיהם בהיותם תלוים על ידיהם לאחוריהם, ובאותה השעה נתפסו עוד אנשים אחרים בידי

השוטרים

השוטרים האכזרים והוכו באופן נורא ומרכיתם התבוססו בדם פצעיהם עד אשר עזבם כחם והתעלפו, דם האמללים האלה שטפו על האדמה ואנקתם עלתה למרומים עד אשר קצה נפש הבולוק־באשי לראות כל אלה ויאמר לאבן־פרוך להרפות מהם כי כבר ענה אותם בכל מיני ענוים ויסורין והנה אין באפשריות לקחת מאתם יותר מאלפים גרוש יתר השריד שעלה בידי העדה לאסוף וישמע אליו השר וירף מהם אך לא נתנם לחפשי כל עוד לא שלמו מכסת הכסף אשר גזר עליהם ובשבע ועשרים לחדש חשון תפסו השוטרים עוד חמשה חכמים ר׳ יצחק צבאת, טוביה קאנפוס, חיים פואה ויוסף עלי ויאסרו אותם בכבלי ברזל ורגליהם לנהושתים הונשו ואז נפקדו גם האסירים הראשונים ויוסיפו לענותם וליסרם קשה, ביום ההוא נתנו האסירים החדשים ליד הפרנסים סך ארבעים גרוש שהיה באפשרי לאסוף עוד, הכסף נתנו ביד השוטרים עם כל זאת לא הוציאום לחפשי כי שקר אבן־פרוך בהבטחתו, ואז נלכדו גם ר׳ יעקב ליריאה, ור׳ שלמה טיראצינו, וימים רבים של צער ולילות עמל מנו להם עוד הכלואים האלה עד שיצאו להפשי ביום שנים עשר לחדש כסלו כאשר עזב מחמד אבן־פרוך את העיר וימלט שנמה וגם אז לא אמר די לרשעתו ויסחב עמו כשבויי חרב שני הכמים ר׳ טוביה קאנפוס ור׳ יוסף עלי אך הדבר נודע להוסני־באשי שר העיר החדש שמינת אותו המשנה למלך בדמשק ויאיץ באבן־פרוך לעזבם לנפשם וישובו לבתיהם בששה עשר לחדש חשון.

(עד כאן הגיע טופס האגרת תמרורים הזה אשר תמציתו הובא פה, ונחתם בידי הרבנים ר׳ שם טוב לוזאייו (צ״ל לוזיו) ישי מומיון, שמואל ן׳ סיד, ישראל בנימן, ישראל זאכי, משה ן׳ מכיר, יהודה אריה די מדינה, נחמיה סארזואל, שמעיה די מדינה, עזריה פיג׳ו ושמואל מסעוד, ונדפס בויניציא בשם חרבות ירושלם בשנת שצ״ז, ושנית בירושלם על ידי ר׳ אליעזר ריבלין בשנת תרפ״ח).

קטע שני... (אחרי שפדו נפשם האסירים הראשונים שנתפסו ביום י״א אלול שפ״ה)

... אחר הדברים האלה שמו ר׳ ישעיה הלוי הורוויץ וראשי האשכנזים את נפשם בכפם ויכרהו, לצפת כי כשל כחם ויראו מאד לנפשם כי כבר אפס הכסף והתכשיטים שהיו להם ועם כל זה הרשע גזל ואכל את כספיהם אסר מידי יום ביומו הב הב ונגש אותם במכות אכזריות אין שיעור ואין ערך, והוכרחו פקידי בני העיר ללוות מעשירי הישמעאלים בנשך ובמרבית עד שעלה הסך שחייבו להם יותר מחמשים אלף גרושש, והנשך עלה יותר מעשרים אלף גרושש.

וישלחו היהודים בסתר לעיר קושטנדינא למנהיגי עדת ישראל ללכת לפני שער המלך להתחנן על עם ה׳ להעביר רעת אבן־פרוך עליהם, אשר חשב על היהודים יושבי עיר הקדש לאבדם ולקחת את כל אשר להם, ויצו המלך למשנהו (הוזיר חליל פחה שהורם לשר השרים ביום י״א כסלו שפ״ו) לגרש הרשע מירושלם אכן השעה צחקה לו, וישלה למשנה מתנות... וגם המשנה ירא ללחום עמו וביותר שכבר לכד הרשע המבצר מגדל דוד בתחבולה ביום כ״ב כסלו שפ״ו, ויגרש משם את האגה (של היניג׳ירים) ואנשיו, וישם בו מפקידי החיל אשר לו מלומדי מלחמה, והצר ליהודים עד אין שיעור וערך, ותהי עת צרה לבית יעקב עד

אשר

אשר נכחר מות מחיים, עד שבחמלת ה׳ על עמו ועל עירו באו מדמשק מלאכים ויגידו לו אשר צוה המלך על כל השרים אשר סביבותיו (של השר אבן פרוך) לבוא עליו להשמידו אם יקשה עוד ערפו לבלתי צאת מירושלם.

וכפי אשר סופר מכני ביתו ראה בחלומו, והנה איש עומד לנגדו זקן ונשוא פנים והוא עוטה מעיל ויבקש לחנוק אותו בידיו, ויירא הרשע אבן־פרוך וישאלהו מי אתה? ויאמר אני דוד המלך ועתה דע כי מות תמות אם תתן עוד שינה לעיניך בארץ הלזה, ויקץ בן־פרוך והנה חלום, ויהי בבקר ותפעם רוחו, ויטעון כמה וכמה גמלים כגזלות וחמסים אשר גזל וחמס וינצל את ירושלם עד שעשה אותה כמצולה שאין בה דגים, וישלחם, ויצא הוא ואנשיו מהעיר ביום ג׳ י״ב כסלו שפ״ז, וישמח הר ציון ויגילו בני יהודה״.

המקור השני על הענין הזה הוא מכתב בעין תשובה שכתב ר׳ יוסף סטראני לר׳ ישראל זאבי בירושלם ומתוכו נראה העלילות שהעליל הפחה אבן־פרוך על תושבי ירושלם, החל בפרטים וכלה בכלל.

„לירושלם עיר הקדש, אל החכם השלם כמה״ר ישראל זאבי נר״ו.

„על מה שתבע השלטן ליושבי ירושלם תוב״ב, שכל הבא לדור בה סגה שלשה שנים שיפנה וילך לו, ושוב אמר כל מי שבא מזה עשר שנים, ושוב נתפשר על ידי טובי העיר בסכום הממון, ופייסו אותו ונסתלקה אותה תביעה מעל כל הקהל, ראיתי דברי כבוד תורנותו טובים ונכוחים, שמאחר שכל ערעורו של מושל אינו אלא על הממון, ראוי לכל הציבור להשתתף בפירעון כי אין כונתו של מושל שילכו מהעיר כי מה הנאה יש לו, אלא תואנה הוא מבקש, כי ידע שיצר להם גם אל כללות הקהל מבלי היות להם מי שיפייסם בפורענות ההווים יום יום, והואיל ונתפשרו עם המושל בשם הקהל, ראוי שתהיה ההטלה בגבית בשני דרכים, חלק אחד כולל לפי ממון ככל שאר הפורענות, וחלק אחד לאותם הבאים מבחוץ לפי קירוב בתים מעשר שנים ואילך״[1].

המקור השלישי למרות שגם הוא יעלים שם המושל במקור השני, יבאר מה שלא הובא בשני המקורות הראשונים, והוא שלהרפת היהדות בירושלם יד איזה פריצים יהודים היתה במעל הזה, והם היו כמראי הדרך לפחה העושק הזה, המקור הזה הוא תשובה שאלה אשר ערך ר׳ יעקב קשטרו מסצרים לירושלם „הארז אשר בלבנון, זית רענן יפה פרי תואר, החכם השלם הנניא אליקים נר״ו, אחרי עתרת שלום למעלת כבוד תורנותו ולכל הנלוים אליו, הן הגיעונו האגרת הזאת אגרת חכמה ודעת מכתב גלילי אצבעותיו היקרים ואם גם זאת להיות כי בעונותינו הרבים אנשי ירושלם תוב״ב הם טרודים מתלאות העוברות עליהם יום יום, עבודה וזעם וצרה ממצוקות הגוים, גם מקצת פריצי ישראל ההולכים הדרך לא טוב״[2].

מכל האמור למעלה למדנו שהפחה אבן־פרוך הטמא בעינו האחת קנה ממשלת ירושלם מאת הויזיר האפיז־פחה בעת השערוריות בתוגרמה, וימשול כחפצו על תושבי עיר הקדש, ואצלו נמצאו איזה פריצים אשר בעד בצע כסף הורו לו

1) שו״ת מהריט״ץ חלק ג׳ סי׳ ס׳.

2) אהלי יעקב סי׳ ע״ג.

לו איך לעשוק ולרצץ את אחיהם בני בריתם, ותחילת התואנות אשר בקש הפחה היה לגרש מן העיר כל היהודים אשר התישבו שלשה שנים קדם לכן ובזה היו לו לעזר לא מעט הבוגדים בעסם האלה כי מבלעדם לא היה ביכלתו לדעת מי המה התושבים החדשים מקרוב באו במקום אשר אין כל תעודות ופנקסים, וכאשר השינו הזכיות של הישיבה מקדם שלש שנים על ידי שוחדיות ומתנות, קם וחדש הגזרה לגרש כל אלה שנתישבו בעוד עשרה השנים האחרונות, כי כנראה מספרם עלה יתר על אלה שבאו מקדם לשלשה השנים, וכאשר הרצו פניו ברצי כסף חדש עוד גזרות רעות ועשק אותם לעין השמש, האשכנזים יכלו להמלט צפתה ולטבריא אמנם הספרדים שהיו המרובים שלחו צירים אל עיר הבירה, ובעזרת הרב הכולל ר' יוסף מטראני עלה בידיהם להטות לב הוזיר החדש חליל פחה לאיים עליו לצאת את העיר ולמנות מושל אחר במקומו.

ציון י"ג

תלאות היהודים בצפת והתנפלות הערביים והדרוזים בשנות שלים שמ"ח וש"ס־שס"־ה, שצ"ד־שצ"ה.

א) שנת של"ט

על התנפלות הדרוזים והערביים כפעם בפעם על העיר צפת נמצאות ידיעות מקוטעות במקורות הלועזים והעבריים תחוץ לצרפם ולחברם כדי להציל מפיהם בכל האפשרי מצב היהודים בפרק הזה.

המקורות הלועזים הם:

א) במכתב אשר ערך האדון ז'ויי (Juye) למלך צרפת ביום ד' אוגוסט לשנת 1579 (של"ט) יסופר כי הערביים יושבי ההרים על יד דמשק, אשר לקחו חבל במלחמה עם הפרסים החריבו העיר צפת [1]).

ב) לפי דברי הימים התוגרמים בשנת שס"ט השלטן מוראד הרביעי בקש ליסר ההימיר פחרידין־אבן־מאהן ראש הדרוזים תושבי הר הלבנון. בהיות שמזמן שלשים שנה לפני כן עד היום ההוא מרדו במלכות והיו מתנפלים כפעם בפעם על ערי הסביבות, וכפרט כי ההימיר הזה הביא מנהגים ארופים במדינתו כרת ברית עם הממשלות הנוצריות וגם הלך פעם אחת לפלורינציא [2]).

והנה שני המקורות האלה יוכירו ־ אי סדרים ששררו בגליל בערך שנת של"ט וכי יד הממשלה היתה חלשה להגין במדינה ההיא, וממקום אחר נדע שאהרי מות הרוכוס

---

1) Charrière Nègociat. de la France et l'emp. Ottoman 811 חלק ג' דף

Il est venu nouvelles qui les Arabes habitant, aux montagnes prés Damasque sachant que le Passa du dit lieu avec ses forces estait allé à la guerra de Perse, se sont eslevés et ont saccagé et brulé Zafet près Hierusalem, où il y avait grand nombre de Juifs et fort riches et se doutait encore de quelque plus grand progrés.

2) Histoire de l'Empire Ottoman מאת A. de la Jonquiere דף 307.

הדוכוס דון יוסף נשיא הערבים תושבי טבריא העומדת תחת מחסה הדוכוס התנפלו על היהודים ויגרשום מן העיר ההיא[3]. וזה יראה שיד עם הארץ היתה על העליונה, אל המקורות האלה הלועזים יש לחבר גם המקור העברי היחידי המפיץ מעט אור על המקורות האלה אמנם המקור הזה יגלה רעה רבה אחרת והוא כי יד איזה פריצים יהודים היתה במעל להלשין אל הערבים את היהודים היותר אמודים בנכסים לגרשם מן העיר ולקחת את הונם, המקור הזה הכלול במליצה יגלה טפח ויכסה טפחים, והוא המכתב אשר ערך המשורר ר' ישראל נג'ארה לר' אברהם המון צפתה, אחרי שנגרש או נאלץ לברוח מצפת בהפזו וכה דבריו:

„למען שיתי אותותי אלה אשר מהללו פוצחים... להפיל רוח חן ותחנונים לפני כס הדרו יעשה עמנו ככל הבטחותיו, יגדיל אהבתו אתנו, להגיד לנו מה שבאזנינו שמענו, כי נמכרה בצדיה, הבית והעליה, וכל החפצים אשר בתוכה הושלכו סחוב והשלך עד אשר לא נמצא צרור, ולא נדע הדבר על נכון, אם הבית הלזו היא על תלה, או אם עשאוה במצולה".

„הן הנה היו קורותינו וקורות בתינו אשר האיצונו האליצונו לצאת מארץ ישראל, לא על הלחם לבדו כי אם על כל מוצא פה ולב שוים לעשות כלה ונחרצה בנחיצה, ועתה אני דואג את הספרים וחפצי הבית אם ישארו בם שנים יחד, היטעם עבדך את אשר יאכל, מדבר כי לא נעשה כפשע הזה מימות היות אדם עלי ארץ, לשיכוזו זרים יגיענו וכי ידרכו בארמנותינו... מה אדבר ומה אומר והדבר אין כי רק לחלות פני האדון אבי אבי רכב ישראל ופרשיו, יביט אל אהוביו מנורשיו, איש איש מעירו ומסגרשיו, להודיע ולהביע בכתב אמת תוכן הדבריכ כהוויתן בצביונן ובקומתן"[4].

המקור הזה למרות שלא יזכיר השנה, לא נוכל ליחסו כי אם לפרק הזה של שנת של"ט, בהיות שהוא יתן בידינו המקרה שעל פיהו נטלטה משפחת נג'ארד מצפת דמשקה, וממקורות אחרים נדע שר' משה נג'ארה אבי המשורר ר' ישראל היה איזה זמן ראש ישיבה בדמשק וכי נפטר לעולמו שם בשנת שס"א. ובנגע לענינינו הוא יפיץ מעט אור שלרגלי בוא הערביים העירה משפחה נג'ארד ובלי שום תפונה גם משפחות אחרות נאלצו לברוח מן העיר בעירום ותסר כי ובחפזון במדה כזאת שעזבו הבתים והכלים כמו שהיו, ולא היה להם הזמן המוכשו לקחת עמהם איזה ספרים או חפצים מנגד לזה נראה שלא נהרבה כל העיר א העדה היהודית כליל, וכי נוזמא רבה יש במכתב האדון ז'ויי למלך צרפת.

ב) בשנת שמ"ד־שמ"ה

על התלאות אשר השינו את תושבי צפת בפרק הזה נמצאו איזה מקורור עברים.

א) ר' ישעיה מטראני בהקדמתו על ס' שאלות ותשובות אביו ר' יוס מטראני (קושטנדינא ת"כ) יספר לתולדות אביו: „כבלע את הקדש לבל ולהשחית הר המשחית בשנת השמ"ז היתה מגפה בעם ה' ויבא עד היכל לפנ

עוק

3) Robinson, Palestina דף 525.

4) מי מריבה דף קנ"ד.

עוקר הרים וסיני, מאחר הצאן לקוח, ונשא את ראש מלקוח, הלא הוא הרב הנזכר (ר' שלמה סאגיש) רבו אלופו ומיודעו, וילך (ר' יוסף מטראני) הלוך וגעה... וירד מצרימה אנוס על פי הדבור, פן יפגעו כדבר... וכל הארץ באו מצרימה לשבור את יוסף".

ב) ר' משה אלשיך הדרשן אשר התישב בדמשק בפרק הזה כנודע מהמשך הענינים כתב בהקדמת חבורו פירוש על התורה ס' בראשית: „כי אמרתי יש לי תקוה יחנן ה' ויניח לנו מרגזנו ומעצבון בני עמנו, כי יבא כנהר צר, ובכל צרותיה לו צר, אולי ירצה ויחליצנו וירצה גא במנוחתנו, ואפנה ואשנה ואשלש כל אמרתי, הלא בספרתי... אך אמנה למן היום אשר נתתי את לבי לעשות כן הדביקתנו הרעה טבחה טבחה מסכה יינה, אף ערכה שלחנה, ימים של שנה לא שלונו ולא שקטנו ולא נחנו, צרות צרורות מרובבות משולבות אשה אל אחותה, לעת מרפא והנה בעתה".

ג) ר' ישראל נג'ארה במכתבו לראשי היהודים בעיר הבירה הואיל לבאר כל הענין וכה דבריו:

„וזאת כתבתי לשרי העיר ההוללה קושטנדינא, בשם קהלת הקדש פה מתא דמשק, בבא פה חכמי העיר צפת תוב"ב רובם ככלם בורחים מפני חמת המציק להם היושב על המשפט אשר בארצם, אשר עשקם ורצם, יום צרה ותוכחה ונאצה היום הזה כי באה עד משבר העיר שיאמרו כלילת יופי צבי היא לכל הארצות לתורה ולתעודה היא היתה אם לכל חי צדיק מושל יראת אלהים, שמה ישבו כסאות למשפט, האלהים, האדירים מימי קדם קדמתה, ועתה הושמה, כמת מצרות צרורות שנעשו צרות זו לזו, עוד זה מדבר ידבר עסים תהתיו, חיילים יגבר לשבר ארזים, ומגזים איומים עיים עד ירצוהו ברצי כסף, וזה בא אחריו בפה פתוח לרוחה אומר הב הב...

„יום לשנה הוקבע בכיה לדורות לכל הגולה, ולעיר ההוללה קול יללה מדי שבת בשבתו, לא ישכותו, אך בזאת יאותו, בפרוע פרעות מסים וארגוניות, ואין לאל ידם לסתום פנות, עד נעשית כמצולה שאין בה דגים, ויושביה כחגבים נכאבים, נעשו כבני חורין מנכסיהם, ויהי המה מריקים שקיהם עד כלות פרוטה, ויתר פליטה, ובכל זה לא הונח להם כי בעניים הם נרדפים ונגפים כבראשונה, והנה כהיום הזה החסם קם למטה רשע, היושב על המשפט עשה בהם שפטים... והורידם לארץ תחת היותו במשפט מעמיד ארץ משגב לעתות בצרה".

„יום ליום יביע אומר קל וחומר עלילות ברשע, על כל דבר פשע, ובפרט הפליא לעשות, אשר בנפל איש על ערש דוי ושלח משלחות מלאכי רעים לבקר את ההולה היחיה מחולי זה, עד רץ לקראת רץ ירוץ ומגיד לקראת מגיד להגיד לו בצאת נפשו, ועד יעלה באשו לא יתנהו לקבורה עד יתנו ככל אשר ישית עליו אם כל הוא ואין ידו משגת... אז יחלקו הנבאים לחצאים, חציים מהזיקים לגבות לו תכריכים, וחציים לגבות הערכים, אשר העריכו לו קרובי קרתא, ארחותם מעבטים, אלה המשפטים אשר ישים לפניהם שופט כל הארץ בעת רעה ובעת צרה".

„יום יום יעמום משא כבד עד כשל כח הסבל ועול הובל, והנה כהיום הזה יצאו כל צבאות ה' החכמים השלמים, ועמהם מדלת העם יותר מחמשים איש באו

פה

פה העירה דמשק, ברחו מכלי חמת המציק לעשירים ולרשים, והמה גרושים ממעונותם ויראים לשוב שמה, פן ידיח עליהם את כל הרעה אשר יזם לעשות, ועיניהם תלויות לאביהם שבשמים ואל טוב זריזות מעלתכם להבאיש את ריח השופט הלז שמה, אולי תהיה תקומה לארץ הלזו הנשמה, ויחזרו הראשים והתישים האלה למקומם ולמעונם".

"יום נקם לאלהינו לכל איש הירא ורך הלבב לא ישקיט עד אם כלה הדבר ובפרט אשר כין גוברין גבר, יגביר חיילים, יסינו להלסות עסלים היא בעוונותינו ארץ הצבי חשבה להשבר כאניה בלב ים זועף, וצריך רב החובל בתחבולות גדולות לבל תטבע במצולות, והנה אנחנו יושבי דמשק שכניה. הרואים את כל תחלואיה, מגלים אזן מעלתכם יכמרו רחמיכם לרפאת את חליה מהרה" [5]).

ד) ר' משה אלשיך הביא בתשובותיו גם כן איזה ענינים הנוגעים לרעת הנאייב ואם גם הסתיר השמות בכל זאת המקור יפיץ גם מעט אור על המקרה הזה, וכה דבריו: "מעשה שהיה, כך היה, באה גזרת המלך, ירום הודו אל דיין העיר (צפת) יבחר לו שנים או שלשה עשירי עם, יהיה בהם כח לעמוד במלאכת המלך, ובתואנה זאת, דיין העיר בקש לאכול מסונם של ישראל עד שהיה תופס אחד ומביאו במצור ובמצוק למען יפדה נפשו ויקר פדיונו בעיניו, וכן היה עושה לשני ולשלישי עד שהיה אוכל ממונם של ישראל. וקרה מקרה שתפס איש אחד מבני עמנו, וענהו בכבל רגלו וביסורין קשים באוסר אליו יבוא לו אחיו שהוא ראוי למלאכת המלך, ויהי כאשר ראה כי כל יום ויום קללתו מרובה מחבירו, וכל טענות התנצלות איננו שוה כנגדו, חפש ובדק אחר אחיו ותביאו לפני הדיין וםסר אותו בידו, וגם הוא ברזל באה נפשו, עד שבא אחיו הנזכר ורצה לפקח על הענין הזה להציל מצרה נפש אחיו, ואמר לדיין שלא היה ראוי והגון ולא יספיק בידו לעמוד במלאכה ההיא וכשראת זה הדיין אמר לו שיביא איש אחר יהיה ראוי ויהיה כח בידו תחת אחיו, וזה לא כדי לאפושי גברא למען יפדה באחרים, ויהי כשמוע את דברי הדיין שהולך עמו (בקרי) והביאו הדיין גם כן לו במצור ובמצוק וכשראה בכה, וראה להתפשר עם הדיין העשיר ההוא, ונתפשר עמו והניחו ללכת לו אל נפשו" [6]).

מן המקורות האלה יתבאר שבשנת שמ"ז תיתה מגפה גדולה בצפת, ושרוב תושביה בהו לנפשם בכל אשר מצאו, וכשובם העירה אשר אחר נעצרה המגפה בא להם נאייב או שופט אשר שלח מקושטנדינא והצר היהודים מאד עד אשר לא יכלו לסבול והכרחו לצאת מן העיר במספר גדול עד אשר רחפה סכנה גדולה שיבטל הישוב הישראלי בגליל העליון.

ג) בשנות ש"ס-שס"ד

על התלאות העצומות שבאו כתומן על תושבי צפת מתחילות בשנת שנ"ט ונמשכו עד שנת שס"ד הגיעו לידינו רק ידיעות מקוטעות אשר קשה להציל מפיהן השתלשלות כל הענין, המקור היחיד אשר יפיץ אור על המקרים ההם הוא ס' שאלות ותשובות מהריט"ט (ר' יוסף מטראני) בהקדמת ר' משה מטראני לספר אביו הוא יספר אם גם דרך אגב על מצב צפת.

בשנת

5) מי מצור דף קנ"ה.
6) שו"ת מהר"ם אלשיך סי' ע"ח.

בשנת הש"ס בצפת תוכב"א, התחילה לבא הסהוכה ותמנערת, כי קרא ה׳ לרעב וגם בא אל הארץ השרץ השורץ ועלה הפורץ להוטי רשף ושן בהמות ושארית חמות ויעל הארבה המבעיר והמלחך ויאכל מגדיש ועד קמה, וגם מכית נותשים... באף וחמת הפשיטו עורם מעליהם... וכי ראו כי גדל הכאב מאד שלחו כתם, שנים נשיאים לאומתם, הלא המה הרב כמהר"ר אברהם שלום, נופך ספיר ויהלום והרב אבא מארי (ר׳ יוסף מטראני) אלה שני בני היצהר בעצם השמים לטהר העירה חכמתם על פי מדותם כי אין ערוך אליהם בזמן לגודל יחוסם והשיבותם ומעלתם... כיוני הגאיות כלם הומות, שלוחי דרחמנא אשר נקבו בשמות, לא נתנו לעפעפם תנומות עד בואם פה קושטנדינא העיר המהוללה, לרפאת הנשברת והמחלה, והגישו עז ותעצומות ודברי הצומות לפני אילי הצדק, ומעשרה שליטים אשר היו בעיר הזאת, היו ארבעה אחים גבורים לעמוד בפרץ, זרע ישישים אשר בארץ המה לקדושים, בני הרב הגדול כמהר"ר אברהם ן׳ יעיש ז"ל מגזע היחס והמעלה, ועטרת זהב גדולה שנים מהם, ראשי עם בענוה ויראה, שרי קדש בקדושה ובטהרה... מגשרים קלו מאריות גברו... גדול שבהם הרב כמוהר"ר יהוסף ן׳ יעיש... קטון שבכלם מורינו הרב כמהר"ר יום טוב ן׳ יעיש ארי שבחבורה".

ר׳ משה מטראני בהמשך דבריו לא הודיע אם הביאו שלוחי צפת איזה תועלת בישיבתם בקושטנדינא ומלבד זה המקרה היה בסוף שנת שנ"ט ושנת ש"ס ולא דקדק כראוי בכתבו דבריו על ספר, ממקורות אחרים יודעים אנחנו שר׳ יוסף מטראני היה בעיר הבירה בשנת שנ"ט[7].

בשנת שס"א רואים אנחנו שני השלוחים הצפתים ר׳ אברהם שלום ור׳ יוסף מטראני במעמד רבנים אחרים בצפת בסוף חדש אב[8] כי כנראה העיר נתישבה מחדש ורוב תושביה שבו אליה, אמנם בשנה השנית פרצה המגפה עוד הפעם וכל התושבים נמלטו אל הכפרים אשר בסביבות העיר ובפרט אל כפר „בוקיעא" אשר בגליל העליון[9].

ואחרי שרחם ה׳ על הארץ והמגפה נעצרת שבו איזה תושבים העירה בסוף שנת שס"ב[10]) והישוב הישראלי נחדש כמו שנתים ימים, אמנם בשנת שס"ד התנפלו הדרוזים עוד הפעם על העיר האמללה הזאת עד אשר נאלצו כל תושביה לנדוד בכל אשר מצאו כי כשל כח הסבל, למרות שהפרטים נעלמו ממנו אין להכחיש המקרה הזה שבסבתו נפזרו כל הצפתים בכל ערי המדינה, ר׳ יוסף מטראני התישב בעיר הבירה „מכאן ואילך השכחתי בקושטנדינא משנת השס"ד"[11]) ר׳ משה ן׳ ר׳ שלמה סאגיש התישב באמציא[12]) ר׳ יוסף סאגיש במצרים[13])
ר׳

7) שו"ת מהרימ"ט חלק א׳ ס׳ נ"ג (בקושטנדינא שנת השנ"ט) שם ס׳ נ"ד (מה שכתב החח"ש כמה"ר יחיאל באסאן נר"ו להשיב על דברו) שם ס׳ נ"ו (בקושטנדינא שנת השנ"ט) שם ס׳ נ"ז (בקושטנדינא שנת השנ"ט) ס׳ נ"ה (הנני יוסף שגית ירי להשיב שואלי) שם ס׳ נ"ט (בקושטנדינא שנת השנ"ט) שם ס׳ ס׳ (בקושטנדינא שנת השנ"ט).

8) שם, שם ס׳ פ"ב. 9) שם, שם פ"ג.

10) שם, שם, פ"ד (לצידון שנת השס"ב).

11) שם. שם, ס׳ פ"ט.

12) שם, שם, ס׳ נ"ז

13) אהלי יעקב, דף ק"ם משנת שס"ר.

י נבריאל ן' ר' אלישע גאליקו נדד לטיריא[14]) ר' יום טוב צהלון לקושטנדינא ר' משה ן' מכיר לעין זתון, ר' דוד קאשיריש ירושלימה, ורבנים אחדים אשר נאבדו עקבותיהם בפיזור הנורא הזה.

כנראה בעוד איזה שנים בטל הישוב הישראלי בצפת, ולמרות שנתישבה העיר מחדש אחרי כן, מספר התושבים היהודים לא הגיעו עוד כביטים הראשונים לישובה, ובעל הזכרונות ר' ישעיה בן ר' יוסף מטראני כתב בהקדמתו לספר אביו: „כי הוא היה (אביו ר' יוסף מטראני) סוף הגאונים אשר היו לפניו בעיר הקדש צפת תוב"ב בזמן היותה עיר תהלה של רבני וגאוני עולם, אלהים יכוננה תשב עולם לפני אלהים עיר תהלה לצבי ולכבוד" כי כל זה יראה שאבדה הרבה מהשיבותה בעת אשר כתב דבריו, נפלה פלאים ולא הוסיפה לקום עוד.

ד) בשנת שצ"ד־שצ"ה

הישוב הישראלי היה כל כך קטן הכמות בצפת אחרי המקורות האלה, עד שיחסרו לנו המקורות העברים על המקרים שהיו בצפת בסוף שנות השלטן מוראד הרביעי, מנגד לזה המקורות הלועזים תארו לפנינו המצב הנורא אשר שרר בעיר ובסביבות והתלאות הרבות אשר באו בתומן על אנשי המקום.

ההיסיר פאכר־אודין־אבן־מהאך שר הדרוזים מרד בשלטן עוד משנת שס"ה, בשנת שס"ד הפחה מדמשק צוה להכות אותו ויערוך אתו המלחמה, בתחילת הדרוזים היו היותר חזקים, אמנם בסוף פאכר־אודין הוכה בעיר צפת אחרי מלחמה כבדה וינום למערות „שופ" אשר בלבנון ושם נתפס הי ויובל אסור לעיר הבירה[15]) ושם התנפל לרגלי השלטן ויודה על פשעיו השלטן סלח לו, אמנם כשנה אחת אחרי כן נכדו של פאכר־אודין ההימיר החדש של הדרוזים החזיק מעמד ויכה את חיל אחמד־פחה מושל דמשק ויתנפל וישלול בתחילה עיר צפת ואחרי כן צור ערי בארות וצידון, וכאשר הגיעה לעיר הבירה השמועה המעציבה הזאת שההימיר החדש הזה הנודע בשמו „מילכים" מרד בשלטן ויקצף הסלך על זקנו ויהרגהו ואת ראשו תלו בשער הארמון ובארץ ישראל וסוריא עברו ימים רבים עד אשר שקטו[16]).

ציון י"ד

חברת משוררים להופות והקברנים במצרים.

על התיסדות החברה לשמח החתנים ולקבור המתים במצרים נמצאים מקורות שונים שנחוץ להברם כדי להבין השתלשלות כל הענין.

א) על התיסדות החברה הזאת, המקור הראשון הוא ר' יוסף סמברי בחבורו (בכתב יד) „דברי יוסף" ואלה דבריו: „הרב דוד ן' אבי זמרא הנקרא הרדב"ז

14) שו"ת מהריב"ט אהע"ז ס' ז'.

15) Histoire de l'Ém. ottom. דף 267.

16) Turquie דף 237.

הרדב"ז... ועשה תקנות הרבה, ובכללם גזר אומר ועסד ובטל בחורות הנוים הנקראים אל־רקצאט לנגן ולרקד בחופות חתנים ובבתי משתאות, וביכים ההם מפני חמת המציק ומפני תקף הגזרות והצרות עול הגלות שהיו בהם היהודים עד כי לא היו יכולים לעלות ולקבור את המת, בחברת הקברים היה איש יהודי חמר גמל נושא מתי ישראל על כתף עירים ועל דבשת גמלים לקברם בקברי ישראל הרחק מאד מן העיר כנודע בבית הקברות אשר במצרים, וכהכביד עליו משא העם, מהם ישליך אל הפחתים ואל הגאיות בדרך בהוליכו אותם, ויהי כי ארכו הימים העיר ה' את רוח גדולי העיר וחכמיה, ועמדו בבית דינו הצדק של הרדב"ז וסיעתו הקדושה, ועמדו על נפשם ונדרו זאת הפרצה הגדולה ותקנו והעמידו כמה אנשים וחלקו החברה במשמרת קדושות וטהורות למשמרת לאות לבני מרי לבל יזלזלו עוד במת מצוה ויהיו קוברים אותו בקברות אבותיו, והקדים הרב ז"ל הק"ק הפראנקוס (ספרדים) תחלה, כי היה להם אמצות לב וכח לעלות לבית החיים ועלו כמה פעמים ואירע להם נזק מן הישמעאלים, ובכל זאת לא היו שמים על לב כי קבלו עליהם זאת המצות בשמחה ובטוב לבב. ואחר כך חברת הק"ק, מסתערב כי להם משפט הגאולה, ובאחרונה יסעו בני ישראל הק"ק מערביים, זה מה שתקן להם הרב זלה"ה איש על דגלו באותות במשמרתם יסעו כדי שהיו מוכנים ומזומנים לקברות המת ולשמחת והתן וכלה [1].

ב) ר' י צ ח ק ע ק ר י ש בהקדמת פירושו על שיר השירים כתב בדברו על הרדב"ז „אף הוא תקן המשמרות של הקברים" דברים שאי אפשר להבין אם לא בעזר המקורות האחרים.

ג) בס' ש א ל ו ת ו ת ש ו ב ו ת הרדב"ז באת השאלה כנראה טרם נעשתה התקנה הזאת:

„שאלת אם בית הקברות של מצרים חשוב כמקום אחד לענין שיתחייב באבלות משעה שהחזיר פניו אף על פי שעדין לא נקבר המת" ובתשובת השאלה כתב ר' ד ו ד ן' ז מ ר א: „אין חשוב מקום אחד, דהא טעמא הוא מפני שאינם יודעים מתי נקבר המת" [2].

והנה המקורות האלה יזכירו הסבות להקים חברות ומשמרות הקברים אמנם לא יזכירו הסבות למחלקת המנגנים לחפות, אל המקורות האלה יש לצרף מקור אחר אשר יפיץ אור על הענין הזה וכן על השנה שנעשתה התקנה כצמצום, המקור הזה הוא משנת שנ"ב ומזכיר שחמשה שנים לפני כן שהוא בשנת שמ"ז היו אז כמו ששים שנה שהוא קרוב לשנת ר"פ־רפ"ה, מצד אחר ר' י ו ס ף ס מ ב א ר י בכתב יד שלו רמז גם כן על השנה ש"פ כי נקד משמרת ומשמרותם על אותיות מס"ר שעולה למספר ר"פ, במקור השני לא נכתב כי אם בצמצום הן חסר הן יתר, אם כן יוצא לנו שהמעשה היה בשנת ר"פ על ידי ר' ד ו ד ן' ז מ ר א. וזה לשון השאלה הזאת:

„בשנים קדמוניות היתה פרצה גדולה במצרים בענין החפות שהיו באות בחורות גויות (כנראה נוצריות ור' י ו ס ף ס מ ב א ר י קורא אותן „אל רקצא"ט) לנגן ולרקד

1) דברי יוסף לר' יוסף סמבארי כ"י פרק ר"ז.
2) שו"ת הרדב"ז דפוס ליוורנו ת"ב ס' כ"ט.

ולרקד מלובשות במשי ורקמה, ובטוב לב בחורי ישראל ביין ישאו עין אל יופין ויבואו לידי כמה מיני עבירות קלות וחמורות".

"[3]) גם בענין קבורת המתים היה איש יהודי חמר גמל נושא מתי ישראל על כתף עיירים ועל דבשת גמלים לקבור בקברי ישראל הרחק מאד מן העיר כנודע מבית הקברות אשר במצרים, ובהכביד עליו משא העם ישליך אל הפחתים ואל הגאיות בדרך בהוליכו אותם, ויהי כי ארכו הימים העיר ה' את רוח גדולי העיר וחכמיה ועמדו על נפשם בשתי הפרצות האלה ותקנו והעמידו כמה אנשים בחברה קדושה וטהורה לשתי המצוות האלה: לנגן ולשיר בהכנסת כלה להציל את העם מן הנשים הנכריות, ולא תבואנה בגבול ישראל כלל, גם להוצאת המתים וקבורתם, נחלקו החברה למשמרות קדושות וטהורות לעשות בשתי מצות אלה כל אחת ואחת פעם כפעם, ועשו תקנות אלו בחומרות גדולות, החרים יכושו וההרים המוטינה וזכר שתי המצות האלה לא יסוף מזרע היהודים אשר במצרים, ונהגו בהם כמו ששים שנה ששים ושמחים, אחר כל אלה, עמד איש לא נודע מי הוא זה, ואמר שהכלה קרובתו ספרה לו כי דחקו רגלה בצאתה לקראת החתן בגילמא שעושים לכלות עד היום במצרים, ויחרד כל העם מקצה לאמר אין זה כי אם מאנשי החברה המתופפים ומשוררים כפי התקנה, ועל זה גזרו חרם שלא יתופפו אנשי החברה בחופות כלל עד כלות חמש שנים, והיו הספרדים נזהרים בכך קצת שני מספר שקצבו בגזרה זו רק מצות קבורת מתים נשארה בידם הלוך וגדול מאד ועשתה פרי למעלה.

"אחר כך בתום זמן קצבת הגזרה, עמד חכם רשום ורב וקבץ את תלמידיו והחרים לבטל החברה ממצות התופים עוד עשר שנים אחרות, ולא היו באותו המעמד כל דייני העיר, ולא הסכימו על גזרתו להיות שבאותו זמן הקודם שנתנה הגזרה הנזכרת כנזכר, היו מתקבצים כל איש רע ובליעל משומדים ועוברי עבירות בפרהסיא אל בית כל איש אשר יתן אשה לתופף ולשיר בפני הכלה בעת הגילמא והיה הפקר לפניהם נשי אנשי ישראל הבאות לגמול חסד עם הכלה, להסתכל בהן בכל אות נפש האנשים הרשעים הזדים האלה, ולכן היה בדעת קצת חכמי הקהלות להחזיר העטרה ליושנה, החברה הקדושה והטהורה לתופף ולשיר כתקנת קדושי עליון אשר בארץ הסה, ולקצת יבים נתבקש בישיבה של מעלה החכם הרב המתקן המשך בטול החברה מלשמח החתן והכלה הנזכרת, ואחר פטירתו נתקבצו רוב חכמי העיר וכתבו הסכמה וזה נסחה:

"בהיות שבשליש ראשון לחדש חשון של שנת השנ"ב ליצירה נתקבצנו בתלמוד תורה עם החכם השלם המנוה כמהר"ר בצלאל אשכנזי זלה"ה וחדשו הסכמה של ענין הגדלוואה והמשכנו עוד עשרה שנים אחרים מחדש חשון הנזכר, והחרמנו על זה חרם בפיפיות של בית רבן ובשופרות כמשפט החרם הראשון, כפי סדר הכתוב בספר כל בו לפי שראינו שיש בזה גדר מפריצות הערוה, ועתה שמענו שיש מי שרוצה לפרוץ גדר החכם הנזכר, לכן אנחנו מחרימים ומארדים ומקללים לכל מי שיעבור על החרם הנזכר בתוך הזמן הנזכר, והחתן אשר יעשה בזדון מבלתי שמוע אל האלה והקללה הכתובה, ננהוג בו מנהג מנודה ומוחרם והוא לבדו ילכד בעונו, ושלום על ישראל הכשרים ועליהם תבוא ברכת טוב" "ופייסו אחד מהחכמים שלא

3) אהלי יעקב סי' ס' כנראה מתוך השאלה, הס' היה בידי ר' יוסף סמבארי והעתיק הענין מלה במלה.

שלא הסכימו מאז בתקנת החכם המנוח המבטל את החברה הקדושה ממצות תתופים, וחתם בהסכמתם בנסח זה: עם היות שלא נמצאתי בהתחדש ההסכמה הנזכרת ולא הסכמתי בה לסבה שנראה לי שעדיין בעונות הפריצות במקומו עומד ואולי יותר, על כל אלה שלא לעבור על דעת החכמים השלמים, ועוד כי חושבים לתקן ולהפריש מאיסור, לכן הנני מסכים בכל מה שהסכימו הנזכרים״.

„ויהי כי עברו עוד איזה שנים בבטול אנשי החברה הקדושה ממצות התופים, נפרץ נדרון של ישראל ורבה רעתם בחוצות בהקבץ כל המשומדים ומגלי עריות ההולכים בדרך לא טוב לתופף ולרקד ולשיר לפני הכלה בעת הגילוואה בתוך הנשים העבריות, עד כי הגיע תור בטול העונות והברדים האלה, ושידך החכם השלם הדיין המצויין החתום בהסכמה ההיא את בתו לבחור אחד, ונזר אומר בלבו שלא להוציא בתו ונשי ביתו ולגלות פניהן לפני האנשים הרשעים האלה הנזכרים, ושלה בעד החברה הטהורה בליל תראות הנערה לארוסה, והרחיקו מגבולם כל איש רע ובליעל, ועשו הם מצותם לתופף כמנהג הראשון... ולא עלתה ארוכה לרחות המשומדים והמורדים אם לא בהכנס אנשי החברה, כי חוקים המה ויגרשם מפניהם״.

ר׳ יעקב קאשטרו, שנגע הענין לעצמו בהיות שהוא היה אבי הכלה שבשבילה נתבטלה גזרת בטול החברה, כתב תשובה ארוכה להחזיר ולהעמיד החברה ליושנה ומתוכה נראה עד כמה היתה קשה ומסוכנת עבודת הקברים וכה דבריו הצריכים לענין.

„כלם שומרים משמרת ה׳ ומה גם עתה במצות הקבורה לסכן נפשם באישון לילה ואפילה, בארץ ציה במדבר הרחק מאד מהעיר, הערו למות נפשם אשר עינינו הרואות כמה נהרגו כמה נגזלו וילכו ערומים בלי לבוש על יד הלסטים הסובבים חוץ לעיר בימים ובלילות״ [4]).

ממקור אחר נדע שגם אחרי שנקברו המתים בבית הקברות במצרים הערבים היו גונבים המצבות שעלו מדמים יקרים ובעמל רב, עד אשר אנשים רבים מעשירי העם היו נאלצים להוציא מתיהם מקברם ולהוליכם לארץ ישראל במקום שיהיו יותר בטוחים, וכנראה בפרק הזה הובלו עצמות הרמב״ם מקברו במצרים ויקברום בטבריא, וזה לשון השאלה והתשובה:

„על מה שנהגו במצרים להניח על המתים מצבות של אבן גדולה, וכותבין עליה שם המת וכשמפנין אותו להעלותו לירושלם, באים הגוים וגונבים אותם ומוחקים הכתיבה וחוזרין ומוכרין לישראל לצורך מתים אחרים״ ובעל הזכרונות שנשאל על הענין הזה השיב: „אלא שאני ראיתי במצרים רעה כזו, שכל מצבה שנשתכחו שם בעליהם מהם, גונבים אותם וחוזרים ומוכרים אותם לישראל, ונמצאו גוזלים את המתים וישראל מחזיקים בידיהם לקנות אותם, לפיכך ירא שמים יזהר שלא יניח על מתו אלא מצבה חדשה או מאותם שברור אצלו שפינו את בעליהם משם, וגם מאותן המצבות שגונבים מעל הצדוקים (כלומר הקראים) והשומרונים אסור ליקח מהם, ולפי שראיתי מקילים בדבר זה הוצרכתי לכתוב, שהדבר אסור, שהרי הצדוקים (קרי הקראים) ישראל הוא... והשומרונים אף על גב שאינם כישראל... מכל מקום לענין גזל וגנבה הכל שוים ואסור לסייע ידי עוברי עבירה״ [5]).

על

---

4) אהלי יעקב סו׳ ס׳ דף ק״ג ע״ב. 5) שו״ת הרדב״ז חלק א׳ ס׳ תשמ״א.

על תכונת וסדרי החברה הזאת נמצאו מקורות אחרים יקרי ערך ומהם נדע יתר הפרטיות אשר לא באו במקורות הראשונים.

„חברת קברים נחלקה לשלשה משמרות, וגבאי ממונה על כלם, וכהגיע תור משמרה מהם, שלח הגבאי לראש המשמרה לעלות עם המת ולקוברו כנהוג, ולא אבה לעלות ולא לעשות המצוה, ואחר זמן נתחרט ורוצה לחזור למצות הקבורה גם להיות ראש משמרה, ולפי שעלתה משמרה אחרת לקבור אותו המת שלא רצה הוא לקוברו שואל שבהגיע תור אותה משמרה אחרת יעלה הוא ומשמרתו במקומה כדי שלא יהבר לו אותה מצוה״ [6]).

„במדינה זו (מצרים) יש חברת קברים קרוב למאה וחמשים איש, מחולקים לשלשה משמרות, וגבאי אחד ממונה על כלם, על פיו יצאו ועל פיו יבואו וביניהם קשר אמיץ וחזק לעזור איש את אחיהו ואת הגבאי שלהם בכל הדברים ולעמוד נגד כל הקמים על איזה מהם, בשבועות חמורות וחרמות בהסכמות שביניהם, וכל המדבר בכבוד אחד מהם נפרעים ממנו בעל כרחו שלא בטובתו [7]).

כעשרים שנה אחרי התיסד החברה הזאת „נתבקש בישיבה של מעלה החכם הנבאי אשר היה ממלא מקום שלשת הגבאים עליהם בהשתדלות גמרין והיה מנהיג כל החברה בטובה ונחת והיו מתרצים בו לבדו והשאיר אחריו ברכה בן יכבד אב ממלא מקום אבותיו בחכמה וביראת חטא ובכל הפרטים שנוסף על זה היותו חבר מקטנותו וגם שמש בסינוי ראש משפחה ועוד בחיי אביו הוא המוציא והמביא בכל פרטי החברה, וכתוך שנתו (של אבלות) של אביו קמו אנשים אשר לא כן והרחרו ריב ומדון בשתי טענות שקריות באברם היכן הן חפצי החברה גם אינם רוצים שיהיה גבאי עליהם מי שיש עליו משא מלך ושרים ונשארו שני ראשי משמרות מהחברת עומדת עם כל חבריהם והם מעידתים ראשונה זה עשר שנים להיותם אהובים לשמים ולבריות ויודעים שצריך להיות גבאי מי שיש לו הורמנותא דמלכא הן לענין קבורת מתים הן לענין החיים שמוסרים נפשם על קדושת ה׳ בכל שעה ובכל רגע״ על כן הסכימו שני ראשי המשמרה והחברים להעמיד עליהם לגבאי את בן הגבאי הנפטר ושלחו ההסכמה לראש המשמרה השלישית להתנו, אך מלבד שלא התם אסף את כל חבריו ויסכימו בהחלט הסכמה מתנגדת לראשונה, ובין כך ובין כך רבו חלוקי דעות והיה קרוב הדבר שתתבטל החברה החשובה הזאת, אז כתבו לראשי הירבנים לקושטא׳ אשר גזרו שהמעטים צריכים להכנע לפני הרבים ועליהם לקבל ההסכמה הראשונה [8]).

מן המקורות האלה למדנו:

א) שבשנת ר״פ נוסדה במצרים על ידי ר׳ ד ו ד ן׳ ז מ ר א חברת יהודים שמטרתה לנגן ולרקד בתופות בליל החג הנקרא בערבי „גילוואה״ שבת תתראת הכלה עם החתן, ולהוליך המתים לקברם בבית הקברות הרחוק הרבה מן העיר.

ב) החברה נחלקה לשלשה משמרות א) ספרדים ב) מסתערבים ג) מערביים.

ג) חברי החברה הגיעו למספר מאה וחמשים איש ועליהם גבאי אחד המשגיח והפקיד על כל עניני החברה.

ד) בשנת רמ״ז נתבטלה החברה במקצתה לחמש שנים על פי מקרה שהיה שרתקו רגלי כלה אחת.

6) אהלי יעקב ס׳ פ״ח. 7) שם, ס׳ קי״ב. 8) לב שמח חו״מ ס׳ ה׳.

ה) בשנת שנ״ב נחדש הבטול עוד לעשרה שנים על ידי ר׳ בצלאל אשכנזי.

ו) שלשה או ארבעה שנים אחרי כן בערך שנת שנ״ה־שנ״ו, נחדשה החברה על ידי ר׳ יעקב קאסטרו ותעמוד ימים רבים עד אשר בטלה ונשכח זכרה בימינו אלה.

ציון ט״ו

לתולדות אמאטוס לוזיטאנוס

בחלק השני דף ק״ז באו תולדות הרופא אמאטוס לוזיטאנוס אשר רצוף פה צלוסו, בינתים הגיע לידי ספרו של הרב ד״ר עמנואל „גדולי שלוניק לדורותם״ ושם מובא נוסח מצבתו אשר כתב אותה החכם פלאויו יעקב די איב׳ורה בחרוזים כתובים בלשון לאטינית, והנני מספח אותה פה לפי כתובתה ותרגומה בעברית, לפי דעתו של הרב עמנואל המצבה הזאת לא נמצאה כעת בבית הקברות בשלוניק, ואולי נשארה תחת הבנין שבנו התורקים בקצה בית הקברות בית הספר הגבוה, שהוא כעת האוניברסיטה היונית, ונראה הדבר שבהיות שנפל שדוד בחולי המגפה, קברו אותו בקצה בית הקברות, או המקום שנודע בימי קדם „חוץ לחומה״

וזה תוכן הכתובת לפי הספר Barbosa Machado, Bibliotheca Lusitana:

„Qui toties fugientem animam sistebat in aegro
Corpore, Lethaeis aut revocabat aquis.
Graius, ob id populis et magnis regibus aeque,
Hic jacet; hans moriens pressit Amatus humum.
Lusitana domus: Macedum tellure Sepulchrum
Quam procul a patrio conditur ille solo!
At cum summa dies, fatalis et appetit hora
Ad styga, et ad Manes undique prona via est."

(תרגום הכתבת)

[21 יאנואר 1568]

פה שוכב האיש אשר
כמה פעמים עצר בעד הנשמה הבורחת מהגוף החולה
או השיב אותה ממי נחל הנשיה [1].
על זאת היה אהוב גם לעמים גם למלכים הגדולים.
במותו צנח אמאטוס על האדמה הזאת.
ארץ לוזיטניה היתה מולדתו; קבורתו נמצאת במקדוניה.
רחוק רחוק מאדמת מולדתו הוא קבור בדד. אבל כבוא
היום האחרון, עת הפקודה, אז מכל עבר פתוחה הדרך
אל שחת ואל מעון־הרוחות.
[נל״ע ביום ד׳ כ״א לשבט השכ״ח תנצב״ה].

וכדי

1) גדולי שלוניק לדורותם לד״ר עמנואל דף קמ״ו.

וכדי שלא תקבע הלכה בוטעה לדורות מוצא אני הובה לעצמי להעיר במקום הזה, מה שכתכתי בחלק השני דף ק״ו, הערה 20.

כי הסופר המעולה ד״ר צבי גרין בחלק ט׳ דף 327 הערה 1. בגרמנית, והוכפל בתרגום העברי של ש״פר חלק ז׳ דף ר״ו הערה ב׳, כתב ששמו של אמאטוס לוזיטאנוס הוא בעצמו המובא בספר שו״ת של ר׳ שמואל די מדינה ח״מ ס׳ ה׳, והנה אי אפשר לי לשער איך נפל הרב גרין בטעות גסה כזאת, לחשוב שהרופא הזה אשר כמעט הציג דגליו בשלוניק, יעזוב לפתע פתאום עסק הרפואה אשר עליה הקדיש כל ימי חייו, ללכת לבוקאריסט לעסוק במסחר, כפי המובא במקור ההוא במהרשד״ם. אולי הטעות בא לו כי הענין הזה מובא במקור ההוא באישפאניולית אשר כנראה לא היה בקי בה הרב גרץ, וטימלא מובן שלא השניח כראוי בענין הזה, שהיה בבוקאריסט כסוהר פשוט חביב אמאטו, ונפל על המציאה הזאת כמוצא שלל רב, בהיות שמצא השם העברי לאמאטוס לוזיטאנוס, והנה השם אמאטוס הוא שם העצם, וכינויו של הרופא הזה היה לוזיטאנוס בהיות שהוא היה יליד הלוזיטאניה שהוא פורטוגאל, ופה להפך השם חביב הוא שם העצם, ואמאטו הוא שם המשפחה, הנהוג עד היום בארצות הקדם והוא מן המקור האיטליאני Amatto ואיזה שייכות יש בין שם העצם ושם המשפחה? וטעותו של גרץ בלי דיוק רב גרם שגם אחרים נגררו אחריו בעינים סגורות.

ציון ט״ז

ההרגה הגדולה ביום י״ד אלול שע״ז בקרבת שלוניק[1]

ר׳ חיים שבתי בשלוניק כתב בשנת שע״ח: „להיות דעתי בלתי צלולה מחמת כמה הרפתקי דעדו עלינו בקיץ שעבר" (עיגונא דאתתא ס׳ כ״ד) הדברים האלה שבאו סתומים נגלו לנו תודות לעמל ר׳ ברוך בן יעקב מורה בתלמוד תורה הגדול בשלוניק שעלה בידו למצוא בגנזי הבית הזה כתב יד מן השנה ההיא ואיזה מצבות בבית הקברות הישן המזכירים המאורע הזה, על פי המקורות האלה נדע שארחת הסוחרים היהודים בשובם משנת שע״ז מן היריד „דולייה" נהרגו בקרבת שלוניק מקטן ועד גדול בידי שודדים וכל סחורתם ורכושם היה לבז וזה נוסח הכתב יד:

„ארץ ישראל שמעי קול ה׳ לעיר יקרא, קול כחולה צרה כמבכירה, העיר הזאת העיר העליזה מימי קדם נהפך להבל מחולה, שבת משושה כי חרב לה׳ מלאתי דם, בלע ולא חמל ויהרוג כל מחמדי עין בני ציון היקרים המסולאים בפז, המעלות והתהלות הבינם לטבח בידי גוי אכזרי, לא יחמול אותו ואת בנו, דודו ובן דודו מתגוללים בדמים ופניהם איש אל אחיו מתחבקים מתאבקים בעפר, חשך משחור תארם

---

1) על הצרה הזאת כבר רמז בעל הזכרונות (בגוף הס׳ פרק ג׳ הערה ס״ז-ס״ח) ועתה הגיעה לידי המחברת הוצאת הבבליותקא הספרדית בשלוניק השלישית (סיון התרע״א) ושם מובא כל הענין ע״פ כתב יד שמצא ר׳ ברוך בן יעקב בגנזי התלמוד תורה בשלוניק המפיץ אור בהיר על הענין הזה.

תארם לא נקרו, על זאת תאבל ארצנו ונחלתנו כי האלהים מצא את עוננו אבל אשמים אנחנו כי ידענו את עוננו, על כן למען תהיה למזכרת עוננו וחטאתנו כי כבדה, גמרנו להעלות על ספר בעט ברזל כותבו בדמע לקבוע לדורות היום ההוא יום חשך ואפלה, אל יחד בימי שנה י״ד ה׳ הויה לחדש אלול שבע״ה לפ״ק, שבעה ברעות נפשנו, גדע בחרי אף זקנים. עם נערים, רשים וראשים ובחורי ישראל הכריע, כלם אנשים הלוצי צבא המעלות תורה ומצות, גם עשר וכבוד הוד והדר לבושם, אנשי חיל רוכבים צמרים קהל גדול השבים מיריד דולייא[2]), דלו עיניהם למרום בקול נשבר ונדכה להצילם מפחד אויב ואורב בדרך בצאתם כי נפל פחדם עליהם לשמוע אזן שמעה אזנם, היה ה׳ כאויב ולא אבה שמוע לקולם כי נחשבו כצאן טבחה באין אומר השב, נמס כל לב ורפו ידים. עיננו נגרה ולא תדמה מאין הפוגות, עד ישקיף ויראה בהרבנותיו ישוב ירחמנו, יצוה ממעון קדשו להשקותינו כוס תנחומים לנו ולאבליהם ורחם יתומיהם, ואלמנותיהם לא תבכנה, ולכן הסכמנו שיום י״ד אלול בכל שנה ושנה יהיה נזכר ונעשה לקדש צום ועצרה, ותרדנה עינינו דמעה ועפעפינו יזלו מים מי המרים המאררים וכזה ה׳ יראה בענינו ואת עמלנו ושב ורפא לנו, והסכמנו שיום הצום ובכי הזה שקבענו לדורות פה העירה, יהיה ברב עם הקהלות הקדושות בחברת תלמוד תורה יע״א אשר פה שלוניקו ולראות האמת שכן קבלנו וקבענו לדורות חתמנו פה ביום ב׳ כ״ט לחשון שנת השע״ה ליצירה בשלוניקי וקים״.
יוסף לבית הלוי, יצחק בכמוה״ר שלמה לבית הלוי, הצעיר אשר הכהן ן׳ ארדוט.

תמוה מאד שלא הזכירו הענין הזה בעל הזכרונות ר׳ דוד קונפורטי שהכיר לפי ערך הזמנים איזה רבנים מן ההסכמה הזאת ואולי גם את בני ההרוגים, ועוד יותר נפלא מזה שלא נשאר מזה זכר הכם בשאלות ופסקי הרבנים בשלוניק מן הדור ההוא שהרעיש כל העיר הגדולה, ברור הוא שיד איזה גדול ותקיפי התורקים היתה במעל הזה ומיראתם ופחדם הוכרחו לכסות על פני המעשה המנובל הזה, על בכתבי המצבות באו הדברים סתומים והשמות משאלים, מספר ההרגים היה גדול מאד כמו שכתוב בהסכמה „קהל גדול השבים מיריד דולייה״ רבים׃

2) הסופר ד״ר עמנואל בחבורו הצרפתי Histoire des Israelites de Salonique (דף 257) הערה (30) כתב שלא מצא זכר הכפר הזה „דולייא״ לא בחבורו של Ami Boné ולא בחבורו של Pouqueville ולא אצל Cousenery ולא אצל Tahel, בלבד הציר הצרפתי Felix Beaujour שישב בשלוניק בין שנות 1792 עד 798 מזכיר השם הזה אצל פוטריגז׳ במרחק 95 קילומטרים לצפון שלוניק (חלק א׳ דף צ״ה) אז שלשים שעות לפרשים, השערתו שלפר עמנואל שאם ירכבו על הסוס ביום ח׳ בכפר יוכלו להגיע לשלוניק ביום ו׳ קדם חשיכה, אך דעתי שהיה המקום יותר קרוב לשלוניק והוריד היה לא בכפר כי אם בחלקת שדה ששם היו נוטעים אהלים והשם דולייא נגזר מן המלה המקדונית־סלאוית дол מורד, שחלקת השדה היה ברגלי ההרים, והראיה לזה שבמצבתו של חיים ששון נזכר המקום פולג׳י מן המקדוני־סלאוית поле שדה, פולאג׳י שדה קטן, ומסופק הדבר אם יוכל איש שלא הורגל לנסוע בלי הפסק על הסוס כל כך שעות, ובהיות שלא היה במקום קבוע, מקום ישוב לא נרשם אצל הגיאוגרפים, ובמצבתו של משה אסיאו רמוז: ויפלו שמה בעמק עכור היא ההרגה, מורה שהמקום דולייה היה במורד, כעמק, ואין זה יוצא מיד האפשרות שהיו במקומות שונים דולות.

„רבים חללים הפילו" (מצבה ב׳ ועוד) „ביום צר בא ושוד משדי יבוא... צוד צדום כצפור ברגלים נרמסו" (מצבה ו׳) וברור הוא שלא נמצאו כל הגויות, על הרוב כחמשה ועשרים הובלו לקבורה ויתרם „היתה נבלתם מאכל לעוף השמים" (מצבה ב׳) ההורגים היו רבים „עדת מרעים" והרגו אותם לא בסבה שהיו שנואים אותם כי אם כדי שלא יכירום אחרי כן, היו ביניהם נוצרים, ומחמדים, ייניג׳ירים, וסיפאהים על כן באו בכתבי המצבות שמות משאלים „אדום וישמעאלים" (מצבה ט״ו) במקום נוצרים ומחמדים „הנחשים השרפים אשר אין להם להש" רמז לייניג׳ירים שהיה להם כלי נשק (מצבה ג׳) „וידביקו פלשתים" (שם), רמז על הפרשים בלשון נופל על הלשון ורמז עליהם שהיו הרכבים על הסוסים והיה להם לרדוף אחרי הבורחים וידביקום.

אל הכ״י יש להפה כתבת ששה מצבות שרידי פלטת שלש מאות שנה שנגלו על יד ר׳ ברוך בן יעקב, בבית הקברות הישן בשלוניק ור׳ מיכאל שלמה מולכו (שלוניק בשנה תרצ״ג) והחשוב מכלם הד״ר י׳ ש׳ עמנואל בתבורו גדולי שלוניקי לדורותם (תל אביב תרצ״ו).

א) רפתה עדת ישראל והתת רטט
החזיקה צירים והבלים נפלו לה
בנעימי שלומי אמוני נאמני ארץ
ביום בא צר ביד חזקה
ובהמה שפוכת וישפוך עליהם
חרון אפו, אכלם הםכם בלעם
כתנים הרבה בושל בם נפל שדוד
נעקר ונדקר היקר ומעולה כה״ר
יצחק אפרים ביום והנה י״ד שלוחה
לאלול שנת ואשלמ״ה להם [2a].

ב) חבלים אחזונו כמו אשה ללדת
שם היא רעדה ביום צר ואויב
ידו הרה, פרש על מחמדי קהל
עדת בני ישראל, נתנום לדמן על
פני האדמה, והיתה נבלתם מאכל
לעוף השמים, ויכו לפי חרב היקר
ונכבד הר׳ יהודה טראנה ביום י״ד
בהה לאלול שנת ואשלמ״ה להם.

2a) הששה המצבות הראשונות נודעו בראשונה על ידי מר ברוך בן יעקב, האחרונה יום טוב די לה רוכיסה השלמותה נודעה לנו על ידי הרב עמנואל, יום ההרגה היה ביום ה׳ לשבוע י״ד אלול השע״ז שנפל בשנה ההיא ביום 16 ספטמבר 1617, באיזה מצבות שנמחקו איזה מלות בסוף או שאכלם ישן העת מלאתי החסר לפי השערתי ולא הלכתי בעקבות הרב עמנואל ושערותיו.

וני״ת (ונחך ה׳ תמיד)

ג) מאס מאס ה׳ את יהודה
קצף עלינו קצף רב קצף, ותתך
חמתו ואפו, בשלוה בנו הנחשי[ם]
השרפים אשר אין להם לחש
וינשכו בעם ויכו כהם מכת הרב
והרג ואבדן, רבים חללים הפילו
ועלה באשם ותעל צחנתם
וידביקו פלשתים ויכו לפי חרב
איש יקר ונעלה הר׳ יצחק
מאנדיל ביום י״ד אלול השע״ז.

ד) על בני אשר אבדתי גם יום מנוחה לא מצאתי
אנ״ה אנ״ה (אל נקמות ה׳ אל נקמות הופיע)
נפשי עלי בני כאד באש
תוקד, היה כאור חמה לשבעתים
בנפול ביד צרים לארץ שפכו
דמו כמו נחל נהר מצרים,
אם אשכחה אותך ימיני תשכח
אזכירך כמו הרבן ירושלם,
על זה היה דוה לבי המם ימם כהמס
דונג מפני אש, להכת שלהבת צרבת (הסכוה?)
על בני יהידי בחור ונחמד אשר
הוכה בעמק הבכה לחופה לא זכה
כה״ר שלמה בן גבירול נ״ע נפל
ביד עדת מרעים רעים וחטאים
והכוהו בחרבותם ביום והנה י״ד ה׳ בעיר
לאלול שנת השע״ז.

ה) נבהלו צירים וחבלים יאחזון בי
כיולדת ביום צר בא ושוד
משדי יבא, יום ידו פרש צר על
מחמדינו, צוד צדום כצפור
ברגלים נרמסו היו דמן לאדמה
וגם סקול הפחד ונפל אל הפחת
ונלכד בפח איש ישר ונעלה הר׳
מרדכי בצלאל ביום י״ד אלול השע״ז.

אקוי

אקוי (אל קנא ונוקם ה׳)

ו) נפשי על אחי הוקר באש
היה כאור חמה לשבעתים
בנפול ביד צרים לארץ שפכו
דמו כמו נחל נהר מצרים
אם אשכחה אותך ימיני תשכחה
אזכור כמו הרבן ירושלם
על זה היה דוה לבי בקרבי ימס המס
כהמס דונג מפני אש להבה שלהבת נדכת
(ארנ)ת המצבה על אחי מחמדי בחור לובש חיר
כרפס, אשר הוכה בעמק הבכא, ותפס לא זכה היקר
ומעולה הר׳ יום טוב די לה
רוביגה, נפל ביד עדת מרעים
וחטאים בנסעותם ובתקוהו במרכותם
ביום וה״ה י״ד טלוחה לחדש אלול שנת
השע״ז אליה (אל נקמות ה׳)
(המצבה הזאת הוקמה על ידי אחותו של הנהרג)

ז) קוננו עם לא אלמן
על איש ישר ונאמן
ובא אויב אכזר ולא רחמן
ושפך כאש חמתו, ודמו זרקו
לפני הבורא עלה ויִנקום נקמתו
הלא הוא נביר ונשא ומאד
נעלה הנהרג אשר שמו
חייא והוא לא חייא גואלטיל [אולי גוארטויר]
יום ה׳ י״ד אלול
שנת תשע״ז
(המצבה הזאת נגלתה ע״י ר׳ מיכאל ש׳ מולכו (בבית העלמין של יהודי
שלוניק, סדר שני — שלוניק תרצ״ב ס׳ י״א).

מ׳ ת׳ ב׳ (מנוחתו תהא כבוד)

ח) מי הוא דמע לא יזה, קטון וגדול
שמן ורזה, אשר עין בעין יחזה, יום הסר
והנמהר, יום שפך ה׳ כאש חמתו, והסגיר
ביד אכזרים עבדיו וצאן
מרעיתו, ויהרגו כל מחמד עין ישכבו

לארץ

לארץ תוצות, השך משחור תארם צפר
עורם, גם הרגו על חלליהם איש חיל רב
פעלים נביר מאד נעלה כה״ר הייא אשיאו ביום
י״ד ה׳ היתה בם בחדש אלול שנת
ואשל״ם נחומים לו ולאביו
א׳ ק׳ ו׳ י׳ (אל קנא ונוקם ה׳)

(המצבה הזאת נגלתה ע״י ר׳ מיכאל ש׳ מולכו (בבית העלמין של יהודי
שלוניק — סדר שני — שלוניק תרצ״ב ס׳ ל״ה)

ט) שמואל טירה (נוסח מצבתו לא הגיע לידי)

י) חיים ששון

ציון הלז מהיקר הר׳ חיים ששון נ״ע נסע
לבית עולמו בהרינת פולונ״י בשנת ח[משת]
אלפים ושש מאות ושבעים ושבעה
ליצירה ביום חמישי ארבעה עשר
לחדש אלול.

י״א) יצר לי עטרת אהובי רוזני
בך אויבים שרקו ושן חרקו
(אדוני אצל הר׳ עסנואל)
תלבך ודמך אהובי צועקים
מן האדמה לי בקול צעקו
יחשבו דמיו פני אל חי כמו
דמים אשר הכהנים זרקו

אבן מקיר תזעק וכפים מעץ יענה בקול מר
ונענה ביום אף לר ע ה בעם ויהרוג במשמניהם
ויבכי בקלה המחזה בחללים שבהם ויפלו שמה
כעמק עכור גיא ההרגה גם אסור [א]יוסף ויסף כלוה
עמם הנבון נגיד מאד נע ם יחזקאל כמה״ר
משה אשיאו ביום היתה בי י״ד ה׳ לחדש אלול שנת
ואשלמ״ם להם לס״ק (הי״ל, ה׳ ינקום לעמו אלל הרב עמנואל).

י״ב) על אבן אחת שבעה עינים תרדנה
מים ביום אשר שברו אויבי היהודים
מואב והגרים ויכו בהם מכת חרב
הרג ואבדן... ורבים חללים הפילו
ובחורי ישראל הכריעו ובתיהם

בחור כארזים בר ואהלות סמים
ולבונה זכה, לחפה לא זכה, ארש
אשה ולא לקחה נבון ומאד נעלה
כה"ר יהודה בכר דוד חיים נ"ע
ביום י"ד לאלול שנ' ואשלמ"ה להם

(לפי מר ברוך בן יעקב במכתבו אלי מיום ו' תשרי תרצ"ד, והרב עסנואל ראה אותה נשחתה והסרה).

י"ג) דע"י (דם עבדיו יקום[!]) י"ל (ונקם ישיב לצריו)
(פלגי) מים תרד מעיני ואשב באוני
ואשא קינה[!] נהי על פני (צ"ל בני) אשר נפל
שדוד[נל] מוד ביום היה י"י כאויב
בלע ישראל הפיץ לבניו
ויהרגו בחוריהם בחרב (ועל זקנים)
לא חמלו הוא החכם ונעלה
. . . להפה לא זכה
[ביום ה' י"ד לאלול]
שנת ואשלמה להם.

י"ד) ישי"[עם] (יהי שלום ינוח על משכבו)
לא על עצי עדן עלה מותה
למאכלת אש ובני(?) לעוף
. . . [להזות] בנועם אל על[יון] בעדן
עדנים ועדות ביהוסף
מצבת קבורת החכם המעולה
חסיד ועניו כמה"ר יוסף די
[מדינה?] הי"נ (ה' ינקום נקמתו) ביום ה' [י"ד] אלול
שנת וא[שלמה] להם.

ט"ו) מעשה חרש אבן איש היקר
ונעלה ה"ר אברהם בכ"ר יהודה
דאלב"ה אשר אדום וישמעאלים
נאספו עליו והרגוהו ביום המר
והנמהר י"ד כהה לאלול שנת השע"ו.

ט"ז) אנ"י אנ"ה (אל נקמות ה' אל[נקמות הופיע)
זה אשר הפה, ושבר בא בשבר
נפל (אם) [על] הישיש ונעלה כה"ר

בנימן

בניםן . . . אשר [נהרג]
כ[יד] ביום י״ד [אל]ול שנת
ה[שע״ז].

יז) אלי״ד
ציון הלז מהגבון נעים זמירות ישראל
כה״ר יצחק חניני ז״ל ה׳ ינקום נקמתו
שנהרג בהרינת קאשטורינה ביום
חמישי ארבעה עשר יום לחדש
אלול שנת השע״ז לבריאת עולם.

יח) קול צעקה במחנה שמעה אזני, כי האויב
ביד לא אוכל קום הסגירני, דרך קשתו
והציו זרק ולמשיסה נתנני, וגם קול
דממה שמעתי ותרגז בטני, הלא הוא
הגביר ונעלה הר׳ ישראל די ליאון הין, נפטר
לבית עולמו ביום י״ד ה׳ היתה בחדש
אלול משנת ואשלם״ה
להם לפ״ק.

יט) כל ידים תרפינה ביום אבלה,
גבלה הארץ מפני חרב נטושה,
ומפני קשת דרוכה קשת וכידון
בידי אדום וישמעאלים ורותה
ארצם חללים הללי בת עמי
ויכו במסתרים תם פתאום איש
ירא אלים וסר מרע המעולה
אברהם רומאנו ביום ותהי בו י״ד
פלשתים לאלול שנת ואשלם״ה להם.

כ) לבי לבי על חללי בת עמי
מעי מעי על הרוגי בני ישראל אשר
שפכו זדים אכזרים דמם כמים
ביום חרה אף ש[ם] בם וחרה אפו
ביום ההוא על איש יקר מכל כלי
(המדה) [ספכה] כה״ר יוסף סרוק ביום י״ד
העשרה (?) לאלול שנת השע״ז יע״ם.

ציון י״ז

סוחרי ויניציאה וסופיאה

שטר חילופין משנת הת״ט

פור לה פריזינטי איסקריטורה אטורגאמוס נוס שמואל בר יצחק ויצחק ן׳ נחמיאש קואלמינטי נוס .... לוס גבירים הר׳ יום טוב כהן ואחיו יוסף פיאדי והר׳ יעקב ן׳ ג׳ון נר״ו והאחים היקרים הר׳ דוד ואברהם בר אשר הי״ו.... קומפאניאה די טודוס באלונים די קורדובאנוס 21 לוס קואלוס רינדיירון ניטו דוק׳ 2405 גרוש׳ 19 פור איל קואינטו מאנדאנדולוס פארים קואל איל פירדיו די קאדה אונו אים דוק׳ 801 גרוש׳ 21 קורייינטים דיגו דוק׳ אוג׳וסיינטוס אי אונו אי גרוש וינטי אי אונו די ליקו 6 אי סול 4 קור דוק׳. — אי פור סיר קי קון דיטוס יום טוב כהן אי יוסף פיאדי טינימוס אינטרי נוס דיזין די מאש סומה קומו פור נואיסטרוס קואינטוס פארים קואל פור לה פארטי קי ליס טוקה אה דיטוס דוד אי אברהם בר אשר קי סון דוק׳ 801 גרוש 21 דיטינימוס אי דאמוס קרידיטו אה דיטו כהן אי פיאדי אי איליוס קי פאגין אין; סופיה אה דיטוס בר אשר אי פור דאר מאש פואירסה אה דיטוס בר אשר פאזימוס מורשה אל ה״ר אברהם בר שמואל נר״ו קי קוברי פור איליוס די דיטוס כהן אי פיאדי דיטה סומה די דוק׳ 801 גרו׳ 21 אי פאגי אה דיטוס ה״ דוד אי אברהם בר אשר—.

לפנינו עדים ח״מ הנבירים ומעולים הר׳ שמואל בר יצחק ויצחק ן׳ נחמיאש נר״ו הודו הודאת שרירא וקיימא כמו׳ בפני ב״ד חשוב דלא להשתנה ודלא למיהדר בהון מן יומא דין ולעלם איך אמת הוא שמנו והרשו את החכם השלם ונעלה הר׳ אברהם בכ״ר שמואל נר״ו אגב ארבע אמות קרקע ובקנין סודר לגבות בעדם ובשמם סכת הרשאתם מאת האחים היקרים ה״ר יום טוב כהן ויוסף פיאדי נר״ו סך שמונה מאות ואחד דוקאט וגרושיש אחד ועשרים אמרן להמורשה הנז״ל זיל דון וזכי והנפק לעצמך וכל מאי דמתמנית לנו מודינא עליה דאין למיהדר ומעתה המרשים הנז״ל ידי המורשה הנז״ל כידם ופיו כפיהם שבעתו כשבעתם וטענתו כטענתם.... על מאי דכתיב לעיל היה זה פה ויניציאה שלשה ועשרים לחדש מנחם הת״ט ליצירה והכל שריר ובריר וקיים.

דיקלאראמוס קי פור סיר קי סי ואליירון די ראגוזה לוס ה״ר אהרן כהן וחתנו ה״ר יוסף דוק׳ 134 די באנקו פור איספיזה די דיטוס באלונים 21 קור־דובאנוס קי סון קוריינטים דוק׳ 208 גרו׳ 19 קי איל פירדיו די דיטוס בר אשר סון דוק׳ 69 גרו׳ 14 די מודו קי לו קי ליס טוקה ניטו אה דיטוס בר

פאר

אשר סון דוק' 732 גרו' 7 דינו דוק' סיט'סיינטוס אי טריינטה אי דוס גרו' סייטי קיטאנטוס שארטן בואינו דיניס יום טוב כהן ויוסף פינטו אה נואיסטרו מורשה הח"ר אברהם בר שמואל נר"ו קי פאגי סור נוס אה דינוס גבירים דוד ואברהם בר אשר נר"ו וטוב ונעים פה ויניציאה ארבעה ועשרים לחדש מנחם הת"ש ליצירה וקיים.

אבינדור בר יוסף   אני וינטורין בכ"ר דוד

ס"ט שמואל בכ"ר יצחק

יצחק ן' נחמיאש

אלביר (הצעיר)

יצחק

מאציו

ספר בן פרת יוסף

חברו שר וגדול בישראל הדוכוס הנשא הנשיא הארון דק
יוסף הנשיא והוא ויכוח אשר הוכיח ונתוכח עם חכם וגדול
בנוצרים פלפלא חריפא וישר יהשר אליו ויוכל ויתנהו לחרפת
כל אסרת הארון צרופה מגופה בשלש עשרה נפה עייל
פילא בקופא כאשר יראה הרואה את הספר בעודו בכפו
יבלע פריו למאכל ועלהו לתרופה ותהי התחלתו יום
רביעי ראש חדש אייר שנת לקרבה אל המלאכה
כי שם צוה ה' את הברכה

נדפס בבית רב בבית הקטן והצעיר יוסף
בן לאדוני אבי החכם השלם הע"ה כמהר"ר יצחק
בן הרב החסיד מהר"ר יוסף יעבץ
הדורש זכר צדיקים וחסידים
לחיי העולם הבא

MVSEVM BRITANNICVM

בקושטאנדינא

קריה [illegible] רב ממשלה [illegible] כבירג [illegible]
[illegible] [illegible] יכתב [illegible]
[illegible] [illegible]

ספר בן פרת יוסף (מספרו של ד"ר יעקב ריזניק
Le Duc Joseph De Naxos)

אמאטוס לוזיטאנוס

שפה לנאמנים מסיר

Andantino (ראסט)

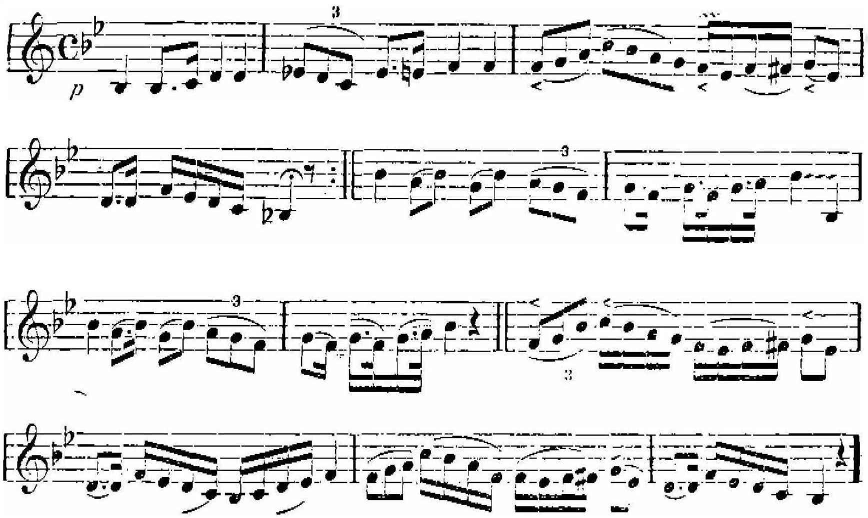

יושב תהילות צור מחסי.

(תרכי דוגיא)

Allegretto.

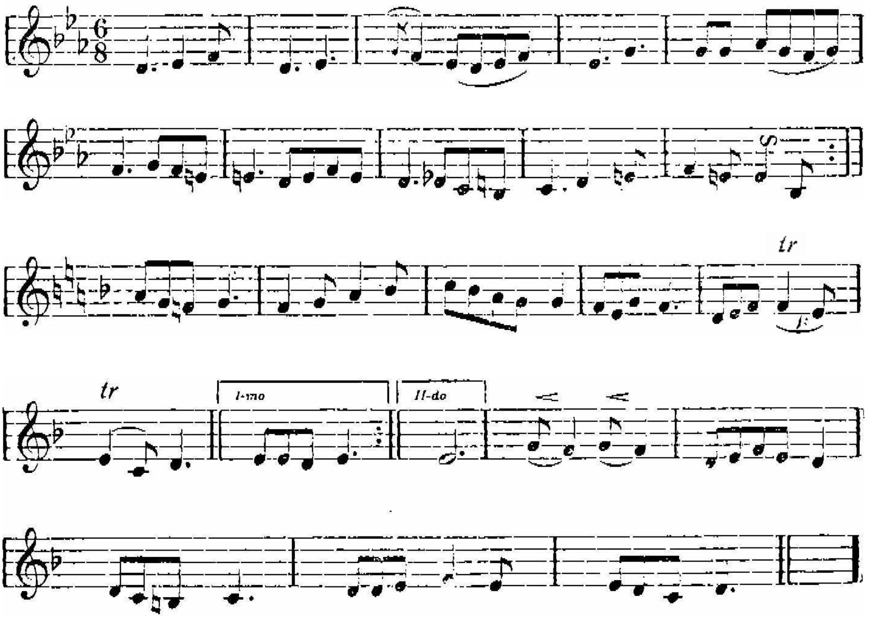

חותם בית הדפוס בת שבע בשלוניק

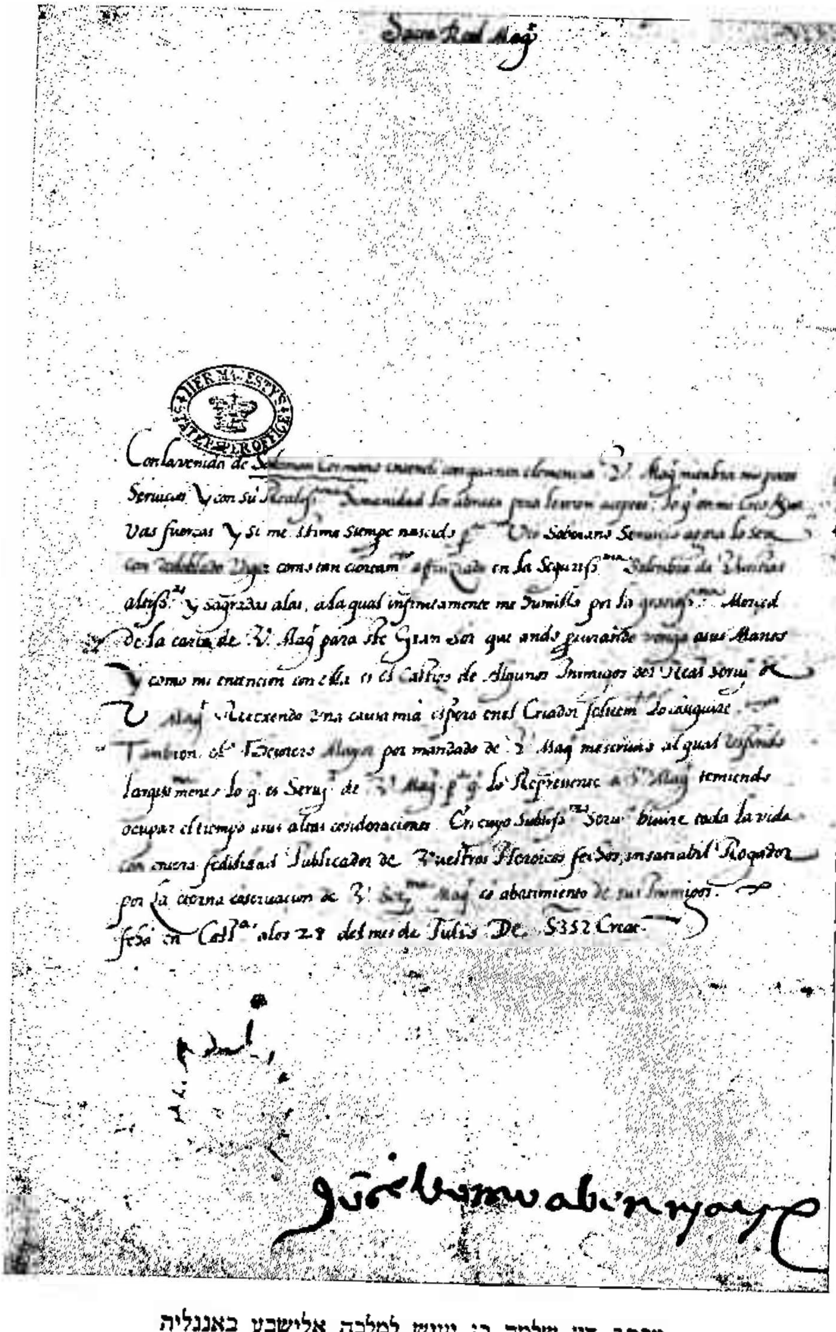

Sacra Real Mag.

Con la venida de Salomon Cormano [illegible] V. Mag. [illegible]
Seruicios y con su Realiss.ma humanidad los [illegible]
Vas fuerças y si me [illegible] siempre nascido [illegible] Salomano Seruicio [illegible]
con [illegible] como tan [illegible] en la Sequriss.ma [illegible]
altiss.a y sagradas alas, a la qual infinitamente me humillo por la grandiss.ma Merced
de la carta de V. Mag. para [illegible] que ando [illegible] a sus Manos
y como mi [illegible] con ella [illegible] el Castigo de Algunos Inimigos del Real seruj.o de
V. Mag.d [illegible] vna causa mia espero en el Criador [illegible]
Tambien el [illegible] por mandado de V. Mag. me escriuio al qual respondo
larguissimamente lo q. es Seruj.o de V. Mag. p.a q. lo Represente a V. Mag. temiendo
ocupar el tiempo a sus altas consideraciones. En cuyo Subliss.mo Seruj.o biuire toda la vida
con [illegible] fedilidad Publicador de Vuestros Heroicos [illegible] Rogador
por la eterna [illegible] de V. Ser.ma Mag. e abatimiento de sus Inimigos.
Fecho en Cast.a a los 28 del mes de Julio De [illegible]

Salomon abenayas

מכתב דון שלמה בן יעיש למלכה אלישבע באנגליה

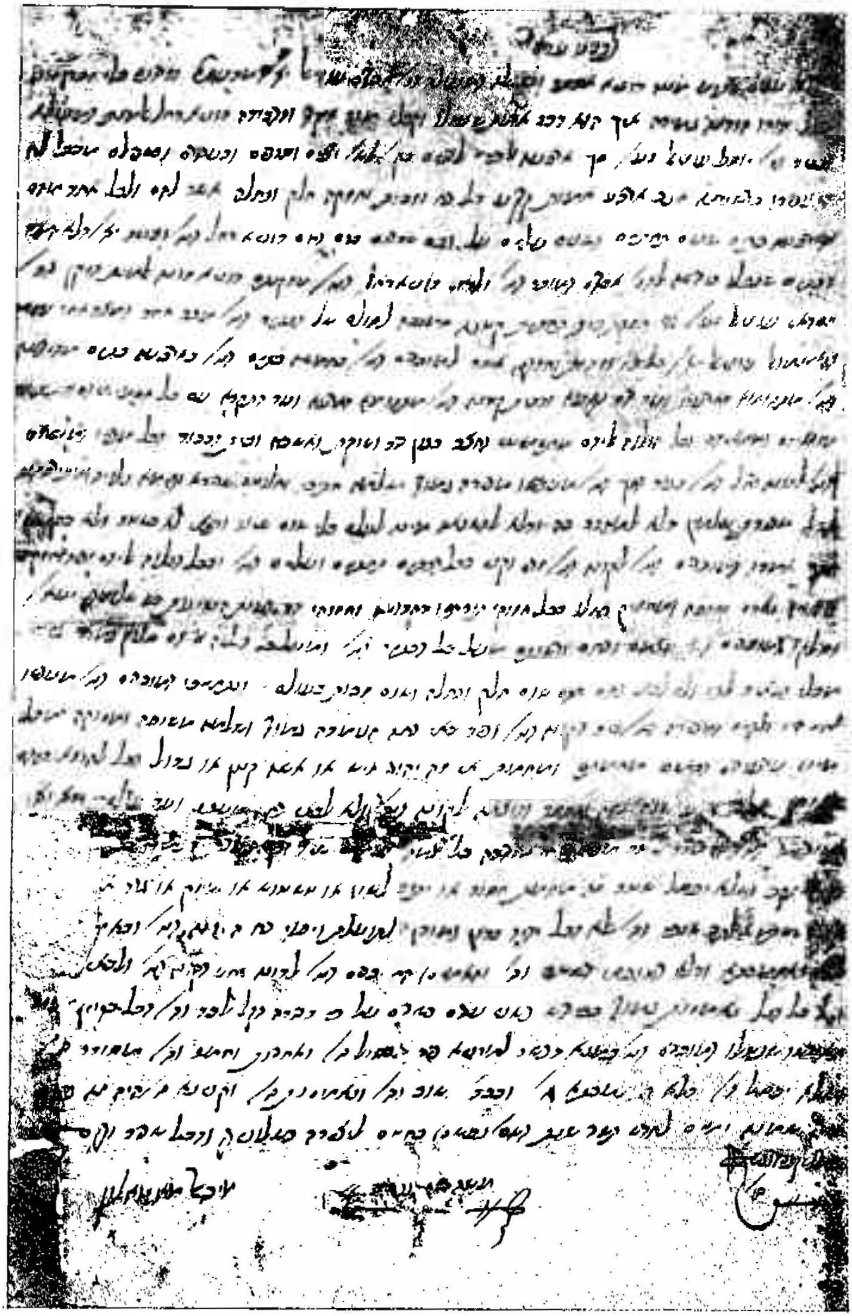

שטר מכירת בית אחוזה בשלוניק משנת הש"ס

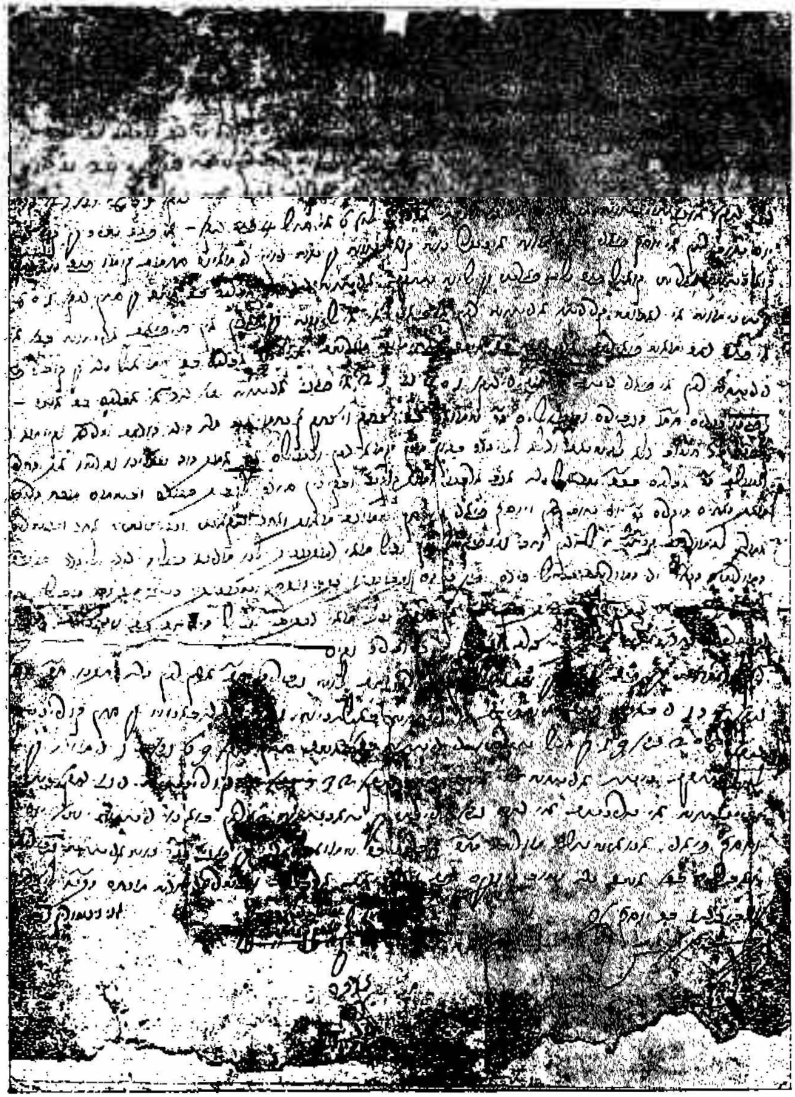

שטר חילופין בין סופיאה וויניציאה שנת הת"ס

סוף החלק השלישי

אברך על המוגמר כי זכיתי להשלים החלק השלישי לחבורי הגדול „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם" והיתה התחלתו בשני לחדש שבט התרס"ו והשלמתו ר"ח תמוז משנת מזכרת, ונדפס במהודרה הראשונה בערב מלחמת העמים באופן שרק איכסימפלארים מעטים נפוצו בכל הארצות.

אני הצעיר שלמה בבמוהי"ר אברהם רוזאנים ס"ט

התחלתי להגיהו ולשים עליו נוספות מכל מה שנתחדש אצלי, כדי להכינו למהודרה השניה, בחדש שבט שנתינו זאת התרצ"א פה העירה סופיא: והיתה השלמתו והשלמת הדפוס בחדש ניסן תרח"ץ:

על ידי מגיה הגליונים נסים מרדכי איריסה.
ועל ידי מסדר האותיות יעקב שלמה אלעזר.
בדפוס „המשפט" סופיא.

חבורי שיש להשיגם על ידי:

א) חלק א' „דברי ימי ישראל בתוגרמה" הוצאה שניה (1520—1300) עיי „דביר" (תל אביב תר"ץ).
ב) חלק שני הוצאה שניה „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם" (1574—1520) מכיל חומר הרבה יותר מן ההוצאה הראשונה וגדול ממנו באיכותו ובכמותו עד שיש לחשבו לספר חדש ממש ובסופו צלומים רבים מחירו 7 דולארים.
ג) חלק שלישי הוצאה שניה „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם" (1640—1575) מכיל חומר הרבה יותר מן ההוצאה הראשונה וגדול ממנו באיכותו ובכמותו עד שיש לחשבו לספר חדש ממש ובסופו צלומים רבים מחירו 7 דולארים.
ד) „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם", חלק רביעי (1730—1640) מחירו 7 דולארים.
ה) „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, חלק חמשי (1807—1730) מחירו 7 דולארים.
ו) „קורות היהודים בתורקיה וארצות הקדם, חלק ששי (1920—1807) לא נגמר עדין ויודפס אחרי כלותו.
ז) „שפה אחת ודברים אחדים או פילולוגיה עברית" (סופיא תרפ"ח—תרפ"ט) נשארו רק אכסמפלרים מעטים וכל הקודם זכה, מחירו שהזל 8 דולארים.
ח) ספר היובל לחג השבעים (עברית, בולגרית, צרפתית וכו') מחירו $2^1/_2$ דולארים.
ט) לה איסטוריה די לה קומוניראד די רוסצ'וק (ספרדית), מחירו 1 דולאר.
י) מפתחות הפילולוגיא, בכתב יד.

המחבר.

Salomon A. Rosanes
Z. Johanna 17.
Sofia